

ΕΙΣΑΓΟΓΗ Η
ΠΑΡΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

926000737597

ΕΙΣΑΓΟΓΗ Η
ΠΑΡΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρ. εισ. 127846

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

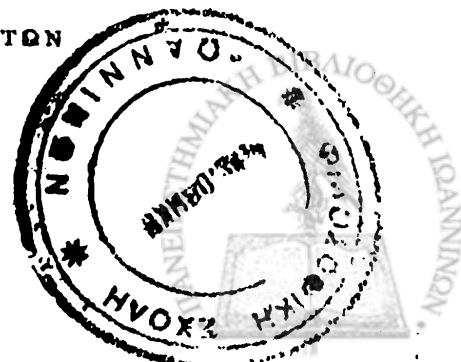

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΟΥ

1886

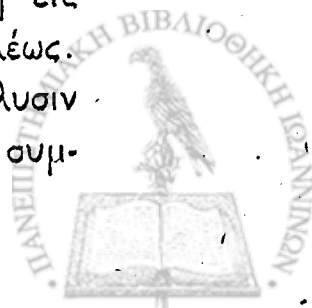

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, μὴ δυνηθὲν νὰ συνταχθῆ ὑπὸ μίαν πολιτείαν, μηδὲ νὰ παρατείνῃ τὸν αὐτοτελῆ βίον τῶν κατὰ μέρος πόλεων, δὲν ἠφανίσθη διὰ τοῦτο ἀπὸ προσώπου τῆς ἱστορίας. Μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πολιτικῶν γόνων, υἰοθέτησεν ἀλληλοδιαδόχως τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸ ἔργον τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καί, μεταπλασόμενον μὲν ἐκάστοτε κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς περιστάσεις πάσης νέας αὐτοῦ ἱστορικῆς ἐντολῆς, διασωζόν δὲ πάντοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ πνεῦμα, ἐπρωταγωνίστησεν ἐπὶ μακρὸν ἔτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ δὲ τοιαύτη τριπλῆ καὶ ἀλλεπάλληλος ἀναβίωσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀποτελεῖ τὸν ὅλως ἰδιάζοντα αὐτοῦ χαρακτῆρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Συγκεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας δι' ὧν συνετελέσθησαν καὶ τὰς ἱστορικὰς παρανοήσεις ὧν ἐγένοντο θύματα αἱ δύο, πρῶται αὐτοῦ μεταπλάσεις, περὶ ὧν πραγματεύεται ὁ παρῶν τόμος.

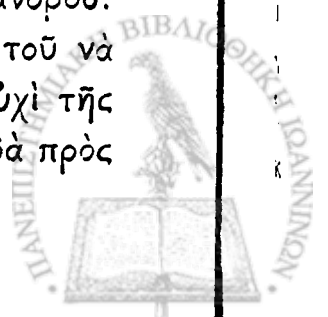
Αἱ συνθῆκαι τὰς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος συνωμολόγησε τῷ 336 πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐκανόνισαν, ὅπως καὶ αἱ προηγουμένως ἐπὶ Φιλίππου γερόμεναι, τὰς σχέσεις τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας πρὸς τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ κατὰ Περσῶν ἀγῶνι, καὶ ἐπέβαλον ἐκάστη τῶν πόλεων τὸ καθῆκον τοῦ νὰ συντελῆ εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον, ἅμα προσκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Πράγματι ὅμως ἡ Ἑλλὰς δὲν συνέτρεξε πολὺ εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐν Γρανικῷ δὲν παρέτάχθησαν ἐκ τῶν συμ-

μαχίδων αὐτῆς πόλεων εἰμὴ 7000 πεζῶν καὶ 600 ἵππεῖς, ἀποτελοῦντες τὸ πέμπτον τοῦ ὅλου στρατοῦ. Ἡ αὐτὴ δὲ περίπου ἀναλογία ἐτηρήθη ἐν Ἰσοῶ καὶ ἐν Γαυγαμήλοις. Ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο βεβαίως νὰ πέμψη εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἀσυγκρίτως πλείονας μαχητάς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος δὲν φαίνεται ζητήσας πλειοτέρους· τοῦλάχιστον οὐδεμία ἀναφέρεται πόλις ἀποποιηθεῖσα, παρὰ τὰς συνθήκας, νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως. Ὅπωςδῆποτε τὴν κρίσιν τῶν πολυθρυλῆτων ἐκείνων μαχῶν ἐπήνεγκον ἢ φάλαγξ, οἱ ἑταῖροι, οἱ ὑπασπισταί, οἱ σαρισσοφόροι τῆς Μακεδονίας, οὐχὶ οἱ Ἕλληνες ὀπλίται καὶ ἵππεῖς. Καὶ οὐ μόνον δὲν ἐπρωταγωνίστησαν οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. ἀλλ' ἀπεναντίας πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, πολλοὶ ἀντέπραξαν εἰς αὐτό.

Παραλείπω τὴν ἐπανάστασιν τῶν Θηβαίων, ἣτις ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς φήμης τῆς διαδοθείσης τῷ 335, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανεν ἐν τῇ περὶ τὸν Ἰστρον ἐκοστρατεία. Ἀλλ' ἐν Γρανικῷ οἱ εἰκοσάκις χίλιοι πεζοὶ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἦσαν Ἕλληνες. Ἡ Ἀλικαρνασὸς δὲν ἀντέστη ἐφ' ἱκανὸν εἰμὴ διὰ τοὺς αὐτόθι καταφυγόντας ἀντιπολιτευομένους, ἐν οἷς ἦσαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Ἐφιάλτης καὶ Θρασύβουλος. Πλὴν τούτων ὁ Ῥόδιος Μένων, προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Δαρείου ἡγεμὼν ἀπάσης τῆς ναυτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐπειράθη, ἐν ἀρχῇ τοῦ 333, νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μακεδονίαν. Εἶχε δὲ ἤδη καταστῆ κύριος τῆς Χίου καὶ τῆς Λέσβου καὶ εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννοήσεις πρὸς ἄλλας τε νήσους καὶ πρὸς τὴν Εὐβοίαν, ὅτε αἴφνης νοσήσας ἀπέβίωσεν. Ἐν Ἰσοῶ 30,000 Ἕλληνες ὀπλίται ὑπὸ Θυμόνδαν ἀπετέλεσαν τὸ δεξιὸν κέρασ τῆς πρώτης τοῦ περσικοῦ στρατοῦ παρατάξεως. Τῷ 330, Ἅγις ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες μόνοι τῶν Ἑλλήνων δὲν μετέσχον τῶν ἐν Κορίνθῳ γενομένων συνθηκῶν, ἐπετέθη μετὰ τῶν Ἡλείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν κατὰ τῆς πιστῆς εἰς τὰς συνθήκας Μεγάλης πόλεως. Ἀλλ' ὁ Ἀντίπατρος, ἐπελθὼν ἐκ Μακεδονίας, κατετρόπωσε αὐτὸν καὶ ἠνάγκασε τοὺς Σπαρτιάτας νὰ ζητήσωσι συγγνώμην παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Πάντα ὅμως ταῦτα δὲν παρεκώλυσαν τὸν Ἀλέξανδρον τοῦ νὰ κηρύττῃ ὅτι διεξάγει τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον ἐπ' ὀνόματι οὐχὶ τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ πολιτεύεται συνωδᾶ πρὸς

τὸ δόγμα τοῦτο. Μετὰ τὴν πρώτην νίκην, τὴν ἐν Γρανικῶ, ἐπεμφεν εἰς Ἀθήνας 300 περσικὰς πανοπλίας ἵνα ἀνατεθῶσι τῇ πολιούχῳ Ἀθηνᾶ μετὰ ἐπιγράμματος λέγοντος· «Ἀλέξανδρος Φιλίππου, καὶ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Λακεδαιμονίων, ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων.» Συλλαβὼν δὲ ἐν τῇ μάχῃ αἰχμαλώτους δις-χιλίους Ἕλληνας καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Μακεδονίαν ὅπως ἐργάζονται ἐκεῖ ὡς δοῦλοι, ἠτιολόγησε τὴν καταδίκην ταύτην, ἀποφηνάμενος «ὅτι, παρὰ τὰ κοινῇ δόξαντα τῆς Ἑλλήσιν, Ἕλληνες ὄντες, ἐναντία τῇ Ἑλλάδι ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐμάχοντο.» Συγχρότως δὲ κατέστησεν αὐτονόμους καὶ ἀφορολογήτους τὰς ἀρχαίας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνίδος πόλεις. Καὶ μετὰ τὴν ἐν Ἴσοῦ νίκην, ἀποκρινόμενος εἰς τὸν Δαρεῖον, ἔγραφεν· «Οἱ ὑμέτεροι πρόγονοι, ἐλθόντες εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, κακῶς ἐποίησαν ἡμᾶς, οὐδὲν προηδικημένοι. Ἐγὼ δὲ, τῶν Ἑλλήνων ἡγεμῶν κατασταθεὶς καὶ τιμωρήσασθαι βουλόμενος Πέρσας, διέβην εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπαρξάντων ὑμῶν.» Περὶ δὲ τὰ ἔσχατα τῆς στρατείας, ὡσεὶ ἤθελε νὰ δώσῃ ἐμφανεστερον πάντων τῶν προτέρων δεῖγμα τοῦ πνεύματος οὗ ἐνεφορεῖτο καθ' ὅλον τὸν Ὀλύμπιον τῇ ἀληθείᾳ βίον αὐτοῦ, διέταξε νὰ ἀποσταλῶσιν ἐνταῦθα οἱ ἀνδριάντες, καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τὰ ἄλλα ἀναθήματα ὅσα εἶχεν ἀνακομίσει ἐκ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ξέρξης, ἢ εἰς Πασαργάδας, ἢ εἰς Βαβυλῶνα, ἢ εἰς Σοῦσα, ἢ ὅπου ἄλλοῦ τῆς Ἀσίας.

Ἐνῶ λοιπὸν τοσοῦτοι Ἕλληνες παρεβίαζον τὰς ἐν Κορίνθῳ συνθήκας, οἱ δὲ πιστοὶ διατελοῦντες εἰς αὐτάς, ἐλάχιστα συνετέλουν εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ πολεμικοὺς θριάμβους, ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔπαυε κυρῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ὅτι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀμυνόμενος ἀπεδίβάσθη εἰς Ἀσίαν καὶ προήλαυε μέχρι Ἰνδοῦ, μέχρι Καυκάσου, μέχρι Αἰθιοπίας. Ἡ ἐπιμονὴ αὕτη τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς εἶναι εὐεξήγητος. Ἡ Μακεδονία εἶχε πᾶν ὅ,τι δὲν εἶχεν ἡ Ἑλλάς, τὸν κράτιστον τῶν στρατῶν καὶ τὸν μεγαλοφυέστατον τῶν ἡγεμόνων· ἐν Ἑλλάδι δὲ ὑπῆρχον πάντα ὅσα ἔλειπον ἐκ τῆς Μακεδονίας, ἡ καλλίστη τῶν γλωσσῶν, καὶ ἡ καλλίστη ἐπιστήμη, καὶ τέχνη, καὶ ἡ ἀποικιακὴ δεξιότης. Ἡ Μακεδονία ἠδύνατο νὰ κατακτήσῃ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ' ὄχι νὰ τὴν ἐκπολιτίσῃ· ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ ἐκπολιτίσῃ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ' ὄχι νὰ τὴν κατακτήσῃ. Ὁ συνδυασμὸς ἄρα αὐτῶν ἦτο τοσοῦτον φυσικὸς

ὥστε μόνοι οἱ τυφλοὶ καὶ οἱ μωροὶ ἠδύναντο νὰ τὸν ἀποκρούωσι. Ἐμὴπως ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν Μηδικῶν, δὲν εἶδομεν τοὺς Ἀργεῖους ἐπιμένοντας νὰ ἀξιῶσιν ὅτι ἡ ἡγεμονία τοῦ ἀγῶνος ἀνήκει εἰς αὐτοὺς διὰ τὸν λόγον ὅτι πάλαι ποτὲ ὁ Ἀγαμέμνων ἤγαγε τοὺς Πανέλληνας ἐπὶ τὴν Τροίαν; Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι αἱ ἄκαιροι ἀξιῶσεις τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θεβῶν καὶ τῆς Σπάρτης κατεξεγείροντο καὶ ἤδη κατὰ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Ἀλλ' οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἰσοκράτης ἐπρέσβευον ὅτι ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύναντο μόνοι νὰ σώσωσι τὸ ἔθνος ἀπὸ τῆς κυβερνητικῆς ἢ μᾶλλον τῆς ἀκυβερνήτου παραλυσίας εἰς ἣν εἶχε περιέλθει καὶ νὰ ἀναδείξωσι τὴν Ἑλλάδα μεγαλουργοῦσαν αὐθις ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅτε δὲ αἱ χρυσαῖ αὐταὶ ἐλπίδες ἤρχισαν νὰ ἐπαλήθεύωσιν, ὁ Κορίνθιος Δημάρατος, ἔλεγε δακρύων, ὀπόσης ἡδονῆς ἐστερήθησαν οἱ Ἕλληνες οἱ ἀποθανόντες πρὶν ἰδῶσιν ἐν Βαβυλῶνι τὸν Ἀλέξανδρον καθήμενον ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ τῆς Ἀσίας θρόνου· ὁ δ' Αἰσχίνης ἀνέκραξεν ἐν μέσαις Ἀθήναις· «τοιγάρτοι τί τῶν ἀνελπίστων καὶ ἀπροσδοκῆτων ἐφ' ἡμῶν οὐ γέγονεν· οὐ γὰρ βίον γε ἡμεῖς ἀνθρώπινον βεβιώκαμεν, ἀλλ' εἰς παραδοξολογίαν τοῖς ἐσομένοις μεθ' ἡμᾶς ἔφυμεν. Οὐχ ὁ μὲν τῶν Περσῶν βασιλεὺς, ὁ τὸν Ἄθω διορύξας, ὁ τὸν Ἑλλήσποντον ζεύξας, ὁ γῆν καὶ ὕδωρ τοὺς Ἕλληνας αἰτῶν, ὁ τολμῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς γράφειν ὅτι δεσπότης ἐστὶν ἀπάντων ἀνθρώπων, ἀφ' ἡλίου ἀνιόντος μέχρι δυομένου, νῦν οὐ περὶ τοῦ κύριος ἐτέρων εἶναι διαγωνίζεται, ἀλλ' ἤδη περὶ τῆς τοῦ σώματος σωτηρίας;» Καὶ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα ἐλάλησαν εὐγλωττότερον τοῦ Δημαράτου καὶ τοῦ Αἰσχίνου, σοφώτερον δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Αἱ δραστηριώτεραι καὶ πρακτικώτεραι γενεαὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀποδημήσασαι ἀθρόαι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐδημιούργησαν εἰς τὰς εὐρείας αὐτῆς χώρας νέον ἑλληνικὸν κόσμον, πνευματικὸν τε καὶ πολιτικόν.

Οἱ σύγχρονοι, οἱ αὐτόπται μάρτυρες τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ βίου μεταπλάσεως, ἱστορικοὶ, γεωγράφοι, φιλόλογοι, θεωροῦσιν αὐτὴν ἀπλῶς ὡς συνέχειαν τοῦ προτέρου ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ὁ καθ' ἡμᾶς αἰὼν, μὴ ἀρκούμενος νὰ ἀνατρέπῃ τὰ καθεστῶτα, ζητεῖ νὰ καταλύσῃ καὶ τὰ παρελθόντα. Ἀφ' ἧς πρὸ πεντηκονταετίας, ἡ Ἑλλάς ἐπέτειλεν αὐθις ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος τῆς ἱστορίας, πολλοί,

ἐπιχειρήσαντες νὰ πληρώσωσι τὸ διςχιλιετὲς χάσμα τὸ διαχωρίζον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, ἐντελῶς παρέλιπον τὸν ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν. Εἷς καὶ μόνος ἐπεβάλετο νὰ ἱστορήσῃ τὸν Ἑλληνισμόν τοῦτον, ὁ Droysen, ὅστις ὅμως, περισπώμενος ὑπὸ ἐτέρων ἀσχολιῶν, δὲν προήγαγε τὸ κάλλιστα ἀρξάμενον ἔργον αὐτοῦ εἰμὴ μέχρι τοῦ 221 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Οὐδὲ ἤρκεσεν ἡ ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀφαίρεσις πλείστων λαμπροτάτων αὐτῆς σελίδων. Ἡ ἀφαίρεσις αὕτη, ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ, πλὴν τοῦ Droysen, δὲν ἐμελέτησαν τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔποψιν. Ἄλλ' ἐπελθὼν ὁ Γρότε ἀνήγαγεν εἰς σύστημα τρόπον τινὰ τὸν ἀκρωτηριασμόν ἐκεῖνον. Ὁ πολιτικὸς, ὁ ἔθνικὸς καὶ ὁ διανοητικὸς τῆς Ἑλλάδος βίος; οὐδέποτε, λέγει, διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἀσίαν· τὰ βασίλεια τὰ ἰδρυθέντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχον μὲν κοινὴν τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, περιέλαβον δὲ ἰκανοὺς τινὰς τὸν ἀριθμὸν Ἑλλήνων, εἴτε ὡς κατοίκους, εἴτε ὡς δημοσίους λειτουργοὺς, καὶ προσέλαβον ἐπίχρισμά τι ἑλληνικῆς παιδείσεως· ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν πρέπει νὰ συγγέεται πρὸς τὸν ἀρχαῖον, πρὸς τὸν γνήσιον Ἑλληνισμόν.

Ἡ δεξασία αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει εἰμὴ ὅτι ὁ περιφανὴς ἱστορικὸς τοσοῦτον ἐδελεάσθη ὑπὸ τῶν χαρίτων τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ φιλτάτου αὐτῷ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὥστε πᾶσαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκεῖνου τροπολογίαν ὑπελάμβανεν ὡς ἀποξένωσιν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀπῆλθον τότε, ἐπὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, εἰς τὴν Ἀνατολήν, δὲν ἔχομεν βεβαίως εἰδήσεις ἀσφαλεῖς· ἀλλ' ὑπάρχουσι γεγονότα ἀναπληροῦντα μέχρι τινὸς τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀπογραφικῶν πινάκων. Οἱ μεταναστεύσαντες ἔκτισαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑκατοντάδας πόλεων, ἐξ ὧν πολλαὶ ἦσαν ἀσυγκρίτως μεγαλύτεραι τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Περικλέους· πλεῖστοι ἐκτῆσαντο ἐπὶ παιδείᾳ καὶ τέχνῃ καὶ βιομηχανία ἱστορικὸν ἀξίωμα μεῖζον πολλῶν πόλεων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, πᾶσαι δὲ ὠργανώθησαν κατὰ τὸν τρόπον τὸν ἑλληνικόν.

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ βεβαίως τὴν μεγάλην Ἀλεξάνδρειαν τῆς Αἰγύπτου, ἣς οἱ κάτοικοι συνεποσοῦντο εἰς 800,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν 300,000 ἦσαν Ἑλληνες· ἢ τὴν Ἀντιόχειαν τὴν ἐπὶ Δάφνῃ ἣς πρῶτοι

κάτοικοι ἐγένοντο Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Κρήτες, Κύπριοι, βραδύτερον δὲ καὶ Αἰτῶλοι καὶ Εὐβοεῖς καὶ πάλιν Κρήτες. Περὶ ταύτης λέγει ὁ Στράβων, ὅτι οὐ πολὺ λείπεται καὶ δυνάμει καὶ μεγέθει τῆς τε ἐν Αἰγύπτῳ Ἀλεξανδρείας κοὶ τῆς ἐπὶ τῷ Τίγρει Σελευκείας ἧτις ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἠρίθμει 600,000 κατοίκων. Ἀλλὰ πολὺ διδακτικώτερα, ὡς πρὸς τε τὸ πλῆθος τῶν μεταναστευσάντων εἰς τὴν Ἀνατολὴν Ἑλλήνων καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀστικὸν πνεῦμα ὅπερ οὗτοι μεθ' ἑαυτῶν συναπήγαγον, εἶναι τὰ δευτερεύοντα καὶ τριτεύοντα νέα αὐτῶν κτίσματα κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος δὲ ἀναφέρομεν τινὰ ἐκ τῶν κτισμάτων τούτων.

Ἡ ἐν τῇ Κιλικίᾳ Ταροὺς ἦτο πόλις ἀρχαιοτάτη μὲν ἀλλὰ ἤκιστα ἑλληνικὴ πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ δὲ Στράβων, ὁ ἀκμάσας μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἐκθειάζει τὴν αὐτόθι γενομένην σπουδὴν πρὸς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐγκύκλιον πᾶσαν παιδευσιν, βεβαιῶν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερέβαλον κατὰ τοῦτο καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν. Ἀναφέρει δὲ ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἐν αὐτῇ γεννηθέντας, τοὺς στῳϊκοὺς Ἀντίπατρον καὶ Ἀρχέδημον καὶ Νέστορα καὶ δύο Ἀθηνοδῶρους, ἀκαδημαϊκὸν δὲ τὸν σύγχρονον αὐτῷ νεώτερον Νέστορα, ὅστις καθηγητῆς γενόμενος Μαρκέλλου, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καίσαρος, προέστη τῆς πόλεως διαδεξάμενος τὸν Ἀθηνοδῶρον. Μνημονεύει δὲ καὶ ἄλλων φιλοσόφων αὐτῆς, τοῦ Πλουτιάδου, τοῦ Διογένους· ἐτι δὲ καὶ ποιητοῦ τραγωδίας ἀρίστου, τοῦ Διονυσίου. Ὑπῆρχον ἄρα γε πολλὰ ἐν Ἑλλάδι πόλεις, οὐχὶ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην παρακμὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς εὐτυχεστέρους προηγουμένους χρόνους, αἰδυνάμεναι λόγῳ ἑλληνικῆς παιδείας νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν Ταροὺς ταύτην, περὶ ἧς ἐπιφέρει ὁ γεωγράφος ὅτι ἡ Ῥώμη μάλιστα δύναται διδάσκειν τὸ πλῆθος τῶν ἐξ αὐτῆς φιλολόγων, διότι μεστὴ ἦν Ταροῦς καὶ Ἀλεξανδρέων; Μηδεὶς δὲ εἶπη ὅτι, πρόκειται περὶ σχολαστικῶν καὶ γραμματικῶν, ἀναμιμνησκόμενος ὅτι ἐν Ταροῦ ἐγεννήθη καὶ ἐπαιδεύθη τὸ πρῶτον ὁ Παῦλος ἐκεῖνος ὅστις ἀπέβη ὁ εὐγλωττότατος, καὶ περὶ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ἐμπειρότατος τῶν ἀποστόλων.

Ἡ δὲ Λαοδίκεια ἢ ἐν Φρυγίᾳ, μικρὰ πρότερον οὔσα, ηὐξήθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἰδίως διὰ τινων πολιτῶν οἵτινες εὐτυχῆ-

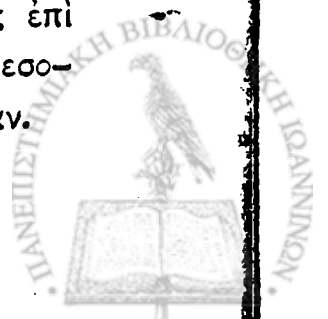
σαντες μεγάλην ἐποίησαν αὐτήν. Ἐκεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις βλέπομεν τὸν πρόδρομον τῶν ἐπὶ πλούτῳ καὶ φιλογενεῖα διαλαμψάντων ἐν τοῖς νεωτέροις τοῦ Ἑλληνισμοῦ χρόνοις ἀνδρῶν, τὸν Ἰέρωνα, ὅστις, ἀφοῦ ζῶν ἐκόσμησε τὴν πόλιν διὰ πολλῶν ἀναθημάτων, κατέλιπεν εἰς αὐτὴν ἀποθανῶν κληρονομίαν δύο χιλιάδων ταλάντων ἤτοι 12,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία ἤθελε συμποσοῦται σήμερον εἰς 50,000,000 περίπου. Ἡ δὲ ἐν Καρίᾳ Στρατονίκη ἐκοσμήθη μὲν κατασκευαῖς πολυτελείαις ὑπὸ τῶν βασιλέων, ἀνέδειξε δὲ τὸν ῥήτορα Μένιππον ὃν μάλιστα ἐπαινεῖ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ῥητόρων ὁ Κικέρων, συγκρίνων πρὸς τὸν Ξενοκλῆν καὶ τοὺς μετ' ἐκεῖνον ἀκμάσαντας. Ὡσαύτως τὰ ἐν Καρίᾳ Μύλασα, κώμη ὑπάρξασα ἄλλοτε, ἦτο ἐπὶ τοῦ γεωγράφου κεκοσμημένη παγκάλως διὰ στοῶν καὶ ναῶν. Ἀξιολόγους δ' ἔσχεν ἄνδρας καθ' ἡμᾶς, ἐπιφέρει ὁ Στράβων, ῥητοράς τε ἅμα καὶ δημιουργοὺς τῆς πόλεως, τὸν Εὐθύδημον καὶ τὸν Ὑβρέαν. Καὶ ὁ μὲν Εὐθύδημος παραλαβὼν ἐκ προγόνων περιουσίαν καὶ δόξαν μεγάλην καὶ προσθεὶς εἰς ταῦτα τὴν δεινότητα, οὐκ ἐν τῇ πατρίδι μόνον μέγας ἦν ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῆς πρώτης ἡξιούτο τιμῆς. Ὁ δὲ Ὑβρέας ἐκ μικρῶν καὶ ταπεινῶν ὀρμώμενος ἐπαιδεύθη ὅμως προσηκόντως καὶ, εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς πατρίδος ἀναμιχθεὶς, ταχεῖαν ἔλαβε τὴν αὔξασιν καὶ ἐθαυμάσθη ἔτι μὲν ἐπὶ Εὐθυδήμου ζῶντος, ἀλλὰ τελευτήσαντος μάλιστα, κύριος γενόμενος τῆς πόλεως. Αὐτὸς ὁ Ὑβρέας εἶναι ὅστις δημηγορῶν ἐπὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ εἶπε τὸ λόγιον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καὶ ἡ νεωτέρα Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ ἐπαναλάβῃ ἴσως περὶ τινῶν ἐκ τῶν πολιτικῶν αὐτῆς ἀνδρῶν· «Εὐθύδημε, ἀνέκραξε, κακὸν εἶ τῆς πόλεως ἀναγκαῖον, οὔτε γὰρ μετὰ σοῦ δύναμεθα ζῆν, οὔτε ἄνευ σοῦ.»

Ἐκ Λαμψάκου κατήγοντο ὅτε συγγραφεὺς Χάρων καὶ ὁ ῥήτωρ Ἀναξιμένης· ἐκ ταύτης δὲ τῆς πόλεως ἀπήγαγεν ὁ Ἀγρίππας τὸν πεπτωκότα λέοντα, Λυσίππου ἔργον. Εἰς Σκῆψιν τῆς Τρωάδος ἐγεννήθη ἐν τῇ 8' π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ὁ Δημήτριος ἐκεῖνος ὅστις ἔγραψε τὸν Τρωϊκὸν διάκοσμον τὸν πολλάκις ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευθέντα, καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκη ἣν ὁ μὲν μέγας φιλόσοφος παρέδωκε τῷ Θεοφράστῳ, ὁ δὲ Θεόφροστος τῷ Σκηψίῳ Νηλεῖ. Αὐτοῦ δὲ τοῦ Στράβωνος ἡ καταγωγή διδάσκει ἡμᾶς πῶς οἱ ἰθα-

γενεῖς τῆς Ἀνατολῆς δι' ἐπιγαμιῶν πρὸς τοὺς ἐπιδημήσαντας Ἕλληνας μετεμορφοῦντο εἰς ἄνδρας πρὸς οὓς οἱ ἐπιφανέστατοι τῆς ἀρχαιοτέρας Ἑλλάδος δὲν ἠθέλον διστάσει νὰ προτείνωσι τὴν δεξιὰν ὡς γνησιωτάτους αὐτῶν ἀδελφούς. Ὁ Στράβων ἐγεννήθη ἐν Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου· καὶ ἄγνωστον μὲν τίς ἦτο ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ μήτηρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἦτο θυγάτηρ μὲν τοῦ Ἕλληνοσ Λαγέτα, σύζυγος δὲ ἐγχωρίου ἀνδρὸς, τοῦ ὁποίου τὸν ἀδελφὸν μόνον Μοαφέρνην ἀναφέρει ὁ Στράβων· ὥστε τοῦ καλλίστου τῶν ἀρχαίων γεωγράφων ὁ μὲν ἐκ μητρὸς πρόπαππος ἦτο Ἕλληνας, ὁ δὲ πάππος ὁμολογουμένως ἰθαγενῆς ἦ, καθὼς ἔλεγον τότε, βάρβαρος.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς ἑτέρας ἀπρδείξεις τοῦ πλήθους τῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἀποδημησάντων Ἑλλήνων. Εἰς τὰς μοναρχίας τὰς ἰδρυθείσας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ στρατὸς συνέκειτο ποῦ μὲν καθ' ὀλοκληρίαν, ποῦ δὲ κατὰ τὸ ἡμῖσι τοῦλάχιστον ἐξ Ἑλλήνων, ἡ δὲ κυβέρνησις, ἡ διοίκησις καὶ τὰ δικαστήρια ἐλειτούργουν διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἡγεμόνας εἶναι ὑποθέτομεν γνωστὰ τοῖς πᾶσιν, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ Ἱερᾷ γραφῇ ἀκούομεν τοὺς Μακκαβαίους θρηνοῦντας διότι ἡ βασιλεία τῶν Ἑλλήνων εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνισμόν μετέστησε τοὺς Ἰουδαίους, καὶ ἦν ἀκμή τις τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' αὐτοῖς. Ἄλλ' ἵνα ρίψωμεν ἐκ τῆς παρούσης εἰσαγωγικῆς σκοπιᾶς ἐν μόνον βλέμμα εἰς τὰ κράτη τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὧν οἱ ἡγεμόνες ἦσαν ἰθαγενεῖς, μήπως ὅλοι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Μιθριδάτου ΣΤ' δὲν ἦσαν Ἕλληνας, Ἀρχέλαος, Μητροφάνης, Δορύλαος, Δρομιχαίτης; μήπως τῶν ἀπογόνων τοῦ Ζιποίου τῆς Βιθυνίας τοσοῦτον δὲν ἐλησμονήθη ἡ βάρβαρος καταγωγὴ, ὥστε ἐλέγοντο ὄντες «ἐκ τοῦ γένους τῶν Μακεδόνων;» ἢ μήπως ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ἀριαράθου Β' τῆς Καππαδοκίας, δὲν βεβαίῳ ὅτι «ἢ παρὰ τοῖς Ἕλλησι πάλαι ἀγνοουμένη αὕτη χώρα, τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν;» Οἱ δημιουργήσαντες λοιπὸν πάντα ταῦτα τὰ θαυμάσια δὲν ἦσαν «ἵκανοὶ τινες τὸν ἀριθμὸν ἀποικοι,» ἀλλὰ τοσοῦτοι ὥστε, διὰ τοῦ ἰδίου φυσικοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς πρὸς ἑαυτοὺς ἀφομοιώσεως τῶν ἰθαγενῶν, κατέστησαν ὅλως ἑλληνικὰς ἐπὶ χίλια μὲν περίπου ἔτη τὴν Αἴγυπτον, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν, ἐπὶ χίλια δὲ καὶ τετρακόσια ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν.

Ὁ πολιτικός, ὁ ἔθνικός, ὁ πνευματικός βίος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν μετεφυτεύθη τῶντι ἀπαράλλακτος εἰς τὴν Ἀνατολήν· ἀλλὰ τοῦτο πρὸ πάντων διότι, ἵνα μεταφυτευθῆ καθ' ὅλα ὅμοιος, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἀμετάβλητος. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι εἶχεν ἤδη ὑποστῆ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι δεινάς ἀλλοιώσεις. Τὰ πολιτεύματα τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν εἶχον καταστήσει σκιαὶ τῶν πόλει προτύπων. Ὁ περὶ τῶν ἐν Δελφοῖ ἀναθημάτων καὶ ἀποταμιευμάτων ἀνίερὸς πόλεμος ἀπεκάλυψε τὴν φοβερὰν πρὸς τὸ θρησκευμα καὶ τὴν δημοσίαν πίστιν τῆς πατρίδος ἀσέβειαν τοῦ ἔθνους. Τῆς δὲ περὶ τὴν ποίησιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην μεγαλοφυΐας, ἣτις περιηύγασε διὰ φωτὸς ἀνεσπέρου τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, δὲν ἀνεφαίνοντο ἤδη εἰμὴ διαλείπουσαί τινες ἀναλάμψεις. Ἀλλὰ καὶ σῶς καὶ ἀνελλιπὴς ἐὰν παρέμενεν ἔτι ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς, ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ τροπολογηθῆ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀφοῦ καὶ ἐν ταῖς προτέραις ἀποικίαις εἶδομεν αὐτὸν ἀλλοτριωθέντα σὺν ὀλίγον τῆς μητροπόλεως. Τὸ δὲ στάδιον τῶν νέων ἀγώνων παρεῖχε πολὺ μείζονας ἀφορμὰς ἀλλοιώσεων. Τὸ ζήτημα λοιπὸν δὲν εἶναι ἂν ἠλλοιώθῃ ἢ δὲν ἠλλοιώθῃ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ ἀπαραιτήτῃ ταύτῃ μεταπλάσει διέσωσε τὸ κυριώτατον τῆς πρώτης διαπλάσεως ἐλατήριον, τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ πνεῦμα.

Ὁ Στράβων ἀναφέρει γεγονός τι τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν. Ὁ ὑδραυλικὸς Κράτης ὁ Χαλκιδεὺς, ἐπιχειρήσας ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ν' ἀποξηράνῃ τὴν Κωπαΐδα, εἶχεν ἤδη προαγάγει ἱκανῶς τὸ ἔργον ὅτε αἰφνης ἠναγκάσθη νὰ τὸ διακόψῃ, στασιασάντων τῶν Βοιωτῶν, ὃ ἐστὶ διότι οἱ Θηβαῖοι ἐφοβήθησαν μήπως ἐξ αὐτοῦ ὠφεληθῶσιν οἱ Ὀρχομένιοι, οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν ἀντίζηλοι. Ἴδου λοιπὸν χώρα Ἑλληνικὴ ἐκ τῶν πρωτίστων, ἣτις διατηροῦσα ἀκραιφνῆ τὸν ἀρχαιότερον ἑλληνικὸν χαρακτήρα, δὲν ἐπέθετο ὅμως ὄχι νὰ ἐκτελέσῃ, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο ἔργον τῆς κοινῆς ὠφελείας. Πρόδηλον ὅτι, ἐὰν τοιούτων ἐμπορουμένη προαιρέσεω ἀπῆρχετο ἡ Ἑλλάς ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ἐπιχειρημα ἦτο ἀδύνατον νὰ τελεσφορήσῃ. Αἱ χῶραι ἐν αἷς ἐκλήθη ἤδη νὰ πρωταγωνιστήσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς, εὐρύταται οὔσαι καὶ ὀλίγον γνωσταί, συνεχόμεναι δὲ μετ' ἄλλων ἔτι εὐρυτέρων καὶ ἀγνωστοτέ-

ρων, ἵνα γνωσθῶσιν ἀκριβῶς καὶ συνδεθῶσι πρὸς ἀλλήλας καὶ χρησιμοποιηθῶσι, δὲν εἶχον χρεῖαν ῥητόρων καὶ καλλιτεχνῶν, ἀλλὰ ἀνδρῶν περὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς πρακτικὰς τέχνας ἐν-τριβῶν· καὶ τῶντι τότε ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνέδειξεν ἄμέσως γεωγράφους, γεωμέτρας, μηχανικοὺς, ἀστρονόμους, ὧν ἡ μνήμη ἄχρι τοῦδε τιμᾶται καὶ γεραίρεται, τοὺς Στράβωνας, τοὺς Εὐκλείδαι, τοὺς Ἡρώνας, τοὺς Ἰπάρχους. Τότε συνετελέσθησαν ἔργα κοινωφελῆ κολοσσιαῖα. Οἱ Λαγίδαι κατεσκεύασαν τὰς ὁδοὺς αἰτίνες, φέρουσαι ἐκ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νείλου, συνέδεσαν τὸ ἐμπόριον τῆς νοτίου Ἰνδικῆς, τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Αἰθιοπίας μετὰ τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου. Οἱ Σελευκίδαι πάλιν ἐβουλεύθησαν νὰ συνάψωσι διὰ διώρυγος τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ Εὐξείνου καὶ ἐπέτρεψαν τὸ ἔργον εἰς τὸν Λαρισσαῖον Πολύκλειτον· ἐν γένει δὲ ἐβελτίωσαν τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ὁδὸν ἣτις ἔφερον ἐκ τῆς βορείου Ἰνδικῆς πρὸς τὸν Εὐξείνον. Ἐὰν ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν ἠξιώθη ν' ἀνεγείρῃ δεύτερον Παρθενῶνα, κατεσκεύασεν ὅμως ἐπὶ βράχου ἀποτόμου τῆς νήσου Φάρου τὸν πολυώροφον ἐκεῖνον ἐκ λίθου λευκοῦ πύργον, ὅστις, θαυμασθεὶς διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος, ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα τοῦ Κνιδίου Σωστράτου Δεξιφάνους καὶ διέσωσεν ἐπὶ αἰῶνας μυριάδας πλωζωμένων. Ἐὰν ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν ἠτύχησε νὰ ἀναδείξῃ δεύτερον Πλάτωνα, ἀνέδειξεν ὅμως τὸν πρόδρομον τοῦ Γαλιλαίου Ἀρίσταρχον. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐτροπολογήθη λοιπὸν, ἀλλὰ δὲν ἐμαράνθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὰ πολιτεύματα ὑπῆρξαν αὐτόθι μοναρχικὰ καὶ ὄχι δημοκρατικά· ἡ μεταβολὴ ὅμως τῶν πολιτευμάτων δὲν συνεπάγεται τὴν ἀνατροπὴν τῆς ἐθνικῆς ιδιότητος. Οἱ σήμερον δημοκρατούμενοι Γάλλοι δὲν ἀρνοῦνται τοὺς μοναρχηθέντας αὐτῶν προγόνους. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ παρατείνωμεν τὴν συζήτησιν ταύτην, ἣτις, λυσιμένη κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Γρότε, δύναται νὰ φέρῃ εἰς μέσον τὸ ζήτημα, τί ἄρα εἶναι ὁ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμὸς, ὁ ἔχων ἕτερον τοῦ ἀρχαίου πολίτευμα, ἕτερον θρησκευμα καὶ ὅλως διάφορον κοινωνικὴν κατάστασιν. Ἡ ἀλήθεια, ἡ μόνη ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ἔθνος, περιαχθὲν ὑπὸ τῶν περιστάσεων εἰς τὸ νὰ ἐξεγείρῃ ἐκ τοῦ προτέρου αὐτῶν ληθάργου τὴν δυτικὴν Ἀσίαν καὶ τὴν ἑῶαν Ἀφρικὴν καὶ νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὰς νέαν ζωὴν, παρεσκεύασεν αὐτόθι, ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πνευμα-

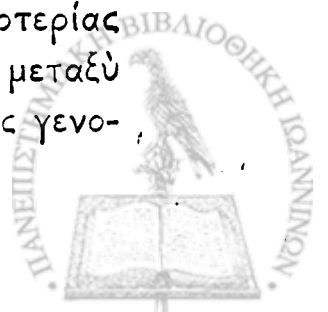

τικῇ αὐτοῦ δυνάμει, κατάστασιν πραγμάτων, ἣτις ἔμελλε νὰ ἐπιδράσῃ οὐδὲν ἦττον τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ, εἰ καὶ καθ' ἕτερον τρόπον, εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.

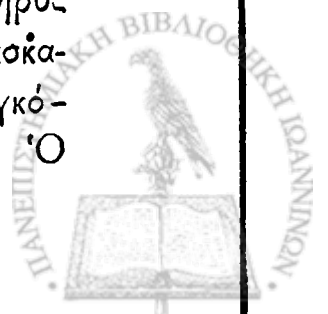
Ἐνῶ δὲ ἐπὶ τρεῖς ἤδη περίπου ἑκατονταετηρίδας ἐξετέλει τὴν μεγάλην ταύτην ἱστορικὴν ἐντολήν, παρέστησαν ἐνώπιόν του κατὰ τὴν πρώτην πρὸ Χριστοῦ καὶ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, συγχρόνως σχεδόν, δύο ἀνταγωνισταί· ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος. Ἄλλ' ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε ρίψει τοσοῦτον βαθείας ρίζας εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ὥστε ἀμφότεροι ἠναγκάσθησαν νὰ συμβίβασθῶσι πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐκ τοῦ συμβίβασμοῦ τούτου προέκυψεν ἡ δευτέρα αὐτοῦ ἱστορικὴ μετάπλασις.

Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία κατέλυσε μὲν τὰ πολιτικὰ ἰδρύματα ἐν οἷς ἐσκήνωσεν ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ὑπῆρξεν ὑπουργὸς αὐτοῦ, ἔστιν ὅτε καὶ πελάτης μᾶλλον ἢ προστάτης. Ὁ Πομπήϊος δὲν ἠδυνήθη νὰ δαμάσῃ τὸν Ἰουδαϊσμὸν εἰμὴ συνεχίζων τὸ ἔργον τῶν Ἀντιόχων, ὃ ἔστιν ἐξακολουθῶν νὰ ἐξελληνίζη τὴν Παλαιστίνην. Ὁ δὲ ἀνθύπατος Γαβίνιος ἐδέησεν οὐ μόνον τὰ συντηρήσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἰσχὺν τῶν κατὰ τὴν Συρίαν ἐλληνίδων πόλεων. Ἄλλο ἔτι μᾶλλον χαρακτηριστικόν. Ὅτε ὁ δεύτερος βασιλεὺς τοῦ ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀνανεωθέντος περσικοῦ κράτους καὶ θρησκεύματος, ὁ Σαπῶρ, αἰχμαλωτεύσας τὸν κατ' αὐτοῦ στρατεύσαντα αὐτοκράτορα Οὐαλεριανὸν, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, ἡ πόλις αὕτη ἀντέστη οὐχὶ διὰ φρουρᾶς ῥωμαϊκῆς, ἀλλὰ διὰ τῶν ἰδίων πολιτῶν καὶ ἰδίου στρατηγοῦ, τοῦ Δημοσθένους· καὶ ἐξεπορθήθη μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλὰ τότε αὐτοὶ οἱ ῥωμαϊκοὶ λεγεῶνες ἐπέστησαν ἕτερον ἔλληνα στρατηγὸν, τὸν Κάλλιστον, ὅστις ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν πολεμίων καὶ πολὺν ἐπενεγκῶν αὐτοῖς φόνον καὶ τὸ πλεῖστον ἀναλαβὼν τῆς λείας, ἠνάγκασε τὸν Σαπῶρ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐὰν κατίσχυε τότε τὸ περσικὸν κράτος καὶ θρήσκευμα, ἡ τύχη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἠθελεν ἀπόβῃ σφόδρα ἀμφίβολος. Ἐσώθη δὲ ὁ Χριστιανισμὸς ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι οὐχὶ ὑπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς καρτερίας καὶ τῆς δεξιότητος τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἔπαυε παράγων καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀνδρας ὀνομαστοὺς γενο-

μένους ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἄνδρας τοὺς ὁποίους καὶ αὐτὸς ὁ γεννήτωρ αὐτοῦ ἠθελεν ἀναγνωρίσει ὡς ἴδια γνήσια τέκνα. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν πρὸ πάντων ὁ Σαρμοσατεὺς Λουκιανὸς, ὃν οἱ νεώτεροι δικαίως ἐπωνόμασαν Βολταῖρον τῆς ἀρχαιότητος· ὁ ἐν Συρίᾳ ὡσαύτως γεννηθεὶς Λογγῖνος, ὅστις ὑπουργὸς διατελέσας τῆς πολυθρυλήτου Ζηνοβίας, ἐπίστωσε διὰ τοῦ σωκρατικοῦ αὐτοῦ θανάτου ὅτι δὲν εἶχε γράψει περὶ Ὑψους λόγου χάριν ῥητορικοῦ γυμνάσματος· ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπίκτητος, ὅστις ὑπηγόρευσε εἰς τὸν Ἀῤῥιανὸν τὰς πασιγνώστους *Διατριβὰς*, εἶχε δὲ διατελέσει νέος ὢν δοῦλος Ῥωμαίου δεσπότη, πρὸς ὃν, τερπόμενον νὰ στραγγαλίζῃ τὸν πόδα του, ἔλεγεν ἀταράχως «θέλεις τὸν θραύσει,» καὶ θραυσθέντος ἐπὶ τέλους τοῦ ποδὸς, ἠρέκεσθη νὰ προσθέσῃ «σὲ τὸ εἶχα εἶπεῖ» ὁ Προυσαεὺς Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὅστις μετεχειρίσθη τὴν ῥητορικήν αὐτοῦ δεινότητα εἰς οἰκοδομὴν τῶν ψυχῶν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου φρονήματος.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν ἐν Παλαιστίνῃ ἐπιτείλαντα Χριστιανισμόν. Ἡ Ῥώμη, ἡ δεσπόσασσα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οὐδέποτε ἐμάντευσε τὸν κόσμον ὅστις ἐμελλε νὰ τὸν διαδεχθῇ· καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὅτε ὁ μελλόντομος αὐτοῦ Λόγος τοῦ Σωτῆρος διετέλει ἔτι ἐν σπαργάνοις, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὅτε ὁ θρίαμβος τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισε νὰ γίνεταί καταφανῆς καὶ ὅτε ἐντούτοις ἡ βασιλίς τῶν πόλεων, γλιχομένη ἔτι τῆς τῶν εἰδώλων ἰλατρείας, ἠνάγκασε τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον νὰ καθαιρέσῃ αὐτὴν τοῦ ἀξιώματος καὶ νὰ μεταφέρῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους ἐν τῇ ἐστίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Ἑλλάς ἀπεναντίας ἦτις συνεδύασε πάντοτε τὸν θεωρητικὸν μετὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ποτὲ δὲν ἔπαυσε φιλοσοφοῦσα μετὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος εἰς τοὺς ἀνθῶνας τοῦ παμφόρου αὐτῆς θερμοκηπίου, προησθάνθη ἀνέκαθεν κυφορούμενον τὸν νέον κόσμον· καὶ ὅτε ἐπεχείρησε τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τῆς Ἀνατολῆς ἀναμόρφωσιν, ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ ὑπὸ τῶν αὐτόθι προαχθέντων φιλοσοφικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτῆς δογμάτων ὥστε μικρὸν ἀφοῦ ἐλάλησεν ὁ κήρυξ τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἐνόησεν ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι ἡ προωρισμένη νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἐπικειμένην παγκόσμιον μεταβολὴν καὶ προέτεινεν αὐτῇ ἀδιοστάκτως τὴν δεξιάν. Ὁ

συνδυασμός οὗτος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξεν ἐπίσης ἀπαραίτητος ὅσον ἄλλοτε ὁ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας συνδυασμός. Ὁ Χριστιανισμός ἐπηγγέλλετο τὰ εὐγενέστατα τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δογμάτων ὅσα μέχρι τῆς σήμερον ἦλθον νὰ ἐκπολιτίσωσι καὶ νὰ παραμυθήσωσι τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ δὲ Ἑλληνισμός εἶχε τὴν γλῶσσαν δι' ἧς καὶ μόνης τὰ δόγματα ταῦτα ἠδύναντο νὰ διαδοθῶσιν εἰς ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ λόγου ἣτις μόνη ἠδύνατο ν' ἀρπάσῃ τὰς ψυχὰς καὶ νὰ πείσῃ τὰ πνεύματα, εἶχε τοὺς ἀστικούς θεσμούς, δι' ὧν καὶ μόνων ἡ διδασκαλία ἐκείνη ἠδύνατο νὰ ὀργανωθῇ ὡς θρήσκευμα θετικόν. Ἄνευ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁ Χριστιανισμός ἤθελεν ἀσφυκτῆσαι ἐν τῇ πνιγερᾷ τῆς Ἰουδαίας ἀτμοσφαίρᾳ· ἄνευ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἤθελεν ἐπιπλεύσει ἐν τῷ κατακλυσμῷ ἐν ᾧ κατεποντώθη ἅπας ὁ λοιπὸς τῆς ἀρχαιότητος κόσμος.

Ἄλλὰ δὲν συνηρθρώθησαν τοσοῦτον ἐναρμονίως εἰμὴ διότι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν οἰκειότατοι πρὸς ἀλλήλους. «Οὐκ ἀλλότρια εἰσι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἔλεγεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὡς περ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὀρών, καλῶς ἐφθέγγετο. Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστίν.» Καὶ ὡσεὶ ἐρχόμενος εἰς ἐπικουρίαν τοῦ χριστιανοῦ τούτου, ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἐπίκτητος ἐποίει τὸν πρὸς τὸν Θεὸν ἐκεῖνον Ὑμνον, ὅστις εἶναι ἄξιός τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ μᾶλλον ἢ ἐθνικοῦ φιλοσόφου. «Μέγας ὁ Θεὸς ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα τοιαῦτα, δι' ὧν τὴν γῆν ἐργαζόμεθα. Μέγας ὁ Θεὸς ὅτι χεῖρας δέδωκεν, ὅτι κατάποσιν, ὅτι αὖξασθαι λεληθότως. Ταῦτα ἐφ' ἑκάστου ὑμνεῖν ἔδει, καὶ τὸν μέγιστον καὶ θειότατον ὕμνον ἐφυμνεῖν. Τί οὖν; ἐπειδὴ οἱ πολλοὶ ἀποτετύφλωθε, οὐκ ἔδει τινὰ εἶναι τὸν ταύτην ἐκπληροῦντα τὴν χώραν, καὶ ὑπὲρ πάντων ἄδοντα τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν Θεόν; Τί γὰρ ἄλλο δύναμαι γέρων χωλός, εἰμὴ ὑμνεῖν τὸν Θεόν; Εἰ γοῦν ἀηδῶν ἡμην, ἐποίουν ἂν τὰ τῆς ἀηδόνος· εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου. Νῦν δὲ λογικός εἰμι, ὑμνεῖν με δεῖ τὸν Θεόν. Τοῦτό μου τὸ ἔργον ἐστὶ, ποιῶ αὐτὸ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὴν τάξιν ταύτην, ἐφ' ὅσον ἂν δίδω-

ται· καὶ ὑμᾶς ἐπὶ τὴν ὁδὴν ταύτην παρακαλῶ.» Παρήγγελλεν ὁ Σωτὴρ· «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς.» Καὶ ἀντεφώνει εἰς ταῦτα ὁ Ἐπίκτητος ἐπιβάλλων τὸ καθῆκον τοῦτο ἂν ὄχι εἰς πάντα τοὺς ἀνθρώπους, τοῦλάχιστον εἰς τὸν φιλόσοφον, ᾧ ἐπέτασσε «καὶ δαιρόμενον φιλεῖν αὐτοὺς τοὺς δαίροντας, ὡς πατέρα πάντων, ὡς ἀδελφόν.»

Ἡ συναυλία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ αἰῶνας. Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἔλεγεν· «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλησιν ἀναγκαῖα φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπομένοις. Φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικόν, φιλοσοφίαν φημί.» Οὐδεὶς ὅμως παρέστησε τὴν ἀνάγκην ἣν εἶχεν ὁ Χριστιανισμὸς τῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀντιλήψεως ὀλοσχερέστερον καὶ εὐγλωττότερον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου· τὴν ἀνάγκην οὐ μόνον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας, καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ τῆς καλλιτείας, καὶ τῆς ποιήσεως. Ἐν τῇ πρὸς τοὺς νέους Παραίνεσει, ὁ περιώνυμος τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος Ἱεράρχης, συνοψίσας τὰς ἐπαγγελίας τῆς νέας πίστεως, ἐπιφέρει ὅτι μέχρις οὗ διακωλυόμεθα ὑπὸ τῆς ἡλικίας τοῦ νὰ κατανοήσωμεν τοὺς ἱεροὺς αὐτῆς λόγους, ἐν ἑτέροις δέον νὰ γυμναζώμεθα πρὸς τοῦτο, οἱ δ' ἕτεροι οὗτοι λόγοι εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοί, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. «Ὡσπερ οὖν οἱ δευροποιοί, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισίν, ὅ,τι ποτ' ἂν ἦ τὸ δεξόμενον τὴν βαφὴν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον εἰ μέλλει ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τηνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων.» Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν πρακτικὴν τῆς τοιαύτης προπαρασκευῆς ὠφέλειαν, ὁ γνήσιος οὗτος Ἕλληνας συνεπάγεται, εἰ καὶ μετὰ συστολῆς τινος, τὴν ἀπόδειξιν ὅτι δὲν ἔπαυσεν ὢν χαριέστατος τοῦ καλοῦ λάτρις. «Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρῦεῖν ὠραίω, φέρει δὲ τινα κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλά-

δοις περισειόμενα· οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἢ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρὶ γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι οἷόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα.» Ταύτην δὲ θεὸς τὴν ἀρχὴν ὅτι ἢ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλωπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς, ὡσεὶ φοβηθεὶς αἴφνης μὴ ὑπερέβη τὰ ἐσκαμμένα, ἐπιλέγει ὅτι δὲν πρέπει ὁμως νὰ προσέχωμεν ἐξίσου τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ῥητόρων γραφέντα· «Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδονιαῆς τοῦ ἀνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλινομεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα.» Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ, ἐν τῷ ἀκαθέκτῳ αὐτοῦ ἔρωτι πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἐλληνικῆς διανοίας, βεβαιοῖ ὅτι ἅπαντα ἀληθῶς εἶπεῖν εἶναι ἄξια τῆς τῶν Χριστιανῶν μελέτης, βεβαιῶν ὅτι πᾶσα ἢ Ὀμήρου ποίησις ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος, συνιστῶν αὐτοῖς ὡσαύτως Σόλωνα, Θεόγνιν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα. «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ἐπιφωνεῖ, ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστὶν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρὸν ἢ μείζον εἰς δύναμιν, ἕκαστος ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἔπαινον διεξῆλθον.» Πρεσβεύει δὲ ὅτι οὐ μόνον οἱ λόγοι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ τῶν πράξεων εἶναι ἄξια μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους, τοῦ Σωκράτους, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὕρισκει πολλάκις συμφῶνους πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραγγέλματα. Πάλιν ἐν τούτοις συναισθάνεται τὸ καθῆκον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίμων καὶ τῶν βλαβερῶν, ὅτε μὲν ὑποχαλῶν οὕτω, ὅτε δὲ ἐντείνων τοὺς δεσμοὺς δι' ὧν πεπρωμένως συνηρμόσθησαν ὁ Χριστιανισμὸς μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἄλλ' ἢ Παραίνεσις αὕτη ἠδύνατο μᾶλλον νὰ ὀνομασθῇ Ἑρμηνεία τῶν τρόπων δι' ὧν ἐν διαστήματι τριῶν ἑκατονταετηρίδων διεπλάσθη ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ἢ μετάπλασις εἶχε σχεδὸν συμπληρωθῆ. Ἐτι γραφομένης τῆς Παραίνεσεως, ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν οἱ λόγοι τῶν Ἱεραρχῶν ἐκείνων οἵτινες συνεκίνουν τὰ πλήθη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Καισαρείας, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Πτολεμαίδος, ἀπαραλλάκτως ὅπως πρόπαλαι οἱ δαίμονιοι ῥήτορες τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἤγον καὶ ἔφερον τοὺς δῆ-

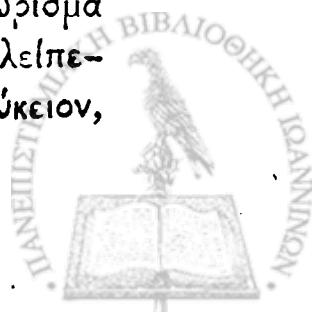
μους αὐτῆς. Καὶ ἴσως ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους, ἐθριάμβευσαν ἐπιτελοῦντες ἔργον δυσχερέστερον τοῦ ἔργου περὶ ὃ ἠρίστευσαν ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Δημοσθένης· διότι ἐπὶ τέλους ὁ ῥήτωρ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου χειραγωγεῖ πάθη καὶ συμφέροντα ἀνθρώπινα, ἐπίγεια, χειραπτά, ἐνῶ οἱ ῥήτορες τοῦ ἠθικοῦ καὶ δογματικοῦ κόσμου, ἵνα πείωσαι καὶ παρασύρωσι τοὺς ἀκροατάς, δὲν ἔχουσι νὰ προτείνωσιν αὐτοῖς εἰμὴ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἀφασίωσις ἣν ἐνέπνεον, ὥστε ὅτε ἀπέθανεν ὁ μέγας Βασίλειος, σύμπας ὁ λαὸς τῆς Καππαδοκίας συνέρρευσε εἰς τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Ἐθνικοὶ καὶ Ἰουδαῖοι συνέκλαυσαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην μετὰ τῶν Χριστιανῶν, διότι ἅπαντας εἶχε παραμυθήσει, ἅπαντας εὐεργετήσει. Οὐκ ὀλίγοι ἔθανον ἐκ τοῦ ὠθισμοῦ τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου πλήθους· καὶ οἱ οὕτω θανόντες ἐμακαρίζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιζώντων ὡς ἀξιωθέντες νὰ συναποδημήσωσι πρὸς Κύριον μετὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς καὶ ὠνομάζοντο θύματα ἐπιτάφια, τοσοῦτον ἦσαν ἐτι ζωηραὶ παρὰ τοῖς νεοφύτοις αὐτοῖς Χριστιανοῖς αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου βίου.

Καθ' ἃ δὲ προεῖπον ἤδη, ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐξεπαίδευσε μόνον τὸν Χριστιανισμὸν ἀλλὰ καὶ ὠργάνωσε καὶ διώκησεν αὐτὸν διὰ τῶν ἀστικῶν θεσμῶν τῶν πολυσριθμῶν πόλεων, αἵτινες, δορυφορήσασαι τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς διαδόχους, εἶχον μεταβάλει τὴν ὄψιν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκάστη τῶν πόλεων τούτων εἶχεν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, βουλήν, ἄρχοντας, ἔστιν ὅτε καὶ στρατηγούς. Πολλαὶ ἐλέγοντα «ἀδελφαὶ ἀλλήλων, ἀδελφοὶ δῆμοι,» οἷον ἡ Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Δάφνη, ἢ Σελεύκεια ἢ ἐν Πιερίᾳ, ἢ Λαοδίκεια ἢ ἐπὶ θαλάττῃ καὶ ἡ Ἀπάμεια, ἢ πρῶην Πέλλα· ἄλλαι συνεδέοντο διὰ τοῦ πρακτικωτέρου δεσμοῦ τῆς ὁμοσπονδίας, ἀποτελοῦσαι τὸ Κοινὸν Ἰλιέων, τὸ Κοινὸν Βιθυνίας, τὸ Κοινὸν Ἀσίας. Οὕτω δὲ ἀπαραλλάκτως ὠργανώθησαν καὶ αἱ κοινότητες τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καθ' ἐκάστην τῶν πόλεων ἐκείνων συνέστη ἰδίᾳ ἐκκλησία, ἢ ἐκκλησία τῶν Χριστιανῶν, ἰδίᾳ βουλή, τὸ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, ἴδιος ἄρχων, ὁ ἐπίσκοπος· πολλαὶ δὲ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι συνήρχοντο εἰς ἐπαρχιακὰς Συνόδους, καθ' ὁμοίωσιν τῶν προαναφερθέντων Κοινῶν. Καθ' ἀρχὰς αἱ ἐθνικαὶ ἐκκλησίαι ἦσαν πολυανθρωπότεραι, πλουσιώτεροι,

ισχυρότεραι καθ' ὅσον ὅμως οἱ μὲν ἐμφύλιοι τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀγῶνες ἐπολλαπλασιάζοντο, δεινὴ δὲ ἐπεκράτησεν ἀναρχία, ἢ ἀμοιβαία ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ δύναμις τῶν καθ' ἑκάστην πόλιν παραλλήλων ἐκείνων ἐκκλησιῶν κατ' ὀλίγον μετεβάλλετο. Αἱ μὲν ἐθνικαὶ ἐκκλησίαι ἐμαραίνοντο, αἱ δὲ χριστιανικαὶ ἐκραταιοῦντο. Ἐνῶ κύκλῳ οἱ νόμοι παρέλυον, ἐνῶ πολυάριθμοι αὐτοχειροτόνητοι αὐτοκράτορες διεπολέμουν πρὸς ἀλλήλους, ἐνῶ οἱ βάρβαροι ἐδήουν πόλεις καὶ χώρας, ὁ Χριστιανὸς ἤξευρε τίς ἦτο ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ καὶ τίς ὁ νόμος αὐτοῦ. Αὐτὸς μόνος εἶχεν ἡγεμόνας καὶ λειτουργοὺς ἀμετακινήτους, αὐτὸς μόνος συνεδέετο διὰ κοινῶν αἰσθημάτων καὶ θεσμῶν. Τότε προῆλθεν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐνόησεν ἀμέσως δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐπνεε τὰ λοίσθια ὁ δὲ νέος ἦτο ἕτοιμος νὰ τὸν διαδεχθῆ· καὶ δεύτερον ὅτι ὁ νέος οὗτος κόσμος ἤκμοζεν ἤδη ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὅθεν καταλιπὼν τὴν Ῥώμην, ἰδρυσεν αὐτῷ νέαν βασιλεύουσαν, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου καὶ ἐγκαθίδρυσεν ἐν αὐτῇ τὸν χριστιανικὸν Ἑλληνισμὸν καὶ σὺν αὐτῷ τὴν μέλλουσαν τῆς ἀνθρωπότητος τύχην ἐπὶ αἰῶνας πολλούς.

Τοιαῦτα ἐμεγαλοῦργησεν ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς. Καὶ ὅμως οἱ ἱστορικοὶ οἱ ἀξιόσωτες νὰ συναρμόσωσι τὴν καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδα μετὰ τῆς ἀρχαίας, ἀπεισιώπησαν τὰ κατ' αὐτὸν, ὅπως εἶχον ἀποσιωπήσει τὰ κατὰ τὸν μακεδονικὸν ἑλληνισμὸν. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐν Χαίρωνείᾳ μάχης μέχρι τῆς κτίσεως Κωνσταντινουπόλεως ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτακοσίων περίπου, περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἐξονυχίζωσι τὰ μικροσκοπικὰ γεγονότα ὅσα συμβαίνοντα ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι εἰς τοσαύτην περιήγαγον αὐτὴν ἀθλιότητα ὥστε περὶ μὲν τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ κάτοικοι αὐτῆς κατήντησαν νὰ ὑπολαμβάνωσιν ὡς εὐτύχημα τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἔχοντες διὰ στόματος, κατὰ Πολύβιον, τὴν παροιμίαν εἰ μὴ ταχέως ἀπωλόμεθα οὐκ ἂν ἐσώθηνεν, περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ὁ Συνέσιος, ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας ἀνέκραξε· ἀκαὶ κακὸς κακῶς ὁ δεῦρό με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθηναῖοι σεμνὸν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα, καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέρμα λείπεται γνῶρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζῶντος, οὕτως ἐνθένδε φιλοσοφίας ἐξωκισμένης, λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδημίαν τε καὶ τὸ Λύκειον,

καί, νή Δία, τήν Ποικίλην Σποάν, νῦν οὐκέτ' οὔσαν ποικίλην· ὁ γάρ Ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τήν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος.» Τῇ ἀληθείᾳ, οἱ καλοὶ κάγαθοὶ ἐκεῖνοι ἱστορικοὶ ἐνθυμίζουσι τὸν ἐν τῷ ὁμηρικῷ ἄδη Ὠρίωνα, ὅστις ἐθήρευε σκιάς ἀντὶ ἐμβίων ὄντων.

Τὸ κατ' ἐμὲ ἐζήτησα τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε καὶ ὄχι ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπῆρχε. Παρέστην μὲν τεθλιμμένος εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ βίου, ἀλλ' ἀνέκυψα ἀφηγούμενος τὰ μεγάλα ἔργα δι' ὧν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθησε μακρὰν τῆς πατρίδος πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 15 Ἀπριλίου 1886.

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Φίλιππος.

Ἐπὶ Φιλίππου ἡ Μακεδονία ἔλαβεν ἑκτασιν μεγάλην, ἡ δὲ ἀρχαιοτέρα Μακεδονία ἦτο πολὺ μικροτέρα. Ἡ ἀρχαία μικρὰ αὕτη Μακεδονία δὲν ἔφθανεν, ὡς βραδύτερον, μέχρι τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὰς περὶ τὸν ἄνω Ἀλιάκμονα καὶ τὸν ἄνω Ἐριγῶνα χώρας, πρὸ τῆς συμβολῆς τοῦ Ἐριγῶνος μετὰ τοῦ Ἀξιῦ ποταμοῦ· διότι αἱ περὶ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν χῶραι αἱ κείμεναι ἀνωτέρω τοῦ σημείου ἐκείνου, ἀνῆκον ὡς φαίνεται, εἰς τὴν Παιονίαν, ἂν καὶ τὰ μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Παιονίας ὄρια οὐδέποτε ἀκριβῶς ὠρίσθησαν.

Καὶ οὗτος μὲν ἦτο ὁ πυρὴν τῆς Μακεδονίας. Ἡ δὲ εὐρυτέρα χώρα εἰς ἣν μετεδόθη βραδύτερον τὸ ὄνομα ἐκεῖνο, καὶ τοι ὄρεινὴ οὔσα καὶ διατεμνομένη ὑπὸ πολλῶν πλαγίων κλάδων τοῦ Σκάρδου ὄρους, περιλαμβάνει τρία μεσόγεια πεδία. Ἐκ τούτων τὸ βορειότατον εἶναι τὸ πεδίον τὸ σήμερον καλούμενον Τέτοβο ἢ Καλκάνδερ, τὸ περὶ τὰς πηγὰς καὶ τὸν ἄνω ροῦν τοῦ Ἀξιῦ ποταμοῦ. Ἐπειτα ἔρχεται τὸ πεδίον τῶν Βιτωλίων, τὸ ὁποῖον συμπίπτει κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῆς ἀρχαίας Πελαγονίας καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ Ἐριγῶν ἐκβάλλει εἰς τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ἔτι δὲ κατωτέρω κεῖται τὸ μεγαλύτερον καὶ κυματοειδέστερον πεδίον τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσας, τὸ περιλαμ-

βάνον τὸν ἄνω Ἀλιάκμονα καὶ τὰ εἰς τοῦτον ἐκβάλλοντα ποτάμια. Τὸ τελευταῖον τοῦτο τμήμα χωρίζεται ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας δι' ὄρεινῆς σειρᾶς μακρᾶς μὲν ὅπως οὖν, περιεχούσης ὅμως πολλὰς καὶ εὐκόλους παρόδους, ὥστε τὸ Θεσσαλικὸν πεδῖον φαίνεται συνδεδεμένον οὕτως εἶπεῖν μὲ τὰ τρία προεκτεθέντα. Αἱ δὲ τέσσαρες αὐταὶ λεκάναι, αἵτινες ἀπασαὶ κεῖνται πρὸς ἀνατολὰς τῆς μακρᾶς καὶ καθέτου ὄρεινῆς τοῦ Σκάρδου καὶ τοῦ Πίνδου σειρᾶς, ἔχουσι καὶ τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι ἀπασαὶ μὲν εἶναι πανταχόθεν ὑπὸ ὄρεων ὑψηλοτάτων περιπεφραγμέναι, ὧν ἕκαστον ἔν μόνον ἔχει ἀνοιγμα πρὸς ἐκροήν τῶν ὑδάτων δι' ἐνὸς καὶ μόνου ποταμοῦ, Ἀξιοῦ, Ἐριγῶνος, Ἀλιάκμονος, Πηνειοῦ· ἀπασαὶ δὲ, εἰ καὶ κείμεναι πολὺ ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, διακρίνονται ὅμως κατὰ μέγα μέρος διὰ τὴν παχύτητα καὶ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς αὐτῶν, μάλιστα δὲ τὰ πεδία τοῦ Τέτοβο, τῶν Βιτωλίων καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἐνῶ αἱ πρὸς δυσμὰς τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Σκάρδου ἠπειρωτικαὶ καὶ ἰλλυρικαὶ κοιλάδες ἔχουσι ἐδαφος λεπτὸν καὶ τιτανῶδες. Καὶ περὶ μὲν τῆς Θεσσαλίας ὠμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν ἐκτάσει, ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου βιβλίου· τὸ δὲ βορειότερον πεδῖον τοῦ Τέτοβο κατείχετο, ὡς προείπομεν, κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν Παιόνων· οἱ δὲ ἀρχαιότεροι Μακεδόνες κατώκουν ἰδίως εἰς τὰ πεδία τῶν Βιτωλίων καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ εἰς τὰ περὶ ταῦτα καὶ ἐντὸς αὐτῶν ὄρη.

Οἱ ἀρχαιότεροι οὗτοι Μακεδόνες διεκρίνοντο πιθανώτατα ἀνέκλιθεν ἀπ' ἀλλήλων, καθόσον κατώκουν ἐπὶ ὄρεων ἢ ἐπὶ πεδίων, ἀλλ' ὅμως ἀπασαὶ αὐτῶν αἱ φυλαὶ εἶχον κοινόν τινα ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ ἔφερον τὸ κοινόν τῶν Μακεδόνων ὄνομα, οὐδὲ διεστέλλοντο ἀπ' ἀλλήλων ἐνίοτε εἰμὴ διὰ τοπικῶν τινῶν ἐπωνυμιῶν· ἄλλοι ὀνομαζόμενοι Ἐλιμειῶται Μακεδόνες, ἤτοι Μακεδόνες τῆς Ἐλιμείας, ἄλλοι Λυγκησταὶ Μακεδόνες, ἤτοι Μακεδόνες τῆς Λυγκηστιδος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ γλῶσση αὐτῶν ἦτο μὲν διάφορος τῆς ἰλλυρικῆς, τῆς θρακικῆς, πιθανῶς δὲ καὶ τῆς παιονικῆς, συγγενῆς ὅμως τῆς ἑλληνικῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡγεμόνες καὶ δῆμος εὐχερῶς προσφκειοῦντο ταύτην, εἰ καὶ ὑπῆρχον ἑλληνικά τινα γράμματα, τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο ἀκριβῶς νὰ προφέρωσιν. Εἶχον δὲ καὶ τοῦτο τὸ κοινόν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ἐμάχοντο μᾶλλον ὡς τακτικοὶ πολεμισταὶ ἐπὶ σκοπῷ κυριαρχίας καὶ φορολογίας, οὐχὶ ληστρικῶς ἐπὶ σκοπῷ ἀπλῆς ἀρπαγῆς, ὅπως οἱ Ἰλλυριοὶ, οἱ Θρακῆες καὶ οἱ Ἡπειρῶται. Ἐν γένει δὲ οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ

πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ πρὸς τὰ ἄλλα ὑποδεέστερα φύλα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

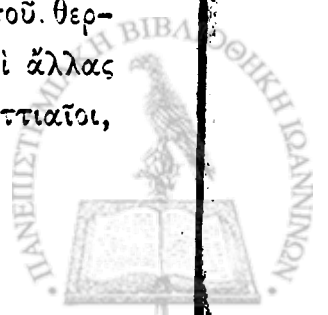
Ἐπειδὴ ἡ χώρα ἦν κατώκουν τὰ διάφορα φύλα τῶν Μακεδόνων ἤτ' εὐρεῖα καὶ εὐφορος, ἐκ τούτου ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς ἡ ἐπίδοσις ἦν κατὰ μικρὸν ἔλαβον, καὶ ἡ ὑπεροχὴ ἦν ἐπὶ τέλους ἐκτῆσαντο ἐπὶ ἅπαντας τοὺς γείτονας αὐτῶν. Δὲν συνετάχθησαν ὁμῶς ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον. Κατ' ἀρχὰς ἕκαστον φύλον ἢ τμήμα (καὶ εἶναι ἄδηλον ὅπόσα ἦσαν) εἶχε τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἡγεμόνα. Τὸ δὲ φύλον, τὸ ὁποῖον ἔφερε μὲν ἰδίως τὸ τῶν Μακεδόνων ὄνομα, ὑπερίσχυσε δὲ βραδύτερον ἀπᾶντων τῶν λοιπῶν, ἔδρευε τὸ πρῶτον περὶ Αἰγᾶς ἢ Ἐδεσσας, τὸν μετέωρον, τὸν ἀγέρωχον, τὸν ζωγραφικὸν χῶρον, ὅπου κεῖνται σήμερον τὰ Βοδενά. Καὶ ρετετέθη μὲν βραδύτερον ἡ κατοικία τῶν βασιλέων εἰς τὴν πλησιέστερον τῆς θαλάσσης κειμένην τεлмаτώδη Πέλλαν, ἀλλ' ὁμῶς ἡ Ἐδεσσα ἐξηκολούθησε τιμωμένη πάντοτε ὡς χῶρος ἱερὸς ἐν ᾧ ἐκηδεύοντο οἱ βασιλεῖς καὶ ὡς κοινὴ θρησκευτικὴ ἐστία τοῦ ὄλου ἔθνους. Ἡ ἀρχαία αὕτη πόλις ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἦν βραδύτερον κατεσκεύασαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τμήμα αὐτῆς τὸ φέρον ἀπὸ Λυχνιδοῦ εἰς Πέλλαν καὶ Θεσσαλονίκην, διὰ τοῦ Βερμίου ὄρους, ἤτοι τῆς πρὸς βορρᾶν ἐκείνης τοῦ Ὀλύμπου παρεκτάσεως, δι' ἧς κατέρχεται ὁ Ἀλιάκμων εἰς τὸ παραθαλάσσιον πεδῖον τῆς Βερροίας, ἀνὰ μέσον γάσματος τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποτομώτερον καὶ δυσβατώτερον τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, δι' ἧς ἐκρέει ὁ Πηνειός.

Τοῦ μεγαλείου τῶν Μακεδόνων ἰδρύται ὑπῆρξαν φυγάδες τινὲς Ἕλληνας, οἵτινες, ἐπελήθοντες, ὡς λέγεται, κατὰ τὴν ἐβδόμην π. Χ. ἕκονταετηρίδα εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄρξαντες μούρας τινὸς τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ, ἐπεχείρησαν τὰς κατακτήσεις ἐκείνας, τὰς ὁποίας οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ μέγας, τοσοῦτον ἐξαισίως μετέπειτα ἐπολλαπλασίασαν. Καὶ ὑπῆρχον μὲν διάφοροι παραδόσεις περὶ τῶν προγόνων τῶν δύο τούτων βασιλέων, ἅπασαι ὁμῶς ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν τοῦ οἴκου αὐτῶν εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Ἡρακλείδας τοῦ Ἄργου, δηλαδὴ τοὺς Τημενίδας. Ἡ μία τῶν παραδόσεων τούτων, ἣτις, ὡς φαίνεται, ἀνεφέρθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Χίου Θεοπόμπου, τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἰσοκράτους, ἔλεγεν, ὅτι ὁ Κάρανος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀργείου δυνάστου Φειδωνός, ἀποδημήσας εἰς Μακεδονίαν, κατεστάθη εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ κυριευθεῖσαν Ἐδεσσαν. Κατὰ δὲ τὴν ἄλλην

παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, τρεῖς ἀδελφοὶ ἀπόγονοι τοῦ Τημένου, Γαυάνης καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκας, ἔφυγον ἐξ Ἄργους εἰς Ἰλλυριοὺς, ἐκεῖθεν δὲ ἀπῆλθον εἰς τὴν ἄνω Μακεδονίαν· καὶ ἐπειδὴ ἦσαν πενέστατοι, ἠναγκάσθησαν ἐνταῦθα νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς ποιμένες τὸν μικρὸν βασιλέα τῆς πόλεως Λεβαίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θαῦμα παράδοξον προανήγγειλε τὸ μέλλον τοῦ Περδίκκου μεγαλείου, τοσοῦτον ὀφθαλμοφανῶς, ὥστε ὁ βασιλεὺς τῆς Λεβαίας ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ ἀποπέμψῃ τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς καὶ νὰ ἐξαποστείλῃ μάλιστα κατόπιν αὐτῶν ἵππεῖς ἵνα τοὺς φονεύσωσι. Τότε ὁμως ποταμὸς τῆς χώρας ταύτης, τὸν ὁποῖον διέβησαν οἱ Τημενίδαι, πλημμυρήσας αἰφνιδίως, διεκώλυσε τὴν τῶν ἵππέων διαπερασίωσιν· διὸ ἔτι ἐπὶ Ἡροδότου ἔθουον οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας τῷ ποταμῷ ἐκείνῳ, ὡς σωτῆρι τοῦ οἴκου αὐτῶν. Ὁ Περδίκκας καὶ οἱ δύο αὐτοῦ ἀδελφοί, διασωθέντες οὕτω, κατεστάθησαν πλησίον τῶν λεγομένων κήπων τοῦ Μίδου, τῶν κειμένων παρὰ τὸ ὄρος Βέρμιον· καὶ ἀπὸ τοῦ κρατεροῦ τούτου ποιμένος ἐβλάστησε τὸ βασιλεῖον τῆς Ἐδέσσης γένος. Ἐκ τῶν δύο τούτων παραδόσεων, ἡ τελευταία λογίζεται γνησιωτέρα τῆς πρώτης, ἐν γένει δὲ δὲν φαίνεται ἀπίθανος ἢ ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καταγωγῇ τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου. Ὁμοίως εἰς ἱστορικωτέρους χρόνους, ὁ Ἀθηναῖος Μιλτιάδης ἐδυνάστευσε τῶν Θρακῶν τῆς χερσονήσου· ὁμοίως οἱ τῶν Λυγκηστῶν Μακεδόνων βασιλεῖς ἔλεγον ἑαυτοὺς ἀπογόνους τῶν τῆς Κορίνθου Βακχιαδῶν· καὶ οἱ τῶν Μολοσσῶν τῆς Ἠπείρου βασιλεῖς ἀνῆγον τὸ γένος εἰς τοὺς ἥρωας Λιακίδας. Ἐπιστεύετο δὲ ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐξ Ἄργους καταγωγῇ τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου, διὸ καὶ εἰς ἓνα τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, τὸν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων πολλάκις ἀναφερθέντα Ἀλέξανδρον, ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν νὰ ἀγωνίσθῃ εἰς τὰ Ὀλύμπια ὡς γνήσιος Ἕλληνας.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Περδίκκου μέχρις Ἀμύντου τοῦ πατρὸς τοῦ προειρημένου Ἀλεξάνδρου, πέντε βασιλεῖς Περδίκκαν, Ἀργαῖον, Φίλιππον, Ἀέροπον καὶ Ἀλκέταν, τὸν πατέρα τοῦ Ἀμύντου Α', περὶ ὧν ἐν γένει μόνον γνωρίζομεν ὅτι ἐπεξέτειναν κατὰ μικρὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἀμύντας ἀπέβη ἤδη κύριος ἀξιολόγου χώρας, ἣτις περιελάμβανε τὰ παράλια τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔτι δὲ καὶ ἄλλας τινὰς παρὰ τὸν αὐτὸν κόλπον χώρας, ἀφ' ὧν ἐξώσθησαν οἱ Βοττιαῖοι,

ὄχι ὁμως καὶ τὰ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀξιού καὶ Ἀλιάκμονος παράλια, οὐδὲ τὴν Πέλλαν αὐτὴν, τὴν μετέπειτα μὲν πρωτεύουσαν, ἐπὶ δὲ Ξέρξου ἔτι ἀνήκουσαν εἰς τοὺς Βορτιαίους. Εἰς τὸν Ἀμύνταν ἀνῆκε καὶ ὁ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ Ἀνθεμοῦς, καὶ μέρος, ἄδηλον πόσον, τῆς Μυγδονίας, τῆς κειμένης πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀξιού. Ὁ Ἀμύντας ἐβασίλευσε μεταξὺ τοῦ 520 καὶ τοῦ 500 ἔτους π. Χ. καὶ περιῆλθεν, ὡς λέγεται, εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις Πεισιστρατιδᾶς σχέσεις· αἱ δὲ σχέσεις αὗται ἐξηκολούθησαν καὶ μεταξὺ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἀπαλλαγείσης ἀπὸ τῶν τυράννων πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου υἱὸς καὶ διάδοχος Περδίκκας Β', περιῆλθεν εἰς ἔτι στενοτέραν οἰκειότητα πρὸς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας. Ἦδὴ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ὠφελῆθῃ ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως τῶν Περσῶν ἵνα ἐπεκτείνῃ τὰς κτήσεις αὐτοῦ· ὁ δὲ υἱὸς, διὰ τὴν ἐντελῆ τῆς ἐν Εὐρώπῃ περσικῆς κυριαρχίας κατάλυσιν, ἠὔξησεν ἔτι μᾶλλον τὸ μακεδονικὸν κράτος, τὸ ὅποσον ἐπὶ τῶν δύο τούτων βασιλέων προσεκτῆσατο ἅπασαν τὴν μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ἀξιού καὶ Στρυμόνος χώραν. Ἐπειτα ὁ Περδίκκας Β' ὠφελήθη πάλιν ἐκ τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς περιῆλθον οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἵνα ἐπὶ μᾶλλον ἀσφαλίῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Εἶδομεν ὅτι ὁ Περδίκκας (σελ. 556 τοῦ πρώτου τόμου) ἀπὸ συμμάχου τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο πολέμιος αὐτῶν καὶ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς μεγάλης μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπάρτης ἔριδος, ὑποκινήσας εἰς ἐπανάστασιν τὴν Πρωιδίαν. Δὲν ἔπυσε δὲ ὑποστηρίζων τοὺς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας πόλεων κατὰ τῆς ἄττικῆς κυριαρχίας· καὶ αὐτὸς ἰδίως εἶναι ὁ δούς τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ὀλυνθιακῆς ὀμοσπονδίας, περὶ ἧς ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν (σελ. 791 τοῦ πρώτου τόμου.)

Ἄλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς οὐκ ἐπιτηδειότητος καὶ ἡ δραστηριότητος πολλῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἡ μοναρχία αὕτη περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ σπέρματα ἀνωμαλίας καὶ διχοστασίας, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεστῆλθετο ἐκ διαλειμμάτων ἡ πρόοδος αὐτῆς. Ἡ τάξις τῆς διαδοχῆς δὲν ἦτο ἀκριβῶς ἐν αὐτῇ κεκανονισμένη· τούτου ἕνεκα μετὰ τὸν θάνατον πολλῶν ἐκ τῶν βασιλέων ἐκείνων, ἐπήρχοντο ἔριδες καὶ ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ὑπῆρχον δὲ καὶ διάφοροι φυλαὶ Μακεδόνων, αἵτινες, ὀνόματι μὲν ἦ καὶ πράγματι ἀπετέλουν μέρος τῆς τῶν Τημενιδῶν κυριαρχίας, ὑπετάσσ-

σοντο ὅμως οὐδὲν ἦττον εἰς ἰδίους ὑποτελεῖς ἡγεμόνας. Ἐντεῦθεν ἡ τοῦ Περδίκκου βασιλεία ἀνεσείσθη ὑπὸ πολυειδῶν ταραχῶν. Πρῶτον ὁ Περδίκκας ἀφῆρεσε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀλκέταν, ὅστις εἶχεν, ὡς φαίνεται, πλειότερον εἰς τὴν βασιλείαν δικαίωμα· ἔπειτα ἐξέβαλε καὶ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Φίλιππον ἀπὸ τῆς ὑποτελοῦς τούτου ἡγεμονίας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ κοινοῦ πρὸς Σιτάλκην, τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα τῶν Θρακῶν, ἐπεχείρησαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, νὰ ἀποδώσωσι τὴν ἀρχὴν εἰς Ἀμύνταν τὸν τοῦ Φιλίππου ἐκείνου υἱόν. Ὅτε πάλιν βραδύτερον περὶ τὸ 413 π. Χ. ἀπέθικεν ὁ Περδίκκας, ὁ μὲν νόμιμος αὐτοῦ υἱὸς ἦτο ἔτι παῖς ἑπταέτης, ὁ δὲ νόθος υἱὸς Ἀρχέλαος ἦτο ἤδη εἰς ὠριμον ἡλικίαν, καὶ πρὸς τούτοις οὐ μόνον φίλαρχος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν φιλάρχων ἐκείνων ἀνθρώπων οἵτινες θεωροῦσι πάντα τρόπον θεμιτὸν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των. Ἐξῆ δ' ἔτι ὁ ἀποβλήθεις τῆς ἀρχῆς Ἀλκέτας καὶ ἠλπιζεν ἤδη νὰ ἀνακτήσῃ εὐχερῶς ὅ,τι ἄλλοτε ἀδίκως ἀπώλεσεν· ἀλλ' ὁ Ἀρχέλαος, προσκαλέσας αὐτόν τε καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι θέλει ὑποστηρίξει αὐτούς, ἐδολοφόνησεν ἀμφοτέρους, ἐνῶ διετέλουν εὐωχούμενοι παρ' αὐτῶ. Ἐπειτα ἔπνιξε τὸν νόμιμον αὐτοῦ ἀδελφόν· καὶ οὕτω κατέλαβε τὴν βασιλείαν. Ἀλλ' ὅμως ἀνεδείχθη τοῦλάχιστον ἄξιος αὐτῆς, ἡ δὲ Μακεδονία ὑπ' αὐτοῦ κυβερνωμένη οὐ μόνον μετέσχεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἀγαθῶν τοῦ μεσημβρινωτέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν στρατιωτικὴν ἐκτήσατο πολὺ τῆς προτέρας μεγαλητέραν. Ὁ βασιλεὺς οὗτος οὐ μόνον ἠύξησε τὸν στρατὸν, τὰς προμηθείας τοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν φρουρίων, ἀλλὰ καὶ ὁδοὺς ἔτεμεν εὐθείας μεταξὺ τῶν διαφορῶν τοῦ κράτους μερῶν, ἔργα, ὡς φαίνεται, πρωτοφανῆ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Παρεκτός δὲ τῶν βελτιώσεων τούτων, περὶ ὧν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔχομεν ἀκριβεστέρας εἰδήσεις, ὁ Ἀρχέλαος ἵδρυσεν πολυτελεῆ περιοδικὸν Ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, εἰς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τῶν Μουσῶν, καὶ συνῆψε σχέσεις φιλικωτάτας πρὸς τοὺς ποιητὰς καὶ φιλοσόφους τῶν Ἀθηναίων. Κατέπεισε τὸν Εὐριπίδην καὶ ἕτερον τραγικὸν ποιητὴν, τὸν Ἀγάθωνα, προσέτι δὲ καὶ Χοιρίλον τὸν ἐποποιόν, νὰ ἔλθωσιν εἰς Μακεδονίαν; ὅπου ὁ Εὐριπίδης ἰδίως ἠξιώθη εὐμενεστάτης καὶ πολυτελοῦς δεξιώσεως, διατρίψας αὐτόθι μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τοῦ συμβάντος ἐν ἔτει 406 ἢ 405. Ὁ Ἀρχέλαος ἐκάλεσε καὶ τὸν Σωκράτην, μὴ δεχθέντα ὅμως τὴν πρότασιν· καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα ὁμοίως λέγεται ὅτι παρέσχε δείγματα εὐνοίας. Ἀπέθανε

δὲ καθ' ὃ ἔτος καὶ ὁ Σωκράτης, ἦτοι τὸ 399 π. Χ. δολοφονηθεὶς ἐν κνηγεσίῳ ὑπὸ δύο Θεσσαλῶν, τοῦ Κραταίου καὶ τοῦ Ἑλλανοκράτους, μεθ' ὧν συνέπραξε καὶ ὁ Μακεδῶν Δεκάμνιχος. Οἱ δύο πρῶτοι ἦσαν νεανίσκοι, πρὸς οὓς ὁ Ἀρχέλαος ἦτο τὰ μάλιστα προσηλωμένος, οὓς ὁμως προσέβαλε δι' ὕβρεως καὶ παραβάσεως τῶν γενομένων αὐτοῖς ὑποσχέσεων· ὁ δὲ Μακεδῶν Δεκάμνιχος συνέπραξε μετ' αὐτῶν διὰ τὴν ἀκόλουθον αἰτίαν. Εἶπομεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης διήγαγε παρὰ τῷ Ἀρχελάῳ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη. Ὁ μέγας δραματοουργός, ἐνώπιον τῆς εὐφροίας καὶ τῆς χάριτος τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς ἅπασα, ἡ τότε Ἑλλὰς, ἐκλινε τὴν κεφαλὴν, εἶχε φυσικόν τι ἐλάττωμα δυσάρεστον, τοῦτο ὅτι ἡ ἀναπνοὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο καθαρὰ. Ὁ μὲν Δεκάμνιχος λοιπὸν ἤλεγξεν αὐτὸν ποτε κακοήθως διὰ τοῦτο, ὁ δ' Ἀρχέλαος παρέδωκε τὸν αὐθάδη εἰς τὸν ποιητὴν ἵνα μαστιγώσῃ αὐτόν· καὶ, τοῦτο εἶναι τὸ θλιβερώτερον, ὁ Εὐριπίδης, ὁ ὑμνήσας τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν δὲ ἐκδίκησιν στηλιτεύσας, ὁ Εὐριπίδης, ὁ πολίτης τῆς ἐλευθέρου καὶ εὐνόμου τῶν Ἀθηναίων πόλεως, ὁ Εὐριπίδης ἐξετέλεσε τὴν βάρβαρον ἐκείνην ἀπόφασιν. Ἐξ δὲ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὁ Δεκάμνιχος, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὸ πάθημα, εὗρεν ἀφορμὴν νὰ ἐκδικηθῆ, παροξύνων τοὺς δολοφόνους τοῦ Ἀρχελάου καὶ συμπράττων μετ' αὐτῶν.

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα τὰ κυρούμενα ὑπὸ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, διαφωτίζουν ὅπως οὖν τό τε ἀσαφές πολίτευμα τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου ὃν οἱ συμπολίται φιλόσοφον τοῦ θεάτρου ἀπεκάλεσαν. Τὸ πολίτευμα τῆς Μακεδονίας, περὶ οὗ πλείοτέρᾳ τινι θέλομεν εἶπει μετ' οὐ πολὺ, παρίσταται ἐνταῦθα ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, καθ' ἣν οὐδεὶς νόμος, οὐδὲν δικαστήριον ἠγγυῶντο τὴν προσωπικὴν τῶν κατοίκων ἀσφάλειαν, ἥτις ἐξήρτατο ἀπὸ τῆς αὐτογνώμονος θελήσεως τοῦ κυριάρχου. Ὁ Ἀρχέλαος ἠθέλησε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Εὐριπίδην προσβληθέντα ὑπὸ τοῦ Δεκαμνίχου, καὶ παραδίδει ἀμέσως εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ φίλου του τὸν ἐκτεθέντα εἰς τὴν ὀργὴν αὐτοῦ πολίτην. Ἐνῶ δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ πολίτου τούτου γενομένη προσβολὴ δὲν ἦτο ἐπὶ τέλους βαρεῖα, ὁ βασιλεὺς καταδικάζει αὐτὸν εἰς τὴν ἀπιμωτικὴν ποινὴν τῆς μαστιγώσεως. Ὅποια διαφορὰ πρὸς ὅσα ἤθελονπραχθῆ εἰς ὁμοίαν περίστασιν ἐν ταῖς μεσημβριναῖς τῆς Ἑλλάδος πολιτείαις καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις! Οὐδεὶς τῶν ἐνταῦθα ἀρχόντων, οἷονδὴποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, ἤθελε τολμήσει ποτὲ νὰ κα-

ταδικάση πολίτην Ἀθηναῖον οἰκοθεν εἰς ποινὴν τινα ἕνεκα τοιαύτης προσβολῆς, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ προσβληθέντος· δικασταὶ τακτικοὶ ἤθελον ἀποφασίσαι περὶ τοῦ ἀμνηστῆματος, καὶ οἱ δικασταὶ οὗτοι οὐδέποτε ἤθελον ἐπιβάλλει τὴν βάρβαρον ποινὴν τῆς μαστιγώσεως, ἣτις ἦτο παντελῶς ἄγνωστος εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς νόμους. Ἀλλ' ὦ τῆς ἀσθενείας πολλῶν ἐκ τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὓς καὶ πόλεις καὶ ἔθνη καὶ αἰῶνες ἀποθαυμάζουσιν! Ὁ, τι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐδέποτε ἔπραξε, τὸ ἔπραξεν ὁ ποιητὴς τοῦ ἐλέου καὶ τῆς συμπαθείας, ὁ ποιητὴς τῶν Φοῖνισσῶν, ἐν αἷς μετὰ τοσαύτης εὐγλωττίας ἐξύμνησε τὴν μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἰσότητα.

Τὸν Ἀρχέλαον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ὀρέστης ἀντὶ τοῦ ὁποίου, παιδὸς ὄντος, διεξήγαγε τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος ὁ Ἀέροπος. Μετὰ δὲ τετραετίαν περίπου ὁ Ἀέροπος, δολοφονήσας τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπεύομενον νεανίσκον, ἐβασίλευσεν ἐν ἰδίῳ ὀνόματι ἐπὶ δύο ἔτι ἐνιαυτούς. Τότε ἀποθανόντος αὐτοῦ ἐκ νόσου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς του Πausανίας, ὅστις μετὰ ἐνὸς περίπου ἔτους κυβέρνησιν, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου Β'. Ὁ Ἀμύντας οὗτος, ὁ πατὴρ τοῦ Φιλίππου καὶ πάππος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἦτο μὲν συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπλῶς ὑπηρέτης τοῦ Ἀερόπου μέχρι οὗ, καταστήσας ἐκποδῶν τὸν Πausανίαν, ἐβασίλευσεν αὐτός. Ἐβασίλευσε δὲ μετὰ τινῶν διακοπῶν εἴκοσι τέσσαρα ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 393 μέχρι τοῦ 369, ἔτη πολυτάραχα καὶ ὀλέθρια διὰ τε τὴν Μακεδονίαν καὶ διὰ τὸν βασιλέα αὐτὸν, ὅστις ἠναγκάσθη ἐν τῷ μεταξύ νὰ ἐγκαταλίπη ἐφ' ἱκανὸν τὸ κράτος. Ὁ ἰσχυρὸς πολεμικὸς ὄργανισμὸς ὃν εἶχε κατασκευάσει ὁ Ἀρχέλαος, φαίνεται καταλυθεῖς ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, αἱ δὲ συνεχεῖς ἐκθρονίσεις καὶ δολοφονίαι βασιλέων, ἔτι ἀπὸ Περδίκκου τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀρχελάου ἀρξάμεναι καὶ μέχρι τοῦ Ἀμύντου ἐξακολουθήσασαι, κατέλυσαν τὴν κεντρικὴν ἀρχὴν καὶ διέσπασαν τὰ διάφορα τμήματα τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, τὰ ὅποια φύσει ῥέποντα πρὸς τὴν διάλυσιν, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ ὑπὸ ἰσχυρᾶς χειρὸς νὰ διατηρηθῶσι συμπεπηγμένα.

Ἡ μεσόγειος Μακεδονία εἶχε γείτονας πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν καὶ βορειοδυτικὸν αὐτῆς μέρος μάχιμα καὶ βάρβαρα θρακικὰ καὶ ἰλλυρικὰ φύλα, τῶν ὁποίων συχναὶ ἦσαν καὶ ἐνίοτε φοβεραὶ αἱ ἐπιδρομαί. Κατὰ τὸ πρῶτον λοιπὸν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμύντου ἔτος

ὤρμησαν κατ' αὐτοῦ οἱ Ἰλλυριοὶ, ὠφελούμενοι πιθανώτατα ἐξ αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἀνωμάλου ἐσωτερικῆς τῶν πραγμάτων καταστάσεως, περὶ ἧς πρὸ ὀλίγου ἐγένετο λόγος, ἴσως δὲ καὶ προσκληθέντες ὑπὸ δευτερευόντων τινῶν τῆς χώρας ἡγεμόνων· ὁ δ' Ἀμύντας, ὅστις πρὸ ὀλίγων μύλις μηνῶν εἶχε καταλάβει τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς δολοφονίας τοῦ προκατόχου καὶ δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὴν, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν Πέλλαν καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν ἠναγκάσθη καθ' ὀλοκληρίαν νὰ ἀποχωρήσῃ. Ἴνα μὴ παραδώσῃ δὲ εἰς τοὺς βαρβάρους ἔρμαιον ὀλόκληρον τὴν χώραν, ἐπέτρεψε τὴν λεγομένην κάτω Μακεδονίαν, ἥτοι τὰ περὶ τὸν θερμαϊκὸν κόλπον παράλια, εἰς τοὺς Ὀλυνθίους, τῶν ὁποίων τότε μάλιστα ἤκμασεν ἡ ὁμοσπονδία περιλαβοῦσα καὶ αὐτὴν τὴν Πέλλαν. Ἡ μακεδονικὴ κυριαρχία ἐφαίνετο τοιοῦτοτρόπως ἐντελῶς καταλυθεῖσα· ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἐνιαυτοὺς οἱ Σπαρτιαῖται ἐπιχυροῦσι καὶ ἐπιτυγχάνουσι τὴν κατάλυσιν τῆς ὀλυνθιακῆς ὁμοσπονδίας, τῇ συμπράξει αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ Ἀμύντου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἀνακτήσας μέρος τῆς ἀρχῆς ἐπεθύμει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ ἀναλάβῃ καὶ ὅσα ἄλλοτε εἶχε παραχωρήσει ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του εἰς τοὺς Ὀλυνθίους, καὶ εἰς ὃν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπέδωκαν τῷ ὄντι μετὰ τὴν νίκην τὰς κτήσεις ταύτας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἴφικράτης νέμει τὴν προστασίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀμύνταν, ὥστε ἂν οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ἐθεώρησαν βραδύτερον ὀλεθρίαν τὴν ἀρχὴν τοῦ Φιλίππου, δὲν εἶχον εἰμῆ' αὐτοὶ ἑαυτοὺς νὰ αἰτιῶνται, διότι αὐτοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἠνώρθωσαν καὶ ἠσφάλισαν τὸ κράτος τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως ἐκείνου.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμύντου, ἐπῆλθε πάλιν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον πολλὴ πραγμάτων ταραχὴ καὶ ἀδιέκοπος σχεδὸν ἐπέμβασις τῶν γειτόνων εἰς τὰ μακεδονικὰ πράγματα. Ὁ διαδεχθεὶς τὴν ἀρχὴν πρεσβύτερος αὐτοῦ υἱὸς Ἀλέξανδρος ἐδολοφονήθη μετὰ ἓν περίπου ἔτος, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ γῆρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπιτροπεύουσα τοὺς δύο νεωτέρους αὐτῆς υἱούς, Περδίκκην καὶ Φίλιππον, ἐπέτυχε διὰ τοῦ Ἀθηναίου Ἴφικράτους νὰ καταβάλλῃ μὲν τὸν κύριον αὐτῶν ἀντίπαλον, τὸν Πausανίαν, νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην, ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον, περιελθόντων τῶν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι πραγμάτων ὑπὸ τὴν τῶν Θηβαίων ἡγεμο-

νίαν, ἐνέβαλε κατὰ πρῶτον ὁ Πελοπίδας εἰς Μακεδονίαν, δὲν μετέβαλεν οὗτος τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰφικράτους κανονισθέντα, ὑπεχρέωσε μόνον τὸν Πτολεμαῖον νὰ ἐγκαταλίπη τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, συντασσόμενος μετὰ τῶν Θηβαίων, καὶ, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντὰ ὁμήρους ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων τῆς Μακεδονίας οἰκῶν, ἐν οἷς τὸν νέον Φίλιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπὶ τινα ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους. Μετ' οὐ πολὺ ὁ τοῦ Φιλίππου πρεσβύτερος ἀδελφὸς Περδίκκας, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον Πτολεμαῖον, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὀλίγον, μέχρι τοῦ 360—359, ὅτε εἴτε ἔπεσεν εἰς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, εἴτε κατ' ἄλλους ἐδολοφονήθη κατ' εἰσῆγησιν τῆς μητρὸς Εὐρυδίκης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀμύντας ἦτο ἔτι παῖς, ἡ Μακεδονία περιέστη αὐθις εἰς ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἰλλυριοὶ, ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν Βαρδύλλιος ὀδηγούμενοι, εἶχον ἐκ νέου καταλάβει μέρος αὐτῆς· οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν στρατὸν ἵνα ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον ἔγγονόν τινα τοῦ Ἀρχελάου, τὸν Ἀργαῖον· οἱ Θραῖκες παρεσκευάζοντο νὰ εἰσβάλωσιν, ἵνα ἀναδείξωσιν ἡγεμόνα τὸν προμνημονευθέντα Παισαίναν· ἕτερα μέρη τῆς Μακεδονίας ἐλεηλατοῦντο ὑπὸ τῶν Παιόνων· τὴν δὲ ἀναρχίαν ταύτην καὶ ταραχὴν ἠῤῥξανεν ἡ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἑλλάδι, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐπελθοῦσα ὁμοίως γενικὴ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κρίσεως ταύτης κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Φίλιππος. Πρὶν δὲ ἐκθέσωμεν τὰ κατ' αὐτὸν, νομίζομεν καλὸν νὰ δώσωμεν μικρὰν τινα εἰσαγωγικὴν ἐξήγησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκθέσεώς μας. Τὰ κατὰ τὸν Φίλιππον ἱστορήθησαν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, καθόσον εἶχον σχέσιν πρὸς τὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πράγματα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῆς ἱστορίας τοῦ Φιλίππου τὸ μέρος ἐν κεφαλαίῳ μόνον ἐξετέθη ἐκεῖ· διότι τότε κύριον ἡμῶν θέμα ἦτο ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Ὅθεν ἰδίως ἐνδιετριψάμεν εἰς τὰ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῆς ἀναρχίας, εἰς τὰ περὶ τῶν ἱερῶν πολέμων, εἰς τὰ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Δημοσθένους· τὰ δὲ κατὰ τὸν Φίλιππον ἐν παρόδῳ παρηνείρομεν. Νῦν δὲ κύριον ἡμῶν θέμα εἶναι τὰν ἄπαλιν ὁ Φίλιππος. Ὅθεν οὐ μόνον ἐκτενέστερον ὅπως οὖν γράφομεν τὰ περὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα σχέσεις ἐφιστῶμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Φίλιππον αὐτὸν καὶ τὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἐν παρόδῳ μόνον ὑπομινύσκοντες τὰ ἐντεῦθεν τῶν Θερμοπυλῶν γεγονότα.

Ὁ Φίλιππος ἀνετράφη ἐκ πρώτης νεότητος ὅπως ἤθελεν ἀνατραφεῖ ὁ τῶν Ἑλλήνων ἀριστος. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ἀφ' ἧς διέτριψεν εἰς Θήβας ὡς ὁμηρος· ἀλλὰ ἐκ γενετῆς αὐτῆς ἐντὸς ἐλληνικῆς ἀτμοσφαιρας ἔζησε καὶ ὑπὸ ἐλληνικοῦ οὕτως εἰπεῖν γάλακτος ἐτράφη. Ἡ δοξασία ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἡ Μακεδονία ἦτο χώρα παντῶν βάρβαρος καὶ ἀμέτοχος τοῦ μεσημβρινωτέρου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἀριδῆλως ἐσφαλμένη. Νεὶ μὲν δὲν γνωρίζομεν ἀποχρῶντως τὴν προγενεστέραν ἱστορίαν τῆς χώρας ταύτης· ἀλλ' αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ αὐτῆς ἔχομεν, παριστῶσιν ἐκ συμφώνου τοὺς Μακεδόνες οὐ μόνον ἀνέκαθεν τῶν Ἑλλήνων συγγενεῖς ὄντας, ἀλλὰ καὶ παρακολουθήσαντας, εἰ καὶ πόρρωθεν, καὶ μετὰ τινων οὐσιωδῶν τροπολογιῶν, τὴν πολιτικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν διανοητικὴν τοῦ ὅλου ἔθνους πρόοδον· διατελέσαντας δὲ καθ' ὅλα ταῦτα ἀσυγκρίτως ἀνωτέρους πολλῶν ἄλλων ἐλληνικῶν φυλῶν. Ἰδίως οἱ ἄμεσοι τοῦ Φιλίππου προκᾶτοχοι ἐζήτησαν ὅσον ἔνεστι πλειότερον νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὸν ἀττικὸν βίον. Εἶδομεν ὅτι πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀρχέλαος οὐ μόνον ἄλλας κοινωνικὰς βελτιώσεις ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ἐπεχείρησεν, ἀλλὰ καὶ διετέλεσε φίλτατος τοῦ Πλάτωνος, τότε νεωπάτου ὄντος, καὶ προσέτι φίλος τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Σωκράτους. Ἀμύντας δὲ ὁ τοῦ Περδίκκου καὶ τοῦ Φιλίππου πατὴρ, ἀνεδείχθη καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν φίλος ὁμοίως τῶν ἐπιστημοτάτων Ἀθηναίων ἀνδρῶν, ἰδίως τοῦ Ἰφικράτους καὶ τοῦ Τιμοθέου· πιστὸς τοῦ Ἀμύντου ἰατρὸς ὑπῆρξεν ὁ Νικόμαχος, ὁ πατὴρ τοῦ περιφήμου Ἀριστοτέλους, τοῦ ἐπὶ τινα χρόνον ἐν Ἀθήναις παρὰ Πλάτωνι φοιτήσαντος· καὶ πλὴν τούτου διέτριψε παρ' Ἀμύντα ἐπὶ μακρὸν ὁ τοῦ Πλάτωνος φίλος, Εὐφραῖος ὁ ἐξ Ὠρεοῦ. Τούτου τοῦ Εὐφραίου μαθητῆς διετέλεσεν ὁ Περδίκκας, ὁ τοῦ Φιλίππου πρεσβύτερος ἀδελφός, χειραγωγηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν φίλων καὶ οἰκείων, περιελθὼν ὡς ἐκ τούτου εἰς πολλὴν σχέσιν καὶ ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις τότε ἀκμάζοντος Πλάτωνος καὶ ἐν γένει διατελέσας ἐπὶ τοσοῦτον φίλος τῶν γραμμῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὥστε κατήντησε νὰ κινήσῃ καθ' ἑαυτοῦ τὴν δυσμένειαν τῶν Μακεδόνων, οἵτινες, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, αἰείποτε ἀπέδωκαν εἰς τὰ πολεμικὰ προτερήματα πλειοτέραν ἀξίαν ἢ εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀνετράφη ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ὁ Φίλιππος. Ἐπειτα δὲ εἰς ἡλικίαν δεκαπέντε περίπου ἐτῶν ἀπήχθη εἰς Θήβας

ὡς ὄμηρος, διατρίψας ὡς τοιοῦτος εἰς τὴν πόλιν ταύτην δύο ἢ τρία ἔτη. Πῶς καὶ πότε ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὰς Θήβας, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐπανῆλθεν ὁμολογουμένως ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Περδίκκας, κατὰ συμβουλήν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Εὐφραίου, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ὑποτελεῖα κυβέρνησιν ἰδίας τινὸς χώρας τῆς Μακεδονίας, ἐν ἣ ὁ Φίλιππος παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ, ὑπηρετῶν τοῦτον εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ διεξαχθέντας πολέμους, διὰ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἣν ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ ἔκτοτε ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ διοικουμέναις ἐπαρχίαις, ὀδηγούμενος ὑπὸ τῶν μαθημάτων τὰ ὁποῖα κατὰ τοῦτο ἔλαβεν ἐν Θήβαις.

Τῷ ὄντι ἡ ἐν Θήβαις διατριβὴ τοῦ Φιλίππου, ἀπὸ τοῦ 15—18 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐπενήργησεν οὐσιωδέστατα εἰς τὸν ὅλον μετέπειτα χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ὡς ὄμηρος, ὁ Φίλιππος ἔτυχεν ἐνταῦθα ἐντίμου καὶ εὐπρεποῦς ὑποδοχῆς. Κατῴκει παρὰ τῷ Παμμένει, πολίτῃ ἐγκρίτῳ· ἔλαβεν ἱκανὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ῥητορικὴν παιδείαν, διότι βραδύτερον ἀνέδειξεν ἐπιτηδειότητα περὶ τὸ λέγειν οὐ τὴν τυχοῦσαν· ἐσπούδασε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν, πρὸς ἣν ὅμως ὀλίγην μετέπειτα ἔδειξε κλίσιν. Ἀλλὰ μάλιστα ὠφελήθη ἐν Θήβαις ἀπὸ τῆς οἰκειότητος καὶ τῶν παραδειγμάτων τῶν δύο ἀνδρῶν οἵτινες τότε ἐκόσμου τὴν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας, καὶ ἐν γένει ἡ τῶν Θηβῶν πόλις οἷα εἶχεν ἀποβῆ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐπροξένησαν τόσῳ πλείονα ἐντύπωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν μᾶλλον ἢ θεωρητικὸν τοῦ Φιλίππου χαρακτῆρα, ὅσῳ ἡ πόλις ἐκείνη διέπρεψεν αἰετοτε περὶ τὸ πράττειν μᾶλλον ἢ τὸ λέγειν, οἱ δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κυβερνῆται αὐτῆς διεκρίθησαν μάλιστα ὁ μὲν περὶ τὴν διοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ περὶ τὰ στρατηγικὰ βουλευματα καὶ τὰς τακτικὰς παρατάξεις. Ἡ θέα τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, οἷος κατηρτίσθη κατὰ τε τὸ ἵππικόν καὶ τὸ πεζικόν ἐπὶ Πελοπίδου καὶ Ἐπαμεινώνδου, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ συγκινήσῃ νέον, ὅστις ἦτο οὐ μόνον προωρισμένος νὰ ἄρξῃ λαοῦ μαχίμου, εἰ καὶ ἀπεστερημένου τῶν πλεονεκτημάτων ἐπιτηδείου στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πλείστην εἶχεν ἐκ φύσεως τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν δραστηριότητα. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι νῆτύχησε καὶ νὰ οἰκειωθῇ πρὸς τε τὸν ἐν Λεύκτροις νικητὴν καὶ πρὸς τὸν ἐκπαιδευτὴν τοῦ ἱεροῦ λόχου, θέλομεν κατανοῆσαι ὅτι πρῶιμῶτατα ὁ νοῦς αὐτοῦ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ

ἤδη συνάγεται ὅτι ἡ μακεδονικὴ μοναρχία δὲν ἦτο, ὡς εἶπόν τινες, μοναρχία περιορισμένη κατ' ἤν ἐννοίαν δίδομεν σήμερον εἰς τὸν ὅρον τοῦτον, ὃ ἐστὶ περιορισμένη διὰ θεσμῶν τακτικῶς ἐνεργούντων, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς κατ' ἡμᾶς συνταγματικὰς μοναρχίας. Ἡ μακεδονικὴ βασιλεία ἐνθυμίζει μᾶλλον τὴν ὀμηρικὴν βασιλείαν, ἣτις καθὼς εἶδομεν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, συνεβουλεύετο μὲν ἐνίοτε τοὺς ἀρίστους καὶ τὸν δῆμον, ἔπραττεν ὁμως πολλάκις κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ· διότι καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπως ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, τὰ δικαιώματα τοῦ δήμου καὶ τῶν ἀρίστων δὲν ἦσαν ρητῶς ὠρισμένα· ὅθεν ὁσάκις συνέπιπτε νὰ ἄρξῃ βασιλεὺς ἰσχυρὸς καὶ δραστήριος (καὶ τοιοῦτος ἔπρεπε νὰ ἦναι συνήθως ὁ τῆς Μακεδονίας βασιλεὺς), ὁ βασιλεὺς οὗτος δὲν ἐφρόντιζε νὰ ἐρωτᾷ, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ ἀκολουθῇ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν. Τῷ ὄντι ἐν τῇ μακεδονικῇ ἱστορίᾳ ἀναφέρεται μὲν ἐνίοτε ἐκκλησία τοῦ δήμου, συγκαλουμένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ζητηθῇ ἢ συναίνεσις αὐτῆς εἰς σπουδαίαν τινὰ πρότασιν ἢ νὰ δικάσῃ ἐπίσημόν τι πρόσωπον· ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν σπανιώτατα. Τὰ γεγονότα τῆς μακεδονικῆς ἱστορίας, καθόσον γνωρίζομεν αὐτὰ, παριστῶσιν ἡμῖν συνήθως τοὺς βασιλεῖς πράττοντας αὐτογνώμωνως, καὶ αὐτογνώμωνως ἐπιτελοῦντας τὰ βουλευμάτα αὐτῶν, οὐδὲ συμβουλευομένους τινὰ, εἰμὴ ὁσάκις τοῦτο ἤρεσκεν αὐτοῖς, καὶ προσέχοντας μόνον νὰ μὴ προσβάλλωσι τὰ αἰσθήματα τῶν μαχίμων λαῶν, ὧν ἐστρατήγουν μᾶλλον ἢ ἐβασίλευον. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ βασιλεία ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχύς ἐγένετο τοσοῦτον μεγαλύτερα ὅσον καταπληκτικώτερα ἀπέβη ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Ὅθεν οὐδὲ ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτῶν, εὐρίσκομεν ἔχγος πολιτικῶν σωματείων ἐκπροσωποῦντων εἴτε τοὺς ἀρίστους εἴτε τὸν δῆμον, καὶ τακτικῶς συνεργομένων ἵνα θέσωσι φραγμὸν τινὰ εἰς τὴν ἀπόλυτον τῶν βασιλέων γνώμην. Ἡ μόνη θέλησις εἰς ἣν ἐνίοτε οὗτοι ἠναγκάζοντο νὰ ὑποκύπτωσιν, ἦτο ἡ τοῦ στρατοῦ θέλησις. Ὅχι ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος δὲν διετέλει ὑπακούων καὶ πειθαρχῶν εἰς τοὺς ἡγεμόνας· ἀνευ τοιαύτης ὑπακοῆς καὶ πειθαρχίας ἦτο ἀδύνατον νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλοεργήματα ὅσα διέπραξεν. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐξετίθετο εἰς ὑπερβολικοὺς ἀγῶνας, οἱ βασιλεῖς ἐκείνοι ἐνόμιζον φρόνιμον νὰ ἀκούωσιν ἐνίοτε τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην ὑπέκυψεν αὐτὸς ὁ ἀκατάσχετος Ἀλέξανδρος, ἔτι δὲ μᾶλλον ὑπέκυψαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ.

Ὁ Φίλιππος ἀφοῦ ἠσφάλισεν ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν, εἶχεν ἔτι, ὡς γνωρίζομεν, πολλοὺς καὶ ποικίλους πολεμίους, τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύνατο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας διὰ τῆς βίας νὰ καταβάλλῃ. Πρὸ πάντων λοιπὸν ἐφρόντισε νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν Θρακῶν δι' ἐπιτηδείων δώρων καὶ ὑποχρεώσεων, ματχιώσας οὕτω τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐνὸς τῶν ἀντιπάλων, τοῦ Παισαίνιου, ὅστις διὰ τοῦτο μόνον ἠδύνατο νὰ ἦναι ἐπικίνδυνος, ὅτι ὑπὸ τῶν Θρακῶν ὑπεστηρίζετο. Ἄλλ' εἶχεν ἔτι ὁ νέος βασιλεὺς ἐπικειμένους ἀπὸ θαλάσσης μὲν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὸν Ἀργαῖον, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς. Ὅθεν ἔσπευσε νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἐφαρμόζων εἰς τὴν ὅλην μοναρχίαν τοὺς στρατιωτικοὺς θεσμοὺς οὓς εἶχεν ἐγκαίρως εἰσαγάγει εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπαρχίαν, ἐμψυχῶν δὲ τοὺς φίλους καὶ συναγωνιστὰς διὰ προσλαλιῶν γενναίων, οἷας οἱ Μακεδόνες οὐδέποτε πρότερον ἤκουσαν ἀπὸ χειλέων βασιλικῶν. Ταῦτα δὲ διαπράξας ὅσον ἔνεστι τάχιον, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν περιλιπομένων πολεμίων, ἐπιτηδείατα μεταχειριζόμενος τὴν βίαν καὶ τὴν πολιτικὴν.

Ὁ Φίλιππος ἤξευρεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐβούθουν τὸν Ἀργαῖον εἰμὴ διότι ἠθέλον νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀμφίπολιν. Ἐγραψε λοιπὸν εἰς Ἀθήνας ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ διατηρήσῃ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην τὰς φιλικὰς σχέσεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἄλλοτε πρὸς αὐτὴν ὁ πατήρ του Ἀμύντας, καὶ ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως τὴν μακεδονικὴν φρουρὰν, ἣν εἶχεν ἐμβάλει ἄλλοτε εἰς αὐτὴν ὁ ἀδελφός του Περδικκας. Τοῦτο ἤρκεσε, φαίνεται, ἵνα καταστήσῃ τοὺς Ἀθηναίους ψυχροτέρους πρὸς τὸν Ἀργαῖον· διότι ὁ ναύαρχος αὐτῶν Μαντίας, ὅστις εἶχε φέρει εἰς Μεθώνην διὰ θαλάσσης τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον, ἔμεινεν ἔπειτα ἀπρακτῶν ἐν τῷ λιμένι τούτῳ, ἐνῶ ὁ Ἀργαῖος μετὰ τινων φυγαδων, μισθοφόρων καὶ Ἀθηναίων ἐθελοντῶν, ἐβάδισε διὰ ξηρᾶς πρὸς τὴν Ἐδεσσαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ κυριεύσῃ τὴν ἀρχαίαν ταύτην βασιλεύουσαν. Ἄλλ' οἱ κάταικοι δὲν ἠθέλησαν νὰ τὸν δεχθῶσιν, ὁ δὲ Φίλιππος προσέβαλεν αὐτὸν ἐπανερχόμενον εἰς Μεθώνην καὶ ἐνίκησε κατὰ κράτος, συλλαβὼν αὐτὸν τε τὸν Ἀργαῖον καὶ τοὺς πλείστους τῶν περὶ αὐτόν. Καὶ τοὺς μὲν Ἀθηναίους πολίτας περιποιηθεὶς ὅ,τι πλεῖστον, ἀπέπεμψεν εὐγνωμονοῦντας εἰς τὰ ἴδια, μετὰ νέων φιλικῶν πρὸς τὸν δῆμον τῆς πόλεως ἐκείνης προτάσεων, τὸν δὲ Ἀργαῖον καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους πιθανώτατα ἐθανάτωσεν. Ἐπειτα δὲ κατατροπώσας τοὺς Παιόνιας, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν.

χίαν νικήσας δὲ καὶ τοὺς πολὺ ἐπικινδυνότερους Ἰλλυριοὺς, ὑπεχρέωσε καὶ τούτους νὰ εἰρηνεύσωσι, παραιτοῦντες πάντα ὅσα ἐν τῇ Μακεδονίᾳ κατέκτησαν. Καὶ τότε, συμπληρώσας ταῦτα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας ἔτος, 359, ἐπεχείρησε κατὰ τὸ ἀκόλουθον, 358, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Ἀμφίπολιν, ἣτις ἦτο ἀπαραίτητος πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ κράτους αὐτοῦ, διότι ἐπεκράτει τῆς τοῦ Στρυμόνος διαβάσεως, ἀπέκλειεν ἀπ' ἀνχτολῶν τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐφύλαττε τὰς πύλας τὰς ἀγούσας πρὸς τὴν χρυσοφόρον χώραν τοῦ Παγγαίου ὄρους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐκχωρήσει ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως, παραχωρήσας αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἐφρόντισαν νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν ταύτην. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ κατακρίνωμεν τὸν Φίλιππον, διότι βλέπων αὐτοὺς ἀδιαφοροῦντας πρὸς τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο δῶρον, ἠθέλησε νὰ τὸ ἀναλάβῃ, τοσοῦτον μάλιστα ἀναγκαῖον ὄν πρὸς παγίωσιν τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ναὶ μὲν, ἀρχίσας ἤδη τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ θέλων νὰ προλάβῃ πᾶσαν ἐξ Ἀθηνῶν ἀποστολὴν ἐπικουρίας, ἔγραψεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Ἀμφιπολίτας, διότι ἔδωκαν αὐτῷ πολλὰς ἀφορμὰς εἰς πόλεμον, ὅτι ὅμως πολιορκεῖ τὴν πόλιν διὰ λογαριασμὸν τῶν Ἀθηναίων καὶ ὅτι θέλει παραδώσει αὐτὴν εἰς αὐτοὺς, ἅμα κυριευθῆ. Κυριεύσας δὲ αὐτὴν δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ ἐφύλαξε δι' ἑαυτὸν τὴν πόλιν, ὀχυρώσας αὐτὴν καὶ πολυειδῶς ἀσφάλισας. Τοῦτο τοῦ Φιλίππου τὸ πολίτευμα εἶναι βεβαίως ἄξιον ἐπιτιμῆσεως· ἀλλὰ πόσοι τῶν κατακτητῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς κοινῆς ἠθικῆς κρινόμενοι, ἠθελον διαφύγει πᾶσαν καταδίκην; Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, οἵτινες βραδύτερον δὲν εὔρισκον λόγους ἵνα ἀποχρώντως στιγματίσωσι τὴν ἀπάτην καὶ τὴν ψευδολογίαν τοῦ Φιλίππου, ἵδὲν ἔπρεπε μᾶλλον νὰ χιτιῶνται ἑαυτοὺς· πρῶτον διότι δὲν ἐφρόντισαν ἐγκαίρως νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν, παραχωρηθεῖσαν εἰς αὐτοὺς τῷ 359, καὶ δεύτερον διότι ἦσαν ἀρκετὰ ἀπλοῖ, ὥστε νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ὁ Φίλιππος θέλει θυσιάσει τὸν καιρὸν καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἵνα χάριση ἔπειτὰ εἰς αὐτοὺς τὴν Ἀμφίπολιν καὶ πιστεύσαντες εἰς τοῦτο, νὰ μὴ πέμψωσι κάμμίαν ἐπικουρίαν; Ἐξεταζομένου δὲ τοῦ πράγματος καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ δικαίου, δὲν βλέπομεν κατὰ τί οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον περισσότερον τοῦ Φιλίππου δίκαιον εἰς τὸ νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀμφίπολιν. Ἀπολύτως δίκαιον οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχεν ὅ,τε Φίλιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν κατακτητῆ, θέλοντες νὰ καταλάβωσι πόλιν εἰς οὐδέτερον ἐξ αὐτῶν

ἀνῆκουσαν καὶ ἐπιδιώκοντες τοῦτο μόνον καὶ μόνον διότι ἡ κατάληψις τῆς Ἀμφιπόλεως συνέφερεν εἰς αὐτούς. Ὑπερισχύσαντος δὲ τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ ἐπιτηδαιοτέρου, ὁ ἀποτυχὼν ἠδύνατο νὰ λυπῆται, ὅχι ὄμως καὶ νὰ κατηγορῇ τὸν ἐπιτυχόντα ἐπὶ ἀδικίᾳ καὶ ἀπάτη.

Οὐ μόνον δὲ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον φροντίσει νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὴν Ἀμφιπόλιν, οὐ μόνον βραδύτερον οὐδεμίαν ἔπεμψαν εἰς αὐτὴν ἐπικουρίαν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον ἔπραξαν λάθος. Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν γνωρίζουσιν ὅτι εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας ὑπῆρχε πόλις Ἑλληνίς, ἡ Ὀλυνθος, ἣτις ἄλλοτέ ποτε συνεκρότησε περὶ ἑαυτὴν μεγάλην ὁμοσπονδίαν, βραδύτερον δὲ ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν νὰ διαλύσῃ τὴν ὁμοσπονδίαν ταύτην, παρέμεινεν ὅμως πάντοτε καθ' ἑαυτὴν λόγου ἀξία καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἐπέτυχε νὰ ἀνακτήσῃ αὐθις ἰκανὴν δύναμιν. Οἱ Ὀλυνθιοὶ, φοβηθέντες τὸν Φίλιππον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἐζήτησαν νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ὁσημέραι μᾶλλον ἐπικίνδυνον ἀποβαίνοντα βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἠθελον νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν διὰ πραγματικῶν θυσιῶν ὁπωσοῦν ἀναλόγων τῶν ἀξιώσεων τούτων, ὄφειλον ἀμέσως νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ὀλυνθίων. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Ἀθηναῖοι περὶ λόγους μᾶλλον ἢ περὶ ἔργα ἠσχολοῦντο· συνέπεσε πρὸς τούτους τότε νὰ περιπλακῶσι καὶ εἰς τὸν λεγόμενον « συμμαχικὸν πόλεμον » (σελ. 772 καὶ 773 τοῦ πρώτου τόμου). Ἔνεκα δὲ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων, ἀπέπεμψαν ἀπράκτους τοὺς τῶν Ὀλυνθίων πρέσβεις. Τοῦτο μαθὼν ὁ Φίλιππος, ἔσπευσε νὰ περιποιηθῇ τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἐγκαταλειφθέντας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὸν βασιλέα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Φίλιππος, ἵνα ἀσφαλέστερον ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, παρεχώρησεν εἰς αὐτούς τὴν περὶ Ἀνθεμοῦντα χώραν, τὴν κειμένην μὲν μεταξύ Ὀλυνθοῦ καὶ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θεσσαλονίκης, ἀμφισβητήσιμον δὲ διατελέσασαν μεταξύ Ὀλυνθίων καὶ τῶν προτέρων τῆς Μακεδονίας βασιλέων καὶ πλὴν ταύτης, κατακτήσας τὸ ἀξιόλογον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα, τὴν Ποτίδαιαν, εἰς τοὺς αὐτοὺς Ὀλυνθίους παρέδωκε. Περὶ ταῦτα εἰργάσθη ὁ Φίλιππος κατὰ τὰ δύο ἔτη 358—356· δηλαδὴ, βλέπων τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν ὀλέθριον συμμαχικὸν πόλεμον, τὸ μὲν οὐδετέρωσε τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες ἠδύνατο νὰ παρεμβάλλωσι

προσκόμματα σπουδαῖα εἰς αὐτόν, ἔτι μὴ ἀσφαλίσαντα τὴν κατὰ τὴν Μακεδονίαν ἀρχὴν, τὸ δὲ ἀνκφανδὸν ἤδη ὡς πολέμιος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπολιτεύθη, τὴν τε Ποτίδαιαν, ὡς προεῖρηται, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτῶν, ἵνα παραδώσῃ εἰς τοὺς Ὀλυθίους, καὶ τὴν Πύδναν καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα χωρία ὅσα οἱ Ἀθηναῖοι κατεῖχον ἔτι εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα σφετερισάμενος. Οὗτοι δὲν ἔσωζον αὐτόθι ἤδη εἰμὴ μόνην τὴν πόλιν τῆς Μεθώνης. Ἐνταύτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ὠχύρωσε τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Στρυμόνος χώρας τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἣτις ἔκειτο καταντικρὺ τῆς νήσου Θάσου καὶ ἄλλοτε ἠμφισβητήθη, ἕνεκα τῶν μεταλλείων αὐτῆς, μεταξύ Θασίων καὶ Ἀθηναίων. Οἱ Θάσιοι εἶχον αὐτόθι κτίσει ποτὲ πόλιν καλουμένην Κρηίδες, τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Φίλιππος ἠύξησε μετονομάσας Φιλίππους, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον τῶν μεγάλων μεταλλουργικῶν κατχστημάτων, τὰ ὁποῖα ἴδρυσεν ἐκεῖ καὶ τὰ ὁποῖα τσαούτην ἔλαβον ἀνάπτυξιν, ὥστε παρέσχον αὐτῷ ἑτησίαν πρόσοδον χιλίων ταλάντων· κατεσκεύασε δὲ καὶ νέον χρυσοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ ἰδίου ὀνόματος ἀπεκάλεσεν.

Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐτῶν καὶ πρὶν εἰσέτι γίνῃ κύριος ὀλοκλήρου τῆς παραλίας, ἐπορίσατο πρόσοδον ἑτησίαν μεγαλητέραν τῆς προσόδου ἣν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως εἶχον πορισθῆ· καὶ ἠδυνήθη οὕτω νὰ αὐξήσῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἣτις ἀφ' ἐτέρου ἐλάμβανεν ἀδιχλείπτους ἀφορμὰς ἀσκήσεως εἰς τοὺς συνεχεῖς πρὸς τὰ γείτονα βάρβαρα ἔθνη πολέμους. Διότι οἱ Ἰλλυριοὶ, οἱ Παίονες καὶ οἱ Θράκες εἶχον μὲν ταπεινωθῆ ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν κατεξανιστάμενοι κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, τοῦ ὁποίου ὁ στρατὸς κατετρόπωσε αὐτοὺς καὶ καθυπέταξεν αὐτοὺς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Παρμενίωνα, τότε κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενον.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους συνεζεύχθη ὁ Φίλιππος τὴν Ὀλυμπιάδα, θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Μολοσσῶν Νεοπτολέμου, ὅστις ἐφημίζετο ὡς ἀπόγονος τοῦ ἠρωϊκοῦ τῶν Αἰακιδῶν γένους. Ὁ Φίλιππος ἐγνώρισεν αὐτὴν εἰς Σαμοθράκην, ὅπου συνέπεσε νὰ ἔλθωσιν ἀμφοτέρω ἵνα μυηθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα αὐτόθι ἐτελοῦντο. Καὶ τὸ μὲν ὄξυ τῆς φύσεως, καὶ τὸ ζηλότυπον, καὶ τὸ ἄγριον, καὶ τὸ φιλέκδικον τῆς γυναικὸς ταύτης, ἔμελλε βραδύτερον νὰ προξενήσῃ πολλὰς θλίψεις καὶ ἀγχησυχίας εἰς τὸν βασιλέα. Ἀλλὰ ἐν ἔτει 356 ἔτεκεν αὕτη

υἶόν, τὸν μετέπειτα τοσοῦτον πολυθρόλητον Ἀλέξανδρον, τὸν μέγαν. Συνέβη δὲ τὸ γεγονός ἰδίως ἐν θέρει τοῦ ἔτους τούτου, ὅτε, οὐ πολὺ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ποτιδαίας, ἔλαβεν ὁ Φίλιππος σχεδὸν συγχρόνως ἀγαθὰς τρεῖς ἀγγελίας· ὅτι ἠττήθησαν οἱ Ἰλλυριοὶ μάχῃ μεγάλη διὰ Παρμενίωνος· ὅτι ἐνίκησεν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ ἀγῶνι ἵππῳ κέλῃτι· ὅτι ἐγέννησεν υἶόν, τὸν Ἀλέξανδρον.

Τοιαῦτα διέπρῃξεν ὁ Φίλιππος κατὰ τὰ τέσσαρα πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη· κατέστησεν ἐκποδῶν τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀντιπάλους, κατετρόπωσεν ἢ καθυπέταξε τὰ περὶ τὴν Μακεδονίαν βάρβαρα ἔθνη, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὰ πλεῖστα τῶν ὅσα κατεῖχον εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα, καὶ προσκτησάμενος τὰ περὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος μεταλλεῖα ἐπορίσατο οὕτω μεγάλην ἐτησίαν πρόσοδον. Ἀλλὰ πρὸς τούτων ἔπραξε καὶ ἕτερόν τι, τὸ πάντων ἴσως σπουδαιότερον, κατεσκεύασε τὸ ὄργανον δι' οὗ κατώρθωσε ταῦτα καὶ ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ ἔτι μείζονα· ἤρχισε δηλαδὴ τὴν διοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, ὅστις ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ἔμελλε μετὰ εἴκοσιν ἔτη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ θαυμάσιον ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν. Περὶ τοῦ στρατοῦ τούτου εἶπομεν ὀλίγας τινὰς λέξεις καὶ ἀνωτέρω· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα πλειότερά τινα, διότι ἐὰν δὲν λάβωμεν ἀκριβῆ ὅπως οὖν ἔνοιαν τῆς τεχνικωτάτης αὐτοῦ διοργανώσεως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Φιλίππου.

Ἀνεφέρωμεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων τὰς μεταβολὰς τὰς ἐπιγενομένας εἰς τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Οἱ πολῖται οἵτινες ἀπετέλουν μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τὸ κράτιστον τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως μέρος, τοὺς καλουμένους ὀπλίτας, ἤρχισαν ἕκτοτε καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ νὰ ἀμελῶσι τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πρωτίστου τούτου τῶν καθηκόντων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ στρατοὶ κατὰ μέγα μέρος ἤδη συνεκροτήθησαν ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες, ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἐμάχοντο πλέον ὑπὲρ πατρίδος, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ διδομένου εἰς αὐτοὺς μισθοῦ. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐπήγαγε μὲν ἀτοπήματα πολλὰ· ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ στρατοῦ τὴν κυριωτάτην αὐτοῦ ἠθικὴν δύναμιν, καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν αὐτοῦ ἄνευ μεγάλης χρηματικῆς δαπάνης, ἣν, μάλιστα

κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν ἡγεμονιῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι. Ἄλλ' ἐνταύτῳ ἡ μεταβολὴ αὕτη συνεπήγαγε τὰ πλεονεκτήματα, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, ἀσκουμένη ἔκτοτε ὑπὸ ἀνδρῶν κύριον ἐχόντων τοῦτο τὸ ἔργον, ἤρχισε παραδόξως νὰ τελειοποιῆται. Εἶδομεν τὰς βελτιώσεις, τὰς ὁποίας ὁ Ἴφικράτης ἐπενόησε περὶ τε τὸν ἱματισμὸν καὶ τὸν ὅπλισμὸν τῶν πελταστῶν καὶ τὴν χρῆσιν ἣν ἐποίησε τοῦ νέου τούτου στρατιωτικοῦ σώματος, ἐπιτηδειότατα συνδυάσας αὐτὸ μετὰ τῶν ὀπλιτῶν καὶ εἰς ἄλλας μὲν πολλὰς περιστάσεις, ἰδίως δὲ περὶ τὴν εἰς Κόρινθον κατατρόπωσιν μιᾶς σπαρτιατικῆς μόρας. Ὁ δὲ μεγαλοφυέστερος Ἐπαμεινώνδας ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὸν νεωτερισμὸν τοῦτον, οὐ μόνον προσφορώτατα μεταχειριθεὶς πρὸς ἐπιτυχίαν κοινοῦ τινος σκοποῦ τό τε πεζικὸν καὶ τὸ ἵππικόν, τοὺς τε πελταστὰς καὶ τοὺς ὀπλίτας, ἀλλὰ καὶ τὴν λοξὴν ἐπινοήσας παράταξιν, δι' ἣς συμπυκνῶν εἰς ἓν τι κύριον τοῦ πεδίου τῆς μάχης σημεῖον, δύναμιν διὰ τὸν ὄγκον αὐτῆς ἀκαταγώνιστον, ἔχων δὲ ἀπλῶς ἀμυνόμενον τὸ λοιπὸν τοῦ στρατοῦ, διέσπα οὕτως, ὡς δι' ἐμβόλου τινός, τὴν τῶν ἀντιπάλων παράταξιν καὶ ἐπέφερε τὴν ὅλην αὐτῆς τροπὴν. Ἄλλοι πάλιν νοήμονες ἀξιωματικοί, οἷος ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς Ξενοφῶν καὶ ἕτερός τις, ὁ Αἰνεΐας, ὁ γράψας «τὰ πολιορκητικὰ» καὶ τὴν «παρασκευαστικὴν» βίβλον καὶ «τὴν στρατοπαιδευτικὴν» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἐξέβηκαν εἴτε εἰς ἱστορίας εἴτε εἰς ἰδίαις τεχνικὰς συγγραφας τὰ τε ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐκείνων στρατηγῶν πραχθέντα καὶ τὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν πολεμικῆς πείρας πορίσματα. Ὁ Φίλιππος εἶδε, παρετήρησε καὶ ἐμελέτησε, κατὰ τὴν ἐν Θήβαις διατριβὴν του, ἅπασαν τὴν πρόοδον ταύτην τῆς πολεμικῆς τέχνης καὶ ἀπὸ ταύτης ὑρμώμενος ἐπήγαγε πλείστας ὅσας βελτιώσεις περὶ τε τὸν ὅπλισμὸν, καὶ τοὺς ἐξελιγμούς, καὶ τὰς μηχανάς, καὶ τὰς διαιρέσεις τῶν ταγμάτων, καὶ τὴν στρατηγικὴν διεύθυνσιν, συγκροτήσας τοιοῦτοτρόπως στρατὸν πολὺ τῶν προηγουμένων τελειότερον, στρατὸν ὅστις, ἔτι μᾶλλον τελειωθείς ὑπὸ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐδέσποσε τῆς ἀνατολῆς ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας, μέχρι τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων κατακτῆσεως.

Πρὸ τοῦ Φιλίππου ἡ στρατιωτικὴ τῆς Μακεδονίας δύναμις συνέκειτο, ὅπως καὶ ἡ τῶν Θεσσαλῶν, ἀπὸ ἀρίστου μὲν ἱππικοῦ συγκροτουμένου ἐκ τῶν εὐπόρων γαιοκτητῶν τῆς χώρας, ἀπὸ μετριωτάτου δὲ, εἰ καὶ πολυαριθμοῦ, ὁμίλου πελταστῶν, οἵτινες, στρατολογούμενοι ἐκ ποιμέ-

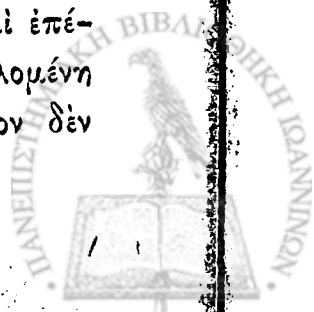
νων καὶ γεωργῶν καὶ πενιχρῶς ἱματισμένοι καὶ ὠπλισμένοι ἀτελῶς, οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας πελταστάς καὶ ὀπλίτας δὲν ἦσαν ἐνάμιλλοι, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν ἀκαταπαύστως κατετροποῦντο. Ὁ Φίλιππος μετέβαλεν ὀλοσχερῶς τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἄν τὸ πεζικὸν τῶν Μακεδόνων ἦτο ἄθλιον, δὲν ἔπταιον εἰς τοῦτο οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἐξεναντίας, ἰσχυροὶ ὄντες τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς γενναῖοι, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἄριστοι στρατιῶται ὅ,τι ἔλειπεν ἀπὸ αὐτοῦ ἦτο ὀπλισμὸς, ἱματισμὸς, πειθαρχία, ἀσκήσις. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτοὺς ἅπαντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πεζικοῦ, καὶ πρὸς τούτοις νὰ συνειθίσῃ αὐτοὺς περὶ τὴν χρῆσιν νέου τινὸς ὄπλου, τὸ ὅποιον καθ' ἑαυτὸ μὲν ἦτο βαρύτερον καὶ ἐπομένως εἰς τοὺς κατ' ἰδίαν ἀγῶνας τῶν στρατιωτῶν σχεδὸν ἀνωφελές, ἀλλὰ εἶχε πλείστην ἀξίαν φερόμενον ὑπὸ συμπαγοῦς καὶ συμπεπυκνωμένου στρατιωτικοῦ σώματος. Τὸ νέον τοῦτο ὄπλον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατὰ πρῶτον ἀπαντῶμεν εἰς τὸν τοῦ Φιλίππου στρατὸν, ἦτο ἡ μακεδονικὴ λόγχη, ἡ καλουμένη σάρισσα. Ἡ σάρισσα ἦτο ἐν χρῆσει εἰς τε τὴν πεζικὴν αὐτοῦ φάλαγγα καὶ εἰς τινὰ συντάγματα ἵππικοῦ, οὓσα πάντοτε μακροτάτη, ἀλλ' ἐν τῇ φάλαγγι πολὺ μακροτέρα ἢ ἐν τῷ ἵππικῷ. Τὰ ἵππικὰ συντάγματα τὰ ὅποια ὠνομάζοντο σαρισσοφόροι, ἦσαν εἰδός τι ἐλαφροῦ ἵππικοῦ καὶ ἔφερον λόγχην μακρὰν, δι' ἧς διεκρίνοντο ἀπὸ τοῦ βαρέος ἵππικοῦ, ὅπερ, ὄν προεδιωρισμένον εἰς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, ἔφερε τὸ λεγόμενον ξυστόν, ἦτοι λόγχην βραχεῖαν. Ἡ τῶν ἵππέων σάρισσα εἶχε μῆκος δεκατεσσάρων περίπου ποδῶν, ὅση εἶναι ἡ λόγχη τῶν σημερινῶν Κοζάκων· ἀλλὰ τῆς σαρίσσης τῆς πεζικῆς φάλαγγος τὸ μῆκος ἔφθανε μέχρις 21 ποδῶν. Τὸ δὲ μῆκος τοῦτο εἶναι τοσοῦτον παράδοξον καὶ καλλίστα τὸ ὄπλον τοσοῦτον δύσχρηστον, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἀδύνατον νὰ πιστεύσωμεν εἰς αὐτὸ ἐὰν δὲν ἐμαρτυρεῖτο ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Πολυβίου, ἱστορικοῦ οὐ μόνον αὐτόπτου τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιτηδείου νὰ κρίνῃ περὶ τῶν τοιούτων ἀσφαλῶς.

Ὅ,τι λοιπὸν διέκρινε τὴν μακεδονικὴν φάλαγγα ἦτο τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο τῆς σαρίσσης μῆκος. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ὅποσον ἐνταύτῃ ἐξαιρετὸς περιποιεῖτο ὡς ἐκ τούτου εἰς αὐτὴν δύναμις, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν καθ' ἕκαστα τὰ τῆς παρατάξεως τοῦ φαλαγγίτου καὶ τὰ τῆς χρήσεως τῆς σαρίσσης. Οἱ φαλαγγῖται παρετάσσοντο κατὰ στίχους ὀρθοῖς, ἔχοντας συνήθως ἑκκαίδεκα ἀνδρῶν βάθος· μεταξύ δὲ ἐκάστου

τῶν στρατιωτῶν τούτων καὶ τοῦ ἐπομένου ὑπελείπετο διάστημα τριῶν ποδῶν. Ὁ στίχος οὗτος ἐκαλεῖτο λόχος, καὶ τοῦ λόχου προϊστάτο ὁ λοχαγός, ἀνὴρ διακεκριμένος ἐπὶ ῥώμῃ καὶ ἐμπειρίᾳ· ὁμοίως καὶ ὁ δευτέρος καὶ ὁ τρίτος τοῦ λόχου στρατιώτης, ὡς καὶ ὁ ὕστατος ὁ καλύπτων αὐτὸν ὀπισθεν, ἦσαν ἄνδρες λογάδες, λαμβάνοντες μισθὸν ἀνώτερον τῶν ἄλλων. Ἡ σάρισσα ἐν τῇ ὀριζόντειᾳ αὐτῆς θέσει, ἐκρατεῖτο πάντοτε διὰ τῶν δύο χειρῶν, διακρινομένη καὶ κατὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς λόγχης τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὀπλιτῶν, ἣτις ἐκρατεῖτο διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς μόνον, ἐνῶ ἡ ἑτέρα ἔφερε τὴν ἀσπίδα· ἐκρατεῖτο δὲ ἡ σάρισσα τοιοῦτοτρόπως, ὥστε προέπιπτε πρὸ τοῦ σώματος ἐκάστου λοχχοφόρου κατὰ 15 πόδας τοῦ δ' ὀπισθίου αὐτῆς μέρους, εἰ καὶ μὴ ἔχοντος εἰμὴ 6 ποδῶν μῆκος, ἦτο ὁμοίως ἱκανὸν τὸ βᾶρος, ὥστε νὰ διατηρῆται ἡ σαρροπία. Ἐντεῦθεν ἡ σάρισσα τοῦ δευτέρου τῶν στρατιωτῶν ζυγοῦ προέκυπτε πρὸ τοῦ μετώπου κατὰ πόδας 12, ἡ τοῦ τρίτου κατὰ πόδας 9, ἡ τοῦ τετάρτου κατὰ πόδας 6 καὶ ἡ τοῦ πέμπτου κατὰ πόδας 3. Διὸ ἀφ' ἐκάστου στίχου ἡ λόχος ἀντετάσσετο εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον πενταπλῆ λόγχῃ· ἐκ δὲ τῶν 5 τούτων λογχῶν αἱ τρεῖς πρῶται ἀναμφισβητήτως, καὶ αὐτὴ ἴσως ἡ τετάρτη, προέπιπτον μακρότερον ἢ αἱ τῶν Ἑλλήνων ὀπλιτῶν λόγχαι, ὡσάκις αὐταὶ προετεινόντο κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολέμιου. Οἱ δὲ μετὰ τοὺς πρώτους ζυγοὺς στρατιῶται ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξωσι καὶ νὰ ὠθῶσι πρὸς τὰ πρόσω τὸ μέτωπον· ὅθεν δὲν ἔφερον τίς σαρίσσας εἰς ὀριζόντειον θέσιν, ἀλλὰ «ἀνανενευκυίας παρὰ τοὺς ὤμους τῶν προηγουμένων,» ἵνα οὕτω προφυλάττωσιν ὅσον ἔνεστι τὴν ὅλην φάλαγγα ἀπὸ τῶν ἀκοντίων καὶ τῶν βελῶν, ὅσα ἐρρίπτοντο τυχὸν ἐπ' αὐτῆς ἀπὸ τῶν ὀπισθίων ζυγῶν τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως.

Ὁ φαλαγγίτης ἔφερε πρὸς τούτοις ξίφος βραχὺ, στρογγύλην ἀσπίδα ἔχουσαν δύο περίπου ποδῶν διάμετρον, θώρακα, κνημίδας, πῖλον δὲ λευκὸν ἔχοντα εὐρὺ τὸ κράσπεδον καὶ καλούμενον «καυσία» ἀλλ' αἱ προμνημονευθεῖσαι μακραὶ λόγχαι ἦσαν τὸ κυριώτατον ἀμυντικὸν ἄμα καὶ ἐπιθετικὸν αὐτοῦ ὄπλον. Ὁ Φίλιππος ἐπενόησεν αὐτὰ ἵνα δυνηθῇ νὰ κατισχύσῃ τοῦ δόρατος καὶ τῆς βαρείας ἀσπίδος τῶν ὀπλιτῶν καὶ ἰδίως τοῦ φοβερωτάτου τῶν ὀπλιτῶν τούτων σώματος, ἦτοι τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθείσης πυκνῆς τῶν Θηβαίων τάξεως. Καὶ ἐπέτυχε τῷ ὄντι τοῦ σκοποῦ, διότι ἡ πυκνὴ αὕτη τάξις, προσβαλλομένη ὑπὸ τῆς οὕτω πῶς ὠπλισμένης φάλαγγος, κατ' οὐδένα τρόπον δὲν

ἠδύνατο νὰ παρεισδύσῃ ἀνὰ μέσον τῶν προτεινομένων σαρισσῶν, ἢ νὰ προσβάλλῃ τὰς ἀσπίδας. Τὸ μόνον ἐλάττωμα τῆς φάλαγγος εἰς τὴν τότε κατάστασιν τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, ἦτο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλλῃ μέτωπον ἢ νὰ διατηρήσῃ τὴν τάξιν αὐτῆς ἐπὶ ἀνωμάλων πεδίων· ὁ Φίλιππος προσεπάθησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον οἱ ῥωμαϊκοὶ λεγεῶνες, πολὺ εὐπετέστερον τῆς φάλαγγος ὄντες ὠργανωμένοι, κατίσχυσαν βραδύτερον αὐτῆς. Ἐνόσω ὁμως ἡ φάλαγξ εἶχε νὰ πολεμήσῃ πρὸς ὀπλίτας, ἀπέβη ἀκαταγώνιστος, διότι καὶ οἱ ὀπλίται κυρίως διὰ τῆς πυκνῆς αὐτῶν συντάξεως ἀπέβαινον φοβεροὶ, διὰ νὰ συντηρηθῇ δὲ ἡ πυκνὴ αὕτη σύνταξις ἀπλητεῖτο τόπος ὀμαλὸς, ἐπὶ ὀμαλοῦ δὲ τόπου ἡ σαρισσοφόρος φάλαγξ δὲν ἦτο δυνατὸν, ὡς προσεξηγήσαμεν, νὰ διασπασθῇ ὑπὸ τῶν ὀπλιτῶν.

Ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ, οἱ καλούμενοι «πεζέταιροι,» ἦτοι οἱ τοῦ βασιλέως πεζοὶ σωματοφύλακες, συνέκειτο καθ' ὀλοκληρίαν ἐξ ἰθαγενῶν Μακεδόνων· διηρεῖτο δὲ εἰς «τάξεις» τῆς ὁποίας οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς παραβάλλουσι πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην μοῖραν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν, ἣτις καλεῖται γαλλιστὶ division, καὶ στρατηγεῖται ὑπὸ τοῦ παρ' ἡμῶν σήμερον καλουμένου ἀντιστρατήγου (général de division). Ὅποσαι τοιαῦται τάξεις ὑπῆρχον ἐν τῷ μακεδονικῷ στρατῷ, ἄδηλον. Ὅτε βραδύτερον ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὴν κατὰ τῆς Ἀσίας στρατείαν, ὁ πρῶτος στρατὸς μεθ' οὗ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, περιελάμβανεν ἐξ τοιαύτας τάξεις, τὴν Ἐλιμιῶτιν, τὴν τῶν Λυγκηστῶν, τὴν τῶν Ὀρεστῶν, τὴν τῶν Τυμφαίων καὶ οὕτω καθεξῆς, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι αἱ τάξεις αὗται ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς τῆς Μακεδονίας διαιρέσεις. Ἡ τάξις ὑποδιηρεῖτο εἰς χιλιαρχίας, αἱ χιλιαρχίαι εἰς πεντακοσιαρχίας, αἱ πεντακοσιαρχίαι εἰς συντάγματα, καὶ τὰ συντάγματα εἰς λόχους. Δεκαεὶ λόχοι ἀπετέλουν ἓν σύνταγμα, ὡστε τὸ σύνταγμα ἀπῆρτιζε τετράγωνον δεκαεὶ ἀνδρῶν, κατὰ μέτωπόν τε καὶ κατὰ βάθος, ἦτοι ἐν ὅλῳ 256 ἀνδρῶν. Δύο τοιαῦτα συντάγματα συνεκρότουν τὴν πεντακοσιαρχίαν, συγκειμένην ἀκριβῶς ἐξ ἀνδρῶν 512· καὶ δύο πάλιν πεντακοσιαρχίαι, μίαν χιλιαρχίαν ἐξ ἀνδρῶν 1024. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν πάντοτε οἱ αὐτοὶ καὶ ὅτι ἐτροπολογοῦντο κατὰ τὰς ἐκάστοτε χρείας καὶ περιστάσεις. Τὸ ἰδιάζον καὶ διαρκῶς χαρακτηριστικὸν τῆς φάλαγγος, παρεκτὸς τοῦ ὅπλου τὸ ὁποῖον ἔφερον, ἦτο ὅτι παρετάσσετο ἐφ' ἐκκαίδεκα τὸ βάθος, βάθος πολὺ μεγαλύτερον τῆς συνήθους πυκνώσεως τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων ὀπλιτῶν, ἐξαι-

ρέσει μόνης τῆς τῶν Θηβαίων πυκνώσεως ἀπὸ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἐξῆς, ἥς ὁμως κατίσχυε πάλιν ἡ φάλαγξ διὰ τοῦ ὑπερόγκου μήκους τῶν σαρισσῶν αὐτῆς.

Ἄλλ' ἡ φάλαγξ, εἰ καὶ ἀποτελοῦσα μέρος σπουδαιότατον τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὀργανωθείσης στρατιᾶς, δὲν ἦτο τὸ μόνον αὐτῆς σῶμα. Ὁ Φίλιππος ἐνόησεν ὅτι τὸ μέγα αὐτῆς προτέρημα, ἥτοι ὁ συμπαγῆς ὄγκος, δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρηθῆ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ. Πρὸς τοῦτο ἡ φάλαγξ εἶχεν ἀνάγκην πεδίου ὀμαλοῦ, ἀλλ' αἰ τοῦ πολέμου περιπέτεια ἠδύναντο νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς πεδία ἀνώμαλα, εἰς τὰ ὅποια ἀπέβαλλε τὴν δυσκαταγώνιστον αὐτῆς πύκνωσιν. Πλὴν τούτου διὰ νὰ ἦναι ἡ φάλαγξ ἀκαταμάχητος, ἔπρεπε νὰ προσβληθῆ κατὰ μέτωπον. Τί δὲ ἂν προσεβάλλετο ἐκ πλαγίου ἢ ὀπισθεν; Ἀπλῆ τροπὴ τῶν φαλαγγιτῶν πρὸς δεξιὰν ἢ πρὸς ἀριστεράν ἢ πρὸς τὰ ὀπισθεν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν νέαν ταύτην χρεῖαν· διότι δὲν ἠθελον πλέον προίστασθαι οἱ λοχαγοὶ, καὶ οἱ δεῦτεροι καὶ οἱ τρίτοι φαλαγγίται, οἱ ἐπὶ τῇ ρώμῃ καὶ τῇ ἐμπειρίᾳ ἀπάντων τῶν ἄλλων διακρινόμενοι· καὶ διότι ἡ χρῆσις τῆς σαρίσσης ὑπὸ τῶν πέντε πρώτων ζυγῶν, ἦτο διάφορος τῆς ὑπὸ τῶν ἀκολούθων ζυγῶν χρήσεως, ἑκάτερα δ' αὐτῶν ἀπῆται βεβαίως ἰδίαν τινὰ ἄσκησιν. Τούτου ἕνεκα ἵνα εἰμπορέσῃ ἡ φάλαγξ παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ διατηρῆ τὰ προτερήματα αὐτῆς, εἶχε χρεῖαν καὶ ἄλλων τινῶν ἐπικουρικῶν σωμάτων. Τοιοῦτοι δὲ πρὸ πάντων ὀργανώθησαν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου οἱ καλούμενοι «Ἵπασπισταί» ἥτοι ἀσπιδοφόροι, κατ' ἀρχὰς μὲν εὐάριθμοι ὄντες καὶ ἰδίως πρὸς τὴν προσωπικὴν τοῦ ἡγεμόνος φύλαξιν χρησιμεύοντες, ἔπειτα ὁμως πολλαπλασιασθέντες καὶ ἀποτελέσαντες πολλὰ ἴδια τοῦ στρατοῦ σώματα. Οἱ Ἵπασπισταὶ λοιπὸν οὗτοι ἦσαν εἰδός τι ἐλαφροῦ πεζικοῦ τῆς γραμμῆς, ἄνδρες τακτικῶς μὲν συντασσόμενοι καὶ πρὸς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα ὀρισμένοι, ἀλλ' ἐλαφρότερον τῆς φάλαγγος ὀπλισμένοι καὶ προσφορώτερον αὐτῆς χρησιμεύοντες εἰς τὰς ποικίλως τροπολογουμένας περιστάσεις τοῦ πολέμου. Ὁ ὀπλισμὸς αὐτῶν ἦτο μᾶλλον ὁμοιος τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν ἀρχαιοτέρων πελταστῶν ἢ ὀπλιτῶν, ἂν καὶ ἀκριβῆ εἶδησιν περὶ αὐτοῦ δὲν ἔχομεν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἦσαν εὐκίνητοτεροι ὁμολογουμένως μὲν τῆς φάλαγγος, ἴσως δὲ καὶ τῶν ὀπλιτῶν, ἂν καὶ οὐχὶ ἀνεπιτήδευτοι πρὸς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς χρήσεως ἣν βραδύτερον ἐποίει αὐτῶν ὁ Ἀλέξανδρος. Τφόντι, συνήθως ὁ

Ἀλέξανδρος ἤρχιζε τὴν προσβολὴν διὰ τῶν ἐλαφρῶν στρατευμάτων καὶ τοῦ ἵππικοῦ· ἔπειτα προήλαυον οἱ ὑπασπισταί, καὶ τελευταία ἤρχετο πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν ἡ φάλαγξ. Μετεχειρίζετο δὲ ὁ βασιλεὺς τοὺς ὑπασπιστάς καὶ πρὸς ἐκπόρθησιν ὀχυρωμάτων καὶ εἰς ταχείας νυκτοπορίας.

Παρεκτὸς τῆς φάλαγγος καὶ τῶν ὑπασπιστῶν, ὁ Φίλιππος συνετήρει καὶ πλείστα ἐλαφρὰ ἢ ἄτακτα στρατεύματα συγκείμενα ἐν μέρει ἐκ Μακεδόνων, ἐν μέρει ἐξ ἄλλοδαπῶν, Θρακῶν, Παιόνων καὶ τῶν τοιούτων· ἐξ αὐτῶν, οἱ μὲν ἦσαν πελτασταί, οἱ δὲ τοξόται, οἱ δὲ ἀκοντισταί, ὡς ἄριστοι δὲ ἐλογίζοντο οἱ Ἀγριᾶνες, φυλὴ παιονικὴ ἐπιτηδεῖα πρὸς ἀκοντισμόν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Τὸ δ' ἵππικόν, τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν ἦτο ἄριστον, τελειοποιηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἀπέβη ἤδη οὐ μόνον ὅσον καὶ τὸ πεζικόν χρήσιμον, ἀλλ' ἴσως ἔτι χρησιμώτερον. Οἱ βαρέως ὠπλισμένοι ἱππεῖς, τὸ πλείστον, ἂν ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν, Μακεδόνες ὄντες, ὠνομάζοντο «εταῖροι»· οἱ δὲ «σαρισσοφόροι» ὠργανώθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, καὶ ἦσαν, καθὰ προείπομεν, ἱππεῖς ἐλαφροί, χρησιμεύοντες ἰδίως εἰς προφυλακὰς καὶ ἄλλας τοιαύτας προχειροῦς ὑπηρεσίας. Ἡ σάρισσα τὴν ὁποίαν ἔφερον, ἦτο πολὺ βραχυτέρα τῆς τῶν φαλαγγιτῶν σαρίσσης, ἀλλ' ὅμως πάντοτε μακροτέρα τοῦ ξυστοῦ τὸ ὁποῖον μετεχειρίζετο τὸ βαρὺ ἵππικόν εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Τοῦ βαρέος ἵππικοῦ, ἦτοι τῶν εταίρων, λέγεται ὅτι ὑπῆρχον 16 ἴλαι, τῶν δὲ σαρισσοφόρων 8· καὶ προστίθεται ὅτι ἐκάστη ἴλη συνέκειτο ἐξ 180 μέχρι 250 ἀνδρῶν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι οἱ ἀριθμοὶ ἐτροπολογοῦντο κατὰ τὰς περιστάσεις· ὠνομάζοντο δὲ αἱ ἴλαι ἂν ὄχι ὅλαι, τοῦλάχιστον αἱ πλείσται, ὅπως καὶ αἱ τάξεις τῆς φάλαγγος, ἀπὸ τῶν διαφόρων πόλεων ἢ ἐπαρχιῶν τῆς χώρας, τῆς Βοττιαίας, τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς Ἀπολλωνίας, τοῦ Ἀναθεμουῦντος καὶ τῶν τοιούτων. Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχεν ἐν ἵππικόν σῶμα συγκείμενον ἐκ μιᾶς ἴλης ἢ καὶ πλειοτέρων, τὸ πάντων ἄριστον, καλούμενον «ἄγημα», ἦτοι ὁ ὀδηγὸς τοῦ ἵππικοῦ, διότι τῷ ὄντι δι' αὐτοῦ, προϊσταμένου τοῦ βασιλέως, ἐγίνετο συνήθως ἑναρξίς τοῦ ἀγῶνος· ὁμοίως καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν «ὑπασπιστῶν» ὑπῆρχεν ἄγημα ἢ ἄριστόν-τι τάγμα συνηθέστερον τῶν ἄλλων προπορευόμενον εἰς τὰς μάχας. Ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ ὅμως συνάγεται ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὠρισμένον τι μέρος τοῦ ἵππικοῦ καλούμενον αὐτὸ καὶ μόνον ἄγημα, ἀλλ' ὅτι ἐκ περιτροπῆς πᾶσαι αἱ ἴλαι ἠξιοῦντο τῆς τιμῆς ταύτης. Καὶ τὸ αὐτὸ πιθανῶς συνέβαινεν ὡς

πρὸς τοὺς ὑπασπιστάς. Τὸ ἀνώτατον ἐπιτελεῖον ἀπετέλουν οἱ σωματοφύλακες οἵτινες ἦσαν εὐάριθμος ὄμιλος ἀνδρῶν δεδοκιμασμένων καὶ πιστῶν, τοὺς ὁποίους ὁ βασιλεὺς, προσωπικῶς γνωρίζων ἅπαντας, εἶχεν ἀείποτε παρ' ἑαυτῷ καὶ μετεχειρίζετο ὡς ὑπασπιστάς (κατὰ τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν) ἢ ὡς ἀρχηγούς εἰδικῶν τινῶν ὑπηρεσιῶν. Τελευταῖον ὑπῆρχε καὶ τὸ σῶμα τῶν βασιλικῶν παιδῶν, ἧτοι παιδῶν ἐγκρίτων οἰκογενειῶν τοὺς ὁποίους ὁ Φίλιππος ἤρχισε νὰ στρατολογήῃ ἵνα ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων συνειθίσῃ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ πειθαρχίαν. Τούλάχιστον ἰδοῦ τί εὐρίσκομεν περὶ αὐτῶν εἰς τὸν Ἀρριανόν, περὶ οὗ πλείοτερα κατωτέρω· «ἐκ Φιλίππου ἦν ἡδὴ καθεστηκός, τῶν ἐν τέλει Μακεδόνων τοὺς παῖδας, ὅσοι εἰς ἡλικίαν ἐμειρακίσαντο, καταλέγεσθαι ἐς θεραπείαν τοῦ βασιλέως, τά τε περὶ τὴν ἄλλην δίαιταν τοῦ σώματος διακονεῖσθαι βασιλεῖ, καὶ κοιμώμενον φυλάσσειν τούτοις ἐπιτέτραπτο· καὶ ὁπότε ἐξελαύνοι βασιλεὺς, τοὺς ἵππους παρὰ τῶν ἱπποκόμων δεχόμενοι ἐκεῖνοι προσῆγον καὶ ἀνέβαλλον οὗτοι βασιλέα τὸν Περσικὸν τρόπον, καὶ τῆς ἐπὶ θήρᾳ φιλοτιμίας βασιλεῖ κοινωνοὶ ἦσαν.» Οἱ παῖδες οὗτοι εἶχον τὸ προνόμιον τοῦ νὰ παρακᾶθηνται μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν τράπεζαν, ἔτι δὲ τοῦ νὰ μὴ δύνανται ποτὲ νὰ μαστιγωθῶσιν εἰμὴ δι' εἰδικῆς αὐτοῦ διαταγῆς. Καὶ ὅποσοι μὲν ἦσαν τὸν ἀριθμὸν, ἄδηλον, βέβαιον δὲ εἶναι μόνον ὅτι ἀπὸ αὐτῶν ἐλαμβάνοντο οἱ πιστότατοι τοῦ βασιλέως σωματοφύλακες καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτῶν ἐξῆλθον ὅλοι οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι στρατηγοὶ, οἵτινες, ἀφοῦ συνέπραξαν μετὰ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ἀπέβησαν ἔπειτα ἰδρυταὶ ἰδίων βασιλείων καὶ ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησαν τὸ μέγα ἔργον τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ.

Τοιαύτη λοιπὸν ἦτο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἣν διωργάνωσεν ὁ Φίλιππος. Ταύτην συνεκρότουν 1) ἡ φάλαγξ, ἧτοι τὸ βαρὺ πεζικόν, τὸ ἡσκημένον περὶ τὴν χρῆσιν τῆς σαρίσσης, ἧτοι τῆς μακρᾶς λόγχης ἧτις ἐκρατεῖτο διὰ τῶν δύο χειρῶν· 2) οἱ ὑπασπισταί, ἧτοι τὸ ἐλαφρότερον ὀπλισμένον σῶμα τῶν πεζῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς· 3) οἱ ἑταῖροι, ἧτοι τὸ βαρὺ ἱππικὸν τὸ ἀνέκαθεν ὑπάρχον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ συγκείμενον ἐκ τῶν εὐπορωτέρων Μακεδόνων· 4) τὸ ἐλαφρὸν ἱππικόν, οἱ καλούμενοι σαρισσοφόροι. Ἀλλὰ μετὰ τούτων συνέπραττον, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἀξιολογώτατα ἐπικύρια σώματα. Οἱ Θεσσαλοὶ, τοὺς

ὁποῖους βραδύτερον ὁ Φίλιππος ἐν μέρει καθυπέταξεν, ἐν μέρει προσ-
 ωκειώθη, παρέσχον αὐτῷ ἐν σώμα βαρέος ἵππικου, τὸ ὅποιον κατ' οὐδὲν
 ἦτο ὑποδεέστερον τοῦ ἐπιχωρίου μακεδονικοῦ ἵππικου. Πρὸς τούτοις ὁ
 Φίλιππος καὶ ἐκ πρώτης μὲν ἀφετηρίας, ἔτι δὲ μᾶλλον ὅτε ἀνεμίχθη
 πλειότερον εἰς τὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πράγματα, προσέλαβε καὶ
 ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγους ἐθελοντὰς οἵτινες ἐτάσσοντο καὶ ἐβάχοντο ὅπως οἱ
 Ἕλληνες ὀπλίται, φέροντες δηλαδὴ τὴν μεγάλην ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ
 ἦτοι τὴν διὰ μιᾶς χειρὸς φερομένην λόγχην· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν μαχι-
 μῶν φυλῶν τὰς ὁποίας πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Μακεδονίας
 καθυπέταξεν, ἦτοι τῶν Θρᾷκῶν, τῶν Παιόνων, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἄλλων
 τοιούτων ἐστρατολόγησεν οὗτος πολλὰ καὶ ποικίλα σώματα πελταστῶν,
 τοξοτῶν, ἀκοντιστῶν, τὰ ὅποια καὶ καθ' ἑαυτὰ μὲν ἦσαν δεξιώτατα,
 μάλιστα δὲ χρήσιμα ἀπέβησαν συμπράττοντα μετὰ τῶν βαρυτέρων
 ταγματῶν καὶ ἰλῶν τῆς τακτικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φίλιππος
 συνεπλήρωσε τοὺς στρατιωτικοὺς αὐτοῦ θεσμοὺς διὰ τῆς συγκροτήσεως
 ἐπιτηδειοτάτου μηχανικοῦ σώματος, τὸ ὅποιον, περιλαμβάνον μεγάλην
 προμηθειαν μηχανῶν καὶ ἐξακοντισμάτων, ἦτο ἐπίσης χρήσιμον εἰς πο-
 λιορκίας τε καὶ εἰς μάχας, καὶ ὑπερέβαλλε πᾶν ὅ,τι τοιοῦτον ὑπῆρχε
 πρότερον ἐν τοῖς στρατοῖς. Εἰς δὲ τὴν μεγάλην, τὴν ποικίλην, τὴν συ-
 στηματικῶς μεμερισμένην ἐνεργὸν ταύτην στρατιωτικὴν δύναμιν, προσ-
 θετέον τοὺς πολιτικοὺς ὑπαλλήλους, τὰ καταστήματα εἰς τὰ ὅποια
 συνεκεντροῦντο καὶ ἐπρογυμνάζοντο οἱ νεοσύλλεκτοι, τὰς τῶν ὀπλῶν
 ἀποθήκας, τὰ καταστήματα τὰ προνοοῦντα περὶ τῆς προμηθείας ἵππων
 εἰς τὸ ἵππικόν, τοὺς ὑπασπιστὰς καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἵνα λάβωμεν ἐν-
 νοιάν τινα τοῦ θαυμαστοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τὸν ὅποιον ἐσχε-
 διάσει καὶ ἐξετέλεσεν ὁ Φίλιππος. Ἐπὶ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς
 του, ἡ Πέλλα ἦτο πόλις ἄσημος, ὅτε δὲ ἀπέθανεν, ἡ πόλις αὕτη ἦτο
 οὐ μόνον φρούριον ὄχυρόν καὶ ταμεῖον ἀσφαλές τοῦ βασιλικοῦ θησαυροῦ,
 ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἐστία τῆς μεγάλης ἐκείνης στρατιωτικῆς δυνά-
 μεως· διότι ἐνταῦθα καὶ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς μοναρχίας ὑπῆρχε
 τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ τὸ λογιστήριον τὸ στρατιωτικόν, καὶ
 τὸ ἵπποτρόφιον, καὶ οἱ παιδευταὶ τῶν πολεμικῶν καὶ πᾶν ὅ,τι συνετέ-
 λει εἰς τὴν συντήρησιν καὶ διοίκησιν τοῦ στρατοῦ.

Οὐδέποτε οὐδαμοῦ πρὸ τοῦ Φιλίππου, ὑπῆρξε στρατιωτικὴ δύναμις
 τοσοῦτον καλῶς καὶ ἐπιτηδείως κατηρτισμένη· ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορ-

μὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ὅποσον οἱ Ἕλληνες ὀπλίται ἦσαν ἀνώτεροι τοῦ περσικοῦ πεζικοῦ· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ ἀπέβη ἔτι ἰσχυροτέρα τοῦ ὀπλιτικοῦ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ συνεπληροῦτο καὶ δι' ἄλλων ποικίλων πεζικῶν σωμάτων, καὶ δι' ἰππικοῦ κρείττονος τοῦ προτέρου ἑλληνικοῦ, καὶ διὰ μηχανικοῦ σώματος ἀσυγκρίτῳ λόγῳ τελειότερου τοῦ προηγουμένου μηχανικοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὅμως εἶπομεν ἀνωτέρω, καὶ ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὁ ἄριστος οὗτος μακεδονικὸς στρατὸς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀρχαιότερος ἑλληνικὸς, τελειότερον καὶ πληρέστερον καταρτισθείς. Αἱ ἀρχαὶ ἦσαν αἱ αὐταί, ἀπλῶς δὲ μόνον ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου· ὁ τακτικὸς βηματισμὸς καὶ ἡ πυκνὴ παρατάξις τῆς φάλαγγος ὑπῆρχεν ἤδη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὀπλίταις· ὅ,τι παρέσχεν ἀκαταμάχητον εἰς τὴν φάλαγγα ὑπεροχὴν, ἦτο τὸ νέον ὄπλον τὸ δοθὲν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἡ σάρισσα. Τὰ ἄλλα πεζικὰ σώματα, οἱ ὑπασπισταί, οἱ πελτασταί, οἱ ὀπλίται ἦσαν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἑλληνικὰ ἀπαράλλακτα. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τινῶν ἐλαφρῶν σωμάτων τῶν ἐκ βαρβάρων στρατολογουμένων, οἳ οἱ ἦσαν οἱ Ἀγριᾶνες λ. χ., διότι τοιαῦτα βάρβαρα ἐπικουρικὰ σώματα μετεχειρίσθησαν πολλάκις καὶ οἱ Ἕλληνες πρότερον εἰς τοὺς στρατοὺς αὐτῶν. Τὸ δὲ βαρὺ ἰππικὸν πάλιν ἦτο ὁμοιότατον τοῦ θεσσαλικοῦ. Ἡ γενομένη ὡς πρὸς τὸ ἰππικὸν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τελειώσις, συνίστατο εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν ἐλαφρῶν ἐκείνων ἰππικῶν ἰλῶν αἵτινες ἀπὸ τοῦ ὄπλου ἐκαλοῦντο σαρισσοφόροι. Τελευταῖον καὶ τοῦ μηχανικοῦ αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς πολιορκητικῆς ἐλήφθησαν, τελειωθείσαι ὅμως καὶ αὐταὶ παραδόξως, ἰδίως δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ τῶν μηχανῶν χρῆσις ἢ πρότερον· περιορισμένη εἰς τὴν ἄλωσιν τῶν πόλεων, ἤδη παρεξέταθη καὶ εἰς τὰς ἐκ παρατάξεως μάχας. Ὁ μακεδονικὸς λοιπὸν στρατὸς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὸς ὁ ἑλληνικὸς, τελειωθείς μὲν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, ἀλλὰ πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν ἀρχῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, τὸ ὕλικόν οὕτως εἰπεῖν μέρος τοῦ στρατοῦ· περὶ δὲ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος παρίστησι διαφορὰς σπουδαιοτέρας, ἀντιπαραβαλλόμενος πρὸς τοὺς προτέρους ἑλληνικοὺς. Εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ὁ στρατιώτης ἦτο πρὸ πάντων πολίτης, γυμναζόμενος μὲν ἐκ παιδῶν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ προσερχόμενος εἰς τὰς τάξεις ἅμα ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ εἰς ποικίλας ἄλλας ἐργασίας ἐν τῷ μεταξὺ ἀσχολοῦ-

μενος, κύριον δὲ καὶ διαρκέστερον ἔργον ἔχων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν κοινοβουλευτικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ὁ Μακεδὼν ἦτο πρὸ πάντων στρατιώτης, κατατασσόμενος εἰς τὸν στρατὸν διαρκῶς καὶ κύριον τοῦ βίου ἔργον ἔχων τὴν ἀσκησιν, τὴν πειθαρχίαν, τὸν ἀδιάλειπτον σχεδὸν πόλεμον· προσεκαλεῖτο μὲν νὰ δώσῃ ψῆφον ἐπὶ τινων πολιτικῶν ἢ δικαστικῶν ὑποθέσεων, ἀλλὰ τοῦτο συνέβαινε σπανιώτατα· ἔπραττε δὲ καὶ τοῦτο ὡς στρατιώτης μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν εἶναι πρόδηλος καὶ ἀναμφισβήτητος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, ἡ ιδιότης τοῦ πολίτου δὲν ἦτο ἀπανταχοῦ τοσοῦτον ἐπικρατεστέρα τῆς τοῦ στρατιώτου ιδιότητος, ὅσον πρὸ μικροῦ ἐξετέθη· τὸ τοιοῦτο συνέβαιnen ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς ἄλλας τινὰς δημοκρατικὰς πολιτείας, ὅχι ὁμως εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς. Ἐν Σπάρτῃ ἰδίως, ὁ πολίτης, ἐκ παιδῶν στρατολογούμενος καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου κύριον καὶ μόνον ἔργον ἔχων τὴν πολεμικὴν ἀσκησιν καὶ πειθαρχίαν, καλούμενος δὲ ἐκ διαλειμμάτων μόνον νὰ ψηφοφορήσῃ ὡς πολίτης, καὶ τοῦτο ὡς στρατιώτης μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης, εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Μακεδὸνα στρατιώτην, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεκράτει ἡ θέλησις τοῦ ὑπερτάτου στρατηγοῦ, ἦτοι τοῦ βασιλέως, ἐνῶ ἐν Σπάρτῃ ἐπεκράτει ἡ θέλησις εὐαρίθμου ὀλιγαρχίας. Συνέβη δὲ καὶ ἐν Σπάρτῃ νὰ κατισχύσῃ ἐκ διαλειμμάτων ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ Ἀγησιλάου λ. χ. Δὲν λέγομέν τι περὶ ἄλλων ἑλληνικῶν φυλῶν οἷον τῶν Ἀρχάδων, οἵτινες ἀνέκαθεν ὑπηρέτουν ὡς μισθοφόροι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ στρατῷ· ἢ περὶ τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ἀνέκαθεν διῆγον βίον ληστρικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν, διότι ὁ μακεδονικὸς ὀργανισμὸς, πρὸς τοιοῦτους Ἕλληνας ἀντιπαρβαλλόμενος, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ καὶ ἠθικῶς ἀνώτερος αὐτῶν. Ἄν ἐστερεῖτο τῶν ἐλευθέρων πολιτικῶν θεσμῶν, δι' ὧν διεκρίνοντο αἱ πλεῖστα ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, ἂν ἀπέβη ὄργανον εὐάγωγον τῆς μοναρχίας, εἶχεν ὁμως ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνότητος, τῆς τάξεως, τῆς πειθαρχίας, τὸ ὅποῖον κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀπαντῶμεν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος.

Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ Μακεδονία ὅπως εἶχεν ἀνέκαθεν καὶ μάλιστα ὅπως ὑπὸ τοῦ Φιλίππου διεπλάσθη, εἰς πολλὰ μὲν ἐταυτίζετο πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν, εἰς πολλὰ δὲ οὐσιωδῶς διέφερον αὐτοῦ· ἐταυτίζετο κατὰ τοῦτο ὅτι ἀνέκαθεν κατωκεῖτο ὑπὸ φύλων συγγενῶν τοῦ ἑλληνικοῦ· ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ βασιλέων ἑλληνικῆς

καταγωγῆς ὅτι ἐλάλει γλῶσσαν συγγενεστάτην τῆς ἐλληνικῆς καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους γλῶσσα, τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἀπέβησαν ἐν αὐτῇ καθαρῶς ἐλληνικαί. Διέφερε δὲ πάλιν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν πολιτικός αὐτῆς βίος δὲν ἀνεπτύχθη διὰ τῆς κυριάρχου αὐτονομίας τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν συμπυκνώσεως τοῦ ὅλου ἔθνους, καὶ ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη δὲν ἦτο κοινοβουλευτικὴ, ἀλλὰ μοναρχικὴ ὁ δὲ διανοητικός τῆς Μακεδονίας βίος οὐδέποτε ἀνέδειξε τὴν παραγωγικὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀμίμητον εὐφυΐαν καὶ χάριν τῶν προτέρων χρόνων. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι ὁ ἐγκυκλοπαιδικώτερος ἀνὴρ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης, ἦτο Μακεδών· ὅτι ἐν γένει ὁ τῆς Μακεδονίας βίος δὲν ἀναφαίνεται κατώτερος τοῦ ἄλλου ἐλληνικοῦ εἰμῆ πρὸς τὰς Ἀθήνας παραβαλλόμενος καὶ ἄλλας τινὰς εὐαριθμούς πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ πρὸς ἑτέρας πολλὰς καὶ ἰδίως πρὸς τὴν Σπάρτην· ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Μακεδόνες ἀφ' ἧς ἤρχισαν νὰ πρωταγωνιστῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὐδέποτε ὑπέλαβον ἑαυτοὺς ὡς ἔθνος ἴδιον, ἀλλὰ πάντοτε ὡς συνέχειάν τινα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅθεν καθόλου θεωρουμένη ἡ μακεδονικὴ περίοδος δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ εἰμῆ ὡς ἑτέρα τις τοῦ ἑλληνισμοῦ φάσις, τὴν ὁποίαν, πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τῆς προηγουμένης, ὠνομάσαμεν μακεδονικὸν ἑλληνισμόν.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου διαπραχθεὶς ἐκεῖνος ὄργανισμός δὲν συνεπληρώθη διὰ μιᾶς, ἰδίως δὲ περὶ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, ἦτοι κατὰ τὸ τέταρτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτος, ὁ ὄργανισμός οὗτος δὲν εἶχε λάβει εἰσέτι ὅλην τὴν προεκτεθεισάν ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν. Ἀλλ' ὅμως ἔκτοτε ἐτέθησαν αἱ βάσεις τοῦ ἔργου· καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου ἔκτοτε ἤρχισαν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νὰ ἀναφαίνωνται τεκμήρια ἀλάνθαστα γενικῆς ἐκλύσεως καὶ παρακμῆς, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Φίλιππος, εἰ καὶ εἰσέτι μὴ γενόμενος κύριος ὅλων τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας, ἤρχισεν ὅμως ἀπὸ αὐτῶν τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας του νὰ ἔχη τὴν πεποιθήσιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ καὶ νὰ συλλαμβάνῃ τὴν ἰδέαν τῆς μετὰ 18 μόλις ἔτη κατορθωθείσης ἡγεμονίας. Ἴνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐν ἔτει 356 π. Χ.

Ἡ Σπάρτη, ἀποβαλοῦσα διὰ τῶν ἀδιακόπων αὐτῆς πολέμων τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν ἰδίων πολιτῶν, στερηθεῖσα τὴν πλουσίαν τῆς Μεσσηνίας χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπρόσιτους ὄρεινάς

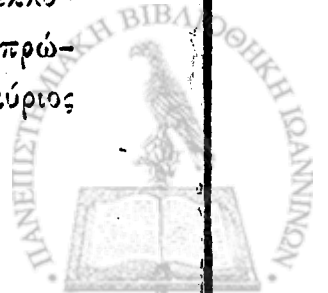

παρόδους, ἐπὶ πᾶσι δὲ βλέπουσα ἐκυτὴν ἀποκεκλεισμένην τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου ἀφ' ἐνὸς διὰ τῆς Μεγάλης πόλεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ὀχυρᾶς Μεσσήνης, οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ πράξῃ εἴτε πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐσωτερικῆς ἡγεμονίας εἴτε πρὸς ἀπόκρουσιν ἐξωτερικοῦ πολέμου. Αἱ Θῆβαι, αἱ ἐπενεγκοῦσαι τὰς τελευταίας καὶ κυριωτέρας κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὰς, ἀπέβαλον, ἀμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοὺς πλείστους τῶν συμμάχων καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν προτέραν δευτερεύουσαν αὐτῶν τάξιν. Ὅχι ὅτι αἱ Θῆβαι ἀπώλεσαν, ὅπως ἡ Σπάρτη, τὸ μέγιστον τῶν πολιτῶν πλήθος· ἡ ὑλικὴ τῶν Θηβῶν δύναμις ἦτο εἰσέτι ἀκεραία ἢ σχεδὸν ἀκεραία, ἀλλὰ ἡ ὑλικὴ δύναμις μόνη δὲν ἀρκεῖ πρὸς τὸ μεγαλουργῆσαι. Ἐπὶ τούτῳ αἱ πόλεις, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσι πρὸς τούτοις χρεῖαν καὶ ἠθικοῦ τινος ἐλαττηρίου, τὸ δὲ ἠθικὸν ἐλαττήριον τὸ ἀναδειξάν τὰς Θῆβας μεγάλας, εἶχεν ἐκλείψει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ ἀδικία καὶ ἡ τυραννία τῆς Σπάρτης ἐνεφύσησαν εἰς τοὺς Θηβαίους τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἐνίκησαν ἐν Λευκτροῖς, δι' οὗ ἔφερον εἰς μέσον τοὺς Πελοπίδας καὶ τοὺς Ἐπαμεινώνδας, δι' οὗ ἐκυριάρχησαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀμα δὲ οὐ μόνον ἀπέθανον οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἀλλὰ διὰ τῆς κατατροπώσεως τῆς Σπάρτης, συνεξέλιπε καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ ἢ παραγαγοῦσα αὐτοὺς εἰς μέσον, ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη πόλις κατέπεσεν ὡς σῶμα στερηθὲν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Αἱ δ' Ἀθηναίαι, ἐν ἔτει μὲν 358 περιεπλέκοντο εἰς τὸν λεγόμενον συμμαχικὸν πόλεμον, ἐν ἔτει δὲ 355 ἠναγκάζοντο ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν τῶν ἀποστατησάντων ἰσχυρῶν αὐτῶν συμμάχων. Ναι μὲν δὲν κατελύθη τότε ὀλόκληρον αὐτῶν τὸ κράτος· διετήρησαν ἔτι οὐκ ὀλίγας συμμαχίδας πόλεις· ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῶν συμμάχων τούτων ἡγεμονία αὐτῶν ἦτο ἤδη χαλαρωτάτη διὰ τὸν φόβον νέων ἀποστασιῶν, ὅθεν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε πλοῦτα ἐτόλμων πλέον νὰ πορισθῶσιν ἀπὸ αὐτῶν, καὶ ἠναγκάζοντο ἕκτοτε νὰ περιορίζωνται μᾶλλον εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, αἱ δὲ δυνάμεις αὐταὶ εἶχον πρὸ καιροῦ μαρανθῆ. Βεβαίως αἱ Ἀθηναίαι δὲν εἶχον πάθει τὴν φοβερὰν τῶν πολιτῶν ἐλάττωσιν ἣν ὑπέστη ἡ Σπάρτη· ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν αὐτῶν δὲν ἦτο ἴσως ὀλιγώτερος ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς, καὶ ἴσως οὐδ' ἡ ἐσωτερικὴ τῆς πόλεως εὐπορία ἦτο μικρότερα ἢ ἄλλοτε· ἀλλὰ τοῦτο διότι οἱ κατάλογοι τῶν πολιτῶν συνεπληροῦντο, ὡς φαίνεται, διὰ μετοίκων καὶ ἄλλων ξένων, οἵτινες πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι, οὔτε τὴν εὐφροσύνην, οὔτε τὴν ἀνατροφὴν, οὔτε τὰς παραδόσεις τῶν Ἀθηναίων τῆς προηγούμενης ἐκα-

τονταετηρίδος ἔχοντες. Ὅποια ἀλλόκοτος τῷ ὄντι διαφορὰ χαρακτῆρος, ἢ ἐπελθοῦσα βαθμηδὸν κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη! Ἐνθυμηθῆτε τί ἔλεγεν ὁ Θουκυδίδης, διὰ τῶν πρέσβειων τῶν Κορινθίων, περὶ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ (σελ. 559 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου), περὶ τῆς ἀδαμάστου αὐτῶν δραστηριότητος, τῆς ἀπτόητου τόλμης, τοῦ ῥιψοκινδύνου πνεύματος, τῆς ἀκαθέκτου πρὸς πάντα ἀγῶνα ὀρμῆς· καὶ τί μετ' ὀλίγον ὁ Δημοσθένης ἐρρητόρευε περὶ τῶν αὐτῶν συμπολιτῶν, περὶ τῆς πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίας αὐτῶν, τῆς παραμελήσεως τοῦ στρατιωτικοῦ καθήκοντος, καὶ τῆς ὄντως γεροντικῆς ὀκνηρίας, ῥαθυμίας, νωθρότητος. Οὐδὲ εἶχε χρεῖαν ὁ Φίλιππος τῶν ὁμολογιῶν αὐτῶν τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἵνα μᾶθη τί συνέβαιεν ἐν Ἀθήναις. Ἐτι ἀπὸ τῶν πρώτων τεσσάρων τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐνιαυτῶν, τὰ πράγματα αὐτὰ τὸν ἐδίδαξαν ὅτι οὐδένα εἶχε σπουδαῖον κίνδυνον νὰ τρέξῃ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης. Παραχωρεῖ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲ φροντίζουσι κἂν νὰ καταλάβωσι τὸ ἐπίκαιρον τοῦτο χωρίον. Ἐπιχειρεῖ ἔπειτα τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν πέμπουσι πρὸς τοὺς Ἀμφιπολίτας ἐπικουρίαν, ἀλλὰ, ὡς μωρὰ παιδιὰ, δέχονται τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ βασιλέως ὅτι διὰ λογαριασμὸν αὐτῶν πολιορκεῖ, κυριεύει, ἐκυρίευσε τὴν Ἀμφίπολιν. Ἀποστατοῦσι μετ' ὀλίγον τέσσαρες σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑποκύψωσι μετὰ βραχὺν καὶ ἄδοξον ἀγῶνα. Ζητοῦσι τελευταῖον οἱ Ὀλυνθιοὶ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, κωφεύσαντες, ἀναγκάζουσι τοὺς Ὀλυνθίους νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τὸν Φίλιππον, καὶ νὰ λάβωσι παρ' αὐτοῦ ὡς ἀμοιβὴν τὴν Ποτίδαιαν, τὸ κάλλιστον ἐκεῖνο, μετὰ τὴν Ἀμφίπολιν, ἐν Μακεδονίᾳ κτῆμα τῶν Ἀθηναίων, τὸ ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐκπολιορκηθὲν τότε ὑπὸ τοῦ βασιλέως.

Οὔτε ἀπὸ τῆς Σπάρτης λοιπὸν, οὔτε ἀπὸ τῶν Θηβῶν, οὔτε ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων εἶχε νὰ φοβηθῆ τι ὁ Φίλιππος· δὲν εἶχε δὲ νὰ φοβηθῆ τι, ὄχι ἔνεκα προσκαιροῦ τινὸς πλημμελοῦς πολιτικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἔνεκα ὀλοσχεροῦς καὶ ἀνεπανορθώτου ἀδυναμίας πρὸς τὸ πράττειν. Ἡ μὲν Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβαλον, ὡς εἶδομεν, ἀπάσας τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς αὐτῶν δυνάμεις, αἱ δὲ Θῆβαι ἔσωζον μὲν ἔτι τὴν ὑλικὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐστερήθησαν τοῦ μόνου ἠθικοῦ ἐλατηρίου τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτὰς ψυχὴν ἐπὶ τινα χρόνον. Καὶ ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ γενικὴ ἐκλυσίς καὶ ἀτονία τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ὁ Φίλιππος, ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων τεσσάρων τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐτῶν, εἶχεν ἤδη καταστῆ κύριος

τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, εἶχε προσποκτήσει τὴν χρυσοφόρον χώραν τοῦ Παγγαίου ὄρους, εἶχε πορισθῆ τὴν ὑπέρογκον ἐτησίαν πρόσοδον τῶν χιλίων ταλάντων, καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ στρατιωτικὴν δύναμιν ἀκαταγώνιστον. Ὅθεν εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔκτοτε, ἀντιπαραβάλλων τὰ καθ' ἑαυτὸν πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, συνέλαβε πιθανώτατα τὴν ἰδέαν τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχη διασταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ὁ τότε ἐκραγεῖς ἱερὸς ἢ φωκικὸς πόλεμος, δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ καταλίπῃ αὐτῷ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε χρεῖαν ἡγεμόνος, καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος ὁ δυνάμενος νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ διεξαγάγῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο.

Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται βεβαίως τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς περιπετείας τοῦ ἱεροῦ λεγομένου τούτου πολέμου (σελ. 775 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου). Οἱ Θεβαῖοι, ἐκδικούμενοι τοὺς ἀποστάντας τῆς συμμαχίας αὐτῶν Φωκεῖς, προεκάλεσαν ἀπόφασιν τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου δι' ἧς ἀφῆρειτο ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων ἡ χώρα αὐτῶν καὶ καθωσιούτο εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· οἱ δὲ Φωκεῖς, ἵνα ἀντισταθῶσιν, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα εἰς τὰ ἱερά τοῦ μαντείου χρήματα, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐβίασαν τὴν Πυθίαν, ἐβεβήλωσαν τὸν ναόν, διήρπασαν τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀναθήματα, συνεκρότησαν, διὰ τῶν πόρων τούτων, στρατὸν τὸ πλεῖστον ἐκ κακούργων συγκείμενον, ἐδωροδόκησαν τοὺς φίλους καὶ τοὺς συμμάχους, κατεσπατάλησαν εἰς ἔρωτας καὶ εἰς ἄλλας ἀσωτείας τὰ ἀποταμιεύματα καὶ ἀφιερῶματα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, καὶ, τὸ πάντων ἴσως δεινότερον, κατέστησαν συμμετόχους τῶν ὀργίων τούτων τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Σπαρτιάτας καὶ πλείστους ἄλλους Πελοποννησίους. Ὁ πρῶτος ἐλληνισμὸς, ὡς ἂν ὑπὸ μανίας τινὸς καταληφθεὶς ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ θανάτου, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιρρίψῃ ἐντὸς νεκρωσίου πυρᾶς ἅπαντα τὰ μνημεῖα τῆς εὐλαβείας, τῆς δόξης, τῆς εὐπορίας αὐτοῦ· καὶ μετ' αὐτῶν νὰ συναποθάνῃ. Ἦτο δυνατὸν ὁ Φίλιππος νὰ γῆ ὠφεληθῆ ἐκ τῆς ἀφροσύνης ταύτης, ἢ μᾶλλον ἦτο συμφέρον, ἦτο δίκαιον, ἦτο πρέπον ν' ἀφήσῃ ν' ἀναλωθῆ ἀδόξως ἐντὸς τῶν ὀλεθρίων ἐκείνων σπαραγμῶν ἡ χώρα ἀφ' ἧς κατήγοντο οἱ προπάτορες αὐτοῦ, ἡ χώρα τῆς ὁποίας ἐλάλει τὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας ἐθαύμασε καὶ προσφωκiewῆ τὸν πολιτισμὸν, τῆς ὁποίας ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐνέργεια ἠδύνατο, κατὰ τὴν πεποιθήσιν αὐτοῦ, ν' ἀποβῆ ἔτι εὐκλεῆς καὶ

γόνιμος; Ἡ ἐπέμβασις λοιπὸν τοῦ Φιλίππου ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητος, ἀλλὰ καὶ σωτήριος· ἀνακαλοῦντες δὲ ἐνταῦθα τινὰς τῶν περιπετειῶν αὐτῆς, θέλομεν καταδείξει καὶ αὖθις ὅποσον ἄδικοι ἦσαν αἱ κατηγορίαι τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν περὶ τὸν Δημοσθένην περὶ τῆς ἀπάτης καὶ τῆς δολιότητος τοῦ Φιλίππου. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ Φίλιππος προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ τῶν εὐθυτέρων πάντοτε καὶ χρηστοτέρων τρόπων· ἀλλ' ἐπιμένομεν ὅτι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ἐν γένει δὲν ἦτο χειρότερον τοῦ πολιτεύματος τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ὅτι δὲν ἦτο πλειότερον ἀξιοκατάκριτον τοῦ πολιτεύματος τὸ ὅποῖον συνήθως κατὰ δυστυχίαν μεταχειρίζονται οἱ ἰσχυροὶ τοῦ κόσμου τούτου δυνάσται, εἴτε πόλεις εἶναι, εἴτε μονάρχαι, καὶ ὅτι ἂν ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν ἐπὶ τέλος εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, παραίτιος τούτου πρὸ πάντων δὲν ἦτο ὁ Φίλιππος, παραίτιοι ἦσαν οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ οὐδὲν ἦττον τῶν ἄλλων οἱ Ἀθηναῖοι.

Ὁ Φίλιππος ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ἐξώσῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ εἶχε κυριεύσει, μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν ἔτει 354—353, τὸ τελευταῖον αὐτῶν κατὰ τὴν Μακεδονίαν κτῆμα, τὴν Μεθώνην, ὅτε οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως, ἐνῶ οἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου διάδοχοι, ὁ Λυκόφρων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἐζήτησαν ἀφ' ἐτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκέων. Ἐντεῦθεν συνεχρούσθησαν οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Φωκεῖς ἐπανειλημμένως εἰς τὰ Θεσσαλικά πεδία, μέχρις οὗ τῷ 352 κατετροπώθησαν οἱ Φωκεῖς, ὁ δὲ Φίλιππος ἐκυρίευσεν τὰς Φεράς, καθήρσεν τὴν δυναστείαν τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀπεφάνητο τὴν πόλιν ἐκείνην ἐλευθέραν καὶ ἐπολιόρκησεν τὸν λιμένα αὐτῆς, τὰς Παγασάς. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον συμφέρον νὰ προλάβωσι τὴν ἄλωσιν τοῦ χωρίου τούτου, διότι ὁ κύριος αὐτοῦ ἦτο κύριος τοῦ παγασητικοῦ κόλπου, ὃ ἐστὶ κύριος τῶν θαλασσίων τῆς Θεσσαλίας πυλῶν· εἶχον δὲ καὶ καιρὸν καὶ τρόπον νὰ ἐνεργήσωσι, διότι αἱ Παγασαὶ ἀντέστησαν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἐτι τότε κατὰ θάλασσαν ἰσχυρότεροι τοῦ Φιλίππου. Ἀλλὰ διὰ νὰ ὀπλίσωσι τριήρεις, ἐδέοντο χρήματων καὶ ἀνδρῶν, δὲν εἶχον δὲ ὄρεξιν οὔτε ἀνδρας νὰ καταβάλωσιν οὔτε χρήματα, ὅθεν συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅ,τι εἶχε συμβῆ πρὸ μικροῦ ὡς πρὸς τὴν Μεθώνην· ἐψηφίσθη δηλαδὴ ἐπικουρία, ἀλλὰ μετὰ τῆς νωθρότητος, ὥστε ἐφθασεν

ὅτε ἤδη ὁ Φίλιππος εἶχεν εἰσέλθει εἰς Παγασάς. Διὰ δὲ τῶν Παγασῶν ἀπέβη κύριος ἀπάσης τῆς Θεσσαλίας, καὶ οὐ μόνον κύριος, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερωτῆς ἀνεδείχθη ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν Φεραίων δυναστῶν, τὸ δὲ σπουδαιότερον, διὰ τῆς τῶν Φωκέων κατατροπώσεως, παρέστη καὶ ὡς τιμωρὸς τῶν βεβήλων ἐκείνων τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ὑβριστῶν· ὅθεν ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἀμέσως ἐκ τῆς τοιαύτης ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ἐπιδόσεως ἵνα ἐμβάλῃ εἰς τὴν Φωκίδα καὶ καθαιρέσῃ μὲν τὸν ἀνόσιον ἐκεῖνον ἀγῶνα, ἀναλάβῃ δὲ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀκεφάλου Ἑλλάδος. Ἄλλὰ διὰ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Φωκίδα, ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Θερμοπυλῶν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι κατῴρθωσαν τελευταῖον νὰ πράξωσι τι γενναῖον, καὶ, ἐξυπνήσαντες ἀπὸ τοῦ ληθάργου, κατέλαβον ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας, τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκεν ὁ Φίλιππος δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ προσβάλλῃ. Ἐὰν ὅμως ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐν ἔτει 352 τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχεν ἤδη λάβει πολλὴν αὔξησιν· οὐ μόνον δὲ ἤρχεν ὅλων τῆς Μακεδονίας τῶν παραλίων, καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁλοκλήρου, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐπέτυχεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐκαυχῶντο ὅτι ἔσωσαν τότε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ἐγκαίρου τῶν Θερμοπυλῶν καταλήψεως, κατηγοροῦντο ἐν τούτοις ὑπὸ πλείστων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ὡς προστάται τῶν ἱεροσύλων Φωκέων, καὶ ὡς πολέμιοι τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ.

Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν. Ἄλλ' ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς ὁ ἀνόσιος φωκικὸς πόλεμος ἐξηκολούθει, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀθηναίων, ἀναλίσκων τὰς τελευταίας ὑλικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις, καὶ προσβάλλων τὰς ἱερωτέρας αὐτοῦ πεποιθήσεις· ἐνῶ οἱ Σπαρτιαῖται κατέτριβον τὸν καιρὸν καὶ τοὺς περιλιπομένους αὐτῶν πόρους περὶ μικρολόγους τινὰς πρὸς Μεσσηνίους καὶ πρὸς Ἀρχάδας ἀγῶνας, ὁ Φίλιππος δὲν ἔπαυσεν ἀφ' ἐτέρου αὐξάνων καὶ τελειῶν τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Ἦδη ἐν τῷ πρώτῳ φιλιππικῷ, τῷ ἐκφωνηθέντι μετ' οὐ πολὺ, καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης ἀνεκλήρουτε παρρησίᾳ, ὅτι ἀδύνατον εἶναι εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ συγκροτήσωσι πεζικὸν στρατὸν ἱκανὸν ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Φίλιππον. Ἡ φήμη τῆς στρατηγικῆς αὐτοῦ εὐφυίας καὶ τῆς ἀδαμάστου δραστηριότητος, ἡ φήμη τῶν ἀξιοματικῶν καὶ τῶν μαχητῶν ἐκείνων, Μακεδόνων τε καὶ Ἑλλήνων λογάδων, οὓς περὶ αὐτὸν ἤθρυσεν, ἡ φήμη πρὸ πάντων τῶν λοχαγῶν τῆς φάλαγγος αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπασπιστῶν, εἶχεν ἔκτοτε ἀποβῆ πολυθρύλητος κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῶν Παγασῶν, οἱ τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων μακεδονιστὰὶ ἀνηγό-

ρευσαν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς ὀμοσπονδίας αὐτῶν καὶ οὕτως εἶπεῖν ταγόν, παραδόντες εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ οὐ μόνον τὸ ἄριστον Θεσσαλικὸν ἵππικόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ τῶν λιμένων καὶ ἀγορῶν τέλη, ὥστε ῥῦξῃσαν ἐκ τούτου ἔτι μᾶλλον οἱ χρηματικοὶ πόροι τοῦ βασιλέως. Προσεκτῆσατο δὲ διὰ τῆς κυριεύσεως τοῦ παρασηπτικῆς κόλπου καὶ δύναμιν ναυτικὴν ἀξιόλογον, δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια.

Ἦτο λοιπὸν πρόδηλος ἡ ἐκβάσις τῆς πάλης ταύτης τῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνίσου ἀποβαινούσης μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, κυρίως δ' εἶπεῖν, μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Ἀθηναίων, διότι μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους παροτρυνόμενοι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι πλειότερον διὰ λόγων καὶ ἀντεγκλήσεων ἢ δι' ἔργων, ἐξηκολούθουν τὸν πρὸς τὸν βασιλέα ἀγῶνα. Ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐφάνη ἐγκαταλείπων τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς καὶ ἡσχολήθη κυρίως ἐπὶ τινα χρόνον περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατὰ τὴν Θράκην καὶ τὰ μακεδονικὰ παράλια κυριαρχίας αὐτοῦ, πεποιθὼς ὅτι αὕτη ἡ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλευματος ἀναβολὴ θέλει καταστήσει τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ εὐχερεστέραν μᾶλλον ἢ δυσχερεστέραν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ, οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ἄλλο δὲν ἔπραττον, εἰμὴ νὰ καθιστῶσιν ὁσημέραι ἀναγκαιοτέραν τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ Φίλιππος, ἀφοῦ διέτριψεν ἐπὶ τινὰς μῆνας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὸ ἐν τῇ χώρῃ ταύτῃ κράτος αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς Θράκην, ὅπου ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἔριδας τῶν διαφόρων ἐπιχωρίων ἡγεμόνων, καὶ ἄλλους μὲν αὐτῶν ἐκβαλὼν, ἄλλους δὲ προστατεύσας, ἐξέτεινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ· ἐπλησίασε δὲ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην πολὺ εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον καὶ, πολιορκήσας τὸ Ἡραῖον τεῖχος, ἐνέβαλεν εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν τοὺς παρακειμένους Ἀθηναίους κληρούχους καὶ ἀποίκους. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας κατὰ νοέμβριον τοῦ 352, τὸ δὲ γεγονός ἐθεωρήθη τοσοῦτον ἐπικίνδυνον ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῇ ἀμέσως στόλος 40 τριήρων καὶ νὰ ὀπλισθῇ δι' Ἀθηναίων ὀπλιτῶν, ἐφ' ᾧ ἐψηφίσθη νὰ ὑποχρεωθῶσι μὲν ἅπαντες οἱ ἄνδρες μέχρι τῆς ἡλικίας 45 ἐτῶν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, νὰ εἰσπράχθῃ δὲ ἄμεσος φόρος 60 ταλάντων. Ἀλλὰ μικρὸν μετὰ τὴν γενναίαν ταύτην ἀπόφασιν, καταφθάνουσιν εἰς Ἀθήνας νεώτεροι εἰδήσεις, πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Φίλιππος νοσεῖ, ἔπειτα δὲ

ὅτι καὶ ἀπέθηνεν. Ἡ τελευταία αὕτη ἀγγελία ἦτο ψευδής, ἀλλ' ὁ Φίλιππος, ἀσθενήσας τῶντι βαρέως, ἀνέστειλεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς πολεμικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις· εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδει νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα εἰ δυνατόν διπλασιάσωσι τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς κατατρόπῳσιν τοῦ πολεμίου. Καὶ ὁμως συνέβη τὸ ἐναντίον· διότι τοσοῦτον ὀλίγην ὄρεξιν εἶχον νὰ δαπανήσωσι καὶ νὰ προκινδυνεύσωσιν, ὥστε ὠφελήθησαν ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τῆς φήμης ἐκείνης ἵνα μὴδὲ τὰ ἀποφασισθέντα ἐκτελέσωσιν. Εἰς μάτην τότε ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον αὐτοῦ φιλιππικόν· εἰς μάτην κατέδειξε τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀδρανεῖας ἀποτελέσματα· εἰς μάτην ἐξώρκισεν αὐτοὺς νὰ ἀναδείξωσι τὴν ἀρχαίαν δραστηριότητα, προθυμίαν, ἐθελουσίαν· εἰς μάτην ἐδίδαξεν αὐτοὺς πῶς ἔχουσι νὰ συγκροτήσωσι στόλον ἀξιόλογον, πῶς νὰ ὀπλίσωσιν αὐτὸν, πῶς νὰ πορισθῶσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα χρήματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης τῆς λαμπρᾶς ταύτης εὐγλωττίας ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ γελοῖον. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ κατέτριψαν ἐν πληρεστάτῃ ἀπραξίᾳ ὀλόκληρον τὸ ἀκόλουθον θέρος, ἔπειτα, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 351, ἐξέπεμψαν εἰς Θράκην πέντε μόνον τάλαντα καὶ δέκα μόνας τριήρεις, καὶ ταύτας ἄνευ ἐπιβατῶν, ὑπὸ τὸν μισθοφορικὸν ἡγεμόνα Χαρίδημον, ὅστις, ἐννοεῖται, δὲν ἠδυνήθη διὰ τοιούτων πόρων καὶ δυνάμεων νὰ καταστρέψῃ τὴν φάλαγγα τοῦ Φιλίππου. Ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπέδιδον τὴν ἀποτυχίαν τῶν σωτηρίων ἐκείνων συμβουλῶν εἰς τὰς ἐνεργείας ἀνθρώπων, οἵτινες, ἀγορασθέντες ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἀπέτρεπον, διὰ ποικίλων προφάσεων, τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ πρέποντος· οὐδὲ νομίζομεν ἀπίθκον ὅτι ὁ βασιλεὺς μετεχειρίσθη πολλάκις καὶ τοιούτους τινὰς τρόπους πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ, ἂν καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρωνται εἰμὴ ὑπὸ δυσμενῶς διακειμένων πρὸς αὐτὸν μαρτύρων. Ἀλλ' ὁ Δημοσθένης ἠδίκηκε ἑαυτὸν ἂν εἰλικρινῶς ἐπίστευεν ὅτι ὁ Φίλιππος ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ ὅσα διέπραξε, διὰ μόνης τῆς προδοσίας Ἀθηναίων τινῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων πολιτῶν· ἂν οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων τούτων εἶχον εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν ὀλίγας ρανίδας τοῦ αἵματος ἐκείνου, τὸ ὅποιον πρὸ ἑκατὸν πενήκοντα ἐνιαυτῶν τοσοῦτον ἀφειδῶς ἔχυσαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Σαλαμῖνι, ὅλοι οἱ θησαυροὶ τοῦ κόσμου δὲν ἤθελον ἀρκέσει ἵνα καταπείσωσιν αὐτοὺς νὰ μὴ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς δόξης τῆς πατρίδος, μάλιστα ὅτε ὑπὲρ τῶν τιμῶν τούτων ἀγαθῶν συνηγόρει ὁ δαιμονιώτατος

τῶν ρητόρων. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐλάλει εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων, καὶ ὅτι ἂν ὑπῆρχον Ἀθηναῖοι τινες δωροδοκούμενοι ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ὅλοι οἱ ἄλλοι οὐδεμίαν χρεῖαν τῆς δωροδοκίας ταύτης εἶχον, ἵνα ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν τοσοῦτω συμφέρουσαν αὐτῷ νωθρότητα καὶ ἀπραξίαν. Τὰ γεγονότα ὅσα ἔχομεν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν θέλουσι καταστήσει τοῦτο ἔτι μᾶλλον ἀναμφισβήτητον.

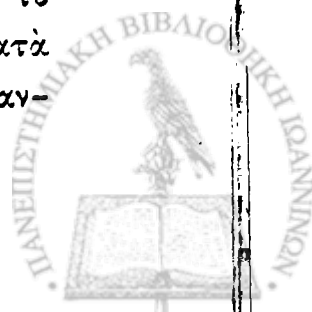
Εἶδομεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Φίλιππος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ προσοικειωθῇ διὰ παντὸς τρόπου τοὺς Ὀλυνθίους. Οἱ Ὀλύνθιοι, καίτοι κατετροπώθησαν τῷ 379 ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀνέλαβον, φαίνεται, ἔκτοτε ἰκανὴν δύναμιν, καὶ ἤδη προίσταντο αὐθις ὁμοσπονδίας ἰσχυρᾶς, τὴν ὁποίαν συνεκρότου ἂν ὄχι ὅλαι, αἱ πλείσται τουλάχιστον τῶν κατὰ τὴν χαλκιδικὴν χερσόνησον ἐλληνίδων πόλεων. Ἐν ὧσιν λοιπὸν ὁ Φίλιππος δὲν εἶχεν ἀποβῆ ἄρκετὰ ἰσχυρὸς, ἀπέφευγε νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς οὐχὶ ἀναξίους λόγου παραλίους ἐκείνους γείτονας. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἐκυριάρχησε τῆς Θεσσαλίας ὅλης καὶ μεγάλου τῆς Θράκης μέρους, κατεσκεύασε δὲ ἑαυτῷ πρόσοδον μεγάλην, καὶ τὸν στρατὸν διωργάνωσε καὶ ἠύξησε, καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἐκτήσατο, ἐστοχάσθη εὐλόγως ὅτι ἔφθασεν ὁ καιρὸς, καθ' ὃν ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ ἔρξῃ ἀπάσης τῆς μακεδονικῆς παραλίας διὰ τῆς τῶν Ὀλυνθίων κατατροπώσεως. Ἀφ' ἑτέρου καὶ οἱ Ὀλύνθιοι, βλέποντες τὴν δύναμιν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν αὐξάνουσαν, ἤρχισαν νὰ ἐννοῶσιν, ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφυγεῖ τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ καὶ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτοὺς νὰ ἀναβάλωσιν ἐπὶ πλέον τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπικειμένου ἀγῶνος, διότι πᾶσα ἀναβολὴ συνετέλει εἰς τὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν ἐνίσχυσιν. Καὶ ἄδηλον μὲν τίς πρῶτος ἤρχισε τὰς ἐχθροπραξίας, βέβαιον δὲ εἶναι, ὅτι ὀλίγον μετὰ τὴν τελευταίαν ἀσθένειαν τοῦ Φιλίππου, ἧτοι ἐν ἔτει 350, βλέπομεν ἐκραγέντα τὸν πόλεμον τοῦτον, τὸν καλούμενον Ὀλυνθιακόν.

Οἱ Ὀλύνθιοι ἐζήτησαν φυσικῶς τῷ λόγῳ τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων· καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἀπεδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν, ὁ δὲ Δημοσθένης, διὰ τῶν τριῶν αὐτοῦ λόγων, τῶν καλουμένων μὲν ὁμοίως Ὀλυνθιακῶν, ἐκφωνηθέντων δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους ἕξ ἢ ἑπτὰ μῆνας τοῦ ἔτους 350, ἠγωνίσθη ἐπανειλημμένως νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀναδειξωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλείονα ἢ ἄλλοτε δραστηριότητα, ἀναλαμβάνοντες νὰ ὑπηρετήσωσι προσωπικῶς, καταβάλλοντες τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην καὶ μεταχειριζόμενοι ἰδίως πρὸς τὸν

σπουδαῖον τοῦ πολέμου σκοπὸν τὰ λεγόμενα «θεωρικὰ» χρήματα, ἤτοι τὰ χρήματα ὅσα ἐξωδεύοντο πρὸς τέλεσιν τῶν πανηγύρεων καὶ διενέμοντο εἰς τοὺς πολίτας ἵνα μετέχωσι τῶν πανηγύρεων τούτων. Ἄλλοι Ἀθηναῖοι οὐδὲν πάλιν γενναῖον ἔπραξαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν πολυτίμων ἐκείνων συμμάχων. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 350 ἔπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν τινὰ πρὸς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, ἢ ἐπικουρία ὅμως αὕτη συνέκειτο ἐκ μισθοφόρων, ὅχι ἐξ Ἀθηναίων πολιτῶν, οὐδ' ἀπεστάλησαν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν συντήρησιν τῶν μισθοφόρων τούτων χρήματα. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι ἀνεδείχθησαν νικηφόροι εἴτε πρὸς τὸν Φίλιππον, εἴτε πρὸς τοὺς στρατηγούς τοῦ Φιλίππου ἀγωνισθέντες, ἀλλ' ἐνῶ ἡ νίκη αὕτη, οἰαδῆποτε ἦτο, ἔπρεπε νὰ προκαλέσῃ νέας ἀποστολὰς ἐπικουριῶν ἵνα, εἰ δυνατὸν, συμπληρωθῇ ἢ τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν ἤττα, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξ ἐναντίας νομίσαντες ὅτι κατέλυσαν ἤδη τὸ τοῦ Φιλίππου κράτος, ἐθεώρησαν περιττὸν νὰ ἀναλάβωσι νέους ἀγῶνας καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον ἔτος 350, κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον, 349, εἶδον αἰφνης ἀποστατήσασαν τὴν Εὐβοίαν, τὴν ὁποίαν, ἀποσπάσαντες ἀπὸ τῶν Θηβαίων τῷ 358, εἶχον κατατάξει ἔκτοτε εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμμάχων αὐτῶν.

Ἡ ἀποστασία αὕτη τῆς Εὐβοίας λέγεται ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φιλίππου· καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν καὶ πρὶν ὑπάρξῃ Φίλιππος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, πολλοὶ πολλάκις σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων οἰκοθεν ἀπὸ αὐτῶν ἀπέστησαν. Ἀφορμὴν δὲ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο ἔδωκαν ἔριδες τινες αἰ ὁποῖαι ἐξεργάγησαν τῷ 349 ἐν Ἐρετρίας, καὶ πρὸς περιστολήν τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸν Φωκίωνα μετὰ τινων ὀπλιτῶν· ἀλλ' ἡ δύναμις αὕτη ἦτο μικρὰ, οἱ δὲ τῶν Ἀθηναίων πολέμιοι πολυάριθμοι, διὸ ὁ Φωκίων ὑπέστη τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, οὐδὲ κατίσχυσεν ἐπὶ τέλος εἰμὴ διὰ τὴν ἀτρόμητον αὐτοῦ ἀνδρείαν καὶ τὴν ἔξογον στρατιωτικὴν σύνεσιν. Ἀνακαλεῖται ὅμως ἔπειτα ὁ Φωκίων καὶ πέμπεται ἀντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἕτερος, ὀνόματι Μολοσσὸς, ὅστις ἀθλίως διεξαγαγὼν τὸν πόλεμον, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἠγματοτεύθη, αἱ δὲ ἐχθροπραξίαι ἐξηκολούθησαν ἄκριτοι ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τὸ θλιβερότερον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος πολέμου εἶναι ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐγκατέλιπεν ἐπὶ αὐτοῦ, καθὰ λέγεται, δις τὴν τάξιν· τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὤφειλε νὰ παρευρεθῇ εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν πανηγύριν τῶν Διονυσίων ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ φυλῆς Παν-

διονίδος, τὸ δὲ δεύτερον, διότι ἐκληρώθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 349 εἰς τῶν πεντακοσίων βουλευτῶν. Καὶ ἦσαν μὲν οἱ λόγοι οὗτοι πιθανῶς ἀποχρῶντες, ἵνα κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου ἀπαλλάξωσιν αὐτὸν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἐκήρυττε τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, καὶ εὐλόγως, ὡς τὸν ἀσφαλέστατον τρόπον τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἠδύνατο, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, νὰ ἀποδείξῃ ἐμπράκτως, ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ στρατιωτικοῦ καθήκοντος εἶναι καθυπερτέρα πάσης ἄλλης. Ὅπωςδὴποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο προεκτεθεισῶν περιστάσεων, ὁ Δημοσθένης κατηγορήθη ἐπὶ λιποταξίᾳ, ἐνῶ ὁ Λίσχινης, ὁ τοσάκις κατηγορηθεὶς ἐπὶ προδοσίᾳ, ἠγωνίσθη ὡς ὀπλίτης παρὰ τῷ Φωκίῳ τοσοῦτον λαμπρῶς, ὥστε ὁ στρατηγὸς, βραβεύων τὴν γενναϊότητα τοῦ ἀνδρός, ἐξάπέστειλεν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας, ἵνα κομίσῃ τὴν πρώτην τῆς νίκης ἀγγελίαν.

Ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος ἐξηκολούθει πολεμῶν τοὺς τε Ὀλυνθίους καὶ τοὺς Χαλκιδικεῖς· τί δὲ ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἵνα ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν; Ἡ συμβουλή τὴν ὁποίαν ὁ Δημοσθένης πολλάκις ἔδωκεν, ὅτι ὀφείλουσι τελευταῖον νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τὰ θεωρικὰ χρήματα, ἐγένετο μὲν κατ' ἐπιφάνειαν δεκτὴ, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ βουλευτοῦ Ἀπολλοδώρου, ἐψηφίσθη τοιαύτη τις διάταξις· ἀληθῶς ὅμως ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Χαιρωνεῖ μάχης. Ἦδη δὲ ὄχι μόνον τοιοῦτό τι δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ παραδοξότερον, ἐνῶ ἡ πρότασις τοῦ Ἀπολλοδώρου ἐψηφίσθη, συγχρόνως ὁ Ἀπολλόδωρος κατηγορήθη ἐπὶ παρανόμῳ προτάσει καὶ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ποινὴν ἐνὸς ταλάντου. Ἐκ τούτου πρόδηλον γίνεται, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὄχι μόνον τὰ σώματα αὐτῶν νὰ ριψοκινδυνεύσωσι καὶ τὰς περιουσίας νὰ θυσιάσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα οὐδεμίαν εἶχον ὄρεξιν, ἀλλὰ καὶ τὰς εὐλογωτάτας οἰκονομίας χάριν αὐτοῦ δὲν ἐπέειθοντο νὰ ἐκτελέσωσιν. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν στάσιν τῆς Εὐβοίας, θέλομεν ἐννοήσαι ὅτι δὲν ἀντέταξαν σπουδαῖα κωλύματα εἰς τὸν Φίλιππον κατὰ τὸν Ὀλυνθιακὸν τοῦτον πόλεμον. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 349 ἔπεμψαν εἰς Ὀλυθον μέρος ἢ ὅλον τοῦ ἵππικοῦ τὸ ὅποῖον εἶχον εἰς Εὐβοίαν· παρεκτός ὅμως ὅτι οἱ Ὀλύνθιοι, ἔχοντες ἰκανὸν ἵππικόν, ὀπλιτῶν μᾶλλον ἐδέοντο, τοιοῦτοι δὲ δὲν ἀναφέρονται τότε ἐκπεμφθέντες, δὲν βλέπομεν οὐδὲ πῶς αἱ εὐάριθμοι ἐκεῖναι ἔλαϊ ἠδύ-

ναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον καὶ κάλλιον ὠπλισμένον μακεδονικὸν καὶ θεσσαλικὸν ἱππικόν. Λέγεται μὲν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαπέστειλαν ἔτι ἀλληλοδιαδόχως τρεῖς ἐπικουρίας· τὴν μὲν ἐκ 2,000 πελταστῶν καὶ τριάκοντα πλοίων, τὴν δὲ ἐκ δεκαοκτώ τριήρων, 4,000 πελταστῶν καὶ 150 ἱππέων, τὴν δὲ τελευταίαν ἐκ δέκα καὶ ἑπτὰ τριήρων, 2,000 ὀπλιτῶν καὶ 300 ἱππέων, ἀλλὰ τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου Φιλοχόρου, ὅστις δὲν λογίζεται πολὺ ἀξιοπίστος. Ὁ δὲ Δημοσθένης ἐβεβαίωσεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐν γένει ἐξέπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Ὀλυνθίων 4,000 πολίτας, 10,000 μισθοφόρους καὶ 50 τριήρεις. Ὅλα ταῦτα ὅμως, ὅπως καὶ ἂν ἔχῃσι, δὲν ἐμπόδισαν τὸν Φίλιππον νὰ κυριεύσῃ ἀλλεπαλλήλως τὰς 32 χαλκιδικῆς πόλεις, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν Ὀλυνθον αὐτὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 348. Καὶ ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου, ἐνῶ ἐξεβίαζε τὴν διάβασιν ποταμοῦ τινος ἵνα ἐπέλθῃ κατὰ τῆς θρηκτικῆς πόλεως Μεθώνης, ἐπληρώθη εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ὑπὸ τοῦ Ὀλυνθίου τοξότου Ἀστέρος, ἀποβαλὼν ἔκτοτε τὴν χρῆσιν τοῦ ὀφθαλμοῦ τούτου, καὶ τοι μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος ἐπιχειρήσαντος νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦ περιφήμου Ἑλληνοῦ ἰατροῦ αὐτοῦ Κριτοβούλου.

Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ Ὀλυνθιακοῦ πολέμου, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσιν, ὅτι ὁ Φίλιππος διὰ προδοσιῶν ἐγένετο κύριος τῶν χαλκιδικῶν πόλεων, ὅτι ἔπειτα ἐπολιτεύθη ὡς βάρβαρος, ὅτι ἐξηνδραπόδισε τοὺς Ὀλυνθίους καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, ὅτι κατέστρεψε τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀντεγκλήσεις φέροντες εἰς μέσον, δι' ὧν οἱ ἀσθενεῖς καὶ ἡττώμενοι συνήθως ἐλπίζουσι νὰ καλύψωσι τὰ ἴδια ἀμαρτήματα. Δὲν ἀμφιβάλλομεν παντάπασιν ὅτι ὁ Φίλιππος εἶχε πολλὰς συνεννοήσεις ἐντὸς τῶν χαλκιδικῶν πόλεων, ἀλλὰ τοῦτο πράττουσι πάντες οἱ στρατηγοὶ εἰς πάντα πόλεμον, νικῶντές τε καὶ νικώμενοι· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι μόναι αἱ συνεννοήσεις, ἢ ἂν θέλετε αἱ προδοσίαι, δὲν ἀρκοῦσιν εἰς ἐπιτυχίαν τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἰδίως, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ Χαλκιδεῖς, ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἠγωνίσθησαν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὑποκύψωσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπέρογκον τοῦ Φιλίππου δύναμιν. Ἄν εἶχον ἐλπίδα τινὰ σωτηρίας, ἢ ἐλπίς αὕτη συνίστατο εἰς τὴν ἐξ Ἀθηνῶν βοήθειαν· ἀλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ἀληθεῖς αἱ προαναφερθεῖσαι ἐπικουρίαι, δὲν ἔπραξαν ὅσα ὄφειλον νὰ πράξωσιν ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ὥστε κύριοι αἴτιοι τῆς καταστροφῆς τῶν Χαλκιδέων ὑπῆρξαν αὐτοὶ καὶ ὄχι

οὐκ ἀποδοῦναι, τοὺς ὁποίους ἠτιῶντο. Προδότηι δύνανται νὰ ὑπάρχωσι πανταχοῦ, ἀλλὰ συνήθως δὲν εὐδοκίμοῦσιν εἰμὴ μόνον ὅταν εὐρίσκωσι τοὺς συμπολίτας προθύμους νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι διὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην αἰτίαν. Προδότηι ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, δὲν ἴσχυσαν ὅμως νὰ ἀποτρέψωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην. Τὰ δὲ περὶ ἐξανδραποδισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ κατεδαφίσεως τῶν πόλεων θρυλούμενα εἶναι βεβαίως λυπηρὰ, ἀλλ' ὁ Δημοσθένης ἐλησμόνει ὅτι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔπραξαν πολλὰ ὅμοια καὶ ἔτι χείρονα, ἠβηδὸν σφάζαντες Πλαταιεῖς, Αἰγινήτας, Μηλίους, Σκιωναίους καὶ ἄλλους, ἐνῶ σφαγαὶ τοῦλάχιστον τοιαῦται δὲν ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον. Γενναϊότερα ὑπῆρξαν ὅσα ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐμελέτησαν τότε, ἵνα συγκροτήσωσι κοινὴν τῆς Ἑλλάδος συμμαχίαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀλλαχοῦ· οὐδὲ ταῦτα ὅμως δυστυχῶς ἐμελλον νὰ τελεσφορήσωσιν.

Ὁ Φίλιππος ἵνα πανηγυρίσῃ τὴν νέαν αὐτοῦ νίκην καὶ κατὰκτησιν, ἐτέλεσεν ἐν Μακεδονίᾳ εἰς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἑορτὴν λαμπρὰν, καθ' ἣν ἀνέδειξε πολλὴν ἐλευθερίτητα καὶ ἀπένειμε βραβεῖα βαρύτιμα εἰς ποικίλα γυμναστικὰ καὶ ποιητικὰ ἀγωνίσματα καὶ θεάματα. Ὅπόσον δὲ ἄδικος εἶναι ἡ ἐγκολαφθεῖσα αὐτῷ παρά τινων ἐπωνυμία τοῦ βαρβάρου καὶ ὀπόσον ἐξ ἐναντίας εἶχεν οἰκειωθῆ ἤδη τὸν ἐλληνικὸν χαρακτῆρα, μαρτυρεῖ ἐξαιρέτως τοῦτο, ὅτι ὄχι μόνον περὶ τὰς δωρεὰς οὐδεμίαν διάκρισιν ἔκαμε μεταξύ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστον περιποιήθη τοὺς συρρεύσαντας περὶ αὐτὸν διακεκριμένους ποιητὰς καὶ τεχνίτας. Μὴ νομίση δέ τις πάλιν ὅτι οἱ ἔξοχοι οὗτοι τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ τέχνης θιασῶται ἐπὶ σκοπῷ κέρδους ἀπλῶς περιεστοίχισαν τὸν βασιλέα. Πολλοὶ ὠφελήθησαν ἐκ τῆς εὐνοίας αὐτοῦ ἵνα ἀναδειχθῶσιν εὐεργετικοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ παθόντας· ἰδίως ὁ ὑποκριτῆς Σάτυρος, τὸν ὀποῖον εἶδομεν διατελέσαντα διδάσκαλον τοῦ Δημοσθένους, ἀντὶ πάσης ἀμοιβῆς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Φιλίππου τὴν ἀπελευθέρωσιν δύο παρθένων, αἵτινες, θυγατέρες οὔσαι φίλου τινὸς αὐτοῦ, εἶχον αἰχμαλωτευθῆ εἰς τὴν Ὀλυμπον· ὁ δὲ Φίλιππος ἀσμένως προσεδέξατο τὴν αἴτησιν, καὶ πολλὰς ἄλλας καὶ παντοδαπὰς εὐεργεσίας καὶ δωρεὰς διέσπειρε περὶ αὐτὸν, καταδεικνύων οὕτω τὴν τε ἐπιτηδειότητα ἣν εἶχε τοῦ νὰ προσοικειῶται τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὴν εὐφροσύνην ἣν ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὸ νέον ἐκεῖνο κατόρθωμα.

Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔχαιρε, διότι εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς δόξης καὶ δυνάμεως, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ματαίως ἠγωνίζοντο νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς αὐτόν. Οἱ πλείστοι τῶν πρέσβειων τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἵνα συγκροτήσωσι κοινὴν κατὰ τοῦ βασιλέως συμμαχίαν, ἐπανῆλθον περὶ τὰ τέλη τοῦ 347 εἰς τὰς Ἀθήνας ἄπρακτοι, ἀναγγέλλοντες ὅτι οὐδαμοῦ σχεδὸν εὔρον πολλὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ προθυμίαν. Ἐνταύτῳ δὲ, ἐξακολουθῶντος τοῦ ὀλεθρίου ἱεροῦ πολέμου, οἱ Θηβαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν τοῦ Φιλίππου. Καὶ μίᾳ μὲν τῶν Φωκέων μερὶς προσεχώρησε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας· ἀλλὰ τότε ὁ στρατηγῶν τῶν Φωκέων Φάλαικος ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβασιν ταύτην· τοσοῦτον ὀλίγον πνεῦμα ἐνώσεως ἐπεκράτει παρὰ τοῖς ἐνταῦθα Ἕλλησιν. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ Δημοσθένους αὐτοῦ, ἐνόησαν ὅτι δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς τὸν Φίλιππον. Καὶ περὶ τὰς διαπραγματεύσεις ὅμως ὅσκι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐγένοντο, ἔδειξαν ἀλλόκοτον τῇ ἀληθείᾳ ἀνεπιτηδειότητα· διότι ὁ κύριος τῶν διαπραγματεύσεων σκοπὸς ἔπρεπε νὰ ᾖναι φυσικῶν τῷ λόγῳ, τὸ νὰ προληφθῇ ἡ τοῦ Φιλίππου εἰσόδος εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα· καὶ ὅμως ἐγένοντο τοιοῦτοτρόπως ὥστε ἡ εἰσόδος τοῦ Φιλίππου ἀπέβη ἀναπόδραστος καὶ εὐκολωτάτη.

Κατὰ μῆνα νοέμβριον τοῦ 347, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσισε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τὸν Φίλιππον δέκα πρέσβεις ἵνα βεβαιωθῶσι, κατὰ τίνες ὅρους εἶναι δυνατόν νὰ συνομολογηθῇ εἰρήνη. Ἦσαν δὲ οἱ δέκα οὗτοι πρέσβεις· ὁ Φιλοκράτης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Λίσχινος, ὁ Κτησιφῶν, ὁ Φρύνων, ὁ Ἰατροκλῆς, ὁ Δέρκυλλος, ὁ Κίμων, ὁ Ναυσικλῆς καὶ ὁ ὑποκριτῆς Ἀριστόδημος· ὁ δὲ Τενέδιος Ἀγλακορέων συνεξεπέμφθη ἐνδέκατος, ὡς πληρεξούσιος τῶν συμμάχων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Οἱ πρέσβεις οὗτοι ἔρθησαν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 346 εἰς Πέλλαν, ὅπου ὁ Φίλιππος ὑπεδέχθη αὐτοὺς μεγαλοπρεπῶς, περιεστοιχισμένος ὑπὸ πάσης τῆς λαμπρᾶς αὐτοῦ πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς αὐλῆς. Οἱ δέκα πρέσβεις ἠγόρευσαν ἅπαντες ἐνταῦθα ἀλληλοδιαδόχως. Καὶ πρῶτος μὲν ἐλάλησεν, ὡς πρεσβύτερος, ὁ Κτησιφῶν, διὰ βραχέων. Ὅμοίως ὀλίγα τιὰ εἶπον καὶ ἄλλοι ἐπτά. Τότε ἦλθεν ἡ σειρά τοῦ Λίσχινου, ὅστις ἐπέμεινε πολὺ εἰς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἀμφίπολιν, ἀλλὰ οὐδὲν ἄλλο ἀντικείμενον

ἔθιξε. Τελευταῖος δὲ ἔμελλε νὰ ὀμιλήσῃ ὁ Δημοσθένης, ὡς πάντων νεώτερος. Εἶδομεν ὅτι ὁ Δημοσθένης εὐκόλως συνεκινεῖτο καὶ συνεταράττετο· καὶ ταύτης μὲν τῆς εὐπαθείας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατώρθωσε νὰ κατισχύσῃ διὰ μακρῶν ἀσκήσεων καὶ διὰ τοῦ θάρρους, τὸ ὁποῖον ἐπέπνευσεν αὐτῷ ἐπὶ τέλους ἢ τῶν πλειόνων εὐνοια καὶ ἐπιδοκιμασία. Ἄλλ' ἐνταῦθα εἶχεν ἕτερον ἐνώπιον αὐτοῦ ἀκροατήριον. Εἶχε τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον τοσάκις περιύβρισε καὶ ἤδη ἔβλεπε δορυφορούμενον ὑπὸ ὄλων τῶν σημείων τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης· ἔβλεπε τριγύρω του τοὺς Μικεδόνας ἐκείνους στρατηγούς οἵτινες δικαίως ἀπετροπιάζοντο καὶ κατεφρόνουν αὐτόν, οὐδὲ ἐπιτηδεύοντο, ὅπως ὁ Φίλιππος, νὰ καλύψωσι τὰ ἀληθῆ αὐτῶν αἰσθήματα· εὐρίσκετο ἐνὶ λόγῳ ἐν μέσῳ περιστάσεων αἵτινες ὅλαι ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ταραξώσιν αὐτόν. Ὅθεν ἤρχισε μὲν νὰ ἀπαγγέλλῃ τὸν πρὸ καιροῦ παρασκευασθέντα λόγον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγωνίας, περιῆλθεν εἰς πολλὴν ἰδεῶν σύγχυσιν. Εἰς μάτην ὁ Φίλιππος ἠθέλησεν εὐμενῶς νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν ἀγορεύοντα. Ὁ Δημοσθένης, ἴσως τούτου ἕνεκα ἔτι μᾶλλον ταραχθεὶς, διέκοψεν ἐντελῶς τὸν λόγον· καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνέντευξις. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Φίλιππος, ἀνακαλέσας πάλιν τοὺς πρέσβεις παρ' ἑαυτῷ, ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς ὁ ἴδιος μετὰ θαυμαστῆς, ὡς βεβαιοῖ ὁ Αἰσχίνης, ἐτοιμότητος λόγου καὶ ἐπιτηδειότητος ἐπιχειρημάτων. Καὶ τί μὲν εἶπεν ὁ Φίλιππος, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν ἦτο δύσκολον. Ἐπὶ τέλους οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠξίωσαν, ὡς φαίνεται, ἄλλο εἰμὴ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Ἀμφίπολις· ἀλλὰ ἀφ' ἧς ἐγένετο ἡ περὶ τῆς ἀποδόσεως αὐτῆς ὑπόσχεσις, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν πολεμοῦντες πρὸς τὸν Φίλιππον· ἕνεκα δὲ τοῦ μεσολαβήσαντος τούτου πολέμου, ἄπσαι αἱ προηγούμεναι σχέσεις καὶ ὑποσχέσεις δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀνατραπεῖσαι, καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον ἤδη νὰ ρυθμισθῶσιν ἐπὶ νέας βάσεως· τοιαύτη τις πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρξεν ἢ ἀπάντησις τοῦ Φιλίππου, φυσικῶς ἀπὸ τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀπορρέουσα. Καὶ ἐπειδὴ νέαν βάσιν ἐνόει, ὅτι ἐκάτεροι θέλουσι διατηρήσει ὅσα κατέχουσιν, οἱ δὲ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶχον πληρεξουσιότητα νὰ συνομολογήσωσι τοιοῦτό τι, ὁ Φίλιππος, ἀπολύσας φιλικῶς αὐτοὺς, ἔστειλε πρὸς τὸν δῆμον ἐπιστολὴν εὐμενεστάτην, δι' ἧς ἔλεγεν ἑαυτόν πρόθυμον οὐ μόνον νὰ εἰρηνεύσῃ, ἀλλὰ καὶ σύμμαχος νὰ γίνῃ, καὶ ἄλλας χρηστὰς ἐπαγγελίας προσθεῖς· ἀπεφάσισε δὲ ἐνταῦθα νὰ πέμψῃ ἰδίους πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἵνα

διαπραγματευθῶσι τὴν εἰρήνην ἐπὶ τῷ προεξημένῳ ὄρω. Οὕτως ἐπα-
νῆλθον οἱ τῶν Ἀθηναίων ἀπεσταλμένοι εἰς τὰ ἴδια κατὰ μῆνα μάρτιον
τοῦ 346, καὶ μετ' οὐ πολὺ κατέφθασαν ἐνταῦθα οἱ πληρεξούσιοι τοῦ
Φιλίππου, Ἀντίπατρος, Παρμενίων καὶ Εὐρύλοχος. Ἡ πρότασις ἦν οὗτοι
ἐκόμισαν ἦτο βεβαίως θλιβερά· διότι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποβάλλει πολλὰ
ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ ἤδη πρόκειται διὰ τῆς νέας συνθήκης νὰ ἐπικυρώ-
σωσι τὰς ζημίας αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἠττήθησαν, καὶ οὐδεμίαν εἶχον
εὐλογον ἐλπίδα διὰ νέων ἀγώνων νὰ ἀνακτήσωσιν ὅσα ἀπέβαλον, ἢ
ἀξιώσις τοῦ βασιλέως ἦτο ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας φέρουσι συνήθως εἰς μέ-
σον οἱ ἰσχυροὶ, οἱ δὲ ἀσθενεῖς παραδέχονται ἐξ ἀνάγκης· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι
ἐδέχθησαν αὐτήν, καὶ καλῶς ἐποίησαν ὅτι ἐδέχθησαν αὐτήν. Τότε ὁμως
παρήχθη ἕτερον ζήτημα, οὐδὲν ἦττον ἴσως τοῦ ἄλλου σπουδαῖον, τὸ ζή-
τημα πῶς νὰ ἐμποδίσωσι τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ διὰ τῶν Θερμοπυλῶν
ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Διότι διὰ τοῦ ὄρου ὅτι ἐκάτεροι θέλουσι τηρήσει
ὅσα κατεῖχον, αἱ Ἀθῆναι ἀπέβαλλον μὲν πολλὰ, ἔσωζον ὁμως τοῦλά-
χιστον τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῶ ἅμα εἰσελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Φίλιπ-
πος ἤθελε κυριαρχῆσαι αὐτῆς, ἄρα καὶ τῶν Ἀθηναίων· εἶδομεν δὲ ὅτι
οἱ Θεβαῖτι· ἐκάλεσαν τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ ἵνα κατατροπύσῃ τοὺς
Φωκεῖς. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἔπρεπε νὰ εὕρωσιν ἐπιτήδειόν τινα τρόπον
νὰ προλάβῃ τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐθεώρουν ὡς μεγάλην συμφο-
ράν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἰδίως ἀπέδειξαν τὴν ὀλίγην αὐτῶν διπλωματικὴν
δεξιότητα.

Τῶντι διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐνταῦθα
Ἑλλάδα, ἔπρεπε νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν ἀφορμὴν τῆς εἰσόδου, ἦτοι
τὸν μεταξὺ Φωκῶν καὶ Θεβαίων πόλεμον, καὶ νὰ καταστήσωσιν οὕτω
περιττὴν τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Θεβαίων πρὸς τὸν Φίλιππον πρόσκλη-
σιν τοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι,
ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς διεπραγματεύοντο πρὸς τὸν Φίλιππον περὶ εἰρήνης, ὤφει-
λον ἀφ' ἑτέρου, συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Θεβαίων καὶ τῆς μεγάλης
φωκικῆς μερίδος ἣτις διέκειτο φιλικῶς πρὸς αὐτούς, νὰ καταπαύσωσιν
ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἱερὸν πόλεμον. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀκατόρθωτον.
Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι εἶχον ἀπαυδήσει. Ναὶ μὲν οἱ Θεβαῖοι ἤλ-
πιζον διὰ τοῦ Φιλίππου νὰ καταστρέψωσιν ἐντελῶς τοὺς ἀντιπάλους
αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ εἰς τοὺς Θεβαίους ὅτι ὁ
Φίλιππος εἰσερχόμενος ἅπαξ ἐντὸς τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἂν ἤθελε τι-
μωρήσει τοὺς Φωκεῖς, ἤθελε συγχρόνως κυριαρχῆσαι τῶν ἄλλων Ἑλλή-

νων, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τῶν Θηβαίων αὐτῶν· ὥστε συνέφερον εἰς τοὺς Θηβαίους οὐδὲν ἦττον ἢ εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας νὰ προλάβωσι τὸ ἄφευκτον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ἔστω καὶ μὴ ἐπιτυχάνοντες τὴν ὀλοσχερῆ τῶν Φωκέων κατατρόπυσιν. Μήπως, μετὰ ὀκτὼ ἔτη, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης, δὲν κατώρθωσαν οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀποσπάσωσι τοὺς Θηβαίους ἀπὸ τῆς τοῦ Φιλίππου συμμαχίας; διατὶ νὰ μὴ ἐπιτύχωσι τοῦτο καὶ νῦν; Οἱ δὲ Φωκεῖς ἔπρεπε νὰ ἦναι τοσοῦτω μᾶλλον πρόθυμοι εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶσι τὴν μεσολάβησιν τῶν Ἀθηναίων, ὅσῳ ἐκινδύνευον τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Φιλίππου. Ὁ Φάλαικος ἀντέπραξε μὲν, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τοῦτο ὅμως ὄχι διότι συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ διότι οὐδεμίαν ἀνείχετο ἐξωτερικὴν ἐπέμβασιν· ὅθεν δὲν ἦτο ἀδύνατον νὰ μεταπεισθῆ καὶ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἀπὸ τοῦ Φιλίππου εἶχε νὰ φοβηθῆ πολὺ δεινότερα ἢ ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἢ μᾶλλον ὅτι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων οὐδὲν εἶχε νὰ φοβηθῆ. Ὅπως δὴ ποτε οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον διὰ πάσης θυσίας νὰ καταπαύσωσι τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον πόλεμον· ἀλλ' οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἔπραξαν, ἀντὶ τούτου δὲ ἠθέλησαν εἰς τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις αὐτῶν πρὸς Φίλιππον νὰ περιλάβωσι καὶ τοὺς Φωκεῖς, ἐλπίζοντες ὅτι ὁ Φίλιππος, εἰρηνεύσας οὕτω πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πρὸς τοὺς Φωκεῖς, δὲν ἤθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν πρόκλησιν τῶν Θηβαίων, καὶ ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἤθελε προληφθῆ ἢ εἰσοδος αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐλπίς ὅμως αὕτη ἦτο ὄλω· ἀνυπόστατος. Ἐνόστῳ ὁ ἱερός πόλεμος ἐξηκολούθει καὶ ἐνόστῳ οἱ Θηβαῖοι προσεχάλλον τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ βασιλεὺς, ὅστις εἶχε μέγιστον πρὸς τοῦτο συμφέρον, δὲν ἠδύνατο νὰ πηραϊτήσῃ τὴν καλλίστην ταύτην περίστασιν τοῦ νὰ πράξῃ τὸ συμφέρον αὐτῷ. Ἄν οἱ διαμαχόμενοι εἰρηνεύσαντες πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀφαιρέσαντες οὕτω ἐκ μέσου πᾶσαν εὐλογον ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, κατελάμβανον πρὸς τούτοις τὰς Θερμοπύλας καὶ καθίστων οὕτως ἀδύνατον τὴν διόδον, ὁ Φίλιππος ἤθελεν εἰς ἀνάγκης ὑποκύψει. Ἀλλὰ τούτων μὴ γινομένων, τὸ νὰ φαντάζωνται οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι ὁ Φίλιππος, προσκαλούμενος ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ θεωρούμενος ὑπὸ τῶν πλείστων ἄλλων Ἑλλήνων ὡς πρόμαχος τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ἤθελε συγκατανεύσει νὰ πηραϊτήσῃ τὴν λαμπρὰν ταύτην εὐκαιρίαν πρὸς χάριν τῆς πόλεως ἐκείνης εἰς ἣν τίποτε δὲν ὤφειλε καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν τίποτε δὲν εἶχε νὰ φοβηθῆ, ἦτο ἐσχάτη μωρία. Τὸ ἀποτέλεσμα λοιπὸν ἦτο πρόδηλον· οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Φιλίππου ἀπερῆναντο σαφῶς καὶ ὀριστι-

κῶς ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν δέχονται νὰ περιληφθῶσιν οἱ Φωκεῖς εἰς τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμόσωσιν εἰρήνην ἄνευ τῶν Φωκέων. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ ταῦτα ὁ Δημοσθένης ἐφώναζεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐδέχθησαν τὸν ὄρον τοῦτον εἰμὴ πεισθέντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας ὑποσχέσεις τοῦ Αἰσχίνου, τοῦ Φιλοκράτους καὶ ἄλλων μακεδονιστῶν, οἵτινες τοὺς ἐβεβαίωσαν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν ἠδύνατο μὲν ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Θετταλοὺς σχέσεων αὐτοῦ νὰ παραδεχθῆ τοὺς Φωκεῖς ἀναφανδὸν ὡς συμμάχους, ἀληθῶς ὅμως διέκειτο φιλικῶς μὲν πρὸς τοὺς Φωκεῖς, δυσμενῶς δὲ πρὸς τοὺς Θηβαίους· καὶ, ἅμα γενόμενος κύριος τῶν πραγμάτων, ἔμελλε νὰ πολιτευθῆ ὅπως ἐπεθύμουν οἱ Ἀθηναῖοι, ἤτοι ἔμελλε νὰ σώσῃ μὲν τοὺς Φωκεῖς, νὰ ταπεινώσῃ δὲ τοὺς Θηβαίους, νὰ ἀποδώσῃ δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν Εὐβοίαν καὶ τὸν Ὠρωπόν. Ἀλλὰ ταῦτα καὶ τὰ τριαῦτα ἦσαν ἀπλαῖ μεμφιμοιρίαι οἷας φιλοῦσι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον οἱ ἀποτυχόντες ἀσθενεῖς. Δὲν ἠξέυρομεν ἂν οἱ μακεδονισταὶ εἶπον ὅσα ἀποδίδονται εἰς αὐτοὺς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἂν τὰ εἶπον, οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαμον κακὰ νὰ τὰ πιστεύσωσι, διότι ἦσαν παντελῶς παράλογα καὶ διότι παντελῶς δὲν ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῶν πρέσβειων τοῦ Φιλίππου. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ δὲν ἐφρόντισαν ἐγκαίρως νὰ παύσωσι τὸν φωκικὸν πόλεμον, ἐδέχθησαν ἤδη τοὺς ὄρους τοῦ Φιλίππου, διότι δὲν εἶχον τί ἄλλο νὰ πράξωσιν. Ἐὰν δὲν ἐδέχοντο τοὺς ὄρους τούτους, δὲν ἤθελε συνομολογηθῆ εἰρήνη· ἐὰν δὲ δὲν συνομολογεῖτο εἰρήνη, οἱ Ἀθηναῖοι ὄχι μόνον δὲν ἤθελον ἐμποδίσει τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἐκινδύνευον νὰ πάθωσιν ἀπὸ αὐτοῦ ἔτι πλείονα τῶν ὅσα πρότερον ἔπαθον.

Συνομολογήθη λοιπὸν ἡ εἰρήνη ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 346 μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἀφ' ἑνὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, πλὴν τῶν Φωκέων, ἐπὶ τῇ βράσει ὅτι ἐκάτεροι θέλουσι διατηρήσει ὅσα κατεῖχον. Οἱ δὲ γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ἑνδεκα πρέσβεις ἀπῆλθον τότε πρὸς τὸν Φίλιππον ἵνα δεχθῶσι καὶ τούτου τοὺς ὄρκους πρὸς τήρησιν τῶν συντεθειμένων.

Ἡ ἐντολὴ ἐν τούτοις τῶν πρέσβειων τούτων δὲν περιωρίζετο, ὡς φαίνεται, ἀπλῶς εἰς μόνην τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς διατυπώσεως ταύτης. Οἱ πρέσβεις ὄφειλον προσέτι, πρῶτον, νὰ ἐπιταχύνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν μετὰ τοῦ Φιλίππου συνέντευξιν. Κατὰ τὴν συνθήκην ἐκάτερος ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ ὅσα κατέχει, δηλαδὴ ὅσα κατεῖχε καθ' ἣν στιγμὴν ὤμοσαν

ἐν Ἀθήναις τὴν συνθήκην οἱ τοῦ Φιλίππου πληρεξούσιοι. Ἄλλ' ὁ Φίλιππος ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἔπαυεν αὐξάνων τὰς ἐν Θράκῃ κτήσεις αὐτοῦ. Ὄφειλε μὲν κατὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἀποδώσῃ ὅσα προσεκτίησατο μετὰ τοὺς ὄρκους τῶν πληρεξουσίων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συγκατανεύσῃ εἰς τοῦτο, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐδένα τρόπον εἶχον νὰ τὸν καταναγκάσωσι, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ εὕρωσι τὸν Φίλιππον ὅσον ἔνεστι τάχιον καὶ ὅσον ἔνεστι τάχιον νὰ δεχθῶσι τὸν ὄρκον αὐτοῦ, ἵνα τοῦλάχιστον προλάβωσι τὴν μετὰ τὸν ὄρκον τοῦτον ἐπέκτασιν τῶν κατακτήσεων του. Δεύτερον δὲ, ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, οἱ Φωκεῖς ἀπεκλείσθησαν τῆς εἰρήνης, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐνόμιζον χρέος αὐτῶν νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσι τοὺς συμμάχους ἐκείνους, οἱ πρέσβεις ὤφειλον, ἂν ὄχι νὰ καταπίσωσι τὸν Φίλιππον νὰ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦλάχιστον νὰ ἐπιτύχωσι παρ' αὐτῷ ὥστε νὰ μεταχειρισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐπιεικῶς τοὺς Φωκεῖς. Δύο τινὰ λοιπὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον οὐσιώδη εἶχον νὰ πράξωσι οἱ πρέσβεις· νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν πρὸς τὸν Φίλιππον συνέντευξιν καὶ νὰ συνηγορήσωσι ὑπὲρ τῶν Φωκέων. Ῥητὰς ὁδηγίας καὶ παραγγελίας δὲν ἔλαβον ἴσως περὶ τούτου· ἀλλὰ ἐκ τῶν βραδύτερον πραχθέντων καὶ ρηθέντων εἰκάζεται ὅτι ἐθεωροῦντο ὑπόχρεοι νὰ ἐνεργήσωσι κατὰ τὰ προσκεθέντα. Καὶ ὅμως ἔπραξαν ὡς ἂν ἦσαν ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτύχωσιν ἀντίθετον ὅλως ἀποτέλεσμα,

Ἐν πρώτοις, ἀντὶ νὰ δράμωσιν εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ἐξηκολούθει τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ ὁ Φίλιππος, ἀνέβαλον ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν, καὶ ἔπειτα μετὰ πολλῆς βραδύτητος ἐπορεύθησαν πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Φθάσαντες δὲ εἰς Πέλλαν, περιέμενον ἐκεῖ ἀπρακτοῦντες τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Φιλίππου, ὅστις δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Θράκης εἰμὴ πεντήκοντα ὄλκς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβειων. Βραδύτερον ὁ Δημοσθένης παρέστησε τὴν ἀναβολὴν ταύτην ὡς νέον δεῖγμα τῆς προδοσίας τοῦ Αἰσχίνου καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ συμπρεσβευτῶν. Οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ἢ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγῆ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἂν μὴ ἦτο καθαρὰ προδοσία, κατεδείκνυεν ὅμως τοῦλάχιστον πολλὴν τὴν ὀλιγωρίαν πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τῆς ὀλιγωρίας ταύτης ἢ καὶ προδοσίας παραιτίος ὑπῆρξεν ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ πρέσβεις διωρίσθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὸ περὶ διορισμοῦ αὐτῶν ψήφισμα περιεῖχε ρητῶς τὴν περιοριστικὴν διάταξιν αὐ-

δαμοῦ μόνους ἐντυγχάνειν Φιλίππῳ.» Ἡ διάταξις αὕτη ὑπεδείκνυε ἢ δυσπιστίαν πρὸς τινὰς τῶν ἀποστελλομένων. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατί ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέτρεψε τὰ συμφέροντα αὐτοῦ εἰς ἄνδρας ἀξίους πλείονος πίστεως; Ἐπειτα, ἐπειδὴ οἱ πρέσβεις ἀνέβαλον τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν τῶν ἐπὶ ἐννέα ὅλας ἡμέρας, ἡ βουλή ἤναγκάσθη νὰ διατρέξῃ τὴν ἄνευ ἀναβολῆς ἀναχώρησιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἀφοῦ καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὑπῆρξε δυσπιστία πρὸς αὐτοὺς καὶ μετὰ ταῦτα, ἐνῶ οἱ πρέσβεις ἦσαν ἔτι εἰς Ἀθήνας, ἔλαβεν ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος πραγματικὴν ἀπόδειξιν, ἂν ὄχι ἄλλου, τῆς ἀμελείας αὐτῶν, διατί νὰ μὴ προβῶσι τότε τοῦλάχιστον εἰς τὸν διορισμὸν ἄλλων πληρεξουσίων; Τὸ συμπέρασμα εἶναι, νομίζομεν, ὅτι ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἔδειξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζῆλον πολὺ πλείοτερον τοῦ ὀλίγου ζήλου τὸν ὁποῖον ἔδειξαν οἱ πρέσβεις αὐτῶν.

Τελευταῖον συνητηθήσαν εἰς Πέλλαν οἱ πρέσβεις καὶ ὁ Φίλιππος· ὑπῆρχον δὲ ἐνταῦθα καὶ ἄλλων πολλῶν ἐλληνίδων πόλεων οἱ ἀντιπρόσωποι, Θηβαίων, Λακεδαιμονίων, Εὐβοέων, Φωκέων· ἅπαντες ἔχοντες τὴν συνειδήσιν ὅτι ἀπὸ τοῦ Φιλίππου ἤδη ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνισχυόμενοι τοσοῦτῳ μᾶλλον εἰς τὴν πεποίθησιν ταύτην ὅσῳ ἔβλεπον περὶ τὴν Πέλλαν πολυάριθμον καὶ λαμπρῶς ἐσκευασμένον στρατὸν, ὅστις, πρὸ μικροῦ ἐπιστρέψας ἀπὸ τῆς νικηφόρου κατὰ τὴν Θράκην πορείας, ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐπιχειρήσῃ ἑτέραν στρατείαν. Οἱ δὲ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις ἐδιχονόησαν ἤδη λαμπρῶς περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ μὲν Δημοσθένης ἠξίου ὅτι ὄφειλον πρὸ πάντων νὰ ἀπαιτήσωσι παρὰ τοῦ Φιλίππου τὴν παραχώρησιν τῶν ὅσα προσεκτήσατο μετὰ τοὺς ὄρκους τῶν πληρεξουσίων αὐτοῦ· ὁ δὲ Αἰσχίνης ἐφρόνει, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος προέκειτο ἤδη νὰ εἰσβάλῃ ἐντὸς τῆς ἰδίως Ἑλλάδος, τὸ πρώτιστον τῆς πόλεως συμφέρον ἦτο νὰ συνηγορήσωσι παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῆς, τῶν Φωκέων. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἀμφότερα τὰ ζητήματα ἦσαν σπουδαῖα, ὅτι οἱ πρέσβεις ὄφειλον περὶ ἀμφοτέρων νὰ πράξωσι τὰ δέοντα, ὅτι ὅμως ἂν ἐκ τῶν δύο ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ ἕν, ὁμολογουμένως τὸ τῶν Φωκέων ἦτο σπουδαιότερον τοῦ ἄλλου. Ἡ πρότασις τοῦ Δημοσθένους ἦτο κατὰ τοῦτο ἄτοπος, ὅτι ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος δὲν εἶχε βεβαίως πολλὴν διάθεσιν νὰ ἀποδώσῃ ὅσα προσεκτήσατο, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ἰκανὴν δύναμιν ἵνα ἀναγκάσωσιν αὐτὸν εἰς τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, δὲν ἤθελεν ἀποποιηθῆ ἀποτόμως τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλ' ἤθελεν ἐπιχειρήσει

συζητήσεις, ἢ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις ἠδύνατο νὰ παραταθῆ· καὶ ἐν τῷ μεταξύ ὁ Φίλιππος ἤθελεν εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ῥυθμίσει κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα αὐτῆς. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, οἱ πρέσβεις μετὰ μακρὰς συνεννοήσεις δὲν συνεφώνησαν, ἀλλ' ἀπεφάσισαν ὅτι ἕκαστος αὐτῶν θέλει εἶπει πρὸς τὸν Φίλιππον ὅ,τι νομίζει προσφορώτερον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Φίλιππος ὠφελήθη ἐκ τῆς διαφωνίας ταύτης τῶν πληρεξουσίων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ἵνα παρατείνῃ τὴν συζήτησιν καὶ ὑποθρέψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν διχόνοιαν αὐτῶν. Συγχρόνως δὲ οἱ περὶ αὐτὸν ἐκήρυττον, τοῦλάχιστον ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς ῥήτορας τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ἀγαθὰς ὑπὲρ τῶν Φωκέων προαιρέσεις, ὅτι θέλει πολιτευθῆ εἰς τρόπον εὐχάριστον πρὸς τε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ ὁ Φίλιππος ἐκίνησε μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀπὸ Πέλλης, εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν ἐν συνοδίᾳ ὄλων τῶν πρέσβειων τοὺς ὁποίους ὄλους ἐξίσου σχεδὸν περιποιεῖτο, καὶ ὅτε ἔφθασεν εἰς Φεράς, οἱ πληρεξούσιοι τῶν Ἀθηναίων ἐδέχθησαν τελευταῖον τὸν ὄρκον αὐτοῦ καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις συνομολογηθείσης συνθήκης, τῆς ὁποίας, ὡς ἤξεύρομεν, οἱ Φωκεῖς εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι· μεθ' ὃ οἱ πρέσβεις ἐπέστρεψαν εἰς Ἀθήνας.

Τὰ συμβάντα τότε ἐν Ἀθήναις μαρτυροῦσιν αὖθις ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμενα περὶ τῆς προδοσίας τῶν συμπρεσβευτῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν δολίων ὑποσχέσεων τοῦ Φιλίππου, εἶναι τοῦλάχιστον σφόδρα ὑπερβολικά. Ἡ βουλή, τῆς ὁποίας ὁ Δημοσθένης ἦτο κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος μέλος, ἐφαίνετο εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένη· ὅθεν ἀφοῦ ἤκουσε τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ ῥήτορος κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν συμπρεσβευτῶν καὶ τὰς συνήθεις αὐτοῦ περὶ προδοσίας καὶ ἀπάτης κατηγορίας, δὲν ἀπεδοκίμασε μὲν ῥητῶς τὰ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων πραχθέντα, ἀλλ' οὔτε ἐπήνεσεν αὐτούς, οὔτε τὰς νενομισμένας ἀπένειμε τιμὰς, ἐψήφισε δὲ μάλιστα διὰ προβουλεύματος τὴν προπαρασκευῆν πεντήκοντα τριήρων, ἵνα δύναται ἡ πόλις, περιστάσεως δοθείσης, νὰ ποιήσῃ ἀμέσως χρῆσιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς βουλῆς, ὅσον ἀόριστος, ὅσον ἀσαφής καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἔτυχε τῆς ἀπαιτουμένης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου κυρώσεως· ἐξ ἐναντίας ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἀκούσασα τὸν Λίσχινην καὶ τὸν Φιλοκράτην, οὐ μόνον ἐπεκύρωσε τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην, τῆς ὁποίας, ὡς γινώσκομεν ἤδη, εἶχον ἀποκλεισθῆ οἱ Φωκεῖς, ἀλλὰ καὶ ῥητῶς προσέθηκεν εἰς τὸ περὶ τούτου ψή-

φισμα « ἐὰν μὴ ποιῶσι Φωκεῖς ἃ δεῖ καὶ παραδιδῶσι τοῖς Ἀμφικτύοσι τὸ ἱερόν, ὅτι βοηθήσει ὁ δῆμος Ἀθηναίων ἐπὶ τοὺς διακωλύοντας ταῦτα γίνεσθαι. » Λαμπρότερα ἱκανοποιήσεις δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ δοθῆ εἰς τοὺς συμπρεσβευτὰς τοῦ Δημοσθένους. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Δημοσθένης βεβαίως, ὅτι ὁ Αἰσχίνης ἠπάτησε πάλιν τοὺς Ἀθηναίους εἰπὼν ὅτι ὁ Φίλιππος, καθ' ἃς ἔδωκεν αὐτῷ ἰδιαιτέρας διαβεβαιώσεις, ἐπέρχεται εἰς τὰς Θερμοπύλας ὡς φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, ὡς προστατῆς τῶν Φωκέων καὶ ὡς τῶν Θηβαίων πολέμιος, τοὺς ὁποίους ὑπελάμβανεν ὡς πρωταίτιους τῆς λεηλασίας τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, διότι αὐτοὶ πρῶτοι μελετήσαντες τὸ τοιοῦτον, ἠνάγκασαν τοὺς Φωκεῖς νὰ πράξωσι τὸ ἀσέβημα. Ἀλλὰ ἔχονται ἄρα γε ἀκριθείας αἱ κατηγορίαι αὗται τοῦ Δημοσθένους; Καὶ πῶς συμβιβάζονται αἱ ἀποδιδόμεναι πρὸς τὸν Αἰσχίνην ὑποσχέσεις περὶ τῆς ἀπολύτου εὐνοίας τοῦ Φιλίππου πρὸς τοὺς Φωκεῖς, μὲ τὴν ἐν τῷ ψηφίσματι παρειαχθεῖσαν διάταξιν, ὅτι ἂν οἱ Φωκεῖς δὲν ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας τὸ ἱερόν, οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι συντελέσει εἰς τὸ νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τοῦτο; Καὶ δὲν φαίνεται ὡς ἐκ τῆς διχτάξεως ταύτης πολὺ πιθανώτερον, ὅτι ὁ Φίλιππος ὑπέσχετο χάριν τῶν Ἀθηναίων νὰ φανῆ ἐπιεικῆς πρὸς τοὺς Φωκεῖς ἐὰν οὗτοι ὑποκύψωσιν ἐγκαίρως, ὅτι ὁμοίως, ἂν δὲν σπεύσωσιν νὰ ἀποδώσωσι τὸ ἱερόν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας, εἶπε σαφῶς ἑαυτὸν ὑπόχρεον νὰ βιάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο καὶ προσεκάλεσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ συμπράξωσιν ὅπερ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσιν; Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπῆρξε προδοσία, πάλιν ὡς ἔνοχοι αὐτῆς δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῶσι μόνοι οἱ συμπρεσβευταὶ τοῦ Δημοσθένους, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ Ἀθηναῖοι, διότι ἢ μὲν βουλὴ δὲν ἔλαβε τὸ θάρρος νὰ ἀποδοκιμάσῃ ῥητῶς τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, ἢ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐπισήμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν.

Ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος, ἐξακολουθήσας τὴν πρὸς μεσημβρίαν πορείαν του, ἔφθασε μετ' οὐ πολὺ εἰς Θερμοπύλας. Ἐνταῦθα ἴστατο πρὸ καιροῦ ὁ τῶν Φωκέων στρατηγὸς Φάλαικος, ἔχων 8 ἕως 10,000 πεζοὺς καὶ 1000 ἵππεῖς. Εἶχε δὲ ἔλθει εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ καὶ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς Ἀρχίδαμος μετὰ ἀνδρῶν χιλίων. Ἡ δύναμις αὕτη ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ διακωλύσῃ τὴν τοῦ Φιλίππου εἰσοδὸν, μάλιστα ἐὰν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐβοήθουν ἀπὸ θαλάσσης. Ἀλλὰ ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἦτο πολεμία πρὸς τοὺς ἱεροσύλους Φωκεῖς καὶ εὐνοὺς πρὸς

τὸν ἐπερχόμενον ἀνορθωτὴν τοῦ ἱεροῦ. Οἱ Θηβαῖοι ἠπειλοῦν ὄπισθεν τοὺς τῶν Θερμοπυλῶν προμάχους, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ῥητῶς πρὸ ὀλίγου, ὡς εἶδομεν, συνεμάχησαν μετὰ τοῦ Φιλίππου. Ὄθεν ὁ μὲν Ἀρχιδάμος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ πρὶν ἔτι φθῆσῃ ὁ Φίλιππος, ὁ δὲ Φάλικος παρέδωκεν εἰς τὸν βασιλέα τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ἀναχωρήσας αὐτὸς ὑπόσπονδος εἰς Πελοπόννησον. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσε τὸ τῶν Ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε συνέλθει ἀφ' ἧς ὁ Φιλόμηλος εἶχε καταλάβει τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν, ἧτοι ἐπὶ ὄλην δεκαετίαν. Τὸ συνέδριον τοῦτο πρὸ πάντων ἀφῆρεσεν ἀπὸ τῶν Φωκέων τὰς δύο ψήφους τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐν αὐτῷ καὶ ἀπέδωκεν αὐτὰς εἰς τὸν Φίλιππον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, ἐπιτρέψαν εἰς τούτους καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἡγεῖσθαι εἰς τὸ ἐξῆς τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν. Συγχρόνως δὲ οἱ Ἀμφικτύονες ἀπεφάσισαν ὅτι πᾶσαι αἱ πόλεις τῆς Φωκίδος πλὴν τῶν Ἀβῶν, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι μεταβληθῆ εἰς κώμας, καθαιρουμένων τῶν τευχῶν αὐτῶν, ὅτι ἐκάστη κώμη δὲν θέλει ἔχει πλείονας τῶν πεντήκοντα οἰκιῶν, μηδὲ θέλουσιν ἀπέχει ἀλλήλων αἱ κώμαι ἔλαττον σταδίου· ὅτι ὅσοι τῶν Φωκέων μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, οἱ τοιοῦτοι θέλουσιν εἶναι ἐναγεῖς καὶ πάντοθεν ἀγώγιμοι· ὅτι οἱ λοιποὶ θέλουσι κατέχει τὴν χώραν αὐτῶν, πλὴν ὠρισμένου τινὸς τμήματος περὶ τὰ σύνορα, τὸ ὁποῖον παρεχωρήθη εἰς τοὺς Θηβαίους· ὅτι ἐπὶ τέλος οἱ Φωκεῖς θέλουσι πληρῶναι κατ' ἔτος εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν φόρον πεντήκοντα ταλάντων μέχρι τῆς ἀποτίσεως τοῦ ληστευθέντος θησαυροῦ.

Αὕτη ἡ κατὰ τῶν Φωκέων ἀπόφασις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέας τοῦ Δημοσθένους κατηγορίας κατὰ τοῦ Φιλίππου, κατὰ τοῦ Αἰσχίνου καὶ κατὰ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ὅσοι ἐλογίζοντο συμπράττοντες μετὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ μέγας ῥήτωρ ἠξίου, ὅτι ὁ Φίλιππος παρέβη τὰς ὑποσχέσεις του, ὅτι ἐνῶ προηγουμένως ἔλεγεν ὅτι θέλει προσενεχθῆ ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Φωκεῖς, ἤδη καθυπέβαλε τὴν χώραν εἰς τὰς φοβερωτάτας τῶν συμφορῶν ἀφ' ὧσας ἔπαθ' ἑποτέ χώρα ἑλληνική, ὅτι ἐγένετο οὕτω ἐνοχος νέας πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀπάτης καὶ ὅτι οἱ φίλοι αὐτοῦ συνέπραξαν εἰς τὴν ἀπάτην ταύτην, προδίδοντες τὰ τιμαλφέστατα τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται, ἐν δὲν ἦναι ἐντελῶς ἀνυπόστατοι, φαίνονται τοῦλάχιστον σφόδρα ὑπερ-

Βολικαί. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἅπαν τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας δὲν εἶναι γνωστὸν εἰμὴ ὅπως ἐν Ἀθήναις παρεστᾶθη. Εἰδήσεις προερχομένας ἀμέσως ἐκ τῶν περὶ Φίλιππον, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔχομεν. Καὶ ὄχι μόνον ὡς ἐκ τούτου ἀναγκάζομεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ μονομερείας τὰ πράγματα, ἀλλὰ, τὸ δεινότερον, οὐδὲ ἐξ Ἀθηνῶν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἱστορικὴ τις ἀφήγησις. Τὰς πληροφορίας ἡμῶν ἔχομεν ἀπὸ τῶν δημηγοριῶν δύο ἀντιπάλων ρητόρων, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Αἰσχίνου, οἵτινες οὔτε κατὰ συνέθειαν οὔτε ἀπαθῶς ἐξέθετον τὰ πράγματα, ἀλλὰ παριστῶσιν αὐτὰ ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὰ ἐκάστοτε ἐκατέρω συμφέροντα· ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἀκαταμάχητον ἐντύπωσιν τῆς τοῦ Δημοσθένους εὐγλωττίας, τὴν γοητείαν ἣν ἦτο φυσικὸν νὰ προξενῆ τὸ εὐγενὲς αἰσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας, τῆς ὁποίας οὗτος ἐκλαμβάνεται ὁ μόνος συνήγορος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ πλείονες τῶν ξένων ἱστορικῶν δὲν πείθονται νὰ θεωρήσωσι τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ὡς ἰδίαν τινὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ φάσιν, θέλομεν ἐννοήσει τὴν ἑκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν τοῦ νὰ θεωρῆται ὁ Φίλιππος ὡς ἀπατεῶν καὶ δόλιος ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ἡ κρίσις αὕτη δὲν εἶναι δικαία, ἀκριβεστέρα δὲ ἐκτίμησις τῶν σωζομένων πληροφοριῶν, ὅσῳ ἀτελεῖς καὶ ἂν ᾖσι, φέρει εἰς ἕτερα περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Φιλίππου συμπεράσματα.

Ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος, ὑποσχθεὶς ἅπαξ ὅτι θέλει πολιτευθῆ ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Φωκεῖς, ἤθελεν ἐπειτα τιμωρῆσαι αὐτοὺς πικρῶς, ἀπατῶν τοὺς Ἀθηναίους; Φύσει ἄγχιος δὲν ἦτο· καὶ ἂν ἐξώκελλεν ἐνίοτε εἰς βίαιοπραγίας, ἔπραττε τοῦτο, εἴτε ἕνεκα στιγμιαίας παραφορᾶς, εἴτε πολιτικοῦ συμφέροντος ἕνεκα. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξ ἐναντίας συμφέρον εἶχε μᾶλλον νὰ προσοικειωθῆ τοὺς Φωκεῖς, ὅπως καὶ πάντα τοὺς ἄλλους Ἕλληνας· ὁ κύριος αὐτοῦ σκοπὸς ἦτο νὰ ἀναγορευθῆ ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, ὄχι νὰ καταπιέσῃ καὶ νὰ τιμωρήσῃ αὐτὴν ἢ μέρος τι αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκλήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Θεβαίων καὶ εἶχε πρὸ πολλοῦ ὑπηκόους καὶ συστρατεύοντας τοὺς Θεσσαλοὺς, οἱ δὲ Θεβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ, πολέμιοι ὄντες τῶν Φωκίων, ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς παρούσης περιστάσεως, ἵνα καταδιώξωσιν αὐτούς· ὥστε ὁ Φίλιππος, ἦτο ἠναγκασμένος μέχρι τινὸς νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν τοιαύτην τῶν συμμάχων αὐτοῦ διάθεσιν. Ἀπ' ἑτέρου ὅμως πολλὰ τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι προηρεῖτο νὰ μετριάζῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν καταφορὰν ἐκείνην. Τοῦτο πρὸ πάντων ὑποδεικνύει ἡ διάταξις τοῦ περὶ τῆς εἰρήνης ψηφίσματος τῶν Ἀθηναίων, ἡ διαλαμβάνουσα, ὅτι, ἐὰν οἱ Φωκεῖς μὴ

παραδώσωσι τὸ ἱερόν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας, οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταναγκάσαι αὐτοὺς εἰς τοῦτο ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Φιλίππου. Τῶνόντι ἰδιαιτέρως οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῶ ἐμεσολάζουεν παρὰ τῷ Φιλίππῳ ὑπὲρ τῶν Φωκέων, συγχρόνως συνεμάχουεν μετὰ τοῦ Φιλίππου κατ' αὐτῶν; Ἢ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤξευρον τί ἔκαμνον, ἢ, ἂν ἡ διαγωγὴ τῶν αὐτῶν δύναται ὁπωςοῦν εὐλόγως νὰ ἐξηγηθῇ, ἄλλην ἐξήγησιν δὲν ἐπιδέχεται εἰμὴ ὅτι, μεσολαβοῦντες παρὰ τῷ Φιλίππῳ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν, συγχρόνως ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν ὅτι θέλουσι τοὺς καταπεῖσει νὰ παραδώσωσιν ἀμαχητὶ τὸ ἱερόν, καὶ, ἵνα ἐνισχύσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπόσχεσιν, ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συμπράξωσι μετὰ τοῦ Φιλίππου, ἐὰν οἱ Φωκεῖς ἀποποιηθῶσι τὴν παράδοσιν τοῦ ἱεροῦ. Αὕτη καὶ ὄχι ἄλλη εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ ἐρμηνεία τῆς διατάξεως ἐκείνης τοῦ περὶ εἰρήνης ψηφίσματος. Καὶ ἀληθῶς ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπετύγχανον τὴν ὑπὸ τῶν Φωκέων ἔγκαιρον παράδοσιν τοῦ ἱεροῦ, δηλαδὴ πρὶν ὁ Φίλιππος εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιτύχωσι τοιοῦτό τι, ἂν τοῦλάχιστον κατ' ἡν ἀνέλαβον ὑποχρέωσιν, συνέπραττον εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Φιλίππου, τὰ πράγματα ἠδύνατο νὰ λάβωσιν ἑτέραν τινὰ ἐκβασιν. Ὅχι ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἠθελεν εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὄχι ὅτι δὲν ἠθελε προπαρασκευάσει τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ, ἐγκαθιδρυόμενος ὁπωςδήποτε ἐντὸς τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου· τὰ πράγματα εἶχον προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε τοῦτο, τὸ ὁποῖον πρὸ τινῶν μηνῶν ἠδύνατο ἴσως νὰ κατορθωθῇ, κατέστη ἤδη ἀκατόρθωτον. Ἀλλ' ἡ τύχη τῶν Φωκέων ἠθελεν ἀποβῆ ὀλιγώτερον οἰκτρά, διότι ὁ Φίλιππος, δυνάμενος τότε νὰ εἶπῃ εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ εἰς τοὺς Θεβαίους ὅτι ἡ κατάλυσις τοῦ πολέμου ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἠδύνατο ἐνταύτῳ νὰ προσθέσῃ ὅτι ὄφειλε νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ τοὺς Ἀθηναίους καὶ οὕτω νὰ σώσῃ τοὺς Φωκεῖς ἀπὸ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ἄλλων αὐτοῦ συμμάχων. Ἀντὶ τούτου ὁμως, τί ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι; Δὲν ἠξεύρομεν ἂν προέτρεψαν τοὺς Φωκεῖς νὰ παραδώσωσιν ἐγκαίρως τὸ ἱερόν· βέβαιον ὁμως εἶναι ὅτι ὅτε ἔφθασεν ὁ Φίλιππος εἰς τὰς Θερμοπύλας, εὔρε τὸ χωρίον κατεχόμενον ὑπὸ ἰσχυρᾶς τῶν Φωκέων δυνάμεως καὶ δι' ἰδίων πρὸς τὸν Φάλαικον διαπραγματεύσεων καὶ ἀπειλῶν ἐπέτυχεν τῶν πολεμίων τὴν ὑποχώρησιν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ὄχι μόνον κατ' οὐδὲν εἰς τοῦτο συνετέλεσαν, καίτοι δι' ἐπανειλημμένων τοῦ Φιλίππου ἐπιστολῶν ἐπὶ τούτῳ προετρέποντο, ἀλλ' ἀπεναντίας, ἅμα ἔμαθον ὅτι ὁ Φίλιππος διέβη τὰς Θερμοπύλας, ἐπολιτεύθησαν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸ πολέμιον, ἀποφασίσαν-

τες τὴν ὀχύρωσιν τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν ἄλλων τῆς Ἀττικῆς φρουρίων, διατάξαντες τὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως μεταγωγὴν τῶν γυναικῶν, τῶν παιδῶν καὶ ἀπάσης τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας, ἐπὶ πᾶσι δὲ ψηφίσαντες ὅτι θέλουσι τελέσει τὰ Ἡράκλεια, τὰ ὅποια τότε προέκειτο νὰ πανηγυρισθῶσιν, οὐχὶ κατὰ τὸ σύνθηρες ἔξω τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐντὸς αὐτῆς. Ἰνὸς ἕνεκα ἡ ἀγγελία τῆς διαβάσεως τῶν Θερμοπυλῶν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου κατέπληξε τοσοῦτον τοὺς Ἀθηναίους καὶ προεκάλεσε τοιαύτας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν ἀποφάσεις; Μήπως πρὸ ὀλίγου αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ἀποφασίσει ὅτι ἂν οἱ Φωκεῖς δὲν παραδώσωσιν οὐκοθεν τὸ ἱερόν, ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις θέλει συμπράξει μετὰ τοῦ Φιλίππου εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο; Τί λοιπὸν συνέβη ἤδη πλείοτερον τῶν προαποφασισθέντων; Οἱ Φωκεῖς δὲν παρέδωκαν τὸ ἱερόν, ὁ δὲ Φίλιππος ἐπῆλθεν ἵνα καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Ναὶ μὲν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν συνέπραξαν καθ' ἣν εἶχον ἀναλάβει ὑποχρέωσιν· ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέτωσιν εὐλόγως, ὅτι ὁ Φίλιππος, πράξας μόνος ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον ὄφειλον καὶ οὗτοι νὰ συντελέσωσι, παρέβη διὰ τοῦτο τὰ συντεθειμένα, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ὄφειλε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμυντικῶς κατ' αὐτοῦ προπαρασκευάσας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων σώζουσα μὲν εἰσέτι τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις, μὴ δυναμένη δὲ νὰ πράξῃ τι γενναῖον πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν, ἐταλαντεύετο ἀδιακόπως μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες, ὡς ὁ Δημοσθένης, ὁ Καλλισθένης καὶ ἄλλοι, συνεβούλευον νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ ἐκείνων, οἵτινες, ὡς ὁ Αἰσχίνης, ὁ Φωκίων καὶ ἄλλοι, συνεβούλευον εἰς αὐτὴν νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τὸν βασιλέα· διασπωμένη δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ρευμάτων, ἐπολιτεύετο παλιμβούλως καὶ ἐν τούτοις κατηγορεῖ τὸν Φίλιππον ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ δολιότητι.

Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἐπιτυχῶν τὴν ἀπὸ τῶν Θερμοπυλῶν ὑποχώρησιν τοῦ Φαλαίκου ἄνευ τῆς συμπράξεως τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἰδίως διὰ τούτου ὅτι ἔθετο τὸν Φάλαικον ἐν τῷ μέσῳ δύο κινδύνων, καθὼς ἐπαπειλούμενον ὄπισθεν μὲν ὑπὸ τῶν Θηβαίων, ἔμπροσθεν δὲ ὑπὸ τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἀξιόλογον μέρος ἀπετέλουν οἱ Θεσσαλοὶ, εἰσῆλθεν ἤδη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ μόνης τῆς συμπράξεως τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Θεσσαλῶν· καὶ ἐπειδὴ οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ ἦσαν, ὡς προείπομεν, ἄσπονδοι τῶν Φωκῶν ἐχθροὶ, ὁ Φίλιππος ἠναγκάσθη νὰ θυσιάσῃ τοὺς Φωκεῖς εἰς τὰ πάθη τῶν συμμάχων

ἐκείνων, εἰς οὓς κυρίως ὤφειλε τὸν παρόντα θρίαμβον. Ὡστε ἂν οἱ Φωκεῖς ἐτιμωρήθησαν, πρωταίτιος τούτου δὲν ἦτο ὁ Φίλιππος, πρωταίτιοι ἦσαν οἱ μηδὲν ὑπὲρ αὐτῶν δεόντως πράξαντες Ἀθηναῖοι. Καὶ πάλιν ὁμοῦς ὁ Φίλιππος ἠγωνίσθη νὰ μετριάσῃ τὰ κατὰ τῶν Φωκέων πάθη τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ λάθος νὰ μὴ πέμψωσιν εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς τύχης τῶν Φωκέων, οὐδένα αὐτῶν ἀντιπρόσωπον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ Σπαρτιαῖται ἀπεποιήθησαν νὰ στείλωσιν ἀντιπρόσωπους αὐτόθι, οἱ τῶν Φωκέων πολέμοι κατέστησαν κύριοι τοῦ συνεδρίου· ὅθεν κατ' ἀρχὰς προετάθη νὰ θανατωθῶσιν ἡβηδὸν ἅπαντες οἱ Φωκεῖς, ἐπεκράτησε δὲ, καθ' ἃ προεξεθέσαμεν, πολὺ ἐπιεικεστέρᾳ γνώμῃ, ἣτις βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐπικρατήσῃ, ἐὰν δὲν ὑπεστήριζεν αὐτὴν ὁ τότε παντοδύναμος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας. Ὅτι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων, συνέβησαν πολλάκις πάλιν καταχρήσεις, καθ' ἃ βεβαίως ὁ Δημοσθένης, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, ἂν καὶ πάντοτε πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ ῥήτωρ παρεξετρέπετο εἰς ὑπερβολὰς· ἀλλὰ τῶν καταπίεσεων τούτων κύριος ἔνοχος δὲν δύναται βεβαίως νὰ λογισθῇ ὁ Φίλιππος. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιαῖται δὲν παρέστησαν ἐν τῷ ἀμφικτυονικῷ συνεδρίῳ, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀποφασισθέντων ἀνέλαβον κατ' ἀνάγκην οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ ἄλλοι περικείμενοι λαοί, οἵτινες ἅπαντες, καὶ ἀρχαίας ἔχοντες ἀφορμὰς ἐρίδων πρὸς τοὺς Φωκεῖς (σελ. 139 τόμου πρώτου) καὶ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον τὰ πένθεινα ὑπ' αὐτῶν παθόντες, ὠφελήθησαν φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐκ τῆς παρούσης περιστάσεως ἵνα κορέσωσι τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. Ὁ δὲ Φίλιππος, καίτοι οἱ Ἀθηναῖοι παρέβησαν πάντα τὰ συντεθειμένα καὶ περιῆλθον πρὸς αὐτὸν εἰς πολεμίας σχεδὸν σχέσεις, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτοὺς πάλιν μετριοπαθῶς, ἂν καὶ ἠδύνατο ὁμολογουμένως νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὰς καιρίας. Καὶ παραβλέψας λοιπὸν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξύ γεγόμενα, ἐπέμψε νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, δι' ὧν ἀνήγγειλε τὰ ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἀποφασισθέντα, ἰδίως τὸ νέον ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐδόθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ συνεδρίου ἐκείνου, καὶ παρεκάλει τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ γεγόμενα, ὅπερ οὗτοι ἐθεώρησαν ἤδη συνετὸν νὰ πράξωσι, συναινέσαντος εἰς τοῦτο καὶ αὐτοῦ τοῦ Δημοσθένους. Ὡστε ἀφοῦ εἰς τριαῦτα περιέπεσον λάθη περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, ἀφοῦ ἔπειτα ἠθέλησαν νὰ παρῶσι τὴν εἰρήνην τὴν ὁποῖαν πρὸ μικροῦ συνωμολόγησαν, ἐπὶ τέλους

ὑπέκυψαν εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Φιλίππου, ἀνεγνώρισαν τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρχαιοτάτον ἑλληνικὸν συνέδριον, ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς πρόεδρον μιᾶς τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς Ἑλλάδος πανηγύρεων, ἦτοι τῶν Πυθίων, ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς πρόμαχον τοῦ μεγίστου τῆς Ἑλλάδος ἱεροῦ καὶ τιμωρὸν τῆς ἱεροσυλίας ἧς ἦσαν συνυπεύθυνοι· ὑπέκυψαν δὲ εἰς ταῦτα πάντα χωρὶς καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς προδότης εὐμενοῦς πρὸς αὐτοὺς διαθέσεως τοῦ Φιλίππου, ἵνα, ἂν ὄχι ἄλλο, ἀνακουφίσωσι τοὐλάχιστον τὰς συμφορὰς τῶν συμμάχων των Φωκέων.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψαι περὶ τὰ ἐφεξῆς γεγονότα, μέχρι τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου, καθ' ἣν ὁ Φίλιππος ἐπέτυχεν, τῷ 337, τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκε, τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀναγορευθῆ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν. Ἡ λεπτομερὴς τῶν γεγονότων τούτων ἔκθεσις οὐδὲν ἄλλο ἤθελεν εἶναι ἢ ἀπλῆ ἐπανάληψις τῶν περιπετειῶν, τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγου παρεστήσαμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Τῷ ὄντι ἂν ἐπεχειροῦμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν συμβάντων τῆς ἐπελευθέρσεως ἑνεαετίας, τὰ ὁποῖα ἐν κεφαλαίῳ ἱστορήθησαν ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου βιβλίου, ἠθέλομεν εὑρεῖ παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις τὸν αὐτὸν πόθον τοῦ νὰ καθαιρέσωσι τὸ ἀξίωμα τοῦ Φιλίππου, τὴν αὐτὴν ἀδράνειαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πόθου τούτου καὶ τὴν αὐτὴν ἐπὶ τέλους ἀποτυχίαν, παρὰ δὲ τῷ Φιλίππῳ τὴν αὐτὴν ἐπιμονὴν εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν αὐτὴν ἐπιτηδειότητα περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ τὴν αὐτὴν ἐπὶ τέλους ἐπιτυχίαν. Διότι ἡ τύχη τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος εἶχεν ἀποφασισθῆ ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Φίλιππος ἐπάτησε κατὰ πρῶτον τὸν πόδα του ἐντὸς αὐτῆς. Πάντα τὰ μετέπειτα μέχρι τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου, ἦσαν ἀναπόδραστα τοῦ πρώτου ἐκείνου γεγονότος ἀποτελέσματα. Ἡ δὲ λεπτομερὴς αὐτῶν ἀφήγησις ἠθέλε προξενήσαι εἰς μὲν τοὺς ἐλπίζοντας ἔτι τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, λύπην μόνον διὰ τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτοῦ ἀτυχήματα, εἰς δὲ τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν ἀφεικτον τοῦ Φιλίππου θρίαμβον, κόρον μόνον διὰ τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτοῦ εὐτυχήματα. Ὅθεν σπεύσωμεν νὰ ἱστορήσωμεν μᾶλλον τὰ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου, ἵνα μὴ ἀναβάλωμεν πλειότερον νὰ μεταβιβάσωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νέον μέγα θέατρον εἰς ὃ ἐκλήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης ὑπὸ ἡγεμόνα ἔτι δαιμο-

νώτερον τοῦ Φιλίππου. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐπανελθὼν ἀπὸ Κορίνθου τῷ 337 εἰς τὰ ἴδια, ἐπεχείρησε τοσαύτας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας παρασκευάς, ὥστε ἐντελῶς ἐξήντηλσε τὸ χρηματικὸν αὐτοῦ ἀποταμίευμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐνταύτῳ κατεπολέμησε καὶ Πλευριαν τὸν βασιλέα τῶν Ἰλλυριῶν. Ἐπειτα ἐν ἔαρι τοῦ 336, προεξέπεμψεν εἰς Ἀσίαν μοῖραν τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ ὑπὸ στρατηγούς τὸν Παρμενίωνα καὶ τὸν Ἄτταλον, ἵνα ἀρχίσωσιν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας, μέχρις οὗ ἐπέλθῃ αὐτὸς καὶ ἀναλάβῃ τὴν ὑπερτάτην τοῦ ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐκτελέσῃ τὸ μέγα ἐκεῖνο βούλευμα. Ὁ Φίλιππος εἶχε κράσιν ὀξυτάτην, ὧν σφόδρα ἐπιρροπῆς εἰς πάσας τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις, μάλιστα δὲ πρὸς ἔρωτας ἐκδοτος. Ὅθεν ἐκτὸς τῆς Ὀλυμπιάδος εἶχε λάβει ἀλληλοδιαδόχως πολλὰς ἄλλας συζύγους, ὧν ἡ τελευταία, Κλεοπάτρα, ἡ τοῦ προμνημονουθέντος στρατηγοῦ Ἄτταλου ἀνεψιᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἀποπέμψῃ τὴν Ὀλυμπιάδα, ἣτις ὄχι μόνον, ὡς προείπομεν, ἦτο δύστροπος τὸν γαραικτῆρα, ἀλλὰ συγχρόνως κατηγορεῖτο, δικαίως ἢ ἀδίκως, ἐπὶ ἀπιστίᾳ πρὸς αὐτόν. Καὶ ἡ μὲν Ὀλυμπιάς ἀπῆλθεν εἰς Ἡπειρον παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῆς Ἀλεξάνδρῳ, μεταξύ δὲ τῶν ὀπαδῶν τῶν δύο βασιλίδων προέκυψαν ἔριδες δειναι, τὰς ὁποίας ὑπέθαλπεν ἡ ὀργὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔνεκα τῆς γενομένης πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ ὕβρεως. Ὅποσον φοβερὰ ἦσαν τὰ ἀνακινήθέντα τότε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Φιλίππου πάθη, ἀπεδείχθη ἐπὶ τοῦ συμποσίου τοῦ τελεσθέντος ἔνεκα τῶν γάμων αὐτοῦ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας. Ἐν τῷ πότῳ καὶ ἐν τῇ μέθῃ τοῦ συμποσίου τούτου, ὁ Ἄτταλος ἐξέφερε πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχὴν, ἵνα γεννηθῇ γνήσιος ἐκ Φιλίππου καὶ Κλεοπάτρας διάδοχος τῆς βασιλείας. Ἐκ τούτου παροξυνθεὶς, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέκραξεν· « Ἡμεῖς δέ σοι, κακὴ κεφαλὴ, νόθοι δοκοῦμεν; » καὶ ἔρριψεν ἐπ' αὐτὸν σκύφον ἥτοι ποτήριον, ὃ δὲ Φίλιππος πάλιν, ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ υἱοῦ, ὤρμησε ξιφῆρης κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὸν θυμὸν καὶ τὸν οἶνον, ἔπεσε κατ' εὐτυχίαν, καὶ οὕτως ἐσώθη ἡ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις οὐδὲ τοῦ πατρὸς φειδόμενος· « οὗτος μέντοι, ἄνδρες, ἀνέβόησεν ὕβριστικῶς, εἰς Ἀσίαν ἐξ Εὐρώπης παρασκευάζεται διαβαίνειν, ὅς ἐπὶ κλίνης ἀπὸ κλίνης διαβαίνων ἀνατέτραπται. » Μετὰ τὴν δεινὴν ταύτην διένεξιν, ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων πατὴρ καὶ υἱός· ὁ Ἀλέξανδρος, συνοδεύσας τὴν μητέρα του εἰς Ἡπειρον, ἀπῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἰλλυριῶν. Καὶ ἀνεκάλεσε μὲν αὐτὸν μετὰ τινὰς μῆνας ὁ Φίλιππος συνδιαλλαγεὶς πρὸς

αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ προτροπῇ τοῦ Κορινθίου Δημαράτου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ νέαι πάλιν δυσἀρέσκειαι παρήχθησαν εἰς μέσον μεταξύ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ ἐνῶ πολλοὶ αὐλικοὶ ἐξωρίσθησαν ἐκ Μακεδονίας καθὼ πιστοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου φίλοι, οἱ περὶ τὸν Ἄτταλον ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἠνοοῦντο. Αἱ δὲ διενέξεις αὐταὶ ἦσαν τοσοῦτω δεινότεραι ὅσῳ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἢ κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκστρατεία, καὶ ὁ Φίλιππος, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Μακεδονίας, ἐφοβεῖτο εὐλόγως μήπως ἡ Ὀλυμπιάς πείσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀλέξανδρον, τὸν βασιλέα τῆς Ἡπείρου, ν' ἀνατρέψῃ τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ. Ναι μὲν φρουρὰ μακεδονικὴ κατεῖχε τὴν Ἀμβρακίαν, πόλιν ἑλληνίδα ἀξιόλογον περὶ τὰ ἡπειρωτικὰ σύνορα κειμένην, ὁ δὲ Φίλιππος, βοηθήσας τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἤλπιζεν εὐλόγως εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ δεσμοῦ στενοτέρου, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ αὐτῷ σύζυγον Κλεοπάτραν, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος θυγατέρα, ἣτις ἦτο λοιπὸν συγχρόνως ἀνεψία τοῦ εἰρημένου Ἀλεξάνδρου.

Πρὸς τέλεσιν τῶν γάμων τούτων, οὔτινες ἐωρτάσθησαν, κατὰ αὐγουστον τοῦ 336, εἰς Λίγας τῆς Μακεδονίας, εἶχον γίνεαι ἐτοιμασίαι λαμπραί. Ὁ Φίλιππος ἤθελε κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν νὰ πανηγυρίσῃ τὰ γενέθλια τοῦ υἱοῦ τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου εἶχε γεννήσει ἐκ τῆς νέας αὐτοῦ συζύγου Κλεοπάτρας, καὶ ἤλπιζεν ὅτι περιποιούμενος οὕτω ἀμφοτέρως τὰς μερίδας, τὴν τε περὶ Ἄτταλον, τὴν τε περὶ Ὀλυμπιάδα, ἤθελε καταπαύσει τὰς ἐριδας, δι' ὧν ἐταράσσετο ἀδιακόπως ἡ αὐτῆς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τέλους ἡδύνατο νὰ παραχθῇ ἅπασα ἡ βασιλεία. Ὅθεν οὐδενὸς ἐφείσθη τοῦ δυναμένου νὰ καταστήσῃ τὴν πανηγυριν μεγαλοπρεπεστάτην, προνοήσας περὶ ἐστιάσεων τῶν φίλων καὶ ξένων, περὶ ἀγώνων μουσικῶν καὶ γυμναστικῶν, περὶ τραγικῶν παραστάσεων καὶ περὶ ποιικίλων ἄλλων διασκεδάσεων ὅσας καὶ οἷας ἐγίνωσκεν ὁ τότε ἑλληνικὸς πολιτισμὸς· διότι καὶ αὕτη, ὡς πᾶσαι αἱ ἄλλαι τοῦ Φιλίππου πανηγύρεις, ἦτο ἑλληνικὴ, ὅχι ἄλλοια τις. Ἑλληγες δὲ πρέσβεις, ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἐκπεμφθέντες, περιεστοίχιζον τὸν βασιλέα συγχαίροντες αὐτῷ· καὶ ἀγάλματα τῶν δώδεκα θεῶν λαμπρῶς ἐξεργασμένα εἰσῆχθησαν ἐν πομπῇ εἰς τὸ θέατρον, καὶ κατόπιν αὐτῶν ἀμέσως ἤρχετο τὸ τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ ἄγαλμα, ὡσεὶ τρισκαίδεκάτου θεοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἄγρια πάθη τὰ ὁποῖα πρὸ καιροῦ περὶ αὐτὸν ἐξηγέρθησαν καὶ, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παθῶν πολυειδῶς παρωξύνθησαν,

εὐχερῶς δὲν ἠδύναντο νὰ πραῦνθῶσι. Μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν εὐπατρίδης τις νεανίας, καταγόμενος μὲν ἐκ τῆς Ὀρεσιτίδος χώρας τῆς ἄνω Μακεδονίας, ὀνομαζόμενος δὲ Παισανίας, ὅστις ὑβρισθεὶς ποτε ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου, τοῦ θείου τῆς νέας βασιλίδος Κλεοπάτρας καὶ μὴ δικαιοθεὶς παρὰ τοῦ Φιλίππου πρὸς ὃν κατέφυγεν, ἐμελέτησε δολοφονίαν κατ' αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο φαίνεται σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἐνίσχυσαν αὐτὸν οἱ ἀδιάλλακτοι ἐχθροὶ τοῦ Ἀττάλου καὶ τῆς Κλεοπάτρας· αὐτὴ ἢ ἀμείλιχος Ὀλυμπιάς ἐπιπαρώξυνε πιθανώτατα τὸν νέον, τοῦλάχιστον δὲν ἐσυστάλη νὰ ἐπιδείξῃ ἀναφανδὸν τὴν χαρὰν αὐτῆς μετὰ τὸ γεγονός. Ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ὅτι καὶ ὁ Ἀλέξανδρος συνέπραξεν εἰς τὸ τόλμημα, θεωρεῖται ἀνυπόστατον. Ὅπωςδὲποτε ὁ Φίλιππος, ὅστις δὲν ἤξευρέ τι περὶ τῆς παρὰσκευασθείσης κατ' αὐτοῦ συνωμοσίας, ἐβάδιζε φέρων ἱμάτιον λευκὸν, παιδρὸς καὶ ἀτάραχος, πρὸς τὸ θέατρον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἤδη πλήρες θεατῶν, ὅτε, ἅμα ἐπλησίασε πρὸς τὴν πύλην, προπορευόμενος τῶν δορυφόρων, ἐθανατώθη αἰφνης ὑπὸ τοῦ Παισανίου· ὁ δὲ δολοφόνος οὗτος ἐτρέπη μὲν ἀμέσως εἰς φυγὴν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ σωθῆ, καταληφθεὶς καὶ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Λεοννάτου καὶ τοῦ Περδίκκου.

Τοιουτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς ἡλικίαν 46 ἢ 47 ἐτῶν ὁ Φίλιππος, βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα καὶ τρία. Περὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐξηνέχθησαν κρίσεις τὰ μάλιστα ἀντίθετοι καὶ ἀντιφατικαί, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅσοι, μεγαλοουργήσαντες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, προσέβαλον συγχρόνως, ἐξ ἀνάγκης, πολλὰ συμφέροντα καὶ περιήλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς πάθη πολλὰ. Ὁ Παισανίας βεβαίωσι, ὅτι κατεπῆχθη ἀείποτε τοὺς πρὸς θεοὺς ὄρκους, ὅτι ἠτίμασε τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους πίστιν, καὶ ὅτι τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ ἀτύχημα ἐπήγαγε τὴν δουλείαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη ν' ἀνακαλέσωμεν ἐνταῦθα τὴν δεινὴν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς καταφορὰν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντιπάλου, τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος, ὅστις, συγκεφαλαίων τὴν ἀπειρίαν τῶν ὕβρεων τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ἐπισωρεύων κατ' αὐτοῦ, ἀνακράζει πού ἐν τῷ τρίτῳ τῶν φιλιππικῶν, ὅτι ὁ Φίλιππος ὄχι μόνον δὲν εἶναι Ἕλληνας, οὐδὲ κοινὸν οὐδὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἔχει, ἀλλ' οὐδὲ βάρβαρος κυρίως εἶπεν δύναται νὰ ὀνομασθῆ, ἀλλ' ὕληθρὸς τις Μακεδῶν, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπουδαίου οὐδὲν ἠγοράζετο ποτὲ πρότερον; Πολὺ πλειότερον βᾶρος φαίνεται ἔχουσα ἐκ πρώτης ὕψεως ἢ καταδίκη τοῦ Θεοπόμπου, Ἕλληνας ἱστορικοῦ, τὸ γένος Χίου, ἀκυβ-

συντος περὶ τὰ τέλη τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Τὴν γνώμην αὐτοῦ, τὴν διασωθεῖσαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Πολυβίου, νομίζομεν καθῆκον ἡμῶν νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶναι γνώμη προσωπικῶς ἀντιπάλου, ἀλλὰ κρίσις ἱστορικοῦ δοκίμου, ὅστις ὠμολόγει μάλιστα τὴν ἐξαιρετικὴν τοῦ Φιλίππου μεγαλοφυΐαν. Ὁ Θεόπομπος λοιπὸν ἔλεγεν αὐτὸν ἀκρατέστατον πρὸς τὰς γυναῖκας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ τὸν ἴδιον οἶκον ἐνέβαλεν εἰς τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον διὰ τὰ πάθη αὐτοῦ· ἔλεγεν αὐτὸν πρὸς τούτοις ἀδικώτατον καὶ κακόπραγμονέστατον περὶ τὰς τῶν φίλων καὶ συμμάχων κατασκευάς· πλείστας δὲ πόλεις ἐξηνδραποδισμένον καὶ πεπραξικοπηκότα μετὰ δόλου καὶ βίας· ἔκδοτον δὲ καὶ ὑπερβολὴν εἰς τὰς ἀκρατοποσίας καὶ ἀναφρανδὸν μεθύοντα πολλάκις ἐνώπιον τῶν φίλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι μέτρια συγκρινόμενα πρὸς τὴν ἐξῆς τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ περικοπήν, τὴν ὁποίαν, αὐταῖς λέξεσι παρατιθεμένην ὑπὸ τοῦ Πολυβίου, ἀντιγράφομεν ἐνταῦθα, καθὼς καταδεικνύουσαν εἰς ποίας ὑπερβολὰς τὸ αἶσθημα τῆς ἀπολεισθείσης αὐτονομίας ἐξώθησέ τινας τῶν τότε Ἑλλήνων. «Εἰ γὰρ τις ἦν ἐν τοῖς Ἕλλησιν ἢ τοῖς βαρβάροις, λέγει ὁ Θεόπομπος, λάστιαυρος ἢ θρασύς τὸν τρόπον, οὗτοι πάντες, εἰς Μακεδονίαν ἀθροίζομενοι πρὸς Φίλιππον, ἑταῖροι τοῦ βασιλέως προσηγορεύοντο. Καθόλου γὰρ ὁ Φίλιππος τοὺς μὲν κορυμνοὺς τοῖς ἡθεσι, καὶ τῶν ἰδίων βίων ἐπιμελουμένους, ἀπεδοκίμαζε· τοὺς δὲ πολυτελεῖς, καὶ ζῶντας ἐν μέθαις καὶ κύβοις, ἐτίμα καὶ προῆγε. Τοιγαροῦν οὐ μόνον ταῦτ' ἔχειν αὐτοὺς παρεσκευάζεν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης ἀδικίας καὶ βδελυγμίας ἀθλητάς ἐποίησε. Τί γὰρ τῶν αἰσχροῶν ἢ δεινῶν αὐταῖς οὐ προσῆν; ἢ τί τῶν καλῶν καὶ σπουδαίων οὐκ ἀπῆν;»

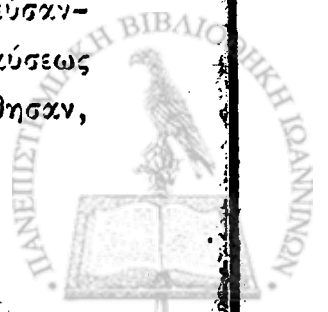
Ἡσυχία ἐνταῦθα ἀποδίδων ὁ ἱστορικός εἰς τοὺς ἑταίρους ἐκείνους τοῦ Φιλίππου, ἀπὸ τῶν ὁποίων προῆλθον εἰς μέσον τοσοῦτοι καὶ τηλικούτοι ἐνδοξοὶ στρατηγοί, πράξεις τὰς ὁποίας αἰσχυρόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπαγαλάθωμεν, προσεπιφέρει: «ὅθεν καὶ δικαίως ἂν τις αὐτοὺς οὐχ ἑταίρους, ἀλλ' ἑταίρας ὑπελάμβανεν εἶναι· οὐδὲ στρατιώτας, ἀλλὰ χαμαιτύπους προσηγόρευσεν. Ἀνδροφόνου γὰρ τὴν φύσιν ὄντες, ἀνδροφύρνοι τὸν τρόπον ἦσαν. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν, ἵνα πύσωμι μακρολογῶν, ἄλλως τε καὶ τοσοῦτων μοι πραγμάτων ἐπιχευμένων, ἡγοῦμαι, τοιαῦτα βεβαία γεγονέναι, καὶ τοιοῦτους τὸν τρόπον, τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἑταίρους Φιλίππου προσηγορευθέντας, οἷους οὔτε τοὺς Κενταύρους τοὺς τὸ Πήλιον κατασχόντας, οὔτε τοὺς Λαιστρυγόνας τοὺς τὸ Λεοντῖνον πεδῖον οἰκίσαντας, οὔτ' ἄλλους οὐδ' ὁποίους.»

Ἐκ τούτων τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοπόμπου λεγομένων, ἐὰν μέρος μόνον, ὄχι τὸ ὅλον, ἦτο ἀληθές, βεβαίως ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ αὐλὴ, πολιτεία, κοινωνία ἦτο τὸ αἰσχιστον τερατούργημα ἀφ' ὅσα ποτὲ ἡγεμῶν διέπλασεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ὅτι ὁ Φιλίππος, ὁ προῦστάμενος τοῦ κράτους ἐκείνου καὶ τὸ πλείστον δημιουργὸς αὐτοῦ διατελέσας, ἦτο ὁ ἐξωλέστατος τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' ἤδη ὁ καλὸς κάγαθος Πολύβιος ἀπεδοκίμασε διαρρήδην τὴν πικρίαν καὶ τὴν ἀθυρογλωσσίαν τοῦ Χίου ἱστορικοῦ. Ὁ Πολύβιος παρατηρεῖ πρὸ πάντων, ὅτι ὁ Θεόπομπος, εἰπὼν τὸν Φίλιππον βασιλέα εὐρυέστατον πρὸς ἀρετὴν γεγονότα καὶ προσθεὶς ὅτι οὐδέποτε ἡ Εὐρώπη παρήγαγε τοιοῦτον ἄνδρα τὸ παράπαν, ἔπειτα δὲ ἐπισωρεύων κατ' αὐτοῦ τσαῦτα αἰσχρὰ καὶ δεινὰ, περιέπεσεν εἰς πρόδηλον ἀντίφασιν. Ἄλλὰ παρεκτός τούτου, ὁμολογουμένως ἐσυκοφάντησε τὸν βασιλέα καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ. Διότι ἐὰν ὁ λόγος ἦτο περὶ Σαρδαναπάλου καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν ἐν τῷ βίῳ προαίρεσιν καὶ τὴν ἀσέλγειαν μαρτυρεῖ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐπιγραφή,

Ταῦτ' ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ μετ' ἔρωτες
τέρπν' ἔπαθον,

ἴσως ἠδύνατό τις νὰ μεταχειρισθῆ τσαούτην κακοροημοσύνην. Περὶ δὲ Φιλίππου καὶ τῶν ἐκείνου φίλων ὁμιλῶν, ὄχι μόνον ἀπρεπέστατον εἶναι ν' ἀποδίδῃ αὐτοῖς μαλακίαν, ἀνανδρίαν, ἀναισχυντίαν, ἀλλὰ τούναντίον πρέπει νὰ φοβῆται μᾶλλον ὅτι δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ἐγκωμιάσῃ ἐπαξίως τὴν γενναϊότητα, καὶ τὴν φιλοπονίαν, καὶ ἐνὶ λόγῳ τὴν ἀρετὴν ἀνδρῶν, οἵτινες προφανῶς, διὰ τῶν ἔργων καὶ τῆς τόλμης αὐτῶν, ἐξ ἐλαχίστης βασιλείας ἐνδοξοτάτην καὶ μεγίστην τὴν Μακεδόνων ἀρχὴν κατεσεύασαν. Χωρὶς δὲ νὰ ἐνδιατρίψωμεν, ἐξακολουθεῖ ὁ Πολύβιος, εἰς τὰς ἐπὶ Φιλίππου πράξεις, αἱ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τῶν προειρημένων ἀνδρῶν μετ' Ἀλεξάνδρου συντελεσθεῖσαι, ὁμολογουμένην τὴν ἐν ἀρετῇ φήμην αὐτῶν παρέδωκαν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Διότι μεγάλην ἴσως μερίδα τῶν πεπραγμένων πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸν προεστῶτα τῶν ὄλων Ἀλέξανδρον, οὐ μικρὰν ὁμῶς εἰς τοὺς συνεργοὺς καὶ τοὺς φίλους, οἵτινες, πολλὰς μὲν καὶ παραδόξους μάχαις ἐνίκησαν τοὺς ὑπεναντίους, πολλοὺς δὲ καὶ παραβόλους ὑπέμειναν πόνους καὶ κινδύνους καὶ ταλαιπωρίας· πλείστης δὲ περιουσίας κυριεύσαντες καὶ πρὸς ἀπάσας τὰς ἐπιθυμίας πλείστης εὐπορήσαντες ἀπολαύσεως οὔτε κατὰ τὴν σωματικὴν δύναμιν διὰ ταῦτα οὐδέποτε ἠλαττώθησαν,

οὔτε κατὰ τὰς ψυχικὰς ὁρμὰς οὐδὲν ἄδικον οὐδὲ ἀσελγὲς ἐπετήδευσαν. Ἄπαντες δὲ βασιλικοὶ οὕτως εἰπεῖν καὶ ταῖς μεγαλοψυχίαις, καὶ ταῖς σωφροσύναις, καὶ ταῖς τόλμαις ἀπέβησαν, Φιλίππῳ, καὶ μετ' αὐτὸν, Ἀλεξάνδρῳ συμβιώσαντες. Ταῦτα ὁ Πολύβιος.

Ὁ δὲ Ἰσοκράτης, τοῦ ὁποῦ τὴν χρηστότητα καὶ τὴν φιλοπατρίαν οὐδεὶς πώποτε ὑπώπτευσεν, οὐ μόνον εἰς συνεχῆ οἰκειότητα δι' ἀλληλογραφίας πρὸς τὸν Φίλιππον περιῆλθεν, οὐ μόνον τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀνδρὸς ἀπεθαύμασε καὶ διετράνωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ πολιτείαν καὶ τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα προαίρεσιν παρέστησεν ἀείποτε ὡς ἀγαθὴν, καὶ πλεῖστα ὅσα πλεονέκτῆματα ἐπαγγελλομένην.

Τίς δὲ, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιφατικῶν κρίσεων, ἡ ἀλήθεια; Ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο ὀξύς περὶ τὰς ὁρμὰς, καὶ περὶ τὰς ἕξεις τοῦ βίου ἄκρατος, μαρτυρεῖται ὑπὸ γεγονότων ἀναμφισβητήτων. Ἄλλ' ἕτερα πάλιν γεγονότα ἀποδεικνύουσιν ὅτι διὰ τὴν ὀξύτητα ἐκείνην καὶ τὴν ἄκρασίαν, οὔτε τὴν μεγαλοφροσύνην, οὔτε τὴν λεπτότητα, οὔτε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων ἀπέβαλεν. Ὁ βασιλεὺς ὅστις ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ διδάσκαλον τὸν Ἀριστοτέλην, ἤξευρε βεβαίως νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὰ κάλλιστα τῶν διανοητικῶν προτερημάτων ὅσα ὁ θεὸς ἀπένειμ' εἰς ἄνθρωπον. Ὁ βασιλεὺς ὅστις τοσοῦτον ἠγάπησε καὶ περιεποιήθη τὴν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ φιλολογίαν καὶ τοσαύτην αὐτὸς ἀνεδείξε περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἐπιτηδειότητα, εἶχε βεβαίως τὴν συνείδησιν τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ὕψους τῶν ἀρίστων ἔργων ἀφ' ὅσα ποτὲ ὁ ἀνθρώπινος παρήγαγε νοῦς. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις κατ' ἐπανάληψιν δικαιοῦμενος νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, μετὰ τε τὴν κατάλυσιν τοῦ φωκικοῦ πολέμου καὶ μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, βεβαίως δὲ δυνάμενος νὰ καταφέρῃ κατ' αὐτῆς πληγᾶς καιρίας, ἐφείσθη οὐδὲν ἥττον ἀείποτε αὐτῆς, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀνευ λύτρων ἀπέδωκεν αὐτῇ καὶ πολυειδῶς ἄλλως τὴν ἀτυχίαν αὐτῆς ἐθεράπευσεν, ἔδωκεν ἀναμφιβόλως τρανότατον δείγμα τῆς μεγαλοφροσύνης αὐτοῦ καὶ τῆς εὐλαβείας ἣν ἠσθάνετο πρὸς τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀνδρῶν ἐν οἷς συγκεφαλαιούται τὸ ἄκρον ἄωτον τῷ ἑλληνικῷ πολιτισμῷ. Ἀλλὰ, λέγουσιν, ὁ Φίλιππος ἀνεδείχθη ψεύστης, δόλιος, ἀπατεῶν· τὸ καθ' ἡμᾶς, διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν, ὅτι αἱ πλεῖστα τῶν κατηγοριῶν τούτων εἶναι ἀνυπόστατοι, καὶ ὅτι ἂν ἐνίοτε παρέβῃ τὸν λόγον αὐτοῦ, δὲν ἤμαρτε κατὰ τοῦτο οὔτε πλεῖστον οὔτε δεινότερον ἀφ' ὅσον ἡ ἱστορία, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ δυστυχίαν, παρίστησιν.

ἡμῖν ἀμαρτάνοντας καὶ λαοὺς καὶ ἄνδρας λαβόντας ἅπαξ εἰς χεῖρας δυσκαταμάχητον δύναμιν. Ἀλλὰ, ἐπιφέρουσιν, ὁ Φίλιππος κατέσκαψε πολλὰς ἑλληνίδας πόλεις καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἐξηνδραπόδισε. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθὲς εἰμὴ ὡς πρὸς τὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς· καὶ ἐνῶ, μὴ γνωρίζοντες ἀκριβῶς τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος αἱ πόλεις αὗται δὲν κατηνάγκασαν, διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, τὸν Φίλιππον εἰς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην τιμωρίαν, ἐλάβομεν ἀφ' ἑτέρου ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ἤδη, ὅτι, δεχόμενοι τὰ πράγματα ὅπως παριστῶσιν αὐτὰ οἱ τῶν Ἀθηναίων ῥήτορες, πάλιν ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν ἀνέδειξε, μετὰ τὴν νίκην, τὴν ἀμείλιχον ἐκείνην ἀγριότητα καὶ ἀπανθρωπίαν εἰς ἣν ἐξετραχηλίσθησαν ἄλλοτε ποτε Πελοποννήσιοί τε καὶ Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Καθόλου δὲ ἀνεξεταζόμενος ὁ τοῦ Φιλίππου βίος, παρίστησιν αὐτὸν ἀναμφιβόλως ἓνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπηβόλων καὶ μεγαλοπραγμόνων ἀνδρῶν ἐξ ὧσιν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὅτε ὁ Φίλιππος ἐβασίλευσε, τὸ μακεδονικὸν κράτος περιωρίζετο εἰς μικρὴν τινα περὶ τὴν Πέλλαν χώραν, ἣτις καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς πλησιεστάτης παραλίας διεχωρίζετο ἐν μέρει ὑπὸ πολλῶν αὐτονόμων καὶ ἰσχυρῶν ἑλληνίδων πόλεων· ὅτε δὲ ὁ Φίλιππος ἀπέθανε, τὸ μακεδονικὸν κράτος ἐξηπλοῦτο ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ μέχρι τῆς Ἰονίου θαλάσσης. Ἐντὸς τῶν ὀρίων τούτων πᾶσαι αἱ πόλεις ἀνεγνώριζον τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως, ἐξαιρέσει μόνον τῆς Σπάρτης καὶ τινῶν ὀρεινῶν λαῶν οἳ ἦσαν οἱ Αἰτωλοὶ, οἱ διασώσωντες τὴν αὐτονομίαν διὰ τε τὸ ἀκατονόμαστον αὐτῶν καὶ τὴν τραχύτητα τῆς χώρας ἐν ἣ ὄκουν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ τύχη ἐβοήθησεν αὐτὸν πολὺ περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου· διότι ὁ Φίλιππος εὗρε τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐντελῶς σχεδὸν παρακμάσασαν, καὶ, τούτου ἕνεκα, εὐχερῶς ἐδέσποσεν αὐτῆς. Ὡστε ἂν διέπραττε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος ἀπλῶς ἵνα κυριαρχήσῃ αὐτῆς, οὐδόλως, τῇ ἀληθείᾳ, ἠθέλομεν θαυμάσαι τὸν ἄνδρα. Ἀλλ' ὁ Φίλιππος δὲν ἦτο ἐκ τῶν κοινῶν ἐκείνων δορικτητόρων οἷους ἀναφέρει πολλοὺς ἡ ἱστορία. Παραλείποντες νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν αὐτοῦ μεταρρύθμισιν, περὶ ἧς ἐν ἐκτάσει ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν καὶ δι' ἧς τοσοῦτον σπουδαίως ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἐφιστῶντες δὲ ἰδίως τὴν προσοχὴν ἐνταῦθα

εἰς τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις αὐτοῦ, παρατηροῦμεν, ὅτι ὠφελήθη μὲν ἐκ τῆς παρακμῆς τοῦ προηγούμενου αὐτῆς πολιτικοῦ συστήματος, ἵνα καθυποβάλλῃ αὐτὴν εἰς τὴν μοναρχικὴν αὐτοῦ ἡγεμονίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπραξέ τοῦτο ἵνα φορολογῇ καὶ νέμηται τὰς χώρας ταύτας· ἐπεζήτησε τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν ἐπὶ τῷ πολὺ εὐγενεστέρῳ σκοπῷ οὐ μόνον νὰ διασώσῃ αὐτὰς ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου εἰς ὃν ἀπαραιτήτως κατεφέροντο, ἀλλὰ καὶ ἀληθῆ τινα ἀναβίωσιν νὰ θαυματουργήσῃ καὶ νέον ἐνεργείας στάδιον εἰς αὐτὰς νὰ διανοιῇ. Ναι μὲν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, καὶ τῶν νεωτέρων τινές, δὲν παραδέχονται τὴν τοιαύτην ἔποψιν τῆς τοῦ Φιλίππου πτυλιτείας, θεωροῦντες αὐτὸν μᾶλλον ὡς καταδουλώσαντα τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλῶν συμφορῶν αὐτῇ πρόξενον γενόμενον, ἀλλ' ἡ δοξασία αὕτη τυσοῦτον ἀπάδει πρὸς τὰ πράγματα ὥστε δὲν ἐννοοῦμεν πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπικρατῇ εἰσέτι εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ὅτι ἀρχαῖοι ἐπρέσβευσαν τοιοῦτό τι δὲν ἀποροῦμεν, διότι ἄλλοι μὲν αὐτῶν δὲν ἐπέζησαν ἵνα ἴδωσι τὸ μέγα ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἄλλοι δὲ δὲν κατενόησαν τὰ προσεχῆ ἢ πόρρω ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου τούτου· ἀλλ' ὅτι νεώτεροι ἱστορικοὶ, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες τὸν ἐξελληνισμόν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν ἐξελληνισμόν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ ἐντεῦθεν προκύψαντα δυσυπολόγιστα ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ κόσμου καὶ ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, ἐπιμένουσιν οὐδὲν ἤττον ὀμιλοῦντες περὶ καταδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ καταλύσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, τοῦτο μάλιστα φαίνεται ἀκατανόητον. Ὁ Γρότε, λ. χ. ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ἓνα τῶν ἐπιφανεστάτων νεωτέρων ἱστορικῶν, δὲν διστάζει νὰ θεωρήσῃ τὴν σχέσιν τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔχουσιν, ὅπως τὰ μεταξὺ Ναπολέοντος Α' καὶ τῆς παραρρηνίου ὁμοσπονδίας τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων. Καθὼς οἱ Γερμανοὶ ἐκεῖνοι, λέγει, καὶ τοι μὴδὲν συμφέρον ἔχοντες εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ Ναπολέοντος, ἠναγκάζοντο ὁμῶς νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὸν, οὕτω καὶ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, καὶ τοι μὴδὲν συμφέρον ἔχοντες εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπὸ μόνῃς τῆς βίας ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσιν εἰς αὐτό. Ἄλλ' εἶπεν ἄρά γε τοῦτο σπουδάζων ὁ Βρετανὸς ἱστοριογράφος; Βεβαίως οἱ Γερμανοὶ οὐδὲν συμφέρον εἶχον οὔτε εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰσπανίας, ἐν ἣ ἀφειδῶς ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ἕνεκα τῶν παραλόγων τοῦ δορικτήτορος βουλευμάτων, οὔτε εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ῥωσίας

ἐν ἧ κακῶς πολλὰ αὐτῶν μυριάδες ἀπόλοντο, ὑπὸ τὰς ἀετοφόρους αὐτοῦ σημαίας. Ἄλλ' εἶναι τῷ ὄντι ἀληθές, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, κατηναγκάσθησαν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, οὐδεμίαν ἔχοντες πρὸς τοῦτο οἶκον προαίρεσιν καὶ μηδὲν ἔθνικόν, πολιτικόν, κοινωνικόν συμφέρον; Μήπως ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ὁ κατὰ τῆς Ἀσίας ἀγὼν δὲν ὑπῆρξε τὸ αἰώνιον ὄνειρον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος; Μήπως τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ θέμα τοῦ ἀρχαιοτάτου ἡμῶν ἔπους; Μήπως ἐπὶ τούτῳ δὲν ἔστησεν ὁ Κίμων τὰ ἀείμνηστα αὐτοῦ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ Κύπρον τρόπαια; Μήπως τοῦτο δὲν συνεβούλευσεν ὁ Θουκυδίδης ὁ πρεσβύτερος; Μήπως τοῦτο δὲν ἐπέχειρσεν ὁ μέγας Ἀγησίλαος; Μήπως εἰς τοῦτο δὲν προέτρεπεν ἀπαύστως τὸν Φίλιππον ὁ Ἀθηναῖος Ἰσοκράτης; Ἡ ἰδέα λοιπὸν τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας ἦτο ἀνέκαθεν ἰδέα καθαρῶς ἑλληνικὴ, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν σπλάγγων τοῦ ἔθνους προκύψασαν, ἠσπάσθησαν ἀπλῶς καὶ ἐπετέλεσαν ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐνῷ ἡ κατάκτησις τῆς Ἰσπανίας ἢ τῆς Ῥωσίας, ἦσαν διανοήματα παραχθέντα ἐν μόνῳ τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ μεγάλου νεωτέρου δορικτήτορος, διανοήματα ἐντελῶς ἀλλότρια τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἀληθῶς ὑπὸ μόνῃς τῆς βίας ἀναγκαζόμενον συνέπραττεν εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου! πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος οὐδὲν εἶχε συμφέρον εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας; Πρῶτον αὐτῆς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν βαρβάρων ἀπελευθέρωσις τοσούτων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Ἐπειτα αἱ μυρία πόλεις αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ μέχρι Καυκάσου, καὶ Ἰνδοῦ, καὶ Αἰθιοπίας κτισθεῖσαι, ὑπὸ Ἑλλήνων ἀποίκων κατωκίσθησαν· κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς ἀστικούς θεσμούς διωργανώθησαν· τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐλάλησαν· ὑπὸ Ἑλλήνων τεχνιτῶν διεκοσμήθησαν· ὑπὸ Ἑλλήνων στρατηγῶν ἐφρουρήθησαν· καὶ ἀνέδειξαν Ἑλληνας φιλοσόφους, ἀστρονόμους, γεωγράφους, γραμματικούς, ῥήτορας πολιτικούς τε καὶ ἐκκλησιαστικούς, τοσούτους καὶ τηλικούτους, ὥστε αὐτοὶ καὶ μόνοι ἤθελον εἶναι ἱκανοὶ νὰ διαιώσωσι τὸ ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐὰν ὑπάρχη εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν γεγονός δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸ γεγονός τῆς ἐν Ἑλλάδι ἰδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου μακεδονικῆς ἡγεμονίας, τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι μᾶλλον ἢ ἐπ' ἐσχάτων ἐπιτελεσθεῖσα ἔνωσις τῆς ἰταλικῆς ἐθνότητος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ πεδεμοντινοῦ βασιλέως Βίκτωρος Ἐμμανουήλ.

Τὸ Πεδεμόντιον περιελάμβανε φυλὰς τινὰς, οὐκ ὀλίγας, αἵτινες ὁμολογούμενως δὲν ἦσαν ἰταλικῆς καταγωγῆς, καὶ ἐν τούτοις ἀπετέλουν τὸ κράτιστον τοῦ πεδεμοντινοῦ στρατοῦ μέρος. Οἱ δὲ ὡς Ἴταλοι θεωρούμενοι ὑπήκοοι τοῦ Πεδεμοντίου, λαλοῦσι διάλεκτον τοσοῦτον ἰδιόρρυθμον, ὥστε εἶναι δύσληπτος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Ἰταλίας. Ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἀνώτεραι τοῦ Πεδεμοντίου τάξεις πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ μεταχειρίζωνται τὸν μεμουςωμένον ἐκεῖνον τοσκχνικὸν λόγον, ὅστις διὰ ῥωμαϊκῶν μάλιστα χειλέων ἐκφερόμενος, ἀποτελεῖ τὸ ἐντελέστατον τῆς ἰταλικῆς γλώσσης ἰδίωμα. Ἀπαντα τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας ἐφ' οἷς τοσοῦτον δικαίως καυχᾶται ἡ Ἰταλία, εἶχον παραχθῆ ἐκτὸς τοῦ Πεδεμοντίου. Ἀπασαὶ αἱ λαμπρότεραι καὶ ἐνδοξότεραι ἱστορικαὶ τῆς Ἰταλίας παραδόσεις, συνεδέοντο μετὰ χωρῶν παντελῶς ἄλλοτριῶν τοῦ Πεδεμοντίου. Ἐνὶ λόγῳ τὸ Πεδεμόντιον ἐλογίζετο ὑπὸ πλείστων Ἰταλῶν ὡς χώρα σχεδὸν μὴ ἰταλική, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτοῦ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἰταλῶν ὠνομάσθησαν βάρβαροι. Οὐδὲν ἥττον, ἐπειδὴ τὸ Πεδεμόντιον περιεῖχε τὸν ἄριστα συγκεκροτημένον στρατὸν τῆς χερσονήσου καὶ ἠξιώθη νὰ λάβῃ βασιλεῖς καὶ ὑπουργοὺς ἐξόχους, ἀνέλαβε καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐνώσεως ἅπαντος τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους. Καὶ ὑπῆρξαν μὲν Ἴταλοί τινες καὶ ἄλλοι εὐρωπαῖοι, οἵτινες, ἕνεκα πολιτικῶν συμφερόντων καὶ παθῶν, ἐπέμενον καὶ ἐπιμένουσιν ὀνομάζοντες ξενικὴν κατάκτησιν τὴν τοῦ Πεδεμοντίου ἡγεμονίαν· ἀλλ' ἡ μεγάλη πλειονοψηφία τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους καὶ ἅπαντες οἱ εἰλικρινεῖς φίλοι τῆς προόδου αὐτοῦ καὶ τῆς δόξης, ἐπεκρότησαν εἰς τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουήλ, ὡς ἐπιτηδειότατον νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐθνότητος ἐκείνης ἀναβίωσιν. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ φίλοι τῆς δόξης καὶ τῆς προόδου τοῦ ἀργαίου ἑλληνικοῦ ἔθνους δὲν ἠθέλον ἐξίσου ἐπικροτῆσαι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῶ ἡ Μακεδονία εἶχεν ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ὅπως τὸ Πεδεμόντιον ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Ἰταλίαν; Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι, ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων παρατηρήσεων εἰς τὰ καθέκαστα ἐρχόμενοι, νὰ ἴδωμεν, πῶς ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς καὶ διάδοχος Ἀλέξανδρος ἐξηκολούθησε τὸ ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀρξάμενον μέγα ἔργον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἀλέξανδρος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐγεννήθη, ὡς εἶδομεν, κατὰ ἰούλιον τοῦ 356. Κυριώτατοι μὲν αὐτοῦ παιδαγωγοὶ ὑπῆρξαν ὁ συγγενὴς τῆς Ὀλυμπιάδος Λεωνίδας καὶ ὁ Ἀκαρνᾶν Λυσίμαχος, ἐν δὲ τῶν πρώτων βιβλίων τὰ ὅποια ἀνέγνωσεν, ἡ Ἰλιάς, τὴν ὁποίαν διαφερόντως ἠγάπησε καθ' ὅλον τὸν βίον καὶ τῆς ὁποίας ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἀείποτε ἀντίγραφον, διορθωθὲν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Πάλιν δὲ ἐξ ὅλων τῶν ἠρώων τοῦ ἔπους ἐκείνου, τὸν Ἀχιλλέα μάλιστα ἐθαύμασε καὶ πρὸς τοῦτον μάλιστα ἐζήτηε νὰ ἀφομοιώσῃ ἑαυτὸν, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὑπελαμβάνετο ὡς ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐκ μητρὸς. Τούτου δ' ἕνεκα ἠνόησεν ἐξαιρέτως τὸν Ἀκαρνᾶνα Λυσίμαχον ὅστις ἑαυτὸν μὲν ὠνόμαζε Φοίνικα, τὸν δ' Ἀλέξανδρον Ἀχιλλέα, Πηλέα δὲ τὸν Φίλιππον. Ἀξιοσημείωτον δὲ, ὅτι καὶ ὁ τῶν νεωτέρων χρόνων ὑπέρτατος πρωταγωνιστὴς, ὅστις μᾶλλον παντὸς ἄλλου δικαιούται ν' ἀντιπαραβληθῆ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, προετίμα ἐπίσης τὸ ὁμηρικὸν ἔπος ὅλων τῶν λοιπῶν τῆς ἀρχαιότητος μνημείων. Διότι εὑρίσκει τὸν Ὅμηρον μέγαν ἄμα καὶ ἀληθῆ, καὶ κατεγοητεύετο ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως ἣν παριστῶσιν ἀφ' ἑνὸς τὰ λεπτά, τὰ εὐγενῆ, τὰ ὑψηλὰ πολλάκις αἰσθήματα τῶν ἠρώων τῆς Ἰλιάδος, ἀφ' ἑτέρου τὰ μέχρι βαρβαρότητος ἀφελῆ αὐτῶν ἦθη, παρατηρῶν ὅτι ἀδιάφορον τὸ ἔνδυμα τὸ περικαλύπτει τὸν ἄνθρωπον, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἦναι ἄνθρωπος ἀληθινός, οἷος ὑπάρχει παντοῦ καὶ πάντοτε. Ὁ Ὅμηρος, ἔλεγεν ὁ Ναπολέων, εἶδε καὶ ἔπραξεν· ἐνῶ ὁ Ῥωμαῖος Οὐίργιλιος εἶναι λογιώτατος, μηδὲν ἰδὼν καὶ μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ὅτι οὗτος οὐ μόνον πρὸς τὸν Ὅμηρον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ποιητὰς οἰκείως εἶχεν ἐκ παιδῶν, δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐξῆς διηγήματος τὸ ὅποιον λογίζεται πάσης πίστεως ἄξιον. Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο δεκαέτης, ὅτε οἱ περὶ τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Δημοσθένην πρεσβεύται τῶν Ἀθηναίων εἶχον ἔλθει εἰς Πέλλαν ἵνα διαπραγματευθῶσι τὴν εἰρήνην· ἐνῶ δὲ ὁ Φίλιππος, συμποσιάζων μετ' αὐτῶν, συνωμίλει χαριέντως καὶ εὐθύμως, ὅπως συνήθιζε, διεσκέδασεν ὁ παῖς, ἀπαγγέλλων ἐκ μνήμης διάφορα ποιητῶν χωρία καὶ ἰδίως παρέστησε μετὰ παιδὸς ἑτέρου σκηνὴν τινα ἑλληνικοῦ δράματος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο τριςκαιδεκαέτης ὅτε ἡ παιδεία αὐτοῦ ἐπε-
 τράπη εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν ὁποῖον ὁ Φίλιππος ἐπὶ τούτῳ ἐκάλεσε
 παρ' ἑαυτῷ καὶ τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ Νικόμαχος εἶχε διατελέσει φίλος
 καὶ ἰατρός τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου, Ἀμύντου. Κατὰ δυστυχίαν δὲν
 γνωρίζομεν ἀκριβῶς ὁποῖά τινα μαθήματα παρέδωκεν εἰς τὸν Ἀλέξαν-
 δρον· τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι οὗτος ἐπὶ τριετίαν τούλάχιστον διετέλεσεν
 ἀκροῦμενος τοῦ διδασκάλου ἐκείνου μετὰ πλείστης ἐπιμελείας, καὶ ὅτι
 προσηλώθη πολὺ εἰς αὐτόν. Ἀναμφισβήτητον δὲ φαίνεται ἐπίσης ὅτι
 προσεκτῆσατο ἰκανὴν περὶ τὸν λόγον ἐπιτηδειότητα, καὶ ὅτι ἐν τῷ μέσῳ
 τῶν ἀδιαλείπτων ἀγώνων καὶ κινδύνων τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας,
 οὐδέποτε ἔπαυσε τερπόμενος περὶ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς φιλο-
 λογίας καὶ ποιήσεως.

Ἀκριβῶς δὲν ἤξεύρομεν οὐδὲ πότε κατὰ πρῶτον μετέσχε τῶν δη-
 μοσίων πραγμάτων. Λέγεται ὅτι νεώτατος ὢν ἔτι, ὑπεδέχθη ποτὲ,
 ἀποδημοῦντος τοῦ πατρὸς, τοὺς πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν
 καὶ κατέπληξεν αὐτοὺς διὰ τε τὴν εὐπρέπειαν τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἐρω-
 τημάτων τὴν ἐμβρίθειαν. Στρατεύοντος δὲ τοῦ Φιλίππου ἐπὶ Βυζαν-
 τίους τῷ 340, ὁ Ἀλέξανδρος, εἰ καὶ μόλις ὢν ἐκκαιδεκαέτης, ἀπε-
 λείφθη κύριος ἐν τῇ Μακεδονίᾳ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς σφραγίδος.
 Τότε κατέβαλεν ἐπανάστασιν τῆς γείτονος Θρακικῆς φυλῆς τῶν Μεδά-
 ρων καὶ κυριεύσας μίαν αὐτῶν πόλιν ἀνωκοδόμησεν αὐτὴν καὶ προσηγό-
 ρησεν Ἀλεξανδρόπουλιν· ὥστε τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον τῶν
 ἐπωνύμων ἐκείνων αὐτοῦ κτισμάτων ὃν πλεῖστα ὅσα ἔμελλε βραδύτερον
 νὰ σπεύρῃ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Μετὰ δύο δὲ ἔτη, τῷ
 338, συνεξεστράτευσε μετὰ τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐστρα-
 τήγησεν ὑπ' αὐτὸν ἐν Χαιρωνίᾳ, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν νίκην, κατα-
 τροπώσας τὸν ἱερὸν τῶν Θηβαίων λόχον. Ὅθεν ἂν καὶ πολλοί, ὡς
 εἶδομεν, προέκυψαν μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ οἰκιακαὶ ἔριδες, ὁ
 Φίλιππος ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ μετὰ πάσης πίστεως
 ἐπέτρεπεν αὐτῷ τὰ σπουδαιότατα τῶν πραγμάτων. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖ
 πῶς ὅτε, δολοφονηθέντος τοῦ Φιλίππου, δυσκαταγώνιστοι κίνδυνοι
 περιεστοίχισαν τὸν Ἀλέξανδρον, ὁ νέος βασιλεὺς οὐδόλως ἐπτοήθη.
 Ὁ Φίλιππος εἶχε γεννήσει πρὸ ὀλίγου υἱὸν ἀπὸ τῆς νέας αὐτοῦ
 συζύγου Κλεοπάτρας· ταύτης τῆς Κλεοπάτρας ὁ θεῖος, ἢ κατ'
 ἄλλους ἀδελφός, Ἄτταλος ἴσχυε τὰ μέγιστα ἐν τῷ κράτει, ἔχων πο-
 λυαριθμούς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἐνῶ ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Νέαρχος καὶ

ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι οἰκειῶς ἔχοντες πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἄνδρες, ἤναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν χώραν. Πλὴν τούτων, ὑπῆρχε τοῦ Περδίκκου, τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ καὶ προκατόχου τοῦ Φιλίππου, υἱὸς, ὀνόματι Ἀμύντας, ὅστις ὦν ἤδη 24 τοῦλάχιστον ἐτῶν, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ὡς νόμιμος τῆς βασιλείας διάδοχος. Ἐπὶ πᾶσι δέ, ὁ αἰφνίδιος τοῦ Φιλίππου θάνατος, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης καὶ τῶν λαμπροτάτων προσδοκιῶν, ἰσχυρῶς συνεκίνησε τὰ τε ἐν τῇ πανηγύρει παριστάμενα πλήθη, καὶ ἄπασαν τὴν μακεδονικὴν χώραν, καὶ ἅπαντα τὰ ὑπήκοα ἔθνη. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ὅστις ἦτο παρῶν καὶ ἀνηγορεύθη πάραυτα βασιλεὺς ὑπὸ τῶν φίλων, ἀνεδείχθη λόγῳ τε καὶ ἔργῳ καθ' ὅλα ἐνάμιλλος τῶν ποικίλων ἐκείνων καὶ μεγάλων δυσχερειῶν. Ἐπεθεώρησε, περιεποιήθη καὶ προσωκειώθη τὰ διάφορα σώματα τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, λαλήσας πρὸς αὐτὸν συνετῶς ἅμα καὶ ἐντόνως καὶ ὑποσχεθεὶς νὰ διατηρήσῃ ἀπαραμείωτον τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ ἰδίως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν προκηρυχθεῖσαν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐμελέτα νὰ πράξῃ τοῦτο ὁ Φίλιππος. Τελέσας δὲ λαμπρότατα τὰ τῆς κηδείας τοῦ πατρὸς, διέταξεν ἐνταυτῶ αὐστηρὰς ἀνακρίσεις πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ τιμωρίαν τῶν συνενόχων τοῦ Πανυσανίου. Ἐκ τούτων ἡ Ὀλυμπιάς οὐ μόνον, φυσικῶ τῶ λόγῳ, διέφυγε πᾶσαν ποινὴν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν διετήρησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Δύο ἕτεροι συνένοχοι, δύο ἀδελφοὶ ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς τῆς κατὰ τὴν ἄνω Μακεδονίαν χώρας Λυγκηστίδος καταγόμενοι, Ἡρομένης καὶ Ἀρραβαῖος, Ἀερόπου υἱοί, ἐθανατώθησαν· ἀθῶος δὲν ἦτο οὐδὲ ὁ τρίτος ἀδελφὸς Ἀλέξανδρος, ἀλλ' οὗτος, ἐπειδὴ ἀμέσως μετὰ τὸν φόνον προσηγόρευσε τὸν νέον βασιλέα, ἀπηλλάγη πάσης τιμωρίας καὶ προήχθη μάλιστα εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα. Διέπραξε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ ἄλλους πολλοὺς τότε φόνους. Ἐθανάτωσε τὸν πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντα υἱὸν τοῦ Περδίκκου Ἀμύνταν, συνωμοσίας ἕνεκα. Κατέστησεν ἐκποδῶν τὸν ἀπὸ τῆς Κλεοπάτρας γεννηθέντα υἱὸν τοῦ Φιλίππου· ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἐθανατώθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τῆς ἀπουσίας καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Τελευταῖον ὁ Ἄτταλος, ὁ τῆς Κλεοπάτρας θεῖος ἢ ἀδελφός, καὶ εἰς ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν μακεδονικοῦ στρατοῦ, ἐφονεύθη ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ Ἐκαταίου καὶ τοῦ Φιλώτα, δυνάμει μυστικῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλοι δέ τινες, εἴτε ἔνοχοι ὄντες εἴτε ἀπλῶς ὑποπτοι, ἐσώθησαν φυγόντες εἰς Ἀσίαν παρὰ τῶ μεγάλῳ βασιλεῖ, ὅστις φαίνεται συντελέσας εἰς τὸ ἀνοσιούρ-

γημα τοῦ Πausανίου. Ἄλλ' ἐκ τῶν πολλῶν τούτων φόνων μὴ ὑπολάβωμεν τὸν Ἀλέξανδρον αἰμοδόρον· ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεκράτει τοιαύτη ἀνεκαθεν ἀταξία περὶ τὴν διαδοχὴν τῆς βασιλείας, ὥστε εἶδομεν, ὅτι ἅπαντες σχεδὸν οἱ βασιλεῖς ἠναγκάζοντο διὰ τοιούτων βιαιοπραγιῶν νὰ ἐξασφαλίζωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν· ὁ δ' Ἀλέξανδρος γινώσκων ἅπαντα τὰ ὑπήκοα ἔθνη ἔτοιμα πρὸς ἐπανάστασιν, καὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἰδίως σφόδρα διαταραχθεῖσαν, ἐνόμισεν ἔτι μᾶλλον ἀπαραίτητον νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς ἐσωτερικοῦ ἀντιπάλου, πρὶν ἢ ἀποδημήσας τῆς Μακεδονίας ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀπανταχοῦ κύρωσιν τοῦ ἀμφισβητουμένου αὐτοῦ δικαιώματος.

Τῶντι ἅμα ἐδολοφονήθη ὁ Φίλιππος, πολλὴ ἐπεκράτησε, μάλιστα ἐν Ἀθήναις, ταραχὴ, ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἰδίως ὑποκινηθεῖσα, ὅστις παρέστησε τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὡς παρέχοντα τῇ πόλει ἐλπίδας νέας ἐλευθερίας, ἐξύμνησε τὸ τοῦ Πausανίου ἔργον, ἐξύβρισε τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπονομάσας αὐτὸν Μαργίτην (ἀπὸ χαρακτηρὸς τινος ἀξίου περιφρονήσεως ἐνὸς τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων), ἄνθρωπον εὐήθη, ὅστις δὲν θέλει κινηθῆ ἐκ Μακεδονίας, διότι ἀγαπᾷ νὰ περιπατῇ καὶ νὰ φυλάττῃ τὸ δέρμα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους δὲ προέτεινε νὰ θύσῃ ὁ δῆμος εὐαγγέλια ὃ ἔστιν εὐχαριστήριον πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίαν, ἣτις καὶ ἐτελέσθη, ἂν καὶ ὁ Φωκίων ἐπροςπάθησε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου ἀτοπήματος· ἐζήτησε δὲ ὁ Δημοσθένης καὶ ἐξωτερικοὺς ἐπικούρους, γράψας ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Ἄτταλον καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀνέδειξαν αὐτίς τὴν δυσμένειαν αὐτῶν κατὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται ἐξέβαλον τὴν φρουρὰν ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε καταστήσει ἐν τῇ πόλει αὐτῶν, καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἐψηφίσαντο τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ φυγάδων γενομένων ἀνδρῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, οἱ Θεσσαλοὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τοὺς Μακεδόνας, παρέμενε δὲ πάντοτε ἐν Καδμείᾳ μακεδονικὴ φρουρὰ καὶ ἦρχον ἐν Θήβαις οἱ μακεδονίζοντες Θηβαῖοι. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἅμα ἐπληροφορήθη ταῦτα πάντα, ἔδραμεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ φοβεροῦ, δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ πατρὸς, δούς οὕτω δεῖγμα τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ δραστηριότητος, καὶ δι' ἔργων καταστήσας πρόδηλον, ὅποσον ἐπλανᾶτο ὁ Δημοσθένης, περιυβρίζων καὶ περιφρονῶν αὐτόν. Οἱ Θεσσαλοὶ ὑπεδέχθησαν αὐτόν εὐμενῶς καὶ ἐπέτρεψαν αὐτῷ τὴν πρότερον εἰς τὸν Φίλιππον παραχωρηθεῖσαν ἡγε-

μονίαν τῆς Ἑλλάδος, διὰ κοινοῦ δόγματος, τὸ ὅποτον μετ' οὐ πολὺ ἐπεκύρωσε καὶ ἡ ἐν Θερμοπύλαις συνελθοῦσα σύνοδος τῶν Ἀμφικτυόνων. Μεθ' ὃ ἦλθεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Θήβας καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ εἰς Πελοπόννησον, οὐδεμίαν, ὡς φαίνεται, οὐδαμοῦ εὐρῶν ἀντίστασιν. Ὁ ἀναγνώστης ἐρωτᾷ βεβαίως τί ἀπέγιναν αἱ λαμπραὶ ἐκεῖναι διαδηλώσεις καὶ ἐπιδείξεις τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ δυστυχίαν πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐνῶ ὠνόμαζον τὸν Ἀλέξανδρον παῖδα, αὐτοὶ ὡς παῖδες ἀληθῶς ἐπολιτεύθησαν, καὶ ἅμα ἔμαθον αὐτὸν ἐπελθόντα, ἔσπευσαν διὰ ψηφίσματος οὐ μόνον συγγνώμην νὰ ζητήσωσι, καὶ ὑποταγὴν πλήρη νὰ ὁμολογήσωσι, καὶ ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τιμὰς θείας αὐτῷ ἀπένειμον· ὁ δὲ, ἀπεδέχθη ἐπιεικῶς καὶ μεγαλοφρόνως τὴν κομίσασαν τὸ δόγμα τοῦτο πρεσβείαν εἰς Θήβας, ὅπου ἔτι διέτριβε. Μετὰ δὲ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ περιοδείαν, συνεχάλεσεν ἐν Κορίνθῳ κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, ἣτις ἀπέδωκεν αὐτῷ, ὅπως ἄλλοτε εἰς τὸν Φίλιππον, τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας ἣν, ὡς καὶ τὴν προηγουμένην, ἐψήφισαν οἱ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ ἀναγκάσῃ καὶ τούτους νὰ ὑποκύψωσιν, ἀλλὰ δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν κατὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἐκείνης πόλεως, ἐνῶ ὅλαι αἱ λοιπαὶ οἰκειοθελῶς ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ.

Ἡ πράξις ἐκείνη τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου εἶχε πιθανώτατα ἀπαρᾶλλάκτως ὅπως ἡ πράξις δι' ἧς προηγουμένως ἀπενεμήθη ἡ ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Φίλιππον. Κατὰ δυστυχίαν οὔτε τῆς μιᾶς οὔτε τῆς ἄλλης περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ὁλόκληρον τὸ κείμενον. Ἀλλ' ὁμως ἔκ τινων περικοπῶν τῶν λόγων τῶν ἐν Ἀθήναις ῥητόρων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γενικὴν τινα περὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἔννοιαν. Καὶ πρῶτον, τοῦτο ἐκαλεῖτο «συνθήκη» ἢ «πρὸς Ἀλέξανδρον συνθήκαι,» καὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ διελάμβανεν, ὅτι κοινὴ συνομολογεῖται ἐν Ἑλλάδι εἰρήνη καὶ ὅτι ἅπαντες οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡ συνθήκη ὠρίζεν ὅτι, εἴ τις ἐπιχειρήσῃ νὰ καταλύσῃ τὰς ἐπιχρᾶτούσας πολιτείας, θέλει λογισθῆ πολέμιος ὑπὸ πάντων τῶν τῆς εἰρήνης μετασχόντων. Ἰδίως ἐκανονίζετο ὅτι οὐδεὶς νέος θέλει ἐνιδρυθῆ δεσπότης καὶ οὐδεὶς καθαιρεθεὶς δεσπότης θέλει αὐθις ἀνορθωθῆ. Ἐκάστη πόλις ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ ἐπιχειρῇ ἀθέμιτόν τινα βιαιοπραγίαν οἷον πολιτικούς

θινάτους, δημεύσεις, ἀναδασμούς γαιῶν, ἀποκοπὰς χρεῶν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκάστη πόλει ἐπετρέπετο ὁ ἐλεύθερος κατὰ θάλασσαν πλοῦς, εἰς πάντας δὲ ἀπηγορεύετο νὰ ἐπάγῃσι κώλυμά τι κατὰ τοῦτο ἢ νὰ ἀπάγῃσι πλοῖα ἄλλων πόλεων, ἢ νὰ πέμπωσιν εἰς τοὺς λιμένας αὐτῶν πολεμικὰ πλοῖα, ἢ νὰ κατασκευάζωσιν εἰς τοὺς λιμένας τούτους τοιαῦτα πλοῖα, ἢ καὶ νὰ ναυτολογῶσιν ἐν αὐτοῖς· πᾶσαι αἱ κοινωνήσασαι τῆς συνθήκης πόλεις ὤμοσαν ὅτι θέλουσι τηρήσει αὐτὴν ἀκριβῶς, καὶ ὅτι θέλουσιν ἀναγράψαι αὐτὴν ἐπὶ στήλης· τελευταῖον ἐπετρέπη ἢ εἰς τὴν συμμαχίαν παραδοχὴ πάσης νέας πόλεως ἣτις ἤθελε ζητήσῃ τοῦτο ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφασισθέντων ἀνετέθη εἰς διαρκῆ στρατιωτικὴν δυνάμειν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου διατελοῦσαν, ὅστις ἀνεκηρύχθη ἐνταύτῳ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον· ἐκάστη δὲ τῶν συμμαχίδων πόλεων ὤφειλε νὰ συντελῇ εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον ἅμα προσκληθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, αἱ περιώνυμοι ἐκεῖναι συνθήκαι, τὰς ὁποίας πολλάκις βραδύτερον ἐπεκαλέσατο ὁ Ἀλέξανδρος, ὀνομάζων αὐτὰς «τὰ κοινῇ δόξαντα τοῖς Ἕλλησι, τὰ δόγματα τὰ τῶν Ἑλλήνων.» Καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ τε τύπος τῶν συνθηκῶν τούτων, καὶ αἱ κατ' ἰδίαν διατάξεις αὐτῶν ἦσαν ἐλευθερώτερα τῶν γνωστῶν ἡμῖν διατάξεων τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας. Ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία ἰδρύθη δυνάμει συνθηκῶν τὰς ὁποίας ὤμοσαν οἱ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἐνῶ αἱ προηγούμεναι ἡγεμονίαι εἶχον μὲν ἰδρυθῆ δυνάμει συνθηκῶν τὰς ὁποίας ὤμοσαν τινες τῶν πόλεων, ἔπειτα ὁμως ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἡγεμόνος πόλεως διὰ τῆς βίας εἰς τὰς ἐπιλοίπους. Πλὴν τούτου ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἀπῆτησεν ἀπὸ τὰς συμμαχίδας πόλεις τακτικὸν ἐτήσιον ὄρον, ὅπως ἔπραξαν ἄλλοτε οἱ Σπαρτιάται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία κατηγορήθη μὲν ἐπὶ παραβύσει τῶν συντεθειμένων, κατηγορήθη ὅτι μετέβαλε τὰ πολιτεύματα πόλεων τινων, ὅτι ἐξώρισε πολίτας, ὅτι ἐνίδρυσε δεσπότης καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἡγεμονίαι τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐξετράπησαν πολλάκις εἰς ὁμοίαν βιαιοπραγίαν. Καὶ ἔπειτα, πόθεν ἡξεύρομεν τὰς παραβάσεις τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας; Τὰς ἡξεύρομεν ἀπὸ τοῦ μικροῦ μετέπειτα ἐκφωνηθέντας ὑπὸ Ἀθηναίων ῥητόρων λόγους ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Παρεκτός ὁμως ὅτι οἱ λόγοι ἐκεῖνοι περιέ-

χουν πιθανώτατα ὑπερβολὰς πολλὰς, αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός ὅτι ἐξεφωνοῦντο ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου μαρτυρεῖ ἀποχρώντως, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία ἐσέβετο τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν τῶν πόλεων.

Ὅπως δὴποτε οὕτω ρυθμισθέντων τῶν κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα πραγμάτων, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπανῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 335 εἰς Μακεδονίαν, ἵνα συμπληρώσῃ τὰς ἀναγκαίας πρὸς τὴν περσικὴν ἐκστρατεῖαν παρασκευάς. Πρὶν ὅμως διαπεραιωθῆ εἰς τὴν ἀνατολήν, ἔκρινε φρόνιμον νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Παιόνων καὶ τῶν Θρακῶν, οἵτινες, οἰκοῦντες πρὸς δυσμᾶς, πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς τὸ ἀνατολικοβόρειον τῆς Πέλλης, εἶχον μὲν ὑποταχθῆ εἰς τὸν Φίλιππον, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν ἤθελον ὑποκύψει προθύμως εἰς τὸν νέον αὐτοῦ διάδοχον, ἐὰν δὲν ἐλάμβανον πείραν τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

Ὅθεν ἐν ἔαρι τοῦ 335 ἐστράτευσεν ὁ Ἀλέξανδρος πρὸ πάντων πρὸς βορρᾶν, ἐξεβίασε τὴν δίοδον τοῦ Αἴμου, κατετρόπωσε τὴν μεγάλην θρακικὴν φυλὴν τῶν Τριβαλλῶν, ἔφθασεν ἔπειτα μετὰ τριήμερον πορείαν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Ἰστρου, ἠδυνήθη νὰ περάσῃ τὸν μέγιστον τοῦτον ποταμὸν, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πέραν αὐτοῦ κατοικοῦντας Γέτας, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν ἀμέσως εἰς τὰ ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ, διότι ὁ κύριος αὐτοῦ σκοπὸς ἦτο οὐχὶ νὰ παρατείνῃ τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτήσεις, ἀλλὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Θρακίας ἀρχὴν. Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐνέπνευσαν τὰ κατορθώματα αὐτοῦ, ὥστε οὐ μόνον οἱ Τριβαλλοὶ, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀνεξάρτητοι Θραῖκες ἐκ τῶν πέριξ οἰκούντων, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προσφέροντες δῶρα καὶ αἰτοῦντες εἰρήνην, ἣν ἐπέτρεψεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὀρμήσας ἀμέσως πρὸς τὴν χώραν τῶν Ἀγριάνων καὶ τῶν ἄλλων Παιόνων ἣτις ἔκειτο μεταξύ τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ ἄνω Ἀξιοῦ. Καὶ τοὺς μὲν Ἀγριᾶνας εὖρε φιλίως πρὸς αὐτὸν ἔχοντας ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπληροφόρηθη ὅτι ἀπεστάτησεν ὁ Ἰλλυριὸς Κλεῖτος. Ὅθεν ἐστράτευσεν ἐν τῷ ἄμα κατ' αὐτοῦ, διατρίβοντας περὶ τὴν πόλιν Πήλλιον, ὀχυροτάτην οὖσαν καὶ κειμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς Λυχνίτιδος ἢ Λυχνιδίας λίμνης, τῆς σημερινῆς Ὀχρίδος, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Σκάρδου ἢ Πίνδου, πλησίον τῆς θέσεως ὅπου τὸ ὄρος τοῦτο διασπᾶται ὑπὸ ῥήγματος ὀνομαζομένου σήμερον κλεισοῦρα τοῦ Τσελγῶν ἢ Δεβόλ. Ἐπειδὴ δὲ ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ Κλεῖτου καὶ ὁ τῆς ἰλλυρικῆς φυλῆς τῶν

Ταυλαντίων βασιλεὺς Γλαυκίας, ὁ Ἀλέξανδρος ἠναγκάσθη κατ' ἀρχὰς νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ πράξας τοῦτο μετὰ πλείστης ὄσης ἐπιτηδειότητος, ἔπειτα ἐπέστρεψεν ἀμέσως διὰ νυκτὸς ἐπὶ τοὺς πολεμίους, κατέλαβεν αἰφνιδίως αὐτοὺς κοιμωμένους ἐν τῷ στρατοπέδῳ, κατετρόπωσε κατὰ κράτος καὶ ἠνάγκασε τὸν Κλεῖτον νὰ ἐκχωρήσῃ μὲν ἀπὸ τοῦ Πηλλίου, νὰ καταφύγῃ δὲ πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν τοῦ Γλαυκίου χώραν. Ἀλλὰ μόλις εἶχε κατορθώσει ταῦτα, κατὰ αὐγουστον τοῦ 335, καὶ ἔλαβεν ἐξ Ἑλλάδος τὴν ἀγγελίαν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἀποστάντες ἐπολιόρχουν τὴν ἐν Καδμείᾳ μακεδονικὴν φρουράν.

Τὰ ἔθνη εὐκολώτερον ἀποβάλλουσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἢ τὰς ἐξεις καὶ τὰς ἀξιώσεις. Αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, καὶ τοὶ πρὸ πολλοῦ περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀτονίαν καὶ ἔκλυσιν, ἔσωζον ὅμως ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὴν ἀρχαίαν ἐξιν καὶ ἀξίωσιν τῆς ἐντελοῦς αὐτονομίας. Ἐντὸς τῶν τελευταίων τριῶν ἐνιαυτῶν ἠναγκάσθησαν δις κατ' ἐπανάληψιν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν· ἀλλὰ ὑπῆρχεν ἐν αὐταῖς μερὶς τις δυσμενῶς πρὸς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην διακειμένη, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἄλλοτε ὑπῆρχον πόλεις ἢ πολιτικαὶ μερίδες δυσμενῶς ἔχουσαι πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων· ἡ δὲ ἀντιμακεδονικὴ αὕτη μερὶς ἀφορμὴν μόνον ἐζήτει ἵνα ἀποπτύσῃ τὸν νέον χαλινόν, καὶ τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἔδωκεν ἡ τοσοῦτον πόρρω τῆς Ἑλλάδος περὶ τὰς παρὰ τὸν Ἴστρον χώρας γενομένη ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀνήγγελλε βεβαίως τακτικῶς εἰς Πέλλαν τὰ παρ' αὐτοῦ ἐνεργούμενα, ἀλλὰ τὰ ἔγγραφα αὐτοῦ, ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἐπιτρόπων τῆς ἀρχῆς, δὲν ἐδημοσιεύοντο· ἡ ἀπουσία του ἐν τούτοις παρετεινετο· καὶ ἐπειδὴ οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ῥέπουσιν, ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, εἰς τὸ νὰ πιστεύωσι μᾶλλον τὰ ἀπαίσια ἢ τὰ αἴσια, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 335 διεδόθη αἴφνης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ φήμη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὄχι μόνον ἠττήθη ἀλλὰ καὶ ἀπέθανεν. Ἡ φήμη αὕτη παρήγαγε πολλὴν πνευμάτων ταραχὴν, καὶ πρὸ πάντων παρὰ τοῖς Θηβαίοις, οἵτινες, κατεχόμενοι ὑπὸ μακεδονικῆς φρουρᾶς καὶ ὑπὸ μακεδονιστῶν κυβερνῶμενοι, ἔπασχον ἢ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς πάσχοντας πλείοτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῶν διάθεσιν ὑπεξέκαυσαν καὶ οἱ περὶ τὸν Δημοσθένην Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑνειρευόμενοι τὴν καταστροφὴν τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, δὲν ἔπαυσαν συνεννοούμενοι ἐπὶ

τούτῳ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ εἶχον λάβει μάλιστα ἐσχάτως ἱκανὰ παρ' αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρήματα. Οἱ ἀντίπαλοι λοιπὸν τῶν μακεδονιστῶν Θηβαῖσι, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ μιᾶς τῶν Ἀθηναίων μερίδος, συγκροτήσαντες ἐκκλησίαν, ἐξέδωκαν ψήφισμα δι' οὗ ἀνεκήρυξαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποστασίαν, καὶ χειροτονήσαντες νέους Βοιωτάρχας, ἐπέτρεψαν εἰς αὐτοὺς τὴν ταχίστην τῆς ἐν Καδμείᾳ φρουρᾶς ἐκπολιόρησιν. Συγχρόνως δὲ ἐζήτησαν διὰ πρέσβειων τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως. Μικρὰν ὅμως ἢ μᾶλλον οὐδεμίαν ἔλαβον συνδρομήν. Ἐν Ἀθήναις οἱ μὲν ῥήτορες Δημοσθένης, Λυκοῦργος, Ὑπερείδης, οἱ στρατιωτικοὶ Χαρίδημος, Ἐφιάλτης καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς, ἠγωνίσθησαν νὰ πείσωσι τοὺς συμπολίτας νὰ κοινωνήσωσιν ἐπισήμως τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν Θηβαίων, ἀλλ' ἡ πόλις, ἀκούσασα μᾶλλον τὰς συμβουλὰς τοῦ Φωκίωνος καὶ τοῦ Δημάδου, ἔκρινε φρονιμώτερον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς ἐχθροπραξίαν πρὸς τοὺς Μακεδόνας πρὶν ἢ λάβῃ θετικωτέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ γεγονότος τούτου. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες περιωρίσθησαν μόνον εἰς ὑποσχέσεις, παρεκτὸς τῶν Ἀρκάδων, οἵτινες ἐξέπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν τινα, ἀλλὰ δὲν προέβησαν ἐπέκεινα τοῦ ἰσθμοῦ. Οἱ Θηβαῖοι λοιπὸν ἐγκατελείφθησαν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ οὕτω μεμονωμένοι διετέλουν πολιορκοῦντες τὴν ἐν Καδμείᾳ φρουράν, καὶ ἐλπίζοντες ὅτι θέλουσιν ἐπιτύχει τὴν παράδοσιν αὐτῆς, ὅτε αἴφνης ἐπέσκηψεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν ὡς κεραυνὸς ἡ ἀγγελία, ὅτι κατέφθασεν εἰς Ὀγγηστὸν τῆς Βοιωτίας ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ νικηφόρου στρατοῦ. Τότε κατὰ πρῶτον ἔμαθον ὅτι ζῆ ὁ βασιλεὺς· καὶ τὸ πρᾶγμα πάλιν ἐφάνη τοσοῦτον ἀπίστευτον ὥστε κατ' ἀρχὰς διεδόθη ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῆς στάσεως, ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος ὄχι ὁ τοῦ Φιλίππου ἀλλ' ὁ τοῦ Ἀερόπου υἱός.

Κατὰ δυστυχίαν τῶν Θηβαίων, ὁ ἐν αὐτῇ τῇ Βοιωτίᾳ ἤδη εὐρισκόμενος καὶ ἐπελαύνων ἐπ' αὐτοὺς πολέμιος, ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ὅστις πρὸ τριῶν μὲν μηνῶν εἶχε κατατροπώσει τοὺς Τριβαλλοὺς καὶ τοὺς Γέτας περὶ Ἴστρον ποταμὸν, πρὸ δεκαπέντε δὲ μόλις ἡμερῶν εἶχε συντρίψει περὶ Λυχνιδίαν λίμνην τὸ στρατόπεδον τοῦ Κλείτου καὶ τοῦ Γλαυκίου· ἡ δὲ θαύμαστή ταχύτης μεθ' ἧς, ὡς καταρράκτης ἀκατάσχετος, ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα,

μαρτυρεῖ τὴν τε ἐντέλειαν τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Μακεδονίας, καὶ τὴν ἀμίμητον δραστηριότητα τοῦ ἄγοντος αὐτὸν στρατηγῶ. Τῶντι ὅσοι τῶν ἀναγνωστῶν ἡμῶν δὲν ἔχουσι πρόχειρον τὴν εἰκόνα τῶν χωρῶν περὶ ἃς εὕρισκετο ὁ Ἀλέξανδρος ὅτε ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς τῶν Θηβαίων ἀποστασίας, ἃς ἀναζητήσωσιν αὐτὰς εἰς τὸν τυχόντα χάρτην τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἔνα λάβωσιν ἐννοίαν τινα τῆς ἀπαραδειγματίστου ἐκείνης πορείας ἃς ἀνεύρωσιν ἐπ' αὐτοῦ πρὸς ἀριστερὰν. ἦτοι πρὸς δυσμὰς τῶν Βιτωλίων, τὴν λίμνην τῆς Ὀχρίδος, καὶ ὀλίγον μεσημβρινώτερον αὐτῆς τὴν κλεισοῦραν τοῦ Τσελγῶν ἢ τοῦ ποταμοῦ Δεβόλ· ἐκεῖ που ὁ Ἀλέξανδρος κατέστρεψε τὸν Κλεῖτον καὶ τὸν Γλαυκίαν, γενόμενος κύριος τοῦ Πηλλίου, καὶ ἐκεῖ ἔμαθε τὰ ἐν Θήβαις γενόμενα. Ἐν τῷ ἅμα δὲ ἐξώρμησεν ἐκεῖθεν πρὸς μεσημβρίαν, καὶ πορευθεὶς ἐν μέρει παρὰ τὸν ἄνω Ἀλιάκμονα, ὠδευσε διὰ τῆς ἄνω Μακεδονίας, ἦτοι διὰ τῶν χωρῶν αἵτινες ἐκαλοῦντο μὲν Ἑορδαία καὶ Ἐλυμιῶτις, ἐκείντο δὲ πρὸς ἀριστερὰν αὐτοῦ, ἐνῶ πρὸς δεξιὰν εἶχε τὰς ἄκρας τοῦ Πίνδου καὶ τὸν ἄνω ῥοῦν τοῦ ποταμοῦ Ἀώου, ὅπου κατόκουν αἱ ἠπειρωτικαὶ φυλαὶ τῶν Τυμφαίων καὶ τῶν Παρχυαίων. Τῇ ἐβδόμῃ ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἡμέρας, ὁ Ἀλέξανδρος ὑπερβὰς τὰς ταπεινοτέρας κορυφὰς τῶν Καμβουνίων ὄρεων, τὰ ὁποῖα χωρίζουσι τὸν Ὀλυμπον ἀπὸ τοῦ Πίνδου, καὶ τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας, ἔφθασεν εἰς τὴν θεσσαλικὴν πόλιν Πελλήνην. Μετὰ ἄλλας δὲ εἰς ἡμέρας ἐπεφάνη εἰς Ὀγγηστὸν τῆς Βοιωτίας καὶ ἦτο ἤδη ἐντὸς τῶν Θερμοπυλῶν, πρὶν ἢ κανεὶς τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων μάθῃ ὅτι ἐπέρχεται ἢ ὅτι καὶ ἀπλῶς ζῆ. Δύο δὲ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἡμέρας ἦγαγε τὸν στρατὸν περὶ Θήβας, καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς πόλεως πλευρὰν. Οἱ Θηβαῖοι ἠδύναντο ἔτι νὰ σωθῶσιν. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐπεθύμει τὴν καταστροφὴν αὐτῶν, δὲν ἐπεθύμει ματαίαν αἵματος χύσιν· δὲν ἠθελεν οὔτε νὰ φανῇ ὅτι διὰ τῆς βίας ἄρχει τῆς Ἑλλάδος, οὔτε νὰ ἀναλώσῃ μέρος τοῦ στρατοῦ εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίου, προαιρούμενος ὅσον ἐνδέχεται ἀκεραίαν νὰ φέρῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν· ὅθεν προεκήρυξε γενικὴν τῶν Θηβαίων ἀμνηστειαν καὶ ὑπέσχετο τὴν τήρησιν τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐν Κορίνθῳ συνομολογηθέντων, μὴ ἀπαιτήσας ἄλλο εἰμὴ τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν δύο ἀρχηγῶν τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος, τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ Προθύτου. Ἀλλ' ὑπερίσχυσεν, ὡς μὴ ὠφελεν, ἡ μερὶς τῶν ἀντιμακεδονιστῶν, καὶ οἱ Θηβαῖοι ἔχι μόνον δὲν ἐνέδωκαν

μετέβαλε γνώμην, δῆλον ἐκ τῆς ἐπιλοίπου αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι πολιτείας. Παράδοξον δὲν εἶνε ὅτι ἐσυγχώρησε τοὺς Ἀρκάδας, τοὺς Ἡλείους, τοὺς Αἰτωλοὺς, οἵτινες ὅλοι, καίτοι κατ' ἀρχὰς ἀπέδειξαν διάθεσιν ἀποστασίας, ἐπὶ τέλος οὐδὲν ἔπραξαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Θηβαίων. Ἄλλ' ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ἐὰν ὡς πόλις δὲν ἐκοινωνήσεν ἐπισήμως τοῦ ἔργου, πολυειδῶς ὁμως ὑπεκίνησε τοὺς ἀποστάτας καὶ ἔπειψεν εἰς αὐτοὺς ἐπικουρίαν ἀνδρῶν, ὄπλων καὶ χρημάτων· οὐδὲ κατὰ πρῶτον ἐπολιτεύετο ἀπίστως οὕτω καὶ ἀσυνέτως. Αὐτὴ ὑπῆρξε πρωτουργὸς τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ ἐσυγχωρήθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου· αὐτὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἐξύβρισε τὸν Ἀλέξανδρον, συνεννοήθη μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, καὶ ἦτο καθ' ὅλα ἔτοιμος νὰ στασιάσῃ· πάλιν δὲ συνεχωρήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὥστε τρίτον ἤδη πταίσασα ἠδύνατο εὐλόγως νὰ τιμωρηθῇ. Καὶ ὅχι μόνον εὐλόγως, ἀλλὰ καὶ εὐκόλως, διότι ἐνῶ ἤξευρε τὸν Ἀλέξανδρον ἐπελθόντα εἰς Βοιωτίαν, ἐνῶ ἤξευρεν αὐτὸν πολιορκήσαντα τὰς Θήβας, ἐνῶ ἤξευρεν ἀρξάμενην τὴν ἔφοδον καὶ ἔπρεπε νὰ ἤξεύρῃ ἐκ προοιμίου τὴν ἔκβασιν αὐτῆς, τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν τῆς ἐφόδου, ἀντὶ νὰ προπαρασκευασθῇ εἰς ἄμυναν, ἡσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ πανηγυρίζῃ τὰ μεγάλα Ἐλευσίνια. Μόνον δὲ ὅτε εἶδε προσερχομένους τοὺς φυγάδας Θηβαίους, ἐπεχείρησε προχείρους τινὰς προπαρασκευάσας. Ἐκ τούτου πρόδηλον ὅτι, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπήρχετο ἀμέσως μετὰ τοῦ νικηφόρου αὐτοῦ στρατοῦ, ἡ πόλις ἤθελε παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισιν αὐτοῦ. Καὶ ὁμως, «ἐπιεικὲς ἔργον, κατὰ Πλούταρχον, ὠμοτάτῳ καὶ σκυθρωποτάτῳ παραβαλεῖν βουλόμενος,» περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ παρά τῶν Ἀθηναίων τὴν παράδοσιν τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος, Δημοσθένους, Λυκούργου, Ὑπερείδου, Πολυεύκτου, Χάρητος, Χαριδήμου, Ἐφιάλτου, Διοτίμου καὶ Μοιροκλέους. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποφεύγοντες καὶ ταύτης τῆς ἀπαιτήσεως τὴν ἐκτέλεσιν, ἐζητήσαντο δι' ἐπανειλημμένων πρεσβειῶν τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως ὑπὲρ τῶν προειρημένων ἀνδρῶν, ἐνέδωκεν ἐπὶ τέλος ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εἰς τοῦτο, ἀρκεσθεῖς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀναχώρησιν τοῦ Χαριδήμου καὶ τοῦ Ἐφιάλτου οἵτινες ἀπεδήμησαν τότε πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ οὐ μόνον ἐπιεικῆς οὕτως ἀνεδείχθη ἀλλὰ καὶ φιλοφρονεστάτος. Εἰς τῶν πρέσβειων τούτους ὁποίους ἡ πόλις ἐξέπεμψεν ἵνα πρᾶύνωσι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ἦτο ὁ Φωκίων πρὸς τοῦτον δὲ ὁμιλῶν ὁ Ἀλέξανδρος περὶ τῆς μελετωμένης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας, εἶπεν, ὅτι τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπιθυμεῖ φιλικῶς νὰ διάκηται πρὸς τοὺς

Ἀθηναίους, ὅσῳ, ἐκλιπόντος τυχὸν αὐτοῦ, δὲν βλέπει τίς ἄλλος παρ' αὐτοὺς δύναται νὰ ἄρξῃ, τῆς Ἑλλάδος.

Οὕτω συμβιβασθέντων τῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πραγμάτων, ἡ πόλις αὕτη ἐπανῆλθεν εἰς ἣν πρότερον εἶχε τάξιν, ἐν τῇ κοινῇ τῶν Ἑλλήνων συμμαχίᾳ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν· ὁ δὲ βασιλεὺς, μηδ' ὅλως κατελθὼν εἰς Ἀττικὴν, ἐπορεύθη ἤδη πρὸς τὸν ἰσθμὸν, ὅπου ἐδέχθη τοὺς πρέσβεις τῶν διαφόρων πόλεων, ἤκουσε τὰς ἐπανελημμένας αὐτῶν περὶ ὑποταγῆς διαβεβαιώσεις, καὶ, προεδρεύσας πιθανώτατα τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων συνόδου, ὥρισε τὴν δύναμιν ἣν ἐκάστη πόλις ὠφείλε νὰ πέμψῃ, αὐτῷ, κατὰ τὸ προσεχές ἔαρ, διὰ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν. Τότε συνέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ πολύκροτος αὐτοῦ συνέντευξις πρὸς Διογένην τὸν Σινωπέα. Ἐνῶ τοσοῦτοι πολιτικοὶ καὶ λόγιοι ἄνδρες προσελθόντες ἐχαίρετιζον τὸν βασιλέα, μόνος ὁ κυνικὸς ἐκεῖνος φιλόσοφος, ὁ διατρίβων τότε ἐν Κορίνθῳ, ἐντελῶς ἠδιαφόρησε πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνδρὸς καὶ οὐδ' ἠθέλησε νὰ ἴδῃ αὐτόν· ἐπορεύθη λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὸν Διογένην ὅστις ἔτυχε κατακείμενος ἐν ἡλίῳ· καὶ μικρὸν μὲν ἀνεκάθητε βλέπων ἐπερχομένους τοσοῦτους ἀνθρώπους καὶ διέβλεψεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἀσπασάμενος τὸν ἄνδρα, ἠρώτησεν, ἐὰν τυγχάνῃ δεόμενός τινος, «μικρὸν, ἀπεκρίθη ὁ Διογένης, ἀπὸ τοῦ ἡλίου μεταστῆθι.» Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐγέλασαν ἀκούσαντες τὴν ἀπόκρισιν, ἀλλ' ὁ αὐτοτελής καὶ αὐτάρκης τοῦ φιλοσόφου χαρακτὴρ ἐπροξένησε τοιαύτην εἰς τὸν βασιλέα ἐντύπωσιν, ὥστε ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν «ἀλλὰ μὴν ἐγὼ, εἶπεν, εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἦμην, Διογένης ἂν ἦμην.» Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεσκέψθη τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, καὶ λαβὼν παρὰ τῆς προφήτιδος χρησμὸν αἴσιον περὶ τῆς στρατείας, ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑλλάδος, τὴν ὑποίαν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἴδῃ.

Εἰς Πέλλαν ἐπανῆλθε τὸ φθινόπωρον τοῦ 335 καὶ ἠσχολήθη ἤδη δι' ὅλου τοῦ ἐπομένου χειμῶνος εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν προπαρασκευῶν, τελέσας ἐν τῷ μεταξύ, ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας, θυσίας μεγαλοπρεπεῖς εἰς τοὺς θεοὺς καὶ σκηνηκούς ἀγῶνας εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς καὶ τῶν Μουσῶν. Τοὺς ἀγῶνας τούτους, πρῶτος ἐσύστησεν ὁ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, ἀλλ' ἡ παροῦσα πανήγυρις ἦτις διήρκεσεν ἡμέρας ἐννέα, διότι μὴ ἀνεδείχθη ἐπώνυμος ἡμέρα ἐκάστη τῶν μουσῶν, ὑπῆρξε λαμπροτέρα ὄλων τῶν προηγουμένων. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη εἰς σκηνὴν ἑκατοντά-

κλινον τοὺς στρατηγοὺς, τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς καὶ τοὺς πρέσβεις τῶν πόλεων, πολυτελῶς ἐνταῦθα αὐτοὺς ἐστίασας, ἐνῶ περίξ ἅπας ὁ στρατὸς, εἰς πολυαριθμούς καθήμενος τραπέζας, μετείχε συγχρόνως τῆς εὐωχίας ἐκείνης καὶ εὐθυμίας. Κατὰ δὲ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἔαρος τοῦ 334, συνήθροισεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπεθεώρησε μεταξύ Πέλλης καὶ Ἀμφιπόλεως, τὸν στρατὸν τὸν ὠρισμένον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, ἐνῶ ὁ στόλος αὐτοῦ ἦτο ὡσαύτως ἑτοιμος νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐπιχείρημα. Τὴν μεγάλην ταύτην καὶ ἐνιαίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ στρατείαν διὰ τε τὰς περιπετείας αὐτῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα, εἶδομεν ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει ἤδη ὁ Φίλιππος καὶ ἐκύρωσαν ἐπανειλημμένῃ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σύνοδοι. Νεώτεροι πολέμου ἀφορμαὶ μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Περσίας δὲν ἐδόθησαν, τοῦλάχιστον δὲν ἐδόθησαν τοιαῦται σπουδαῖαι, ἀλλ' ἀρχαῖαι ὑπῆρχον πολλαὶ καὶ ἰσχυραί. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Πέρσαι ἐπιτεθέντες πρῶτοι κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, ἐπέβαλον εἰς αὐτὰς τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν πόλεων ἐκείνων, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Πέρσαι οὐ μόνον αὐτὰς κατετρόπωσαν πολυειδῶς καταδυναστεύσαντες, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν, δις ἐπ' αὐτὴν στρατεύσαντες, καὶ μυρίας ὄσας ἐπενεγκόντες συμφορὰς καὶ ζημίας. Ἀποκρουσθέντες τελευταῖον, καὶ πολλακίς ἠττηθέντες ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ Ἀσίᾳ, ἠναγκάσθησαν οὐ μόνον ἐκ τῆς πρώτης νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑλληνίδων πόλεων τὴν αὐτονομίαν νὰ ἀναγνωρίσωσιν. Ἀλλὰ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἑλληνικῶν ἀγώνων, ἀνέκτησαν αὐθις τὴν κυριαρχίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος ἐπεχείρησεν ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος τὴν ἀπὸ τῆς ξενικῆς δυναστείας ἀπαλλαγὴν τῶν ὁμογενῶν τούτων. Ἀλλὰ πάλιν μετὰ ταῦτα, ἐκ νέων ἐμφυλίων ἀγώνων ὠφελούμενοι, οἱ Πέρσαι ἐπέβαλον τὴν θέλησιν αὐτῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ προσταγμάτων ὑβριστικῶν, ἐπ' Ἀνταλκίδου τε καὶ ἐπὶ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας. Οἱ Πέρσαι λοιπὸν ἀπρόκλητοι ἐπετέθησαν πολλακίς κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, περιύβρισαν τὰ ἱερὰ αὐτοῦ, ἐπυρπόλησαν πλείστας πόλεις, ἐλεηλάτησαν πλείστας χώρας καὶ νῦν ἔτι, ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων τῆς Ἑλλάδος διενέξεων, διετέλουν δεσπύζοντες ἀξιολόγου τοῦ ἔθνους μοίρας, ἧτοι ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Τούτου ἕνεκα, τὸ αἶσθημα τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἰκχυνοποιήσεως

ἐπεκράτει ἀείποτε ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὰς ψυχὰς ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι μετεωρίζοντο ὑπεράνω τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, ὅσας δὲ ἀπηρτίζετο νέα τις τοῦ ἔθνους ἔνωσις, ἐν τῷ ἅμα ἀπεφασίζετο νέα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία. Τοῦτο ἐπραξε τὸ ἔθνος, ἅμα ἠνώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Τοῦτο ἐπραξε τὸ δεύτερον, ἅμα ἠνώθη ὑπὸ τὴν τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίαν. Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον νὰ πράξῃ καὶ ἤδη ἅμα ἠνώθη αὖθις ὑπὸ τὴν τῶν Μακεδόνων ἡγεμονίαν. Δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅτι οἱ ἱστορικοὶ οἱ ὑπολαμβάνοντες τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ὅλως ἄλλοτρίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, παρατηροῦσι πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα δὲν φίνεται ἐπικρατήσας πολὺς ζῆλος ὑπὲρ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας καὶ ὅτι ἡ στρατεία αὕτη ἦτο μᾶλλον ἔργον τοῦ Φιλίππου, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Μακεδόνων. Ἀλλὰ τοῦτο, μέχρι τινὸς ἀληθές, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ νέα ἀπόδειξις τῆς μεγάλης ἠθικῆς ἐκλύσεως ἣτις ἐπεκράτησεν ἤδη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, καὶ τῆς ἀναμεισθητῆτος ἀληθείας ὅτι ἡ κυρία τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐστὶ μετετέθη ἔκτοτε ἀπὸ Ἀθηνῶν, καὶ Σπάρτης, καὶ Θηβῶν, εἰς Πέλλαν. Ἐπιπέως ἀνάλογόν τι δὲν εἶχε συμβῆ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἐκτονταετηρίδος, καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης; Ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι, οὐδεμίαν ἔδειξαν προθυμίαν, μετὰ τὴν ἐν Μυκκλή μάχην, πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου, τοῦ διεξαχθέντος τότε κυρίως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἐπεταὶ ἄρα ἔγε ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ἐπιχειρήμα δὲν ἦτο ἐθνικόν; ἄπαγε! Ἐπεταὶ μόνον ὅτι κυρία ἐστὶ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἦσαν τότε αἱ Ἀθῆναι καὶ ὄχι ἡ Σπάρτη. Πάλιν ἐπὶ Ἀγησιλάου, αἱ Ἀθῆναι οὐ μόνον δὲν μετέσχον τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος ἀλλὰ καὶ ἀντέπραξαν, διότι τότε κυρία ἐστὶ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἦτο ἡ Σπάρτη καὶ ὄχι αἱ Ἀθῆναι. Τὸ ἐπιχειρήμα λοιπὸν τὸ ὁποῖον ἀπεφασισεν ὁ Φίλιππος καὶ προέκειτο νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Ἀλέξανδρος, ἦτο ἐθνικόν, ἑλληνικόν, καὶ αἱ ἀφορμαὶ αὐτοῦ ἦσαν δίκαιαι· ἴδωμεν ἤδη ὁποῖαι τινες ἦσαν αἱ περιστάσεις κατ' ἃς ἐμελλε νὰ διενεργηθῇ.

Ὁ Ἀλέξανδρος, στρατεύων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, οὐδεμίαν εἶχε νὰ φοβηθῆ σπουδαίαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἐπανάστασιν, οἷα συνέβη ἐπὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας καὶ ἐπὶ Ἀγησιλάου. Αἱ Θῆβαι εἶχον καταστραφῆ, αἱ Ἀθῆναι ἐπανειλημμένως ἐταπεινώθησαν, ἡ δὲ Σπάρτη μόλις ἠδύνατο ν' ἀντιέξῃ εἰς τοὺς γείτονας αὐτῆς Μεσσηνίους καὶ Ἀρ-

κάδας· ὥστε στρατὸς εὐάριθμος, καταλειφθεὶς εἰς τὴν Εὐρώπην, ἤρκει ἵνα συνέχη τὴν ἀντιμακεδονικὴν μερίδα καὶ ἵνα περιστείλῃ, ἐν ἀνάγκῃ, πᾶν ἐπαναστατικὸν αὐτῆς κίνημα. Ἄλλὰ τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον εἶδομεν προηγουμένως εἰς τὴν ἐσχάτην περιελθὸν παραλυσίαν, εἶχεν ἤδη ἀνακύψει ἀπὸ τῆς πολλῆς ἐκείνης ἀναρχίας καὶ ἐφαίνετο δυνάμενον νὰ ἀνθέξῃ ὡπωςοῦν. Αἱ τελευταῖαι εἰδήσεις τὰς ὁποίας περὶ τοῦ κράτους τούτου ἐδώκαμεν, ἀνατρέχουσιν εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν Μαντινείῃ μάχην χρόνους, ὅτε ὁ Ἀγησίλαος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου (σελ. 771 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου). Αἱ πλείσται τῶν δυτικῶν σατραπειῶν εἶχον τότε ἀποστατήσαι κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἡ δὲ Αἴγυπτος διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος ὑπὸ ἰδίου βασιλεῖς. Ἄλλ' ἔκτοτε τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν· ὁ Ἀρταξέρξης Β', ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀφοῦ κατέβαλεν εἰς Κούναξα τὸν ἀδελφὸν Κῦρον, ἀπέθανε περὶ τὸ 359 καὶ διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ὄχος, μετονομασθεὶς καὶ αὐτὸς Ἀρταξέρξης. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Φίλιππος ἐνέβαλε τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνηγορεύθη μέλος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, ὁ Ὄχος κατώρθωσε νὰ καθυποβάλῃ αὐτῷ δύναν οἶαν δὲν εἶχε πλέον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ξέρξου. Δύο ἄνδρες συνετέλεσαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἀναβίωσιν ἐκείνην, ὁ ῥόδιος Μέντωρ καὶ ὁ πέρσης Βαγῶας. Καὶ ὁ μὲν Βαγῶας συνώδευσε τὸν Ὄχον, μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων, εἰς τὰς μεσογειοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὁ δὲ Μέντωρ προσχειρίσθη σατράπης τῆς παραλίας. Μὴ ἀπορήσωμεν δὲ ὅτι Ἕλλην ἀνὴρ ἴσχυσε τοσοῦτον παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ· τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως δι' ἧς κατετροπώθησαν οἱ ἀποστάται καὶ μάλιστα ἡ Αἴγυπτος, συνέκειτο ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων. Ἄξιον μάλιστα σημειώσεως εἶναι ὅτι καὶ ὁ ἐγγώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Νεκτανεβῶ, δι' Ἑλλήνων ὁμοίως μισθοφόρων ἠδυνήθη νὰ παρατείνῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, ὥστε ἡ τύχη τῆς Ἀσίας πρὸ καιροῦ ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ὑπερίσχυσε δὲ ἡ περὶ τὸν Ὄχον ἑλληνικὴ μερὶς ἰδίως διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ Βαγῶου καὶ τοῦ Μέντορος. Ὁ Μέντωρ μετέπειτα παρέσχε τῷ βασιλεῖ ἐτέραν μεγάλην ὑπηρεσίαν, διότι καθυπέταξεν αὐτῷ ἀπάσας τὰς χώρας καὶ πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅσκι, ὑπὸ ἰδίου διατελοῦσαι δυνάστας, οὔτε φόρον ἐπλήρωνον.

οὔτε εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ βασιλέως ὑπήκουον, καὶ ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καθ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ παράλια τῆς Ἀσίας. Ναὶ μὲν περὶ τὸ 338 ὁ παντοδύναμος Βαγῶας ἐδηλητηρίασε τὸν Ὄχον καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν νεώτατον τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὀνόματι Ἀρσὴν, φονεύσας ὅλους τοὺς λοιπούς· μετὰ δὲ δύο ἔτη, ἐδολοφόνησε καὶ τὸν Ἀρσὴν καὶ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ τέκνα, ὥστε οὐδεὶς ἤδη ὑπελείπετο ἄμεσος ἀπόγονος τῶν βασιλέων, προεχειρίσθη δὲ βασιλεὺς, ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου ἐκείνου ἀνδρὸς, φίλος τις αὐτοῦ ὀνόματι Δαρεῖος Κοδομανός, ἀπόγονος ὢν ἐνὸς τῶν ἀδελφῶν Ἀρταξέρξου τοῦ Μνήμονος. Ἐντεῦθεν τὸ κράτος ἐφαίνετο παραδοθὲν πάλιν εἰς τὴν ἀναρχίαν ἀπὸ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀπαλλάξει αὐτὸ ὁ βασιλεὺς Ὄχος. Ἄλλ' ὁ Δαρεῖος ὁ Κοδομανός δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχὰς ἄνθρωπος ἀπεστερημένος παντὸς προτερήματος. Εἰς πρόσφατόν τινα κατὰ τῶν Καδουσίων πόλεμον ἐκτήσατο ὄνομα μέγα, μονομαχήσας πρὸς ἓνα τῶν πολεμίων διαβεβημένον ἐπ' ἀλκῇ καὶ ἀνδρείᾳ, καὶ ἀποκτείνας αὐτόν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἀναγόμευσίν του, προέλαθε νέας τοῦ Βαγῶου ἐπιβουλὰς καταστήσας αὐτὸν ἐκποδῶν. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἀνεγνωρίσθη καθ' ὅλον τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἠνωμένον καὶ ἠδύνατο ν' ἀντιπαρατάξῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις κατὰ παντὸς πολεμίου. Βασιλεύσας ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 336, ὅτε ὁ Φίλιππος παρεσκευάζετο πρὸς τὸν μέγαν ἀγῶνα, ὁ δὲ Παρμενίων καὶ ὁ Ἄτταλος, περαιωθέντες εἰς Ἀσίαν, εἶχον ἀρχίσει τὰς πρῶτας ἐχθροπραξίας, ὁ Δαρεῖος διέταξε τὰ πρὸς ἄμυναν ἀναγκαῖα καὶ συγχρόνως ἐπεχείρησε νὰ ὑποκινήσῃ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα κατὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος συνετέλεσεν εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Φιλίππου· βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκαυχῆθη ἐπὶ τούτῳ, καὶ ὅτι κατ' ἀρχὰς νομίσας πάντα κίνδυνον παρελθόντα, τὸν μὲν Ἀλέξανδρον περιεφρόνησε, διέκοψε δὲ τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνεννοήσεις. Ἄλλ' ἅμα ἔμαθε τὰ κατορθώματα τοῦ νέου βασιλέως ἐν Θράκῃ, ἐν Ἰλλυρίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐπίεσθη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο τούλάχιστον ἀνάξιος τοῦ πατρὸς διάδοχος, ἐπανελάθε δραστηρίως ὅπως οὖν τὰ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κράτους ἀπαιτούμενα. Ὁ φοινικικὸς στόλος διετάχθη νὰ ἐτοιμασθῇ· οἱ ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν Λυδίᾳ σατράπαι συνεκρότησαν δύναμιν ἀξιόλογον συγκειμένην ἐν μέρει ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων, ὁ δὲ Μέμνων, ὅστις φαίνεται διαδεχόμενος τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μέντορος, ἔλαθε παρὰ τοῦ βασιλέως χρήματα ἱκανὰ πρὸς συγκρότησιν ἐτέρου κατὰ τὴν παραλίαν στρατοῦ πεντακίςχιλίων Ἑλλήνων μισθοφόρων.

Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὴν στρατείαν αὐτοῦ, τὸ περσικὸν κράτος πολὺ ἀπέιχε τῆς ἀναρχίας καὶ παραλυσίας εἰς ἣν ἄλλοτε, ὡς εἶδομεν, εἶχε περιπέσει. Βεβαίως οἱ Πέρσαι ἦσαν πάντοτε Πέρσαι· δὲν εἶχον τὴν ἐντέλειαν τοῦ στρατιωτικοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀργανισμοῦ, μάλιστα μετὰ τὰς ἐπενεχθείσας ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου βελτιώσεις· δὲν εἶχον οὐδὲ τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχρώντως ἐκ τῆς στρατηγικῆς καὶ πολεμικῆς εὐφυΐας τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων· ἔπραξαν δὲ ἀμαρτήματα ἀσύγνωστα, τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι μεγάλας συμφοράς. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ πολέμιος ἐκεῖνος δὲν ἦτο ἄξιος τοσαύτης περιφρονήσεως ὅσῃν συνησθάνοντο πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν μυρίων, περιφρονήσεως ἣν τοσοῦτον ζωγραφικῶς ἐξέφρασεν ὁ Ἀρκάς Ἀντίοχος, ὅστις, εἰς ὧν τῶν μετὰ Πελοπίδου ἀπελθόντων εἰς Σοῦσα πρέσβειων, εἶπε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς τοὺς συμπολίτας «ὅτι βασιλεὺς ἀρτοκόπους μὲν καὶ ὄψοποιούς καὶ οἰνοχόους καὶ θυρωροὺς παμπληθεῖς ἔχοι, ἄνδρας δὲ οἱ μάχονται ἄν Ἑλλησι πάνυ ζητῶν οὐκ ἔφη δύνασθαι ἰδεῖν· πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ τῶν χρημάτων πλῆθος ἀλαζονείαν οἱ γε δοκεῖν ἔφη εἶναι, ἐπεὶ καὶ τὴν ὑμνουμένην ἄν χρυσὴν πλάτανον οὐχ ἱκανὴν ἔφη τέττιγι σκιάν παρέχειν.» Οὐδὲ ἀκριβὴς εἶναι ἡ σύγκρισις ἣν τινες ἐπεχείρησαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ κατακτήσεων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς κατακτήσεις τῶν μὲν Ἰσπανῶν ἐν τῇ Ἀμερικῇ κατὰ τὴν 15^η ἑκατονταετηρίδα, τῶν δὲ Ἀγγλῶν καὶ Γάλλων ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἐν τῇ Σινικῇ κατὰ τὴν προηγουμένην ἑκατονταετηρίδα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Βεβαίως ἡ ἠθικὴ ἰσχὺς τοῦ Εὐρωπαϊοῦ ὑπῆρξε πανταχοῦ καὶ πάντοτε μεγάλη, ἀλλὰ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔργον ἦτο ὁμολογουμένως πολὺ δυσχερέστερον τοῦ ἔργου τῶν νέων Εὐρωπαϊῶν κατακτητῶν. Δὲν λέγομέν τι ἐπὶ τοῦ παρόντος περὶ τῆς θαυμαστῆς πολιτικῆς συνέσεως ἣν ἔδειξεν ὁ ἀνὴρ, καὶ τῆς ὁποίας ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα μαρτυροῦσι τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς νεωτέρους κυριάρχας τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ περιοριζόμενοι εἰς μόνον τὸ πολεμικὸν μέρος, παρατηροῦμεν, ὅτι, ὄχι μόνον οἱ Πέρσαι ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι καὶ φιλότιμοι, ὄχι μόνον εἶχον χρηματικούς πόρους ἀνεξαντλήτους, ὄχι μόνον πρὸ πολλοῦ ἦσαν ἐξωκειωμένοι πρὸς τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄργανα αὐτὰ τῆς πολεμικῆς τέχνης, ὃ ἐστὶ τὰ εἶδη τῶν ἐπιθετικῶν καὶ τῶν ἀμυντικῶν ὀπλων, ἦσαν σχεδὸν ἀπαράλ-

λακτα παρά τε τοῖς Πέρσαις καὶ παρά τοῖς Ἕλλησιν, ἐνῶ οἱ μὲν ἐπιχώριοι τῆς Ἀμερικῆς οὐδὲ τοῦ πυροβολικοῦ ἔννοιαν εἶχον, οὐδὲ τοῦ ἰππικοῦ, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ δύο ταῦτα κύρια τῆς πολεμικῆς παρασκευῆς συστατικά· οἱ δὲ τῆς Ἀσίας ἐπιχώριοι δὲν ἦσαν μὲν ὅλως ἀλλότριοι πρὸς τὰ ὄργανα τῆς νεωτέρας τῶν Εὐρωπαϊῶν πολεμικῆς τέχνης, ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο παρ' αὐτοῖς ἢ τῶν ὀργάνων τούτων ἀτέλεια ὥστε ἀναγκαιῶς ἢ ὑπεροχῇ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀπέβη ἀκατάσχετος. Οὐδεμία ἄρα ἰσότης ὄρων καὶ περιστάσεων ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν νεωτέρων κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων· ἐνῶ μεταξὺ τῶν Περσῶν καὶ Ἑλλήνων, ἂν ὄχι ἐντελῆς ἰσότης, μεγίστη ὁμως ἦτο ἢ κατὰ τοῦτο ὁμοιότης, ἐξ οὗ τὸ κατόρθωμα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερον. Μὴ λησμονήσωμεν δ' ἐπὶ πᾶσιν ὅτι οἱ Πέρσαις εἶχον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὴν ἐκείνην τὴν φυλὴν ἣτις ἐπῆλθεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας· ὅτι ὁ στόλος αὐτῶν, ὁ φοινικικὸς στόλος, ἦτο ὄχι μόνον ἐνάμιλλος ἀλλὰ ἴσως καὶ κρείττων ἤδη τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ ὅτι εἶχον πολλοὺς τρόπους ἵνα ὑποκινήσωσιν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κράτει τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντιπερισπασμοὺς, αἵτινες δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἔχωσι τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀρχαιοτέρων ἀντιπερισπασμῶν, ἠδύναντο ὁμως πάντοτε νὰ ἐνοχλήσωσι τὸν Ἀλέξανδρον. Ὅποιᾶς δὲ καὶ ὁπόσας δυσκολίας εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἐπιχειρήμα, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀποτυχίας ἣν ὑπέστη ἢ μοῖρα τοῦ στρατοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ 336 προαποσταλεῖσα εἰς Ἀσίαν, ὑπὸ ἡγεμόνας ἐμπειροτάτους, διότι ὁ Παρμενίων ἐκυρίευσεν μὲν τὸ Γρύνιον, ἐπολιόρησεν δὲ τὴν Πιτάνην, ἀλλὰ τότε, ἐπιφανεῖς ὁ Μέμνων καὶ καταπληξάμενος τοὺς Μακεδόνας, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ἕτερος τῶν Μακεδόνων στρατηγός, ὁ Κάλλας, προσβλήθεις ἐν Τρωάδι, ἠττήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸ Ροίτιον. Ἄλλο δὲ οὐδὲν φαίνονται πράξαντες οἱ Μακεδόνες οὗτοι ἐν διαστήματι δύο περίπου ἐτῶν ἢτοι μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 334, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν, ὡς προείπομεν, συμπληρώσει τὰς προπαρασκευὰς καὶ συγκεντρώσει τὸν στρατὸν τὸν ὠρισμένον νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν Μακεδονίᾳ κατέλιπεν ἕνα τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἰκανωτέρων τοῦ Φιλίππου ἀξιωματικῶν, τὸν Ἀντίπατρον, δούς αὐτῷ στρατιωτικὴν δύναμιν 12,000 πεζῶν καὶ 1500 ἰππέων, ἀποχρῶσαν, ὡς ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν, ἵνα συνέχῃ πᾶσαν

ἑσωτερικὴν ἀντίπραξιν, καὶ ἵνα ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐνδεχομένην ἐπίθεσιν τοῦ περσικοῦ στόλου. Αὐτὸς δὲ ἤγαγε τὸν στρατὸν κατ' ἀρχὰς ἀπὸ Πέλλης εἰς Ἀμφίπολιν, ὅπου διέβη τὸν Στρυμόνα· ἔπειτα ἐπορεύθη ἐπὶ τὰς πόλεις Ἀβδηρα καὶ Μαρώνειαν, ἐξηκολούθησεν ἐκεῖθεν τὴν πορείαν διὰ τῆς Θράκης, ἐπέρασε τοὺς ποταμοὺς Ἐβρον καὶ Μέλανα, καὶ τελευταῖον, διὰ τῆς θρακικῆς χερσονήσου, ἔφθασεν εἰς Σηστόν. Ἐνταῦθα εὔρε τὸν στόλον αὐτοῦ, ὅστις συνεποσώθη εἰς 160 τριήρεις ἐκτὸς πολλῶν ἐμπορικῶν πλοίων, ἀφοῦ προσέλαβε τὰς ἀξιολόγους μίρας τὰς ὁποίας ἐπεμψαν διάφοροι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἰδίως αἱ Ἀθηναίαι. Ἀπὸ τῆς ἐν Εὐρώπῃ Σηστοῦ εἰς τὴν ἐν Ἀσίᾳ Ἀβυδον, ἡ διάβασις τοῦ στρατοῦ ἐγένετο ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος ἢ δυσκολίας. Τὴν διάβασιν ταύτην ἐπεστάτησεν ὁ Παρμενίων, διότι ὁ Ἀλέξανδρος, χωρισθεὶς ἀπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν Σηστῶ, ἀπῆλθεν εἰς Ἐλεοῦντα, κατὰ τὴν μεσημβρινωτάτην ἄκραν τῆς χερσονήσου, ὅπου ὑπῆρχε τέμενος καθιερωμένον εἰς τὸν Πρωτεσίλαον ἐκεῖνον (σελ. 44 τοῦ πρώτου τόμου) ὅστις, κατὰ τὸν μῦθον, πρῶτος Ἑλλήνων, ἐπὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἐκπηδήσας εἰς τὴν τῆς Τροίας παραλίαν, ἐφονεύθη ὑπὸ Δαρδάνου ἀνδρός. Ὁ Ἀλέξανδρος, τοῦ ὁποίου ἡ φαντασία δὲν ἔπαυε συνδυάζουσα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ μὲ ὅλας τὰς προηγουμένας σχέσεις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸς τὴν Ἀσίαν, ἐτέλεσεν ἐκεῖ θυσίαν εἰς τὸν ἥρωα, καὶ καθιέτευσεν αὐτὸν ἵνα τὸ παρὸν ἔργον ἀποβῆ εὐτυχέστερον τῶν προτέρων. Ἐξ Ἐλεοῦντος δὲ διέβη ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ τῆς στρατηγίδος νεώς, ἦν αὐτὸς ἰδίᾳ χειρὶ ἐκυθέρινα, εἰς τὸν λεγόμενον Ἀχαιῶν λιμένα, οὐ μακρὰν τοῦ Ἰλίου. Κατὰ τὸν διάπλουν τοῦτον φθάσας εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἑλλησπόντου, ἔθυσεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ εἰς τὰς Νηρηίδας ταῦρον καὶ ἐτέλεσε σπονδὰς ἐκ χρυσῆς φιάλης, μεθ' ὅ, φέρων τὴν πανοπλίαν. ἐξέβη πρῶτος, ὡς ποτε ὁ Πρωτεσίλαος, εἰς τὴν γῆν τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' οὐδένα εὔρεν, ὡς ἐκεῖνος, πολέμιον ἵνα ἀντιπαραταχθῆ κατ' αὐτοῦ. Ἐκεῖθεν ἀνελθὼν εἰς τὸ Ἴλιον, ἔθυσεν τῇ Ἀθηνᾷ, καὶ τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς, λαβὼν ἀντ' αὐτῆς τινὰ τῶν ὄπλων τὰ ὁποῖα λέγεται ὅτι ἀνῆκόν ποτε εἰς τοὺς ἥρωας τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἔκτοτε δὲ οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ βασιλέως ἔφερον συνήθως πρὸ αὐτοῦ εἰς τὰς μάχας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων παναρχαίων μνημείων τὰ ὁποῖα οἱ τοῦ Ἰλίου κάτοικοι ἐπέδειξαν τότε αὐτῷ ἦτο καὶ ἡ οἰκία τοῦ Πριάμου μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ βωμοῦ τοῦ Ἐρκείου Διός, παρὰ τὸν ὁποῖον ὁ δυστυχῆς οὗτος γέρον ἐθανατώθη διὰ χειρὸς τοῦ Νεοπτολέμου (σελ. 51 τοῦ πρώτου

τόμου). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Νεοπτολέμου, καὶ τούτου ἕνεκα ὑποκείμενον πάντοτε εἰς τὴν ἀνεξιλέωτον τοῦ Πριάμου ὀργὴν, ἐτέλεσε καὶ ἐν τῷ βωμῷ τούτῳ θυσίαν ἰλαστήριον πρὸς ἐξευμένισιν τοῦ ἐκεῖ θανόντος βασιλέως. Προσελθὼν ἔπειτα εἰς τὸν τάφον καὶ τὴν στήλην τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ πατρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, οὐ μόνον στέφανον ἐπ' αὐτῶν ἀπέθεσεν, ἀλλὰ καὶ ἀλειψάμενος λίπα περιέδραμε περὶ τὸν τάφον γυμνός, κατὰ τὸ ἔθος, ἀνακράξας, ὡς λέγεται, τότε ὅτι μακαρίζει τὸν ἥρωα ἐκεῖνον ὅστις καὶ ζῶν φίλου πιστοῦ καὶ τελευτήσας μεγάλου κήρυκος τῶν κατορθωμάτων ἔτυχε. Τελευταῖον ὁ Ἀλέξανδρος ἱδρυσεν εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τῆς διαβάσεως αὐτοῦ, ἐκεῖ ὅπου ὁ στρατὸς κατέλιπε τὴν Εὐρώπην καὶ ἐκεῖ ὅπου ἀπεβιβάσθη εἰς Ἀσίαν, βωμοὺς εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς, καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦ Ἡρακλέους.

Ὁ στρατὸς οὗτος ἐξετασθεὶς μετὰ τὴν εἰς Ἀσίαν διαπεραίωσίν του εὐρέθῃ συγκείμενος ἐκ 30,000 πεζῶν καὶ 4500 ἰππέων. Ἡ φάλαγξ καὶ οἱ ὑπασπισταὶ συνεποσοῦντο εἰς 12,000 ἀνδρῶν Μακεδόνων, τὸ συμμαχικὸν πεζικὸν εἰς 7000 ἐκ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τὸ μισθοφορικὸν εἰς 5000· τούτων ἀπάντων ἦρχεν ὁ Παρμενίων. Καὶ πλὴν τούτων συνεξεστράτευσαν βάρβαροι πεζοὶ ἐλαφρῶς ὦπλισμένοι 6000, ἐξ ὧν Ὀδρύσαι, Τριβαλλοὶ καὶ Ἰλλυριοὶ 5000, Ἀγριᾶνες δὲ τοξόται 1000. Ἐπειτα ἦρχετο τὸ βαρὺ μακεδονικὸν ἰππικὸν, οὗ ἦρχε Φιλώτας ὁ Παρμενίωνος, ἄνδρες 1500. τὸ βαρὺ θεσσαλικὸν, οὗ ἦρχε Κάλλας ὁ Ἀρπάλου, ἄνδρες 1500· τὸ συμμαχικὸν ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὗ ἦρχεν ὁ Μιτυληναῖος Ἐριγιῖος, ἄνδρες 600, καὶ τὸ θορκικὸν καὶ παιονικὸν ἐλαφρὸν, ὑπὸ Κάσσανδρον, ἄνδρες 900. Αὕτη τοῦλάχιστον εἶναι ἢ μᾶλλον ἀξιόπιστος ἐξαρίθμησης τῆς πρώτης τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατιᾶς, διότι ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι ἀριθμοὶ, οἵτινες ὅμως οὐδ' αὐτοὶ ὑπερβαίνουναι τὰς 43,000 ἀνδρῶν πεζῶν καὶ τὰς 5500 ἀνδρῶν ἰππέων. Ὁ βασιλεὺς συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ, παρεκτὸς τῶν στρατευμάτων τούτων, καὶ ποικίλας μηχανὰς, ἐπιτηδεΐας πρὸς μάχας τε καὶ πολιορκίας· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ στρατὸς ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως δυσανάλογος πρὸς τὸ ἔργον. Ἦτο δὲ καὶ τὸ ταμεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου ὀπωροῦν πενιχρὸν, διότι, ἐξαντληθὲν ἀπὸ τῶν προηγουμένων ἀδιακόπων πολέμων, ὄψεων καὶ παρασκευῶν, δὲν περιεῖχε κατὰ τινας εἰμὴ 70 τάλαντα, κατ' ἄλλους δὲ τόσα μόνον χρήματα ὅσα ἦρκουν πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας. Οὐδ' ἠδυνήθη ὁ Ἀλέξανδρος νὰ

συμπληρώσῃ τὰς παρασκευὰς εἰμὴ διὰ δανείου 800 ταλάντων, τὰ ὅποια, προστιθέμενα εἰς τὰ 500 τάλαντα ἅτινα εἶχε δανεισθῆ προηγουμένως ὁ πατὴρ αὐτοῦ Φίλιππος, ἀνεβίβασαν τὸ δημόσιον τῆς Μακεδονίας χρέος, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, εἰς 8 ἑκατομμύρια ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν ἴσων πρὸς 50 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια σημερινῶν ὥστε καὶ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις καὶ οἱ χρηματικοὶ πόροι δι' ὧν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέχειρσεν τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας φαίνονται εὐτελεῖς, μάλιστα ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν στρατιὰν ἣν πρὸ 150 ἐτῶν ἐπήγαγεν εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Ξέρξης. Ἄλλ' ἡ μὲν πενία ἦτο τὸ ἰσχυρότατον ἴσως τῆς νίκης ἐλατήριον, ὅπως αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος δι' ἄλλων λέξεων πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ἐξήγησε· διότι, λέγεται, ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν ἐμελλε νὰ ἐκπλεύσῃ ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, διένειμεν εἰς τοὺς ἐταίρους ἅπαντα τὰ βασιλικά κτήματα καὶ ἀπάσας τὰς βασιλικὰς προσόδους. Ἐρωτήσαντος δὲ τότε ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστατῶν αὐτοῦ στρατηγῶν, τοῦ Περδίκκου, «σεαυτῷ δὲ, ὦ βασιλεῦ, τί καταλείπεις;» ἀπεκρίθη ἐκεῖνος «τὰς ἐλπίδας!» Τὸ δὲ ποσὸν τοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο εὐαριθμότερον τῶν στρατῶν ἐκείνων δι' ὧν τσακίς οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες κατετρόπωσαν τοὺς βαρβάρους· ἀντιπαραβαλλόμενον δὲ πρὸς τὸν ἀκαταμέτρητον τοῦ μεγάλου βασιλέως ὄχλον, ἀποδεικνύει μόνον τὴν ἀλλόκοτον διαφορὰν ἣτις καὶ κατὰ τοῦτο ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιανῶν δοξασιῶν. Οἱ ἀσιανοὶ ἀνέκαθεν ἠξίωσαν ὅτι ἡ κυριωτάτη τοῦ στρατοῦ δύναμις συνίσταται εἰς τὸ πολὺ αὐτοῦ πλῆθος, οἱ δ' εὐρωπαῖοι ἐξ ἐναντίας ἐπρέσβευσαν αἰείποτε, ὅτι τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ προτέρημα εἶναι ὁ καλὸς ὀργανισμὸς καὶ ὄπλισμός. Τρώντι τὰ μεγάλα πολεμικὰ πλήθη ἔχουσι πρῶτον τοῦτο τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκροτῶνται καθ' ὀλοκληρίαν ἐξ ἀνδρῶν λογάδων, καὶ ἐξ ἀνάγκης περιλαμβάνουσι πολλὰ ἀπόλεμα στοιχεῖα, τὸ ἀσθενὲς τοῦτο τῆς στρατιᾶς μέρος οὐδετερώνει πολλάκις ἅπασαν τὴν ἐνέργειαν τῶν κραταιότερων μερῶν. Εἰς τὴν περὶ Κούναξα μάχην λ. χ. οἱ μὲν μύριοι κατὰ Κύρου στρατεύσαντες Ἕλληνες ἐνίκησαν ἀντιπάλους ἀναριθμήτους, τὰ δὲ δεκαπλάσια αὐτοῦ ἀσιανὰ τάγματα κατετροπώθησαν. Ἐπειτα ἡ διατροφή καὶ ἡ ἄλλη συντήρησις εἶναι τόσῃ δυσχερεστέρα ὅσῃ ὁ στρατὸς εἶναι πολυαριθμότερος· καὶ συνήθως ἡ περὶ τοῦτο δυσκολία ἀποβαίνει τσαυτῆ, ὥστε συνεπάγεται τὴν διάλυσιν ἢ τὴν ὀπισθοχώρησιν αὐτοῦ. Ἄν ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου ἠδύνατο νὰ παρατείνῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι διατριβὴν, ἴσως δὲν ἐματαιοῦτο τὸ ἔργον αὐτοῦ· τὸ ἔργον τοῦτο

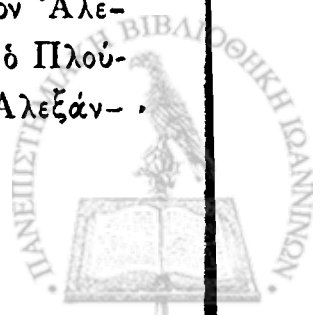

ἀπέτυχε πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ διότι ὁ στρατὸς δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ δι' ἔλλειψιν τροφῶν. Τελευταῖον ὅσον ἐντελῶς καὶ ἂν ἦναι ὀργανωμένος ὁ στρατὸς, ὅταν τὸ πλῆθος αὐτοῦ ὑπερβαίῃ εὐλόγους τινὰς ὄρους, δὲν ὑπάρχῃσι δὲ τηλεγράφοι καὶ σιδηρόδρομοι, ἢ κυβέρνησις αὐτοῦ ἀποβαίνει δυσκοινομήτος. Οὐδέποτε βεβαίως ὑπῆρξε στρατὸς βέλτιον κατηρτισμένος τοῦ στρατοῦ ὃν ἤλασεν ἐπὶ τὴν Ῥωσίαν ὁ Ναπολέων, καὶ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μία τῶν κυρίων αἰτιῶν τῶν πρώτων ἀτυχημάτων τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης, ὑπῆρξε τὸ δυσκυβέρνητον τῶν ἀπείρων αὐτῆς ταγμάτων. Σώματα εὖρωστα καὶ καλῶς ἐξησκημένα· ὄπλισμός ἐπιτήδειος· πειθαρχία αὐστηρά· εὐρυθμία περὶ τὰς κινήσεις· δίαιτα ἀγαθὴ καὶ ὑγιεινὴ· ἐντεχνος συνδυασμός τῶν διαφόρων τῆς πολεμικῆς τέχνης στοιχείων· τοιαῦτα εἶναι τὰ προτερήματα δι' ὧν κατορθοῦται ἐπὶ τέλους ἡ νίκη, ἔστω ὁ στρατὸς ἀσυγκρίτως τοῦ ἀντιπάλου εὐαριθμότερος. Ὁ δὲ μακεδονικὸς στρατὸς ἦτο καθ' ὅλα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα ὁμολογουμένως πολὺ τοῦ περσικοῦ καθυπέροτερος. Ὁ τελευταῖος οὗτος οὐδεμίαν εἶχε λάβει βελτίωσιν ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομῆς, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν μυριῶν, ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀγησιλάου στρατείας, ὅτε ἀνεδείχθη ἀδιαλείπτως τσοῦτον τοῦ ἑλληνικοῦ κατώτερος. Πῶς λοιπὸν ἤδη ἠδύνατο νὰ ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὸν μακεδονικόν, τοῦ ὁποίου κατήντησαν ὑποδεέστεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων ὀπλιτῶν; Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ἤγετο ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵτινες, ὡς ὁ Παρμενίων, ὁ Φιλώτας, ὁ Κάλλας, ὁ Κάσσανδρος, ὁ Ἡφαιστίων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ Κρατερός, ὁ Περδίκκας, ὁ Λυσίμαχος καὶ μυριοὶ ἄλλοι, ἐπὶ εἰκοσαετίαν σχεδὸν ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον ἀσχοῦμενοι περὶ τοὺς βαρυτάτους καὶ λαμπροτάτους τῶν ἀγώνων, κτησάμενοι οὕτω ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα πρὸς τὰς ὁποίας ἦκιστα ἠδύνατο νὰ ἀνταγωνισθῇ μόνῃ ἢ προσωπικῇ ἀνδρεία τῶν Μήδων καὶ Περσῶν μεγιστάνων. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν βαθεῖαν πεποίθησιν, ἣν εὐλόγως εἶχεν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς περὶ τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα, πεποίθησιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ δύναμις ἀπέβκινεν ἀκαταγώνιστος, δὲν θέλομεν κατακρίνει βεβαίως ἐπὶ παραλόγῳ τόλμῃ τὸν Ἀλέξανδρον.

Ἄλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πλεονέκτημα ὑπῆρξεν

ἡ στρατηγική τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ μεγαλοφυΐα. Πολλοὶ ἀπεποιήθησαν αὐτῷ τὰ τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός προτερήματα· καὶ οὗτοι ὅμως ὠμολόγησαν ὅτι ὡς πολεμικὸς ἀνὴρ ἀνεδείχθη ἀπαράμιλλος. Ἡ τόλμη αὐτοῦ καὶ ἀνδρεία ἦν τοσαύτη ὥστε εὐρέθησαν ἄνθρωποι στηλιτεύσαντες αὐτὴν ὡς μανίαν τινὰ καὶ παραφροσύνην· ἡ δὲ ἀδάμαστος δραστηριότης καὶ ἡ πρὸς πάντα πόνον καὶ πρὸς πᾶσαν ταλαιπωρίαν καρτερία ἐφαίνοντο ὑπερβαίνουσαι τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως. Τοιαῦται ἀρεταί, ὅσάκις συμπέσῃ νὰ ἔχη αὐτὰς βασιλεὺς, καθὸ ἰσχυρῶς ἐπενεργούσαι εἰς τὰ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένα πλήθη, πολλάκις καθ' ἐαυτὰς ἀρκούσιν ἵνα προκαλέσωσι τὰ λαμπρότατα τῶν μεγαλοεργημάτων. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο μόνον στρατιώτης τέλειος· ἦτο καὶ στρατηγὸς τελειότατος. Οἱ στρατηγικοὶ αὐτοῦ συνδυασμοί, ἡ ἐξαιρετος ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς αἰείποτε μετεχειρίσθη δυνάμεις ποικιλωτάτας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοπομένου, τὰ εὐρύτατα πολεμικὰ βουλευμάτων, ἡ ἀδιάλειπτος πρόνοια, τὸ πολυμήχανον πνεῦμα δι' οὗ κατίσχυε τῶν ἀδιακόπως ἀνανεουμένων δυσχερειῶν καὶ ἡ ταχύτης τῶν κινήματων αὐτοῦ ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει, ἀνέδειξαν αὐτὸν τὸν μέγιστον οὐ μόνον τῶν ἀρχαίων ἡγεμόνων, ἀλλὰ, δυνάμεθα θαρρούντως εἰπεῖν, τὸν μέγιστον τῶν ἡγεμόνων ὅσους ἀναφέρει ἄχρι τοῦδε ἡ ἱστορία· τοῦλάχιστον τὸ ἔργον αὐτοῦ διὰ τὴν ἀχανῆ ἔκτασιν, τὴν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν, καὶ τὰ ποικίλα καὶ μακρὰ ἀποτελέσματα, ὑπερβίνει ὁμολογουμένως πᾶσαν ἄλλην ὑπ' ἀνδρὸς ἐνός ὁποῦδήποτε καὶ ὁποτεδήποτε διαπραχθεῖσαν ἐπιχείρησιν. Ὁ Ἀλέξανδρος καθ' ἐν μόνον ὑπῆρξεν ἀτυχῆς· ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκεῖνο ὑπ' οὐδενὸς συγχρόνου ἱστορήθη ἀριστοτεχνήματος. Πολλοὶ μὲν τῶν περὶ αὐτὸν ἐπεχείρησαν νὰ ἀφηγηθῶσι τὰ κατὰ τὸν ἄνδρα· Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ μετέπειτα ἰδρυτὴς τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐλληνικῆς βασιλείας, ὁ Ἀριστόβουλος, ὁ Διόδωτος, ὁ Καρδιανὸς Εὐμένης ὁ διατελέσας ἀρχιγραμματεὺς αὐτοῦ, ὁ Νέαρχος, ὁ Μεγασθένης, ἕτερος Καρδιανὸς ὁ Ἰερώνυμος, ὁ Κλείταρχος, ὁ Μαρσύας, ὁ Καλλισθένης, ὁ Ὀνησίκριτος. Παρεκτός ὅμως ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τούτων ἦσαν ἡμερολόγια (ἐφημερίδες) μᾶλλον ἢ ἱστορίαι, καὶ ὅτι τινὰ ἦσαν ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαίαις διαβόητα διὰ τὴν ψευδολογίαν καὶ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι οὐδὲ διεσώθησαν ἐξ αὐτῶν εἰμὴ ὀλίγα τινὰ, οἱ δὲ συγγραφεῖς δι' ὧν σήμερον γνωρίζομεν τὰ κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον, εἶναι ὅλοι μεταγενέστεροι, ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀρριανός. Οἱ δύο πρῶτοι οἱ ἐρανοισθέντες ὅσα περὶ Ἀλεξάν-

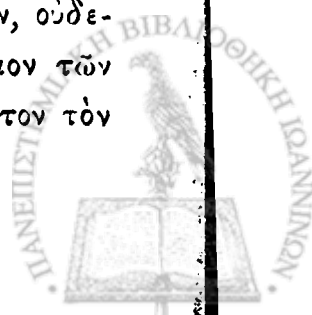

δρου ἔγραψαν ἀπὸ Διοδότου καὶ Εὐμένους, ἤχμασαν, ὁ μὲν Διόδωρος περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ δὲ Πλούταρχος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας μετὰ Χριστόν. Τὸ δὲ κυριώτατον νῦν σωζόμενον ἱστορικὸν περὶ τῆς προκειμένης ἐκστρατείας μνημεῖον εἶναι τὸ « Περὶ Ἀναβάσεως Ἀλεξάνδρου » ὑπὸ Ἀρριανοῦ συνταχθέν. Ὁ Φλάβιος Ἀρριανός, ἐκ Νικομηδείας, ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἐξιστόρησε τὰ κατὰ τὴν ἀνάβασιν ταύτην εἰς βιβλία ἑπτὰ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσα οἱ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἀπεμνημόνευσαν, ἰδίως δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου. Ἡ δὲ ἱστορία αὐτοῦ, εἰ καὶ εἰς πολλὰ βραχεῖα καὶ ἀτελής, ἐπαινεῖται δικαίως διὰ τὸν ἀφελῆ τοῦ λόγου χαρακτήρα, τὴν εἰς πολλὰ ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων ἐκθεσιν, τὴν ἀσφαλῆ περὶ αὐτῶν κρίσιν. Ἀλλὰ τὰ προτερήματα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσιν ἔτι τὸν μέγαν ἱστορικόν· ἀπαιτεῖται πρὸς τούτοις ἰδιάζουσα τις περὶ τὴν παράστασιν τῶν χαρακτήρων τέχνη, ἰδιάζουσα τις περὶ τὴν ἐξεικόνισιν τῶν πραγμάτων φαντασία, ἰδιάζουσα τις ἐν γένει περὶ τὴν ἀφήγησιν λαμπρότης καὶ δύναμις λόγου· καθ' ὅλα δὲ ταῦτα ἡ τοῦ Ἀρριανοῦ συγγραφὴ πόρρω ἀπέχει τῶν ἱστορικῶν ἀριστοτεχνημάτων ἅτινα παρήγαγον ἕτεροι μεγάλοι ἱστορικαὶ περίοδοι, ὑπολαμβανόμενα ἐνίοτε ὡς ἔργα τῆς ἀνθρωπότητος θαυμαστότερα καὶ αὐτῶν τῶν διακαιωνισθέντων ὑπ' αὐτῶν γεγονότων, οἷον λ. χ. τὸ περὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔργον τοῦ Θουκυδίδου. Τοιαύτην ἀξίαν δὲν ἔχει βεβαίως ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρριανοῦ. Εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐγράφησαν μὲν τινὰ περὶ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς πλείστου λόγου ἄξια ἔργα, μάλιστα δὲ τὸ ἐν ἔτει 1833 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Δρούσεν ἐκδοθέν. Ἀλλὰ τὰ νεώτερα ταῦτα ἔργα, οἳαδήποτε καὶ ἂν ἦναι ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ πολυμαθεὶς αὐτῶν, οὐδέποτε δύνανται ν' ἀναπληρώσωσι τοὺς ἐλλείποντας ἀποχρῶντας πρωτοτύπους ὁδηγούς. Ὡστε ὡς προφήτης ἐλάλησεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε, ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως, ἠύχετο μᾶλλον ἢ ἠλπίζε νὰ τύχη ἀνταξίου τῶν κατορθωμάτων κήρυκος. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἱστορικὴ μουσα οὐδὲν ἀφιέρωσεν αὐτῷ τῶν ἑαυτῆς ἀριστουργημάτων, ἡ κοινὴ συνείδησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους περιέβαλε τὴν μνήμην αὐτοῦ δι' ἐπουρανίου τινὸς αἴγλης. Δὲν θέλομεν ἐνθυμίσει ἐνταῦθα ὅτι οἱ κατακτηθέντες λαοὶ ἐτίμησαν αὐτὸν ὡς θεόν, διότι τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συνήθης τῶν ἀνατολικῶν ἔξισ. Οὐδὲ θέλομεν ἀποδώσει πλείονα ἀξίαν εἰς τὴν γνώμην τοῦ συγχρόνου ἐπίσης τεχνίτου Δεινοκράτους, ὅστις δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εἰκο-

νίση προσηκόντως τὸν Ἀλέξανδρον εἰμὴ προτείνων νὰ μετασκευάσῃ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἄθω εἰς ἄγαλμα αὐτοῦ, τῇ μὲν ἀριστερᾷ χειρὶ περιλαμβάνον μυριάνδρον πόλιν, ἐκ δὲ τῆς δεξιᾶς σπένδον εἰς τὴν θάλασσαν ῥεῦμα ποταμοῦ ἀένναον! Ἀλλὰ μήπως καὶ τῶν μεταγενεστέρων οἱ πλείστοι δὲν περιῆλθον εἰς ἀληθῆ τινα ἔκστασιν ἐνώπιον τοῦ μεγάλου ἐκείνου; Μήπως αἱ παραδόσεις ὄλων τῶν ἐθνῶν, ἀνατολικῶν τε καὶ εὐρωπαϊκῶν, δὲν μετέβαλον τὸν ἄνθρωπον εἰς ἡμίθεόν τινα ἥρωα; Μήπως εἰς τῶν βασιλέων τοῦ λόγου τῆς καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὁ περιώνυμος Γάλλος Σατωβριάνδος, δὲν ἀνέκραξέ που, ὅτι, ἐὰν ἄνθρωπός ποτε ὠμοίατε θεόν, ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος; Μήπως ὁ ἐγκριτος Γερμανὸς φιλόσοφος Ἐγγελ δὲν παρέστησεν αὐτὸν ὡς τὸν ἰδεώδη τύπον τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς; Ὡστε οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι, καὶ ἔθνη ὅλα, καὶ κατ' ἰδίαν ἄνδρες περιφανεῖς παρέστησαν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς μετέχοντα ὑπερανθρώπου τινὸς φύσεως. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἡγεμὼν ὁ μετὰ τρισμυρίων ἢ τὸ πολὺ τετρακισμυρίων ἀνδρῶν ἐπιχειρήσας τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ ἐξηγεῖται λοιπὸν ἤδη πῶς ὑπ' αὐτοῦ καθοδηγούμενος ὁ μακεδονικὸς στρατὸς, εἰ καὶ εὐάριθμος, ἐπέιθετο ὅτι τὰ πάντα ἡδύνατο νὰ τολμήσῃ, τὰ πάντα νὰ διαπράξῃ, τολμήσας τῶ ὄντι καὶ διαπράξας ὅσα οὐδεὶς ποτὲ ἕτερος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἐξηγήσωμεν πρὸ πάντων τὸ στρατηγικὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου σχέδιον. Ὁ βασιλεὺς εἶχε πολλὴν καὶ εὐλογον πεποιθήσιν εἰς τὸν πεζικὸν αὐτοῦ στρατὸν, ἀλλὰ ἐνόει ὅτι κατὰ θάλασσαν ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου καὶ ὅτι οὗτος θαλασσοκρατῶν ἡδύνατο νὰ κόψῃ μὲν τὴν μετὰ τῆς Μακεδονίας συγκοινωνίαν, νὰ ὑποκινήσῃ δὲ στάσιν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ὅθεν ὁ Ἀλέξανδρος πρῶτον καὶ κύριον αὐτοῦ σκοπὸν ἔθετο, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦς Πέρσας ἅπασαν τὴν δυτικὴν αὐτῶν παραλίαν, ἀπὸ Ἑλλησπόντου μέχρις Αἰγύπτου, ἵνα οὕτως ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτοὺς πάντα τρόπον τοῦ νὰ ἔχωσι ναυτικὴν ἐν τῇ μεσογείῳ δύναμιν. Καὶ εἰς τοῦτο ἠσχολήθη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ. Εὐτυχώτερον στρατηγικὸν βούλευμα οὐδέποτε ἐσχεδιάσθη καὶ ἐξετελέσθη δὲ λαμπρότατα. Ὁ Ἀλέξανδρος διεπεραιώθη κατὰ μῆνα μάρτιον ἢ ἀπρίλιον τοῦ 334 εἰς Ἀσίαν, οὐδεμίαν ἀπαντήσας ἀντίστασιν· τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καὶ καίριον τῶν Περσῶν ἀμάρτημα. Ἐὰν ἐγκαίρως προσῆγον εἰς τὸν Ἑλλησπόντον τὸν

στόλον αὐτῶν, ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος ἦτο ἰσχυρότερος τοῦ ἑλληνικοῦ, οἱ πολέμιοι ἠδύναντο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπ' αὐτοὺς κίνδυνον. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἔπραξαν καὶ ἄλλα οὐδὲν ἦττον ἀσύγνωστα σφάλματα. Ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀσίαν, ὑπῆρχεν ἤδη ἠθροισμένη ἀξιόλογος περσικὴ δύναμις, περιζέλειαν τῆς ἐφ' Ἑλλήσποντον Φρυγίας, ὑπὸ στρατηγὸν Ἀρσίτην τὸν τῆς Φρυγίας σατράπην, ἔχοντα περὶ ἑαυτὸν πολλοὺς ἐπιφανεῖς Πέρσας, Σπιθριδάτην, τὸν Λυδίας καὶ Ἰωνίας σατράπην, Φαρνάκην τὸν τῆς Δαρείου γυναικὸς ἀδελφόν, καὶ Ἀτιζύην, καὶ Μιθριδάτην, καὶ Ῥεομίθρην, καὶ Νιφάτην, καὶ Πετήνην καὶ ἄλλους. Τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐξ ἱππέων, τὸ γένος Μήδων, Βακτριανῶν, Ὑρκανῶν, Καππαδοκῶν, Παφλαγόνων καὶ κατὰ τὸ πλῆθος, τὸ περσικὸν ἦτο πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνώτερον, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας τὸ πεζικόν, τὸ ὁποῖον συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων ἦτο πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ εὐαριθμότερον, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ἀριθμοὺς τοῦ Ἀρριανοῦ, καθ' οὓς τὸ μὲν ἱππικὸν συνεποσοῦτο εἰς 20,000, τὸ δὲ πεζικὸν εἰς ἑτέρας 20,000· διότι ἄλλοι, ἀπίθανα λέγοντες, ἀναβιβάζουσι τοὺς πολέμιους εἰς 110,000, ὁ δὲ Ῥωμαῖος Ἰουστίνος καὶ εἰς 600,000. Μετὰ τοῦ στρατοῦ τούτου συνετάσσετο καὶ ὁ Ῥόδιος Μέμνων, ὅστις ἠγωνίσθη νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς Πέρσας ἡγεμόνας ἀπὸ παντὸς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνος, συμβουλεύσας εἰς αὐτοὺς νὰ περιορισθῶσι μᾶλλον ἐν Ἀσίᾳ εἰς ἀπλὴν ἄμυναν, καταστρέφοντες ὅσον ἐνδέχεται τὴν χώραν καὶ παρεμβάλλοντες οὕτω προσκόμματα εἰς τὴν τοῦ πολέμου πρόοδον νὰ μεταφέρωσι δὲ συγχρόνως τὸν πόλεμον εἰς τὴν Εὐρώπην, διαβιβάζοντες διὰ τοῦ στόλου εἰς αὐτὴν ἰσχυρὰν πεζικὴν δύναμιν, καὶ προσβάλλοντες μὲν τὸν Ἀλέξανδρον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ, προκαλοῦντες δὲ καὶ ὑποστηρίζοντες τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Ἐὰν οἱ Πέρσαι ἤκουον τὴν συμβουλήν ταύτην, ἴσως ἤθελον ἀναγκάσει τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια· ἀλλ' ἡ ἀμάθεια, ἡ ὑπεροψία καὶ ἡ ἰδιοτέλεια αὐτῶν ἐματαιώσαν τὸ σοφὸν ἐκεῖνο βούλευμα. Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐνταῦτῳ πεπειθότες εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀνδρείαν, ἀπέβαλον τὴν περὶ ὑποχωρήσεως πρότασιν ὡς ὑβριστικὴν καὶ ἤρχισαν νὰ ὑποψιθυρίζωσιν ὅτι ὁ Μέμνων ἐπιθυμεῖ νὰ παρατείνῃ τὸν πόλεμον ἵνα ἰσχύσῃ ἔτι μᾶλλον παρὰ τῷ Δαρείῳ. Συνετέλεσε δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τῶν Περσῶν γνώμην καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπειδὴ ὄλαι αὐτῶν

αἱ πρόσοδοι ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τῆς χώρας ἐν ἣ διεξήγετο ἤδη ὁ πόλεμος, εἰάν ἡ χώρα αὕτη ἐρημοῦτο, ἤθελον στερηθῆ πλουσιωτάτων πόρων. Ὅθεν ἀπορρίψαντες τὴν πρότασιν τοῦ Μένωνος, ἀπεφάσισαν νὰ περιμείνωσι τὸν Ἀλέξανδρον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Γρανικοῦ ποταμοῦ.

Τὸ ποτάμιον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀναφέρεται μὲν ἤδη ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἀλλ' ἐκ τῆς προκειμένης μάλιστα περιστάσεως ἀπέβη ἀείμνηστον, πηγάζει ἀπὸ μιᾶς τῶν κορυφῶν τῆς Ἰδῆς πλησίον τῆς Σκήψεως, ῥέον δ' ἐκεῖθεν πρὸς βορρᾶν, ἐκβάλλει εἰς τὴν Προποντίδα. Καὶ βαθὺ μὲν δὲν εἶναι· περὶ τὸν χῶρον μάλιστα ὅπου ἐστρατοπέδευον οἱ Πέρσαι φαίνεται πολλαχοῦ διαβατόν. Ἀλλ' ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ὄχθη εἰς ἣν ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς ἐμελλον νὰ διαβιθασθῶσιν οἱ Ἕλληνες, εἶναι ὑψηλὴ καὶ ἀπόκρημνος· ὥστε ἡ διαπερσίωσις δὲν ἦτο εὐκόλος. Οἱ ἀπὸ Ζελείκας προελαύνοντες Πέρσαι κατέλαβον ταύτην τὴν δεξιάν, τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Γρανικοῦ πλευρᾶν περὶ Ἀδράστειαν, πόλιν ἐλληνίδα, κειμένην μεταξὺ Πριάπου καὶ Παρίου, ἐλληνίδων καὶ τούτων πόλεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀναχωρήσας ἀπὸ Ἀρίσθης ὅπου ἐξέτασε τὸ τελευταῖον τὸν στρατόν, τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἦλθεν εἰς Περκώτην, τὴν δὲ δευτέραν εἰς τὸν ποταμὸν Προςάκτιον, τὴν δὲ τρίτην εἰς Ἐρμωτον καὶ τὴν τετάρτην προεχώρησεν ἐπὶ τὸν Γρανικὸν ποταμὸν, ἔχων τὸν στρατὸν συνεταγμένον ἐπιμελῶς, δηλαδὴ τάξας μὲν διπλῆν τὴν φάλαγγα τῶν ὀπλιτῶν, ἄγων δὲ τοὺς ἵππεῖς κατὰ τὰ δύο κέρατα, ἀποπέμψας δὲ τὰ σκευοφόρα εἰς τὰ ὀπίσθια. Καὶ ἅμα πλησιάσας τὸν ποταμὸν, συνέταξεν ἀμέσως τὴν στρατιὰν πᾶσαν ὡς ἐπὶ μάχην· διότι συνεβούλευσε μὲν ὁ Παρμενίων νὰ ἀναβληθῆ εἰς τὴν ἐπιούσαν ὁ ἄγων, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς, γινώσκων ὅπως καὶ ὁ Μένων, ὅτι εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀπάσας τὰς πιθανότητας τοῦ ἐκ παρατάξεως ἀγῶνος, ἀπεφάσισε νὰ μὴ δώσῃ εἰς τοὺς Πέρσας καιρὸν νὰ ὀπισθοδρομήσωσι τυχὸν διὰ νικτὸς.

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου παραγγελθεῖσαν διακόσμησιν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὅλης δυνάμεως ἴσταντο αἱ ἐξ τῆς φάλαγγος τάξεις, τῶν ὁποίων (ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰν ἀριθμουμένων) ἐστρατήγουν, ὁ Περδικκας, ὁ Κοῖνος, ὁ Ἀμύντας, ὁ Φίλιππος, ὁ Μελέαγρος καὶ ὁ Κρατερός. Ἀμέσως πρὸς δεξιάν τῆς φάλαγγος ἴσταντο οἱ ὑπασπισταί, ὧν ἠγεῖτο Νικάνωρ ὁ Παρμενίωνος. Ἐπειτα ἤρχοντο οἱ σαρισσοφόροι, οἱ Παῖονες καὶ ἡ ἐξ Ἀπολλωνίας ἴλη τῶν ἐταίρων τῆς ὁποίας ἰλάρχης ἦτο ὁ Σωκράτης, ὅλων δὲ τούτων ἐστρατήγει Ἀμύντας ὁ Ἀρραβαίου· ἐπὶ πᾶσιν

ἐτάσσοντο τὸ λοιπὸν σῶμα τῶν ἐταίρων, καὶ οἱ τοξόται, καὶ οἱ Ἀγριαῖνες ἀκοντισταὶ, ἅπαντες οὗτοι ὑπὸ Φιλώταν, ἕτερον τοῦ Παρμενίωνος υἱόν, τοῦ ὁποίου ἡ μοῖρα ἀπετέλει τὸ ἀκρότατον δεξιὸν κέρασ. Τὰ δ' ἀριστερὰ τῆς φάλαγγος ὠχυροῦντο ὁμοίως ὑπὸ τριῶν διαφόρων ἰππικῶν μοιρῶν· καὶ πρῶτον ἐτάχθησαν ἐνταῦθα οἱ Θραῖκες τῶν ὁποίων ἤρχεν Ἀγάθων, ἔπειτα οἱ σύμμαχοι ἰππεῖς ὑπὸ Φίλιππον τὸν Μενελάου καὶ τελευταῖον οἱ Θετταλοὶ ἰππεῖς, ὧν ἡγεῖτο Κάλλας ὁ Ἀρπάλου, τοῦ ὁποίου ἡ μοῖρα ἀπετέλει τὸ ἀκρότατον ἀριστερὸν κέρασ. Καὶ ὁ μὲν Ἀλέξανδρος ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν στρατηγίαν τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, ἐπέτρεψε δὲ τὴν ἀριστερὰν εἰς τὸν Παρμενίωνα. Εἰς τὴν ἀντικρὺ τοῦ Γρανικοῦ ὄχθην παρετάσσετο, παρὰ τὸν ποταμὸν, τὸ περσικὸν ἰππικὸν οἱ μὲν Μῆδοι καὶ οἱ Βακτριανοὶ πρὸς δεξιὰν ὑπὸ τὸν Ῥεομίθρην, πρὸς ἀριστερὰν δὲ ὁ Μέμων καὶ ὁ Ἀρσαμένης μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἰππέων, ἐν τῷ μέσῳ δὲ οἱ Παφλαγόνες καὶ οἱ Ὑρκανοὶ ὑπὸ Ἀρσίτην καὶ Σπιθριδάτην. Τὸ περσικὸν πεζικὸν, τό τε δηλαδὴ ἄσιανόν καὶ τὸ ἑλληνικόν, ἐτάχθη μικρὸν ὀπισθεν ἐν εἴδει ἐπιφυλακῆς, διότι οἱ πολέμιοι διὰ τοῦ ἰππικοῦ κυρίως ἠθέλον νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν διάβασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Οὕτω πως παρατεταγμένα παρὰ τὰς ἄκρας τοῦ ποταμοῦ, ἀμφοτέρωθεν τὰ στρατεύματα διετέλεσαν, ἐπὶ τινα χρόνον, ἐν ἀγωνιώδει σιγῇ ἀμοιβαίως παρατηρούμενα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι πῦρ καὶ καπνὸς δὲν ἐθορύβουν οὐδ' ἐσκότιζον τὰ ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων, ἕκαστος ἀφ' ἐκατέρας τῆς στρατιᾶς ἔβλεπε καθαρὰ τὰ κατὰ τὴν ἄλλην γινόμενα, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον εὐκόλως διέκρινον ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τε τῆς λαμπρότητος τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς στολῆς, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιδεικνυμένης παρὰ πάντων εὐλαβείας· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι τῶν Περσῶν ἡγεμόνων ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσι πρὸς τὴν ἀριστερὰν αὐτῶν, ἣν ἐνίσχυσαν διὰ τοῦ ἀρίστου ἰππικοῦ, ἵνα αὐτοὶ κατὰ τοῦ βασιλέως ἀντεπεξέλθωσιν· ὁ δὲ, προτρέψας καὶ ἐνθαρρύνας τὸν στρατὸν δι' ὀλίγων τινῶν, διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός. Καὶ τὴν μὲν πρώτην πρόσβολὴν ἐπέτρεψεν εἰς τὴν ἴλην τῶν ἐταίρων τῆς ὁποίας ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ σειρὰ τοῦ νὰ προπορεύεται παντὸς τοῦ ἰππικοῦ. Ἦτο δὲ αὕτη, ἡ τοῦ Σωκράτους προμνημονευθεῖσα ἴλη, ἣτις ἀγομένη ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλίππου ἐξώρμησε πρώτη, ἔχουσα πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς τοὺς σαρισσορόρους ἰππεῖς, τοὺς Παίονας πεζοὺς ἀκοντιστὰς καὶ μίαν τάξιν τοῦ πεζι-

κοῦ τῆς γραμμῆς, πιθανώτατα ἐκ τῶν ὑπασπιστῶν ληφθεῖσαν. Κατόπιν αὐτῶν εἰσεπήδησεν ἀμέσως εἰς τὸν ποταμὸν ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγων ἅπαν τὸ δεξιὸν κέρασ, σαλπίζοντας καὶ ἀλαλάζοντας· ἐν τῷ ἅμα δὲ προήλασε καὶ ὁ Παρμενίων μετὰ τοῦ ἀριστεροῦ. Ἐν τούτοις οἱ πρόδρομοι, πεζοὶ καὶ ἵππεις, ὑπὸ Πτολεμαῖον καὶ Ἀμύνταν, πλησιάσαντες εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην ἀπήντησαν ἀντίστασιν ἰσχυράν· διότι οἱ μὲν τῶν Περσῶν προσέβαλλον αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ὄχθης ἐξ ὑπερθεξίου εἰς τὸν ποταμὸν εἰσακοντίζοντες, οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ταπεινοτέρων αὐτῆς μερῶν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ὕδωρ καταβαίνοντες. Οἱ Μακεδόνες ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προσαναβῶσι καὶ νὰ διελάσωσιν ἀνά μέσον τοῦ περσικοῦ ἵππικου, ἀλλὰ ματαίως· ἐπειδὴ ἐμάχοντο αὐτοὶ κάτωθεν καὶ ἐπὶ ἐδάφους μὴ ἀσφαλοῦς πρὸς τοὺς ἄνωθεν ἐπιτιθεμένους πολεμίους, καὶ ἐπειδὴ ἄλλως τε ἦτο ἐνταῦθα ἐπιτεταγμένον τὸ κράτιστον τῆς περσικῆς ἵππου, οἱ πρόδρομοι ἐκεῖνοι οὐδὲν κατώρθωσαν, ἀλλ' ἀποβαλόντες ἱκανοὺς τινὰς ἄνδρας καὶ ἀποκρουθέντες ἀπέκλινον πρὸς τὸ κύριον τοῦ στρατοῦ σῶμα, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου αὐτοῦ ἤδη ἐπαγόμενον. Καὶ τότε πλησιάσαντος τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ὄχθην, ἐπανελήφθη ὁ ἀγὼν ἔτι πεισματωδέστερον. Πρῶτος ἐνέβαλεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ περὶ αὐτὸν οἱ ἄριστοι τῶν ἡγεμόνων εὐγενῶς ἀνθαμιλλώμενοι, ὥστε συνέβη μάχη κρατερὰ. Καὶ ἦτο μὲν ἀπὸ τῶν ἵππων ἡ μάχη, ἀλλὰ ὁμοίαζε πεζομαχίαν μᾶλλον, διότι ἠγωνίζοντο συνεχόμενοι ἵπποι πρὸς ἵππους καὶ ἄνδρες πρὸς ἄνδρας, οἱ μὲν Μακεδόνες ἵνα ἀπώσωσιν ἀπὸ τῆς ὄχθης πρὸς τὸ πεδῖον τοὺς Πέρσας, οἱ δὲ Πέρσαι ἵνα διακωλύσωσι τὴν ἀπόβασιν καὶ κατακρημνίσωσι τοὺς Μακεδόνας αὖθις εἰς τὸν ποταμὸν. Τελευταῖον διήλασαν οἱ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὸ πεδῖον, πλεονεκτήσαντες ἰδίως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦσαν γεγυμνασμένοι περὶ τὴν χρῆσιν τῆς μακρᾶς λόγχης τῆς ἀσυγκρίτως φοβερωτέρας τοῦ βραχέος περσικοῦ παλτοῦ ἢτοι ἀκοντίου. Οἱ δὲ ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ Μακεδόνες ἀπέβησαν εὐχερέστερον, ἅμα ἡ ἀριστερὰ τῶν Περσῶν ἠναγκάσθη νὰ ὑπενδύσῃ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ τότε ὁ ἀγὼν μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ εἰς τὸ παρακείμενον πεδῖον. Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Ἀλέξανδρος ἐν τοῖς πρώτοις ἐμάχετο. Συντριβέντος δὲ τοῦ δόρατος αὐτοῦ, ἐστράφη πρὸς τὸν Ἄρετον, ἕνα ὄντα τῶν ἐπίππων σωματοφυλάκων, καὶ ἐζήτησε τὸ δόρυ αὐτοῦ. Ὁ δὲ, δείξας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὸ ὄπλον αὐτοῦ τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁμοίως κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν τῷ ἀγῶνι ἀκρωτηριασθῆ, τὸν εἶπε νὰ ἀποταθῆ πρὸς ἄλλον καὶ ἔδωκεν ἤδη

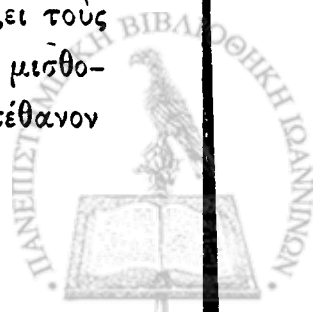
τῷ βασιλεῖ τὸ δόρυ ὁ Κορίνθιος Δημάρατος, εἰς ὧν τῶν ἐταίρων. Οὕτω δὲ ἐκ νέου ὀπλισθεὶς, ἐξήλασεν ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ Μιθριδάτου τοῦ γαμβροῦ τοῦ Δαρείου, ὅστις, ἐπαγόμενος τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐπ' αὐτὸν ἰππέων στίφος, διετέλει πολὺ πρὸ τῶν ἄλλων προῖππεύων. Ὁ Ἀλέξανδρος κτυπᾷ τὸν Μιθριδάτην κατὰ πρόσωπον, καὶ καταβάλων αὐτὸν, τρέπεται ἐν τῷ ἅμα κατὰ ἑτέρου Πέρσου ἡγεμόνος, τοῦ Ῥοισάκου, ὅστις εἶχε καταφέρει ἐπ' αὐτοῦ πληγὴν ἀποκόψασαν μὲν μέρος τοῦ κράνους, ἀλλὰ μόλις ψύσασαν τὰς πρώτας τῆς κεφαλῆς τρίχας· καὶ τοῦτον λοιπὸν τὸν Ῥοισάκην διατρυπήσας ὁ Ἀλέξανδρος διὰ μέσου τοῦ θώρακος, ρίπτει κατὰ γῆς. Ἄλλ' ἐνῶ τχυτὰ διέπραττεν, ἄλλος πάλιν Πέρσης ἡγεμῶν, ὁ Σπιθριδάτης, προσελθὼν ὀπισθεν πλησιέστατα, εἶχεν ἤδη ὑψώσει τὸν βραχίονα καὶ τὴν σπάθην ἵνα καταβάλῃ αὐτὸν, ὅτε προφθάσας ἐγκαίρως Κλεῖτος ὁ Δρωπίδου, ἀρχαῖος καὶ ἐπιφανῆς τοῦ Φιλίππου ἀξιωματικὸς, ἐκτύπησε πάσῃ δυνάμει τὸν ἀνκτεταμένον τοῦ Σπιθριδάτου βραχίονα, ἀπέκοψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ἔσωσεν οὕτω τὴν ζωὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ θάνατος τοῦ Σπιθριδάτου ἐξηγρίωσεν ἔτι μᾶλλον τοὺς πολλοὺς ἐπισήμους Πέρσας ὅσοι ἦσαν συγγενεῖς αὐτοῦ· ὅθεν ἐπέπεσον ἤδη ἅπαντες μανιωδῶς κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, λαβόντος τότε πολλὰς ἐπὶ τῆς πανοπλίας πληγὰς καὶ εἰς ἑσχατον περιελθόντος κίνδυνον. Ἄλλ' οἱ περὶ αὐτὸν δι' ἀγῶνων ἀτρύτων ἔσωσαν μὲν τὸν βασιλέα, διέσπασαν δὲ τελευταῖον τὸ τῶν πολεμίων ἰππικόν· καὶ ἐπειδὴ οἱ τε ἐν τῇ ἀριστερᾷ τεταγμένοι Θετταλοὶ ἰππεῖς δεινῶς τοὺς ἀντιπάλους ἐπίεσαν, τό τε ἐλαφρὸν πεζικόν, τὸ ὁποῖον συστήθως ἠνωμένον μετὰ τοῦ ἰππικοῦ ἐμάχετο, ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Πέρσας οὐ μικρὰν ζημίαν, ἢ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἀρξαμένη σύγχυσις τῶν πολεμίων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γενικὴ καὶ μετ' ὀλίγον μετετρέπη εἰς φυγὴν. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀξιωματικοὶ δὲν ἐπέτρεψαν ἐπὶ πολὺ τὴν καταδίωξιν τῶν φυγάδων, διότι ὑπελείπετο ἔτι σῶον τὸ πεζικόν, τὸ ὁποῖον ἰστάμενον, ὡς προείπομεν, ὀπισθεν τοῦ ἰππικοῦ, διετέλεσε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα θεωροῦν ἀκίνητον τὴν ἀτυχῆ ἐκείνην ἰππομαχίαν. Ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἤδη τὴν φάλαγγα καὶ τοὺς ὑπασπιστάς νὰ προσβάλωσι κατὰ μέτωπον τὸ πεζικόν τοῦτο, τὸ δὲ ἰππικόν νὰ περιζώσῃ αὐτὸ πανταχόθεν ἐκ πλαγίου τε καὶ ὀπισθεν. Τοῦ τελευταίου τούτου ἀγῶνος ἡ ἔκβασις ἦτο πρόδηλος· οὐ μόνον τὸ περσικόν πεζικόν ἦτο καθ' ἑαυτὸ εὐαριθμότερον τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ καὶ κυκλωθὲν προσεβάλλετο εἰς μέρη μὴ καλυπτόμενα ὑπὸ τῆς πανο-

πλίας καὶ ἠγωνίσθη μὲν γενναίως, καθὸ συγκείμενον τὸ πλεῖστον ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων, τάχιστα ὅμως κατέστράφη, ἀνηλεῶς κατακρεουργηθὲν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸ Ἀρριανόν, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι ἐκ τῶν 20,000 ἐκείνων ἀνδρῶν, διςχίλιοι μόνον περιεσώθησαν αἰχμάλωτοι. Οἱ ἠγεμόνες τῶν Περσῶν, ἀφοῦ ἔπραξαν τὸ λάθος τοῦ νὰ διεξαγάγωσι τὸ κύριον τοῦ ἀγῶνος μέρος διὰ μόνου τοῦ ἰππικοῦ, μηδεμίαν ποιήσαντες χρῆσιν τοῦ ἀρίστου αὐτῶν πεζικοῦ ἐν τῇ κρίσιμῃ στιγμῇ τῆς τοῦ ποταμοῦ διαβάσεως, ἔπειτα περιέπεσον εἰς τὸ ἔτι χειρότερον λάθος τοῦ νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὸ μεμονωμένον εἰς τὴν διάκρισιν πολεμίου πολυαριθμοτέρου καὶ νικηφόρου. Τοῦ ἰππικοῦ ἡ ζημία ὑπῆρξε σχετικῶς πολὺ ὀλιγωτέρα· ἰππεῖς δὲν ἔπεσον, ὡς λέγεται, εἰμὴ 1000 περίπου, ἀλλ' ἠγεμόνες Πέρσαι ἐθερίσθησαν πολλοὶ, διότι αὐτοὶ μάλιστα προεκινδύνευσαν, ἐκθύμως ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Παρεκτὸς τοῦ Μιθριδάτου, τοῦ Ροισάκου καὶ τοῦ Σπιθριδάτου, ἀπέθανον ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ καὶ ὁ Φαρνάκης, ὁ τῆς Δαρείου γυναικὸς ἀδελφός, καὶ ὁ Μιθροβαρζάνης, ὁ τῆς Καππαδοκίας σατράπης, καὶ ὁ Ἀτιζύης, καὶ ὁ Νιράτης, καὶ ὁ Πετήνης, καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ ἄνδρες· ὁ δὲ τῆς Φρυγίας σατράπης Ἀρσίτης, ὅστις κυρίως εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν γνώμην τοῦ Μέμνονος, διεσώθη μὲν ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, αὐτόχειρ γενόμενος ὑπὸ θλίψεως καὶ αἰσχύνης.

Ἡ νίκη λοιπὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέβη ὅσον ἐνδέχεται λαμπρὰ καὶ ὀλοσχερὴς καὶ ὅμως ὁ στρατὸς αὐτοῦ ὀλιγίστους ἀπέβαλεν, ὡς λέγεται, ἄνδρας. Εἴκοσι καὶ πέντε ἑταῖροι ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀμύνταν τάξεως, ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν πρώτην ἀτυχῆ προβολὴν τὴν γενομένην πρὸς διάβασιν τοῦ ποταμοῦ. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἰππέων ἔπεσον ἐν ὅλοις ἐξήκοντα, ἐκ δὲ τῶν πεζῶν τριάκοντα· ὁ ἀριθμὸς τῶν τραυματιῶν δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' ἐὰν ὑποθέσωμεν αὐτοὺς δεκαπλασίους τῶν θανόντων, ἐν ὅλοις ὁ μακεδονικὸς στρατὸς δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ 126 ὀλίγου ἄνδρας ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, καθ' ἣν ἐκ τῶν πολεμίων λέγονται πεσόντες περὶ τοὺς εἰκοσακισχιλίους.

Μετὰ τὴν νίκην, ὁ Ἀλέξανδρος ἐφρόντισε πρὸ πάντων περὶ τῶν τραυματιῶν, ἐπισκεφθεὶς αὐτοὺς, καὶ θεραπεύσας, καὶ παρηγορήσας, καὶ ἐπαινέσας. Τῇ δ' ὑστεραίᾳ ἔθιψεν ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει τοὺς πεσόντας· ἔθαψε δὲ καὶ τοὺς τῶν Περσῶν ἠγεμόνας καὶ τοὺς μισθοφόρους Ἕλληνας ὅσοι στρατεύοντες μετὰ τῶν πολεμίων ἀπέθανον

Μεθ' ὃ ἐφρόντισε περὶ τῶν ἀμοιβῶν καὶ τῶν ποινῶν. Ἦκμαζε τότε ἐν Ἑλλάδι ἀνδριανοποιὸς περίφημος, ὁ Λύσιππος, εἰς ὃν καὶ μόνον ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέτρεπε τὴν τιμὴν τοῦ νὰ εἰκονίζεται ὑπ' αὐτοῦ. Εἰς τοῦτον τὸν Λύσιππον ἀνέθηκε τὴν κατασκευὴν χαλκῶν ἀνδριάντων 25, τῶν κατὰ τὴν πρώτην προσβολὴν πεσόντων ἐταίρων, διατάξας νὰ στηθῶσιν οἱ ἀνδριάντες οὗτοι ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἐσώζοντο ἔτι ἐπὶ Ἀρριανῷ. Εἰς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς παῖδας τῶν θανόντων ἔδωκεν ἀτέλειαν παντός φόρου καὶ ἀπαλλαγὴν πάσης προσωπικῆς ὑπηρεσίας· ἑαυτὸν δὲ καὶ ἅπαντα τὸν νικηφόρον στρατὸν δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ τιμήσῃ λαμπρότερον εἰμὴ πέμπων εἰς Ἀθήνας τριακοσίας περσικὰς πανοπλίας ἵνα ἀνατεθῶσι τῇ πολιούχῳ Ἀθηνᾶ μετὰ ἐπιγράμματος τάδε διαλαμβάνοντος· «Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Λακεδαιμονίων, ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων.» Τοὺς δὲ διςχιλίους Ἕλληνας ὅσους ἔλαβεν αἰχμαλώτους, δεσμεύσας, ἐξάπέστειλεν εἰς Μακεδονίαν ἵνα ἐργάζωνται αὐτόθι ὡς δούλοι· «ὅτι παρὰ τὰ κοινῇ δόξαντα τοῖς Ἕλλησιν, Ἕλληνες ὄντες, ἐναντίῳ τῇ Ἑλλάδι ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐμάχοντο.» ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔπαυεν ἀνακηρύττων τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς καθαρῶς ἑλληνικόν. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ οἱ Μακεδόνες οὕτω πως ἔκρινον τὸ πρᾶγμα, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος οὐδὲ μνείαν τινὰ ἰδίαν ἐποίησε Μακεδόνων, ἐνῶ ἂν οὗτοι διέκρινον ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἤθελον βεβαίως ἀγανακτίσει ἔνεκα τούτου, τὸ δὲ πρώτιστον τοῦ Ἀλεξάνδρου συμφέρον ἦτο νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν τοιαύτην παρ' αὐτοῖς δυσαρέσκειαν.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ τιμωρίαι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ψηφισθεῖσαι μετὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην νίκην· ἀλλ' ἡ μεγαλητέρα ἀμοιβὴ ἦν ἔλαβεν ὁ στρατὸς αὐτοῦ διὰ τοὺς ἀγῶνας οὓς περὶ Γρανικὴν ἤθλησεν, ἦτο ὅτι κατέστη διὰ μιᾶς σχεδὸν κύριος ἀπάσης τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὐδεμία ἄλλη πολεμίων δύναμις ἱκανὴ νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτὸν ὑπῆρχεν ἤδη συγκεκροτημένη ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ· ὁ Δαρεῖος εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀσπασθῆ τὴν γνώμην τοῦ Μέμνονος, καὶ ἠλπίζεν ὅτι, τριβαμένου τοῦ πολέμου, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀναγκασθῇ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, ὁ ἀγὼν θέλει τοῦλάχιστον παραταθῇ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ· ὅθεν οὔτε ἕτερον στρατὸν παρεσκεύασεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, οὔτε τὰς ἄλλας στρατιωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἔσπευσε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὰς παρακειμένας χώρας τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας. Καὶ ἐν τούτοις διὰ

μίας ἔφθασεν ἡ ἀγγελία τῆς φοβερᾶς ἐκείνης καταστροφῆς· ἡ ἀγγελία ὅτι πλεῖστοι αὐτοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι ἐπιφανέστατοι τῶν Περσῶν ἔπεσον ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ μάχῃ· ἡ ἀγγελία ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατεβλήθησαν, καὶ ὅτι ἐν γένει ὁ ἦρως οὗτος, προκινδυνεύων παντοῦ καὶ πάντοτε, ἐφαίνετο περιβεβλημένος δι' ἀκαταμάχητου τινὸς δυνάμεως· ἐν δὲ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν τσοῦτων αἰῶνων, θαυμάζομεν εἰσέτι τὴν ἀκάθεκτον ἐκείνην ὀρμὴν καὶ τόλμην, ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐντύπωσις ἦν αὕτη ἐπρὶξένησεν εἰς τὴν φαντασίαν τῶν συγχρόνων ὑπῆρξε πολὺ καταπληκτικώτερα καὶ ὅτι ἡ αὐλὴ πρὸ πάντων τοῦ Δαρείου, ἧτις εἶχε νὰ θρηνήσῃ τὴν στέρησιν τσοῦτων φίλων καὶ οἰκείων, περιῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε νὰ ὠφεληθῇ μετὰ παραδόξου δραστηριότητος καὶ ἐπιτηδειότητος ἀπὸ τὸν τρύμιν ὃν ἐνέπνευσε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ. Ὁ φρούραρχος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Σάρδεων, Μιθρήνης, παρέδωκεν αὐτῷ ἀμέσως τὸ ὄχυρὸν τοῦτο χωρίον, ὃ δὲ κατέστησεν ἐπιμηλητὴν τῆς ἄκρας τὸν Παυσανίαν μετὰ φρουρᾶς ἐξ Ἀργείων συγκειμένης, καὶ ἔπειτα ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Ἐφεσον ἣν κατέλαβεν ὁμοίως ἀμαχητί, διότι ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἀπέδρα διὰ θαλάσσης ἅμα ἤκουσε προερχόμενον τὸν βασιλέα. Ἐξ Ἐφέσου ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέτρεψεν εἰς διαφόρους στρατηγοὺς νὰ ἀπελευθερώσωσι τὰς πολλὰς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην αἰολικὰς καὶ ἰωνικὰς ἑλληνίδας πόλεις, καταργοῦντες τὰς ὀλιγαρχίας αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους ὅσους ἀπέφερον εἰς τοὺς βαρβάρους, ἀνορθοῦντες δὲ ἀπανταχοῦ τὰς δημοκρατίας καὶ τοὺς πατρίους νόμους· αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Μίλητον τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ, ἐλπίζουσα ἰδίως εἰς τὴν ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, ὅστις συνέκειτο ἐκ 400 περίπου τριήρων φοινικικῶν καὶ κυπρίων. Ἡ μεγάλη αὕτη ναυτικὴ δύναμις, ἧτις ἂν ἐπῆρχετο ὀλίγας ἐβδομάδας πρότερον ἠδύνατο νὰ διεκώλυσε τὴν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης διάβασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπλησίασεν ἤδη τῶντι εἰς Μίλητον, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον τοῦ δέοντος. Ὁ μακεδονικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Νικάνορα, προλαβὼν, εἶχε πρὸ τριῶν ἡμερῶν καταστῆ κύριος τοῦ λιμένος. Καὶ ἦτο' μὲν ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου, οὐδ' ἐτόλμησε νὰ ναυμαχήσῃ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον διεκώλυσε τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ· ὥστε ἡ φρουρὰ τῶν Μιλησίων περιζωσθεῖσα οὕτω πανταχόθεν, ἀπὸ τε γῆς καὶ ἀπὸ θαλάσ-

σης, υπέκυψε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἔφοδον τοῦ βασιλέως, ὅστις ἅμα ἐγένετο κύριος καὶ ταύτης τῆς πόλεως ὄρμησε πρὸς μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ταύτης ἡ πολιορκία ἀπέβη πολὺ δυσχερεστέρα καὶ μακροτέρα· διότι οὐ μόνον ἡ φρουρά, συγκειμένη ἐξ Ἀσιανῶν καὶ ἐξ Ἀθηναίων φυγάδων, ἀντέστη καρτερικῶς, οὐ μόνον τὸ φρούριον ἦτο ὀχυρότατον καὶ θαυμάσιον ἐξωδισμένον δι' ἀμυντικῶν ὀπλων, ἀλλὰ κατέφθασεν ἐνταῦθα καὶ ὁ ἰσχυρὸς περσικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Μέμνονα αὐτόν, ἀναδεδειγμένον ἤδη παρὰ τοῦ Δαρείου τῆς τε κάτω Ἀσίας καὶ τοῦ ναυτικοῦ παντός ἡγεμόνα. Ἐντεῦθεν, ἐνῶ ἡ Μίλητος εἶχε πολιορκηθῆ ἀπὸ ζηρᾶς καὶ θαλάσσης, κατὰ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτεθῆ εἰμὴ ἀπὸ ζηρᾶς. Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν πολλὰκις αἱ ἔφοδοι αὐτοῦ, πολλὰ δὲ τῶν μηχανῶν κατεπυρπολήθησαν, πολλοὶ δὲ καὶ ἔγκριτοι Μακεδόνες ἔπεσον ἐνταῦθα· ἐπὶ τέλος ὁμοῦς κατίσχυσε πάλιν ὁ βασιλεὺς διὰ τῆς καρτερίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ καὶ εἰσῆλασε νικηφόρος εἰς τὴν πόλιν. Μόνοι αἱ δύο αὐτῆς ἄκραι ἀντεῖχον ἔτι, ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, νομίσας μάταιον νὰ χρονοτριβῆ πλειότερον ἐκεῖ, ἐπέτρεψε τὸ ἔργον τῆς ἀλώσεως τῶν ἄκρων ἐκείνων εἰς τὸν Πτολεμαῖον, δούς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ τρισχιλίους ἄνδρας, αὐτὸς δὲ προήλασε πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἀφοῦ ἔπεμψε τὰς μηχανὰς εἰς Τράλλεις, τὰς ὁποίας εἶχε καταλάβει πρὸ πολλοῦ ὁ Παρμενίων· ἀφοῦ διέταξε τὸν στρατηγὸν τοῦτον νὰ μεταβῆ μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τοῦ ἵππικοῦ, τοῦ συμμαχικοῦ πεζικοῦ καὶ τῶν ἀμαξῶν εἰς Σάρδεις καὶ ἀπὸ Σάρδεων εἰς Φρυγίαν, ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τῆς ὑπολοίπου δυνάμεως ἠσχολήθη κατὰ τοὺς τελευταίους χειμερινοὺς μῆνας περὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Λυκίας, τῆς Παμφυλίας καὶ τῆς Πισιδίας. Διαπράξας δὲ καὶ τοῦτο τὸ δυσχερὲς ἔργον, ἐτράπη ἤδη πρὸς βορρᾶν καὶ ἔφθασεν εἰς Γόρδιον παρὰ τὸν ποταμὸν Σαγγάριον, ὅπου ἔμελλε νὰ συναντηθῆ μετὰ τοῦ Παρμενίωνος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἔφθασεν εἰς Γόρδιον κατὰ φεβρουάριον ἢ μάρτιον τοῦ 333, καὶ παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ τινα χρόνον ἵνα ἀναπαύσῃ τὴν μοῖραν τοῦ στρατοῦ τὴν μετ' αὐτοῦ ἰδίως περὶ τὴν Πισιδίαν δεινῶς κοπιήσασαν. Τότε ἔκοψε τὸν λεγόμενον Γόρδιον δεσμόν, ἐξ οὗ παρήχθη τὸ τοσοῦτον πολυθρύλητον γενόμενον περὶ τοῦ δεσμῶν τούτου λόγιον· συνέβη δὲ τὸ γεγονός ὡς ἐξῆς. Εἰς τὴν ἄκραν τῆς πόλεως ἐκείνης ἐφυλάσσετο ἄμαξα, ἣτις, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀνῆκέ ποτε εἰς τὸν γεωργὸν

Γόρδιον καὶ τὸν παῖδα αὐτοῦ Μίδα, τοὺς πρώτους βασιλεῖς τῆς Φρυγίας· ὁ δεσμός ὅστις συνῆπτε τὸν ζυγὸν τῆς ἀμάξης ταύτης μετὰ τοῦ ῥυμοῦ ἦτο ἐκ φλοιοῦ κρανέας, καὶ τοιουτοτρόπως συμπεπλεγμένος, ὥστε οὔτε τέλος οὔτε ἀρχὴ αὐτοῦ ἐφαίνετο, ἢ δὲ λύσις ἐνομιζέτο ἀκατόρθωτος· καὶ ἐν τούτοις χρησμὸς ἀρχαῖος ἔλεγεν ὅτι ὁ λύσας τὸν δεσμὸν τοῦτον θέλει ἄρξει τῆς Ἀσίας. Ὅτε λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέβη εἰς τὴν ἄκραν ἵνα παρατηρήσῃ τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς ἀρχαιότητος λείψανον, ἅπαντες οἱ περὶ αὐτὸν, Φρύγες τε καὶ Μακεδόνες, περιέμενον ἀνυπομόνως νὰ ἴδωσιν, ἐὰν ὁ περὶ Γρανικὸν νικητῆς καὶ ὁ δορικτήτωρ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ θέλει περιποιήσῃ ἑαυτῷ τὴν ἐπαγγελλομένην κυριαρχίαν, κατισχύων τῶν δυσχερειῶν τοῦ δεσμοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος πηριῆλθε μὲν κατ' ἀρχὰς εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἐπὶ τέλους ὁμως ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτοῦ ἔκοψε διὰ τοῦ ξίφους τὸ σύναμμα· καὶ τοῦτο ἐθεωρήθη παρὰ πάντων ὡς λύσις τοῦ προβλήματος, ἐξασφαλίζουσα τὸ δικαίωμα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀσίας.

Ἄλλ' ἡ τύχη παρεσκευάζεν αὐτῷ τότε καὶ ἕτερον πολὺ θετικώτερον πλεονέκτημα. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Μιλήτου, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε διαλύσει τὸν στόλον αὐτοῦ, μὴ διατηρήσας εἰμὴ μικράν τινα μοῖραν χρήσιμον πρὸς μεταφορὰν τροφῶν καὶ στρατευμάτων. Ἐπραξε δὲ τοῦτο διότι ἔβλεπεν ὅτι κατὰ θάλασσαν δὲν δύναται νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς τοὺς πολὺ ἰσχυροτέρους πολεμίους καὶ διότι ἠλπίζεν ὅτι, γινόμενος βαθμῆδὸν κύριος τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Ἀσίας, θέλει ἐξ ἀνάγκης ἐπαγάγει καὶ τὴν τοῦ ναυτικοῦ τῶν Περσῶν διάλυσιν. Ἐν ἀρχῇ ὁμως τοῦ 333 ἐκινδύνευσε νὰ ἴδῃ ψευθεΐσας τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἐπὶ τὴν ἀλωσιν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, ὁ Μέμνων ἐπεχείρησε διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ στόλου νὰ ἄρξῃ μὲν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, νὰ μεταφέρῃ δὲ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Καὶ εἶχεν ἤδη καταστῆ κύριος τῆς Χίου καὶ τῆς Λέσβου, καὶ εἰς πολλὰς εἶχε περιέλθει συνεννοήσεις πρὸς ἄλλας τε νήσους καὶ πρὸς τὴν Εὐβοίαν, ὅτε αἰφνης νοσήσας ἀπεβίωσε, καὶ ἐματαιώθη οὕτω τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ παρεμβάλλῃ σπουδαιότατα κωλύματα εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑπῆρχον μὲν βεβαίως καὶ ἄλλοι παρὰ τοῖς πολεμίοις γενναῖοι ἄνδρες, Ἕλληνες τε καὶ Πέρσαι· ἀλλ' ἐκ μὲν τῶν Περσῶν οὐδεὶς εἶχε τὴν ναυτικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ Μέμνονος ἐμπειρίαν· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων, δυσκόλως ἠδύνατο ἄλ-

λος νὰ ἀξιωθῆ τῆς τοῦ Δαρείου πίστεως ἣν ὁ Ῥόδιος ἐκεῖνος εἶχεν ἀσφαλίσαι διὰ μακρῶν προηγουμένων ὑπηρεσιῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μέμνονος, βλέπομεν καταπαύσαντα αἰφνης πάντα ἀπὸ θαλάσσης ἀντιπερισπασμόν· τὸ δὲ δεινότερον, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν μὴ ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὸν σύμβουλον ἐκεῖνον εἰς ὃν ἔδιδε πᾶσαν πίστιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπη τὸ ἀμυντικὸν τοῦ πολέμου σύστημα, ὅπερ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἶχεν ἄχρι τῆς ὥρας ταύτης ἀσπασθῆ καὶ παρεσκευάσθη νὰ ἀγωνισθῆ ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Μακεδόνας.

Ἡ δύναμις ἦν ἐπὶ τούτῳ ἠθροῖσε τότε εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας, ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνη, διὰ τὸ ἄπειρον αὐτῆς πλῆθος, πάντα ἀσιανὸν ἄνδρα. Ἄν καὶ δὲν εἶχον εἰσέτι προφθάσει ἐνταῦθα τὰ ἐκ Σογδιανῆς καὶ Βακτριανῆς καὶ Ἰνδικῆς στρατεύματα, ἡ δύναμις αὕτη συνέκειτο ἤδη κατὰ τινὰς ἐκ 400,000 πεζῶν καὶ 100,000 ἰππέων, κατ' ἄλλους δὲ συνεποσοῦτο ἐν ὅλοις εἰς 600,000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς περιελαμβάνοντο καὶ 20—30,000 μισθοφόροι Ἕλληνες, μεταβιβασθέντες τότε ἀπὸ τοῦ στόλου εἰς τὴν στερεάν. Ὅθεν ἅπαντες οἱ περὶ τὸν Δαρεῖον ἐπίστευον καὶ ἐκήρυττον βεβαίαν τὴν νίκην, καὶ ὁ Δαρεῖος αὐτὸς ἐνεπλήσθη ὑπὸ τῆς περὶ τούτου πεποιθήσεως. Ναὶ μὲν ὀφθαλμὸς μᾶλλον γεγυμνασμένος καὶ ἔμπειρος εὐκόλως ἠδύνατο νὰ διακρίνη τὰ ἀσθενῆ τοῦ πλῆθους τούτου μέρη· καὶ ὁ Ἀθηναῖος φυγὰς Χαριδῆμος, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τί φρονεῖ περὶ τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου στρατοῦ, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι συμβουλεύει τὸν Δαρεῖον νὰ μὴ ἐλπίζῃ πολὺ ἀπὸ τὸν ἀσιανὸν τοῦτον ὄχλον, νὰ μεταχειρισθῆ δὲ μᾶλλον τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ πρὸς συγκρότησιν μεγαλητέρου ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων στρατοῦ. Ἄλλ' ὁ Δαρεῖος, παραφερόμενος ἤδη ὑπὸ ἐλπίδων κούφων νίκης καὶ δόξης, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τυφλοὶ καὶ ἀγέρωχοι μεγαστᾶνες ὑπέλαβον ἅπαντες ὡς ὕβριν ἅμα καὶ προδοσίαν τὴν γνώμην ἐκείνην καὶ διέταξαν νὰ θανατωθῆ ἀμέσως ὁ δυστυχὴς Ἕλληνας, ὅστις, ἀπαγόμενος ἐπὶ τὸν θάνατον, ὡς προφήτης ἀνεβόησε «μεταμελήσειν ταῦτα ταχὺ τῷ βασιλεῖ, καὶ τῆς ἀδίκου τιμωρίας αὐτοῦ σύντομον ἔξειν τὴν κόλασιν, ἐπιδόντα τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας.»

Ὁ Δαρεῖος λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῆ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον. Καὶ ὅμως ἐὰν ὤφειλε ποτέ, ἀκολουθῶν τὴν συμβουλὴν τοῦ Μέμνονος, νὰ διατελέσῃ ἀμυνόμενος, ὤφειλε νὰ πράξῃ

τοῦτο τότε μάλιστα, ὅτε ὁ πολέμιος αὐτοῦ ἠτοιμάζετο νὰ μεταβῆ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Συρίαν. Ἐπὶ τῆς περὶ Γρανικὸν μάχης, ἡ ἄμυνα ἦτο ἴσως δυσχερῆς, διὰ τὸ ἀναπεπταμένον τῆς χώρας, ἐνῶ ἤδη, ἐν ἔαρι τοῦ 333 π. Χ., οἱ Πέρσαι ἠδύναντο, ὠφελούμενοι ἐξ ἀμυντικῶν χωρίων ἀσφαλεστάτων, νὰ ἀποκρούσωσιν εὐχερῶς τὸν ἀντίπαλον. Ἡδύναντο νὰ καταλάβωσι πρῶτον τὰς ἀπορθητοὺς παρόδους τοῦ ὄρους Ταύρου δι' ὧν ἐφράσσετο ἢ εἰς τὴν Κιλικίαν εἰσβολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰς καλουμένας Κιλικίας πύλας. Ἐπειτα, ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἠθέλην ἐκβιάσει τὰς παρόδους ἐκείνας καὶ καταστῆ κύριος τῆς Κιλικίας, οἱ Πέρσαι εἶχον εἰσέτι τὰς στενὰς ὁδοὺς τὰς διερχομένας μεταξὺ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, τὰς καλουμένας κατ' ἀρχὰς μὲν Ἀμανίδας πύλας, κατωτέρω δὲ Συρίας ἢ καὶ Κιλικίας πάλιν πύλας. Τελευταῖον ἠδύναντο νὰ ὀχυρώσωσι τὰς παρόδους αὐτοῦ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ, ὑπὸ τινων καλουμένας Ἀμανίδας πύλας, δι' ὧν ἀναγκαιῶς ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ αἱ ὁποῖαι ἅπασαι εὐκόλως καθίσταντο ἀδιάβατοι. Ἀλλ' οἱ Πέρσαι, ὡς ἂν τυφλωθέντες ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης, ἄφησαν ἀνοιχτὰς ἀπάσας ἐκείνας τὰς πύλας, ἄφησαν τὸν Ἀλέξανδρον νὰ εἰσέλθῃ ἐλευθέρως εἰς τὴν Συρίαν, καὶ τότε μόνον ἀπεφάσισαν ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατ' αὐτοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος διατρέβων εἰς Γόρδιον, οὐ μόνον τὸν στρατὸν ἀνέπαυσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπικουρίας τινὰς ἐκ Μακεδονίας προσέλαβεν ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Σελεύκου, καὶ Κοῖνον τὸν Πολεμοκράτους, καὶ Μελέαγρον τὸν Νεοπτολέμου, πεζῶν μὲν Μακεδόνων 1000, ἱππέων δὲ 300, Θεσσαλῶν δὲ ἱππέων 200 καὶ Ἡλείων 150, ὧν ἠγεῖτο Ἀλκίας ὁ Ἡλεῖος. Τότε ἐπορεύθη πρὸς τὴν Παφλαγονίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν καὶ, καθυποτάξας τὰς χώρας ταύτας, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν ἵνα διέλθῃ τὸν Ταῦρον. Πρὸς τοῦτο ἀπερχόμενος τὸ ὄρος, ἔφθασεν εἰς χωρίον στενὸν, ἀπόκρημνον καὶ τὰ μάλιστα δυσπρόσιτον, τὸ ὁποῖον, καλούμενον «Κύρου στρατόπεδον,» ἔκειτο εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τοῦ Ταύρου πλησίον τῶν λεγομένων «πυλῶν τοῦ Ταύρου ἢ Κιλικίων πυλῶν» καὶ ἀπετέλει τὴν συνήθη πάροδον δι' ἧς συνεδέετο ἢ πρὸς βορρᾶν Καππαδοκία μετὰ τῆς πρὸς μεσημβρίαν Κιλικίας. Ἐνταῦθα δὲ, ἀντὶ νὰ προσκρούσῃ εἰς στρατὸν ἰσχυρὸν καὶ ἔτοιμον νὰ διακωλύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν διόδον αὐτοῦ, δὲν εὔρεν εἰμὴ ὀλίγους τινὰς Πέρσας στρατιώτας, οἵτινες ὄντες, ὡς φαίνεται, ἐντελῶς ἀπροπαρασκευοί, ἔφυγον ἀμαχητί, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος κατέστη οὕτω κύριος, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ζημίας, τοῦ ἀπορθητοῦ σχε-

δὸν ὀρεινοῦ ἐκείνου χωρίου· καὶ τὴν ἐπιούσαν διαβιβάσας δι' αὐτοῦ ἅπαντα τὸν στρατὸν εἰς Κιλικίαν, ἔφθασεν ἐντὸς ὀλίγων ὥρων εἰς Ταρσὸν, ἣν εἶχεν ἐγκαταλείψει ὁ σατράπης τῆς Κιλικίας Ἀρσάμης.

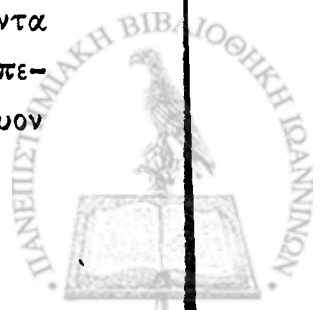
Ἄλλ' ἐνῶ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης, ἡ τύχη διετέλεσεν ἀδιακόπως προσμειδιῶσα εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, ἐν Ταρσῶ αἴφνης ἐφάνη ἐγκαταλιποῦσα αὐτὸν, διότι εἴτε ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν κόπων εἰς οὓς ἐξετέθη, εἴτε διότι ἰδρῶν ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Κύδνον, ἔπαθεν ἐνταῦθα πυρετὸν ἐπικίνδυνον· τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλίψεως καὶ τῆς ἀνησυχίας ὑφ' ἧς κατελήφθη ὁ στρατὸς ἕνεκα τοῦ συμβεβηκότος τούτου, οἱ ἰατροὶ ἐδίσταζον νὰ ἀναλάβωσι τὴν εὐθύνην τῆς θεραπείας. Εἷς μόνος, ὁ Ἀκαρνὰν Φίλιππος, πρὸ καιροῦ οἰκείος ὢν τοῦ Ἀλεξάνδρου, διὰ δὲ τὴν ἐπιστήμην ἐξαιρέτως ὑπ' αὐτοῦ τιμώμενος, ὑπέσχετο νὰ σώσῃ τὸν ἀσθενῆ δι' ἰσχυροῦ καθαρτικοῦ, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶπε νὰ ἐτοιμασθῆ τὸ φάρμακον. Πρὶν ὅμως φθάσῃ ἡ ὥρα νὰ τὸ πῖνῃ, λαμβάνει ἀπόρρητον ἐπιστολὴν τοῦ Παρμενίωνος, δι' ἧς προετρέπετο νὰ φυλάττεται ἀπὸ τοῦ Φιλίππου, διότι ἐλέγετο ὅτι οὗτος διαφθαρεὶς διὰ χρημάτων ὑπὸ τοῦ Δαρείου, ἐμελέτα νὰ θανατώσῃ αὐτόν· ὁ βασιλεὺς, ἀναγνοὺς τὴν ἐπιστολὴν καὶ μηδενὶ δείξας τῶν φίλων, ἔθηκεν αὐτὴν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον. Μετ' οὐ πολὺ δὲ εἰσέρχεται ὁ Φίλιππος κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ ἰατρικόν· ὁ Ἀλέξανδρος λαμβάνει αὐτὸ, τὸ καταπίνει διὰ μιᾶς ἄνευ παρατηρήσεώς τινος, καὶ συγχρόνως δίδει εἰς τὸν Φίλιππον τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Παρμενίωνος καὶ παρατηρεῖ τὴν ὄψιν τοῦ ἀναγινώσκοντος. Τὸ βλέμμα, οἱ λόγοι, τὸ σχῆμα τοῦ ἰατροῦ, τὰ πάντα ἐνὶ λόγῳ ἐμαρτύρουν τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ, ὅστις ἀποκρούσας μετ' ἀγανακτήσεως τὴν συκοφαντίαν, ἐπανέλαβεν ἐκ νέου τὴν πλήρη πεποίθησιν ἣν εἶχεν εἰς τὰ σωτήρια τοῦ φαρμάκου ἀποτελέσματα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν, διὰ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φαρμάκου ὀξύτητα, ἐφάνη χειροτερεύουσα ἢ κατάστασις τοῦ Ἀλεξάνδρου· ἀλλὰ τελευταῖον κατέπαυσεν ὁ πυρετὸς, χαρὰ δὲ καὶ ἀγαλλίασις κατέλαβεν ἅπαντα τὸν στρατὸν ἀκούσαντα ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶναι ἐκτὸς κινδύνου.

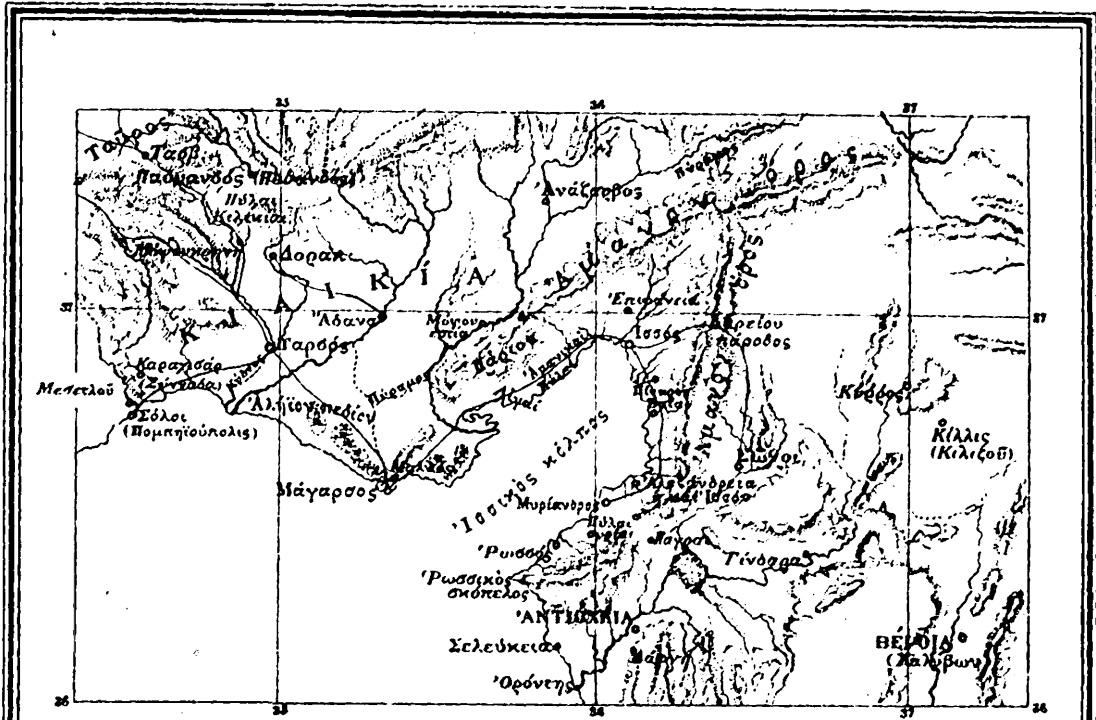
Ὀλίγα ἡμέραι ἤρκεσαν ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ῥωμαλέον ἐκεῖνο σῶμα τὴν προτέραν ὑγείαν καὶ δύναμιν· καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος προκατέπεμψε μὲν τὸν Παρμενίωνα μετὰ τῶν Θρακῶν, τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τοῦ στρατοῦ, ἵνα καταλάβῃ τὴν στενὴν πάροδον ἣτις, ἄγουσα ἀπὸ Κιλικίας εἰς Συρίαν, διήρχετο μεταξύ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, ἦτοι τοῦ Ἰσικιοῦ κόλπου, καὶ δὲν κατεί-

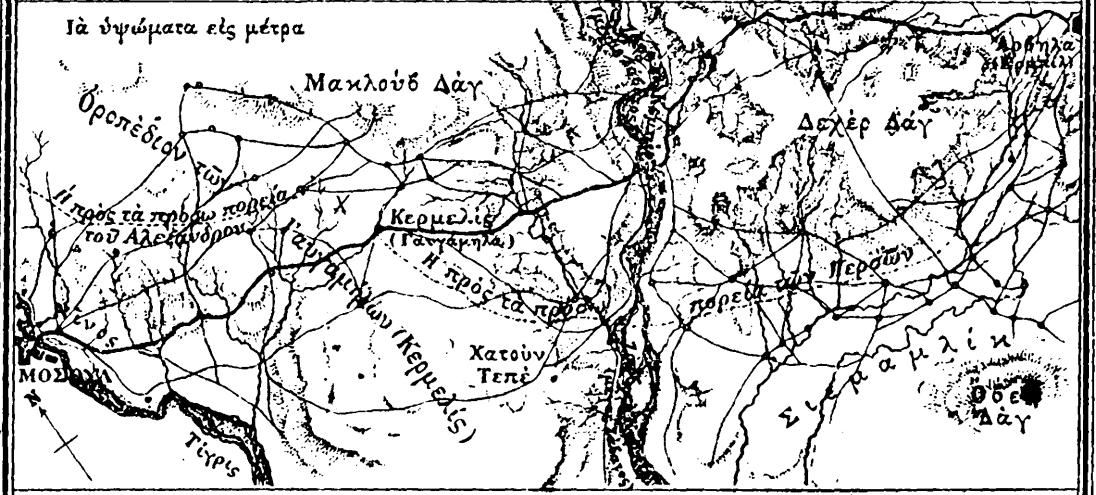
χετο εἰμῆ ὑπὸ ἀσθενοῦς δυνάμεως, τραπίσης ἐν τῷ ἅμα εἰς φυγὴν· αὐτὸς δὲ ἠσχολήθη πρῶτον περὶ τὴν χείρωσιν τῶν ὀρεινῶν φυλῶν τῆς Κιλικίας, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς Ταρσὸν καὶ προελάσας μετὰ τῶν λογάδων πεζῶν καὶ ἰππέων ἔφθασεν εἰς Μαλλόν, πόλιν ἣν ἀπήλλαξε παντὸς φόρου, καὶ ἄλλως ἐτίμησε καθὸ λογιζομένην ἀποικίαν τῶν Ἀργείων.

Ἐνταῦθα, εἰς Μαλλόν, ἔλαβε τὰς πρώτας ἀσφαλεῖς περὶ Δαρείου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ στρατοῦ εἰδήσεις, ὅστις ἐλέγετο εἰς Σώχους διατρίβων τῆς Συρίας, κειμένους εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ, καὶ ἀπέχοντας δύο ἡμερῶν δρόμον ἀπὸ τῆς ὀρεινῆς παρόδου ἣτις σήμερον καλεῖται Βαῦλάν, τὸ δὲ πάλαι ἔφερε καὶ αὕτη τὸ τῶν Ἀμανίδων πυλῶν ὄνομα. Ἡ πάροδος αὕτη, ἡ διερχομένη ἀνά μέσον τῆς σειρᾶς τοῦ Ἀμανοῦ, ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τῆς κυρίας ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Συρίαν, καὶ διερχομένης τὸ μὲν πρῶτον διὰ τοῦ Ταύρου (τῶν Κιλικίων πυλῶν), κατόπιν δὲ διὰ τῶν πρὸ μικροῦ μνημονευθεισῶν στενῶν διόδων μεταξὺ Ἀμανοῦ καὶ θαλάσσης, τῶν καλουμένων κατ' ἀρχὰς μὲν Ἀμανίδων πυλῶν, ἔπειτα δὲ Συρίων καὶ πάλιν Κιλικίων πυλῶν. Ὅθεν σπεύδων εἰς ἀπάντησιν τοῦ Δαρείου ὁ Ἀλέξανδρος διῆλθε πρῶτον διὰ Ἴσσοῦ, ὅπου κατέλιπε τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τραυματίας μετὰ μικρᾶς τινοῦ φρουρᾶς, ὕστερον διέβη διὰ τῶν Κιλικίων καὶ Συρίων πυλῶν, καὶ ἐκεῖθεν βαδίσας ἐπὶ δύο ἡμέρας ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα Μυριάνδρον, τὴν πρώτην τῆς Συρίας ἢ τῆς Φοινίκης πόλιν. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἔλαβεν εἰδήσεις ἄλλας, ὅπως τῶν προηγουμένων διαφόρους καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη νὰ τροπολογήσῃ παντελῶς τὸ σχέδιον αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στρατὸς, ἀναχωρήσας ἐκ Σώχων, εὐρίσκετο ἤδη ἐν Κιλικίᾳ, εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Μακεδόνων, περὶ Ἴσσόν. Πῶς ὁ Δαρεῖος, ὅστις, συναγαγὼν τὸν πολυάριθμον αὐτοῦ στρατὸν εἰς τὰ πεδία τῆς Συρίας, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀγωνισθῆ ἐνταῦθα ἐκ παρατάξεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, μετέβαλεν αἴφνης γνώμην καὶ εἰσῆλασεν εἰς τὰ στενὰ χωρία ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφῆκε τὸν Ἀλέξανδρον πρὸ μικροῦ νὰ διέλθῃ ἀκωλύτως; Ὁ Δαρεῖος, ἀριθμήσας τοὺς ἐξηκοντάκις μυρίους αὐτοῦ ἄνδρας, κατήντησε νὰ νομίζῃ ἑαυτὸν ἀκαταγώνιστον· καὶ ἐν τούτοις εἶδε τὸν Ἀλέξανδρον χρονοτριβήσαντα ἔνεκα τῆς νόσου εἰς Ταρσὸν, χρονοτριβήσαντα ἔπειτα ὀπωςοῦν καὶ περὶ τὴν κατατρόπωσιν τῶν ὀρεινῶν τῆς Κιλικίας φυλῶν· καὶ ὑπέλαβε πάντα ταῦτα ὡς σημεῖα δισταγμοῦ καὶ δειλίας. Ὅθεν, τυφλωθεὶς ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἣν ἐνέπνεε μὲν αὐτῷ ὁ ἀχανὴς περὶ αὐτὸν ὄχλος, ἐνίσχυον

ΜΑΧΗ 'ΕΝ 'ΙΣΣΩ.

Η ΕΝ ΓΑΥΓΑΜΗΛΟΙΣ ΜΑΧΗ.

δὲ οἱ ἀσύνητοι αὐλικοὶ, μηδὲ προσέχων ἤδη εἰς τὰς συμβουλάς τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἀπεφάσισε νὰ μὴ περιμείνη τὸν ἀντίπαλον εἰς τὰ ἀναπεπταμένα χωρία εἰς τὰ ὅποια μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης διέτριβεν, ἀλλὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ εὕρῃ αὐτὸν εἰς τὰς στενάς διόδους τῆς Κιλικίας. Ἐπὶ τούτῳ δὲ διέβη τὸ ὄρος τοῦ Ἄμανοῦ, ἀλλ' ὄχι διὰ τῆς παρόδου δι' ἧς προέκειτο νὰ διέλθωσιν οἱ Μακεδόνες. Διὰ τοῦ ὄρους Ἄμανοῦ διήρχοντο δύο στεναὶ ὁδοὶ, ἡ μὲν μεσημβρινή, τὸ στενὸν τοῦ Βαυλάν, ἡ δὲ βόρειος. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ Μακεδόνες ἐπορεύθησαν πρὸς μεσημβρίαν ἵνα διαβῶσι διὰ τῆς μεσημβρινῆς παρόδου τοῦ ὄρους καὶ προσβάλωσι τὸν Δαρεῖον εἰς τὴν πεδιάδα, ὁ Δαρεῖος ὤρμησε διὰ τῆς βορείου διόδου εἰς Κιλικίαν ἵνα κατατροπώσῃ αὐτόθι τοὺς Μακεδόνας· καὶ διῆλθε τὴν διόδον ταύτην συνεπαγόμενος οὐ μόνον τὸν στρατὸν ἀλλὰ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, τὴν σύζυγον, τὸν λοιπὸν γυναικωνίτην, τὰ τέκνα καὶ πολυτελεῆ θεραπείαν, καὶ θησαυρὸν εἰς χρήματα καὶ ἀποσκευὴν οὐ μικρὸν, ἂν καὶ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν εἰς Δαμασκὸν τῆς Συρίας. Φθίσας δὲ εἰς Ἴσσον, ἀπέκτεινε τοὺς αὐτόθι ἐγκαταλειφθέντας ἀσθενεῖς καὶ τραυματίας, καὶ πορευθεὶς ἔπειτα διὰ τῆς αὐτῆς παραλίας ὁδοῦ δι' ἧς πρὸ μικροῦ εἶχε διέλθει ὁ Ἀλέξανδρος, ἐστρατοπέδευσε περὶ τὸν ποταμὸν Πίναρον. Ὅτι ὁ Δαρεῖος οὐδὲν ἄλλο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔπραξεν ἢ νὰ συμπληρώσῃ τὴν σειρὰν τῶν ποικίλων αὐτοῦ στρατηγικῶν ἀμαρτημάτων, εἶναι πρόδηλον. Ἀφοῦ ἀφῆκεν ἀφύλακτον τὸ «Κύρου στρατόπεδον,» ἀφύλακτους τὰς «Κιλικίας ἢ Συρίας πύλας,» δὲν ἐπέμεινε τούλάχιστον εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἀγωνισθῇ εἰς τὰ πεδία τῆς Συρίας, ὅπου, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο νὰ παρατάξῃ καὶ νὰ καταστήσῃ χρήσιμον τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, καὶ ἰδίως τὸ ἄριστον καὶ πολυάριθμον ἱππικὸν, ἀλλὰ, μεταβαλὼν αἴφνης γνώμην, ἦλθε νὰ πολεμήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὰ στενά τῆς Κιλικίας, ὅπου ἀπέβη ἄχρηστος ἡ πλείστη αὐτοῦ δύναμις, καὶ ἐπῆλθεν, ἂν ὄχι ἐντελής ἰσότης, βεβαίως ὅμως ὀλιγωτέρα τις δυσαναλογία μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν ὡς πρὸς τὸ ποσόν, ἐνῶ ἤδη ὡς πρὸς τὸ ποιὸν ὁ μακεδονικὸς ἦτο ἀσυγκρίτως ὑπέρτερος.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὅστις ἔμαθεν εἰς Μυριάδρον ἀπὸ τῶν ἐξ Ἴσσοῦ φυγάδων, τὴν ἀλλόκοτον ἐκείνην εἰς Κιλικίαν ἐπιδρομὴν τοῦ Δαρείου, δὲν ἐπίστευσε κατ' ἀρχὰς ὅτι οὗτος ἔπραξε τοσοῦτον ἰσχυρῶδες λάθος, οὐδ' ἐπίεσθη περὶ τούτου, εἰμὴ ἀφοῦ ἡ ἀγ-

γελία ἐπεκυρώθη ὑπὸ τινων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν, οἵτινες, ἀναπλεύσαντες τὴν παραλίαν ἐπὶ τριακοντόρου, εἶδον αὐτοῖς ὄμμασι τὰ ἀναρίθμητα τῶν βαρβάρων πλήθη στρατοπεδεύοντα περὶ τὴν θάλασσαν. Τότε ὁ βασιλεὺς συγκαλέσας τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς ἰλάρχας, καὶ τῶν συμμάχων τοὺς ἡγεμόνας, ἀνήγγειλεν αὐτοῖς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, ἐξήγησε τὸ λάθος τοῦ Δαρείου τοῦ καθεϊρόξαντος τὴν δύναμιν ἐκ τῆς εὐρυχωρίας εἰς στενωπὸν, ἐνθύμισεν ἰδίως εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι αὐτοὶ μὲν μάχονται ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντος, ἐνῶ οἱ μετὰ Δαρείου συστρατευόμενοι ὁμογενεῖς ἀθλίως ἐπὶ μισθῷ κινδυνεύουσιν, ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην ἀπάντων τὸ τῶν μυρίων Ἑλλήνων ὑπὸ Ξενοφῶντα κατόρθωμα, καίτοι μὴ ἔχόντων παντάπασιν ἵππικόν, ἐνῶ ἤδη ὁ στρατὸς τοσούτους εἶχε παρόντας ἱππεῖς Θεσσαλοὺς, Βοιωτοὺς, Πελοποννησίους, Μακεδόνας καὶ Θρᾶκας, καὶ ἐπὶ πᾶσι παρέστησε τὴν νίκην ὡς ἀναμφισβήτητον· ἐφ' ᾧ οἱ ἀκροώμενοι πάντες λαμπρῶς ἐπικροτήσαντες καὶ τὸν βασιλέα δεξιούμενοι, παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ φέρῃ αὐτοὺς ἐν τῷ ἄμα ἐπὶ τοὺς πολεμίους.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέιχε τότε ἀπὸ τῶν Περσῶν ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν στάδια· καὶ ἀναχωρήσας ἀφ' ἐσπέρας ἔφθασε περὶ μέσας νύκτας εἰς τὴν μεταξὺ Ἀμανοῦ καὶ θαλάσσης πάροδον, τὰς καλουμένας Κιλικίας ἢ Συρίας πύλας, δι' ἧς εἶχε διέλθει πρὸ δύο ἡμερῶν Γενόμενος δὲ οὕτω πάλιν κύριος τοῦ ἀξιολόγου τούτου χωρίου, ἀνέπαυσεν ἐνταῦθα τὸν στρατὸν κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς νυκτός, καὶ ἔπειτα περὶ τὰ χαράγματα προήλασε πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τὸν Δαρείον. Κατ' ἀρχὰς, ἡ ὁδὸς δι' ἧς ἐβάδιζεν ἦτο τοσοῦτον στενὴ, ὥστε ἠναγκάζετο νὰ προάγῃ ἐπὶ κέρας, ὃ ἐστὶ διὰ φάλαγγος ἐχούσης τὸ βᾶθος πολλαπλάσιον τοῦ πλάτους· τὸ δὲ ἵππικόν παρείπετο εἰς τὸ πεζικόν· μετ' ὀλίγον ὁμως καταστάσης τῆς ὁδοῦ εὐρυτέρας ὁπωςοῦν, ὁ Ἀλέξανδρος ἠδυνήθη, παράγων ἀπὸ τῶν ὀπισθεν εἰς τὰ πρόσω ἀλληλοδιαδόχως τὰς διαφόρους τῶν ὀπλιτῶν τάξεις, νὰ ἀναπτύξῃ τὸ μέτωπον αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἐπλησίασεν εἰς τὸν ποταμὸν Πίναρον ὅστις ἔτεμνεν ἐγκαρσίως τὴν πάροδον, παρέταξε τὸν στρατὸν ὡς ἐπὶ μάχην. Τὴν ἄκραν δεξιὰν κατέλαβον οἱ ὑπασπισται, μετὰ δὲ τούτους ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ πέντε τάξεις τῆς φάλαγγος ὑπὸ τὸν Κοῖνον, τὸν Περδίκκην, τὸν Μελέαγρον, τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀμύνταν. Τῶν τριῶν τελευταίων ἀριστερῶν τάξεων προίστατο ὁ Κρατερός, τῆς δὲ ὅλης ἀριστερᾶς ὁ Παρμενίων. Τὸ πλάτος τοῦ πεδίου μεταξὺ τοῦ ὄρους ἐκ δεξιῶν καὶ τῆς θαλάσσης ἐξ ἀρι-

στερῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰ 14 στάδια. Καὶ ὁμοῦς ὁ Ἀλέξανδρος, φοβούμενος μήπως κυκλωθῆ ὑπὸ τῶν ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρων βαρβάρων, ἀφ' ἐνὸς μὲν διέταξε τὸν Παρμενίωνα νὰ μὴ τύχη καὶ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τάξας πρὸς δεξιὰν τοὺς ἑταίρους καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς ἰππεῖς, καὶ προσέτι τοὺς Ἀγριαῖνας καὶ ἄλλο ἕλαφρόν, πεζικόν, ἐπεμψεν εἰς τὸν Παρμενίωνα πρὸς ἀριστερὰν ἅπαν τὸ συμμαχικόν ἰππικόν καὶ προσέτι τοὺς ψιλῶς ὀπλισμένους Θρᾷκας καὶ Κρηῖτας πεζοὺς.

Οὕτω διεκόσμησε τὸν στρατὸν ὁ Ἀλέξανδρος· ὁ δὲ Δαρεῖος μαθὼν αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀπεφάσισε νὰ ἀγωνισθῆ ἐκεῖ ὅπου ἦτο ἐστρατοπεδευμένος ἤτοι παρὰ τὸν ποταμὸν Πίναρον, τοῦ ὁποῦ αἱ ὄχθαι ἦσαν μὲν ἐνιαχοῦ ἀπόκρημνοι, κατέστησαν δὲ διὰ χαρακωμάτων ἔτι μᾶλλον δυσπρόσιτοι· οὐδὲν ἦττον ὁ μέγας βασιλεὺς ἵνα ἔτι ἀσφαλέστερον παραταχθῆ, διεβίβασε πρὸ πάντων πέραν τοῦ ποταμοῦ τρισμυρίου μὲν ἰππεῖς, ψιλούς δὲ διςμυρίου· καὶ τούτου γενομένου ἐπλήρωσε παρ' αὐτὸν τὸν Πίναρον ἅπαν τὸ μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης πλάτος δι' 90,000 ὀπλιτῶν, ἐξ ὧν 30,000 Ἕλληνες κατεῖχον τὸ μέσον, ἀνὰ 30,000 δὲ ὡς ὀπλιταὶ ἐσκευασμένοι Ἀσιανοὶ, οἱ λεγόμενοι Κάρδακες, κατέλαβον ἑκατέραν τῶν πλευρῶν. Εἰς τὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ὑψώματα ἐτάχθησαν διςμύριοι ἄνδρες, ἵνα προσβάλωσι τὴν δεξιὰν καὶ τὰ νῶτα τοῦ Ἀλεξάνδρου· ὁ λοιπὸς ἀναρίθμητος ὄχλος ἔμεινε, διὰ τὸ στενὸν τοῦ τόπου, ἄχρηστος, τὸ δὲ χεῖριστον δὲν συνεκροτήθη εἰς ἐπιφυλακὴν τινα ἐπιτηδεῖαν νὰ βοηθήσῃ ὅπου δεῖ, ἀλλ' ἐμανδρεύθη χύδην εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀσιανῶν ὀπλιτῶν. Ὅπωςδὴποτε, παραταχθέντος οὕτω τοῦ στρατοῦ, ἀνεκλήθησαν οἱ διαβάντες τὸν Πίναρον τρισμύριοι ἰππεῖς καὶ διςμύριοι πεζοί· καὶ μέρος μὲν τοῦ ἰππικοῦ ἐκείνου ἀπεστάλη τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἄκραν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τὸ ὄρεινόν τοῦ χωρίου δὲν ἠδύνατο ἐνταῦθα νὰ ἐνεργήσῃ, διετάχθη ἔπειτα νὰ μεταβῆ εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ὅπου ἴστατο ἤδη καὶ τὸ ἄριστον μέρος τοῦ περσικοῦ ἰππικοῦ· ὁ Δαρεῖος αὐτὸς ἐπεῖχεν ἐπὶ ἄρματός τὸ μέσον τῆς πάσης τάξεως, ὀπίσθεν τοῦ κρατίστου αὐτῆς πεζικοῦ ἤτοι τῶν Ἑλλήνων ὀπλιτῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ τὴν ὀριστικὴν τοῦ ἀντιπάλου παράταξιν εἰμὴ μετὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ἥτις ἐπὶ τινα χρόνον ἐκάλυψε τοὺς πολεμίους· καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ τροπολογήσῃ κατὰ τι τὰς διατάξεις αὐτοῦ, πέμ-

ψας εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τὸ θεσσαλικὸν ἱππικὸν, ἀναγκάσας, κυρίως διὰ τοξοτῶν, εἰς ὑποχώρησιν τοὺς τρισμυρίους ἄνδρας τοὺς ταχθέντας ὑπὸ τοῦ Δαρείου εἰς τὰ πρὸς ἀριστερὰν τῶν Περσῶν ὑψώματα, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὴν δεξιὰν τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐξίσωσε τὸ μέτωπον πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον διὰ ποικίλων μισθοφορικῶν σωμάτων.

Οὕτω πως ἀντιπαρετάχθησαν οἱ δύο στρατοί· καὶ ἦσαν μὲν αἱ διατάξεις τοῦ Ἀλεξάνδρου πολὺ τῶν τοῦ Δαρείου ἐπιτηδειότεραι, ἐπειδὴ ὁμως ἐπὶ τέλους τριπλασία παρὰ τὸν ποταμὸν συνεπυκνώθη ὑπὸ τῶν Περσῶν δύναμις, καὶ μέρος ἀξιόλογον τῆς δυνάμεως ταύτης ἦσαν Ἕλληνες ὀπλίται τρισμύριοι, ὁ ἀγὼν ἀνηγγέλλετο ὅπως οὖν πεισματώδης· ἀλλ' ἔμελλε, διὰ τὴν τοῦ Δαρείου ἀθλιότητα, νὰ λάβῃ παραδόξως εὐχερῆ καὶ ταχεῖαν τὴν λύσιν. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀναπαύσας ἐπὶ μικρὸν τὰ στρατεύματα, ἤρχισε νὰ προχωρῆ βιάδην πρὸς τὰ ἐμπρὸς, ὑποθέτων ὅτι οἱ ἐχθροὶ θέλουσι διαβῆ τὸν ποταμὸν ἵνα πρῶτοι προσβάλωσι. Βλέπων ὁμως αὐτοὺς ἀκινήτους μένοντας ὀπίσθεν τοῦ ποταμοῦ, ἐξηκολούθησε προχωρῶν, καὶ, ἅμα φθάσας ἐντὸς βέλους, παραλαβὼν τὸ ἱππικὸν, τοὺς ὑπασπιστάς καὶ τὰς ἐν τῇ δεξιᾷ τάξεις τῆς φάλαγγος, ἐτάχυνε τὸ βῆμα, διεπέρασε τὸν ποταμὸν καὶ ἐπέπεσεν ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τοὺς Κάρδακας τῆς ἀριστερᾶς τῶν Περσῶν πτέρυγος. Οἱ δὲ, μικρὸν μόνον ἀντιστάντες, ἔτρεψαν σχεδὸν ἀμέσως τὰ νῶτα, καὶ, τὸ δεινότερον, ταύτην ἰδὼν τὴν τροπὴν ὁ Δαρεῖος νομίζει ἑαυτὸν κινδυνεύοντα τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ ὑπὸ πανικοῦ φόβου καταληφθεὶς, εὐθύς ὡς εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἄρματος, παρακολουθεῖ τοὺς πρώτους φυγάδας. Ἀκόμη μόλις ἤρχισεν ἡ μάχη· ἀκόμη ἴστατο τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἀκέραιον, 60 μὲν χιλιάδες ὀπλιτῶν, 100 δὲ χιλιάδες ἱππέων, πολλαὶ δὲ μυριάδες ἄλλαι πεζῶν· ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν δὲν ὑπερέβαινον τοὺς τρισμυρίους ἄνδρας καὶ οἱ διώκοντες ἦσαν ὀλιγώτεροι τοῦ ἡμίσεως τούτων. Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος ὑπὸ τοσοῦτου κατελήφθη τρόμου ὥστε ἔτρεχεν ἀσθμαίνων· καὶ ἐπειδὴ ἀπήντησε φάραγγίς τινας καὶ δυσχωρίας, ἐκπηδήσας ἀπὸ τοῦ ἄρματος, ἐξηκολούθησε τὴν φυγὴν ἔφιππος ἀφοῦ ἔρριψε καθ' ὁδὸν ἀσπίδα, τόξον, κἀνδύον (ἦτοι τὸν βασιλικὸν μανδύαν). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς οἰκτρᾶς ταύτης δειλίας ἦτο πρόδηλον. Τὸ μέσον καὶ ἡ δεξιὰ τῶν Περσῶν, ὅπου ἴσταντο οἱ Ἕλληνες μισθοφόροι καὶ τῶν ἱππέων Περσῶν οἱ ἄριστοι, ἠγωνίσθησαν μὲν γενναίως κατὰ τῶν ὑπὸ τὸν Κρατερόν καὶ Παρμενίωνα τάξεων τῆς

φάλαγγος καὶ κατὰ τῶν Θεσσαλῶν ἰππέων, ἐνόσω ὑπέθετον παρόντα τὸν Δαρεῖον. Οἱ Ἕλληνες μάλιστα μισθοφόροι τοσοῦτον πεισματωδῶς ἀντέστησαν ὥστε ἔπεσον ἐνταῦθα ὃ τε ταξιάρχης Πτολεμαῖος ὁ Σελεύκου καὶ 120 λογάδες φαλαγγῖται. Ἄλλ' ἅμα ὁ Ἀλέξανδρος, συμπληρώσας τὴν τροπὴν τῆς ἀριστερᾶς τῶν πολεμίων, ἐπέπεσεν ἐκ πλαγίου κατὰ τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων, διεδόθη δὲ συγχρόνως ὅτι καὶ ὁ Δαρεῖος ἐγένετο ἄφαντος ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὑπενέδωκαν ἐξ ἀνάγκης τό τε κέντρον καὶ ἡ δεξιὰ τῶν Περσῶν καὶ ἐτράπησαν ὁμοίως εἰς φυγὴν, ἥτις ἀπέβη τοσοῦτω μᾶλλον ἄτακτος καὶ ὀλεθρία, ὅσω ὁ Δαρεῖος οὐδεμίαν ἐφρόντισε νὰ δώσῃ διαταγὴν περὶ τοῦ πρακτέου, ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως, οὐδεὶς δ' ἐτόλμα ν' ἀναπληρώσῃ τὸν βασιλέα, καὶ ἂν ἐτόλμα, ὑπὸ οὐδενὸς ὑπηκούετο.

Ἡ δίωξις δὲν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺ, διότι ἡ μάχη συνεκροτήθη κατὰ μῆνα νοέμβριον καὶ ἤρχισε καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας πολὺ μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ὥστε τὸ ταχέως ἐπελθὼν σκότος ἠνάγκασε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ στρατόπεδον. Οὐδὲν ἦττον ἡ λεία καὶ ἡ σφαγὴ ἀπέβησαν μεγάλαι. Ἄπαν τὸ στρατόπεδον τοῦ Δαρείου, ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ σύζυγος, ἡ ἀδελφὴ, ὁ υἱὸς καὶ δύο θυγατέρες ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἄρμα αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀσπίς, καὶ τὸ τόξον, καὶ προσέτι τρισχίλια τάλαντα εἰς χρυσὸν, ἐκτὸς ἀπείρων ἄλλων πολυτίμων πραγμάτων, σκευῶν καὶ αἰχμαλώτων. Πεσόντες λέγονται δεκακισμύριοι Πέρσαι, ἐξ ὧν ἰππεῖς ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ ἐν τούτοις πλεῖστοι μεγιστᾶνες. Ἐν γένει δὲ ἐξ ὅλου τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου στρατοῦ δὲν διετήρησαν τὰς τάξεις αὐτῶν εἰμὴ 4,000 ἄνδρες, οἱ μετὰ τοῦ Δαρείου τὸν Εὐφράτην διαπεράσαντες, καὶ 8,000 Ἕλληνες μισθοφόροι, οἵτινες, ἐν μέρει διὰ ξηρᾶς καὶ ἐν μέρει διὰ θαλάσσης, κατώρθωσαν νὰ διασωθῶσιν εἰς Αἴγυπτον. Ὅλος ὁ λοιπὸς ὄμιλος διελύθη ὡς ἱστὸς ἀράχνης. Καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοσοῦτον ὀλοσχεροῦς νίκης, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ 300 νεκροὺς ἐκ τῶν πεζῶν καὶ 150 ἐκ τῶν ἰππέων. Τοιαύτη ἐγένετο ἡ περὶ Ἴσσον μάχη καὶ τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀλλεπαλλήλων στρατηγικῶν ἀμαρτημάτων τοῦ Δαρείου, μάλιστα διὰ τῆς ἀγενοῦς ἐκείνης ἀνανδρείας, ἥτις φαίνεται τοσοῦτω μᾶλλον παράδοξος, ὅσω οἱ Πέρσαι μεγιστᾶνες διέπρεπον συνήθως ἐπὶ γενναιότητι, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δαρεῖος, πρὶν βασιλεύσῃ, κατέστη περιώνυμος ἐπὶ τῇ ἀλκῇ καὶ τῇ τόλμῃ· ἀλλ' ἡ βασιλεία ἐξηχρείωσεν αὐτὸν, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς ψυχὰς ἀσθενεῖς.

Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, μέγας διατελέσας ἐν τῷ ἀγῶνι, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἤττον θαυμαστὸς μετὰ τὸ πέρασ αὐτοῦ, διὰ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χρηστότητα, μεθ' ἧς προσηνέχθη πρὸς τὴν μητέρα, πρὸς τὴν σύζυγον, πρὸς τὰ τέκνα τοῦ ἀντιπάλου. Ὅτε ἐπανῆλθε διὰ νυκτὸς ἀπὸ τῆς διώξεως, εὔρε τὴν σκηνὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως παρασκευασθεῖσαν ἵνα ὑποδεχθῆ αὐτόν· ἀλλὰ πρὶν δειπνήσῃ, ἀκούσας ἐκεῖ που πλησίον θρήνων καὶ κοπετοῦς γυναικῶν, καὶ μαθὼν ὅτι ἡ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Δαρείου ἐκλαίον νομίζουσαι αὐτὸν ἀποθανόντα, ἔσπευσε νὰ πέμψῃ τὸν Λεοννάτον, ἓνα τῶν ἐταίρων, ἵνα βεβαιώσῃ αὐτὰς ὅτι ὁ Δαρεῖος ζῆ, καὶ νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι νὰ διατηρήσωσιν ἅπασαν τὴν βασιλικὴν αὐτῶν θεραπείαν, καλούμεναι πάντοτε βασιλίσσαι. Τοσαύτην δὲ ἔδειξε σωφροσύνην ὥστε, ὡς βεβαιουῦται ἐξ ἰδίας αὐτοῦ πρὸς τὸν Παρμενίωνα ἐπιστολῆς, τῆς ὁποίας περικοπὴν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Πλούταρχος, οὐδὲ νὰ ἰδῆ ἠθέλησε τὴν Δαρείου γυναῖκα; καὶ οὐδὲ νὰ ἀκούῃ ἠὲ χαριστεῖτο τοὺς ὁμιλοῦντας περὶ τῆς εὐμορφίας αὐτῆς. Βραδύτερον, κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη καὶ μάλιστα κατὰ τὸ τελευταῖον, ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέβαλε τὴν ἐξαιρετὸν ταύτην ἐγκράτειαν· ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς περὶ Ἰσσὸν μάχης, ἦτο ἔτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἀρετῆς· καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἐνταύτῳ ἐν ἀκμῇ τοῦ κανονικοῦ κάλλους τὸ ὁποῖον ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσεν εἰς αὐτὸν ἀφειδῶς, ὅπως συνηθίζει πολλὰκις ὡς πρὸς τὰ ἐκλεκτὰ αὐτῆς σκεύη, ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῆς καλλονῆς, τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς σωφροσύνης, περιέβαλλεν ἔτι μᾶλλον αὐτὸν διὰ τοῦ χαρακτῆρος ἐκείνου τῆς θεότητος ὃν τοσοῦτον προθύμως ἐλάτρευσαν ἐν αὐτῷ τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθέντα ἔθνη.

Τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης ὁ Ἀλέξανδρος, καίπερ αὐτὸς ὢν τετρωμένος εἰς τὸν μηρὸν διὰ ξίφους, ἐπεσκέφθη ὁμως κατὰ τὴν συνθήειάν του τοὺς τραυματίας, καὶ, τοὺς νεκροὺς συναγαγὼν, ἔθαψε μεγαλοπρεπῶς σὺν τῇ δυνάμει πάσῃ ἐκτεταγμένη λαμπρότατα ὡς εἰς πόλεμον· καὶ ἐπήνεσε τοὺς ἀριστεύσαντας καὶ διὰ χρημάτων ἐβράβευσεν αὐτούς. Μεθ' ὃ ἐπορεύθη διὰ τῆς κοίλης Συρίας πρὸς τὴν φοινικικὴν παραλίαν, πέμψας ἐνταύτῳ τὸν Παρμενίωνα ἐπὶ τὴν Δαμασκὸν, τῆς ὁποίας ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, λαβὼν ἐνταῦθα καὶ θησαυροὺς πολλοὺς καὶ αἰχμαλώτους οὐκ ὀλίγους καὶ ἐπισήμους. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος παρελάμβανεν ἐν τούτοις ἀμαχητὶ τὰς πρώτας φοινικικὰς πόλεις, καὶ εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν εὕρισκόμενος, τὴν Μάραθον, ἔλαβε παρὰ τοῦ Δαρείου πρέσβεις καὶ ἐπιστολὴν, δι' ἧς οὗτος ἤτει τὴν ἀπόδοσιν τῆς

μητρὸς, τῆς συζύγου, καὶ τῶν τέκνων, προτείνων φιλίαν καὶ συμμαχίαν καὶ παρενείρων ὅτι ὁ Φίλιππος πρῶτος ἤρξατο ἀδικίας πρὸς τοὺς Πέρσας, ὅτι ταύτην ἐξηκολούθησεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὅτι ὁ Δαρείος δὲν ἐπολέμησεν εἰμὴ ἀμυνόμενος αὐτόν. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν χαρακτηριστικὴν, ἣν παραθέτομεν ἐνταῦθα, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ διασωθὲν ἡμῖν κείμενον αὐτῆς. «Οἱ ὑμέτεροι πρόγονοι, ἐλθόντες εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, κακῶς ἐποίησαν ἡμᾶς, οὐδὲν προηδικημένοι· ἐγὼ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμῶν κατασταθεὶς, καὶ τιμωρήσασθαι βουλόμενος Πέρσας, διέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, ὑπαρξάντων ὑμῶν. Καὶ γὰρ Περινηθίους ἐβοηθήσατε, οἱ τὸν ἐμὸν πατέρα ἠθίκουν. Καὶ εἰς Θρᾷκην, ἧς ἡμεῖς ἄρχομεν, δύναμιν ἔπεμψεν Ὀχρος. Τοῦ δὲ πατρὸς ἀποθανόντος ὑπὸ τῶν ἐπιβουλεύσαντων, οὓς ὑμεῖς συνετάξατε (ὡς αὐτοὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς πρὸς ἅπαντας ἐκομπάσατε) καὶ Ἀρσὴν ἀποκτείναντός σου μετὰ Βαγῶου, καὶ τὴν ἀρχὴν κατασχόντος οὐ δικαίως, οὐδὲ κατὰ τῶν Περσῶν νόμον, ἀλλὰ ἀδικοῦντος Πέρσας, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τοὺς Ἑλληνας γράμματα οὐκ ἐπιτήδεια διαπέμποντος, ὅπως πρὸς με πολεμῶσι, καὶ χρήματα ἀποστέλλοντος πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους τινὰς τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῶν μὲν ἄλλων πόλεων οὐδεμιᾶς δεχομένης, Λακεδαιμονίων τε λαβόντων, καὶ τῶν παρὰ σου πεμφθέντων, τοὺς ἐμοὺς φίλους διαφθειρόντων, καὶ τὴν εἰρήνην, ἣν τοῖς Ἑλλησι κατεσκεύασα, διαλύειν ἐπιχειρούντων, ἐστράτευσα ἐπὶ σε, ὑπάρξαντός σου τῆς ἐχθρας. Ἐπεὶ δὲ μάχην ἐνίκηκα, πρότερον μὲν τοὺς σοὺς στρατηγοὺς καὶ σατράπας, νῦν δὲ καὶ σὲ καὶ τὴν μετὰ σου δύναμιν, καὶ τὴν χώραν ἔχω, τῶν θεῶν μοι δόντων, ὅσοι τῶν μετὰ σου παραταξαμένων μὴ ἐν τῇ μάχῃ ἀπέθανον, ἀλλὰ παρ' ἐμὲ κατέφυγον, τούτων ἐπιμέλομαι, καὶ οὐκ ἄκοντες παρ' ἐμοὶ εἰσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐκόντες ζυστρατεύονται μετ' ἐμοῦ. Ὡς οὖν ἐμοῦ τῆς Ἀσίας ἀπάσης κυρίου ὄντος, ἦκε πρὸς ἐμέ. Εἰ δὲ φοβῆ μὴ ἐλθῶν πάθῃς τι ἐξ ἐμοῦ ἄχαρι, πέμψε τινὰς τῶν φίλων τὰ πιστὰ ληψομένους. Ἐλθῶν δὲ πρὸς με, τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας, καὶ εἰ ἄλλο τι θέλεις, αἶτει καὶ λάμβανε. Ὅτι γὰρ ἂν πείθῃς ἐμέ, ἔσται σοι. Καὶ τοῦ λοιποῦ, ὅταν πέμπῃς παρ' ἐμέ, ὡς πρὸς βασιλέα τῆς Ἀσίας πέμπε· μηδὲ ἐξ ἴσου ἐπίστελλε, ἀλλ' ὡς κυρίῳ ὄντι πάντων τῶν σῶν, φράζε εἴτου δέη. Εἰ δὲ μὴ, ἐγὼ βουλευσομαι περὶ σοῦ ὡς ἀδικοῦντος. Εἰ δὲ ἀντιλέγεις περὶ τῆς βασιλείας, ὑπομείνας ἔτι ἀγωνίσει περὶ αὐτῆς καὶ μὴ φεῦγε· ὡς ἐγὼ ἐπὶ σε πορεύσομαι, οὐ ἂν ᾗς.»

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτος. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε νὰ ἀναφέρῃ, πρὸς δικαιολόγησιν τοῦ κατὰ Δαρείου πολέμου, πολλὰς ἰδίας μεταξὺ Περσίας καὶ Μακεδονίας ἔριδας· καὶ ὅμως πρῶτην καὶ κυρίαν ἀφορμὴν τοῦ ἀνὰ χειρὰς ἀγῶνος λέγει τὴν μεγάλην τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιστρατείαν· τὰς ἄλλας τοῦ πολέμου αἰτίας παρατίθησι κατόπιν, ὡς δευτέρου λόγου ἀξίας. Μετὰ δὲ ταῦτα λέγει ἑαυτὸν ἤδη κύριον ἀπάσης τῆς Ἀσίας. Ἀκόμη δὲ εἶχε καταλάβει εἰμὴ μόνον τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ μέρος ἐλάχιστον τῆς Συρίας· ἀκόμη ὁ Δαρεῖος ἦτο κύριος οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῆς Ἰνδικῆς ἀγῶνων χωρῶν· ἀκόμη εἶχε τοὺς ἀκαταλογίστους θησαυροὺς τῆς Περσεπόλεως καὶ τῶν Σούσων· ἀκόμη ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατοὺς ἑκατὸν καὶ διακοσίων μυριάδων, καὶ ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκέρυττεν ἤδη αὐτὸν πεπτωκότα τῆς ἀρχῆς, ἑαυτὸν δὲ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης κάτοχον· τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις ἣν εἶχεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν. Καὶ δικαίως τῇ ἀληθείᾳ· διότι τῆς μὲν ἀσθενείας τῆς περσικῆς κυβερνήσεως ἀνέκαθεν γνωστῆς οὖσης, ἔλαβεν ἐπανειλημμένως πείραν, περὶ Γρανικὸν καὶ περὶ Ἴσσον· ἐκ δὲ τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν, οἱ μὲν, ἰδίως οἱ Ἕλληνες, ὑπεδέχοντο αὐτὸν ὡς λυτρωτὴν, οἱ δὲ, προκειμένου ἀπλῶς νὰ μεταβάλωσι κυριάρχην, οὐδένα ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἀναλάβωσιν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς περσικῆς δυναστείας. Τούτου ἔνεκα βλέπομεν τὸν Ἀλέξανδρον εὐχερῶς καταλαβόντα τὰς πλείστας φοινικικὰς πόλεις, καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδα καὶ μητρόπολιν τῆς τῶν Φοινίκων εὐημερίας, τὴν Σιδῶνα· αὐτὴ ἡ πασῶν τῶν πόλεων ἐκείνων ἰσχυροτέρα, πλουσιωτέρα καὶ ναυτικωτέρα, ἢ Τύρος, ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν δῶρα· πολυτελεῖ καὶ στέφανον χρυσοῦν καὶ διαβεβαιώσεις ὑποταγῆς, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο νὰ διέλθῃ ἀμαχητὶ καὶ τὴν Φοινίκην ἀπασαν· ἀλλ' αἴφνης προέκυψεν ἐνταῦθα ἀπροςδόκητός τις ἔρις, δι' ἣν ἐξετέθη εἰς τὸν φοβερώτατον τῶν ἀγῶνων, ὅσους ἀνέλαβε ποτὲ, καθ' ὅλον τὸ δεκαετὲς κατακτήτικόν αὐτοῦ στάδιον.

Οἱ Τύριοι, ὡς προείπομεν, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ μὴ εἰσέλθωσιν οἱ Μακεδόνες εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, διότι οὐδ' εἰς τοὺς προτέρους κυριάρχας, τοὺς Πέρσας, ἐπέτρεπον τοιοῦτό τι. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ἀγανακτῆσας διὰ τὴν τοιαύτην ἀξίωσιν, ἀπεφάσισε νὰ καταλάβῃ διὰ τῆς βίας

τὴν πόλιν, καὶ ἤρχισεν οὕτω, κατὰ φεβρουάριον τοῦ 332, ἡ περιβόητος ἐκείνη πολιορκία ἣτις διήρκεσε μῆνας ἑπτὰ, καὶ εἶναι διὰ τὴν ἑκατέρωθεν ἀναδειχθεῖσαν καρτερίαν, τέχνην καὶ ἀνδρείαν, τὸ περιφημότεον ἴσως ὄλων τῶν πολιορκητικῶν ἔργων ὅσα ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἱστορία. Ὅ,τι μάλιστα περιεποίησε πολλὴν δύναμιν εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν Τυρίων, ἦτο ὄχι μόνον τὸ ὄχυρόν τῆς πόλεως, ἦν καὶ φύσις καὶ τέχνη κατέστησαν δυσπρόρητον, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὁ λαμπρὸς αὐτῶν στόλος, ὅστις ἐπῆλθεν ἀμέσως εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πατρίδος. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ὄλων τῶν λοιπῶν φοινικικῶν πόλεων, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Κυπρίων ὁ στόλος, συνετάχθη μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καταστάντος ἔκτοτε οὕτω κυρίου τῆς θαλάσσης οὐδὲν ἦττον ἢ τῆς στερεᾶς. Καὶ ὁμως τοσαύτην οἱ Τύριοι ἀνέδειξαν ἐπιτηδειότητα καὶ τόλμην καὶ ἐπιμονήν, ὥστε ἴσως ἤθελον ἀξιωθῆ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ μαχαιώσωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ νὰ παρεμβάλωσι πρόσκομμα ἀνυπέβλητον εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἂν ὁ Δαρεῖος ἐφαίνετο ὅπως οὖν, ἄξιος τοῦ εὐτυχήματος τούτου καὶ ἤρχετο εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ ἄθλιος ἐκεῖνος βασιλεὺς τῆς Ἀσίας, ἀντὶ νὰ ὠφεληθῆ ἀπὸ εὐκαιρίας τοσοῦτον λαμπρᾶς, περιωρίζετο εἰς ἰκεσίας πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις, περὶ τὰ τέλη τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου, ἀντὶ νὰ ἴδῃ αὐτὸν μετὰ στρατοῦ ἐπερχόμενον, ἔλαβε δευτέραν παρ' αὐτοῦ πρεσβείαν ἐπαγγέλλουσαν μύρια μὲν τάλαντα ὡς λύτρα τῆς μητρὸς, τῆς γυναικὸς, τῶν παιδῶν, προσθέτουσαν δὲ ὅτι ὁ Δαρεῖος παραχωρεῖ αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ χώραν μέχρι τῆς θαλάσσης τῆς ἑλληνικῆς, καὶ δίδει αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ νὰ διατελῆ τοῦ λοιποῦ φίλος καὶ σύμμαχος. Ὁ Ἀλέξανδρος καθυπέβαλε τὴν πρότασιν εἰς τὸν σύλλογον τῶν ἐταίρων, καὶ ἐνταῦθα ὁ Παρμενίων, λέγεται εἰπὼν· «ἐγὼ μὲν, εἰ Ἀλέξανδρος ἤμην, ἔλαβον ἂν ταῦτα.» ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀπεκρίθη, ὡς βεβαιούται, «κάγῳ, νῆ Δία, εἰ Παρμενίων.» Καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν Δαρεῖον, ὅτι τῶν μὲν χρημάτων αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει χρεῖαν, οὔτε συναίνει νὰ λάβῃ ἀντὶ πάσης τῆς χώρας τὸ μέρος· προσεκαλεῖ δὲ τὸν Δαρεῖον νὰ προσέλθῃ ὑποσχόμενος πᾶσαν φιλόανθρωπον δεξίωσιν· εἰ δὲ μὴ, αὐτὸς ἐπ' ἐκεῖνον ἤδη πορεύεται. Καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο τελευταῖον κύριος τῆς Τύρου· μεθ' ὃ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἑτέραν πολιορκίαν, τὴν τῆς Γάζης, ἣτις ἐστὶν ἡ ἐσχάτη πόλις ἣν ἀπῆντα ὁ ἐπ' Αἰγύπτου ἐκ Φοινίκης ἐρχόμενος, ἔκειτο ἐν ἀρχῇ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐρήμου, καὶ ἀπέιχε τῆς θαλάσσης περὶ εἴκοσι σταδίου. Ἀν-

τέστη δέ, διότι πρὸ πάντων ἠτύχησε νὰ ἔχη φρούραρχον γενναῖόν τινα εὐνοῦχον ὀνόματι Βάτιν, ὅπερ μαρτυρεῖ καὶ αὐθις, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ σώσωσιν αὐτὸ ἐὰν ἄλλος παρὰ τὸν Δαρεῖον ἡγεμῶν προΐστατο τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' ὁ Βάτις ἀπομονωθεὶς καὶ μηδεμίαν ἔξωθεν λαβῶν ἐπικουρίαν, ἐξεπορθήθη ὁμοίως μετὰ δίμηνον πολιορκίαν, ὑπὸ τοῦ ἀκρατήτου βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ὅστις ἐπορεύθη ἤδη ἀκωλύτως ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, ἵνα συμπληρώσῃ τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ βούλευμα, τοῦ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως πᾶσαν πρὸς τὴν Μεσόγειον παραλίαν.

Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης, οἵτινες, ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας στασιάσαντες, πρὸ ὀλίγου μόλις εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ ὑποκύψωσιν αὐθις, ἐννοεῖται ὅτι οὐδεμίαν εἶχον διέθεσιν νὰ ὑπερμαχήσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολεμίου, οὐδ' εἶχεν ὁ Πέρσης Μαζάκης, ὁ τῆς Αἴγύπτου σατράπης, ἀποχρώσας ἐπὶ τούτῳ δυνάμεις. Ὄθεν μετὰ ἑπταήμερον πορείαν ἀπὸ Γάζης, εἰσῆλθεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀμαχητὶ εἰς Πηλούσιον, τὸ πρῶτον τῆς Αἴγύπτου πρὸς τὸ μέρος τοῦτο φρούριον, ὅπου ἔφθασεν ὑπὸ Ἡφαιστίωνα καὶ ὁ στόλος αὐτοῦ, ὅστις ἐθαλασσοκράτει ἤδη, καθ' ἃ προεῖπομεν, διαλυθέντος σχεδὸν καθ' ὀλοκληρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φοινικικῆς παραλίας. Ἀπὸ Πηλουσίου τὸν μὲν στόλον ἔπεμψεν ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς Μέμφιν, αὐτὸς δὲ ἐπορεύθη διὰ ζηράς εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ὅπου ὑπετάχθη εἰς αὐτὸν ὁ Μαζάκης, παραδούς καὶ ἅπαντα τὸν θησαυρὸν εἰς 800 τάλαντα συμποσούμενον καὶ ἄλλα πολύτιμα σκεύη. Ἐνταῦθα ἀνεπαύθη ἐπὶ τινα χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἐτέλεσε θυσίαν λαμπρὰν εἰς τε τοὺς ἄλλους θεοὺς, καὶ εἰς τὸν θεὸν τῶν Αἰγυπτίων Ἄπιν· καὶ ἀγῶνα ἐποίησε γυμνικὸν τε καὶ μουσικόν, καλέσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ τῆς Ἑλλάδος δοκιμωτάτους περὶ ταῦτα τεχνίτας. Ἐπειτα ἐκ Μέμφιος κατέπλευσεν, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου, εἰς Κάνωβον, ὅθεν παρέπλευσε τὴν παραλίαν, ἵνα ἴδῃ τὴν τε παρ' Ὀμήρω θρυλουμένην νῆσον Φάρων καὶ τὴν λίμνην τὴν Μαρίαν ἢ Μαρεῶτιν. Τότε δὲ ἀπεφάσισε νὰ κτίσῃ ἐπὶ τῆς παρακειμένης εἰς τὴν νῆσον Φάρων στερεᾶς, μεταξύ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς Μαρεώτιδος λίμνης, πόλιν νέαν, τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ Ἀλεξανδρείαν, ἵνα καταστήσῃ αὐτὴν πρωτεύουσαν τῆς χώρας ἀντὶ τῆς προτέρας πρωτευούσης Μέμφιος. Ὁ ἐκλεχθεὶς ἐπὶ τούτῳ χώρος ἦτο εὐάερος καὶ ὑγιεινός, ἅμα δὲ ἐπιτήδειος εἰς

ναυτιλίαν καὶ ἐμπορίαν· ἔνεκα τῆς προκειμένης νήσου Φάρου, κατωρθώθη νὰ κατασκευασθῶσιν εἰς τὴν ἀλίμενον ἄλλως ἐκείνην παραλίαν, δύο ἄριστοι λιμένες, διὰ τὰ ἀπὸ θαλάσσης ἐπερχόμενα πλοῖα, ἐνῶ ἡ Μαρεῶτις λίμνη, ἣτις διὰ ποικίλων διωρύγων συνεδέετο μετὰ τοῦ Νείλου, εὐχερῶς ἐκόμιζεν ἀπὸ τῆς μεσογαίας τὰ πρὸς ἐξαγωγὴν ὠρισμένα ἐμπορεύματα. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ μεγαλοφυῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου χεὶρ, ἣτις συγχρόνως καὶ ἐμάχετο καὶ ἐκυβέρνη, καὶ κατέλυε καὶ ἐδημιούργει, ἔθετο τὸν θεμέλιον λίθον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκείνης, ἣτις μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε νὰ ἀποβῆ μεγίστη, λαμπροτάτη καὶ πολυανθρωποτάτη πόλις, νὰ καταστῆ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου, τὸ κέντρον ἰδιάζοντός τινος ἑλληνισμοῦ, καὶ ἀφοῦ δὲ ἔπεσεν ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀκμῆς, οὐδέποτε ἔπαυσε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εὐτυχοῦσα, καὶ μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ἐν τῶν ἐπιφανεστάτων ἐμπορειῶν τῆς μεσογείου θαλάσσης.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀπῆλθε διὰ τῆς ἐρήμου πρὸς τὸ κατὰ τὴν Λιβύην ἱερὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ἀμμωνος, τὸ περίφημον διὰ τὸ ἐν αὐτῷ μαντεῖον. Εἰσαχθέντος τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τῶν ἱερέων εἰς τὸν ναόν, ὁ προφητεύων ἀνὴρ «χαῖρε, εἶπεν, ὦ παῖ,» ὡς ἀπὸ θεοῦ ἔχων τὴν πρόρρησιν ταύτην· ὁ δὲ ὑπολαβὼν «δέχομαι, εἶπεν, ὦ πάτερ, καὶ τὸ λοιπὸν κεκλήσομαι σὸς, ἀλλ' εἴ μοι δίδως τὴν ἀπάσης γῆς ἀρχήν.» Τότε ὁ ἱερεὺς συμβουλευθεὶς τοὺς συλλειτουργοὺς ἀπεκρίθη ὅτι ὁ θεὸς βεβαίως ἐπιτρέπει τὴν αἴτησιν αὐτοῦ. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἠρώτησε πάλιν, ἐὰν ἐτιμωρήθησαν ἅπαντες οἱ φονεῖς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἢ διέφυγόν τινες· ἀλλ' ὁ προφήτης ἀνεβόησεν «εὐφῆμει, διότι οὐδεὶς ἀνθρώπων ὑπάρχει, ὁ δυνάμενος νὰ ἐπιβουλευθῆ τὸν γεννήσαντά σε· οἱ δὲ τοῦ Φιλίππου φονεῖς ἔτυχον ἅπαντες τῆς δεούσης τιμωρίας.» Ἐντεῦθεν παρήχθη ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, μεθύων ἐκ τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων, ἠθέλησεν, ὡς ἄλλος Ἡρακλῆς ἢ Περσεὺς, νὰ ἀναφέρῃ εἰς Δία τὴν γένεσιν αὐτοῦ. Καὶ ἴσως τῶνόντι παρεσκεύασεν ἐκ μακροῦ τὰ τῆς ἀποκρίσεως τοῦ χρηστηρίου. Ἀλλ' ὅτι ἐπίστευσέ ποτε εἰς τοιοῦτό τι ἢ ἀπήτησε νὰ ὑπολάβωσιν αὐτὸν ὡς παῖδα Διὸς καὶ οἱ Ἕλληνας, ὅπως ἄχρι τοῦδε ἀξιοῦσι πολλοὶ τῶν κατηγόρων αὐτοῦ, φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανον· τοῦλάχιστον καὶ ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Πλούταρχος ῥητῶς λέγουσιν, ὅτι δὲν ἀνέφερε τὴν γένεσιν εἰς θεὸν, εἰμὴ ἵνα καταπλήξῃ τοὺς βαρβάρους ὑπηκόους, πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας οὐδέποτε σπουδαίως περὶ τούτου ἐλάλησε, καὶ ἐνίοτε μάλιστα δὲν ἐδίστασε νὰ εἰρωνευθῆ

ἀναφανδὸν τὴν πολυθρύλητον ἐκείνην καταγωγὴν. Διότι λέγεται π. χ. ὅτι βραδύτερον πληγωθεὶς ὑπὸ τοξεύματος, καὶ περιαλγῆς γενόμενος· «τοῦτο μὲν, εἶπεν, ὦ φίλοι, τὸ ρέον, αἷμα, καὶ οὐκ ἰχώρ,

«οἶος πέρ τε ρέει μακάρεσσι θεοῖσιν.»

Ὁ Ἀλέξανδρος διέτριψεν εἰς Αἴγυπτον περὶ τοὺς τέσσαρας ἢ πέντε τὸ πολὺ μῆνας. Ἐν ἔαρι δὲ τοῦ 331, ἀφοῦ διέταξε τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης καὶ ἔλαβεν ἐπικουρίας τινὰς Ἑλλήνων καὶ Θρακῶν, ἀπῆλθεν ἀπὸ Μέμφιος εἰς Φοινίκην, ὅπου ἐρρύθμισε τὰ κατὰ τὴν Φοινίκην, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα πράγματα, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὴν εἰς τὴν μεσογαιοτέραν Ἀσίαν ἐπιστρατεῖαν. Μηδέποτε δὲ λησμονῶν τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ προαιρούμενος καθ' ἕναστος οὕτως εἰπεῖν βῆμα, νὰ συνοικειοῖ πρὸς αὐτὸν τοὺς νέους ὑπηκόους, ἐτέλεσεν ἐν Φοινίῃ θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς καὶ πομπὰς πολυτελεῖς, καὶ τραγωδιῶν παραστάσεις λαμπροτάτας, ἐν αἷς ἠγωνίσθησαν περὶ τοῦ βραβείου οἱ ἄριστοι τῶν ὑποκριτῶν, μάλιστα δὲ ὁ Ἀθηνόδωρος καὶ ὁ Θεσσαλός· τὸ δὲ ἔργον τοῦ χορηγοῦ, ὃ ἐστὶ τοῦ καταβάλλοντος τὴν δαπάνην τῆς τοῦ δράματος παραστάσεως, ἐξεπλήρωσαν ἐνταῦθα αὐτοὶ τῶν Κυπρίων οἱ βασιλεῖς καὶ ἰδίως Νικοκρέων ὁ Σαλαμίνιος καὶ Πεισικράτης ὁ Σόλιος.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διατρίψας ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῇ Φοινίῃ ὁ Ἀλέξανδρος, ἐξώρμησεν ἔπειτα ἐκείθεν πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας. Εἶπομεν πολλάκις ὅτι ὁ ἀρχικὸς αὐτοῦ σκοπὸς ἦτο νὰ ἀφαιρέσῃ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου πᾶσαν τὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν ἀσιανὴν παραλίαν· καὶ εἶδομεν πῶς διέπραξε τὸ μέγα τοῦτο ἔργον κατὰ τὰ τρία ἔτη. Ἦδη δὲ συμπληρώσας τὴν τοῦ βουλεύματος ἐκείνου ἐκτέλεσιν καὶ ἐντελῶς ἀσφάλισας τὰ νῶτα, ἀπεφάσισε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ μεσογαιοτέρα ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν ὀλοσχερῆ τοῦ κράτους κατάλυσιν. Ἐπὶ τούτῳ ἀναζεύξας ἐκ Φοινίκης, διεπέρασε τὸν Εὐφράτην περὶ Θάψακον ἀκωλύτως καὶ τὸν Τίγριν περὶ Νῖνον, οὐδὲν ἤττον ἀκωλύτως, ἐνῶ ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ παρεμποδίσῃ καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην διάβασιν, ἐξαιρέτως δὲ τὴν διὰ τοῦ Τίγρεως ποταμοῦ, περὶ ἣν ὁ Ἀλέξανδρος πλείστας ὑπέστη δυσκολίας, καίτοι μηδένα ἀπῆντησε πολέμιον. Καὶ ὁμως ὁ Δαρεῖος δὲν ἦτο μακρὰν τοῦ σημείου τούτου, συνεπαγόμενος στρατιὰν πολυαριθμοτέραν καὶ αὐτῆς τῆς περὶ Ἴσσον παραταχθείσης· ἀλλ' ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ ἀνικανότης ἦτο ἀθεράπευτος, καὶ ἐνῶ, ὡς προείπομεν, ἠδύνατο δι' ὀλίγου κόπου νὰ

ἀναχαιτίση περὶ Τίγριν τὸν Ἀλέξανδρον, ἀφῆκεν αὐτὸν ἀνενόχλητον νὰ διέβῃ τὸν ποταμὸν τοῦτον, ὅπως ἀνενόχλητος διέβῃ τὰς πύλας τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ, καὶ ὅπως ἀνενόχλητος διεξήγαγε τὰς πολιορκίας τῆς Τύρου καὶ τῆς Γάζης.

Ὁ Δαρεῖος ἀφοῦ ἐπέισθη, ὅτι ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ οὐδεμίαν δέχεται συνθήκην εἰρήνης καὶ συνδιαλλαγῆς, ἀπεφάσισε καὶ πάλιν νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην τῶν ὄπλων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἤθροισε στρατὸν ὑπέρογκον περὶ Ἄρβηλα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως, εἰς τὰ μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ τούτου καὶ τοῦ ὄρους Ζάγγρου πεδιά. Ὁ συναγελασθεὶς ἐνταῦθα ὄχλος συνεποσοῦτο κατ' Ἀρριανὸν εἰς 100 μυριάδας πεζῶν καὶ 4 ἰππέων μυριάδας. Ἄν ὁ Δαρεῖος ἔπραξε καὶ αὐθις τὸ λάθος τοῦ νὰ μὴ καταλάβῃ τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρεως, ἐξελέξατο τοῦλάχιστον χῶρον ἐπιτηδειότερον τοῦ χώρου τῆς περὶ Ἰσσοῦ μάχης, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης ἐκείνης δυνάμεως. Ἐπήνεγκε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς βελτιώσεις εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἐποίησε τὰ ξίφη καὶ ξυστὰ πολὺ μεγαλύτερα τῶν προτέρων, καὶ κατεσκεύασε 200 δρεπανηφόρα ἄρματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια ἐφαίνετο φοβερὰ, διότι ἕκαστον ἐξ αὐτῶν εἶχε πρὸς τὰ ἐμπρὸς μὲν εἶδος κάμακος εἰς ὄξυ ληγούσης καὶ ἰκανῶς πρὸ τῶν ἵππων προπιπούσης, ἐκατέρωθεν δὲ ἀνὰ τρία ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ προκύπτοντα τρισιθάμια παραμήκη ξυστὰ καὶ πάλιν ἐκατέρωθεν ἀπὸ τῶν ἀξόνων τῶν τροχῶν προβάλλοντα δρέπανα· ὥστε τὰ ἄρματα ταῦτα ἐμβάλλοντα ἐντὸς τοῦ στρατοῦ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο οὕτως εἰπεῖν πανταχόθεν νὰ θερίσωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Δαρεῖος εἶχε, περὶ Ἄρβηλα, 15 ὀπλισμένους ἐλέφαντας, οἵτινες κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα ἀναφέρονται εἰς πεδῖον τῆς μάχης παραττασσόμενοι.

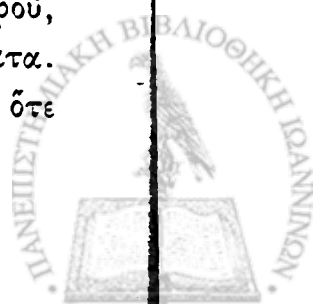
Ἄμα ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διέβῃ τὸν Τίγριν, ὁ Δαρεῖος, παραλιπὼν εἰς Ἄρβηλα τὰ σκευῆ καὶ τὸν θησαυρὸν, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν περὶ Γαυγάμηλα χώραν, ἀπέχουσαν μὲν περὶ 30 μίλια πρὸς δυσμὰς τῶν Ἀρβήλων, ἐπιτηδειοτάτην δὲ, διὰ τὸ ὀμαλὸν καὶ ψιλὸν αὐτῆς, πρὸς τὴν ἐπικειμένην ἐκ τοῦ συστάδην μάχην. Ἐνταῦθα ἔταξεν εἰς μὲν τὴν ἀπωτάτην ἀριστερὰν τοὺς Βακτρίους, ὑπὸ Βῆσσον, τὸν σατράπην τῆς Βακτριανῆς· παρὰ τούτους, τοὺς Δάας καὶ Ἀραχῶτους, ὑπὸ Βερσαέντην τὸν σατράπην τῆς Ἀραχωσίας· ἔπειτα τοὺς ἰδίως Πέρσας ἰππεῖς τε καὶ πεζοὺς, τοὺς Σουσίους ὑπὸ Ὀξάτρην καὶ τοὺς Καδουσίους· εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δεξιὰν ἴσταντο

τὰ ἐκ τῆς Συρίας, τῆς τε πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ Εὐφράτου, στρατεύματα ὑπὸ Μαζαίων· κατόπιν τούτου οἱ Μῆδοι ὑπὸ Ἄτροπάτην· ἔπειτα οἱ Παρθυαῖοι, οἱ Σάκαι, οἱ Τάπουροι καὶ οἱ Ὑρκάνιοι, ἱππεῖς ὅλοι ὄντες, ὑπὸ Φραταφέρην· τελευταῖον οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Σακεσῖναι. Ὁ δὲ Δαρεῖος αὐτὸς ἴστατο ἐν τῷ μέσῳ, ἔχων περὶ αὐτὸν τὸ κράτιστον τῆς στρατιᾶς, ἦτοι τοὺς ἐφίππους Πέρσας σωματοφύλακας, τοὺς καλουμένους συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τοὺς πεζοὺς Πέρσας σωματοφύλακας, τοὺς καλουμένους μηλοφόρους, διότι αἱ λόγχαι αὐτῶν ἀντὶ σαυρωτῆρος ἔφερον χρυσοῦν μῆλον· τοὺς καλουμένους ἀνασπάστους Κᾶρας, ἦτοι τοὺς ἀπογόνους Καρῶν ἄλλοτε ἀπὸ τῆς πατρίδος εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους μετοικισθέντων· τοὺς Μάρδους, τοξότας ὄντας ἀρίστους, καὶ τελευταῖον τοὺς Ἕλληνας μισθοφόρους, ἄδηλον πόσους ὄντας. Ταῦτα ἦσαν τὰ προτεταγμένα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ σώματα. Ὅπισθεν δὲ τούτων ἦσαν ἐπιτεταγμένοι, φύρδην μίγδην, Οὐξιοὶ καὶ Βαβυλώνιοι, καὶ οἱ πρὸς τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, καὶ Συτακινοὶ καὶ ἄλλοι, ὧν ἄγνωστον τὸ πλῆθος. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τοῦ μετώπου καὶ τῆς φυλακῆς ἐτάχθησαν τὰ δρεπανηφόρα ἄρματα, ὧν προεπορεύοντο μικρὰ τινα ἱππικὰ σώματα, κατὰ μὲν τὸ εὐώνυμον κέρας Σκυθῶν καὶ Βακτριανῶν μετὰ 100 ἄρμάτων, κατὰ δὲ τὸ δεξιὸν Ἀρμενίων καὶ Καππαδοκῶν μετὰ 50 ἄρμάτων, τὰ δὲ λοιπὰ 50 ἄρματα ἐτοποθετήθησαν ἐν τῷ μέσῳ. Ἡ τοιαύτη παράταξις τοῦ περσικοῦ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοβούλου, ὅστις λέγει ὅτι ἀντέγραψεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἐπισήμου σχεδίου, τοῦ ἀνευρεθέντος μεταξύ τῶν ἐγγράφων τοῦ περσικοῦ ἐπιτελείου, ἅτινα συνελήφθησαν βραδύτερον μετὰ τῆς ἄλλης τοῦ Δαρείου ἀποσκευῆς.

Ὁ Ἀλέξανδρος προήλυνεν ἤδη τέσσαρας ὅλας ἡμέρας ἀπὸ τῆς τοῦ Τίγρεως διαβάσεως, καὶ μόλις ἀπεῖχεν ἑπτὰ μίλια ἀπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅτε κατὰ πρῶτον ἔμαθεν ἀπὸ Περσῶν τινῶν αἰχμαλώτων, ὅπόσον πλησίον εὐρίσκεται τῶν πόλεμιων. Ἐν τῷ ἅμα ἀνέστειλε τὴν πορείαν τοῦ στρατοῦ, καὶ, τειχίσας τὸ στρατόπεδον διὰ τάφρου καὶ χάρακος, ἀνέπαυσε τὴν στρατιάν ἡμέρας τέσσαρας. Τὸ δ' ἐσπέρας τῆς τετάρτης ἡμέρας ἐβάδισε πάλιν ἐμπρὸς, καταλιπὼν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ σκεύη, τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τοὺς ἀπομάχους. Κατ' ἀρχὰς ἐπορεύθη ἀνὰ μέσον γηλόφων τινῶν οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὅποῖον ἤλπιζε νὰ ἀπαντήσῃ καὶ νὰ προσβάλλῃ περὶ τὰ ἐξημερῶματα. Ἀλλὰ δὲν προεχώρησεν, ὡς φαίνεται, ὅσον ἐπεθύμει ταχέως, ὥστε ὅτε

περὶ τὴν πρωΐαν ἀνέβη εἰς τὰ ὑψώματα, καὶ ἦλθον ἤδη ἀμοιβαίως εἰς ὄψιν οἱ δύο στρατοὶ, ἀπειχόν ἔτι ἀπ' ἀλλήλων τριάκοντα στάδια. Ὄθεν ἔστησε τὴν φάλαγγα, καὶ συγκαλέσας τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, συνεβουλεύθη αὐτοὺς ἐὰν πρέπη νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ἀρχίσῃ ἄνευ ἀναβολῆς τὴν προσβολήν. Οἱ πλείστοι συνεφώνησαν πρὸς ταύτην τὴν γνώμην, ἀλλ' ὁ Παρμενίων ἐγνωμάτευσεν ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσύνητον νὰ πράξῃσι τοῦτο, μὴ εἰδότες ἀκριδῶς οὔτε τὸν πρὸ ποδῶν χῶρον, οὔτε τὰς φυσικὰς ἢ τεχνητὰς αὐτοῦ δυσχερείας, οὔτε τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, καὶ ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ φρόνησις ἀπήτει νὰ παρατηρηθῶσι πρὸ τῆς μάχης πάντα ταῦτα. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὅστις οὐδὲ περὶ Γρανικὸν οὐδὲ περὶ Τύρον ἤκουσε τὴν συμβουλήν τοῦ Παρμενίωνος, ἀπεδέχθη αὐτὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ τοὶ οἱ πλείονες ἀπήτουν νὰ ἐπιτεθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς ὅπερ μαρτυρεῖ ὅπόσον εὐλαβεῖτο τὴν γνώμην τοῦ παλαιμάχου ἐκείνου στρατηγοῦ, καὶ ὅπόσον ἤξευρεν ἐν ἀνάγκῃ νὰ περιστείλῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀκάθεκτον ὀρμήν. Διέταξε λοιπὸν νὰ μείνωσιν ἐκεῖ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἀλλὰ συντεταγμένοι ὡς εἰς μάχην, καὶ κατεσκεύασεν ἐνταῦθα νέον ὄχυρόν στρατόπεδον εἰς ὃ μετεβίβασε τὰ σκεύη καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τῶν προηγουμένων ἡμερῶν· αὐτὸς δὲ, ἀναλαβὼν τοὺς ψιλοὺς καὶ τῶν ἰππέων τοὺς ἐταίρους, κατεσκόπευσε τὸν χῶρον καὶ τοὺς πολεμίους, μηδύλως ὑπὸ τούτων περὶ ταῦτα κωλυθεὶς. Ὁ Παρμενίων, ὁ Πολυσπέρχων καὶ ἄλλοι συνεβούλευσαν αὐτὸν, ἐπανελθόντα ἀπὸ τῆς κατασκοπεύσεως, νὰ ἐπιτεθῇ διὰ νυκτὸς, ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέρριψε τὴν γνώμην, ἀξιῶσας ὅτι αἰσχροὺς εἶναι νὰ κλέψῃ τὴν νίκην, καὶ ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ δύναται φανερώς καὶ δίχα σοφίσματος νὰ νικήσῃ τὸν Δαρεῖον. Μεθ' ὃ εἰπὼν πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς ὀλίγους τινὰς προτρεπτικούς περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος λόγους, εἰς οὓς ἐκείνοι ἐνθουσιωδῶς ἀπεκρίθησαν, ἀπέπεμψεν αὐτοὺς ἵνα δειπνήσωσι καὶ κοιμηθῶσι.

Τὴν ἐπιούσαν πρωΐ, ἦτο δὲ ὀκτώβριος μὴν τοῦ 331, παρέταξεν εἰς δύο τάξεις τὸν στρατὸν συγκείμενον ἐκ 40,000 πεζῶν καὶ 7,000 ἰππέων. Ἡ πρώτη τάξις, ἣτοί τὸ μέτωπον, συνέκειτο, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ, πρῶτον ἀπὸ ὀκτώ ἰλῶν τῶν ἐταίρων, ὧν ἐκάστη μὲν εἶχε τὸν ἴδιον ἡγεμόνα, ἀπασῶν δ' ἐστρατήγει Φιλώτας ὁ Παρμενίωνος. Πλησίον τούτων ἴστατο τὸ ἄγημα τῶν ὑπασπιστῶν, ἔπειτα οἱ λοιποὶ ὑπασπισταὶ ὑπὸ Νικάνορα, μετὰ δὲ τούτους ἡ φάλαγξ διηρημένη εἰς ἕξ τάξεις ὑπὸ Κοῖνον, Περδίκκων, Μελέαγρον, Πολυσπέρχοντα,

Σιμμίαν καὶ Κρατερόν. Πρὸς ἀριστεράν τῆς φάλαγγος παρετάχθη τὸ ἑλληνικὸν ἵππικόν, Λοκροὶ, Φωκεῖς, Φθιώται, Μαλιεῖς καὶ Πελοποννήσιοι, καὶ τελευταῖον εἰς τὴν ἄκρην ἀριστεράν οἱ Θεσσαλοὶ ὑπὸ Φίλιππον, ἵππεῖς ὄντες ἄριστοι καὶ κατ' οὐδὲν σχεδὸν κατώτεροι τῶν Μακεδόνων ἵππέων. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως ἔπραξε καὶ εἰς τὰς δύο προηγουμένας ἐκ παρατάξεως μάχας, αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν τῆς δεξιᾶς, τὴν δ' ἀριστεράν ἐπέτρεψε τῷ Παρμενίῳ.

Ὅπισθεν τοῦ μετώπου τούτου παρετάχθη δευτέρα τάξις, ἐν εἶδει ἐπιφυλακῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν προσβολῶν ἅς ἡ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερα περσικὴ δύναμις ἤθελε πιθανώτατα ἐπιχειρήσει ἐκ πλαγίου καὶ κατὰ νῶτόν· ὅθεν ἔταξεν ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξανδρος τοὺς σαρισσοφόρους, τοὺς Παίονας ὑπὸ Ἀρέταν καὶ Ἀρίσωνα, τοὺς ἡμίσεις τῶν Ἀγριάνων ὑπὸ Ἄτταλον, τοὺς Μακεδόνας τοξότας ὧν ἦρχεν ὁ Βρίσων, καὶ τοὺς ἀρχαίους λεγομένους ξένους μισθοφόρους, ἧτοι στρατιώτας ἅπαντας ἀρχαίους ὑπὸ Κλέανδρον· κατὰ δὲ τὴν ἀριστεράν, ποικίλους Θρᾶκας καὶ συμμάχους ἵππεῖς ὑπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἡγεμόνας. Ἄπαντα τὰ διάφορα ταῦτα σώματα ἦσαν ἔτοιμα νὰ ἀποκρούσωσιν, ὡς προείπομεν, πᾶσαν ἐκ πλαγίου ἢ ὀπισθεν προσβολήν. Συμπάντων δὲ, καὶ αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ μετώπου, προτεταγμένοι ἦσαν Ἕλληνες ἵππεῖς ὑπὸ Μενίδαν πρὸς δεξιάν, ὑπὸ Ἀνδρόμαχον πρὸς ἀριστεράν, καὶ προσέτι μία σαρισσοφόρων μοῖρα ὑπὸ Βάλακρον, καὶ Ἀγριᾶνες ἀκοντισταί, καὶ τινες τοξόται. Τελευταῖον εἰς τοὺς πεζοὺς Θρᾶκας ἐπετράπη ἡ φύλαξις τοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν σκευῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος πληροφορηθεὶς ὑπὸ αὐτομόλου ἀνδρός, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ μεταξὺ χώρῳ ἐμπεπηγμένα: ποῦ καὶ ποῦ μακρὰι σιδηραὶ ἀκμαὶ ἵνα παρεμποδίσωσι τὸ ἵππικόν τῶν Μακεδόνων, ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς τὰ κωλύματα ταῦτα, καὶ ἄγων τὴν βασιλικὴν ἴλην κατὰ τὴν ἄκρην δεξιάν, ἐπορεύθη ἐγκαρσίως ὅπως οὖν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ὥστε καὶ προεπορεύθη τῆς δεξιᾶς. Πλησιάζας εἰς τοὺς ἐχθροὺς εἶδεν ὅτι εὕρισκεται καταντικρὺ τοῦ Δαρείου αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ περσικοῦ κέντρου, ἧτοι τῶν δορυφόρων Περσῶν, τῶν Ἰνδῶν, τῶν Ἀλβανῶν, τῶν Καρῶν· ἀλλ' ἐξηκολούθησεν οὐδὲν ἤττον κλίνων πάντοτε δεξιᾶ, ὃ δὲ Δαρεῖος πάλιν τὸ ἴδιον μέτωπον πρὸς ἀριστεράν, ἵνα διακωλύσῃ τὸ κίνημα τοῦτο· καὶ τῷ ὄντι, ἕνεκα τοῦ πλήθους αὐτοῦ διετέλει πάντοτε ὑπερφαλαγγῶν τοὺς Μακεδόνας πρὸς ἀριστεράν· ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ταύτῃ τῇ πρὸς δεξιάν πορείᾳ εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ τὸ χωρίον τὸ ἐξομαλισθὲν ὑπὸ

τοῦ Δαρείου διὰ τὴν τῶν ἄρμάτων ἔφοδον, ὁ τελευταῖος οὗτος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναχαιτίσῃ πᾶσαν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο περαιτέρω κίνησιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ διέταξε χιλίους Βακτρίους ἵππεῖς καὶ τοὺς Σκύθας, νὰ προχωρήσωσιν ἀπὸ τοῦ περσικοῦ εὐωνύμου, νὰ κυκλώσωσι τοὺς Μακεδόνας καὶ νὰ προσβάλωσι τὴν δεξιὰν αὐτῶν πλευράν. Τότε ἀντιπέμψαντος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ὑπὸ Μενίδαν ἵππεῖς, ἤρξατο ὁ ἀγών.

Οἱ Βάκτριοι ἵππεῖς, ἅμα εἶδον τὸν Μενίδαν προελαύνοντα, ἔπαυσαν τὸ κυκλοτερές αὐτῶν κίνημα, ἐξώρμησαν ἐπ' αὐτὸν, καὶ κατ' ἀρχὰς τὸν ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ· ἀλλ' ἐπελθόντων μετ' ὀλίγον εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ τῶν ἄλλων προτεταγμένων Παιόνων καὶ Ἑλλήνων ἵππέων, ἀπεκρούσθησαν τότε οἱ Βάκτριοι, εἰς βοήθειαν τῶν ὀπίσθων προσῆλθεν ὁ σατράπης Βῆσσος ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς τοῦ Δαρείου, ἄγων τὸ κύριον τῶν Βακτρίων σῶμα καὶ τοὺς Σκύθας. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πεισματώδης, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔπεσον οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες, ἀλλ' ἐπὶ τέλος κατώρθωσαν οὗτοι, διὰ τῆς πεπύκνωμένης αὐτῶν τάξεως, νὰ ἐξωθήσωσι τοὺς ἀσταθέστερον τεταγμένους πολεμίους, καὶ νὰ διανοίξωσιν ἐνταῦθα ῥῆγμα εἰς τὴν παράταξιν αὐτῶν. Ἐπι δὲ ἐξακολουθούσης τῆς ἵππομαχίας ταύτης, διέταξεν ὁ Δαρεῖος νὰ ὀρμήσωσι τὰ δρεπανηφόρα, καὶ νὰ ἐπέλθῃ κατόπιν αὐτῶν ἡ πρώτη τοῦ ὅλου στρατοῦ τάξις, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι τὰ ἄρματα θέλουσιν ἀναταράξῃ τὴν φάλαγγα, καὶ ὅτι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς παραχῆς ταύτης, προσβαλλομένη αὕτη ὑπὸ τοῦ ἄλλου στρατοῦ θέλει καθ' ὀλοκληρίαν ἀνατραπῆ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ἄρματα ὀλίγον ἠδύναντο νὰ ἦναι χρήσιμα. Οἱ ἵπποι αὐτῶν ἐξεφοβίζοντο, ἀνεχαιτίζοντο ἢ ἐτραυματίζοντο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων τοξοτῶν καὶ ἀκοντιστῶν, ὧν ἔνιοι καὶ τῶν ῥητήρων ἀντιλαμβανόμενοι τοὺς τε ἀναβάτας κατέσπων, καὶ τοὺς ἵππους ἐρόνευον. Ἐκ τῶν 100 ἄρμάτων τοῦ μετώπου τῆς τοῦ Δαρείου τάξεως, δι' ὧν συγχρόνως ἐπερχομένων, ἠλπίζετο νὰ ἀνατραπῆ ἡ μακεδονικὴ τάξις, πολλὰ οὕτως ἔμειναν ἀκίνητα ἢ ἄλλως ἀπέβησαν ἀνωφελῆ· ἄλλα ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὀπίσω, διότι οἱ ἵπποι ἐξεπλάγησαν ὑπὸ τῶν προτεταγμένων δοράτων, ἢ ἐκ τοῦ ψόφου ὃν ἐπροξένουν οἱ φαλαγγῖται τύπτοντες τὰς ἀσπίδας διὰ τῶν σαρισσῶν ἄλλα, φθάσαντα τελευταῖον μέχρι τῆς φάλαγγος, διεπέρασαν ἀνὰ μέσον τῶν διαστημάτων, τὰ ὅποια οἱ φαλαγγῖται ἄφινον ἐξεπίτηδες ἀραιούμενοι, ὥστε καὶ ταῦτα ἀπέβησαν ἀζήμια· ὀλίγα δὲ τινα μόνον ἐπήνεγκον

πληγὰς ἢ ἄλλας βλάβας εἰς τοὺς στρατιώτας. Τότε δ' Ἀλέξανδρος, ἀπαλλαγείς ἅπαξ τῶν ἀρμάτων καὶ βλέπων κατόπιν τούτων ἐπερχομένην τὴν κυρίαν τῶν Περσῶν δύναμιν, διέταξε καὶ αὐτὸς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀκίνητα παραμείναντα στρατεύματα τῆς πρώτης αὐτοῦ τάξεως, νὰ ἀντεπεξέλθωσι δρόμῳ καὶ ἀλαλαγμῷ· παραγγείλας ἐνταύτῳ τὸν Ἀρέταν νὰ ἀποκρούσῃ μετὰ τῶν Παιόνων τοὺς κατὰ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐπιτεθέντας πολεμίους. Αὐτὸς δέ, παύσας τὴν λοξὴν κίνησιν, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν περσικὴν παράταξιν, καὶ ἐνέβαλε μεθ' ὄλων τῶν ἐταίρων εἰς τὸ ῥῆγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε διανοιχθῆ ἐν αὐτῇ ὡς ἐκ τοῦ κυκλοτεροῦς κινήματος τῶν Βακτρίων. Οὕτω δὲ ὡς δι' ἐμβόλου τινὸς διαρρήξας τὸ μέτωπον τῶν πολεμίων, ἐτράπη κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὸν Δαρείον αὐτὸν, περὶ ὃν συνέβη ἤδη ἵππομαχία φοβερά, καθ' ἣν οἱ ἐταῖροι προσέβαλλον διὰ τῶν ζυστῶν τὰ τῶν Περσῶν πρόσωπα. Ἐντεῦθεν δὲ ὡς καὶ περὶ Γρανικόν, περιῆλθον οἱ πολέμιοι εἰς πολλὴν ἀταξίαν, διότι δὲν ἦσαν συνειθισμένοι εἰς τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα, ἀλλ' ἐμάχοντο μᾶλλον δι' ἀκοντισμοῦ, καὶ ταχέος τῶν ἵππων ἐξελιγμοῦ πρὸς ἀνανέωσιν τῆς προσβολῆς, ὅπερ ἤδη διὰ τὴν πυκνότητα τοῦ ἀγῶνος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσιν. Ἐπῆλθεν ἐνταύτῳ καὶ ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ, ἣτις εὐπαγῶς συντεταγμένη καὶ προτείνουσα τὰς μακρὰς αὐτῆς σαρίσσας, ἐπίεσεν ὡσαύτως τοὺς ἀντιπάλους. Οὐδὲν ἦτον ἐπὶ τινα χρόνον ὁ ἀγὼν ἀπέβη δεινὸς καὶ ἀνένδοτος, καὶ ἤθελεν ἴσως παραταθῆ ἔτι ἡ ἀντίστασις, διότι ἐνταῦθα ἴσταντο τὰ ἄριστα τῶν τοῦ Δαρείου στρατευμάτων, Ἕλληνες, Κᾶρες, Πέρσαι δορυφόροι, συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ἄλλοι· ἀλλ' ἐμελλε νὰ ματαιώσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς περὶ Ἴσσον, τὴν ἐξαιρετικὸν τοῦ στρατοῦ ἀνδρείαν, ἡ ἐπονείδιστος δειλία τοῦ Δαρείου. Ἀφ' ἧς εἶδε τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ ἐπιφανέντα εἰς τὰ ὑψώματα τῶν Γαυγαμήλων, εἶχε γίνεαι οὗτος περίφοβος· ἡ ταραχὴ αὐτοῦ ἠϋξήσεν, ὅτε ἐματαιώθη τῶν δρεπανηφόρων ἀρμάτων ἡ ἐνέργεια· ὅτε δὲ οἱ Μακεδόνες, μετὰ βαθεῖαν σιωπὴν, ῥῆξαντες αἴφνης τὴν πολεμιστήριον κραυγὴν, ἐπεχείρησαν κρατερόν πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγῶνα, καὶ πρὸ πάντων ἠπέιλησαν τὸ λαμπρὸν ἄρμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὐτὸς ἴστατο, καὶ εἶδε τὸν Ἀλέξανδρον, αὐτὸν τὸν ἀκαταγώνιστον Ἀλέξανδρον ἐπ' αὐτὸν ἐπερχόμενον, ὁ ταλαίπωρος Δαρεῖος τὰ ἔχασε παντελῶς· καὶ, διατάξας τὸ ἄρμα αὐτοῦ νὰ στρέψῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, ἔδωκε πρῶτος τὸ παράδειγμα τῆς φυγῆς.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οἱ Πέρσαι, εἰ καὶ μόλις ἤρχισεν ἡ μάχη,

ἠδύναντο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς ἠττημένοι. Ἡ φυγή τοῦ βασιλέως συνεπήγαγε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὴν φυγὴν τῶν ἀμέσως περὶ αὐτὸν ἰσταμένων στρατευμάτων· οὐ μόνον δὲ τὰ στρατεύματα ταῦτα ἦσαν τὰ ἄριστα πάντων τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον καὶ κυριώτατον τοῦ περσικοῦ κέντρου, ἡ τροπὴ αὐτῶν ἐπήνεγκε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν πολεμίων ἐκόπη εἰς δύο τμήματα, τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο ὡς ἐκ τούτου νὰ περιέλθωσιν εἰμὴ εἰς πολλὴν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως κατετρόπωσε καὶ ὁ Ἀρέτας μετὰ τῶν Παιόνων τοὺς κατὰ τὴν δεξιὰν μακεδονικὴν πτέρυγα Βακτρίους, οὐδὲν ἤδη διεκώλυσε τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σφοδρότατην καταδίωξιν τῶν πολεμίων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου· οὐδὲ ἐσώθη ὁ Δαρεῖος, εἰμὴ χάρις εἰς τὰ ἀπαραίτητα προσκόμματα τὰ ὅποια ἀπῆντησεν ἡ δίωξις ἔνεκα τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου τῶν φυγάδων ὄχλου, καὶ πρὸς τούτοις διὰ τὴν πυκνότητα τοῦ κονιορτοῦ ὃν ἤγειρε τοσοῦτον πλῆθος ἀνθρώπων, ἵππων καὶ ἀρμάτων, καὶ ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου κατήντησεν ἀδύνατον νὰ διακρίνωσιν οἱ Μακεδόνες πρὸς ποῖον μέρος ἐπορεύθη ὁ μέγας βασιλεὺς.

Ἐν τούτοις, ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπετύγχανε νίκην ὀλοσχερῇ κατὰ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα καὶ περὶ τὸ κέντρον, τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ κέρασ, τὸ ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα τεταγμένον, ὑφίστατο ἀγῶνα δεινὸν πρὸς τὸ δεξιὸν περσικὸν κέρασ τὸ ὑπὸ Μαζαίου στρατηγούμενον. Καὶ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτὴν τοῦ Δαρείου, ὁ Παρμενίων τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐπιέσθη ὥστε ἐζήτησεν ἐπικουρίαν παρ' Ἀλεξάνδρου, ὅστις καὶ τοὶ ἀγανακτήσας διότι ἠναγκάζετο νὰ ἀναστείλῃ τὴν δίωξιν, ἐπέστρεψεν ὅμως μετὰ τῶν ἐταίρων καὶ τῶν λοιπῶν περὶ αὐτὸν στρατευμάτων, διὰ τῆς εὐθυτέρας ὁδοῦ, ἥτοι ἐγκαρσίως τέμνων τὸ πεδῖον τῆς μάχης, εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἀριστερᾶς. Αἱ διάφοροι τῆς φάλαγγος τάξεις εἶχον ἤδη ἀλληλοδιαδόχως ἐπέλθει ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀσυναρτήτου πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφῆς, συνέβη ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων ῥήγμα, ἀνὰ μέσον τοῦ ὁποίου διελάσασα μία ἰνδικῆ καὶ περσικῆ μοῖρα, ἐπέπεσεν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Μακεδόνων ἐπὶ τὰ σκευοφόρα αὐτῶν, καὶ παρ' ὀλίγον, οὐ μόνον πάντα ταῦτα νὰ λεηλατήσῃ, ἀλλὰ καὶ σύμπασαν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δαρείου, ἣν μεθ' ἑαυτοῦ συνεπήγετο ὁ Ἀλέξανδρος, νὰ ἀπελευθερώσῃ. Τάχιστα ὅμως ὑπὸ τῆς μακεδονικῆς ἐπιφυλακῆς προσβλήθεισα ἡ περσικὴ ἐκείνη μοῖρα, ἐν μέρει κατεκόπη καὶ ἐν μέρει διὰ φυγῆς ἐσώθη. Ὁ δὲ Μαζαῖος ἐξηκολούθησε

μὲν ἔτι ἐπὶ τινὰ χρόνον γενναίως κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἀντιτασσόμενος· ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε τὴν ὀλοσχερῆ τῆς ἀριστερᾶς τροπῆν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ αὐτόθι τεταγμένοι Θεσσαλοὶ καὶ Ἕλληνες ἱππεῖς, ἀναπτερωθέντες, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βαρύτερον κατ' αὐτοῦ ἐπετίθεντο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνατον νὰ ἀνορθώσῃ μόνος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τὴν τύχην τῆς μάχης καὶ ἐτράπη ὁμοίως ἐπὶ τέλους εἰς φυγὴν, πρὶν ἔτι φθάσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Παρμενίωνος ὁ Ἀλέξανδρος. Τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πορείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐβράδυνε τοῦτο, ὅτι ἐνῶ διήρχετο διὰ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀπήντησεν ἴλας τινὰς ἀρίστων Περσῶν καὶ Πάρθων ἱππέων, οἵτινες τελευταῖοι ἀπὸ τοῦ κέντρου ὑπεχώρουν. Ἐπιπεσόντος δὲ ἐπ' αὐτοὺς τοῦ βασιλέως μετὰ τῶν ἐταίρων, ἐγένετο ἐνταῦθα ἀγὼν πεισματώδης καὶ φονικὸς, καθ' ὃν ἔπεσον 60 Μακεδόνες ἱππεῖς καὶ ἔτι πλείονες ἐτραυματίσθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἡφαιστίων, ὁ Κοῖνος, ὁ Μενίδας· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀλέξανδρος περιέστη εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ἐνίκησε μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν γενναίων ἐκείνων ἀντιπάλων κατάρθωσαν νὰ σωθῶσι, καὶ τοὶ οὐκ ὀλίγους κατέλιπον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης νεκρούς. Μετὰ τοῦτο ἔφθασε τελευταῖον ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ, ἀλλ' εὗρεν οὐ μόνον παντὸς κινδύνου ἀπαλλαγείσαν αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ νικηφόρον ἀναδειχθεῖσαν· ὅθεν ἐπανάλαβε τὴν δίωξιν τῶν φυγάδων, ἧς μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα μοῖρα τοῦ στρατοῦ.

Περὶ τὴν δίωξιν ταύτην πολλοὶ μὲν τῶν πολεμίων ἔπεσον, πολλοὶ δὲ ἠχμαλωτεύθησαν. Ἄλλ' ὁ Δαρεῖος διεσώθη ὅπως καὶ περὶ Ἰσσόν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἤλπισεν ὅτι θέλει καταφθάσει αὐτὸν εἰς Ἀρβηλα ὅπου εἰσῆλθε τὴν ἐπιούσαν. Καὶ αὕτη ὅμως ἡ ἐλπίς ἐψεύσθη, διότι ὁ Δαρεῖος δὲν ἐστάθη οὐδὲ στιγμὴν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἀδιακόπως φεύγων, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἠναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὰ ἐκεῖ καταληφθέντα πολυτελῆ λάφυρα, ἐν οἷς εὗρέθη αὖθις τὸ ἄρμα τοῦ Δαρείου, καὶ ἡ ἀσπίς, καὶ τὰ τόξα. Ἦδη δὲ ὁ Παρμενίων εἶχε κυριεύσει ἅπαν τὸ περὶ τὸ πεδίων τῆς μάχης στρατόπεδον τῶν βαρβάρων, καὶ τὰ σκευοφόρα, καὶ τοὺς ἐλέφαντας, καὶ τὰς καμήλους. Πόσοι ἔπεσον ἢ ἠχμαλωτεύθησαν ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ ὅπως οὖν ἀκριβῶς. Ὁ Ἀρριανὸς ἀναφέρει 300,000 νεκρῶν βαρβάρων καὶ πολὺ πλείονας αἰχμαλώτους· ὁ Διόδωρος λέγει πεσόντας 90,000, ὁ δὲ Ῥωμαῖος Κούρτιος 40,000. Πάλιν δὲ Ἕλληνας, ὁ μὲν Ἀρριανὸς ἀναφέρει πεσόντας ἑκατὸν, ὁ δὲ Κούρτιος 300, ὁ δὲ Διόδωρος 500,

ἐκτός πολλῶν τραυματιῶν. Πῶς ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων διαφωνιῶν νὰ ἠνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἀναρίθμητος ἐκεῖνος ὄμιλος ἐν μέρει κατεκόπη, ἐν μέρει ἠχμαλωτεύθη καὶ ἐν μέρει διεσπάρη, οὐδεμία δὲ πλέον ἐγένετο ἀπόπειρα συγκροτήσεως νέου μεγάλου στρατοῦ, οὐδὲ μάχη ἐκ παρατάξεως ἄλλη συνεκροτήθη οὐδεμία.

Ἡ ἐν Γαυγαμήλοις αὕτη μάχη καὶ ἦττα, κατέφερε πληγὴν κριφαίναν καὶ ἀνεπανόρθωτον εἰς τὸ περσικὸν κράτος· δι' αὐτῆς ὁ μὲν Ἀλέξανδρος κατέστη ἤδη μέγας βασιλεὺς, ὁ δὲ Δαρεῖος φυγὰς ἐλεεινός, περιφρονούμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων ὑπηκόων διὰ τὴν δειλίαν αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν γενναίων ἐκείνων Περσῶν οἵτινες, λαμπρῶς αἰείποτε ἀγωνισθέντες, εἶχον τὴν πεποιθήσιν, ὅτι αἰείποτε ἠττήθησαν πρὸ πάντων ἕνεκα τῆς ἀνικανότητος τοῦ βασιλέως, καὶ διὰ τοῦτο μετ' οὐ πολὺ συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τὸν σατράπην τῆς Βακτριανῆς Βῆσσόν. Ἡ πεποιθήσις τῶν αὐτῆς ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀληθής. Ὁ Δαρεῖος πρῶτος ἔφυγε καὶ ἐν Ἰσσοῦ καὶ ἐν Γαυγαμήλοις· καὶ ἔφυγε κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις, μόλις ἀρξαμένης τῆς μάχης, πολὺ πρὶν κριθῆ ὁ ἀγὼν· κατ' ἀμφοτέρας λοιπὸν τὰς μάχας ὑπῆρξεν ὁ κύριος παραίτιος τῆς ὅλης τροπῆς. Πλὴν τούτου ὁμῶς καὶ ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ ἀνικανότης ἀπέβη αἰείποτε ὀλεθρία. Ἐν Ἰσσοῦ, ἀφοῦ κατέλιπεν ἀνοιχτάς ὄλας τὰς παρόδους εἰς ἃς ἦτο εὐκολώτατον νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν Ἀλέξανδρον, ἔπειτα ἦλθε νὰ ἀντιπαραταχθῆ ἐντός χώρου στενοῦ, ὅπου δὲν ἠδύνατο νὰ ὠφελθῆ τούλάχιστον ἐκ τῆς πολυαρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς. Ἐν Γαυγαμήλοις δὲ, ἀφοῦ πάλιν ἀφῆκε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ διαβῆ ἐλευθέρως τὸν τε Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν, ἐξελέξατο μὲν πεδίον τῆς μάχης εὐρὺ, ἀλλὰ παρέταξε τὰ ἀναρίθμητα αὐτοῦ στίφη εἰς τρόπον ὥστε κατέστησε τὰ τρία τέταρτα αὐτῶν παντελῶς ἄχρηστα. Διότι ἐν Γαυγαμήλοις δὲν ἐπολέμησεν εἰμὴ ἢ κατὰ μέτωπον παραταχθεῖσα περσικὴ δύναμις· ἄπας δὲ ὁ ὀπισθεν αὐτῆς ἰστάμενος ὄχλος, ὅχι μόνον δὲν ἠγωνίσθη, ἀλλὰ ἀτάκτως συμπεφυρμένος, οὔτε ἠδύνατο νὰ ἀγωνισθῆ. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι ἢ ἐκ πλαγίου ἐφοδος ἦν οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν κατὰ τῆς δεξιᾶς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀντὶ νὰ διενεργηθῆ ὅπως ἔπρεπεν ὑπὸ τινος τῶν σωμάτων τῆς ἐπιφυλακῆς, διεξήχθη ἐξ ἐναντίας ὑπὸ τῶν ἐν τῷ μετώπῳ τεταγμένων Βακτριῶν, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τούτῳ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν τάξιν αὐτῶν, ἐξ οὗ συνέβη ρήγμα ἐν τῷ περσικῷ μετώπῳ ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελήθη ὁ Ἀλέξανδρος, ἐμβαλὼν

ἀμέσως ἐντὸς αὐτοῦ καὶ κόψας οὕτω εἰς δύο τὴν παράταξιν τῶν πολεμίων. Ὅποια δὲ ἐν γένει ἀντιθεσις οὐ μόνον μεταξὺ τῆς αἰσχροῦς δειλίας τοῦ Δαρείου ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς ἀκατασχέτου τόλμης τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφ' ἑτέρου, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῆς ἐλεεινῆς μὲν τοῦ ἐνὸς ἀνικανότητος, τῆς θαυμαστῆς δὲ τοῦ ἑτέρου μεγαλοφυΐας! Οὐδέποτε ἴσως στρατηγὸς ἐνίκησε διὰ τέχνης καὶ ἐπιστήμης τοσαύτης, οἷαν ἀνέδειξεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς ταύτην τὴν ἐν Γαυγαμήλοις μάχην. Ὁ ἐπιτήδειος τῶν διαφορῶν ὀπλῶν συνδυασμὸς, ἡ ἔντεχνος τῆς δυνάμεως κατὰ μέτωπον καὶ κατ' ἐπιφυλακὴν διάταξις, ἡ θαυμαστὴ πρόνοια μεθ' ἧς ἕκαστον σῶμα, ἕκαστον τάγμα, ἕκαστος λόχος, ἐγίνωσκον ἐκ προοιμίου τί ὄφειλον νὰ πράξωσιν εἴτε ἀμυνόμενοι εἴτε ἐπιτιθέμενοι, ἐπολλαπλασίασαν τὰς δυνάμεις τοῦ εὐαρίθμου ἐκείνου στρατοῦ καὶ κατέστησεν τὴν νίκην ἀναπόδραστον.

Ὅποσον δὲ ἡ νίκη ἀπέβη κρίσιμος, ἀπεδείχθη ἀμέσως διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν δύο μεγάλων τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτευουσῶν, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῶν Σούσων. Ἀμφότεραι παρεδόθησαν ἀμαχητί, ἡ μὲν Βαβυλῶν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αὐτὸν, τὰ δὲ Σοῦσα εἰς τὸν Φιλόξενον. Εἰς Βαβυλῶνα εὗρεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀποτεταμιευμένον χρηματικὸν ποσὸν ἀξιόλογον, δι' οὗ ἠδυνήθη νὰ ἀπονεύμῃ δωρεὰς μεγάλας εἰς τὸν στρατὸν, δοῦς εἰς ἕκαστον μὲν Μακεδόνα ἰππέα δραχμὰς 600, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων ἰππέων 500, εἰς ἕκαστον Μακεδόνα πεζὸν 200, καὶ εἰς ἕκαστον τῶν ἄλλων πεζῶν μικρὸν ὀλιγωτέραν ἀμοιβήν. Ἐτι μεγαλύτεροι ὑπῆρξαν οἱ ἐν Σούσοις εὐρεθέντες θησαυροί, διότι κατ' Ἀρριανὸν συνεποσοῦντο εἰς τάλαντα ἀργυρίου πεντακισμύρια ἤτοι εἰς 300 ἑκατομμύρια ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν, ποσὸν τὸ ὅποσον ἤθελε φανῆ παντάπασιν ἀπίθανον, ἐὰν μετ' οὐ πολὺ ἐν Περσεπόλει δὲν εὕρισκετο ἀποταμίευμα ἔτι πλουσιώτερον. Τῷ ὄντι ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἀνέπαυσεν ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας τὸν στρατὸν εἰς Βαβυλῶνα καὶ διέταξεν ἐνταῦθα τὰ τῆς διοικήσεως τῶν σατραπειῶν Βαβυλῶνος, καὶ Ἀρμενίας, καὶ Συρίας, καὶ Φοινίκης, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Σοῦσα, παρέλαβεν ἐνταῦθα ἀξιόλογον ἐπικουρίαν 15,000 ἀνδρῶν ἰππέων τε καὶ πεζῶν, ἣν ἔπεμψεν αὐτῷ ἐκ Μακεδονίας ὁ Ἀντίπατρος, ἐπήνεγκε τροπολογίας τινὰς περὶ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ στρατοῦ, ἀπῆλθεν ἤδη ἐπὶ τὴν ἰδίως Περσίδα, ἐξεπόρθησε τὰς Περσίδας λεγομένας πύλας, καὶ ἐγένετο τελευταῖον κύριος τῆς Περσεπόλεως, τῆς τετάρτης καὶ ἱερωτάτης τῶν πρωτευουσῶν τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐν ἧ εὗρεν, ὡς βεβαιοῦσι Διόδωρος καὶ Κούρτιος,

120,000 ταλάντων εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον, ἰσοδυναμούντων πρὸς 720 ἑκατομμύρια ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἐπειτα δὲ περὶ τὰ τέλη ἤδη ὄντος τοῦ χειμῶνος τοῦ ἔτους 331 πρὸς τὸ ἔτος 330, ἀνέπαυσε πάλιν ἐπὶ μῆνα ἢ καὶ πλείοτερον τὸν κύριον στρατὸν ἐν Περσεπόλει, αὐτὸς δὲ μετὰ μιᾶς αὐτοῦ μοίρας διῆλθεν ἐν τάχει τὰ ἐνδότερα τῆς ἰδίως Περσίδος, καθυπέταξε τὰς διαφόρους αὐτῆς κώμας καὶ χώρας, καὶ τότε, καταλιπὼν εἰς Περσέπολιν φρουρὰν τρισχιλίων Μακεδόνων, καὶ διορίσας σατράπην αὐτῆς, τὸν παραδόντα αὐτῷ τὴν πόλιν ἐκείνην Τιριδάτην, ἀπῆλθε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τὴν Μηδίαν, πρὸς καταδίωξιν τοῦ Δαρείου.

Ταῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πρώτων τεσσάρων κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατειῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀπὸ τοῦ μαρτίου 334 μέχρι τοῦ μαρτίου 330. Ὁ ἑλληνισμὸς ὅστις μέχρι πρὸ δεκαετίας περιεστρέφετο κυρίως μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ταινάρου, ὑπέρεχειλίσσας ἤδη τῶν στενῶν τούτων ὀρίων, περιήγαγε τὰς νικηφόρους αὐτοῦ σημαίας καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀσσυρίαν, τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Σουσιανήν, καὶ τὴν ἰδίως Περσίδα· οἱ Λοκροὶ, οἱ Φωκεῖς, οἱ Φθιώται, οἱ Μαλιεῖς καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἵτινες μέχρι πρὸ δεκαετίας ἠγωνίζοντο τὸν ἀγενῆ περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ἀγῶνα, ἐμάχοντο ἤδη ἐν Γαυγαμήλοις, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀμυθῆτων θησαυρῶν τῆς Βαβυλώνας, τῶν Σούσων καὶ τῆς Περσεπόλεως· ὁ Κορίνθιος Δημάρατος βλέπων ἐν Βαβυλῶνι τὸν Ἀλέξανδρον καθήμενον ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ τῆς Ἀσίας θρόνου, ἔλεγε δακρύων, ὅποσον μεγάλης ἡδονῆς ἐστερήθησαν οἱ Ἕλληνες οἱ ἀποθανόντες, πρὶν ἰδῶσιν Ἀλέξανδρον ἐν τῷ Δαρείου θρόνῳ καθήμενον· ὁ δὲ Αἰσχίνης ἀνέκραξεν ἐν Ἀθήναις εἰς τὸν κατὰ Κτησιφῶντος λόγον· «τοιγάρτοι τί τῶν ἀνεπίστων καὶ ἀπροσδοκῆτων ἐφ' ἡμῶν οὐ γέγονεν! οὐ γὰρ βίον γε ἡμεῖς ἀνθρώπινον βεβιώκαμεν, ἀλλ' εἰς παραδοξολογίαν τοῖς ἐσομένοις μεθ' ἡμᾶς ἔφουμεν. Οὐχ ὁ μὲν τῶν Περσῶν βασιλεὺς, ὁ τὸν Ἄθων διορύξας, ὁ τὸν Ἑλλήσποντον ζεύξας, ὁ γῆν καὶ ὕδωρ τοὺς Ἕλληνας αἰτῶν, ὁ τολμῶν ἐν τῆς ἐπιστολαῖς γράφειν ὅτι δεσπότης ἐστὶν ἀπάντων ἀνθρώπων ἀφ' ἡλίου ἀνιόντος μέχρι δυσμέμου, νῦν οὐ περὶ τοῦ κύριος ἐτέρων εἶναι διαγωνίζεται, ἀλλ' ἤδη περὶ τῆς τοῦ σώματος σωτηρίας;» Ὅλοι οἱ ἐπισημότατοι τῶν φιλοσόφων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεόφραστος,

ὁ Ξενοκράτης, ἐνόμιζον τὸν Ἀλέξανδρον ὡς εὐεργέτην τοῦ ἑλληνισμοῦ· αὐτὸς ὁ Δημοσθένης συνέχαιρεν αὐτῷ διὰ γραμμάτων καὶ ἐπεζήτην τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ. Καὶ ἔπειτα λέγουσι τινὲς εἰσέτι, ὅτι τὸ κατὰ τῆς Ἀσίας ἐπιχείρημα ἐκεῖνο δὲν ἦτο ἐπιχείρημα ἑλληνικόν· ὅτι ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος κατέλυσαν τὸν ἑλληνισμόν, δὲν ἤνοιξαν αὐτῷ νέον ἐνεργείας καὶ δόξης στάδιον· καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς ἄκουσα καὶ κατηναγκασμένη παρηκολούθησε τὰς σημαίας αὐτῶν!

Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ Ἑλλάς ἅπασα δὲν συμφωκιδώθη διὰ μιᾶς καὶ ὁμοφώνως πρὸς τὴν νέαν ἐκείνην τοῦ βίου καὶ τῆς τύχης αὐτῆς μεταβολήν· δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα μερὶς ἀνθρώπων διαμαρτυρομένη κατὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας καὶ ἀγωνιζομένη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαγάγη τὴν κατάλυσιν αὐτῆς, ἔστω καὶ διὰ τῆς μετὰ τῶν Περσῶν συμμαχίας. Τὰ πράγματα ἐπικυροῦσι τοῦτο ἀναμφισβητήτως. Ὁρμητήριον δὲ τῆς περὶ τούτους τοὺς χρόνους κατὰ τῶν Μακεδόνων ἀντιδράσεως, ὑπῆρξεν ἡ Σπάρτη, τῆς ὁποίας ὁ πολυπράγμων βασιλεὺς Ἁγίς, ἀθροίσας δύναμιν ἀξιόλογον 22,000 πεζῶν καὶ ἰππέων, συγκεκλιμένην ἐκ Σπαρτιατῶν, Ἡλείων, Ἀχαιῶν καὶ μυρίων μισθοφόρων, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 330, ἦτοι καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος διέτριβεν εἰς τὰς περὶ τὴν Κασπίαν χώρας, νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Μεγάλης πόλεως, ἣτις διετέλει πιστὴ εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ Ἁγίς, ὅστις πρὸ καιροῦ συνεννοεῖτο ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν Περσῶν, ἐπεχείρησεν ἤδη τὸ κίνημα αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ὁ Ἀντίπατρος, περισπώμενος τότε ὑπὸ τινος τῶν Ὀδρυσῶν στάσεως, δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἠπατήθη ὁμως περὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ, διότι μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν ὁ Ἀντίπατρος μετὰ 40 χιλιάδων ἀνδρῶν, καὶ, κατατροπώσας κατὰ μῆνα αὐγούστον τοῦ 330, περὶ Μεγάλην πόλιν τοὺς Σπαρτιάτας εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ Ἁγίς, ἐβίασεν αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι συγγνώμην παρ' Ἀλεξάνδρου. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Ἁγίδος δὲν ἐξεπροσώπει βεβαίως τὴν ὄλην τῆς Ἑλλάδος διάθεσιν· δὲν ἐξεπροσώπει εἰμὴ τὸ παρά τισιν ὑφιστάμενον ἔτι αἴσθημα τῆς τοπικῆς αὐτονομίας, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε εἶχεν ἐγερθῆ πολὺ ἰσχυρότερον καὶ κατὰ τῆς ἀττικῆς, καὶ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς, καὶ κατὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας· δὲν ἐξεπροσώπει εἰμὴ τὸ παρά τισιν ἔτι ὑφιστάμενον φυσικώτατον αἴσθημα ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, αἴσθημα τὸ ὁποῖον βλέπομεν παντοῦ καὶ

πάντοτε ἀναφυόμενον εἰς πᾶσαν μεγάλην πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν μεταβολήν. Ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο πολὺ ἀπέιχε τοῦ νὰ ᾔηται κοινὸν εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας· ὅτι δὲ ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις εἶχε πολλοὺς ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐνθέρμους τοὺς ὀπαδοὺς, μαρτυροῦσιν οὐ μόνον ἡ ἀποτυχία τῆς τοῦ Ἄγιδος ἐπαναστάσεως, οὐ μόνον ἡ προθυμία μεθ' ἧς τοσαῦται Ἑλλήνων χιλιάδες ἐμάχοντο ἐν Γρανικῷ, ἐν Ἴσσω, ἐν Γαυγαμήλοις, οὐ μόνον αἱ προαναφερθεῖσαι ἐνθουσιώδεις διαδηλώσεις τοῦ Δημαράτου καὶ τοῦ Αἰσχίνου, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀθηναίων τὸ πολίτευμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Τῷ ὄντι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, χειραγωγουμένη τότε ὑπὸ τοῦ Φωκίωνος καὶ τοῦ Δημάδου, διετέλεσε παντάπασιν ἀμέτοχος τῆς τοῦ Ἄγιδος ἐπιχειρήσεως. Αὐτὸς ὁ Δημοσθένης ἐφαίνετο δελεασθεὶς ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχῆτου ἐκείνης μεγαλοφύας, καὶ, ἀπέχων τοῦλάχιστον πάσης ἀντιπράξεως, ἠσχολήθη κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἰδίως ἐν ἔτει 337 καὶ 336, εἰς τὸν περίφημον ἐκεῖνον πρὸς τὸν Αἰσχίνην ἀγῶνα, τοῦ ὁποίου προῖον ὑπῆρξαν τὰ λαμπρότατα ἴσως τῶν δύο τούτων ῥητόρων ἔργα, ὁ περὶ στεφάνου λόγος τοῦ Δημοσθένους καὶ ὁ κατὰ Κτησιφῶντος τοῦ Αἰσχίνου· λόγοι ἀείμνηστοι διὰ τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ τὴν χάριν, λόγοι, οἵτινες παραβαλλόμενοι πρὸς τὰ σύγχρονα ἀριστουργήματα τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιστήμης, καὶ ἐνταῦτῳ πρὸς τὰ οὐδὲν ἥττον ἀείμνηστα ἔργα τὰ ὁποῖα ταῦτοχρόνως ἐπετελοῦντο ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, παρέχουσιν ἡμῖν ἐν κεφαλαίῳ τὴν εἰκόνα τῆς ἀκαταμετρήτου διανοητικῆς καὶ πρακτικῆς δυνάμεως, ἣτις ἐπεκράτει τότε ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει.

Αἱ ἐπόμενα ἐπτά τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκστρατεῖαι εἶναι ὡς πρὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἀσίας καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὀλιγώτερον λόγου ἄξια ἢ τὰ ἄχρη τοῦδε ἱστορηθέντα τέσσαρα πρῶτα τῶν κατακτήσεων αὐτοῦ ἔτη. Βασιλεὺς Περσίας ὁ Ἀλέξανδρος ἐγένετο ἀληθῶς εἰπεῖν ἅμα μετὰ τὴν ἐν Γαυγαμήλοις μάχην· τοῦλάχιστον οὐδεμία ἔκτοτε ἐκ παρατάξεως συνεκροτήθη μάχη πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ μόνον μερικαὶ τινες συμπλοκαὶ καὶ ὄχυρῶν τινῶν χωρίων ἀντιστάσεις. Πλὴν τούτου, κύριον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ στάδιον δύναται νὰ λογισθῇ τὸ μέρος τοῦ περσικοῦ κράτους τὸ μέχρι τοῦ 330 κατακτηθέν. Ἐνταῦθα, καὶ ἰδίως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν τῇ Συρίᾳ καὶ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ἐρρίζωσαν, ἐβλάστησαν καὶ ἐκαρποφόρησαν τὰ σπέρματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσα ἔσπειραν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, εἰς δὲ τὰς μετέπειτα κατακτηθείσας ἀνα-

τολικωτέρας χώρας, ἐγένοντο μὲν ὡσαύτως καὶ πόλεων κτίσεις καὶ ἀποικιῶν ἰδρύσεις, καὶ ἄλλων συστατικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου μεταφυτεύσεις, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τούτων ἐμαράνθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ὅσα δὲ βραδύτερον, διὰ τῆς τῶν Σελευκιδῶν καλλιέργειας, αὐθις ἐξήνθησαν, οὐδὲ ταῦτα διήρκεσαν πολὺ, οὐδ' ἐπενήργησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅθεν ἐπιτροχάδην μόνον θέλομεν διεξέλθει τὰ κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτη πολεμικὰ ἔργα.

Εἶδομεν ὅτι Ἀλέξανδρος κατὰ μάρτιον τοῦ 330 ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Περσίδος πρὸς τὰ Ἐκβάτανα τῆς Μηδίας, εἰς καταδίωξιν τοῦ προτροπάδην φεύγοντος Δαρείου. Καὶ ὁ μὲν Δαρεῖος ἐφονεύθη ἐν τῇ φυγῇ ταύτῃ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 330, ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, ὧν προίστατο ὁ τῆς Βακτριανῆς σατράπης Βῆσσος, ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἔθαψε πολυτελῶς τὸν νεκρὸν τοῦ Δαρείου εἰς τοὺς βασιλείους τῶν Περσῶν τάφους, ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κύριος τῆς Μηδίας, τῆς Παρθυηνῆς, τῆς Δραγγιανῆς, τῆς Γεδρωσίας, τῆς Ἀραχωσίας καὶ τῶν Παροπαμισαδῶν. Εἰς τὰς χώρας ταύτας ἔκτισε τρεῖς μεγάλας ἐπωνύμους αὐτῷ πόλεις· Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Ἀρείοις, ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑπάρχει τὸ Χεράτ, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι σώζουσιν ἔτι τὴν μνήμην τοῦ κτίτορος τῆς πλουσίας αὐτῶν πόλεως· Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Ἀραχωτοῖς, ἣτις ἐστὶν ἡ σημερινὴ πόλις Κανδαχάρ, καὶ Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Καυκάσῳ, πρὸς τὸ βορειανατολικὸν τοῦ σημερινοῦ Κάβούλ. Πρῶτοι τῶν πόλεων τούτων κάτοικοι ἦσαν ἀποσπάσματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πολυάριθμα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, τὰ ὅποια, καταλιπόμενα ὡς φρουροὶ καὶ ἰδρυταί, ὀργανίζοντο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀστικῶν ἑλληνικῶν θεσμῶν, καὶ περὶ τὰ ὅποια ἔπειτα συνήρχοντο διὰ τὸ ἐπίκαιρον τοῦ χωρίου πλεῖστοι ἰθαγενεῖς, μετὰ τῶν ἀποίκων προϊόντος τοῦ χρόνου συγχωνεύμενοι. Καὶ οὕτως ἤρξατο τὸ μέγα ἔργον τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο βίων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ, ὅπερ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε ἐπιδιώκων ὁ Ἀλέξανδρος καὶ δι' ἄλλων πολλῶν τρόπων· διὰ τοῦ διορισμοῦ εἰς τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα Περσῶν ἅμα καὶ Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ αὐτῷ συμπραττόντων σκοπῷ, διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς περσικῆς ἐθιμοταξίας ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ, καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐθιμοταξίας ταύτης μετὰ ἑλληνικῶν πανηγύρεων καὶ θεατρικῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσε τελῶν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀπωτάτας τῆς Ἀσίας χώρας· ἐπὶ

πᾶσι δὲ, διὰ τῆς μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ τῷ στρατῷ συγχωνεύσεως Ἑλλήνων καὶ Περσῶν μαχητῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο τῆς τῶν δύο στοιχείων συγχωνεύσεως, συνεπήγετο, φυσικῶ τῷ λόγῳ, πολλὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἑλληνικοῦ βίου, καὶ προσέβαλλεν οὕτω πολλὰς ἕξεις, πολλὰς πεποιθήσεις τῶν περὶ τὸν βασιλέα ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν δὲ ἂν ἀφ' ἐνὸς ἐπεδοκιμάζετο ὑπὸ τινῶν ἀφωσιωμένων αὐτῷ στρατηγῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἡφιστίωνος, τοῦ Κρατεροῦ, τοῦ Κοίνου, κατεκρίνετο ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον πικρῶς ὑπὸ στρατηγῶν ἑτέρων, καὶ μάλιστα ὑπὸ Φιλώτα τοῦ Παρμενίωνος· ἡ δὲ διχόνοια αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ὀλεθρίας περιπετείας, καὶ πρῶτον εἰς τὴν τραγικὴν τοῦ Φιλώτα καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καταστροφὴν, ἣτις συνέβη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, 330, ἐν Δραγγιανῇ.

Ὁ Παρμενίων ἦτο ἤδη πρεσβύτης ἀνὴρ, ἐβδομηκοντούτης περίπου τὴν ἡλικίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκτιθέμενος εἰς τὰς ἀδιαλείπτους κακουχίας τοῦ προκειμένου πολέμου· ὅθεν κατελείφθη εἰς Ἐκβάτανα ὡς ἀρχηγὸς τῆς πόλεως ταύτης, ἐν ἣ ὁ Ἀλέξανδρος κατέθεσε τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ καὶ ἦν κατέστησε γενικὸν ὀρμητήριον τῶν νέων ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν στρατειῶν. Ὁ Παρμενίων, διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ στρατιωτικὴν πείραν καὶ τὴν πολλὴν πίστιν ἣν εἶχεν ἤδη εἰς αὐτὸν ὁ Φίλιππος, ἦτο μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον ὁ ὑπάτος τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ ἡγεμῶν. Εἶχε δὲ τρεῖς υἱοὺς, καὶ τοὺς τρεῖς ἐν τῷ στρατῷ καταταχθέντας· ὁ νεώτατος πάντων, ὁ Ἐκτωρ, εἶχε πνιγῇ πρὸ ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτοῦ κατὰ τύχην εἰς τὸν Νεῖλον τῆς Αἰγύπτου· ὁ δεύτερος, ὁ Νικάνωρ, ὅστις ἤρχε τῶν ὑπασπιστῶν, νοσήσας εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ· ὁ δὲ πρεσβύτερος, ὁ Φιλώτας, εἶχε τὸ μέγιστον ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ τῶν ἐταίρων, καὶ, διατελῶν εἰς καθημερινὴν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον σχέσιν, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλάμβανε διαταγὰς. Εἰς τὸν Φιλώταν εἶχε καταμηνυθῆ ὅτι στρατιώτης τις συνώμωσε κατὰ Ἀλεξάνδρου· καὶ ἐπειδὴ ὁ Φιλώτας, περιφρονήσας ὡς φαίνεται τὸ πρᾶγμα, δὲν τὸ ἀνέφερεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, ἡ καταμῆνυσις ἐπανελήφθη εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα, διατάξαντα τὴν σύλληψιν τοῦ στρατιώτου, ὅστις ὅμως γενόμενος αὐτόχειρ οὐδὲν πλείοτερον ἀπεκάλυψεν. Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ βασιλέως μετὰ πολλῆς ἀπορίας τὸν Φιλώταν, πῶς δὲν εἶπε τίποτε εἰς αὐτὸν περὶ τῆς συνωμοσίας ταύτης, ὁ Φιλώτας ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ἐνόμισε σπουδαίαν τὴν καταμῆνυσιν· καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐφάνη

κατ' ἀρχάς ὅτι ἠρέσθη εἰς τὴν ἐξήγησιν ταύτην. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Φιλώτας εἶχε πολλάκις καυχηθῆ, ὅτι ἡ κατάκτησις τῆς Ἀσίας ὀφείλεται κυρίως εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα του· εἶχε πολλάκις ἐκμυκτηρίσει τὴν ἀξίωσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅτι ἦτο παῖς Διός· εἶχεν ἐκφράσει πολλάκις τὴν δυσἀρέσκειάν του, διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἐτίμα καὶ μετεχειρίζετο τοὺς Πέρσας μεγιστᾶνας ἐξ ἴσου πρὸς τοὺς Μακεδόνας, καὶ εἶχε διὰ τὸν ἀγέρωχον αὐτοῦ τρόπον πολλοὺς ἐν τῷ στρατῷ ἐχθρούς. Ἐξ ὧν λοιπὸν τούτων τῶν περιστάσεων ὠφελούμενοι ὁ Κρατερός καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ Φιλώτα ἀντίζηλοι, παρέστησαν αὐτὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὡς πρωτουργὸν τῆς συνωμοσίας τῆς ὁποίας ἀπεσιώπησε τὴν ὑπαρξίν. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ὅστις ἦτο ὀξύτατος ἄνθρωπος, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἐπειγόμενος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, οὔτε εἶχε καιρὸν νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβέστερον τὰ πράγματα, καὶ πρὸ πάντων ἐνόμιζεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἐν τῷ στρατῷ τοιαῦτα διχονοίας καὶ ἀναρχίας σπέρματα, διέταξεν ὅπως οὖν κατεσπευσμένως τὴν σύλληψιν, τὴν δίκην καὶ τὴν καταδίκην τοῦ Φιλώτα· καὶ μὴδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος, διέταξε συγχρόνως τὸν φόνον τοῦ γηραιοῦ Παρμενίωνος, ὅστις διέτριβεν ὡς εἶπομεν, εἰς Ἐκβάτανα. Ἀντὶ δὲ τοῦ Φιλώτα, οὐδένα πλέον διώρισε τῶν ἐταίρων ἀρχηγόν, ἀλλὰ διαιρέσας τὸ σῶμα τοῦτο εἰς δύο μοίρας, ἐπέστησε τῆς μὲν μιᾶς ἡγεμόνα τὸν Ἡφαιστίωνα, τῆς δὲ ἄλλης τὸν Κλεῖτον.

Ἡ πράξις αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου κατεκρίθη, καὶ δικαίως, ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ναὶ μὲν ὁ Φιλώτας βασανισθεὶς ὠμολόγησεν, ὡς λέγεται, τὴν τε ἰδίαν καὶ τὴν τοῦ πατρὸς ἐνοχλήν· ἀλλὰ τοιαύτη ὁμολογία, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἔγινεν, οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ κῦρος, ἄλλη δὲ ἀπόδειξις οὐδεμία, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη, ὑφίσταται κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα προσθῆσωμεν τὰς πολυχρονίους καὶ ἐπιφανεῖς ὑπηρεσίας αὐτῶν, πῶς νὰ μὴ καταδικάσωμεν τὸν Ἀλέξανδρον διότι δὲν ἐπεχείρησε τοῦλάχιστον ἀκριβεστέραν ἀνάκρισιν, καὶ πῶς νὰ μὴ ἐλεεινολογήσωμεν τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, βλέποντες τὸν ἡμίθεον ἐκεῖνον τῆς Ἀσίας δορικτήτορα ἐμπίπτοντα τοσοῦτον εὐκόλως εἰς τὰς παγίδας τῶν ἰδίων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν παθῶν; Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πρὸ πάντων ἀγανακτήσει κατὰ τοῦ Φιλώτα, διὰ τοὺς σαρκασμοὺς αὐτοῦ καὶ τᾶλλα ὅσα ἔλεγε κατ' ἰδίαν ἵνα ἐξευτελίσῃ τὰ τοῦ βασιλέως κατορθώματα. Ὁ δὲ Ναπολέων, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου, ἐξόριστος ὢν ἐν Ἀγία Ἐλένη, παρετήρει ὀρθῶς ὅτι τὸ μέγιστον λάθος ὅπερ δύναται νὰ πράξῃ κυριάρχης,

εἶναι νὰ δώσῃ προσοχὴν εἰς τὰς εἰρωνείας καὶ μεμφιμοιρίας τῶν ἀνθρώπων, διότι τοιαύτη εἶναι ἡ ἀσθένεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ εἰλικρινέστατοι τῶν φίλων συνήθως κακολογοῦσιν ἀλλήλους. Ὁ στρατάρχης Λάνν, ἐξηκολούθει ὁ Ναπολέων, ἀπέθανεν ὑπὲρ ἐμοῦ μαχόμενος ἥρωϊκῶς, καὶ ὁμως τοσαῦτα ἔλεγε συνήθως κατ' ἐμοῦ πρὸς τοὺς οἰκείους, ὥστε ἂν ἤθελον προσέξει εἰς αὐτὰ, ἔπρεπε πολλάκις νὰ τὸν καταδικάσω ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ὅ,τι ἄριστον ἔχει νὰ πράξῃ ὁ κυβερνήτης εἶναι νὰ μὴ ἠξέυρη τὰ λεγόμενα, διότι ὅσῃν δύναμιν ψυχῆς καὶ ἂν ἔχῃ, ὑπάρχουσι λόγοι τοὺς ὁποίους δυσκόλως εἴμπορεῖ νὰ συγχωρήσῃ, καὶ ὁ ἀσφαλέστατος τρόπος τοῦ νὰ τοὺς συγχωρήσῃ εἶναι νὰ τοὺς ἀγνοῇ. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Ναπολέων δὲν ἐθανάτωσε τὸν δοῦκα τοῦ Ἀγγέν, ἐπίσης ἀδίκως ὅσον καὶ ὁ Ἀλέξανδρος τὸν Φιλώταν καὶ τὸν Παρμενίωνα; Ἐπιλοσόφει δὲ ὡς ἀνωτέρω μακρὰν ὦν ἤδη τῆς τύβῃς τῶν πραγμάτων καὶ εἰς ἡλικίαν πενήτηκοντα ἐτῶν. Ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος ἤμαρτεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου δυσχερεστάτων περιστάσεων καὶ εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν σῶφρονα πεῖραν τοῦ ἐξορίστου τῆς Ἀγίας Ἑλένης.

Τῷ 329 καὶ τῷ 328, ὁ Ἀλέξανδρος κατέκτησε τὴν Βακτριανὴν καὶ τὴν Σογδιανὴν, αἵτινες εἶναι αἱ ὑπ' αὐτοῦ καταληφθεῖσαι ἀνατολικώταται πρὸς βορρᾶν τῆς μεσογείου Ἀσίας χῶραι. Αἱ χῶραι αὗται ἐστασίασαν πολλάκις καὶ ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα νὰ ἐπέλθῃ ἐπανειλημμένως πρὸς περιστολὴν καὶ τιμωρίαν αὐτῶν. Ἐν γένει δὲ αἱ ἀνατολιώτεραι ἐκεῖναι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκστρατεῖαι, εἰ καὶ δὲν ἐγένοντο τότε μάχαι μεγάλαι ἐκ παρατάξεως, ἀπέβησαν ὁμως δυσχερέσταται, διὰ τὸ δυσπρόσοδον τοῦ τόπου καὶ τὴν πεισματώδη τῶν κατοίκων ἀντίστασιν· οὐδὲν ὁμως ἠδυνήθη ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον δορικτήτορα. Ἐκεῖ, παρὰ τὸν Ἰαξάρτην ποταμὸν, ἔκτισε πόλιν νέαν, Ἀλεξάνδρειαν· τὴν καλουμένην παρὰ τῷ Τανάϊδι, διότι οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον τὸν Ἰαξάρτην καὶ Τάναϊν. Ἐκεῖ συνέλαβεν, ἐδίκασε καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν Βῆσσον, ὅστις, ἀφοῦ ἐφόνευσε τὸν Δαρεῖον, φορέσας τὴν τιάραν καὶ τὴν περσικὴν στολὴν, μετονομασθεὶς δὲ Ἀρταξέρξης, καὶ λέγων ἑαυτὸν βασιλέα τῆς Ἀσίας, ἐτόλμησε νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν ἐν Γαυγαμήλοις νικητὴν. Ἀλλ' ἐκεῖ ὁμοίως ἀνεφάνησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αἱ δυσχέρειαι τῆς τῶν δύο βίων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ, συγχωνεύσεως, καὶ ἐπήνεγκον αὐθις τραγικὰς τινὰς περὶ τὸν Ἀλέξανδρον σκηνάς.

Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται βεβαίως τὸν Κλείτον ἐκεῖνον, ὅστις κατὰ τὴν ἐν Γρανικῷ μάχην ἔσωσε τὴν ζωὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀποκόψας τὸν τοῦ Πέρσου Σπιθριδάτου βραχίονα, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ βραχίων οὗτος κατέπιπτεν ἤδη ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φιλώτα, εἰς τὸν στρατηγὸν Κλείτον εἶχεν ἐπιτραπῆ ἡ ἡγεμονία τῆς μιᾶς τῶν ἐταίρων μοίρας, ὧν ἡ ἄλλη ἐστρατηγεῖτο ὑπὸ Ἡφαιστίωνος. Πλὴν τούτου ἡ ἀδελφὴ τοῦ Κλείτου Λανίκη εἶχεν ἀναθρέψει τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ δύο αὐτῆς υἱοὶ εἶχον ἤδη πέσει εἰς τὰς ἐν Ἀσίᾳ μάχαις· ὥστε πολυειδεῖς δεσμοὶ στοργῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως, συνέδεον τὸν Ἀλέξανδρον μετὰ τοῦ Κλείτου. Ἄλλ' ὁ Κλείτος ἦτο ἐκ τῶν φίλων ἐκείνων τοῦ βασιλέως οἵτινες ἀπεδοκίμαζον τὰς παραχωρήσεις ὅσας οὗτος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ κάμνη πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ, ἀποδεχόμενός τινα τῶν βαρβαρικῶν ἐθίμων ἵνα εὐχερέστερον μεταπλάσῃ τοὺς Ἀσιανούς ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον· καὶ ἰδίως ὁ Κλείτος δὲν ἠνείχετο τὴν παρεισαχθεῖσαν ἐν τῇ αὐτῇ περσικῇ ἐθιμοταξίᾳ καὶ τὰς κολακείας καὶ ἐξευτελίσεις, εἰς ἃς πολλοὶ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐξώκελλον, καὶ εἰς ἃς αὐτὸς οὗτος ἐφαίνετο ἤδη ἐνασμενιζόμενος. Τελουμένης δὲ ποτε εἰς Μαράκανδα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Σογδιανῆς, τὴν σημερινὴν Σαμαρκάνδαν, θυσίας εἰς τιμὴν τῶν Διοσκούρων, καὶ τῆς εὐχίας παραταθείσης πολὺ ἐπὶ τὸ βαρβαρικώτερον, τινὲς τῶν συνδαιτυμόνων μεθύσαντες ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ πότου, περιέπεσον εἰς πολλὴν φλυαρίαν, ἠξίωσαν ὅτι τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι ἀνώτερα τῶν ἔργων τοῦ Πολυδεύκου καὶ τοῦ Κάστορος, ἀνώτερα τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἀνώτερα τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου πεπραγμένων. Ὁ Κλείτος, ὅστις ἦτο παρῶν, δὲν εἰμπόρεσε νὰ σιωπήσῃ, καὶ ἠλεγξε μὲν τοὺς ἐκφαυλίζοντας τὰ τῶν πάλαι ἡρώων ἔργα, παροξυνόμενος δὲ ὁμοίως ὑπὸ τοῦ οἴνου προσέθηκεν ὅτι οὐδὲ τὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰσὶ τοσοῦτον μεγάλα καὶ θαυμαστά ὅσον ἐκεῖνοι λέγουσι, διότι δὲν διέπραξεν αὐτὰ μόνος, ἀλλὰ πολλὰ ὑπὸ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ ἐγένοντο. Τοῦτο ἐπεύραξε, φυσικῶς τῷ λόγῳ, τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις ὠνείδισε τὸν Κλείτον ὡς διαστασιάζοντα τὸν στρατὸν διὰ τοιούτων λόγων, καὶ παντᾶπασιν ἐκτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος, ὡς καὶ δειλὸν ἠθέλησε τὸν Κλείτον νὰ ὀνομάσῃ. Τότε ὁ Κλείτος ἐπαναστάς «καὶ ὁμως, εἶπεν, αὕτη ἡ δειλία ἔσωσε σὲ τὸν ἐκ θεῶν, ἐνῶ ἤδη ἐπεκρέματο ἐπὶ τοῦ τραχήλου σου τὸ τοῦ Σπιθριδάτου ξίφος· καὶ τῶν Μακεδόνων αἵματι καὶ τοῖς τραύμασι τούτοις ἐγένου τηλικοῦτος, ὥστ' ἄμμωνι σαυτὸν εἰσποιεῖν, ἀπειπάμενος Φί-

λιππον.» Καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐρεθιζόμενος «τοιαῦτα λοιπὸν, ἀνέκραζεν, ἐμελλον γὰρ ἦναι τὰ τέλη τῶν κόπων ἡμῶν! Μακάριοι οἱ ἤδη ἀποθανόντες, πρὶν ἰδῶσι τοὺς Μακεδόνας διὰ μηδικῶν τιμωρουμένους ῥάβδων καὶ Περσῶν δεομένους ἵνα προσέλθωμεν τῷ βασιλεῖ.» Ἡ ἔρις ἀπέβη οὕτω ἀδιάλλακτος, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀδιάλλακτος, ὅσῳ ὁ Κλεῖτος ἀπὸ λόγου εἰς λόγον φερόμενος δὲν ἐδίστασε νὰ ἐλέγξῃ τὸν βασιλέα καὶ διὰ τὸν ἀδικὸν τοῦ Φιλώτα καὶ τοῦ Παρμενίωνος θάνατον. Ὅθεν ἐξαγριωθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος ὤρμησεν ἤδη ἐπὶ τὸν Κλεῖτον· καὶ οἱ μὲν παρόντες ἀνώτεροι ἀξιώματικοί, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Περδίκκας καὶ ἄλλοι ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τινα χρόνον νὰ ἀναχαιτίσωσιν αὐτὸν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιμείνωσι πολὺ κατακρατοῦντες τὸν βασιλέα, κατώρθωσεν οὗτος νὰ διαφύγῃ ἀπὸ τὰς χεῖράς των, καὶ κτυπήσας διὰ τῆς σαρίσσης τὸν Κλεῖτον, ἐξήπλωσεν αὐτὸν κατὰ γῆς. Ναὶ μὲν, ἅμα διαπράξας τὸν ὀλέθριον τοῦτον φόνον, καὶ ἰδὼν νεκρὸν ἐνώπιόν του τὸν ἀρχαῖον συναγωνιστὴν, τὸν σωτῆρα, τὸν ἀδελφὸν τῆς τροφῆς Λανίκης, κατελήφθη ὑπὸ μετανοίας οἰκτρᾶς, καὶ ἐθρήνησε, καὶ ἀνάξιον ἑαυτὸν τοῦ ζῆν ἀνεκήρυξε. Ταῦτα δὲ πάντα ἐμαρτύρησαν ὅποσον εὐγενὴς ἦτο ἡ φύσις ἐκείνη, εἰ καὶ ὑπὸ στιγμιαίων παραφορῶν ἐκ διαλειμμάτων τυφλουμένη. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Αἱ παραφοραὶ ἦσαν δειναί· τὰ πάθη ὀξύτατα· αἱ περιστάσεις δυσχερεῖς· αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἀδιάκοποι· ὥστε τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη εἰς ἀληθῆ τραγωδίαν μετεβλήθησαν.

Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Ἀλέξανδρος διατελὼν εἰς Βάκτρα, ἔγημε τὴν καλὴν Ῥωξάνην, τὴν θυγατέρα τοῦ Βακτρίου Ὀξυάρτου. Αἱ ἔνεκα τῶν γάμων τούτων πανηγύρεις ἐτελέσθησαν μετ' Ἀσιανῆς μεγαλοπρεπείας, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀπήτησεν ἤδη νὰ προσκυνήσωσιν αὐτὸν, ὡς ἄλλον μέγαν βασιλέα, οὐ μόνον οἱ Πέρσαι ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες. Τοῦτο παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς νέας δυσαρεσκείας· διότι ἡ προσκύνησις παρεξήγετο, καὶ ἐνῶ παρ' Ἀσιανοῖς ἦτο τιμὴ ἀπονειμομένη τῷ βασιλεῖ, παρ' Ἕλλησιν ἐλογίζετο ὡς τιμὴ προσήκουσα μόνῳ τῷ θεῷ. Καὶ πολλοὶ μὲν τῶν περὶ αὐτὸν λογίων ἀνδρῶν, ὁ Ἀνάξαρχος, ὁ Κλέων, ὁ ποιητὴς Ἅγις ὁ Ἀργεῖος, δὲν ἐδίστασαν νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα εἰς τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην· ἄλλοι ὅμως, καὶ ἰδίως ὁ Καλλισθένης, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπεποιήθησαν ἀναφανδὸν νὰ ἀπονεύωσι τιμὴν τοιαύτην εἰς ἀπλοῦν θνητὸν ἄνθρωπον. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος δὲν ἐτόλμησε κατ' ἀρχῆς νὰ τιμωρήσῃ τὸν Καλλισθένην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον περιστάσις τις

σπουδαιότερα ἐπήνεγκε τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός. Τινὲς τῶν περὶ τὸν Ἀλέξανδρον παίδων, περὶ ὧν ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν πραγματευόμενοι περὶ τῆς συγκροτήσεως τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ (σελ. 26), ὀργισθέντες διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τοὺς τρόπους καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ βασιλέως ἀλλοίωσιν, συνώμοσαν κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀπόδειξις ὅτι ὁ Καλλισθένης μετεῖχεν ὅπως-δήποτε τῆς συνωμοσίας ταύτης· ἀλλ' εἰς τῶν πρωταιτίων αὐτῆς, ὁ παῖς Ἐρμόλαος, ἦτο στενὸς φίλος καὶ θαυμαστῆς τοῦ φιλοσόφου· ἀλλὰ ὁ Καλλισθένης ἀντεπολιτεύετο, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς νέους τρόπους τοῦ Ἀλεξάνδρου· ταῦτα ἤρκεσαν ἵνα περιπλακῆ, ἀδίκως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰς τὸ κακούργημα, καὶ, μετὰ τὸν θάνατον τῶν παίδων στρεβλωθεὶς ἐκρεμάσθη καὶ αὐτός.

Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐν τούτοις αὐταὶ στάσεις, συνωμοσίαι, σφαγαὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν Ἀλέξανδρον, οὔτε ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς ἀναμορφώσεως τῆς Ἀσίας, οὔτε ἀπὸ ἀδιαλείπτων πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀνατολῆς κατακτῆσεων. Τὸ ἔτι παραδοξότερον ἴσως εἶναι ὅτι μηδέποτε παύσας τοῦ νὰ τέρεται διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Ἰλιάδος ἢν εἶχε πάντοτε παρ' ἑαυτῷ, ἔγραφε τότε εἰς τὸν Ἄρπαλον νὰ τὸν στείλῃ προσέτι καὶ τὰς βίβλους τοῦ Φιλίστου, καὶ τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Αἰσχύλου, καὶ τοὺς Τελέστου καὶ Φιλοξένου διθυράμβους. Ἄνθρωπος τῆ ἀληθείᾳ ὑπεράνθρωπος, ὅστις ἐν μέσῳ τηλικούτων φοβερῶν περισπασμῶν ἠσθάνετο πάντοτε τὴν ἀνάγκην νὰ δροσιζῆ ἑαυτὸν διὰ τῶν ναμάτων τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἱστορίας. Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 327 ἀνεχώρησεν ἀπὸ Βακτριανῆς ἐπὶ τὴν τῆς Ἰνδικῆς κατάκτησιν. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο κατέλαβε τὰς μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ χώρας, κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ 326, διέβη τὸν Ἰνδὸν καὶ ἔπειτα τὸν Ὑδάσπην, εἰς τὴν ἀντιπέραν τοῦ ὁποίου ὄχθην κατέτρόπωσε καὶ ἠχμαλώτευσεν τὸν Ἰνδὸν ἡγεμόνα Πῶρον, κτίσας ἐκεῖ καὶ τὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας Βουκεφάλαν καὶ Νίκαιαν. Μετὰ ταῦτα, βαίνων πάντοτε πρὸς ἀνατολὰς, ἐπέρασε τὸν Ἀκεσίνην ποταμὸν καὶ κατόπιν τούτου τὸν Ὑδραώτην, μεθ' ὃ ἐπορεύθη πρὸς τὸν Ὑφασιν, ὅστις εἶναι τὸ τελευταῖον τοῦ Ἰνδικοῦ πενταποτάμου ρεῦμα. Ἀλλ' ἐνῷ ἠτοιμάζετο νὰ περάσῃ καὶ τοῦτον τὸν ποταμὸν, καὶ ἔδωκεν ἤδη τὰς περὶ τούτου διαταγὰς, πρώτην ἤδη φορὰν ὁ στρατὸς ἅπας, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἀπέδειξαν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῶν διὰ τοὺς

ἀκαταπαύστους ἐκείνους ἀγῶνας, εἰς οὓς ἐξέθετεν αὐτοὺς ἢ ἀκατάσχετος πρὸς τὰ πρόσω ὀρμὴ τοῦ βασιλέως. Ὁ Ἀλέξανδρος ἠγωνίσθη μὲν νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι ὁ στρατὸς ἐπέμεινε ἀποποιούμενος νὰ προχωρήσῃ· ἀπέβησαν δὲ καὶ τὰ ἱερά οὐχὶ αἴσια, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποφασίσῃ τὴν ἐπιστροφὴν.

Πρὶν ὅμως ὑποχωρήσῃ διέταξε τὴν στρατιάν νὰ κατασκευάσῃ, παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Ὑφάσιος ποταμοῦ ὄχθην, δώδεκα βωμοὺς, τὸ μὲν ὕψος ἴσους τῶν μεγίστων πύργων, τὸ δὲ εὖρος ἔτι μείζονας, εἰς ἔνδειξιν τοῦ ἀπωτάτου σημείου εἰς ὃ ἔφθασε κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς πορείαν. Κατασκευασθέντων δὲ τῶν βωμῶν, ἔθυσεν ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὰ νόμιμα εὐχαριστήριον εἰς τοὺς θεοὺς θυσίαν, καὶ ἀγῶνα ἐποίησε γυμνικόν τε καὶ ἵππικόν. Καὶ τότε, περὶ τὰ τέλη αὐγούστου τοῦ 326, ἐπεχείρησε τὴν ἀπὸ τοῦ Ὑφάσιος κἀθοδόν, καὶ ἐπανῆλθε πρῶτον εἰς Νίκαιαν. Εἰς Νίκαιαν ἔβαλε κατὰ νοῦν νὰ γνωρίσῃ τὸ κάτω τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ μέρος. Ὄθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ νοεμβρίου, κατέπλευσεν ἐπὶ τοῦ Ὑδάσπου, καὶ φθάσας εἰς τὸ μέρος ὅπου ὁ Ἰνδὸς εἰσδέχεται τὸν μέγαν ἀνατολικὸν βραχίονα, εἰς τὸν ὁποῖον συμβάλλουσιν ἅπαντα τὰ ρεύματα τοῦ πενταποτάμου, ἀπεφάσισε νὰ κτίσῃ ἐνταῦθα πόλιν ἑλληνικὴν, τὴν παρὰ τὸν Ἰνδὸν Ἀλεξάνδρειαν· διότι ἔκρινε μὲν τὸν χῶρον ἐπιτηδειάτατον εἰς τε τὰς μεταξὺ τῆς μεσογαίας καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ συναλλαγὰς καὶ εἰς τὴν τῆς χώρας κατοχὴν, ἤλπισε δὲ ὅτι ἡ πόλις ἐκείνη, ἣτις ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μεσημβρινώτατον σημεῖον τῆς Ἰνδικῆς σατραπείας, θέλει ἀποβῆ διὰ τῆς ἐμπορίας τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ ἀξιόλογος καὶ ἀκμαία. Περὶ τὸν φεβρουάριον τοῦ 325 ἀνέζευξεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Ἰνδὸν Ἀλεξάνδρειας, καὶ φθάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Σόγδων, μετωνόμασεν αὐτὴν Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Σόγδοις καὶ κατέστησε δεύτερον σταθμὸν τοῦ περὶ τὸν Ἰνδὸν ἑλληνικοῦ βίου. Σατραπείης δὲ ἀπάσης τῆς περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν χώρας ἀνεδείχθη ὁ Πύθων, ὅστις ἔμεινε ἐκεῖ μετὰ 10,000 ἀνδρῶν, διότι ὁ στρατὸς δὲν ἔπαυσε λαμβάνων ἐπικουρίαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀξιολόγους ἐξ Εὐρώπης, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκῆ εἰς τὰ διάφορα αὐτὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα καθ' ὁδὸν κατέλειπε. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου ἔφθασεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Πάταλα, ὅπου σχίζεται ὁ Ἰνδὸς εἰς δύο βραχίονας, σχηματίζοντας τὸ δέλτα αὐτοῦ, καὶ διέταξε τὸν Ἡφαιστίωνα νὰ τειχίσῃ ἐνταῦθα ἄκραν καὶ νὰ κατασκευάσῃ ναύσταθμον καὶ νεωσοίκους, καταστήσας τὸν χῶρον ἐκεῖνον τρίτον ἀξιόλογον περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν σταθ-

μόν. Ἐκ Πατάλων δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἠθέλησε νὰ ἀνακομίσῃ τὸν στρατὸν διὰ ξηρᾶς, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Νέαρχον νὰ ὀδηγήσῃ τὸν στόλον καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸν ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τοῦ Εὐφράτου διάπλουν τοῦ Ὠκεανοῦ, ἵνα καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ βασιλέως βουλευμάτων, περὶ τῆς ἐμπορικῆς συναφείας τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς δύσεως.

Ἡ ἐκ Πατάλων ἀνάζευξις ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου 325· καὶ ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ὠρειτῶν, διατάσσεται ὁ Ἡφαιστίων νὰ καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἔθνους Ῥαμβακίαν, καὶ ἀποικίσας ἐνταῦθα τὴν ἐν Ὠρείταις Ἀλεξάνδρειαν, νὰ καταστήσῃ αὐτὴν πρωτεύουσαν τῆς σατραπείας τῶν Ὠρειτῶν. Προβαίνουσι δὲ ἤδη, οὐ μακρὰν τῆς παραλίας, εἰς τὴν χώραν τῶν Ἰχθυοφάγων, ἔπειτα ἀναβαίνουσι εἰς τὰ μεσογειότερα, καὶ περιπίπτουσι εἰς ἐρήμους φοβερὰς, ὅπου παθόντες τὰ πάνδεινα, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποπλανῶνται τῆς ὁδοῦ. Ἄλλ' εὐτυχῶς ἀπαντῶσι πάλιν τὴν παραλίαν, ὁδεύουσι δι' αὐτῆς ἑπτὰ ἔτι ἡμέρας, τρέπονται αὐθις πρὸς τὴν μεσογαίαν καὶ φθάνουσι, διὰ καρποφόρων καὶ ἰλαρῶν χωρῶν, εἰς Πούρα, πρωτεύουσαν τῆς σατραπείας τῆς Γεδρωσίας. Ἐντεῦθεν προχωροῦσιν, ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκεμβρίου, πρὸς τὴν Καρμανίαν, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἔφθασε καὶ ὁ Νέαρχος αἰσιῶς, ἐκπλεύσας ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου. Καὶ ὁ μὲν στόλος διετάχθη ἤδη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν παρὰ τὸν περσικὸν κόλπον πλοῦν μέχρι τοῦ Πασιτίγριος, καὶ, διὰ τοῦ ποταμοῦ τούτου, νὰ πλεύσῃ εἰς Σοῦσα. Ὁ δὲ Ἡφαιστίων παρηγγέλθη νὰ ὁδεύσῃ μετὰ τῆς πλείστης στρατιᾶς εἰς Περσίδα, διὰ τῆς παραλίας, οὔσης κατὰ τὴν χειμερινὴν ἐκείνην ὥραν μαλακωτέρας· αὐτὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπορεύθη διὰ τῆς συντομωτάτης εἰς Περσέπολιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σοῦσα, ὅπου ἔφθασε κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 324.

Ὁ Ἀλέξανδρος διέτριψεν εἰς Σοῦσα καὶ εἰς Σουσιανὴν ἐπὶ τινὰς μῆνας· καὶ πρώτην ταύτην φοράν ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς του, διετέλεσε τοσοῦτον χρόνον ἀπέχων παντὸς πολεμικοῦ ἐπιχειρήματος. Ἄλλ' ἐνησχόλησαν αὐτὸν ἤδη φροντίδες οὐδὲν ἥττον δυσχερεῖς, ἢ διοικήσεις τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους καὶ ἡ βαθμηδὸν ὀλοσχερεστέρα συγχώνευσις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ βίου. Κατὰ τὴν τελευταίαν πενταετίαν, ἤτοι ἀφ' ἧς ἀπῆλθεν ἐξ Ὑρκανίας πρὸς ἀνατολὰς εἰς κατα-

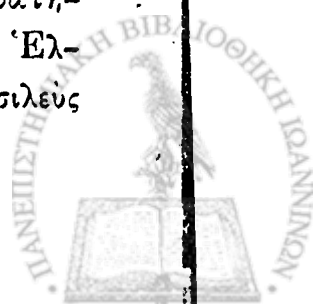
διώξιν τοῦ Βήσσου, οἱ σατράπαι τοὺς ὁποίους εἶχε διορίσει εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσας ἀπεράντους χώρας, εἶχον ἐγκαταλειφθῆ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν· οὐ μόνον ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδύνατο, ἀπὸ Βακτριανῆς καὶ Σογδιανῆς καὶ Ἰνδικῆς, νὰ ἐπιτηρῇ αὐτούς, ἀλλὰ καὶ φῆμαι πιθανώταται ἐπανειλημμένως διεδόθησαν ὅτι ἀπέθανεν ἢ ἄλλως ἀπωλέσθη. Ἐντεῦθεν εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅποια ἀναρχία καὶ ἀκολασία ἐπεκράτησεν εἰς ὅλας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικωτέρας Ἀσίας χώρας. Οἱ σατράπαι, οὐδένα ἤδη φοβούμενοι τῶν πράξεων αὐτῶν ἔλεγχον, ἐτράπησαν εἰς καταπιέσεις καὶ καταχρήσεις, ἐσύλησαν τὰ ἱερά, ἐλήστευσαν τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ταμεῖα, καὶ πολλοὶ, ὑπολαβόντες ἑαυτοὺς ὅλως αὐτοκεφάλους, συνεκρότησαν ἰδίους μισθοφορικοὺς στρατούς. Ἡ αἰφνίδιος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπάνοδος, ὡς κεραυνὸς διέλυσε τὰ ὄνειρα ταῦτα· καὶ ἄλλοι μὲν ἐζήτησαν διὰ φυγῆς σωτηρίαν, οἷον ὁ διαβόητος τῆς Βαβυλῶνος σατράπης Ἄρπαλος, ὅστις, καταναλώσας εἰς ἐταίρας καὶ ἄλλας ἀσωτείας ἄπειρα χρήματα, ὑπὸ τηλικούτου κατελήφθη τρόμου ἅμα ἤκουσε τὸν Ἀλέξανδρον πλησιάζοντα εἰς Σουσιανὴν, ὥστε παραλαβὼν θησαυρὸν μέγαν καὶ τινὰς μισθοφόρους κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλους, προλαβὼν ὁ Ἀλέξανδρος διὰ θανάτου ἐτιμώρησεν, ἐν οἷς καὶ Ἀβουλίτην τὸν σατράπην τῆς Σουσιανῆς, καὶ τὸν υἱὸν τούτου Ὀξάθρην, τὸν ὁποῖον ἰδίᾳ χειρὶ ἀπέκτεινεν. Ἄπαντας δὲ τοὺς σατράπας αὐστηρῶς διέταξε νὰ διαλύσωσι τοὺς μισθοφόρους, καὶ ἐν γένει μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἐν πολέμῳ τε καὶ εἰρήνῃ δραστηριότητος καὶ ὀξύτητος, ἐξέτασε τὰ παράπονα, ἀνέκρινε τοὺς κατηγορουμένους, ἐτιμώρησε τοὺς ἐνόχους. Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνον ἠρέσθη· ὁ Ἀλέξανδρος ἐνόμισεν ἤδη συντελεστικώτατον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευμάτος νὰ συνάψῃ μὲν διὰ γάμων τοὺς περὶ αὐτὸν Ἕλληνας μετὰ Περσίδων, νὰ κατατάξῃ δὲ τοὺς ἐγχωρίους εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ὅθεν ἐτέλεσε τότε εἰς Σοῦσα μεγάλην τινὰ Ἑλληνοασιανὴν γαμήλιον πανήγυριν. Καὶ πρῶτος αὐτὸς, ἀφοῦ συνεζεύχθη ἐν Βακτριανῇ, ὡς προείπομεν, τὴν Ῥωξάνην, ἔλαβε νῦν δύο ἐτέρας γυναῖκας, τὴν θυγατέρα τοῦ Δαρείου Στάτειραν, καὶ Παρύσατιν τὴν θυγατέρα τοῦ προτέρου βασιλέως Ὠχοῦ. Συγχρόνως δὲ κατέπεισε, διὰ προτροπῶν καὶ δώρων, ὀγδοήκοντα τῶν ἐπιφανεστάτων φίλων καὶ ἀξιωματικῶν, νὰ λάβωσι γυναῖκας ἐκ τῶν πρώτων περσικῶν οἰκῶν, καὶ ἐν γένει, ἐβράβευσε πολυτελῶς πάντας τοὺς Μακεδόνας ὅσοι ἤθελον νὰ συζευχθῶσι Περσίδας. Οἱ γάμοι οὗτοι ἐπανηγυρίσθησαν διὰ λαμπρῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς παρα-

δόξως ὅπως οὖν συνεδυσάσθησαν τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀσιανὰ ἔθιμα, καὶ ἅπαντα ἢ τοσοῦτον ἀντίθετος ἀνατολικῇ καὶ δυτικῇ διαίαι.

Ἐν τούτοις ἡ δυσχερὴς τοῦ στρατοῦ διὰ τὴν τοιαύτην ἀλλοίωσιν τῶν πατρίων ἔθιμων, δὲν ἔπαυε προαγομένη. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ κατευνάζῃ αὐτὴν, καὶ ἐπὶ τούτῳ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐπλήρωσε τότε ἅπαντα τὰ χρηματικὰ χρέη τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, συμποσωθέντα κατὰ τινὰς μὲν εἰς 10,000 τάλαντα, κατὰ δὲ τὸν Ἀρριανὸν εἰς 20,000, ἤτοι εἰς 120,000,000 ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀπετρέπετο ἕνεκα τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐκείνης ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου βουλευμάτος, ἐπὶ δὲ τούτῳ, στρατολογήσας ἤδη ἀπὸ τῶν διαφόρων σατραπειῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων, ἤτοι τῆς Σογδιανῆς, τῆς Βατριανῆς, τῆς Δραγγιανῆς, τῆς Ἀράχωσας καὶ ἄλλων, 30,000 νέων, καὶ ὀπλίσας αὐτοὺς καὶ ἀσκήσας ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερόν καὶ καλέσας «ἐπιγόνους,» κατέταξεν εἰς τὸν στρατόν. Κατέλεξε δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐταίρους πολλοὺς Πέρσας ἀξιωματικούς τε καὶ στρατιώτας.

Ταῦτα πάντα ἐλύπουν τοὺς Μακεδόνας, ὡς παντάπασιν ἤδη βαρβαρίζοντος τῆ γνώμῃ Ἀλεξάνδρου, καὶ καταφρονοῦντος τὰ τε μακεδονικὰ ἔθιμα καὶ αὐτοὺς τοὺς Μακεδόνας. Ἡ λύπη αὕτη ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ στάσιν, ὅτε ὁ βασιλεὺς, πεποιθὼς εἰς τὴν κάλλιστα ὀργανωθεῖσαν νέαν ἐκείνην δύναμιν, καὶ προαιρούμενος ἐνταύτῳ νὰ ἀναπαύσῃ τοὺς γεροντοτέρους τῶν στρατιωτῶν, ἀνήγγειλεν ὅτι θέλει ἀποπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὰ ἴδια, βραβεύων τὰς πολλὰς καὶ λαμπρὰς ὑπηρεσίας των δι' ἀμοιβῶν δαφιλῶν. Γενικῆ τότε ἠγέρθη ὀλοκλήρου τοῦ στρατοῦ κραυγὴ, προσκαλοῦσα αὐτὸν νὰ ἀπολύσῃ ἅπαντας, ἐπιχειρήσῃ δὲ ἐκστρατείας νέας μετὰ τοῦ πατρὸς Ἀμμωνος καὶ Περσῶν νεανίσκων. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, διὰ τολμηρῶν τινῶν τιμωριῶν, καὶ γενναίων ἐλέγχων, καὶ ἐπιτηδεῶν περιποιήσεων, καθυπήγαγεν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν τὸν ἀφηνιάσαντα στρατόν, ὅστις, μετανοήσας καὶ μέχρι δακρύων συγκινηθεὶς, ἐζήτησεν ἐπὶ τέλους συγγνώμην. Τότε ἐτέλεσεν ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ τῇ συνδιαλλαγῇ ταύτῃ, τὴν μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον ἴσως τῶν μικτῶν αὐτοῦ πανηγύρεων· ἐποίησε θυσίαν τοῖς θεοῖς κατὰ τὸν πατριον νόμον, καὶ εὐωχίαν δημοτελῆ, καθημένων ἀναμιξ ὑπὲρ αὐτὸν Μακεδόνων, Περσῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν· ἅπαντες δὲ, αὐτὸς τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος ἔπιον, καὶ τὰς αὐτὰς ἔπραξαν σπονδὰς, καταρχομένων τῶν τε Ἑλλήνων μάντεων καὶ τῶν μάγων τῆς Περσίας. Καὶ ἠύχετο ὁ βασιλεὺς

τά τε ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὁμόνοιάν τε καὶ κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς τοῖς τε Μακεδόσι καὶ Πέρσαις. Μεθ' ὃ ἀπεχωρίσθησαν τοῦ στρατοῦ μύριοι ἄνδρες, ὅσοι διὰ γῆρας ἢ τινα ἄλλην συμφορὰν κατέστησαν ἀπόλεμοι, καὶ πολυειδῶς βραβευθέντες καὶ ἀνταμειφθέντες, ἀπεπέμφθησαν εἰς Μακεδονίαν ὑπὸ τὸν πιστὸν αὐτοῦ Κρατερὸν, ὃν, κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, εἶπεν «ὅτι ἴσον τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ ἄγει.»

Ταῦτα διαπράξας, καὶ νέας μελετῶν διὰ τοῦ οὕτως ἀνοργανωθέντος στρατοῦ ἐπιχειρήσεις, ἦλθεν ὁ Ἀλέξανδρος, περὶ τὰ τέλη αὐγούστου τοῦ 324, εἰς Ἐκβάτανα, ὅπου ἐτέλεσε πάλιν μεγαλοπρεπεῖς ἀγῶνας καὶ πότους. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἔπαθεν ἀτυχίαν μεγάλην. Ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος, ὃν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιπούς, ὡς ἄλλον Πάτροκλον, ὁ νέος οὗτος Ἀχιλλεὺς ἠγάπησεν, ὁ Ἡφαιστίων, νοσήσας ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν ἀσωτειῶν τοῦ βίου ὃν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἀπὸ τινος διῆγον, ἀπέθανε τότε εἰς Ἐκβάτανα. Ἡ θλίψις ἦν ὁ βασιλεὺς ἠσθάνθη διὰ τὴν στέρησιν τοῦ ἀρίστου τούτου τῶν φίλων ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος, καὶ τόσῳ βαρύτερον ἐπλήγωσεν αὐτὸν, ὅσῳ καὶ αὐτὸς ἤδη ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη σωφρονέστατος ἀναδειχθεὶς, εἶχεν ἐπιδοθῆ εἰς ἀκατάσχετον πρὸς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ῥοπήν, ἣτις, συνδυαζομένη μὲ τὴν ἄμετρον ἐκείνην περὶ τὸν πόλεμον καὶ τὴν διοίκησιν ἐντασιν, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τέλους εἰμῆνὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τε τὸ ἦθος, εἰς τε τὸ σῶμα αὐτοῦ, ὅσον ἀθλητικὰ καὶ ἂν ἦσαν. Οὕτω καταβεβλημένος ἀπῆλθεν, ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος, εἰς Βαβυλῶνα, ἣν ἐμελέτα νὰ καταστήσῃ πρωτεύουσαν τοῦ ὅλου κράτους, καὶ ὅπου ἐσκόπει νὰ ἐπιχειρήσῃ νέας ἐπὶ τὴν Ἀραβίαν παρασκευάς. Καθ' ὁδὸν δὲ ἔλαβεν ἀπόδειξιν τρανοτάτην τῆς φήμης ἦν τοσαῦτα θαυμάσια κατορθώματα περιεποίησαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἅπασαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Διότι προσῆλθον πρὸς αὐτὸν ἀλλεπαλλήλως πρέσβεις τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς Λιβύης, πρέσβεις τῆς Καρχηδόνας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Σαρδοῦς, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν, τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Βρεττίων καὶ Λευκανῶν, καὶ Τυρρηνῶν, ὡς δὲ τινες ἀξιοῦσι καὶ αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων, μετρίαν ἔτι τότε κεκτημένων τὴν δύναμιν κατὰ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔτι παραδοξότερα ὀνόματα πρέσβειων ἀπαντῶμεν ἐνταῦθα· Αἰθίοπας, ἀπὸ τῆς ἐπέκεινα τῆς Αἰγύπτου ἀπωτάτης μεσημβρίας, Σκύθας ἀπὸ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ βορρᾶ, Ἰθῆρας καὶ Γαλάτας ἀπὸ τῆς πέραν τῆς μεσογείου θαλάσσης ἀπωτάτης δύσεως· μηδὲ λησμονήσωμεν τοὺς πρέσβεις διαφόρων ἐλληνίδων πόλεων οἵτινες παρέστησαν ὡσαύτως τότε ἐν μέρει

ἵνα συγχαρῶσι τῷ βασιλεῖ διὰ τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ ἔργα, ἐν μέρει ἵνα ὑποβάλωσιν αὐτῷ παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐσωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων. Καὶ προσῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι τῆς Ἑλλάδος, ἐστεφανωμένοι αὐτοὶ καὶ χρυσοῦς προσφέροντες τῷ βασιλεῖ στεφάνους. Ὁ δὲ, διέταξεν ἀμέσως νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτοῖς ὅλοι οἱ ἀνδριάντες καὶ ὅλα τὰ ἀγάλματα ἢ ἄλλα ἀναθήματα ὅσα εἶχεν ἀνακομίσει ἐκ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ξέρξης εἰς Βαβυλῶνα ἢ εἰς Πασαργάδας ἢ εἰς Σοῦσα ἢ ὅπου ἄλλοῦ τῆς Ἀσίας.

Ἄλλ' ἐνῶ ἔβλεπεν ἑαυτὸν οὕτω μετεωρισθέντα εἰς ὕψιστον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως, σημεῖα ἀπαίσια ἱερείων καὶ ἀστέρων ἐρμηνευόμενα ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων σοφῶν, τῶν καλουμένων Χαλδαίων, οἰωνίζοντο ὀλέθρια περὶ αὐτοῦ, καὶ ἰδίως ἀπέτρεπον αὐτὸν τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς Βαβυλῶνα. Εἰσῆλθεν ὅμως οὐδὲν ἥττον εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν καὶ ἐπεχείρησε δραστηρίως τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν ὅσας ἀπῆτουν αἱ μελετώμεναι νέαι ἐπιχειρήσεις. Ἄλλ' ἡ τελευταία αὐτοῦ ὥρα προσῆγγιζεν ἤδη. Τὰ πάθη, τὰ αἰσθήματα καὶ αὐτὴ ἡ περὶ τὸν βίον ἀκρασία εἶχον λάβει παρ' αὐτῷ τὰς κολοσσιαίας διαστάσεις τῶν κατακτήσεων ὅσας διεπράξατο, οἱ δὲ Βαβυλώνιοι σοφοὶ δὲν εἶχον χρεῖαν νὰ συμβουλευθῶσι τὴν ἀστρονομικὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἄλλην μαντικὴν ἐπιστήμην, ἵνα κατανοήσωσιν, ὅτι σῶμα ἀνθρώπινον δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοιαύτας ὑπερβολὰς καὶ παραφοράς. Τὰ μὲν αἰσθήματα αὐτοῦ καὶ τὰ πάθη ἦσαν πάντοτε εὐγενῆ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἔντασιν ἣν ἐλάμβανον ἀπέβαινον ὄντως μανιώδη. Τίς δύναται νὰ κατακρίνῃ τὴν πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα στοργήν; Πολλοὶ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἠγάπησαν βεβαίως αὐτὸν διαφερόντως, πάντων δὲ μάλιστα ὁ Κρατερός, περὶ οὗ, ὡς εἶδομεν, εἶπέ ποτε ὁ βασιλεὺς ὅτι ἴσον ἄγει αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος λεπτότατα διέκρινε τὴν διαφορὰν τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας ἐκατέρου τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, διότι ἔλεγε Κρατερόν μὲν εἶναι φιλοβασιλέα, Ἡφαιστίωνα δὲ φιλαλέξανδρον. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν τιμῶμεν τὰ αἰσθήματα ταῦτα, πῶς νὰ μὴ καταπλαγῶμεν ὑπὸ τοῦ θηριώδους πένθους τοῦ καταλαβόντος τότε, διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡφαιστίωνος, τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις δὲν εὗρισκε παρηγορίαν εἰμὴ ἐξερχόμενος ἐπὶ θήραν καὶ κυνηγεσίαν ἀνθρώπων, καὶ ἔθνος ὀλόκληρον, τὸ Κοσσαίων ἔθνος, ἀπέσφαττεν ἠβηδόν· τοῦτο δὲ Ἡφαιστίωνος ἐναγισμὸν ἀπέκάλει. Καὶ αὐτὴ δὲ τοῦ φίλου ἐκείνου ἡ ἐκφορά, ὅπως διέταξε τὰ κατ' αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος, εἶχέ τι τερατώδες· διότι κατεδαπάνησεν εἰς αὐτὴν

ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα δραχμῶν ἑκτομμύρια, καὶ ὠκοδόμησε τετράπλευρον πυρᾶν, ἔχουσαν καθ' ἑκάστην μὲν πλευρᾶν σταδιαίαν ἑκτασίαν, ὕψος δὲ πῆχτων πλειόνων τῶν 130, καὶ ἐσώρευσεν ἐν αὐτῇ ἀπειράριθμα εἰδῶλα καὶ ἄλλα κοσμήματα ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, καὶ ἔθυσσε τῷ Ἡφαιστίῳ ὡς θεῷ, μύρια ἀναλώσας παντοδαπὰ κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην ἱερεῖα. Οὐδ' ἡ ὀργὴ αὐτοῦ ἦτο μετριωτέρα τῆς φιλίας. Συνέπεσε τότε νὰ φθάσῃ πρὸ μικροῦ εἰς Βαβυλῶνα ὁ Κάσσανδρος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιπάτρου ἐκείνου ὃν εἶχε κάταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν Μακεδονίᾳ, ὅτε ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐστράτευσεν. Ὁ Κάσσανδρος ὅστις δὲν εἶχε προπαρασκευασθῆ βαθυμηδὸν εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως ἀλλοίωσιν, ἦτο φυσικώτατον νὰ ἀπορήσῃ, βλέπων τοσοῦτους νεωτερισμούς· καὶ ποτε ἰδὼν βαρβάρους τινὰς προσκυνοῦντας τὸν βασιλέα, καὶ καθὼ τεθραμμένος ἐλληνικῶς, μηδὲν τοιοῦτον πρότερον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀπαντήσας, ἐγέλασε προπετέστερον ὁπωςοῦν. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἀντὶ νὰ παραινέσῃ αὐτὸν, ἐξεμάνη ὑπὸ ὀργῆς, καὶ ἀρπάσας τὸν νέον ἀπὸ τῆς κόμης ἐκτύπησεν ἰσχυρῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν τοῖχον. Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐνεποίησεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Κάσσανδρου, ὥστε βραδύτερον, μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἑνιαυτῶν, ἤδη τούτου βασιλεύοντος τῆς Ἑλλάδος, καὶ περιπατοῦντός ποτε ἐν Δελφοῖς καὶ θεωροῦντος τοὺς ἀνδριάντας, φανείσης εἰκόνας τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατελήφθη αἰφνης ὁ Κάσσανδρος ὑπὸ φρίκης δεινῆς καὶ «μόλις ἀνέλαβεν αὐτὸν ἰλιγγιάσαντα πρὸς τὴν ἔψιν,» λέγει ὁ Πλούταρχος.

Τοιαύτη ἀπέβη, περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔκστασις, διότι ἀτιμωρητὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπερβαίνει ὄριά τινα μεγαλείου καὶ δυνάμεως. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τοὺς ὑπερβολικοὺς κόπους εἰς οὓς ἐξετέθη κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη, τὴν ἀκολασίαν τοῦ βίου εἰς ἣν πρό τινας εἶχε παραδοθῆ, τὴν ἀγωνίαν ἐν ἣ διατέλει διαλογιζόμενος τὰς τε δυσχερείας τῆς διοικήσεως τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους καὶ τὸ ἔδηλον τῆς μετὰ θάνατον αὐτοῦ τύχης τοῦ μεγάλου ἔργου ὃπερ ἐπεχείρησε, διότι οὐδένα ἔβλεπε τὸν ἐπιτήδειον νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτὸν, θέλωμεν ἐννοήσῃ ὅτι ἦτο καθ' ὅλα προδιατεθειμένος, ἠθικῶς τε καὶ σωματικῶς, εἰς δεινὴν τινα κρίσιν. Καὶ τῷ ὄντι ἅμα, κατὰ μῆνα μᾶλλον, ἐτέλεσεν εἰς Βαβυλῶνα τὴν μυθώδη ἐκείνην ἐκφορὰν τοῦ Ἡφαιστίῳ καθ' ἣν πάλιν ἐξετράπη εἰς πότους δεινοὺς καὶ ποικίλην ἀκρασίαν, προσεβλήθη ὑπὸ πυρετοῦ ὀλεθρίου. Ἡ νόσος ἦτο ἴσως ἐξ ἀρχῆς ἀνίατος· ἀλλὰ βεβαίως ἀθεράπευτον αὐτὴν κατέστησεν ἡ ἀλλόκοτος αὐτοῦ δίαιτα,

διότι, διαλείποντος κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ πυρετοῦ, ἐτρέπετο ἐν τῷ ἄμα εἰς τὴν συνήθη τοῦ βίου ἀσωτείαν, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀκμῇ τοῦ πυρετοῦ, ἐζήτηε δι' οἴνου νὰ καταπαύσῃ τὴν ἀκατάσχετον αὐτοῦ δίψαν, ὥστε μετ' ὀλίγον οὐδεμίᾳ σωτηρίας ὑπελείφθη ἐλπίς. Ὁ στρατὸς ἐπόθησε τότε νὰ ἴδῃ αὐτὸν διὰ τελευταίαν φορὰν· καὶ ἠνεώχθησαν αἱ πύλαι τῶν βασιλείων καὶ διῆλθον ἐν παρατάξει τὰ τάγματα ἐνώπιον τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις τοσάκις ἤγαγεν αὐτὰ ἐπὶ τὴν νίκην. Ὁ βασιλεὺς ἦτο ἄφωνος· ἀλλ' ὅμως εἶχεν ἔτι ἀκμαίαν τὴν συνείδησιν τῶν γινομένων, καὶ ἐδεξιώθη τὴν παραπορευομένην στρατιάν, τὴν τε κεφαλὴν ἐπαίρων, εἰ καὶ μετὰ κόπου, καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπισημαίνων τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ πρὸς τοὺς συναγωνιστάς. Ἀλλὰ βεβαιουῖσιν ὅτι εἶπεν εἰσέτι πρὶν ἐκπνεύσῃ δύο λέξεις, τὰς τελευταίας λέξεις ὅσας ἐπρόφερον τὰ χεῖλη αὐτοῦ. Διότι ἐρωτηθεὶς τίνι καταλείπει τὴν βασιλείαν, ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, τῷ κρατίστῳ· καὶ ἐξαγαγὼν τὸν δακτύλιον ἔδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Περδίκκην. Ἀπέθανε δὲ κατὰ ἰούνιον τοῦ 323, ζήσας μὲν ἔτη 32 καὶ μῆνας 8, βασιλεύσας δὲ ἔτη 12 καὶ μῆνας 8.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς νεότητος, ἐπροξένησεν εἰς ὅλην τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην ἐντύπωσιν βαθυτάτην· τοσοῦτον βαθεῖαν ὥστε κατ' ἀρχὰς τὸ γεγονός ἐνομίσθη ἀπίθανον, ἀπίστευτον, ἀδύνατον. Ὅτε ἡ περὶ τούτου πρώτη φήμη ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας «οὐ τέθνηκεν Ἀλέξανδρος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,» ἀνέκραξεν ὁ ῥήτωρ Δημάδης, «ὥς γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη τοῦ νεκροῦ.» Ἡ οἰκουμένη τῷ ὄντι ἅπασα ἔμελλε νὰ σεισθῆ, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ἐκείνου, διότι τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ κατεσκεύασεν ὁ ἀνὴρ ἦτο τὸ μέγιστον τῶν πολιτικῶν οἰκοδομημάτων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία ὑπὸ ἀνδρὸς ἐνὸς γενόμενον, ἡ δὲ τύχη τοῦ ἔργου τούτου ἔμεινεν ἤδη ἄδηλος καὶ ἐπισφαλής. Ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας, τὰ ἔθνη εἶχον συνηθίσει νὰ θεωρῶσιν ὡς ἰσχυρότατον τῶν ἐπὶ γῆς μοναρχῶν τὸν μέγαν βασιλέα. Εἶδομεν ὅτι καθ' οὓς χρόνους ὁ Ξέρξης ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἑλλησπόντιός τις Ἕλληνα, θεωρῶν τὰ πλήθη αὐτοῦ διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν «ὦ Ζεῦ! ἀνέκραξε, διατί λαβῶν σχῆμα ἀνδρὸς Πέρσου καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διὸς, ἐπεχείρησας νὰ ἀναστατώσῃς τὴν Ἑλλάδα;» (τόμου Α' σελ. 393). Καὶ οὐδὲ ἔπαυσε μέχρις ἐσχάτων ὁ κόσμος νὰ ὑπολαμβάνῃ τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ὃν κατ' ἐξοχὴν μέγαν ἀπεκάλει, ὡς τὸ πρότυπον τῆς ἐπὶ γῆς δυνάμεως καὶ εὐδαιμονίας, διότι

ἐξηκολούθει οὗτος ἄρχων τῆς Ἀσίας, καὶ ρυθμίζων πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐνιαυτῶν δι' ἐπιταγμάτων τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος οὐ μόνον ἤδη εἶχε καταλύσει τὸν μέγαν τοῦτον βασιλέα, οὐ μόνον τῶν ἀκαταμετρήτων αὐτοῦ θησαυρῶν καὶ χωρῶν κατέστη κύριος, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς μεταξύ Ἰστρου καὶ Μαλίας χερσονήσου ἐδέσποζε, καὶ ἀπασῶν τῶν μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας νήσων. Καὶ ταῦτα πάντα διέπραξεν ἐντὸς δώδεκα ἐνιαυτῶν, καὶ ταῦτα πάντα συνεπλήρωσεν εἰς ἡλικίαν τριάκοντα καὶ δύο μόνον ἐτῶν, εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν ὁ μὲν Ἀθηναῖος πολίτης μόλις ἤρχιζε νὰ λογίζεται ἄξιος τῆς στρατηγίας, ὁ δὲ Ῥωμαῖος δὲν ἐκρίνετο ἔτι ὠριμος πρὸς τὸ τοῦ ὑπάτου ἀξίωμα· εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν ὁ μὲν Ἰούλιος Καῖσαρ ἦτο ἔτι ἀκατονόμαστος, ὁ δὲ Ναπολέων διετέλει εἰς τὸ προοίμιον τοῦ κατακτητικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Καὶ ἔπειτα ὁ κόσμος ὅστις δὲν ἐγίνωσκε τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς προσβολὰς ἃς ἔπαθε τὸ νεαρὸν ἐκεῖνο σῶμα, ὅστις δὲν ἐνόει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦναι, δὲν θαυματουργεῖ ἐντὸς τῶν πρώτων τῆς ἡλικίας ἐνιαυτῶν, εἰμὴ θυσιάζων καὶ προεξοφλῶν οὕτως εἰπεῖν τὴν μετέπειτα τοῦ βίου ἡλικίαν, ὅστις ἔβλεπε τὸν Ἀλέξανδρον ἐπὶ δωδεκαετίαν τοσαῦτα κατορθώσαντα καὶ ἤδη ἔχοντα εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὸν τε λαμπρὸν τῆς Ἑλλάδος πολιτισμὸν καὶ τοὺς ἀναριθμήτους θησαυροὺς καὶ λαοὺς τῆς Ἀσίας, καὶ νεάζοντα ἔτι, ὁ κόσμος προσεδόκα πεπειθότως, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἤδη ἐκτήσατο, ἀλλὰ θέλει ἐπιχειρήσει καὶ διαπραΰξει τὴν κατάκτησιν ἀπάσης τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, Ἰταλίας, Γαλατίας, Ἰβηρίας καὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἰστρου χωρῶν καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἰνδοῦ· « οὐτε μείναι ἂν ἀτρεμοῦντα ἐπ' οὐδὲν τῶν ἤδη κεκτημένων, οὐδὲ εἰ τὴν Εὐρώπην τῇ Ἀσίᾳ προσέθηκεν, οὐδ' εἰ τὰς Βρετανῶν νήσους τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλ' ἔτι ἂν ἐπέκεινα ζητῶν τι τῶν ἠγνοημένων. » Τρεῖς μετέπειτα αἰῶνας, ὁ περιώνυμος Ῥωμαῖος ἱστορικὸς Γίτος Λίβιος, ἐξέταζε μετὰ πλείστης ἀκριβολογίας τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγῶνος, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπιζήσας, ἤθελεν ἐπιχειρήσει κατὰ Ῥωμαίων· καὶ ἔτι βραδύτερον ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ « περὶ Ῥωμαίων τύχης » πραγματείᾳ αὐτοῦ, μεταξύ τῶν εὐτυχημάτων αὐτῶν συγκατέλεγε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀποθανὼν πρόωρος δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐπέλθῃ ἐπ' αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἔτι τῶν ἱστορικῶν οἱ ἐπιφανέστατοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἤθελε παύσει προελαύνων, εἰμὴ ἕως ὅτου ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὅθεν εὐλόγως δυνάμεθα

εἶπεῖν ὅτι οὐδέποτε ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ὁ θάνατος ἀνθρώπου ἐνὸς συνεκίνησε τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, ὅσον ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου θάνατος.

Τοῦτο ἤδη μαρτυρεῖ ὅπόσον ὡς δορικτῆτωρ ὑπῆρξεν ἀνώτερος ὅλων τῶν μεγίστων δορικτητόρων ὅσους ἀναφέρει ἢ τε ἀρχαία καὶ ἢ νέα ἱστορία. Διότι πολλοὶ ἠθέλησαν νὰ παραβάλωσιν αὐτὸν πρὸς Καίσαρα ἢ πρὸς Ναπολέοντα. Ἄλλ' ὁ μὲν Ναπολέον ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου ἀφοῦ προηγουμένως κατεβλήθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων· ὥστε ἐνῶ ἀνέκαθεν δὲν ἐκυριαρχήσεν εἰμὴ μόνως τῆς Εὐρώπης, καὶ οὐδὲ ταύτης ὀλοκλήρου, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ σταδίου εἶδε καὶ αὐτῆς ἑτέρους κυριαρχήσαντας. Ὁ δὲ Καῖσαρ οὐ μόνον ἐλαχίστας ὡς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον προσεκτήσατο χώρας, ἀλλὰ ὁ θάνατος αὐτοῦ μικρὸν ἀναλόγως ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, διότι ἀμέσως σχεδὸν εὐρέθησαν ἄνδρες ἐπιτήδευοι νὰ ἐξακολουθήσωσι καὶ νὰ συμπληρώσωσι μάλιστα τὸ ἔργον αὐτοῦ. Τὸ δὲ Ἀλεξάνδρου ἔργον ἦτο τοσοῦτον μέγα, καὶ τοσοῦτον μετὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀπαραμίλλου μεγαλοφυίας συνδεδεμένον, ὥστε αὐτοῦ θανόντος, ὀλόκληρος ὁ κόσμος ἐκ βάρβρων τῇ ἀληθείᾳ συνεκινήθη· τὰ μὲν μῆπω κατακτηθέντα ἔθνη ὑπέλαβον ἑαυτὰ ἀπαλλαγέντα τοῦ μεγίστου τῶν κινδύνων, τὰ δὲ προὑποκύψαντα εἶδον αἰφνης διαρραγέντα τὸν συνάψαντα αὐτὰ δεσμὸν, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκτονταετηρίδας παρεδόθησαν εἰς ἀπίρους μεταβολάς, ἐνώσεις, διαιρέσεις ἐπικρατειῶν, γλωσσῶν, φυλῶν, θρησκευμάτων, ἅτινα πάντα εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἀφορμὴν ἐν τῷ πρώτῳ καὶ μεγάλῳ τοῦ ἀνδρὸς ἐκεῖνου ἐπιχειρήματι.

Ὡς δορικτῆτωρ λοιπὸν, διὰ τὴν ἑκτασιν τῶν κατακτήσεων καὶ τὴν ἐπιρροὴν ἣν αἱ κατακτήσεις αὐτοῦ ἔσχον εἰς τὴν τύχην τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων, ὁ Ἀλέξανδρος εἶναι ἀπαραμίλλος ἐν τῇ καθόλου τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίᾳ. Καὶ ὡς πολεμικὸς δὲ ἀνὴρ, διὰ τε τὴν τόλμην καὶ τὸν ὀργανικὸν νοῦν καὶ τὸ στρατηγικὸν πνεῦμα, λέγεται συνάπτων ἐν ἑαυτῷ ἀπάσας τὰς ἀρετὰς ἃς ὁ Ὅμηρος ἀποδίδει εἰς τὸν θοῦρον Ἄρην καὶ εἰς τὴν πολύβουλον Ἀθηνᾶν, καὶ ἀνακηρύσσεται ὡσαύτως ἐνιαῖος, ἂν ὄχι ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ, τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαιότητος. Ἄλλὰ πολλοὶ καὶ ἔγκριτοι ἱστορικοὶ δὲν παραδέχονται ὅτι συνέλαβέ ποτε τὸ συνήθως ἀποδιδόμενον αὐτῷ μέγα βούλευμα τῆς συγχωνεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἄσιανου κόσμου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὅσον ἐνδέχεται μείζονος ἐξοικειώσεως τῶν ἀνατολικῶν

ἔθνων πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι ἀξι-
οῦσιν, ὅτι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ἔτεινεν ὄχι εἰς τὸ νὰ ἐξελληνίσῃ τὴν Ἀσί-
αν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐξασιανίσῃ τὴν Ἑλλάδα· ὅτι ἡ λεγομένη
διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπῆρξεν ἔργον ὄχι αὐτοῦ, ἀλλὰ
τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει, εἰμὴ νὰ
ἀντικαταστήσῃ ἑαυτὸν ἀντὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως, φορολογῶν καὶ
στρατολογῶν, ἕτερον δὲ μηδὲν πράττων πρὸς τὴν συγχώνευσιν καὶ ἡθο-
ποίησιν τῶν κατακτηθέντων λαῶν, ἀπλῶς δὲ ἐξακολουθῶν τὰς παρα-
δόσεις καὶ ἔξεις τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐπέβα-
λεν εἰς τὸ ἀσυνάρτητον ἐκεῖνο ἄθροισμα φυλῶν, γλωσσῶν καὶ θρησκευ-
μάτων, ὡς κυρίαρχον ἔθνος τοὺς Μακεδόνας ἀντὶ τῶν πρότερον κυριαρ-
χούντων Περσῶν ἢ μᾶλλον τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Πέρσας ἀπὸ κοινοῦ
ἤδη κυριαρχοῦντας, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ἐβελτίωσεν ἐπὶ τὸ μακεδони-
κώτερον τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ.

Ἄλλ' ἔχονται ἄρα γε ἀληθείας ταῦτα πάντα, δι' ὧν τοσοῦτον
μειοῦται ἢ ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ κόσμου ἐνέργεια τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρι-
σταμένη ὡς ἐπαγαγοῦσα ὑλικὰς τινὰς μόνον καὶ ἐξωτερικὰς μεταβολὰς,
οὐχὶ δὲ καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀποτελεσμάτων; Ἰνα
λάβωμεν εὐκρινῆ περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος ἔννοιαν, ἀνάγκη
πρὸ πάντων νὰ ἐξηγήσωμεν, τί ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ τοςάκις ἤδη ἀναφερ-
θέντος καὶ πολλάκις ἀναφερθησομένου ἔτι ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσίας. Περὶ
τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὀμιλοῦντες, δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι
μετεδόθησαν εἰς αὐτὴν αἱ δύο ἰδιόζουσαι τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνισμῷ ἀρεταί,
ἤτοι αἱ ἐλεύθεραι πολιτεῖαι καὶ τὸ δημιουργικὸν περὶ τὸν καλὸν λόγον
καὶ περὶ τὴν καλὴν τέχνην πνεῦμα. Ταῦτα δὲν μετεφυτεύθησαν, οὔτε ἦτο
δυνατὸν νὰ μεταφυτευθῶσιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὅθεν ὁ μεταδοθεὶς εἰς
αὐτὴν ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο τφόντι ἀπαράλλακτος ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος, ὁ
πρῶτος ἑλληνισμὸς, ἀλλὰ ἕτερός τις αὐτοῦ τύπος· εἰς τὴν Ἀνατολήν
δὲν μετεδόθησαν εἰμὴ ἡ γλῶσσα, τὸ πολυμήχανον πνεῦμα, τὸ γενναῖον
φρόνημα καὶ οἱ ἀστικοὶ θεσμοὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Ἐὰν ὅμως ὁ
δεύτερος οὗτος ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Πε-
ρικλέους, τοῦ Φειδίου, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι
ἐντελῶς ἀποβαλὼν τὴν ἀρχικὴν φύσιν ὅλως ἐταύτισθη πρὸς τὸν ἀσιανὸν
βίον καὶ χαρακτῆρα. Ἡ ἑλληνικὴ μοναρχία ἥτις ὑπῆρξε τὸ πρῶτιστον
καὶ κυριώτατον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄργανον, φαίνεται ἐκ

πρώτης ὄψεως ἀκριβῆς ἀντίγραφον τῆς περσικῆς μοναρχίας, τῆς ὁποίας παρεδέξατο τὸν ὄγκον, τὴν πολυτέλειαν, τὴν ἐθιμοταξίαν, καὶ εἰς πολλὰ, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, αὐτὰς τὰς κακίας· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὀπόσον διέφερε τοῦ ἀκατασκεύου, τοῦ τυραννικοῦ ἅμα καὶ χαλαροῦ, τοῦ βαρβάρου ἐνὶ λόγῳ ἰδρύματος, τὸ ὅποῖον ἤλθε νὰ καταλύσῃ ἅμα καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ! Οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον συνδεθῆ δι' ἐνὸς ἠθικοῦ δεσμοῦ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν κατακτηθέντων ἐθνῶν· ἡ κυριαρχία αὐτῶν εἰς τοῦτο συνίστατο, ὅτι ἐπέβαλλον ἐαυτοὺς εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, φορολογοῦντες καὶ στρατολογοῦντες ἀνεπιτηδείως, οὐδὲν πλέον δὲ φροντίζοντες περὶ τῆς ἠθικῆς, τῆς κοινωνικῆς, τῆς πολιτικῆς αὐτῶν βελτιώσεως, οὐδ' ὅπωςδῆποτε τροπολογοῦντες τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν, ὥστε ἡ κυριαρχία ἐκείνη ἦτο ἀπλῶς μηχανικὴ, ὃ ἐστὶν ἄτεχνόν τι συναρμολόγημα διαφόρων φυλῶν, γλωσσῶν καὶ θρησκειῶν μὴ συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας εἰμὴ διὰ τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς αὐτὰς ὄγκου, καὶ κατ' οὐσίαν ἀλλοτρίων διατελουσῶν πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὸν δυνάστην. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐξ ἐναντίας μοναρχίας τὰς διαδεξαμένας τὴν περσικὴν, οὐ μόνον ὁ στρατὸς, ἀλλὰ καὶ ἡ διανομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις καὶ πάντα ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν διοργανώθησαν μετὰ ἐξαιρέτου εὐρυθμίας· παρεκτὸς δὲ τῆς ἐξωτερικῆς, τῆς διοικητικῆς ταύτης τέχνης, ἥτις, εἰ καὶ διαφέρουσα τῆς ἀρχαιοτέρας ἑλληνικῆς, μετεῖχεν ὁμως τῆς εὐφυΐας αὐτῆς καὶ δεξιότητος, διενηργήθη καὶ πολυειδῆς διανοητικὴ καὶ μέχρι τινὸς ἠθικὴ τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν κατακτηθέντων συγχώνευσις, συγχώνευσις ἐν ἣ βλέπομεν ἀπανταχοῦ ἐπικρατοῦντα τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ παιδεία, ἥτις ἐμαράνθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔκτοτε ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς πατρίδι, ἐξηκολούθει ἀκμάζουσα εἰς Πέργαμον, εἰς Ἐφεσον, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Σιδῶνα, εἰς Γάζαν, εἰς Ταρσὸν, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον. Ναὶ μὲν δὲν παρήχθησαν ἐνταῦθα ἀριστουργήματα ποιήσεως, τέχνης, ἱστορίας, φιλοσοφίας, ἐνάμιλλα ἐκείνων δι' ἃ τοσοῦτον ἐκλείσθη ὁ πρῶτος ἑλληνισμός· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀνέδειξεν ἔργα πολλοῦ λόγου ἄξια, αἱ δὲ θετικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἀστρονομία, ἡ φυσικὴ, ἡ γεωγραφία ἔλαβον ἐπίδοσιν ἀσυγκρίτως τῆς προηγουμένης μεγαλητέραν. Δὲν ἐξηπλώθη λοιπὸν ὁ ἑλληνισμὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ πολλὰ οὐσιωδῶς ἐτελειώθη. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ εἰς τὰς προειρημέναις χώρας. Πρὸς μεσημβρίαν τῆς Αἰγύπτου, ἐν τῇ Αἰθιοπία αὐτῇ, ἡ ἐλ-

ληνικὴ ἐπεκράτησεν ἔκτοτε ὡς ἐπίσημος τοῦ κράτους γλῶσσα. Ἡ δὲ γλῶσσα αὕτη ἐτυποῦτο καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Βακτριανῆς. Βεβαίως αἱ πολυάριθμοι ἑλληνικαὶ πόλεις αἱ κτισθεῖσαι καθ' ὅλας ἐκεῖνας τὰς χώρας δὲν εἶχον τὴν αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὑπαρξίν τῶν ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν πόλεων, ἀλλ' ἐν εἴδει ἀστικοῦ ὀργανισμοῦ διέσωσαν ἅπαν τὸ ἀρχαῖον πολιτικὸν σύστημα, τὸν δῆμον, τὴν βουλὴν, τοὺς ἄρχοντας· καὶ διὰ τῆς ἀδιακόπου αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐγγυρίων ἐνεργείας, κατωρθώθη ἰδίως νὰ ἐπικρατήσῃ καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ, ὡς γλῶσσα τῆς κυβερνήσεως, τοῦ ἐμπορίου, ὡς ὄργανον ἐνὶ λόγῳ ὄλων τῶν ὑψίστων καὶ εὐγενεστάτων σχέσεων. Διεδόθη δὲ εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ τὸ ἑλληνικὸν θρησκευμα, καὶ σύγκρισις καὶ ταύτισμός τις τῶν ἑλληνικῶν θεῶν μετὰ τῶν πατρίων θεῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας ἐγένετο· διὰ δὲ τῆς συνθέσεως ταύτης ἤρχισαν νὰ ἀφανίζωνται αἱ μερικαὶ, αἱ τοπικαὶ τῶν θεοτήτων ἰδιότητες, καὶ τὰ πνεύματα νὰ συνοικεῖνται πρὸς γενικωτέραν τινὰ τῆς θεότητος ἀντίληψιν· ὥστε ὅτε μετὰ τρεῖς περίπου ἑκατονταετηρίδας ἐκηρύχθη ἐν Ἀσίᾳ κατὰ πρῶτον ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, εὗρε τοὺς λαοὺς ἐκείνους προπαρασκευασμένους μὲν εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, λαλοῦντας δὲ τὴν γλῶσσαν, δι' ἧς παραδόξως διευκολύνθη ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀληθειῶν ὅσας ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον, διότι ἦτο ἡ τεχνικωτάτη καὶ τελειοτάτη τῶν γλωσσῶν, ἡ ἐπιτηδειότερα πάσης ἄλλης εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας καὶ ἐννοίας τοῦ νέου θρησκευματος.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα, τοιοῦτος ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ διαδοθέντος εἰς τὴν ἀνατολὴν ὑπὸ τῆς μακεδονικῆς μοναρχίας. Ἀλλὰ, λέγουσιν, ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ἦτο ὁ ἀρχαῖος, ὁ γνήσιος ἑλληνισμὸς, ἦτο ἀσθενὲς τι ἐκείνου ἀπαύγασμα, κατάστασις πραγμάτων νόθος καὶ ἀλλοτρία τῆς ἰδιαζούσης ἐκείνης ἀρετῆς, γενναιοφροσύνης, χάριτος καὶ εὐφυίας, εἰς ἣν ἰδίως ἀποδίδομεν τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄνομα. Ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς, τὸ ὠμολογήσαμεν, ὑποδειξάντες καὶ κατὰ τί διαφέρει ἐκείνου· ὅτι ὅμως δὲν εἶναι παντάπασιν ἑλληνισμὸς, τὸ ἀρνούμεθα πάση δυνάμει, διότι τὸ ἀρνοῦνται διαπρυσίως γεγονότα ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ κόσμου. Τί ἐστὶ τῶνόντι γνήσιος ἑλληνισμὸς, καὶ τί νόθος; Τὰ ἔθνη δύνανται κατὰ διαφόρους ἐποχὰς νὰ ἐπιτελῶσιν ἐντολὰς διαφόρους, καὶ διὰ διαφόρων τρόπων νὰ ἐπιδιώκωσι διαφόρους σκοποὺς, ἐπίσης γεν-

ναίους, ἐπίσης λόγου ἀξίους. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι· ἐπῆλθε τότε εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατάστασις πραγμάτων οὐσιωδῶς ἐπενεργήσασα εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν τε χωρῶν ἐκείνων καὶ τῆς ὅλης γνωστῆς οἰκουμένης; Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων· ὑπῆρξε βραδύτερον τὸ κυριώτατον ὄργανον τῆς διαδόσεως, τῆς ἀναπτύξεως, τῆς παγιώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ; Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων· παρήχθη διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐνεργείας καὶ γλώσσης; Ἐνόσω λοιπὸν βλέπομεν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ τὴν αὐτὴν μέχρι τίνος ιδιότητα τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς δυνάμεως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητῶμεν τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς αὐτῆς ἐθνότητος, ἂν καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἐτροπολογήθη διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων. Μήπως ὁ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας ῥωμαϊσμός ὑπῆρξεν αὐτὸς ἐκεῖνος ἀπαράλλακτος ὁ ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ῥωμαϊσμός; Τὰ ἦθη, αἱ ἔξεις, αἱ προαιρέσεις, τὸ πολίτευμα, ἅπας ἐν γένει ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἠλλοιώθησαν· καὶ ὅμως οὐδεὶς ποτε ἐφαντάσθη νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸν ῥωμαϊσμὸν τῆς αὐτοκρατορίας. Μήπως τὰ κατὰ τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος ἔχουσι σήμερον ὅπως ἐπὶ τῆς Ἐλισάβετ καὶ τοῦ Ἐρρίκου τοῦ Η΄; Τὰ ἦθη, αἱ ἔξεις, αἱ προαιρέσεις, τὸ πολίτευμα, ἅπας ἐν γένει ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος οὐσιωδῶς ἐτροπολογήθησαν· καὶ ὅμως οὐδεὶς ποτε ἠξίωσε νὰ ἀρνηθῇ τὸν στενὸν δεσμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τὸν ὑπάρχοντα μετὰ τῶν δύο τούτων περιόδων τῆς ἱστορίας τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους. Πῶς λοιπὸν ἤθελον ἔχει δίκαιον οἱ ἀξιούντες ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι ἑλληνισμὸς διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι διαφέρει τοῦ ἀρχαιότερου ἑλληνισμοῦ ὡς πρὸς τινὰ τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ συστατικῶν;

Ἄλλ' ἔστω, λέγουσιν, ὅτι διεδόθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνισμὸς τις ὅστιςδὴποτε· ἡ διάδοσις ὅμως τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου· ὑπῆρξεν ἔργον τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἄλλο δὲν ἔπραξεν εἰμὴ νὰ κατακτήσῃ τὰς χώρας ἐκείνας καὶ τὸ πολὺ νὰ παραδεχθῇ τὰ ἦθη τὰ περσικὰ, οὐχὶ δὲ νὰ μεταφυτεύσῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸν βίον τὸν ἐλληνικόν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀδιαλείπτως ἐργασθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν διαστήματι τριῶν ἑκατονταστηρίδων. Ἀλλὰ τίς παρήγαγεν εἰς μέσον τοὺς διαδόχους; τίς παρεσκεύασε τὸ πεδίον ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰργάσθησαν; τίς ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου ἔθετο

τὰς πρώτας καὶ κυριωτάτας τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἔργου ἀφορμὰς ; Βε-
 θαιῶς ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδύνατο ἐντὸς δέκα ἐνιαυτῶν νὰ κατακτήσῃ
 ἅμα καὶ νὰ ἐξελληνίσῃ ἀπάσας τὰς μεταξὺ Μεσογείου καὶ Ἰνδοῦ, ἀπά-
 σας τὰς μεταξὺ Κασπίας καὶ Αἰθιοπίας χώρας. Ἀλλ' οἱ ἀξιοῦντες ὅτι
 περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ κατακτήσῃ τὰς χώρας ταύτας καὶ ὅτι οὐδὲν ἔπραξεν
 ἵνα προπαρασκευάσῃ τὸν ἐξελληνισμὸν αὐτῶν, τυφλώττους ἐνώπιον γε-
 γονότων ἀναμφισβητήτων. Ἴσως τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῇ πραγ-
 ματεῖᾳ αὐτοῦ «περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς» λεγόμενον, ὅτι
 ἔκτισε περὶ τὰς 70 πόλεις εἰς τὴν ἀνατολήν, εἶναι ὑπερβολή· ἀλλ'
 ἀναντίρρητον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔκτισεν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ εἰς τὰς περὶ
 τὴν Κασπίαν χώρας, καὶ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν, πόλεις ἐλ-
 ληνίδας οὐκ ὀλίγας, ὧν τινὰς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνω-
 τέρῳ, καὶ ὅτι πλείστας ἄλλας ἀνεκαίνισε κατὰ τε τὴν μικρὰν Ἀσίαν
 καὶ τὴν Συρίαν. Αἱ δὲ ἑλληνίδες αὗται πόλεις, τὰς ὁποίας ἐπ' ἄπειρον
 ἐπολλαπλασίασαν ἔπειτα οἱ διάδοχοι, συνετέλεσαν ὁμολογουμένως πολὺ
 εἰς τὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ διάδοσιν.

Πλὴν τούτου ὁ Ἀλέξανδρος ἐπροοιμίασεν εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς συγ-
 χωνεύσεως καὶ διὰ γάμων μικτῶν, ὡς εἶδομεν, καὶ διὰ μικτῶν πανηγύ-
 ρων καὶ διὰ στρατοῦ μικτοῦ. «Οὐ γὰρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευσεν
 αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς, τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς»
 ἐχρήσατο, λέγει ὁ Πλούταρχος· «ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστής
 καὶ διαλλακτῆς τῶν ὄλων νομιζῶν, οὓς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε, τοῖς ὅπλοις
 βιαζόμενος, εἰς τὸ αὐτὸ συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῆρι
 φιλοτησίῳ, τοὺς βίους καὶ τὰ ἦθη ἔμιξε.» Καὶ μικρὸν κατωτέρῳ, ἐμ-
 παίζων τὸν Ξέρξην, διότι ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἐνώσει τὴν Ἀσίαν μετὰ τῆς
 Εὐρώπης διὰ τῆς γεφυρώσεως τοῦ Ἑλληςπόντου, καὶ ἀντιπαραθέτων
 εἰς τὸ ἀνόητον ἐκεῖνο τοῦ μεγάλου βασιλέως βούλευμα, τὰ πρὸς τὸν
 σκοπὸν τῆς ἐνώσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου πραχθέντα, ὁ Πλούταρχος
 ἐπιφέρει· «Οὕτως ἐμφρονες βασιλεῖς Ἀσίαν Εὐρώπῃ συνάπτουσιν, οὐ
 ζύλοις οὐδὲ σχεδίασις, οὐδὲ ἀψύχοις καὶ ἀσυμπαθέσι δεσμοῖς, ἀλλ' ἔρωτι
 νομίμῳ καὶ γάμοις σώφροσι, καὶ κοινωνίαις παιδῶν τὰ γένη συνάπτου-
 ντες. Πρὸς τοῦτον ἀποβλέπων τὸν κόσμον Ἀλέξανδρος, οὐ τὴν ἐσθῆτα
 προσήκατο τὴν Μηδικὴν, ἀλλὰ τὴν Περσικὴν, εὐτελεστέραν οὖσαν. Τὰ
 γὰρ ἑξάλλα καὶ τραγικὰ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου παραιτησάμενος, οἷον
 τῖάραν καὶ κἀνδυν καὶ ἀναξυρίδας, ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ καὶ Περσικοῦ
 τρόπου μεμιγμένην τινὰ στολὴν ἐφόρει, καθάπερ Ἐρατοσθένης ἱστορή-

κεν. Ὡς μὲν φιλόσοφος τοῖς ἀδιαφόροις χρώμενος· ὡς δὲ ἡγεμῶν κοινὸς καὶ βασιλεὺς φιλόανθρωπος, τῇ περὶ τὴν ἐσθῆτα τιμῇ τὴν τῶν κεκρατημένων ἀνακτώμενος εὐνοίαν, ἵνα βεβαίως παραμείνωσιν ἀγαπῶντες ὡς ἄρχοντας Μακεδόνας, μὴ μισοῦντες ὡς πολεμίους.»

Ἐτερος δὲ ἱστορικὸς φιλόσοφος μέγας, ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Γάλλος Μοντέσκιος, ἀνακράζει, ἐν τῷ περιωνύμῳ αὐτοῦ «περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων» συγγράμματι· «Ἴδου λοιπὸν κατακτητῆς τοῦ ὁποίου τὸν θάνατον ἐθρήνησαν ἅπαντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὑποταχθέντα ἔθνη· ἰδοὺ σφετεριστῆς ὃν ἐκλαυσε καὶ αὐτὸς ὁ ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεθεὶς βασιλεὺς οἶκος! Τοιοῦτό τι περὶ οὐδενὸς ἄλλου τῶν δορικτητόρων ἀνεφερεν ἡ ἱστορία.» Καὶ μετ' οὐ πολὺ, αἰνιττόμενος τὰς παραφοράς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἰδίως τὸν φόνον τοῦ Κλείτου ἐπιλέγει· «Ἀλλὰ καὶ ταῦτας τὰς ὀλίγας αὐτοῦ πονηρὰς πράξεις, κατέστησε περιωνύμους διὰ τῆς μετανοίας· ὥστε ὁ κόσμος ἐλησμόνησεν αὐτάς, ἐνθυμούμενος μόνον τὸ σέβας τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἀρετὴν· ὥστε ἐθεωρήθησαν ὡς συμφοραὶ μᾶλλον τυχαῖαι, ἢ ὡς ἴδιαι αὐτοῦ πράξεις· ὥστε οἱ μεταγενέστεροι θεωροῦντες τὰ ἀμαρτήματα ἐκεῖνα, ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καλυπτόμενα, ἠλέησαν μὲν αὐτὸν ἐνίοτε, ἀλλὰ δὲν ἐμίσησαν ποτέ.»

Αὕτη εἶναι ἡ περὶ Ἀλεξάνδρου ἀλήθεια. Ἀναμάρτητος βεβαίως δὲν ὑπῆρξε, μάλιστα περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου, ὅτε τὰ πάθη αὐτοῦ ὑπερέβαλον τὰ ὄρια τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν. Οὐδὲν ἤττον ὁμως ἀνεδείχθη οὐ μόνον τῶν κατακτητῶν ὁ μέγιστος, ἀλλὰ καὶ τῶν κυβερνητῶν ὁ μᾶλλον μεγαλεπήβολος καὶ ἀγαπητός. Τὸ κράτος τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἠπλοῦτο ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης μέχρι τοῦ Ἰμαλάου καὶ ἀπὸ τῶν ἀφρικανικῶν ἐρήμων μέχρι τῶν στεππῶν τῆς Ἀραλικῆς λίμνης. Ἐὰν δὲν ἐξελλήνισεν ἅπασαν τὴν ἀχανῆ ἐκείνην μοναρχίαν, ἔρριψεν ὁμως τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ ἔργου ὅπερ μετέπειτα συνεπλήρωσαν οἱ διάδοχοι. Ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων, ἡ γνωστὴ ἄχρι τοῦδε ἱστορία, αὐτὸν πρῶτον ἐπωνόμασε Μέγαν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

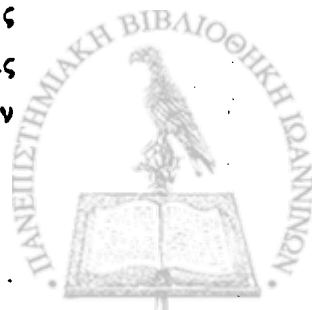
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΟΙ μεταξὺ τῶν διαδόχων πόλεμοι μέχρι τῆς ὀριστικῆς τοῦ Κράτους
διαιρέσεως.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ μέγας ἀπέβίωσεν εἰς Βαβυλῶνα, κατὰ ἰούνιον τοῦ 323 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ὁ θάνατος αὐτοῦ, ὁ συγκινήσας μετ' ὀλίγον χώρας ἀπωτάτῳ κειμένος, κατέπληξε τὴν ἀχανῆ πόλιν ἐντὸς τῆς ὁποίας συνέβη. Ταραχὴ δεινὴ ἐπεκράτησε δι' ὅλης τῆς νυκτός, ἥτις παρηκολούθησε τὴν ἐσπέραν καθ' ἣν ὁ νέος δορικτῆτωρ κατέλυσε τὸ ζῆν. Στρατὸς καὶ λαὸς, θρηνοῦντες καὶ ὀδυρόμενοι, ἐνέβαλον εἰς τὰ βασίλεια, ἵνα ἴδωσι τὸν νεκρὸν, ἵνα βεβαιωθῶσι περὶ τοῦ γεγονότος· καὶ μετ' οὐ πολὺ τὴν θλίψιν διεδέχθη ὁ περὶ τοῦ μέλλοντος φόβος, ἢ μᾶλλον περὶ τοῦ παρόντος, διότι οὐδεὶς ἤξευρε τί δύναται ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ ἐπισυμβῇ, ἀφ' ἧς ἐξέλιπεν ἡ στιβαρὰ χεὶρ ἥτις συνέιχε τὸ κολοσσιαῖον καὶ πολυποίκιλον ἐκεῖνο κατασκευάσμα· οἱ κατακτηταὶ ὑπώπτευον τοὺς ἐγχωρίους, οἱ ἐγχώριοι τοὺς κατακτητὰς, οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς ἀρχηγούς· ὅθεν πάντες διενυκτέρευσαν ἔνοπλοι καὶ ἔντρομοι, περιμένοντες στάσιν τινὰ, αἱματοχυσίαν καὶ λεηλασίαν.

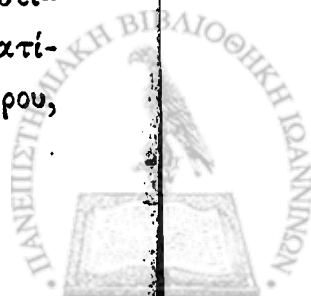
Ἀλλὰ τὸ κράτος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν ἐπέπρωτο νὰ λάβῃ ταχεῖαν καὶ ἀποπληκτικὴν πτώσιν. Τὴν ἐπιούσαν πρωίαν, συνῆλθον, ἵνα βουλευθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου, « οἱ ἑπτὰ σωματοφύλακες, » τοὺς ὁποίους ὁμως μὴ ἐκλάβωμεν ὡς ἀπλοῦς σωματοφύλακας, κατὰ τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν, διότι ἀληθῶς εἶπεῖν ἦσαν οἱ ἀνώτατοι τοῦ στρατοῦ ἄρχοντες, καὶ τούτου ἕνεκα ἐξομοιοῦνται ὑπὸ τῶν νεωτέρων πρὸς τοὺς νῦν καλουμένους στρατάρχας. Ἀπεφάσισαν δὲ οἱ ἑπτὰ σωματοφύλακες νὰ καλέσωσι τοὺς « πρώτους τῶν φίλων » ἦτοι τοὺς ἀμέσως μετὰ τοὺς σωματοφύλακας ἐρχομένους ἀνωτάτους τῆς πολιτείας ἄρχοντας, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας τοῦ στρατοῦ, εἰς γενικὴν

συνέλευσιν, ἵνα ὀρίσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸν διάδοχον τῆς βασιλείας καὶ τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους. Καὶ συνῆλθον λοιπὸν οὗτοι ἔνοπλοι εἰς τὰ βασιλεια, παρείποντο δὲ ἅπαντα τὰ μακεδονικὰ τάγματα, ἐπὶ τοσοῦτον συμπιεζόμενα, ὥστε πολλοὶ τῶν φίλων καὶ τῶν ἡγεμόνων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διασχίσωσι τὸ πυκνὸν ἐκεῖνο στίφος καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνεδριάσεως.

Ἡ συνεδρίασις ὑπῆρξε πανηγυρικὴ καὶ ἤρξατο διὰ νέων θρόνων περὶ τοῦ μεγάλου νεκροῦ, τοῦ ὁποίου τὰ ὄπλα, ἡ πορφύρα, τὸ διάδημα ἔκειντο ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ θρόνου, θρόνου ἐρήμου καὶ χηρεύοντος. Μετὰ δὲ τὴν ἐνδειξιν τῶν πενθίμων τούτων τῆς συνελεύσεως αἰσθημάτων, ἀνέστη ὁ Περδίκκας, ὁ τῶν σωματοφυλάκων πρῶτος, καὶ, ἀποθέσας ἐπὶ τοῦ θρόνου, μεταξὺ τῶν ἄλλων κειμηλίων, τὸν δακτύλιον ὃν παρέδωκεν αὐτῷ ἀποθνήσκων ὁ βασιλεὺς, παρεκάλεσε τὴν συνέλευσιν νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς σφραγίδος ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν· ὑπέμνησε τὸν κίνδυνον εἰς ὃν περιέστη τὸ κράτος ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ μένῃ ἄνευ κεφαλῆς· προσέθηκε δὲ ὅτι ἔδει νὰ τηρηθῇ ἡ μακεδονικὴ τάξις τῆς διαδοχῆς καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ βασίλισσα Ῥωξάνη ἦτο ἔγκυος, ἂν τῶν θεῶν εὐδοκούντων ἤθελε γεννήσῃ υἱόν, εἰς τοῦτον προσῆκε τὸ διάδημα· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διορισθῇ Ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, ἢ, καθὼς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, ἀντιβασιλεὺς, καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ προσεκάλει ἰδίως τὴν προσοχὴν τῆς συνελεύσεως. Τότε ἀνέστη ὁ ναύαρχος Νέαρχος καὶ εἶπεν, ὅτι ἐννοεῖται μὲν οἰκοθεν ὅτι ἡ βασιλεία πρόπει νὰ παραμῆνῃ ἐν τῷ βασιλικῷ οἴκῳ, ὅτι ὁμως οὔτε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ διαδήματος, οὔτε εἰς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων ἀρμόζει νὰ ἀναγορευθῇ ὑπέρτατος ἄρχων παῖς μήπω γεννηθεὶς, ἐνῶ μάλιστα εἶναι ἄδηλον ἂν ἡ βασίλισσα γεννήσῃ υἱόν· καὶ ἔπειτα μεσοβασιλεία πολύμηνος δύναται νὰ ἐκθέσῃ τὸ κράτος εἰς μεγίστας συμφοράς. Ὅθεν, ἐπέφερε, τὸ κοινὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ ἀπόφασιν ἑτέραν, καὶ προέτεινε λοιπὸν νὰ μὴ περιμείνωσι τὸν προσδοκώμενον υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα τὸν ὑπάρχοντα υἱὸν αὐτοῦ Ἡρακλῆν, ὃν ἔτεκεν αὐτῷ ἡ τοῦ Μέμνονος χήρα Βαρσίνη.

Ταύτην τοῦ ναυάρχου τὴν πρότασιν ἤκουσεν ἡ συνέλευσις δυσμενῶς, ὀνομάσασα τὸν παῖδα νόθον δοριαλώτου γυναικός· συγκατέκρινον δὲ τὴν γνώμην ἐκείνην καὶ οἱ περισσώτεροι Μακεδόνες, κραυγάζοντες δεινῶς καὶ τύπτοντες τὰς σαρίσσας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων. Τελευταῖον κατίσχυσε τοῦ θορύβου ἡ φωνὴ τοῦ ἡγεμόνος τῆς φάλαγγος Μελεάγρου,

ὅστις εἶπεν ὅτι ἐπίσης ἄτοπον εἶναι ν' ἀποδοθῇ ἡ βασιλεία εἴτε εἰς τὸν παῖδα τῆς δοριαλώτου Βαρσίνης, εἴτε εἰς τὸν παῖδα τῆς βαρβάρου Ῥωξάνης· ὅτι δύνανται νὰ ἀποφύγωσι τὸ ἀτόπημα τοῦτο καὶ οὐδὲν ἤττον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ βασιλείῳ οἴκῳ· ὅτι Ἀρριδαῖος, ὁ τοῦ Φιλίππου υἱός, εἶχε τὰ πλεῖστα καὶ ἰσχυρότατα δικαιώματα εἰς τὴν ἀρχὴν· καὶ ὅτι τοῦτον ἀναγορεύοντες, πράττουσιν ὅ,τι ἐπράχθη ὡς πρὸς τὸν βασιλέα Φίλιππον, ὅστις προετιμήθη τοῦ υἱοῦ τοῦ προποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ λαβὼν τὸν λόγον Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ἀντέκρουσεν ἐντόνως τὸν Μελέαγρον. Ὁ Ἀρριδαῖος, εἶπε, δὲν εἶναι μόνον νόθος, καθὼς υἱὸς θεσσαλίδος ἐταίρας, ἀλλὰ καὶ ἀμβλύς τὴν φύσιν, διὸ παντάπασι περιεφρονεῖτο ὑπὸ τε τοῦ Φιλίππου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω, προσέθηκεν, ὅτι πρὸ πάντων ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διαταχθῇ τι μόνιμον καὶ σωτήριον περὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους. Ὅστιςδ' ἴποτε τῶν προταθέντων ἀναγορευθῆ βασιλεὺς, εἰς τις θέλει σφετερισθῆ ἅπασαν τὴν ἀρχὴν, εἴτε ὡς κηδεμῶν, εἴτε ὡς εὐνοούμενος αὐτοῦ· ὅθεν προτείνω, οἱ ἄνδρες οὔτινες ἀπετέλουν τὸ σῆμα τοῦ Ἀλεξάνδρου συμβούλιον, νὰ ἐξκρολουθήσωσι περιστοιχίζοντες τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἀποφασίζοντες περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους κατὰ πλειονοψηφίαν, ὑπακούμενοι ὑπὸ τε τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἡγεμόνων, ὑπὸ τε τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχῶν.

Ἡ γνώμη αὕτη ἐφάνη εἰς πολλοὺς ἐπαγωγός, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο δεκτὴ, διότι, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ στρατὸς, ὁ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν βασιλείον οἶκον καὶ εἰς τὴν βασιλείαν, δὲν ἤθελεν ἀσπασθῆ αὐτήν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ μὲν Ἡρακλῆς δὲν ἦτο εἰς Βαβυλῶνα καὶ δὲν ἦτο γνήσιος· ὁ δ' Ἀρριδαῖος, ὡσαύτως νόθος ὢν, ἦτο προστούτοις ἀσθενὴς τὸν νοῦν, ἡ συνέλευσις ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφυλάξῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν παῖδα τῆς Ῥωξάνης.

Τότε μετέβη εἰς τὸ δεύτερον ζήτημα, εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἀντιβασιλέως. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρῶτος ἐλάλησεν ὁ σωματοφύλαξ Ἀριστόνους ὁ Πελλαῖος, εἰπὼν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἀποθνήσκων εἰς τὸν Περδίκκαν παρέδωκε τὸν δακτύλιον, καίτοι περιεστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων Μακεδόνων, προδήλως ἀπέδειξεν ὅτι εἰς τὸν Περδίκκαν ἠθέλησε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν. Κοινῇ δ' ἠκούσθη ἤδη ἐπιδοκιμασία καὶ κραυγὴ· «προελθέτω ὁ Περδίκκας ἵνα ἀναλάβῃ τὸν δακτύλιον ἀπὸ τοῦ θρόνου!» Ἀλλὰ αὐτὸς δὲν προῆλθεν· ἐπόθει μὲν καὶ προσεδόκα τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα, ἀλλ' ἤθελε

νὰ φανῆ ὅτι διστάζει νὰ ἀναλάβῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην τιμὴν καὶ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην, ἤθελε νὰ φανῆ ὅτι κχταναγκάζεται νὰ δεχθῆ αὐτὴν ἄκων. Τότε λαβὼν κῦθις τὸν λόγον ὁ Μελέαγρος, εἶπεν ὅτι δικαίως ἔ Περδίκκας διστάζει νὰ δεχθῆ τὸ μέγα ἐκεῖνο ἀξίωμα, προσφερόμενον αὐτῷ ὑπὸ συνελεύσεως ἣτις δὲν εἶναι πρὸς τοῦτο ἀρμυδία· μόνος ὁ στρατός δικαιοῦται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ χηρευόντος θρόνου καὶ περὶ τοῦ κράτους τὸ ὁποῖον κατέκτησε. Βουλευόμεθα, προσέθηκε, τίς θελεῖ εἶναι ὁ Ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, ἐνῶ δὲν ἠξέυρομεν τίνα θέλει βασιλέα ὁ στρατός· τὸ κατ' ἐμὲ διαμαρτύρομαι κατὰ τῶν τοιούτων ἀποφάσεων, αἵτινες ἀντιβαίνουν καθ' ὅλα εἰς τὰ νόμιμα καὶ ἔθιμα τῶν Μακεδόνων. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀνέστη, λαμπρῶς ἐπικροτούμενος ὑπὸ τῶν παρισταμένων Μακεδόνων, καὶ ἐξῆλθεν ἐν συνοδίᾳ αὐτῶν τῆς συνελεύσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ πολλὴ ἐπεκράτει ταραχὴ ἐξῶθεν τῶν ἀνακτόρων, παρὰ τῆ συμπεπυκνωμένη αὐτόθι φάλαγγι, ἧς ἐλάχιστον μόνον μέρος εἶχε δυνηθῆ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνεδριάσεως· ἡ φάλαγξ ἠγανάκτει διότι οἱ μεγιστᾶνες ἐσφρατερίσθησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους, ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ στρατοῦ. Εἰπόντος δέ τινος ὅτι ὑπάρχει ἐν Βαβυλῶνι Ἄρριδαῖος, ὁ τοῦ βασιλέως ἀδελφός καὶ κληρονόμος, ἀνεβόησαν πάντες, ὅτι αὐτός εἶναι ὁ βασιλεὺς καὶ ὅτι πᾶς ἄλλος ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἀναγορευθεὶς, εἶναι θανάτου ἔνοχος. Ταύτην δὲ τὴν στιγμήν ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων ὁ Μελέαγρος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πολεμιστῶν καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κινήματος, ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς τὰ βασίλεια, συνεπαγόμενος ἅπαντας τοὺς φαλαγγίτας, οἵτινες ἀναζητήσαντες καὶ ἀνευρόντες τὸν Ἄρριδαῖον, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν βασιλέα ὑπὸ τὸ ἀγαπητὸν τοῦ Φιλίππου ὄνομα, διώρισαν τοὺς σωματοφύλακας αὐτοῦ καὶ οὕτως, ἔχοντες αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ, ἐνέβαλον εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνεδριάσεως. Ἐνταῦθα οἱ μεγιστᾶνες δὲν εἶχον μείνει ἄπρακτοι ἀφ' ἧς ἤκουσαν τὴν διαμαρτύρησιν καὶ εἶδον τὴν ἐξοδὸν τοῦ Μελεάγρου. Ὁ Περδίκκας εἶχε σπεύσει νὰ ἀναλάβῃ τὸν δακτύλιον ἀπὸ τοῦ θρόνου· διετάχθησαν πάραυτα τὰ πάντα ἵνα προσοικειωθῶσι τοὺς ἰππεῖς καὶ προεχειρίσθησαν ὁ μὲν Πύθων, σωματοφύλαξ, ἡ δὲ Περδίκκας καὶ ὁ Λεοννάτος, κηδεμόνες τοῦ μέλλοντος παιδὸς τῆς Ῥωξάνης, ὁ δ' Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερός, κύριοι τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην πραγμάτων. Τούτων δὲ γενομένων, ὥμοσαν πάντες πίστιν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς Ῥωξάνης υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλὰ μόλις ὀρκισθέντων αὐτῶν, ἐπεφάνησαν εἰς τὸν πρό-

δομον τῆς αἵθουσας οἱ φαλαγγῖται, ὁ δὲ Μελέαγρος εἰσῆλασεν εἰς αὐτὴν μετὰ τοῦ Ἀρριδαίου καὶ ἱκανῶν ὀπλιτῶν, ἀνακραζῶν, « ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς εἰς ὃν προσῆκει ὁ τῆς πίστεως ὄρκος! » Χιλιάδες παρισταμένων σαρισσῶν ὑπεστήριζον τὸν λόγον αὐτοῦ· ὅθεν πολλοὶ τῶν μεγιστάνων, καταπλαγέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ νέου βασιλέως, καὶ δεινὸς μὲν ἐπῆλθε θόρυβος, ἐπὶ τέλους δὲ ὑπερίσχυσαν οἱ περὶ τὸν Ἀρριδαῖον. Αὐτὸς μὲν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ταραχῆ, ἐγένετο ἄφαντος, ἀπελθὼν εἰς τοὺς ἰδίους θαλάμους· ἀλλ' ἤδη ἐπανήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν αἴθουσαν, ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτὸν τὴν πορφύραν καὶ τὸ διάδημα τοῦ Ἀλεξάνδρου· ὁ Μελέαγρος, λαβὼν τὸν θώρακα καὶ τὰ ὄπλα, ἐστάθη ὀπισθεν τοῦ νέου βασιλέως ὡς σωματοφύλαξ, καὶ οἱ φαλαγγῖται τύπτοντες τὰς σαρίσσας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων, ἐχαιρέτιζον μὲν ἀγαλλόμενοι τὸν βασιλέα Φίλιππον, ἠπείλουν δὲ θάνατον εἰς τοὺς σφετερισθέντας τὴν βασιλείαν προδότας!

Τινὲς ὅμως τῶν μεγιστάνων διαφυγόντες, ὑπεχώρησαν εἰς τὴν αἴθουσαν ὅπου ἔκειτο ὁ τοῦ βασιλέως νεκρὸς. Ἐκεῖ ἠθροίσθησαν περὶ Περδίκκην ἑξακόσιοι περίπου ἔγκριτοι ἄνδρες, εἰς οὓς προσῆλθε καὶ ὁ Λαγίδης Πτολεμαῖος μετὰ τοῦ ὁμίλου τῶν βασιλικῶν παιδῶν. Ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ ἀσύλου τούτου κατεδίωξαν αὐτοὺς οἱ φαλαγγῖται μετὰ τοῦ Μελεάγρου καὶ τοῦ Ἀρριδαίου. « Περὶ ἐμὲ, ἀνέκραξε τότε ὁ Περδίκκας, περὶ ἐμὲ πάντες οἱ βουλόμενοι· νὰ προφυλάξωσι τὸν τοῦ βασιλέως νεκρὸν. » Καὶ ἄγριος ἤδη ἐξερράγη ἁγῶν, ἱκανοὶ δὲ τρυματῖαι καὶ νεκροὶ ἔπεσον ἑκατέρωθεν, μέχρις οὗ τινὲς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, προελθόντες εἰς μέσον, ἐξώρκισαν τοὺς ἀνθισταμένους νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν βασιλέα, καὶ εἰς τὴν περὶ αὐτὸν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῆς φαλαγγος, προκρίνοντες ἀντὶ τῆς βεβασίας καταστροφῆς ἔντιμον συνδιαλλαγὴν· πρῶτος δ' ὁ Περδίκκας κατέθεσε τὰ ὄπλα. Καὶ ὁ μὲν Μελέαγρος ἀπήτησε νὰ παραμείνωσι περὶ τὸν νεκρὸν οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ· οἱ δὲ, φοβούμενοι προδοσίαν, ἐξῆλθον κρυφίως τῶν τε ἀνακτόρων καὶ τῆς πόλεως καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν ὑπαίθρῳ· μόνος ὁ Περδίκκας μετὰ τινῶν ἐκ τῶν βασιλείων παιδῶν ἐξηκολούθησε κατ' ἀρχὰς διατρίβων ἐν τῇ πόλει, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προσικειωθῇ ἔτι τοὺς φαλαγγίτας. Τυφόντι ὁ πεζὸς οὗτος στρατὸς ἠδυνήθη, ἐν στιγμῇ παραφορᾶς, νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τοὺς εὐπατρίδας, ἀλλ' ἅμα παρελθούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ μέθης, δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ νὰ σεβασθῇ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους τοὺς ὁποίους εἶχε συνηθίσει νὰ τιμᾷ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἶχε συνηθίσει νὰ βλέπῃ διακρινόμενους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς οὗ ἐθρήνει τὸν θάνατον. (1) Με-

λέαγρος ἠσθάνετο τοῦτο κάλλιον παντός ἄλλου· καὶ ἐπεχείρησε μὲν νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ φονεύσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀντιπάλων, τὸν Περδίκκαν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες στρατιῶται, ἅμα εὐρέθησαν ἐνώπιον τοῦ ἀνδρός, καὶ τοι μὴ ἔχοντος περὶ αὐτὸν εἰ μὴ ἑκκαίδεκα τῶν βασιλείων παίδων, ἠὺλαβήθησαν τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῶν λόγων, καὶ ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι καὶ δυσηρεστημένοι. Ἐδοκίμασε πρὸς τούτοις ὁ Μελέαγρος νὰ συγκροτήσῃ ἄνευ τῶν εὐπατριδῶν τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως· ἀλλὰ πολλὴ ἐπεκράτει οὐδὲν ἦττον ἐν τε τοῖς βασιλείοις, ἐν τε τῷ στρατῷ ἀθυμία καὶ δυσπιστία. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον· οἱ ἔξω τῆς πόλεως στρατοπεδεύοντες ἰππεῖς, οἱ προσεπικαλούμενοι ἑταῖροι, εἰς οὓς προσῆλθεν ἤδη καὶ ὁ Περδίκκας, ἤρχισαν νὰ παρεμποδίζωσι τὴν εἰς Βαβυλῶνα εἰσαγωγὴν νέων τροφῶν· ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ἐν αὐτῇ ἡ ταραχὴ, οἱ δὲ φαλαγγῖται ἀπῆτουν ταχεῖάν τινα λύσιν τῆς πρὸς τοὺς ἰππεῖς διενέξεως, εἴτε διὰ πολέμου, εἴτε διὰ συνδιαλλαγῆς. Καὶ ἀπεστάλησαν λοιπὸν τρεῖς εἰς τὸ στρατόπεδον πρέσβεις, προσκαλοῦντες τοὺς ἑταίρους νὰ παύσωσι τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἤκουσαν εἰς ἀπάντησιν, ὅτι οἱ ἰππεῖς δὲν θέλουσιν ἀποθέσει τὰ ὄπλα εἰ μὴ ὅταν ὁ βασιλεὺς παραδώσῃ τοὺς αἰτίους ἀπάσης ταύτης τῆς ἀνωμαλίας. Ἡ ἀπότομος αὕτη ἀπαίτησις δὲν ἐγένετο δεκτὴ, ἐξηκολούθησαν ὅμως αἱ διαπραγματεύσεις, ἰδίως διὰ τοῦ ἐπιτηδεῖου γραμματέως τοῦ Ἀλεξάνδρου, Εὐμένους τοῦ Καρδιανοῦ· ἐπεθύμει δὲ καὶ ὁ Περδίκκας τὸν συμβιβασμὸν, πεποιθὼς ὅτι, ἅμα πλησιάσῃ τὸν βασιλέα, θέλει ἀνατρέψῃ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Μελέαγρου. Ὅθεν, ἐν ἀρχῇ ἰουλίου, συνωμολογήθη μεταξὺ φάλαγγος καὶ ἑταίρων σύμβασις, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἀρριδαῖος, μετονομασθεὶς Φίλιππος, παρέμεινε βασιλεὺς, ἀλλ' ὅμως ἐμελλε νὰ μετὰσχη τῆς βασιλείας καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωξάνης παῖς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πρὸς δὲ τούτοις ἐν Εὐρώπῃ μὲν στρατηγὸς ἐκυρώθη ὁ Ἀντίπατρος, προστάτης δὲ τῆς βασιλείας ὁ Κρατερός· καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ὁ μὲν Περδίκκας ἀνηγορεύθη χιλιάρχος, ὁ δὲ Μελέαγρος, ὕπαρχος αὐτοῦ. Ἐνταῦθα πάλιν μὴ συγχύσῃ ὁ ἀναγνώστης τὰ παλαιὰ ὀνόματα μὲ τὰ νέα καὶ ὑπολάβῃ τὴν χιλιarchίαν ἐκείνην τοῦ Περδίκκου ὡς μικράν τινα χιλίων ἀνδρῶν ἀρχήν. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχε παραλάβει ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς περσικῆς αὐλῆς, ὅπου ὁ χιλιάρχος δὲν προΐστατο μόνον τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου τῶν ἰππέων ὁμίλου οἵτινες ἐκαλοῦντο «συγγενεῖς τοῦ βασιλέως,» ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσιν εἶπετο ἀμέσως μετὰ τὸν βασιλέα

ἐκπροσωπῶν αὐτὸν, ὅπως ὁ μέγας Βεζίρης τὸν Σουλτάνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τουρκικῇ αὐλῇ. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀρριανὸς, ὁμιλῶν περὶ τῆς χιλιαρχίας ἐκείνης τοῦ Περδίκκου λέγει· «Περδίκκαν δὲ χιλιαρχεῖν χιλιαρχίας ἧς ἦρχεν Ἡφαιστίων· τὸ δὲ ἦν ἐπιτροπὴ τῆς πάσης βασιλείας.» Τοιοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Περδίκκαν διὰ τῆς γενομένης συμβάσεως· τελεσθέντων δὲ τῶν ὄρκων ἐκατέρωθεν, προήλασαν οἱ μὲν φαλαγγίται ἀπὸ τῆς πόλεως, ὑπὸ Μελέαγρον, οἱ ἑταῖροι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, ὑπὸ Περδίκκαν, καὶ ἐνωθέντες ἅπαντες περὶ τὰ τεῖχη τῆς Βαβυλῶνος, εἰσῆλθον εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἠνωμένοι καὶ ἀγαλλόμενοι.

Ἄλλ' ἡ κοινὴ αὕτη ἀγαλλίασις δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ ἀρχικὸς, ὁ ἀγέρωχος Περδίκκας δὲν εὐχαριστεῖτο εἰς τὴν τοιαύτην συνδιαλλαγὴν. Ἡ στασιάσασα φάλαγξ ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ· ὁ αὐθάδης Μελέαγρος, ὁ τολμήσας ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ καταστῇ ἐκποδὼν. Ὅθεν, ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν, διέταξεν ἐπίσημον τοῦ στρατοῦ ἀγνεΐαν ἥτοι καθαρισμόν, ἕνεκα τῆς προγεγενημένης ἀνωμαλίας καὶ ἀδελφοκτονίας. Ἡ ἀγνεΐα ἐτελεῖτο κατὰ τὰ πάτρια τῶν Μακεδόνων, ὡς ἐξῆς. Ἐδιχοτομεῖτο κύων καὶ τὰ δύο αὐτοῦ τμήματα κατετίθεντο ἐν πεδίῳ ἀναπεπταμένῳ εἰς τινα ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ἐν τῷ μεταξύ δὲ αὐτῶν διήρχετο σύμπαρ ὁ στρατὸς, πρῶτον τὰ ὄπλα τῶν προτέρων βασιλέων, ἔπειτα ὁ βασιλεὺς περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν παίδων, κατόπιν οἱ ἵππεῖς καὶ τελευταῖον οἱ πεζοί· καὶ μετὰ τὴν ἀγνεΐαν, συνεπληροῦτο ἡ τελετὴ διὰ προσποιητῆς μεταξύ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἱππέων μάχης. Οὕτω λοιπὸν ἐγένοντο τὰ πράγματα καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου· ἀλλ' ὅτε ἀντιπαρετάχθησαν τὰ δύο σώματα, ἐνθεν μὲν οἱ ἵππεῖς καὶ οἱ ἐλέφαντες ὑπὸ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Περδίκκαν, ἐνθεν δὲ οἱ πεζοὶ ὑπὸ τὸν Μελέαγρον, ἵνα συγκροτηθῇ ἡ προσποιητὴ μάχη, καὶ ἤρξατο ἤδη τὸ τῶν ἱππέων κίνημα, διεδόθη αἴφνης μεταξύ τῶν φαλαγγιτῶν, ἡ φήμη ὅτι μελετᾶται προδοσία· καὶ πολλοὶ μὲν ἐφρόνουν ὅτι δεόν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πόλιν, διότι ἐν πεδίῳ ἀναπεπταμένῳ ἀντιπαρατασσόμενοι εἰς τοὺς ἵππεῖς, ἤθελον κατατροπωθῆ, ἄλλοι δὲ πάλιν ἐδίσταζον νὰ ἀνατρέψωσιν οὕτω τὴν μόλις ἀνορθωθεῖσαν συμφιλίωσιν. Ἐντούτοις ἐπλησίασε τὸ ἱππικὸν καὶ τότε προκαλπᾶσας ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Περδίκκου καὶ μιᾶς ἱλῆς· «ἵνα συμπληρωθῇ ἡ ἀγνεΐα, ἀνεκράξεν, ἀνάγκη νὰ παραδοθῶσιν οἱ πρωτουργοὶ τῆς στάσεως καὶ λάθωσι τὰ ἐπιχειρήματα τῆς κακίας αὐτῶν.» Ἠπέιλησε δὲ ὅτι, ἐὰν παρακούσωσιν εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, θέλει ἐξωθήσει τοὺς ἐλέφαντας ἐπὶ τὴν

φάλαγγα. Ἡ φάλαγγ' ἔμεινεν ὡς ἐμβρόντητος ἀκούσασα τὸν ἀπροςδόκητον τοῦτον λόγον, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς, πλησιάσας, ἐκάλεσεν ἀπὸ τὰς τάξεις αὐτῶν ὀνομαστί ὄλους ὅσοι, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐπιούσης τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, συνταχθέντες μετὰ τοῦ Μελεάγρου, εἶχον ἐξέλθει τῶν βασιλείων. Τριακόσιοι περίπου οὕτω συνελήφθησαν Μακεδόνες, καὶ ἐν τῷ ἅμα ῥιφθέντες εἰς τοὺς ἐλέφαντας, κατεσπαράχθησαν ὑπ' αὐτῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ συνεπληρώθη ἡ θυσία αὕτη διὰ μεγαλιτέρου τινὸς θύματος. Ἐν ὧσ' διήρκει ἡ φοβερὰ ἐκείνη σκηνή, ὁ Μελεάγρος δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐν τῇ φάλαγγι τάξιν· ἅμα ὁμως ἐπανῆλθον τὰ στρατεύματα εἰς τὰ ἴδια, θεωρῶν ὅτι προδήλως κινδυνεύει, κατέφυγεν εἰς ἓνα τῶν ναῶν τῆς πόλεως. Ἀλλὰ τότε ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Περδίκκας εἶπον ὅτι, διὰ ταύτης τῆς φυγῆς, αὐτὸς ἑαυτὸν ὠμολόγησεν ἔνοχον θανάτου, καὶ διέταξαν νὰ φονευθῇ ἐν τῷ ναῷ.

Διὰ τοῦ τολμηροῦ τούτου ἅμα καὶ συνετοῦ ἔργου ἐπροσιμίασεν ὁ Περδίκκας εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ νέος χιλιάρχος ἐνόει, ὅτι, καὶ τοι σωφρονίσας τὴν φάλαγγα, καὶ τοι ἀπαλλαγείς τοῦ Μελεάγρου, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ ἀσφαλῆ τὴν ἀρχὴν, ἐνόσῳ ἔβλεπε περὶ αὐτὸν καὶ τὸν βασιλέα, τοσοῦτους εὐκλεεῖς συστρατήγους, ὧν πολλοὶ, ἂν ὄχι ἅπαντες, εἶχον ἴσα πρὸς αὐτὸν δικαιώματα εἰς τὸ ὑπέρτατον ἐκεῖνο ἀξίωμα. Ναὶ μὲν ὁ Περδίκκας ἦτο ἀνὴρ εὐσταθῆς καὶ ῥέκτης, καὶ εἶχε προσφέρει ἐπὶ μακρὸν λαμπρὰς ὑπηρεσίας εἰς τε τὸν Φίλιππον καὶ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον· ἀλλ' οὔτε λόγῳ τῶν ἀρετῶν, οὔτε λόγῳ τῶν ὑπηρεσιῶν ἦτο ἀνώτερος πάντων τῶν σωματοφυλάκων καὶ τῶν ἄλλων ἐγκρίτων συναθλητῶν τοῦ τελευταίου βασιλέως. Ναὶ μὲν εἶλκε τὸ γένος ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ τῆς Ὀρεστίδος οἴκου· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς οὐδὲν ἥττον ἐπιφανεῖς προπάτορας, ὁ Ἀντίγονος, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Λεοννάτος. Ἦτο τῶντι ὁ πρεσβύτερος τῶν σωματοφυλάκων, διὸ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀποθνήσκων, εἰς αὐτὸν παρέδωκε τὸν δακτύλιον· ἀλλὰ τὸ τυχαῖον τοῦτο τῆς ἀρχαιότητος περιστατικὸν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἔχον μέγα κῦρος εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις. Τὸ δὲ ἱστορήμα, ὅτι ὁ βασιλεὺς, ἐρωτηθεὶς τίνι καταλείπει τὴν βασιλείαν, ἀπεκρίθη «τῷ κρατίστῳ,» ἐπενοήθη, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ χιλιάρχου ἵνα ἐνισχύσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Περδίκκας ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ ἀφήσῃ ἠνωμένους περὶ τὸν βασιλέα ἅπαντας τοὺς μεγιστᾶνας ἐκείνους, οἵτινες ἅπαξ συμφωνήσαν-

τες πρὸς ἀλλήλους, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβάλωσιν αὐτόν. Ἴνα δὲ διασκορπίσῃ αὐτούς, ἐπιτήδειον ἐνόμισε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τῶν σατραπειῶν διανομὴν, ἣν ἐπεθύμουν βεβαίως καὶ οἱ φιλοδοξότατοι τῶν στρατηγῶν, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τοῦ ν' ἀποβῶσιν εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας καὶ ἀπομεμακρυσμένας διοικήσεις πολὺ πλεόν ἀνεξάρτητοι καὶ ἰσχυροὶ παρ' ὅ,τι ἦσαν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς κυβερνήσεως. Ἀμέσως λοιπὸν τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀγνείας, προσεκάλεσεν ὁ Περδίκκας τοὺς στρατηγούς εἰς συνέλευσιν καὶ διεκρίνωσεν εἰς αὐτούς, ἐπ' ὀνόματι τοῦ βασιλέως, ὅτι ἕνεκα τῶν δυσχερῶν περιστάσεων τοῦ κράτους καὶ πρὸς ἀμοιβὴν τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν ἃς πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων προσήνεγκον τῇ βασιλείᾳ, εὐλογον ἐνομίσθη νὰ διαταχθῶσιν αἱ ἀκόλουθοι οὐσιώδεις μεταβολαί, περὶ τε τὴν διοίκησιν τῶν σατραπειῶν, καὶ περὶ τὰ ἀνώτατα τοῦ στρατοῦ ἀξιώματα.

Ὁ μὲν Περδίκκας ἔμελλε νὰ παραμείνῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ, διατηρῶν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν ὅλων τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων ὅσα δὲν ἀνῆκον εἰς τὰς κατ' ἰδίαν σατραπείας· ἔμελλε πρὸς τούτοις, ὡς Ἐπιμελητῆς αὐτοκράτωρ, νὰ φέρῃ τὴν βασιλικὴν σφραγίδα, ἅπασαι δὲ αἱ ἀρχαὶ τοῦ βασιλείου, αἱ τε στρατιωτικαὶ καὶ αἱ πολιτικαὶ, δι' αὐτοῦ ἔμελλον νὰ λαμβάνωσι τὰς βασιλικὰς διαταγὰς. Τὸ ἀξίωμα τῆς χιλιαρχίας ἀπεδόθη εἰς τὸν Σέλευκον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιόχου, πρότερον ὄντα ἡγεμόνα τῶν παιδῶν. Ὁ Σέλευκος οὗτος ὃν θέλομεν ἰδεῖ βραδύτερον ἰδρυτὴν γενόμενον τοῦ μεγάλου κράτους τῶν Σελευκιδῶν, ἥδη ὢν μόλις τριακονταέτης, εἶχε διαπρέψει ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἐκστρατείᾳ καὶ μάλιστα εἰς τὴν περὶ τὸν Ὑδάσπην ποταμὸν μάχην, ἄγων τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνο τοῦ στρατοῦ σῶμα· ἔπειτα κατὰ τὴν μεγάλην πανήγυριν, τὴν εἰς Σοῦσα τελεσθεῖσαν (σελ. 143), ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Ἀλέξανδρος τὴν Σπιταμένους τοῦ Βακτρίου ἡγεμόνος παιῖδα· νῦν δὲ, διὰ τὴν τόλμην αὐτοῦ, καὶ τὴν καρτερίαν, καὶ τὴν ἐξαισίαν ῥώμην, ἅμα δὲ τὸ προσηγνὲς καὶ τὸ συνετὸν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἰδίως ἐπιτήδειος πρὸς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὑποῖον ἄλλως τε δὲν ἤθελε νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς ἓνα τῶν πρεσβυτέρων στρατηγῶν, τῶν τούτου ἕνεκα ἐπικινδυνωτάτων ὄντων ἀντιπάλων. Ἡγεμὸν δὲ τῶν παιδῶν προεχειρίσθη, ἀντὶ τοῦ Σελεύκου, Κάσσανδρος ὁ Ἀντιπάτρου, ὅστις ὀλίγον πρὸ τῆς τοῦ βασιλέως τελευτῆς εἶχεν ἔλθει εἰς Βαβυλῶνα κομιζῶν ἐντολὰς τοῦ πατρός. Ὁ Κάσσανδρος, μικρὸν νεώτερος ὢν τοῦ Σελεύκου, καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης μὴ διατελέσας ἔτι ἐν τῇ βασιλικῇ ὑπηρεσίᾳ, προήχθη αἰ-

φνης εἰς ἓν τῶν ἐντιμοτάτων ἀξιωματῶν τοῦ στρατοῦ, τὸ μὲν διότι ὁ Περδίκκας ἠλπίζεν οὕτω νὰ προσοικειωθῇ τὸν γέροντα Ἀντίπατρον, τὸ δὲ διότι ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ κρατήσῃ παρ' ἑαυτῷ ὡς ὄμηρον τὸν υἱὸν του. Τὰς ἄλλας ἐν τῷ γενικῷ ἐπιτελείῳ γενομένας τότε μεταβολάς, δὲν γνωρίζομεν. Τὰ δὲ κατὰ τὰς σατραπείας διετάχθησαν ὡς ἀκολούθως.

Ἡ Αἴγυπτος ἦτο μία τῶν μᾶλλον λόγου ἀξίων σατραπειῶν τοῦ ὄλου κράτους, διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς, τὴν ταχέως προαχθεῖσαν εὐημερίαν καὶ τὴν πρωτεύουσαν Ἀλεξανδρείαν, ἣτις, πρὸ ὀλίγων μόλις ἐνιαυτῶν ἰδρυθεῖσα, ἤδη θαυμασίως ἤκμαζε. Ταύτης τῆς σατραπείας ἡγεμῶν κατέστη ὁ σωματοφύλαξ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατηγῶν. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἦτο πρὸ καιροῦ μέγα ἐν τῷ κράτει, ἐλέγετο μάλιστα ὅτι ἦτο ὄχι τοῦ Λάγου, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως Φιλίππου υἱός, καὶ τῶντι εἶχε πολλὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐξόχου ἐκείνου ἀνδρός, ἰδίως τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ νὰ ἐκτιμᾷ τὰς περιστάσεις καὶ νὰ ὠφελῆται ἐξ αὐτῶν ὅσον δεῖ, ἤγουν οὔτε πλεότερα, οὔτε ὀλιγότερα ἐπιζητῶν πλεονεκτήματα ἀφ' ὅσα εὐλόγως δύνανται αὐταὶ ἐκάστοτε νὰ παραγάγωσιν. Ἡ μετριότης αὕτη δὲν ἀναδεικνύει μὲν Ἀλεξάνδρους δορικτήτορας, ἀναδεικνύει ὅμως θεμελιωτὰς διαρκεστέρων ἰδρυμάτων· ὅθεν θέλομεν ἰδεῖ τὸν Πτολεμαῖον ἀρχηγέτην γινόμενον μακρὰς καὶ πολυκρότου ἐν τῇ ἱστορίᾳ βασιλικῆς δυναστείας.

Τῆς ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίας, ἦτοι τῆς χώρας ἣτις, ἀπλουμένη μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ τούτου καὶ τῆς παραλίας, περιελάμβανε καὶ τὰς Φοινικικὰς πόλεις, σατράπης προεχειρίσθη Λαομέδων ὁ Λαρίχου, Μιτυληναῖος. Ὁ διορισμὸς οὗτος ἀνδρὸς Ἕλληνος εἰς μίαν τῶν καλλίστων τοῦ κράτους σατραπειῶν, μαρτυρεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰσαχθεῖσαν ἐντελῆ μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ἰσότητά· διότι ἵνα διορισθῇ εἰς τὴν σατραπείαν ταύτην, ὁ Λαομέδων ἦτο βεβαίως εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς αὐλῆς. Καὶ ἔπειτα εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτος ἦτο εἰς τῶν πιστῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου φίλων, τῶν ἐξορισθέντων τούτου ἕνεκα ἐκ τῆς Μακεδονίας, τῷ 337 (σελ. 59), καὶ ἐν οἷς, παρεκτὸς αὐτοῦ, συγκατελέγετο ὁ Νέαρχος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Λαομέδοντος Ἐριγύιος. Βασιλεύσαντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Λαομέδων ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ τῷ 332, δι' ἣν εἶχε γνῶσιν τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὴν διοίκησιν τῶν αἰχμαλώτων.

Ἡ σατραπεία Κιλικίας δὲν διεκρίνετο οὔτε διὰ τὴν ἔκτασιν αὐτῆς, οὔτε διὰ τὴν εὐπορίαν· ἀλλὰ στρατιωτικῶς ἦτο λόγου ἀξία, καθὼ συ-

νάπτουσα τὴν δυτικὴν Ἀσίαν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς. Ἀνετέθη δὲ εἰς τὸν ταξίαρχον Φιλώταν. Πρὸς δυσμὰς συνώρρευε τῇ Κιλικίᾳ ἢ Παμφυλία, τὴν ὁποίαν, ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔλαβε, σὺν τῇ Λυκίᾳ, ὁ περιώνυμος τοῦ στόλου ἡγεμῶν Νέαρχος. Καὶ ἤδη δὲ φαίνονται αἱ χῶραι αὗται εἰς αὐτὸν ἐπιτραπεῖσαι, ἀλλ' οὗτος προτιμῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἀρχηγίαν τῆς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν θάλασσαν ναυτικῆς τῶν Μακεδόνων δυνάμεως, ἀνέθηκε προσωρινῶς τὴν σατραπείαν αὐτοῦ εἰς Ἀντίγονον τὸν Φιλίππου.

Ὁ Ἀντίγονος οὗτος, ἔλκων τὸ γένος ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Ἐλιμείας οἴκου, καὶ μεγαλεπήβολος ὢν, προεχειρίσθη ἔτι ἀπὸ τοῦ 333 σατραπῆς τῆς μεγάλης καλουμένης ἢ ἰδίως Φρυγίας, χώρας ἔκτοτε δυσκυβερνήτου ἔνεκα τῶν ληστρικῶν ὄρεινῶν φύλων καὶ τῶν σχεδὸν ἀνεξαρτήτων συμμάχων ὑφ' ὧν περιεστοιχίζετο. Διότι πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὤκουν οἱ Πισίδαι καὶ οἱ Ἰσαυροὶ, οἵτινες πολλάκις ἐτάραττον τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν, καὶ ἐνίοτε ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς Μακεδόνας στρατηγούς ἠγωνίζοντο. Πρὸς δὲ τὸ βορειανατολικόν, εἰς τὴν πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκίαν, ἥτις βραδύτερον ἀπλῶς Πόντος ἐκλήθη, ἐδυνάστευεν ὁ γηραιὸς Ἀριαράθης, ἔχων, ὡς ἐφημίζετο, πεζοὺς μὲν τρισμυρίους, ἰππεῖς δὲ ἀρίστους μυρίους καὶ πεντακισχιλίους. Πρὸς βορρᾶν δὲ οἱ Παφλαγόνες, εἶχον μὲν ὑποταχθῆ τῷ 333 εἰς τὸν βασιλέα, καὶ ὑποβληθῆ τότε ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἔφορειαν τοῦ σατράπου Φρυγίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὴν ἰδίαν δυναστείαν καὶ ὅτι μακεδονικὰ στρατεύματα δὲν θέλουσιν εἰσελθεῖ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ἐνεκα λοιπὸν τοιούτων γειτόνων, ὁ Ἀντίγονος εἶχεν ἀνέκαθεν πολλὰ ἀνὰ χεῖρας πράγματα· ἤδη δὲ ὁ Περδίκκας ἐφρόντισε νὰ προσθέσῃ νέας δυσκολίας εἰς τὸν φιλόδοξον ἐκεῖνον σατράπην· διότι ἢ τε Καππαδοκία, ἢ τε Παφλαγονία κατετάχθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, καὶ ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ κυριευθῶσιν ἐπὶ τούτῳ, ὁ Ἀντίγονος προσεκλήθη νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν κατάκτησιν αὐτῶν.

Τῶνόντι ἢ Παφλαγονία, ἢ μεγάλη Καππαδοκία (ἢ πρὸς τῷ Ταύρῳ καὶ μεγάλη καλουμένη) καὶ ἢ πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκία, μέχρι Τραπεζοῦντος πρὸς ἀνατολὰς, ἐπετράπησαν ὑπὸ τοῦ Περδίκκου εἰς τὸν Καρδιανὸν Εὐμένην, ὅστις, Ἕλλην ὢν τὸ γένος, εἶχε διατελέσει ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ στρατηγὸς κατὰ τὴν Ἰνδικὴν ἀπεστάλη, καὶ τὴν Περδίκκου παρέλαβεν ἱππαρχίαν, ὅτε ὁ Περδίκκας, ἀποθανόντος τοῦ Ἡφαιστίωνος, εἰς τὴν ἐκεῖνου προῆλθε τάξιν. Ὡστε ὁ Ἕλλην οὗτος

ἦτο εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς αὐλῆς, διακρινόμενος οὐ μόνον ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ αὐτοῦ. Ὁ δ' Ἐπιμελητῆς τοῦ κράτους ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ καὶ τοῦτον ἀπὸ τοῦ βασιλέως, ἀναθεὶς αὐτῷ σατραπείαν ἣν κατὰ μέγα μέρος ἔδει νὰ κατακτήσῃ ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ δυνάστου Ἀριαράθου, παραγγείλας δὲ καὶ τὸν Ἀντίγονον νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ, ἀπησχόλησεν ἀμφοτέρους εἰς δυσχερῆ πράγματα.

Σατραπείας τῆς μὲν Καρίας ἀνεδείχθη Ἄσανδρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Παρμενίωνος· τῆς δὲ Λυδίας, ὁ Μένανδρος· τῆς δὲ μικρᾶς Φρυγίας, τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντῳ, ὁ περιώνυμος σωματοφύλαξ Λεοννάτος, διότι ἡ μικρὰ Φρυγία ἦτο μία τῶν σπουδαιοτάτων σατραπειῶν τοῦ κράτους, λόγῳ τούλάχιστον στρατιωτικῷ. Τὴν μικρὰν Φρυγίαν ὤφειλε νὰ διέλθῃ πᾶς ὁ θέλων ἀσφαλῶς καὶ προχείρως νὰ μεταβῇ εἴτε ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, εἴτε ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν· ὥστε ὁ δεσπότης τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγίας ἐδέσποζε τῆς κυριωτάτης πύλης, ἣτις διήρει εἰς δύο τὸ ὅλον κράτος. Τούτου ἕνεκα ὁ μὲν Περδίκκας ἔδωκε τὴν σατραπείαν ταύτην εἰς φίλον πιστὸν, τὸν Λεοννάτον, ὅστις πλεῖστον συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ κατισχύσῃ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ὁ Ἐπιμελητῆς· ὁ δὲ Λεοννάτος πάλιν εὐχαρίστως ἐδέχθη αὐτὴν ὡς δυναμένην μέχρι τινὸς ν' ἀντισταθμίσῃ τὸ μέγα ἐν τῷ κράτει ἀξίωμα τοῦ Περδίκκου.

Ἐν Εὐρώπῃ ἀπεσπάσθη ἐκ τῆς χώρας ἣν πρότερον ἐδιοῖκει ὁ Ἀντίπατρος, ἡ Θράκη καὶ ἰδίως ἡ Θρακικὴ Χερσόνησος, ἐπιτραπεῖσα εἰς τὸν σωματοφύλακα Λυσίμαχον, στρατηγὸν ὄντα ἄριστον καὶ φίλον ὡσαύτως πιστὸν τοῦ Ἐπιμελητοῦ. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ἡ Χερσόνησος εἶχεν ἐν μέρει τούλάχιστον τὴν ἀξίαν τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγίας· διότι δι' ὃν λόγον ὁ ταύτης ἄρχων ἦτο κύριος τῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διαβάσεως, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ τῆς Χερσονήσου ἄρχων προχείρως διέβαινεν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν. Εἰς δὲ τὰς λοιπὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἦτοι εἰς τὰς χώρας τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Τριβαλλῶν, τῶν Ἀγριάνων, εἰς τὴν ἰδίως Μακεδονίαν, εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῖς Μακεδόσι μέρος τῆς Ἠπείρου, καὶ εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα, δὲν ἔμενεν ὡς πρότερον ἀπαραμείωτον τὸ τοῦ Ἀντιπάτρου κράτος, πρὸς ὃν δὲν διέκειτο καλῶς ὁ Περδίκκας· ἀλλ' ὁ μὲν Ἀντίπατρος ἀνηγορεύθη στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, ἡ δὲ αὐτόθι προστασία τῆς βασιλείας ἀνετέθη εἰς τὸν Κρατερὸν, ἦγον ὁ πρῶτος διωρίσθη στρατιωτικὸς διοικητῆς, ὁ δὲ δευτερος πολιτικὸς διοικητῆς τῶν χωρῶν τούτων.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὰς δυτικωτέρας ἀσιανὰς σατραπείας καὶ τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην διαταχθέντα. Εἰς δὲ τὴν ἀνατολικωτέραν Ἀσίαν δὲν ἐγένοντο πολλαὶ περὶ τὴν διοίκησιν μεταβολαί. Τὰς μὲν ἐπέκεινα τοῦ Ἰνδοῦ χώρας διετήρησαν, ὡς πρότερον, οἱ βασιλεῖς Πῶρος καὶ Ταξίλης, σχεδὸν ἀνεξάρτητοι ἤδη ὄντες ἀπὸ τοῦ μακεδονικοῦ κράτους. Ἡ δ' ἐντὸς τοῦ Ἰνδοῦ σατραπεία ἦν ἐκυβέρνησε, μέχρι τοῦ ἔτους 324, ὁ πατὴρ τοῦ σατράπου τῆς μεγάλης Φρυγίας Ἀντιγόνου, Φίλιππος, τὸν ὁποῖον ἀποθανόντα ἐπετρόπευσεν ὁ τῶν αὐτόθι στρατευμάτων ἡγεμῶν, νῦν ἀνετέθη εἰς Πύθωνα τὸν Ἀγήνορος, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε καταλίπει, τῷ 325, σατράπην τῆς περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν χώρας. Τὴν χώραν τῶν Παροπαμισαδῶν διεφύλαξεν Ὁξυάρτης ὁ τῆς Ῥωξάνης πατήρ. Ὡσαύτως παρέμειναν ἠνωμένοι ὑπὸ Σιβύρτιον ἢ Ἀραχωσία καὶ ἢ Γεδρωσία καὶ ἢ Ἀρία δὲ καὶ ἢ Δραγγιανὴ διετήρησαν τὸν προηγούμενον αὐτῶν σατράπην, τὸν Σόλιον Στασάνορα. Ἐκ τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Καυκάσου χωρῶν, ἢ Βακτριανὴ ἔμεινεν ὑπὸ Ἀμύνταν, ἢ Σογδιανὴ ὑπὸ Φίλιππον, ἢ Παρθυαία, ὑπὸ Στάγγορα, ἢ Ὑρκανία καὶ ἢ Ταπουρία ὑπὸ Φραταφέρην.

Εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῶν χωρῶν τούτων κειμένας ἐπαρχίας ἐγένοντο, ὡς φαίνεται, μεταβολαὶ τινες. Τὴν τῆς μεγάλης Μηδίας σατραπείαν διετήρησε μὲν ὁ Ἀτροπάτης, τοῦ ὁποῖου τὴν θυγατέρα ἐγημεν εἰς Σοῦσα ὁ Περδίκκας· ἀλλὰ τῆς μικρᾶς Μηδίας σατράπης προεχειρίσθη ὁ σωματοφύλαξ Πύθων ὁ Κρατεᾶ, διαταχθεὶς νὰ ἐδρεύῃ εἰς Ἐκβάτανα. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀνὴρ νεωτεροποιοῦς, φρονήματος πλήρης καὶ στρατηγὸς ἐπιτήδειος, κατήντησε μετ' οὐ πολὺ νὰ περιορίσῃ τὸν Ἀτροπάτην εἰς μόνον τὸ βορειότερον τῆς Μηδίας μέρος, τὸ ὑπὸ τῆς ὠραίας τοῦ Ἀράξου κοιλάδος διασχιζόμενον, ὅπου ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ ἰθαγενὴς οὗτος δυνάστης ἀπέβη ἀνεξάρτητος, μεταβιβάσας καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους τὴν ἡγεμονίαν ἐκείνην τὴν ἀπὸ αὐτοῦ μετονομασθεῖσαν Ἀτροπατηνήν. Ἡ ἀρμενιακὴ σατραπεία ἢ κειμένη ἐν τῷ μεταξὺ τῆς Μηδίας καὶ τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ καταλάβῃ ὁ Εὐμένης, παρεδόθη εἰς τὸν ἀρχιυπασπιστὴν Νεοπτόλεμον, τὸν ἔλκοντα μὲν τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν, διαπρέψαντα δὲ εἰς τὴν τῆς Γάζης πολιορκίαν. Τὴν δὲ μεσημβρινῶς πρὸς ἐκείνην συνορεύουσαν Μεσοποταμίαν, ἣτοι τὴν ἐκτὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίαν, ἔλαβεν ὁ Ἀρχέλαος, καὶ τὴν Βαβυλωνίαν ὁ Ἄρχων. Εἰς τίνα ἐπετράπη ἢ Σουσιανὴ, ἄγνωστον· ἀδηλον ὡσαύτως ἂν ἢ Παραιτακηνὴ ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσα ἰδίαν σατραπείαν, ἢ ἠνώθη εἴτε

μετὰ τῆς Μηδίας, εἴτε μετὰ τῆς Περσίδος. Τὴν δὲ Περσίδα διετήρησεν ὁ προηγούμενος σατράπης, ὁ σωματοφύλαξ Πευκέστας, καθὼς καὶ τὴν συνορεύουσαν αὐτῇ Καρμανίαν ὁ αὐτὸς Τληπόλεμος ὃν προέταξεν αὐτῆς Ἀλέξανδρος τῷ 325.

Τοιοιουτρόπως διέταξεν ὁ Περδίκκας τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔργον ἐφαίνετο, ἐκ πρώτης ὄψεως, προωρισμένον νὰ διατηρηθῇ ἀκέραιον. Μετ' ὀλίγον ἡ Ῥωξάνη ἔτεκεν υἱόν, ὃν ὁ στρατὸς ἐχαιρέτισεν ἀγαλλόμενος ὡς βασιλέα Ἀλέξανδρον. Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἐτελέσθη πανηγυρικῶς ἡ τοῦ τεθνεῶτος βασιλείως ἐκφορὰ, καὶ ἔπειτα ἀπῆλθον οἱ νέοι σατράπαι εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν. Ἐν γένει ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ πρὸς στιγμὴν ὅτι ὁ κόσμος ἀνεγνώρισε τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα τὰ ὁποῖα ἐνυπῆρχον ἐν τῇ αὐλῇ τε καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἦσαν ἰσχυρότερα τῆς ῥώμης καὶ τῆς συνέσεως τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐφαντάσθη ὅτι εἰμπορεῖ νὰ συντηρήσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασκευασθέντα κολοσσόν. Ἡ Ῥωξάνη, φθονοῦσα τὴν Στάτειραν, ἣν ὁ Ἀλέξανδρος ἔγημεν εἰς Σοῦσα, προσήγαγε δι' ἀπάτης εἰς Βαβυλῶνα ἔτι πρὸ τοῦ τοκετοῦ αὐτῆς ἐκείνην τε καὶ τὴν ἀδελφὴν ἐκείνης Δρύπετιν, τὴν νέαν τοῦ Ἡφαιστίωνος χήραν, καὶ ἀπέκτεινεν ἀμφοτέρας, καὶ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν εἰς φρέαρ κατέβαλε καὶ συνέχωσεν, εἰδότος ταῦτα τοῦ Περδίκκου καὶ συμπράττοντος. Οὕτως ἐξέλιπον οἱ δύο τελευταῖοι γόνοι τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Περσῶν, καὶ οὕτως ἐπροοιμιάσθη ἡ σειρά τῶν δολοφονιῶν, δι' ὧν ἐπέπρωτο νὰ ἐξοντωθῇ ἅπασα ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου γενεά. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐστασίασαν συγχρόνως σχεδὸν τὰ δύο ἀπώτατα τοῦ κράτους ἄκρα, τὸ τε βορειανατολικόν, τὸ τε νοτιοδυτικώτατον, καὶ οὕτως ἐπροοιμιάσθη ἡ σειρά τῶν στάσεων δι' ὧν ἐπέπρωτο νὰ διαλυθῇ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κράτος. Ἡ ἐπικήδειος αὐτοῦ τελετὴ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία περίστασις καθ' ἣν ὁ μακεδονικὸς στρατὸς διετέλεσεν ἐν εἰρήνῃ ἠνωμένος· οἱ δὲ ἀπελθόντες εἰς τὰς ἐπαρχίας σατράπαι δὲν ἔμελλον πλέον νὰ συναντηθῶσιν εἰμὴ ὡς πολέμιοι κατ' ἀλλήλων ἀντιπαρατεταγμένοι.

Ἐφρόντι ἅμα ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἱ στρατιωτικαὶ ἀποικίαι τῶν βορειανατολικωτέρων σατραπειῶν συνεννοηθεῖσαι ἀπέστησαν· οἱ δὲ συγκροτοῦντες αὐτὰς ἄνδρες, τὸ μὲν γένος Ἕλληνες οἱ πλείστοι ὄντες, συμποσούμενοι δὲ ἀροῦ ἠνώθησαν ὅλοι εἰς 20,000 πεζῶν καὶ

3000 ἰππέων, ἐκίνησαν ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ὑπὸ τὸν Αἰνιᾶνα Φίλωνα. Καὶ τούτους μὲν τοὺς στασιαστὰς, κατετρόπωσε καὶ κατέσφαξε καθ' ὁδὸν ἀπαντήσας ὁ ἐπ' αὐτοὺς ἀμέσως ἀποσταλεῖς σατράπης τῆς Μηδίας Πύθων ὁ Κρατεᾶ. Ἀλλὰ συγχρόνως σχεδὸν μέγα ἐξερρήγνυτο ἐν τῇ Ἑλλάδι κατὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας κίνημα.

Τὸ κίνημα τοῦτο παρεσκευάσθη ἐν Ἀθήναις. Ἀναγγελθέντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπέθανεν, ὁ μὲν Δημάδης ἀνέκραξε τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο· «οὐ τέθνηκεν Ἀλέξανδρος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὥς γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη τοῦ νεκροῦ.» Ἀλλὰ πλεῖστοι ἄλλοι ῥήτορες ἀναπηδήσαντες εἰς τὸ βῆμα, ἐβόων ὅτι ὁ βασιλεὺς βεβαίως ἀπέθανε· καὶ ὅτι εἴπερ ποτ' ἄλλοτε πάρεστιν ἤδη καιρὸς ν' ἀποβάλωσι τὸν μακεδονικὸν ζυγόν. Ὁ γηραιὸς Φωκίων ἠγωνίζετο κατὰ τὸ σύνθημα νὰ κατευνάσῃ τὸ πλῆθος καὶ προέτρπεεν αὐτὸ νὰ ἀναβάλῃ τοῦλάχιστον πᾶσαν ἀπόφασιν πρὶν ἢ ἐλθῶσιν ἀσφαλέστεραι περὶ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως εἰδήσεις, ἐπιλέγων ὀρθῶς «οὐκοῦν, εἰ σήμερον τέθνηκε, καὶ αὔριον ἔσται καὶ εἰς τρίτην τεθνηκώς· ὥστε ἡμᾶς ἐν ἡσυχίᾳ βουλευσασθαι, μᾶλλον δὲ μετ' ἀσφαλείας.» Ὁ Φωκίων εἶχε συνευδοκοῦντας τοὺς εὐπορωτέρους τῶν πολιτῶν· ἀλλ' οἱ πένητες, οἱ δημαγωγοί, τὰ λαμπρὰ ὀνόματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀρχαίας ἡγεμονίας, τῆς ἀρχαίας δόξης ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ ὑπερισχύσωσι τῆς τῶν ὀλίγων συνέσέως. Ὁ Δημοσθένης δὲν ἦτο τότε εἰς Ἀθήνας. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὸν σατράπην τῆς Βαβυλῶνος Ἄρπαλον ὅστις, φοβούμενος τὴν κατ' αὐτοῦ δικαίαν ὀργὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέλαβε θησαυρὸν οὐ μικρὸν καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα (σελ. 143). Ὁ Ἄρπαλος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ζητῶν ἄσυλον καὶ προσφέρων τὸν πλοῦτον αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ σχέσεις, ἵνα διοργανωθῇ γενικὸν κατὰ τοῦ βασιλέως κίνημα. Πολλοὶ τῶν ῥητόρων τότε συνεβούλευον νὰ δεχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν τε Ἄρπαλον καὶ τὰς προτάσεις αὐτοῦ· ἄλλοι μὲν, ἐν οἷς καὶ ὁ Ὑπερείδης, διότι ἐπίστευον ἐπιτηδεῖαν τὴν εὐκαιρίαν τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρου ἐπαναστάσεως, ἄλλοι δὲ ἀπλῶς διότι ἔλαβον χρήματα παρ' Ἀρπάλου· Ἀλλ' ὁ Φωκίων, καὶ ὁ Δημοσθένης, ὁ μετ' αὐτοῦ συμπράξας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅπως ἐπὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἄγιδος (σελ. 132), δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἐκθέσωσι τὴν πόλιν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ βασιλέως καὶ ἀντέστησαν εἰς τὰς προτάσεις τοῦ Ἀρπάλου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀντίπατρος ἀπήτησε τὴν παράδοσιν τοῦ τε πρόσφυγος καὶ τῶν χρημάτων αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο ἀντεῖπεν ὁ Δημοσθένης, προέτρπε δὲ νὰ φυλακισθῇ ὁ

Ἄρπαλος, καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ, νὰ κατατεθῶσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μέχρις οὐ ἀποφασίσῃ περὶ πάντων αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου παρεδέχθη τὴν πρότασιν ταύτην· καὶ τὰ μὲν χρήματα κατετέθησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, δηλαδὴ τὰ εὐρεθέντα ἐπὶ τῆς παραδόσεως 350 περίπου τάλαντα, ἐνῶ ὁ Ἄρπαλος εἶχεν ὁμολογήσει κατ' ἀρχὰς 700, ὁ δὲ σατράπης κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ πλεύσας διὰ τοῦ Ταϊνάρου εἰς Κρήτην ἐδολοφονήθη ἐκεῖ. Ἐν τούτοις διετάχθη ἐν Ἀθήναις ἀνάκρισις περὶ τῶν ἐκλιπόντων χρημάτων, τὰ ὅποια προδήλως διενεμήθησαν εἰς διαφόρους δωροδοκίας· μεταξὺ δὲ τῶν κατηγορουμένων περιελήφθη καὶ ὁ Δημοσθένης αὐτὸς, καὶ τὸ παροδοξότερον, ἐν τοῖς κατηγοροῦσι τοῦ ἀνδρὸς ἐπρώτευν ὁ Ὑπερείδης, ὁ πάλαι ποτὲ χρηστὸς τοῦ μεγάλου ῥήτορος συναγωνιστής. Ἄλλ' ὁ Ὑπερείδης δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ συγχωρήσῃ εἰς τὸν Δημοσθένην ὅτι ἀντετάχθη εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν σχέσεων τοῦ Ἄρπαλου ἵνα καταπολεμήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον. Καὶ θεωρεῖται μὲν σήμερον ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐσυκοφαντήθη κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην· ἀλλ' ὅμως τότε κατεδικάσθη εἰς 50 ταλάντων ζημίαν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχε νὰ τὰ πληρώσῃ, ἐφυλακίσθη· καὶ δραπετεύσας κατέφυγεν εἰς Τροιζῆνα. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀμοιβὴ ἣν ἔλαβεν ὁ ῥήτωρ ἐκεῖνος, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 60 καὶ ἐπέκεινα, τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ὑπὲρ πατρίδος μόχθων καὶ ἀγῶνων. Οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ἐδάκρυσε καὶ παντελῶς ἠθύμησεν ἀναχωρῶν ἐξ Ἀθηνῶν· διότι τότε λέγεται, ὅτι ἀνέκραξε, πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἀνατείνας τὰς χεῖρας· «ὦ δέσποινα πολιὰς, τί δὴ τρισὶ τοῖς χαλεπωτάτοις χαίρεις θηρίοις, γλαυκί, καὶ δράκοντι καὶ δήμῳ.» Ἐκτοτε δὲ βεβαιοῦν ὅτι τοὺς περὶ αὐτὸν νέους ἀπέτρεπε τῶν δημοσίων πραγμάτων, λέγων, «ὦς, εἰ, δυεῖν προκειμένων ὁδῶν ἀπ' ἀρχῆς, τῆς μὲν ἐπὶ τὸ βῆμα, καὶ τὴν ἐκκλησίαν, τῆς δ' ἀντικρυς εἰς τὸν ὄλεθρον, ἐτύγγανε προειδῶς τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν κακὰ, φόβους, καὶ φθόνους, καὶ διαβολὰς, καὶ ἀγῶνας, ἐπὶ ταύτην ἂν ὀρμῆσαι τὴν εὐθὺ τοῦ θανάτου τείνουσαν.»

Οὕτω συνέβη νὰ λείπῃ, ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Δημοσθένης ὅτε ἐπῆλθεν ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου θάνατος. Προίσταντο δὲ ἤδη τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος ὁ Ὑπερείδης καὶ ὁ στρατηγὸς Λεωσθένης. Πρὸς τούτους λοιπὸν διετέλει ἀνταγωνιζόμενος ὁ Φωκίων· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου προσέβαλεν, ὡς φαίνεται, τὰς στρατηγικὰς τοῦ Λεωσθένους ἀξιώσεις, ὁ δὲ Λεωσθένης ἠρώτησεν αὐτὸν καταγελῶν «τί πεποίηκεν ἀγαθὸν τὴν πό-

λιν, ἔτη τοσαῦτα στρατηγῶν ;» — «Οὐ μικρὸν, ἀπήντησεν ὁ Φωκίων, τὸ τοὺς πολίτας ἐν τοῖς ἰδίοις μνήμασι θάπτεσθαι.» Ἐξακολουθοῦντος δὲ τοῦ Λεωσθένους νὰ θρασύνεται καὶ νὰ κομπάζῃ ἐνώπιον τοῦ δήμου· «οἱ λόγοι σου, τῷ εἶπεν ὁ γέρων, οἱ λόγοι σου, ὦ μειράκιον, εἰκόασι κυπαρίττοις· μεγάλοι γὰρ ὄντες καὶ ὑψηλοὶ, καρποὺς οὐ φέρουσι.» — Τότε ἀναστὰς ὁ Ὑπερείδης, ἠρώτησε· «Πότ' οὖν, ὦ Φωκίων, συμβουλεύεις πολεμεῖν Ἀθηναίοις ;» — «Ὅταν, ἀπεκρίθη οὗτος, τοὺς μὲν νέους ἴδω τὴν τάξιν βουλομένους φυλάττειν, τοὺς δὲ πλουσίους εἰσφέρειν, τοὺς δὲ ῥήτορας ἀπέχεσθαι τοῦ κλέπτειν τὰ δημόσια.»

Ἄλλ' εἰς μάτην ὁ καλὸς καγαθὸς ἀνὴρ ἐπεκόσμει διὰ τοσαύτης χάριτος καὶ ἐτοιμότητος λόγου τὴν παροιμιώδη αὐτοῦ χρηστότητα καὶ σύνεσιν· ὁ πόλεμος ἀπεφασίσθη διὰ ψήφισματος τοῦ ὁποίου διέσωσεν ἡμῖν τὸ κείμενον αὐτολεξεῖ σχεδὸν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὅστις ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον θέλει εἶναι ἤδη ὁ κύριος ἡμῶν ὁδηγός. Τὸ ψήφισμα διελάμβανε «τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας φροντίσαι τὸν δῆμον καὶ τὰς μὲν φρουρουμένας πόλεις ἐλευθερῶσαι, ναῦς δὲ παρασκευάσαι τετρήρεις μὲν τεσσαράκοντα, τριήρεις δὲ διακοσίας· στρατεύεσθαι δὲ πάντας Ἀθηναίους τοὺς μέχρις ἐτῶν τεσσαράκοντα, καὶ τρεῖς μὲν φυλάς τὴν Ἀττικὴν παραφυλάττειν, τὰς δ' ἑπτὰ πρὸς τὰς ὑπερορίους στρατείας ἐτοιμοὺς εἶναι. Ἐκπέμψαι δὲ καὶ πρέσβεις τοὺς ἐπελευσομένους τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, διδάξαντας ὅτι καὶ πρῶτον μὲν ὁ δῆμος, τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν κοινὴν εἶναι πατρίδα κρίνων τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἐπὶ δουλείᾳ στρατευσαμένους βαρβάρους ἡμύνατο κατὰ θάλατταν, καὶ νῦν οἴεται δεῖν ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας καὶ σώματι καὶ χρήμασι καὶ ναυσὶ προκινδυνεύειν.» Στρατηγὸς δὲ προεχειρίσθη ὁ Λεωσθένης, διαταχθεὶς, παρεκτὸς τῶν προειρημένων δυνάμεων, νὰ στρατολογήσῃ καὶ 8000 μισθοφόρους, διὰ 50 ταλάντων τὰ ὅποια ἐδόθησαν αὐτῷ ἐκ τῶν τοῦ Ἀρπάλου χρημάτων. Καὶ συνετάχθησαν πρὸς τούτοις μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἱκανοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ἰδίως οἱ Αἰτωλοὶ, οἵτινες, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξάνδρου, διετέλεσαν ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλ' οἱ Βοιωτοὶ ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος, φοβούμενοι τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Θηβαίων καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κατακληρουχηθείσης τούτων χώρας· ὡσαύτως οἱ Σπαρτιᾶται, διότι ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἄγιδος ὁ Ἀντίπατρος εἶχε παραλάβει ὀμήρους 50 τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς Σπάρτης πολιτῶν· τελευταῖον οἱ Ἀχαιοί,

οὐκ ἄρα οἱ Ἀρκάδες, οἱ Κορίνθιοι. Οὕτως ἤρχισεν ὁ πόλεμος, ὁ ὀνομαζόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ « Λαμιακός πόλεμος, » διότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, περὶ τὴν Λαμίαν κυρίως διεξήχθη.

Καὶ τοὶ δὲ ἔμειναν ἀμέτοχοι τῆς συμμαχίας τοσοῦτοι Ἕλληνες, ὁ Λεωσθένης κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας διὰ στρατοῦ πολὺ ἰσχυροτέρου τῶν 13,000 πεζῶν καὶ 600 ἰππέων οὓς μόνους ἠδυνήθη νὰ ἐπαγάγη ἐπ' αὐτὸν ὁ Ἀντίπατρος, διότι ἡ Μακεδονία ἐσπίνιζε τότε στρατευμάτων, ὁ δὲ Κρατερός δὲν εἶχεν ἔτι ἐπανέλθει ἐξ Ἀσίας. Ὅθεν συγκροτηθείσης, κατὰ τὰ τέλη τοῦ θέρους, μάχης περὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ἠττᾶται ὁ γηραιὸς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑποστράτηγος, καὶ περικυκλωθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπαναστάντων ἐθνῶν, ἀναγκάζεται νὰ καταφύγη ἐντὸς τῆς ὄχυρᾶς Λαμίας. Ἐνταῦθα ἐπολιόρησεν αὐτὸν ὁ Λεωσθένης, ἀλλὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν πληγωθεὶς καιρίως εἰς τὴν κεφαλὴν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐτελεύτησε. Πρὸ τούτου ἔτι, οἱ Αἰτωλοὶ εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ τοῦ στρατοπέδου, διὰ τινὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ὑποθέσεις. Ἦδη ἀπῆλθον οἴκαδε καὶ ἄλλοι, ὥστε ὁ στρατὸς ἠλαττώθη πολὺ. Ἡ δεινότερα ὁμως ζημίᾳ ἦν ἔπαθεν ἦτο ὁ τοῦ Λεωσθένους θάνατος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο μὲν νέος, διότι εἶδομεν τὸν Φωκίωνα ὀνομαζόμενον αὐτὸν μείρακιον, ἀλλ' εἶχεν ἤδη, ὡς φαίνεται, οὐ μικρὰν τοῦ πολέμου πείραν, μέγα ἰδίως κτησάμενος παρὰ τοῖς μισθοφόροις ὄνομα· ἐτιμᾶτο δὲ καὶ παρὰ τῶν Μακεδόνων, καθὸ διατελέσας ἄλλοτε ἑταῖρος Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως, καὶ μάλιστα διέπρεπε κατὰ τὸν παρόντα πόλεμον, εὐλόγως θεωρηθεὶς ὡς ψυχὴ τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος. Ὅθεν αὐτοῦ θανόντος, ἐνεκρώθησαν οἱ σύμμαχοι, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ μόνος στρατηγὸς ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτὸν ἐπαξίως, ὁ Φωκίων, δὲν ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα τοῦτον. Ὁ Φωκίων ἐνόμισε πάντοτε ἐπισφαλῆ τὴν ἔκβασιν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν συνθήειάν του, ἐξέφρασε ποτε τὴν πεποιθησὶν ταύτην δι' εἰκόνας χαριεστάτης· διότι, ἔτι πρὸ τῆς νίκης, ἐρωτηθεὶς πῶς φαίνονται αὐτῷ αἱ ὑπὸ τοῦ Λεωσθένους παρασκευασθεῖσαι δυνάμεις· « Καλῶς, ἔφη, πρὸς τὸ στάδιον (ὃ ἐστὶ πρὸς τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀγῶνος)· τὸν δὲ δόλιχον τοῦ πολέμου (ὃ ἐστὶ τὴν παράτασιν αὐτοῦ) φοβοῦμαι, μήτε χρήματα τῆς πόλεως ἕτερα, μήτε ναῦς, μήτε ὀπλίτας ἐχούσης.» Προεχειρίσθη λοιπὸν στρατηγὸς ὁ Ἀντίφιλος, ὅστις λέγεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου « ἀνὴρ συνέσει στρατηγικῇ καὶ ἀνδρείαᾳ διαφέρων, » ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἦτο ἐνάμιλλος τῶν νέων κινδύνων οἵτινες ἐπῆλθον ἤδη ἀπὸ τῆς Μακεδονίας.

Ὁ Ἀντίπατρος εἶχε ζητήσει ἐξ ἀρχῆς ἀπανταχόθεν ἐπικουρίας. Ὁ Κρατερός ἦτο εἰσέτι μακρὰν, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ πλησιέστερος τοῦ Ἀντιπάτρου γείτων, ὁ σατράπης τῆς Θράκης Λυσίμαχος, ἀπησχολεῖτο καὶ αὐτὸς ὑπὸ δεινῆς τιμῆς τοῦ Ὀδρουσῶν βασιλέως Σεύθου στάσεως. Δὲν ὑπελείπετο λοιπὸν εἰμὴ ὁ τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγίας ἡγεμὼν Λεοννάτος, ὅστις, παρεσκευασμένος ὦν νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Εὐμένους κατὰ τοῦ Ἀριαράθου τῆς Καππαδοκίας, ἔδραμεν ἤδη εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀντιπάτρου συνεπαγόμενος 20,000 πεζῶν καὶ 2000 ἰππέων, καὶ ἔφθασεν εἰς Θεσσαλίαν περὶ φεβρουάριον τοῦ 322. Ὁ Ἀντίφιλος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμίας, ἵνα ἀντιπαραταχθῆ κατὰ τοῦ νέου τούτου πολεμίου, καθ' οὗ ἐπεξῆλθε τοσοῦτῳ μᾶλλον θαρρούντως ὅσῳ, μετὰ τὴν πρώτην νίκην τοῦ Λεωσθένους, εἶχον ἐγκαταλίπει τοὺς Μακεδόνας οἱ Θεσσαλοὶ προσελθόντες εἰς τὴν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων συμμαχίαν. Καὶ τῶντι, συγκροτηθείσης ἰππομαχίας κρατερᾶς, ὑπενέδωκαν μὲν οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς, ἔπεσε δὲ ὁ Λεοννάτος. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ νίκη μικρὸν ὠφέλησε τοὺς συμμαχοὺς.

Τὸ πεζικὸν τῶν Μακεδόνων εἶχε μείνει ἀκέραιον· ὁ Ἀντίπατρος ἐξεληθὼν ἤδη τῆς Λαμίας, ἠνώθη μετ' αὐτοῦ καὶ καταλαβὼν ὄχυρά τινα ὑψώματα, ὅπου ὁ Ἀντίφιλος δὲν ἐτόλμα νὰ τὸν προσβάλλῃ, περιέμενεν ἐν ἀσφαλείᾳ τὸν ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν αὐτοῦ Κρατερόν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἠττῶντο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανειλημμένως κατὰ θάλασσαν. Οἱ Μακεδόνες εἶχον συγκροτήσει στόλον ἰσχυρόν 240 πλοίων ὑπὸ Κλεῖτον, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν μὲν, ὡς εἶδομεν, πολλὰ καὶ μεγάλα, ἐπὶ πολὺν ὅμως χρόνον οὐδὲν λόγου ἄξιον ἐξετέλεσαν, ἐπὶ τέλους δὲ μόλις παρεσκεύασαν 170 πλοῖα, ἐν ἀρχῇ τοῦ 322 ἔτους, ὑπὸ Ἡετίωνα. Ἡ πόλις προσεδόκα τέρατα καὶ σημεῖα ἀπὸ αὐτόν· καὶ ἀληθῶς μίαν τῶν ἡμερῶν ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, ἐρχόμενος ἀπὸ τοῦ στόλου, τοῦ ἀντιπαραταχθέντος περὶ Ἀμοργόν, πρὸς τοὺς Μακεδόνας, εἰσελαύνει ἐστεφανωμένος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἀναγγέλλει ὅτι νενικήκασι καὶ γράφει ψήφισμα διατάσσον νὰ θύσωσιν εὐαγγέλια καὶ νὰ ποιήσωσι κρεοδαισίαν κατὰ φυλὴν. Ἀλλ' ἔτι πανηγυριζούσης τῆς πόλεως, καταφθάνουσιν εἰς Πειραιᾶ τὰ λείψανα τοῦ οἰκτρῶς κατατροπωθέντος στόλου τῶν Ἀθηναίων. Τότε ὁ δῆμος ὀργισθεὶς κατεξάνεστη κατὰ τοῦ Στρατοκλέους, ὁ δὲ ἀναιδὴς οὗτος ἄνθρωπος, θρασέως ὑποστάς τὸν θόρυβον, «Εἶτα, εἶπε, τί πεπόνθατε δεινὸν εἰ δύο ἡμέρας ἠδέως γεγόνατε ;» Καὶ τοιοῦ-

τους άνεχομένη προστάτας ή πόλις ήλπίζε να κατισχύση ποτέ τών Μακεδόνων. Ο μακεδονικός στόλος παρέπλευσε τότε τήν Πελοπόννησον και τὰ τῆς Αἰτωλίας παράλια, ἵνα ἀναχαιτίση τοὺς αὐτόθι συμμάχους τών Ἀθηναίων· και ἐνταῦθα ἠττῶνται αὐθις αἱ τών Ἀθηναίων νῆες, περὶ Ἐχινάδας, μία δὲ μοῖρα Μακεδόνων ὑπὸ Μικίωνα, καταδιώξασα τὰ λείψανα τών ἀντιπάλων, ἀποβιβάζει εἰς Ῥαμνοῦντα ἰκανήν τινα δύναμιν και λεηλατεῖ δεινῶς ἅπασαν τήν λεγομένην Παραλίαν (σελ. 237 τοῦ πρώτου τόμου). Φόβος και τρόμος κατέλαβον ἤδη τὰς Ἀθήνας, ὁ δὲ Φωκίων ἔσπευσε νὰ ἐξαγάγη τοὺς πολίτας κατὰ τών πολεμίων. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἤξευρον πλέον τί ἐστι πειθαρχία, και ἠξίουσαν ὅλοι νὰ στρατηγῶσιν. Ο εἰς ἐφώναζε νὰ καταλάβωσι τοῦτον τὸν λόφον, ἄλλος νὰ περιπέμψωσιν ἐκεῖ τοὺς ἰππεῖς, ἄλλος ἐδῶ νὰ στρατοπεδεύσωσιν, ὥστε ἔφερον εἰς ἀπελπισίαν τὸν δυστυχῆ Φωκίωνα, ἀνακράξαντα «ὦ Ἡράκλεις, ὡς πολλοὺς ὀρῶ στρατηγούς, ὀλίγους δὲ στρατιώτας!» Τελευταῖον, παρατάξαντος αὐτοῦ τοὺς ὀπλίτας, εἰς ἐξ αὐτῶν, γαυριῶν ἐπ' ἀνδρείχ, προῆλθεν αὐτογνωμόνως πολὺ πρὸ τών ἄλλων· μόλις ὅμως εἶδεν ἄνδρα πολέμιον ἐξορμήσαντα ἐπ' αὐτὸν, φοβηθεὶς ἐτρέπη πάλιν πρὸς τὰ ὀπίσω· ὁ δὲ Φωκίων, ταῦτα θεωρῶν «ὦ μειράκιον, εἶπεν, οὐκ αἰδῆ δύο τάξεις ἀπολελοιπῶς, ἦν ἐτάχθης ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, και πάλιν ἐφ' ἦν σεαυτὸν ἔταξας;» Κατ' εὐτυχίαν χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ συνετοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ἐτρέπησαν οἱ ἀποβιβασθέντες, ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ αὐτὸς ὁ Μικίων, ἠ δ' Ἀττικὴ ἀπηλλάγη τών πολεμίων.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους τοῦ 322, ὁ Κρατερός μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ἀντιπάτρου συνεποσώθη εἰς 40,000 πεζῶν, 5000 ἰππέων και 3000 τοξοτῶν και σφενδονητῶν· συγκροτηθείσης δὲ περὶ Κραννῶνα τῆς Θεσσαλίας μάχης κρισίμου, ἠττῶνται οἱ περὶ τὸν Ἀντίφιλον, διαλύονται οἱ σύμμαχοι, αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις ἀλίσκονται, αἱ πλεῖσται ἄλλαι Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐπιτυγχάνουσι κατ' αἴτησιν των συνθήκας εἰρηνικᾶς, μόνοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι και οἱ Αἰτωλοὶ ἐγκαρτεροῦσιν ἀνθιστάμενοι, διότι ἤξευρον ὅτι οἱ Μακεδόνες οὐδένα δέχονται πρὸς αὐτοὺς συμβιβασμόν. Οἱ Αἰτωλοὶ ὅμως, μετὰ τήν πρώτην αὐτῶν ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀναχώρησιν, δὲν φαίνονται πλέον ἐπανελθόντες εἰς αὐτὸ, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, μὴ τολμήσαντες μόνοι νὰ ὑπερασπίσωσι τὰς Θερμοπύλας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Ἀντίπατρος ἀκωλύτως εἰσῆλασεν εἰς Βοιωτίαν και ἐστρατοπέδευσε περὶ

Καδμείαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἠθύμησε παντελῶς. Ὁ Δημοσθένης, ὅστις, ἀνακληθεὶς πρό τινος ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν πρώτων τοῦ πολέμου τούτου κατορθωμάτων, εἶχε συμπράξει εἰς αὐτὸν μετὰ τοῦ ἀρχαίου ζήλου, ὁ Ὑπεριδῆς, ὁ Εὐκράτης, Ἀριστόνικος ὁ Μαραθῶνιος, Ἱμεραῖος ὁ Φαληρεὺς, ἅπαντες ἐν γένει οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος, ἔσπευσαν νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πόλεως· ὑπερίσχυσαν δὲ οἱ τούτων ἀντίπαλοι καὶ ἀπεστάλησαν ἀμέσως πρὸς τὸν ἐν Θήβαις Ἀντίπατρον πρέσβεις ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Δημάδης καὶ ὁ Φωκίων.

Ἡ πρώτη αἴτησις ἦν ὁ Φωκίων ὑπέβαλεν εἰς τὸν νικηφόρον Μακεδόνᾳ ἦτο νὰ μὴ καταβῆ ὁ στρατὸς εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ἤδη διέμενεν, ἐν Βοιωτίᾳ, νὰ συνομολογηθῆ ἡ εἰρήνη. Ὁ Κρατερός παρετήρησεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἄδικον, ἀλλ' ὁ Ἀντίπατρος, λαβόμενος αὐτοῦ τῆς δεξιᾶς «δοτέον, εἶπε, Φωκίωσι, ταύτην τὴν χάριν.» Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμως ἀπήτησε νὰ παραδοθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν διάκρισιν αὐτοῦ. Κομισθείσης εἰς Ἀθήνας τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης ὁ δῆμος ἐνόμισεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ὑποταχθῆ καὶ ἐξαπέστειλε νέους εἰς Θήβας πρέσβεις ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ὅσον ἐνδέχεται ἐπιεικεστέρους ὅρους· ὁ δ' Ἀντίπατρος ἀπήντησεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην εἰρήνης καὶ συμμαχίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι θέλουσι παραδώσει αὐτῷ τὸν Δημοσθένην, τὸν Ὑπεριδῆν καὶ τοὺς ἄλλους κυρίους τῶν Μακεδόνων ἀνταγωνιστάς· ὅτι τὸ πολίτευμα θέλει μεταβληθῆ ἀπὸ καθαρῶς δημοκρατικοῦ εἰς τιμοκρατικόν· ὅτι μακεδονικὴ φρουρὰ θέλει καταλάβει τὴν Μουνυχίαν, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν· ὅτι ἡ πόλις θέλει καταβάλλει τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου καὶ πρὸς τούτοις χρηματικὴν ποινὴν διὰ τὴν ἀπὸ τῆς συμμαχίας ἀποστασίαν· ὅτι τέλος ἀφαιροῦνται ἀπ' αὐτῆς αἱ νῆσοι Λῆμνος, Ἴμβρος, Σκύρος καὶ προσέτι ὁ Ὠρωπὸς, ἐπιφυλάττεται δὲ εἰς τὴν ἐν Βαβυλῶνι βασιλείαν ν' ἀποφασίσῃ ἂν οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἐξακολουθεῖ κατέχοντες τὴν Σάμον. Ὁ Φωκίων, εἰς ὧν τῶν πρέσβεων, παρεκάλεισε νὰ μὴ τεθῆ τοῦλάχιστον φρουρὰ εἰς Μουνυχίαν. Ἀλλ' ὁ Ἀντίπατρος τὸν ἠρώτησε τότε ἂν ἐγγυᾶται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν θέλουσι διαταράξει πάλιν τὴν εἰρήνην. Σιωπήσαντος δὲ ἐκείνου καὶ διστάζοντος ν' ἀποκριθῆ, ὁ παρὰ τῷ Ἀντιπάλτρῳ διατελῶν Ἀθηναῖος Καλλιμέδων ὁ Κάραβος «εἰάν δ' οὗτος, ὦ Ἀντίπατρε, ἀνέ-

κραξε, φλυαρῆ, σὺ πιστεύσεις, και οὐ πράξεις ἅ ἔγνωκας.» Ὅθεν ὁ στρατηγὸς διέταξε νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὰ ἀποφασισθέντα, τοῦτο μόνον τὸ φιλόανθρωπον και ὄντως προφητικὸν προσθεῖς, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν χρηστὸν γέροντα· «ὦ Φωκίων, ἡμεῖς πάντα σοι χαρίζεσθαι βουλόμεθα, πλὴν τῶν και σὲ ἀπολούντων και ἡμᾶς.»

Κατὰ Σεπτέμβριον λοιπὸν τοῦ 322 ἔτους, μακεδονικὴ φρουρὰ ὑπὸ Μένυλλον κατέλαβε τὴν Μουνυχίαν, και ἐν τῷ ἅμα ἐτροπολογήθη τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀντιπάτρου. Πολῖται ἤδη ἐλογίσθησαν μόνοι οἱ κεκτημένοι πλείω δραχμῶν διςχιλίων· εὑρέθησαν δὲ τοιοῦτοι 9000. Οἱ ὀλιγώτερα τοῦ ποσοῦ ἐκείνου ἢ μηδὲν ἔχοντες, ἐστερήθησαν παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος, και οἱ βουλόμενοι ἐξ αὐτῶν ἔλαβον χώραν εἰς κατοίκησιν ἐν τῇ Θράκῃ· εὑρέθησαν δὲ τοιοῦτοι 22,000. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Περδίκκας, ὡς ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ, ἀπέφρασε ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, ὅτι ἡ Σάμος θέλει ἀποδοθῆ εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῆς κατοίκους. Ἀλλ' ἔμενον ἔτι νὰ ἐκτελεσθῆ εἰς τῶν κυριωτάτων ὄρων τῆς συνθήκης, ἡ τῶν ἀντιμακεδονιστῶν ῥητόρων παράδοσις. Ἐπειδὴ οὗτοι εἶχον ἐν τῷ μεταξύ φύγει, κατεδικάσθησαν ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δημάδου εἰς θάνατον ἐρήμην, ὁ δὲ Ἀντίπατρος ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς. Ὁ Ἀντίπατρος εἰσῆλθεν ἤδη εἰς τὴν Πελοπόννησον, μετερρύθμισεν ἀπανταχοῦ τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα ὅπως τὸ ἐν Ἀθήναις, ἠξιώθη ἀπανταχοῦ χρυσῶν στεφάνων και ἄλλων τιμῶν ὡς ἀνορθωτῆς τῆς ἡσυχίας και τῆς τάξεως, ἔπειτα δὲ ἐξαπέστειλε πρὸς καταδίωξιν τῶν φυγάδων μοῖραν στρατιωτῶν ὑπὸ τὸν Θούριον· τὸ γένος Ἀρχίαν, διατελέσαντα ἄλλοτε τραγωδίας ὑποκριτὴν, ἔκτοτε δὲ στιγματισθέντα διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Φυγαδοθήρου. Ὁ Ὑπερείδης, ὁ Ἰμεραῖος, ὁ Ἀριστόνικος, ὁ Εὐκράτης συνελήφθησαν ἐν Αἰγίνῃ και ἀπαχθέντες εἰς Κλεωνὰς τῆς Ἀργολίδος ὅπου διέτριβεν ὁ Ἀντίπατρος, ἐκεῖ διὰ βασάνων ἐθανατώθησαν. Ὁ δὲ Δημοσθένης εἶχε καταφύγει εἰς τὸ ἐν Καλαυρίᾳ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οἱ διώκται αὐτοῦ θέλουσι σεβασθῆ τὸ ἄσυλον τοῦτο. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθὼν ὁ Ἀρχίας μετὰ τῶν δυρυφόρων και ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ μεγάλου ῥήτορος, καθημένου παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐζήτησε διὰ πολλῶν ἐπιεικῶν λόγων και ὑποσχέσεων, ν' ἀπεσπᾶσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Ἐκεῖνος ὁμως μὴ πειθόμενος και ἀναβλέψας πρὸς τὸν ἀπεσταλλόμενον τοῦ Ἀντιπάτρου, «ὦ Ἀρχία, εἶπεν, οὔτε ὑποκρινόμενός με ἔπει-

σας πώποτε, οὔτε νῦν πείσεις ἐπαγγελόμενος.» Τότε ἀρξαμένου τοῦ Ἀρχίου ἀπειλεῖν μετ' ὀργῆς· «νῦν, εἶπε, λέγεις τὰ ἐκ τοῦ μακεδονικοῦ τρίποδος, ἄρτι δὲ ὑποκρίνου. Μικρὸν οὖν ἐπίσχεσ, ὅπως ἐπιστείλω τι τοῖς οἴκοι.» Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ ναοῦ, κατέπιε δηλητηριὸν ὅπερ πρὸ καιροῦ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ προσδοκῶν αἰείποτε τοιοῦτόν τινα κίνδυνον καὶ ἐκάθησεν. Οἱ παρὰ τὰς θύρας δορυφόροι, ἰδόντες αὐτὸν καλύψαντα καὶ κλίναντα τὴν κεφαλὴν, ἐνέπαιζον τὸν ἄνδρα ὡς μαλακὸν καὶ ἄνανδρον· ὁ δ' Ἀρχίας προσελθὼν, προσεκάλει αὐτὸν νὰ ἐγερθῆ, ἐπαγγελόμενος αὐτῆς διαλλαγὰς πρὸς τὸν Ἀντίπατρον. Τότε ὁ Δημοσθένης ὅστις συνησθάνετο ἤδη τὴν ἐνέργειαν τοῦ δηλητηρίου, ἀποκαλύψας τὴν κεφαλὴν καὶ διαβλέψας πρὸς τὸν Ἀρχίαν· «τόρα, εἶπε, δύνασαι νὰ ὑποκριθῆς τὸν τῆς τραγωδίας Κρέοντα καὶ νὰ ρίψῃς ἄταφον τὸ σῶμα τοῦτο.» Προῆλθε δὲ τρέμων, καὶ ἅμα παρήλλαξε τὸν βωμὸν, ἔπεσε καὶ στενάξας ἀφῆκε τὴν ψυχὴν.

Τοιουτοτρόπως ἐτελεύτησεν ὁ Δημοσθένης, ρήτωρ ἀπαράμιλλος, πολιτικὸς ἀνὴρ ἀτυχῆς. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ὑπῆρξαν οἱ ἀληθεῖς ἐπιτάφιοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων λόγοι. Ἡ πόλις αὕτη ἡ παραγαγοῦσα τοὺς καλλίστους τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας καρπούς, ἦτο δίκαιον νὰ τύχῃ τοιοῦτου ἐπικηδείου μέλους, οὐδ' ἀνεδείχθη ἴσως ὁ Δημοσθένης τοσοῦτον μέγας περὶ τὴν ῥητορικὴν τέχνην, εἰμὴ διότι τοσοῦτον ἀπέβη ἀτυχῆς κατὰ τὸ πολιτικὸν στάδιον. Ὁ λόγος δύναται νὰ ἐπικαλλύνη καὶ ἥττας καὶ νίκας. Ἄλλ' ἡ ὑπὲρ τῶν συμφορῶν συνηγορία θέλει εἶναι αἰείποτε ἐργωδεστέρα ὅλων τῶν ἐγκωμίων ὅσα εἰμποροῦν νὰ προκαλέσωσιν οἱ λαμπρότατοι τῶν θριάμβων.

Ὁ Ἀντίπατρος ἀπέβη ἤδη παντοδύναμος ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τοσοῦτω μᾶλλον παντοδύναμος ὅσῳ ἐφρόντισεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προσοικειωθῆ τὸν καλὸν καὶ γαθὸν Κρατερὸν, στρατηγὸν ἐπιφανῆ τὸν ὁποῖον ἐξαιρέτως μὲν ἐτίμα ὁ Ἀλέξανδρος, οὐδὲν ἥττον δὲ ἠγάπα καὶ εὐλαβεῖτο ὁ δῆμος καὶ ὁ στρατός. Ὁ Ἀντίπατρος ἐνειμὲν αὐτῷ τιμὰς μεγάλας καὶ δῶρα πολυτελῆ, καὶ ἔδωκε σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Φίλαν, πολυθρύλητον διὰ τὸ κάλλος καὶ τὰ εὐγενῆ φρονήματα. Μόνοι ἔτι ἀνθίσταντο ἐν Ἑλλάδι οἱ Αἰτωλοί. Ὅθεν τούτους ἐπεχείρησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 322 νὰ δαμάσωσιν οἱ δύο στρατηγοί, εἰσβαλόντες εἰς τὴν Αἰτωλίαν μετὰ 30,000 πεζῶν καὶ 2,500 ἰππέων. Καὶ ἀφοῦ ὑπέστησαν αὐτόθι ἀγῶνας δεινοὺς, εἶχον ἤδη φέρει τοὺς Αἰτωλοὺς εἰς ἐντελῆ ἀπόγνωσιν, ὅτε αἰφνης κατέρησεν εἰς τὸ μακεδονικὸν στρατόπεδον, ὡς φυγὰς. ὁ

τῆς μεγάλης Φρυγίας σατράπης Ἀντίγονος κομίζων ἀγγελίας, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ἀντίπατρος ἀπεφάσισε νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἀσίαν. Ἀνέβαλε λοιπὸν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν τὴν ἐντελῆ τῶν Αἰτωλῶν ὑποταγὴν, καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς εἰρήνην ἐπεικῆ.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀντίγονος εἶχε διαταχθῆ ὑπὸ τοῦ Περδίκκου νὰ συνδράμῃ τὸν Εὐμένη περὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπιτραπέισης αὐτῷ σατραπείας. Ὁ Ἀντίγονος, μὴ νομίζων συμφέρουσαν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιχείρησιν, ἀπεποιήθη νὰ ὑπακούσῃ. Ὁ δὲ Ἐπιμελητῆς, θέλων πρὸ πάντων νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πιστὸν Εὐμένη, ἀνέλαβεν αὐτὸς μεθ' ὅλου τοῦ κεντρικοῦ στρατοῦ τῆς βασιλείας νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Ἀριαράθην, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 322, κατατροπώσας τοῦτον διὰ νίκης λαμπρᾶς, καὶ φονεύσας, παρέδωκε τὴν Καππαδοκίαν εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ. Τότε ἐκάλεσε τὸν Ἀντίγονον νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιόν του ἵνα ἀπολογηθῆ· καὶ ἐνταῦτῳ ἐξεπολιορκησε δύο ἐν τῇ Πισιδικῇ πόλεις, τὴν τῶν Λαρανδέων καὶ τὴν τῶν Ἰσαυρέων, ἵνα διευκολύνῃ τὴν εἰς Φρυγίαν εἰσοδὸν, ἐὰν ὁ Ἀντίγονος, παρακούσας αὐτῆς, τολμήσῃ ν' ἀντισταθῆ. Ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος, οὔτε νὰ παραδοθῆ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἐνόμισε συνετὸν, οὔτε δυνατὸν ν' ἀνταγωνισθῆ μόνος πρὸς ἐκεῖνον· καὶ, τούτου ἕνεκα, παραλαβὼν τὸν υἱὸν Δημήτριον καὶ τοὺς φίλους, ἔφυγε διὰ τῆς Ἐφέσου εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, τὸν ὁποῖον ἤλπιζεν εὐλόγως νὰ καταστήσῃ συμμέτοχον τοῦ ἀγῶνος.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀντίπατρος προαιρούμενος νὰ συνάψῃ ὅσον ἐνδέχεται στενότερον πρὸς τὸν Περδίκκον δεσμὸν, ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἐτέραν τῶν θυγατέρων, τὴν Νίκαιαν. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα Ὀλυμπιάς, ἡ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου μήτηρ, ἥτις ἐμίσει τὸν Ἀντίπατρον ὅπως, ἐν τῇ ἀγριότητι τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἤξευρε νὰ μισῆ, προέτεινεν εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν ἰδίαν αὐτῆς θυγατέρα Κλεοπάτραν, τὴν χήραν τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου Ἀλεξάνδρου, καὶ ἐπεμψεν αὐτὴν ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀσίαν. Ὁ τελευταῖος οὗτος γάμος συνέφερε τὰ μέγιστα εἰς τὸν Περδίκκον, διότι προσήγγιζεν αὐτὸν ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ ὁποίου ὠρέγετο· ὁ Ἐπιμελητῆς ὁμως, μὴ θεωρῶν φρόνιμον ἔτι νὰ καταστήσῃ πολέμιον τὸν Ἀντίπατρον, ἔγημε μὲν τὴν Νίκαιαν, ἔμελλε δὲ ἅμα γενόμενος κύριος ἀσφαλῆς τῶν ἐν Ἀσίᾳ πραγμάτων, ν' ἀποπέμψῃ ἐκείνην καὶ λαβὼν σύζυγον τὴν Κλεοπάτραν, νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ στρατηγοῦ τῆς Εὐρώπης. Τοῦτο δὲ μαθὼν ἐγ-

καίρως ὁ Ἀντίπατρος, ἔαπευσε νὰ διαλύσῃ τὸν πρὸς Αἰτωλοὺς πόλεμον καὶ καταλιπὼν ἐν Μακεδονίᾳ στρατηγὸν τὸν Πολυσπέρχοντα, ἐστράτευσεν, ἐν ἔαρι τοῦ 321, μετὰ τοῦ Κρατεροῦ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν. Ὁ Ἀντιγόνος, ὡς φαίνεται, ἐστρατήγει τοῦ στόλου αὐτῶν.

Τὰ κατὰ τὸν Ἐπιμελητὴν ἀπέβησαν ἐντεῦθεν τοσοῦτω μᾶλλον δεινὰ, ὅσω καὶ ἄλλαι εἶχον παραχθῆ, ἐν τῷ μεταξὺ, περὶ αὐτὸν δυσκολίαι. Ὁ βασιλεὺς Φίλιππος εἶχε γεννήσει ἀπὸ ἰλλυρίδος γυναικὸς θυγατέρα ὀνόματι Κυνάνην, ἣν εἶχε συζεύξει μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἀμύντου, τοῦ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου θανατωθέντος (σελ. 70). Ἡ Κυνάνη ἔχουσα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου θυγατέρα τὴν Εὐρυδίκην, οὗσα δὲ καὶ φιλόδοξος καὶ τολμηρὰ, ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ δώσῃ τὴν θυγατέρα της σύζυγον εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα Ἀρριδαῖον Φίλιππον καὶ ἀπῆλθεν ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀσίαν. Ὁ δὲ Περδίκκας ἐπέτυχεν μὲν νὰ δολοφονήσῃ καθ' ὄδον τὴν Κυνάνην, ὑπέικων δὲ εἰς τὰς κραυγὰς τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἦτο ἔτι ἀφωσιωμένος εἰς πάντας τοὺς γόνους τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ἠναγκάσθη οὐ μόνον νὰ φεισθῆ τῆς Εὐρυδίκης, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποσχεθῆ τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀρριδαίου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη νέα τοῦ Περδίκκου δυσκολία, διότι ἡ Εὐρυδίκη ἦτο οὐδὲν ἥττον τῆς μητρὸς φίλαρχος, καὶ ὡς σύζυγος τοῦ βασιλέως ἠδύνατο νὰ παρεμβάλλῃ σπουδαῖα κωλύματα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλοδόξων βουλευμάτων τοῦ Ἐπιμελητοῦ. Συγχρόνως δὲ ἀπέστη καὶ ὁ τῆς Αἰγύπτου σατράπης Πτολεμαῖος φίλος ὢν τοῦ Ἀντιγόνου, καὶ συνεμάχησε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν, ἦτοι τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ τοῦ Κρατεροῦ. Ἦτο δὲ ὁ Πτολεμαῖος ἀντίπαλος σφόδρα ἐπικίνδυνος, οὐ μόνον διὰ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ διότι ἦρχε χώρας πλουσιωτάτης, εἰς ἣν προσέθηκε, τῷ 322, καὶ τὴν γείτονα ἑλληνικὴν ἀποικίαν, τὴν Κυρηναϊκὴν.

Οὕτως ἀπὸ μεσημβρίας καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλούμενος ὁ Περδίκκας ἀπεφάσισεν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 321, αὐτὸς μὲν νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον κατὰ τοῦ Πτολεμαίου, τὰ δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν πιστὸν Εὐμένην· καὶ ἐπὶ τούτῳ, παρεκτὸς τῆς ἐξ ἀρχῆς δοθείσης αὐτῷ σατραπείας τῆς Καππαδοκίας καὶ Παφλαγονίας, ἀνέθηκαν ἤδη εἰς αὐτὸν τὴν τε μικρὰν καὶ τὴν μεγάλην Φρυγίαν, χηρευούσας ἀμφοτέρας, τὴν μὲν διὰ τὸν θάνατον τοῦ Λεοννάτου, τὴν δὲ ἕνεκα τῆς τοῦ Ἀντιγόνου φυγῆς, κατέστησεν ἐν γένει τὸν ἄνδρα αὐτοκράτορα στρατηγὸν ὅλων τῶν ἐντὸς τοῦ Ταύρου χωρῶν καὶ σατραπῶν, κατέλιπεν

αὐτῷ ἀξιόλογον δύναμιν καὶ παρήγγειλεν ἰδίως νὰ ἐπιτηρῇ τὸν Ἑλλήσποντον, ἵνα διακωλύσῃ πᾶσαν τῶν πολεμίων διάβασιν. Ἄλλ' ὅσω μεγάλη καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιτραπέισα εἰς τὸν Εὐμένη δύναμις, αἱ δυσχέρειαί πρὸς ἃς εἶχε νὰ παλαίσῃ ἦσαν ἔτι μεγαλύτεραι. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ἦτο Ἑλλην καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν ἐφθονεῖτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων· ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ ἔδει νὰ πολεμήσῃ πρὸς Ἀντίπατρον καὶ Κρατερόν, ἄνδρας τοὺς ὁποίους ἅπας ὁ Μακεδονικὸς στρατὸς εὐλαβεῖτο καὶ ἠγάπα. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, αὐτὸς τοῦ Περδίκκου ὁ ἀδελφὸς Ἀλέτας εἶπεν εἰλικρινῶς εἰς τὸν Εὐμένη ὅτι οἱ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι Μακεδόνες ἀποποιοῦνται ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς περιφανεῖς ἐκείνους φίλους τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Οἱ πλεῖστοι σατράπαι δὲν ἦσαν πιστοί, ὁ δὲ Ἀρμενίας Νεοπτόλεμος ἀναφανδὸν συνησπίσθη μετ' ὀλίγον πρὸς τοὺς πολεμίους. Πᾶς ἄλλος ἴσως ἤθελε καταβληθῆ ὑπὸ τηλικούτων περιστοιχιζόμενος κινδύνων· ἀλλὰ τότε ἀνεφάνη διατὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος τοιαύτην εἶχεν εἰς τὸν Εὐμένη ὑπόληψιν, οὐ μόνον ὡς ἀρχιγραμματέα, ἀλλὰ καὶ ὡς στρατηγόν.

Ὁ Εὐμένης βλέπων ὅτι δι' Ἀσιανῶν μόνον στρατευμάτων ὤφειλε ν' ἀντιταχθῆ εἰς τὰ κράτιστα μακεδονικὰ τάγματα τὰ ὁποῖα ἐπήγοντο ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερός, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ περιμεῖνῃ αὐτὰ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἑλλήσποντον χώρας, προτιμήσας νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν πιστὴν Καππαδοκίαν, νὰ ἀφήσῃ τοὺς πολεμίους νὰ προχωρήσωσιν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἔπειτα ἐκ πλαγίου νὰ ἀπειλήσῃ αὐτούς. Εἶχον δὲ ἤδη οὗτοι περάσει τὸν Ἑλλήσποντον καὶ πλησιάσει εἰς τὴν μεγάλην Φρυγίαν, ὅτε ὁ Εὐμένης βεβαιωθείς περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Νεοπτολέμου, προσεκάλεσεν αὐτόν νὰ ἔλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν Καππαδοκίαν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ. Παρακούσαντα δὲ προσέβαλεν αὐτόν ἀνευ ἀναβολῆς καὶ, διὰ τῶν ἀρίστων Καππαδοκῶν ἰππέων, ἐντελῶς κατετρόπωσεν, ἀναγκάσας καὶ αὐτὸ τὸ μακεδονικὸν πέζικόν νὰ παραδώσῃ τὰ ὄπλα καὶ νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν Περδίκκον.

Ὁλίγον πρὸ τῆς μάχης ταύτης, ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερός εἶχον διαβιβάσει εἰς τὸν Εὐμένη λαμπροτάτας προτάσεις, ἐὰν ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν Ἐπιμελητὴν· ἀλλ' ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Καρδιανὸς, καίτοι ἀρχαῖος καὶ στενὸς ὢν φίλος τοῦ Κρατεροῦ, ἀπέκρουσε τὴν προδοσίαν. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν μὲ τὴν τοιαύτην ἐκείνου ἀπάντησιν, ἐφθασεν εἰς τὸ μακεδονικὸν στρατόπεδον ὁ Νεοπτόλεμος, φεύγων ἀπὸ τοῦ πεδίου

τῆς μάχης ἐν ᾧ εἶχεν ἡττηθῆ. Ὁ Νεοπτόλεμος ἐβεβαίωσεν ὅτι ἂν ἐπιπέσωσιν ἀμέσως κατὰ τοῦ Εὐμένους θέλουσιν εὖρει αὐτὸν πανηγυρίζοντα μὲν ἔτι τὴν νίκην, ἀπαράσκευον δὲ πρὸς νέους ἀγῶνας καὶ θέλουσιν ὑπερισχύσει τόσῳ πιθανώτερον, ὅσῳ οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ Μακεδόνες, οἱ τὸν Κρατερόν ἀγαπῶντες καὶ εὐλαβούμενοι, εἶναι ἀδύνατον, ἅμᾳ ἀκούσωσι τὴν φωνὴν αὐτοῦ καὶ ἴδωσι τὸν λόφον τῆς περικεφαλαίας αὐτοῦ, νὰ μὴ αὐτομολήσωσι παραυτίκα. Οἱ δύο στρατηγοὶ ἐπέισθησαν εἰς τοὺς λόγους τούτους, ἀναλογιζόμενοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι δὲν συνέφερε νὰ προχωρήσωσιν ἔχοντες εἰς τὰ νῶτα τὸν Εὐμένη. Καὶ ἀπεφασίσθη λοιπὸν ὁ μὲν Ἀντίπατρος, παραλαβὼν μικρὸν τῆς δυνάμεως μέρος, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς Κιλικίαν πορείαν, ὁ δὲ Κρατερός, συνεπαγόμενος 20000 πεζῶν καὶ 2000 ἰππέων, ἀπάντων Μακεδόνων, νὰ ὀρμήσῃ μετὰ τοῦ Νεοπτολέμου κατὰ τοῦ Εὐμένους.

Ἄλλ' ὁ Εὐμένης δὲν ἦτο ἀπαράσκευος· ἤξευρεν ὅτι θέλει προσβληθῆ καὶ ἤξευρεν ὅτι τὸ ὄνομα μόνον τοῦ Κρατεροῦ ἤρκει ἵνα ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Ὅθεν διέδωκε τὴν φήμην, ὅτι οἱ ἐπερχόμενοι πολέμιοι εἶναι ὁ πρὸ μικροῦ ἡττηθεὶς Νεοπτόλεμος καὶ ὁ Πίγρης, οἷτινες, συλλέξαντες Καππαδόκας καὶ Παφλαγόνας ἰππεῖς, θέλουσι νὰ δοκιμάσωσιν αὐθις τὴν τύχην αὐτῶν. Προῆλθε δὲ δι' ὁδῶν πλαγίων, διὰ τῶν ὁποίων οἱ περὶ αὐτὸν οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ λάβωσι παρὰ τῶν πολεμίων εἶδησιν, ὥστε εἶχον ἤδη πλησιάσει οἱ δύο στρατοὶ καὶ ὑπὸ σειρᾶς τινος λόφων μόνον ἐχωρίζοντο, οὐδεὶς δὲ τῶν περὶ τὸν Εὐμένη, οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἀνώτατοι καὶ πιστότατοι ἀξιωματικοὶ ἐγίνωσκον πρὸς τίνα πρόκειται ν' ἀνταγωνισθῶσι.

Τὴν πρωίαν τῆς μάχης ὁ Κρατερός, γινώσκων τὸν Εὐμένη ὀπισθεν τῶν λόφων ἰστάμενον, συνήγαγεν εἰς ἐκκλησίαν τὸ πλῆθος, προήγγειλεν εὐχερῆ τὴν νίκην, διότι οἱ περὶ τὸν προδότην ἐκείνον Μακεδόνες δὲν θέλουσι βεβαίως ἐπιμείνει πολεμοῦντες πρὸς ἀδελφοὺς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν ἡγεμόνα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐὰν νικήσωσι, νὰ διαρπάσωσιν ἀπάσας τῶν πολεμίων τὰς ἀποσκευάς. Ταῦτα δὲ εἰπὼν, διεκόσμησε τὴν δύναμιν, τάξας ἐν τῷ μέσῳ τὴν φάλαγγα καὶ τὸ ἄλλο πεζικόν, εἰς δὲ τὰ ἄκρα τὸ ἰππικὸν τὸ ὁποῖον ἐμελλεν ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐπίθεσιν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι αὕτη θέλει ἀρκέσει ἵνα διαλύσῃ τοὺς ἀντιπάλους· καὶ τοῦ μὲν δεξιοῦ κέρατος ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν στρατηγίαν, τὸ δ' ἀριστερὸν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Νεοπτόλεμον. Παρέταξε δὲ καὶ ὁ Εὐμένης τὸν ἴδιον στρατόν. Τὸ ἐν τῷ μέσῳ τεθὲν πεζικόν αὐτοῦ

συνεποσοῦτο μὲν εἰς 20,000, ἀλλὰ συγκείμενον τὸ πλεῖστον ἐκ βαρβάρων δὲν ἦτο ἐνάμιλλον τῆς ἀντιπάλου φάλαγγος. Ὅθεν ἰδίως ἤλπισεν ὁ Εὐμένης εἰς τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ καὶ ἄριστον ἵππικόν, τὸ ἐκ 5,000 μὲν ἀνδρῶν συνιστάμενον, διανεμηθὲν δὲ εἰς τὰς δύο πτέρυγας. Ἐκ τούτων εἰς τὴν ἀριστεράν, ἀντικρὺ τοῦ Κρατεροῦ, ἔταξε δύο ἄσιανὰς ἵππαρχίας ὑπὸ τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ Φαρνάβαζον καὶ τὸν Τενέδιον Φοίνικα, διακελευσάμενος, ὀφθέντων τῶν πολεμίων, νὰ ὀρμήσωσι κατὰ τάχος καὶ νὰ συμπλακῶσι, μὴ ὑπενδίδοντες ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, μὴ προσέχοντες εἰς κάμμιαν τῶν ἐχθρῶν φωνήν, καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι οὐδεμίαν αὐτῶν περὶ συμβιβασμοῦ πρότασιν. Αὐτὸς δὲ τοὺς ἐρωμενεστάτους ἵππεῖς τριακοσίους ὡς ἄγημα συντάξας, καὶ παρελάσας ἐπὶ τὸ δεξιόν, ἔμελλε ν' ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς περὶ Νεοπτόλεμον.

Καὶ ἤδη ἡ ἵππικὴ τοῦ Εὐμένους παράταξις, ὑπερβαλοῦσα τὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πεδίου τῆς μάχης λόφον, ὤφθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἐπερχομένη μετὰ λαμπροῦ παιᾶνος καὶ ἀλαλαγμοῦ ἐπὶ τὴν ἔφοδον. Ὁ Κρατερός ἐξεπλάγη ἰδὼν τὰ συμβαίνοντα· καὶ λαιδορήσας πολλὰ τὸν Νεοπτόλεμον, τὸν ἀξιώσχαντα ὅτι οἱ Μακεδόνες θέλουσιν αὐτομολῆσαι, ἔπειτα παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναδειχθῶσιν ἄνδρες ἀγχοῖ καὶ ἀντεξήλασε. Βαρεῖα ἐγένετο ἡ πρώτη σύρραξις· καὶ τῶν δοράτων ταχέως συντριβέντων, ὁ ἀγὼν ἐτρέπη εἰς φοβεράν ξιφομαχίαν· οὐδὲ κατήσχυνεν ὁ Κρατερός τὴν πρὸς αὐτὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου εὐνοίαν, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν κατέβαλε, πολλάκις δὲ ἔτρεψε τοὺς ἀντιτεταγμένους· τελευταῖον ὅμως πληγωθεὶς ὑπὸ Θρακὸς ἐκ πλαγίου προσελάσαντος, κατέπεσε τοῦ ἵππου. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι, πεσόντα αὐτὸν, παρήλασαν ἀγνοοῦντες· εἰς δὲ τῶν Εὐμένους στρατηγῶν, ὁ Γοργίας, ἀναγνωρίσας τὸν ἄνδρα καὶ καταβὰς, περιέστησε φρουρὰν περὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, κακῶς ἤδη διακειμένου καὶ πνέοντος τὰ λείψια. Τότε οἱ Μακεδόνες, ἀπεστερημένοι τοῦ ἰδίου ἡγεμόνος, ἐνέδωκαν εἰς τοὺς νικηφόρους ἄσιανούς, καὶ, πλείστην ὑποστάντες ζημίαν, ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν φάλαγγα.

Ταῦτοχρόνως εἶχεν ἀρχίσει ὁ ἀγὼν κατὰ τὴν ἐτέραν πτέρυγα. Καὶ κατὰ μὲν τὰς δύο πρώτας ἐφόδους δὲν εἶδον ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ὁ Εὐμένης τὸν Νεοπτόλεμον· κατὰ δὲ τὴν τρίτην, ἀναγνωρισθέντες, ὤρμησαν μετὰ πλείστης ἀγριότητος κατ' ἀλλήλων, σπασάμενοι τὰ ξίφη καὶ βοῶντες. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἵπποι αὐτῶν συνεκρούσθησαν ἀντικρουσθέντες ὡς τριήρεις, οἱ δύο στρατηγοὶ, ἀφέντες τὰς ἡνίας, ἐπελάβοντο ἀλλήλων διὰ τῶν χειρῶν, τὰ τε κράνη περισπῶντες καὶ περιρρηγνύοντες ἐκ τῶν

ἑπωμίδων τοὺς θώρακας. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σπαραγμοῦ τούτου ὑπεξέφυγον οἱ ἵπποι καὶ οἱ δύο ἀνταγωνισταὶ εὐρέθησαν κατὰ γῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν παλαίοντες ὡς μαινόμενοι, καὶ καταφέροντες ἀμοιβαίως πληγὰς πολλὰς καὶ ποικίλας, μεχρὶ τοῦ ὁ Νεοπτόλεμος, τρωθεὶς παρὰ τὸν πρῶτον, ἔπεσεν ἀναισθητῶν. Τοσοῦτον ὁμῶς ἦτο τὸ πάθος τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ὥστε ἐνῶ ὁ Εὐμένης, ἀραιρῶν τὰ ὄπλα τοῦ Νεοπτολέμου ὀβριζεν αὐτόν, ἠδυνήθη οὗτος ἐπὶ νὰ κεντήσῃ τὸν ἀντίπαλον, διὰ τοῦ ξίφους, περὶ τὸν βουβῶνα, ἀλλ' ἡ χεὶρ τοῦ θνήσκοντος εἶναι ἀσθενής· καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ἐκπνέων εἶδε μετὰ μίσους καὶ ὀργῆς ἀνεκλαλήτου ὄρθιον πάντοτε ἰστάμενον καὶ νικηφόρον τὸν ἄσπονδον αὐτοῦ ἐχθρόν. Μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦτον οἱ πολέμοι ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν θάλαγγα· ὁ δὲ Εὐμένης, καὶ τοὶ χαλεπῶς εἶχεν ἐκ τῶν τραυμάτων, «μηρούς καὶ βραχίονας διακεκομμένους,» ἵππευσεν οὐδὲν ἥττον καὶ ὤρμησεν ἐπὶ τὸ ἕτερον κέρασ, ὅπου ὑπέθετεν ἐξακολουθεῖν τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' εὗρε καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἀντιπάλους ὑπενδόντας, καὶ ἔμαθεν ὅτι ἔπεσεν ὁ Κρατερός. Ἀμέσως ἔδραμε πρὸς αὐτόν, προσέθασε τὸν ἄνδρα ἐπὶ ἀναπνέοντα καὶ σώας ἔχοντα τὰς γενναίας φρένας, κατέβη τοῦ ἵππου, ἵσπασθη αὐτόν· οἱ ὀρθαλμοὶ τοῦ γηραιοῦ πολεμιστοῦ ἐπληρώθησαν δακρύων καὶ κατηράσθη τὸν Νεοπτόλεμον καὶ ἐλαεινολόγησε τὴν κακὴν μοῖραν τὴν ἀναγκάσασαν αὐτόν νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς φίλον ἀρχαῖον καὶ πιστόν. Οὕτως ἀπέθανεν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ ὁ Κρατερός, ὁ μεγαλοφρονέστατος καὶ ἐνδοξότατος τῶν στρατηγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγάπησεν ὁ μέγας βασιλεὺς.

Μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ ἱππικοῦ, μετὰ τὸν θάνατον ἀμροτέρων τῶν στρατηγῶν, ἡ θάλαξ ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Εὐμένην· καὶ παρεβίασε μὲν μετ' ὀλίγον τοὺς ὅρους, ἀπελθοῦσα αὖθις πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, οὐδὲν ἥττον ὁ Εὐμένης ἔμεινε κύριος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ δὲ νίκη αὐτοῦ αὕτη ἀπέβη οὐ μόνον διὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀξιωμαθμόνευτος. Διότι ἐμαρτύρησε τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσιν οἱ ἄσιανοὶ ἐπιτηδεῖως στρατηγούμενοι, καὶ ἐμαρτύρησε σύναμα ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς δὲν κατώρθωσεν ὅσα κατώρθωσε διὰ μόνων Μακεδόνων ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ δι' Ἑλλήνων γενναίων, ἐναμίλλων ἀναδειχθέντων τῶν περιφανιστάτων πρωταγωνιστῶν τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας. Οὐδ' ἠρκέσθη ὁ Εὐμένης εἰς τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιταχθέντων αὐτῷ πολεμίων· ὑπεκίνησε συγχρόνως εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Αἰτωλοὺς, οἵτινες ὡς σύμμαχοι αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Περδίκκου ἐγένοντο

μετ' ὀλίγον κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας. Ὡστε καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ εἶχον ἄριστα τὰ κατὰ τὸν Ἐπιμελητὴν· ἀλλ' ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ, εἴτε κακὴ τύχη, εἴτε ἀδεξιότης, νὰ καταστρέψῃ ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ πλεονεκτήματα ὅσα παρέσχεν αὐτῷ ἡ θαυμαστὴ τοῦ Εὐμένους σύνεσις.

Ὁ Περδίκκας, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Εὐμένη τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Πισιδικῆς, (σελ. 181—182) ἐν ἔαρι τοῦ 321, μετὰ τοῦ κεντρικοῦ στρατοῦ τοῦ κράτους, ἵνα καταβάλλῃ τὸν ἕτερον τῶν ἀντιπάλων, τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Πτολεμαῖον. Συνεπήγετο δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς δύο βασιλεῖς, Φίλιππον Ἀρριδαῖον καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ τὴν νέαν Εὐρυδίκην. Ἄμα ἔφθασεν εἰς Δαμασκὸν, ἠθέλησε, κατὰ τὰ ἔθη τῶν Μακεδόνων, νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καταδίκην τοῦ Πτολεμαίου, ὡς παραβάτου τῆς εἰς τοὺς βασιλεῖς ὀφειλομένης εὐπειθείας· ἀλλ' ὁ στρατὸς, ὅστις ἠγάπα τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον συναγωνιστὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ, ὡς εἶδομεν εἰς τὰ περὶ τῆς Εὐρυδίκης, ἤρχισε νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν Ἐπιμελητὴν, ἠθώωσε τὸν κατηγορούμενον. Ὁ Περδίκκας, ἐπιμένων οὐδὲν ἤττον, ἐπεχείρησε νὰ δαμάσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν δι' αὐστηρῶν τιμωριῶν καὶ ἔπειτα προήλασε πρὸς τὰ πρόσω. Ἄλλ' ἔτι περὶ τὸ Πηλούσιον αὐτοῦ εὐρισκομένου, πολλοὶ τῶν λοχαγῶν καὶ ἄλλων ἡγεμόνων αὐτομολοῦσι πρὸς Πτολεμαῖον. Ὁ ἐπίλοιπος στρατὸς ἠθέλησε νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον καὶ ὤρμησεν ἐπὶ τὴν τοῦ Νείλου διάβασιν· ἀπεκρούσθη ὅμως ἐπανειλημένως ὑπὸ τοῦ στρατάρτου τῆς Αἰγύπτου καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν. Ἐπῆλθε καὶ τροφῶν στέρσις, δι' ἣν ἠῤῥξῆσεν ἡ κοινὴ δυσαρέσκεια. Τότε πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων, προσελθόντες εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ, κατηγορήσαν αὐτὸν ἀναφανδὸν ὡς πρωταίτιον τῆς ἐπικειμένης συμφορᾶς. Καὶ μετ' οὐ πολλοὶ ἄλλοι τολμηρότεροι, προϊσταμένων τοῦ χιλιάρχου Σελεύκου καὶ τοῦ τῶν ὑπασπιστῶν ἢ ἀργυρασπίδων στρατηγοῦ Ἀντιγένοῦς, προσπεσόντες ἀθρόοι, κατέσφαξαν τὸν Περδίκκαν.

Οὕτω κατέλυσε τὸν βίον ὁ ἀνὴρ, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ συντηρήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀχανοῦς κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος, μαθὼν τὰ γενόμενα, προσῆλθε τῇ ὑστεραίᾳ εἰς τὸ στρατόπεδον, ἐχαιρέτισεν εὐλαβῶς τοὺς βασιλεῖς, προσφκειώθη διὰ δώρων πολυτίμων τοὺς μεγιστᾶνας, ἀπελογήθη ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρέθη νὰ πολεμήσῃ πρὸς ἀρχαίους συναγωνιστάς, καὶ τοσοῦτον εὐδοκίμησεν, ὥστε πάντες ἠθέλησαν νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν

ἐπιμέλειαν τῆς βασιλείας. Ἄλλ' αὐτὸς, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους, προετίμα τῆς ματαίας ἐκείνης τιμῆς, νὰ μείνῃ σατράπης ἐνὸς τῶν καλλίστων αὐτοῦ τμημάτων, τοῦ ὁποίου ἴσως ἔκτοτε προέβλεπεν ὅτι θέλει ἀποβῆ διαδοχικός δυνάστης. Ὅθεν, ἀποποιηθεὶς τὸ ἀξίωμα, ἐνήργησε νὰ δοθῇ τοῦτο εἰς δύο τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ φίλων, τοὺς στρατηγοὺς Πύθωνα καὶ Ἀρριδαῖον. Πρὸς τούτοις ὁ στρατὸς κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν Εὐμένην καὶ τοὺς ἄλλους τοῦ Περδίκκου στρατηγοὺς, τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα, καὶ ἔπειτα ἐστάλησαν πρὸς τε τὸν Ἀντίπατρον καὶ τὸν Ἀντίγονον διαταγαὶ νὰ σπεύσωσι νὰ ἔλθωσιν εἰς Τριπαράδεισον τῆς ἄνω Συρίας, πρὸς τοὺς βασιλεῖς. Ἀπελθόντος δὲ ἤδη πρὸς τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἅπαντος τοῦ στρατοῦ ὑπὸ τοὺς δύο νέους Ἐπιμελητὰς, ὁ Πτολεμαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Αἴγυπτον.

Ἐτι δὲ ὄντος καθ' ὁδὸν τοῦ στρατοῦ, ἡ Εὐρυδικὴ ἀπαιτεῖ, ὡς σύζυγος ἤδη τοῦ βασιλέως Ἀρριδαίου Φιλίππου, νὰ κοινωνήσῃ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Οἱ δύο Ἐπιμεληταὶ ἀποκρούουσι τὴν ἀξίωσιν· ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν εἰς Τριπαράδεισον, ἡ Εὐρυδικὴ, ἣτις ἠγαπᾶτο ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ παραιτηθῶσι. Τότε ἀναγορεύεται Ἐπιμελητῆς ὁ Ἀντίπατρος· οὐδὲ τοῦτο ὅμως συνέφερον εἰς τὴν Εὐρυδικὴν, ἣτις ἤξευρε τὸν γηραιὸν ἐκεῖνον στρατηγὸν κάκιστα πρὸς αὐτὴν διακείμενον· ὅθεν, ἅμα προσελθόντος αὐτοῦ εἰς Τριπαράδεισον, κατορθοῖ πάλιν, ἰδίως διὰ τῆς φάλαγγος, νὰ καθαιρεθῇ οὗτος. Ἀλλὰ μετὰ τοῦ Ἀντίπατρον συντάσσονται οἱ ἐταῖροι· νέα ἐπαπειλεῖται σύγκρουσις μεταξύ ἰππικοῦ καὶ πεζικοῦ· ἡ Εὐρυδικὴ καταπλήσσει ἐντεῦθεν, ἐνδίδει, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἀναγορεύεται τὸ δεύτερον ὁ Ἀντίπατρος Ἐπιμελητῆς αὐτοκράτωρ.

Πρώτη τοῦ νέου Ἐπιμελητοῦ πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἐν Τριπαραδείσῳ γενομένη νέα τῶν σατραπειῶν διανομή, τῆς ὁποίας δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα εἰμὴ τὰς ἀξιολογωτέρας διατάξεις, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλὰί τῶν ἐπαρχιῶν ἔμειναν εἰς χεῖρας τῶν προτέρων ἡγεμόνων. Ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος διετήρησεν ἣν εἶχε σατραπείαν, τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν Αἴγυπτος, Λιβύη, Ἀραβία καὶ ὅσα ἤθελε κατακτήσει πρὸς δυσμὰς. Τῆς Βαβυλωνίας ὅμως σατράπης προεχειρίσθη ὁ ἐπὶ Περδίκκου χιλιάρχος Σέλευκος. Ἡ Βαβυλὼν ἔπαυσε μὲν τοῦ νὰ ἦναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅμως παρέμεινε μία τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ πόλεων, καθ'

ἑαυτὴν τε καὶ καθὸ μεσάζουσα μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἐξ οὗ προϊόντος τοῦ χρόνου ὠφελήθη ὁ Σέλευκος πολὺ. Ὡσαύτως ἡ παρακειμένη Σουσιανὴ ἔλαβε νέον σατράπην, τὸν Ἀντιγένην, ὅστις ἔτι ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἦγε τὸ σῶμα τῶν ὑπασπιστῶν, τοὺς ἤδη μετανομασθέντας ἀργυράσπιδας, οἵτινες ἦσαν μὲν τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καθὸ ἅπαντες παλαιῖμαχοι ὄντες, ἦσαν δὲ καὶ οἱ μᾶλλον δυσήνιοι τῶν Μακεδόνων καὶ εἰς μόνον τὸν βασιλικὸν οἶκον πιστοί. Τούτους λοιπὸν θέλων ν' ἀπομακρύνῃ καὶ ν' ἀπασχολήσῃ ὁ Ἀντίπατρος, διέταξε 3000 ἐξ αὐτῶν ν' ἀπέλθωσι μετὰ τοῦ Ἀντιγένους εἰς Σοῦσα ἵνα ἀνακομίσωσιν εἰς τὴν παραλίαν μέρος ἀξιόλογον τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ σωρευθέντων θησαυρῶν. Ἀφ' ἐτέρου εἰς τὸν Ἀντίγονον ἀπεδόθησαν ἡ μεγάλη Φρυγία καὶ ἡ Λυκία μετὰ τῆς παρακειμένης Λυκαονίας καὶ Παμφυλίας. Ὁ τοῦ Ἀντιπάτρου υἱὸς Κάσσανδρος διωρίσθη χιλιάρχος, ἀντὶ τοῦ Σελεύκου. Ἐαυτῷ ὁ Ἐπιμελητὴς ἐπεφύλαξε τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, τὰς ὁποίας εἶχε καὶ πρότερον, καὶ ὅπου μετέβη μετὰ τινα χρόνον συνεπαγόμενος τὸ πλεῖστον τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ ἱκανοὺς πολεμιστηρίους ἐλέφαντας, τοὺς πρῶτους οὓς εἶδεν ἡ Εὐρώπη. Τὸν Ἐπιμελητὴν παρηκολούθησαν ὅτε βασιλεὺς Φίλιππος Ἀρριδαῖος καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εὐρυδίκη, ὅτε τριετὴς ἤδη βασιλεὺς Ἀλέξανδρος καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ῥωζάνη. Ἡ Κλεοπάτρα ἔμεινεν εἰς Σάρδεις, ὅπου διέτριβεν ἀπὸ τῆς εἰς Ἀσίαν διαπεραιώσεως αὐτῆς. Εἰς δὲ τὸν Ἀντίγονον ἐπετράπη νὰ καταβάλλῃ τοὺς περιλιπομένους ὀπαδοὺς τοῦ Περδίκκου, ἐφ' ᾧ ὁ Ἀντίπατρος κατέλιπεν αὐτῷ μέρος ἀξιόλογον τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ.

Καὶ τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς καὶ Θεσσαλοὺς, τοὺς συμμάχους αὐτῶν, εὐχερῶς ὑπήγαγεν ὑφ' ἑαυτὸν ὁ Πολυσπέρχων· ἄλλ' οἱ ἐν Ἀσίᾳ πολέμιοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἦσαν πολλοὶ καὶ ἰσχυροὶ, ὁ Εὐμένης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκου Ἀλκέτας, ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἄτταλος, ὁ τούτου ἀδελφὸς Πολέμων καὶ ἄλλοι. Κατὰ δυστυχίαν αὐτῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἔμειναν ἠνωμένοι· οἱ συγγενεῖς τοῦ Περδίκκου, οἵτινες κατεῖχον τὰ ὄρη τῆς πρὸς μεσημβρίαν κειμένης Πισιδικῆς, δὲν ἤθελον ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὑπεροχὴν τοῦ μεγαλοφυοῦς Εὐμένης, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς πρὸς βορρᾶν Καππαδοκίας· ἐκ δὲ τῆς διχονοίας ταύτης ὠφελούμενος ὁ Ἀντίγονος, ὅστις ἐδέσποζε τῶν ἐν τῷ μέσῳ χωρῶν, καὶ ἰδίως τῆς μεγάλης Φρυγίας, ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους ἀλληλοδιαδόχως νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν.

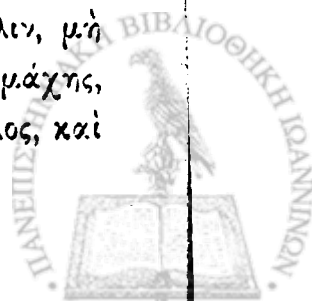
Αἱ μεγάλαι ἐχθροπραξίαι δὲν ἤρχισαν εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ 320· καὶ πρῶτον ὁ Ἀντίγονος ἐτράπη κατὰ τοῦ Εὐμένους. Περὶ τοῦ Ἀντιγόνου λέγεται ὅτι εἶχε τοῦτο τὸ παράδοξον ἰδίωμα, ὅτι, ἰσχυρότερος μὲν ὦν, ἀνεδεικνύετο συνεσταλμένος καὶ βραδύς περὶ τὴν τοῦ πολέμου διεξαγωγὴν, ὑσάκεις δὲ ἦτο ἀσθενέστερος, τότε μάλιστα ἀπέβαινε πρόθυμος καὶ τολμηρὸς πρὸς τοὺς ἀγῶνας. Τοιοῦτό τι συνέβη καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ Εὐμένης εἶχεν ὁμολογουμένως ὑπέροχον περὶ αὐτὸν δύναμιν· οὐδὲν ἦττον ὁ Ἀντίγονος δὲν ἐδίστασε νὰ ὀρμήσῃ κατ' αὐτοῦ, στρατοπεδεύοντας ἐν Ὀρκυνίοις τῆς Καππαδοκίας, κατὰ Πλούταρχον, ἐν τισὶ πεδίοις τῆς Καππαδοκίας εὐθέτοις πρὸς ἵππομαχίαν, λέγει ὁ Διόδωρος. Εἶναι ἀληθές ὅτι συνεννοεῖτο πρὸς ἓνα τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Εὐμένους, τὸν Ἀπολλωνίδην, καὶ ὅτι δὲν ἐνίκησεν εἰμὴ διὰ τὴν προδοσίαν τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, αὐτομολήσαντος ἐν τῇ κυριωτάτῃ τῆς μάχης στιγμῇ. Ὁ δ' Εὐμένης, καὶ τοὶ ἀποβαλὼν 8000 ἄνδρας, ὑπεχώρησεν ὅσον ἔνεστι τακτικῶς· ἠτύχησε νὰ συλλάβῃ τὸν προδότην, ὃν καὶ ἐκρέμασεν, ἔπειτα δὲ φεύγων ἐπιτηδείως καὶ λαθῶν τοὺς διώκοντας, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ ἀπένειμεν ἐκεῖ εἰς τοὺς ἰδίους νεκροὺς τὰς νενομισμένας τιμὰς· «ὥστε τὸν Ἀντίγονον ὕστερον ἐπελθόντα θαυμάζειν τὸ θάρσος αὐτοῦ καὶ τὴν εὐστάθειαν.»

Ἀπέβαλεν ὁμῶς ἐν τούτοις τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως καὶ ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Ἀρμενίαν ἵνα ἐκεῖθεν πορισθῇ συμμάχος. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ λοιπὸν τοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, ἠγωνίσθη ἤδη μετὰ θαυμαστῆς τόλμης καὶ δεξιότητος. Ἀλλ' εἶχεν ἀντίπαλον οὐδὲν ἦττον δεξιόν, ὅστις ἔφραξεν αὐτῷ πανταχόθεν τὴν δίοδον, μέχρις οὗ ὁ Εὐμένης, νοήσας ὅτι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ μετὰ μόνων 500 ἱππέων καὶ 200 ὀπλιτῶν εἰς Νῶρα, χωρίον ἀπόρθητον ἐν μεθωρίῳ Λυκαονίας καὶ Καππαδοκίας κείμενον, εἰς ὃ ἐφρόντισε νὰ ἐμβάλλῃ τοσαύτας τροφὰς καὶ προμηθείας ὥστε ἠδύνατο ν' ἀνθέξῃ ἐν αὐτῷ ἔτη πολλὰ, καραδοκῶν νέας περιστάσεις καὶ εὐκαιρίας. Καὶ ἀπέβη μὲν ἐντεῦθεν ὁ Ἀντίγονος κύριος τοῦ πλείστου τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἀλλ' ἠσθάνετο ὅτι διέκειτο ἐπισφαλῶς, ἐνόσῳ ἐσώζετο ὡς πολέμιος ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης πέτρας ὁ πολυμήχανος καὶ ἀδάμαστος Εὐμένης. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ προσοικειωθῇ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἄνδρα, καὶ, προσελθὼν εἰς Νῶρα, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ καταβῇ εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἵνα διαπραγματευθῶσιν. Ὁ Εὐμένης ἀπήντησεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἔλθῃ εἰς συνέντευξιν ἐὰν σταλῶσι

πρὸς αὐτὸν ὄμηροι· διότι ὁ Ἀντίγονος ἔχει πολλοὺς φίλους τοὺς δυναμένους νὰ ἄρξωσι τοῦ στρατοῦ ἐὰν συμβῆ τι εἰς αὐτὸν, ἐνῶ αὐτός, ὁ Εὐμένης, παθὼν τι, οὐδένα ἔχει νὰ καταλίπη ἡγεμόνα τῶν ὧν προπολεμεῖ. Κελεύσαντος δὲ τοῦ Ἀντιγόμου νὰ λαλῆ αὐτῷ ὡς κρείττονι, « Οὐδένα, εἶπεν ἐκεῖνος, - ἐμαντοῦ κρείττονα νομίζω, μέχρις ἂν ᾧ τοῦ Ξίφους κύριος. » Τελευταῖόν ἐπεμψεν ὁ Ἀντίγονος τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Πτολεμαῖον εἰς Νῶρα ὡς ὄμηρον, καὶ τότε κατέβη ὁ Εὐμένης, καὶ περιβαλόντες ἀλλήλους ἠσπάσαντο φιλικῶς καὶ οἰκείως, οἱ ἀρχαῖοι συναγωνισταί. Λόγων δὲ γενομένων πολλῶν, ὁ Εὐμένης, μὴ θεωρῶν ἑαυτὸν παντάπασιν ἀπηλπισμένον, δὲν ἠρκέσθη εἰς ἀπλὴν συνδιαλλαγὴν καὶ φιλάς ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἀπήτησε ν' ἀποδοθῶσιν αὐτῷ πᾶσαι αἱ σατραπείαι καὶ τιμαὶ ἃς προηγουμένως ἐνέμεστο ὥστε ὅλοι οἱ παρόντες τοῦ Ἀντιγόμου φίλοι ἐθαύμασαν τὸ φρόνημα καὶ τὴν εὐτολμίαν τοῦ Καρδιανοῦ. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι, ἀλλὰ διαδοθέντος ὅτι ὁ Εὐμένης εἶναι ἐν τῷ στρατοπέδῳ, συνέτρεχον πολλοὶ τῶν Μακεδόνων ἵνα ἴδωσι τὸν περσιώνυμο ἄνδρα, περὶ οὗ μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Κρατεροῦ, ἐγένετο ἐν τῷ στρατῷ λόγος οἷος περὶ οὐδενὸς ἄλλου. Τοσαύτη δὲ ἐκ τούτου συνέβη συρροή ὥστε ὁ Ἀντίγονος, φοβηθεὶς μὴ τι πάθῃ βίαιον ὁ ξένος αὐτοῦ, ἐφ' ἱκανὸν μὲν ἐφώναζε νὰ μὴ πλησιάζωσι καὶ διὰ λίθων ἔβηκε τοὺς παρακούνοντας· τέλος δὲ, ταῖς χερσὶ τὸν Εὐμένην περιβαλὼν, καὶ τὸν ὄχλον συνέχων διὰ τῶν δορυφόρων, μόλις ἠδυνήθη ν' ἀποπέμψῃ ἐκεῖνον ἀσφαλῶς.

Ἀπέβη λοιπὸν ματαία ἡ περὶ συνδιαλλαγῆς αὕτη ἀπόπειρα, διότι ὁ Ἀντίγονος ἤθελε μὲν νὰ προσοικειωθῆ τὸν Εὐμένην, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἐλαττώσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸ ἴδιον ἀξίωμα, ὅπερ ἤθελε συμβῆ ἐὰν ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν ὅλας τὰς σατραπείας ἃς ἄλλοτε εἶχεν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ βλέπων ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπορθῆσῃ τὰ Νῶρα, ἀπεφάσισε νὰ περιορισθῆ εἰς ἀπλοῦν ἀποκλεισμόν δι' ἐνὸς τῶν σωμάτων τοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ κυρίου τῆς δυνάμεως μέρους ἐτράπη, περὶ τὰ τέλη τοῦ 320 ἔτους, ἐπὶ τοὺς λοιποὺς τοῦ Περδίκκου ὀπχοῦς, τοὺς ἐν τῇ Πισιδικῇ ὑπὸ Ἀλκέταν συγκεντρωθέντας. Τούτου τοῦ ἀγῶνος ἡ ἔκβασις ἦτο ἀναμφίβολος· διότι ὁ Ἀντίγονος, ὡς ἀστραπὴ διελθὼν ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, μετὰ 40,000 πεζῶν, 7,000 ἰππέων καὶ 70 ἐλεφάντων, ἀπῆντησε τοὺς ἀντιπάλους περὶ τὴν ὀνομαζομένην Κρητῶν πόλιν, μὴ ἔχοντας εἰμὴ 16,000 πεζῶν καὶ 900 ἰππεῖς. Ὅθεν γενομένης μάχης, οἱ μὲν τούτων ἐφονεύθησαν, οἱ πλεῖστοι παρεδόθησαν, ὁ Ἄτταλος, καὶ

ὁ Πολέμων, καὶ ὁ Δόκιμος ἠγματούχουσαν ὁ δὲ Ἀλκίτας ἐπέτυχεν μὲν νὰ σωθῆ εἰς Τερμησσόν, ἀλλ' ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Πισιδῶν ἐφονεύθη. Ὁ δὲ Ἀντίγονος ἐπέστρεψε νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος εἰς Φρυγίαν, παντοδύναμος γενόμενος ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔχων περὶ ἑαυτὸν στρατὸν μέγαν καὶ ὄνειροπολῶν ἤδη νὰ καταλάβῃ τὸ ὑπέρτατον τοῦ κράτους ἀξίωμα, ὅτε αἰφνης ἔλαβεν ἐξ Εὐρώπης, ἐν ἀρχῇ τοῦ 319, ἀγγελίαν, ἐπιτηδειοτάτην νὰ ὑπηρετήσῃ κατ' ἀμφοτέρα τὰ φιλόδοξα αὐτοῦ βουλευμάτα.

Ἔτος ὅλον εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ὁ Ἀντίπατρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην, εὐρὼν τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς ἠττηθέντας, τὴν δὲ Θεσσαλίαν ὑποταχθεῖσαν, τὴν δὲ ἄλλην Ἑλλάδα εἰρηνεύουσαν καὶ συνεχομένην ὑπὸ μακεδονικῶν φρουρῶν καὶ ὀλιγαρχικῶν πολιτευμάτων. Εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα τότε ὑπῆρχον, ὅπως ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ὅπως καὶ πολὺ ὑστερώτερον, δύο ἀνθρώπων τάξεις οἱ μὲν, ἐνθυμούμενοι τὴν ἀρχαίαν αὐτονομίαν, ἐθεώρουν τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ὡς συμφορὰν δεινὴν, καὶ ὡς ἀφανῆ τὴν τάξιν ἣν ἐπέειχεν αὕτη ἡ Ἑλλὰς εἰς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας οἵτινες ἐξήκολούθουν διεξαχόμενοι ἐν Ἀσίᾳ· οἱ δὲ, πειθόμενοι ὅτι παρῆλθον ἤδη οἱ χρόνοι τῆς αὐτοτελοῦς μεγαλοπράγμων ἐνεργείας, ἔστεργον εἰς τὴν τῶν Μακεδόνων προστασίαν, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω, διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων διενέξεων, ἤρχισε νὰ ἀνακύπτῃ ὑπὸ τῆς χώρας εὐημερία. Αὐτὴ ἦσαν αἱ δύο ἀντίθετοι ἐπίψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρουν καὶ δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ θεωρῶσι τὰ πράγματα οἱ τότε Ἕλληνας. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς τοὺς κρίνοντας ἤδη τὰ πράγματα ταῦτα, χωρὶς νὰ κινώμεθα ὑπὸ τῶν μικρῶν φιλοτιμιῶν αἰτινες φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπεκράτουν τότε ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πολιτείαις, καὶ προστούτοις ἔχοντας πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ εὐκλεῆ μὲν διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, σωτήρια δὲ διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνότητα ἀποτελέσματα τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, δὲν εἶναι, νομίζομεν, ἐπιτετραμμένον νὰ διστάσωμεν περὶ τοῦ τίς ἦτο ἡ ὀρθότερα τῶν δύο ἐκείνων ἀντιθέτων δοξασιῶν. Καθὼς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἅπαντα τὰ στοιχεῖα δι' ὧν τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦσιν, ἢ τούλάχιστον σώζουσι τὴν αὐτονομίαν, εἶχον πρὸ καιροῦ ἐκλείπει ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Αἱ Θῆβαι εἶχον ἐντελῶς καταστραφῆ τῆς Σπάρτης οἱ πολῖται εἶχον περιορισθῆ εἰς ὀλίγας τινὰς ἑκατοντάδας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον ἀλλοιωθῆ ὥστε ὅταν παραβάλλῃ τις τὰ παρὰ Δημοσθένους

περὶ αὐτῶν λεγόμενα, πρὸς τὰ παρὰ Θουκυδίδου καὶ Ἡροδότου ἱστορούμενα, νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ δύο παντάπασι διαφόρων λαῶν. Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν ἦτο ὄριμος νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν πρώτην ξένην δύναμιν ἣτις ἤθελε προσβάλλει αὐτήν, καὶ εὐτύχημα μέγα ὑπῆρξεν ὅτι, ἀντὶ δυνάμεως ξένης, ἐπῆλθεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ συγγενὴς μακεδονικὴ ἡγεμονία, ἣτις παρέλαθεν αὐτὴν ἠθικὸν συνεργὸν περὶ τὸ μέγα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ἀνατολῆς ἔργον· διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἂν πολεμικὴ ἀκρόπολις τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας ἦτο ἡ Μακεδονία, ἠθικὴ τοῦ κατορθώματος τούτου ἀκρόπολις, καὶ ὀρητήριον τῶν δοξασιῶν δι' ὧν ἐπήνεγκε τοσοῦτον ποικίλα καὶ μεγάλα ἀποτελέσματα, ὑπῆρξεν ἡ ἑνταῦθα Ἑλλάς. Βεβαίως οἱ στέργοντες τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν δὲν εἶχον, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν ἅπαντα τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ ὑπετάσσοντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν ἐκείνην μᾶλλον διότι ἐνόουν ὅτι δὲν ἠδύναντο ἄλλο τι νὰ πράξωσιν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο περιορίζοντες τὸν λόγον τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, καὶ παραδεχόμενοι ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ ὑπηρέτουν τὴν εὐκλείαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀπέφευγον ἐν γνώσει ἀγῶνας ματαίους καὶ δηώσεις τῆς χώρας ἀτελεσφορήτους, καὶ ἔσωζον οὕτω τὰ ὑλικά τούλάχιστον αὐτῆς συμφέροντα· ἐνῶ οἱ ἐπιδιώκοντες εἰδέτε τὴν αὐτονομίαν, εἰ καὶ ὑπὸ εὐγενῶν αἰσθημάτων κινούμενοι, οὐ μόνον ἀνῆλθισκον ἐπὶ ματαίῳ τοὺς τελευταίους τοῦ ἔθνους πόρους, ἀλλὰ καὶ ἀντέπραπτον ἐν ἀγνοίᾳ μὲν, οὐδὲν ἦττον ἀντέπραπτον εἰς τὴν μόνην δύναμιν ἣτις εἰργάζετο ἔτι ὑπὲρ τῆς εὐκλείας καὶ τῆς ἐπιρρώσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος.

Μᾶλλον δὲ λόγου ἄξιος ἀντιπρόσωπος τῆς μερίδος ἣτις, ἐν τῇ κυριωτάτῃ τῶν ἑλληνίδων πόλεων, ἐν Ἀθήναις, ἔστεργε τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, ἦτο ὁ χρηστὸς Φωκίων (σελ. 794—795 τοῦ πρώτου τόμου, τοῦ δὲ παρόντος σελ. 171—173). Εἶναι ἀληθές ὅτι τῆς αὐτῆς μερίδος ὁπαδὸς ἦτο ὁ κακοήθης, ὁ ἄσωτος, ὁ ἄπιστος, εἰ καὶ εὐφυῆς ἀνὴρ, καὶ ῥήτωρ δεινὸς Δημάδης, τοῦ ὁποίου τοσαύτη ἦτο ἡ ἄπληστος δωροδοκία, ὥστε ὁ Ἀντίπατρος ἔλεγεν ὅτι «δυεῖν αὐτῷ φίλων Ἀθήνησιν» ὄντων, Φωκίωνος καὶ Δημάδου, τὸν μὲν λαβεῖν οὐ πέπεικε, τὸν δὲ διδούς οὐκ ἐμπέπληκε.» Τίς ὅμως ποτὲ πολιτικὴ δοξασία ὑπηρετήθη καθ' ὀλοκληρίαν ὑπ' ἀνδρῶν ἐναρέτων; Ὁ Δημάδης ἦτο ἐκ τῶν δυστυχῶς συνηθεστάτων ἐκείνων ἀφωσιωμένων οἵτινες δὲν ἀφοσιοῦνται εἰμὴ διὰ νὰ ἀργυρολογήσωσι καὶ παραμονεύουσι πάντοτε νὰ ἴδωσι τίς

εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ἵνα εἰς αὐτὸν προσηλωθῶσιν. Ὅτε λ. χ. ἐν ἀρχῇ τοῦ 321 εἶδε τὸν Ἀντίπατρον μεταθέντα εἰς Ἀσίαν καὶ τὸν Περδίκκην τὸ πρῶτον εὐδοκίμουῖντα, τοὺς δ' Αἰτωλοὺς ἐπαναστάντας, ἔσπευσε νὰ προτείνῃ κρυφίως τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὸν Περδίκκην, ὑβρίζων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τὸν Ἀντίπατρον. Ἀλλ' ἐμελλεν ἤδη νὰ λάβῃ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς κακίας του. Ἀπὸ τῆς μετὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον γενομένης μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον καὶ τῆς καταλήψεως τῆς Μουνηχίας ὑπὸ μακεδονικῆς φρουρᾶς, οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκτησαν, ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀσφαλείᾳ, ἰκανὴν εὐημερίαν. Τοῦτο βεβαιοῖ ῥητῶς ὁ Διόδωρος λέγων, «καὶ τὸ λοιπὸν ἀταράχως πολιτευόμενοι, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν καρπούμενοι, τυχὺ ταῖς οὐσίαις προσκνέδραμον.» Οὐδὲν ἥττον ἐπεθύμουν φυσικῶ τῷ λόγῳ ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς ξενικῆς κατοχῆς, καὶ παρεκάλεσαν ἤδη τὸν Φωκίωνα νὰ μεσιτεύσῃ παρ' Ἀντιπάτρῳ ἵνα ἀνακληθῆ ὁ Μένυλλος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν. Ὁ δὲ, εἴτε διότι δὲν ἠλπίζε νὰ πείσῃ τὸν ἡγεμόνα τῆς Μακεδονίας, εἴτε διότι δὲν ἐνόμιζεν ἔτι συμφέρουσαν τὴν ἀναχώρησιν τῆς φρουρᾶς, ἀπέφυγε τὴν ἐντολήν. Τότε ἀνέλαβεν αὐτὴν προθύμως ὁ Δημάδης, πεποιθὼς ὅτι ὁ Ἀντίπατρος δὲν ἤξευρε τίποτε περὶ τῶν πρὸς τὸν Περδίκκην διαπραγματεύσεών του. Ὅθεν ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 320, εἰς Μακεδονίαν μετὰ τοῦ υἱοῦ Δημέου. Κατὰ δυστυχίαν του, ὁ Ἀντίπατρος εἶχεν εὔρει μετὰ τῶν ἐγγράφων τοῦ Περδίκκου ἐπιστολὴν τοῦ Δημάδου, δι' ἧς παρεκάλει οὗτος τὸν Ἐπιμελητὴν «ἐπιφανῆναι τοῖς περὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν, ἐκ παλαιοῦ καὶ σαπροῦ κρεμαμένοις στήμονος» οὕτως ἀποκαλῶν τὸν γηραιὸν καὶ ἐνδοξὸν τῆς Μακεδονίας στρατηγόν. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίπατρος ἐνόσει ἤδη τὴν νόσον ἐξ ἧς μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε ν' ἀποθάνῃ· ἀλλ' ὁ παρ' αὐτῷ διέπων τὰ πράγματα Κάσσανδρος, γυνώσκων πάντα τὰ διατρέχοντα, συνέλαβεν, ἅμα ἐμφανισθέντας, τὸν τε Δημάδην καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ἀμφοτέρους ἐφόνευτεν. Ἀπεβίωσε δὲ καὶ ὁ Ἀντίπατρος ἐν ἀρχῇ τοῦ 319, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 80 περίπου, ἀφρῷ ἀνέδειξεν Ἐπιμελητὴν τῶν βασιλέων καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα, οὐχὶ τὸν υἱὸν Κάσσανδρον, ἀλλὰ τὸν πρεσβύτην Πολυσπέρχοντα, ἕνα τῶν περιφανῶν στρατηγῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου· ὁ Κάσσανδρος ἔμεινε Χιλιάρχος, ὅπως ἦν πρὸ καιροῦ διωρισμένος.

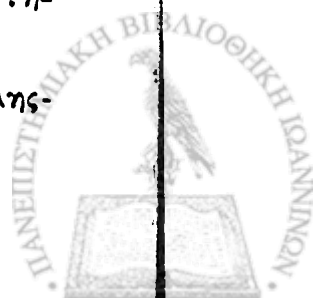
Τοῦτο ἦτο τὸ γεγονός τοῦ ὁποίου τὴν ἀγγελίαν ἔλαβεν ὁ Ἀντίγονος ἅμα συνεπλήρωσε τὸ ἐν τῇ Πισιδικῇ κατόρθωμα· γεγονός' τὸ ὑποῖον

ἔμελλε νὰ ἐπαγάγη νέαν πραγμάτων περιπλοκὴν καθ' ἣν ἐπέπρωτο νὰ θυσιασθῶσιν ἅπαντες οἱ συγγενεῖς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, νὰ καταλυθῇ ἡ ἐνότις τοῦ κράτους αὐτοῦ καὶ νὰ προέλθωσιν εἰς μέσον νέοι βασιλῆες οἰκοί. — Ὁ Κάσσανδρος, δυσαρεστηθεὶς διότι ὁ πατὴρ αὐτοῦ διώρισεν οὐχὶ αὐτὸν ἀλλὰ τὸν Πολυσπέρχοντα Ἐπιμελητὴν τῶν βασιλέων, ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπράξῃ καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀμέσως συνεννοήθη μὲν μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀλιγαρχιῶν καὶ ἰδίως ἔπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὸν πιστὸν Νικάνορα ἵνα, πρὶν εἶτι γνωσθῇ τοῦ Ἀντιπάτρου ὁ θάνατος, παραλάβῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Μενύλλου, συνεννοήθη δὲ καὶ μετὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ σατραπῶν καὶ στρατηγῶν, ἐξαιρέτως μετὰ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Πτολεμαίου, τοὺς ὁποίους ἐγίνωσκε προθύμους νὰ συντελέσωσιν εἰς πᾶσαν τῆς ἐγκατασταθείσης νέας ἐξουσίας κατάλυσιν. Μετὰ τινα δὲ χρόνον ἀπεδήμησε καὶ αὐτὸς εἰς Ἀσίαν, ἵνα ἀναφανδὸν συμμαχήσῃ μετὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Τότε ὁ Πολυσπέρχων ἐβουλεύθη ἄφ' ἐτέρου νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας, ἀποδίδων αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν καὶ καταλύων τὰς ἀπανταχοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ἰδρυθείσας ὀλιγαρχίας· νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν τὴν Ὀλυμπιάδα, (ἣτις πρὸ καιροῦ διέτριβεν εἰς Ἡπειρον, διότι ἀείποτε διετέλεσεν ἐρίζουσα πρὸς τὸν Ἀντίπατρον) περιποιούμενος αὐτὴν ὅσον ἔνεστι καὶ ἰδίως ἐπιτρέπων αὐτῇ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ νέου βασιλέως Ἀλεξάνδρου· τέλος νὰ συμμαχήσῃ πρὸς τὸν Εὐμένη, ἀναγορεύων αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα ἀπάσης Ἀσίας καὶ διατάσσων νὰ δοθῶσι μὲν αὐτῷ ἐκ τοῦ θησαυροῦ ὃν εἶχον ἤδη μετακομίσει ἀπὸ Σούσων εἰς Κιλικίαν οἱ ἀργυράσπιδες, τάλαντα 500, νὰ ταχθῶσι δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀργυράσπιδες ὑπ' αὐτὸν, ὡς πρόμαχον τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Γινόντι ὁ Εὐμένης διαφεύγει ἀπὸ Νῶρα, ἔρχεται εἰς Κιλικίαν, προσοικειοῦται διὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἐπιτηδειότητος τοὺς ἀργυράσπιδας, συλλέγει διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐκόμιζον πολλοὺς μισθοφόρους ἐν Λυκίᾳ, ἐν Πισιδικῇ, ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Συρίᾳ, ἐν Κύπρῳ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, καὶ συγκροτεῖ οὕτω, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 318, στρατὸν ἀξιόλογον. Ἐπὶ δ' ἔπραττον ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ, καθ' ὅλον τὸ ἔτος 319, οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὁ Ἀντίγονος καὶ ὁ Κάσσανδρος; διότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὁ Πτολεμαῖος, ἀσφαλῆς ὢν ἐν τῇ ἰδίᾳ σατραπείᾳ, ὀλίγον μετέσχε τοῦ ἀγῶνος τούτου, φροντίζων μόνον νὰ ὑποθάλη τὰς τῶν ἄλλων στρατηγῶν ἔριδας ἵνα κατατρίβωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν.

Αἱ δύο δυτικώτεροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας σατραπεῖαι, ἡ ἐφ' Ἑλλης-

πόντω Φρυγία καὶ Λυδία, κατείχοντο ὑπὸ δύο στρατηγῶν, ἡ μὲν πρώτη ὑπὸ τοῦ Ἀρριδαίου, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τοῦ Κλείτου, ὧν οὐδέτερος ἤθελε νὰ γίνῃ τυφλὸν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀντιγόνου ὄργανον, καὶ οὔτινες ἀμφοτέρω ἀπέκλινον μᾶλλον πρὸς τὸν Ἐπιμελητὴν τῆς βασιλείας Πολυσπέρχοντα. Ἐν τούτοις αἱ δύο αὐταὶ σατραπείαι ἦσαν ἀναγκαιόταται εἰς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις δι' αὐτῶν καὶ μόνων ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Εὐρώπην· ὅθεν ταύτας ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ καταλάβῃ καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, ἀναγκάσας τὸν μὲν Ἀρριδαῖον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν παρὰ τὴν Προποντίδα, ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Βιθυνίας, Κίον, τὸν δὲ Κλείτον νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς βασιλεῖς καὶ τὸν Πολυσπέρχοντα, παρ' οὗ διωρίσθη ναύαρχος τοῦ μακεδονικοῦ στόλου. Τότε, ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους 319, ἔφθασεν ὁ Κάσσανδρος εἰς τὸ τοῦ Ἀντιγόνου στρατόπεδον, καὶ ἐπέμεινε νὰ ἐνεργήσωσιν ἰδίως ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος, συνήνεσε δὲ εἰς τοῦτο ὁ Ἀντίγονος, θεωρῶν συμφέρον ν' ἀπασχολήσῃ τὸν Ἐπιμελητὴν ἐν Εὐρώπῃ.

Ἄλλ' ὁ Πολυσπέρχων, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, ἀπεφάσισεν, ὡς προείπομεν, νὰ καταλύσῃ ὅλα τὰ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ἰδρυθέντα ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, ἀφ' ὧν ἠλπίζε κυρίως ὁ Κάσσανδρος, νὰ προσοικειωθῇ δὲ ἔτι μᾶλλον τοὺς Ἑλληνας ἀποκαθιστῶν ἐνταῦθα τὰ πράγματα ὅπως εἶχον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου. Εἶχε λοιπὸν ἐκδώσει ἐπὶ τούτῳ, ἐν ὀνόματι τῶν βασιλέων, τὸ ἀκόλουθον ἀξιωματικὸν δόγμα. «Ἐπειδὴ συμβέβηκε τοῖς προγόνοις ἡμῶν πολλὰ τοὺς Ἑλληνας εὐεργετηκέναι, βουλόμεθα διαφυλάττειν τὴν ἐκείνων προαίρεσιν καὶ πᾶσι φανεράν ποιῆσαι τὴν ἡμετέραν εὐνοίαν, ἣν ἔχοντες διατελοῦμεν πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Πρῶτον μὲν οὖν, Ἀλεξάνδρου μεταλλάξαντος ἐξ ἀνθρώπων καὶ τῆς βασιλείας εἰς ἡμᾶς καθηκούσης, ἡγούμενοι δεῖν ἐπαναγαγεῖν πάντας ἐπὶ τὴν εἰρήνην, καὶ τὰς πολιτείας ὡς ὁ Φίλιππος ὁ ἡμέτερος πατὴρ κατέστησεν, ἐπεστείλαμεν εἰς ἀπάσας τὰς πόλεις περὶ τούτων. Ἐπεὶ δὲ συνέβη, μακρὰν ἀπόντων ἡμῶν, τῶν Ἑλλήνων τινὰς, μὴ ὀρθῶς γινώσκοντας, πόλεμον ἐξενεγκεῖν πρὸς Μακεδόνας, καὶ κρατηθῆναι ὑπὸ τῶν ἡμετέρων στρατηγῶν, καὶ πολλὰ καὶ δυσχερῆ ταῖς πόλεσι συμβῆναι· τούτων μὲν οὖν τοὺς στρατηγοὺς αἰτίους ὑπολάβετε γεγενῆσθαι. Ἡμεῖς δὲ τιμῶντες τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν, κατασκευάζομεν ὑμῖν εἰρήνην· πολιτείας δὲ, τὰς ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ τ' ἄλλα

πράττειν κατὰ τὰ διαγράμματα τὰ πρότερον ὑπ' ἐκείνων γραφέντα. Καὶ τοὺς μεταστάντας ἢ φυγόντας ὑπὸ τῶν ἡμετέρων στρατηγῶν ἐκ τῶν πόλεων, ἀφ' ὧν χρόνων Ἀλέξανδρος εἰς τὴν Ἀσίαν διέβη, κατὰγομεν, καὶ τοὺς ὑφ' ἡμῶν κατελθόντας, πάντα τὰ αὐτῶν ἔχοντας καὶ ἀστασιάστους καὶ ἀμνησικακουμένους ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι πολιτεύεσθαι. Καὶ εἴ τι κατὰ τούτων ἐσφύριστο, ἄκυρον ἔστω πλὴν εἴ τινες ἐφ' αἵματι ἢ ἀσεβείᾳ κατὰ νόμον πεφεύγασιν. Μὴ κατιέναι δὲ μηδὲ Μεγαλοπολιτῶν τοὺς μετὰ Πολυαινέτου ἐπὶ προδοσίᾳ φεύγοντας, μηδ' Ἀμφισσεῖς, μηδὲ Φαρκαδωνίους, μηδὲ Ἡρακλειώτας (αἱ τελευταῖαι τρεῖς Θεσσαλικαὶ πόλεις συνεμάχησαν μετὰ τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τῶν Μακεδόνων ἐν ἔτεσι 323 — 321· ἐν γένει δὲ ἅπαντες οἱ ἐνταῦθα ἐξαίρουμένοι τῆς ἀμνηστίας ὑπήγοντο εἰς τὴν, τῶν χρόνων τούτων στάσιν). Τοὺς δ' ἄλλους καταδεχέσθωσαν πρὸ τῆς τριχάδος τοῦ Ξανθικοῦ μηνός (ἦτοι κατὰ τοὺς νεωτέρους ὑπολογισμοὺς τοῦ Δροῦσένου, ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 319). Εἰ δὲ τινα τῶν πολιτευμάτων Φίλιππος ἢ Ἀλέξανδρος ἀπέδειξαν ἑαυτοῖς ὑπεναντία, παραγινέσθωσαν πρὸς ἡμᾶς, ἵνα διορθωσάμενοι, τὰ συμφέροντα καὶ ταῖς πόλεσι καὶ ἡμῖν πράττωσιν. Ἀθηναίοις δ' εἶναι τὰ μὲν ἄλλα, καθάπερ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου Ὠρωπὸν δὲ Ὠρωπίους ἔχειν, καθάπερ νῦν. Σάμον δὲ δίδομεν Ἀθηναίοις, ἐπειδὴ καὶ Φίλιππος ἔδωκεν ὁ πατήρ. Ποιήσασθαι δὲ δόγμα πάντας τοὺς Ἕλληνας, μηδένα μῆτε στρατεύειν, μῆτε πράττειν ὑπεναντία ἡμῖν· εἰ δὲ μὴ, φεύγειν αὐτὸν καὶ γενεάν, καὶ τῶν ὄντων στέρεσθαι. Προστετάχμεν δὲ καὶ περὶ τούτων καὶ τῶν λοιπῶν Πολυσπέρχοντι πραγματεύεσθαι. Ἡμεῖς οὖν, καθάπερ καὶ πρότερον ὑμῖν ἐγράψαμεν, ἀκούετε τούτου. Τοῖς γὰρ μὴ ποιούσι τι τῶν γεγραμμένων οὐκ ἐπιτρέψομεν.»

Τὸ διάταγμα τοῦτο, διὰ τοῦ ὁποίου κατηγοῦντο τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ ἀνεκαλοῦντο οἱ πλεῖστοι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξορισθέντων, ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπιρροὴν τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις εἶχε συμπράξει μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ περὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς ἤδη ἀνατρεπομένης καταστάσεως τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ συγχρόνως τὸ δόγμα τοῦ Πολυσπέρχοντος ἔμελλε φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ ἐπαγάγῃ γενικὴν καὶ φοβερὰν ἀναρχίαν διὰ τῶν μεταβολῶν καὶ ἀντεκδικήσεων τὰς ὁποίας προεκάλει. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἢ Ἑλλάς κατέστη στάδιον πάλης μεταξὺ τῶν δύο Μακεδόνων στρατηγῶν, δυνάμεθα ἐκ προοιμίου νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τιναν

τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη περὶ τὰ τέλη τοῦ 319 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 318. Τὰ γεγονότα ὅμως ταῦτα ὀλίγον γνωρίζομεν, διότι ἀκριβεστέρας περὶ αὐτῶν εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ μόνον ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι, λαβόντες γινῶσιν τοῦ νέου βασιλικοῦ προστάγματος, ἀπήτησαν ἀμέσως ἀπὸ τὸν Νικάνωρα νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Μουνυχίας· ὁ δὲ οὐ μόνον τοῦτο δὲν ἔπραξεν, ἀλλὰ, γινώσκων ἐπερχόμενον τὸν Κασσάνδρον, εἰς ὃν ἦτο ἰδίως ἀφωσιωμένος, κατέλαβε μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ τείχη καὶ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς. Ἐκ τούτου ἐθορυβήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τὸ πλῆθος ἤρχισε ν' ἀγχανκτῆ κατὰ τοῦ Φωκίωνος, ὅστις, ἐνῶ ἦτο φίλος τοῦ Νικάνωρος, μήτε νὰ προλάβῃ τὸ τόλμημα ἐκεῖνο, μήτε νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ γενόμενον ἠδυνήθη. Ἀλλ' ἤλπιζον ἤδη εἰς τὸν Πολυσπέρχοντα, ὅστις εἰσῆλθε εἰς τὴν Ἑλλάδα μετ' ὀλίγον καὶ προεξέπεμψε τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν Ἀττικὴν, μετὰ δυνάμεως, ἵνα ἐλευθερώσῃ τοὺς λιμένας. Τὸν Ἀλέξανδρον παρηκολούθουν πλείστοι Ἀθηναῖοι, ἐν μέρει φυγάδες ἄλλοτε γενόμενοι, ἐν μέρει πένητες ἀποδημήσαντες τῷ 322· παρεκτός δὲ τούτων καὶ οὐκ ὀλίγοι ξένοι, ἄτιμοι, δούλοι, δραπεταὶ καὶ παντὸς εἴδους ἄλλοι τυχοδιῶκται, οἵτινες ὅλοι, ὡς ἀγαθοὶ Ἀθηναῖοι πολῖται, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἤρχιζον ν' ἀποφασίζωσι περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως. Ταῦτα βλέποντες οἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κυβερνήσαντες τὰ πράγματα, ἐν οἷς καὶ ὁ Φωκίων, προσῆλθον πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐβεβαίωσαν ὅτι ἀφ' ἧς ὁ Νικάνωρ παρέστη ὡς ἀντίπαλος τῆς βασιλείας, ἔπαυσαν πᾶσαν πρὸς τοῦτον σχέσιν, ἔδωκαν ὅμως συγχρόνως αὐτῷ νὰ νοήσῃ ὅτι νῦν μάλιστα, διὰ τὴν ἐνδεχομένην ὡς ἐκ τῆς ἐπανόδου τοσούτου παμμυγοῦς ὄχλου ἀναρχίαν καὶ τὴν ἀπειλουμένην ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον τοῦ Κασσάνδρου, καλὸν ἦτο νὰ καταλάβῃ τοὺς λιμένας ἢ βασιλικῆς δυνάμεις. Τότε ὁ Ἀλέξανδρος κατελθὼν ἐστρατοπέδευσε πλησίον τοῦ Πειραιῶς καὶ ἦλθεν ἐπικνημιμένως εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ Νικάνωρος. Οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει καὶ ἰδίως οἱ αὐτοχειροτόνητοι νέοι πολῖται, μαθόντες τὰς συνεντεύξεις ταύτας, θεωροῦντες ὅτι οὐδεμία ἐγένετο προπαρασκευὴ πρὸς ἐκκένωσιν τῶν φρουρίων, ἠξέυροντες ὅτι καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ διεπραγματεύοντο πρὸς Ἀλέξανδρον, ἐφοβήθησαν μήπως οἱ τε δύο Μακεδόνες στρατηγοὶ, καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ συμφωνήσαντες ἐπὶ τέλους καταλύσωσι τὴν μόλις ἀνακτηθεῖσαν ἐλευθερίαν τοῦ ὄχλου. Ὅθεν συγκροτήσαντες ἐκκλησίαν, καθήρεσαν τῆς στρατηγίας τὸν Φωκίωνα καὶ ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀγωνίδου, καταγόρησαν ἅπαντας τοὺς ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας γεγονότας ἄρχοντας,

ἐπὶ παρουσίᾳ. Ἐκ τῶν κατηγορουμένων τούτων τινές, καὶ ἰδίως ὁ Καλλιμέδων καὶ ὁ Χαρικλῆς, ἐζήτησαν νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς, ὁ δὲ Φωκίων, ὁ Ἡγήμων, ὁ Νικοκλῆς, ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς καὶ πλείστοι ἄλλοι προσῆλθον εἰς τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατόπεδον, ὡς εἰς ἄσυλον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος παρέπεμψεν αὐτοὺς πρὸς τὸν Πολυσπέρχοντα, γράψας ἐνταύτῳ «ὅπως μηδὲν πάθωσιν οἱ περὶ Φωκίωνα τάχεινον πεφρονηκότες, καὶ νῦν ἐπαγγελλόμενοι πάντα συμπράξειν,» ἐξαπέστειλαν ἀμέσως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πρεσβείαν πρὸς τὸν τῆς βασιλείας Ἐπιμελητὴν, ἐπιτετραμμένην νὰ κατηγορήσῃ ἐνώπιόν αὐτοῦ τοὺς περὶ τὸν Φωκίωνα.

Κατηγοροὶ καὶ κατηγορούμενοι κατέλαβον τὸν Πολυσπέρχοντα περὶ κώμην τινὰ τῆς Φωκίδος, Φάρυγας καλουμένην, καὶ ἐνταῦθα διεζήχθη ἡ δίκη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀρριδαίου Φιλίππου. Ὑπὸ χρυσοῦν οὐρανίσκον ἐκάθισαν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ φίλοι, πέριξ δὲ ἴσταντο Μακεδόνες πολλοὶ καὶ ξένοι. Οἱ κατήγοροι ἐπεθύμουν νὰ παραπεμφθῇ ἡ δίκη εἰς Ἀθήνας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ προϊστάμενος τῆς πρεσβείας Ἀγωνίδης, ὠφελήθεις ἐκ τοῦ θορύβου ὅστις συνέβη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διὰ τὰς ἀμοιβαίας τῶν δύο μερίδων κατηγορίας, ἀνέκραξεν· «ἅπαντας ἡμᾶς εἰς μίαν ἐμβαλόντες γαλεάγραν, Ἀθηναίοις ἀναπέμψατε λόγον ὑφέζοντας.» Τούτους ἀκούσας τοὺς λόγους ὁ βασιλεὺς ἐγέλασεν· ἀλλ' οἱ περιεστῶτες Μακεδόνες καὶ οἱ ξένοι, οἵτινες ἐπεθύμουν νὰ μὴ στερηθῶσι τοῦ θεάματος, παρεκάλεσαν διὰ νεύματος τοὺς πρέσβεις νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐνταῦθα τὴν κατηγορίαν· ὅθεν ἐξηκολούθησεν ἡ δίκη. Δὲν ὠφελήθησαν ὁμῶς πολὺ ἐκ τούτου οἱ κατηγορούμενοι, διότι ὁ Πολυσπέρχων, διαφωνῶν πρὸς τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον, ἐθεώρει συμφέρουσαν τὴν καταστροφὴν τῶν ὀλιγαρχικῶν. Καὶ ἀπέδειξε τοῦτο καθ' ὅλην τὴν συζήτησιν, διακόψας πολλάκις τὸν Φωκίωνα ἀγορεύοντα, ἐπὶ τέλους μάλιστα κτυπήσας κατὰ γῆς τὴν βακτηρίαν, ἐπέβαλε σιωπὴν. Ἐπειτα τοῦ Ἡγήμονος εἰπόντος ὅτι φέρει μάρτυρα τῆς πρὸς τὸν δῆμον εὐνοίας αὐτοῦ τὸν Πολυσπέρχοντα, ὁ Ἐπιμελητὴς ὀργισθεὶς ἀπεκρίθη· «παῦσαί μου πρὸς τὸν βασιλέα καταψευδόμενος,» ὁ δὲ βασιλεὺς ὤρμησε νὰ λογχίσῃ τὸν Ἡγήμονα, μόλις ἀναχαιτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος. Τελευταῖον ἐψηφοφόρησαν οἱ φίλοι καὶ ἀπεφάναντο ἐνόχους τοὺς περὶ τὸν Φωκίωνα· ὁ δ' Ἐπιμελητὴς εἶπε πρὸς τοὺς πρέσβεις ὅτι, εἰ καὶ πεπεισμένος περὶ τῆς ἐνοχῆς τῶν κατηγορουμένων, ἐπιτρέπει τὴν περὶ τούτων ἀπόφασιν εἰς τὸν δῆμον· καὶ συλλαβῶν αὐτοὺς ἀπέστειλε δεσμίους εἰς Ἀθήνας.

Ἦν δὲ μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ μαιου μηνὸς 318, ὅτε ἄμαξαι

κομίζουσαι τοὺς ἀτυχεῖς ἐκείνους ἄνδρας καὶ ὑπὸ Μακεδόνων στρατιωτῶν φρουρούμεναι, εἰσῆλθον διὰ τῆς ἱερᾶς τῶν Ἀθηναίων πύλης καὶ ἐκεῖθεν, ἐν τῷ μέσῳ ἀπείρου ὄχλου, ἐπορεύθησαν, διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἔμπροσθεν τῶν Προπυλαίων, πρὸς τὸ μέγα θέατρον τοῦ Διονύσου· θέαμα λυπηρόν! Αὐτοὶ, οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ, ἄπνυτες σχεδὸν εὐπατρίδαι καὶ εὐπαιδευτοὶ, καὶ μετὰ αὐτῶν ὁ γηραιὸς, ὁ ἑνδοξὸς στρατηγὸς Φωκίων, ἐφέροντο δέσμιοι ὡς κοινοὶ τινες κακοῦργοι. Ἐκεῖ εἰς τὸ θέατρον ἐστάθη ἡ συνοδία μέχρις οὗ οἱ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὴν ἐκκλησίαν, καλέσαντες καὶ δούλους, καὶ ξένους, καὶ ἀτίμους καὶ ἐνὶ λόγῳ «πᾶσι καὶ πάσαις ἀναπεπταμένον τὸ βῆμα καὶ τὸ θέατρον παρασχόντες,» λέγει ὁ καλὸς κάγαθός Πλούταρχος. Σιγῆς δὲ γενομένης διὰ τοῦ κήρυκος, ἀνεγνώσθη πρῶτον ἡ τοῦ βασιλέως ἐπιστολή, δι' ἧς ἐπετρέπετο ἡ κρίσις εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐλευθέρους ἤδη καὶ αὐτονόμους ὄντας· καὶ μετὰ τὴν ἐπιστολήν, τὸ κατηγορητήριον ἔγγραφον, διαλαμβάνον, ὅτι οἱ παρόντες Φωκίων, Νικολῆς, Θούδιππος, Ἠγήμων, Πυθοκλῆς, καὶ οἱ φυγόδικοι Καλλιμέδων, Χαρικλῆς, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς «παραίτιοι γεγένηνται μετὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον, τῆς τε δουλείας τῆ πατρίδι, καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ δήμου καὶ τῶν νόμων.» Ἀναστάντος δὲ τοῦ Φωκίωνος ἵνα ἀπολογηθῆ, οἱ μὲν βέλτιστοι τῶν πολιτῶν ἤκουον αὐτοῦ εὐλαβῶς, συγκεκινημένοι καὶ δακρύνοντες· ἄλλ' οἱ πολλοὶ τοσοῦτον ἐθορύβουν ὥστε ἡ φωνὴ αὐτοῦ παντάπασι ἐκαλύπτετο. Τότε εἰς ἐτόλμησε νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ἐπιτρέποντος τοῦ βασιλέως τηλικαύτην κρίσιν εἰς τὸν δῆμον, καλὸν ἦτο ν' ἀπέλθωσι τῆς ἐκκλησίας οἱ δούλοι καὶ οἱ ξένοι, ἀλλὰ τότε ἐκμανεῖς ὁ ὄχλος ἀνέκραξε «κἄτω οἱ ὀλιγαρχικοὶ καὶ οἱ μισόδημοι!» Ἐπειδὴ δ' ἐξηκολούθει ὁ θόρυβος καὶ ὁ γέλως, ὥστε ἡ φωνὴ τοῦ κινδυνεύοντος σὺδῶλως ἠκούετο «Πότερον, εἶπεν ὁ Φωκίων, ἀδίκως ἢ δικαίως ἀποκτεῖναι βούλεσθε ἡμᾶς;» ἀποκριθέντων δὲ τινῶν, ὅτι δικαίως «Καὶ τοῦτο, προσέθηκε, πῶς γνώσεσθε, μὴ ἀκούσαντες;» Ἀλλὰ τούτων πάντων μόλις οἱ πλησίον ὄντες ἀντελαμβάνοντο, οἱ δὲ μακρότερον ἰστάμενοι δὲν ἠδύναντο, διὰ τὸ μέγεθος τῆς κραυγῆς τῶν θορυβούντων, νὰ νοήσωσι τὸν ἀγορευόμενον καὶ μόνον διέκρινον τὴν ἐναγώνιον χειρονομίαν τοῦ σεβασμίου στρατηγοῦ. Ὄθεν ὁ Φωκίων περὶ ἑαυτοῦ ἀπελπισθεῖς, ἀλλὰ θέλων τοῦλάχιστον νὰ σώσῃ τοὺς συγκατηγορουμένους προσῆλθεν ἐγγυτέρω πρὸς τὸν ὄχλον καὶ ἀνεβόησεν· «Ἔστω ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἔνοχος καὶ ἄξιός θανάτου, δι' ὅσα ἔπραξα· ἀλλὰ τούτους, Ἀθηναῖοι,

διατί θέλετε νὰ τοὺς θανατώσετε, ἐνῶ κἀνὲν δὲν ἔπραξαν ἀδίκημα;» — «Διότι εἶναι φίλοι σου!» ἀνέκραξεν ὁ ἄθλιος ὄχλος. Τοῦτο ἀκούσας ὁ Φωκίων ὑπεχώρησε καὶ ἐσιώπησε. Καὶ ἠθέλησαν μὲν ἔτι τινὲς τῶν φίλων νὰ συνηγορήσωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν κορυφωθεῖσαν παραχρῆν ἠναγκάσθησαν νὰ παύσωσι. Παρελθὼν δὲ ἤδη ὁ Ἄγωνιδῆς εἰς μέσον, ἀνέγνωσε ψήφισμα διαλαμβάνον ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία ἐφωτίσθη, ὁ δῆμος θέλει ἀποφασίσαι διὰ χειροτονίας ἂν οἱ κατηγορούμενοι ἦναι ἔνοχοι καὶ ὅτι, ἂν καταχειροτονηθῶσι, θέλουσιν ἀποθάνει. Ἄλλοι ὁμῶς προέτεινον νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ψήφισμα ὅτι ὁ Φωκίων θέλει ἀποθάνει στρεβλωθεὶς, καὶ ἐφώναζαν μάλιστα νὰ φέρωσι τὰ βασανιστήρια. Ἄλλ' ὁ Ἄγωνιδῆς βλέπων τὸν ἀρχηγὸν τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς Κλεῖτον δυσχεραίνοντα καὶ συγχρόνως νομίζων τὸ πρᾶγμα βάρβαρον καὶ μιαρὸν, «ἀμμή τί θέλομεν κάμει τὸν Καλλιμέδοντα, εἶπεν, ὅταν τὸν συλλάβωμεν, ἐὰν σήμερον στρεβλώσωμεν τὸν Φωκίωνα;» — «Δὲν ἐρωτᾶς καλῆτερον τί θέλομεν σὲ κάμει ἐσένα,» ὑπεφώνησέ τις τῶν Ἀθηναίων. Χειροτονηθέντος λοιπὸν τοῦ ψηφίσματος ὅπως εἶχε, κατεδίκασεν ὁ ὄχλος, παμφηφει σχεδὸν, εἰς θάνατον τοὺς κατηγορουμένους, ὀρθῆς ἰσταμένης τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῶν πλείστων ἐστεφανωμένων, ὡς ἂν προέκειτο περὶ ἐορτῆς τινος καὶ πανηγύρεως. Μεθ' ὃ ἀπήχθησαν οἱ περὶ τὸν Φωκίωνα εἰς τὸ δεσμωτήριον, καὶ ἐκεῖ, τῇ 10 μαΐου, κατέλυσαν τὸν βίον, διὰ τῆς τοῦ κωνείου πόσεως, κατὰ τὸ πάτριον ἔθος, οἱ δὲ νεκροὶ αὐτῶν ἐρρίφθησαν ἄταφοι ἐκτὸς τῶν τῆς Ἀττικῆς ὁρίων.

Ἡ τοιαύτη δίκη καὶ τελευτὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, καὶ μάλιστα τοῦ γηραιοῦ, τοῦ ἐναρέτου, τοῦ τοσαύτας τῇ πατρίδι προσενεγκόντος ὑπηρεσίας Φωκίωνος, εἶναι ἐν τῶν οἰκτροτέρων γεγονότων τῆς ἱστορίας ἡμῶν· τοσοῦτῳ μᾶλλον οἰκτρὸν, ὅσῳ διεπράχθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινῆς παρακμῆς καὶ ἐκλύσεως. Βεβαίως αἱ πόλεις ἀδικοῦσι κατὰ δυστυχίαν πολλάκις καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως οὔσαι, ἀλλὰ τότε τὰ στίγματα ταῦτα ἐξαφανίζονται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς δόξης καὶ τῆς εὐημερίας· ἐνῶ ὁσάκις συμβαίνωσιν ἐν τῇ ἀγωνίᾳ τοῦ θανάτου, προξενουσι τόσῳ πλείονα μελαγχολίαν ὅσῳ δικαιοῦσι τρόπον τινὰ τὴν ἐπερχομένην πτώσιν. — Ἡ καταδίκη ἐκείνη τῶν ὀλιγαρχικῶν δὲν ἔσωσε τοῦλάχιστον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ οὐδὲ τὸν Πολυσπέρχοντα ὠφέλησε πολὺ. Ὀλίγας μετὰ ταῦτα ἡμέρας, ὁ Κασσάνδρος, ὅστις ἀγνοοῦμεν διατί ἐβράδυνε τοσοῦτον νὰ προσέλθῃ, ἔφθασε τελευταῖον εἰς

Πειραιᾶ, μετὰ 35 πλοίων καὶ 4,000 ὀπλιτῶν δυνάμετων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου. Καὶ κατέβη μὲν ἀμέσως ὁ Πολυσπέρχων εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ Φωκίδος, συνεπαγόμενος 30,000 μαχεδόνων πεζῶν, 4,000 συμμάχων, 1000 ἵππεις καὶ 65 ἐλέφαντας, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἐπάτησαν τὸ ἔδαφος τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς· ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐκπορθῆσῃ διὰ μιᾶς τὰ τείχη τοῦ λιμένος, κατέλιπε τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον μετὰ μικρᾶς τινοῦ δυνάμεως ἵππικου ἵνα κατέχῃ τὴν χώραν, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθε μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον, ἵνα παραλάβῃ αὐτόθι νέους συμμάχους διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῆς τῶν δημοκρατικῶν ἀνορθώσεως. Ἀπέτυχεν ὅμως καὶ εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην, διότι ἀντιστάσης εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ τῆς Μεγάλης πόλεως, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἀπεκρούσθη γενναίως καὶ ἐπιτηδείως, ἀποβαλὼν τοὺς πλείστους τῶν ἐλεφάντων. Καὶ ἐνῶ ὑφίστατο τὴν δευτέραν ταύτην ἤτταν, ἐλάμβανεν ἀπανταχόθεν εἰδήσεις ἀπαισίας. Ὁ Πολυσπέρχων εἶχεν ἐλπίζει ὅτι ὁ Εὐμένης, κεκτημένος ἤδη ἰκανὴν ἐν Κιλικίᾳ δύναμιν, θέλει ὀρμήσει κατὰ τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἀντιγόνου καὶ ἀποτρέψει αὐτὸν ἀπὸ πάσης κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐφόδου· ἤδη δὲ ἐμάνθανεν ὅτι ὁ Εὐμένης, διὰ λόγους σπουδαίους τοὺς ὁποίους βραδύτερον θέλομεν ἐκθέσει, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Φοινικὴν καὶ τὴν Συρίαν· ἐμάνθανεν ὡσαύτως ὅτι ὁ Κασσάνδρος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς Ἑλλήσποντον καὶ Προποντίδα τὸν Νικάνωρα μετὰ τοῦ ἐν Πειραιεὶ στόλου, ὅτι ὁ Νικάνωρ ἠνώθη μετὰ τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Χαλκηδόνι καὶ ὅτι παντελῶς κατετρόπωσεν ἐν Βυζαντίῳ τὴν ὑπὸ τοῦ Κλείτου ἀγομένην ναυτικὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ δύναμιν· ἐμάνθανε τελευταῖον ὅτι πολλαὶ τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Κασσάνδρου, συνετάσσοντο, ὅτι οὗτος εἶχε κυριεύσει ἐν τῷ μεταξύ τὴν Αἴγιναν καὶ τὴν Σαλαμῖνα, ὅτι αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐνθουσιασθέντες, ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ ἔχωσι μὲν τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν καὶ τὰς προσόδους καὶ τὰς ναῦς αὐτῶν, φίλοι ὄντες καὶ σύμμαχοι τοῦ Κασσάνδρου, νὰ κρατήσῃ ὅμως οὗτος κατὰ τὸ παρὸν τὴν Μουνυχίαν, τὸ δὲ πολίτευμα νὰ ἀποβῆ αὐθις ἀριστοκρατικόν, μὴ ἔχοντων τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα εἰμὴ ἐκείνων ὅσων ἢ φορολογητέα περιουσία· ἤθελε συμποσοῦται εἰς 1000 δραχ. τοῦλάχιστον, καὶ ἐπιμελητῆς τῆς πόλεως νὰ ἐκλεχθῆ εἰς τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, ἐπιφυλαττομένης τῆς τοῦ Κασσάνδρου ἐπικυρώσεως· προεχειρίσθη δὲ τοιοῦτος ὁ

Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις πρὸ ὀλίγων μηνῶν εἶχε καταδικασθῆ ἑρήμην εἰς θάνατον.

Ἰπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων κινδύνων αἰφνης ἀπειληθεὶς, ὁ Πολυσπέρχων ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ καταλίπη τὴν πολιορκίαν τῆς Μεγάλης πόλεως καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως εἰς Μακεδονίαν ἵνα προλάβῃ μὲν πᾶσαν τοῦ Ἀντιγόνου εἰς τὴν Εὐρώπῃν διάβασιν, στρατολογήσῃ δὲ νέας δυνάμεις. Ἀλλ' ἔτι καθ' ὁδὸν εὐρισκόμενος ἔλαβε καὶ ἐκ Μακεδονίας εἰδήσεις δεινάς. Ἡ φιλόδοξος Εὐρυδίκη, ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπανελθεῖ παρ' αὐτῆ ὁ Ἀρριδαῖος Φίλιππος, καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν, συμμαχεῖ μετὰ τοῦ Κασσάνδρου, διορίζει αὐτὸν, ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, Ἐπιμελητὴν τοῦ Κράτους καὶ διατάσσει τὸν Πολυσπέρχοντα νὰ παραδώσῃ αὐτῷ τὸν στρατόν. Τότε ὁ Πολυσπέρχων τρέπεται κατ' ἀρχάς πρὸς τὴν Αἰτωλίαν, ἀφ' ἧς ἔπειτα διέβη εἰς Ἡπειρον· ὁ δὲ Κασσάνδρος ἔρχεται περὶ τὰ τέλη τοῦ 318 εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐνισχυθεὶς αὐτόθι διὰ νέων δυνάμεων, ἐπιστρέφει ἐν ἀρχῇ τοῦ 317 εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα καὶ ἐνταῦθα ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Πολυσπέρχων συμμαχεῖ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου Αἰακίδου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐπανῆλθε πάλιν ἡ Ὀλυμπιάς, μετὰ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Ἀλεξάνδρου, πρώτη ἐκεῖνου ἐξαδέλφη οὖσα· καὶ πάντες ἐπέρχονται ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀντεπεξέρχεται μὲν ἡ Εὐρυδίκη κατ' αὐτῶν, ἀλλ' οἱ Μακεδόνες ἀποποιοῦνται νὰ πολεμήσωσι τὴν μητέρα τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πάντες προσέρχονται πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα, ἣτις, γενομένη οὕτω κυρία τῆς Μακεδονίας, συλλαμβάνει τὸν τε Ἀρριδαῖον, τὴν τε Εὐρυδικὴν καὶ θανατώνει ἀμφοτέρους διὰ βασάνων οἰκτρῶν. Κατὰ δυστυχίαν, ἡ γυνὴ αὕτη, καὶ τοι γηράσασα, ἔσωζεν ἅπασαν τὴν φυσικὴν τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἀγριότητα. Ὅθεν ἐπιχειρεῖ καὶ ἄλλας φοβερὰς ἀντεκδικήσεις, φονεύει περὶ τοὺς ἑκατὸν φίλους τοῦ Κασσάνδρου, ἅπαντας ἐπιφανεῖς ὄντας τῆς χώρας ἄνδρας, καὶ κατορθοῖ, αὐτῆ, τῆς ὁποίας τὴν ἐπάνοδον μετὰ τοσαύτης ἀγαλλιᾶσεως ἐχαιρέτισαν πρὸ μικροῦ οἱ Μακεδόνες, νὰ μισηθῆ ἤδη ὑπ' αὐτῶν. Ἐκ τούτου ὠφεληθεὶς ὁ Κασσάνδρος ἐπιστρέφει ἐξ Ἑλλάδος εἰς Μακεδονίαν, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 317, τυγχάνει αὐτόθι δεξιῶσεως προθύμου καὶ πολιορκεῖ τὴν Ὀλυμπιάδα εἰς Πύδναν· μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος ἀπεκλείσθησαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τούτου ὁ νέος βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ῥωξάνη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φιλίππου (τοῦ πατρὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου) Θεσσαλονίκη καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς γυναῖκες. Καὶ ἐπῆλθε

μὲν εἰς βοήθειαν τῆς Πύδνης ὁ Αἰακίδης· ἀλλ' ὁ στρατὸς αὐτοῦ, δυσ-
 αρεστηθεὶς διότι ἐν μέσῳ χειμῶνι εἰς τηλικούτους ὑπεβάλλετο κινδύνους
 ἄνευ ὠφελήματός τινος, στασιάζει, καθαιρεῖ τὸν βασιλέα καὶ συμμαχεῖ
 μετὰ τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις πέμπει εἰς Ἡπειρον ἐπιμελητὴν καὶ στρα-
 τηγὸν τὸν Λυκίσκον· ὥστε ἡ Πύδνα, ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τὰς ἰδίας
 δυνάμεις, ἀντέχει μὲν ἐπὶ τινα χρόνον διὰ τὴν ὄντως ἡρωϊκὴν καρτε-
 ρίαν τῆς ἀτρομήτου Ὀλυμπιάδος, ἀλλὰ τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 316,
 παραδίδεται εἰς τὸν Κασσάνδρον. Ὁ δὲ, θανατώνει τὴν γηραιὰν μη-
 τέρα τοῦ μεγάλου βασιλέως, περιορίζει εἰς Ἀμφίπολιν τὸν νέον Ἀλέ-
 ξάνδρον ἐξαετῆ ἤδη ὄντα, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Ῥωξάνην, ἀναγκάζει
 τὸν Πολυσπέρχοντα νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τοῖς Λίτωλοις, λαμβάνει
 σύζυγον τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄρχει ἔκτοτε ἀπολύτως τῆς Μακεδονίας,
 μὴ φέρων μὲν ἔτι τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα, ἀλλ' ἐξασκῶν ἅπαν τὸ βα-
 σιλικὸν ἀξίωμα, ὥστε καὶ πόλιν ἐπώνυμον, τὴν Κασσάνδρειαν, τότε
 ἔκτισεν ἐπὶ τῆς γερσονήσου Παλλήνης, ἣτις μέχρι σήμερον φέρει τὸ
 τοῦ δυνάστου ἐκείνου ὄνομα, Κασσάνδρα καλουμένη. Ἡ ἐνότις τῆς
 κληρονομίας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος,
 ἀπὸ τοῦ δεσμίου ἐκείνου παιδός. Τὰ δ' ἐν τῷ μεταξύ κατὰ τὴν Ἀσίαν
 συμβῆντα, εἰς τῶν ὁποίων μεταβαίνομεν τὴν ἐξιστόρησιν, ἔμελλον ἔτι
 μᾶλλον νὰ ἐπιταχύνωσι τὸν κατακερματισμὸν τοῦ Κράτους.

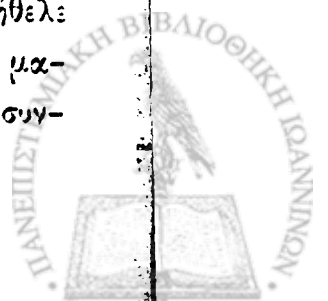
Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ἴσως τὸν σωματοφύλακα τοῦ μεγάλου
 Ἀλεξάνδρου Πύθωνα, ὅστις, κατὰ μὲν τὴν ἐπὶ Περδίκκου πρώτην τῶν
 χωρῶν διανομὴν, προεχειρίσθη σατραπείας τῆς μικρᾶς Μηδίας (σελ. 169).
 μετὰ δὲ τὸν τοῦ Περδίκκου θάνατον ἀνηγορεύθη εἰς τῶν δύο Ἐπιμε-
 λητῶν τοῦ κράτους, ἠναγκάσθη ὅμως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ παραι-
 τηθῆ τοῦτο τοῦ ἀξιώματος (σελ. 187). Τότε διορισθέντος Ἐπιμελητοῦ
 τοῦ Ἀντιπάτρου, καὶ γενομένης νέας χωρῶν διανομῆς ἐν Τριπαρα-
 δείσῳ, ὁ Πύθων διετήρησε μὲν τὴν σατραπείαν τῆς μικρᾶς Μηδίας, ἐν
 ἀποζημιωθῆ δὲ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐπιμελητοῦ τὸ ὅποιον εἶχεν ἀπο-
 βάλλει, ἀνηγορεύθη προστούταις γενικὸς διοικητὴς τῶν ἀνατολικωτέρων
 σατραπειῶν, ἢ, κατὰ Διόδωρον, στρατηγὸς τῶν ἄνω σατραπειῶν ἀπα-
 σῶν, ἂν καὶ κατ' ἕλλην γνῶμην βραδύτερον ἐσφετερίσθη οἰκοθεν τὴν
 γενικὴν ταύτην διοίκησιν.

Ὅπως δὴποτε ἐν ἔαρι τοῦ 318, ἐνῶ ὁ μὲν Ἀντίγονος ἠσχολεῖτο ἔτι
 περὶ τὰς δυτικωτέρας ἐπαρχίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐξέπεμπε τὸν

Κάσσανδρον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δ' Εὐμένης ἴστατο ἔτι ἐν Κιλικίᾳ, ὁ Πύθων ἐκεῖνος ἐβουλεύθη νὰ γίνῃ καθ' ὀλοκληρίαν κύριος τῶν ἄνω σατραπειῶν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐμβαλὼν τὸ πρῶτον εἰς Παρθυαίαν, συνέλαθε καὶ ἐφόνευσε τὸν σατράπην αὐτῆς Φίλιππον, διορίσας ἀντ' αὐτοῦ τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Εὐδημον. Ἀλλὰ τότε ἐνοῦνται ὅλοι οἱ σατράπαι τῶν ἄνω χωρῶν, κατατροποῦσι τὸν Πύθωνα περὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 318 καὶ ἀναγκάζουσιν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ παρὰ τῷ Σελεύκῳ εἰς Βαβυλῶνα. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Εὐμένης, καὶ τοι συνεκρότησεν ἀξιόλογον δύναμιν ἐν Κιλικίᾳ, δὲν ἦτο ὅμως ἔτι ἐνάμιλλος πρὸς τὸν Ἀντίγονον· ἔβλεπε τούτον πρᾶττοντα ὡς ἂν ἐσκόπει νὰ περαιωθῆ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐνταῦθα νὰ κρῖνῃ τὸν ἀγῶνα· ἠσθάνετο ὅτι διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο, διὰ νὰ εἰμφορέσῃ νὰ κοινωνήσῃ ἀμέσως μετὰ τῆς Μακεδονίας καὶ νὰ προσλάβῃ ἐκεῖθεν νέας δυνάμεις, ἔχει ἀπαραίτητον χρεῖαν στόλου, οὐ ὅλως ἐστερεῖτο. Ὅθεν ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ εὕρῃ ἐκ παντὸς τρόπου στόλον· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐν ἔαρι τοῦ 318, ἐπέβαλεν εἰς Φοινίκην, ὑπὸ φρουρῶν τοῦ Πτολεμαίου κατεχομένην, ἐκυρίευσεν αὐτὴν εὐχερῶς, κατεσκευάσεν ἐν θέρει δύναμιν ναυτικὴν ἀξιόλογον καὶ ἤδη ἤλπιζεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Θάλασσαν καὶ, ἐνωθεὶς ἐνταῦθα μετὰ τοῦ μακεδονικοῦ στόλου, νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κατὰ τῆς βασιλείας στάσιν, ὅτε αἰφνης βλέπει ἐπερχόμενον τροπαιοφόρον στόλον ἕτερον, τὸν στόλον τοῦ Ἀντιγόου, τὸν πρὸ μικροῦ ἐν Βυζαντίῳ νικηφορήσαντα. Διότι ὁ Ἀντίγονος, καὶ τοι ἠδύνατο ἤδη ἀκωλύτως νὰ διαπεραιωθῆ εἰς Εὐρώπην, μαθὼν ὅμως τὰ παρὰ τοῦ Εὐμένους ἐνεργούμενα, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ καταλίπῃ ὀπισθὲν τοῦ τοιοῦτον πολέμιον, καὶ, μεταβαλὼν ἀμέσως σχέδιον, παραδίδει τὴν ἐν τῇ μικρῇ Ἀσίᾳ ἀρχὴν εἰς τὸν σατράπην Καρίας Ἀσάνδρον, ἀναχωρεῖ μετὰ 20,000 πεζῶν καὶ 4,000 ἰππέων ἀπὸ τῶν περὶ Ἑλλήσποντον χωρῶν ἐπὶ Κιλικίαν, καὶ ἐκπέμπει συγχρόνως τὰ πλοῖα αὐτοῦ ἐπὶ τὰ ἐκεῖ παράλια. Ἄμα δ' ἐμφανισθείσης τῆς τροπαιοῦχου ταύτης δυνάμεως, οἱ Φοίνικες ἐγκαταλείπουσιν τὸν Εὐμένην καὶ παραδίδονται εἰς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ.

Τὰ κατὰ τὸν Εὐμένην ἀπέβησαν ἐντεῦθεν δεινότατα· διότι στερηθεὶς τοῦ στόλου, ἀπέβαλε πάντα τρόπον κοινωνίας μετὰ τῆς Εὐρώπης· ἰδίαν ἀξιόμαχον πρὸς τὸν Ἀντίγονον δύναμιν δὲν εἶχε· σύμμαχον δὲν ἔβλεπε κανένα πιθανὸν οὔτε ἐν μικρῇ Ἀσίᾳ, οὔτε ἐν Φοινίκῃ. Πᾶς ἄλλος ἤθελε περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ἀγῶνος εἶναι ματαιαία καὶ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ φροντίσῃ περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, συν-

θηκολογῶν πρὸς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις ἦτο πάντοτε πρόθυμος νὰ συμ-
φιλιωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ πολυμήχανος Καρδιανὸς δὲν ἀπηλπίσθη
καὶ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐμελλε νὰ κρατήσῃ ὀρθὴν τὴν ἐμπιστευθεῖσαν
αὐτῷ βασιλικὴν σημαίαν. Μὴ βλέπων τί ἔχει ἤδη νὰ πράξῃ ἐν τῇ δυ-
τικῇ Ἀσίᾳ, ἐτράπη ἀπὸ Φοινίκης πρὸς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας, ὅπου
ἤξευρε τοὺς σατράπας συνασπισθέντας, ἐν ὀνόματι τῆς βασιλείας, κατὰ
Πύθωνος καὶ Σελεύκου, καὶ διελθὼν διὰ τῆς Κοίλης Συρίας, παρεχί-
μασεν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν. Ἐντεῦθεν συνεννοήθη πρὸ πάντων μετὰ τοῦ
Πύθωνος καὶ τοῦ Σελεύκου, προσκαλέσας αὐτοὺς «βοηθεῖν τοῖς βασι-
λευσι,» συντασσόμενοι μετ' αὐτοῦ, στρατηγοῦ ὄντος τῆς Ἀσίας, κατὰ
τοῦ Ἀντιγόνου. Ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπεκρίθησαν ὅτι εἶναι μὲν ἔτοιμοι νὰ ὑπη-
ρετήσωσι τοὺς βασιλεῖς, ὅχι ὅμως καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἄνδρα κατα-
δικασθέντα εἰς θάνατον ὑπὸ τῶν Μακεδόνων· καὶ ἐνταύτῳ διεμήνυσαν
εἰς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις, ἐπερχόμενος κατόπιν τοῦ Εὐμένους, ἦτο ἤδη
ἐν Μεσοποταμίᾳ, νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Εὐμέ-
νης, εἰσελθὼν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 317, εἰς Σουσιανὴν, προσεκάλεσεν ἐκεῖ τοὺς
τῶν ἄνω σατραπειῶν ἡγεμόνας, Πευκίστην τὸν Περσίδος (ἄλλοτε σω-
ματοφύλακα τοῦ Ἀλεξάνδρου διατελέσαντα), Τληπόλεμον Καρμανίας,
Σιδύρτιον Ἀραχωσίας, Ἀνδρόβαζον σταλέντα παρὰ τοῦ τατράπου Πα-
ροπαμισαδῶν Ὀξυάρτου, Στάσανδρον Ἀρίας, καὶ Εὐδημον Ἰνδικῆς,
οἵτινες προσῆλθον τῶντι εἰς Σουσιανὴν ἄγοντες ἐν ὅλοις 11,200 πεζοὺς,
4,600 ἰππεῖς, καὶ 125 ἐλέφαντας, εἰς οὓς μετ' ὀλίγον ὁ Πευκίστης
προσέθηκεν ἔτι, ἐκ Περσίδος προσαγαγῶν, 10,000 τοξότας. Ἐπειδὴ δὲ
εἶχε καὶ ὁ Εὐμένης, προσλαβὼν καθ' ὁδὸν τὸν τῆς Μεσοποταμίας σα-
τράπην Ἀμφίμαχον, 15,000 πεζοὺς ἐν οἷς τοὺς ἀηττήτους ἀργυρά-
σπιδας, καὶ 2,800 ἰππεῖς, ἡ ὅλη αὐτοῦ δύναμις ἀπέβη λόγου ἀξία.
Καὶ ἦλθον μὲν εἰς μέσον ἔριδες τινες περὶ ἡγεμονίας· ἰδίως ὁ Πευκίστης
ἀπῆται νὰ ἀναγνωρισθῆ αὐτὸς ἀρχηγός· ἀλλ' ὁ Εὐμένης κατώρθωσε
διὰ τοῦ ἐπιτηδείου αὐτοῦ τρόπου, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπερτάτην διεύ-
θυνσιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσω, δυνάμει τῶν βασιλικῶν προσταγμάτων, αὐ-
τὸς καὶ μόνος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοὺς ἐν Σούσοις περιλιπο-
μένους ἔτι θησαυρούς.

Ἐν τούτοις ὁ Ἀντίγονος, περί μᾶιον τοῦ 317, ἀναζεύξας ἐκ Με-
σοποταμίας, ἠνώθη ἐν Βαβυλῶνι μετὰ τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Πύθωνος,
μεθ' ὧν συνετάσσετο καὶ ὁ στρατηγῶν τοῦ στόλου περιώνυμος Νέαρχος,

διέβη τὸν Τίγριν, προήλασεν εἰς Σοῦσα, καὶ, ἐπειδὴ ὁ ἐνταῦθα φρουρῶν τοὺς θησαυροὺς Ξενοφίλος ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ αὐτοὺς, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Σέλευκον τὴν ἐκπολιόρκησιν τῆς ἄκρας τῆς πόλεως ἐκείνης. Αὐτὸς δὲ ὤρμησε μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐπὶ τοὺς πολεμίους· ἀλλὰ διερχόμενος ἐν μέσῳ τοῦ θέρους τὰ πεδία τῆς Σουσιανῆς ὑπέστη πολλὰς ζημίας, καὶ ἔπειτα περὶ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ Κοπράτου, προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Εὐμένους, ἔπληθεν ἤτταν δεινὴν καθ' ἣν ἀπέβαλε περὶ τοὺς 8,000 ἄνδρας, τοὺς μὲν φονευθέντας, τοὺς δὲ αὐτρημολήσαντας· ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μακρὰν μέχρι Μηδίας ὑποχώρησιν, ἣτις ἐπήνεγκεν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ νέας ζημίας καὶ ἔφερεν αὐτὸν εἰς ἀληθῆ ἀπόγνωσιν. Ἀλλὰ χάρις εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ Ἀντιγόνου, ἔφθασαν τελευταῖον εἰς Μηδίαν, τὴν σατραπείαν τοῦ Πύθωνος, οἱ καταπεπονημένοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, καὶ εὖρον ἐκεῖ ἀσφάλειαν καὶ ἀναψυχὴν καὶ πόρους δαψιλεῖς, τοὺς ἐν Ἐκβατάνοις σωζομένους ἔτι μεγάλους θησαυροὺς.

Οἱ δὲ περὶ τὸν Εὐμένην, μαθόντες τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἀντιγόγου μέχρι Μηδίας, περιέστησαν εἰς πολλὴν περὶ τοῦ πρακτέου ἀμφιβολίαν. Ὁ μὲν Εὐμένης ἤθελε νὰ ὀρμήσῃ κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου, νὰ γίνωσι κύριοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, νὰ συνενωθῶσιν ἐκεῖθεν μετὰ τῶν βασιλέων καὶ οὕτω, παντοδύναμοι γενόμενοι, νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς βασιλείας πολεμίους. Ἀλλ' οἱ σατράπαι, ἰδίως κηδόμενοι περὶ τῶν σατραπειῶν αὐτῶν, ἀπέκρουσαν παντὶ σθένει τὸ τολμηρὸν ἐκείνου βούλευμα· ἰσχυρίσθησαν ὅτι δεόν πρὸ πάντων νὰ κατατροπωθῇ ὁ Ἀντίγονος· καὶ, ἐπειδὴ δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ καταδιωχθῇ εἰς τὰς ὄρεινὰς τῆς Μηδίας χώρας, προέτειναν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς Περσίδα, τὴν τοῦ Πευκέστου σατραπείαν. Ὑπερίσχυσε λοιπὸν ἡ γνώμη αὕτη καὶ ὁ στρατὸς, μεταβάς εἰς Περσέπολιν, ἔτυχεν αὐτόθι λαμπρᾶς ὑπὸ τοῦ Πευκέστου δεξιώσεως, ὅστις ἠγωνίσθη πάλιν, δι' εὐωχιῶν καὶ δώρων, νὰ σφετερισθῇ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν· ἀλλ' ὁ Εὐμένης ἐματαίωσε καὶ ἤδη τὴν ῥαδιουργίαν ταύτην, μετ' οὐ πολὺ δὲ, διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἠσφαλίσθη ἔτι μᾶλλον τὸ ἐπὶ τοῦ στρατοῦ κράτος τοῦ ἐξόχου ἐκείνου ἀνδρός. Τῶνόντι, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 317, ἔφθασεν ἀπροσδοκῆτως εἰς Περσέπολιν ἡ ἀγγελία ὅτι ὁ Ἀντίγονος, ἀναπαύσας καὶ ἐπιρρώσας τὸν στρατὸν ἐν Μηδίᾳ, ἐπέρχεται εἰς τὴν Περσίδα· τὸ δὲ δεινότερον, συνέπεσε νὰ νοσήσῃ τότε ὁ Εὐμένης ἐκ πυρετοῦ

ἰσχυροῦ, ὥστε τὰ βασιλικὰ τάγματα, τὰ ὅποια εἰς αὐτὸν καὶ μόνον ἐν κινδύνοις εἶχον πεποιθήσιν, παντάπασιν ἠθύμησαν. Κατ' εὐτυχίαν ἤρ-
 χισε μετ' ὀλίγον νὰ ἀναλαμβάνῃ καὶ ἠδυνήθη νὰ διατάξῃ τὴν πρὸς τὰ
 πρόσω πορείαν, παρακολουθῶν αὐτὸς ἐν φορείῳ, διότι ἦτο ἔτι παντελῶς
 ἀδύνατος. Καὶ ἐπλησίασαν οὕτω οἱ δύο στρατοὶ, ἡ δ' ἐμπροθοφυλακὴ
 τῶν σατραπῶν, ὑπερβαλοῦσα τελευταίους τινὰς λόφους, εὔρεν αἴφνης
 ἀντικρὺ αὐτῆς τοὺς πολεμίους εἰς τὸ πεδῖον καταβαίνοντας. Ἄλλ' ἅμα
 αἰ πρῶται τῶν ἀργυρασπίδων τάξεις κατεῖδον τὴν λάμψιν τῶν χρυσῶν
 ὄπλων τοῦ ἀντιπάλου ἀγήματος, καὶ τοὺς πύργους τῶν ἐλεφάντων καὶ
 τὰς πορφύρας δι' ὧν ἐκοσμοῦντο τὰ θηρία εἰς μάχην ἀγόμενα, ἐπιστή-
 σασαι διὰ μιᾶς τὴν πορείαν καὶ τὰ ὄπλα πρὸς τὴν γῆν ἐρείσασαι, ἐβόη-
 σαν ὅτι δὲν προχωροῦσι βῆμα ἐὰν δὲν προσέλθῃ ὁ στρατηγός. Ταῦτα
 ἀκούσας ὁ Εὐμένης, διέταξε ν' ἀνακομίσωσιν αὐτὸν δρομαίως πρὸς τὰ
 ἐμπρὸς καὶ προφθάσας καὶ ἀποκαλύψας τὰς ἐκατέρωθεν αὐλαίας τοῦ
 φορείου, προέτεινε τὴν δεξιὰν χαιρετίζων τοὺς συναγωνιστάς. Οἱ δὲ, ἅμα
 εἶδον αὐτὸν, εὐθύς ἀσπασάμενοι μακεδονιστὶ τῇ φωνῇ, ἀνύψωσαν τὰς
 ἀσπίδας καὶ ἐπεκρότησαν διὰ τῶν σαρισσῶν καὶ ἠλάλαξαν, προκαλού-
 μενοι ἤδη τοὺς πολεμίους, διότι ἔχουσι παρόντα τὸν ἡγεμόνα. Καὶ ὁ
 Εὐμένης παρευθὺς, ἄνω καὶ κάτω κομιζόμενος, παρέταξε τὸν στρατὸν
 ὡς ἐπὶ μάχην, ὥστε ὁ Ἀντίγονος, ὅστις ἀκούσας ἐκεῖνον νοσοῦντα, ἐπήρ-
 χητο βέβαιος νὰ καταβάλῃ τοὺς λοιποὺς εὐχερῶς, ἰδὼν νῦν ἀπροσδο-
 κῆτως τὴν θαυμαστὴν ταύτην διάταξιν ἐξεπλάγη· μετ' ὀλίγον ὁμως,
 παρατηρήσας ἐπιμελέστερον διέκρινε τὸ φορεῖον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς κέρατος
 εἰς τὸ ἄλλο μεταφερόμενον, καὶ τότε γελάσας μεγάλη τῇ φωνῇ καθὼς
 συνήθιζεν, εἶπε πρὸς τοὺς φίλους· «Τοῦτο λοιπὸν τὸ φορεῖον εἶναι τὸ
 ὅποιον τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἀντεπεξῆλθε καθ' ἡμῶν,» καὶ διέταξεν εὐ-
 θὺς νὰ ἀπαγάγωσιν ὀπίσω τὴν δύναμιν καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ νὰ στρατοπε-
 δεύωσι. Μετὰ τινὰς ἡμέρας μάλιστα ἠθέλησε νὰ ἐκχωρήσῃ ὅλως ἐκ τῆς
 Περσίδος εἰς Γαβιηνὴν τῆς Σουσιανῆς, χώραν πλουσίαν ἐν ἡ ἠδύνατο
 νὰ διαχειμάσῃ, κοινωνῶν προχείρως μετὰ τοῦ ἐν Σούσοις ἔτι διατρίβοντος
 Σελεύκου. Ἀλλὰ τοῦ Εὐμένους νοήσαντος τὸ βούλευμα καὶ ἐπιχειρή-
 σαντος νὰ κόψῃ τὴν δίοδον τοῦ ἀντιπάλου, συνέβη ἐντεῦθεν σύγκρουσις
 μεγάλη καὶ πεισματώδης. Ἡ τοῦ Ἀντιγόνου δύναμις ἦτο καθυπερτέρα
 τῆς τοῦ Εὐμένους· οὐδὲν ἦττον ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἄκριτος, διότι ἐκάτεροι
 ἠναγκάσθησαν νὰ καταλίπωσι τὸ πεδῖον τῆς μάχης. Καὶ ἀπέβαλε μὲν
 ὁ Ἀντίγονος πολὺ πλείονας ἀνδρας, ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ τὸν Εὐμένην το-

σοῦτον ἐξησθένησαν, ὥστε οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ἐκείνου ὑποχώρησιν, ἀπελθόντος ἤδη ἀνενοχλήτως αὐθις εἰς Μηδίαν, ἐνῶ ὁ Εὐμένης ἔμεινε νὰ διαχειμάσῃ εἰς Γαβινηνὴν.

Ἐνταῦθα παρελθόντος τοῦ κινδύνου, ἠλαττώθη αὐθις τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ Εὐμένους ἄξιωμα· ὁ στρατὸς παρεδόθη εἰς πολλὴν βίου ἀκολασίαν· τὰ δὲ διάφορα αὐτοῦ σώματα ἐπὶ τοσοῦτον διεσκεδάσθησαν ὥστε τινὰ ἐξ αὐτῶν κατήντησαν ν' ἀπέχων ἀπ' ἀλλήλων ὁδὸν ἡμερῶν ἕξ. Ὁ Ἀντίγονος ἐμάνθανε ταῦτα πάντα καὶ ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῆ ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἀφροσύνην τῶν ἀντιπάλων, ἐπιπίπτων ἐν μέσῳ χειμῶνι κατ' αὐτῶν ἀδοκῆτως. Ἡ χώρα τῆς Μηδίας ἐν ἣ οὗτος ἐστάθμευεν ἀπεΐχεν ἀπὸ τῆς Γαβινηνῆς ἐν ἣ διέτριβον οἱ πολέμιοι, διὰ τῆς συνήθου ὁδοῦ, τῆς παρὰ τὰς ὑπώρειας τοῦ ὄρους διερχομένης, σταθμοὺς 25· ἀλλὰ πρὸ τοῦ ὄρους ἐξαπλοῦται πεδίων εὐρὺ ἄδενδρον, ἄνυδρον, ἀκατοίκητον, ἀληθῆς ἐρημία. Διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἀπεφάσισεν ὁ Ἀντίγονος νὰ πορευθῆ, διότι δι' αὐτῆς ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων ἐντὸς 8 μόνον ἡμερῶν καὶ νὰ κατατροπώσῃ αὐτοὺς πρὶν λάβωσι καιρὸν νὰ συναθροισθῶσιν.

Ἐπὶ τούτῳ παρηγγέλθησαν τὰ στρατεύματα νὰ ἦναι ἕτοιμα πρὸς ἀνάξουξιν, νὰ προπαρασκευάσωσι δέκα ἡμερῶν τροφὰς διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ τοὺς ἵππους καὶ νὰ προμηθευθῶσι 10,000 ἀσκούς ποτίμου ὕδατος. Ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ὅτι μέλλουσι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀρμενίαν, ὅτε αἰφνης περὶ τὰ μέσα δεκεμβρίου 317 κατήλθον εἰς τὴν ἔρημον. Ἴνα μὴ κατανοηθῶσι δὲ ἐπερχόμενοι, διετάχθησαν νὰ μὴ καίωσι πυρὰ κατὰ τὰς νυκτερινὰς στρατοπεδείας, εἰ καὶ τοσοῦτον ψυχρὰς οὔσας διὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους. Καὶ ἐπορεύθησαν οὕτως ἐπιπόνως ἐπὶ πέντε ἡμέρας· ἀλλὰ τότε τὸ ψῦχος ἀπέβη ἀφόρητον ὥστε ἐδέησε νὰ ἐπιτραπῆ εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ ἀνάψωσι πῦρ, διότι ἄλλως ἅπαντες ἐκινδύνευον ν' ἀπολεσθῶσι. Τότε ὁμως οἱ κατὰ τὰ περίξ ὄρη οἰκοῦντες εἶδον τὸ κατάφωτον ἐκεῖνο σῶμα ἐν μέσῳ ἐρήμῳ, καὶ ἔσπευσαν νὰ ἀναγγείλωσι τὸ γεγονός εἰς τοὺς περὶ Πευκέστην καὶ Εὐμένην. Ἡ ἀγγελία διὰ καμήλων δρομῶν κομισθεῖσα τάχιστα, κατετάραξε τοὺς σατράπας. Ἐντὸς 4 ἡμερῶν ἠδύνατο νὰ καταφθάσῃ ὁ πολέμιος, αὐτοὶ δὲ μόλις ἐντὸς 6 ἠδύνατο νὰ συνενώσωσιν ἀπάσας τὰς δυνάμεις· ὅθεν πολλὴ ἐπεκράτησεν ἀμηχανία, ὁ δὲ Πευκέστης προέτεινε νὰ ὑποχωρήσῃσι μέχρις οὐ κατορθωθῆ ἡ ἔνωσις αὕτη. Τελευταῖος ἀνέστη ὁ Εὐμένης καὶ εἶπεν, ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπέστη διὰ τὸν ἀφρονα ἐπὶ τῆς παραχειμασίας διασκορπισμῶν, καθ' οὗ οὗτος εἴχε

τοσοῦτον ἀντισταθῆ· ὅτι ὁμως ὑπάρχει ἔτι τρόπος θεραπείας, ἂν ὑπακούσωσιν εἰς τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ· ὑπάρχει τρόπος νὰ ἀναβληθῆ ἢ ἄφιξις τοῦ Ἀντιγόνου ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας, ὅπως ἐν τῷ μεταξὺ κατορθωθῆ ἢ τοῦ στρατοῦ συμπύκνωσις, καὶ τότε ἐπιπίπτοντες ἐπὶ τοὺς καταπεπονημένους ἕνεκα τῆς πορείας ἐκείνης πολεμίους, εὐχερῶς δύνανται νὰ κατατροπώσωσιν αὐτούς. Πάντες ἐθαύμασαν τὸ παράδοξον τῆς γνώμης καὶ ὑπέσχοντο νὰ ὑπακούσωσιν. Ὁ δὲ πέμψας ἄμέσως πρὸς τοὺς ἀπόντας ἡγεμόνας ταχυδρόμους κομίζοντας παραγγελίαν νὰ φθάσωσιν ὅ,τι τάχιστα εἰς τὸ κράσπεδον τῆς ἐρήμου, διέταξε τοὺς παρόντας νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι μεθ' ὅλων τῶν στρατιωτῶν αὐτῶν. Καὶ φθάσας εἰς μετέωρόν τινα χῶρον ἐστραμμένον ἐπὶ τὴν ἐρημον καὶ πανταχόθεν ὄρατόν, ἔθετο ἐνταῦθα τὰ σημεῖα στρατοπέδου μεγάλου περιλαμβάνοντος ἑβδομήκοντα σταδίων περιφέρειαν, καὶ παρήγγειλεν εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ ἀνάπτωσι καθ' ἑκάστην νύκτα πυρὰ πολλὰ, ὥστε μακρόθεν νὰ ἔχη τὸ κατασκευάσμα ὄψιν ἀληθινῆς στρατοπεδείας. Τούτων γενομένων, οἱ κάτοικοι ἐτέρων τινῶν παρακειμένων ὄρεων, φίλοι ὄντες τοῦ Πύθωνος τῆς Μηδίας καὶ πρῶτοι ἀπατηθέντες, κατέδραμον εἰς τὸ πεδίον καὶ ἀνήγειλαν εἰς τὸν Ἀντίγονον ὅτι στρατὸς μέγας εἶναι ἔτοιμος νὰ τὸν ὑποδεχθῆ. Ἔβλεπον δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀντίγονον στρατηγοὶ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν πυρῶν, ὥστε δὲν ἐδίστασαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι ὁ Εὐμένης, ἐγκαίρως πληροφορηθεὶς τὸ βούλευμα αὐτῶν, προέφθασε νὰ συγκεντρώσῃ αὐτόθι ἅπαντα τὸν στρατόν. Ὅθεν ὁ Ἀντίγονος, μὴ νομίζων φρόνιμον νὰ ἐπέλθῃ μετὰ ταγμάτων ὑπὸ τοσοῦτον δυσχεροῦς πορείας καταβεβλημένων, ἐπὶ ἀντιπάλους πρὸ ἡμερῶν ἐτοιμοὺς καὶ ἀναπαυομένους, ἔσπευσε νὰ ἐγκαταλίπη τὴν ὁδὸν ἧς εἶχεν ἤδη διέλθει ὑπὲρ τὸ ἥμισυ· καὶ τραπείς ἐν τῷ ἅμα δεξιᾷ, ἐβάδισε πρὸς τὴν λεωφόρον, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχον πολλαὶ πόλεις καὶ κῶμαι, ὅπου οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι πᾶσαν ἀναψυγὴν καὶ προμήθειαν. Μεταβαλὼν δὲ οὕτω πορείαν, ἐθαύμαζε πῶς τὸ μέγα ἐκεῖνο στρατόπεδον οὐδὲν ἔδιδε σημεῖον ζωῆς καὶ οὐδεμίαν τοῦλάχιστον καταδιώξιν ἐπεχείρησεν. Ἄλλ' ὅτε ἐφθασεν εἰς τὴν οἰκουμένην χώραν ἐξηγήθησαν τὰ πάντα· οἱ περίξ φίλοι ὄρεινοὶ ὠμολόγησαν ὅτι κατ' ἀρχάς, διὰ τὰ πολλὰ ταῦτα πυρὰ, ἐπίστευσαν εἰς τὴν ὑπαρξίν μεγάλου στρατοῦ, ἀλλὰ νῦν, μηδὲν ἕτερον τεκμήριον βλέποντες τῆς παρουσίας ἀξιολόγου δυνάμεως, πειθόνται μᾶλλον ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους στρατόπεδον στρατιώτας δὲν ἔχει. Οὐδὲν ἦπτον τὸ βούλευμα τοῦ Ἀντιγόνου

ἐματαιώθη ἤδη· καὶ οὗτος σφόδρα ὀργισθεὶς διότι τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεστρατηγήθη ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου κρίσιμόν τινα μάχην.

Ἐν τῷ μεταξύ συνέρρευσαν ἀπανταχόθεν περὶ τὸν Εὐμένην τὰ διάφορα τοῦ στρατοῦ σώματα· μόνοι οἱ ἐλέφαντες ἔλειπον ἔτι, ὁ δ' Ἀντίγονος, μαθὼν ὅτι ἐκεῖ που πλησίον διατρίβουσι μεμονωμένοι πάσης βοηθείας, ἠλπίσεν ὅτι δύναται, αἰφνιδίως καὶ ῥαγδαίως ἐπιπίπτων, νὰ ἀφαιρέσῃ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν ἀντιπάλων τὸ κύριον ἐκεῖνο αὐτῶν ὄπλον. Ἐκπέμπει λοιπὸν ἐπὶ τούτῳ 2,200 ἐλαφροὺς ἵππεῖς καὶ ὄλους τοὺς ψιλούς πεζοὺς. Ἀλλὰ τὸν ἄγρυπνον Εὐμένην οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ κίνδυνος· ὑποπτεύσας τί ἐβουλεύετο ὁ ἀντίπαλος, προεξέπεμψε καὶ οὗτος 1,500 ἵππεῖς λογάδας καὶ 3,000 πεζοὺς ἐκ τῶν ψιλῶν, εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐλεφάντων. Καὶ εἶχον ἤδη προφθάσει οἱ πολέμιοι, εἶχον τρέψει τοὺς ὀλίγους ἵππεῖς ὅσοι ἐφρούρουν τὰ θηρία καὶ ἐνόμιζον ὅτι ἐπέτυχε τὸ πραξικόπημα, ὅτε αἰφνης ἐπιφανεῖσα ἡ τοῦ Εὐμένους ἐπικουρία, ἀνέσωσε τοὺς ἐλέφαντας καὶ ἀνεκόμισεν αὐτοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον.

Οὕτω διὰ τῆς συνέσειως καὶ τῆς προνοίας τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀπηλλάγη ὁ στρατὸς ἀπὸ καταστροφῆς βεβαίας, ἠνωρθώθησαν τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἄλλων στρατηγῶν, συνηθροίσθησαν ἐπὶ ἓν πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ ἀνεσώθησαν οἱ ἐλέφαντες. Πάντες ἀπεθαύμαζον τὸν μέγαν ἡγεμόνα· καὶ ἐπελθούσης ἤδη τῆς κρίσεως τοῦ ἀγῶνος, πάντες ἀπήτησαν εἰς αὐτὸν καὶ μόνον νὰ ἀνατεθῇ ἡ ὑπερτάτη διεύθυνσις· πάντες ἐκτὸς τῶν στρατηγῶν, οἵτινες φθονοῦντες τὴν ὑπεροχὴν ταύτην καὶ ἀγανακτοῦντες διότι ἀναγκάζονται αὐτῆς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ξένον, ὡς τὸν ἔλεγον, συνώμοσαν νὰ θανατώσωσιν αὐτὸν ἅμα ἀπαλλαγέντες τοῦ Ἀντιγόνου διὰ τῆς τελευταίας ταύτης μάχης. Προίσταντο δὲ τῆς ἐπιβουλῆς οἱ τῶν ἀργυρασπίδων ἡγεμόνες Ἀντιγένης καὶ Τεύταμος. Ὁ Εὐμένης ἔμαθε τὰ ἐνεργούμενα, ἀλλὰ δὲν ἐπτόθη. Ἀπελθὼν εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, εἶπε μόνον πικρῶς εἰς τοὺς φίλους ὅτι: «ἐν πανηγύρει θηρίων ἀναστρέφεται,» ἔγραψε τὴν διαθήκην του, ἔσχισε καὶ ἠφάνισε τὰ γράμματά του ἵνα μὴ, τελευτήσαντος αὐτοῦ, προκύψωσι συκοφαντίαι καὶ κίνδυνοι διὰ τοὺς γράψαντας, καὶ ἀπεφάσισε ν' ἀγωνισθῇ τὸν προκείμενον ἀγῶνα, εὐελπίς ἔτι, ὅτι νικήσας θέλει ματαιώσῃ τῶν ἀγνωμόνων συστρατήγων τὰ ἐπιβουλεύματα. Καὶ ἀντιπαρετάχθησαν λοιπὸν οἱ δύο στρατοὶ, ὁ μὲν τοῦ Ἀντιγόνου σύγκείμενος ἐξ 22,000 πεζῶν, ἱππέων δὲ 9,000 καὶ ἐπέκεινα, καὶ 65 ἐλεφάντων· ὁ δὲ τοῦ Εὐμένους συμποσούμενος εἰς

36,700 πεζοὺς, 6,500 ἵππεῖς καὶ 114 ἐλέφαντας. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ τελευταίου ἦτο πρόδηλος· διότι εἶχε μὲν ἵππικὸν ὀλιγώτερον, ἀλλὰ πεζικὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον καὶ ἐλέφαντας σχεδὸν διπλασίους· τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, εἶχε τοὺς παλαιμάχους ἐκείνους ἀργυράσπιδας, οἵτινες ἐλογίζοντο ἀήττητοι, καὶ τοσαύτην ἔπνεον ἀγανάκτησιν καὶ περιφρόνησιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους, ὥστε ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τῆς μάχης, διὰ Μακεδόνας ἱππέως προεκπεμφθέντος ἐπὶ τὴν φάλαγγα τοῦ Ἀντιγόνου, ἤλεγξαν αὐτὴν πικρῶς, ἀναβοήσαντες· «ἐπὶ τοὺς πατέρας ὑμῶν, ὦ κακαὶ κεφαλαί, τολμᾶτε νὰ ἄρετε χεῖρας, τοὺς μετὰ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου τὰ ὅλα κατειργασμένους;» Γενομένου δὲ τοῦ κηρύγματος τούτου, παρὰ μὲν τοῖς ἐναντίοις ἠκούσθησαν φωναὶ δυσχερεῖς ὅτι ἀναγκαζόμενοι διαμάχονται πρὸς συγγενεῖς καὶ πρεσβυτέρους, οἱ δὲ περὶ τὸν Εὐμένην ἐνθουσιωδῶς ἀνεβόησαν νὰ φέρῃ αὐτοὺς τὴν ταχίστην ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ἐὰ πάντα λοιπὸν προεμήνυον νίκην λαμπράν· ἀλλ' ἐμελλε νὰ ματαιώσῃ τὰς χρηστὰς ταύτας προσδοκίας, ἡ προδοσία τῶν ἄλλων στρατηγῶν, οἵτινες δὲν ἠθέλησαν νὰ περιποιήσωσι νέον εἰς τὸν μισητὸν Εὐμένην θρίαμβον. Ἐγώνοντι, εὐθύς ἀρξαμένης τῆς μάχης, ὁ Πευκέστης ἐγκαταλείπει τὴν ὀρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν, συμπαρασύρων καὶ μέρος ἀξιόλογον τοῦ ἵππικοῦ· τὸ λοιπὸν εὐχρίθμον ἵππικὸν δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ· οἱ πεζοὶ καὶ μάλιστα οἱ ἀργυράσπιδες ἀναδείκνυνται νικηφόροι καὶ ἐπάγονται φοβεράν σφαγὴν τῶν ἀντιπάλων· ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος ἐν τῷ μεταξῷ, ὠφελθὴς ἀπὸ τῆς τοῦ Πευκέστου ὑποχωρήσεως, ἐπιπίπτει εἰς τὸ ὀπισθεν τῆς παρατάξεως τοῦ Εὐμένους, ὅπως οὖν μακρὰν κείμενον καὶ ὑπὸ ὀλίγων φρουρούμενον στρατόπεδον αὐτοῦ, καὶ κυριεύει ἅπασαν μὲν τὴν ἐν αὐτῷ πλουσίαν ἀποσκευὴν, ἀπάσας δὲ τὰς γυναῖκας καὶ ἅπαντα τὰ τέκνα τῶν ἀργυρασπίδων καὶ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Εὐμένης, εἰς μίτην καθικετεύει τὸν Πευκέστην νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ γενομένου κακοῦ· ὁ Πευκέστης βέβαιων ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἀνεπανόρθωτον, ὑποχωρεῖ ἀκαταπαύστως, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἀργυράσπιδες ἀναγκάζονται, εἰ καὶ ἐν πληρεστάτῃ τάξει, νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ πεδῖον τῆς μάχης, καὶ νὰ ἀσφαλισθῶσι παρὰ τὴν ὄχθην παρακειμένου τινὸς ποταμοῦ, ἀναφνδὸν κηρύττοντες ὅτι ὁ Πευκέστης ἦτο ὁ παραίτιος ταύτης τῆς συμφορᾶς.

Ἐκεῖ περὶ τοὺς ἀργυράσπιδας ἠθροίσθησαν ὁ Εὐμένης, οἱ σατράπαι, τὰ διάφορα ἄλλα τοῦ στρατοῦ ἀποσπάσματα, καὶ ἐβουλευθήσαν περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Εὐμένης ἠξίωσεν ὀρθῶς ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Ἀντίγο-

νος ἀπέβαλεν ἅπαν τὸ πεζικόν, ἐπαναλαμβανομένης τῆς μάχης τὴν ἐπιούσαν, ἢ καταστροφή αὐτοῦ ἦτο βεβαία. Κατὰ δυστυχίαν οἱ σατραπαὶ ἄλλα ἐβουλεύοντο, τὸ δὲ δεινότερον, οἱ ἀργυράσπιδες ἤθελον πρὸ πάντων ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, καὶ ἐνδόντες ἤδη εἰς τὰς ἐπιβούλους εἰσηγήσεις τοῦ Γευτάμου, διεπρεσβεύσαντο πρὸς Ἀντίγονον ζητοῦντες ἐπὶ παντὶ ὄρω ὅσα οὗτος ἀφήρσεν ἀπὸ αὐτῶν· ὁ δὲ ἀπεκρίθη ἀμέσως ὅτι ἀποδίδει τὰ πάντα ἂν μόνον παραδοθῆ αὐτῷ ὁ Εὐμένης. Καὶ οὕτω παρεδόθη ὁ Εὐμένης, ἠτομόλησαν οἱ ἀργυράσπιδες, ἠτομόλησεν ὁ Πευκέστης μετὰ τῶν Περσῶν αὐτοῦ, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων σατραπῶν, οἱ μὲν ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τοῦτο, οἱ δὲ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὰς ἰδίας σατραπείας. Καθὼς πολλάκις ὅμως συμβαίνει, πρῶτοι οἱ προδόται ἔλαβον ἀμέσως τὰ ἐπιχειρήματα τῆς κακίας αὐτῶν, ὁ Ἀντιγένης, ὁ Εὐδήμος, πλείστοι ἄλλοι θανατωθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου· αὐτοὶ οἱ ἀργυράσπιδες οἱ ἀτιμάσαντες τὰς λευκὰς αὐτῶν τρίχας διὰ τῆς πράξεως ἐκείνης, ἐμελλον μετ' οὐ πολὺ, ἀλλὰ ἐξώρας πλέον, νὰ μετανοήσωσι δι' αὐτήν. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Εὐμένην, ἐδίστασεν ὁ Ἀντίγονος ἐπὶ τινὰς ἡμέρας περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ γενναῖος Νέαρχος καὶ ὁ νέος τοῦ Ἀντιγόνου υἱὸς Δημήτριος, ὅστις ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ ἤρχισε τὸ τοσοῦτον πολυθρύλητον μετέπειτα γενόμενον πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἐφιλοτιμήθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸν μέγαν ἄνδρα, ἀλλὰ πάντες οἱ λοιποὶ ἐζήτησαν ἐπιμόνως τὸν θάνατον αὐτοῦ· τὸ δὲ χεῖριστον, αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ συναγωνισταὶ κατεκραύγαζον αὐτοῦ καὶ ἠπειλοῦν στάσειν, ἐὰν δὲν τιμωρηθῆ, ὥστε ὁ Ἀντίγονος ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ διέταξε νὰ θανατωθῆ ὁ ἐνδοξὸς αἰχμάλωτος.

Τοιοῦτοτρόπως κατέλυσε τὸν πολυτάραχον καὶ πολυπράγμονα αὐτοῦ βίον ὁ Καρδιανὸς Εὐμένης, εἰς ἡλικίαν τεσσαράκοντα καὶ πέντε μόλις ἐτῶν. Ὁ Ἕλλην οὗτος ὑπῆρξε βεβηχίως ὁ ἐπιτηδειότατος τῶν στρατηγῶν ὅσοι ἐξῆλθον ἀπὸ τῆς σχολῆς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐὰν ἀπέτυχεν, ἀπέτυχε διότι ἠθέλησε νὰ φανῆ πιστὸς εἰς τὴν βασιλικὴν σημαίαν, εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους, ἣτις, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ δύο ἐμπαθεστάτων γυναικῶν, ὑπὸ τοῦ βλακῶς Ἀρριδαίου Φιλίππου καὶ ὑπὸ τοῦ νηπίου Ἀλεξάνδρου, δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ συντηρηθῆ, ἐνῶ ὁ κύριος αὐτοῦ ἀντίπαλος, ὁ Ἀντίγονος, ἐπεδίωκε τὸν κατακερματισμὸν, ἔχων πρὸς τοῦτο φυσικοὺς συμμάχους ὅλους τοὺς ἰσχυροτέρους μεγιστᾶνας· πλὴν τούτου δὲ, ὁ Εὐμένης ἀπέτυχε καὶ διότι

ἴσως, Ἕλλησιν ὦν, ἐφθονεῖτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων στρατηγῶν· ναὶ μὲν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, οἱ Μακεδόνες ἠναγκάσθησαν νὰ ἀσπασθῶσι τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἰσότητα, ἀλλ' ἀφοῦ ἐξέλιπεν ἡ πίεσις τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου βραχίονος, πρέκυψεν αὐθις εἰς μέσον ἢ μεταξὺ τῶν δύο φύλων ἀντιζηλία καὶ ἀντίπραξις. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Εὐμένης ὑπῆρξεν ὁ ἀτυχέστερος τῶν λεγομένων διαδόχων, οὐδεὶς τούτων ἀπέβη ἐκείνου ἐνδοξότερος καὶ χρηστότερος· διὸ εἶναι εἰς ἐκ τῶν τριῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὓς κατέταξεν ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ πινακοθήκῃ τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἀνδρῶν, ἥτις θέλει διδάσκει καὶ συγκινεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ἐνόσω ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνθρωποι τιμῶντες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μεγαλοφυΐαν.

Ὁ δ' Ἀντίγονος, παραδόξως οὕτω εὐρεθεὶς κύριος ἅπαντος τοῦ στρατοῦ τῆς Ἰνδοῦ Ἀσίας, ἀπῆλθε, κατὰ τὰ μέτα ἰανουαρίου 316, εἰς Μηδίαν καὶ διέτριψε περὶ τὰ Ἐκβάτανα τὸ λοιπὸν τοῦ χειμῶνος, καταστήσας ἐνταῦθα ἐκποδῶν τὸν ἀρχαῖον συνεργὸν Πύθωνα, διότι ἔμαθεν αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἤδη· σατράπην δὲ Μηδίας ἀνέδειξε τὸν Μῆδον Ὀροντοβάτην, καὶ στρατηγὸν τὸν Ἰππόστρατον. Ἐπειτα μετέβη εἰς Περσέπολιν καὶ ἐκεῖ ἐρρύθμισε τὰ κατὰ τὴν Καρμανίαν, τὴν Βακτριανὴν, τοὺς Παροπαμισάδας, τὴν Ἀραχωσίαν καὶ τὴν Ἀρίαν. Εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας κατέλιπε τοὺς προηγουμένους σατράπας Ἰληπόλεμον, Στασάνορα, Ὀξυάρτην, τὸν Ῥωξάνης πατέρα, καὶ Σιβύρτιον, τοὺς μὲν διότι δὲν ἦτο εὐκόλον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀποβάλῃ, ἰσχυροὺς ὄντας, τοὺς δὲ δι' ἄλλους λόγους· εἰς τὴν Ἀρίαν ἀπέστειλε τὸν Εὐαγόραν, ἄνδρα ὀνομαστὸν ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει. Τελευταῖον σατράπην Περσίδος κατέστησε τὸν Ἀσκληπιόδωρον, ἀντὶ τοῦ Πευκέστου, τοῦ ὁποίου ἄδηλον εἶναι τὸ τέλος, τὸ δὲ ὄνομα ἐξαφανίζεται ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότερον, παρέδωκεν εἰς τὸν Σιβύρτιον, τὸν ἡγεμόνα τῆς ἀπωτάτης Ἀραχωσίας, τοὺς ἀργυράσπιδας, « πάντα τρόπον ἐκτρίψαι καὶ καταφθεῖραι κελεύσας, ὡς λέγει Πλούταρχος, ὅπως μηδεὶς αὐτῶν εἰς Μακεδονίαν ἄπεισι, μηδ' ὄψεται τὴν Ἑλληνικὴν θάλατταν. » Ὡστε δεινὴν ἔλαβον τὴν τιμωρίαν οἱ ἄπιστοι ἐκεῖνοι στρατιῶται διὰ τὴν κατὰ τοῦ Εὐμένου προδοσίαν· « αἱ γὰρ ἀσεβεῖς χρεῖζι, παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Διόδωρος, τοῖς μὲν δυνάσταις διὰ τὴν ἐξουσίαν γίνονται λυσιτελεῖς, τοῖς δ' ὑπακούσασιν ἰδιώταις μεγάλων κακῶν ὡς ἐπίπαν αἴτια καθίστανται. » Καὶ

μεγάλου ἀνδρὸς υἱὸς Ἡρακλῆς, ὅστις οὐδὲν εἶχε νόμιμον δικαίωμα εἰς τὴν διαδοχὴν, καὶ δύο θυγατέρες τοῦ Φιλίππου, ἡ Κλεοπάτρα, ἥτις ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν διαβάσεώς της (σελ. 180) ἔζη εἰς Σάρδεις καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, ἦν ἐγρημεν ἐσχάτως ὁ Κάσσανδρος, ἀμφοτέραι ὀλίγον ἐπιτήδεια· νὰ ὑποστηρίξωσιν οἰκοθεν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Ὡστε ὅφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις ὁ Ἀντίγονος ἐφαίνετο πάντων ἰσχυρότερος καὶ προωρισμένος ἴσως νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ Κράτους.

Οὐ μόνον ὁμῶς ἡ ἐνότης αὕτη δὲν ἦτο πεπωμένον ν' ἀποκατασταθῇ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀχανὴς ἀρχὴ ἦν κατεσκευάσεν ἐν Ἀσίᾳ ὁ Ἀντίγονος δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Οἱ στρατηγοὶ ὅσοι κατεῖχον τὰ λοιπὰ τοῦ κράτους τμήματα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν τοιαύτην ἐκείνου ὑπεροχὴν· καὶ ἂν ἕκαστος αὐτῶν δὲν ἐτόλμα ἰδίᾳ ν' ἀνταγωνισθῇ, ἠνωμένοι ὁμῶς ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλοδοξῶν τούτων βουλευμάτων. Ὁ τῆς Αἰγύπτου δυνάστης Πτολεμαῖος, διὰ τὴν συνετὴν αὐτοῦ διοίκησιν, καὶ τὴν μέχρι τοῦδε ὀλίγην μετοχὴν εἰς τὰς ἐμφυλίους διενέξεις, παραδόξως εὐπορήσας, ἦτο ἀντίπαλος τόσῳ μᾶλλον φοβερὸς ὅσῳ ἐθαλασσοκράτει, γενόμενος ἀφ' ἐνὸς κύριος τῆς Κυρήνης, προσοικειωθείς ἀφ' ἐτέρου τὴν ναυτικὴν τῶν Φοινίκων δύναμιν καὶ φίλος διατελῶν πολλῶν Κυπρίων ἡγεμόνων. Ὁ τῆς Θράκης δυνάστης Λυσίμαχος (σελ. 168), ὁ ἐπὶ ἑπταετίαν ὅλην ἀπασχοληθεὶς εἰς τοὺς κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ὀδρυσῶν Σεύθου ἀγῶνας, ἤδη οὐ μόνον τοῦτον κατετρόπωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπεξέτεινεν ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου καὶ ἐπὶ ἀπάσας τὰς κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἑλληνίδας πόλεις ὥστε ἰσχυρῶς ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου συμμαχίαν. Τελευταῖον ὁ Κάσσανδρος, κύριος γενόμενος, ὡς εἶδομεν, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξαιρέτως προσοικειωσάμενος τὴν τῶν Ἑλλήνων εὐνοίαν διὰ τῆς ἐν θέρει τοῦ 316 διαταχθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἀνορθώσεως τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως, δικαίως ἀνησύχησε διὰ τὸ ὑπέροχον ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐκτήσατο ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀρχαῖος αὐτοῦ σύμμαχος Ἀντίγονος. Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρχουν. Ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ σατράπης Καρίας Ἄσανδρος, ὃν ὁ Ἀντίγονος κατέλιπεν ἐπίτροπον τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς ἀπερχόμενος τῷ 318 κατὰ τοῦ Εὐμένους, κατεσκευάσεν ἑκτοτε ἰδίαν ἀξιόλογον δύναμιν καὶ δὲν ἐφαίνετο παντάπασι διατεθειμένος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ἐπιστρέφοντα ἀρχηγὸν

αὐτοῦ. Ὅθεν εὐλόγως ὁ Ἀντίγονος περιέμενε μέγαν τινὰ ἐπιχείμενον ἀγῶνα καὶ ἤθελε νὰ ἦναι πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένος.

Κύριον ὄργανον τῆς κατασκευασθείσης τότε κατ' αὐτοῦ συμμαχίας ὑπῆρξεν ὁ Σέλευκος, ὅστις, καταφυγὼν παρὰ Πτολεμαίῳ, ἔπεισε πρῶτον τοῦτον, καὶ ἔπειτα ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ τὸν Κάσσανδρον καὶ τὸν Λυσίμαχον, ὥστε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 315, ἀφοῦ ἐγένοντο μάταιαί τινες περὶ συμβιβασμοῦ διαπραγματεύσεις, συνεμάχησαν οὗτοι πάντες ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ γηραιοῦ τῆς Ἀσίας στρατηγοῦ, συνεργὸν ἔχοντες καὶ τὸν σατράπην Καρίας Ἄσανδρον. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγείς νέος πόλεμος διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα· στάδιον αὐτοῦ ἐγένετο ἡ Ἀσία, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀφρική· αἱ περιπέτεια ὑπῆρξαν ποικίλαι, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα οὐχὶ κρίσιμον. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἀντίγονος ὑπολαμβάνων, καὶ δικαίως, τὸν Πτολεμαῖον ὡς τὸν ἐπικινδυνότατον τῶν ἀντιπάλων, ἰδίως δι' ἣν εἶχε μεγάλην ναυτικὴν δύναμιν, ἐνήργησε τὰ δέοντα πρὸς κατασκευὴν ἀξιωμαχοῦ στόλου ἐν Ῥόδῳ, ἐν Κιλικίᾳ καὶ ἐν Φοινίκῃ· ἐπειδὴ δὲ ἡ Τύρος κατεῖχετο ὑπὸ αἰγυπτιακῆς φρουρᾶς, ἐπεχείρησε συγχρόνως τὴν πολιορκίαν τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου. Καὶ ἐνῶ περὶ ταῦτα διέτριβεν, ἔπεμψεν ἀφ' ἐνὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Πτολεμαῖον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἵνα καταβάλλῃ τὸν Ἄσανδρον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν μιλήσιον Ἀριστόδημον εἰς Πελοπόννησον μετὰ 1000 ταλάντων ἵνα, στρατολογήσας ὅσων ἔνεστι πλείστους μισθοφόρους, καὶ συμμαχήσας μετὰ Πολυσπέρχοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ κηρύξας ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀντιγόνου τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἀφρουρήτους, ἐλευθέρους, αὐτονόμους, καταλύσῃ τὸ ἐνταῦθα κράτος τοῦ Κασσάνδρου. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμενον ἄπρακτοι οἱ ἀντίπαλοι, καὶ ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος. Ὁ παρὰ τούτου σταλείς εἰς Κύπρον Σέλευκος γίνεται κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης ναυτικῆς νήσου, ἣν ματαίως ὁ Ἀντίγονος ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ· ἀνακηρύττει δὲ καὶ ὁ Πτολεμαῖος τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους, ὥστε οὐδετεροῖ οὕτω τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀριστοδήμου· καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κάσσανδρος παντάπασιν ἀνέτρεψε τὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνεργείας τοῦ τῆς Ἀσίας στρατηγοῦ, διότι ἔπεισεν Ἀλέξανδρον τὸν Πολυσπέρχοντος νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν συμμάχων, διοριζόμενος στρατηγὸς τῆς χερσονήσου ἐκείνης. Ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀντιγόνου Πτολεμαῖος οὐδὲν διέπραττε κατὰ Ἀσάνδρου, λαβόντος ἱκανὴν ἐπικουρίαν παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Λάχου. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, ὁ μόλις

κατασκευασθεῖς στόλος τοῦ Ἀντιγόνου κατετροπώθη περὶ τὴν λυκιακὴν παραλίαν ὑπὸ τοῦ αἰγυπτίου ναυάρχου Πολυκλείτου, καὶ ὁ Ἀντίγονος ματαίως ἐπὶ ὀκτὼ ἤδη μῆνας ἐπολιόρκει τὴν Τύρον. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 315.

Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, ὁ Ἀντίγονος ὑπῆρξεν ὀπωροῦν εὐτυχέστερος. Ὁ πιστὸς Ἀριστόδημος, συμμαχήσας μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, ἐπέτυχεν νὰ ἀνορθώσῃ ἐν Παλοποννήσῳ τὴν μερίδα αὐτοῦ τὸσφ μᾶλλον ὄσφ, δολοφονηθέντος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀνέλαβε μὲν τὴν στρατηγίαν ἢ καλὴ καὶ γενναία σύζυγος αὐτοῦ Κρατησίπολις, ἀλλὰ περιωρίσθη κυρίως ἀμυνομένη ἐν Σικυῶνι. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ἂν πρὸς μεσημβρίαν ἐμειοῦτο οὕτω τὸ τοῦ Κασσάνδρου κράτος, ἤϋξανε πρὸς βορρᾶν, διότι ἔπεισεν οὗτος τοὺς Ἀκαρνανὰς νὰ ἐπέλθωσιν ἐπὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ ἐξησφάλισε τὴν ἐπὶ τῆς Ἡπείρου ἀρχὴν κυριεύσας τὴν Ἀπολλωνίαν καὶ τὴν Ἐπίδαμον. Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ, ὁ Ἀντίγονος ἠνάγκασε τελευταῖον, ἐν θέρει τοῦ 314, τὴν Τύρον νὰ παραδοθῇ, καὶ συνεπλήρωσεν οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς Συρίας κυριαρχίαν. Τότε δὲ καταλιπὼν ἐκεῖ 13,000 περίπου πεζῶν, 5,000 ἰππέων καὶ 40 ἐλέφαντας ὑπὸ τὸν υἱὸν Δημήτριον, εἰς ὃν, εἰκοσιδύο ἐτῶν μόλις ὄντα, ἔδωκε τέσσαρας ἐμπείρους συμβούλους, τὸν Νέαρχον, τὸν Ὀλύνθιον Ἀνδρόνικον, τὸν Φίλιππον καὶ Πύθωνα τὸν Ἀγήνορος, ὥρμησεν αὐτὸς μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ διεχείμασε, τῷ 314—313, εἰς Κελαινὰς τῆς Φρυγίας.

Ἀρξαμένων δὲ τῷ 313 τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὁ Ἀντίγονος ἐδάμασεν ἀλληλοδιαδόχως τὸν τε Ἄσανδρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐκλείπει ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ τὰς πόλεις ὅσαι μετ' αὐτοῦ συνεμάχησαν, ὥστε περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἠτοιμάζετο νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐνταῦθα, ὁ μὲν Λυσίμαχος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν συμμάχων, διότι αἱ κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἐλληνίδες πόλεις, ὠφελούμεναι ἐκ τοῦ περὶ ἐλευθερίας κηρύγματος τοῦ Ἀντιγόνου, εἶχον ἀποστατήσαι· ἀπεστάτησε δὲ πάλιν ὁ τῶν Ὀδρουσῶν βασιλεὺς Σεύθης· ἔστειλεν ἐπικουρίαν καὶ ὁ Ἀντίγονος. Ὅθεν ἐδέησε πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ ὁ Λυσίμαχος τούτους τοὺς πολεμίους καὶ μόλις ἀπετέλεσε τὸ ἔργον, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 313. Ὁ δὲ Κασσάνδρος ἠναγκάσθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς Ἡπειρώτας, στασιάζοντας ὑπὸ τὸν ἐπιστρέψαντα Λιακίδην (σελ. 203), ὅστις ἠττήθη καὶ ἐφονεύθη· ἠναγκάσθη πρὸς τού-

τοίς ὁ Κάσσανδρος ν' ἀγωνισθῆ πρὸς τὰς ἐπικουρίας ὅσας ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἀντίγονος ὑπὸ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Πτολεμαῖον· τελευταῖον ὁμῶς ἐπέστρεψεν ἐγκαίρως εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ὑπὸ τούτου μελετηθεῖσαν διαπερακίωσιν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ἐπλησίαζε καὶ ὁ Λυσίμαχος, ἐπέκειτο δὲ χειμῶν, ὁ Ἀντίγονος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἀπησχολήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κυρίως ὑπὸ δύο μεγάλων στάσεων, τὰς ὁποίας καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὁ Ἀντίγονος ὑπεκίνησε· τὴν στάσιν τῆς Κυρήνης καὶ τὴν τῶν Κυπρίων ἡγεμόνων στάσιν. Ἀλλὰ κατίσχυσεν ἀμφοτέρων καὶ ἠνώρθωσεν ἀκεραίαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὥστε κατὰ τὸ τέταρτον τοῦ πολέμου ἔτος ἀπέβη ὁ κύριος τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἀσίας ἀνταγωνιστῆς, ἐπιτεθεὶς μετὰ μεγάλης δυνάμεως κατὰ τῆς Συρίας καὶ Βιβάσας οὕτω αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπη ὅλως τὸ κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐπιχείρημα.

Τῶνόντι, ἐν ἔαρι τοῦ 312, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σελεύκου, ὁ Πτολεμαῖος συγκροτήσας στρατὸν 18,000 πεζῶν καὶ 4,000 ἰππέων καὶ διελθὼν τὴν ἔρημον τὴν χωρίζουσιν τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τῆς Συρίας, κατεστρατοπέδευσε περὶ Γάζαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Δημήτριος ὤρμησεν ἀμέσως κατ' αὐτοῦ· οἱ ἔμπειροι ἄνδρες οὓς ὁ Ἀντίγονος εἶχε δώσει τῷ υἱῷ ὡς ὀδηγοὺς, ἐπροςπύθησαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν νέον τοῦτον ἀπὸ τῆς ἐκ παρατάξεως μάχης, διότι οἱ πολέμιοι ἦσαν πολυπληθέστεροι καὶ ἤγοντο ὑπὸ δύο ὀνομαστοτάτων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου στρατηγῶν. Ἀλλ' ὁ ἠρωϊκὸς καὶ φιλότιμος Δημήτριος δὲν ἐπέισθη νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ ἠγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἠττήθη ὁμῶς κατὰ κράτος, ἀπέβαλε τὸ πλεῖστον τῆς στρατιᾶς, τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν φίλων, ἐν οἷς καὶ τὸν στρατηγὸν Πύθωνα, ἄπασαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ἄζωτον. Ἐντεῦθεν ἐξέπειψε κήρυκα περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ταφῆς· ὁ δὲ Πτολεμαῖος, γενναῖος καὶ εὐεργετικὸς ὡς αἰείποτε ἀναδεικνύμενος, οὐ μόνον τοῦτο προθύμως ἐπέτρεψεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ πάντας τοὺς αἰχμαλωτευθέντας φίλους ἀπέδωκε, προσειπὼν ὅτι οὐχὶ περὶ τούτων, «περὶ δόξης δὲ καὶ ἀρχῆς πολεμητέον ἐστὶν αὐτοῖς.» Καὶ ταῦτα δεξάμενος καὶ ἀκούσας ὁ Δημήτριος, νύχθη τοῖς θεοῖς «μὴ πολὺν χρόνον ὀφειλέτην γενέσθαι Πτολεμαίῳ τῆς χάριτος, ἀλλὰ ταχέως ἀμειψασθαι διὰ τῶν ὁμοίων.» Μεθ' ὃ ὁ μὲν Δημήτριος ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἄνω Συρίαν καὶ ἔπειτα εἰς Κιλικίαν, ζητήσας παρὰ τοῦ πατρὸς νέαν στρατιάν, ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς

Φοινίκης καὶ αὐτῆς τῆς Τύρου. Τότε ὁ Σέλευκος, βλέπων ὅτι ἡ πρὸς τὴν Βαβυλῶνα ὁδὸς ἦτο ἐλευθέρη καὶ ἡξεύρων ὁπόσον οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης αὐτὸν μὲν ἠγάπων, τὸν δ' Ἀντίγονον ἀπεστρέφοντο, παραλαμβάνει παρὰ Πτολεμαίου 800 πεζοὺς καὶ 200 ἵππεῖς, περὶ τὸν Εὐφράτην, διέρχεται διὰ τῆς Μεσοποταμίας, εὐρίσκει παντοῦ πρόθυμον δεξιῶσιν, εἰσέρχεται τροπαιοῦχος εἰς Βαβυλῶνα καὶ ἐκπορθεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Διοφίλου φρουρουμένην ἄκρην αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπέρχεται μετ' οὐ πολὺ κατ' αὐτοῦ ὁ τῆς Μηδίας σατράπης Νικάνωρ, ὁ τοῦ Ἀντιγόνου φίλος, μετὰ 10,000 πεζῶν καὶ 7,000 ἵππέων Μήδων, Περσῶν καὶ ἄλλων· ὁ Σέλευκος δὲν ἔχει ν' ἀντιτάξῃ εἰς αὐτὸν εἰμὴ 3,000 πεζοὺς καὶ 400 ἵππεῖς· ἀλλ' ἐπιπίπτει αἰφνιδίως διὰ νυκτός, εὐρίσκει τὸν ἐχθρὸν ἀφύλακτον, κατατροπώνει αὐτὸν ὀλοσχερῶς, καὶ, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ μίσους τὸ ὅποῖον ἐπεκράτει εἰς τὰς ἄνω σατραπείας κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τοῦ Ἀντιγόνου ἀρχῆς, προξοικειοῦται διὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς προχότητος αὐτοῦ τὴν Μηδίαν, τὴν Περσίδα, τὴν Σουσιανήν.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ ἀνατολικωτέρᾳ Ἀσίᾳ, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 312 ἔτους, ἐπανελήφθησαν ταῦτοχρόνως αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν ταῖς συριακαῖς χώραις. Ὁ Δημήτριος, ἀναδιοργανώσας τὸν στρατὸν εἰς Κιλικίαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἄνω Συρίαν, κατετρόπωσε περὶ Μυοῦντα τὸν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντα ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Κίλλην, ἐζώγησεν αὐτὸν τοῦτον τὸν στρατηγὸν καὶ ἔσπευσεν, ἀνταποδίδων εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὴν χάριν, νὰ ἀποπέμψῃ πρὸς αὐτὸν τὸν τε Κίλλην καὶ τοὺς φίλους μετὰ δώρων λαμπρῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ κατέβη εἰς Συρίαν καὶ ὁ Ἀντίγονος, ἄγων σύμπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὥστε ὁ Πτολεμαῖος ἐνόμισεν ἤδη συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Αἴγυπτον. Μέχρι τῆς χώρας ταύτης δὲν προέβη ὁ τῆς Ἀσίας στρατηγός, ἐπαναλαμβάνων τὸ τοῦ Περδίκκου λάθος· ἀλλ' ἀφοῦ περιέστειλε νομαδικὰς τινὰς Ἀράβων φυλὰς, τοὺς λεγομένους Ναβαταίους οἵτινες κατόικουν εἰς τὰς παντελῶς ἐρήμους χώρας τὰς κειμένας μετὰ τῆς νεκρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ ἀραβικοῦ κόλπου, ἐξαπέστειλε τὸν υἱὸν Δημήτριον κατὰ τοῦ Σελεύκου. Ὁ τελευταῖος οὗτος, καταλαβὼν, ὡς εἶδομεν, τὴν Σουσιανήν, τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Περσίδα, ἠτοιμάζετο νὰ ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὰς ἀνατολικωτέρας ἔτι σατραπείας· ὅθεν ὁ Δημήτριος εὐχερῶς εἰσῆλασεν εἰς Βαβυλῶνα καὶ ἐξεπόρθησε τὴν μίαν τῶν δύο ἄκρων αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα ἐπέμενε ἀνθισταμένη, ὁ Δημήτριος, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἔσπευσεν, ἄδηλον διατί, νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Συρίαν,

ἐπιτρέψας εἰς ἓνα τῶν φίλων, τὸν Ἀρχέλαον, μετὰ 5,000 πεζῶν καὶ 1000 ἵππέων, τὴν τε κατάληψιν τῆς κυριευθείσης ἄκρας καὶ τὴν τῆς ἐτέρας ἄλωσιν.

Ταῦτα ὑπῆρξαν τὰ μᾶλλον λόγου ἄξια γνωστὰ τοῦ ἀνατολικοῦ πολέμου γεγονότα, κατὰ τὸ ἔτος 312. Ἐν Εὐρώπῃ δὲ ὁ μὲν Λυσίμαχος οὐδόλως κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀναφέρεται, ἴσως διότι, μὴ συμπληρώσας ἔτι τὴν χεῖρωσιν τῶν χωρῶν καὶ πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσαι περὶ τὸν Εὐξείνιον, εἰς τοῦτο ἀπησχολεῖτο τὸ ἔργον, ὁ δὲ Κάσσανδρος ἔπαθεν ἰκανὴν τινα τοῦ κράτους μείωσιν. Ἀπελθόντος αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν, περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους, ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος εἰς Μακεδονίαν, ὁ Πτολεμαῖος (ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιός) ἐκυρίευσεν ἀκωλύτως τὴν Εὐβοίαν, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, πολὺ μέρος τῆς Πελοποννήσου, καὶ αὐτὴν τὴν Ἀττικὴν, ἀναγκάσας τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀντίγονον περὶ συμμαχίας. Ὡσαύτως ἐν Ἠπειρῷ ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς πατρῴου βασιλείας ὁ τοῦ Λιακίδου ἀδελφός, Ἀλκέτας, καὶ ἐνίκηθη μὲν ὑπὸ Λυκίσκου, τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Κασσάνδρου, ἐπειδὴ ὁμῶς ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ταυλαντίων Γλαυκίου (ὅστις εἶχε παρ' ἑαυτῶν καὶ τὸν νέον Πύρρον, τὸν τοσοῦτον μετέπειτα πολυθρύλητον γενόμενον υἱὸν τοῦ Λιακίδου) ὁ Κάσσανδρος ἐνόμισε καλὸν νὰ εἰρηνεύσῃ, καταλείπων αὐτῷ τὴν Ἠπειρον, ἵνα δυνηθῇ ἀνετώτερον νὰ καταλάβῃ τοῦλάχιστον τὴν ἀποστᾶσαν ὁμοίως Ἀπολλωνίαν· ἀλλ' ἠττηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀπολλωνιατῶν, παντελῶς ἐκείθεν ὑπεχώρησεν.

Εἰς τὸ τέλος λοιπὸν τοῦ τετάρτου τούτου ἔτους τοῦ πολέμου τὰ πράγματα, ἐν γένει θεωρούμενα, εἶχον σχεδὸν ὅπως ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου. Ὁ Ἀντίγονος ἔμενε κύριος τῆς Ἀσίας, ὁ Πτολεμαῖος τῆς Αἰγύπτου, ὁ Λυσίμαχος τῆς Θράκης, ὁ Κάσσανδρος τῆς Μακεδονίας. Κρίσιμον γεγονός οὐδὲν ἐπῆλθεν. Ἄν ὁ Σέλευκος ἠγωνίζετο ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τὰς ἀνατολικωτέρας τῶν τῆς Ἀσίας σατραπειῶν, ὁ Ἀντίγονος ἐπέτυχεν ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου τὴν Ἠπειρον καὶ τὴν Ἑλλάδα· ὥστε αἱ ζήμια ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ἰσόρροποι. Ἀλλ' ὁ κύριος σκοπὸς δι' ὃν ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος, δὲν ἐφαίνετο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ· οὔτε ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀσίας ἠδύνατο νὰ καταλύσῃ τοὺς ἀντιπάλους, οὔτε οἱ ἀντίπαλοι οὔτοι τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας. Ὅθεν ἅπαντες οἱ ἀνταγωνιζόμενοι ἐνόμισαν μάταιον νὰ

ἐπιμείνωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου βουλεύματος, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον 311 ἔτος «οἱ περὶ Κάσσανδρον καὶ Πτολεμαῖον καὶ Λυσίμαχον διαλύσεις ἐποιήσαντο πρὸς Ἀντίγονον καὶ συνθήκας ἔγραψαν· ἐν δὲ ταύταις ἦν, Κάσσανδρον μὲν εἶναι στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης μέχρις ἂν Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Ῥωξάνης εἰς ἡλικίαν ἔλθῃ, καὶ Λυσίμαχον μὲν τῆς Θράκης κυριεύειν, Πτολεμαῖον δὲ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν συνοριζουσῶν ταύτῃ πόλεων κατὰ τε τὴν Λιβύην καὶ τὴν Ἀραβίαν. Ἀντίγονον δὲ ἀφηγεῖσθαι τῆς Ἀσίας πάσης· τοὺς δ' Ἕλληνας αὐτονόμους εἶναι.»

Ἄλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ εἰρήνη αὕτη περιεῖχε τὰ σπέρματα νέων διενέξεων καὶ ἀγώνων. Οἱ διαγωνιζόμενοι ἠναγκάσθησαν μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ παραιτήσωσι τὸν μέγαν σκοπὸν τῆς ἀμοιβαίας καταλύσεως· ἐπειδὴ ὅμως αἱ ἀντιζηλῖαι αἱ προκαλέσσασι πρὸ τετραετίας τὸν πόλεμον ὑφίσταντο ἀκέραιαι, αἱ δὲ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων δὲν ἐξηντλήθησαν, ἡ ῥῆξις ἦτο ἀναπόδραστος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τῶν συνδιαλλαγῶν ἔδιδεν εἰς αὐτὴν ποικίλας ἀφορμὰς. Κατὰ τὴν εἰρήνην, ὁ ἤδη δωδεκαέτης νέος Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίσθη βασιλεύς· πρώτη δὲ πρῆξις τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις, ὡς γνωρίζομεν, εἶχεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν πατέρα ἐκείνον, ὑπῆρξε νὰ φονεύσῃ αὐτὸν τε καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Ῥωξάνην, ὥστε ἐξέλιπεν οὕτω καὶ τὸ τελευταῖον λεπτὸν νῆμα, δι' οὗ συνεκρατεῖτο ἔτι ἡ ἐνότης τοῦ Κράτους, ἀπροφάσιστον δὲ ἠνεώχθη τοῦ λοιποῦ στάδιον εἰς τὴν φιλοδοξίαν τῶν στρατηγῶν. Πλὴν τούτου, ἡ εἰρήνη οὐδὲν διελάμβανε περὶ Σελεύκου. Καὶ ὅμως ἦτο γνωστὸν ὅτι ἐνῶ ὑπεγράφετο ἡ εἰρήνη, ὁ Σέλευκος ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ἄρξῃ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας σατραπειῶν καὶ ἐν μέρει εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει εἰς τοῦτο. Εἶναι ἀληθές, ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἐπομένων δέκα ἐνιαυτῶν οὐδὲν σχεδὸν περὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ γνωρίζομεν· ἀλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι ἐν ἔτει 302 ἀναφαίνεται αἰφνης ἄρχων ἀπολύτως καὶ ἀναμφισβητήτως ὅλης τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας· ὅθεν πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς πιθανὸν ὅτι ἐν τῷ μεταξύ ἐπολέμησε πρὸς Ἀντίγονον, καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τελευταῖον οἱ ἀρχαῖοι τοῦ Σελεύκου σύμμαχοι, κατὰ μὲν τὸ γράμμα τῆς εἰρήνης τοῦ 311 ἐγκατέλιπον αὐτὸν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἀντιγόνου, πράγματι ὅμως εἰς ἓξ αὐτῶν, ὁ Πτολεμαῖος, διενήργησεν οὐσιώδη ὑπὲρ τοῦ Σελεύκου ἀντιπερισπασμὸν, ὠφελοῦμενος ἐξ ἐτέρας τινὸς τῶν συν-

θηκῶν διατάξεως. Τῶντι αἱ συνθήκαι ἀνεκέρυττον τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἐκολοβοῦτο ὅλων τῶν διαμαχομένων τὸ κράτος· διότι ὅλοι εἶχον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἑλληνίδας πόλεις· ὁ Πτολεμαῖος, τὴν Κυρηναϊκὴν Πεντάπολιν, ὁ Ἀντιγόνος, τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἀρχαίας καὶ πολυαριθμους ἀποικίας, ὁ Λυσίμαχος, τὰς κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὁ Κάσσανδρος, ὅλην τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ὡστε ἐκ πρώτης ὕψεως ἐφαίνετο ὅτι οὐδεὶς εἶχε συμφέρον νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ὅρον ἐκεῖνον. Ἀλλὰ ἔτι ἀπὸ τοῦ 312, ἡ Κυρήνη εἶχεν αὐθις ἀποστατήσῃ, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν· ὅθεν ὁ Πτολεμαῖος, ἐκτελουμένου τοῦ ὅρου τῆς τῶν Ἑλλήνων αὐτονομίας, οὐδὲν ἤδη εἶχε νὰ ἀπολέσῃ, ὠφελεῖτο δὲ διὰ τὴν κολόβωσιν τῆς τῶν ἄλλων δυνάμεως καὶ ἰδίως τοῦ μεγάλου τοῦ Ἀντιγόνου κράτους. Ἀνεφάνη λοιπὸν αἰφνης προστάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, καὶ περὶ τὸ γεγονός τοῦτο περιστρέφεται πᾶσα ἡ τῶν χρόνων τούτων ἱστορία κατὰ τὰ ἐπόμενα τρία ἔτη.

Εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ἐπομένου τῆς εἰρήνης ἔτους, ὁ Πτολεμαῖος ἐξέδωκε τὸ περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν ἑλληνίδων πόλεων κήρυγμα αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ προσέβαλε τὰς κατὰ τὴν Κιλικίαν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου κατεχομένας πόλεις. Ἀποκρουσθεὶς δ' ἐκεῖθεν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Ἀντιγόνου, ἔπλευσε, τῷ 309, ἐπὶ Λυκίαν, ἐξεπόρθησε τὴν Φάσηλιν καὶ τὴν Ξάνθον, μετέβη εἰς Καρίαν, ἐγένετο κύριος τῆς Καύου καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κῶν ἴνα, ἐκεῖθεν ὀρμώμενος, ἐπιχειρήσῃ τὴν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ ἄλωσιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέβη τότε νὰ ἐνισχυθῇ ἀπροσδοκῆτως διὰ νέας τινὸς ἰκανῆς δυνάμεως. Ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιὸς Πτολεμαῖος, ἔστις ἦτο κύριος τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος, δυσαρεστηθεὶς κατὰ τοῦ θείου αὐτοῦ, εἶχεν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους αὐτομολήσῃ πρὸς Κάσσανδρον, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, νὰ λάβῃ τὴν στρατηγίαν τῆς Πελοποννήσου. Συγχρόνως ὁ γέρον Πολυσπέρχων, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, συνέπραττε μετὰ τῆς χήρας ἐκείνου Κρατησιπόλεως καὶ διέτριβεν ὡσαύτως ἀνά τὴν Ἑλλάδα, ὕψωσεν ἐνταῦθα πάλιν τὴν βασιλικὴν σημαίαν ἐπ' ὀνόματι Ἡρακλέους, τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου καὶ Βαρσίνης υἱοῦ, ὄν, 18 ἐτῶν ἤδη ὄντα, ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ ἐκ Περγᾶμου, ὅπου μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔζη μετὰ τῆς μητρὸς. Ἀλλ' ὁ Κάσσανδρος βλέπων ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εὐδοκιμεῖ καὶ δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μακεδόνων πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφοσίωσιν,

κατορθώνει διὰ δωρεῶν πολλῶν νὰ προσοικειωθῇ τὸν Πολυσπέρχοντα, πείθει αὐτὸν νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἡρακλέα, καί, ἐπιτυχῶν οὕτω τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου ἄρρενος ἀπογόνου τῆς βασιλικῆς οἰκίας, διορίζει τὸν Πολυσπέρχοντα, εἰς ἀμοιβήν, στρατηγὸν Πελοποννήσου. Ἐκ τούτου ὁμοῦς πάλιν δυσαρεστηθεὶς ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιὸς Πτολεμαῖος, ἐγκαταλείπει τὸν Κάσσανδρον καὶ ἀπέρχεται μετὰ τοῦ ἰδίου στρατοῦ πρὸς τὸν Λαγίδην Πτολεμαῖον εἰς Κῶν διατριβόντα, ἵνα ζητήσῃ παρ' αὐτῷ νέαν τύχην. Ἐνταῦθα δὲ θανατοῦται ὑπὸ τοῦ Λαγίδου, ὅστις, παραλαβὼν τὰ ἐκείνου στρατεύματα εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν, ἐπιχειρεῖ, περὶ τὰ τέλη τοῦ 309, τὴν πολιορκίαν τῆς ἰσχυρᾶς Ἀλικαρνασσοῦ. Ἄλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δημητρίου εἰς ἐπικουρίαν τῆς πόλεως, ὁ Πτολεμαῖος ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Μύνδον. Ὡστε ὁ Ἀντίγονος ἐφαίνετο πάντοτε ὑπερισχύων, καὶ φόβος ἐπεκράτησε μήπως ἐκτελέσῃ ἤδη τὸ ἀρχαῖον βούλευμα τοῦ νὰ διαπεραιωθῇ εἰς Εὐρώπην. Τούτου ἕνεκα ὁ Λυσιμάχος, ὅστις πρῶτος ἔμελλε νὰ κινδυνεύσῃ, ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον νὰ ἀσφαλίσῃ ὅσον οἶόν τε τὴν θρησκικὴν χερσόνησον καὶ ἔκτισεν ἐπὶ τούτῳ, εἰς τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ χερσόνησος αὕτη συνάπτεται μετὰ τῆς ἠπείρου, πόλιν ἐπώνυμον, τὴν Λυσιμάχειαν, μετατοπίσας εἰς αὐτὴν τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς Καρδίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίγονος δὲν διεπεραιώθη εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀντιπερισπώμενος πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σελεύκου, ὁ δὲ Πτολεμαῖος, ἀναχωρήσας ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας, ἐπῆλθε τῷ 308 εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκυρίευσεν τὴν Ἄνδρον, τὴν Κόρινθον, τὴν Σικυῶνα, πάντοτε ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Αἰφνης ὁμοῦς, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλιπὼν φρουροὺς εἰς τὰς δύο ἐκείνας πελοποννησιακὰς πόλεις, συνομολογεῖ πρὸς Κάσσανδρον συνθήκην καθ' ἣν ἑκάτερος διετῆρει ὅσας κατεῖχεν ἑλληνίδας πόλεις, καὶ ἐπιστρέφει εἰς Αἴγυπτον, εἴτε διότι δὲν εὔρισκε πολὺν ζῆλον παρὰ τοῖς Ἕλλησι πρὸς τὴν τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἀνάκτησιν, εἴτε μᾶλλον διότι ἴδια σπουδαῖα συμφέροντα μετεκάλεσκον αὐτὸν οἴκαδε.

Εἶπομεν ὅτι ἐτι ἀπὸ τοῦ 312 ἡ Κυρῆνη εἶχεν ἀποβάλλει τὴν τῆς Αἰγύπτου κυριαρχίαν. Ἀρχηγὸς τῆς στάσεως ὑπῆρχεν αὐτὸς ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πτολεμαίου κυβερνῶν τὴν Πεντάπολιν Ὀφέλλας, ὅστις ἔπειτα, τῷ 308, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χώραν ταύτην, ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ μέχρι Καρχηδόνος, λαβὼν πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἐξῆς περιστάσεων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ἰσως ὅτι αἱ Συράκουσαι τῆς Σικελίας, ἀφοῦ ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ τυράννων δεινὰ,

ἐν ἔτει 345, εἶχον ἀνακτήσει τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον πολίτευμα διὰ τοῦ Κορινθίου Τιμολέοντος (σελ. 774 τοῦ πρώτου τόμου). Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἀγαθὸν τοῦτο πολίτευμα δὲν διήρκεσε πολὺ, διότι ἰδιάζον, ὡς φαίνεται, φυτὸν ἐν Σικελίᾳ ὑπῆρχεν ἡ τυραννίς· εἴκοσιν ἔτη μάλιστα εἶχον παρέλθει ἀπὸ τῆς διὰ Τιμολέοντος ἐπελθούσης θεραπείας, καὶ ἤδη νέος προέκυψεν ἐν Συρακούσαις τύραννος, ὁ Ἀγαθοκλῆς, ἄνθρωπος ἔχων λαμπρότατα στρατιωτικὰ προτερήματα, ἀλλ' ἠθικῶς ἀποτρόπαιος, αἰμοβόρος, ἄπιστος, πανουῆργος ὅσον οὐδεὶς ἴσως τῶν προηγουμένων τυράννων. Τοιοῦτος δὲ ὢν, τοσοῦτον ἴσχυσεν, ὥστε τῷ 314 ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν ὅλων τῶν Σικελικῶν πολιτειῶν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, 311, ἐπέρχονται οἱ Καρχηδόνιοι ἐπὶ τὴν Σικελίαν καὶ, παρεκτός τῶν Συρακουσῶν, γίνονται κύριοι ἀπάσης τῆς νήσου. Τότε ὁ τολμηρὸς Ἀγαθοκλῆς, καταλιπὼν εἰς Συρακούσας τὸν ἀδελφὸν Ἄντανδρον, μεταβιβάζει τὸν πόλεμον, 310, εἰς Ἀφρικὴν, γίνεται κύριος ἀπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἀπειλεῖ αὐτὴν τὴν Καρχηδόνα, καὶ, ἔχων χρεῖαν νέων δυνάμεων ἵνα καταβάλῃ τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν, ζητεῖ τῷ 308, τὴν ἐπικουρίαν τοῦ δυνάστου Κυρηνῆς Ὀφέλλα, ὑποσχόμενος νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ ἀπάσας τὰς ἐν Λιβύῃ κατακτήσεις, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἤρκεϊτο εἰς τὴν Σικελίαν. Πείθεται εἰς ταῦτα ὁ Ὀφέλλας, καὶ, παρασκευάσας δύναμιν ἀξιόλογον πεζῶν καὶ ἰππέων, ἀπέρχεται διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τῆς Κυρηναικῆς πρὸς τὴν τῶν Καρχηδονίων χώραν. Ἀλλὰ πάσχει καθ' ὁδὸν τὰ πάνδεινα ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς ἐλλείψεως ὕδατος καὶ τροφῶν· φθάσας δὲ τελευταῖον μετὰ δίμηνον πορείαν πρὸς τὸν Ἀγαθοκλέα, προσβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ καὶ πίπτει ἐν τῷ ἐπιβούλῳ τούτῳ ἀγῶνι, ὁ δὲ παρεπόμενος αὐτῷ στρατὸς ἀναγκάζεται νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὸν τύραννον τῶν Συρακουσῶν. Ἐπὶ τέλος ἀποτυγχάνει καὶ τούτου τὸ κατὰ Καρχηδονίων ἐπιχείρημα. Διετήρησεν ὁμοῦς ὁ Ἀγαθοκλῆς ἐπὶ πολλοὺς ἔτι ἐνιαυτοὺς τὴν ἐν Σικελίᾳ ἀρχὴν καὶ μάλιστα τῷ 289 ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 72, αἰσχιστος μὲν, ἀλλὰ τελευταῖος διατελέσας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀντιπρόσωπος ἐν Σικελίᾳ, διότι ἔκτοτε Καρχηδόνιοι καὶ Ῥωμαῖοι ἤρισαν κυρίως περὶ τῆς αὐτόθι ἀρχῆς, μέχρις οὗ ὑπερίσχυσαν οἱ Ῥωμαῖοι.

Αὕτη δὲ τοῦ Ὀφέλλα ἡ ἐπιχείρησις καὶ καταστροφή, εἶναι ἡ προκαλέσασα τὴν κατεσπευσμένην εἰς τὰ ἴδια ἐπιστροφήν τοῦ Πτολεμαίου, ὅστις ἐν τῷ ἅμα ἐγένετο αὐθις κύριος τῆς Κυρηναικῆς. Κχι τοῦτο

ὑπῆρξε τὸ σπουδαιότατον ὠφέλημα τὸ ὁποῖον ὁ τῆς Αἰγύπτου δυνάστης ἐπορίσθη ἀπὸ τῆς τριετοῦς αὐτοῦ τελευταίας στρατείας, εἰ καὶ ὄλως ἀντίθετον τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος ὅτι μάχεται ὑπὲρ τῆς τῶν ἑλλη- νίδων πόλεων αὐτονομίας. Τότε δὲ λέγεται ὅτι καὶ ἡ ἑτέρα τῶν δύο θυγατέρων τοῦ Φιλίππου, ἡ Κλεοπάτρα, ἥτις, ὡς ἠξέυρομεν, ἔζη εἰς Σάρδεις, ἠθέλησε νὰ συζευχθῆ αὐτόν· ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος, μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα, διέπραξε κρυφίως, ὡς βεβαιοῦται, τὸν θάνατον τῆς ἀδελ- φῆς ἐκείνης τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἐπὶ δέκα λοιπὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Ἀντίγονος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λυσίμαχος, ὁ Κάσσανδρος, ὑπέσχοντο ἀλληλοδιαδό- χως νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους, ἐλευθέρους, ἀφρου- ρήτους· καὶ ὅμως οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν φρουρούμενοι, φορολογού- μενοι, δεσποζόμενοι ὑπὸ τῶν Μακεδόνων δυναστῶν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν, ὅτι αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος πόλεις οὐδέποτε ἔπαθον τοσαῦτα δεινὰ, ὅσα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς τη- λικοῦτος περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος. Εἰς τὰς ἀρχαίας μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν διενέξεις, προσετέθη, πρὸ 30 ἐτῶν, ἡ μεταξὺ μακεδονιστῶν καὶ ἀντιμακεδονιστῶν ἔρις, καὶ ἤδη ἐκο- ρυφώθησαν αἱ συμφοραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐλευθερωτῶν καὶ τῶν παρακολουθούντων αὐτοὺς τυχοδιωκτῶν καὶ μισθοφόρων. Αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος καὶ τὸν Εὐξείνιον πόντον ἑλληνίδες πόλεις ἦσαν πολὺ ὀλιγώτερον δυστυχεῖς· αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν εἶχον πρὸ κειροῦ ἀποβάλλει πᾶσαν ἀξίωσιν πολι- τικῆς ἐνεργείας καὶ ἤρκοῦντο εἰς μόνον τὸν αὐτοτελῆ ἀστικὸν βίον, ὑπέικουσαι κατὰ τὰ ἄλλα ὀριστικῶς εἰς τὸν Ἀντίγονον ἢ τὸν Λυσί- μαχον, μηδ' ἐννοοῦσαι ἄλλως τὴν ὑπὸ τούτων κηρυττομένην ἐλευθερίαν. Τινὲς μάλιστα, καθὼς ἡ Ρόδος, ἡ Κύζικος, τὸ Βυζάντιον, διὰ τὴν ἰδιάζουσαν πρὸς τὸ ἐμπόριον εὐφύιαν καὶ τὴν συνετὴν οὐδετερότητα ἦν ἐτήρουν πρὸς τοὺς περίξ ἰσχυροὺς δυνάστας, οὐ μόνον εἶπερ ποτὲ ἤκμασαν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἀξίαν ἐκτήσαντο ὅχι μικράν. Αἱ δ' ἄλλαι ἠὲ δαιμόνουν τοῦλάχιστον ὑλικῶς. Αὐταὶ αἱ πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Σικελίας, ὅσαι ὑπὸ ἰθαγενεῖς ἐτέλουν τυράννους, εἶχον, ἂν ὅχι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἓνα ἄρχοντα, καὶ ἐνίοτε, ὅπως αἱ Συράκουσαι ἐπὶ Ἀγαθοκλέους, νὰ ἀνυψῶνται δι' αὐτοῦ εἰς μεγάλην πολιτικὴν περιωπὴν, ἐνῶ αἱ τῆς ἐν-

ταῦθα Ἑλλάδος πόλεις εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀναρχίαν, πολυαρχίαν, ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν παραλυσίαν καὶ ἀπελπισίαν.

Μόνοι οἱ Αἰτωλοὶ διετέλουν ἔτι ἀληθῶς αὐτόνομοι, καὶ ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι. Τραγεῖς, γενναῖοι, πλεονέκται, καὶ δουλείας ἀνεπίδεκτοι, διὰ τε τὸ ἴδιον μέγα φρόνημα καὶ τὴν φύσιν τῆς χώρας ἦν ὤκουν, αὐτοὶ μόνοι δὲν ἔπαυσαν ἀδιακόπως ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν· ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐτελείωσαν ὅπως οὖν τὴν ἀρχαίαν ἀφελῆ αὐτῶν συμπολιτείαν (σελ. 164 τοῦ πρώτου τόμου), ὥστε μετ' οὐ πολὺ κατέστησαν τὸ κυριώτατον ἐλατήριον τῆς τελευταίας σπουδαίας ἀποπειρας ἦν ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς κόσμος ἔκαμεν ἵνα ἀνακτήσῃ ἀληθῆ τινα πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτῶν, οἱ μὲν Λοκροὶ οἱ Ὀζόλαι ἦσαν πιστοὶ τῶν Αἰτωλῶν σύμμαχοι, οἱ δὲ Ἀκαρναῆνες πιστοὶ τῶν Μακεδόνων ὀπαδοί.

Ὀλιγωτέρου λόγου ἀξία ἦτο ἡ τῶν Βοιωτῶν συμπολιτεία. Ἡ συμπολιτεία αὕτη, τῆς ὁποίας ἐπὶ τῶν λαμπρῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων τὸ ὄνομα μόνον ἐσώζετο διὰ τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν ἦν εἶχεν ἐν αὐτῇ ὡς ἡγεμῶν καὶ δέσποινα ἡ ἰσχυρὰ τῶν Θηβῶν πόλις, ἀνέλαβε, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 335 γενομένην καταστροφὴν τῶν Θηβῶν, πολιτικόν τι ἀξίωμα, σύμμαχος διατελοῦσα ἔκτοτε τῶν Μακεδόνων. Ἀφ' ἧς ὁμως πάλιν τῷ 316 ὁ Κάσσανδρος ἀνωκοδόμησε τὰς Θήβας, ἡ συμπολιτεία ἐτάχθη μετὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Συνέκειτο δὲ ἐξ ὀκτῶ πόλεων, ἀφ' ὧν ἐξηρτῶντο τὰ ἄλλα μικρότερα χωρία· καὶ καθὼς τῶν Αἰτωλῶν προίστατο ὁ στρατηγός, οὕτω τῶν Βοιωτῶν προίστατο ὁ τῆς βοιωτικῆς ὀμοσπονδίας ἄρχων. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀδιάλλακτον διένεξιν τῶν ἄλλων πόλεων πρὸς τὰς Θήβας, τὰς ὁποίας ὁ ἀνορθωτὴς αὐτῶν Κάσσανδρος ἐφρόντισε νὰ κατέχη δι' ἰδίας φρουρᾶς, ἡ ὀμοσπονδία ἐκείνη δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ προαχθῇ μέχρις ἀληθοῦς πολιτικῆς αὐτονομίας. Ὡσαύτως αἱ παρακείμεναι χωρία τῶν Φωκῶν, τῶν βορείων Λοκρῶν, τῶν Θεσσαλῶν ἦσαν παντάπασιν ὑπαχθῆναι τῶν Μακεδόνων.

Ἡ ἀρκαδικὴ ὀμοσπονδία, ἀνέκαθεν χαλκρὰ οὔσα, ἐκρατύνθη μὲν ὅπως οὖν ἐπὶ Ἐπαμεινώνδου, ἀλλ' ἀπέβη αὐτῆς ἀσθενὴς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ· ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς Μεγὰλη πόλις παρέμεινε πιστὴ εἰς τὴν μακεδονικὴν βασιλείαν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Κάσσανδρον, ἀποκρούσασα τῷ 318 τὴν τοῦ Πολυσπέρχοντος ἔφοδον, ἐνῶ ἕτεραι ἀρκαδικαὶ πόλεις, ἡ Τεγέα, ἡ Στυμφαλία, ὁ Ὀρχομενός, διετέλουν πολέμια τοῦ Κασσάνδρου. Καὶ ἀδήλον μὲν εἶναι ἂν καὶ ποῦ ὑπῆρχον ἐνταῦθα μακεδονικαὶ

φρουραί, βέβαιον δὲ ὅτι τὸ ἐν ἔτει 308 κήρυγμα τοῦ Πτολεμαίου περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν ἑλληνίδων πόλεων, ἐν Ἀρχαδίᾳ δὲν εἰσηκούσθη.

Αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι αἱ διαταράξασαι τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ 316 μέχρι τοῦ 311, ἰδίως ἀνέσεισαν τὰς παραλίους αὐτῆς χώρας, Ἄργος, Ἀχαιάν, Ἥλιον· ἡ τελευταία αὕτη περιέπεσεν ἐπ' ἐσχάτων ἐντελῶς εἰς χεῖρας τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ὅστις ἐπ' αὐτῆς ἐπερειδόμενος ἦλθεν εἰς τὴν χερσόνησον ὡς στρατηγὸς αὐτῆς καὶ κατέλαβε τὰς τῆς Ἀχαιᾶς πόλεις. Τὰ Μέγαρα μετέστησαν ἀπὸ τοῦ Πτολεμαίου πρὸς Κάσσανδρον, δεχθέντα, ὅπως καὶ τὸ Ἄργος, μακεδονικὴν φρουρὰν· ὡσαύτως ὑπὸ μακεδονικῶν φρουρῶν κατεῖχοντο ἡ τε Μεσσηνία καὶ ἡ Ἥλις· μόνον ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Σικυῶνι ὑφίσταντο αἰγυπτιακὰ στρατεύματα.

Μάλιστα ἀλλοκότως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Σπάρτην περὶ τοὺς χρόνους τούτους. Ἰσχυον μὲν αὐτόθι ἔτι οἱ ἀρχαῖοι νόμοι καὶ τύποι τοῦ λυκούργειου πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα εἶχε παντελῶς ἐκλείψει, θρασυτάτη δ' ἐπεκράτει κακοθήτεια, ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν ἠλαττώθη εἰς ὀλίγας ἑκατοντάδας, τὸ κράτος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν, ὁ κατ' ἐπιφάνειαν τηρούμενος ἔτι νόμος τοῦ Λυκούργου κατήντησε καθαρὸν ψεῦδος, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξαχρείωσις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον δεινὴ ὅσω καὶ ἤδη, ὡς ἄλλοτε, οὐδὲν ἴχνος ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἐπιστήμης καὶ τέχνης, αἵτινες τοσοῦτον παραμυθοῦσι τὰ πολιτικῶς παρακμάσαντα ἔθνη. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐσήμαινε τότε εἰμὴ κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῆς ἔκειτο τὸ Ταίναρον, τὸ ὅποιον εἶχε καταστῆ τὸ κύριον μισθοφορικὸν ἔμπορεῖον τῶν χρόνων ἐκείνων. Αὐτὸς τοῦ Εὐρυσθενεΐδου βασιλέως Κλεομένους ὁ υἱὸς Ἀκρότατος, διὰ μισθοφόρων, ἀπῆλθε νὰ πολεμήσῃ τὸν τύραννον τῆς Σικελίας Ἀγαθοκλέα· καὶ μισηθεὶς αὐτόθι διὰ τὸν αἰμοβόρον καὶ αἰσχρὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ κακῶς ἔχων. Ἐν γένει δὲ, ἀφ' ἧς ἔπαυσαν οἱ ἐξωτερικοὶ πολέμιοι, ἡ βασιλεία ἐξέπεσε πολὺ ἐν Σπάρτῃ· ἡ μόνη σπουδαία ἀρχὴ ἦτο ἡ τῶν Ἐφόρων, οὐδεὶς δὲ λόγος ἐγένετο πλέον καὶ οὐδὲ ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ τῶν ἀρχαίων κυριαρχικῶν ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου ἀξιώσεων, καὶ τοι αἱ περιστάσεις τῆς χερσονήσου ἦσαν, ὡς εἶδομεν, πρὸς τοῦτο ἐπιτηδειόταται.

Καθὼς πάντοτε, αἱ Ἀθῆναι παριστῶσιν ἀλλοίαν ὄλως τῆς Σπάρτης ὄψιν. Ὅχι βεβαίως τὴν ἀρχαίαν ὄψιν· καὶ ἐνταῦθα ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀλλοίωσις ἐξηκολούθησε προαγομένη, ἀλλὰ ὁ βίος δὲν στερεῖται

τουλάχιστον χάριτος τινος καὶ εὐπορίας. Ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 318, αἱ Ἀθῆναι ἐκυβερνῶντο, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κασσάνδρου, διὰ Δημητρίου Φανοστράτου, τοῦ Φαληρέως (σελ. 202), ὅστις λόγῳ τῆς ἀνατροφῆς, τῆς διαίτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πιστὴ τῆς ὅλης πόλεως εἰκὼν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἐξ εὐτελῶν γονέων ἔλκων τὸ γένος, ἀνετράφη ἐν τῇ οἰκίᾳ Τιμοθέου τοῦ Κόνωνος καὶ ἰδίως ἐξεπαιδεύθη περὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα ὑπὸ Θεοφράστου, τοῦ ὀνομαστοτάτου τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους· ὥστε ἀπέβη εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου καὶ συγγραφεὺς τοῦ ὁποίου ἐφημίζετο τὸ λεῖον καὶ λεπτόν ὕφος. Κατὰ δυστυχίαν ἦτο ἐκ τῶν λογίων ἐκείνων οἵτινες γράμματα μὲν ἠξεύρουσι πολλὰ, χρηστότητα δὲ ἔχουσιν ὀλίγην. Ὁ Ἱμεραῖος ὁ Φαληρεὺς, ὃν εἶδομεν θανατωθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου (σελ. 178), ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Δημητρίου. Τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὸν Δημήτριον τοῦ νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ πάσης κολακείας τὴν εὐνοίαν τοῦ Κασσάνδρου. Διὰ στόματος εἶχε πάντοτε τὴν ἀρετὴν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν σωφροσύνην· ἀλλ' ὁ Σάμιος Δοῦρις ἔλεγεν· «ὁ τοῖς ἄλλοις τιθέμενος θεσμοὺς Δημήτριος καὶ τοὺς βίους τάττων, ἀνομοθέτητον ἑαυτῷ τὸν βίον κατεσκεύαζε·» πάντα δὲ ὅσα ἠξεύρομεν περὶ τοῦ ἀνδρός, ὡς προστάτου τῆς πόλεως, ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀντίθεσιν ταύτην μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Κατ' ἀρχάς, ἐν ὅσῳ δηλαδὴ δὲν εἶχε πόρον τινά, ἔζησε λιτῶς ὡς φιλόσοφος, τρεφόμενος ἀπὸ ἐλαιῶν καὶ τυροῦ· ἀλλ' ἅμα ἄρξας τῶν Ἀθηναίων, ἐτράπη εἰς δεινὴν ἀκολασίαν καὶ ἀσωτείαν. Αἱ πρόσοδοι τῆς πόλεως, ὁμοῦ μὲ τὰς χορηγίας ὅσαι ἐδίδοντο αὐτῇ ἐκ Μακεδονίας καὶ Αἰγύπτου, συνεποσοῦντο κατ' ἔτος εἰς 1200 τάλαντα, ὅσα δὲν εἰσεπράττοντο ἴσως οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ἐκ τοῦ μεγάλου λοιπὸν τούτου ποσοῦ, μικρόν τι ἀφήρει ὁ Δημήτριος διὰ τὰς κοινὰς τῆς πόλεως χρείας, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἐσφετερίζετο καὶ κατησώτευε, πολυθρύλητος γενόμενος διὰ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν κομψότητα αὐτοῦ. Ἡ δαψίλεια καὶ ἡ τρυφή τῆς τραπέζης τοῦ προστάτου τῆς δημοκρατίας τῶν Ἀθηναίων ἦτο τοσαύτη ὥστε ὁ δοῦλος αὐτοῦ μάγειρος, ἀπὸ μόνης τῆς πωλήσεώς τῶν περιλιπομένων αὐτῆς, ἐπορίσθη ἐντὸς δύο ἐνιαυτῶν τρεῖς ἐπαύλεις. Ἦτο δὲ ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς καὶ εἰς ἔρωτας ἀθέσμους ἐκδοτος, καὶ μέχρι γελοίου κατεκόσμη ἑαυτόν. Ἐν τούτοις ἔγραφε νόμους κατὰ τῆς πολυτελείας· ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι οὐδεὶς ὑπήκουεν εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι τῆς ὅλης πόλεως ὁ

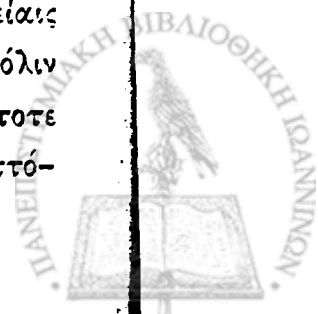
βίης ἦτο πιστὸν τοῦ προστάτου αὐτῆς ἀπεικόνισμα. Οἱ ἄνθρωποι ἔτρεγον νὰ ἀκούσωσι τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Μεγαρέα Στίλπωνα, ὄχι διὰ νὰ διδαχθῶσι τὰς ἀληθεῖς καὶ ὑγιεῖς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰ ἀναρίθμητα ἐκεῖνα ἀκροατήρια τὰς καλλίστας τῶν χρόνων τούτων ἑταίρας, λαμπρῶς καὶ ἀναιδῶς ἱματισμένας. Εἰς τὰς ποικίλας τῆς πόλεως τέρψεις συνετέλουν προσέτι οἱ τότε ἀκμάσαντες κωμωδιοποιοὶ Φιλήμων καὶ Μένανδρος, καὶ πλείστοι ἄλλοι ποιηταὶ, μουσικοὶ, ζωγράφοι, ἀγαλματοποιοὶ. Θρησκεία δὲ, καὶ φιλοπατρία, καὶ οἰκιακὴ ἀρετὴ, καὶ πᾶσα οἰαδῆποτε χρηστότης κατήντησαν πράγματα ἀνύπαρκτα· οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔζων εἰμὴ διὰ νὰ γελῶσι, νὰ παίζωσι, νὰ διασκεδάζωσι, ν' ἀκολασταίνωσιν, ὀδηγὸν εἰς τοῦτο ἀπαράμιλλον ἔχοντες τὸν προστάτην τῆς πόλεως Δημήτριον, ὅστις ἐφαίνετο γεννηθεὶς διὰ νὰ ἄρχῃ τοιούτων πολιτῶν, ὅπως οἱ πολῖται ἐκεῖνοι ἐφαίνοντο πλασθέντες διὰ νὰ ἦναι ὑπήκοοι τοιούτου ἄρχοντος.

Εἰς τοιαύτην ἠθικὴν ἔκλυσιν κατήντησαν οἱ ἀπόγονοι τῶν Μαραθωνομάχων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως κυβέρνησις συνετέλεσε πολὺ, ὡς βεβαιουῖσιν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑλικῆς ἐημερίας. Τοῦτο ὁμολογεῖ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ ἀντίπαλος, Δημοχάρης, ὁ τοῦ Δημοσθένους ἐπ' ἀδελφῆ ἀνεψιὸς, λέγων, ὅτι πολλὰ καὶ εὐθηνὰ ἐπωλοῦντο τότε κατὰ τὴν πόλιν, δαψιλῆ δὲ ὑπῆρχον πᾶσι τὰ πρὸς τὸν βίον, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ πατρὸς, πᾶν ἀποβαλοῦσα ἀξίωμα, τυφλῶς ὑπετάσσετο εἰς τὸν Κόσσανδρον. Ἰδίως ἠνυπόρησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων αἱ Ἀθῆναι, ὡς φαίνεται, διότι ἄπειροι ξένοι συνέρρεον εἰς αὐτὰς ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, τῆς τε παιδείσεως ἕνεκα, καὶ τῶν ἑταιριῶν, καὶ τῆς τέχνης, καὶ τοῦ ἐμπορίου. Τὰ ἐργαστήρια μάλιστα τῶν τεχνιτῶν πολλὰς ἐδέχοντο παραγγελίας· εἰς μόνον τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα, διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου, ἀνηγέρθησαν, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν, τριακόσιοι ἐξήκοντα ἀνδριάντες· εἰργάζοντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τεχνῖται καὶ διὰ τὰς αὐλὰς τῶν δυναστῶν, καὶ διὰ τὰς νέας πόλεις τὰς ὁποίας οὗτοι ἴδρουν. Καὶ τὸ ἐμπόριον ἤκμαζεν, εἴπερ ποτὲ, ἐνάμιλλον γενόμενον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ῥόδου, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Ἀλεξανδρείας. Τελευταῖον ὑπάρχει ἐπίσημος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς ἐν ἔτει 309 πιστοποιήσις, καθ' ἣν οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας συνεποσύντο εἰς 21,000 πολιτῶν, 10,000 ξένων, καὶ 400,000 δούλων. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, ἡ πόλις ἤριζεν ἔτι μέχρι τινὸς πρὸς τοὺς παρελθόντας χρόνους, τὸ πολιτικὸν αὐ-

τῆς ἀξίωμα, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην τοῦ Δημοχάρους παρατήρησιν, ἐξέλιπε παντάπασι. Ἐπὶ μακρὸν ἡ πόλις ὑπετάσσετο ἀπροφασίστως εἰς τὸν Κάσσανδρον· ἄμα δὲ τῷ 312 ἐπλησίασεν ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιὸς Πτολεμαῖος (σελ. 220), ἔσπευσεν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τῆς Ἀσίας δυνάστην. Ἐπειτα, κατὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 311, προεκηρύχθη ἡ τῶν ἑλληνίδων πόλεων αὐτονομία· καὶ ὅμως δὲν ἐξεχώρησεν ἐκ Μουνυχίας ἡ μακεδονικὴ φρουρά. Κατὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 308, μεταξὺ Πτολεμαίου τοῦ Λάγου καὶ Κασσάνδρου, γενόμενον συμβιβασμὸν, ἔμεινε πάλιν ὁ Κάσσανδρος ἀπόλυτος τῆς πόλεως κύριος, ὅτε αἴφνης μεγάλη ἐπῆλθεν ἐνταῦθα μεταβολή.

Ὁ Ἀντίγονος, ἄμα ἔμαθεν ὅτι ὁ Πτολεμαῖος, ἀφοῦ κατέλαβε πόλεις τινὰς τῆς Ἑλλάδος, ἀνεχώρησε καταλιπὼν τὰς λοιπὰς εἰς τὴν τοῦ Κασσάνδρου διάκρισιν, ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθέρωσεως, δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν ἀντὶ τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου. Ἐξαπέστειλε δ' ἐπὶ τούτῳ τὸν υἱὸν Δημήτριον, ἐκπλεύσαντα, ἐν ἔαρι τοῦ 307, πρὸ πάντων ἐπὶ τὰς Ἀθήνας μετὰ δυνάμειος ἰσχυρᾶς. Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου ἦτο βεβαίως ὁ λαμπρότατος τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ πληρέστατος ἀντιπρόσωπος ὅλων τῶν ποικίλων στοιχείων διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν ὁποίων νέος παρεσκευάζετο ἐν τῇ ἱστορίᾳ κόσμος, ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ βίου συγχώνεσις. Διότι εἶχεν ἄμα μὲν τὸ ἔρρωμένον τοῦ Μακεδόνα στρατιώτου, ἄμα δὲ τὴν εὐφυίαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ἀττικοῦ Ἑλλήνου, ἄμα δὲ τὴν ἀσωτείαν καὶ τὴν ἠδυπάθειαν τοῦ ἀσιανοῦ σατραπῆ, ὧν ἐνταῦτ' ὁ φιλοκίνδυνος καὶ ἄστατος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ μελετῶν τὸν βίον αὐτοῦ εὐρίσκει ἔκθαμβος, ὅτι μέγαν σκοπὸν εἶχε τὸ ἀναρρίπτειν ἐκίστοτε τὸν κύβον μᾶλλον ἢ ὅτι ἀνέρριπτε τὸν κύβον πρὸς μέγαν τινὰ σκοπὸν. « Ἦν δὲ καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὸ κάλλος ἠρωϊκὸν ἀποφαίνων ἀξίωμα, ὥστε καὶ τοὺς ἀφικνουμένους τῶν ξένων θεωροῦντας εὐπρέπειαν κεκοσμημένην ὑπεροχῇ βασιλικῇ, θαυμάζειν καὶ παρακολουθεῖν ἐν ταῖς ἐξόδοις ἕνεκεν τῆς θεᾶς. Ἐπὶ δὲ τούτοις ὑπῆρχε καὶ τῇ ψυχῇ μετέωρος καὶ μεγαλοπρεπῆς, καὶ καταφρονῶν οὐ τῶν πολλῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ταῖς δυναστείαις ὄντων » λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Μίαν μόνον πόλιν δὲν κατεφρόνησε ποτέ, τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας πάντοτε ἐθαύμασε καὶ ἠγάπησε τὸ ἐνδοξον παρελθόν, τὴν εὐφυίαν, τὴν λεπτό-

τητα, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν· καὶ πρὸς ἓνα μόνον πόθον παρέμεινε πιστός, τὸν πόθον τοῦ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰς Ἀθήνας, νὰ ἀνακηρυχθῇ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων σωτὴρ, νὰ παρασταθῇ ὡς τοιοῦτος εἰς τὴν ἀγορὰν, εἰς τοὺς ναοὺς, εἰς τὰς στοὰς τῆς περιφανοῦς πόλεως, καὶ νὰ ἴδῃ τὸν δῆμον ἐκεῖνον ἐγκωμιάζοντα τὸ κάλλος αὐτοῦ, ἐπικροτοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ, εὐλογοῦντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ, στεφανοῦντα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Ὁ Ἀντίγονος ἦτο πολὺ θετικώτερος ἄνθρωπος· ὁ Ἀντίγονος ἤξευρεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπελευθέρωσης· ἤξευρεν ὅτι ὁ προκείμενος ἀγὼν ἐγένετο ἔν' ἀποφασισθῇ τίς θέλει ἄρξῃ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸς ἢ ὁ Κάσσανδρος. Γινώσκων ὅμως τὴν ἀδυναμίαν τοῦ υἱοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπερηγάπα, περιεποιεῖτο τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο ὅσον ἔνεστι· καὶ ὅτε ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τὸ ὁποῖον περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου συνεκροτήθη, εἰς τῶν φίλων παρετήρησεν ὅτι, κυριεύσαντες τὰς Ἀθήνας, πρέπει νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν ταύτην στρατιωτικῶς, «ἐπιβάθραν τῆς Ἑλλάδος οὖσαν,» ὁ Ἀντίγονος δὲν παρεδέχθη τὴν γνώμην, «ἀλλ' ἐπιβάθραν μὲν, ἔφη, καλὴν καὶ ἀσάλευτον εἶναι τὴν εὐνοίαν· τὰς δ' Ἀθήνας, ὡσπερ σκοπὸν τῆς οἰκουμένης, ταχὺ τῇ δόξῃ διαπυρσεύσειν εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους τὰς πράξεις.»

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ, ὅστις, κατὰ μῆνα μᾶλλον τοῦ 307, ὤρμησεν ἐξ Ἐφέσου ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμειος ἰσχυρᾶς καὶ χρημάτων πολλῶν. Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου, ἔχων ἀργυρίου τάλαντα 5,000, καὶ στόλον νεῶν 250, ἔτι δὲ βελῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν εἰς πολιορκίαν χρῆσιμων τὴν ἀρμόζουσαν παρασκευὴν, ἐπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὰς Ἀθήνας, αἰτινες, ὡς ἤξεύρομεν, διωκοῦντο ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως. Ὅποια μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνθρώπων διαφορὰ! Τῶντι ὁ μὲν ἐξεπροσώπει τὸν πρῶτον, τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμόν, ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ αὐτοῦ παρακμῇ· ὁ δὲ τὸν δεῦτερον, τὸν μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν, ἐν τῷ νεαρῷ αὐτοῦ ὀργασμῷ· ὁ μὲν εἶχεν εἰσέτι παιδείαν τινά, καὶ εὐφυίαν, καὶ χάριν, καὶ κομψότητα, ὁ δὲ, πλὴν τούτων, καὶ τὴν περὶ τὸ πράττειν δύναμιν καὶ τόλμην, ἥτις ὅλως ἐφαίνετο ἤδη καταλιποῦσα τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν μητρόπολιν. Καὶ ἡ τῶν δύο χαρακτήρων ἀντίθεσις ἀνεδείχθη εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἀπάντησιν. Ὁ Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου ἐπιφανεῖς αἰφνιδίως εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκήρυξεν «ὅτι πέμφειεν αὐτὸν ὁ πατὴρ ἀγαθῇ τύχῃ Ἀθηναίους ἐλευθερώσοντα, καὶ τὴν φρουρὰν ἐκβαλοῦντα, καὶ τοὺς νόμους αὐτοῖς καὶ τὴν πάτριον ἀποδώσοντα πολιτείαν.» Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀποβιβάσας τὸν στρατὸν, ἐγένετο κύριος

τοῦ Πειραιῶς. Ὁ δὲ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, καίτοι εἶχε πολλοὺς ἐν τῇ πόλει ὀπαδοὺς, καίτοι ἐπηρείδετο εἰς τὴν ἐν Μουνυχίᾳ ἰσχυρὰν μακεδονικὴν φρουρὰν, ὑπὸ τὸν φρούραρχον Διονύσιον, ἄνδρα ἔμπειρον καὶ γενναῖον, καίτοι ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἐπικουρίας μεγάλας ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου, οὐδ' ἐφάντασθη ν' ἀντισταθῇ, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐφρόντισε περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Καὶ ἐγκαταλιπὼν τοὺς φίλους εἰς τὴν διακρίσιν τῶν πολεμίων, τὸ δὲ χεῖριστον, εἰς τὴν τοῦ δήμου διακρίσιν, ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ Δημητρίου τοῦ Ἀντιγόνου, ὅστις, γενναίως ὡς πάντοτε φερόμενος, διέταξε νὰ παραπεμφθῇ ἀσφαλῶς εἰς Θήβας· ἐκ Θηβῶν ὁ Φαληρεὺς μετέβη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐκεῖ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Κασσάνδρου, ὅτε ἔπλευσεν εἰς Αἴγυπτον πρὸς Πτολεμαῖον.

Ὁ δὲ στρατηγὸς Δημήτριος, ἄλλο τοῦτο χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνδρός, δὲν ἀνέβη τότε εἰς τὴν πόλιν· διότι, εἶπεν, ἐπιθυμεῖ μὲν αὐτὴν πολὺ, δὲν θέλει ὅμως νὰ τὴν ἴδῃ πρὶν ἢ παντάπασιν ἐλευθερώσῃ καὶ ἀπαλλάξῃ τῆς φρουρᾶς. Ὅθεν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν πολιορκίαν τῆς Μουνυχίας. Παρασκευάσας δὲ τὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτούμενα, ἐπιτρέπει τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου εἰς τοὺς ὑποστρατήγους καὶ ἐπιπλέει αὐτὸς εἰς Μέγαρα, φρουρούμενα ὡσαύτως ὑπὸ στρατευμάτων τοῦ Κασσάνδρου. Ἐνταῦθα πάλιν πράττει ὅ,τι ὡς πρὸς τὴν Μουνυχίαν· διατάξας τὰ δέοντα πρὸς πολιορκίαν, ἀπέρχεται, ἔχων εὐζώνους τινὰς σὺν αὐτῷ, ἰσοῦ; Εἰς Ἀχαιοὺς, εἰς Πάτρας, ὅπου διέτριβεν ἢ περιβόητος ἐπὶ χάλκει Κρατησίπολις, ἢ χήρα Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἣτις εἶχεν, ὡς λέγεται, προσκαλέσει αὐτόν. Ὁ Δημήτριος δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀποφύγῃ τοιαύτην συνέντευξιν· φθάνει λοιπὸν πλησίον τῶν Πατρῶν, ἀφίνει τὴν συνοδίαν μακρὰν ὅπως οὖν, ἐγείρει σκηνὴν πολυτελεῆ καὶ περιμένει μόνος ἐν αὐτῇ τὴν Κρατησίπολιν. Ἄλλ' ἀντὶ τῆς ὥραιας χήρας, ἐπιπίπτουσιν αἰφνης πολέμιοι καὶ διαρπάζουσι τὴν σκηνὴν καὶ τὰ χρήματα. Ὁ Δημήτριος μόλις σώζεται καὶ, ἐπιστρέψας εἰς Μέγαρα, παρηγορεῖται διὰ τὴν ἐρωτικὴν ἐκείνην ἀποτυχίαν, γενόμενος κύριος τῆς πόλεως ταύτης. Ἀνεδείχθη δὲ αὐθις μεγαλόφρων. Οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἤθελον νὰ τραπῶσιν εἰς διαρπαγὴν, ἀλλ' αὐτὸς, ἀπαγορεύσας τοῦτο, ἀνεκήρυξεν ἐλεύθερα τὰ Μέγαρα. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἐπὶ τῆς πολιορκίας εἶχε γίνῃ ἰκανὴ λαφυραγωγία, μάλιστα δούλων πολλῶν. Διότι ὅτε ὁ Δημήτριος ἀναχωρῶν καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν φιλόσοφον Στίλπωνα, εἶπεν, «ἐλευθέραν ὑμῶν, ὦ Στίλπων, ἀπολείπω τὴν πόλιν·» «ὀρθῶς, ἀπεκρίθη ἐκείνος, λέγεις· οὐδένα γὰρ ἡμῶν δούλον ἀπολέλοιπας.» Εἶχε

δὲ περιποιηθῆ πολὺ τὸν Στίλπωνα· καὶ προηγουμένως εἶχεν ἐρωτήσῃ αὐτὸν μὴ τις τῶν στρατιωτῶν ἔλαβέ τι τῶν ἐκείνου. «Οὐδεὶς,» ἀπήντησεν ὁ Στίλπων ἀγερῶχος καὶ δηκτικῶς· «οὐδένα γὰρ εἶδον ἐπιστάμαν ἀποφέροντα.»

Μετὰ τὰς ἐκδρομὰς ταύτας, ἐπέστρεψεν ὁ Δημήτριος εἰς Μουνυχίαν, καὶ δι' ἀγῶνων μακρῶν καὶ ἀτρώτων ἐξεπόρθησε τελευταῖον αὐτήν, ἐζώγησε τὸν Διονύσιον καὶ κατέσκαψε τὸ φρούριον. Τότε, δηλαδὴ κατὰ αὐγούστον ἢ σεπτέμβριον τοῦ 307, ἀνῆλθεν ἤδη εἰς τὸ ἄστυ, λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ πλήθους παρακολουθούμενος καὶ παραπεμπόμενος. Συναγαγὼν δὲ τὸν δῆμον εἰς ἐκκλησίαν ἐκήρυξεν ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅτι ἀποδίδει αὐτῷ τὴν πάτριον πολιτείαν· ὅτι θέλει προσπαθῆσαι ν' ἀποκαταστήσῃ καὶ τὴν προτέραν τῆς πόλεως δύναμιν· ὅτι ἰδίως πρέπει αὕτη νὰ κατασκευάσῃ ναυτικόν· ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν θέλει παρακαλέσει τὸν πατέρα νὰ πέμψῃ ἑνταῦθα ξύλων ναυπηγησίμων πλήθος εἰς ἑκάτὸν τριήρεις καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν νῆσον Ἴμβρον· ὅτι καλὸν εἶναι ἐν τούτοις νὰ στείλωσι περὶ πάντων τούτων πρέσβεις πρὸς Ἀντίγονον καὶ ὅτι θέλουσι λάβει προσέτι παρ' αὐτοῦ 150,000 μεδίμνους σίτου.

Κατὰ δυστυχίαν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο πλέον ἐπιτηδεῖα νὰ ὠφεληθῆ ἐκ τῆς ἀνορθώσεως ταύτης τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς αὐτονομίας. Ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῆ εἰς τὴν αὐξήσιν καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν δημοσίων πόρων καὶ δυνάμεων, κατέτριψε τὸν χρόνον περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν πεσόντων ὀλιγαρχικῶν καὶ περὶ τὴν ἀπονομὴν τιμῶν εἰς τὸν ἐλευθερωτὴν Δημήτριον. Κατηγορίαι ἐγένοντο κατὰ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ κατὰ τῶν φίλων αὐτοῦ, ἐν οἷς μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν κωμωδιογράφον Μένανδρον· οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν τούτων, φυγάδες ὄντες, κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς θάνατον· οἱ ἀνδριάντες τοῦ Φαληρέως ἀνετράπησαν καὶ ἐχωνεύθησαν· ἀλλ' οἱ παρόντες τοῦλάχιστον κατηγορούμενοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Μένανδρος, ἠθωώθησαν, χάρις ἴσως εἰς τὴν μεσολάβησιν τοῦ στρατηγοῦ Δημητρίου. Ὡστε τοῦτο μόνον ἠθέλην ἀρκέσει ἵνα μὴ μεμφθῶμεν τὰς τιμὰς ὅσας ἡ πόλις ἀπένειμε πρὸς τὸν ἄνδρα, ἐὰν τὰ δείγματα ταῦτα τῆς εὐνοίας δὲν ἀπέβαινον ἀηδῆ διὰ τὴν ἀμετρίαν αὐτῶν. Γφόντι οἱ δημαγωγοὶ τῶν χρόνων τούτων ἐφιλοτιμήθησαν τίς τίνα νὰ ὑπερτερήσῃ περὶ τὴν ἀνακάλυψιν νέων κολακείας τρόπων, ἐπιτηδεῖων νὰ ἐπισύρῳσιν εἰς αὐτοὺς τὴν εὐνοίαν καὶ τὰς χάριτας τοῦ δυνάστου. Προπάντων δὲ διεκρίθη περὶ τὴν πονηρὰν ταύτην ἄμιλλαν ὁ γέρον Στρατοκλῆς (σελ. 175—176), ὅστις ἔκτατε ἀναφαίνεται ἰσχυ-

ρότατος ἐν Ἀθήναις. Ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἐψηφίσαντο νὰ στήσωσι μὲν χρυσᾶς εἰκόνας ἐφ' ἄρματος τοῦ τε Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου· νὰ στεφανώσωσι δὲ ἀμφοτέρους διὰ στεφάνων χρυσῶν ἀξίας διακοσίων ταλάντων, καὶ, βωμὸν ἰδρυσάμενοι εἰς αὐτούς, νὰ προσαγορεύσωσιν αὐτὸν βωμὸν τῶν Σωτήρων. Πρὸς τούτοις νὰ προσθέσωσιν εἰς τὰς δέκα φυλάς δύο νέας, ὀνομάζοντες αὐτὰς Δημητριάδα καὶ Ἀντιγονίδα, καὶ νὰ τελῶσιν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ἀγῶνα, καὶ πομπὴν, καὶ θυσίαν, ἐνυφαίνοντες τὰς εἰκόνας αὐτῶν εἰς τὸν τῆς Ἀθηνᾶς πέπλον· πλὴν τούτων ἀπεφασίσθη νὰ χειροτονῆται καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἱερεὺς Σωτήρων ἐπικαλούμενος, καὶ τούτου τὸ ὄνομα νὰ φέρωσι τὰ ψηφίσματα καὶ αἱ ἄλλαι ἐπίσημοι πράξεις, οὐχὶ δὲ, ὡς πρότερον, τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος· ἐπὶ δὲ πᾶσιν οἱ πεμπόμενοι πρὸς Ἀντίγονον ἢ Δημήτριον πρεσβευταὶ νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῶν θεωρῶν. Ἄλλοι δὲ ἐπρότειναν νὰ καθιερωθῇ ὁ τόπος ὅπου κατὰ πρῶτον ἀπέβη εἰς τὴν ἀττικὴν χώραν ὁ Δημήτριος, καὶ νὰ ἐγερθῇ αὐτόθι βωμὸς προσαγορευόμενος Δημητρίου Καταιβάτου, ἐνῶ πρότερον εἰς μόνον τὸν Δία ἀπενέμετο ἢ τοῦ Καταιβάτου προσωνυμία· πρὸς τούτοις νὰ δέχωνται τὸν Δημήτριον ὡσάκις ἔρχεται εἰς Ἀθήνας, διὰ τῶν ἀπονεμομένων εἰς τὴν Δήμητραν καὶ τὸν Διόνυσον τιμῶν, εἰς δὲ τὸν ὑπερτεροῦντα τοὺς ἄλλους κατὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν πολυτέλειαν τῆς ὑποδοχῆς, νὰ δίδεται ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς ἀφιέρωσιν ἀναθήματος ἀργύριον· τελευταῖον τὸν μὲν Μουνυχιῶνα μῆνα, Δημητριῶνα μετωνόμασαν, πᾶσαν δὲ τελευταίαν μηνὸς ἡμέραν Δημητριάδα, τὰ δὲ Διονύσια, Δημήτρια ἀπεκάλεσαν. Προκειμένου δὲ μετ' οὐ πολὺ ν' ἀνατεθῶσιν ὑπὸ τῆς πόλεως ἀσπίδες εἰς Δελφοὺς, ἔγραψε Δρομοκλείδης ὁ Σφῆττιος τὸ ἀκόλουθον ἀλλόκοτον ψήφισμα. « Ἀγαθῇ τύχῃ, δεδόχθω τῷ δήμῳ, χειροτονῆσαι τὸν δῆμον ἓνα ἄνδρα ἐξ Ἀθηναίων, ὅστις ἀφικόμενος πρὸς Σωτῆρα, καὶ καλλιερησάμενος, ἐπερωτήσῃ (Δημήτριον) τὸν Σωτῆρα, πῶς εὐσεβέστατα καὶ κάλλιστα καὶ τὴν ταχίστην ὁ δῆμος τὴν ἀποκατάστασιν ποιήσαιτο τῶν ἀναθημάτων· ὅ,τι δ' ἂν γρήσῃ, ταῦτα πράττειν τὸν δῆμον. » Καὶ τὸ πάντων πρακτικώτερον, ἀφοῦ ἐχαιρέτισαν τὸν Δημήτριον ὡς θεὸν, ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν τε καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ τὴν θετικωτάτην τῶν τιμῶν ἣν ἠδύναντο νὰ ἐπινοήσωσι, πρῶτοι ἀμφοτέρους προσαγορεύσαντες βασιλεῖς!

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἡσχολοῦντο οἱ Ἀθηναῖοι· οὐδ' εἶναι ἄπορον πῶς ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηυτελίζοντο ἐνώπιον τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου

νεανίου, εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὁποίου ὤφειλον τούλάχιστον τὸ πρό-
 σχημα τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ εἰς τὸ τυφλὸν τοῦ Κασσάνδρου
 ὄργανον, εἰς τὸ ἄθλιον ἐξ ἀνδραπόδων ἀνδράποδον, εἰς τὸν Δημήτριον
 τὸν Φαληρέα εἶχον ἐγείρει τριακοσίους ἐξήκοντα ἀνδριάντας! Οὐδεὶς
 δύναται νὰ καταμετρήσῃ τὸ βάραθρον τῆς ταπεινώσεως εἰς ὃ καταφέ-
 ρονται ἐνίοτε τὰ ἔθνη· καὶ, τὸ δεινότερον, ὅσῳ εὐφυέστερα καὶ λογιώ-
 τερα ἐδείχθησαν, τόσῳ οἰκτροτέρα πολλάκις ἀποβαίνει ἡ ταπεινώσις
 αὐτῶν, ὡς ἂν ἐφηρμόζετο εἰς αὐτὰ ὁ φοβερός τῆς Νεμέσεως νόμος.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἔπραττον ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν ἀπονε-
 μηθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ἐλευθερίαν, ἢ ἀνακτήσωσι μέρος τούλάχιστον τῆς
 προτέρας πραγματικῆς δυνάμεως, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ὁ
 Δημήτριος ἔπραξέ τι, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων, πρὸς συμπλήρωσιν
 τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῷ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἥτοι πρὸς κατάλυσιν
 τῆς κατὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἀρχῆς τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πτο-
 λεμαίου· ἀλλὰ διέτριψεν ἐπὶ μῆνας πολλοὺς σχολάζων εἰς τὴν μεγάλην
 ἐκείνην πόλιν, καὶ εὐφραινόμενος εἰς τὰς ἐλευθερίας ἐκείνας κολακείας, καὶ
 ἄσωτεύων εἰς συμπόσια πολυτελεῖ μετὰ κομψῶν φιλοσόφων καὶ ὠραίων
 ἑταιρῶν. Ἐπεσφράγισε δὲ τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνθουσιασμὸν τῶν Ἀθηναίων,
 λαβὼν σύζυγον τὴν καλὴν Εὐρυδικὴν, τὴν γῆραν τοῦ ἐν Κυρήνῃ ἀρχαν-
 τος Ὀφέλλα, ἥτις, μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὴν
 πατρίδα αὐτῆς, τὰς Ἀθήνας. Ὁ γάμος οὗτος ἐθεωρήθη ὡς γεγονόςς
 μέγιστον, οὐ μόνον διὰ τὴν λαμπρότητα μεθ' ἧς ἐτελέσθη, ἀλλὰ καὶ
 διότι ἡ Εὐρυδικὴ ἐλέγετο ἀπόγονος τοῦ Μιλτιάδου, ὥστε τὸ συνοικέσιον
 τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν παρόντων ἡρώων μετὰ τῆς κληρονομίαι ἐνὸς τῶν
 ἐξοχωτάτων ἡρωϊκῶν γενῶν τῆς πόλεως, ἐφαίνετο συνάπτον τὸ ἔνδοξον
 αὐτῆς παρελθόν μετὰ τῆς μεγίστης τῶν τότε ἐπὶ γῆς δυνάμεων. Ἄλλ'
 αἴφνης περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 307, διεκόπη τὸ ὄνειρον τοῦτο τῶν τι-
 μῶν καὶ εὐωχιῶν καὶ πανηγύρεων, διότι ὁ Δημήτριος προσεκλήθη ὑπὸ
 τοῦ πατρὸς νὰ ἐπιστρέψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς τὴν Ἀσίαν.

Ἡ ὀριστικὴ ρύθμισις τῆς κληρονομίας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου
 ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀναπόδραστος. Ἡ ἐν ἔτει 311 γενομένη εἰρήνη
 δὲν ἐλογίσθη διαλυθεῖσα διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τὰς ὁποίας, ἐπὶ τῇ προ-
 φάσει τὰς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἐπεχείρησαν ὁ
 Πτολεμαῖος καὶ ὁ Δημήτριος· ἀλλὰ ἕτερα γεγονότα προπαρεσκευάσαν
 νέαν μεγάλην ρῆξιν. Διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης εἶχεν ἔτι ἀναγνωρισθῆ ἡ

ἐνότης τοῦ κράτους καὶ βασιλεὺς αὐτοῦ, ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωξάνης υἱὸς τοῦ κατακτητοῦ· μετ' οὐ πολὺ ὁμως, ὡς γνωρίζομεν, ὁ Κάσσανδρος ἐφόνευσε τὸν τε νέον Ἀλέξανδρον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ· ἔπειτα ὁ Πολυσπέρχων ἐδολοφόνησε καὶ τὸν Ἡρακλέα· κατόπιν ἐξέλιπεν ὡσαύτως ἐκ μέσου ἡ Κλεοπάτρα· ὥστε ἐν ἔτει 307 ἐξ ὅλων τῶν συγγενῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν ἐσώζετο εἰμὴ μόνον ἡ θεία αὐτοῦ Θεσσαλονίκη, ἡ τοῦ Κασσάνδρου σύζυγος. Ἐὰν λοιπὸν προέκειτο εἰςέτι νὰ διατηρηθῆ τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, τὸ δικαίωμα τοῦτο περιῆλθεν εἰς τὸν Κάσσανδρον. Ἀλλ' ὁ Κάσσανδρος δὲν ἐνομίζετο ἐπιτήδειος νὰ ἀποβῆ ὀλοσχερῆς τοῦ μεγάλου κράτους κληρονόμος, εἴτε διότι τὸ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης δικαίωμα δὲν ὑπελαμβάνετο ὡς σπουδαῖον, εἴτε διότι πράγματι ὁ Κάσσανδρος ἦτο ὁ ἀσθενέστερος ὅλων τῶν λοιπῶν στρατηγῶν. Ἐντεῦθεν περὶ τοὺς χρόνους τούτους οἱ δυνάσται οὗτοι ἤρχισαν νὰ ἐπισπεύδωσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν λύσιν τοῦ ὅλου ζητήματος. Ἦτο δὲ τὸ ζήτημα, ἐὰν θέλῃ διατηρηθῆ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους ὑπὸ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ἢ ἂν θέλῃ συνομολογηθῆ ὀριστικὴ τις διανομὴ καὶ ἀναγνωρισθῆ ἕκαστος βασιλεὺς τῆς ἰδίας μερίδος. Ὁ μόνος τῶν στρατηγῶν ὅστις ἤξιον ἀναλάβῃ τὴν ὀλοσχερῆ κληρονομίαν ἦτο ὁ Ἀντίγονος· διὰ τε τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ διότι, ἄρχων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἦτο ὁμολογουμένως ἀπάντων ἰσχυρότερος, καὶ διότι ἐπηρείδετο ἐπὶ τῶν λαμπρῶν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου προτερημάτων. Μήπως πρὸ μικροῦ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον προσαγορεύσει ἤδη ἀμφοτέρους βασιλεῖς; Ἀλλ' οὔτε ὁ Πτολεμαῖος, οὔτε ὁ Σέλευκος, οὔτε ὁ Λυσίμαχος ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην. Ἰδίως δὲ ὁ Πτολεμαῖος, εἴτε ὡς δραστηριώτερος τῶν ἄλλων εἴτε ὡς μᾶλλον τῶν ἄλλων κινδυνεύων, εἶχεν ἀπὸ τινος χρόνου ἀρχίσει νὰ παρασκευάζεται πρὸς τὸν ἀγῶνα καὶ εἶχεν ἀθροίσει ἐπὶ τούτῳ δυνάμεις ἱκανὰς εἰς Κύπρον. Τοῦτο δὲ ἠνάγκασε τὸν Ἀντίγονον ν' ἀνακαλέσῃ ἐν τάχει τὸν Δημήτριον ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ὁ Δημήτριος ἐδραμεν ἀμέσως εἰς Καρίαν καὶ Κιλικίαν καὶ ἐνισχύσας, εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα, ἰκχνῶς τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἐπλευσεν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 306, ἐπὶ Κύπρον, ἔχων πεζοὺς μὲν 15,000, ἵππεῖς δὲ 400, τριήρεις 110 καὶ τὰ ἀναγκαῖα φορτηγὰ πλοῖα. Ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν βορειανατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν, ἐκυρίευσε κατ' ἀρχὰς τὴν Οὐρανίαν καὶ τὴν Καρπασίαν καὶ ἔπειτα ἐτράπη πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς

νήσου πόλιν, τὴν Σαλαμίνα. Ἐνταῦθα ἀπήντησε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Πτολεμαίου Μενέλαον καὶ κατατροπώσας αὐτὸν ὀλοσχερῶς, κατέκλεισεν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἧς ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔλαβεν ὁ νέος ἐκεῖνος στρατηγὸς ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ τὴν θαυμαστὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν περὶ τὴν ἐπινοήσιν καὶ κατασκευὴν νέων καὶ φοβερῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐδόθη αὐτῷ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ τοῦ «πολιορκητοῦ» ἐπώνυμον. Ἐφερεν ἐκ τῆς Ἀσίας τεχνίτας, σίδηρον, ζυλείαν, καὶ πᾶν ἄλλο ἐπιτήδειον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ κατασκευάσε μηχανὰς παντὸς εἶδους ἀλλοκότου μεγέθους, λιθοβόλους, καταπέλτας (ἦτοι ὄργανα ἐπιτήδεια πρὸς ἐξακόντισιν βελῶν, λογχῶν καὶ ἄλλων τοιούτων), κριοὺς πρὸς καθαίρεσιν τῶν τειχῶν, χελῶνας, ἦτοι στέγας ὑπὸ τὰς ὁποίας προεφυλάττοντο οἱ πολιορκηταί, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Τὸ δὲ μέγιστον πάντων τῶν ἐπινοηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἦτο ἡ ὀνομαζομένη Ἐλέπολις, κατασκευάσμα κολοσσιαῖον τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ἐντὸς ὅσον ἔνεστι μικροτέρου χώρου τὴν διὰ τοῦτο μάλιστα καταστρεπτικώτερον ἐνεργοῦσαν δύναμιν πολλῶν ἐπιθετικῶν ὄπλων· τὸ πλάτος ἐκάστης αὐτῆς πλευρᾶς εἶχε τεσσαράκοντα καὶ πέντε πήχεις, τὸ δὲ ὕψος, πήχεις ἐννενήκοντα· ἐφέρετο δὲ ἐπὶ τεσσάρων στερεῶν τροχῶν, ὧν ἕκαστος εἶχε δεκατεσσάρων ποδῶν περίμετρον. Καὶ διηρεῖτο ἡ πελωρία αὕτη μηχανὴ εἰς στέγας ἐννέα· ἐκ τούτων εἰς μὲν τὰς κάτω στέγας εἰσήνεγκεν ὁ Δημήτριος παντοίους πετροβόλους, ὧν οἱ μέγιστοι ἐσφενδόνιζον λίθους ζυγίζοντας 150 λίτρας· εἰς δὲ τὰς μέσας ἔθηκε τοὺς μέγιστους καταπέλτας, εἰς δὲ τὰς ἀνωτάτας τοὺς μικροτέρους καταπέλτας καὶ πετροβόλους· οἱ δ' ἐπιτετραμμένοι τὴν χρῆσιν πάντων τούτων ἄνδρες ἦσαν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους· καὶ συνηρμόσθησαν πρὸς τούτοις εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου ἐπιθετικοῦ πύργου δύο τερατώδεις κριοὶ καὶ αἱ προσήκουσαι χελῶναι, ἵνα σύναμα μετ' ἐκείνου ἐνεργῶσιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τεῖχη ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξωσι τοιοῦτοτρόπως προσβαλλόμενα καὶ διασειόμενα, ὥστε ἤρχισαν νὰ πίπτωσι, καὶ ἡ πόλις ἐκινδύνευε νὰ κυριευθῇ, ὅτε αἰφνης ὁ Μενέλαος κατάρθωσε διὰ νυκτὸς νὰ κατακαύσῃ τὰς πλείστας τῶν μηχανῶν.

Ὁ δὲ Δημήτριος, καὶ τοι εἶδε τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔργα ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ καταστραφέντα, ἐπέμεινεν οὐδὲν ἤττον εἰς τὸ ἐπιχειρῆμα αὐτοῦ. Οὕτω διαρκούσης πεισματωδῶς τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἀμύνης, ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ Μενελάου ὁ Πτολεμαῖος αὐτὸς καὶ κατέπλευσεν εἰς Κίτιον, ἀπέχον τῆς Σαλαμίνας σταδίους διακοσίους. Ὁ Πτο-

λεμαῖος ἐκόμιζε μεθ' ἑαυτοῦ ναῦς πολεμικὰς 140, πεντήρεις καὶ τετρήρεις ἀπάσας, ἐπὶ δὲ φορτηγῶν πεντακοσίων, μυρίους πεζοὺς· ὥστε εὐλόγως ἠλπίζεν ὅτι ὁ Δημήτριος, προσβαλλόμενος κατὰ μέτωπον ὑπὸ τηλικαύτης δυνάμεως καὶ ἀπειλούμενος ὕψισθεν ὑπὸ τοῦ ἐγκαρτεροῦντος ἔτι ἐν Σαλαμῖνι Μενελάου, δυσκόλως θέλει δυνηθῆναι νὰ διαφύγῃ παντελεῖ καταστροφῆν. Εἶχε δὲ ὁ Μενέλαος ἐν Σαλαμῖνι, ἐκτὸς τοῦ ἄλλου στρατοῦ, καὶ ἐξήκοντα ναῦς τὰς ὁποίας ὁ Πτολεμαῖος παρήγγειλε νὰ πέμψῃ αὐτῷ ὅ,τι τάχιστα, ἵνα ἔτι μᾶλλον ἐνισχύσῃ τὴν δύναμιν δι' ἧς θέλει ἐπιτεθῆναι κατὰ τοῦ Δημητρίου. Ἄλλ' ὁ Δημήτριος οὔτε ἐν τῷ χώρῳ ὅπου ἴστατο περιέμενε τὸν ἀντίπαλον οὔτε τῶν ἐξήκοντα πλοίων τὴν ἐξοδὸν ἐπέτρεψε. Καταλιπὼν ἐπὶ τῆς πολιορκίας μέρος τῆς δυνάμεως καὶ εἰς τὴν παρακειμένην παραλίαν ἅπαν τὸ ἰππικόν, ἐπεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς τοὺς κρατίστους τῶν πεζῶν καὶ τὰ χρησιμώτερα τῶν ἐπιθετικῶν ὄπλων, κατέλιπε δέκα μόνον πεντήρεις ὑπὸ Ἀντισθένην, τὰς ὁποίας ἐνόμισεν ἱκανὰς νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐξοδὸν τῶν ἐξήκοντα πολεμίων πλοίων δια τὸ στενὸν τοῦ λιμένος στόμιον, καὶ αὐτὸς ἐξέπλευσε μεθ' ὄλων τῶν λοιπῶν εἰς προῦπάντησιν τοῦ ἀντιπάλου.

Ὁ Δημήτριος ἐξήρχετο περιχαρῆς διὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, καὶ τοι ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι μέγιστον ἀναλαμβάνει κίνδυνον. Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὁ στόλος αὐτοῦ ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ αἰγυπτιακοῦ· διότι λέγουσι μὲν ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Πολύαινος, ὅτι εἶχε ναῦς 180, κατὰ τὸν Διόδωρον ἕξ ὅμως εἶχε μόνον 108, καὶ τοῦτον τὸν ἀριθμὸν ὑπολαμβάνουσιν οἱ νεώτεροι ἀκριβέστερον· πλὴν τούτου δὲ ὁ στόλος τοῦ Πτολεμαίου ἐφημίζετο μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς ὁ πάντων ἐπιτηδειότερος, οὐδεὶς δὲ ἔτι εἶχε τολμήσει νὰ ἀντιπαραταχθῆναι κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ. Ἄλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο προθυμότερον ἐπέζητει τὸν ἀγῶνα ὁ Δημήτριος. Κοσμήσας δὲ πολυτελῶς πρὸς ναυμαχίαν τὸν στόλον, ἔταξε κατὰ μὲν τὸ εὐώνυμον, τὸ καὶ ἰσχυρότερον κέρας, τοῦ ὁποίου αὐτὸς προΐστατο, πεντήκοντα δύο ναῦς τὰς μεγαλητέρας ἐν αἷς ἦσαν τριάκοντα τετρήρεις τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ ναύαρχον τὸν Μήδιον, κατὰ δὲ τὴν μέσσην τάξιν τὰ ἐλάχιστα τῶν σκαφῶν ὧν ἠγοῦντο Θεμισίων ὁ Σάμιος καὶ Μαρσύας ὁ ἱστορικός· εἰς δὲ τὸ δεξιὸν πάντα τὰ λοιπὰ πλοῖα ὑπὸ Ἠγήσιππον τὸν Ἀλικαρνασσεῖα καὶ Πλειστῖαν τὸν Κῶνον, ἀρχικυβερνήτην ὄντα τοῦ σύμπαντος στόλου. Ταῦτα ἐγένοντο ἀφ' ἐσπέρας δι' ὅλης τῆς νυκτὸς, τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρῶτ' ἐπεφάνη ὁ τῶν ἐναντίων στόλος ἐπιπλέων κατὰ σπουδὴν πρὸς τὴν Σαλαμῖνα ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει

προλάβει τὴν ἔξοδον τοῦ Δημητρίου. Ἦδη δὲ ὁ Πτολεμαῖος θεωρῶν ὅτι προκατελήφθη, παρεσκευάσθη ὡσαύτως πρὸς τὴν ναυμαχίαν, καταλιπὼν ὀπισθεν τὰ φορτηγὰ καὶ διατάξας τὰ κατὰ τὸν στόλον εἰς τρόπον ὅπως ἀντίθετον τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ Δημήτριος, καθὼς εἶδομεν, ἐνίσχυσεν ἐξαιρέτως τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ κέρας ἵνα, τρέψας τὸ δεξιὸν τοῦ Πτολεμαίου, ἐξωθήσῃ τὸ ὑπόλοιπον πρὸς τὴν παραλίαν, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν ἰππέων αὐτοῦ τῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν οὕτω εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς νίκης· ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐξ ἐναντίας ἐνίσχυσεν ἰδιαζόντως τὸ ἴδιον ἀριστερὸν κέρας, ἵνα οὕτω τρέψας τὸ δεξιὸν τοῦ ἀντιπάλου, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξωθήσῃ τὴν ὑπόλοιπον δύναμιν πρὸς τὸ πέλαγος, ὅπου ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἦτο ἐπιτηδειότερος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰσελάσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε νὰ προσλάβῃ ἐπικουρίαν πλοίων ἐξήκοντα.

Ἡ παραλία εἰς ἣν ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ ναυμαχία αὕτη εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος. Ἐνταῦθα ὑψοῦτο ἡ Σαλαμίς, πόλις ὁμώνυμος ἐκείνης, παρὰ τῇ ὁποίᾳ πρὸ 174 ἐτῶν οἱ στόλοι τῆς Ἑλλάδος ἐπέλαισαν πρὸς τοὺς ἀσιανοὺς στόλους καὶ ἐθριάμβευσαν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος· ἐνταῦθα ἐγείρετο τὸ Κίτιον ἐκεῖνο ὅπου, πρὸ 143 ἐτῶν, ἀπέθανεν ὁ Κίμων, τοῦ ὁποίου ὁ στόλος, ὡς ἂν ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰσέτι ἐμπνεόμενος, ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ χώρου μετ' ὀλίγον κατετρόπωσε τὰς βαρβαρικὰς τριήρεις καὶ ἐπέβαλεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τοὺς πολυθρυλήτους ὄρους τῆς Κιμωνείου συνθήκης. Τίς ἤθελεν εἶπει εἰς τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους ἀγωνιστὰς τῆς ἐνταῦθα μικρᾶς Ἑλλάδος ὅτι μετὰ ἡμιόλιον περίπου ἑκατονταετηρίδα μέγας βασιλεὺς δὲν θέλει πλέον ὑπάρχει, ὅτι ἐλληνικοὶ στρατοὶ θέλουσι κατέχει ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἀχανὲς κράτος, καὶ ὅτι στρατηγοὶ Ἕλληνες, ἐλληνικῶς ἄγοντες στόλους, θέλουσιν ἐρίζει πρὸς ἀλλήλους ἐπὶ τῶν πεδίων τούτων τῶν Κιμωνείων μαχῶν, περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου! Διότι περὶ τούτου προέκειτο καὶ τοῦτο κάλλιστα συναισθανόμενοι οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὁ, τε Δημήτριος, ὁ, τε Πτολεμαῖος, ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ παρεσκευάσθησαν πρὸς ἀμοιβαίαν σύγκρουσιν. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς παρασκευῆς, ἐγένοντο ἐφ' ἐκάστου πλοίου αἱ νενομισμέναι πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχαὶ διὰ τῶν κελυστῶν, ἃς ἐπανελάμβανον ἅπαντα τὰ πληρώματα μεγάλη τῇ φωνῇ· μεθ' ὃ πρῶτος ὁ Δημήτριος ὑψωσε τὸ πρὸς μάχην σύσσημον, ἀσπίδα κεχρυσωμένην· τοῦτο δ' ἔπραξε καὶ ὁ Πτολεμαῖος. Τότε ἐσήμανον αἱ σάλπιγγες τὸ πολεμικὸν, συνηλάλαξαν ἀμφοτέραι αἱ δυνάμεις καὶ ὤρμησαν κατ' ἀλλήλων καταπληκτικῶς. Λαμπρότατα δὲ

πάντων ἠγωνίσθη ὁ Δημήτριος ἰστάμενος ἐπὶ τῆς πρύμνης τῆς ἐπιτή-
ρους αὐτοῦ καὶ αἰείποτε τῶν περὶ αὐτὸν προπορευόμενος. Οἱ πολέμιοι
περιεχύθησαν ἀθρόοι κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ δὲν ἔπαυε τοὺς μὲν διὰ λογχῶν
ἀκοντίζων, τοὺς δὲ ἐκ χειρὸς διὰ τοῦ δόρατος τύπτων· καὶ ἀναρίθμητα
μὲν ἦσαν τὰ ἐπ' αὐτὸν φερόμενα βέλη· ἀλλ' αὐτὸς τὰ μὲν προορώμενος
ἐξέκλινεν, ἀπὸ δὲ τῶν ἄλλων ἐσώζετο διὰ τῶν σκεπαστηρίων αὐτοῦ
ὄπλων. Τρεῖς ἔπεσον περὶ αὐτὸν ὑπασπισταί, αὐτὸς δὲ ἀτρόμητος ἐξη-
κολούθει ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ἀντιπάλων, καὶ, τρέψας τελευταῖον τὴν
δεξιὰν αὐτῶν, ἐπετέθη ἀκατάσχετος κατὰ τοῦ κέντρου καὶ ἐνέβαλεν αὐτὸ
ἐν τῷ ἅμα εἰς πλείστην ταραχὴν. Ὁ Πτολεμαῖος ἠγωνίζετο ἐν τούτοις
οὐδὲν ἤττον ἐπιτυχῶς κατὰ τῆς τοῦ Δημητρίου δεξιᾶς· ἀλλὰ καθ' ἦν
στιγμὴν, ἄλλας μὲν τῶν πολεμίων νηῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατέδυσεν,
ἄλλας δὲ αὐτάνδρους ἐκυρίευσεν καὶ ἐτρέπετο ἤδη νικηφόρος ἐπὶ τὰς λοι-
πὰς τοῦ Δημητρίου δυνάμεις, βλέπει τό τε εὐώνυμον κέρως τῶν ἰδίων
συντετριμμένον καὶ τὴν μέσσην τάξιν πρὸς φυγὴν ὀρμήσασαν· ὥστε ἀπο-
βάλλει πᾶσαν νίκης ἐλπίδα, νομίζει ἀναγκαῖον νὰ σώσῃ ὅ,τι ἠδύνατο
ἔτι νὰ σωθῆ, καὶ μετὰ κόπου διελαύνει εἰς Κίτιον, συνεπαγόμενος ὀκτῶ
μόλις πλοῖα ἐκ τοῦ πολυαρίθμου αὐτοῦ στόλου. Ὁ δὲ Δημήτριος ἐπέ-
τρεψεν εἰς τοὺς στρατηγούς Νέωνα καὶ Βούριχον τὴν διώξιν τῶν ἡτ-
τηθέντων καὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ ἐπιπλεόντων· αὐτὸς δὲ,
κοσμήσας τὰς ἰδίας ναῦς διὰ τῶν ἀκροστολίων καὶ ἐφελκόμενος τὰς κυ-
ριευθείσας, ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σαλαμῖνος. Διαρ-
κούσης τῆς μάχης, αἱ ἐν τῷ λιμένι τούτῳ ἐζήκοντα τοῦ Μενελάου νῆες
ἠγωνίσθησαν νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τοῦ Πτολεμαίου καὶ μετὰ πει-
σματώδη μάχην πρὸς τὰ δέκα τοῦ Δημητρίου πλοῖα, τὰ ὅποια ἔφραττον
τὸ στόμιον, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐκπλεύσωσιν· ἀλλ' ἔφθασαν βρα-
δέως· ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν ἤδη ὑποχωρήσει· ὁ Δημήτριος ἐπανήρχετο
τροπαιοῦχος· ὅθεν ἔσπευσαν ν' ἀσφαλισθῶσι πάλιν ἐντὸς τοῦ λιμένος.

Ἡ νίκη τοῦ Δημητρίου ὑπῆρξεν ὅσον ἐνδέχεται ὀλοσχερής· δὲν
ἀπέβαλεν εἰμὴ εἴκοσι σκάφη, ἐκυρίευσεν δὲ τεσσαράκοντα αὐτανδρα,
κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον ἐβδομήκοντα, τὰ δ' ἄλλα πάντα τοῦ Πτο-
λεμαίου πολεμικὰ πλοῖα, πλὴν τῶν ὀκτῶ τῶν εἰς Κίτιον διασωθέντων,
διεφθάρησαν καὶ πλήρη θαλάσσης κατήχθησαν εἰς τὸ παρὰ τὴν Σαλα-
μῖνα στρατόπεδον. Πρὸς τούτοις ἐκυριεύθησαν ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν φορτηγὰ
μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ὀκτακισχιλίων σχεδὸν στρατιωτῶν. Ἄλλ' ὅπόσον
ὀλοσχερής ἀπέβη ἡ νίκη, ἀπεδείχθη μάλιστα ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων.

διότι ἐν τῷ ἄμα παρεδόθη μὲν ὁ Μενέλαος καὶ ἅπας ὁ στόλος αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν δὲ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Κύπρου πόλεις, ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐγκαταλιπὼν τὴν νῆσον ἀπέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον. Ὁ Δημήτριος ἔθαψε μεγαλοπρεπῶς τοὺς νεκροὺς τῶν πολεμίων, ἀπέδωκεν ἄνευ λύτρων ἐκ τῶν αἰχμαλώτων πολλοὺς ἐπιφανεστάτους ἄνδρας, ἐν οἷς τὸν Μενέλαον, καὶ Λεοντίσκον τὸν τοῦ Πτολεμαίου υἱόν, κατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στρατὸν τοὺς λοιποὺς συμποσομένους εἰς 16,000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεῖς· ἀπέστειλεν εἰς τοὺς πιστοὺς Ἀθηναίους ὧν τὰ πλοῖα τοσοῦτον συνέπραξαν εἰς τὸν ἀγῶνα, χιλίας καὶ διακοσίας πανοπλίας καὶ ἔσπευσε πρὸ πάντων ν' ἀναγγεῖλῃ τὸ κατόρθωμα εἰς τὸν πατέρα διὰ τοῦ Μιλησίου Ἀριστοδήμου, ἐνὸς τῶν ἐπισημοτάτων αὐτοῦ αὐλικῶν. Ὁ Ἀριστόδημος ἔδραμεν ἐκ Κύπρου εἰς Συρίαν, ὅπου διέτριβεν ὁ Ἀντίγονος, ἀσχολούμενος τότε περὶ τὴν κατασκευὴν νέας πόλεως παρὰ τὸν Ὀρόντην ποταμὸν, τὴν ὁποίαν ἄφ' ἑαυτοῦ Ἀντιγονίαν ὠνόμασεν. Ὁ Ἀριστόδημος φθάσας δὲν ἐπέτρεψε νὰ πλησιάσῃ τὸ κομίζον αὐτὸν πλοῖον εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ἀγκυροβολήσας διέταξε τὸ πλήρωμα νὰ μένῃ ἀκίνητον ἐντὸς τῆς νηὸς, αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ ἐφόλκιον ἐξῆλθε μόνος εἰς τὴν ξηράν. Ὁ Ἀντίγονος διετέλει πρὸ ἡμερῶν ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ μὴ λαμβάνων παρὰ τοῦ υἱοῦ ἀγγελίαν τινά· ὅτε δ' ἔμαθεν ὅτι ἀφίκετο πλοῖον ἐκ Κύπρου καὶ ὅτι ἠγκυροβόλησεν, ἡ ταραχὴ αὐτοῦ ἠϋξήσθη καὶ ἔπεμψεν ἄλλεπαλλήλους ἀπεσταλμένους ἵνα μάθωσι τί τρέχει. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπαντήσαντες τὸν Ἀριστόδημον ἠρώτων αὐτὸν τίνα φέρει ἀγγελίαν καὶ ἐξώρκιζον νὰ εἴπῃ ὅ,τι καὶ ἂν συμβαίῃ, ἵνα παύσῃ ἡ τοῦ γέροντος πατρὸς ἀμηχανία· ὁ δὲ εἰς οὐδένα ἀπεκρίνετο καὶ προέβαινε βράδην, σιωπηλὸς καὶ σοβαρὸς. Πολῖται καὶ στρατιῶται, Μακεδόνες, Ἕλληνες, Ἀσιανοὶ συνηθροίσθησαν ἐν τῷ μεταξύ περὶ τὸν Ἀριστόδημον καὶ παρέπεμπον αὐτὸν πρὸς τὰ βασίλεια ἀποροῦντες καὶ φοβούμενοι τὰ δεινότερα, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀντίγονος μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, κατῆλθε μέχρι τῶν θυρῶν εἰς προῦπάντησιν τοῦ ἐρχομένου. Τελευταῖον ἐπλησίασεν ὁ Ἀριστόδημος, καὶ τότε, ἐκτείνας τὴν δεξιάν πρὸς τὸν στρατηγόν, ἀνεβόησε μεγάλη τῇ φωνῇ· «Χαῖρε, βασιλεῦ Ἀντίγоне, νικῶμεν Πτολεμαῖον ναυμαχίᾳ, καὶ Κύπρον ἔχομεν, καὶ στρατιώτας αἰχμαλώτους μυρίους ἑξακισχιλίους ὀκτακοσίους.» Καὶ ἐπανέλαβεν ἐν τῷ ἄμα τὸ πλῆθος εὐφραίνόμενον· «Χαῖρε βασιλεῦ Ἀντίγоне! Χαῖρε βασιλεῦ Δημήτριε!» Οἱ δὲ φίλοι προελθόντες ἀμέσως ἀνέδησαν εἰς τὸ τοῦ στρατηγοῦ μέτωπον τὸ τοῦ βασιλέως

διάδημα καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν, ἀδιαλείπτως ὑπὸ τοῦ λαοῦ χαιρετιζόμενον, εἰς τὰ βασίλεια. Ἐκεῖ πρὸς τὸν Ἀριστόδημον στραφεὶς· «Καὶ σὺ νῆ Δία χαῖρε!» εἶπεν ὁ Ἀντίγονος, «οὕτω δ' ἡμᾶς βασανίσας, δίκην ὑφέξεις· βράδιον γὰρ ἀπολήψη τὸ εὐαγγέλιον.» Μεθ' ὃ ἔπεμψε πρὸς τὸν τροπαιοῦχον υἱὸν εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν καὶ διάδημα, προσειπὼν ἐν αὐτῇ τὸν Δημήτριον βασιλέα.

Ὁ Ἀντίγονος λοιπὸν ἐφαίνετο πλησιάζας πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν πρὸ τοσοῦτων ἐνιαυτῶν ἐπεδίωκεν. Ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἀντιγονίᾳ οἱ λαοὶ ἐχαίρετisson ἤδη αὐτὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον ὡς βασιλεῖς. Ὁ μᾶλλον ἐπικίνδυνος τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ὁ Πτολεμαῖος, κατὰ κράτος περὶ Κύπρον ἠττηθεὶς, οὐδὲν ἄλλο ἐφαίνετο ὅτι ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἢ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς νόμιμον κύριον· οἱ δύο ἄλλοι ἐν Εὐρώπῃ δυνάσται, ὁ Κάσσανδρος καὶ ὁ Λυσίμαχος, δὲν ἦσαν βεβαίως ἐνάμιλλοι αὐτοῦ· ὁ δὲ Σέλευκος εἶχε μὲν ἤδη συγκροτήσει πρὸς ἀνατολὰς κράτος μέγα, ἀλλὰ δυσκόλως ἐπὶ τέλος ἤθελεν ἀνθέξει εἰς τὴν ἠνωμένην δύναμιν ἀπάσης τῆς δύσεως, ὑπὸ τῆς νέας ἀγομένην βασιλείας. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὄνειρα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐτρέφετο ὁ Ἀντίγονος, ἀναλογιζόμενος τὰς περὶ αὐτὸν περιστάσεις· ἐλησμόνει δ' ἐν τούτοις, ὅτι ἦτο γέρων ὀγδοηκοντούτης, καὶ ὅτι ἡ τύχη σπανίως ἐπιδαφιλεῖ τὰς χάριτας αὐτῆς εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην· ἐλησμόνει ὅτι ἂν ἔσωζε τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ ἐμπειρίαν, εἶχε παντάπασιν ἀποβάλλει τὴν ἄλλοτε ἀπαράμιλλον τόλμην, καρτερίαν, δραστηριότητα· ἐλησμόνει ὅτι ἂν εἶχεν υἱὸν νέον, φιλόδοξον, ριψοκίνδυνον, πολυμήχανον, ὁ υἱὸς οὗτος, ἄσωτος ὢν ἐνταύτῳ καὶ ἄστατος, εἶχεν ἅπαντα τὰ ἰδιώματα ἐκεῖνα, δι' ὧν ἀπόλλυνται μᾶλλον ἢ συμπληροῦνται καὶ παγιοῦνται τὰ κτηθέντα· ἐλησμόνει ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἔμελλε ν' ἀνταγωνισθῆ οὐχὶ πρὸς βαρβάρους, ἀλλὰ πρὸς στρατοὺς ἐξησκημένους καθ' ὃν τρόπον ἦσαν ἐξησκημένοι οἱ ἴδιοι αὐτοῦ στρατοὶ καὶ ἀγομένους ὑπὸ στρατηγῶν ἐξεληθόντων ἀφ' ἧς καὶ αὐτὸς ἐξῆλθε σχολῆς· ὥστε ἂν δὲν ἐτυφλοῦτο ὑπὸ τῆς πρεσβυτικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, ὥφειλε νὰ σκέπτεται πῶς νὰ διατηρήσῃ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν δυναστῶν τάξιν μᾶλλον ἢ πῶς νὰ ὑπαγάγῃ ἅπαντας ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ κυριαρχίαν.

Τῷόντι ὁ Πτολεμαῖος, κύριος ὢν χώρας πλουσίας, καλῶς κυβερνωμένης καὶ ἐντελῶς εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένης, δὲν εἶχε παντάπασιν ἀπελπισθῆ ἔνεκα τῆς περὶ Κύπρον ἠττης. Οὐδέποτε μὲν ἐφαντάσθη ὅτι δύ-

ναται να κληρονομήση ολόκληρον τὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀξίωμα, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς λαχούσης αὐτῷ χώρας ἦτο ἕτοιμος να ὑπερμαχήση ἐκ παντός τρόπου, ἐπεριδόμενος ἰδίως εἰς στρατὸν πιστὸν ὅστις, ἀντὶ να ταπεινωθῆ διὰ τὴν πρὸ μικροῦ ἐπελθοῦσαν ἀποτυχίαν, ἀγερώχως ἀπ' ἐναντίας ἔσπευσε να ἀνακηρύξη τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ βασιλέα. Διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτον. Κατ' αὐτὸ ἐκείνο τὸ ἔτος καθ' ὃ ὁ Ἀντίγονος λαβὼν τὸ διάδημα, ἐθεώρει ἑαυτὸν μόνον κληρονόμον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. κατ' αὐτὸ ἐκείνο τὸ ἔτος καὶ οἱ ἄλλοι δυνάσται ἅπαντες βασιλεῖς ἑαυτούς ἀνεκήρυξαν, ὅ,τε Λυσίμαχος ἐν Θράκῃ, καὶ ὁ Κάσσανδρος ἐν Μακεδονίᾳ· διόπερ ἐνιαυτὸς βασιλέων ὠνομάσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἔτος 306. Ὁ δὲ Σέλευκος, πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῶν βαρβάρων βασιλεῦς ὀνομαζόμενος καὶ ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον χαιρετιζόμενος, ἤρ- χισεν ἀπὸ τοῦδε να φέρῃ τὸ διάδημα καὶ ὅταν Ἕλληνας ἢ Μακεδόνας ἀνδρας ὑπεδέχετο, να ἀριθμῆ δὲ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀφ' ἧς, ἐξ Αἰγύπτου ἐπανερχόμενος, ἀνέκτησε τὴν Βαβυλῶνα. Ἀντὶ ἐνὸς λοιπὸν βασιλέως, πέντε βλέπομεν ἤδη βασιλεῖς, ὁ δ' Ἀντίγονος ἐντεῦθεν εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε ἠναγκάσθη να στηρίξῃ διὰ τῶν ὀπλων τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις.

Καὶ πρῶτον ἀπεφάσισε να ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ ὁποίου τὴν κατατρόπωσιν ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν ἄλλων ἀνταγωνιστῶν. Ὄθεν διέταξε μεγάλας περὶ τὸν Ὀρόντην προπαρασκευὰς καὶ μετεκάλεσεν ἐκεῖ ἐκ Κύπρου τὸν Δημήτριον. Ἐν τῇ μακαρίᾳ ἐκείνῃ νήσῳ ὁ νέος στρατηγὸς ἐφαινότο λησμονήσας τὸν κόσμον ὅλον ἐν μέσῳ τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτελοῦντο εἰς τιμὴν τοῦ ἀπονεμη- θέντος αὐτῷ διαδήματος καὶ, τὸ δεινότερον, εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς περι- βοήτου ἐταίρας Λαμίας. Ταύτην τὴν Λάμιαν εἶχε συλλάβει αἰχμάλωτον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ νίκην, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην γυναῖκα ἐλάτρευσε, καὶ τοὶ πολὺ πρεσβυτέραν αὐτοῦ οὔσαν. Ἀλλ' ἅμα ἔλαβε τὴν προσταγὴν τοῦ πατρὸς ἔδραμεν εἰς Ἀντιγονίαν, καὶ ἐπειδὴ φθίσας, περιπαθῶς, κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ, ἠσπάζετο τὸν γέροντα, ὁ Ἀντίγονος εἶπε γελῶν πρὸς αὐτόν· «Μήπως νομίζης, ὦ παῖ, ὅτι τὴν Λάμιαν καταφιλεῖς;» Δὲν ἔπαυσε δὲ καὶ ἐν Ἀντιγονίᾳ, γινομένων τῶν παρα- σκευῶν, να διάγῃ ἐν πότοις καὶ ἀσωτείαις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν ἀπέφευγε να ἴδῃ τὸν πατέρα. Καὶ λέγεται ὅτι προσελθόντος ποτὲ τοῦ γέροντος πρὸς τὸν υἱὸν μετὰ πολυήμερον τούτου πτότον, ἐπειδὴ ὁ Δημήτριος ἐβεβαίωσεν ὅτι ρεῦμά τι ἠνώχλησεν αὐτόν καὶ

διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔλθῃ, πρὸς τὸν πατέρα· «τὸ ἔμαθα, εἶπεν ὁ Ἀντίγονος, ἀλλ' εἰπέ με· θάσιον ἦτο τὸ ρεῦμα ἢ χεῖρον;» Ἄλλοτε πάλιν ἀκούσας ὁ Ἀντίγονος ὅτι ἀσθενεῖ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὑπῆγε νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ, καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν πρόδομον καλὴν τινα νέαν ἀναχωροῦσαν· εἰσελθὼν δὲ καὶ καθήσας παρ' αὐτῷ ἤψατο τῆς χειρός. Ὁ Δημήτριος τὸν εἶπεν ὅτι ὁ πυρετός του τώρα ἐξέλιπε. «Ἴψόντι, παιδίον, ἀπεκρίθη ὁ Ἀντίγονος, καὶ ἐμένα μὲ ἀπήντησε πρὸ μικροῦ εἰς τὸν πρόδομον ὁ πυρετός σου ἀπερχόμενος.» Καὶ ὁμῶς αὐτὸς εἶναι ὁ Δημήτριος ὁ πρὸ μικροῦ κατατροπώσας τὸν Πτολεμαῖον εἰς μάχην ἐναγώνιον, καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐκτεθείς εἰς τοὺς φοβερωτάτους τῶν κινδύνων!

Τελευταῖον συνεπληρώθησαν αἱ παρασκευαί, καὶ, περὶ τὰς ἀρχὰς φθινοπώρου τοῦ 306, ἐξεκίνησεν ὁ στρατὸς ἐκεῖνος, ἀγόμενος κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου αὐτοῦ, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου. Ἡ δύναμις ἣτις προέκειτο ἤδη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Πτολεμαίου συνεκροτεῖτο, ἐξ 80,000 πεζῶν, 8,000 ἰππέων, 83 πολεμιστηρίων ἐλεφάντων, 150 πολεμικῶν πλοίων καὶ 100 φορτηγῶν. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀντιγόνου ἦτο νὰ προσβάλλῃ τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης· καὶ αὐτὸς μὲν ἔφθασε σῶος διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Πηλούσιον, παρὰ τὰς ἀνατολικὰς τοῦ Νείλου ἐκβολὰς, κατὰ μῆνα νοέμβριον, ὁ δὲ Δημήτριος, μετὰ τοῦ στόλου, ὑπέστη κατὰ τὸν μεταξὺ Γάζης καὶ Πηλουσίου πλοῦν, τρικυμίαν δεινὴν καὶ πολυήμερον, καθ' ἣν ἀπέβαλεν οὐκ ὀλίγα σκάφη, κινδυνεύσας αὐτὸς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Ἀφοῦ δὲ συνῆλθον πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ περὶ Πηλούσιον αἱ δύο δυνάμεις, ἐπεχείρησαν νὰ διαβῶσι τὸν ἀνατολικὸν τοῦ Νείλου βραχίονα καὶ συγχρόνως νὰ ἐπέλθωσιν ἀπὸ θαλάσσης. Ἄλλ' ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν ἐγκαίρως ὀχυρώσει ἀσφαλῶς τὴν τε παραλίαν ἅπασαν καὶ τὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὥστε αἱ ἐπιθέσεις, εἰ καὶ ἐπιμόνως καὶ γενναίως γινόμεναι, ἀπέτυχον πανταχόθεν, ὁ δ' Ἀντίγονος, θεωρῶν τὸν χρόνον παρερχόμενον, καὶ τὰς τροφὰς ἐκλιπούσας, καὶ τὸν στρατὸν ἀθυμοῦντα, ἐστοχάσθη φρόνιμον νὰ καταπαύσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν πόλεμον καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Συρίαν. Ἡ ἀποτυχία αὕτη ἰσοδυναμοῦσα πρὸς ἦτταν ὀλοσχερῆ, ἤρχισε ν' ἀποδεικνύῃ τὴν ματαιότητα τῶν κυριαρχικῶν τοῦ δυνάστου τῆς Ἀσίας ὀνείρων· καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Ἀντίγονος δὲν ἐφάνη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος Ἀντίγονος, ὁ τοῦ Εὐμένους στρατηγικός, τολμηρὸς καὶ ἐπιμόνος ἀντίπαλος. Τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου ἦτο ὁμολο-

γουμένως τὸ μᾶλλον δυσπρόσιτον τῆς Αἰγύπτου μέρος. Διατί λοιπὸν ὁ Ἄντιγονος νὰ θελήσῃ διὰ τούτου καὶ μόνου νὰ ἐμβάλη εἰς τὴν χώραν τοῦ πολεμίου; Τοσαύτας ἔχων δυνάμεις, ἡδύνατο, ἀπὸ τοῦ Πηλουσίου ὀρμώμενος, νὰ προσβάλλῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν Μέμφιν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀναγκάσας δὲ οὕτω τὸν Πτολεμαῖον νὰ διαιρέσῃ μὲν τὰς δυνάμεις, νὰ δράμῃ δὲ εἰς βοήθειαν τῶν πρωτευουσῶν τοῦ κράτους πόλεων, νὰ ἐξασθενίσῃ δὲ τὴν τοῦ Δέλτα ἄμυναν, ὁ Ἄντιγονος πιθανώτατα ἤθελε κατορθώσῃ ἐπὶ τέλους νὰ διαπεράσῃ τὸν ἀνατολικὸν τοῦ Νείλου βραχίονα. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀπετύγχανε πάλιν, διατί νὰ ὀπισθοδρομήσῃ διὰ μιᾶς εἰς Συρίαν ὡς ἂν κατὰ κράτος ἠττηθείς; Διατί νὰ μὴ παραμείνῃ τούλάχιστον παρὰ τὸ Πηλούσιον, ὅπου, θαλασσοκρατῶν, ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἀφθόλους τροφάς, νὰ προσλάβῃ νέας ἐπικουρίας, νὰ περιμείνῃ ἀσφαλῶς τὸ ἔαρ καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῶν τοῦ ποταμοῦ ὑδάτων, ἵνα ἐπαλαβάῃ ἐπιτυχέστερον τὸν ἀγῶνα; Ἐνὶ λόγῳ ἔπραξεν ὅ,τι χεῖριστον ἡδύνατο νὰ πράξῃ, διὰ δὲ τῆς ἐσπευσμένης ὑποχωρήσεως αὐτοῦ οὐ μόνον τὸ ὅλον ἐπιχείρημα ἐματαιώσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς, ἣν διὰ τοσοῦτων ἀγῶνων ἐκτήσατο, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἀπώλεσεν.

Αἰφνης δὲ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 305, βλέπομεν αὐτὸν ἐπιτιθέμενον κατὰ τῆς Ῥόδου. Τί τὸ προκαλέσαν τὸν νέον τοῦτον ἀγῶνα, ἄδηλον. Βεβαίως, ἐπειδὴ ὁ Ἄντιγονος ἦτο ἤδη κύριος τῆς Κύπρου, ἂν ἐπετύγχανε νὰ δεσπόσῃ καὶ τῆς Ῥόδου, ἤθελε καθ' ὀλοκληρίαν θαλασσοκρατήσῃ καὶ ἡδύνατο οὕτω νὰ ἐπιφέρῃ μὲν πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἐξαγωγικὸν τῆς Αἰγύπτου ἐμπόριον, νὰ ἐπιτεθῇ δὲ κατ' αὐτῆς δι' ἀκαταμαχῆτου ναυτικῆς δυνάμεως. Ἄλλὰ παρεκτός ὅτι ὁ κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἀγὼν σφόδρα ἐντεῦθεν περιεπλέκετο δι' ἑτέρου, παρεμπίπτοντος, δεινοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκδοσιν ἀδήλου ἀγῶνος, ἦτο καὶ ἄδικον τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο κατὰ πόλεως οὐδετέρας καὶ ἐμπορικῆς· τοσοῦτω μᾶλλον ἄδικον ὅσω, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ πόλις αὕτη ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἐξευμενίσῃ τὸν ἀγέρωχον ἐκείνον δυνάστην.

Ἡ τῶν Ῥοδίων πολιτεία εἶχεν ἀκμάσει πολὺ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῶν πολέμων οὓς πρὸς ἀλλήλους διεξήγαγον οἱ διάδοχοι. Πᾶσα σχεδὸν ἡμεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἐμπορία συνεκεντρώθη εἰς τὴν νῆσον ταύτην. Οἱ Ῥόδιοι ἦσαν ἐπιτηδειότατοι ναυτικοί, διὰ δὲ τοῦ σώφρονος καὶ φιλονόμου πνεύματος αὐτῶν,

τῆς φιλοπονίας, τῶν συνετῶν πολιτικῶν θεσμῶν, καὶ τῶν ἀρίστων ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν νόμων, ἀπέβησαν ὀνομαστοὶ καθ' ἅπαντα τὸν γνωστὸν ἐμπορικὸν κόσμον, ὃν καὶ κατὰ τοῦτο εὐηργέτουν, ὅτι ἐπιμύονως καὶ ἐπιτυχῶς κατεδίωκον τὴν μαστιζούσαν τὰς θαλάσσας ἐκείνας πειρατείαν. Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἡ νῆσος αὐτῶν εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ μακεδονικῆς φρουρᾶς· ἐκείνου δὲ θανόντος, οἱ Ῥόδιοι ἐξέβαλον τὴν φρουρὰν ταύτην καὶ διετέλεσαν αὐτόνομοι, ἐπεριδόμενοι ἐπὶ ναυτικῆς δυνάμεως ἀξιολόγου, καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας τῶν δυναστῶν. Τὸ πολίτευμα αὐτῶν ἦτο ἀριστοκρατία εὐρυθμὸς καὶ σώφρων· διὰ δὲ τὴν σύνεσιν τοῦ πολιτεύματος τούτου καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ ταράχου οὐδετερότητα, τοσοῦτον ἠὲδοκίμησαν ὥστε πολλοὶ ξένοι ἔμποροι καὶ κεφαλαιοῦχοι κατέφευγον εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, ἵνα ἐν ἀσφαλείᾳ αὐξήσωσι τοὺς πόρους, ἢ ἐν ἡσυχίᾳ ἀναλώσωσι τὴν κεκτημένην περιουσίαν. Καὶ ἐπεζήτει μὲν ἕκαστος τῶν δυναστῶν τὴν πρὸς τοὺς Ῥοδίους οἰκειότητα, παρέχων αὐτοῖς δῶρα καὶ ἄλλα πολυειδῆ πλεονεκτήματα, ἀλλ' αὐτοὶ, πρὸς πάντα φιλικῶς διακείμενοι, ἀπέφευγον ἐπιμελῶς πᾶν εἶδος συμμαχίας δυναμένης νὰ περιπλέξῃ αὐτοὺς εἰς πολέμους. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀπέκλινον ὁπωσοῦν πρὸς τὸ τοῦ Πτολεμαίου μέρος, διότι μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἰδίως διεξῆγον τὰς κυριωτέρας αὐτῶν συναλλαγὰς. Τὰ ἐμπορεύματα τῆς μεσημβρίας, τὰ ὅποια ἀπὸ τῆς μεταξὺ Σελεύκου καὶ Ἀντιγόνου ῥήξεως, δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ διέρχωνται διὰ τῆς Ἀσίας, κατέπλεον ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰς Ῥόδον, ἵνα μεταβιβασθῶσιν ἐντεῦθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἄλλας δυτικὰς πόλεις· αἱ δὲ τελωνιακαὶ εἰσπράξεις τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐμπορίου ἀπετέλουν τὴν κυρίαν τῆς πολιτείας πρόσοδον. Τοιαύτη ἦτο ἡ νῆσος ἣν ὁ Ἀντίγονος ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ 305, ἀπαιτήσας νὰ παύσῃ πᾶσαν μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐμπορίαν.

Οἱ Ῥόδιοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀποτρέψωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐπιχειμένην τοῦ πολέμου συμφορὰν, ψηφίσαντες εἰς τὸν Ἀντίγονον καὶ εἰς τὸν Δημήτριον ἀνδριάντας καὶ ἄλλας τιμὰς καὶ παρακαλέσαντες νὰ μὴ ἀναγκασθῶσι, παρὰ τὰς συνθήκας, εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς κοινὴν ζημίαν ὅλου τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου. Ἄλλ' ἡ αἴτησις αὐτῶν ἀπεκρούσθη καὶ ὁ Δημήτριος, εἰς ὃν ὁ πατὴρ ἐπέτρεψε τὸν ἀγῶνα τοῦτον, κατέπλευσεν εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Ῥόδου καὶ τῆς στερεᾶς στενὸν, μετὰ δυνάμεως φοβερᾶς, συγκειμένης ἐκ πλοίων πολεμικῶν παντὸς μεγέθους 200, φορτηγῶν δὲ 170, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκομίζοντο ἄνδρες περὶ

τοὺς 40,000, καὶ πάντων τῶν πρὸς πολιορκίαν χρησίμων μεγάλη παρασκευή. Παρεκτός δὲ τούτων συνηκολούθουν καὶ 1000 περίπου ἰδιωτικὰ πλοῖα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς λείας ἢ δαψιλῆ ἐπηγγέλλετο ἢ ἐκπύρθησις τῆς τῶν Ῥοδίων χώρας. Τότε οἱ Ῥόδιοι, καταπλαγέντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Δημητρίου καὶ διεμήνυσαν ὅτι θέλουσι συμπολεμήσει κατὰ τοῦ Πτολεμαίου. Ἄλλ' ὁ Δημήτριος, μὴ ἀρκούμενος ἤδη εἰς τοῦτο, προσαπήτησεν ἑκατὸν ὁμήρους τοὺς ἐπιφανεστάτους καὶ τὴν εἰς τοὺς λιμένας τῆς νήσου εἰσοδὸν τοῦ στόλου αὐτοῦ. Τὴν νέαν ταύτην ἀπαίτησιν ὑπέλαβον οἱ Ῥόδιοι ὡς ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς πόλεως αὐτῶν, καὶ, θεωρήσαντες ἐπὶ τέλους προτιμότερον ν' ἀναλάβωσι πάντα κίνδυνον ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν, παρεσκευάσθησαν εἰς πόλεμον. Ἀριθμηθέντες εὐρέθησαν 6000 πολῖται καὶ 1000 ξένοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὄπλα. Ἐπεμψαν δὲ πρέσβεις πρὸς Πτολεμαῖον, Κάσσανδρον, Λυσίμαχον, αἰτοῦντες καὶ παρὰ τούτων ὅ,τι τάχιστα συνδρομήν.

Ἐν τούτοις ὁ Δημήτριος ἀποβίβασθεις πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως, ἤρχισε τὰ πολιορκητικὰ ἔργα, διὰ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης περὶ τὸ εἶδος τοῦτο τέχνης, ἣτις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπέβη ἀπαράμιλλος. Ἡ πόλις τῆς Ῥόδου, κτισθεῖσα ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἦτο μία τῶν ὠραιότερων καὶ κανονικώτερον ῥυμοτομημένων ἑλληνίδων πόλεων. Εἶχε σχῆμα ὠσειδές, τοῦ ὁποίου τὴν μὲν μίαν κορυφὴν ἀπέτελει ἡ ἀκρόπολις, τὴν δὲ ἄλλην ὁ μέγας λιμὴν ὀπίσθεν τοῦ λιμένος τούτου ὑπῆρχεν, εἰζέχων ἐντὸς τῆς πόλεως, ἄλλος μικρότερός πολεμικός λιμὴν, συνδεόμενος μετὰ τοῦ μεγάλου διὰ στομίου στενοῦ. Ἄπασ ὁ μέγας λιμὴν ἦτο περιέζωσμένος ὑπὸ χώματος ἢ κρηπίδος, ἅπασα δὲ ἡ πόλις ὑπὸ τείχους ἰσχυροῦ, ἔχοντος πύργους πολλοὺς, περιφράσσοντος δὲ καὶ τὸν μέγαν λιμένα. Πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως ὑπῆρχον προάστεια, τὰ ὁποῖα ὅμως οἱ Ῥόδιοι ἠναγκάσθησαν, δι' ἔλλειψιν ἀποχρώσεως δυνάμεως, νὰ παραχωρήσωσιν εἰς τὸν πολέμιον. Τὰ προάστεια εἶχον ἰδίους λιμένας, ὁ δὲ πρὸς βορρᾶν λιμὴν κατελήφθη ὑπὸ τῆς ναυτικῆς τοῦ Δημητρίου δυνάμεως. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κυριεύσῃ πρὸ πάντων τὸν μέγαν λιμένα τῆς πόλεως, τὸ μὲν ἵνα διακόψῃ πᾶσαν αὐτῆς κοινωνίαν μετὰ τῆς θαλάσσης, τὸ δὲ διότι τὰ τείχη ἐφαίνοντο ὀλιγώτερον ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου δυσπύρθητα. Ἐπὶ τούτῳ ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ δύο γελῶνας ἦτοι, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, δύο προφυλακτικὰς τῶν ἐπιτιθεμένων μηχανὰς,

φερομένας ἀμφοτέρας ἐπὶ δύο πλοίων φορτηγῶν κατεζευγμένων· ἐκ τῶν χελωνῶν τούτων ἢ μὲν ἔμελλε νὰ προφυλάττη κατὰ τῆς ὀριζοντείου βολῆς τῶν καταπελτῶν, ἢ δὲ κατὰ τῆς τοξοειδοῦς τῶν πετροβόλων. Συγχρόνως ἐπεχείρησε τὴν κατασκευὴν δύο μὲν πύργων τεραστίων, ὧν ἑκάτερος ἔστηρίζετο ἐπὶ δύο συνημμένων πλοίων καὶ ὑπερεῖχε κατὰ τὸ ὕψος τῶν ἐπὶ τοῦ λιμένος πύργων· πλωτοῦ δὲ περιγαλακώματος ἔχοντος τετραπόδους τὸ μῆκος πασσάλους, ἵνα προσπλέον διακωλύη τοὺς πολεμίους ἀπὸ τοῦ νὰ προσβάλλωσι τὰ φέροντα τὰς μηχανὰς πλοῖα. Ἐνόσω δὲ νὰ ἐτοιμασθῶσι ταῦτα, συνήγαγε πλείστας λέμβους, καὶ, καταφράξας αὐτὰς ἀνωθεν καὶ ἐκ πλαγίου, ἐπέθετο ἐντὸς ἐλαφροῦς καταπέλτας τοὺς μέχρι 1,000 βημάτων βάλλοντας, ἔτι δὲ τοὺς ἀναγκαίους περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἀνδρας καὶ Κρήτας τοξότας· καὶ πρόσραγῶν τὰς λέμβους ταύτας πρὸς τὴν κρηπίδα τοῦ λιμένος, ἐντὸς βέλους, ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ ἐπιτυχέστατα τοὺς Ῥοδίους ὅσοι ἠσχολοῦντο ν' ἀνυψώσωσι τὰ περὶ τὸν λιμένα τεῖχη.

Δὲν ἔμενον δὲ καὶ οἱ Ῥόδιοι ἄπρακτοι, ἀλλὰ δύο μὲν ἔστησαν μηχανὰς ἐπὶ τῆς κρηπίδος, τρεῖς δὲ ἐπὶ φορτηγῶν πλοίων, πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ μικροῦ λιμένος· ἐντὸς δὲ ἔθηκαν πλῆθος καταπελτῶν καὶ πετροβόλων παντὸς μεγέθους, ὅπως ἐμποδίζωσι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πολεμίων, εἴτε οὗτοι ἀποβιβάζουσι πρὸς τὴν κρηπίδα στρατιώτας, εἴτε προσάγουσι τὰς μηχανὰς· ἐπέβαλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐν τῷ λιμένι πλοίων μεγάλας βελῶν προμηθείας, ἵνα ἔχωσι προχείρους αὐτὰς πρὸς χρῆσιν τῶν μηχανῶν. Τοιαῦται ἐγένοντο αἱ πρῶται ἐκατέρωθεν παρασκευαί. Καὶ τότε ὁ Δημήτριος ἐπιχειρήσας νὰ πρόσραγῇ τὰς μηχανὰς εἰς τὸν λιμένα, διεκωλύθη ὑπὸ γενομένου κλύδωνος τῆς θαλάσσης μεγάλου. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἐπανελθούσης τῆς εὐδίας, εἰσέπλευσε διὰ νυκτὸς ἀπαρατήρητος καὶ καταλαβὼν τὴν ἄκρην τῆς κρηπίδος τοῦ μεγάλου λιμένος, περιεχαράκωσεν εὐθὺς τὸν τόπον, ἐξησφάλισεν αὐτὸν διὰ πετρῶν καὶ ξύλων καὶ ἐξεβίβασεν ἐνταῦθα στρατιώτας 400 καὶ πλῆθος παντοδαπῶν βελῶν. Ἐπειτα δὲ, ἡμέρας γενομένης, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ὄχυροῦ τούτου σταθμοῦ, ὅστις δὲν ἀπέῤῃχε τῶν τειχῶν τοῦ μέρους ἐκείνου εἰμὴ 250 βήματα, εἰσῆγαγε τὰς μηχανὰς εἰς τὸν λιμένα μετὰ σάλπιγγος καὶ κραυγῆς· καὶ διὰ μὲν τῶν ἐλαφροτέρων καταπελτῶν ἐμπόδιζε τοὺς ἐργαζομένους τὸ παρὰ τὸν λιμένα τεῖχος, διὰ δὲ τῶν μεγάλων πετροβόλων εὐστόχως προσέβαλλε τὰς τε μηχανὰς τῶν πολεμίων καὶ τὸ παρὰ τὴν κρηπίδα τεῖχος, ἀσθενές ὑπάρχον, ὡς

προεΐρηται, καὶ ταπεινόν. Ἀμυνομένων δὲ καὶ τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἐντόνως, διετέλεσαν καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀμφοτέρωι οἱ ἀντίπαλοι πολλὰ καὶ γενναῖα δρῶντες καὶ πάσχοντες, μέχρις οὐ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ὁ Δημήτριος ἐρρυμούλησεν τὰς μηχανὰς αὐτοῦ ἔξω βέλους. Καὶ ἐπεχείρησαν μὲν οἱ Ῥόδιοι, πληρώσαντες ἀκάτια ὕλης ξηραῖς καὶ δαδός, καὶ πῦρ ἐνθήμενοι, νὰ προσπλεύσωσιν εἰς τὰς μηχανὰς τῶν πολεμίων καὶ νὰ καύσωσιν αὐτάς, ἀλλ' ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τοῦ πλωτοῦ περιχαρακώματος καὶ τῶν βελῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοδρομήσωσι· τὰ ὀλίγα ἀκάτια εἰς ὅσα κατωρθώθη νὰ σβεσθῇ τὸ πῦρ ἐπανῆλθον σῶα, τὰ δὲ πλεῖστα κατεκάζησαν καὶ τὰ πληρώματα αὐτῶν μετὰ κόπου κολυμβῶντα διεσώθησαν. Ὁ Δημήτριος ἐπανέλαβε τὰς ἀκολουθούς ἡμέρας τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον καθ' ὅμοιον τοῦ προεκτεθέντος τρόπον, παρεκτός ὅτι διέταξε καὶ ἀπὸ ξηραῖς γενικὴν προσβολὴν, ἵνα διὰ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τούτων φέρῃ εἰς πλείονα ἀγωνίαν τοὺς Ῥοδίους.

Τοιοιουτρόπως δ' ἐξακολούθησας τὴν πολιορκίαν ἐπὶ ἡμέρας ὀκτώ, συνέτριψε μὲν τὰς μηχανὰς τὰς ἐπὶ τῆς κρηπίδος διὰ πετροβόλων, διέσεισε δὲ τοὺς τε πύργους καὶ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πύργων μέρος τοῦ τείχους, καὶ κατέλαβε μάλιστα μέρος τοῦ παρὰ τὸν λιμένα τείχους. Ἀλλὰ τότε συστραφέντες οἱ Ῥόδιοι πάσῃ δυνάμει, ἠνάγκασαν τοὺς ἐπιτεθέντας νὰ ὀπισθοδρομήσωσι καὶ ἐνέπρησαν τὰ σκάφη τὰ κομίσαντα τοὺς ἐπιτεθέντας στρατιώτας. Οἱ περὶ τὸν Δημήτριον ὅμως διὰ νέων σκαφῶν ἐπιπλέοντες, προσέφερον κλίμακας εἰς τὰ τείχη καὶ βιαιότερον ἐνέκειντο, γινομένης συγχρόνως καὶ ἀπὸ τῆς ξηραῖς ἐφόδου· ὥστε ἐφ' ἱκανὸν ἐξηκολούθησε μάχῃ ἐναγωνίως καθ' ἣν οἱ μὲν ἔξωθεν ἀναβαίνοντες ἐπὶ τὰ τείχη ἐπροσπάθουν ἐκ παντός τρόπου νὰ κυριεύσωσιν αὐτῶν, οἱ δ' ἐκ τῆς πόλεως, ἀθρόως παραβοηθοῦντες, ἀπέκρουον τοὺς ἐφορμῶντας. Τελευταῖον κατίσχυσαν οἱ Ῥόδιοι, καὶ οἱ μὲν τῶν προσαναβάντων ἔπεσον, οἱ δὲ κατατραυματισθέντες ἠχμαλωτεύθησαν, ἐν οἷς ἦσαν τινες καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων. Οὕτω λοιπὸν ἀπέτυχεν ἡ πρώτη φοβερὰ ἔφοδος. Ὁ Δημήτριος ἀπεκόμισεν τὰς μηχανὰς εἰς τὸν ἴδιον λιμένα ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας ἃς ὑπέστησαν αὐταὶ τε καὶ τὰ πλοῖα αὐτοῦ, οἱ δὲ Ῥόδιοι ἔθαψαν τοὺς τελευτήσαντας τῶν πολιτῶν, ἀνέθηκαν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ ὄπλα τῶν πολεμίων καὶ τὰ ἀκροστόλια καὶ ἠσχολήθησαν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν πεπτωκότων τειχῶν.

Μετὰ ἑπτὰ ἡμέρας, ἐπέπλευσε πάλιν ὁ Δημήτριος εἰς τὸν μέγαν λιμένα καὶ προχωρήσας ἐντὸς βέλους ἐξέπεμψε τὰ πυρπολικά αὐτοῦ

πρὸς τὸν μικρὸν λιμένα κατὰ τῶν πλοίων τῶν Ῥοδίων, διέσεισε διὰ τῶν πετροβόλων τὰ τεῖχη, καὶ διὰ τῶν καταπελτῶν κατετραυμάτιζε τοὺς μᾶλλον ἐκτεθειμένους ἐκ τῶν ὑπερμάχων τοῦ τείχους. Ἡ νέα λοιπὸν ἔφοδος ὑπῆρξεν οὐδὲν ἥττον τῆς πρώτης καταπληκτικῆ. Οἱ Ῥόδιοι ναύκληροι ἐπέτυχον νὰ σβέσωσι τὰ πυρφόρα· οἱ δὲ πρυτάνεις, θεωροῦντες κινδυνεύοντα τὸν λιμένα, παρεκάλεσαν τοὺς ἀρίστους τῶν πολιτῶν νὰ ὑπομείνωσι τὸν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας κίνδυνον. Καὶ προθύμως πολλῶν ὑπακουόντων, τρεῖς ναῦς τὰς κρατίστας ἐπλήρωσαν ἐπιλέκτων ἀνδρῶν, εἰς οὓς παρήγγειλαν νὰ βυθίσωσι διὰ τῶν ἐμβόλων τὰ πλοῖα τὰ κομίζοντα τὰς μηχανὰς τῶν πολεμίων. Οὗτοι λοιπὸν, γενναίως ὀρμήσαντες, καὶ περ πολλῶν ἐπ' αὐτοὺς καταφερομένων βελῶν, πρῶτον μὲν διέσπασαν τὸ πασσαλωτὸν περιχαράκωμα, ἔπειτα δὲ δόντες πολλὰς ἐμβολὰς εἰς τὰ πλοῖα, καὶ πληρώσαντες αὐτὰ θαλάσσης, κατέβαλον δύο τῶν μηχανῶν. Μὴ ἀρκεσθέντες ὁμως εἰς τοῦτο, ἐξηκολούθησαν θρασύτερον τοῦ προσήκοντος ἐπιτιθέμενοι καὶ κατὰ τῆς τρίτης μηχανῆς, ἣτις ἐν τῷ μεταξύ εἶχε ῥυμουλκηθῆ πρὸς τὰ ὀπίσω. Τότε ἐχύθησαν ἐπ' αὐτοὺς πολλαὶ καὶ μεγάλαι νῆες καὶ ἠχμαλωτεύθησαν ὅ,τε ναύαρχος τῶν Ῥοδίων Ἐξήκεστος, καὶ ὁ τριήραρχος καὶ τινες ἄλλοι, τραυματισθέντες, ἐγένετο δ' ὑποχείριος μία τῶν νεῶν, καὶ μόλις διέφυγον τὸν κίνδυνον αἱ ἄλλαι δύο.

Ἐντὸς μικροῦ ὁ Δημήτριος, ἀντὶ τῶν καταβληθεισῶν μηχανῶν, κατεσκεύασεν ἄλλην τριπλασίαν κατὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος, καὶ προσήγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πάλιν, καταιγὶς νοτίου ἀνέμου πνεύσασα αἰφνιδίως κατέβαλεν αὐτὴν τε καὶ τὰ φέροντα αὐτὴν πλοῖα· ἐξ οὗ ὠφελούμενοι οἱ Ῥόδιοι ἠνοιξαν μίαν τῶν πυλῶν τοῦ τείχους καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ ἀποσπάσματος τὸ ὅποῖον, ὡς προείπομεν, εἶχε καταλάβει τὴν ἄκραν τῆς κρηπίδος τοῦ μεγάλου λιμένος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Δημήτριος, διὰ τὴν τρικυμίαν, οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ βοήθειαν, οἱ δὲ Ῥόδιοι διὰ νέων δυνάμεων ἀδιαλείπτως ἐπετίθεντο, ἠναγκάσθησαν οἱ τοῦ βασιλέως νὰ ἀποθέσωσι τὰ ὄπλα καὶ νὰ παραδώσωσιν ἑαυτοὺς ὄντες σχεδὸν 400.

Τὰ κατὰ τὸν Δημήτριον ἀπέβηκινον οὕτω δεινότατα· διότι ἐνῶ ἀπέβαλε τὸ παρὰ τὴν κρηπίδα ὀχύρωμα, οἱ Ῥόδιοι ἔλαβον ἱκανοὺς ἐπικούρους, παρὰ μὲν Κνωσίων 150 ἀνδρας, παρὰ δὲ Πτολεμαίου πλείονας τῶν 500· τὸ δὲ πάντων χεῖριστον, διὰ τὴν ἀρξάμενην ἤδη χειμερινὴν ὥραν τοῦ ἔτους ἠναγκάζετο νὰ παύσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ λιμένος ἐπίθεσιν,

δι' ἧς καὶ μόνης ἠδύνατο ν' ἀποκλείσῃ πανταχόθεν τὴν πόλιν. Ἀλλὰ πολυμήχανος καὶ φιλότιμος ὢν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἔργον, ἐξακολουθῶν τὴν πολιορκίαν, ἰδίως ἀπὸ ξηραῶς· καὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκεύασε νέαν ἐλέπολιν, ἰκανῶς μεγαλιτέραν ἐκείνης, ἣν μετεχειρίσθη κατὰ τῆς Σαλαμῖνος. Τὸ πυργοειδὲς τοῦτο οἰκοδόμημα, ἔχον ὕψος ἑκατὸν περίπου πηχῶν, ἐγείρετο ἐπὶ βάσειως τετραγώνου, ἧς ἐκάστη πλευρὰ ἦτο πηχῶν σχεδὸν πενήκοντα. Ἐκ τῶν πλευρῶν τούτων αἱ τρεῖς ἦσαν προσφυλγμέναι ἀπὸ τοῦ πυρὸς δι' ἰσχυρῶν σιδηρῶν λεπίδων· τὸ δὲ πρόσωπον εἶχε τὰς θυρίδας τὰς ἐπιτηδεΐας πρὸς τὰς ἰδιότητας τῶν βελῶν ὅσα ἔμελλον ἐκεῖθεν ν' ἀφίενται. Αἱ θυρίδες αὗται εἶχον καλύμματα δερμάτινα καὶ πλήρη ἐρίων, τὰ ὅποια, διὰ μηχανῆς ἀνασπώμενα, προεφύλαττον κατὰ τῶν πολεμίων βελῶν, τοὺς περὶ τὴν ἄφεισιν τῶν βελῶν ἀσχολουμένους. Τὸ ὅλον κατασκεύασμα ἦτο ἐννεάστεγον, καὶ ἐκάστη τῶν στεγῶν εἶχε δύο κλίμακας πλατείας, ὧν ἡ μία ἐχρησίμευε πρὸς τὴν ἀνάβασιν τῶν χρησίμων, ἡ δὲ πρὸς τὴν κατάβασιν, ἵνα τὸ πᾶν ὑπηρετῆται ἀθροῦσως. Ἐστηρίζετο δὲ τὸ οἰκοδόμημα ἐπὶ ὀκτῶ στερεῶν καὶ μεγάλων τροχῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἀψίδες εἶχον δύο πηχῶν πᾶχος καὶ ἦσαν σεισιδηρωμέναι δι' ἰσχυρῶν λεπίδων· καὶ ἐν γένει πᾶσα ἡ μηχανὴ ἦτο τοιουτοτρόπως δισκευασμένη, ὥστε εὐχερῶς νὰ δύναται πανταχόθεν νὰ κινῆται· τρισχίλιοι δὲ καὶ τετρακόσιοι ῥωμαλεώτατοι ἄνδρες ἀπετέλουν τὴν φρουρὰν αὐτῆς, ἄλλοι μὲν ἐντὸς ἀγωνιζόμενοι, ἄλλοι δὲ εἰς τὰ ὀπίσθια παριστάμενοι ἵνα διὰ τοῦ ὠθισμοῦ μετακινῶσιν αὐτήν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τὴν ἐλέπολιν ταύτην ὁ Δημήτριος, ἀλλὰ καὶ στοῶς κεκαλυμμένας καὶ γελῶνας κατασκεύασεν, ἵνα ἀσφαλῶς κομίζωνται μὲν οἱ κρηοὶ, ἐργάζωνται δὲ ἐν γένει οἱ ἐργάται. Τὰ πληρώματα τῶν πλοίων ἠσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ ἐξομαλίσωσι τὸν διὰ τὰς μηχανὰς ἐκείνας ἀναγκαῖον τόπον, ἔχοντα πλάτος 1,200 βημάτων, διὸ ἡ κυρία προσβολὴ ἠδύνατο νὰ γίνῃ κατὰ ἑπτὰ πύργων καὶ κατὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ αὐτῶν ὑψουμένου τείχους.

Οἱ Ῥόδιοι ἐξεπλάγησαν ἰδόντες ἐγειρόμενα τὰ κολοσσιαῖα ταῦτα ἔργα, ἀλλὰ δὲν ἠθύμησαν. Φοβούμενοι μήπως τὸ μέρος τοῦ τείχους κατὰ τοῦ ὑποίου ἰδίως ἠτοιμάζοντο αἱ φοβεραὶ ἐκεῖναι μηχαναὶ, ἐπὶ τέλους καταπέσῃ, κατασκεύασαν ἐντὸς αὐτοῦ ἕτερον παράλληλον τεῖχος· καὶ ἐνταυτῷ ἐξέπεμψαν ἐννέα πολεμικὰ πλοῖα εἰς τὴν πέριξ θάλασσαν δι' ὧν ἐκυρίευσαν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ τῶν τοῦ Δημητρίου πλοίων, κομίζοντα εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως τροφάς, πολεμεφόδια ἢ ἄλ-

λας προμηθείας. Ἐπλεονέκτησαν δὲ καὶ ἄλλως οἱ Ῥόδιοι· διότι ὑπο-
 ρύξαντος τοῦ Δημητρίου τὸ τεῖχος διὰ τῶν μεταλλέων, δηλαδὴ τῶν
 ὑπονομευτῶν, ἔμαθον τοῦτο οἱ πολιορκούμενοι ἐξ αὐτομόλου τινός,
 ἔσπευσαν καὶ αὐτοὶ νὰ ὀρύξωσιν ἀντίθετον ὑπόνομον καὶ ἀπαντήσαντες
 ὑπὸ γῆν τοὺς ἐναντίους διεκώλυσαν αὐτοὺς τῆς πρὸς τὰ πρόσω πορείας·
 συλλαβόντες μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἓνα τῶν ἐπισημοτά-
 των στρατηγῶν καὶ φίλων τοῦ Δημητρίου, τὸν Μακεδόνα Ἀλέξαν-
 δρον. Περί ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἡσχολοῦντο οἱ ἀντίπαλοι μέχρι τῆς
 συμπληρώσεως τῶν προπαρασκευῶν τοῦ Δημητρίου· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ
 δὲν ἔπαυον δίδοντες ἀμοιβαίως δείγματα εὐγενείας αἰσθημάτων καὶ με-
 γαλοφροσύνης δι' ἃ ὁ πόλεμος οὗτος κατέστη οὐδὲν ἥττον πολυθρύλη-
 τος ἢ διὰ τὴν τελειότητα εἰς ἣν ἔφθασεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ πολιορκητικὴ τῶν
 ἀρχαίων τέχνη. Τῶντι ἐν τῷ μέσῳ τῆς καταπλήξεως ἦν ἐπροξένουν
 εἰς τοὺς Ῥοδίους τὰ τῶν πολιορκητῶν μηχανήματα, πρότασις ἐγένετο
 παρά τινων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου νὰ καθαιρέσωσι τὰς εἰκόνας τοῦ
 Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Δημητρίου, ἀλλ' ὁ δῆμος, ἀγανακτήσας, ἀπέρριψε
 τὴν πρότασιν καὶ οὐδεμίαν τῶν τιμῶν ὅσας εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους
 ἀπένειμε, μετεκίνησεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Δημήτριος οὐδὲν ἥττον ἀνεδείχθη
 μεγαλόψυχος. Ἐν τῷ βορείῳ προαστείῳ τῆς πόλεως διέτριβεν, ἐν τῷ
 μέσῳ σχεδὸν τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δημητρίου, ὁ περίφημος Καύνιος
 Ζωγράφος Πρωτογένης, ἀσχολούμενος τότε εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς
 περὶ τὸν Ἰάλυσον εἰκόνας, ἣν λέγεται ὅτι εἶχε διατελέσει ἑπτὰ ἔτη φι-
 λοπονῶν. Οἱ Ῥόδιοι λοιπὸν ἔπεμψαν πρὸς Δημήτριον κήρυκα παρακα-
 λούντες νὰ φεισθῇ τοῦ ἔργου καὶ νὰ μὴ διαφθεῖρη αὐτὸ, ὁ δὲ ἀπεκρίθη
 ὅτι ἤθελεν ἐμπρῆσαι τὰς τοῦ πατρὸς εἰκόνας μᾶλλον ἢ τέχνης πόνον
 τοσοῦτον. Καὶ καλέσας τὸν τεχνίτην ἠρώτησε μὲν αὐτὸν πῶς τολμᾷ νὰ
 διατρίβῃ ἔξω τῆς πόλεως· ἐκείνου δ' ἀπαντήσαντος, « διότι γινώσκει
 τὸν Δημήτριον τὴν πόλιν πολεμοῦντα καὶ οὐχὶ τὴν τέχνην, » ἀπένειμεν
 ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ πολλάκις ἔκτοτε ἐπεσκέ-
 πτετο τὸ ἐργαστήριον εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πρωτογένης δὲν ἔπαυσεν ἐν μέσῳ
 τῆς κλαγγῆς τῶν ὀπλῶν ἀριστοτεχνῶν.

Τελευταῖον συνεπληρώθησαν αἱ μεγάλαι τοῦ Δημητρίου μηχαναὶ καὶ
 ἐξωμαλίσθη ὁ χώρος ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐμελλον νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἐν τῷ
 μέσῳ ἴστατο ἡ ἐλέπολις, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς ἀνὰ τέσσαρες γελῶναι
 καὶ παρ' ἐκάστην ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχε μία κεκλυμένη στοά, ἵνα ἐν ἀσφα-
 λείᾳ γίνεταί ἡ μεταξὺ τῶν μηχανῶν καὶ τοῦ στρατοπέδου κοινωνία.

Πλὴν δὲ τούτων, κατασκευάσθησαν καὶ δύο πελώρια κριοφόροι, ὧν ἑκά-
 τερα εἶχε μῆκος 120 πηχῶν, ἦτο σεσιδηρωμένη καὶ ὠπλισμένη δι'
 ἐμβόλου ὁμοίου τοῦ ἐμβόλου τῶν πλοίων· ἐκινεῖτο δ' εὐκόλως διὰ τῶν
 τροχῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἴστατο καὶ ἐλάμβανε τὴν ἐναγώνιον αὐτῆς ἐνέρ-
 γειαν διὰ χιλίων περίπου ἀνδρῶν.

'Αροῦ λοιπὸν τὰ πάντα οὕτω παρεσκευάσθησαν καὶ ὠπλίσθησαν ὅλαι
 τῆς ἐλεπόλεως αἱ στέγαι διὰ τῶν ἀρμοδίων πετροβόλων καὶ κατα-
 πελτῶν, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν λιμένα αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις, καὶ περι-
 ἔζωσαν τὸ τεῖχος τὰ πεζικὰ στρατεύματα, ἐδόθη ἔν παρακέλευσμα καὶ
 σημεῖον καὶ πάντες διὰ μιᾶς συναλαλάζαντες πανταχόθεν προσέβαλον
 τὴν πόλιν. Ἦδη δὲ εἶχον ἀρχίσει οἱ κριοὶ καὶ οἱ πετροβόλοι νὰ δια-
 σείωσι τὰ τεῖχη, ὅτε αἰφνης ἐνεφανίσθησαν Κνιδίων πρέσβεις παρακα-
 λοῦντες τὸν Δημήτριον ν' ἀναχατίσῃ τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐπαγγελόμενοι
 νὰ πείσωσι τοὺς 'Ροδίους εἰς παραδοχὴν τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ. Ἐνέ-
 δωκεν ὁ βασιλεὺς, οἱ δὲ πρέσβεις μετέβησαν ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου εἰς
 τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὸ στρατόπεδον, ἀγωνιζόμενοι νὰ
 ἐπιτύχωσι τὴν ποθουμένην διαλλαγὴν· ἀλλ' εἰς μάτην ἐκόπιασαν καὶ
 ἐπανελήφθη ἡ πολιορκία. Ὁ Δημήτριος κατώρθωσε μὲν νὰ καταβάλλῃ
 τὸν στερεώτερον τῶν πύργων, ὠκοδομημένον ἐκ λίθων τετραπέδων, καὶ
 νὰ διασειῇ τὸ παρακείμενον τεῖχος διανοίξας οὕτω ῥήγμα μέγα· ἀλλὰ
 τότε ἀπεκαλύφθη ὕπισθεν αὐτοῦ τὸ νεωστὶ κατασκευασθὲν δεύτερον τεῖ-
 χος, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν οἱ πολιορκηταὶ νὰ ἐμβάλωσι διὰ τοῦ ῥήγμα-
 τος ἐκείνου. Πλὴν τούτου ἔλαβον κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας οἱ 'Ρόδιοι
 παρὰ Πτολεμαίου καὶ Κασσάνδρου καὶ Λυσιμάχου τροφῶν μέγα πλῆθος,
 τῶν ὁποίων ὁ Δημήτριος δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς τὸν λιμένα
 εἰσοδον· δι' ὃ πολυειδῶς ἀνεθάρρησαν καὶ ἀπεφάσισαν ἤδη νὰ πυρπο-
 λήσωσι τὰς μηχανὰς τῶν ἀντιπάλων. Ἐπὶ τούτῳ παρεσκεύασαν πολλὰ
 πυρφόρα βέλη, ἔστησαν ἐπὶ τοῦ τείχους ἅπαντας τοὺς πετροβόλους καὶ
 τοὺς καταπέλτας, καὶ, ἐκλέξαντες νύκτα ἀσέληνον καὶ σκοτεινὴν, ἐσφεν-
 δόνησαν αἰφνης βροχὴν πυρφόρων δι' ὧν ἐφώτισαν τὸ πεδῖον καὶ τὰς
 μηχανὰς. Οἱ πολιορκούμενοι ἔδραμον ἵνα σώσωσι τὰ ἔργα αὐτῶν, ἀλλὰ
 παρὰ τε τῶν πυρφόρων, παρὰ τε τῶν πετροβόλων καὶ τῶν καταπελτῶν
 δεινῶς ἐτιτρώσκοντο καὶ ἐθανατοῦντο. Ἔτυχε δὲ νὰ ἐκπέσωσιν ἀπὸ
 τῆς ἐλεπόλεως καὶ τινες τῶν λεπίδων, διὸ οἱ πυρφόροι ἤρχισαν νὰ
 προσβάλλωσι τὸ γυμνωθὲν τοῦ κατασκευάσματος ξύλον καὶ πρόδηλος
 ὑπῆρξεν ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ πυρποληθῇ ὁλόκληρον τὸ ἔργον. Ὅθεν ὁ

Δημήτριος ἐλθὼν μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ εἰς βοήθειαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπειράθη νὰ σθέσει τὴν ἐπιφερομένην φλόγα, διὰ τοῦ ὕδατος τὸ ὅποιον εἶχε παρσκευασμένον ἐν ταῖς στέγαις· τελευταῖον δὲ ἀθροίσας διὰ τῆς σάλπιγγος τοὺς τεταγμένους ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν ἔργων, ἀπήγαγε διὰ τούτων τὰς μηχανὰς ἐκτὸς βέλους καὶ ἐξησφάλισεν οὕτως αὐτάς. Μεθ' ὃ, ἡμέρας γενομένης, ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ ὀπόση τις ἦτο ἢ τῶν πολεμοφοδίων τῆς πόλεως προμήθεια καὶ διέταξεν ἐπὶ τούτῳ ν' ἀριθμηθῶσι τὰ ἐκτοξευθέντα βέλη, ὧν εὐρέθησαν πυρφόρα μὲν πλείονα τῶν 500, καταπελτικὰ δὲ ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 1,500, ποσὸν μαρτυροῦν ὅτι ἂν τῶν πολιορκητῶν οἱ πόροι ἦσαν ἄφθονοι, οἱ τῶν πολιορκουμένων δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον δαψιλεῖς.

Ἦδη δὲ ὁ μὲν Δημήτριος ἠσχολήθη περὶ τὴν ἐπισκευὴν τῶν μηχανῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἔργων, καὶ περὶ τὴν ταφὴν τῶν τελευτησάντων, καὶ περὶ τὴν θεραπείαν τῶν τραυματιῶν, οἱ δὲ Ῥόδιοι ἐνοδόμησαν κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς πόλεως τὴν μᾶλλον κινδυνεύουσαν, τρίτον τεῖχος, ἔτι δὲ ὠρυζαν, πρὸ τοῦ πεπτωκότος τεύχους, τάφρον βαθεῖαν, ἵνα καταστήσωσιν ὅσον ἔνεστι δυσχερεστέραν τὴν τοῦ βασιλέως ἔφοδον, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκπέμφαντες πάλιν τὰς ἀριστα πλεούσας ναῦς εἰς τὴν πέριξ θάλασσαν, ἐκυρίευσάν τινα τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, πολεμικὰ τε καὶ ἐμπορικὰ. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἐπεσκευάσθησαν αἱ τοῦ Δημητρίου μηχαναὶ καὶ ἐπανελήφθη ἢ κατὰ τοῦ τεύχους προσβολή, ὄχι ὁμως, ὡς φαίνεται, κατὰ τοῦ πρότερον προσβληθέντος μέρους, ὅπου οἱ Ῥόδιοι εἶχον ὑψώσει τριπλοῦν τεῖχος, ἀλλὰ μᾶλλον καθ' ἑτέρου τινὸς μέρους. Καὶ ἀφειδῶς μὲν μεταχειριζόμενος παντὸς εἶδους βέλη ὁ πολιορκητὴς ἐξεδίωξεν ἀπὸ τῶν ἐπάλλξεων τοὺς ὑπερμάχους αὐτῶν, διὰ δὲ τῶν κριῶν τύπτων τὸ τεῖχος κατέβαλεν αὐτὸ ἐκατέρωθεν ἐνὸς τῶν πύργων, περὶ δὲ τὸν πύργον αὐτὸν συνεχεῖς καὶ πεισματώδεις ἐγίνοντο ἀγῶνες, καθ' οὓς ἔπεσεν ὁ τε στρατηγὸς τῶν Ῥοδίων Ἀμεινίας καὶ πολλοὶ τῶν στρατιωτῶν. Ἄλλ' ὄση καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιμονή, ἡ τέχνη καὶ ἡ δύναμις τοῦ Δημητρίου, οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἀπέβαλλον τὸ θάρρος. Ἦξευρον ὅτι οἱ δυνάσται δὲν θέλουσιν ἐγκαταλείψει αὐτούς· ἤξευρον ὅτι καὶ αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐκίδοντο περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν. Τῶνόντι, περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Ῥόδιοι ἔλαβον νέας παρὰ Πτολεμαίου βοήθειας, τροφὰς ἀφθόνους καὶ στρατιώτας 1,500. Πρὸς δὲ τὸν Δημήτριον ἦλθον πρέσβεις παρὰ Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων ὑπὲρ τοὺς 50, πάντες ἰχθυοῦντες νὰ διαλύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Ῥοδίους πόλεμον. Ὅθεν συνωμο-

λογήθησαν ἀνοχαι καὶ πολλὰ παρὰ τῶν πρέσβεων ἐρρέθησαν, πρὸς τε τὸν δῆμον, πρὸς τε τὸν βασιλέα, ἀλλ' οὐδεμία κατωρθώθη συμφωνία, οἱ δὲ μεσῖται ἀπῆλθον ἀπρακτοί.

Καὶ τότε ὁ Δημήτριος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ διὰ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀνοιχθέντος ῥήγματος νέαν καὶ κρίσιμον ἔφοδον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐκλέξας 1,500 ἄνδρας, τοὺς κρατίστους τῶν μαχιμῶν, καὶ τῶν ἄλλων τοὺς ἐπιτήδειοτάτους, ἔταξεν αὐτοὺς ὑπὸ Μαντίαν, καὶ τὸν φερώνυμον ἐκεῖνον Ἄλκιμον τὸν Ἡπειρώτην, τοῦ ὁποίου ἡ πανοπλία ἦτο διτάλαντος ἦτο διπλασία κατὰ τὸ βᾶρος τῶν ἄλλων πανοπλιῶν. Ἰδίως δὲ ὁ σιδηροῦς θώραξ τὸν ὁποῖον ἐφόρει ὁ ῥωμαλέος ἀνὴρ καὶ ἄλλος ὅμοιος τὸν ὁποῖον ὁ Δημήτριος μετεχειρίζετο, εἶχον ἕκαστος βᾶρος μῶν 40, ἦσαν ἔργα τοῦ Κυπρίου τεχνίτου Ζωίλου καὶ τοσοῦτον ἀσφαλῶς κατεσκευασμένα ὥστε ἐξ 20 βημάτων ἀφιεμένου ἐπ' αὐτοὺς καταπελτικῷ βέλους, διέμενεν ἀρραχῆς ὁ σίδηρος. Τὸ ἐκλεκτὸν λοιπὸν ἐκεῖνο σῶμα διετάχθη ὑπὸ Ἄλκιμον καὶ Μαντίαν νὰ πλησιάσῃ διὰ νυκτὸς καὶ ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ πρὸς τὸ ῥήγμα τοῦ τείχους, νὰ φονεύσῃ τοὺς φρουροῦντας, νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ, καταλαβὼν ἢ τὴν ἀκρόπολιν ἢ τὸ θέατρον, ν' ἀνθέξῃ μέχρις οὐ τὴν πρωΐαν δοθῇ τὸ σύνθημα γενικῆς ἐφόδου· τότε δὲ νὰ ἐξορμήσῃ ἀπὸ τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ καταληφθέντος χώρου, ἵνα οἱ πολιορκούμενοι εὐρεθῶσιν οὕτω ἐν τῷ μέσῳ δύο πολεμίων. Ἐνταυτῷ διετάχθησαν ὅλα τὰ λοιπὰ σώματα νὰ καταλάβωσι τὰ ἐπιτήδεια πρὸς τὴν ἔφοδον μέρη καὶ νὰ ἦναι ἔτοιμα· ὡσαύτως δὲ παρηγγέλθη καὶ ὁ στόλος νὰ παρασκευασθῇ ἵνα ἐφορμήσῃ κατὰ τοῦ λιμένος. Ἐν τῷ μέσῳ λοιπὸν βαθείας νυκτὸς οἱ 1,500 ὤρμησαν πρὸς τὸ ῥήγμα, ἐφόνευσαν τοὺς φύλακας τῆς τάφρου, εὐρέθησαν ἐν ἀκαρεῖ ἐντὸς τοῦ ῥήγματος, καὶ δι' αὐτοῦ ἐντὸς τῆς πόλεως. Τότε ἔδραμον ἀμέσως πρὸς τὸ θέατρον, ὄπου, διὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς θέσεως καὶ τὸ μέγα περιτείχισμα, ἠδύνατο ἀσφαλῶς ν' ἀνθέξωσι. Φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ ἐξοδός των εἰς τὴν πόλιν δὲν ἔμεινεν ἄγνωστος, πολὺς δ' ἐν τῷ ἄμυχ προέκυψε θόρυβος, καὶ κατ' ἀρχὰς κίνδυνος ὑπῆρξε μήπως πάντες οἱ φρουροῦντες τὰ τεῖχη καὶ τοὺς λιμένας, ἐγκαταλιπόντες τὰς τάξεις, συρρεύσωσιν ἐπὶ τὸ θέατρον ἵνα καταστρέψωσι τοὺς ἐμβαλόντας· ὁ δὲ Δημήτριος, καταλαβὼν ἐν τῷ μεταξὺ εὐχερῶς τὰ τεῖχη, γίνῃ κύριος τῆς πόλεως διὰ μόνης τῆς θυσίας τῶν 1,500 ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἄλλ' οἱ Ῥόδιοι, ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νύσαντες τὸν κίνδυνον τοῦτον, ἀπέφυγον αὐτόν· διότι διετάξαν ἀμέσως νὰ μὴ καταλίπη, οὐδεὶς τὴν ἐπὶ τοῦ λιμένος καὶ περὶ τὰ τεῖχη τάξιν,

ἀλλὰ νὰ μείνωσι πάντες ὅπου ἴσταντο, ἕτοιμοι ν' ἀποκρούσωσι τοὺς ἔξωθεν ἂν προσβάλωσι· μόνον δὲ ἐν σώμα ἐπιλέκτων καὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἐξ Ἀλεξανδρείας καταπλεύσαντες ἐπίκουροι, περιέζωσαν τοὺς ἐντὸς τοῦ τείχους παρειαυσιόοντας. Περὶ τὰ χαράγματα ἀντήγησαν πανταχόθεν αἱ σάλπιγγες, καὶ συνηλάλαξαν οἱ στρατοὶ, καὶ ὤρμησαν διὰ μιᾶς ἐπὶ τὸν λιμένα, ἐπὶ τοὺς πύργους, ἐπὶ τὰ τείχη· εὐθαρσῶς δ' ἐπεχειρήσαν τὰς προσβολὰς αὐτῶν καὶ οἱ τὸ θέατρον προκαταλαβόντες λογάδες ἄνδρες· ὥστε δεινὴ ἐπεκράτησεν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀγωνία, οἱ δὲ ὄχλοι τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν περιεφέροντο τῆδε κακεῖσε θρηνοῦντες καὶ ὀδυρόμενοι, διότι ἐνόμιζον ἤδη τὴν πόλιν κυριευθεῖσαν. Ἄλλ' οἱ ἐπὶ τὸ θέατρον τεταγμένοι ἄνδρες γενναίως ἀπέκλεισαν τοὺς ἐν αὐτῷ πολέμιους, λαβόντες δὲ καὶ ἄλλας ἐπικουρίας, οὐ μόνον τὴν ἔξοδον αὐτῶν διεκώλυσαν ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ὀχυρώματος ἤρχισαν νὰ θλίβωσιν αὐτούς. Καὶ πολλοὶ μὲν ἔπεσον ἑκατέρωθεν ἐν οἷς καὶ ὁ πρύτανις τῶν Ῥοδίων Δαμοτέλης καὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν ἐμβαλόντων Ἀλκιμος καὶ Μαντίας, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ μὲν ἔξωθεν πιέζοντες ἀδιαλείπτως ἀνευνοῦντο, οἱ δ' ἐντὸς τοῦ θεάτρου οὐδεμίαν ἐλάμβανον βοήθειαν, ἐπὶ τέλος πλεῖστοι μὲν τούτων ἐφονεύθησαν, πολλοὶ δὲ ἠχμαλωτεύθησαν, ὀλίγοι δὲ φυγόντες πρὸς τὸν βασιλέα διεσώθησαν. Ὅθεν ἀπέτυχε καὶ αὕτη ἡ ἔφοδος.

Ἔτος ὅλον περίπου διήρκει ἡ πολιορκία αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐν ἐκτάσει ἐξεθέσαμεν, ἵνα δώσωμεν πρὸς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἔννοιάν τιναν τῆς προόδου τῆς γενομένης ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς περὶ τὴν μηχανικὴν τέχνην· προόδου τοσαύτης ὥστε, κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦσας τῆς ἀρχαιότητος χρόνους, καὶ μέχρι τῆς ἐφευρέσεως τῆς πυρίτιδος, οὐδὲν φοβερώτερον καὶ δραστικώτερον ἐπενοήθη τῶν ἐλεπόλεων ἐκείνων καὶ κριῶν δι' ὧν τὰ ἰσχυρότατα τείχη διεσειόντο καὶ κατεστρέφοντο, οὐδὲν ἦττον ἢ διὰ τοῦ σημερινοῦ πυροβολικοῦ. Ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἐπὶ κατεζευγμένων πλοίων πύργοι καὶ τὸ πλωτὸν περιχάρᾳμα τοῦ Δημητρίου, ἐνθυμίζουσι μέχρι τινὸς τὰς πλωτὰς πυροβολοστοιχίας τὰς κατὰ πρῶτον ἐν ἔτει 1782 ἐπινοηθείσας ἐπὶ τῆς περιφήμου ἀμύνης ἣν ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Ἐλλιοτ διεξήγαγεν ἐν Γιβραλτάρῃ κατὰ τῶν Γάλλων. Ἄλλ' ὅσον θαυμαστὸν καὶ ἂν ὑπῆρξε τὸ μηχανικὸν τοῦ Δημητρίου, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποτυχίαι τοῦ πολιορκητοῦ τούτου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεξήγητοι, ἴσως διότι ὁ Διόδωρος Σικελιώτης, ὅστις εἶναι ὁ κύριος ἡμῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μάρτυς, δὲν ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὰ πράγματα. Δὲν δυνάμεθα λ. χ. νὰ

ἐννοήσωμεν πῶς ὁ Δημήτριος, ἔχων 200 πολεμικὰ πλοῖα, δὲν κινώρησεν ἂν ὄχι νὰ κυριεύσῃ τὸν λιμένα, τοῦλάχιστον νὰ διακωλύσῃ τὴν πρὸς τὰ ἔξω κοινωνίαν αὐτοῦ, οὐ μόνον δ' ἐπέτρεπέ τὴν εἰσοδὸν στόλων ὀλοκλήρων κομιζόντων τροφὰς καὶ στρατεύματα, ἀλλ' οὐδὲ τὰς εὐχαρίθμους πολεμικὰς τῶν Ῥοδίων νῆας δὲν ἐμπόδιζε νὰ ἐξέρχωνται ἵνα προσβάλλωσι καὶ κυριεύωσι τὰ ἰδικὰ του πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα, καὶ ἔπειτα πάλιν νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὸν λιμένα. Ἡ ἰπῶς νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐφοδὸν παράδοξον τοῦτο, ὅτι δὲν συνεκεντρώθη πᾶσα τῆς ἐπιθέσεως ἢ βία εἰς τὸ ἀνοιχθὲν ῥήγμα; διότι ἂν τοῦτο ἐγίνετο καὶ ὑπεστηρίζετο τὸ κίνημα ὑπὸ τῶν εἰς τὴν πόλιν παρεϊσπεσόντων 1,500, ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ εὐδοκιμήσῃ τὸ ἐπιχείρημα. Ὅπως δὴποτε, ἂν καὶ ἀπαράμιλλος ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ ἡ περὶ τοὺς πόρους δαψίλεια τῶν Ῥοδίων, ἐπειδὴ ὅμως οἱ τοῦ Πολιορκητοῦ πόροι ἦσαν πολὺ μείζονες καὶ ἐπειδὴ ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι οὐδὲν φρούριον δύναται ἐπ' ἀπειρον ν' ἀνθέξῃ εἰς τοσοῦτον δεινὴν πολιορκίαν, ὁ Δημήτριος ἤθελε καταστῆ κύριος ἐπὶ τέλους τῆς Ῥόδου ἔαν τὰ ποικίλα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ συμφέροντα ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ παραμείνῃ πλείοτερον ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐνῶ παρεσκευάζετο εἰς νέας ἐπιθέσεις, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀντίγονος νὰ διαλύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Ῥοδίους πόλεμον ἐπὶ εὐλόγοις ὅσον ἐνδέχεται ὅροις, διότι τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πράγματα ἀπαιτοῦσι τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Καὶ τῶν Αἰτωλῶν δὲ καὶ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις προσελθόντες εἶπον, ὅτι ὁ Κάσσανδρος ἐν τῷ μεταξύ τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι νῦδοκίμησεν, ὥστε ἂν δὲν ἐπέλθῃ ταχίστη βοήθεια, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ θέλει ἀποβῆ αὐτόθι δυσκαταγώνιστος. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ῥόδιοι φυσικῶ τῷ λόγῳ ἦσαν εὐδιάθετοι πρὸς εἰρήνην, οὐ μόνον διότι ἔπαθον πολλὰς ζημίας ἐνεκα τοῦ πολέμου καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Πτολεμαῖος, ὅστις ὑπέσχετο νέας τροφὰς καὶ ἐπικουρίας 3,000 ἀνδρῶν, ἀντὶ τούτων ἀπέστειλε προσφάτως ἐπιστολὰς συμβουλευῶν νὰ εἰρηνεύσωσιν ὅσον ἐνδέχεται συμφερώτερον πρὸς Ἀντίγονον. Ὅθεν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 304, συνωμολογήθησαν μετὰ τῶν Ῥοδίων καὶ Δημητρίου, τῇ μεσολαβήσει τῶν Αἰτωλῶν πρέσβεων, αἱ ἀκόλουθοι συνθήκαι· « Αὐτόνομον καὶ ἀφρούρητον εἶναι τὴν πόλιν καὶ ἔχειν τὰς ἰδίας προσόδους· συμμαχεῖν δὲ Ῥοδίους Ἀντιγόνῳ, πλὴν ἔαν ἐπὶ Πτολεμαῖον στρατεύηται· καὶ δοῦναι τῶν πολιτῶν ὀμῆρους ἑκατὸν οὓς ἂν ἀπογράψῃται Δημήτριος, πλὴν τῶν ἀρχῶν ἐχόντων. » Τοιοῦτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ πολυθρύλητος αὕτη πολιορκία. Οἱ Ῥόδιοι ἐτίμη-

σαν ἐξαιρέτως ἅπαντας τοὺς ἐν τῷ κρισίμῳ ἐκείνῳ ἀγωνί διαπρέψαντας συμπολίτας· ἀπληυθέρωσαν τοὺς δούλους τοὺς εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως συντελέσαντας, ἰδρυσαν ἀνδριάντας εἰς τοὺς βασιλεῖς Κάσσανδρον καὶ Λυσίμαχόν, καὶ ἰδιάζοντα ἀπένειμον δείγματα εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποδόντες αὐτῷ τὸ τοῦ «Σωτῆρος» ἐπώνυμον· ἠνώρθωσαν δ' ἐνταύτῳ τὰς ζημίας ὅσας ὑπέστη ἡ πόλις καὶ εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε ἔκτοτε ἰσχυσαν, ἀποτελέσαντες μίαν τῶν πρώτων τότε δυνάμεων, ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ εἰς τὸν ἰσχυρότατον τῶν δυναστῶν. Ὁ δὲ Δημήτριος μέγα μὲν ἐκτήσατο τῇ ἀληθείᾳ ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου κλέος, ἔκτοτε ἰδίως λαβὼν τὸ ἱστορικὸν τοῦ «Πολιορκητοῦ» ἐπώνυμον, καὶ νέα ἔδωκε δείγματα τῆς εὐγενείας τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν πολιορκίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτῆς, καταλιπὼν εἰς τοὺς Ῥοδίους, εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τοῦ τε μεγαλείου τῶν πολιορκητικῶν αὐτοῦ ἔργων καὶ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνων ἀνδρείας, τὴν ἐλέπολιν, ἀπὸ τοῦ μετάλλου τῆς ὁποίας ὁ Λύνδιος Χάρης κατεσκεύασε βραδύτερον τὸν περίφημον κολοσσὸν τῆς Ῥόδου. Οὐδὲν ἦπτον ὅμως ὁ Δημήτριος ἀπέτυχε· καὶ ἀπέτυχε διότι δὲν εἶχε τὴν πολιτικὴν σύνεσιν ν' ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ Ῥόδιοι καθυπέβαλον αὐτῷ ἐν τῇ παραμονῇ τῆς πολιορκίας, δι' ὧν εἶχον εἰπεῖ ἑαυτοὺς προθύμους καὶ κατὰ Πτολεμαίου μετὰ Ἀντιγόνου νὰ συμμαχήσωσιν· ἐνῶ ἤδη ῥητῶς συνωμολογήθη ὅτι οὐδέποτε θέλουσιν ἀναγκασθῆ νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ Πτολεμαῖον. Πλὴν τούτου ἀπώλεσεν ἔτος ὀλόκληρον, κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὅτι δὲν δύναται νὰ θαλασσοκρατήσῃ· καὶ ἤδη ἠναγκάζετο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου πολιορκουμένων, ὥστε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρόδηλον ἐγίνετο, ὅπόσον ματαίᾳ ἦτο ἡ τοῦ Ἀντιγόνου ἀξίωσις τοῦ νὰ διαδεχθῆ ἀκεραίαν τὴν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κληρονομίαν.

Ἐκ Ῥόδου ὁ Δημήτριος ἐπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κάσσανδρος καὶ ὁ Πολυπέρχων εἶχον διαπράξει πολλὰς κατακτήσεις, ὁ δὲ πρῶτος ἐπ' ἐσχάτων ἐπολιορκήσας καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Δημήτριος ἀπεβιβάσθη, περὶ τὰ τέλη τοῦ 304, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἀπειλήσας οὕτω ἐκ τῆς ὀπισθεν τὸν Κάσσανδρον, ἠνάγκασεν αὐτὸν οὐ μόνον τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν νὰ διαλύσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ υποχωρήσῃ μέχρι Θεσσαλίας. Τοῦτο δὲ κατορθώσας καὶ συνωμολογήσας πρὸς Αἰτωλοὺς συμμαχίαν· κατὰ Κασσάνδρου καὶ Πολυ-

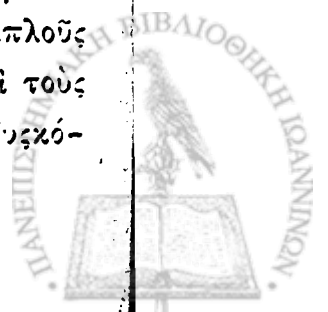
σπέρχοντος, προσῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου διέτριψεν ὅλον τὸν χειμῶνα. Ἡ πόλις αὕτη, ἢ τοσοῦτον ταπεινωθεῖσα κατὰ τὴν πρώτην ἐν αὐτῇ διατριβῇ τοῦ Ἐλευθερωτοῦ, ἐξηυτελίσθη τότε ἔτι μᾶλλον, παρασυρομένη ὑπὸ τῆς εὐγνώμονος αὐτῆς ἀσθενείας, καὶ ὑπενδίδουσα εἰς τὴν παντοδύναμον ἐκείνου ἀκολασίαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν ἤδη αὐτῷ εἰς κατάλυσιν τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Παρθενῶνος, ἀξιοῦντες, ὅτι αὐτῇ ἢ Ἀθηνᾶ ὑπεδέχετο καὶ ἐξένιζε τὸν σωτῆρα τῆς πόλεως, ἐκεῖνος δὲ κατ' οὐδὲν σεβόμενος τὴν σεμνὴν θεάν, ἦν ἐν τούτοις πρεσβυτέραν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ ἐκάλει, ἐξώκειλεν αὐτόθι εἰς τοσαύτην ἀσωτείαν ὥστε ὁ Πλούταρχος ἠσχύνθη ν' ἀναφέρει ἀκριβῶς πάντα ὅσα τότε ἐγένοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς παρθένου. Καὶ τὰ ὀλίγα δὲ ὅσα ἱστορεῖ δὲν τολμῶμεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, ἀρκούμενοι νὰ εἴπωμεν ὅτι, λόγου γενομένου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, περὶ τῆς ἐσχάτης τοῦ δυνάστου ἀσελγείας, οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν ὅτι πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου διατασσόμενον «τοῦτο καὶ πρὸς θεοὺς ὅσιον καὶ πρὸς ἀνθρώπους εἶναι δίκαιον.» Ἐπιφέρομεν δὲ μετὰ τοῦ καλοῦ κήγαθοῦ Πλουτάρχου «τοιαῦτα ἔπραττον Ἀθηναῖοι, φρουρᾶς ἀπηλλάχθαι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἔχειν δοκοῦντες.»

Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ ἔαρος τοῦ 303 ἐνέβαλεν ὁ Δημήτριος εἰς Πελοπόννησον, κηρύττων, ὡς πάντοτε, τὴν ἐλευθερίαν τῶν πόλεων· καὶ ἐκβαλὼν τὰς αἰγυπτιακὰς καὶ μακεδονικὰς φρουρὰς ἐκ Σικυῶνος, Κορίνθου, Ἄργους καὶ ἄλλων πόλεων, ἐθεοποιήθη πανταχοῦ σχεδὸν ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις. Μεθ' οὗ συνεκρότησεν, ὡς ἄλλοτε Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος, κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Ἴσθμῷ συνέδριον, ὅπου, συνελθόντων πολλῶν ἀνθρώπων, ἀνηγορεύθη ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸν πόλεμον ὅστις ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ προσεχῶς κατὰ τοῦ Κασσάνδρου. Τελευταῖον, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 302, ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα δ' ἐγένοντο πρὸς ὑποδοχὴν καὶ δεξίωσιν αὐτοῦ χεῖρονα ἔτι τῶν προτέρων. Ὁ Δημήτριος ἀπήτησε πρὸ πάντων νὰ μνηθῆι εὐθύς εἰς τὰ Ἐλευσίνα μυστήρια καὶ νὰ λάβῃ ἄνευ ἀναβολῆς ἅπαντας τῶν μουμένων τοὺς βαθμοὺς ἀπὸ τῶν μικροτέρων μέχρι τῶν μεγίστων. Ἡ ἀξίωσις αὕτη τοῦ βασιλέως ἀντέβαινε εἰς τοὺς ἱερωτάτους τῆς πόλεως νόμους, καθ' οὓς ἕκαστος ὤφειλε πρῶτον νὰ μνηθῆι εἰς τὰ μικρὰ μυστήρια κατὰ μῆνα ἀνθεστηριῶνα ἢτοι φεβρουάριον, καὶ ἔπειτα, μόνον μετὰ παρέλευσιν ἑνιαυτοῦ, εἰσῆγετο εἰς τὰ μεγάλᾳ μυστήρια κατὰ μῆνα βοηδρομιῶνα ἢτοι ὀκτώβριον. Γενομένης δὲ τῆς προτάσεως, εἰς καὶ μόνος, ὁ δαδούχος Πυθόδωρος, ἐτόλμησε ν' ἀντιτείνῃ· ἀλλ' ὁ ἀναιδέστατος Στρατο-

κλῆς προέτεινε πρῶτον μὲν τὸν μουνυγιῶνα μῆνα ἦτοι ἀπρίλιον, εἰς ὃν ἤδη εὐρίσκοντο, νὰ μετονομάσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου ἀνθηστηριῶνα καὶ νὰ τελέσωσι τὰ μικρὰ μυστήρια, ἔπειτα δὲ ἀμέσως πάλιν τὸν αὐτὸν μουνυγιῶνα ν' ἀποκαλέσωσι βοηδρομιῶνα, καὶ, τελέσαντες τὰ μεγάλα μυστήρια, νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς αὐτὰ τὸν Δημήτριον. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο. Ἀλλὰ συνέβησαν τότε καὶ ἄλλα πολλὰ αἰσχροῦ, καὶ ἄσματα ἐποιήθησαν δι' ὧν ὁ Δημήτριος ἐκαλεῖτο ὁ μέγιστος τῶν θεῶν· ὁ δὲ μέγιστος οὗτος τῶν θεῶν παραδόξως πως ἀνταπέδιδε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν· διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλείψωμεν, ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταβάλωσιν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς 250 τάλαντα ἀργυρίου, ἦτοι 9 περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν, κατὰ τὴν σημερινὴν τοῦ ἀργυρίου ἀξίαν· καὶ κομισθέντων ἐνώπιον αὐτοῦ τῶν χρημάτων, ὁ Δημήτριος, στραφείς πρὸς τὴν περιβόητον Λάμιαν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν ἑταίρας· «Λάβετέ τα, εἶπε, διὰ τὸ ψιμύθιον σας.» Περὶ ταῦτα διέτριβεν ὁ ἀλλόκοτος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀθήναις ἰδίως, παντάπασιν λησμονῶν τὰς νομίμους αὐτοῦ συζύγους, τὴν τε Ἀθηναίαν Εὐρυδίκην, καὶ τὴν εὐγενῆ Φίλαν, τὴν Ἀντιπάτρου θυγατέρα, καὶ τὴν καλὴν Δηϊδάμειαν, τὴν θυγατέρα Αἰακίδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου· πρὸ πάντων δὲ παντάπασιν λησμονῶν ὅτι τοσαύτη ἀκολασία ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων βουλευμάτων ὅσα ἐμελέτα αὐτός τε καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, βουλευμάτων τῶν ὁποίων ἤδη ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν τὰς τελευταίας περιπετείας.

Ἐν θέρει τοῦ ἔτους 302 ἐστράτευσεν ὁ Δημήτριος, ὡς ἡγεμῶν τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τοῦ δυνάστου τῆς Μακεδονίας Κασσάνδρου, ὅστις εἶχεν ἤδη προαποβάλλει ἀπάσας τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις, παρεκτός τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Κάσσανδρος ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ἤλπισε ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν Δημήτριον, διότι οὐδένα εἶχε τότε σύμμαχον, ὅθεν ἐξέπεμψε πρέσβευτὰς πρὸς Ἀντιγόνον εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐξαιτούμενος τὴν διάλυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος ἐκεῖνος γέρων ἀπεκρίθη, ὅτι μίαν γινώσκει διάλυσιν, τὴν πλήρη τοῦ Κασσάνδρου ὑποταγῆν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη, δι' ἧς ὁ Ἀντιγόνος παρίστατο ὡς ὁ μόνος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κληρονόμος καὶ ἐθεώρει τοὺς ἄλλους στρατηγούς ὡς ἀπλοῦς αὐτοῦ ὑποτελεῖς, κατέπληξεν οὐ μόνον τὸν Κάσσανδρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους δυνάστας· διότι καταβληθέντος τοῦ Κασσάνδρου, διεκό-

λωσ ἤθελε σωθῆ πρῶτος ὁ Λυσίμαχος καὶ ἔπειτα ὁ Πτολεμαῖος, τελευταῖον δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σέλευκος. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη ὁ Σέλευκος, διατελέσας ὄλως ἀμέτοχος τῶν ἀδιαλείπτων σχεδὸν ἀγῶνων οὓς διεξῆγον πρὸς δυσμᾶς οἱ ἄλλοι δυνάσται, εἶχε συγκροτήσει ἐν τῇ ἄκρᾳ Ἀνατολῇ κράτος ὑπέρογκον. Ἐκ Βαβυλῶνος, ἣτις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου καὶ ὅπου ὁ Σέλευκος, ἐν ἔτει 305, ἔλαβεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ δυνάσται, τὸ τοῦ βασιλέως ἀξίωμα, ἡ κυριαρχία αὐτοῦ ἐξηπλοῦτο ἐπὶ ὅλους τοὺς σατράπας τῶν ἄνω ἐπαρχιῶν μέχρις Ὠξοῦ καὶ Ἰαζάρτου· πρὸς δὲ Σανδρόκοττον, τὸν ἐπιχώριον ἡγεμόνα τῶν περὶ Ἰνδὸν χωρῶν, αἰτινες ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἀποβάλλει τὴν ἑλληνικὴν ἡγεμονίαν, διετέλει, ὡς φαίνεται, ὁ Σέλευκος εἰς φιλικωτάτας σχέσεις, λαβὼν παρ' αὐτοῦ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ 500 πολεμιστηρίουσ ἐλέφαντας. Οὐδὲν ἦττον καὶ ὁ Σέλευκος αὐτὸς δὲν ἤθελε δυνηθῆ ν' ἀνθῆξῃ εἰς τὸν Ἀντίγονον ἐὰν ἐπέτρεπεν αὐτῷ νὰ καθάλη ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντας τοὺς λοιποὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ. Ὅθεν κοινὸς ἤδη ἐλογίσθη ὁ κίνδυνος, καὶ, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Κασσάνδρου, εὐχερῶς συνεκροτήθη συμμαχία τετραπλῆ μεταξύ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἀπωτάτω Ἀνατολῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καθαιρέσωσι τελευταῖον ὀλοσχερῶς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ἐξ οὗ δὲν ἔπαυον ἀδιακόπως περὶ τῶν ὄλων ἀγωνιῶντες. Ἀπεφάσισαν δὲ οἱ σύμμαχοι νὰ προσβάλωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀσίαν, καθὼ κυριωτάτην ἐστὶαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτῳ ἐπέρασεν ὁ Λυσίμαχος διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὴν ἀντικρὺ μεγάλην χερσόνησον, καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον ὤρμησαν ἀπ' ἀνατολῶν μὲν ὁ Σέλευκος, ἀπὸ μεσημβρίας δὲ ὁ Πτολεμαῖος.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Δημήτριος εἶχε προελάσει εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἀπήντησεν ἐνταῦθα τὸν Κασσάνδρον, ὅστις ὁμως, ἐπιτηδείως ἀποφεύγων πᾶσαν κρίσιμὸν μάχην, ἠδυνήθη ν' ἀναγκασθῆ αὐτὸν μέχρις οὗ ὁ Ἀντίγονος, θεωρῶν ἑαυτὸν πανταχόθεν ἐν Ἀσίᾳ ἀπειλούμενον, ἠναγκάσθη νὰ μετακαλέσῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν υἱὸν, περὶ τὰ τέλη τοῦ 302. Ἐκπλεύσαντος δὲ τοῦ Δημητρίου εἰς Ἐφεσον, ἔπεμψε καὶ ὁ Κασσάνδρος ὅσα ἠδυνήθη στρατεύματα εἰς τὸ κύριον τοῦ πολέμου στάδιον, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν Πλείσταρχον, αὐτὸς δὲ παρέμεινεν ἐν Εὐρώπῃ. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ οἱ στρατοὶ τοῦ Λυσίμαχου καὶ τοῦ Σελεύκου ἀφ' ἐνός καὶ οἱ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου ἀφ' ἐτέρου,

διότι ὁ Πτολεμαῖος βραδέως ὀπωσοῦν ἤλαυνε διὰ τῆς Συρίας ἀποφεύγων, κατὰ τὸν συνήθη αὐτοῦ χαρακτῆρα, πάντα κρίσιμον ἐπιθετικὸν ἀγῶνα· καὶ ἐν θέρει τοῦ ἔτους 301, συγκροτηθείσης μάχης μεγάλης, περὶ Ἴψον τῆς Φρυγίας, μεταξύ Ἀντιγόνου, Δημητρίου, Λυσιμάχου καὶ Σελεύκου, ἀπεφασίσθη ἡ τῆς Ἀσίας τύχη.

Ὁ Ἀντίγονος παρέταξεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ 70,000 πεζῶν καὶ 10,000 ἰππέων, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀντέταξαν 64,000 πεζῶν καὶ 10,500 ἰππεῖς· κατὰ τοῦτο λοιπὸν αἱ δυνάμεις ἐκατέρωθεν ἦσαν σχεδὸν ἴσαι. Ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος δὲν εἶχεν εἰμῆ 75 ἐλέφαντας, ὁ δὲ Σέλευκος συνεπήγετο 400 ἢ κατ' ἄλλους 480, ἐξ οὗ γίνεται καταφανὲς ὅτι ἡ κοινοτέρα σύνεσις ὑπηγόρευεν εἰς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς Ἀσίας ν' ἀποφύγη πάντα ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ ἀσύγκριτος τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ περὶ τοὺς ἐλέφαντας ὑπεροχὴ δὲν ἠδύνατο εἰμῆ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν νίκην· ἐνῶ, τρίβων τὸν πόλεμον καὶ κατὰ μικρὸν φθείρων τὰς δυνάμεις τῶν πολεμίων, ὁ Ἀντίγονος ἤθελε πιθανώτατα κατισχύσει, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ τῶν συμμάχων ἔνωσις οὐδὲ εἰλικρινὴς οὐδ' ἀσφαλὴς ἦτο, καὶ ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος δὲν συνέπραττε μετὰ πολλοῦ ζήλου, οὐδ' ἠθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἀποσπασθῇ ὅλως διόλου ἀπὸ τῶν ἄλλων, διὰ τινων παραχωρήσεων. Καὶ ὅμως ὁ Ἀντίγονος ἐπέμενε εἰς τὸ ν' ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον, τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐπέμενε καίτοι διστάζων περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ἢ μᾶλλον προαισθανόμενος τὴν συμφορὰν, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ ἄλλοτε ἀπέναντι τῶν πολεμίων τοσοῦτον εὐθυμος, καὶ περὶ τὰς ἀποφάσεις ταχύς, καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων ἐνεργὸς, ἐκάθητο ἤδη σύννους, καὶ σιωπηλὸς, καὶ συμβουλευόμενος μετὰ τοῦ Δημητρίου περὶ τοῦ πρακτέου, ὅπερ οὐδέποτε ἄλλοτε ἔπραξε, καὶ συνέστησεν αὐτὸν εἰς τὸ πλῆθος ὡς διάδοχον, καὶ ἀνατείνας τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ἠτήσατο νίκην παρὰ τῶν θεῶν ἢ θάνατον ἀναίσθητον πρὸ τῆς ἥττης.

Ταῦτα πάντα ἀποχρώντως ὑποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Ἀντίγονος δὲν εἶχε τὸ σύνηθες αὐτοῦ θάρρος ὡς πρὸς τὴν ἐκβασιν τῆς κρίσιμου μάχης· διατι λοιπὸν ἐξώρμησεν ἐπὶ τὴν μάχην ταύτην; Διότι οὕτω τιμωροῦνται αἱ παράλογοι καὶ ὑπέρμετροι ἀξιώσεις· εἰς τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ κανόνες τῆς κοινῆς συνέσεως. Ἄν ὁ Ἀντίγονος ἤρχετο ν' ἀποβῆ εἰς τῶν κληρονόμων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔστω καὶ ὁ πάντων μέγιστος, εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον, ἢ μᾶλλον δὲν ἠθελεν ἴσως περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ

ν' ἀγωνίζεται περὶ τῶν ὄλων πρὸς τοὺς συγκληρονόμους. Ἄλλ' ὁ Ἀντιγόνος διήγαγε τὰ τελευταῖα πεντεκαίδεκα τῆς ζωῆς του ἔτη ὄνειρευόμενος τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἐνότητος τοῦ κράτους, ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κυριαρχίαν. Ἰπῶς ἦτο ἤδη δυνατὸν νὰ παραχωρήσῃ ἀξιόλογον τῆς κυριαρχίας ταύτης μέρος εἰς τὸν Πτολεμαῖον; ἢ πῶς, ἐπιστάσης τῆς κρίσεως ὥρας, καθ' ἣν προέκειτο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ μιᾶς τὸν σκοπὸν ὃν πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκεν, ἠδύνατο ἤδη νὰ προτιμήσῃ ἀναβολὰς καὶ χρονοτριβὰς, δι' ὧν ἐσώζετο μὲν αὐτὸς πιθανώτατα, δὲν ἦτο ὅμως βέβαιον ὅτι κατεβάλλοντο καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ; Ὅθεν ἐφέρετο ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἐκὼν ἄκων, ὑπὸ ἀκαταμαχῆτου τινὸς ἀνάγκης, ἣν οἱ μὲν κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀνομάζουσιν εἰμαρμένην, οἱ δὲ φιλοσοφώτερον μελετῶντες τὰ τῆς ἱστορίας θεωροῦσιν εὐλόγως ὡς τιμωρίαν ἀπαραίτητον τῆς ἀμέτρου φιλαρχίας.

Καὶ ἀρξάμενης λοιπὸν τῆς μάχης, ὁ μὲν Δημήτριος, λαμπρῶς μετὰ τοῦ ἰππικοῦ ἀγωνισάμενος πρὸς τὸ ἰππικὸν τῶν πολεμίων, τὸ ἀγόμενον ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ υἱοῦ τοῦ Σελεύκου, ἔτρεψεν αὐτὸ κατὰ κράτος· ἀλλὰ, λησμονῶν τὸ δίδαγμα τὸ τοσαύτως ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δοθὲν, τῆς σώφρονος διώξεως ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐξηκολούθησε τρέχων ἀκατάσχετος κατόπιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἠττηθέντων καὶ μηδόλως φροντίζων τί γίνεται ὀπίσθεν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Σέλευκος, ἰδὼν τότε τὴν φάλαγγα τοῦ Ἀντιγόνου γυμνὴν ἰππέων, περιέζωσεν αὐτὴν καὶ ἠπέιλησε πανταχόθεν διὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως καὶ μάλιστα διὰ τῶν πολυαριθμῶν ἐλεφάντων, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἄλλα μὲν ἀποσπάσματα τῆς φάλαγγος ἐκείνης ἠύτομόλησαν πρὸς αὐτὸν, ἄλλα δὲ ἐτρέπησαν. Μόνος ὁ Ἀντιγόνος μετ' ὀλίγων τινῶν δὲν ἐνέδωκε καὶ ὅτε, περιστοιχισθεὶς πανταχόθεν, ἤκουσέ τινα τῶν περὶ αὐτὸν εἰπόντα· «ἐπὶ σέ οὔτοι, Βασιλεῦ.» «Καὶ τίνα ἄλλον πλὴν ἐμοῦ σκοπὸν ἔχουσιν;» ἀπεκρίθη ἀταράχως καὶ ἀγερῶχος. Ἄλλ' ὁ Δημήτριος θέλει ἔλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν.» Καὶ ταύτην τὴν ἐλπίδα σώζων μέχρι τέλους, ἐνεκαρτέρει περισκοπῶν πανταχόθεν τὸν υἱόν· ἀλλ' εἰς μάτην προσεδόκα· οὐδεὶς ἤρχετο εἰς βοήθειαν· καὶ ἐν τούτοις ὁ κύκλος ὁ περιζωννύων αὐτὸν συνεσφίγγετο, καὶ τὰ ἐπ' αὐτὸν βαλλόμενα ἀκοντίσματα ἐπολλαπλασιάζοντο· καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ὄπαδοί, ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἐγκατέλειπον αὐτὸν, καὶ ἔπεσε τελευταῖον ὁ ἀτρόμητος γέρων, εἰς δὲ μόνος παρέμεινε παρὰ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, ὁ λαρισαῖος Θώραξ.

Τοιοιουτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 81 ὁ Ἀντίγονος ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, πεσὼν ἐνδόξως τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἐπαξίως τῶν μεγάλων τοῦ βίου αὐτοῦ ἀγῶνων καὶ ἀξιώσεων. Ὁ Δημήτριος ἐπανελθὼν βραδέως ἀπὸ τῆς διώξεως καὶ μηδεμίαν ἤδη ἔχων ἐλπίδα ν' ἀνορθώσῃ τὰ πράγματα, ἔφυγε μετὰ πεντακισχιλίων πεζῶν καὶ τετρακισχιλίων ἵππῶν εἰς Ἐφεσον, ὅθεν θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν μεταβάντα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον ἐξακολουθήσαντα τὸ πολυτάραχον αὐτοῦ στάδιον. Οἱ δὲ νικηταὶ τὸν μὲν νεκρὸν τοῦ Ἀντιγόνου διὰ βασιλικῶν ἐκδήδυσαν τιμῶν, ἐπεχείρησαν δὲ ἀμέσως τὴν διανομὴν τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ἡ διανομὴ ἐγένετο κυρίως μεταξὺ τῶν δύο πρωταγωνιστῶν τοῦ τελευταίου κατορθώματος, ἦτοι τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Λυσιμάχου, διότι ὁ μὲν Πτολεμαῖος, ὡς ἐλάχιστα συμπράξας, ἀπεκλείσθη πάσης νέας ὠφελείας, ὁ δὲ Κάσσανδρος, ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῶν χωρῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ, ἐπέκτασιν τινα ἐν Ἀσίᾳ· εἰς μόνον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Πλείσταρχον, ὅστις αὐτοπροσώπως μετέσχε τοῦ ἀγῶνος, ἀπενεμήθη ἡ Κιλικία. Καὶ ὁ μὲν Σέλευκος ἔλαβεν ἅπασαν τὴν Συρίαν καὶ τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁ δὲ Λυσιμάχος τὰ δυτικώτερα τῆς χερσονήσου ταύτης. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο βασιλείων παρέμειναν ἐνταῦθα χωραὶ τινες οὐδέτεραι· ἡ Κιλικία, ἥτις ἐδόθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἰρήται, εἰς τὸν Πλείσταρχον, ἡ Καππαδοκία ἧς ἤρχεν ὁ ἐπιχώριος ἡγεμὼν Ἀριαράθης, ἡ Ἀρμενία ἧς προίστατο ἕτερος ἐπιχώριος ἡγεμὼν ὁ Ὀρόντης, καὶ ὁ Πόντος τοῦ ὁποίου ἐδυνάστευον ἐπίσης οἱ ἐπιχώριοι Μιθριδάται. Ἐκ δὲ τῶν οὐδετέρων τούτων χωρῶν ἡ μὲν Καππαδοκία καὶ ἡ Ἀρμενία ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Σελεύκου, ὁ δὲ Πόντος καὶ ἡ Κιλικία ὑπήκουον μᾶλλον εἰς τὸν Λυσιμάχον.

Αὕτη ἡ περὶ Ἴψον μάχη, ἡ συγκροτηθεῖσα 22 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, εἶναι γεγονός σπουδαιότατον, διότι δι' αὐτῆς ἀπεφασίσθη ὀριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως ἐπὶ μακρὸν ἡ τύχη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς τῶνόντι· ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν ἐνταῦθα ἄρχοντες ὁ Σέλευκος, ὁ Πτολεμαῖος καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ἐπὶ τρεῖς ὄλας ἑκατονταετηρίδας. Ἄλλὰ τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην πράγματα ὑπέκυψαν εἰσέτι ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον εἰς ποικίλας μεταβολάς. Οὔτε ὁ Λυσιμάχος, οὔτε ὁ Κάσσανδρος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῶσιν ἀρχηγέται διαρκῶν δυναστειῶν· ἐπὶ τέλους, τῆς Εὐρώπης ἤρξεν ἡ τοῦ Ἀντιγόνου γενεὰ, ὡς θέλομεν ἡδὲ ἱστορήσει διὰ βραχέων.

Ὁ Δημήτριος ἀπῆλθεν ἐξ Ἐφέσου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς

τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἤλπιζε νὰ εὐρῆ προθύμους νὰ ὑποδεχθῶ-
 σιν αὐτὸν καὶ ὑποστηρίξωσιν ἐν τῇ ἀτυχίᾳ τὴν ὁποίαν ὑπέστη. Ἄλλ'
 ἔτι περὶ τὰς Κυκλάδας εὐρισκόμενος, εἶδε προσερχομένους πρέσβεις τῶν
 Ἀθηναίων ἐντολὴν ἔχοντας νὰ παρακαλέσωσιν αὐτὸν ν' ἀπέχη τῆς πό-
 λεως ταύτης, διότι ὁ δῆμος ἐψήφισε νὰ μὴ δεχθῶσιν οὐδένα τῶν βα-
 σιλέων. Τοῦτο τῶν Ἀθηναίων τὸ πολίτευμα ἐλύπησεν αὐτὸν πλείοτερον
 ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς συμφορᾶς ἦν ἐν Ἀσίᾳ πρὸ ὀλίγου ἔπαθεν. ἄλλ' ὁ
 υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου δὲν ἐπτοήθη. Ἐπειδὴ κατεῖχεν εἰςέτι πόλεις ἱκανὰς
 ἐν Πελοποννήσῳ, μάλιστα τὴν ἀξιόλογον Κόρινθον, καὶ πλὴν τούτων
 τινὰς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ λιμένας, καὶ τὴν Κύπρον, καὶ τὴν Φοινίκην,
 μέγας δὲ ἦτο καὶ ὁ στόλος αὐτοῦ, ὁ Δημήτριος ἐξηκολούθει θαλασσο-
 κρατῶν καὶ ἠδυνήθη αὐτῆς ν' ἀποβῆ φοβερὸς εἰς τοὺς ἀντιπάλους, ἐξαι-
 ρέτως δὲ ἐπίεσε τὸν Λυσίμαχον δηῶσας πολλὰ τῆς Θράκης παράλια
 καὶ ἀπὸ τῆς ἐκεῖθεν συλλεγείσης λείας δυνηθεὶς ν' αὐξήσῃ τοὺς μισθο-
 φόρους αὐτοῦ. Ὁ Λυσίμαχος οὐδένα εἶχε στόλον· τοσαῦτα δὲ πάσχων
 ἀπὸ Δημητρίου, ἐφοβεῖτο ἀφ' ἑτέρου μήπως καὶ ὁ Σέλευκος, ὅστις
 ἀπέβη ἤδη πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε ὁ Ἀντίγονος, ἐπιχειρήσῃ ν' ἀφαι-
 ρέσῃ ἀπὸ αὐτοῦ ἅπασαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ὁ Λυσίμαχος ἐνόμισε φρό-
 νιμον, 300, νὰ προτείνῃ ἰδίαν πρὸς Πτολεμαῖον συνθήκην συμμαχίας.
 Εἰς τοῦτο εὐρέθη ὁ Πτολεμαῖος πρόθυμος, διότι ἦτο μὲν ὡσαύτως δυσ-
 ηρεστημένος κατὰ τοῦ Σελεύκου, τοῦ μηδεμίαν θελήσαντος νὰ παραχω-
 ρήσῃ αὐτῷ ὠφέλειαν καὶ ἰδίως μὴ ἐπιτρέψαντος αὐτῷ τὰ τῆς Συρίας
 παράλια, τὰ ὁποῖα ὁ Πτολεμαῖος ἐθεώρει ὡς ἀπαραίτητον παράρτημα
 τῆς ἐν Αἰγύπτῳ αὐτοῦ ἀρχῆς, διετέλει δὲ δυσανασχετῶν καὶ κατὰ τῆς
 Δημητρίου θαλασσοκρατίας ἧς ἔνεκα ἐκωλύετο ν' ἀνακτήσῃ τὴν οὐδὲν
 ἦτογον ποθουμένην ὑπ' αὐτοῦ Κύπρον. Συνωμολογήθη λοιπὸν εὐκόλως ἡ
 συμμαχία αὕτη, πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ὁποίας ὁ Λυσίμαχος συνεζεύχθη τὴν
 Πτολεμαίου θυγατέρα Ἀρσινόην, καὶ τοι εἶχε σύζυγον ἀγαπητὴν, τὴν
 εὐγενῆ περσίδα Ἀμαστριν· ἄλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐκεῖνοι δυ-
 νάσται δὲν ἐδίσταζον νὰ προσλαμβάνωσιν, ἅπαντες σχεδὸν, δύο καὶ
 πλείονας συζύγους. Ἐν τούτοις ἡ συμμαχία αὕτη ἐπέβαλεν εἰς εὐλογίαν
 ἀνησυχίαν τὸν βασιλέα Σέλευκον, ὅστις ἀναλογιζόμενος ὅτι οὐδεμίαν
 ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὠφέλειαν ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου, τοῦ μὴ συντηροῦντος
 ἀξιόλογον στόλον, ἐνῶ ὁ Δημήτριος ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ πολὺ χρησιμώ-
 τερος ἔνεκα τῶν πολλῶν πλοίων τὰ ὁποῖα εἶχε καὶ τῶν πολλῶν λιμέ-
 νων οὓς κατεῖχε, τούτου ἐπεζήτησέ τὴν συμμαχίαν καὶ πρὸς ἐξασφάλι-

σιν τῆς συμμαχίας ταύτης προέτεινε νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν καλὴν τοῦ Δημητρίου θυγατέρα Στρατονίκην.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Δημήτριος ἤρπασεν ἀσμένως τὴν εὐκαιρίαν ταύτην καὶ ἔδραμε μετὰ τῆς θυγατρὸς εἰς Συρίαν πρὸς Σέλευκον, ἀποβιβάσθεις ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰ παράλια τῆς Κιλικίας καὶ ἐξώσας ἐκεῖθεν τὸν Πλεισταρχον. Ἄμα δὲ γενομένου τοῦ στενοῦ τούτου συνδέσμου μεταξὺ Σελεύκου καὶ Δημητρίου, διελύθη ἀμέσως ὁ προηγούμενος μεταξὺ Λυσιμάχου καὶ Πτολεμαίου. Ὁ Πτολεμαῖος εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ Λυσιμάχου, μὴ ὑποθέτων ποτὲ ὅτι ὁ Σέλευκος δύναται τοσοῦτον ταχέως νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τοῦ Δημητρίου. Ἄμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ Πτολεμαῖος δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ διακινδυνεύσῃ περὶ τῶν ὅλων πρὸς τοσοῦτον δεινοὺς ἀντιπάλους· ὅθεν ἔσπευσε νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς αὐτούς, καὶ ἡ συνδιαλλαγὴ ἐγένετο εὐχερῶς, διότι συνέφερον εἰς τὸν Σέλευκον καθὸ ἐπαγομένη τὴν μόνωσιν τοῦ Λυσιμάχου, συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὸν Δημήτριον ὅστις ἄλλον στόλον δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ εἰμὴ τὸν αἰγυπτιακόν. Ἐγένετο λοιπὸν συμβιβασμός τις καθ' ὃν ὁ μὲν Δημήτριος ἔλαβε σύζυγον Πτολεμαίδα τὴν θυγατέρα τοῦ Πτολεμαίου, ὁ δὲ Πτολεμαῖος, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν θαλασσοπλοίαν αὐτοῦ, ἔλαβε παρὰ Δημητρίου ὁμήρους τινάς, ἐν οἷς καὶ τὸν ἡπειρώτην ἡγεμονόπαιδα Πύρρον, ὅστις πλανώμενος ἐτι μακρὰν τῆς πατρίδος, διετέλει ἀπὸ τινος χρόνου ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Δημητρίου. Τοὺς ἄλλους τῆς συνθήκης ταύτης ὄρους δὲν γνωρίζομεν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ μὲν Πτολεμαῖος ἀνεγνώρισε τότε τὸν Δημήτριον βασιλέα Κύπρου, Κιλικίας καὶ Φοινίκης, ὁ δὲ Δημήτριος ἀνεγνώρισεν αὐτῆς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεων.

Ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα εἰρήνη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Ὁ Δημήτριος ἠσθάνετο ὅτι τὸ κράτος αὐτοῦ ἦτο οὕτως εἰπεῖν μετέωρον, οὐδαμοῦ ἔχον βάσεις ὅπως οὖν ἀσφαλεῖς. Ἡ Κιλικία καὶ ἡ Φοινίκη, ἀποτελοῦσαι τὰ κράσπεδα τῆς εὐρείας τοῦ Σελεύκου ἀρχῆς, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ διαμείνωσιν ἐπὶ πολὺ κερχωρισμένα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης· καὶ τῶν ὄντι ὁ Σέλευκος μετ' ὀλίγον ἤρχισε ν' ἀπαιτῆ παρὰ τοῦ κηδεστοῦ τὰ παράλια ἐκεῖνα, νῦν μὲν χρήματα προτεινῶν, νῦν δὲ ἀπειλάς. Τὸν δὲ Πτολεμαῖον ἐγίνωσκεν ὁ Δημήτριος ἐπιβουλευόμενον ἀείποτε τὴν Κύπρον, οὐδ' ἔβλεπε ποῦ στηριζόμενος ἠδύνατο ν' ἀποκρούσῃ τοὺς πανταχόθεν ἐποφθαλμιῶντας εἰς τὰς κυριωτάτας αὐτοῦ ἐκεῖνας κτήσεις. Τούτου ἕνεκα μετ' οὐ πολὺ, ἤτοι τῷ 298, ἐμελέτησε νὰ καταλάβῃ αὐτῆς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ἵνα προσοικειωθῇ χώραν πόρρω μὲν κειμένην.

τῶν ἰσχυροτάτων αὐτοῦ ἀντιπάλων, τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Πτολεμαίου, καὶ διὰ τοῦτο ἀσφαλεστέραν τῶν ἄλλων κτήσεις, δυναμένην δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὀρμητήριον τῶν πιθανῶν αὐτοῦ κατ' ἐκείνων ἀγῶνων. Ἐλάθε δὲ πρόφασιν καλὴν τῆς πρὸς τοῦτο ἐπιχειρήσεως, τὴν νέαν τοῦ Κασσάνδρου ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Διότι καὶ ὁ Κασσάνδρος, ὑπολαμβάνων τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὡς ἀπαραίτητον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ βασιλείας παράρτημα, καὶ βλέπων τὸν Δημήτριον ἀσθενῆ καὶ μακρὰν ἀπησχολημένον, εἶχε νομίσει πρὸ μικροῦ ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν νὰ ἄρξῃ αὐτὸς τῆς χώρας ταύτης καὶ ἠπειλήσῃ πρὸ πάντων τὰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες τότε προϊστάμενον τὸν καλὸν κάγαθὸν Ὀλυμπιόδωρον, καὶ λαβόντες τὴν τῶν Αἰτωλῶν ἐπικουρίαν, ἐματαίωσαν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κασσάνδρου· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐβουλεύθη ἤδη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ δι' ἄλλης ὁδοῦ. Προσοικειωθεὶς τὸν ἰσχυρὸν δημαγωγὸν Λαχάρη, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ σφετερισθῇ τὴν ἀπόλυτον τῆς πόλεως ἀρχὴν, ἥτοι, καθὼς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, νὰ τυραννήσῃ αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἵνα λάβῃ ὁ νέος τύραννος ἀνάγκην μισθοφόρων καὶ ἐξωτερικῶν συμμάχων καὶ περιπέσῃ οὕτω ἀπαραιτήτως εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Κασσάνδρου. Ταῦτα μαθὼν ἐνεργούμενα ὁ Δημήτριος, ἔδραμεν ἐκ Κύπρου μετὰ στόλου ἰσχυροῦ, ἐπῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐκυρίευσεν τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις, καὶ ἠτοιμάζετο, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 296, νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας αἵτινες, δεσπίζοντες ἤδη ἐνταῦθα τοῦ Λαχάρου, ἐπεχείρησαν ἰσχυρᾶς ἀμύνης προπαρασκευᾶς, λαβοῦσαι παρὰ μὲν τῶν βασιλέων τῆς Θράκης καὶ τῆς Αἰγύπτου χρηματικὰς τινὰς συνδρομὰς, παρὰ δὲ τοῦ τελευταίου καὶ ὑπόσχεσιν ναυτικῆς βοήθειας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Λαχάρης δὲν ἠρκέσθη εἰς τὰς ἐπικουρίας ταύτας, ἀλλ' ἀφῆρσεν ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τὰς ἀνατεθειμένας εἰς αὐτὴν χρυσᾶς ἀσπίδας, καὶ, τὸ ἔτι δεινότερον, τὸν χρυσὸν τοῦ ἀριστουργήματος ἐκείνου τὸ ὅποιον ὁ Φειδίας ἤγειρέ ποτε ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὅσος ἦτο περιαιρετός, δηλαδή ἠδύνατο νὰ χωρισθῇ ἄνευ βλάβης τοῦ κυρίου ἀγάλματος (σελ. 574 τοῦ πρώτου τόμου).

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ, ἀπέθανεν αἰφνης ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Κασσάνδρος, περὶ τὰ τέλη τοῦ 297, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ἔμελλε νὰ προξενήσῃ πολλὰς μεταβολὰς, διότι οἱ υἱοὶ του ἐφάνησαν παντάπασι ἀνάξιοι νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸ τοῦ πατρὸς ἔργον. Καὶ πρῶτον ὁ Δημήτριος, πολιορκήσας τὰς Ἀθήνας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, περὶ τὰ μέσα

τοῦ ἐπομένου ἔτους, ὅτε ἔφυγε καὶ ὁ Λαγάρης εἰς Βοιωτίαν. Ὁ Δημήτριος προσηνέχθη ἐπεικῶς πρὸς τὴν ἀγνώμονα πόλιν, ἀλλ' ὅμως ἐπέβαλε φρουρὰς εἰς τὸν Πειραιᾶ, καὶ εἰς τὴν Μουνυχίαν, ἀσφαλίσας δὲ οὕτω τὴν ἐνταῦθα ἀρχὴν, ἐπεχείρησε μετ' ὀλίγον νὰ κατακτήσῃ καὶ τὴν Σπάρτην. Εἶναι ἀληθές ὅτι τότε ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Λυσιμάχος, συμμαχήσαντες πάλιν, ἀφῆρσαν ἀπ' αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι κατεῖχεν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος· διότι ὁ μὲν Λυσιμάχος κατέλαβε τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν παραλίους πόλεις, ὁ δὲ Πτολεμαῖος τὸ πλεῖστον τῆς Κύπρου, ὁ δὲ Σέλευκος τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Φοινίκην· ἀλλ' ὁ Δημήτριος δὲν ἀπέβαλε καὶ αὐθις τὸ θάρρος αὐτοῦ. Λύσας ἐν τῷ ἄμα τὴν πολιορκίαν τῆς Σπάρτης, δὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἀλλ' ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ βορείῳ Ἑλλάδι τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ ἤλπισε νὰ γίνῃ καὶ τῆς Μακεδονίας κύριος, διὰ τὰς αὐτόθι ἐπελθούσας ἀνωμαλίαις. Τῶντι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἤριζον περὶ τῆς βασιλείας δύο τοῦ Κασσάνδρου υἱοί, ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος. Τούτων ὁ πρεσβύτερος ἐδολοφόνησε τὴν ἰδίαν μετέρα Θεσσαλονίκην, διότι ἐνόμιζεν αὐτὴν προτιμῶσαν τὸν νεώτερον καὶ ἀγωνιζομένην νὰ περιποιήσῃ αὐτῷ τὴν βασιλείαν· καὶ οὕτω λοιπὸν ἀπέθανεν, ἐν ἔτει 295, διὰ χειρὸς τοῦ ἰδίου υἱοῦ, ἡ μόνη περιλιπομένη ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου βασιλικοῦ τῆς Μακεδονίας οἴκου. Ἀλλὰ τὸ ἀνοσιούργημα τοῦτο ἐξήγειρε πάντας κατὰ τοῦ Ἀντιπάτρου, ὅστις ἐνόμισε φρόνιμον νὰ φύγῃ πρὸς Λυσιμάχον, τοῦ ὁποίου ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Εὐρυδίκῃ, εὐελπίς ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος τῆς Θράκης θέλει συντρέξει αὐτὸν εἰς τὸ ν' ἀνακτήσῃ τὴν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ φοβούμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πύρρου, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀνακτήσει τὴν πάτριον τῆς Ἠπείρου βασιλείαν, καὶ ἀμφότεροι ἔσπευσαν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ. Εἶχε δὲ ὁ τῶν Ἠπειρωτῶν βασιλεὺς καταλάβει ἤδη μέρος τῆς Μακεδονίας, καὶ ὁ Δημήτριος εἶχε φθάσει εἰς τὰ μεθόρια τῆς χώρας, ὅτε ὁ μητραλοῖας Ἀντίπατρος ἐπιβουλευθεὶς καὶ τοῦ πενθεροῦ τὴν ζωὴν καὶ ἀποτυχῶν, ἐτιμωρήθη αὐτὸς διὰ τῆς δικαίας τοῦ θανάτου ποινῆς. Τότε ὁ Ἀλέξανδρος, μὴ ἔχων πλέον χρεῖαν ξένων ἐπικούρων, ἐζήτησε ν' ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς ἐκ παντὸς τρόπου. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς Ἠπειρώτας συνεβιάσθη παραχωρήσας αὐτοῖς τμημὰ τι τῆς Μακεδονίας· τοῦ δὲ Δημητρίου ἐμελέτησε ν' ἀπαλλαγῇ διὰ δολοφονίας. Τοῦτο μαθὼν ὁ Δημήτριος, προέλαβε τὸν μοχθηρὸν νεανίαν καὶ, συνεντεύξεως μεταξὺ αὐτῶν γενομένης εἰς Λά-

ρισαν, διέταξε τὸν φόνον αὐτοῦ· μεθ' ὃ ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ὅστις οὐδεμίαν εἶχε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον υπόληψιν, εὐχερῶς μετέστη πρὸς Δημήτριον καὶ ἀνηγόρευσεν αὐτὸν βασιλέα, 294.

Τοιοῦτοτρόπως ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ αἰματοφύρτου τῆς Μακεδονίας θρόνου ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς καὶ ἐξέλιπεν ἡ γενεὰ ἐκείνη τῶν δολοφόνων ἢ παραχθείσα ἀπὸ τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ Ἀντιπάτρου, ἦτοι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κάσσανδρος καὶ οἱ τούτου υἱοὶ Ἀντίπατρος καὶ Ἀλέξανδρος. Ἐξ ὅλου τοῦ οἴκου αὐτοῦ μόνη ἡ Φίλα, ἀδελφὴ μὲν τοῦ Κασσάνδρου, σύζυγος δὲ τοῦ Δημητρίου, ἀνεδείχθη χρηστὴ καὶ εὐγενὴ ἀληθῶς ἔχουσα αἰσθήματα. Ὁ Δημήτριός εἶχεν αἰείποτε παραμελήσει αὐτὴν, προτιμήσας ἄλλας συζύγους καὶ ἑταίρας· οὐδὲν ἦπτον ἡ Φίλα δὲν ἔπαυσεν ἀγαπῶσα αὐτὸν καὶ πιστὴ διατελοῦσα. Ὅτε δὲ πολιορκούντος τοῦ Δημητρίου τὴν Σπάρτην, ὁ Πτολεμαῖος ἐπετέθη κατὰ τῆς νήσου Κύπρου, αὐτὴ ὑπερασπίσθη γενναίως τὸ κτῆμα τοῦτο· καὶ ἔπεσε μὲν ἐπὶ τέλους αἰχμάλωτος εἰς χεῖρας τοῦ Πτολεμαίου, ἀλλ' ἄμα μετ' ὀλίγον ἐλευθερωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὸν ἄπιστον σύζυγον, καὶ χάριν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, λησμονήσασα ὅσας πικρίας ὑπέστη παρὰ Δημητρίου, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχὴν αὐτοῦ, διότι οἱ Μακεδόνες δὲν ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Δημήτριον εἰμὴ καθὼ γαμβρὸν τοῦ τοσοῦτον ἀγαπητοῦ παρ' αὐτοῖς διατελέσαντος Ἀντιπάτρου.

Κατὰ δυστυχίαν ὁ Δημήτριος δὲν ἤρκειτο εἰς τὸ νέον αὐτοῦ κράτος, τὸ ὅποῖον ἐν τούτοις δὲν ἦτο λόγου ἀνάξιον· ναὶ μὲν εἶχεν ἀποβάλει τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Κύπρον, ἦρχεν ὅμως τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἦτοι σχεδὸν ὅλου τοῦ βασιλείου ὅπερ ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου Φίλιππος, μετὰ τοσοῦτους καὶ τηλικούτους ἀγῶνας, μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου εἶχε κατορθώσει ν' ἀπαρτίσῃ. Ἀλλ' ὁ Δημήτριος ἔσωζε τὰ ὄνειρα τοῦ πατρὸς, περιεφρόνει τὴν Μακεδονίαν, ἦτο δυσπρόσοδος καὶ τραχὺς πρὸς τοὺς προσερχομένους. οὐ μόνον δὲν ἀνεγίνωσκε τὰς ἀναφορὰς τῶν ὑπηκόων, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον αὐτῶν τὰς ἔρριπτεν εἰς τοὺς δρόμους, ἐνταύτῳ δὲ κατεπίεζε τὸν τόπον συντηρῶν αὐτὴν πολυτελεστάτην καὶ παρασκευάζων στόλον καὶ στρατὸν ὑπέρογκον ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ἀσιανὸν τοῦ πατρὸς κράτος. Ἐκ τούτων ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ κατήντησεν, ὡς ἐκ τῶν τρόπων ἐκείνων,

τοσοῦτον ὀλίγον ἀσφαλῆς, ὥστε, νοσήσαντος αὐτοῦ ποτε, ἐν ἔτει 289, ὁ τῆς Ἡπείρου βασιλεὺς Πύρρος ἐμβαλὼν κατέλαβε πᾶσαν σχεδὸν τὴν χώραν ἀμαχητί. Καὶ ἐξέβαλε μὲν τὸν Πύρρον ὁ Δημήτριος, ἅμα ἀναλαβὼν ἐκ τῆς νόσου, ἀλλ' ἐξηκολούθησε κατὰθλίβων τοὺς ὑπηκόους καὶ συμπληρῶν τὰς παραλόγους πολεμικὰς παρασκευάς. Εἶχε δὲ ἤδη συγκροτήσει στόλον 500 πλοίων καὶ στρατὸν 112,000 ἀνδρῶν, καὶ ἦτο ἔτοιμος νὰ ἐκπλεύσῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, ὅτε διὰ μιᾶς ἀπεδείχθη ἡ ματαιότης ὄλων ἐκείνων τῶν βουλευμάτων καὶ ἐπιχειρημάτων. Ὁ Σέλευκος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λυσίμαχος, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους, ἐπανελάβον τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν, προσελθόντες εἰς αὐτὴν καὶ τὸν Πύρρον καὶ ἐπετέθεισαν πανταχόθεν κατὰ τοῦ κοινοῦ αὐτῶν ἐγθροῦ. Ὁ Λυσίμαχος ἐνέβαλεν ἀπὸ βορρᾶ, ὁ Πύρρος ἀπὸ δυσμῶν, ὁ Πτολεμαῖος ἐπεμψε τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος ἵσως εἶχον συνεννοήσεις καὶ μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Δημητρίου. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἅμα ἐπλησίασαν οἱ ἐχθροὶ, ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ἐγκατέλιπε τὸν βασιλέα, ἀναγκασθέντα νὰ σώσῃ ἑαυτὸν διὰ τῆς φυγῆς. Οὕτως, ἐν ἔτει 287, μετὰ ἑπταετῆ ἐν Μακεδονίᾳ βασιλείαν, ἀπέβαλεν αὐτὸς ὁ Δημήτριος τὴν ἀρχὴν καὶ ἀπῆλθεν ὑπὸ πάντων ἐγκαταλελειμμένος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ εὐγενὴς Φίλα, μὴ ἀνεγομένη νὰ ἴδῃ αὐτὸν αὐτὴς ἰδιώτην καὶ φυγάδα, ἀπέθανε πιούσα φάρμακον, τὴν δὲ Μακεδονίαν διένειμαν πρὸς ἀλλήλους ὁ Πύρρος καὶ ὁ Λυσίμαχος.

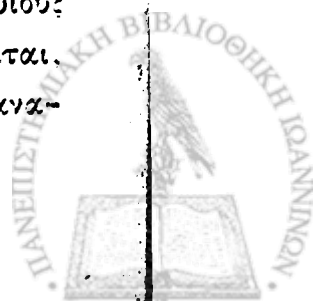
Ταύτην τὴν εὐκαιρίαν ἤρπασεν ὁ καλὸς καγαθὸς Ἀθηναῖος Ὀλυμπιόδωρος, ἵνα ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς καὶ πρόσβαλὼν αὐτὴν ἠνάγκασε ν' ἀπέλθῃ. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεφάνη ἐνώπιον τῶν Ἀθηνῶν ὁ Δημήτριος μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν, ἠναγκάσθη ὁμῶς νὰ ὑποχωρήσῃ ἄπρακτος. Τότε ἐγκαταλιπὼν τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις εἰς τὸν υἱὸν Ἀντίγονον τὸν Γονατᾶν, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν ἠδύνατο περὶ μικρὰ νὰ ἐνδιατρίβῃ, ἀνεχώρησεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας μετὰ 11,000 ἀνδρῶν. Ὁ Λυσίμαχος, εἰς τοῦ ὁποῦ τὰς κτήσεις ἐνέβαλε, διέτριβεν εἰς Μακεδονίαν· ἀλλ' ὁ γενναῖος αὐτοῦ υἱὸς Ἀγαθοκλῆς, ὅστις διετέλει ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχὼν στρατοῦ ἀξιολόγου, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ Δημητρίου ἅμα ἀποθιβάσθέντος. Ὁ Ἀγαθοκλῆς ἀπέφυγε πάντα κρίσιμον πρὸς τὸν ἀπληπισμένον ἀντίπαλον αὐτοῦ ἀγῶνα, ἀπέκοψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐστέρησε τροφῶν καὶ ἀδιακόπως καταδιώκων

καὶ παρενοχλῶν ἔφερον αὐτὸν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν. Ὁ Δημήτριος, ἀποβαλὼν οὕτω ἐντὸς μικροῦ καὶ ἐπὶ μχταίῳ ὀκτακισχιλίου ἀνδρας, κατέφυγεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁμως περιέστη εἰς τοσαύτας συμφοράς, ὥστε ἐδέησε ν' προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Σελεύκου. Ὁ δὲ, γενναιοφρόνως φερόμενος, διέταξε τοὺς περὶ τὰ μεθόρια στρατηγούς νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτὸν φιλικῶς καὶ νὰ προμηθεύσωσιν αὐτῷ τ' ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, δικαίως ἢ ἀδίκως, παρήχθη καὶ μεταξὺ Σελεύκου καὶ Δημητρίου ἀμοιβαία διχόνοια· ὁ Σέλευκος ἀπήτησε παρὰ τοῦ Δημητρίου ὁμήρους· ὁ Δημήτριος, μὴ πειθόμενος εἰς τοῦτο, ἐπεχείρησεν ἐχθροπραξίας τινὰς κατὰ Σελεύκου, κατετροπώθη ὁμως, ἐννοεῖται, εὐχερῶς ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ τῆς Ἀσίας δυνάστου, ἠθέλησεν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ νὰ γίνῃ αὐτόχειρ, διεκωλύθη ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τελευταῖον ἐπέτρεψεν ἐκείνῳ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἐν ἔτει 286. Ὁ Σέλευκος προσήνεχθη πάλιν πρὸς αὐτὸν βασιλικῶς, ἔδωκεν αὐτῷ ὄχυράν τινα πόλιν πρὸς κατοικίαν, παρεῖχε δαψιλῶς τὰ πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτοῦ ἀναγκαῖα χρήματα, καὶ ἐφρούρει μὲν τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἰκανὴν ἐλευθερίαν. Ἐνταῦθα διέτριψεν ὁ Δημήτριος τὰ τρία τελευταῖα τοῦ ποικίλου αὐτοῦ βίου ἔτη, κατατρίβων τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς μὲν περὶ θήρας καὶ δρόμους, ἔπειτα δὲ, νωθρότερος γενόμενος, περὶ πότους καὶ κύβους, μέχρις οὗ νοσήσας ἀπέβιωσε τῷ 283 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 54. Ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος, δαναϊζόμενος εἰκόνα τινὰ τοῦ Σοφοκλέους, παραβάλλει εὐφυῶς τὰς παραδόξους τροπὰς καὶ ἀδιαλείπτους ἀυξήσεις καὶ φθίσεις τῆς τοῦ Δημητρίου τύχης πρὸς τὴν ὕψιν τῆς σελήνης, ἥτις οὐδὲ δύο νύκτας συνεχεῖς δύναται νὰ διατηρήσῃ μορφὴν μίαν, ἀλλ' ἐξ ἀδήλου πρῶτον ἔρχεται νέα, καὶ κατὰ μικρὸν αὐξάνει μέχρις οὗ συμπληρωθῇ, καὶ ἔπειτα πάλιν διαρρεῖ καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἔρχεται. Ἡ δὲ παραβολὴ αὕτη δύναται νὰ παρεκταθῇ καὶ εἰς τὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ συμβάντα· διότι αὐτὸς ὁ τοσάκις ὑψωθείς, καὶ τοσάκις πεσὼν, καὶ πάλιν ὑψωθείς, ἀπέθανε μὲν ἐπὶ τέλους ἰδιώτης, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτῆσθαι αὐθις τὴν τῆς Μακεδονίας βασιλείαν.

Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δημητρίου, ὑπέκυψε καὶ ὁ Λυσιμάχος εἰς τὸν Σέλευκον. Ὁ Λυσιμάχος εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν ἐν Θράκῃ ἀρχὴν αὐτοῦ διὰ συνετῶν διατάξεων καὶ εὐτυχῶν πολέμων, εἶχε προσπακτῆσει, ἐπὶ τῆς πτώσεως τοῦ Δημητρίου, τὸ ἥμισυ τῆς Μακεδονίας καὶ εἶχεν ἀφαιρέσει μετ' οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ Πύρρου τὸ ἕτερον τῆς χώρας

ἐκείνης ἡμῖς. Ἄλλ' ἦτο ἤδη πρεσβύτης καὶ ἀσθενῆς καὶ ἔπαθε περὶ
 δυσμᾶς βίου πολλὰς οἰκιακὰς θλίψεις. Ὁ Λυσιμάχος εἶχε τέσσαρας
 συζύγους. Ἡ πρώτη, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν Ὀδρουσῶν οἴκου κατα-
 γομένη, ἔτεκεν αὐτῷ δύο υἱούς, Ἀγαθοκλέα καὶ Ἀλέξανδρον. Ἐκ τῆς
 δευτέρας, τῆς Νικαίας, ἀδελφῆς τοῦ Κασσάνδρου, ἣτις τὸ πρῶτον εἶχε
 συζευχθῆ μετὰ τοῦ Περδίκκου, ἐγέννησέν ὁ Λυσιμάχος δύο θυγατέρας,
 Εὐρυδίκην καὶ Ἀρσινόην, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη συνεζεύχθη τὸν τοῦ
 Κασσάνδρου υἱὸν Ἀντίπατρον, ἡ δὲ δευτέρα τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ
 βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου. Τρίτη αὐτοῦ σύζυγος ἦτο ἡ Περ-
 σὶς Ἀμαστρίς, ἀνεψιᾶ τοῦ βασιλέως Δαρείου τοῦ Κοδομανοῦ, ἣτις
 εἶχε προδιατελέσει σύζυγος πρῶτον τοῦ Κρατεροῦ, καὶ μετὰ τὸν θά-
 νατον αὐτοῦ, τοῦ Διονυσίου τοῦ δυνάστου τῆς ἐν Πόντῳ Ἡρακλείας.
 Ὁ Λυσιμάχος, ὅστις οὐδὲν ἐκτήσατο ἐξ αὐτῆς τέκνον, ἠγάπα αὐτὴν
 περιπαθῶς, ἀλλ' ὁμως, ἐνεκα πολιτικῶν λόγων, συνεζεύχθη προσέτι
 καὶ Ἀρσινόην τὴν Πτολεμαίου, ἐξ ἧς ἐγέννησε τρεῖς υἱούς. Ἀπὸ τοῦ
 τελευταίου τούτου γάμου ἐπήγασαν τὰ δυστυχήματα αὐτοῦ. Καὶ πρῶ-
 τον, ἡ Ἀμαστρίς, μὴ ἀνεχομένη τὴν νέαν ταύτην σύζυγον, μετέβη
 εἰς τὴν ἐν Ἡρακλείᾳ ἡγεμονίαν αὐτῆς, ὅπου ὁμως ἐδολοφονήθη ὑπὸ
 τῶν δύο υἱῶν τοὺς ὁποίους ἔτεκεν ἀπὸ τοῦ Διονυσίου. Ὁ Λυσιμάχος,
 ὅστις ἔσωζεν ἀείποτε τὸ πρὸς τὴν Ἀμαστριν φίλτρον, ἐτιμώρησε τοὺς
 μητραλοίας διὰ τοῦ θανάτου, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐστερήθη τῆς φιλότατης
 τῶν συζύγων, ἐνῶ δὲ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδὲν εἶχε πράξει κα-
 κούργημα, καὶ τοι ἄλλως μὴ διακρινόμενος ἐπ' ἀρετῇ ἢ εὐγενείᾳ τῆς
 ψυχῆς, παρεσύρθη ἤδη ὑπὸ τῆς Ἀρσινόης εἰς δεινὰ ἀνοσιουργήματα.
 Διάδοχος τῆς ἐν Θράκῃ ἡγεμονίας ἦτο ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὅστις πρὸ καιροῦ
 εἶχε λάβει σύζυγον ἑτέραν τοῦ Πτολεμαίου θυγατέρα, τὴν Λυσάνδραν,
 ἑτεροθαλῆ ἀδελφὴν οὖσαν τῆς Ἀρσινόης· εἶχε δὲ ἡ Λυσάνδρα ἀμφιθαλῆ
 ἀδελφὸν Πτολεμαῖον, τὸν ἐνεκα τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρος ἐπικλη-
 θέντα Κεραυνόν, ὅστις, διωχθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐξ Αἰγύπτου, εἶχε
 τύχει εὐμενοῦς δεξιῶσεως ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Λυσιμάχου. Ἡ Λυσάνδρα
 λοιπὸν καὶ ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, καθὸ τέκνα ἀπεχθοῦς μητριᾶς,
 ἐμισοῦντο ὑπὸ τῆς Ἀρσινόης καὶ ἀνταπέδιδον αὐτῇ τὰ ἴσα· ἐμίσει δ'
 ἐνταῦτῳ ἡ Ἀρσινόη καὶ τὸν Ἀγαθοκλέα, διότι ἡ βασιλεία προέκειτο
 νὰ μεταβιβασθῆ οὐχὶ εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα, ἀλλὰ εἰς τοὺς υἱούς
 αὐτοῦ καὶ τῆς ἑτεροθαλοῦς ἐκείνης ἀδελφῆς· καὶ πλὴν τούτου, λέγεται,
 ὅτι δηλώσασά ποτε τὸν ἔρωτα αὐτῆς πρὸς Ἀγαθοκλέα, μετ' ἀγανα-

κτῆσεως ὑπὸ τούτου ἀπεκρούσθη. Ἄπαντα λοιπὸν τὰ σφοδρότερα πάθη, φιλαρχία, οικογενειακὰ μίση καὶ ἔρωσ ἀποτυχῶν, συνέδραμον εἰς τὸ νὰ ἐξαγριώσωσι τὴν Ἀρσινόην μέχρι μανίας. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἠδυνήθη αὕτη νὰ προσλάβῃ συνεργὸν τῶν ἐπιβουλευμάτων τὸν Πτολεμαῖον τὸν Κεραυνὸν, ὅστις ἀπετροπιάζετο μὲν τὴν Ἀρσινόην, ἀλλ' ἐποφθαλμιῶν ἔκτοτε εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας καὶ κακοηθέστατος ὢν, ἀσμένως ἐπελήφθη τῆς περιστάσεως τοῦ νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὸν ἄνδρα ὃν εὐλόγως ἐθεώρει ὡς τὸ κύριον εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ πρόσκομμα. Τοιοῦτον λοιπὸν προσλαβοῦσα σύμμαχον ἡ Ἀρσινόη, ἐσυκοφάντησε τὸν Ἀγαθοκλέα παρὰ τῷ πατρὶ, κατέπεισε τὸν ἀσθενῆ τοῦτον γέροντα, ὅτι ὁ ἄριστος ἐκεῖνος τῶν υἱῶν, πονηρὰ μελετᾷ κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπέτυχεν ὥστε ὁ Λυσιμάχος νὰ διατάξῃ τὴν ἀπαγχόνισιν τοῦ υἱοῦ τούτου.

Ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς καὶ ὑπὸ πάντων ἀγαπωμένου Ἀγαθοκλέους, ἐπροξένησε κοινὴν δυσαρέσκειαν, ἣτις ἠύξησε τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Λυσιμάχος, παραπειθόμενος ὑπὸ τῆς ἀχρείας ἐκείνης γυναικὸς, παρεξेत्रάπη εἰς μυρίας ἄλλας καταδιώξεις, μάλιστα ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, τὴν ὁποίαν ἐπὶ μακρὸν εἶχε διοικήσει ὁ Ἀγαθοκλῆς καὶ ὅπου πολλοὶ ἤδη αὐτοῦ φίλοι καὶ ὄπαδοὶ ἐθανατώθησαν. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀγαθοκλέους Λυσάνδρα καὶ ὁ ἀμφιθαλῆς τούτου ἀδελφὸς Ἀλέξανδρος μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν παρὰ Σελεύκῳ, εἰς ὃν κατέφυγον πολλοὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατοῦ καὶ ἰδίως ὁ φύλαξ τῶν ἐν Περγᾶμῳ θησαυρῶν τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρος, ὅστις παραλαβὼν 9,000 ταλάντων ἀπῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Βαβυλωνίας καὶ Συρίας. Ἐτύχον δὲ πάντες προθύμου παρ' αὐτῷ δεξιώσεως, διότι ὁ Σέλευκος πρὸ καιροῦ ἐμελέετο νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ τὸ μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸ ἄλλοτε ἐπιτραπὲν εἰς τὸν Λυσιμάχον, καὶ ἔβλεπε πρὸς τοῦτο ἐπιτηδειοτάτην τὴν προκειμένην εὐκαιρίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ, τῷ 283, ἀπέθανεν ὁ γέρον βασιλεὺς τῆς Λιγύπτου Πτολεμαῖος ὁ Σωτῆρ, ὅστις, ὡς φαίνεται, περιέστελλεν ἐνόσῳ ἔζη τὰς κατακτητικὰς ὁρμὰς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀσίας.

Ἐντεῦθεν ὁ Λυσιμάχος εἶδεν ἑαυτὸν αἰφνης δεινῶς ἀπὸ τοῦ Σελεύκου κινδυνεύοντα, καὶ, τὸ φοβερότερον, εἶχε συγχρόνως σχεδὸν βεβαιωθῆ ὅτι ἀδίκως ἐθανάτωσε τὸν υἱόν. Ἀρξάμενου δὲ τοῦ πολέμου παρεδίδοντο αἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεις, ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης, εἰς τὸν Σέλευκον, ὥστε ὁ Λυσιμάχος ἠναγκάσθη νὰ μεταβῆ αὐτὸς εἰς τὴν Ἀσίαν

ἵνα ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὄλων κύβον. Καὶ ἀπαντηθέντων τῶν δύο στρατῶν περὶ Φρυγίαν τὴν ἐφ' Ἑλλησπόντῳ, ἐν θέρει τοῦ 281, εἰς Κύρου πεδῖον, ὁ μὲν Λυσιμάχος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καιρίως ἐπληρώθη, ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ κατετροπώθη ὀλοσχερῶς. Ὁ νεκρὸς τοῦ βασιλέως, εἶχε μείνει ἀπαρατῆρητος εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης μέχρις οὗ, μετὰ πολλὰς ἡμέρας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ κηδεύσῃ αὐτὸν πρεπόντως. Οὐδὲ ἤθελεν εὑρεθῆ τὸ σῶμα ἐὰν κύων πιστὸς δὲν παρέμενε παρ' αὐτῷ διαφυλάττων τὸν νεκρὸν ἀπὸ τῶν ὀρνέων καὶ τῶν θηρίων. Καὶ ὁ μὲν Ἀλέξανδρος μετακομίσας τὸ λείψανον εἰς Λυσιμάχειαν τὴν ἐν Θράκῃ, ἤγειρεν αὐτόθι μνημεῖον εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, τὸν ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν 80 πεσόντα· ὁ δὲ Σέλευκος, διαβάς τὸν Ἑλλησποντον, μικρὸν μετὰ τὴν μάχην, καθυπέταξε καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀντιπάλου κτήσεις.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Σέλευκος δὲν ἀπήλαυσε ἐπὶ πολὺ τὸν ὕπατον τοῦτον βαθμὸν τῆς εὐτυχίας, διότι εἶχε θρέψῃ ὄφιν εἰς τοὺς κόλπους του. Εἰς ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἔφυγον ἀπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ Λυσιμάχου πρὸς τὸν Σέλευκον ἦτο καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, φοβούμενος εἴτε τὴν ὀργὴν τοῦ Λυσιμάχου, ὅστις εἶχε μάθει τὴν ἀθωότητα τοῦ Ἀγαθοκλέους, εἴτε τὴν καταδίωξιν τοῦ ἰδίου πατρὸς, τοῦ γέροντος βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὅστις ἐπ' ἐσχάτων εἶχεν ἔλθει εἰς φιλικὰς πρὸς τὸν Λυσιμάχον σχέσεις. Ὅπως δὴ ποτε ἔτυχεν εὐμενοῦς παρὰ Σελεύκῳ δεξιῶσεως καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπὶ Θράκην καὶ Μακεδονίαν τελευταίαν στρατείαν του. Ἐνταῦθα δὲ καταρραδιουργεῖ τὸν στρατὸν τοῦ Σελεύκου, τοῦ μὴ συνεπαγαγόντος μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Εὐρώπην εἰμὴ στρατιώτας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Ἀγαθοκλέους, τοὺς ὁποίους ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, ἔχων ἀρχαίας πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, εὐχερῶς ἔπεισε περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ξένου δυνάστου ἵνα διασώσωσι τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Μεθ' ὃ ὁ μοχθηρὸς οὗτος ἄνθρωπος δολοφονεῖ τὸν Σέλευκον, 280, ἀπέρχεται ἀμέσως εἰς Λυσιμάχειαν, ἀναγορεύεται αὐτόθι βασιλεὺς Θράκης, ἐπελθὼν δὲ εἰς Μακεδονίαν μετὰ στρατοῦ, ἀναγνωρίζεται βασιλεὺς καὶ ὑπὸ τῶν Μακεδόνων. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέθανεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τῶν Σελευκιδῶν κράτους, εἰς ἡλικίαν 73 ἐτῶν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος, Ἀντίοχος ὁ Α', ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ γινώσκων τὸν μὲν Πτολεμαῖον τῆς Αἰγύπτου πρόθυμον νὰ ἔλθῃ εἰς

βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ, τὸν δὲ νέον τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας δυνάστην παραιτήσαντα πᾶσαν ἐπὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀξίωσιν, τοὺς δὲ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπιχωρίους ἡγεμόνας ἀποκρούοντας ἤδη πᾶσαν διὰ τῶν χωρῶν αὐτῶν διάβασιν, προετίμησε μετ' οὐ πολὺ νὰ εἰρηνεύσῃ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ Πτολεμαῖον τὸν Κεραυνὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης.

Ὁ νέος οὗτος βασιλεὺς, ὅπως διὰ κακουργίας κατέλαβε τὴν ἀρχὴν, οὕτω διὰ κακουργίας ἠθέλησε ν' ἀσφαλίσῃ αὐτήν. Τί ἀπέγιναν ἢ τοῦ Ἀγαθοκλέους χήρα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς, εἶναι ἄδηλον· ἀλλ' ἢ τοῦ Λυσιμάχου σύζυγος Ἀρσινόη, ἢ τοῦ Πτολεμαίου Κεραυνοῦ ἑτεροθαλῆς ἀδελφή, εἶχε καταφύγει μετὰ τῶν υἱῶν εἰς τὴν ὄχυρὰν Κασσανδρείαν. Ὁ Πτολεμαῖος, διὰ νὰ γίνῃ κύριος τοῦ φρουρίου τούτου καὶ τῶν παιδῶν τοῦ Λυσιμάχου, προτείνει εἰς τὴν ἑτεροθαλῆ αὐτοῦ ἀδελφὴν νὰ λάβῃ αὐτὸν σύζυγον, ὑποσχόμενος ἐνόρκως νὰ θεωρήσῃ τὸ κράτος ὡς κτῆμα τῶν τέκνων αὐτῆς καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν νὰ ἄρξῃ. Οἱ τοιοῦτοι μεταξὺ ἀδελφῶν γάμοι ἀναφαίνονται ἤδη συχνότατοι παρὰ τοῖς διαδόχοις τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πείθεται λοιπὸν ἢ Ἀρσινόη· ἅμα ὅμως τελεσθέντων τῶν γάμων καὶ περιελθούσης τῆς Κασσανδρείας εἰς χεῖρας τοῦ Πτολεμαίου, φονεύει οὗτος τὰ τέκνα τῆς Ἀρσινόης εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καὶ φυλακίζει αὐτὴν ταύτην εἰς τὴν Σαμοθράκην, ὅθεν μετ' οὐ πολὺ διαφυγοῦσα εἰς Αἴγυπτον συνεζεύχθη ἢ Ἀρσινόη αὐτόθι τὸν ἕτερον αὐτῆς ἀδελφὸν Πτολεμαῖον τὸν Β', τὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος βασιλεύσαντα τῆς Αἰγύπτου. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ ἐφαίνετο πανταχόθεν ἀσφαλισθὲν. Ὁ Πτολεμαῖος τῆς Αἰγύπτου ἦτο σύμμαχος αὐτοῦ· ὁ Ἀντίοχος τῆς Ἀσίας εἶχε συνομολογήσει εἰρήνην πρὸς αὐτόν· οἱ τοῦ Λυσιμάχου παῖδες εἶχον φονευθῆ· ὁ τῆς Ἠπείρου βασιλεὺς Πύρρος εἶχεν ἀπέλθει περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἰς Ἰταλίαν, ἵνα βοηθήσῃ τοὺς Ταραντίνους κατὰ τῶν Ῥωμαίων· ὁ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ υἱὸς Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς, κατέγων ἱκανὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς Πελοποννήσου, καὶ σύμμαχος ὢν τῶν μαχίμων Αἰτωλῶν, ἦτο βεβαίως ἀντίπαλος ἐπικίνδυνος· ἀνεχαιτίζετο ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἐπεχείρησαν τότε νὰ πολεμήσωσιν αὐτὸν ἐπ' ὀνόματι τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας· καὶ οὐδὲν μὲν λόγου ἄξιον κατώρθωσαν, ἀλλὰ περιέσπασαν ὅπωςδῆποτε τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ· ὥστε ἐνομίζετο ὅτι ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνὸς οὐδαμῶθεν φοβεῖται κίνδυνον.

νόν τινα, ὅτε αἰφνης ἀπροσδόκητος καὶ φοβερὸς ἐπεφάνη κατ' αὐτοῦ πολέμιος.

Ὁ ὅλως ἀπροσδοκῆτως τῶντι ἐπελθὼν οὗτος πολέμιος, ἦσαν οἱ λεγόμενοι Κελτοὶ ἢ Γαλάται. Οἱ Γαλάται εἶναι οἱ ἀρχαιότατοι γνωστοὶ κάτοικοι τῶν δυτικωτέρων τῆς Εὐρώπης χωρῶν, ἦτοι τῆς μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἐνῶ δὲ, καθὸ ἀποτελοῦντες κλάδον τῆς ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἐξ Ἀσίας ἐπῆλθον ποτε εἰς τὰς ἐσχατίας ἐκεῖνας τοῦ ἡμετέρου τῆς γῆς μέρους, ἔπειτα, ἀπὸ τῆς 6 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισαν παλινδρομοῦντες πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν· καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπώκησαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνέβαλον εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν, τὴν Ἑλβετίαν, τὴν μεσημβρινὴν Γερμανίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας, κατὰ τὴν 4 π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐπεφάνησαν καὶ εἰς τὰ βορειότερα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου. Ἐν ἔτει 335, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὸν Ἰστρον, ἦλθον πρὸς αὐτὸν Γαλατῶν πρέσβεις καὶ συνωμολόγησαν εἰρήνην, ἣν βραδύτερον, ἐν ἔτει 323, ἀνενέωσαν διὰ δευτέρας πρεσβείας πεμφθείσης ὑπ' αὐτῶν εἰς Βαβυλῶνα (σελ. 145). Ἐπὶ τῶν διαδόχων νέα Γαλατικὰ φύλα ἐπήρχοντο ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς βορειοτάτας τῆς χερσονήσου ἡμῶν χώρας, ἰδίως δὲ περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὕρισκόμεθα, διότι τότε καὶ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ στίφη κατατροπωθέντα τῷ 284 ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς. Τὰ κατὰ τὰς χώρας τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Αἴμου εἶχον ἤδη ἐπιτηδειότατα πρὸς τὰς ληστρικὰς ἐκεῖνας ἐπιδρομὰς. Ὁ Λυσιμάχος, περισπώμενος περὶ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς ἔτη ὑπὸ τῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας προεξεθέσαμεν καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ μικρῇ Ἀσίᾳ πολέμου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ ἀρκτικά τοῦ κράτους σύνορα. Οἱ Γαλάται ἐγίνωσκον, ὡς φαίνεται, τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν πραγμάτων, διὸ καὶ ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην μεγάλην ἐπιδρομὴν οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, εἰς τὸ τοῦ Πύρρου βασιλεῖον, ἀλλὰ πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τῆς Θράκης. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μαθόντες τὴν μεγάλην τοῦ αὐτόθι ἐλληνικοῦ βασιλείου δύναμιν, δὲν ἐτόλμησαν νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω. Ἀμέσως ὁμῶς ἔπειτα ἐπῆλθον αἱ γνωσταὶ δειναὶ ἀνωμαλίαι, ὁ θάνατος τοῦ Λυσιμάχου, ὁ θάνατος τοῦ Σελεύκου, οἱ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι ἐμφύλιοι ἀγῶνες μεταξὺ Σπαρτιατῶν, Αἰτωλῶν καὶ Ἀντιγόνου, ἢ εἰς Ἰταλίαν διαπεραιώσις τοῦ Πύρρου· ὥστε τότε ἀναριθμητὰ Γαλατῶν στίφη εἰς νέας ἐφόρμησαν ἐπιδρομὰς, οἱ μὲν ὑπὸ

Κερέθριον πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τῆς Τριβαλλῶν καὶ Θρακῶν χώρας, οἱ δὲ ὑπὸ Βρέννον καὶ Ἀχιχώριον κατὰ τῆς Παννονίας, οἱ δὲ ὑπὸ Βέλγιον κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνὸς φαίνεται περιφρονήσας πλέον τοῦ δέοντος τοὺς βαρβάρους αὐτοὺς καὶ μὴ ἀντιπαρατάξας εἰς αὐτοὺς ἀποχρῶσαν δύναμιν, ὅθεν, συγκροτηθείσης ἐν ἀρχῇ νοεμβρίου 280 μάχης, οἱ Μακεδόνες κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς. ἔπεσε δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ αὐτὸς ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός.

Οἱ Γαλάται γίνονται τότε κύριοι τῆς ὑπαίθρου κατὰ τὴν Μακεδονίαν χώρας καὶ πορθοῦσιν αὐτὴν ἀνηλεῶς. Μελέαγρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ, ἀναγορεύεται βασιλεὺς, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ σώσῃ τὴν χώραν καὶ ἀποβάλλεται ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, προχειρισάντων βασιλέα τὸν Ἀντίπατρον, συγγενῆ τινα τοῦ Κασσάνδρου ἢ τοῦ Λυσιμάχου, ὅστις ὅμως, ἀνεπιτήδειος ὢν πρὸς τὸν πόλεμον, καθαιρεῖται ὡσαύτως μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀναλαμβάνει δὲ τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνα ὁ εὐπατρίδης μακεδὼν Σωσθένης, ὅστις καὶ κατορθώνει τῶντι νὰ ἐξελάσῃ τοὺς βαρβάρους εἰς Παννονίαν καὶ Θράκην. Οἱ εὐγνώμονες Μακεδόνες ἠθέλησαν ἤδη ν' ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀλλ' οὗτος ἀπεποιήθη τὸ διάδημα καὶ ἠρκέσθη εἰς τὸ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας ἀξίωμα.

Ἐν τούτοις τὰ περὶ τὸν Βρέννον στίφη, μαθόντα ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Βέλγιον ὀπίσον πλουσίαν λείαν εὐρον οὗτοι ἐν Μακεδονίᾳ, ὤρμησαν, ἐν ἔαρι τοῦ 279, καὶ ταῦτα ἐπὶ τὴν αὐτὴν χώραν, συμποσούμενα, ὡς λέγεται, εἰς 200,000 περίπου μαχίμων ἀνδρῶν καὶ συνεπαγόμενα, κατὰ τὸ ἔθος, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τοὺς παιδας. Ἀφοῦ δὲ ἐλεηλάτησαν αὐθις τοὺς ἀγρούς καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι τὰς ὀχυρὰς πόλεις, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα πρὸς μεσημβρίαν διὰ τῆς Θεσσαλίας. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία συνεκίνησε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα τὴν κατὰ πρῶτον κινδυνεύουσαν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἐνταῦθα αἱ πλείσται πολιτεῖαι ἦσαν αὐτόνομοι, διότι ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατῆς ἤρχε κυρίως πολλῶν πελοποννησιακῶν πόλεων καὶ χωρῶν, ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ δὲν κατεῖχεν ὡς φαίνεται, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, εἰμὴ μόνην τὴν Εὐβοίαν. Ἐσπευσαν λοιπὸν νὰ συμμάχῃσωσι κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς πᾶσαι αἱ ἐλεύθεραι τῆς μέσης Ἑλλάδος πολιτεῖαι, ἡ Αἰτωλία, ἡ Βοιωτία, ἡ Λοκρίς, ἡ Φωκίς, τὰ Μέγαρα καὶ αἱ Ἀθηναίαι, καὶ ἀνέθεσαν τὴν ἡγεμονίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπεμψε δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικουρίαν καὶ ὁ Ἀντίγο-

νος, ἀνδρῶν πεντακοσίων, καὶ ὁ τῆς Συρίας βασιλεὺς Ἀντίοχος πεντακοσίων ἐπίσης ἀνδρῶν. Κάλλιππος ὁ Μοιροκλέους, Ἀθηναῖος, ἐστρατήγησε τοῦ ἐλληνικοῦ τούτου στρατοῦ, ὅστις, συγκείμενος ἐξ 27,000 ἀνδρῶν, τοῦ μὲν Σπερχεῖοῦ τὰς διαβάσεις δὲν ἠδυνήθη νὰ φυλάξῃ, κατέλαβε δὲ τὰς Θερμοπύλας, ἔχων παρ' αὐτῶ καὶ ἰκανὴν ναυτικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ὁ Βρέννος ὁ τῶν Γαλατῶν ἡγεμῶν, διὰ νὰ χωρίσῃ τοὺς Αἰτωλοὺς ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, πέμπει μοῖραν ἀξιόλογον εἰς Αἰτωλίαν· καὶ τῶντι οἱ Αἰτωλοὶ, ἅμα ἀκούσαντες τοῦτο, ἀναχωροῦσιν εἰς 7,000 συμποσούμενοι, ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου οἴκαδε. Τότε ὁ Βρέννος παραλαβὼν ἑτέραν τοῦ στρατοῦ μοῖραν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων δι' αὐτῆς ἐκείνης τῆς πλαγίας ὁδοῦ, ἣν πρὸ 200 ἐτῶν ἠκολούθησαν οἱ Πέρσαι ὑπὸ τοῦ Ἐφιάλτου ὀδηγούμενοι (σελ. 412 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου). Καὶ συνέβη ἐνταῦθα ἤδη ὅ,τι εἶχε συμβῆ ἄλλοτε· δηλαδὴ ἡ δίοδος ἐφυλάττετο μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων, ἀλλ' οὗτοι, ἀπροσδοκῆτως ἐξόπισθεν καταληφθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι, καὶ μετ' ὀλίγον ἰδόντες ἑαυτοὺς πανταχόθεν κυκλωθέντας δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ καταφυγόντες εἰς τὸν παρακείμενον στόλον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέστρεψαν ἕκαστοι εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Βρέννος, εἰσελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν πρὸς τοὺς Δελφοὺς, οἵτινες, εἶχον μὲν ληστευθῆ πρὸ 70 περίπου ἐτῶν ἐπὶ τοῦ φωκικοῦ πολέμου, ἀλλ' ἀνέκτησαν ὡς φαίνεται ἐν τῷ μεταξῦ, ἢ τοῦλάχιστον ἐφημίζοντο ὅτι ἀνέκτησαν, θησαυροὺς ἀξίους λόγου. Ἐνταῦθα ὁμως οἱ Γαλάται, περιπεσόντες εἰς πόλεμον ὀρεινόν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ· καὶ ἀφοῦ ἔπαθον ζημίας μεγάλας, εἶδον δὲ πεσόντα καὶ αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Βρέννον, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ ἀνέκαμψαν ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Κομοντόριον, διὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Θράκην, ἀδιακόπως πολεμούμενοι ὑφ' ὅλων τῶν λαῶν τοὺς ὁποίους πρὸ μικροῦ ἐλεηλάτησαν. Ἐκεῖ εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ἐν τῷ μεταξῦ συνέρρευσαν καὶ ἄλλα Γαλατῶν στίφη, ἱδρυσαν οὗτοι ἰδίον βασίλειον, τὴν λεγομένην Τύλην, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον διὰ τῶν κατακτήσεων ἐξηπλώθη, ὥστε κατέστησεν ὑποτελῆ φόρου καὶ αὐτὴν τὴν ἰσχυρὰν πόλιν τοῦ Βυζαντίου. Τὸ βασίλειον τοῦτο, τοῦ ὁποίου πρῶτος βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Κομοντόριος διήρκεσεν 60 περίπου ἔτη, μέχρις οὗ, ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἡγεμόνος Καυάρου, ἐπανέστησαν οἱ Θράκες, καὶ καταλύσαντες τὴν ξενικὴν ἐκείνην κυριαρχίαν, ἀνέκτησαν τὴν πάλαι αὐτονομίαν.

Ἀλλ' οἱ Γαλάται κατέλιπον καὶ ἕτερα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔχνη. Ὁ

γενναῖος τῆς Μακεδονίας στρατηγὸς Σωσθένης εἶχεν ἀποθάνει περὶ τὰ τέλη τοῦ 279. Τότε νέα προέκυψεν αὐτόθι ἀναρχία, ἐκ τῆς ὁποίας ὠφελούμενος ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἐπῆλθεν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ κατέλαβε, περὶ τὰ μέσα τοῦ 278, τὴν πάτριον βασιλείαν, ἣν καὶ διέσωσεν ἔκτοτε, καταλιπὼν εἰς τοὺς ἀπογόνους. Εἰς τὴν ἐξασφάλισίν αὐτοῦ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῆς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Βιθυνίας, Νικομήδης Α΄, περὶ οὗ πλειότερά τινα θέλομεν εἶπει μετ' οὐ πολὺ, θεωρῶν ἑαυτὸν κινδυνεύοντα ἀπὸ τοῦ Ἀντιόχου τῆς Συρίας, ἔλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ γαλατικά τινα στίφη, περὶ τὸν Ἑλλήσποντον πρότερον ληστρικῶς πλανώμενα. Τὰ στίφη ταῦτα, κατόπιν τῶν ὁποίων ἐπῆλθον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ Γαλάται, διετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν λεηλατοῦντα διαφόρους χώρας τῆς χερσονήσου· ἔπειτα δὲ κατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν κληθεῖσαν Γαλατίαν. Τοιοῦτο τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τῶν Γαλατῶν, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἀπὸ δυσμῶν καὶ βορρᾶ βάρβαροι, οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπισκεφθέντες. Ἐκτοτε μετὰ 500 μόλις περίπου ἔτη ἐπανελήφθησαν τοιαῦται ἄλλων βαρβάρων φυλῶν ἐπιδρομαί, αἵτινες ἔμελλον γὰ διαρκέσωσι πολὺ περισσότερον καὶ νὰ ἐπενεργήσωσι πολὺ σπουδαιότερον εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ τρίτῃ καὶ ἐν τῇ δευτέρῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι.

Διὰ τῆς ἀναβάσεως Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας, συνεπληρώθη ἡ τελευταία ὀριστικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἀπὸ τοῦ κράτους τούτου προέκυψαν ἤδη, ἀντὶ τῶν τεσσάρων βασιλείων τὰ ὁποῖα εἶδομεν ἰδρυθέντα μετὰ τὴν ἐν Ἴψω μάχην, τρία μόνον βασιλεία, τὸ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, τὸ τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους, καὶ τὸ τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοὺς Ἀντιγονίδας· τὸ βασιλεῖον τῆς Θράκης, τὸ ὁποῖον πρό τινας ἠκμαζε διὰ Λυσιμάχου, ἐξέλιπε νῦν παντελῶς μετὰ τοῦ Λυσιμάχου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Καὶ οὐ μόνον τὸ τοῦ Λυσιμάχου γένος, ἀλλὰ καὶ τὸ

τοῦ Κασσάνδρου ἐξηφανίσθη· κατὰ συγκυρίαν δὲ οὐχὶ βεβαίως παράλογον, ἢ τελευταία αὕτη τῶν πραγμάτων ἀποκατάστασις συνέπιπτε μετὸν θάνατον τῶν τριῶν τελευταίων συναγωνιστῶν τοῦ μεγάλου δορικτήτορος, τὸν σχεδὸν σύγχρονον θάνατον τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Λυσίμαχου, τοῦ Σελεύκου. Τεσσαράκοντα πέντε παρήλθον ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου· τεσσαράκοντα πέντε ἔτη ἀδιαλείπτων σχεδὸν ἀγῶνων, τοὺς ὁποίους συνήθως μετ' ἀδιαφορίας διεξερχόμεθα, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀπλᾶ παίγνια τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων τῆς ομάδος τῶν στρατηγῶν τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ἀδίκως τῇ ἀληθείᾳ. Τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα συνετέλεσαν εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα, ὅπως εἰς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα γεγονότα. Ἄλλ' εἶναι πλάνη τὸ νὰ νομίζωμεν ὅτι οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν ὑπηρέτησαν εἰμὴ ἀτομικὰς ὀρέξεις. Ὁ γιγαντώδης ἐκεῖνος ἀγὼν διεξήχθη πρὸ πάντων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους. Τοῦτο τὸ μέγα βούλευμα ἐπεδίωξεν ὁ Περδίκκας· τοῦτο ὁ Εὐμένης· τοῦτο ὁ Ἀντίγονος. Καὶ ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης πάλης, οὐδέποτε οἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου συναγωνισταὶ ἐλησμόνησαν ἕτερον μέγαν σκοπὸν, τὸν σκοπὸν τῆς παγίωσης καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Λιβύης. Δὲν ὑπῆρξαν λοιπὸν ὅλως ἰδιοτελεῖς καὶ ἄγονοι οἱ μακροὶ οὗτοι πόλεμοι οὐδ' οἱ πρωταγωνισταὶ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι μαθηταὶ διδασκάλου ἀπαραμίλλου, ἢ ἀπόστολοι καὶ ἐντολεῖς ἀνάξιοι τοῦ εὐγενεστάτου τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ ἀνάμιξις τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τῶν ἔξεων καὶ θεσμῶν τοῦ ἀσιανοῦ βίου, καὶ ἡ ἀνεύθυνος παντοδυναμία εἰς ἣν περιέστησαν οἱ δυνάσται οὗτοι, παρήγαγον παρ' ἅπασιν μὲν δίκαιαν ἐν πολλοῖς ἀλλοτρίαν τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, παρά τισι δὲ καὶ κακίας οἰκτρᾶς. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Περδίκκας, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Κασσάνδρος, ὁ Λυσίμαχος καὶ αὐτὸς ὁ γέρον Ἀντίγονος ἔβαψαν τὰς χεῖρας αὐτῶν εἰς πράξεις μαιοφόνους, ἀφ' ἑτέρου ὁ Εὐμένης, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς, ἀνέδειξαν ἀρετὰς καὶ μάλιστα γενναιοφροσύνην, τῆς ὁποίας ὀλίγα ἐνάμιλλα παραδείγματα δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ. Τὸ δὲ ἰδίως σημειώσεως ἄξιον, ἐθριάμβευσαν ἐπὶ τέλους καὶ κατίσχυσαν ἐκεῖνοι μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὅσοι διετέλεσαν χρηστότεροι καὶ μεγαλοφρονέστεροι· ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς, εἰς τὸν ὅποιον πολλὰ μὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν ἀμειψήματα, τοῦ ὁποίου ὁμως τὸ ἀναμφισβήτητον μέγα φρό-

νημα ἀντημείφθη ἐπὶ τέλους διὰ τῆς εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας ἀναβάσεως τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Ἄλλῃ. καιρὸς εἶναι ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων περιπετειῶν, νὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ πολὺ σπουδαιότερον γεγονός τῆς τότε γενομένης μεγάλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ διαδόσεως, ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ γενικῆς τινος εἰκόνας τῆς ὅλης αὐτοῦ ἐκτάσεως περὶ τὸ 280 ἔτος π. Χ. βαίνοντες δὲ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς.

Ἡ Ἰνδική, ἥτοι αἱ περὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν χῶραι μέχρι τῶν Παροπαμισαδῶν, εἶχον ἀποσπασθῆ ἤδη τοῦ κράτους, διὰ τοῦ ἐπιχωρίου ἡγεμόνος Σανδροκόττου· ἀλλ' ὅμως διετήρησαν ἔτι ἐπὶ μακρὸν σχέσεις ὅπως οὖν στενάς πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ Μεγασθένης ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν πρέσβυς πρὸς τὸν Σανδρόκοττον, ὁ δὲ Πλαταιεὺς Δηίμαχος πρὸς τὸν ἐκείνου υἱὸν καὶ διάδοχον Ἀμιτρογάτην. Ὡσαύτως καὶ ὁ Διονύσιος ἀπεστάλη εἰς τὴν αὐτὴν τῶν αὐτῶν ἡγεμόνων ὑπὸ τοῦ δευτέρου Πτολεμαίου, τοῦ ἐπικαλουμένου Φιλαδέλφου. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀπὸ τῶν Παροπαμισαδῶν μέχρι τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης χῶραι ἀπετέλουν τὸ κολοσσιαῖον τῶν Σελευκιδῶν κράτος· ἀλλὰ τινες ἐξ αὐτῶν δὲν ὑπήγοντο εἰμὴ ἐμμέσως εἰς τοὺς Σελευκίδας καὶ ἰδίως ἢ Ἀτροπατηνῆ, ἥτοι τὸ δυτικώτερον τῆς ἰδίως Μηδίας, ἢ Ἀρμενία, ἢ Καππαδοκία, ὁ Πόντος, ἢ Παφλαγονία, ἢ Βιθυνία καὶ τὸ Πέργαμον. Αἱ χῶραι αὗται εἶχον ἰδίους ἡγεμόνας, αἱ μὲν ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων, αἱ δὲ ἀπὸ τῶν παρόντων· οἱ δὲ ἡγεμόνες οὗτοι περιῆλθον ἔκτοτε εἰς πολέμιαν πρὸς τοὺς Σελευκίδας σχέσεις καὶ ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀνεξάρτητοι. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον, ἐνῶ οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν βαρβάρου καταγωγῆς, ὑπέκυψαν οὐδὲν ἤττον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπηρετήσαν εἰς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ καθαρᾶς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνες. Εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ χώρας τῆς Λιβύης ἄρχουσιν οἱ Πτολεμαῖοι· εἰς αὐτοὺς ὑπάγονται καὶ πολλαὶ τῶν Ἑλληνικῶν νήσων. Ἡ δὲ Ῥόδος ἐξακολουθεῖ ἀκμάζουσα ὡς αὐτοτελὴς ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ πολιτεία. Ἐν Εὐρώπῃ, πρὸς βορρᾶν, ἀφοῦ ἐξέλιπε τὸ βασιλεῖον τοῦ Λυσιμάχου ἠγέρθη ἀντ' αὐτοῦ τὸ Γαλατικὸν τῆς Τύλης βασιλεῖον· αἱ δὲ κατὰ τὰ αὐτόθι παράλια Ἑλληνίδες πόλεις μετὰ κόπου μὲν σώζουσι τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ πλουτοῦσι καὶ ἀντέχουσι διὰ τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐμπορίας. Ἐρχεται ἔπειτα τὸ βασιλεῖον τῆς Μακεδονίας τὸ ὁποῖον πολυειδῶς μὲν ἐξησθένησε διὰ τὴν

ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν, καὶ τοὺς μετέπειτα ἐμφυλίους πολέμους, καὶ τὴν ἀναρχίαν, καὶ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γαλατῶν, ἀλλ' ἔμελλε μετ' ὀλίγον ν' ἀνακύψῃ ὅπως οὖν διὰ τῆς συνετῆς τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ διοικήσεως. Εἰς τὸ βασιλείον τοῦτο παρεκτός τῆς Μακεδονίας ὑπάγεται καὶ ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Εὐβοία καὶ τινες ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις, ἰδίως αἱ ἀχαϊκαί. Αἱ δὲ λοιπαὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος πολιτεῖαι διατηροῦσι μὲν τὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' ἀσθενῆ καὶ ἄδοξον, ἐξαιρέσει τῶν γενναίων Αἰτωλῶν οἵτινες, ρυθμίσαντες ἤδη ὅπως οὖν τὴν ἀρχαίαν συμπολιτείαν, ἀποβαίνουσι μετ' οὐ πολὺ τὸ κράτιστον τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἔθνος. Καὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲ τῆς Πελοποννήσου, ἀνακτήσαντες μετὰ μικρὸν τὴν ἀνεξαρτησίαν, συγκροτοῦσι συμπολιτείαν, ἣτις ἐφαιδρυνεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ βίου.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος πολὺ μᾶλλον λόγου ἀξία ἐγένετο ἢ εἰς τὴν Ἡπειρον ἐπελθοῦσα ἀλλοίωσις τῶν πραγμάτων. Περὶ τῶν διαφόρων φυλῶν ὅσαι κατῴκουσιν ἐν Ἡπειρῷ ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν (σελ. 164 καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου τόμου) νὰ ὁμιλήσωμεν, παρατηρήσαντες ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καταγωγὴν καὶ θρησκείαν ἣν καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι, ἀλλὰ δὲν συμπροώδευσαν μετὰ τούτων εἰς τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως, διὰ δὲ τοῦτο, ὅπως καὶ οἱ Μακεδόνες, ὀνομάζονται ἐνίοτε βάρβαροι ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Εἶπομεν πρὸς τούτοις ἕκτοτε ὅτι ἡ ἀρχαία Ἡπειρος εἶναι μία τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς διεσώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων· τοῦλάχιστον παρά τισι τῶν φυλῶν καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς Μολοσσοῖς, τῶν ὁποίων οἱ βασιλεῖς ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ πολυθρόνητον τῶν Αἰακιδῶν γένος. Ἡ Μολοσσικὴ αὕτη βασιλεία, ἣτις ἐπέπρωτο βραδύτερον νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν ἅπασαν τὴν Ἡπειρον, διέσωσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὅλους τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἡρωϊκῆς βασιλείας. Εἰς Πασσαρῶνα, χωρίον τῆς Μολοσσίδος, ἔθνον οἱ βασιλεῖς οὗτοι τῷ Ἀρείῳ Διὶ καὶ ὠρκίζοντο νὰ ἄρξωσι κατὰ τοὺς νόμους, οἱ δὲ Ἡπειρῶται πάλιν ὠρκίζοντο νὰ διαφυλάξωσι τὴν βασιλείαν κατὰ τοὺς νόμους. Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ τῆς Μακεδονίας Ἀρχέλαος ἤρχισε νὰ πολιτίζῃ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἐρρύθμισε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀρρύβας ἢ Θαρρύτας, ὁ εἰς Ἀθήνας ἀνατραφεὶς, τοὺς νόμους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν Μολοσσῶν, ἰδρύσας βουλὴν καὶ ἐτησίους ἄρχοντας. Ἀλλ' ἔμελλεν ἔτι

νά παρέλθῃ ἑκατονταετηρίς περίπου ὅλη πρὶν ἢ ἡ Ἡπειρος προσλάβῃ ἰσχύν τινα ἀξιόλογον. Ἐν τῷ μεταξύ ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ Μακεδονία διὰ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, τὰ δὲ ἡπειρωτικά φῦλα ὑπέκυψαν, ὡς πάντες οἱ Ἕλληνες, εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ γείτονος ἐκείνου κράτους, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν βασιλείων τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων διαδόχων, ἐπὶ Ἀντιπάτρου καὶ Κασσάνδρου. Ὅτε ἐν ἔτει 317 ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Αἰακίδης ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου πολεμουμένην Ὀλυμπιάδα, ὁ Αἰακίδης ἐτιμωρήθη διὰ τοῦτο καθαιρεθεὶς τῆς βασιλείας ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ (σελ. 203). Ὁ Αἰακίδης οὗτος εἶχε λάβει σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Θεσσαλοῦ Μένωνος, ἐξ ἧς ἐγέννησεν υἱὸν μὲν τὸν Πύρρον, θυγατέρα δὲ τὴν Δηιδάμειαν, ἧτις διετέλεσε μία τῶν συζύγων Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ. Ὅτε ὁ Αἰακίδης ἐξώσθη τῆς βασιλείας, ὁ Πύρρος ἦτο διετῆς καὶ μετὰ κόπου διεσώθη ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς πολεμίας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μερίδος· εὔρε δὲ ἄσυλον παρὰ τῷ ἀγαθῷ ἡγεμόνι τῶν Ἰλλυριῶν Γλαυκίᾳ, παρὰ τῷ ὁποίῳ παρέμεινε δεκαετίαν περίπου ὅλην. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἀνακτήσει τὸν θρόνον καὶ μετ' ὀλίγον, ἀποθανόντος τούτου, διεδέχθη τὴν βασιλείαν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀλκέτας, ὅστις ὅμως, μισηθεὶς διὰ τὴν ἀγριότητα ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, ἐθανατώθη ὑπ' αὐτῶν τῷ 307· καὶ τότε ὁ Γλαυκίας ἔσπευσε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Πύρρον εἰς τὸν πάτριον θρόνον. Ἀλλὰ τῷ 302 ἀποστατοῦσιν αὐθις οἱ Ἡπειρῶται καὶ ἀναγορεύουσι βασιλέα τὸν Νεοπτόλεμον, υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου τοῦ ὁποίου ἀδελφὴ ἦτο ἡ περιβόητος Ὀλυμπιάς, ἐξάδελφος δὲ ὁ τοῦ Πύρρου πατὴρ Αἰακίδης. Ὁ Πύρρος ἤδη διεσώθη παρὰ τῷ γαμβρῷ αὐτοῦ Δημητρίῳ τῷ Πολιορκητῇ, παρ' ᾧ ἐδιδάχθη τὴν πολεμικὴν τέχνην, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἐν Ἴψῳ μάχην καὶ τὸν ὁποῖον παρηκολούθησεν ἔπειτα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ἀπεστάλη, ὡς εἶδομεν, ὁμηρὸς ὑπὸ τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖον τὸν Σωτήρα, καὶ τοσοῦτον διὰ τῶν ἐπιτηδείων αὐτοῦ τρόπων προσωκειώθη τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ὥστε ἐπὶ τέλους οὗτος ἐβοήθησεν αὐτὸν, διὰ χρημάτων καὶ στρατοῦ, εἰς τὸ νὰ ἐπανεέλθῃ αὐθις εἰς Ἡπειρον, ὅπου κατ' ἀρχάς, τῷ 296, συνεμερίσθη τὴν ἀρχὴν μετὰ τοῦ Νεοπτολέμου, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀποβαλὼν τὸν συμβασιλέα, ἤρξε μόνος τῆς χώρας. Καὶ τότε ἐπεχείρησε μακροὺς πολέμους δι' ὧν ἐξέτεινε τὸ κράτος αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τῶν συνόρων τοῦ φίλου ἡγεμόνος τῶν Ταυλαντιῶν Γλαυκίου,

πρὸς μεσημβρίαν δὲ μέχρι τῆς Λίτωλιας, καταλαβὼν ἐπανειλημμένως καὶ πρὸς δύσμᾶς τὴν Κέρκυραν, καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν, τὴν ὁποίαν δὲν διετήρησε μὲν, ὑπεχρέωσεν ὁμῶς ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν Ἡπειρον τὰς τὸ πάλαι ἀνηκούσας αὐτῇ χώρας τῆς Τυμφαίας καὶ τῆς Παραυαίας.

Γὰρ ἡπειρωτικὰ φύλα ἦσαν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦν οἱ Μακεδόνες εἶχον ἤδη ἀπόβᾶλει· ὁ δὲ Πύρρος ἦτο ὁμολογουμένως ὁ τολμηρότατος, ὁ εὐτυχέστατος καὶ ὁ ἀγαθώτατος τῶν συγχρόνων πρωταγωνιστῶν. Κατήγετο μὲν ἐκ βασιλέων, ἀλλ' ὑπῆρξε δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης· προσεκτήσατο ἐν ταῖς μακραῖς τῆς νεότητος δοκιμασίαις τὴν τέχνην τοῦ δελεάζειν τοὺς ἀνθρώπους, οὐχὶ τὴν κακίαν τοῦ ἐπιβουλεύεσθαι αὐτούς· ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀγαπᾶται, οὐχὶ νὰ μισῆται, καὶ ἐκτήσατο φίλους πιστοὺς, χρηστοὺς, μεγαλοφρεῖς. Ἐκ τούτων ἡ ἱστορία διηρώνισε μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ θεσσαλοῦ Κινέου, τοῦ ὁποίου ἡ σύνεσις, ἡ μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τὸν λόγον τέχνη, ἥτις, ὡς βεβαιούσιν, ἀνεμίμησκει τὴν τοῦ Δημοσθένους δεινότητα, ἐτίμησαν τὸν βασιλέα τὸν ἐκλέξαντα καὶ διατηρήσαντα τοιοῦτον ὑπουργὸν τοῦλάχιστον ὅσον καὶ τὸν ἄνδρα αὐτὸν τὸν κτησάμενον τοσαῦτα προτερήματα. Μὴ ἀπορήσωμεν λοιπὸν ὅτι τὸ πλῆθος ἐλάτρευσε τὸν βασιλέα ἐκεῖνον. Οἱ Ἡπειρώται ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτῶν διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα, προσηγόρευσαν τὸν Πύρρον Ἀετόν. Ὁ δὲ, «δι' ὑμᾶς, ἔλεγεν, Ἀετὸς εἰμί· πῶς γὰρ οὐ μέλλω τοῖς ὑμετέροις ὀπλοῖς, ὡςπερ ὠκυπτέροις, ἐπαιρόμενος;» Διότι ὁ βασιλεὺς οὗτος ἤξευρε νὰ παγιδεύῃ τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον ὅπως καὶ τοὺς κατ' ἰδίαν ἐξόχους ἄνδρας, καὶ μετεχειρίζετο πρὸς τοῦτο θαυμαστὴν τοῦ λόγου τέχνην ἣν προσέλαβε παιδευθεὶς τὴν τοσοῦτον ἐξαιρετον εἰσέτι τότε ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἐκόσμησε διὰ λαμπρῶν τῆς τέχνης ἔργων τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ Ἀμβρακίαν καὶ εἶχε καρδίαν εὐπρόσιτον εἰς τὴν εὐγενῆ καὶ ὑψηλὴν τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων ἔκφρασιν, διότι σώζεται λατινικὴ μετάφρασις ἐπιγραφῆς ποιηθείσης μὲν ποτε ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν Τάραντι ναὸν τοῦ Διὸς, μαρτυρούσης δὲ τὴν τε εὐαισθησίαν καὶ τὸ μέγα τῆς ψυχῆς ἐκείνης φρόνημα.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Πύρρος· καὶ ἂν, παρεκτὸς τῶν ἀρετῶν τούτων, εἶχεν εὐστάθειάν τινα χαρακτῆρος καὶ πολιτείας, ἤθελε βεβαίως ἀναδείξει τὴν Ἡπειρον ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἤθελε προσθέσει εἰς τὸ κλέος ὅπερ διὰ τῶν Μακεδόνων πρὸ ὀλίγου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκτῆ-

σατο, τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὸ ἕτερον οὐδὲν ἤττον ἐπιζήλον κλέος, τῆς διὰ τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ τοῦ μοναρχικοῦ αὐτῶν πολιτεύματος συντηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς ἐστί. Ἄλλ' ὁ Πύρρος μετὰ τὴν παγίωσιν τῆς ἐν Ἑπιείρῳ ἀρχῆς ἐφάνη φιλοτιμούμενος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκ προαιρέσεως τὸν ἕστατον καὶ πλάνητα ἐκεῖνον βίον ὃν ἐκ κακῆς τύχης διήγαγεν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι. Μηδέποτε στέργων τὰ παρόντα ἀλλὰ, ὡς λέγει ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος, ἐλπίδας ἐξ ἐλπίδων αἰεὶ κυλίνδων, νέας ἐπεζήτει ὀσημέραι καὶ παραβόλους τύχας, ὅμοιος κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα ἐφάνετο οὕτως εἰπεῖν μεταβιβάσθην εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νέου ἐκείνου μαθητοῦ καὶ κηδεστοῦ. Τοῦτο δὲ τῶν παραλόγων ἐπιχειρήσεων τὸ πνεῦμα παρέσυρε τὸν Πύρρον, ἐν ἔτει 280, εἰς τὴν μεγάλην καὶ ὀλεθρίαν κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐκστρατείαν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ πολλαὶ ὑπῆρχον καὶ ἀκμαῖαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι (σελ. 307 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου), καὶ ἐνθυμεῖται ὡσαύτως ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται, ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισαν δεινῶς νὰ πιέζωνται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων φυλῶν, Λευκανῶν, Βρεττιῶν καὶ ἄλλων. Εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα προσετέθησαν κατὰ τὰς δύο ἀκολουθούς ἑκατονταετηρίδας αἱ τῶν Συρακουσίων τῆς Σικελίας ἐπιθέσεις, ὥστε αἱ ἑλληνικαὶ αὗται ἀποικίαι, περιεληοῦσαι εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἐζήτησαν ἐκ διαλειμμάτων τὴν συνδρομὴν τῶν κατὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ὁμογενῶν. Οὕτως ἐν ἔτει 345, ἐπὶ τῇ προσκλήσει τῶν Ταραντίνων, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμος, ὁ τοῦ περιφήμου Ἀγησιλάου υἱός, διεπόλεμησεν ἐπὶ ἐπταετίαν πρὸς τοὺς Λευκανοὺς, μέχρις οὗ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Τότε οἱ Ταραντῖνοι ἐτράπησαν πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἑπειρωτῶν Ἀλέξανδρον, τὸν ἀδελφὸν τῆς Ὀλυμπιάδος, ὅστις μετὰ πολλὰς ἐκστρατείας ἔπεσεν ἐπίσης ἐν τῷ πρὸς τοὺς Λευκανοὺς ἀγῶνι. Μετὰ 20 δὲ περίπου ἔτη, ἐπεραιώθη ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ὡσαύτως κατὰ πρόσκλησιν τῶν Ταραντίνων, τοὺς ὁποίους πάλιν ἐπίεσαν οἱ Λευκανοὶ, τρίτος ἐπίκουρος, Κλεώνυμος ὁ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους υἱός, ὅστις ἐβίασε τῶνόντι τοὺς Λευκανοὺς νὰ εἰρηνεύσωσιν. Ἄλλ' ἀμέσως ἔπειτα συμμαχήσας μετὰ τῶν βαρβάρων τούτων καὶ καταπιέσας τὰς ἑλληνίδας πόλεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἔλθει νὰ προστατεύσῃ, προεχάλεσε

τὴν πρώτην τῶν Ῥωμαίων ἐπέμβασις εἰς τὰ πράγματα τῶν Ἑλλήνων τῆς κάτω Ἰταλίας. Οἱ Ῥωμαῖοι, ἔθνος ἀνῆκον, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες, εἰς τὸν Ἑλληνολατινικὸν κλάδον τῆς ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἤρχισαν νὰ διαμορφῶνται ἀπὸ τῆς ὀγδόης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ κειμένης πρωτεύουσας αὐτῶν Ῥώμης, καὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξῦ, θαυμασίως ὀργανωθέντες πολιτικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς, κυριαρχήσει ὅλων τῶν γειτόνων φυλῶν. Ἦδη δὲ ἐκλήθησαν καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἐλληνίδων πόλεων, ἵνα βοηθήσωσιν αὐτὰς κατὰ τοῦ Κλεωνύμου καὶ τῶν ἐπιχωρίων αὐτοῦ συμμάχων. Καὶ ἠνάγκασαν τῶν αὐτῶν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θεωρηθέντες ἔκτοτε ὡς προστάται τῶν ἀσθενῶν ἐκείνων ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ τῶν Λευκανῶν καὶ τῶν Βρεττίων· τινὲς μάλιστα τῶν πόλεων τούτων ἐδέχθησαν μετ' οὐ πολὺ καὶ Ῥωμαϊκὰς φρουράς. Ἄλλ' ὁ Τάρανς, ὅστις ἦτο τότε ἡ μεγίστη καὶ λαμπροτάτη τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐλληνικῶν ἀποικίων, ἂν καὶ παρεκτραπέισα εἰς πολλὴν ἠθῶν ἀκολασίαν, ἐπεχείρησε ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἐπέμβασις ταύτην τῶν Ῥωμαίων διὰ διαφόρων πλαγιῶν τρόπων, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐπήγαγον τὴν ἄμεσον μεταξῦ τῶν δύο πόλεων ρῆξιν. Ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικίων ὅσαι ἐδέχθησαν Ῥωμαϊκὰς φρουράς ἦσαν καὶ οἱ παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Τάραντος κείμενοι Θουριοί. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μεταξῦ αὐτῶν καὶ τῆς Ῥώμης κοινωνία εἶχε διακοπῆ διὰ ξηρᾶς ὑπὸ τῶν Λευκανῶν, οἱ Ῥωμαῖοι ἠναγκάστησαν νὰ διατηρῶσι τὰς πρὸς τοὺς Θουρίους σχέσεις διὰ θαλάσσης, ἥτοι διὰ τοῦ κόλπου τοῦ Τάραντος, καὶ ἐπεμψαν ἐπὶ τούτῳ αὐτόθι ναυτικὴν δύναμιν δέκα πλοίων. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ταραντῖνοι δὲν ἠναντιώθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τούτου στολίσκου ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῶν· ἀλλ' ἔπειτα πρὸςέβαλον τὰ πλοῖα καὶ ἐξέβαλον αὐτὰ τοῦ κόλπου, πέμψαντες δὲ στρατὸν εἰς Θουρίους ἐγένοντο, διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς αὐτόθι δημοκρατικῆς μερίδος, κύριοι τῆς πόλεως· καὶ τοὺς μὲν Ῥωμαίους φρουροὺς ὑποσπόνδους ἀφῆκαν, τοὺς δ' ἐπιφανεῖς πολίτας, τοὺς προηγουμένως καλέσαντας τὴν Ῥωμαϊκὴν φρουρὰν, ἀπήλασαν, καὶ διένειμαν τὰ κτήματα αὐτῶν μεταξῦ τοῦ δήμου. Ταῦτα μαθόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεμψαν εἰς Τάραντα πρέσβεις ἀπαιτήσαντας τὴν χάθοδον τῶν ἐκβληθέντων ἀριστοκρατικῶν τῆς τῶν Θουρίων πόλεως, τὴν εἰς τούτους ἀπόδοσιν τῶν δημευθέντων κτημάτων καὶ τὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους παράδοσιν τῶν Ταραντίνων δημαγωγῶν, ὅσοι ἐγένοντο αἴτιοι τῆς διαλύσεως τῆς εἰρήνης. Τὰ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν ἥτις συνεκροτήθη τότε ἐν Τάραντι πρὸς ὑπο-

δοχὴν τῶν πρέσβειων τούτων, δίδουσι τὸ μέτρον τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως εἰς ἣν κατήντησαν οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι· διότι, ἀντὶ νὰ συζητήσωσι σπουδαίως πρὸς τοὺς πρέσβεις, ἐνέπαιζον τὴν ἑλληνικὴν προφορὰν αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους, ἀπεκάλουν αὐτοὺς βαρβάρους καὶ ἐξέβαλον τελευταῖον τοῦ θεάτρου ὅπου εἶχε συνέλθει ἡ ἐκκλησία. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν, ἀλλ' ἀπερχομένων αὐτῶν, ἄθλιός τις Ταραντίνος, ὅστις ἴστατο κατὰ τὴν πάροδον « ἀνασυράμενος τὴν περιβολὴν καὶ σχηματίσας ἑαυτὸν ὡς αἰσχιστον ὄφθῆναι, τὴν οὐδὲ λέγεσθαι πρέπουσαν ἀκαθαρσίαν κατὰ τῆς ἱερᾶς ἐσθῆτος τοῦ πρεσβευτοῦ κατεσκέδασε. » Καὶ ἐπειδὴ ἀντὶ νὰ συλληφθῆ καὶ τιμωρηθῆ ὁ ἀναιδὴς οὗτος ὑβριστής, ἐξ ἐναντίας ὑπὸ γέλωτος ἀντήχησεν ὅλον τὸ θέατρον καὶ φωναὶ ἠκούοντο ἐπιχαίρουσαι καὶ τὴν ὕβριν ἐπαινοῦσαι, ὁ προϊστάμενος τῶν πρέσβειων ἀγανακτήσας « Γελᾶτε, ἀνέκραξεν, ἕως ἔξεστιν ὑμῖν, ἄνδρες Ταραντῖνοι, γελᾶτε· πολὺν γὰρ τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον κλαύσετε. » Ἐξαγριωθέντων δὲ τινῶν πρὸς τὴν ἀπειλήν· « καὶ ἵνα γε μᾶλλον, προσέθηκεν, ἀγανακτήσητε καὶ τοῦθ' ὑμῖν λέγομεν· ὅτι πολλῶ τὴν ἐσθῆτα ταύτην αἵματι ἐκπλυνεῖτε. »

Οὕτως ἀπελθόντων τῶν πρέσβειων, ἔπεμψαν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τοῦ Τάραντος, ἐν ἔτει 281, στρατὸν φοβερόν, οἱ δὲ Ταραντῖνοι ἔσπευσαν νὰ ζητήσωσιν ἔξωθεν πάλιν βοήθειαν καὶ ἰδίως τὴν βοήθειαν τοῦ περιωνύμου ἤδη ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι βασιλέως τῶν Ἡπειρωτῶν. Ὁ Πύρρος ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῶν ὁμογενῶν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐλέγετο καλούμενος οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν Ταραντίνων, ἀλλ' ὑφ' ὅλων τῶν Ἰταλιωτῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐγχωρίων βαρβάρων, οἵτινες ἅπαντες παρίσταντο ὡς ἔτοιμοι ν' ἀγωνισθῶσι κατὰ Ῥωμαίων. Ὁ συνετὸς Κινέας, ὅστις δὲν ἐπίστευε πολὺ εἰς τὰς ὑποσχέσεις ταύτας, προσεπάθησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος ν' ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ Ῥωμαῖοι, παρετήρησεν αὐτῷ, οἱ Ῥωμαῖοι, ὦ Πύρρε, λέγονται πολεμισταὶ ἀγαθοὶ καὶ πολλῶν ἐθνῶν μαχίμων ἄρχουσιν. Ἄλλ' ἔστω, ὅτι τῇ θεῷ συνάρσει θέλομεν νικήσει τοὺς ἄνδρας· τί θέλομεν πράξει μετὰ τὴν νίκην; Καὶ ὁ Πύρρος ἐρωτᾶς, εἶπεν, ὦ Κινέα, πρᾶγμα φαινόμενον. Καταβαλόντες ἅπαξ τοὺς Ῥωμαίους, δὲν θέλομεν ἀπαντήσαι πλέον ἐκεῖ οὔτε βάρβαρον πόλιν, οὔτε ἑλληνίδα ἀξιόμαχον, ἀλλὰ θέλομεν ἔχει εὐθύς ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, τῆς ὁποίας τὸ μέγεθος καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν εἰς πάντα ἄλλον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀγνοῇ ἢ εἰς σέ. Τότε, μικρὸν σιωπήσας ὁ Κινέας, Ἰτα-

λίαν δὲ, ὦ βασιλεῦ, λαβόντες, τί ποιήσωμεν; ἠρώτησε. Καὶ ὁ Πύρρος, ὅστις δὲν ἔβλεπεν ἀκόμη ποῦ θέλει καταντήσῃ ὁ λόγος· ἐγγύς, εἶπεν, ἐκεῖ εἶναι ἡ Σικελία, νῆσος εὐδαίμων, πολυάνθρωπος καὶ τὰ μάλιστα εὐάλωτος, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγαθοκλέους εἶναι, καθὼς ἤξευρες, ὦ Κινέα, τὰ πάντα αὐτόθι στάσις καὶ ἀναρχία. Ὅρθά λέγεις, ἀπεκρίθη ὁ Κινέας· ἀλλὰ τοῦτο ἄρά γε θέλει εἶναι τὸ πέρας τῆς ἐκστρατείας ἡμῶν, τὸ λαβεῖν τὴν Σικελίαν; Ἐὰν δώσῃ ὁ Θεός, εἶπεν ὁ Πύρρος, καὶ νικήσωμεν καὶ κατορθώσωμεν ταῦτα πάντα, θέλωμεν μεταχειρισθῆ τούτους ἀγῶνας τούτους ὡς προοίμια πραγμάτων μεγάλων. Διότι πῶς νὰ μὴ γίνωμεν τότε κύριοι τῆς Λιβύης καὶ τῆς Καρχηδόνας, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀγαθοκλῆς, ἀποδράς κρυφίως καὶ δι' ὀλίγων πλοίων ἐκ Συρακουσῶν, μικρὸν ἔλειψε νὰ καταλάβῃ; Ὅτι δὲ, ἀφοῦ καθυποτάξωμεν ταύτας τὰς χώρας, οὐδεὶς πλέον θέλει ἀντισταθῆ ἐκ τῶν πολεμίων ὅσοι νῦν ἀθαδιάζουσι πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἴμπορεῖ τις νὰ τὸ ἀρνηθῆ. Βεβαίως ὄχι, ἀπήντησεν ὁ Κινέας· διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι, ἀπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ὀρμώμενοι, καὶ τὴν Μακεδονίαν θέλωμεν ἀναλάβει, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἄρξει ἀσφαλῶς. Ἀλλ' ὅταν καθυποτάξωμεν ὅλον τὸν κόσμον, τότε τί θὰ κάμωμεν; Τότε, εἶπεν ὁ Πύρρος ἐπιγελάσας, θέλωμεν ἀναπαυθῆ, εὐφραϊνόμενοι, ὦ μακάριε, διὰ καθημερινῶν πότων καὶ συνομιλιῶν. Ὁ δὲ Κινέας, ἀφοῦ κατέφερεν εἰς τοῦτο τὸ συμπέρασμα τὸν Πύρρον· ἀλλὰ τί μᾶς ἐμποδίζει, εἶπε, καὶ νῦν, ἐὰν θέλωμεν, νὰ διασκεδάξωμεν καὶ νὰ εὐφραϊνώμεθα, ἔχοντες ἤδη ἀπραγμόνως τὸ ἀγαθὸν τοῦτο εἰς ὃ δι' αἵματος καὶ πόνων μεγάλων καὶ κινδύνων μέλλομεν νὰ φθάσωμεν, πολλὰ καὶ δρᾶσαντες ἐτέρους κακὰ καὶ παθόντες;

Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἀναφέρει τὴν συνδιάλεξιν ταύτην ἐν βίῳ Πύρρου, δὲν λέγει τί ἀπήντησεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ τελευταῖον τοῦ φίλου αὐτοῦ συμπέρασμα· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον τί ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ. Ἄνευ πόνων καὶ κινδύνων μεγάλων οὐδὲν μέγα κατορθοῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἡ φιλόσοφος ἐκείνη ῥαθυμία φέρει εἰς τὴν νωθρότητα καὶ τὴν ἀκολασίαν. Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπρέσβευεν αὐτήν, δὲν ἤθελε ποτὲ ἐξελληνισθῆ ἢ Ἀνατολή. Εἶναι ἀληθές ὅτι Ἀλέξανδροι δὲν γεννῶνται καθ' ἑκάστην, ἡ δὲ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πύρρος δὲν ἦτο Ἀλέξανδρος. Ἀλλ' ἐν τῷ πολιτικῷ, ὅπως καὶ ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ, ἡ τέχνη συνίσταται ὄχι νὰ ἀπρακτῆ τις φιλοσοφῶν, οὔτε πάλιν ὀνειροπολῶν νὰ πράττῃ, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητῆ τὸ ἐφικτὸν, καταμετρῶν τὰς τε ἰδίας δυνάμεις καὶ τὰς κύκλω περιστάσεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸ

ἐφικτὸν ἦτο οὐχὶ νὰ ἐπιδιώξῃ ὁ Πύρρος νέας καὶ διαποντίους κατακτήσεις, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἐξασφαλίζων αὐτὴν κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ὅπερ αὐτὸς ὁ Κινέας, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λόγου, ὑπέδειξεν ὡς τελευταῖον σκοπὸν τῶν μελετωμένων ἀγῶνων. Ὅπωςδὴποτε τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὑπουργοῦ ἐκείνου δὲν ἔπεισαν τὸν βασιλέα νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 280 ἐπέπλευσεν ὁ Πύρρος εἰς Ἰταλίαν μετὰ 25,000 ἀνδρῶν καὶ 20 ἐλεφάντων. Καὶ ἐνίκησε μὲν τοὺς Ῥωμαίους ἐκ παρατάξεως κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐνίκησε δὲ αὐτοὺς αὖθις κατὰ τὸ ἀκόλουθον, ἀλλὰ τοσαύτην ἔπαθε κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους φθορὰν ὥστε εἶπε, λέγουσι, τότε· « Ἄν ἔτι μίαν μάχην Ῥωμαίους νικήσωμεν, ἀπολούμεθα παντελῶς. » Ἐντεῦθεν εὐχαρίστως ἐδέχθη τὴν παράκλησιν τῶν Συρακουσίων τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν κατὰ τῶν Καρχηδονίων ἐν ἔτει 278. Εἰς Σικελίαν διέτριψε τρία ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ Ῥωμαῖοι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ, περιέστειλαν τὰ πολέμια ἐγγώρια τῆς Ἰταλίας ἔθνη, ἐγένοντο δὲ κύριοι καὶ πολλῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Οἱ κινδυνεύοντες σύμμαχοι τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου παρεκάλεσαν ἤδη αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν χερσόνησον ἵνα σώσῃ αὐτούς· ἐπεθύμει δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς νὰ λάβῃ εὐλογόν τινα ἀφορμὴν ἐκχωρήσεως ἐκ τῆς Σικελίας ὅπου, μετὰ τινὰς εὐτυχεῖς ἐπιχειρήσεις, εἶχε περιέλθει εἰς ἡν ἀμηχανίαν πρότερον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅθεν ἐπανέκαμψεν εἰς Τάραντα τῷ 275, ἔχων μὲν εἰσέτι στρατὸν 23,000 ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ἐκ νεοσυλλέκτων συγκείμενον, διότι τὰ ἄριστα αὐτοῦ τάγματα εἶχον καταναλωθῆ εἰς τὰς μάχας τῶν προηγουμένων πέντε ἐνιαυτῶν· ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι κατετροπώθη ἤδη ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ ἀκόλουθον ἔτος εἰς Ἡπειρον, ἀφοῦ ἐπὶ ματαιῶν ἐξήντησε τὸν χρόνον καὶ τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπερόριον ἐκείνην στρατείαν· οὐδ' ἠδυνήθη πλέον ἔκτοτε, ἕνεκα τούτου, νὰ ἀναλάβῃ τὴν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἡγεμονίαν.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Πύρρου ἐκ τῆς Ἰταλίας, οἱ Ῥωμαῖοι καθυπέταξαν ἤδη ἀκωλύτως οὐ μόνον ὅλα τὰ ἐγγώρια αὐτόθι ἔθνη, ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας. Μετὰ δέκα δὲ ἔτη ἤρχισεν ὁ πρῶτος μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Καρχηδονίων πόλεμος, τοῦ ὁποίου κύριον στάδιον ὑπῆρξεν ἡ Σικελία καὶ τοῦ ὁποίου καταπαύσαντος τῷ 241, ἡ νῆσος ἐκείνη καὶ ἅπασαι αἱ ἐν αὐτῇ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὑπέκυψαν ὡς αὐτῶς εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Μόνη ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν, μετὰ τινος περὶ αὐτὴν μικρᾶς γῶρας, διέσωσε τότε τὴν αὐτονομίαν ὑπὸ

τὸν βασιλέα αὐτῆς Ἰέρωνα Β', ὅστις, μετὰ πολλὰς ταραχὰς καὶ δι-
χονοίας, εἶχε καταλάβει ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχὴν ἔτι ἀπὸ τοῦ 269. Ἀλλὰ
καὶ ἡ τῶν Συρακουσῶν πόλις ἐκυριεύθη τελευταῖον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων
ἐπὶ τοῦ δευτέρου αὐτῶν κατὰ τῶν Καρχηδονίων πολέμου, ἐν ἔτει 212.

Ἐντὸς τῆς τρίτης λοιπὸν ταύτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, πᾶσαι
αἱ κατὰ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τῶν
προπατόρων ἡμῶν εἶχον ἀποβάλλει τὴν αὐτονομίαν, περιληφθεῖσαι ἔκτο-
τε εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν ἐκεῖνο κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο βραδύτερον νὰ
κυριαρχήσῃ ἅπαντος τοῦ κόσμου. Μόνη ἡ ἔτι δυτικώτερον κειμένη
Μασσαλία (σελ. 314 τοῦ Α' τόμου) διέσωσεν ἐπὶ τινα χρόνον αὐτο-
τελῆ ὑπαρξίν, καὶ ἀπέβη ἐπίσημος ἐν τῇ ἀρχαιότητι διὰ τε τὴν σύνεσιν
τοῦ ὀλιγαρχικοῦ αὐτῆς πολιτεύματος, τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς εἰς τὰ περίξ
βάρβαρα ἔθνη καὶ τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ πολυθρῦλτου αὐτῆς
θαλασσοπόρου Πυθέου, ὅστις, ἐν ἔτεσι 330—320, διελθὼν διὰ τῶν
ἠρακλείων στηλῶν καὶ ἐκεῖθεν τραπεῖς πρὸς βορρᾶν, παρέπλευσε τὰ
παράλια τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλατίας, τῆς Βρετανίας, τῆς Γερμανίας,
προχωρήσας ἴσως καὶ ἔτι πλέον πρὸς βορρᾶν, κατ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς
χρόνους καθ' οὓς οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον, προήλαυον πρὸς
ἀνατολὰς μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἡ Μασσαλία, με-
μονωμένη οὕσα εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Γαλλίας παράλια, δὲν ἠδύνατο
νὰ ἀποβῆ κέντρον μέγα ἑλληνισμοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, περὶ τὰ μέσα
τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐκυριεύθη καὶ αὕτη ὑπὸ τῶν
Ῥωμαίων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ πρὸς δυσμὰς τῆς κυρίως
Ἑλλάδος ἀποικίαι, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσαι τὴν αὐτονομίαν, δὲν συναπέ-
βαλον τὸν ἑλληνισμόν. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες ἐξελατίνισαν ὅλα τὰ ἄλλα
ἔθνη ὅσων ἐκυριάρχησαν καὶ ἐπεχείρησαν τὸν ἐκλατινισμόν, πρὸς μόνον
τὸν ἑλληνισμόν ματαίως ἀντεπάλαισαν, καὶ αὐτοῦ μόνου δὲν ἠδυνή-
θησαν νὰ κατισχύσωσιν. Ἐπὶ πολλὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας, οὐ μόνον
εἰς Μασσαλίαν, ἀλλὰ, τὸ παραδοξότερον, διὰ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς καὶ
εἰς πολλὰς ἄλλας Γαλατικὰς πόλεις, καὶ ἰδίως εἰς Λούγδουνον, ἤκμαζον
σχολαὶ ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἑλληνικῆς τέχνης αἵτινες ἐτιμῶντο
ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὡς ἐνάμιλλοι τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Κατὰ τὴν
τρίτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, αἱ ἐν Σικελίᾳ ἑλ-
ληνικαὶ ἀποικίαι ἀνέδειξαν τινὰς τῶν ἐνδοξατάτων ἀνδρῶν τῆς ἑλλη-
νικῆς ἀρχαιότητος. Ὁ μέγιστος τῶν μηχανικῶν καὶ μαθηματικῶν τοῦ
ἀρχαίου κόσμου, ὁ Ἀρχιμήδης, ἦτο Συρακούσιος· ἐθανατώθη δὲ ἐπὶ

τῆς ἀλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 212, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ὄλην ὑπερήσπισεν αὐτὴν διὰ τῶν ἐπινοηθεισῶν παρ' αὐτοῦ πολυειδῶν μηχανῶν. Ὁ χαριέστερος τῶν βουκολικῶν ποιητῶν, ὁ Θεόκριτος, ἦτο καὶ αὐτὸς Συρακούσιος καὶ ἤκμασε περὶ τὸ 270 π. Χ. Ὁ ἱστορικὸς Τίμαιος ἦτο Ταυρομενίτης. Σικελιώτης, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀργυρίου τῆς Σικελίας, ἦτο ὡσαύτως ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος Διόδωρος, τὸν ὁποῖον τοσάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν καὶ ὅστις ἤκμασεν ἐν τῇ πρώτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι. Ἐν γένει δὲ ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἔρριψε τοσοῦτον βαθεῖας ρίζας, ὥστε (σελ. 311 τοῦ πρώτου τόμου) οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι, οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐπεληθόντες Λομβαρδοὶ, Ἀραβες, Νορμαννοὶ ἠδυνήθησαν ἐντελῶς νὰ ἐξαφανίσωσιν αὐτόν· καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα πολλάκις αὐτόθι ἑλληνιστὶ ἔτι συνετάσσοντο καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζονται εἰς τὰς χώρας ἐκείνας οὐκ ὀλίγα ἑλληνισμοῦ ἔχνη. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἤδη εὐρισκόμεθα, ὁ δυτικὸς ἐκεῖνος ἑλληνισμὸς, ἀποβαλὼν τὴν αὐτονομίαν, διετέλεσεν ἀμυνόμενος μᾶλλον ἢ ἐξαπλούμενος, καὶ μαραινόμενος μᾶλλον ἢ ἀκμάζων, ἡ δὲ δραστηριώτερα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνέργεια μετεβιβάσθη ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς, ὅπου οὗτος δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ πολλάς ἑκατονταετηρίδας προαγόμενος καὶ παράγων καρπούς, οἵτινες πολυειδῶς ἔμελλον νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνατολικὸν ἑλληνισμὸν ἐφιστῶμεν ἤδη τὴν προσοχὴν, ἵνα ἐξηγήσωμεν κατὰ τίνα τρόπον ἐξηπλώθη καὶ ἀνεπτύχθη.

Τὸ δραστηριώτερον ὄργανον τῆς μεγάλης διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑπῆρξαν αἱ πολυάριθμοι πόλεις τὰς ὁποίας ἱδρυσαν αὐτόθι ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Αἱ πόλεις αὗται συνετέλεσαν διττῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρῶτον, διότι συνέκειντο κυρίως, κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον, ἐξ Ἑλλήνων· μετ' οὐ πολὺ ἐγένοντο βεβαίως δεκτοὶ εἰς τὰς πόλεις ταύτας καὶ ἐκ τῶν ἐπιχωρίων κατοικῶν πολλοὶ, ὧν ἄλλοι μὲν ἦσαν ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι τῶν Ἑλλήνων, ἄλλοι δὲ ἀπλῶς πάροικοι ἢ μέτοικοι· ἀλλ' αἱ πόλεις παρέμενον οὐδὲν ἦττον ἑλληνικαί, διότι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἦτο πολλάκις πολυπληθέστερον, πάντοτε δὲ ἠθικῶς ἰσχυρότερον. Δεύτερον δὲ αἱ πόλεις αὗται οὐ μόνον ἐξ Ἑλλήνων συνέκειντο, ἀλλ' ἦσαν καὶ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ὀργανωμέναι· γὰρ μὲν δὲν εἶχον τὴν αὐτο-

τελῆ πολιτικὴν ὑπαρξίν τῶν ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν πόλεων, ἀλλ' ἐν εἴδει ἀστικοῦ ὀργανισμοῦ διέσωσαν ἅπαν τὸ ἀρχαῖον πολιτικὸν σύστημα τὸν δῆμον, τὴν βουλὴν, τοὺς ἄρχοντας, τοὺς στρατηγούς· ὥστε οὐ μόνον τὸ αἷμα τὸ ἑλληνικόν, καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ οἱ ἑλληνικοὶ, εἰ καὶ μὴ ἔχοντες ὀλοσχερῆ τὴν πάλαι ἀξίαν, ἐνεκεντρίσθησαν διὰ τῶν ἀπειραρίθμων ἐκείνων κτισμάτων εἰς ἅσπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἰδρυμάτων αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει ἐνταῦθα πλειότερον. Τὰ κυριώτατα καὶ μᾶλλον ἀναμφισβήτητα τούτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Ὁ Γερμανὸς Δρόυσεν ὅστις, παρεκτός τῆς ἱστορίας τοῦ κατακτητοῦ (σελ. 93), ἔγραψε καὶ δύο τόμους πλείστου λόγου ἀξίους περὶ τῶν διαδόχων, μνημονεύει μὲν ὀνομαστικῶς πολὺ πλειότερων ἀποικιῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κτισθεισῶν, ἤτοι πεντήκοντα περίπου, ὥστε προεγγίζει ὅπως οὖν εἰς τὰς ἐβδομήκοντα πόλεις ἅς ἀποδίδει εἰς τὸν κατακτητὴν ὁ Πλούταρχος· ἀλλ' ὀμολογοῦμεν ὅτι περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Δρόυσεν ἀναφερομένων ὀνομάτων ὑπάρχουσι εὐλογοὶ ἀμφιβολίαι ἂν ἦσαν πόλεις ἢ ἀπλῶς στρατιωτικοὶ σταθμοί. Τούτου ἕνεκα μεταβαίνομεν ἀμέσως εἰς τὰ τῶν διαδόχων ἰδρύματα, τὰ ὅποια καὶ ἀναμφισβήτητα ἦσαν καὶ ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερα.

Ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ παράλια τῆς χερσονήσου ταύτης ἦσαν πρὸ καιροῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικά, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ αὐταὶ αὐτῆς αἱ μεσογειότεραι χῶραι καθ' ὀλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνίσθησαν. Τὸ δὲ παράδοξον, ὡς προείπομεν, εἶναι ὅτι, ἐνῶ πολλαὶ ἐκ τῶν χωρῶν τούτων εἶχον ἡγεμόνας βαρβάρου καταγωγῆς, οἱ ἡγεμόνες οὗτοι, περιβληθέντες τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ἔπραξαν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦλάχιστον ὅσα καὶ οἱ γνησιώτατοι Ἕλληνες ἡγεμόνες. Καὶ πρῶτον τοῦτο συνέβη ἐν Βιθυνίᾳ. Ἡ χώρα αὕτη εἶχε μὲν κατακτηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ὁ ἐπὶ τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἐγγώριος κληρονομικὸς αὐτῆς σατράπης, ὀνόματι Βίας, ἀντέσχεν εἰς τὰ ὄρη· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ζιποΐτης, ἀποθανόντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατέλαβεν αὐθις τὴν χώραν καὶ διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τε τοῦ Λυσιμάχου καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων Μακεδόνων δυναστῶν. Ὁ Λυσιμάχος κατέσκαψε μὲν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βιθυνίας Ἀστακόν, ἀλλ' ὁ Ζιποΐτης ἰδρυσεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἀστάκου νέαν πρωτεύουσαν, ἣν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ Νικομήδους ὀνόμασε

Νικομήδειαν καὶ ἐξ Ἑλλήνων σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν κατώκισε, πλεῖστα ὅσα ἐπιτρέψας εἰς αὐτοὺς πλεονεκτήματα. Ἐντεῦθεν ἡ αὐλὴ καὶ ἡ κυβέρνησις τῶν βασιλέων τῆς Βιθυνίας ἀπέβησαν ὅλως ἑλληνικαί. Καὶ δὲν διετήρησαν μὲν ἐπὶ πολὺ τὴν ὀλοσχερῆ αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι, διότι ἤδη ἐπὶ Προυσίου Α', ἐγγόνου τοῦ προμνημονευθέντος Νικομήδους τοῦ Α', ἤρχισαν νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων παντοδυναμίαν· ἀλλὰ δὲν ἀνετρέπησαν ὡς ἐκ τούτου τὰ σπέρματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσα οὗτοι κατέθεντο. Ἡ Νικομήδεια παρέμεινε μίᾳ τῶν λαμπρῶν τῆς Ἀνατολῆς ἑλληνίδων πόλεων, καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ βραδύτερον μέχρι τῆς καταστρεπτικῆς τῶν Τούρκων ἐποχῆς. Παρεκτός δὲ τῆς Νικομηδείας, εὐρίσκομεν ἐνταῦθα πόλεις ἑλληνίδας τὴν Νίκαιαν, ἣν εἶχεν ἤδη ὁ Ἀντίγονος ἰδρύσει, ὀνομάσας Ἀντιγόνειαν, μετωνόμασε δὲ βραδύτερον ὁ Λυσιμάχος ἀπὸ μιᾶς τῶν συζύγων αὐτοῦ, Νίκαιαν· τὴν Προυσιάδα, τὴν μέχρι τῆς σήμερον ὀνομαστὴν Προῦσαν πρὸς τῷ Ὀλύμπῳ· τὴν Ἀπάμειαν· τὴν Προυσιάδα τὴν πρὸς Ἰπίῳ· τὴν Ἀντιγόνειαν πρὸς τῷ Δασκυλίῳ· ἑτέραν Ἀντιγόνειαν ἣν ὁ γεωγράφος Στέφανος ὀνομάζει φρούριον τῆς Κυζικηνῆς· τὸ Νικομήδειον· τὸ Ζιποίτιον· τὴν Ἐπιφάνειαν. Ἐν γένει δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας τοσοῦτον πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνωκείωθησαν, ὥστε βραδύτερον ἑλησμονήθη παντάπασιν ἢ βάρβαρος αὐτῶν καταγωγῆ καὶ οἱ χρονογράφοι ἔλεγον αὐτοὺς ὄντας «ἐκ τοῦ γένους τῶν Μακεδόνων.»

Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρας. Εἰς Πόντον καὶ εἰς Παφλαγονίαν ὑπῆρχον ὡσαύτως ἐγγώριοι δυνάσται. Καὶ οἱ μὲν τῆς Παφλαγονίας δὲν προέκυψαν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲ ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺ ἀνεξάρτητοι, ἀλλὰ διετέλεσαν ὑποτεταγμένοι, νῦν μὲν εἰς τοὺς ἡγεμόνας τοῦ Πόντου, νῦν δὲ εἰς τοὺς τῆς Βιθυνίας. Οἱ δὲ τοῦ Πόντου, ἔλκοντες τὸ γένος ἀπὸ Κύρου, ἀπέβησαν ἰσχυροὶ καὶ ἑνδοξοὶ, ἀθρόαν μεταφυτεύσαντες τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ δίαιταν εἰς τὸ κράτος αὐτῶν. Νέα ἑλληνικὰ κτίσματα δὲν φαίνονται ἐνταῦθα πολλά· καὶ ὅσα γνωρίζομεν εἶναι τὰ ἐξῆς. Ἀμαστρίς, ὑπὸ Ἀμάστριος τῆς τοῦ Λυσιμάχου γυναικὸς περὶ τὸ ἔτος 300 π. Χ. ἡ βραδύτερον κτισθεῖσα, κληθεῖσα δὲ «δεξιὸς ὀφθαλμὸς τοῦ κόσμου,» εἰς ἣν προσήρχοντο οἱ πέραν τοῦ Πόντου Σκύθαι καὶ οἱ πρὸς μεσημβρίαν λαοὶ «ὡσπερ εἰς κοινόν τι συντρέχοντες ἐμπόριον.» Προσέτι Φαρονακία πλησίον τοῦ Κερασσοῦντος, Εὐπατορία πλησίον

τῆς Ἀμισοῦ, ἑτέρα Εὐπατορία ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν ποταμῶν Λύκου καὶ Ἰριδος, Πολεμώνιον καὶ Λαοδίχεια. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι εἰς τὰ παράλια ταῦτα ἰδίως ὑπῆρχον πολλαὶ καὶ ἀξιόλογοι ἀρχαιότεραι ἑλληνικαὶ πόλεις ἢ Ἡράκλεια, ἢ Σινώπη, ἢ Ἀμισός, ἢ Τραπεζοῦς, ὁ Κερασσοῦς καὶ ἄλλαι. Αἱ πόλεις αὗται διετέλεσαν ἐφ' ἱκανὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀνεξάρτητοι, ἀλλὰ προΐοντος τοῦ χρόνου ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται ὑπὸ τῶν βασιλέων τοῦ Πόντου καὶ νὰ ἐπενεργῶσι δραστηρίως εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς χώρας, μάλιστα δὲ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς αὐλῆς. Πρῶτος ὁ Μιθριδάτης Γ' κατέκτησε τὴν Ἀμαστριν ἣτις ἦτο μὲν νέον κτίσμα, ἀλλὰ, ὡς εἶδομεν, δὲν ἰδρύθη ὑπὸ τῶν τοῦ Πόντου βασιλέων. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι κατέστησαν ἔκτοτε τὴν Ἀμαστριν πολλὰκις καθέδραν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Περί τῆς ἑκατὸν δ' ἔτη βραδύτερον, ἦτοι μεταξὺ τοῦ 190 καὶ 180 ἔτους π. Χ., κατέλαβεν ὁ Φαρνάκης Α', ὁ τοῦ βασιλέως Μιθριδάτου Δ' υἱός, τὴν Σινώπην, ἣτις ἦτο ἡ ἀκμαιοτάτη ὄλων τῶν κατὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἑλληνίδων πόλεων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ ποντικὸν κράτος δὲν ἔπαυσε προαγόμενον, πρωτεύουσιν ἔχον τὴν μεγάλην καὶ πλουσίαν ἐκείνην ἑλληνίδα πόλιν, ἣτις τότε εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε ἤκμασε, θαλασσοκρατοῦσα ἐν τῷ Εὐξείνῳ καὶ διὰ λαμπρῶν τῆς τέχνης ἔργων κοσμηθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων αὐτῆς δυναστῶν. Εἰς τὸν ὑπατον δὲ βαθμὸν τῆς δυνάμεως ἔφθασε τὸ βασίλειον τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Φαρνάκου, Μιθριδάτου ΣΤ' τοῦ μεγάλου, ὅστις, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, καὶ αὐτῶν τῶν παντοδυνάμων Ῥωμαίων ἀνεδείχθη φοβερός πολέμιος.

Εἰς Καππαδοκίαν ὁ ἐλληνισμὸς διεδόθη βραδύτερον ἢ ἀλλαγῶν, διότι ἀρχαιότερον μὲν κτίσμα οὐδὲν ὑπῆρχεν αὐτόθι, τὰ δὲ νεώτερα δὲν ἤρχισαν ἰδρυόμενα εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ τοῦ ἐγγωρίου βασιλέως τῆς Καππαδοκίας Ἀριαράθου Ε', περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης λέγει ὅτι μετέσχε παιδείας ἑλληνικῆς «ἐξ οὗ καὶ ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησι πάλαι ἀγνοουμένη Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν.» Ἐκτοτε δὲ τέσσαρες ἀναφέρονται ἐνταῦθα ὀνομασταὶ ἑλληνικαὶ πόλεις: Ἀριαράθεια, Εὐσέβεια ἢ πρὸς τῷ Ταύρῳ, «πόλις Ἑλλάς ἐν τῷ Καππαδόκων ἔθνει» κατὰ Φιλόστρατον· Εὐσέβεια ἢ πρὸς τῷ Ἀργαίῳ ἢ καὶ Μάζακα καλουμένη, περὶ ἧς ὁ Στράβων βεβαιοῖ ὅτι ἀχρῶνται οἱ Μαζακηνοὶ τοῖς Χαρώνδα νόμοις, χιρσοῦμενοι καὶ Νομωδὸν, ὅς ἐστιν αὐτοῖς ἐξηγητὴς

τῶν νόμων·» τελευταῖον Ἀρχελαΐς. Ἀλλὰ ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐν Καππαδοκίᾳ ἑλληνίδες πόλεις, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν Στράβωνα, ὁ βασιλεὺς Τιγράνης ἐκτίσεν ἐκεῖ πόλιν, ἣν ὠνόμασε Τιγρανόκερτα «ἐκ δώδεκα ὑπ' αὐτοῦ ἐρημωθείσων ἑλληνίδων πόλεων συναγαγών.»

Ἡ Φρυγία διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Σελευκίδας· καθὼς κειμένη δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας διασχίζεται ὑπὸ μεγάλων ἐμπορικῶν ὁδῶν, καὶ παρὰ τὰς ὁδοὺς ταύτας εὐρίσκομεν τὰ πλεῖστα νέα κτίσματα. Ἐκ τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστί 29, ἀλλὰ τὰ ἀκόλουθα 14 φαίνονται τὰ μᾶλλον ἀναμφισβήτητα. Λαοδίκεια· Φιλομήλιον· Πολύβοτος· Σύνναδα, τῆς ὁποίας σώζονται νομίσματα φέροντα Συναδέων Ἰώνων, Συναδέων Δωριέων, Ζεὺς πάνδημος Συναδέων· Δοκιμία· Λυσιᾶς· Πέλται, αἵτινες ἀναφέρονται μὲν ἤδη ἐν τῇ Ἀναβάσει τοῦ Ξενοφῶντος, ἀλλὰ ἐδέχθησαν πολλοὺς Μακεδόνας ἐποίκους· Εὐμένεια· Διονυσόπολις· Λαοδίκεια ἢ πρὸς Λύκω, μία τῶν ἀξιολογωτάτων καὶ πλουσιωτάτων πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· Θεμισώνιον· Ἀπάμεια ἢ Κιβωτός, περὶ ἧς ὁ Στράβων λέγει «ἐμπορεῖον μέγα τῆς ἰδίως λεγομένης Ἀσίας, δευτερεῦον μετὰ τὴν Ἐφεσον,» Ἀντιόχεια ἢ πρὸς Πισιδίᾳ καὶ Σελεύκεια ἢ ἐπιλεγόμενη Σιδηρᾶ.

Καὶ αὐτὴ ἡ Γαλατία, δηλαδὴ ἡ χώρα ἣν οἱ Γαλάται (σελ. 279) κατέλαβον μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας, δὲν διέφυγε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ μὲν ὄχλος αὐτῶν διέσωσε τὴν ἰδίαν γλῶσσαν μέχρι τῆς 5 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος· τὸ δὲ πολίτευμα ὠργανώθη κατὰ τὰ πάτρια τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἔθιμα, διαιρεθέντος τοῦ πλήθους εἰς δώδεκα τετραρχίας, ὧν ἐκάστης προϊστάτο ἡγεμῶν καλούμενος τετράρχης. Ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος οἱ, τε ἡγεμόνες ἐκεῖνοι καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν Γαλατῶν, λόγῳ καταγωγῆς καὶ πλοῦτου, ἠσπάσθησαν τὴν ἑλληνικὴν ἠρησκείαν, παιδείαν καὶ γλῶσσαν. Ἐκ δὲ τῶν πόλεων τῆς χώρας ἡ μὲν Ἀγκυρα, ἡ ὑπὸ τοῦ παναρχαίου βασιλέως τῆς Φρυγίας Μίδου κτισθεῖσα, ἀπέβαλεν ἐπὶ τῶν Γαλατῶν τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν, μὴ ἀνακτήσασα αὐτὴν εἰμὴ ἐπὶ Ῥωμαίων, ὅτε ἀπέβη λαμπροτάτη, μάλιστα ἐπὶ Αὐγούστου, ὅστις ἐκτίσεν ἐν αὐτῇ ναὸν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου ἐνέγραψεν ἐν ἐπιγραφῇ μεγάλη τὴν ἱστορίαν τῶν πράξεων αὐτοῦ, ἐπιγραφῇ ἣτις ἀνευρέθη μὲν τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1554, ἀλλὰ δὲν ἀντεγρᾶφη ὀλόκληρος εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ἐτέρα ὁμως πόλις ἡ Πεσσινούς, ἣτις εἶχεν ἱερόν τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν, μεγάλου σεβασμοῦ τυγ-

χάνον, ἐξηκολούθησεν ἀκμάζουσα καὶ ἐπὶ τῶν Γαλατῶν, ὁ δὲ Στράβων ὀνομάζει ἐτι αὐτὴν «ἐμπορεῖον τῶν ταύτη μέγιστον.»

Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὅπου προέκυψε κράτος καθαρῶς ἑλληνικόν, τὸ ὅποτον λόγῳ παιδείας καὶ τέχνης ἀπέβη πολὺ μὲν σημαντικώτερον τῶν ἐξελληνισθειῶν βαρβάρων τῆς Βιθυνίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας δυναστειῶν, ἐνάμιλλον δὲ σχεδὸν τῶν βασιλείων ἅπερ ἱδρυσαν οἱ Σελευκίδαι καὶ οἱ Λαγίδαι. Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος Περγαμηνόν, ἀπὸ τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ Περγάμου· καὶ ἱδρυτῆς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς θησαυροφύλαξ τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρος (σελ. 273) ἐκ τοῦ ἐν τῷ Πόντῳ Τειοῦ, περὶ οὗ ὁ Στράβων λέγει ὅτι εἶναι πολίχνιον οὐδὲν ἔχον μνήμης ἄξιον, πλὴν ὅτι Φιλέταιρος ἐντεῦθεν ἦν ὁ ἀρχηγέτης τοῦ τῶν ἀτταλικῶν βασιλείων γένους. Ὁ Φιλέταιρος, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀγαθοκλέους, ἀπέστη πρὸς Σέλευκον Α' καὶ ἔπειτα ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν ὅσαι ἐπῆλθον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγέτου ἐκείνου τῶν Σελευκιδῶν, οὐ μόνον ἀνεξάρτητος ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ πολλὰς παραλίους πόλεις κατέλαβε. Τὰς κτήσεις ταύτας ἐπέξετεινεν ἐτι μᾶλλον ὁ ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Εὐμένης Α'. Ὁ δὲ τοῦ Εὐμένους ἐξάδελφος καὶ διάδοχος Ἄτταλος ἀνηγορεύθη βασιλεὺς, νικήσας τοὺς Γαλάτας εἰς μάχην μεγάλην καὶ καταστήσας τὸ βασιλείον αὐτοῦ ἰσχυρότατον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ Ἄτταλος οὗτος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Εὐμένης Β', Ἄτταλος Β' καὶ Ἄτταλος Γ', ἐπροστατεύθησαν πολυειδῶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων οἵτινες τότε ἀνεμίχθησαν εἰς τὰ ἄσιανὰ πράγματα· ἀλλὰ συγχρόνως οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι παντελῶς ἐξηυτελίσθησαν ὑπὸ τῶν ξένων τούτων δυναστῶν. Καθὼς ὅμως συνέβη ἐν γένει εἰς τὴν Ἀνατολήν, οἱ πολιτικῶς ὑπερισχύσαντες ἐπὶ τέλους ἐνταῦθα Ῥωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ὃν εἰσήγαγον καὶ διέδωκαν εἰς Ἀσσίαν οἱ τοῦ Φιλεταίρου κληρονόμοι. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι προήγαγον τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ χώρα αὐτῶν ἐλογίζετο νέα Ἑλλάς. Ὁ Εὐμένης Β' ἐσύστησε τὴν περιφημὸν τῆς Περγάμου βιβλιοθήκην ἣτις ἐπὶ τέλους κατήντησε νὰ περιλαμβάνῃ, ὡς βεβαιουσι, 200,000 βιβλίων. Ὅτε ἡ ζηλοτυπία τῶν Πτολεμαίων ἀπηγόρευσε τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγωγὴν τοῦ παπύρου, ἦτοι τῆς θάμνου ἐκείνης ἐξ ἧς κατασκευάζετο τὸ ἐν χρήσει τότε πρὸς γραφὴν ὕλικόν, οἱ Περγαμῆνοὶ ἀνεπλήρωσαν τὸ ὕλικόν τοῦτο διὰ τῆς

παρ' αὐτῶν ἐπινοηθείσης περγαμηνῆς διφθέρας, ἧς ἡ παρασκευὴ ἀπέ-
τέλεσεν ἕκτοτε νέον ἀξιόλογον κλάδον τῆς περγαμηνῆς βιομηχανίας.
Διότι ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ ἡ ὠφέλιμος τέχνη συμπροώδευσε μετὰ τῆς
τέχνης τῆς καλῆς, ἡ δὲ πρακτικὴ ἐπιστήμη, ἡ μηχανικὴ, ἡ ναυτικὴ,
ἡ ἐμπορία, συνημιλλῶντο πρὸς τὴν θεωρητικὴν, τὰ μαθηματικὰ, τὴν
ἀστρονομίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν. Τὰ ἀτταλικά ὑφάσματα
καὶ ἄλλα τῆς περγαμηνῆς βιομηχανίας προϊόντα ἀπέβησαν τὸ πάλαι
ὄνομαστὰ οὐδὲν ἥττον ἢ ἡ αὐτοῦ ἀκμάσασα στωϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἡ
τέχνη ἐκείνη ἣτις κατεσκεύασε τὸ πολυθρύλητον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκλη-
πιοῦ ἐν τῷ κατὰ Πέργαμον ἱερῷ τοῦ θεοῦ τούτου, καὶ ἄλλα ἔργα δι'
ῶν περγαμηνοὶ τεχνῖται ἐκλέεσαν τὰ κατὰ Γαλατῶν κατορθώματα τῶν
βασιλέων αὐτῶν. Ἰδίως δὲ ἐρρίζωσε καὶ ἀνεπτύχθη ὁ ἑλληνισμὸς ἐν
ταῖς χώραις ταύταις διὰ τῶν ἑλληνικῶν ἰδρυμάτων ὧν ἔχομεν ν' ἀνα-
φέρωμεν 12 τὰ γνωστότερα. Λυσιμάχειαν, Ἀττάλειαν, Ἑλληνόπολιν,
ἑτέραν Ἀττάλειαν ἣτις πρότερον ἐλέγετο Ἀγρόειρα, Φιλαδέλφειαν,
ἣν καίτοι πολλὰ παθοῦσαν ἐκ σεισμῶν «μικρὰς Ἀθήνας» ἐκάλεσαν
βραδύτερον διὰ τὰς ἐορτὰς καὶ τὰ ἱερά· Ἀπολλωνίδα, Σμύρνην πόλιν
ἣτις ἦτο μὲν παναρχαία (σελ. 298 τοῦ πρώτου τόμου), ἀλλ' ἀπὸ τῆς
7 π. Χ. ἑκατηνταετηρίδος καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Λυδῶν, διετέλεσε
περὶ τὰ 400 ἔτη οἰκουμένη κωμηδόν· μετὰ δὲ ταῦτα ἀνήγειρεν αὐτὴν
Ἀντίγονος καὶ κατόπιν τούτου Λυσιμάχος. Ὁ Στράβων λέγει τὴν
Σμύρνην πόλιν καλλίστην πασῶν καὶ θαυμάζει τὴν τε εὐθύτητα τῆς
ῥυμοτομίας αὐτῆς, καὶ τὰς λιθοστρώτους ὁδοὺς, καὶ τὰς μεγάλας στοᾶς,
καὶ τὴν βιβλιοθήκην, καὶ τὸ λεγόμενον ὁμήρειον, ὅπερ ἦτο στοᾶ τε-
τράγωνος ἔχουσα ναὸν Ὀμήρου καὶ ξόανον. Πλὴν τούτων ἔχομεν ἐν-
ταῦθα Ἀρσινόην, ἣτοι τὴν ἀρχαίαν Ἐφεσον, μετονομασθεῖσαν οὕτω
ἀπὸ τῆς Λυσιμάχου γυναικὸς, πόλιν πλουσίαν ἣτις δὲν ἔπαυσε καὶ
ἄλλως εὐδοκιμοῦσα· διότι μία μὲν ἦτο τῶν τριῶν πόλεων (Ἐφεσος,
Κολοφῶν, Κῶς) ἐν αἷς ἐλέγετο ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ
τῶν πρώτων διαδόχων περιώνυμος ζωγράφος Ἀπελλῆς· ἤκμαζε δ' ἐν
αὐτῇ ἔτι περὶ τὸ 100 π. Χ. ἡ σχολὴ ἐκείνη, ἀφ' ἧς κατάγεται
ὁ ἐν τῷ ἐθνικῷ μουσεῖῳ τοῦ ἐν Παρισίοις Λούβρου εὐρισκόμενος τὰ νῦν
περίφημος Βοργήσιος ἀθλητῆς· Θυάττειρα, κατοικίαν Μακεδόνων, κατὰ
Στράβωνα· Νάκρασσαν κατὰ τινὰ ἐπιγραφὴν λέγουσαν «ἡ Μακεδόνων
Νακρασσιτῶν βουλὴ καὶ ὁ δῆμος,» κατὰ δὲ τὰ νομίσματα Ἀκράσσον·
Μυσομακεδόνας, καὶ Μακεδόνας Ἰρκανοῦς.

Αἱ λοιπαὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας γῶραι διετέλουν ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τοὺς Λαγίδας, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, καὶ τοὶ δὲ σώζουσαι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸν ἀρχαιότερον βίον, ἐκαλύφθησαν ὁμως καὶ αὐταὶ ὑπὸ οὐκ ὀλίγων ἐλληνίδων πόλεων. Εἰς Καρίαν εὐρίσκομεν Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε γέφυραν ἣτις εἰκονίζεται καὶ εἰς ἓν τῶν σωζομένων νομισμάτων αὐτῆς· Εὐανθίαν ἢ Ἀνθειαν, ὅπως ἐπωνομάσθησαν αἱ παναρχαῖται Τράλλεις, αἵτινες καὶ ἄλλα ὀνόματα προσέλαβον κληθεῖσαι καὶ Σελεύκεια καὶ Ἀντιόχεια· Πλειστάρχειαν· Στρατονίκειαν.

Οὐδ' ἐν Λυκίᾳ καὶ Πισιδίᾳ καὶ Παμφυλίᾳ λείπουσιν ἐλληνικὰ ἰδρύματα ἢ ὀνόματα, ἃν καὶ ἐνταῦθα ἢ ἐπιχώριος γλῶσσα φαίνεται διατηρηθεῖσα παρὰ τῇ ἐλληνικῇ πλείοτερον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίαν. Ἐν Λυκίᾳ εὐρίσκομεν Ἀρσινόην, Σελεύκειαν, Πτολεμαῖδα· ἐν Παμφυλίᾳ Δῖον καὶ Μενεδήμιον· αἱ δὲ πόλεις τῆς Πισιδίας Σέλγη, Σαγαλασσός, Κιβύρα καὶ Ἀμβλαδα ἦσαν ὁμολογουμένως Λακεδαιμονίων ἀποικίαι.

Τελευταῖον εἰς Κιλικίαν ὅπου ὑπῆρχον πολλὰ ἀρχαιότερα ἐλληνικὰ κτίσματα, ἀπαντῶμεν καὶ νεώτερα οὐκ ὀλίγα. Ἀντιόχειαν τὴν ἐπὶ Κραγίῳ, Ἀρσινόην, Σελεύκειαν τὴν πρὸς τῷ Καλυκάδῳ, ἣτις καὶ ἐπὶ Στράβωνος ἠκμαζε καὶ βραδύτερον ἐπὶ Ῥωμαίων καὶ ἐπὶ χριστιανισμοῦ διετέλεσεν ἐλευθέρη καὶ καλλίστη πόλις· Ἐλαιούσαν, Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς τῷ Σάρῳ, Ἀντιόχειαν Κιλικίας, καὶ Ἐπιφάνειαν. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκτίσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων πόλεις ἐλληνικαὶ νέαι ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα, μὴ περιλαμβανομένων εἰς ταύτας πολλῶν ἄλλων, αἵτινες φέρουσι μὲν ἐλληνικὰ ὀνόματα, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον ἂν ἰδρῦθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἢ προηγουμένως.

Μεταβαίνομεν εἰς τὴν Συρίαν, ἥτοι εἰς τὴν ὁμάδα τῶν χωρῶν αἵτινες πρὸς βορρᾶν μὲν ἔχουσι τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας, πρὸς ἀνατολὰς τὸν Εὐφράτην, πρὸς μεσημβρίαν τὰ ἐλεύθερα τῆς ἐρήμου ἀραβικὰ στίφη καὶ πρὸς δυσμὰς τὴν μεσόγειον θάλασσαν. Ἐνταῦθα ὁ ἐλληνισμὸς δὲν εὔρε τὰς εὐκολίας τὰς ὁποίας εἶχεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὅπου, διὰ τὰς προηγουμένας ἀποικίας, καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις καὶ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ μισθοφορίας, εἶχε πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ ὁ ἤδη συμπληρωθεὶς θρίαμβος αὐτοῦ. Εἰς τὴν Συρίαν δὲν ἤρχισαν ἰδρυόμεναι ἐλληνικαὶ πόλεις εἰμὴ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου· ἀλλ' ὁμως, ἐπειδὴ εἰς τὰς χώρας

ταύτας συνεπύκνωσαν οἱ Σελευκίδαι καὶ πρὸ πάντων ὁ ἀρχηγέτης αὐτῶν Σέλευκος Α' τὸ κυριώτατον τῆς δυνάμεως, καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρξε τὸ ὀρμητήριον οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, τὰ νέα κτίσματα ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον ὥστε πολλαχοῦ, ἂν ὄχι ἀπανταχοῦ, κατίσχυσαν τοῦ ἐπιχωρίου στοιχείου. Ἰδίως εἰς τὴν ἄνω Συρίαν, δηλαδὴ τὴν μεταξὺ Εὐφράτου καὶ Ταύρου μέχρι τῆς Κοίλης Συρίας χώραν, ἔχομεν ν' ἀναφέρωμεν ὑπὲρ τὰς τριάκοντα ἑλληνικὰς πόλεις, ὧν τὰς πλείστας ἔκτισεν, ἢ ἀνωκοδόμησε καὶ ἐκάλλυνε καὶ διὰ νέου ἑλληνικοῦ βίου ἐζωογόνησεν ὁ Σέλευκος ὁ Α'. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τέσσαρες ἦσαν αἱ ὀνομαστότεραι· Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Δάφνη, Σελεύχεια ἢ ἐν Πιερία, Λαοδίχεια ἢ ἐπὶ θαλάττῃ καὶ Ἀπάμεια ἢ πρῶην Πέλλα, αἵτινες καὶ ἐλέγοντο «ἀδελφαὶ ἀλλήλων» κατὰ Στράβωνα, «ἀδελφοὶ δῆμοι» κατὰ τὰ νομίσματα. Ἡ Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Δάφνη ἐκτίσθη παρὰ τὸν Ὀρόντην ποταμὸν ὑπὸ τοῦ Σελεύκου, ἅμα ὡς ἐγένετο κύριος τῆς Συρίας· καὶ κατέστη πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, εἰ καὶ ἔκειτο εἰς τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, διότι ἔτι ἀπὸ τοῦ 293 ὁ Σέλευκος εἶχε νομίσει πρέπον νὰ διαίρῃ τὸ κράτος εἰς δύο καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας εἰς τὸν υἱὸν Ἀντιόχον Α', νὰ διατηρήσῃ δὲ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἑαυτοῦ κυβέρνησιν τὰς δυτικωτέρας, ἐδρεύων εἰς Ἀντιόχειαν. Ἦτο δὲ ἡ Ἀντιόχεια αὕτη τετράπολις, δηλαδὴ συνίστατο ἐκ τεσσάρων μερῶν, ὧν ἕκαστον εἶχεν ἴδιον τεῖχος, ἅπαντα δὲ πάλιν διὰ κοινοῦ τείχους συνεδέοντο. Ἡ κυρία αὐτῆς ὁδὸς, ἣς ἐκατέρωθεν ὑπῆρχον ἐμπορικὰ καταστήματα, εἶχε μῆκος τριάκοντα σταδίων, κατὰ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ἢ δὲ ὅλη περιοχὴ κατήντησε νὰ ἐκτείνεται εἰς δύο ἡμισυ γεωγραφικὰ μίλια. Πρῶτοι κάτοικοι λέγονται Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Κρηῖτες καὶ Κύπριοι, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ὡς φαίνεται ἐπικρατέστεροι τῶν ἄλλων. Τούλάχιστον πρὸς χάριν αὐτῶν ἰδίως ἐποίησεν ὁ Σέλευκος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς μέγιστον, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ Ἀντιοχεῖς διετήρησαν χαρακτηρὰς τινὰς τῆς εὐγενεστάτης ἐκείνης τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν, τὴν περὶ τὸν λόγον εὐφροσύνην, τὸ ἀπτικὸν τῆς γλώσσης ἰδίωμα, τὴν περὶ τὰ γράμματα καὶ τὴν τέχνην φιλοκαλίαν. Καὶ τοὶ δὲ πολλάκις παθοῦσα καὶ ἐν μέρει καταστραφεῖσα ὑπὸ σεισμῶν, ἐξ ὧν εἰς ἓνα ἀπέβαλον, ὡς λέγεται, τὸ ζῆν 250,000 ψυχῶν, ἢ Ἀντιόχεια διετήρησεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὸ μέγεθος καὶ τὴν εὐημερίαν αὐτῆς. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐξαιρέτως ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Οὐ μακρὰν

δὲ τῆς Ἀντιοχείας ἔκειτο ἡ χαριστάτη Δάφνη, τὴν ὁποίαν ὁ Γερμανὸς Δρούσεν εὐφυῶς ἀποκαλεῖ Βερσαλλίαν τῆς Συρίας, καὶ ἦτις, διὰ τὸ μέγα καὶ συνηρεφὲς αὐτῆς ἄλσος, τὸ ὑπὸ πηγαίων ὑδάτων διαρρεόμενον, τοὺς λαμπροὺς ναοὺς, καὶ τὰς πολυτελεῖς πανηγύρεις, ἀπέβη ἐν τῶν θαυμαστοτάτων χωρίων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Σελεύκεια ἢ ἐν Πιερίχ ἔκειτο παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ὀρόντου καὶ ἀπετέλει οὕτω τὸν λιμένα τῆς Ἀντιοχείας, ἐνάμιλλος αὐτῆς οὕσα κατὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ Λαοδίκεια ἢ ἐπὶ Θαλάττη ἦτο ὀνομαστὴ διὰ τὴν πολυοῖνον αὐτῆς χώραν καὶ τὴν ἀξιόλογον ἐμπορίαν, ἡ δὲ Ἀπάμεια, ἡ πρόην Πέλλα, ἦτο ἰδίως στρατιωτικὴ πόλις, διότι ἐνταῦθα ἐτρέφοντο οἱ πεντακόσιοι ἐλέφαντες τοῦ Σελεύκου, ἐνταῦθα διέτριβε τὸ πλεῖστον τῆς στρατιᾶς, καὶ ἐνταῦθα ἦτο τὸ στρατιωτικὸν λογιστήριον καὶ τὸ ἵπποτρόφιον.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων μεγάλων πόλεων, ἔχομεν νὰ ἀναφέρωμεν πλείστας ἄλλας ἐν τῇ Ἄνω Συρίχ· Ἡράκλειαν Πιερίας, Ἀντιόχειαν Πιερίας, Γέφυραν, Βέρροϊαν, ἄλλην Ἡράκλειαν, Ἱερόπολιν, Εὐρώπων, Νικάτωριν, Νικόπολιν, Μελεάγρου χάρακα, Σαυόσατα τὴν πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ, Ἀντιόχειαν ἐπὶ τῷ Ταύρω, Ἀντιόχεια τὴν πρὸς Εὐφράτην, Ἐπιφάνειαν τὴν πρὸς Εὐφράτην, Ἡράκλειαν Λευκάδα, Ὀρθωσίαν, Λάρισσαν, Λυσιάδα, ἐτέραν Ἐπιφάνειαν, Σελευκόβηλον, Μέγαρα, Ἀπολλωνίαν, Χαλκίδα, Μαρώνειαν, Ὀρωπέ καὶ τὸ Ζεῦγμα, ἀξιολογώτατον παρὰ τῷ Εὐφράτη χωρίον, ἐκεῖ ὅπε ὁ ποταμὸς οὗτος προκύπτει ἐκ τῶν ὄρεων. Τὸ ὄνομα παράγεται ἀπὸ τῶν γεφυρῶν τὰς ὁποίας ἱδρυσεν αὐτόθι συγχρόνως μὲ τὴν πόλιν ὁ Σλευκος. Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνοις, ὅτε λόγος ἐγένετο νὰ σὺ δεθῆ, διὰ τῆς Συρίας, ἡ Εὐρώπη μετὰ τῆς Ἰνδικῆς, ἀπὸ τοῦ σημείου ἐκείνου προέκειτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀτμοπλοία, ἦτις ἔμελλεν ἐπὶ τούτῳ ὀργανωθῆ.

Ἐτερον τῆς Συρίας τμήμα ἦτο ἡ καλουμένη Κοίλη Συρία, ἡ διετέλεσε διαρκῶς τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ Σελευκιδῶν καὶ Λαδῶν. Ὅθεν εὐρίσκομεν ἐνταῦθα ἐκατέρων ἰδρύματα· Λαοδίκειαν πρὸς Λιβάνω, Ἀπολλωνίαν, Δαμασκὸν ἣν ὁ Ἅγιος Ἱερόνυμος λέγει ὅτι ὑπὸ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Πτολεμαίων ἀνοικοδομηθεῖσαν καὶ ὁποίας αἱ ἴδιαι παραδόσεις μαρτυροῦσι τὸν ἐξελληνισμόν· Λευκάδα, Δῖον, Πέλλαν, Γέρασα, Ἴππον, Γάδαρα, Ἀντιόχειαν, ἐτέραν Ἀντιόχειαν, Αἶνον, Φιλαδέλφειαν, Φιλωτέραν, Ἄζωτον, Ἀπολλωνίαν,

θηδόνα, Στράτωνος Πύργον, Βερενίκην καὶ τελευταῖον Πτολεμαίδα, τὸ ἀξιολογώτατον τῆς παραλίας ἐκείνης φρούριον κτισθὲν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ δευτέρου Λαγίδου. Ἀναφέρονται μὲν ἐνταῦθα καὶ ἄλλαι τινὲς πόλεις ἑλληνικαί, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτῶν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητα· ὅθεν παραλείποντες αὐτὰς ἐρχόμεθα εἰς τὰς περὶ Εὐφράτην καὶ Τίγριν χώρας.

Τῆς Μεσοποταμίας ὁ ἐξελληνισμὸς ἐπὶ τοσοῦτον προήχθη, ὥστε τὰ βορειότερα αὐτῆς μέρη ἔφερον τὰ ἀρχαῖα μακεδονικὰ ὀνόματα τῆς Μυγδονίας καὶ τῆς Ἀνθεμουσίας. Ἐνδεκα δὲ μνημονεύονται ἐνταῦθα ὀνομασταὶ πόλεις· Ἀπάμεια, Σελεύχεια, Ἀνθεμουσίας, Βάτναι, Ἄλλαγμα, Ἰχναί, Δοῦρα, Ἀμφίπολις, Αἶνος, Ἐδεσσα, καὶ Νισίβις, ἡ μετονομασθεῖσα ὑπὸ τῶν Μακεδόνων Ἀντιόχεια Μυγδονικὴ καὶ οὕτω πως ἀναφερομένη παρὰ τε Πολυβίῳ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων. Ἀλλὰ πολὺ σημαντικώτεραι ἦσαν αἱ κατὰ τὴν Βαβυλωνίαν καὶ τὴν Σουσιανὴν πόλεις. Ἐκεῖ ἔκτισεν ὁ Σέλευκος τὴν ἐπισημοτάτην βεβαίως ὄλων τῶν παρ' αὐτοῦ ἰδρυθεισῶν πόλεων, Σελεύκειαν τὴν ἐπὶ τῷ Τίγρει, ἣτις ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ κράτους, ἦν προεμνημονεύσαμεν, κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Ἀντιόχου Α'. Ὡκοδομήθη δὲ ἡ πόλις, παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὀκτὼ περίπου ὥρας μακρὰν τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μετετέθησαν εἰς Σελεύκειαν, τὸ δὲ ὄνομα ἐξαφανίζεται ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Οἱ Βαβυλώνιοι οὗτοι, οἵτινες ἀπετέλεσαν μετ' ἄλλων ἐγγχωρίων τοὺς πρώτους τῆς Σελευκείας κατοίκους, συνεχωνεύθησαν κατὰ μικρὸν μετὰ τῶν αὐτόθι μετοικισθέντων ὑπὸ τοῦ Σελεύκου Ἑλλήνων, οἵτινες ἐνετύπωσαν καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἴδρυμα τὸν ἴδιον χαρακτῆρα. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς πόλεως ἔδωκεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς πολίτας αὐτῆς τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιοικήσεως, τοῦτο δὲ τὸ ἐλεύθερον, τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς Σελευκείας, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων. Διότι ἵνα προαχθῶσιν αἱ πόλεις, ὅπως καὶ τὰ ἔθνη, δεόν νὰ ἔχωσιν ἰδιὰ τινα στοιχεῖα ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ὅταν τὰ στοιχεῖα ταῦτα λείπωσι, δύνανται μὲν αἱ πόλεις νὰ εὐδοκμήσωσι μέχρι τινὸς διὰ τῆς προστασίας κυριάρχου μεγαλοφυοῦς, ἀλλ' ἐπειδὴ τοιοῦτοι κυριάρχαι εἶναι σπάνιοι, ἐκλιπόντων αὐτῶν, αἱ πόλεις ὅσων ἡ τύχη ἀπὸ ἀλλοτρίας εὐνοίας ἐξήρτηται, φυσικῶς τῷ λόγῳ μαραίνονται. Τοιαῦται δὲ ἦσαν ὅλαι σχεδὸν τῆς Ἀσίας αἱ πόλεις πρὸ τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῆς, οὐδ' ἦσαν κυρίως εἰπεῖν πόλεις, ἀλλὰ μᾶλλον ἀσύντακτοι ἀνθρώπων ὁμάδες, αἵτινες, καθὼ ἀπεστερημέναι παντὸς πολιτικοῦ συστήματος,

οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὑπαρξίν καὶ ἐπομένως οὐδὲν μόνιμον ἐπιδόσεως στοιχεῖον. Ὅποια διαφορὰ μεταξύ τῶν νεκρῶν ἐκείνων πληθυσμῶν καὶ τοῦ ἀστικοῦ τῶν ἐλληνικῶν κτισμάτων βίου! Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας τοσοῦτον ἀείποτε ἐταυτίζετο παρὰ τοῖς Ἕλλησι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πόλεως, ὥστε μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἐλληνικὸς λαὸς *πολιτεία*ν ὀνομάζει τὴν πόλιν, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ αὐταὶ αἱ μέγισται πόλεις οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ κῶμαι ἀχανεῖς, μηδένα ἔχουσαι ἴδιον ρυθμὸν καὶ βίον. Τούτου ἕνεκα αἱ ἀρχαιότεραι τῶν πόλεων ἐκείνων, καὶ αὐταὶ αἱ μέγισται καὶ λαμπρόταται, ἡ Νίνος, ἡ Βαβυλὼν, ἡ Περσέπολις, ἠφανίσθησαν ὡς ἰστός ἀράχνης, ἅμα ἐξέλιπον αἱ ἰδρύσασαι ἢ προστατεύσασαι αὐτὰς βασιλεῖαι, ἐνῶ τὰ ἐλληνικὰ κτίσματα οὐ μόνον δὲν συνεξέλιπον μετὰ τῶν ἰδρυσάντων αὐτὰ δυναστῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθησαν ἀκμάζοντα καὶ πολλάκις ἐπέβαλλον τὸν ἴδιον χαρακτήρα εἰς τοὺς νέους βαρβάρους κυριάρχας. Τοιαύτη μάλιστα ἀνεδείχθη ἡ Σελεύκεια ἐκείνη ἢ ἐπὶ τῷ Τίγρει, ἣτις δὲν ἔπαυσε προαγομένη μετὰ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ κράτους τῶν Σελευκιδῶν, ἐπὶ τῆς τῶν Πάρθων κυριαρχίας, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον, καὶ διατελοῦσα ἐνάμιλλος τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἦτο δὲ ὠκοδομημένη ἐν σχήματι ἀετοῦ ἀναπεταννύοντος τὰς πτέρυγας, πιστὴ εἰκὼν τῆς ἀετώδους ἐκείνης φυλῆς ἣτις, ἐξορμήσασα ἀπὸ Πίνδου καὶ Ὀλύμπου, τῶν ἀρχαίων αὐτῆς ἐστιῶν, καὶ διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον καὶ διασχίσασα τὸν Ταῦρον, ἦλθε νὰ καθήσῃ περὶ τὸν Τίγριν ποταμὸν, ἀπλοῦσα τὴν μεγάλην αὐτῆς σκιάν μέχρις Ἰνδοῦ καὶ Ἰαξάρτου. Καὶ εἶχεν ἡ Σελεύκεια αὕτη κατοίκους περὶ τὰς ἑξακοσίας χιλιάδας, οὐδὲ ἤρχισε παρακμάζουσα εἰμὴ εἰς ἑτέραν ἐλληνίδα ὡσαύτως πόλιν ὑπενδίδουσα, τὴν Κτησιφῶντα, ἣτις, κτισθεῖσα εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καταντικρὺ τῆς Σελευκείας καὶ συγχρόνως μὲ αὐτὴν, ἐγένετο βραδύτερον χειμερινὴ καθέδρα τῶν Πάρθων βασιλέων καὶ ἐκληρονόμησεν οὕτω τὸ ἀξίωμα τῆς γείτονος Σελευκείας.

Παρεκτὸς τῶν δύο τούτων πόλεων εὐρίσκομεν εἰς μὲν τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄλλας τινὰς, Ἀπάμειαν, Διαδοχοῦπολιν, Λαοδίκειαν καὶ Σελεύκειαν τὴν πρὸς τῷ Ἡδυφῶντι ποταμῷ· εἰς δὲ τὰς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως μέχρι τῶν ὑψηλοτέρων ὀρέων χώρας, Ἀκραν καὶ Δημητριάδα ἣτις ἔκειτο περὶ Ἀρβηλα· καὶ ἐντὸς δὲ αὐτῆς τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Μεσοποταμίας Ἀρμενίας, Ἐπιφάνειαν, Νίκαιαν, Φιλαδέλφειαν. Ἡ πρὸς τοὺς Σελευκιδᾶς σχέσις τῆς Ἀρμενίας εἶναι ἀσαφιστάτη, διότι

ἄδηλον ἂν ποτε καθ' ὀλοκληρίαν ὑπετάχθη εἰς αὐτούς, βέβαιον δὲ μόνον ὅτι ἐκ διακλειμμάτων ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν των, καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς γ' καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς β' ἑκονταετηρίδος ἀπετέλεσεν ὅλως αὐτοτελὲς κράτος ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς. Οὐδὲν ἦττον ἡ Ἀρμενία ὑπέκυψεν ὡσαύτως εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ, πολλοὶ δὲ Ἕλληνες τεχνῖται λέγονται διατελέσαντες παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς χώρας ταύτης, οἷον ὁ ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ καλλιτεχνικῇ ἰκανότητι ὀνομαστός Καλλιμάχος· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀρμενίας ἑλληνικῶς ἐξεπαιδεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε βεβαιοῦται ὅτι εἰς ἕξ αὐτῶν, ὁ Ἀρταουάσδης, τραγωδίας ἐποίει καὶ λόγους ἔγραφε καὶ ἱστορίας.

Αἱ δὲ ἀνατολικώτεραι χῶραι τῆς Παρθυαίας, τῆς Βακτριανῆς καὶ τῆς Ἰνδικῆς πολὺ ἐνωρίτερον ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τῆς τῶν Σελευκιδῶν κυριαρχίας. Εἶδομεν ὅτι αὐτὸς ὁ Σέλευκος Α' ἠναγκάσθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἰνδικῆς, ἂν καὶ μὴ παύσας ἔχων πρὸς αὐτὴν σχέσεις. Εἰς δὲ τὰς ἐντεῦθεν τῆς Ἰνδικῆς χώρας προέκυψαν κράτη αὐτοτελῆ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς γ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν διαδόχων τοῦ Ἀντιόχου Α'. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀντίοχος Α' ὁ τοῦ Σελεύκου υἱός, ὅστις ἔνεκα νίκης τινὸς αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σωτήρ, πολὺ ἀπεῖχε τῶν προτερημάτων καὶ τῶν ἀρετῶν τοῦ πατρός· ἀπέβαλε τὰς κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν χώρας τῆς Καππαδοκίας, τοῦ Πόντου, τῆς Βιθυνίας καὶ τοῦ Περγάμου, ἠτύχησεν εἰς τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου πόλεμον καὶ ἐθανάνωσε τὸν πρεσβύτερον υἱὸν του. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντιόχου Α' ἐν ἔτει 264 π. Χ., ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Ἀντίοχος Β', ὃν οἱ Μιλήσιοι εὐγνωμονοῦντες διότι ἀπήλλαξεν αὐτούς ἀπὸ τινος τυράννου ἐπωνόμασαν Θεόν, παρεδόθη καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, διαρκέσασαν πεντεκαίδεκα ἔτη, εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν καὶ κακοήθειαν καὶ παραμελήσας τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, ἀπέβαλε τὸ ἥμισυ σχεδὸν αὐτοῦ. Ἕλληνα ἀγνώστου καταγωγῆς, ὀνόματι Θεόδοτος ἢ Διόδοτος, ὑψωσεν ἐν Βουχαρίᾳ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ ἰδρύσεν αὐτόθι τὸ Βακτρικὸν βασίλειον, τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγον ἐξηπλώθη μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, καὶ ἀπέβη τοσοῦτον μέγα καὶ πολυάνθρωπον, ὥστε βεβαιοῦται ὅτι περιελάμβανε πόλεις χίλιας. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοδότου Α' Θεόδοτος Β' κατεβλήθη περὶ τὸ 219 ὑπὸ τοῦ ἐκ Μαγνησίας Εὐθύδημου, ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐθύδημος διετέλεσεν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ τότε βασιλεύοντος Ἀντιόχου Γ' συνο-

μολογήσας ἀπλῶς πρὸς αὐτὸν συμμαχίαν καὶ κηδεστίαν. Μετὰ τὸν Θάνατον τοῦ Εὐθυδήμου, περὶ τὸ 195 π. Χ., τὸ Βακτρικὸν κράτος διηρέθη εἰς δύο· ὁ τοῦ Εὐθυδήμου υἱὸς Δημήτριος διετήρησε μόνος τὰς περὶ τὴν Ἰνδικὴν κτήσεις τοῦ πατρὸς, τὴν δὲ Βακτριανὴν κατέλαβεν ὁ Μέγανδρος, μεθ' ὃ ὁ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Εὐκρατίδας Α', ἐξώσας τῇ συμπράξει τῶν συμάχων αὐτοῦ Πάρθων τὸν Δημήτριον καὶ ἀπὸ τὰς Ἰνδικὰς χώρας, συνήνωσεν αὐτὸς εἰς ἓν ἅπαν τὸ Βακτρικὸν κράτος. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐκρατίδας Β', ἀποβαλὼν τὴν τῶν Πάρθων συμμαχίαν, κατετροπώθη ὑπ' αὐτῶν ἐν ἔτει 134 π. Χ. καὶ οὕτω κατελύθη τὸ βασίλειον ἐκεῖνό. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ διετέλεσεν ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη ὑπὸ Ἑλληνας ἡγεμόνας, οὐ μόνον διετήρησε τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ὅσα κατέθεσαν εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας ὅ τε Ἀλέξανδρος ὁ μέγας, ὅ τε Σέλευκος Α', ἀλλὰ καὶ παραδόξως ὑπέθαλψε καὶ προήγαγεν αὐτά.

Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν πρώτην ἀποστασίαν τοῦ Διοδότου, ἀπέστησαν εἰς τὰς νοτιανατολικὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης χώρας τὰ Παρθικὰ στίφη ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀρσάκην, καὶ ἐκβαλόντα τὰς αὐτόθι Σελευκιδικὰς ἀρχάς, παρέμειναν ἔκτοτε ἀνεξάρτητα. Οἱ Πάρθοι οὗτοι, τοὺς ὁποίους τινὲς λέγουσι συγγενεῖς τοῦ Μηδοπερσικοῦ κλάδου τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἄλλοι δὲ ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἓν τῶν τουρκικῶν ἔθνῶν, ἦσαν καὶ παρέμειναν νομάδες, τὸ δὲ κράτος αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὠφελούμενον ἀπὸ τὴν προαγομένην ἀσθένειαν τῶν Σελευκιδῶν κατήντησε περὶ τὰ μέσα τῆς 6' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος νὰ περιλάβῃ ἀπάσας τὰς μεταξὺ Εὐφράτου καὶ Ἰνδοῦ χώρας, καὶ διετηρήθη περὶ τὰ 450 ἔτη, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὀνομασθῇ βάρβαρον. Ἀλλ' ὅμως αἱ ἐντὸς αὐτοῦ περιλαμβανόμεναι ἑλληνίδες πόλεις διετήρησαν ἐπὶ πολὺ τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἀπόδειξις τούτου κυρία εἶναι ὅτι σώζονται νομίσματα αὐτῶν μέχρι τοῦ 196 ἔτους μ. Χ. φέροντα τὴν τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ τῶν Πάρθων βασιλεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Ἀρσακίδαί καλούμενοι, δὲν ἔμειναν παντελῶς ἀναίσθητοι εἰς τὰς χάριτας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῶν θρυλεῖται ἀκμάσας τραγωδιῶν ὑποκριτῆς ἐπιτηδειότατος, ὁ Τραλλιχνός Ἰάσων, καὶ ἐν γένει ἐφημιζέτο τὸ πάλαι ὅτι Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες, χωρῶν ὅλων ὑπαγομένων εἰς τὸ Παρθικὸν κράτος, τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ἤδον. Συνετέλεσαν δὲ βεβαίως εἰς τοῦτο αἱ πόλεις τὰς ὁποίας οἱ Σελευκίδαί προέφθασαν νὰ

κτίσωσιν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας· διότι ἐν Περσίδι μὲν εὐρίσκομεν Λαοδί-
κειαν, Στάσιν, Μεθώνην· ἐν Μηδίᾳ δὲ, περὶ ἧς ὁ Πολύβιος λέγει γενικῶς,
ὅτι περιρικεῖται πόλεσιν Ἑλληνίσιν, ἀναφέρονται ὀνομαστί Ἐπιφάνεια,
ὅπως μετωνομάσθησαν τὰ ἀρχαῖα Ἐκβάτανα, Ἀντιόχεια, Ἀχαῖς, Εὐ-
ρωπὸς, Λαοδίχεια, Ἀπάμεια, Ἐκατόμπολις, Χάραξ· ἐν Παρθικῇ δὲ, ἐν
Ἰρκανίᾳ καὶ Ἀρείᾳ μνημονεύονται Σύριγξ, Καλλιόπη, Φεραί, Ἐκα-
τόμπυλος, Εὐμένεια, Σώτειρα, Χάρις, Ἀχαία. Τελευταῖον ἐν τῇ Βα-
κτριανῇ εὐρίσκομεν Ἀντιόχειαν τὴν ἐν τῇ Μαργιανῇ, Ἀντιόχειαν τὴν ἐν
Σκυθίᾳ, Θήραν, Εὐκρατιδίαν, Δημητριάδα, καὶ Εὐθυδημίαν, παρεκτὸς
ἄλλων οὐκ ὀλίγων, περὶ ὧν ὁμως ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι τινές.

Ἐκατὸν καὶ ἐξήκοντα περίπου πόλεις ἐκτίσθησαν λοιπὸν ὑπὸ τῶν
διαδόχων εἰς τὴν Ἀσίαν· αἱ δὲ κατὰ τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρξαν ἀναλό-
γως πολὺ ὀλιγώτεραι διὰ ποικίλους λόγους. Τὸ κράτος τῶν Σελευκι-
δῶν δὲν διετηρήθη, ὡς εἶδομεν, ἀκέραιον εἰμὴ ἐπὶ ὀλίγον χρόνον. Ἐπι-
ἐπὶ Σελεύκου Α' ἀπεσπάσθη αὐτοῦ ἡ Ἰνδική· ἐπὶ Ἀντιόχου Α' ἐστε-
ρήθη τῶν πλείστων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν καὶ ἐπὶ Ἀντιόχου Β',
ὄλων τῶν λεγομένων ἄνω σατραπειῶν, ὥστε, ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου καὶ τὰ
παράλια τῆς Συρίας καὶ τὰ μεσημβρινοδυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς
Ἀσίας, ἐκ διαλειμμάτων κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύ-
πτου, τὸ τῶν Σελευκιδῶν κράτος κατῆντησεν, ἐξήκοντα μόνις ἔτη ἀπὸ
τῆς ιδρύσεως αὐτοῦ, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ
Τίγριν χώρας. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς
προέκειτο νὰ διαδοθῇ εἰς τὴν Ἀσίαν κυρίως διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς κεν-
τρικῆς τῶν Σελευκιδῶν κυβερνήσεως, τὸ ἔργον οὐδὲ ἐπὶ πολὺ ἤθελεν
ἐξαπλωθῆ, οὐδὲ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον διαρκέσει, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω οἱ
τοῦ Σελεύκου διάδοχοι πολὺ ἀπέσχον τοῦ ν' ἀναδειχθῶσιν ἐκείνου ἐνά-
μιλλοι. Ἄλλ' ἢ κατὰ τὴν Ἀσίαν διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπέτυχε
διότι κυρίως διενηργήθη διὰ τῶν πολλῶν ἐκείνων ἑλληνικῶν κτισμάτων,
ἀφ' ἑκάστου τῶν ὑποίων, ὡς ἀπὸ ἐστίας τινὸς λαμπροῦ φωτός· αἱ ἀκτῖ-
νες τοῦ νέου βίου ἐξῆπλοῦντο εἰς μακρὰν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον
περιφέρειαν. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ κεντρικὴ τῶν Σελευκιδῶν κυβέρνησις
δὲν συνετέλεσε διὰ τῶν γενικῶν αὐτῆς θεσμῶν καὶ πράξεων εἰς τὴν
ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος· καὶ εἶδομεν ὅπόσον συνέπραξαν εἰς τοῦτο
αὐτοὶ οἱ βάρβαροι δυνάσται τῶν βορειοδυτικῶν τῆς Ἀσίας χωρῶν. Ἄλ-
λ' τὸ δραστικώτερον ὄργανον τῆς ἐν Ἀσίᾳ ἐπεληούσης ἀλλοιώσεως τῶν

πραγμάτων ὑπῆρξαν, ἐπικυβερνήσαντες, αἱ πόλεις, ἐνῶ εἰς τὴν Αἴγυπτον πόλεις ἐκτίσθησαν ἀναλόγως ὀλίγισται, ὁ δὲ ἐλληνισμὸς διεδόθη καὶ ἐπαγιώθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐτῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας. Κατωρθώθη δὲ τοῦτο ἐνταῦθα, διότι οἱ πρῶτοι τοῦ Πτολεμαίου διάδοχοι, ὁ Πτολεμαῖος Β', ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 246, καὶ ὁ Πτολεμαῖος Γ', ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 221, ἔδειξαν πλείστην σύνεσιν καὶ ἐπιτηδειότητα περὶ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν καὶ πρὸς τοῦτοις διότι τὸ αἰγυπτιακὸν κράτος ἔμεινε μέχρι τέλους συμπαγὲς καὶ ἀδιαίρετον. Οἱ Πτολεμαῖοι κατέκτησαν καὶ ἀπέβαλον πολλάκις τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἀλλὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς παρακειμένης Κυρηναϊκῆς διετέλεσαν μέχρι τέλους ἀδιάλειπτοι κύριοι, ὥστε ἐπὶ τοῦ κεφαλιωδεστάτου τούτου μέρους τοῦ κράτους αὐτῶν ἡ ἐνέργεια τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως ὑπῆρξε συνεχῆς καὶ σύντονος. Αὕτη δὲ ἡ διὰ διαφορῶν ὀργάνων, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, τοῦ αὐτοῦ ἀποτελέσματος ἐπιτυχία, εἶναι βεβαίως μίᾳ τῶν θαυμασιωτέρων περιπετειῶν τοῦ πολυειδῶς τοσοῦτον θαυμασίου ἐκείνου γεγονότος τῆς διαδόσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀλλὰ συμπληρώσωμεν προπάντων τὴν περὶ τῶν πόλεων ἔκθεσιν ἡμῶν ταύτην παραθέτοντες ἐνταῦθα καὶ τὰς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἰδρυθείσας.

Ἡ Κυρηναϊκὴ εἶχεν, ὡς ἠξέυρομεν, πρὸ πολλοῦ ἐξελληνισθῆ (τόμ. Α' σ. 305 καὶ ἐπ.)· νέα δὲ κτίσματα εὐρίσκομεν ἐνταῦθα τρία μόνον, τὴν Βερενίκην, ἣτις ἦτο ἡ ἀρχαία Ἑσπερίς, τὴν Ἀρσινόην καὶ τὴν Πτολεμαΐδα ὅπως μετωνομάσθη ἡ ἀρχαία Βάρκη. Ἐντεῦθεν δὲ μέχρις Ἀλεξανδρείας οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς παραλίας πόλις, ἥς τὸ ὄνομα νῦν μαρτυρῆ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκτίσθη. Πολλὰ ὅμως κῶμαι κατὰ τὴν παραλίαν καὶ ἐντὸς τοῦ Δέλτα ἔφερον καθαρῶς ἐλληνικὰ ὀνόματα· οἷον Χαιρέου, Ἀργέου, Φίλωνος κώμη, Προξενούπολις, Ἐλευσίς, Λυκόπολις, κλπ. Πόλεις δὲ ἀληθῶς λόγου ἄξιαι δὲν ἀναφέρονται καθ' ὅλην τὴν Αἴγυπτον εἰμὴ τρεῖς (ἐννοεῖται πλὴν τῆς μεγάλης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου κτισθείσης Ἀλεξανδρείας)· Φιλαδέλφεια, Πτολεμαῖς καὶ Ἀρσινόη. Περὶ τῆς Πτολεμαΐδος ταύτης ἣτις ἦτο κτίσμα τοῦ Σωτήρος, ὁ Στράβων λέγει «πόλις μεγίστη ἐν τῇ Θηβαΐδι καὶ οὐκ ἐλάττων Μέρφειας, ἔχουσα καὶ σύστημα πολιτικὸν ἐν τῷ ἐλληνικῷ τρόπῳ.»

Πλείοτερα ὑπῆρχον τὰ παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν κτίσματα, τὰ ὁποῖα κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν πρὸς τὴν Ἰνδικὴν διὰ τῆς θαλάσσης ἐκείνης ὁδὸν, μάλιστα ἀφ' ἧς διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Σελευκιδῶν ἀποστασίαν τῶν ἐπέκεινα τοῦ Τίγρεως χωρῶν, διεκόπη ἢ διὰ ξηρᾶς κοινωνία. Ἐνταῦθα, παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, εὐρίσκομεν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς βορείου αὐτῆς ἄκρας, Κλύσμα, φρούριον, Φιλωτέραν, Ἀρσινόην, Μυὸς ὄρμον, Βερενίκην. Μεταξὺ τῶν παραλίων τούτων καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου εἶχον κατασκευασθῆ ὁδοί, τῶν ὁποίων οἱ διάφοροι σταθμοὶ παρῆγον εἰς τὴν ἐμπορίαν πλείστας ὄσας εὐκολίας. Ἐφερον δὲ οἱ σταθμοὶ οὗτοι ἴδια ἑλληνικὰ ὀνόματα· οἷον Διδύμη, Ἀριστωνίς, Ἀπολλωνίς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλ' ἐξακολουθήσωμεν καταπλέοντες τὴν ἀπὸ Βερενίκης παραλίαν, διότι θέλομεν εὖρει ἐνταῦθα ἱκανά τινα καὶ ἀξιόλογα ἑλληνικὰ ἰδρύματα· Ἀγάθωνος νῆσον, τὴν καὶ Ὀφιώδη καλουμένην, ὅπου συνελέγοντο τὰ πολλὰ τοπάζια· Πτολεμαῖδα Θηρῶν, Βερενίκην τὴν κατὰ Σαβάς, Ἀντιφίλου λιμένα, Φιλίππου νῆσον, Ἀρσινόην, Ἀντιόχου σωλήνα. Καὶ ἄλλα δὲ τινα ἑλληνικὰ ὀνόματα παρατίθησιν ἐνταῦθα ὁ γεωγράφος Πτολεμαῖος· οἷον Δαφνίνην, Ἀκανθίνην, Μακαρίαν. Ὁ δὲ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Ἀρριανὸν Περίπλους περιγράφων τὸν Ἀδουλικὸν κόλπον, τὸν οὐ μακρὰν τοῦ πορθμοῦ τοῦ σήμερον καλουμένου Βαβ-ελ-Μανδῆβ, λέγει περὶ τοῦ βασιλέως τῶν χωρῶν τούτων ὅτι ἦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ «γραμμάτων ἑλληνικῶν ἔμπειρος.» Ὡσαύτως ὁ Περίπλους μνημονεύων ἐκεῖ που καὶ τῆς Διοσκοριδοῦ νήσου λέγει περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς ὅτι ἦσαν «ἐπίξενοι καὶ ἐπίμικτοι Ἀράβων τε καὶ Ἰνδῶν καὶ ἔτι Ἑλλήνων τῶν πρὸς ἐργασίαν ἐκπλεόντων.» Ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Ἀραβίας παραλίαν ἀναφέρονται Ἀρέθουσα, Λάρισσα, Χαλκίς, Βερενίκη, Σωσίππου λιμῆν.

Τοσαῦται καὶ τοιαῦται ἦσαν αἱ ἑλληνίδες πόλεις αἱ ὑπὸ τῶν διαδόχων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κτισθεῖσαι. Παρεθέσαμεν ὀνομαστὶ περὶ τὰς 200, καὶ βεβαίως ἦσαν πολὺ πλείοτεραι. Ἄλλὰ σημειωτέον ὅτι εἰς τὸν μέγαν τοῦτον ἀποικισμὸν δὲν συνετέλεσε μόνον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς καὶ ἡ Μακεδονία· συνέδραμον οὐσιωδῶς καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας ἐν μέρει δὲ καὶ αἱ κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ἀρχαιότεραι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Αἱ νέαι ἐκεῖναι πόλεις ἀπετέλουν ὡς ἂν πολυαριθμούς κυκλάδας καὶ σποράδας νήσους ἐντὸς τοῦ ἀγανοῦς πελάγους τῶν ἐγγχωρίων τῆς Ἀνατο-

λῆς ἔθνῶν· καὶ προσωκειοῦντο αὐτὰ κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, μάλιστα δὲ διὰ τῆς γλώσσης, ἣτις ἀκαταπαύστως διαδιδόμενη εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ἐπὶ τέλους ἐπὶ μακρότατον ἐξελλήνισε τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἰδίως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Συρίᾳ. Ἡ μαγνητικὴ αὕτη δύναμις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων φαινομένων τῆς ἱστορίας. Καθὼς τὰ χρυσᾶ ὄπλα τῶν μακεδονικῶν ἀγνημάτων εἶχον ἅμα μὲν ἐσωτερικὴν ἀξίαν μεγάλην, ἅμα δὲ ἐπιθετικὴν ἰσχὺν ἀκαταγώνιστον, οὕτω καὶ ἡ τελειοτάτη καὶ χαριεστάτη τῶν γλωσσῶν ἀπέβη τότε τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἐλληνισμοῦ ὄπλον. Σημειωτέον ὅμως ὅτι κατίσχυσε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, διότι ὁ μὲν ἐλληνισμὸς ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, τὰ δὲ ἔθνη ὧν κατέλαβε τὰς χώρας, ἀσυγκρίτως κατώτερα. Βραδύτερον θέλομεν ἶδει τὸν ἐξατονήσαντα ἐλληνισμὸν συγχωνευθέντα πολλάκις ἀπ' ἐναντίας ἐντὸς συνοίκων ἰσχυροτέρων.

Ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσίᾳ πρὶν ἐπέλθῃ ἡ συγχώνεσις, αἱ «πόλεις» διεκρίνοντο ἀπὸ τῶν περὶ «ἔθνῶν,» καὶ εἰς πολλὰ δημόσια ἔγγραφα βεβαιοῦνται ἐπισήμως ἡ τοιαύτη διάκρισις. Ἐπὶ παραδείγματος, ἐν τῇ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου Γ', ἐγγόνου Ἀντιόχου Β', συνθήκῃ περὶ εἰρήνης, ἣς τὸ κείμενον περιεσώθη εἰς ἡμᾶς παρὰ Πολυβίῳ, φέρεται ὁ ἐξῆς ὅρος· «ἂν δὲ τινες τῶν πόλεων ἢ τῶν ἔθνῶν πρὸς ἃ γέγραπται μὴ πολεμεῖν Ἀντιόχον, πρότεροι ἐκφέρωσι πόλεμον, ἐξέστω πολεμεῖν Ἀντιόχῳ. Τῶν δὲ ἔθνῶν καὶ πόλεων τούτων μὴ ἐχέτω τὴν κυρίαν αὐτὸς, μηδ' εἰς φιλίαν προσαγέσθω.» Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας συνθήκας καὶ ἐπιγραφὰς καταφαίνεται ἡ διάκρισις ἐκείνη τῶν «πόλεων,» ὅ ἐστι τῶν ἐλληνικῶν ἰδρυμάτων, πρὸς τὰ «ἔθνη,» ὅ ἐστι πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους, ὥστε ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, ὁ ὅρος «ἐθνικός» ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν «ἐλληνισμὸν,» ἐνῶ βραδύτερον οὐ μόνον ἐξέλιπεν ἡ ἀντίθεσις, ἀλλὰ, διὰ παραδόξου τροπῆς τῶν πραγμάτων, συνέβη ἀπ' ἐναντίας νὰ ταύτισθῶσι τὰ δύο ἐκεῖνα ὀνόματα. Ἐφ' ὧν, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπειδὴ τὸ νέον θρησκευμα εὐκολώτερον μὲν ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις, δυσκολώτερον δὲ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ὅ ἐστιν εἰς τὰ ἔθνη, καὶ ἡ εἰδωλολατρεία παρέμεινε πολὺ εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα, διὰ τοῦτο ἐθνικός καὶ εἰδωλολατρῆς ἀπέβησαν ταύτοσήμαντα. Ἀφ' ἐτέρου δὲ, ἐπειδὴ ἡ εἰδωλολατρεία, κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ἐταυτίζετο πρὸς

τὸν ἑλληνισμόν, κατήντησαν οὕτω νὰ ταύτισθῶσιν οἱ δύο πρότερον τοσοῦτον ἀντίθετοι ὄροι «ἔθνικός» καὶ «Ἕλλην», μέχρις οὗ, ἐκλιπόντος παντάπασι τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος περὶ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα, καὶ συγχρόνως ἐξελληνισθείσης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικῆς μοναρχίας, ἐπαυσεῖν ἐπὶ τέλους τὸ ὄνομα Ἕλλην νὰ σημαίνει τὸν ἔθνικόν καὶ ἐξ ἐναντίας ἀπέβη βραδύτερον ἐπὶ μακρὸν χρόνον καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν συνώνυμον τοῦ χριστιανοῦ.

Ἀλλὰ, καθὼς ἐπανειλημμένως παρατηρήσαμεν, τὰ ἑλληνικὰ ἐκεῖνα κτίσματα ὑπῆρξαν μὲν ἐν τῶν κυρίων ὀργάνων τῆς διχόδοσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ μόνον. Ἐν Αἰγύπτῳ μάλιστα ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις τῶν Πτολεμαίων συνετέλεσεν εἰς τοῦτο πολὺ πλείοτερον ἢ αἱ πόλεις, καὶ οἱ Σελευκίδαι ὅμως συνέπραξαν ἀπ' εὐθείας μέχρι τινὸς εἰς τὸν τῆς Ἀσίας ἐξελληνισμόν.

Καὶ πρῶτον διὰ τῆς διοικήσεως, ἣτις ἦτο μὲν κράμα ἀσιανῶν καὶ ἑλληνικῶν θεσμῶν καὶ δοξασιῶν, ἀλλ' ὅμως ἔφερεν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἱματισμόν ἑλληνικόν, διὰ τῆς ἑλληνικῆς δηλαδὴ ἐξεφέρετο γλώσσης, καὶ ὑπεχρέου οὕτω τοὺς ἐγχωρίους νὰ προσοικειῶνται τὴν γλῶσσαν ταύτην. Ἐν Συρίᾳ ὑπῆρχε παρὰ τῷ βασιλεῖ ἀνώτατός τις ἄρχων καλούμενος «ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων» καὶ «συγγενῆς» τοῦ βασιλέως, κοσμούμενος δὲ διὰ πορφύρας, χρυσοῦ στεφάνου, χρυσῶν ψελίων καὶ τῶν τοιούτων. Δι' αὐτοῦ συνεννοεῖτο ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν ὑπηκόων πρὸς αὐτὸν διευθύνοντο αἱ βασιλικαὶ διαταγαί, κοινοποιούμεναι ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι. Ὁ «ἐπὶ τῶν πραγμάτων» ἦτο ἐνὶ λόγῳ, ὅπως ὁ ἄλλοτε Χιλιάρχος (σελ. 162) βεζίρης τις τοῦ κράτους. Καὶ εἶχε μὲν παρ' ἑαυτῷ σῶμα συμβουλευτικόν, τὸ «συνέδριον», συγκείμενον ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀυλικῶν ὑπαλλήλων, τῶν καλουμένων «φίλων», οἵτινες συγχρόνως ἦσαν περιβεβλημένοι τὰ ὕπατα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ἦσαν δηλαδὴ «ἡγεμόνες τῆς δυνάμεως» καὶ «ἐπὶ τῶν ἡνιῶν» ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἄρχοντος ἦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπικινδυνότατον, καὶ πολλάκις οἱ τοῦτο περιβεβλημένοι ἐπεχείρησαν νὰ σφετερισθῶσι τὸ διάδημα, μάλιστα ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀσθενεστέρων Σελευκιδῶν, οἷον ὁ Ἡλιόδωρος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σελεύκου Δ', καὶ ὁ Διόδωτος Τρύφων, καὶ ὁ Ἡρακλεῶν ὁ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γρυποῦ ὁλοφόνος.

Τὸ βασίλειον ἐπὶ Σελεύκου τοῦ Α', ὅτε ἀκόμη περιελάμβανεν ὁλό-

κληρον τὴν Ἀσίαν μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, ἦτο διηρημένον εἰς ἑβδομήκοντα καὶ δύο σατραπείας, ἐκάστης τῶν ὁποίων προϊστάτο ἄρχων καλούμενος «στρατηγὸς πρώταρχος.» συνήθως διεξάγων τὴν τε στρατιωτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τῶν δὲ σατραπειῶν διοικητικὴ ὑποδιαίρεσις φαίνονται αἱ «τοπαρχίαι» καὶ ὑπὸ τοὺς πρωτάρχους στρατηγούς ἀναφέρονται οἱ «στρατηγοὶ» ἀπλῶς, οἱ «μεριδάρχαι,» οἱ «κατὰ τόπον στρατηγοί,» οἱ «κατὰ τόπον ἄρχοντες,» οἱ «ἐπὶ τῶν χειρῶν,» οἱ «ἄνδρες τοῦ βασιλέως.» Ἄλλ' αἱ τοπαρχίαι αὐταὶ δὲν περιελάμβανον εἰμὴ τὰ ἔθνη· αἱ ἑλληνίδες ἢ ἐξελληνισθεῖσαι πόλεις καὶ αἱ περιουχίαι τῶν πόλεων τούτων διακρίνονται ἀπὸ αὐτῶν. Ἐν γένει δὲ τῆς κεντρικῆς τῶν Σελευκιδῶν κυβερνήσεως ἡ ἐνέργεια ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον περιωρισμένη, καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰς πόρρω καιμένας ἐπαρχίας αἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐντελῶς ἀπὸ αὐτῆς ἀπεσπᾶσθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Συρίαν, ἣτις ἦτο ἡ κυριωτάτη τοῦ κράτους τούτου ἐστία. Διότι καὶ ἐνταῦθα ἡ μὲν Παλαιστίνη ἐξηκολούθει διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς, ἃν καὶ ὑποκύπτουσα οὐδὲν ἦττον εἰς τὴν ἐπιδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡς θέλομεν λάβει κατωτέρω ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν πλατύτερον· οἱ δὲ Φοίνικες ἔσωζον τὰς ἀρχαίας ἀστικὰς ἀρχάς, αἱ δὲ νέαι πόλεις, αἱ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ρυθμίσασι τὰ καθ' ἑαυτάς, οὐ μόνον δὲν ὑπήγοντο εἰς τὰς γενικὰς διοικητικὰς ὑποδιαίρεσεις, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ὑπετάσσοντο ἀπροφασίστως εἰς τὴν βασιλικὴν θέλησιν, ἐπικρίνουσαι τὰ ἐν τῇ αὐτῇ ἐνεργούμενα καὶ πολλάκις ἐπὶ τοσοῦτον ἐλευθέρως πολιτευόμεναι, ὥστε καὶ πόλεμος ἀναφέρεται μεταξὺ Λαρίσσης καὶ Ἀπαμείας. Βαθμηδὸν δὲ ἀπέβησαν ὅπως σχεδὸν αὐτοτελεῖς, ὥστε περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας Ἀντιόχου Γ', ἦτοι ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ βασιλεῖς τῆς Συρίας, ὑπὸ μυρίων περισπασμῶν καὶ κινδύνων ἐπειγόμενοι, ἠναγκάσθησαν διὰ πολυειδῶν παραχωρήσεων νὰ προσοικειωθῶσι τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν ἐστιῶν ἐκείνων τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Ὅθ' ἂν πολλάκι τῶν πόλεων τούτων ὠνομάσθησαν τότε «ιεραὶ καὶ ἄσυλοι,» ὃ ἐστὶν ἀπηλλάγησαν πάσης στρατιωτικῆς καὶ δικαστικῆς ἐπεμβάσεως τῶν βασιλικῶν ἀρχόντων· ἔτι δὲ «αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεροι,» ὃ ἐστὶν ἔχουσαι πλήρη ἀστικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀπηλλαγμέναί παντὸς τακτικοῦ φόρου καὶ πάσης φρουρᾶς. Ἔτεροι δὲ πάλιν πόλεις ἐπεκαλοῦντο «μητροπόλεις,» δηλαδὴ ἐλάμβανον ἰδιαζοντά τινα τιμητικὰ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς πρωτεῖα, ἢ «ναυαρχίδες» καθὼ

ἔχουσαι ἀξιόλογα νεώρια ἢ καὶ ἰδίαν ναυτικὴν δύναμιν· λ. χ. ἡ Τύρος ἐπελέγετο ἱερὰ καὶ ἄσυλος ἢ μητρόπολις· ἡ Ἀντιόχεια, μητρόπολις αὐτόνομος· ἡ Σελεύκεια, ἱερὰ καὶ αὐτόνομος· ἡ Λαοδίκεια, ἡ πρὸς θάλατταν, ἱερὰ καὶ ἄσυλος, ἢ ἱερὰ καὶ αὐτόνομος. Συγχρόνως πᾶσα πόλις εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀστικὴν χρονολογίαν, ἂν καὶ συνυπάρχουσαν μετὰ τῆς κοινῆς τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίας, ἣτις ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 312 πρὸ Χριστοῦ· καὶ, τὸ ἔτι σπουδαίτερον, ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν ἴδια ἀργυρὰ νομίσματα, φέροντα μὲν τὴν προτομὴν τοῦ Σελευκίδου ἡγεμόνος, ἀλλ' ἔχοντα νομισματικὴν βᾶσιν ἄλλην τοῦ Σελευκιδικοῦ νομίσματος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο σύμφωνον πρὸς τὸ ἄπτικόν, ὅπερ εἰσαχθὲν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου εἰς τὸ μακεδονικὸν κράτος διετηρήθη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν· ἐνῶ τὰ ἀστικά νομίσματα βᾶσιν εἶχον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὴν ἐπιχώριον, τὴν Τύριον, καὶ Ἑβραϊκὴν, τὸ δ' ἐξ ἀρχῆς Βαβυλώνιον, πρὸς ἣν ὅλως συνεφώνει καὶ ἡ τοῦ Πτολεμαϊκοῦ νομίσματος βᾶσις. Ἐπὶ πᾶσι πολλῶν πόλεων οἱ στρατηγοὶ κατήντησαν ἀνεξάρτητοι ἐκ διαλειμμάτων, καὶ ἐκλήθησαν «τύραννοι, μονάρχαι, βασιλεῖς» οἷον Στράτων, ὁ τῆς Βεροίας τύραννος, ἐπὶ Δημητρίου Γ', ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος· Διονύσιος, Τριπόλεως τύραννος· Σίλας, τύραννος Λυσιᾶδος· Λυσίμαχος, ἢ Λυσανίας, βασιλεὺς Χαλκίδος· καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν κεντρικὴν τῶν Σελευκιδῶν κυβέρνησιν.

Ἴσχυε δὲ ἡ κυβέρνησις αὕτη διὰ τοῦ στρατοῦ μᾶλλον ἢ διὰ τῆς διοικήσεως, ὅστις συνέκειτο μὲν ἐκ Μακεδόνων, Ἑλλήνων καὶ ἐγχωρίων, ἀλλ' ἦτο ἐλληνικῶς διοργανωμένος καὶ ἐλληνιστὶ διωκεῖτο. Οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Ἕλληνες ἐλαμβάνοντο ἢ ἀπὸ τὰς ἐλληνίδας πόλεις τῆς Ἀσίας ἢ ἀπὸ τῶν χωρῶν καὶ τῶν νήσων τῆς κυρίως Ἑλλάδος· αὕτη δὲ τῶν Ἑλλήνων ἢ μετὰ τῶν ἐγχωρίων ἐπιμιξία καὶ συμβίωσις ἐν τῷ στρατῷ, συνετέλει οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς Ἀνατολῆς. Περὶ τῶν χρηματικῶν πόρων τῆς τῶν Σελευκιδῶν μοναρχίας δὲν ἔχομεν τὰς ἀσφαλεῖς εἰδήσεις, αἵτινες περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὡς πρὸς τοὺς πόρους τῶν Λαγιδῶν, καθάπερ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει· ἀλλὰ βέβαιον νομίζεται ὅτι οἱ Σελευκίδαι, τοῦλάχιστον ἀφ' ἧς ἀπέστη ἀπὸ αὐτῶν ἡ πλείστη Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ Παρθυσία καὶ ἡ Βακτριανή, δὲν συνέλεγον τοὺς μεγάλους θησαυροὺς τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων. Ἐπραξαν μὲν πολλὰ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἐμπορίας, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν

πλείστων τούτων ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, μετὰ τὴν κολόβωσιν τοῦ κράτους, ὠφελήθησαν ἄλλοι καὶ ὄχι αὐτοί. Λόγου χάριν ὁ Σέλευκος Δ' ἐβουλεύθη νὰ συνάψῃ διὰ διώρυγος τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ Εὐξείνου καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Ἀντίοχος ὁ Δ', διέταξε τὴν ἐπιμελεστέραν ἐξέτασιν τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἐπιτρέψας ἰδίως τὸ ἔργον εἰς τὸν Λαρισαῖον Πολύκλειτον· καὶ ἄλλως δὲ ἐπεμελήθησαν τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ἰδὸν ἣτις ἔφερον ἐκ τῆς βορείου Ἰνδικῆς εἰς τὸν Εὐξείνον πόντον. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐμπορικῆς ταύτης ὁδοῦ ἐπλούτησαν μετ' οὐ πολὺ κυρίως οἱ τοῦ Πόντου βασιλεῖς. Εἰς τοὺς Σελευκίδας ἰδίως ἀπέβη λυσιτελῆς ἡ παρὰ τὸν Τίγριν ἰδρυθεῖσα μεγάλη Σελεύκεια, ἣτις κατέστη κέντρον ἐμπορικῆς σημαντικώτατον. Ἐκεῖ ἔφερον οἱ Ἀρμένιοι τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν, καταπλέοντες τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν· ἕως ἐκεῖ ἠδύνατο ν' ἀναπλεύσωσι τὰ πλοῖα τὸν ὀξὺτατον Τίγριν· ἐκεῖθεν μετῆγον οἱ Ἀρμένιοι ἰδίως τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν τῶν Κομάνων ἀγορὰν, ἢ ὑπὲρ τὸν Καύκασον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου οἱ Ἄορσοι, οἱ τὸν Τάναϊν παροικοῦντες, «ἐνεπορεύοντο καμήλοις τὸν ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν βαβυλώνιον, κατὰ τὸν Στράβωνα, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι· ἐχρυσόφορον δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν.» Πρὸς τούτοις εἰς τὴν Σελεύκειαν συνήρχοντο τὰ κερβάνια ἀπὸ τε τῆς ἄνω Περσίας καὶ τῆς Ἀραβίας· καὶ ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι τὰ ἰνδικὰ ἐμπορεύματα τὰ ὅποια ἀνηλίσκοντο εἰς τὰς πολυαριθμοὺς καὶ πολυτελεῖς πόλεις τῆς Συριακῆς παραλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ τῆς Σελευκείας προήρχοντο, οὐχὶ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἂν καὶ κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν διὰ τίνων τρόπων προήγετο καὶ ἐπροστατεύετο ἡ ἐμπορία αὕτη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν.

Ἄδηλον ὡσαύτως εἶναι καὶ πῶς πρὸς τὰ ἐγχώρια θρησκευτά ἐπολιτεύθησαν. Οἱ μεταγενέστεροι ἐξ αὐτῶν ἐσύλησαν μὲν τοὺς ναοὺς τῆς Ἐλυμαΐδος καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ὁ πρῶτος Σέλευκος ἐδείχθη, ὡς φαίνεται, εὐλαβέστερος πρὸς τὰ ἄσιανὰ θρησκευτά· τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον ὅτι συνεβουλεύθη τοὺς Χαλδαίους περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς ἐπὶ τῷ Τίγρει Σελευκείας. Ἐνεκα τῶν πολυαριθμῶν αὐτῶν κτισμάτων, οἱ Σελευκίδαι ἔλαβον φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀφορμὴν νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν πρὸ πάντων τὴν λατρείαν πολλῶν ἑλληνίδων θεοτήτων. Ἀποφηνάμενοι ἑαυτοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀπόλλωνος, ἵδρυσαν ἱερόν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν ἐν τῇ παρὰ τῇ Ἀντιοχείᾳ Δά-

φνη. Ὁ Ἀντίοχος Α' προσηγορεύετο Ἀπόλλων Σωτήρ, μετὰ δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος συνελατρεύετο καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἄρτεμις, καὶ ἡ Ἀφροδίτη, καὶ ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ Ἥρα, καὶ ἡ Νίκη, καὶ ἡ Τύχη. Τεχνίτης Ἕλληνας, ὁ Εὐτυχίδης, κατασκεύασε τὴν Τύχην τῆς Ἀντιοχείας, τὴν προστάτιν τῆς πόλεως, πρόσωπον μὲν ἔχουσαν τὸν ποτάμιον θεὸν Ὀρόντην, στεφανουμένην δὲ ὑπὸ τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Ἀντιόχου. Συγχρόνως ἐξηκολούθει, ἐννοεῖται, ἡ λατρεία τῶν ἐπιτοπίων θεῶν καὶ κατὰ μικρὸν ἐπήρχετο συγχώνευσις τις τῶν δύο θρησκευμάτων. Ἡ Ἀφροδίτη λ. χ. εὐχερῶς μετεβάλλετο εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀστάρτην, ἡ δ' Ἄρτεμις εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀναΐτιν, καὶ οὕτω καθεξῆς, διότι αἱ περὶ τῶν θεοτήτων ἐκείνων ἀσιαναὶ καὶ ἐλληνικαὶ ἀντιλήψεις ἦσαν συγγενεῖς. Ἀντιμετεβιβάζοντο δὲ καὶ εἰς ἐλληνικὰς χώρας αἱ ἀσιαναὶ θρησκευτικαὶ δοξασαί. Βηρωσὸς, χαλδαῖος ἱερεὺς ἐκ τῶν ἐπισήμων, ὅστις καὶ τὸν Ἀλέξανδρον εἶχεν ἰδεῖν, καὶ χάριν τοῦ πρώτου Ἀντιόχου ἔγραψεν ἱστορίαν τῆς Βαβυλωνίας ἐξαχθεῖσαν ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἐπορεύθη εἰς τὴν νῆσον Κῶν καὶ ἐδίδαξεν αὐτόθι ἀστρολογίαν. Πολὺ ὅμως σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ διάδοσις, διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν οὐ μόνον τῆς βιομηχανίας ζηλωταί, ἀλλὰ καὶ τῆς θρησκείας· τὸ δὲ μονοθεϊκὸν αὐτῶν δόγμα, καθὼ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καθ' ὑπέρτερον τῆς ἐλληνικῆς πολυθείας, ἐπροξένει ἀναγκαιῶς πολλὴν ἐντύπωσιν εἰς τὰ πνεύματα καὶ παρεσκεύαζεν αὐτὰ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλολογίαν, τὴν τέχνην δὲ φαίνονται πολλὰ πράξαντες οἱ Σελευκίδαι, οἵτινες ἀνεδείχθησαν κατὰ τοῦτο πολὺ κατώτεροι οὐ μόνον τῶν Πτολεμαίων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν βασιλέων τοῦ Περγάμου. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ Μουσεῖον, ἧτοι Μουσῶν ἱερὸν καὶ βιβλιοθήκη, λέγεται ἰδρυθὲν ἐπὶ Ἀντιόχου Ζ' τοῦ φιλοπάτορος, ἐκ παραγγελίας καὶ διὰ χρημάτων τοῦ Ἀντιοχέως Μάρωνος. Βιβλιοθήκη δὲ ἀναφέρεται ἔτι ἐπὶ τοῦ τρίτου Ἀντιόχου, ἧς προΐστατο ὁ ποιητῆς Εὐφορίων. Ἄλλη πάλιν βιβλιοθήκη λέγεται συγκροτηθεῖσα εἰς Νινευί. Ἐν γένει ὅμως καὶ κατὰ τοῦτο ὁ ἐλληνισμὸς φαίνεται διαδοθεὶς ὑπὸ τῶν πόλεων μᾶλλον ἢ διὰ κυβερνητικῆς ἐνεργείας τῶν Σελευκιδῶν. Σχολαὶ καὶ φιλολογικαὶ μελέται ἀκμάζουσιν ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Συρίᾳ, καὶ ἐπέκεινα τοῦ Εὐφράτου, ἀλλ' ἀκμάζουσι διὰ τῶν πόλεων, οὐχὶ ὑπὸ τῆς βασιλείας ἰδρυόμεναι, συντηρούμεναι, προστατευόμεναι.

Παντάπασι διάφορος ὑπῆρξεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐνηργήθη ἡ διάδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἐπειδὴ τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν συνέκειτο ἐκ ποικίλων κοιλάδων, ποταμῶν, φύλων, γλωσσῶν, βίων καὶ ἀναμνήσεων, διὰ τοῦτο εὐχερῶς ἐκερματίσθη, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἑλληνισμὸς διεδόθη ἐν αὐτῷ διὰ ποικίλων ὡσαύτως τρόπων. διὰ πόλεων ἀρχαίων καὶ νέων, διὰ δυναστῶν ἑλλήνων καὶ βαρβάρων μᾶλλον ἢ διὰ μοναρχικῆς κυβερνήσεως. Ἐν τῇ Ἀφρικῇ δὲ, καθὼς τὸ κύριον τοῦ κράτους μέρος, ἡ Αἴγυπτος, συνέκειτο ἐκ μιᾶς μεγάλης κοιλάδος, ὑπὸ ἐνὸς μεγάλου ποταμοῦ διαρρομένης καὶ ζωογονουμένης, οὕτω καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ἀπὸ μιᾶς ἔρρευσε πηγῆς, ἀπὸ τῆς κεντρικῆς τῶν Λαγιδῶν κυβερνήσεως. Ἐν τῷ κράτει τούτῳ οὔτε πόλεις αὐτοτελεῖς πολλαί, οὔτε δυνάσται ἀνεξάρτητοι ὑπάρχουσιν ὁ μονάρχης εἶναι τὸ πᾶν ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ, εὐρύθμως καὶ τεχνικῶς διωργανωμένη, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων αὐτῆς κλάδων, καλύπτει διὰ τῆς ἀμφιλαφοῦς αὐτῆς σκιᾶς, ἅπασαν τὴν χώραν καὶ διευθύνει αὐτὴν καὶ χειραγωγεῖ κατὰ τὸ δοκοῦν. Σκοπὸς δὲ τῆς κυβερνήσεως ταύτης εἶναι ἡ συγχώνεσις τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ ἐγγυρίου βίου, καὶ ὄργανα κύρια ἐπὶ τούτῳ ἡ διοίκησις, ὁ στρατός, τὰ θρησκευτικὰ, τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα.

Τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ὑπερεῖχον ἐν Αἰγύπτῳ ἅπαντων τῶν λοιπῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐγγύριοι ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν περιλαμβάνοντο εἰς τὸν στρατὸν, ὅπως παρὰ τοῖς Σελευκιδαῖς, ἀλλὰ συνέκειτο οὗτος ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθεισῶν φυλῶν μόνον, τὰ διάφορα αὐτοῦ ἀποσπάσματα διανενημένα κατὰ τὴν χώραν ἐχρησίμευον ἅμα μὲν ὡς φρουραὶ πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως, ἅμα δὲ ὡς ἀποικίαι πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ νέου βίου. Ὁ ἀνώτατος τῶν στρατιωτικῶν τούτων ἀποσπασμάτων ἀρχηγὸς ἐλέγετο «ἐπιστράτηγος» καὶ ἦσαν τοιοῦτοι ἐπιστράτηγοι τρεῖς, ὧν ἕκαστος ἔχων καὶ ἀρχηγὸν τοῦ γραφείου καλούμενον «ἐπιστολογράφον,» προϊστάτο ἀπάσης τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν νομῶν οἵτινες ἀπήρτιζον τὴν ἐπιστρατηγίαν αὐτοῦ. Ἐκάστου δὲ πάλιν νομοῦ προϊστάτο «στρατηγός,» ὑπαγόμενος εἰς τὸν ἀρμόδιον ἐπιστράτηγον, καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τοὺς «ἰπάρχους,» τοὺς «ἡγεμόνας,» τοὺς «φρουράρχους» τοῦ νομοῦ, ἔτι δὲ ἀρχηγὸν τοῦ γραφείου, τὸν «γραμματέα» τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀνωτάτη διοικητικὴ τῆς Αἰγύπτου διαίρεσις καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῆς εἶχον ἐξελληνισθῆ ἔτι ἐπὶ Ἡροδότου διὰ τῶν λέξεων νομὸς καὶ νομάρχης, ἐν χρήσει καὶ

βρῆδύτερον παρὰ Διοδώρῳ καὶ Στράβωνι. Αἰγυπτιαστὶ δὲ ὁ νομάρχης ἐκαλεῖτο ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων βασιλέων μερ-ρουτ-τάτ. Ὁ ἐπιστράτηγος ἦτο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἀνώτατος τῆς πολιτικῆς διοικήσεως ἄρχων τῆς ὅλης ἐπιστρατηγίας· κατὰ νομοὺς ὅμως διεκρίνετο ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἀπὸ τῶν ἄλλων δημοσίων λειτουργημάτων· καὶ τῆς μὲν διοικήσεως προΐστατο ὁ «νομάρχης,» τῆς δὲ διανομῆς τῆς δικαιοσύνης ὁ «ἐπιστάτης,» τῆς δὲ ποικίλης γραφικῆς καὶ κτηματολογικῆς ὑπηρεσίας, ὁ «βασιλικὸς γραμματεὺς.» Τελευταῖον εἰς τὸν «ἀγορανόμον» ἦσαν ἐπιτετραμμένοι αἱ ἐμπορικαὶ ὑποθέσεις τῶν ἐν τῇ γῶρᾳ πολυαριθμῶν ξένων ὅσοι δὲν ἀνήκον οὔτε εἰς τὸν στρατὸν, οὔτε εἰς ἑλληνικὴν τινα πολιτείαν, οὔτε εἰς τοὺς ἀρχαίους αἰγυπτιακοὺς βίους. Διότι οἱ μὲν ἐκ τοῦ στρατοῦ ὑπήγοντο εἰς τὴν στρατιωτικὴν δικαιοσύνην τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἐπιστρατῆγων, οἱ δὲ ζῶντες εἰς τὰς ὀλίγας ἑλληνικὰς πόλεις ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν πόλεων τούτων, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι εἶχον ἰδίους κριτὰς, τοὺς «λαοκρίτας,» οἵτινες ἐδίκαζον κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπιχώριον δίκαιον. Ἄλλ' οἱ Αἰγύπτιοι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὰς δίκας αὐτῶν καὶ ἐνώπιον τῶν ἑλληνικῶν βασιλικῶν δικαστηρίων, ἧτοι τοῦ «ἐπιστάτου.» Σώζονται δὲ τὰ πρακτικὰ δίκης διεξαχθείσης ἐνώπιον τοιοῦτου ἐπιστάτου καὶ τῶν παρέδρων αὐτοῦ, τῶν «συμπαρόντων,» προδήλως μὴ Αἰγυπτίων. Ἐκαστος τῶν διαδίκων εἶχε τὸν συνήγορον αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τῶν συνηγῶρων, ἐξεδίδετο ἠτιολογημένη ἀπόφασις. Ἴδια καὶ ἀξιοσημείωτος θεσμοθεσία ἦτο ἡ τῶν «χρηματιστῶν,» ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Β', ὡς φαίνεται, εἰσαχθεῖσα ἵνα ἀπαλλάξῃ τοὺς διαδίκους τῆς ἐπιζημίου εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ νομοῦ μεταβάσεως· ἦσαν δὲ οἱ χρηματισταὶ δικαστήριον κινήτων περιφερόμενον εἰς τὸν νομὸν καὶ δικάζον ἰδίως τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις.

Ὅλως διακεκριμένη τῆς ἄλλης διοικήσεως ἦτο ἡ οικονομικὴ διαχείρισις, τῆς ὑποίας προΐστατο καθ' ἕκαστον νομὸν ὑπάλληλος ἀνωτάτου βαθμοῦ, «ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων,» ὅστις εἰσέπραττεν ὅλα τὰ διάφορα τοῦ νομοῦ εἰσοδήματα, τὰ τε ἀπὸ τῶν βασιλικῶν κτημάτων καὶ τὰ ἀπὸ τῶν δημεύσεων, καὶ τὰ τέλη, καὶ τὰ τῶν ἐνοικιαστῶν μισθώματα. Ἐνὶ λόγῳ εἰς αὐτὸν προσῆκε πᾶσα ἡ διεύθυνσις τῆς «βασιλικῆς τραπέζης» ἧτοι τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Ὑπήγετο δὲ ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων εἰς τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνέδριον τῶν διοικητῶν.

Φυσικῶς τῷ λόγῳ κέντρον τῆς ὅλης κυβερνήσεως ἦτο ἡ Ἀλεξάνδρεια.

Ἐν αὐτῇ ἔδρευε τὸ «συνέδριον,» δηλαδὴ τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὸ ὁποῖον συνήρχετο ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως καὶ τὸ πλεῖστον ὑπ' αὐτοῦ προεδρεύετο. Ἐκεῖθεν ἐλάμβανον οἱ ἐπιστράτηγοι, οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι τὰς βασιλικὰς διαταγὰς διὰ τῶν βασιλικῶν ἐπιστολογράφων. Ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως οὐδαμοῦ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος περιωρίζετο· αὐτὸς ἦτο τὸ ἀέτωμα τῆς στρατιωτικῆς καὶ μοναρχικῆς ἐκείνης πολιτείας, οὐδὲ ἀπὴντα φραγμὸν τινὰ ἢ ἐξουσία αὐτοῦ εἰμὴ ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ. Διότι οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἐν ὄλῳ λαμβανόμενοι, εἶχον ἔτι δικαίᾳ τινι, κατὰ τὸ πάτριον μακεδονικὸν ἔθος. Τὸ δικαίωμα καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀνῆκον εἰς αὐτοὺς κληρονομικῶς. Ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος, διὰ τοῦ ὑπ' αὐτῶν γινομένου «ἐνθρονισμοῦ» ἀνεγνωρίζετο τὸ πρῶτον ὡς τοιοῦτος. Ἐκκλησίαζον δὲ καὶ ἐβουλευόντο καὶ ἐσωζον τὸ τῆς ἰσηγορίας δίκαιον, τὸ ἀνέκαθεν αὐτοῖς ἐπιτραπέν. Καὶ εἶναι μὲν, ὅπως ὀνομάζονται, τὸ πλεῖστον Μακεδόνες, ἀλλ' ὑπάρχουσι παρ' αὐτοῖς καὶ ἴδια σώματα Ἑλλήνων, Θρακῶν, Γαλατῶν, Κρητῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἔχοντα, ἐννοεῖται, ὀλιγώτερα ἐκείνων δίκαια. Ἐπὶ τῆς πανηγύρεως τῆς τελεσθείσης ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Β' «ἐπόμπευσαν, λέγει Ἀθηναῖος, αἱ δυνάμεις αἱ ἵππικαὶ καὶ πεζικαί, πᾶσαι καθωπλισμέναι θαυμασίως, πεζοὶ μὲν εἰς πέντε μυριάδας καὶ ἑπτακισχιλίους καὶ ἑξακοσίους, ἵππεῖς δὲ διςμύριοι τρισχίλιοι διακόσιοι.» Αὗται ὅμως ἦσαν αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συγκεντρωμέναι δυνάμεις, ὃ δὲ ὅλος στρατὸς συνέκειτο ἐκ 200,000 πεζῶν, 40,000 ἵππέων, ἐλεφάντων πολεμιστηρίων 300, ἀρμάτων πρὸς μάχας 2,000, καὶ ὑπῆρχον ἔτι ἐν ταῖς ἀποθήκαις ὄπλα διὰ 300,000 ἀνδρῶν.

Ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι τῆς βασιλικῆς ὑπηρεσίας ἐβαθμολογοῦντο κατὰ τινὰ μακεδονικὴν ἅμα καὶ περσικὴν τάξιν οὐδ' ἀνεφέρετό τις αὐτῶν ἐπισήμως, εἴτε πολιτικὸς, εἴτε στρατιωτικὸς, ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ οἰκείου βαθμοῦ. Ἡ ἀνωτάτη τάξις ἦσαν οἱ «συγγενεῖς,» ἦσαν δὲ τοιοῦτοι οἱ ἐπιστράτηγοι καὶ οἱ ἐπιστολογράφοι μετὰ τούτους εἶποντο οἱ «ἀρχισωματοφύλακες,» οἱ «πρῶτοι φίλοι,» οἱ «σωματοφύλακες,» οἱ «φίλοι,» οἱ «περὶ τὴν αὐλὴν διάδοχοι.» Ἐὰν τοιαῦτα ἀξιώματα ἐλάμβανον καὶ Αἰγύπτιοι ἐπὶ τῶν πρώτων βασιλείων, ἀμφίβολον. Ἴνα ἔχωμεν δὲ πλήρη ὅπως οὖν ἐννοίαν τῆς ἐλληνικῆς ταύτης αὐλῆς, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ προειρημένα καὶ μακρὰν σειρὰν αὐλικῶν ὑπαλλήλων, οἷον τοῦ ἀρχιοινοχόου, τοῦ ἀρχικυνηγοῦ, τοῦ ἀρχιοφιοποιῦ,

τοῦ ἀρχιναυκλήρου, κλπ. ἔτι δὲ καὶ ἰδιάζουσάν τινα αὐλικὴν ἐθιμοταξίαν καὶ διακεκριμένην αὐλικὴν στολήν.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἡ ἑλληνικὴ, ἢ, ἂν θέλετε, ἑλληνομακεδονικὴ αὕτη πολιτεία, ἢ τε αὐτὴ αὐτῆς καὶ ὁ στρατὸς, φαίνεται ὅλως ἀπὸ τοῦ ἐπιχωρίου φύλου διακεκριμένη· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθεν ἡ βαθμιαία τῶν δύο στοιχείων συνοικείωσις καὶ μέχρι τινὸς συγχώνευσις. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἑλληνίδων πόλεων ἦτο μὲν μικρὸς· δι' αὐτὸ τοῦτο ὁμῶς οἱ Ἕλληνες, ζῶντες ὄχι εἰς ἰδίας καὶ κεχωρισμένας πολιτείας, ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν Αἰγυπτίων, διετέλουν εἰς συνεχῆ μετ' αὐτῶν ἐπιμιξίαν. Ναὶ μὲν ἅπασαι αἱ πράξεις τῶν μὴ Αἰγυπτίων ὑπαλλήλων συνετάσσοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ ἐγίνοντο δεκτὰ καὶ τὰ αἰγυπτιαστὶ γεγραμμένα συμβόλαια καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ὡσάκις παρουσιαζόμενα εἰς τὰς ἀρχὰς ἦσαν ἑλληνιστὶ προσυπογεγραμμένα. Προϊόντος τοῦ χρόνου ἤρχισαν Ἕλληνες νὰ διδάσκωνται τὴν αἰγυπτιακὴν, Αἰγύπτιοι δὲ νὰ προσθέτωσι μὲν ὀνόματα ἑλληνικὰ εἰς τὰ ἐπιχώρια, νὰ εἰσέρχωνται δὲ εἰς τὸν μόνιμον στρατὸν καὶ νὰ προάγωνται μάλιστα μέχρι τῶν ἀνωτάτων τῆς διοικήσεως ἀξιωματίων.

Κρηπὶς τῆς συγχωνεύσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ τῶν δύο θρησκευμάτων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, συγχώνευσις, ἣτις παρασκευασθεῖσα διὰ τῆς πολυειδοῦς προστασίας ἦν οἱ Πτολεμαῖοι ἀπένειμον εἰς τοὺς ναοὺς, εἰς τὰς τελετὰς καὶ εἰς τὰ ἱερὰ τῶν Αἰγυπτίων γράμματα, συνεπληρώθη μετ' οὐ πολὺ διὰ τῆς ἐν μέσῳ Αἰγύπτῳ ἐνιδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Διὸς Ἄδου. Ἴδου δὲ πῶς ἱστοροῦνται τὰ περὶ τούτου. Πτολεμαῖος ὁ Σωτὴρ εἶδε κατ' ὄναρ τὸν θεὸν, προστάζαντα νὰ μεταφέρῃ ἐκ Πόντου τὴν εἰκόνα αὐτοῦ· καὶ οἱ μὲν Αἰγύπτιοι ἱερεῖς δὲν ἤξευρον νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸ ὄνειρον, ἀλλ' ὁ Ἀθηναῖος Τιμόθεος ὁ Εὐμολπίδης, ὅστις εἶχε προσκληθῆ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς ἐξηγητὴς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ θεὸς οὗτος ἐτιμᾶτο ἐν Σινώπῃ ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τῆς Περσεφόνης. Τότε ἐπέμφθησαν πρεσβευταὶ εἰς Δελφοὺς, ὃ δὲ Ἀπόλλων διέταξε νὰ μεταφέρωσι μὲν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰκόνα, ν' ἀφήσωσι δὲ τὴν τῆς ἀδελφῆς. Μετὰ θαυμασίαν λοιπὸν θαλασσοπορίαν, ἔφθασεν ὁ ἐν Σινώπῃ θεὸς εἰς Αἴγυπτον, ὃ δὲ Τιμόθεος, ὁ Ἕλλην ἐξηγητὴς, καὶ Μανέθων ὁ Αἰγύπτιος ἀρχιερεὺς, ἀνεγνώρισαν ἐκ συμφώνου ὅτι ὁ Ἕλλην οὗτος θεὸς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Αἰγύπτιος Σάραπις, ἥτοι ὁ τοῦ Ἄδου Ὁσιρις.

Ὅθεν εἰς Ῥακῶτιν, τμήμα τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸ ὑποῖον ἦτο ἡ κυρία τοῦ ἐμπορίου ἐστία καὶ περιελάμβανε συγχρόνως τὰ πλείστα ἱερά τῆς πόλεως καταστήματα, ἰδρῦθη νέος καὶ μεγαλοπρεπέστατος ναός, καλούμενος Σαραπεῖον, ἐν τῷ ὑποίῳ ἔκτοτε ἐλατρεύθησαν ἀπὸ κοινοῦ ὁ τε Ἑλλην θεός, ὁ Ζεὺς Ἀδῆς, ὁ ἤδη ταύτισθεις πρὸς τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν ἢ Ὅσιριν Ἀδῆν, καὶ ἡ τοῦ Ὅσιριδος τούτου ἀδελφὴ καὶ σύζυγος, ἡ αἰγυπτία θεαίνᾶ Ἴσις. Ὅσα δὲ συνέβη ἐκ τούτου περὶ τὸν ὅλον ἀρχαῖον αἰγυπτιακὸν βίον ἀλλοίωσις. Ἐν αὐτῷ τῷ παναρχαίῳ Σαραπείῳ τῆς Μέμφεως εὐρίσκομεν τὸ ἀπὸ τοῦδε δύο ἱερείας ἐπιτελούσας τὰ τῆς λατρείας τοῦ Σαράπιδος καὶ τῆς Ἴσιδος, ἐνῶ ἄλλοτε ἡ Αἴγυπτος ποτὲ ἱερείας δὲν εἶχεν. Ἐκτοτε πρὸς τούτοις ἀνῆκεν εἰς τὰ προσόντα ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν θεοτήτων ὁ Κάλλαθος, ὁ μεταβίβασθεις ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς παρὰ τοῖς Ἑλλησι λατρείας τῆς Δήμητρος, ἣτις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἤδη ἐλέγετο ἡ αὐτὴ οὐσα πρὸς τὴν Αἰγυπτιακὴν Ἴσιν. Μετ' ὀλίγον ὁ Σάραπις ταυτίζεται τῷ Ἀσκληπιῷ, τῷ Ἡλίῳ, τῷ Διονύσῳ, καὶ, ἀξίων ἐπὶ τέλους ὅτι εἶναι ὁ κοινὸς τοῦ κόσμου θεός, ἀποκρίνεται εἰς τὸν Κύπρου βασιλέα Νικοκρέοντα, ὅτι ὁ οὐρανὸς εἶναι κεφαλὴ αὐτοῦ, σῶμα δὲ ἡ θάλασσα, πόδες ἡ γῆ, καὶ ὀφθαλμὸς ὁ ἥλιος. Πολυσήμαντος δὲ ὡσαύτως ἀναφαίνεται ἡ Ἴσις, ἥς ἡ πανήγυρις διαδίδεται μετ' ὀλίγον εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Οὐδὲν ἦττον ἀξιομνημόνευτα εἶναι ὅσα ἔπραξαν οἱ Πτολεμαῖοι πρὸς ἐπίδοσιν τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Ὁ προηγούμενος ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ διὰ τῶν Ἀθηναίων μάλιστα ἐκπρωσωπούμενος, εἶχε τελειώσει τὰς ἰδίως λεγομένας ἐλευθερίου τέχνας, ἐνδιατρίψας περὶ πᾶσαν ἐν γένει πνευματικὴν ἐνέργειαν, ἣτις οὔτε πολυμαθείας, οὔτε ὑπερβολικοῦ πλούτου, οὔτε ἄλλης ἐξωτερικῆς προτροπῆς καὶ προστασίας ἔχει χρεῖαν, καθὼ προαγομένη ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ ὑπαρχούσης τέρψεως καὶ ἐπαγωγῆς. Ὁ δὲ ἑλληνικὸς κόσμος τῆς μακεδονικῆς περιόδου, ὁ κατὰ τοῦτο ἰδίως ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἐκπρωσωπούμενος, διακρίνεται μᾶλλον διὰ τῶν ἔργων ὅσα δύνανται νὰ παραχθῶσι διὰ τῆς ἐπιμελείας τῆς κυβερνήσεως καὶ διὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως καὶ παρακελεύσεως, εὐδοκιμήσας τούτου ἐνεκεν ἐξαιρέτως εἰς πᾶν τὸ χρήσιμον, τὸ γλαφυρὸν, τὸ λαμπρὸν, καὶ εὐδοκιμήσας ἐπιτοσοῦτον, ὥστε ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη οὐδεμίαν πλειότεραν πρόοδον διέπραξαν διὰ τῶν μετέπειτα ἀχμασάντων Ῥωμαίων. Νέα

πνευματικὰ ἀριστουργήματα τότε δὲν παρήχθησαν, ἀλλὰ τὰ παλαιὰ συνελέγησαν, ἐξηκριβώθησαν, ἠρμηνεύθησαν, καὶ ἐπιστημονικῶς κατετάχθησαν. Ἐστία δὲ τῆς νέας ταύτης πνευματικῆς ἐνεργείας ὑπῆρξε τὸ Μουσεῖον. Τὸ πολυθρύλητον τοῦτο κατάστημα ἱδρυσεν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος, ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀχανῶν καὶ μεγαλοπρεπεστάτων βασιλείων τὰ ὅποια ἐγείροντο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην, ἔτι δὲ πλεῖστα ἄλλα ἐπιστημονικὰ παραρτήματα, ὥστε τὸ ὅλον καθίδρυμα ἠδύνατο σήμερον νὰ ὀνομασθῆ Πα-νεπιστήμιον καὶ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν. Μέρος αὐτοῦ ἦν προσδιωρισμένον εἰς κατοικίαν καὶ συσσίτιον τῶν φιλολόγων ἀνδρῶν ἄλλαι αἰθουσαι ἐχρησίμευον εἰς διδασκαλίαν καὶ ἀκροάσεις, καὶ εἰς ἄλλας εἰργάζοντο οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι οἵτινες δύνανται νὰ παραβληθῶσι μὲ τοὺς σημερινούς βιβλιοδέτας· διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐσυνήθιζον νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς βιβλιοθήκας ἰδίους τινας ὑπαλλήλους ἔργον ἔχοντας τὴν συγκόλλησιν τῶν φύλλων καὶ τὴν διασκευὴν αὐτῶν εἰς τὸ ἐν χρῆσει τότε διὰ τὰ βιβλία κυλινδροειδὲς σχῆμα. Παρεκτὸς δὲ πάντων τούτων ὑπῆρχον ἐν τῷ μουσεῖῳ στοαὶ καὶ κῆποι, ὅπου ἐγίνετο ἡ διδασκαλία τῶν σοφῶν, ἤτις καὶ τότε, ὡς ἄλλοτε ποτε ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, διεζήγετο πολλάκις ὄχι διὰ τῶν λεγομένων ἀκροάσεων ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἐλευθέρας συνδιαλέξεως τῶν διδασκάλων μετὰ τῶν μαθητῶν, ἐπὶ τούτῳ ἄνω καὶ κάτω συμπεριπατούντων. Εἶπομεν ὅτι τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην. Ταύτης τὰς ἀρχὰς ἔθετο ὁ πρῶτος τῶν Πτολεμαίων, ἔχων περὶ τε τοῦτο καὶ περὶ πάντα ὅσα πρὸς ἐπίδοσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐπραξε, συνεργὸν τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα (σελ. 232). Κατεπλούτησε δὲ τὴν βιβλιοθήκην ὁ Φιλάδελφος, συναγαγὼν ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης βιβλία τὰ ὅποια ἀδιακόπως ἀντεγράφοντο ἐν τῷ Μουσεῖῳ ὑπὸ τῶν προμνημονευθέντων γραφέων. Ἡ πολυθρύλητος αὕτη Ἀλεξανδρινὴ βιβλιοθήκη, τὴν ὅποιαν δὲν ἔπαυσαν αὐξάνοντες οἱ τοῦ Φιλαδέλφου διάδοχοι, ἐγένετο κατὰ δυστυχίαν παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος, περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, παρεκτὸς τοῦ μέρους αὐτῆς τὸ ὅποιον, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ περιληφθῆ ἐν τῷ Μουσεῖῳ, εἶχεν ἀποτεθῆ εἰς ἄλλα καταστήματα· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ μέρος ἠφανίσθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἂν ὄχι ἐν ὄλῳ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Δὲν εἶχον δὲ ἀθροῖσαι οἱ Πτολεμαῖοι ἐλληνικὰ μόνον βιβλία, ἀλλὰ καὶ

ὄλων τῶν ἄλλων γνωστῶν ἔθνῶν τὰ συγγράμματα, ὥστε ἡ βιβλιοθήκη ἐκείνη ἦτο ταμεῖον κοινὸν τῆς φιλολογίας ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγένετο, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Φιλαδέλφου, ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων, ἤτοι τῆς Παλαιᾶς διαθήκης, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς μεταφράσεως τῶν ἑβδομήκοντα. Τότε ὡσαύτως ἤχημασεν ἐν τῷ Μουσεῖῳ καὶ παρὰ τῷ Μουσεῖῳ, ὁ βουκολικὸς ποιητὴς Θεόκριτος, ὅστις ποτὲ μὲν ἔζη ἐν Σικελίᾳ, ποτὲ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος, γράψας γραμματικὰ, ἱστορικὰ, ποιητικὰ· Ἀπολλώνιος, ὁ γράψας τὰ Ἀργοναυτικὰ καὶ ἐπιστάτης διατελέσας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκης· Ἀρίσταρχος μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους, ὁ περιφημότετος τῶν Ἀλεξανδρινῶν κριτικῶν, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Ἔτερον ἀξιομνημόνευτον κατάστημα, ἂν καὶ πάντῃ ἄλλου εἶδους, ἀξιομνημόνευτον ἰδίως διὰ τὴν εὐκολίαν ἣν παρείχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἦτο ὁ πρῶτος γνωστὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου φανοφόρος πύργος, ὁ κατασκευασθεὶς ἐπὶ τῆς νήσου Φάρου τῆς προκειμένης τοῦ κυρίου τῆς Ἀλεξανδρείας λιμένος. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐπεκλήθη ἀπὸ τῆς νήσου, πύργος τῆς Φάρου ἢ καὶ ἀπλῶς Φάρος, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἅπαντες οἱ τοιοῦτοι πύργοι εἰς πολλὰς τῶν νεωτέρων γλωσσῶν Φάροι ὀνομάζονται. Κατεσκευάσθη δὲ διὰ δαπάνης ἀδράξας ἐντὸς ἐνιαυτῶν δώδεκα ὑπὸ τοῦ περιφήμου Κνιδίου τεχνίτου Σωστράτου, τοῦ ὁποίου ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἣν ἔφερε καὶ ἣτις εἶχεν ὡς ἔπειτα· «Σώστρατος Κνίδιος Δεξιφάνους Θεοῖς Σωτῆρσιν ὑπὲρ τῶν πλωϊζομένων.» Ὁ πύργος οὗτος, ὅστις τοσοῦτον ἐθαυμάσθη διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος, ὥστε βραδύτερον συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἐπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου, ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ λίθου λευκοῦ ἐπὶ βράχου ἀποτόμου, καὶ, πολυώροφος ὢν, εἶχεν ὕψος 300 πήγγων, ὡς βεβαιοῦται· ὁ δὲ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ ἀναπτόμενος φανὸς ἦτο, εἰς πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὄρατὸς εἰς ἀπόστασιν $7\frac{1}{2}$ γερμανικῶν μιλίων.

Ἐν γένει δὲ ἡ ναυτιλία καὶ ἡ ναυπηγία ἐτελειώθησαν ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ τελειωθῶσιν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἴνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς περὶ τοῦτο γενομένης τότε ἐπιδόσεως, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου συνετήρουν, ἐκτὸς 2,000 μικροτέρων πλοίων, 1,500 μεγαλητέρας πολεμικὰς ναῦς, ἀπὸ ἡμιολίας μέχρι πεντήρους, ὑλικὸν διὰ διπλάσια τούτων πλοῖα, καὶ θαλαμηγά

πρὸς ἰδίαν χρῆσιν τῶν βασιλέων (εἶδος yacht) χρυσόπρυμνα καὶ χρυσέμβολα 800. Ἀλλὰ συνέβη συγχρόνως τότε ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἰδίως ἐπιδίδωνται εἰς τὰς πρακτικὰς τέχνας, τοῦτο ὅτι, ἐν τῇ ἀκορέστῳ ἡρμῇ τοῦ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅσον ἐνδέχεται χρῆσιμώτερα ἔργα, διαπράττουσι τινὰ τὰ ὅποια καταπλήττουσι μὲν τὸν κόσμον διὰ τὸ μέγεθος, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ μέγεθος ἀποβαίνουσιν ἄχρηστα. Οὕτως ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἰέρων Β' ὅστις διετέλεσεν εἰς φιλικωτάτας πρὸς τὸν Πτολεμαῖον Β' σχέσεις κατεσκεύασε, διὰ τῆς ἐπιμελείας τοῦ περιωνύμου Ἀρχιμήδους, ναῦν εἰκοσῆρη, δηλαδὴ ἔχουσαν εἴκοσι σειρὰς ἐρετῶν ἑκατέρωθεν, ἐνῶ αἱ συνήθως ἐν χρήσει νῆες ἦσαν πεντῆρεις ἢ ἐπτῆρεις. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ πελώριον πλοῖον, τὸ ὅποῖον διέπρεπεν οὐ μόνον διὰ τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θαυμαστὴν αὐτοῦ πολυτέλειαν, κατόρθωσε νὰ πλεύσῃ ἐκ Σικελίας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, πληρωθὲν σίτου καὶ σταλὲν ὑπὸ τοῦ Ἰέρωνος δῶρον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ ὁ τέταρτος Πτολεμαῖος ἠθέλησε νὰ ὑπερτερήσῃ τὸν κολοσσὸν ἐκεῖνον κατασκευάζων τεσσαρακοντῆρη καὶ ἐναυπηγήθη λοιπὸν οὕτω τὸ μέγιστον τῶν πλοίων ὅσα ποτὲ ὑπῆρξαν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ πλοῖον κυρίως εἰπεῖν δὲν ἦτο, ἦτο τερατῶδες τι κατασκευάσμα ἐν σχήματι πλοίου. Ἀρχαῖ νὰ προσθέσωμεν ὅτι διὰ νὰ κινήθῃ ἀπητοῦντο πολλὰὶ ναυτῶν καὶ ἐρετῶν χιλιάδες, καὶ ὅτι περιελάμβανεν, ἔκτος τοῦ ναυτικοῦ ὁμίλου, τριεχιλίους καθωπλισμένους μαχητάς.

Τὰ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων κατασκευασθέντα ταῦτα ἔργα καὶ καταστήματα, προϋποθέτουσι βεβαίως ὅτι οἱ βασιλεῖς οὗτοι εἶχον θησαυροὺς μεγάλους. Τῶντι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσαντος Ἀλεξανδρέως ἱστορικοῦ Ἀππιανοῦ, οἱ θησαυροὶ οὓς εἶχε συλλέξει ὁ δεύτερος τῶν Πτολεμαίων συνεποσούντο εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 740,000 ταλάντων, ἦτοι 3,700,000,000 δραχμῶν, διότι τὸ ἀλεξανδρινὸν ἀργυροῦν τάλαντον ἦτο πρὸς τὸ Σολώνειον ὡς 5 πρὸς 6. Εἶναι ἀληθές ὅτι τῶν νεωτέρων τινὲς ὑπέλαβον ὅλως ἀπίθανον τοσοῦτον ἀποταμίευμα· ἀλλὰ παρεκτός ὅτι ὁ Ἀππιανὸς βεβαίῳ ὅτι παρέλαβε τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐκ «τῶν βασιλικῶν ἀναγραφῶν,» καὶ ἄλλαι τινὲς περιστάσεις ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὸ ποσὸν ἐκεῖνο, ὅσον ὑπερβολικὸν καὶ ἂν φαίνεται, δὲν ἦτο ἀπίθανον. Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Ἰώσηπος βεβαίῳ, ὅτι ἡ

Αἴγυπτος εἶχε τότε, ἐκτὸς τῆς Ἀλεξανδρείας, 7,500,000 κατοίκων, καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ χώρα εἶχε περιέλθει εἰς δεινὴν παρακμὴν. Ὁ ποιητὴς Θεόκριτος, περιγράφων τὴν τοῦ Φιλαδέλφου δύναμιν, ἐν τῷ 17 εἰδυλλίῳ, ὀρίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων εἰς 33,333. Ὁ ἀριθμὸς φαίνεται ἀλλόκοτος καὶ τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς ποιητικῆς ἀδείας πλάσμα μᾶλλον ἢ ἀκριβοῦς τοπογραφικῆς γνώσεως συμπέρασμα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Διόδωρον ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐν Αἰγύπτῳ πόλεις καὶ κῶμαι ἀξιόλογοι πλείονες τῶν τριμυρίων. Σώζονται δὲ περιγραφαὶ πομπῶν τινῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενομένων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' ἃς, ἔνεκα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀνατολικῆς πολυτελείας μετὰ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, ἐδαπανήθησαν τοσαυτὰ πολυτιμα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ δὲν φαίνεται ἀδύνατος ἡ θρυλουμένη ἐκείνη τῶν θησαυρῶν συσσωρευσις. Τὸ πάντων ὅμως σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἡ Αἴγυπτος ἤτις πρὸ τῶν Πτολεμαίων περιωρίζετο εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν σιτηρῶν, κατέστη ἔκτοτε ἡ γέφυρα τῆς παγκοσμίου ἐμπορίας. Οἱ πρῶτοι Λαγίδαι κατέβαλον πλείστην ἐπιμέλειαν ἵνα δι' αὐτῆς ἐνεργῆται τὸ Ἰνδικόν, τὸ τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Αἰθιοπίας ἐμπόριον. Ἐπὶ τούτῳ οὐ μόνον ἰδρύσαν πολλὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης πόλεις, ὡς εἶδομεν, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσαν τὴν ἀσυντέλεστον μείνασαν διώρυγα Νεκῶ τοῦ Ψαμμιτίχου, καὶ κατεσκεύασαν τὰς ὁδοὺς αἵτινες ἔφερον ἀπὸ Βερενίκης καὶ Μυὸς ὄρμου εἰς Κοπτὸν. Ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν εἰσαγομένων ἐξήγοντο αὐθις ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου· τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἐποντοπόρουσιν μέχρις Εὐξείνου καὶ ἐπανερχόμενα ἐκεῖθεν ἐκόμιζον νέα φορτία, ὧν τὰ πλεῖστα πάλιν ἀνέπλεον τὸν Νεῖλον καὶ, μεταβιβάσθέντα εἰς τὴν Ἐρυθρὰν, ἐξέπεμποντο περαιτέρω πρὸς τὰς νοτιοτέρας χώρας. Ὡστε ἡ Ἀλεξανδρεῖα κατέστη ἀληθὲς κέντρον τοῦ ἐμπορίου τοῦ κόσμου. Εἶναι δὲ ὁμολογούμενον ὅτι, ὅσῳ πυκνότερος εἶναι ὁ πληθυσμὸς, ὅσῳ μεγαλητέρα ἡ ἐμπορία, ὅσῳ ἀσφαλεστέρα ἡ κτήσις, ὅσῳ ἀγαθωτέρα ἡ διανομὴ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἡ Αἴγυπτος εἶχε πάντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα ἐπὶ Πτολεμαίων, τόσῳ θαυφιλέστεροι εἶναι οἱ πόροι τοῦ κράτους.

Δὲν ἦρχον δὲ μόνον τῆς Αἰγύπτου οἱ Πτολεμαῖοι ἐκυριάρχουν καὶ τῆς Κύπρου, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ τῆς Κυρηναικῆς πρὸς δυσμὰς καὶ τῶν παραλίῶν τῆς Συρίας πρὸς ἀνατολάς. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως πρὸς μεσημβριανὰν στρατείαν, δεσπόσαντες ἀμέσως

ἢ ἐμμέσως πολλῶν τῆς Αἰθιοπίας χωρῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον διαδόντες μέχρι τῶν ἀπωτάτων ἐκείνων χωρῶν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ὥστε κατὰ τὴν 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, Σιλκῶ, ὁ βασιλεὺς τῶν Νουβαδῶν καὶ ὄλων τῶν Αἰθιοπῶν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνέγραψε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα.

Τοιαῦτα τὰ θαυμάσια ὅσα ὁ ἑλληνισμὸς διέπραξεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπὸ τῆς τρίτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἄλλ' ἡ μεγάλη ἐκείνη ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ὡς πρὸς τὴν Μακεδονίαν τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὅσα προηγουμένως οἱ μεγάλοι ἐσωτερικοὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἀγῶνες εἶχον ἐπιφέρει εἰς ταύτην τὴν ἀρχαιοτάτην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστίαν. Ἡ Μακεδονία ἐξήντηλήθη ἕνεκα τῆς ἐκστρατείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἕνεκα τῶν ἐπακολουθησάντων τεσσαρακονταετῶν ἐμφυλίων πολέμων, καθ' οὓς τὸ κράτιστον τῆς στρατιᾶς ἀπάντων σχεδὸν τῶν μαχομένων ἐκ Μακεδόνων συνέκειτο· ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀποικισμῶν καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων γαλατικῶν ἐπιδρομῶν. Ναὶ μὲν ἡ Μακεδονία ἔτυχεν ἤδη ἡγεμόνος συνετοῦ, μετριοπαθοῦς καὶ ἐπιμόνου, τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατῆ, τοῦ ὁποίου ὁ χαρακτήρ ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὡς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ ἡρωικοῦ καὶ ἀστάτου χαρακτήρος δι' οὗ διεκρίνετο ὁ Αἰακίδης Πύρρος. Ἄλλ' ἡ μεγίστη ἐπιτηδειότης τοῦ ἡγεμόνος ἔχει χρεῖαν ὑλικῶν πόρων διὰ νὰ μεγαλοουργήσῃ, οἱ δὲ ὑλικοὶ πόροι τῆς Μακεδονίας εἶχον παραδόξως ἐλαττωθῆ, καὶ τὰ εὐφορώτερα αὐτῆς πεδία κατελήφθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ Γαλατῶν καὶ Ἰλλυριῶν. Αὕτη δὲ τῆς Μακεδονίας ἡ παρακμὴ δὲν ἠδύνατο εἶμῃ νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τὴν τύχην τοῦ ἐνταῦθα ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ ἔθνος τοῦτο εἶχε χρεῖαν ἡγεμόνος καὶ εὔρε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ. Ἄλλ' ἡδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἀπέβη ἀσθενής. Ἴσως ἠδύνατο ν' ἀναπληρωθῆ διὰ τῆς ἡπειρωτικῆς τοῦ Πύρρου ἡγεμονίας· ἀλλ' εἶδομεν ὅτι καὶ ὁ Πύρρος ἐξήντηλησε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς ματαίας κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχειρήσεις· καὶ ἦτο μὲν στρατηγὸς λαμπρότατος, ἀλλὰ παντάπασιν ἐστερεῖτο τῶν πολιτικῶν προτερημάτων δι' ὧν κυρίως κατορθοῦνται καὶ παγιοῦνται αἱ ἡγεμονίαι. Ἐνταῦθεν ἡ κυρίως Ἑλλάς ἐμεινε πάλιν ἀκέφαλος, ὅπως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τὴν πτώσιν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας. Παρήχθησαν μὲν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐνταῦθα δύο ὁμοσπονδίαι, αἵτινες ἐφάνοντο προωρισμέναι νὰ σώσωσι τὴν ἑλλη-

νικῆν αὐτονομίαν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐστηρίζοντο ἀμρότερον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσοπολιτείας ἢν ματαίως ἔλλοτε ἀνεζητήσαμεν εἰς τὰς ἀρχαίας ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Θηβῶν. Ἄλλ' αἱ ὁμοσπονδίαὶ αὗται εἶχον, ὡς θέλομεν ἴδει, ἕτερα καίρια ὄργανικά ἐλαττώματα. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ μὲν Αἰτωλοὶ διέπρεπον ἐπὶ τῇ ὕλικῃ αὐτῶν ῥώμῃ, ἀλλ' ἠθικῆς δυνάμεως παντάπασιν ἐστεροῦντο· οἱ δὲ Ἀχαιοὶ τᾶν ἀπαλιν, εἶχον μὲν σωφρονεστέρως περὶ τῆς ἐννόμου τάξεως ἰδέας. ἀλλὰ δὲν διεκρίνοντο ἐπὶ τῷ πολεμικῷ προτερήματι. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ Μακεδονία εἶχε μὲν ἐξασθενήσει, ἀλλ' ὄχι ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀποβάλλῃ παντελῶς τὰς ἡγεμονικὰς ἀξιώσεις· διὸ παρήχθη ἀπὸ τοῦδε ἀδιάκοπός τις ἐμφύλιος ἀγὼν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν δύο νέων ὁμοσπονδιῶν· ἀγὼν ἀτελεσφόρητος, διότι οὐδεὶς τῶν ἀντιπάλων ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ ἄλλου, τελεσφόρος δὲ δυστυχῶς κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐξήντηλε καὶ τὰς τελευταίας τοῦ ἔθνους δυνάμεις καὶ παρεσκεύασεν αὐτὸ εἰς τὸ νὰ γίνῃ βορὰ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἰταλικῆς πόλεως ἣτις, ἀφοῦ κατέβαλε τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, ἐμελλεν ἀλληλοδιαδόχως νὰ καταβάλλῃ καὶ τοὺς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι καὶ τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ.

Ὁ Πύρρος ἐπανελθὼν εἰς Ἡπειρον, τῷ 271, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν ἐκστρατείας δὲν ἐφρόντισε νὰ ρυθμίσῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἀλλ' ἐτρέπη ἀμέσως εἰς διαφόρους νέας ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Μακεδονίας πρῶτον, κατὰ τῆς Σπάρτης δευτερον, καὶ τελευταῖον κατὰ τοῦ Ἄργους. Κατὰ τὸ σύνθημα δὲ αὐτῷ, εὐδοκιμεῖ κατ' ἀρχὰς ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλ' ἐπειτα ἀποκρούεται· εὐδοκιμεῖ ὡσαύτως ἐν Λακωνικῇ, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ὡσαύτως ἀποκρούεται· ἐπελθὼν δὲ καὶ εἰς τὸ Ἄργος εὐρίσκει συνδραμόντας εἰς βοήθειαν τῆς πόλεως ταύτης τὸν τε βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀρέα καὶ τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονον, καὶ φονεύεται, 272, ἐν τῇ μάχῃ ἣτις συνεκροτήθη ἐντὸς αὐτῆς τῆς πόλεως τοῦ Ἄργους. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔλαμψεν εἰς ἐπὶ μικρὸν ὁ ἀστήρ τῶν Λιακιδῶν, διότι ὁ βασιλεὺς οὗτος κατέστη ἐπὶ μικρὸν κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς Μακεδονίας· ἐπειτα ὁμως νικηθεὶς, οὐ μόνον τῆς Μακεδονίας ἐξώσθη, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἡπείρου τὸ πλεῖστον ἀπέβαλεν· ἀλλ' ἐξέβαλε πάλιν αὐτῆς τοὺς Μακεδόνας διὰ συνδρομῆς τῶν Αἰτωλῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐβασίλευσαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ, Πύρρος καὶ Πτολεμαῖος· δολοφονηθέντος δὲ τούτου καὶ προσέτι φονευθείσης τῆς θυγατρὸς τοῦ

πρεσβυτέρου Πύρρου Διϊδάμειας, ἐξέλιπεν ἡ ἡρωϊκὴ ἐκείνη γενεά, ἡ δὲ Ἕπειρος, ἀποβαλοῦσα ἐν τῷ μεταξύ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀναρχίαν καὶ ἀπέβη ἀκατονόμαστος ὅπως ἦτο πρὸ τοῦ Πύρρου. Ἐγχώριοι τύραννοι, ἄγριοι μισθοφόροι, οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Αἰτωλοὶ, ἐδήρουν καὶ κατεξουσίαζον τὴν χώραν ταύτην. Μόνοι οἱ Μολοσσοὶ, οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ διετήρησαν ὅπως οὖν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, συγκροτήσαντες ὁμοσπονδίαν τῆς ὁποίας προΐσταντο στρατηγοὶ καὶ ἀνώτατοι ἄρχοντες. Ὁ δὲ τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονος ἠσπράχισε μὲν ἐπὶ τέλος τὴν ἐν αὐτῇ ἀρχὴν, ἣν τοσάκις ἀπέβαλεν, ἀλλὰ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ κυριαρχήσῃ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, διακωλυθεὶς περὶ τοῦτο ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου ὅστις, ἄρχων πολλῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει νήσιων, ὑπεστήριξε διὰ πλοίων καὶ στρατῶν τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου προσβαλλομένους ἢ κατ' αὐτοῦ στασιάζοντας Ἕλληνας. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοσαύτην ἤδη ἀνάπτυξιν ἔλαβον αἱ δύο ὁμοσπονδίαί, ἡ ἀγαικὴ καὶ ἡ αἰτωλική, ὥστε ἡ μὲν ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Πελοποννήσου, γενομένη κυρία τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἡ δὲ ἀπέκρουσε πᾶσαν αὐτοῦ ἐπέμβασιν εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν τῷ 240, ὅτε ὁ Ἀντίγονος ἀπέθανε, δὲν κατεῖχε τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰμὴ τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν. Ἡ ἐπίλοιπος χώρα ἀνεκτήσατο διὰ τελευταίαν φορὰν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξαρτησίαν τινὰ διὰ τῶν δύο προμνημονευθεισῶν ὁμοσπονδιῶν, τῆς αἰτωλικῆς καὶ τῆς ἀγαικῆς.

Αἱ δύο αὗται ὁμοσπονδίαὶ ἐπεζήτησαν τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἐπιδιώξει ἀλληλοδιαδόχως αἱ Ἀθηναί, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Θῆβαι. Ἀλλ' ἐπεζήτησαν αὐτὸν κατὰ τρόπον ὅπως διάφορον. Ἄλλοτε μία ἰσχυρὰ πόλις ὑπῆγε κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς πολλὰς ἄλλας ἐλληνικὰς πολιτείας· νῦν δὲ πολλὰ ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι συνηνώθησαν ἐπὶ ἴσοις δικαίαις ἵνα διατηρήσωσι τὴν αὐτονομίαν καὶ προσλάβωσι κατὰ μικρὸν ὅσον ἐνδέχεται πλειοτέρους Ἕλληνας ἐν τῇ συμπολιτείᾳ ταύτῃ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοπολιτείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζοντο τὰ νέα ταῦτα κράτη, ἦτο βεβαίως πολὺ ὑγιεινέρα τῆς κυριαρχικῆς ἡγεμονίας τῶν ἀρχαιοτέρων· καὶ τοῦτου ἕνεκα, ἂν ἐσηρμόζετο νόμῳ καὶ ἔργῳ, αἱ νέα συμπολιτεῖαι δὲν ἤθελον τρέχειν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ διαλυθῶσι διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἀπαρτιζουσῶν αὐτὰς πόλεων. Αἱ πόλεις ἄλλοτε ἐστασίαζον κατὰ

τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τῆς Σπάρτης, κατὰ τῶν Θηβῶν, διότι ἐδεσπόζοντο ὑπ' αὐτῶν καὶ δὲν ἠνείχοντο τὴν τοιαύτην στέρησιν πάσης ἰδίας πολιτικῆς ὑπάρξεως· νῦν δὲ, ἰσοπολιτείας ἐπικρατούσης, οὐδεμίαν ἠθέλον ἔχει τοιαύτην ἀφορμὴν στάσεως καθὸ ἐξ ἴσου μετέχουσαι τῆς κοινῆς τῶν πραγμάτων διευθύνσεως. Ἀλλὰ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς συμπολιτείας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοπολιτείας παρεβιάζετο δεινῶς εἴτε διὰ τοῦ πολιτεύματος, εἴτε διὰ τῆς πράξεως.

Παρεκτὸς δὲ τούτου ἡ ἰσοπολιτεία μόνη δὲν ἀρκεῖ ἵνα συντηρηθῇ τὸ κράτος· προσ απαιτεῖται καὶ ἰσχυρά τις τῶν ἴσων ἐκείνων δικαίων συγκέντρωσις καὶ κυβέρνησις, ἧς ἄνευ ταῦτα ῥέπουσι φύσει πρὸς τὴν διάλυσιν διὰ τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῶν συμπολιτευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων. Ἄν ἡ συγκέντρωσις ἐκείνη ἐξοκείλη μέχρι τῆς δεσποτικῆς κυριαρχίας μιᾶς πόλεως, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Θηβῶν, τότε ἡ συμπολιτεία κινδυνεύει ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν πιεζομένων μελῶν. Ἄν ὅμως πάλιν ἡ συγκέντρωσις παντελῶς σχεδὸν λείψῃ ὅπως, κυρίως εἰπεῖν, συνέβαινεν ἐπὶ τῶν δύο προκειμένων συμπολιτειῶν, ἡ συμπολιτεία κινδυνεύει νὰ διαλυθῇ διὰ τῆς παραλυσίας τῶν μὴ ἀποχρώντως συνεχομένων μελῶν. Εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν ὑπάρχουσι παραδείγματ' αἰνὰ ὁμοσπονδιῶν αἵτινες διατηρήθησαν εἰ καὶ μὴ ἔχουσαι ἰκανῶς ἰσχυρὸν κέντρον τῶν ἴσων αὐτῶν δικαίων καὶ ὑποχρεώσεων, οἷον ἡ ἑλουητικὴ ὁμοσπονδία καὶ ἡ τῆς ἀρκτώας Ἀμερικῆς. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι, ὅσω χαλαραὶ καὶ ἂν ᾖσιν αἱ ὁμοσπονδίαὶ αὗται, εἶναι πάντοτε διωργανωμέναι σφιγκτότερον τῆς αἰτωλικῆς καὶ τῆς ἀχαϊκῆς, οὐδὲν ἥττον δὲν διατηροῦνται εἰμὴ ἢ διότι δὲν ἔχουσιν ἰσχυροτέρους γείτονας, ὅπως ἡ ἀμερικανικὴ, ἢ διότι οἱ ἰσχυροὶ γείτονες ἐγγυήθησαν ἐκ συμφώνου τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅπως συνέβη ὡς πρὸς τὴν ἑλουητικὴν. Ἡ δὲ αἰτωλικὴ καὶ ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία δὲν ἔπαυσαν πολεμοῦμεναι ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, δὲν ἔπαυσαν πρὸς ἀλλήλας ἐρίζουσαι, ἀπήντησαν καὶ ἑτέρους ἐμφυλίους ἀντιπάλους, ὥστε ἐπὶ τέλους, ἐπελθόντων τῶν Ῥωμαίων, ἀφοῦ μάλιστα ἅπαντες οἱ ἐνταῦθα ἀγωνιζόμενοι εἶχον παντελῶς ἀναλώσει τοὺς πόρους αὐτῶν, φυσικῶ τῶ λόγῳ δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν συμπεπυκνωμένην καὶ θαυμασίως ἐρρυθμισμένην πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς ἰταλικῆς ἐκείνης πόλεως.

Οἱ Αἰτωλοὶ (σελ. 164 τοῦ Α' τόμου), διηρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, διετέλεσαν μὲν ὄνομαστοὶ ἐπὶ τῶν ἠρωϊκῶν

χρόνων, μετέσχον δὲ καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν ὄλως ἀφανεῖς καὶ ἄσχετοι πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου προκύπτουσι μὲν πάλιν εἰς μέσον, ἀλλὰ παρίστανται ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἱστορικοῦ ὡς οἰκοῦντες κατὰ κόμης ἀτειχίστους, ὄχι εἰς πόλεις, ὡς λαλοῦντες γλῶσσαν δυσκατάληπτον, τρώγοντες κρέας ὠμόν, καὶ ἐν γένει ὡς τραχεῖς τὰ ἦθη καὶ σχεδὸν βάρβαροι. Τοῦτο δὲ ὄχι βεβαίως διότι δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ διότι ὅπως οἱ Ἡπειρώται, ὅπως οἱ Θεσσαλοὶ, ὅπως οἱ Μακεδόνες, δὲν συμπροώδευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ. Ὀνομαστοὶ δὲν ἐγένοντο ὅπως οὖν οἱ Αἰτωλοὶ εἰμὴ ἑκατὸν περίπου μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ἔτη, ἦτο: παρὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε βλέπομεν αὐτοὺς γενναίως ἀγωνιζομένους κατὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, καὶ μόνους Ἑλλήνων σώζοντας αἰετοτε τὴν ἀπὸ αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ἡ ἀνεξαρτησία δὲν ἔχει ἀξίαν εἰμὴ ὅταν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εὐνομηῖται· τοῦτο δὲ οὐδέποτε συνέβη τοῖς Αἰτωλοῖς.

Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη φυλὴ εἶχεν ἀνέκαθεν συμπολιτείαν τινὰ, καὶ παρὶ τὸ 280 πρὸ Χρ. ἡ συμπολιτεία αὕτη ἤρχισε νὰ λαμβάνη κανονικώτερόν τινα τύπον. Ἡ ὑπερτάτη αὐτῆς ἐξουσία ἔδρευεν εἰς τὰς κοινὰς συνόδους, τῶν ὑποίων μετεῖχον ἅπαντες οἱ Αἰτωλοὶ πολῖται· αἱ δὲ κοινὰ ἐκεῖναί συνόδοι συνεκροτοῦντο κατ' ἔτος πανηγυρικῶς ἐν ἑθήροις, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἀπεφάσιζον περὶ πολέμου, εἰρήνης, συμμαχιῶν καὶ τῶν τοιούτων, καὶ ἐτέλουν τὰς ἀρχαιρεσίας ἐν ἀνάγκῃ δὲ συνεκροτοῦντο καὶ ἀλλαχοῦ ἑκτακτοὶ κοινὰί συνόδοι. Πλήν δὲ τῆς κοινῆς συνόδου ὑπῆρχε παρ' Αἰτωλοῖς ἕτερόν τι συνέδριον, οἱ καλούμενοι «Ἀποκλήτοι,» οἵτινες ἐξεπροσώπων, ὡς φαίνεται, τοὺς εὐπατρίδας τῆς χώρας καὶ πολλάκις διεῖπον αὐτοὶ μᾶλλον τὰ πολιτικὰ πράγματα ἢ αἱ κοινὰί συνόδοι. Ὁ ὑπατος ἐνιαυσιαῖος ἄρχων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, «ὁ στρατηγός,» ἐκ τῶν ἀποκλήτων ἐλαμβάνετο, ὑπ' αὐτῶν ἐξελέγετο καὶ ἀπλῶς ἐπεκυροῦτο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνόδου. Δεύτερος ἄρχων τῆς πολιτείας, ἀμέσως μετὰ τὸν στρατηγόν, ἦτο ὁ «ἑππαρχος,» καὶ τρίτος ὁ «δημόσιος γραμματεὺς.» Ἡ οὕτω πως εὐρύθμως κατὰ τὸ φαινόμενον διωργανωμένη αὕτη συμπολιτεία ἠϋξήθη περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐν μέρει διὰ τῆς εἰς αὐτὴν κατατάξεως ἐπ' ἴσοις πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς πολίτας δικαίαις χωρῶν καὶ πολι-

ταιῶν πρότερον ἄλλοτρίων, ἐν μέρει διὰ συμμαχιῶν, πρὸς πολιτείας διατελούσας κατὰ τὰ λοιπὰ αὐτοτελεῖς καὶ αὐτονόμους. Πρὸς δυσμᾶς προσέλαβε τὴν Κεφαλληνίαν, πρὸς μεσημβρίαν τὴν Ἥλιν, τὴν Μεσσηνίαν, ἀρκαδικὰς τινὰς πόλεις, πρὸς ἀνατολὰς τοὺς Λοκρούς, τοὺς Φωκαεῖς, τοὺς Βοιωτοὺς, πρὸς βορρᾶν θησαυλικὰς τινὰς πόλεις. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι αἱ λιτωλικαὶ φυλαὶ διέπρεπον ὁμολογουμένως ἐπὶ ἀνδρείᾳ δοῦσαι αὐτῆς δείγματα λαμπρὰ εἰς τοὺς κατὰ Μακεδόνων καὶ Γαλατῶν ἀγῶνας, ἐκ πρώτης ὄψεως θέλομεν ὑποθέσει ὅτι ἡ ὁμοσπονδία αὕτη ἦτο προωρισμένη νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὸ πολιτικὸν σῶμα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Δυστυχῶς οἱ Λιτωλοὶ οὔτε περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον, οὔτε περὶ τὸ πολίτευμα εἶχον τὰ ἠθικὰ ἐκεῖνα προτερήματα ὧν ἄνευ οὐδὲν μέγα τὰ ἔθνη διαπράττουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, κυρίως δὲ ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπαγάγῃσιν ὑπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν τὸ μᾶλλον πεπολιτισμένον τῶν χρόνων ἐκείνων ἔθνος. Ὁ Πολύβιος ὁμιλεῖ πολλάκις περὶ τῆς ἀδικίας αὐτῶν καὶ πλεονεξίας· βεβαιοῖ ὅτι αἰετοτε «δυσχερῶς ἔφερον τὴν εἰρήνην, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων δαπάνας, ὡς ἂν εἰθισμένοι μὲν ζῆν ἀπὸ τῶν πέλας, θεόμενοι δὲ πολλῆς χορηγίας διὰ τὴν ἐμφυτον ἀλαζονείαν, ἢ δουλεύοντες αἰεὶ πλεονεκτικὸν καὶ θηριώδη ζῶσι βίον, οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἠγούμενοι πολέμια,» καὶ ἐπιφέρει ὅτι μήτε εἰρήνης, μήτε πολέμου ὄρον γνωρίζουσιν, ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις παρὰ τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων ἔθνη καὶ ἔθιμα πολιτεύονται. Εἶναι ἀληθές ὅτι, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱστορικός, υἱὸς ὧν τοῦ Μεγαλοπολίτου Λυκόρτα, στρατηγοῦ διατελέσαντος τῆς ἀχαιικῆς συμπολιτείας, καὶ αὐτὸς ὡς ἵππαρχος αὐτὴν ὑπηρετήσας, καὶ ἀγαπήσας αὐτὴν καὶ θαυμάσας, ἐκακολόγησε τοὺς Λιτωλοὺς ἐξ ὑπερβολῆς πάθους κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' ἐνταῦθα μάλιστα ἐφαρμόζεται τὸ κοινῶς λεγόμενον, ὅτι ἡ καυλογία, καὶ ἂν ὑποτεθῆ εἰς ὑπερβολὰς τινὰς ἐκτρεπομένη, ἔχει ὡς ἐπιτοπλεῖστον ὑπόστασιν τινὰ καὶ ἀφορμὴν. διότι οὐδεὶς ποτε ἐχέφρων ἄνθρωπος ἐπεχείρησε νὰ γελοιογραφῆσῃ ὡς πολύσαρκον τὸν ἰσχνόν, οὐδ' ὡς πυγμαῖον τὸν πελώριον· ὥστε καὶ ἂν παραδέχθῃμεν ὅτι ὁ Πολύβιος δι' ἐντονωτέρας τινὸς χροικῆς ἐχρωμάτισε τὰ τῶν Λιτωλῶν ἰδιώματα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἱστορικός σεβόμενος ἑαυτὸν καὶ μέγα κτησάμενος ὄνομα παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις, ἐντελῶς ἐπενόησε τὰ ἰδιώματα ἐκεῖνα. Καὶ ἔπειτα τὰ πράγματα ἐπιμαρτυροῦσι τοὺς λόγους αὐτοῦ, διότι πολλάκις καὶ ἐν Ἀχαρνάνια, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ,

καὶ ἐν Πελοποννήσῳ οἱ Αἰτωλοὶ διέπραξαν τὰς δεινότερας λεηλασίας εἰς πόλεις καὶ χώρας συνδεομένας μετ' αὐτῶν διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς συμπολιτείας ἢ τῆς συμμαχίας, ἰδίως δὲ τοὺς κατ' ἀρχὰς συμπολιτευσαμένους μετ' αὐτῶν Μεσσηνίους εἰς τοσαύτην διὰ βιαιοπραγιῶν ἔφερον ἀπελπισίαν, ὥστε ἠνάγκασαν αὐτοὺς ν' ἀποστατήσωσιν. Οὐδεμία εἰρήνη, οὐδεμία συνθήκη πρὸς τὴν συμπολιτείαν ἐκείνην ἠδύνατο νὰ λογισθῆ ἀσφαλῆς, καὶ πολλὰ παραδείγματα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὄχι μόνον ἔθος παρ' αὐτοῖς ὑπῆρχε τὴν τῶν πολεμίων χώραν νὰ ἄγῃσι καὶ νὰ φέρωσιν, ἀλλὰ καὶ ἂν ἕτεροὶ τινες ἐπολέμουν πρὸς ἀλλήλους, ὄντες Αἰτωλῶν φίλοι καὶ σύμμαχοι, οἱ Αἰτωλοὶ ἐνόμιζον συγκεκριημένον αὐτοῖς ἄνευ κοινοῦ δόγματος καὶ νὰ ἔρχωνται εἰς ἐπικουρίαν ἀμφοτέρων τῶν πολεμούντων καὶ τὴν χώραν νὰ λεηλατῶσι τὴν ἀμφοτέρων. Πλὴν τούτων οἱ Αἰτωλοὶ ἦσαν μὲν Ἑλληνες βεβαίως, ἀλλὰ Ἑλληνες ὄχι μόνον κατώτεροι ὅλων τῶν λοιπῶν ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ καὶ μηδεμίαν διάθεσιν ἔχοντες νὰ προσοικειωθῶσι τελευταῖον, ὅπως οἱ Μακεδόνες, ὅπως οἱ Ἡπειρώται, ὅπως οἱ Θεσσαλοὶ, τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἤδη, ἐνῶ ἤξιουν εἶναι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, ἐξηκολούθησαν ζῶντες κωμηδὸν αὐτὴ ἢ πρωτεύουσα πόλις αὐτῶν, τὰ Θέρμα, παρέμεινεν ἀείποτε ἀτείχιστος ἐπὶ πᾶσιν, ἐνῶ ἀδιακόπως πολεμοῦντες ἀφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς Μακεδόνους, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, εἶχον χρεῖαν ἀπάσης αὐτῶν τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀνθέξωσιν εἰς τοσοῦτους καὶ τοιοῦτους ἀντιπάλους, οὐδὲν ἦττον ἀπῆρχοντο σωρηδὸν ἵνα μισθοφορήσωσιν, ἐπὶ ἀδραῖς πληρωμαῖς, παρὰ τοῖς Σελευκίδαϊς καὶ τοῖς Πτολεμαίοις. Ὅθεν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς περιστάσεις ἡ συμπολιτεία ἐκείνη ἀνεξεταζομένη δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ προστατήσῃ τῆς Ἑλλάδος ἢ καὶ ἀπλῶς ἐπὶ μακρὸν ὕψωσιν χρόνον νὰ υπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέρος τῆς Ἑλλάδος ἀξιόλογον.

Οἱ δ' Ἀχαιοὶ, (σελ. 224 τοῦ Α' τόμ.), μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἡρωικῆς αὐτῶν βασιλείας, ἀπετέλεσαν γαλαρὰν τινα συμπολιτείαν, συγκεκριμένην ἐκ δώδεκα πόλεων αὐτονόμων, αἵτινες ὅμως ἐτέλουν περιοδικὰς πανηγύρεις καὶ θυσίας εἰς τὸ παρὰ τὸ Αἶγιον ἱερόν τοῦ Διὸς Ὀμαρίου, ὅπου διέλυον τὰς ἀμοιβαίας ἐριδας καὶ ἐρρύθμιζον τὰ κοινὰ συμφέροντα. Ἀλλ' ἡ ὁμοσπονδία αὕτη, εἰ καὶ εὐδοκίμοῦσα ἐπὶ συνέσει καὶ χρηστότητι, ὑπῆρξε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀσθενεστάτη· μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μάλιστα διετέ-

λεσεν ὅλως ἀμέτοχος τῶν κοινῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Ἔκτοτε ἀναφέρεται ἐκ διαλειμμάτων, ἀλλὰ ὡς ἦν τῆς φιλαρχίας τῶν διαφόρων τῆς Ἑλλάδος ἡγεμόνων μᾶλλον ἢ ὡς αὐτοτελής τις δύναμις. Μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην μάλιστα ἤρχισε νὰ διαλύεται, καὶ τινες τῶν πόλεων ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ αὐτῆς κατελήφθησαν ὑπὸ μακεδονικῶν φρουρῶν. Βραδύτερον δὲ, κατὰ τοὺς μετὰ τὸν λαμιακὸν πόλεμον χρόνους, ἐντελῶς κατελύθη ἡ ἀρχαία ἐκείνη ἑμοσπονδία, προέκυψε δὲ ἀντ' ἐκείνης, ἀπὸ τοῦ 281 ἔτους, βαθμηδὸν ἄλλη νέα, τῆς ὑποίας τὸ πολίτευμα, ὀλιγώτερον ὢν χαλαρὸν τοῦ προτέρου, εἶχε κατὰ τοὺς τύπους ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ αἰτωλικόν. Πρῶται συνῆλθον ἐπὶ τούτῳ, τῷ 281, ἡ Δύμη καὶ αἱ Πάτραι, διὰ συνδρομῆς τῶν Αἰτωλῶν πιθανῶς ἀνακτήσασαι τὴν ἐλευθερίαν· μετ' ὀλίγον καὶ ἡ Τριταία καὶ αἱ Φαραὶ, ἐκβαλοῦσαι τὰς φρουράς μετέλαβον τῆς νέας ἑμοσπονδίας. εἰς τὴν προσῆλθον ἀλληλοδιαδόχως τὸ Αἶγιον, ἡ Βούρα, ἡ Κερύνεια, ἡ Πελλήνη, ἡ Αἰγείρα καὶ τὸ Λεόντιον· ὥστε ἀντὶ τῶν δώδεκα ἀρχαίων πόλεων συνεκροτήθη ἤδη ἐκ δέκα. Ἡ κοινὴ τῆς ἑμοσπονδίας ταύτης σύνοδος συνεκροτεῖτο δις τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς Αἶγιον, ἀποφασίζουσα τὰ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, τὰ περὶ παραδοχῆς νέων πόλεων εἰς τὴν συμπολιτείαν, τὰ περὶ συμμαχιῶν καὶ ἐν γένει περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ προχειρίζουσα τοὺς κοινούς τῆς πολιτείας ἄρχοντας, ἐτησίους ὄντας· εἰς ἐκτάκτους ὅμως περιστάσεις συνήρχετο καὶ ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ ἡ σύνοδος. Ταύτης μετεῖχον, ὡς φαίνεται, οἱ πολῖται ὅλοι τῶν πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν συμπολιτείαν· ἐπειδὴ δὲ, φυσικῶ τῷ λόγῳ, συνήρχοντο οὐχὶ πάντες, ἀλλὰ συνήθως οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγκριτώτεροι τῶν πολιτῶν, παρήχθη ἐκ τούτου ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία, μόνη αὐτὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐγνώρισε καὶ ἐφήρμοσε τὸ ἀντιπροσωπικὸν σύστημα. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη φαίνεται ἀπίθανος, διότι ἀναφέρονται καὶ σύνοδοι καθ' ἃς συνέρρεον ὄγλοι πολλοὶ καὶ βάνασοι. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀνατεθειμένη εἰς δύο στρατηγούς καὶ ἓνα γραμματέα, ἀλλὰ τῷ 253 οἱ Ἀρχαιοὶ, ἀναγνωρίσαντες τὴν ἀνάγκην πλειοτέρας τινὸς κυβερνητικῆς συγκεντρώσεως, ὥρισαν ὅτι ἓνα θέλουσιν εἶχει τοῦ λοιποῦ στρατηγόν, τὸν δὲ ἕτερον κατέστησαν δεύτερον τῆς πολιτείας ἄρχοντα, καλέσαντες «ἱππαρχον,» ὅπως καὶ οἱ Αἰτωλοὶ. Σημειωτέον ὅμως ὅτι παρὰ τῷ στρατηγῷ ὑπῆρχε συνέδριον ἀνδρῶν δέκα, καλουμένων «δημιουργῶν,» οἵτινες ἐξεπροσώπουν τὰς δέκα ἑμοσπόνθους πόλεις καὶ διενήργουν τὰ κοινὰ

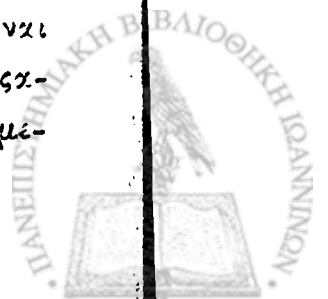

πράγματα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἐκείνου, παρασκευάζοντες τὰς εἰς τὴν κοινὴν σύνοδον ὑποβλητέας προτάσεις, τοιοῦτοτρόπως ὥστε αὕτη δὲν εἶχε ν' ἀποφασίστη εἰμὴ διὰ τοῦ νχι ἢ διὰ τοῦ οὐ· τούτου δ' ἔνεκεν ἡ σύνοδος δὲν διήρκει εἰμὴ τρεῖς ἡμέρας. Οἱ δημιουργοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο καὶ «συνάρχοντες,» καθὸ συμπράττοντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ, καὶ «πρόβουλοι,» καθὸ προσυζητοῦντες τὰ ὑποβλητέα εἰς τὴν σύνοδον. Ἐπειδὴ δὲ συνέπραττον μετ' αὐτῶν οὐ μόνον ὁ στρατηγός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑπάρχος, τὸ ὄλον συνέδριον συνεκροτεῖτο ἐκ δώδεκα ἀνδρῶν· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προεχειρίζετο καὶ τῆς ἀρμοδιότητος αὐτοῦ, δὲν ἔχομεν ἀκριβεστέρας εἰδήσεις.

Ἡ ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία ἀνενεώθη οὕτω μετὰ τοῦ 280 καὶ 250 ἔτους, ὠφεληθεῖσα ἐκ τῶν περισπασμῶν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου καὶ ἐκ τῆς ἐπιδόσεως τῶν Αἰτωλῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐμελλεν ἡδὴ νὰ περιορισθῆ, ὡς πάλαι ποτὲ, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἰδίως Ἀχαιίας. Ἐν ἔτει τετάρτῳ ἀφ' ἧς κατέστη ἐν αὐτῇ εἰς καὶ μόνος στρατηγός, δηλαδὴ τῷ 250, ὑπερέβαλεν ἡ ὁμοσπονδία αὕτη κατὰ πρῶτον τὰ ἀρχαῖα ὅρια, συμπαραλαβοῦσα εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτῆς σύστημα τὴν Σικυῶνα. Ἡ Σικυῶν διετέλει ὑπὸ τυράννου, ἄρχοντα διὰ τῆς προστασίας τῶν Μακεδόνων. Κατὰ δὲ τὸ εἰρημένον ἔτος, ὁ Σικυῶνιος Ἄρατος, ἐκβαλὼν τὸν τότε αὐτῆς τύραννον Νικοκλέα, κατέταξεν αὐτὴν εἰς τὴν τῶν Ἀχαιῶν συμπολιτείαν, ἵνα ἀσφαλισθῆ οὕτω ἡ ἀνακτηθεῖσα ἐλευθερία ἔχουσα προστασίας τοὺς Ἀχαιοὺς. Οὐδὲ εἰς τοῦτο μόνον περιορίσθη ὁ Ἄρατος, ἀλλ' αἶρεθεὶς στρατηγός κατὰ πρῶτον μὲν τῷ 245, ἔπειτα δὲ πάλιν τῷ 243, ἐπέτυχε κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸν ἰσχυρὸν Ἀκροκόρινθον καὶ νὰ συγκαταλέξῃ αὐτὸν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς. Μικρὸν δὲ πρὶν ἀποθάνῃ ὁ Ἀντίγονος, ἀπέστησαν ἀπὸ αὐτοῦ καὶ τὰ Μέγαρα, προστεθέντα εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ὁμοσπονδίαν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν ἡ Τροιζήν, ἡ Ἐπίδαυρος καὶ αἱ Κλεωναί, ὥστε, καθὼς ἠῤῥξανεν ἐν τῇ στερεᾷ Ἑλλάδι ἡ τῶν Αἰτωλῶν ὁμοσπονδία, οὕτως ἠῤῥξανεν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἡ τῶν Ἀχαιῶν. Ἡ εἰκὼν τῆς ἀρχαϊκῆς συμπολιτείας, ἣν δίδει ἡμῖν ὁ Πολύβιος, εἶναι παντάπασι διάφορος τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαγραφείσης εἰκόνας τῶν Αἰτωλῶν. «Τῆς ἰσηγορίας καὶ παρρησίας καὶ καθόλου δημοκρατίας ἀληθινῆς σύστημα καὶ προαίρεσιν εἰλικρινεστέραν οὐκ ἂν εὔροι τις, τῆς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς ὑπαρ-

χούσης, λέγει ὁ ἱστορικός. Αὕτη τινὰς μὲν ἐβελοντὶ αἰρετιστὰς εὖρε Πελοποννησίων, πολλοὺς δὲ πειθοῖ καὶ λόγῳ προσηγάγετο· τινὰς δὲ βιασαμένη σὺν καιρῷ, παραχρῆμα πάλιν εὐδοκεῖν ἐποίησεν αὐτῇ τοὺς ἀναγκασθέντας. Οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ὑπολειπομένη πλεονέκτημα τῶν ἐξ ἀρχῆς, ἴσα δὲ πάντα ποιούσα τοῖς αἰεὶ προσλαμβανομένοις ταχέως καθικνεῖτο τῆς προκειμένης ἐπιβολῆς, δύο συνεργοῖς χρωμένη τοῖς ἰσχυροτάτοις, ἰσότητι καὶ φιλανθρωπιᾷ. Διὸ ταύτην ἀρχηγὸν καὶ κίτιον ἠγήτεον τοῦ συμφρονήσαντας Πελοποννησίου, τὴν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς εὐδαιμονίαν καταστήσασθαι.» Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ ἠμολογήσωμεν, ὅτι ἂν ὁ ἱστορικός ἀφειδέστερον ὅπως οὖν ἐπεσώρευσε τὰ σκοτεινὰ αὐτοῦ χρώματα περὶ Λίτωλῶν πραγματευόμενος, θαυσιπρότερον ἤδη μετεχειρίσθη τὰ φωτεινότερα τῶν χρωμάτων ἐν ταύτῃ τῶν Ἀχαιῶν τῆ ζωγραφίᾳ. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἀχαικὴ συμπολιτεία εἶχε βαθεῖαν τὴν συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· εἶναι βέβαιον ὅτι κατώρθωσε νὰ περιλάβῃ, ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἅπασαν σχεδὸν τὴν Πελοπόννησον· εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνέδειξεν ἄνδρας οἵτινες ἐνθυμίζουσι μέχρι τινὸς τοὺς ἀρίστους τῆς πρώτης περιόδου τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ἄλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν καὶ δὲν κατώρθωσαν τοῦτο οὐχὶ μόνον ἔνεκα πολλῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ φέρωσι τὴν εὐθύνην, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα ἰδίων τινῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πλημμελημάτων. Περὶ τὴν ῥύθμισιν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἐνίοτε μὲν ἐλησμόνησαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσηγορίας, ἐνίοτε δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτεινον αὐτὴν ὥστε ἔπαυε τοῦ νὰ ἦναι ἰσηγορία ἀληθής. Εἶδομεν ὅτι τὸ ἀνώτατον τῆς συμπολιτείας συνέδριον συνέκειτο ἐκ δέκα δημιουργῶν ἢ συναρχόντων ἢ προβούλων κατ' ἀρχὰς τίποτε τούτου δικαιότερον, διότι καὶ ἡ συμπολιτεία συνέκειτο τότε ἐκ δέκα μόνον πόλεων. Μετ' ὀλίγον ὅμως προσέλαβε καὶ ἄλλας εἴκοσιν ἢ καὶ τριάκοντα ἢ καὶ πλείονας ἔτι πόλεις· οὐδὲν ἦττον τὸ συνέδριον τῶν δημιουργῶν παρέμεινε αἰεὶποτε συγκεκριτημένον ἐκ δέκα μόνον ἀνδρῶν· ὥστε αἱ πλείονες τῶν πόλεων δὲν ἐξεπροσωποῦντο εἰς αὐτό. Ὅταν δὲ ἀνυπολόγηται ὅσον ἐπικράτουσαν ἐν τῇ πολιτείᾳ τὰς εἶχε τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, ἀνάγκη νὰ ἠμολογήσωμεν ὅτι αὕτη ἡ ἀξίωσις τῶν δέκα ἀρχαιοτέρων πόλεων, τοῦ νὰ παρέχωσιν αὐτῇ καὶ μόναι τοὺς δημιουργοὺς, ἦτο ἄδικος καὶ ὅτι προεκκαλεῖ εὐλόγως τὴν δυσχερεσίαν τῶν ἄλλων. Ἄφ' ἑτέρου εἶδομεν ὅτι τῆς κοινῆς συνόδου με-

τεῖχον οἱ πολῖται ὄλων τῶν πόλεων· ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐψήφισον κατὰ κεφαλὴν, ἀλλὰ κατὰ πόλεις, αἱ ἐλάχισται τῶν πόλεων εἶχον τὴν αὐτὴν ψῆφον ἢν καὶ αἱ μέγιστα. Τοῦτο ἦτο ὡσαύτως ἄδικον, διότι ἄδικον ἦτο τῶντι νὰ βαρύνῃ εἰς τὴν πλάστιγγα τῆς κοινῆς συνόδου ἡ πόλις ἢ παρέχουσα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 50 μόνον ἄνδρας ἐξίσου μὲ τὴν πόλιν τὴν παρέχουσαν 1000. Τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ ἰσηγορία· ἐγένετο δὲ προδήλως ἵνα περιποιήσῃ ἐξαιρετικὸν πλεονέκτημα εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας ἀχαϊκὰς πόλεις, αἵτινες ἦσαν ὅλαι μικραὶ παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς μετέπειτα προσελθούσας, τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὰ Μέγαρα, τὸ Ἄργος, τὴν Μεγάλην πόλιν, τὴν Σπάρτην καὶ ἄλλας πολλὰς· ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων ἰσορροπίαν, διότι ἡ διάταξις αὕτη, συνδυαζομένη μὲ τὴν περὶ τῶν δέκα δημιουργῶν, εἶχε τὴν ἄξιωσιν νὰ καταστήσῃ κέντρον βαρύτητος τὸ ἀσθενέστερον τῆς συμπολιτείας μέρος. Ἐν γένει δὲ ὅταν παραβάλωμεν τὴν συμπολιτείαν ταύτην ἣτις ἤξιον ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν πόλεων ἰσότητος, πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας ἡγεμονίας, αἵτινες ὑπῆρχον διὰ τῆς κυριαρχικῆς ἐπιρροῆς μιᾶς μόνης πόλεως. εὐρίσκομεν ὅτι αὐταὶ μὲν εἶχον τὰ ἐλαττώματα τῆς ἰσχύος, ἡ δὲ προκειμένη τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἀδυναμίας· ἀλλὰ τὰ ἔθνη σπανίως διὰ τῆς ἀδυναμίας σώζονται καὶ μεγαλουργοῦσιν, ὅσῳ καὶ ἂν ἦναι ἔννομος καὶ δικαία ἡ ἀδυναμία ἐκείνη. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι, κατ' ἀντίθετον πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς λόγον, ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία οὐδέποτε ἐπὶ τοῖς πολεμικοῖς κατορθώμασι διέπρεψε καὶ ὅτι περιῆλθεν εἰς ποικίλας ἐμφυλίας καὶ ἐξωτερικὰς διενέξεις πρὸς δυνάμεις κατὰ διαφόρους λόγους κρείττονας αὐτῆς, θέλομεν εὐχερῶς κατανοήσει πῶς οὐδ' αὕτη ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἐφαίνετο ἔχουσα, τῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ αὐτοῦ ἐστία.

Πιστὴ εἰκὼν τῆς ἀχαϊκῆς ταύτης συμπολιτείας, μάλιστα κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς περίοδον, ὑπῆρξεν ὁ προμνημονευθεὶς στρατηγὸς αὐτῆς Ἄρατος, ὁ Σικυώνιος. Ὁ Πολύβιος, ὅστις ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν λαμπρῶς, λέγει, ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἔλλα ὁ Ἄρατος ἦτο ἄνθρωπος τέλειος πρὸς διεξαγωγὴν πραγμάτων δυνατὸς ὢν εἰς τὸ εἰπεῖν, καὶ διανοηθῆναι, καὶ ἀποκρῦψαι τὸ κριθέν. Καὶ πλὴν τούτου, πρῶτος μὲν περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς, ἐπιτήδειος δὲ εἰς τὸ κατασκευάζειν φίλους καὶ συμμάχους· ἔτι δὲ δεινότατος εἰς τὸ ἐπινοῆσαι πράξεις, ἀπάτας,

ἐπιβουλὰς κατὰ τῶν πολεμίων καὶ εἰς τὸ ἐκτελέσαι ταῦτα ἅπαντα διὰ τῆς κακοπαθείας αὐτοῦ καὶ τόλμης. Ἐναργῆ τῶν τοιούτων μαρτύρια ὑπάρχουσι πολλὰ, ἐκφανέστατα δὲ ἅσα ἐπραξε περὶ τὴν κατάληψιν τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς Μαντινείας, περὶ τὴν ἔξωσιν τῶν Αἰτωλῶν ἐκ τῆς Πελληνέων πόλεως, καὶ περὶ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ Ἀκροκορίνθου ἀπὸ τῶν Μακεδόνων. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς οὗτος ἄνθρωπος, ὁσάκις ἠθέλησε νὰ κατέλθῃ εἰς ἀγῶνας ἐκ παρατάξεως, ἀνεδείχθη νοθρὸς μὲν περὶ τὰς ἐπινοίας, ἄτολμος δὲ περὶ τὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἀνίκανος νὰ ἴδῃ κατὰ μέτωπον τὸν κίνδυνον. Διὸ καὶ τροπαίων κατ' αὐτοῦ στηθέντων ἐπλήρωσε τὴν Πελοπόννησον, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπῆρξεν αἰείποτε εὐχείρωτος ὑπὸ τῶν πολεμίων. Οὕτως, ἐξακολουθεῖ ὁ Πολύβιος, αἱ τῶν ἀνθρώπων φύσεις οὐ μόνον κατὰ τὰ σώματα εἶναι ποικίλαι, ἀλλὰ ἐτι μᾶλλον κατὰ τὰς ψυχάς, ὥστε ὁ αὐτὸς ἀνὴρ ὄχι μόνον περὶ τὰς ἐνεργείας αἵτινες ἀπαιτοῦσι διάφορον ἐπιτηδειότητα, πρὸς τινὰς μὲν ἔχει εὐφυῶς, πρὸς τινὰς δὲ τούναντίον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὁμοειδῆ τινὰ πολλάκις ὁ αὐτὸς συμβαίνει νὰ ᾔγαι καὶ συνετώτατος καὶ βραδύτατος, ὁμοίως δὲ καὶ τολμηρότατος καὶ δειλότατος. Οὐδ' εἶναι ταῦτα παράδοξα, ἀλλὰ συνήθη καὶ γνώριμα εἰς τοὺς μελετῶντας τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρωπίνους χαρακτῆρας. Διότι τινὲς μὲν εἰσι τολμηροὶ περὶ τὸ κυνήγιον τῶν θηρίων, οἱ δ' αὐτοὶ πρὸς πολεμίους ἕνανδροι· καὶ πάλιν περὶ τὴν τοῦ πολέμου ἐνάσκησιν, οἱ μὲν κατ' ἄνδρα καὶ κατ' ἰδίαν ἐπιτηδειότατα μάχονται, εἰς δὲ τὰς ἐκ παρατάξεως μάχας καὶ τὴν κατὰ πρόσωπον φαλαγγηδὸν ἐφοδὸν, παντάπασι εἰσὶν ἄπρακτοι.

Ταύτην τὴν περὶ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς πράξεις ἀντίθεσιν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀντίφασιν τοῦ Ἄρατου, θαυμασίως καὶ ἀκριβῶς κατέδειξεν ὁ πρακτικώτατος μεγαλοπολίτης ιστοριογράφος. Ἄλλὰ παρατηροῦνται περὶ τὸ πολίτευμα τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἄλλα τινὰ ἐτι δυσκολώτερον πρὸς ἄλληλα ἐκ πρώτης ὄψεως συμβιβαζόμενα. Ὁ Ἄρατος ἦτο ὁμολογουμένως ἀνὴρ χρημάτων κρείστων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε πολλάκις δὲν ἐδίστασε τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὀλόκληρον νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Καὶ ὅμως ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐλάμβανε παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου χρήματα, καὶ ἰδίως τακτικὴν ἐτησίαν σύνταξιν ἐξ ταλάντων. Ὁ Ἄρατος κύριον σκοπὸν τοῦ ὄλου βίου προέθετο τὴν ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγὴν τῆς Πελοποννήσου, πράξας ἐπὶ τούτῳ ἔργα γενναῖα, μάλιστα τὴν ἀπὸ

τοῦ Ἀκροκορίνθου ἔξωσιν τῶν Μακεδόνων. Καὶ ὁμοίως ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπέδωκε βραδύτερον αὐθις εἰς τοὺς Μακεδόνας τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἰδίως ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον τότε ἐλογίζετο ὡς ἡ κλεῖς τῆς χερσονήσου, τὸν Ἀκροκορίνθον. Ὁ Ἄρατος ἐκαυχᾶτο ἐπὶ τῇ ἰσηγορίᾳ καὶ ἰσοπολιτείᾳ τοῦ τῶν Ἀχαιῶν συστήματος· καὶ ὁμοίως αὐτὸς εἶναι πιθανώτατα ὁ ὑπαγορεύσας εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς τὰς δύο ἐκείνας τοῦ πολιτεύματος διατάξεις δι' ὧν ἀνετρέπετο ἡ τῆς ἰσηγορίας καὶ ἰσοπολιτείας ἀρχή, ἥτοι τὴν διαρκῆ διατήρησιν τῶν δέκα δημιουργῶν καὶ τὴν κατὰ πόλεις ψηφοφορίαν ἐν ταῖς κοιναῖς συνόδοις. Ὅθεν οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα σχεδὸν τὸν βίον διετέλεσε πρὸς ἑαυτὸν οὕτως εἰπεῖν ἀντιπολιτευόμενος. Πῶς τοῦτο; μήπως ἐκ παραλόγου τινὸς τοῦ χαρακτῆρος ἀνακολουθίας; Ὁχι, τῇ ἀληθείᾳ. Χρήματα ἐλάμβανε παρὰ Πτολεμαίου ὄχι δι' ἑαυτὸν, ἀλλ' ἵνα θεραπεύσῃ τὰς πολυειδεῖς καὶ ἀκαταμαχῆτους χρεῖας ὅσας παρήγαγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου αἱ προηγούμεναι αὐτῆς ἀνωμαλίαι καὶ συμφοραί. Ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Μακεδόνας τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος, διότι δὲν εἰμπόρεσσι μὲν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν μεγαλοφυῆ τῆς Σπάρτης βασιλέα Κλεομένην, μὴ δυναμένης δ' ἅπαξ τῆς ἀχαικῆς συμπολιτείας νὰ συντηρηθῇ οἰκοθεν, ἐνόμισε τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν λυσιτελεστέραν τῆς σπαρτιατικῆς. Ὑπηγόρευσε, ὡς εἰκάζεται, τὴν διατήρησιν τοῦ προνομίου τῶν πρώτων δέκα ἀχαιῶν πόλεων, διότι ἤλπισεν οὕτω νὰ δώσῃ πλείονά τινα βαρύτητα εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς συμπολιτείας κέντρον· καὶ ἴσως διότι ἔβλεπεν ὅτι ἡ ἐντελής ἰσοψηφία θέλει ἐπιφέρει ἀναγκαιῶς τὴν ἐπικρατήσιν τῶν ἄλλων μεγάλων τῆς χερσονήσου πόλεων, ἐξ ἀντιζηλίας δὲ ἐφοβεῖτο τὴν ἐπικρατήσιν ταύτην. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, αὐτῇ ἢ περὶ τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας πολυθρύλητος νωθρότης καὶ ἀτολμία ἀνδρὸς δόντος πλεῖστα καὶ λαμπρὰ προσωπικῆς τόλμης καὶ δραστηριότητος δείγματα, ἵμῃ τυχὸν προήρχετο ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἦσαν ἐκ τοῦ συστάδην ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ποικίλους αὐτῶν ἀντιπάλους; Ὅπως δὴποτε ὅλοι ἐκείναι αἱ παρατηρούμεναι ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ ἀνδρὸς ἀντιφάσεις δὲν ἦσαν πάντοτε ἴδιαι αὐτοῦ ἀντιφάσεις, ἀλλὰ πολλάκις οἰκονομία τῶν περὶ αὐτὸν περιστάσεων καὶ ὑποχωρήσεις εἰς τὴν πολυειδῆ ἀσθένειαν τῆς συμπολιτείας ἦν ὑπηρετεῖ καὶ ἦτις, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, τῆς ἀδυναμίας μᾶλλον ἢ τῆς δυνάμεως εἶχε τὰ πλεονεκτήματα. Ἄνθρωπος μεγα-

λοφυῆς, Θεμιστοκλῆς ἢ Ἰππαμεινώνδας, ἤθελε μᾶλλον καθυπαγάγει τὰς περιστάσεις ὑφ' αὐτὸν ἢ ὑποκύβει αὐτὸς εἰς τὰς περιστάσεις. Ἄλλ' ὁ Ἄρατος δὲν ἦτο ἐξοχος εἰμὴ πρὸς τὸ ἀνάστημα τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας ἀναμετρούμενος. Ἡ δὲ συμπολιτεία πάλιν αὕτη ἔχει μὲν τῶν ἰδιόζουσάν τινα ἑλληνικὴν χάριν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀλλοιώσεως ἣν εἶδομεν ὅτι ἔπαθεν ὁ ἑλληνικὸς βίος ἀναμιχθεὶς πρὸς τὸν ἰσπανόν, ἀλλὰ κινεῖ τὴν συμπάθειαν ἡμῶν μᾶλλον καθὼ ἀναμιμνήσκουσα τὸν ἀρχαῖον ἐλεύθερον καὶ αὐτόνομον βίον ἢ διότι προσέθηκε νέας τινὰς λαμπρὰς σελίδας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ βίου ἐκείνου· φωτίζεται διὰ τῶν ἀκτίνων τοῦ παρελθόντος μᾶλλον ἢ εἶναι ἐστὶν ἰδίου πυρός· παρίσταται ὡς πλανήτης ἑτερόφωτος μᾶλλον ἢ ὡς ἰδιόφωτος ἥλιος ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὅθεν καὶ οἱ διακεκριμένοι ἄνδρες οὓς ἀνέδειξεν, Ἄρατος, Φιλοποίμην, Λυκόρτας εἶναι ὡχρὰ τῶν ἀρχαίων μεγάλων ἀνδρῶν ἀπαυγάσματα, καὶ ὅπως ἀνάλογοι πρὸς τὴν μετριότητα τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πραγμάτων ἐν τὸς τῶν ὁποίων ἐκλήθησαν νὰ πράξωσιν. Ἄλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὁ πρῶτος αὐτῶν, ὁ Ἄρατος, καὶ παρὰ τὴν ἰδίαν ἴσως φύσιν τοσοῦτον πιστῶς ἐθεράπευσε τὰ συμφέροντα τῶν Ἀχαιῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο τοσοῦτον παρ' αὐτοῖς ἠυδοκίμησεν ὥστε, κατὰ τὸν Πλούταρχον τὸν γράψαντα τὸν βίον αὐτοῦ, «ἐπεὶ μὴ κατ' ἐνιαυτὸν ἐξῆν (ἀπαγορευμένης ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀλλεπαλλήλου ἐκλογῆς) παρ' ἐνιαυτὸν αἰρεῖσθαι στρατηγὸν αὐτὸν, ἔργῳ δὲ καὶ γνώμῃ διὰ παντὸς ἔρχειν.» Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τῶν πραγμάτων τὴν ἔκθεσιν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἐβασίλευσεν ἐπὶ δεκαετίαν τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τοῦ 240 μέχρι τοῦ 230, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος, ὁ ὀλιγώτερον ἄξιος τῶν Ἀντιγονιδῶν, ὅστις τοὺς μὲν Ἀχαιοὺς μικρὸν ἠνώχλησε, διατελέσας δὲ ἀδιαλείπτως μαχόμενος κατὰ τῶν Αἰτωλῶν οὐδὲ πρὸς τούτοις ὑπῆρξεν εὐτυχῆς. Οἱ Αἰτωλοὶ τότε ἀπέβηλον μὲν τὴν Βοιωτίαν ἀναγκάσαντες διὰ τῶν βιαιοπραγιῶν αὐτῶν τοὺς Βοιωτοὺς νὰ συμμαχησῶσι μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἐξέτειναν κατ' ὀλίγον τὸ κράτος αὐτῶν εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ὑπάτην, τὴν Λαμίαν, τὴν Φάρσαλον, τὴν κρημαστὴν Λάρισσαν καὶ ἐνταύτῳ προσεκτήσαντο τὰς πρότερον ὑπὸ τῶν Μακεδόνων κατεχομένας ἀρκαδικὰς πόλεις τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Μαντινείας, τῆς Γεγέας· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Μεγάλη πόλις εἰςῆλθεν εἰς τὸ τῶν

Ἀχαιῶν σύστημα συναινέσαντος εἰς τοῦτο, διὰ προτροπῆς τοῦ Ἀράτου, τοῦ τυράννου αὐτῆς Λυδιαίδου ἢ Λυσιάδου.

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Δημητρίου τῷ 230 διεδέξατο τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ Φιλίππου ὁ τοῦ Δημητρίου ἐξαδελφος Ἀντίγονος Δώσων, ὅστις ἦτο ἀνὴρ διεκεκριμένος ἐπὶ τῇ πολιτικῇ καὶ πολεμικῇ δεξιότητι, ἀλλὰ πολεμῶν μετὰ τῶν Δαρδανίων μὲν πρὸς ἄρκτον, μετὰ τῶν Αἰτωλῶν δὲ καὶ τῶν μεσημβρινῶν Θεσσαλῶν πρὸς νότον, καὶ ἔχων πρὸς τούτοις νὰ καταβάλλῃ στάσιν τινὰ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ, παντάπασι σχεδὸν κατ' ἀρχὰς ἐγκατέλιπε τὴν Πελοπόννησον. Τότε λοιπὸν οἱ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ τύραννοι ἠναγκάσθησαν ἅπαντες ν' ἀποθέσωσι τὴν ἀρχὴν, οἷον Ξένων ὁ τῶν Ἐρμιονέων, Κλεώνυμος ὁ τῶν Φλιασίων, Ἀριστόμαχος ὁ τῶν Ἀργείων, αἱ δὲ πόλεις αὗται κατετάχθησαν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν συμπολιτείαν εἰς ἣν προσεχώρησαν καὶ οἱ Αἰγινῆται καὶ τῆς Ἀρκαδίας τὸ πλεῖστον. Τότε ὁ Ἄρατος κατέπεισε καὶ τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ Μακεδόνᾳ φρούραρχον Διογένη ἐπὶ χρήμασι ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰ παρ' αὐτοῦ κατεχόμενα ὄπλα· ὥστε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελλάγησαν ἤδη τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, μὴ καταταχθέντες μὲν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν συμπολιτείαν, φιλικῶς ὅμως πρὸς αὐτὴν διακείμενοι. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὸς προέκυψεν ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ ἀντίπαλος τῶν Ἀχαιῶν.

Παρεστήσαμεν ἄλλοτε ἐπανειλημμένως τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν κατήντησεν ἡ Σπάρτη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πρόηγουμένης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ κυριαρχία αὐτῆς εἶχε περιορισθῆ εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος δὲν ἐσώζοντο εἰμὴ οἱ τύποι· τὸ δὲ χεῖριστον, δὲν ὑπῆρχον σχεδὸν ἄνθρωποι εἰς οὓς νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ πολίτευμα τοῦτο, διότι ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ Σπάρτη περιεῖχε μόλις 1000 πολίτας, περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, ἅπαντες οἱ Σπαρτιαῖται δὲν ἦσαν πλείονες τῶν 700, καὶ ἐκ τούτων ἑκατὸν ἦσαν μόνοι οἱ γῆν κεκτημένοι, κύριοι ὄντες ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς ὅση δὲν ἀνήκεν εἰς τοὺς περιοίκους. Ἐξ οὗ δῆλον ὅτι καὶ ἡ ὀμαλότης τῶν περιουσιῶν, ἥτις, ἀποτελοῦσα ἐν τῶν κυρίων ἐρεῖσμάτων τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος, πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀνατρέπεται, ἤδη παντάπασιν ἐξέλιπεν. Ἀλλὰ τότε παράδοξός τις ἐγένετο ἀπόπειρα ἀναβιώσεως τοῦ προτέρου πολιτεύματος καὶ ἀξιώματος. Ἅγιος ὁ

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Β΄.)

Εὐδαμίδα, Εὐρυπωντίδης τὴν οἰκίαν, δυσθυμῶν διὰ τὴν νοσηρὰν ἐκείνην τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν λυκουργείων νόμων. Εἰς τοῦτο δὲ ἐθεώρησε συντελεστικώτατον τὴν ρύθμισιν ἰσότητός τινος περιουσιῶν, οἷα οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ, προτείνας μὲν ἐπὶ τούτῳ τὴν ἄφεσιν ὅλων τῶν χρεῶν καὶ τὸν ἀναδάσμον τῆς γῆς εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς περιούκους, λέγων δὲ ἑαυτὸν ἔτοιμον νὰ φέρῃ πρῶτος εἰς μέσον, πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τούτου, τὴν μεγάλην αὐτοῦ περιουσίαν. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 244. Ὁ Ἅγις ἦτο εἰλικρινῆς, χρηστός, γενναῖος, ἀλλ' ἄπειρος καὶ ἀνεπιτήδειος νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὸ ἀνατρεπτικὸν αὐτοῦ βούλευμα. Ἐννοεῖται ὅτι ὅλοι οἱ πλούσιοι ἤκουσαν μὲ φρίκην τὴν μελετωμένην ταύτην γύμνωσιν αὐτῶν, καὶ ἔχοντες προστάτην τὸν ἐκ τῆς ἐτέρας οἰκίας βασιλέα Λεωνίδα τὸν Κλεωνύμου, συνεργὸν δὲ κρύφιον καὶ αὐτὸν τὸν τοῦ Ἁγίδος θεῖον Ἀγησίλαον, ἐπέτυχον ἐπὶ τέλους νὰ ματαιώσωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ νὰ θανατώσωσι τὸν Ἅγιον, ἐν ἔτει 241, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς μάμμης, αἵτινες προθυμότατα εἶχον συνδράμει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Ἀποθανόντος τοῦ Ἁγίδος, ὁ Λεωνίδας συνέζευξε τὴν χήραν τούτου Ἀγιάτιν, περίφημον μὲν διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετὴν, ἐπικληρὸν δὲ μεγάλης περιουσίας, μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κλεομένου. Ὁ νέος οὗτος ἦτο ὁ λαμπρότατος βεβαίως τῶν ἀστέρων ὅσοι κατὰ δυστυχίαν διάπτωντες ἐξέλαμπον ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου. Διότι μεγαλεπήβολος ὢν καὶ ἀτρόμητος, καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ ἔμπειρος, καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων ἐπιτήδειος, εἶχεν ὅλα τὰ προτερήματα ὅσα ἀπητοῦντο ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἡ τοῦ Ἁγίδος προαίρεσις. Τὴν προαίρεσιν ταύτην συνεζύχθη μετὰ τῆς Ἀγιάτιδος καὶ διετέλεσεν ἔχων ἀμφοτέρας κοινὸν ἀντικείμενον τῶν πόθων αὐτοῦ καὶ τῆς λατρείας. Ἄν ἡ Ἑλλάς ἦτο δυνατὸν ν' ἀναστήθῃ, ὁ Κλεομένης ἠθελεν ἀναστήσει αὐτήν. Ἡ φύσις ἔδωκεν αὐτῷ ὄχι μόνον πᾶν τὸ δι' οὐ μεγαλουργεῖ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ δι' οὐ ἀγαπᾶται. Ὅπόσον κατανυκτικὴ ὑπῆρξεν ἡ στοργὴ αὐτοῦ πρὸς τὴν μητέρα Κρατησίκλειαν, τὴν μεγαλοφρονεστάτην τῶν γυναικῶν! Ὅπόσον ἐρασμία ἡ εὐλαβὴς πρὸς τὴν σύζυγον Ἀγιάτιν τρυφερότης! Ὅπόσῃν ἀφοσίωσιν ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς φίλους! Ὁ Πολύβιος, ὅστις δὲν ἠγάπα τὸν Κλεομένην, καθὼ ἀντίπαλον

τῶν Ἀχαιῶν, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀκαταμάχητον χάριν δι' ἧς ἐδέσμευε τὴν πρὸς αὐτὸν εὐνοϊαν τῶν ἀνθρώπων. Πάλιν δὲ ἀλλαγῶν που λέγει αὐτὸν «χρηστότατον μὲν βασιλέα, εὐτραπελώτατον δὲ ἰδιώτην καὶ φιλανθρωπότατον.» Ναὶ μὲν προστίθῃσιν, ὅτι ἦτο καὶ «πικρότατος τύραννος.» Ἄλλὰ τί ἐννοεῖ διὰ τούτου; Ὅτι ἠναγκάσθη διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ. Καὶ τίς ποτε μεγάλη πραγμάτων μεταβολὴ ἄνευ βίας ἐγένετο; Ὁ Κλεομένης δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες, ὡς ὁ Ἄρατος, διὰ πλαγίων πολιτεύονται τρόπων καὶ οἰκονομιῶν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνων οἵτινες ξιφῆρεις βαδίζουσι τὴν εὐθεῖαν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Ἀληθὲς ὅτι ἀφοῦ ἠυδοκίμησεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' ἀπέτυχε διότι, ἵνα πλασθῇ τι, δὲν ἀρκούσι χεῖρες δημιουργικαί, προσαπαιτεῖται καὶ ἡ ἀναγκαία ὕλη, ἡ δὲ ἀναγκαία ὕλη ἔλειπεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος.

Ὁ Κλεομένης, βασιλεύσας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς Λεωνίδου, δύο τινὰ ἐν τῷ ἄμα προέθετο, τὴν ἐσωτερικὴν ἐνίσχυσιν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν προσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὸ τῶν Ἀχαιῶν σύστημα, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει ἀποδοθῆ αὐτῷ ἡ ἡγεμονία τοῦ συστήματος· ἀμφοτέρω δὲ σκοποῖς, διότι εἶδομεν ὁποῖον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε πρὸ ὀλίγου ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἀπόπειρα τοῦ Ἄρατος, ὁ δὲ παντοδύναμος τῶν Ἀχαιῶν ἡγεμὸν Ἄρατος ἦτο ἀδύνατον νὰ παραχωρήσῃ εὐκόλως τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ εἰς ἀντίπαλον οἶος ἦτο ὁ Κλεομένης, εἰς ἀντίπαλον δηλαδὴ ὅστις ἤθελε παντάπασιν ἀνατρέψει τὴν τοῦ Ἄρατος ἐπιρροήν. Ἐπροοιμίασε δὲ ὁ Κλεομένης εἰς τὸ ἔργον ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ καταλαβὼν τὴν Μαντίνειαν, τὴν Τεγέαν, τὸν Ὀρχομενὸν, πόλεις ἀνηκούσας εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς, ἀλλὰ ἀπαραιτήτους τῷ βασιλεῖ τῆς Σπάρτης πρὸς τὴν περαιτέρω ἐκπλήρωσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ. Ἦτο δὲ, φαίνεται, συνεννοημένος πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς, ἴσως διότι οὗτοι δὲν ἤλπιζον οὕτως ἢ ἄλλως νὰ διατηρήσωσι τὰς πόρρω κειμένας ἐκεῖνας κτήσεις· τοῦλάχιστον δὲν ἔπαυσαν ἐκ τούτου φιλικῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντες. Ὁ δ' Ἄρατος ἐξ ἐναντίας, ἐννοῶν τί ἐσήμαινε τὸ πρῶτον ἐκεῖνο τοῦ Κλεομένου ἐπιχείρημα, ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ περιστείλῃ αὐτὸν καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐνέβαλε τῷ 227 εἰς Ἀρκαδίαν. Κατ' ἀρχάς, ἐπειδὴ ὁ Κλεομένης ἦτο ἀπὼν, ἠυδοκίμησεν ὡς πρῶτον ὁ τῶν Ἀχαιῶν στρατηγὸς, κυριεύσας τὰς εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ἀνηκούσας Καφύας. Ἄλλ' ἄμα προσῆλθεν ὁ Κλεομένης μετὰ 5,000 ἀνδρῶν, ὁ Ἄρατος, καὶ τοὶ ἄρχων στρατοῦ συμποσομένου, εἰς ἀνδρας 21,000, ὑπεχώρησε. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον

ἔτος ἐξεβλήθη ὑπὸ τοῦ Κλεομένου καὶ ἐκ τῆς Ἡλίδος εἰς ἣν εἶχεν ἐμβάλει ὡς φιλικῶς διαχειμένην πρὸς τε τοὺς Σπαρτιάτας καὶ πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς. Μετ' οὐ πολὺ κατετρόπωσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης τὸν Ἄρατον, ἐτι ὀλοσχερέστερον περὶ τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ τότε ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν μεταρρυθμισιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀποθανόντος ἤδη ἢ κατ' ἄλλους δολοφονηθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐκ τῆς ἐτέρας οἰκίας βασιλέως Ἀρχιδάμου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἄγιδος, ἔμεινεν ὁ Κλεομένης μόνος βασιλεὺς. Ὅθεν ἀφοῦ, διὰ μακρῶν ἔνω καὶ κάτω κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν πορειῶν, εἰς τοσαύτην περιήγαγε κόπωσιν ἅπαντας τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους ὅσους ὑπώπτευσεν ἐναντίους ὄντας τῆς μεταβολῆς, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι παρεκάλεσαν νὰ καταλειφθῶσιν ἡσυχοὶ ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἀπῆλθε περὶ τέλη τοῦ 224 εἰς τὴν Σπάρτην μετὰ τοῦ ὑπολοίπου, ἐκ μισθοφόρων τὸ πλεῖστον συγκειμένου, στρατοῦ καὶ, φονεύσας διὰ τινων προαποσταλέντων πιστῶν ἀνθρώπων, τοὺς τε Ἐφόρους εἰς τὸ συσσίτιον δειπνοῦντας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν δραμόντας Σπαρτιάτας, συνεκάλεσε τὴν ἐπιούσαν ἐκκλησίαν, εἰς ἣν ἐξέθηκε τὴν ὠφέλειαν τῆς μελετωμένης μεταρρυθμίσεως καὶ τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρέθη ἵνα ἀσφαλίσῃ αὐτὴν διὰ τῆς προγεγενημένης σφαγῆς. Διέταξε δὲ ἐν τῷ ἅμα τὰ κατὰ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, καθ' ἣν ὠρίσθη ἡ ἐξίσωσις τῶν περιουσιῶν, ἡ τῶν χρεῶν ἄφεσις, ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς, ἡ ἀνόρθωσις τῆς λυκουργείου ἀγωγῆς καὶ, τὸ πάντων θετικώτερον καὶ ἔπουδαιότερον, ἠὔξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν διὰ τῆς εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν παραδοχῆς τῶν χρηστοτέρων περιοίκων. Πρὸς τούτοις μετερρυθμίσθη ἡ Γερουσία, κατηργήθη τὸ τῶν Ἐφόρων ἀξίωμα καὶ ἀπεδείχθη συμβασιλεὺς τοῦ Κλεομένου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Εὐκλείδης, ἐτέρας οὕτω ἐπελθούσης σπουδαίας καινοτομίας, διότι ποτὲ πρότερον δὲν συνέβη ν' ἀναγορευθῶσιν ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας δύο βασιλεῖς· ὅπερ ἤδη ἐγένετο ἵνα τηρηθῇ μὲν ὁ ἀρχαῖος τύπος τῶν δύο βασιλέων, πράγματι δὲ ἄρχῃ μόνος ὁ Κλεομένης. Τελευταῖον εἶτε τότε, εἶτε μικρὸν ἔπειτα, ἐπήνεγκεν οὐσιώδη μεταβολὴν καὶ περὶ τὸν ὄπλισμὸν τοῦ στρατοῦ· διότι προνοητικώτατος ἀναδειχθεὶς, ἐγύμνασε 4,000 ἀνδρῶν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς σαρίσσης καὶ παρεσκεύασεν αὐτοὺς τοιοῦτοτρόπως ν' ἀγωνισθῶσιν οὐ μόνον πρὸς Ἀχαιοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς Μακεδόνας. Οὕτω μεταρρυθμίσας τὸ τε πολίτευμα καὶ τὸν στρατὸν, ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος

ἐτρέπη ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἑτέρου βουλευµατος, καὶ ἀφοῦ ἐπόρθησε τὴν χώραν τῆς Μεγαλοπόλεως, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐποµένου ἔτους, ἐνέβαλεν εἰς αὐτὴν τὴν Ἀχαΐαν καὶ ἐνίκησε τοὺς Ἀχαιοὺς κατὰ κράτος ἐν Δύμαις. Οἱ Ἀχαιοὶ ἤθελον πιθανῶς τότε παραδώσει τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐὰν δὲν ἀντίστατο εἰς τοῦτο ἐκ παντὸς τρόπου ὁ Ἄρατος. Ὅθεν ὁ Κλεομένης ἐπανελάβε τὰς ἐχθροπραξίας, καὶ ἀνεδείχθη εὐτυχέστατος, καταλαβὼν τὰς Καφύας, τὴν Πελλήνην, πολλὰ ἀρκαδικὰ χωρία τῶν Ἀχαιῶν καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος. Τὸ διὰ τούτων κόπων ὑπὸ τοῦ Ἄρατου κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα κατέπιπτεν ἤδη ἀθρόον, ὡς ὑπὸ λαίλαπος φοβερᾶς ἀνατρεπόμενον. Μετ' ὀλίγον προεχώρησαν ἐκουσίως εἰς τὴν Σπάρτην ὁ Φλιῦς, αἱ Κλεωναὶ, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἐρμιόνη, ὥστε οἱ Ἀχαιοὶ, περιελθόντες εἰς ἔσχατον κίνδυνον καὶ θεωροῦντες αὐτὴν τὴν Κόρινθον τὸ πλεῖστον λακωνίζουσαν, ἀνηγόρευσαν τὸν Ἄρατον στρατηγὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ πρὸ καιροῦ ὢν συνεννοημένος μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου, διότι ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μόνου ἠλπίζε σωτηρίαν, ἐπισπεύδει ἤδη τὴν ἄφιξιν τοῦ πρώην ἐκείνου ἀντιπάλου, ὑποσχόμενος εἰς αὐτὸν μισθὸν τῆς συνδρομῆς, τὴν παραχώρησιν τοῦ Ἀκροκόρινθου ἣν κατώρθωσε νὰ κυρώσῃ καὶ ἡ ἐν Αἰγίῳ κοινὴ σύνοδος.

Ἐπέρχεται λοιπὸν ἐν ἔαρι τοῦ 223 ἔτους, ὁ Ἀντίγονος εἰς τὸν ἰσθμὸν μετὰ ἀνδρῶν 21,400, κατελθὼν ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, διὰ τῆς Εὐβοίας, διότι οἱ Αἰτωλοὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν διάβασιν. Καὶ νικᾶται μὲν περὶ τὸ Λέχαιον ὑπὸ τοῦ Κλεομένου, ἀλλ' ἐπαναστάντος τοῦ Ἄργους κατὰ τούτου, διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, φίλου ὄντος τοῦ Ἄρατου, ἠναγκάσθη ὁ Κλεομένης, ἵνα μὴ εὕρεθῃ μεταξὺ δύο ἐχθρῶν, νὰ ἀναζεύξῃ ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς Σπάρτην, ὅπως παρασκευασθῇ ὕλοσχερέστερον εἰς τὸν ἐπικείμενον κρίσιμον ἀγῶνα. Ὁ Ἀντίγονος, ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ κατέλαβε τὸν Ἀκροκόρινθον, προέβη εἰς Ἄργος, ἀνῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς Μεγάλην πόλιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέβαλε τὴν σπαρτιατικὴν φρουράν, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς Αἰγίον ὅπου ἠρέθη ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἡγεµῶν ἀπάντων τῶν συµμάχων καὶ τότε ἐμβαλὼν αὐθὺς εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἐκυρίευσεν τὴν Τεγέαν, τὸν Ὀρχοµενὸν καὶ τὴν Μαντινείαν, ἐφόνευσεν ἢ ἐξηνδραπόδισεν ἅπαντας τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως τοὺς κατοίκους διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἀπόστασιν, καὶ, ἐνοικίσας ἐκ νέου καὶ μετονομάσας Ἀντιγόνειαν, ἐδωρήσατο αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀργεῖους, παρὰ τοῖς ὁποίοις διεχείμασε τῷ 223—222.

Δὲν ἔμεινε δὲ οὐδ' ὁ Κλεομένης ἐν τούτοις ἀργός. Ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν Πτολεμαίου Γ' τοῦ Ἐυεργέτου ἐπικαλουμένου, τοῦ τότε ἐν Λιγύπτῳ βασιλεύοντος, καὶ ἐνταύτῳ, ἵνα αὐξήσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τὸν στρατὸν καὶ πορισθῇ χρήματα, ἀνεκήρυξεν ἐλεύθερον, ὡς περίοικον, πάντα εἴλωτα ὅστις καταβάλλῃ 5 μνᾶς. Εἰσπράξας δὲ τοιοιουτρόπως τάλαντα 500 καὶ προσκαθοπίσας διςχιλίους ἄνδρας, κατέσχε τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ, ἐπειδὴ οἱ Μεγαλοπολιῖται δὲν ἠθέλησαν νὰ προσνείμωσιν ἑαυτοὺς ἐκείνῳ, μιμούμενοι μέχρι τινὸς τὸ πρὸ μικροῦ ἐν Μαντινείᾳ ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου πραχθὲν, κατέσκαψε τὴν πόλιν ἀφοῦ ἐλεηλάτησεν αὐτήν, ἵνα πορισθῇ καὶ ἄλλα χρήματα, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην πρὸς συντήρησιν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἔπειτα δὲ, ἤδη διαχειμιάζοντος τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Ἄργει, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀργολικὴν, ἐδήλωσε τὴν χώραν καὶ ἐπέστρεψεν ἀνενόχλητος εἰς Σπάρτην. Κατὰ τὸ πρῶτον λοιπὸν τοῦτο τοῦ πολέμου ἔτος, ὁ Κλεομένης, εἰ καὶ εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν ἐπὶ τέλους περισταλμένος, δὲν κατεβλήθη ἔτι, ἀλλ' ἠδυνήθη μάλιστα καὶ νὰ διαπράξῃ ἐπιθετικὰς τινὰς ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις.

Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὅμως ἔτος 222, κατετροπώθη. Ὁ Ἀντίγονος, ἀθροίσας ὅλον αὐτοῦ τὸν στρατὸν, συγκείμενον ἐκ 30,000 περίπου Μακεδόνων, Ἰλλυριῶν, Ἀκαρνάνων, Ἑπειρωτῶν, Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων συμμάχων καὶ μισθοφόρων, ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἀντίπαλον ἐν αὐτῇ τῇ Λακωνικῇ· ὁ δὲ Κλεομένης ἠσφάλισε μὲν καὶ τὰς ἄλλας εἰς ταύτην εἰσόδους, ἰδίως ὅμως κατέλαβε μετὰ 20,000 ἀνδρῶν, τὰ περὶ Σελλασίαν στενὰ, ὑποθέτων ὅτι δι' αὐτῶν μάλιστα θέλει ἐπιχειρήσει τὴν ἐφοδὸν ὁ Ἀντίγονος· ὅπερ καὶ συνέβη τρόντι. Ὅθεν ἐνταῦθα ἐγένετο ἡ κρίσιμος μάχη. Ὁ Κλεομένης ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ αὐτήν, παρατείνων τὸν ἀγῶνα. Καὶ ἂν ἤξευρεν ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἰλλυριοὶ εἶχον εἰσβάλλει εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅτι, τούτου ἕνεκα, ὁ Ἀντίγονος ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα εἰς τὰ ἴδια, δὲν ἤθελε δώσει βεβαίως αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ τελειώσῃ διὰ μιᾶς τὸν παρόντα πόλεμον, καὶ μετ' ὀλίγον ἀπερχομένου ἐκείνου, ἤθελε μείνει κύριος τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' ὁ Κλεομένης δὲν ἤξευρε τί συνέβαιnen ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, ὥστε ὑποχωρῶν ὑπέθετεν ὅτι ὁ Ἀντίγονος ἠδύνατο νὰ διατρίψῃ πολὺ ἐν τῇ Λακωνικῇ. Καὶ ἦτο μὲν δύσκολος εἰς πάντα εἰσβάλλοντα ὁ ἐν αὐτῇ πόλεμος, ἀλλὰ ! δὲν ἤθελεν ἄραγε ὁ Ἀντίγονος εὔρει συμμάχους πολλοὺς εἴλωτας, πολλοὺς περίοικους, καὶ Σπαρτιάτας ἴσως οὐκ ὀλίγους; δυσηρεστημένους κατὰ τῶν μεταρ-

ρυθμίσεων τοῦ Κλεομένου; Ἐὰ κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον βασιλέα ἤθελον ἀποβῆ ἕκ τούτου δυσχερέστατα. Καὶ ἔπειτα τὸ τρίτον τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ συνέκειτο ἐκ μισθοφόρων. Εἶχεν ἄρα γε χρήματα ἱκανὰ ἵνα συντηρήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ πολὺ; Τελευταῖον, ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο μὲν εὐαριθμότερος τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ' ὁ περὶ Σελλασίαν χώρος ἦτο ὀχυρότατος· ὥστε, δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἀπεφάσισε ν' ἀγωνισθῆ ἐνταῦθα. Καὶ ἠγωνίσθη γενναίως. Ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Εὐκλείδης, ἄρχων τῆς μιᾶς πτέρυγος, ἀνεδείχθη παντᾶπασιν ἀνεπιτήδειος· ἐπραξάν και οἱ ἐχθροὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σφάλματα, ἀλλὰ παρ' αὐτοῖς εὐρέθη νέος τις ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ φύσις αὐτῆ ὑπογράφει τὸ τῆς στρατηγίας δίπλωμα, ὁ μεγαλοπολίτης Φιλοποίμην, ὅστις οἰκοθεν ἐπηνώρθωσε τὰ ἡμαρτημένως πραχθέντα, ἐνῶ οὐδεὶς ὑπῆρξε περὶ τὸν Εὐκλείδαν ἱκανὸς νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ἐλλείψεις τοῦ βασιλέως τούτου. Ὅθεν πίπτει οὗτος και πολλοὶ ἄλλοι τῶν σὺν αὐτῷ, οἱ δὲ λοιποὶ τρέπονται. Τότε ὁ Κλεομένης, καθ' οὗ εἰς τὴν ἑτέραν πτέρυγα ἐπετέθη αὐτὸς ὁ Ἀντίγονος, ἀντέστη μὲν ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον, ἀλλὰ θεωρῶν τὸ ἐπίλοιπον τῆς στρατιᾶς διαλυθὲν και δεινῶς ὑπὸ τῆς φοβερᾶς μακεδονικῆς φάλαγγος πιεζόμενος, και πλείστους ὅσους ἀποβαλὼν ἄνδρας, ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλος ὡσαύτως νὰ ὑποχωρήσῃ. Οὐδὲ παρέμεινεν ἐν Σπάρτῃ, διότι δὲν ἔβλεπε τί ἡδύνατο πλέον νὰ πράξῃ ἐν Πελοποννήσῳ· ὅθεν κατελθὼν ἀμέσως εἰς Γύθειον, ἐξέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠλπιζε πάντοτε βοήθειαν, ὅπου ὁμως ὁ μετ' ὀλίγον διαδεξάμενος τὸν Πτολεμαῖον Γ' Εὐεργέτην, ἀνάξιος, Πτολεμαῖος Δ', ὁ Φιλοπάτωρ, ἔφερεν αὐτὸν εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν, ὥστε ἐγένετο αὐτόχειρ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκβασίς τῆς γενναίας τοῦ Κλεομένου ἐπιχειρήσεως. Ἄν δὲν ἀντιπαρετάσσετο ἐκ τοῦ συστάδην, ἤθελε, διὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἰλλυριῶν, ἀπαλλαγῆ μετ' οὐ πολὺ τοῦ Ἀντιγόνου· ἂν εἶχεν ἐπιτηδαιότερον κατὰ τὴν ἑτέραν πτέρυγα ἡγεμόνα, ἤθελε πιθανώτατα νικήσῃ ἐν Σελλασίᾳ. Ἀλλὰ και οὕτως ἢ οὕτω τυχὸν ὑπερισχύσας, δὲν ἡδύνατο πλέον νὰ ἰδρύσῃ ἐν Ἑλλάδι νέαν διαρκῆ αὐτονομίαν κατὰστασιν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ὕλική και ἠθικὴ ἀτονία τῆς Σπάρτης, τοσαύτη ἡ ἀντιζηλία τῶν πόλεων, και τοσοῦτοι και τηλικούτοι οἱ ἐξωτερικοὶ ἐχθροὶ οἱ πρόθυμοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν περιστάσεων τούτων, ὥστε τὸ ὄνειρον τοῦ Κλεομένου, θᾶσσον ἢ βράδιον, ἤθελε πάντοτε ματαιωθῆ.

Ὅπως δὴποτε ὁ Ἀντίγονος, γενόμενος ἤδη κύριος τῆς Σπάρτης, κατήργησε τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ ἠττηθέντος ἀντιπάλου, ἠνώρθωσε τὸ τῶν ἐφόρων ἀξίωμα καὶ ἀπέλιπεν ἐπὶ τινα χρόνον διοικητὴν αὐτῆς, ἣ, ὡς λέγει Πολύβιος, ἐπιστάτην, τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην, μεθ' ὃ ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μακεδονίαν. Καὶ ἐξέβαλε μὲν ἐκεῖθεν τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἀπέθανε, δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 221 ἔτους, καταλιπὼν τὴν βασιλείαν εἰς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φίλιππον τὸν τοῦ Δημητρίου υἱόν.

Μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην, ἡ Πελοπόννησος ὑπέκυψεν αὐθις εἰς τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν. Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, τῶν νεωτέρων μάλιστα, κατέκρινον πικρῶς τὸν Ἄρατον ἕνεκα τῆς παλινοφθίας ἣν ἐδείξε, παραδούς τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Μακεδόνας, οὓς μετὰ τοσοῦτου κόπου ἐκεῖθεν προηγουμένως ἐξέβαλεν. Ἡ γνώμη αὕτη ἤθελεν εἶναι ὀρθὴ ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ἐλαχίστη ἐλπίς τοῦ νὰ σωθῇ οἴκοθεν ἡ αὐτονομία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ ἐπειδὴ πεπεισμεθα ὅτι πρὸς τοῦτο δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα οὔτε ἡ ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία, οὔτε ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, καὶ ὅτι μόνη ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία παρείχεν ἔτι πιθανὰς τινὰς ἐγγυήσεις ἐπιτυχίας τοῦ εὐγενοῦς τούτου σκοποῦ, ὁμολογοῦμεν βεβαίως ὅτι ἡ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην διαγωγὴ τοῦ Ἄρατου παρίστησι παράδοξόν τινα πρὸς τὴν ὅλην προτέραν αὐτοῦ πολιτείαν ἀντίφασιν, ἀλλὰ δὲν νομίζομεν αὐτὴν ἀξιοκατάκριτον ἀφορῶντες εἰς τὸ κοινὸν καὶ μόνιμον τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος συμφέρον. Τὸ κοινὸν τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος συμφέρον ἦτο νὰ μὴ ὑπακυψῇ εἰς τὴν ξενικὴν ἐκείνην δυναστείαν, ἣτις, ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας ὀρμωμένη, εἶχεν ἤδη καθυποτάξει τοὺς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, καὶ ἤρχισε νὰ ἀπτεταί τῶν παραλίω τῆς χερσονήσου ἡμῶν. Ἄν ὑπῆρχε δὲ ἔτι τρόπος νὰ σωθῶμεν ἀπὸ τοῦ κινδύνου ἐκείνου, ὁ τρόπος οὗτος συνίστατο εἰς τὸ νὰ συνταχθῶμεν ἅπαντες ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν μοναρχικὴν καὶ στρατιωτικὴν τῆς Μακεδονίας ἡγεμονίαν, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω ὁ νέος βασιλεὺς Φίλιππος, εἰ καὶ μόλις ἐπτακαδεκαέτης τὴν ἡλικίαν, εἶχε πολλὰ προσωπικὰ καὶ κυβερνητικὰ προτερήματα, ἰδίως δὲ ἐξάριετον πολεμικὴν ἀνδρείαν καὶ δεξιότητα. Τὸ δυστύχημα λοιπὸν δὲν ἦτο ὅτι εἰς αὐτὸν παρεδόθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι, διὰ τὰς ἀδιορθώτους ἡμῶν ἐμφυλίους διενέξεις, διὰ τὰ ποικίλα πολιτικὰ σφάλματα εἰς τὰ ἅποια περιέπεσε ὁ Φίλιππος, ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ἕνεκα τῆς δαιμονίου ἐπιτηδειότητος μεθ' ἧς ἡ Ῥώμη ἤξευρε νὰ ὠφελῆται ἐκ τῶν περιστάσεων τού-

των, οὐδ' αὐτὴ ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἀκαταγώνιστον πολιτικὴν μᾶλλον ἢ στρατιωτικὴν τῆς Ῥώμης ὑπεροχὴν.

Καθ' οὗς χρόνους ἐβασίλευσεν ὁ Φίλιππος. οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἤδη καταλάβει τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας. Οἱ Ἰλλυριοὶ, ὠφεληθέντες ἀπὸ τὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου προκύψασαν ἐν Ἑλλάδι γενικὴν ἀνωμαλίαν, καὶ τὴν ἐξασθένεισιν τῆς ἡπειρωτικῆς βασιλείας, εἶχον συγκροτήσαι κράτος μέγα, ἰδίως ἐπὶ τοῦ βασιλείως αὐτῶν Ἄγρωνος, ἀλλὰ κράτος ληστρικόν. Ἐπειδὴ δὲ προσέβαλον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἀνατολικὰ παράλια τῆς Ἰταλίας, κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ κατετροπώθησαν τόσῳ μᾶλλον εὐχερῶς, ὅσῳ οἱ Ῥωμαῖοι εὗρον συνεργὸν ἐπιτήδειον ἓνα τῶν αὐτόθι Ἑλλήνων, Δημήτριον τὸν ἐπικαλούμενον Φάριον, ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, τῆς δαλματικῆς νήσου Φάρου. Ἐκ τῶν ἀφαιρεθέντων τότε ἀπὸ τοῦ ἰλλυρικοῦ κράτους τμημάτων, τὰ μὲν, ἦτοι ἡ Κέρκυρα καὶ τινες ἑλληνίδες πόλεις τῆς ἰλλυρικῆς παραλίας, ἀνεγνώρισαν τὴν Ῥωμαϊκὴν προστασίαν, τὰ δὲ ἐδόθησαν τῷ Δημητρίῳ εἰς ἀμοιβὴν τῆς προδοσίας αὐτοῦ. Ἡ δὲ αἰτωλικὴ ὁμοσπονδία καὶ ἡ ἀχαϊκὴ, ἀπαλλάγεῖσαι τῶν πειρατειῶν ἐκείνων, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τὸ νικηφόρον ἔθνος εὐγνωμοσύνην διὰ τρόπου σαφῶς ἀποδεικνύοντος αὐτοῦ μὲν τὴν ὑπεροχὴν, αὐτῶν δὲ τὴν ἀσθένειαν. Καὶ μετ' ὀλίγον, ἐπειδὴ οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος ἐπεχείρησαν νέας πειρατείας, οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέβαλον τῷ 219 τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐφημέρου αὐτοῦ κράτους, καταφυγόντα τότε πρὸς Φίλιππον τὸν τῆς Μακεδονίας βασιλέα.

Ἐνῶ λοιπὸν τηλικούτος ἀπὸ δυσμῶν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κίνδυνος, δεινὸς ἐξερράγη ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι ἐμφύλιος μεταξὺ Αἰτωλῶν καὶ Ἀχαϊῶν ἀγῶν, ὁ καλούμενος «συμμαχικός» πόλεμος, ὅστις διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 220 μέχρι τοῦ 217. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀφορμὴν ἔδωκαν αἱ ληστεῖαι τὰς ὁποίας οἱ Αἰτωλοὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν συμμάχων αὐτῶν Μεσσηνίων οἵτινες, ἀπελπισθέντες, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀχαϊῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οὗτοι, στρατηγούμενοι ὑπὸ τοῦ πάντοτε ἀτυχοῦς ἐν πολέμῳ Ἀράτου, ἔπαθον τὰ πάνθ' ἀπὸ τῶν Αἰτωλῶν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Φίλιππος, καθὼς προστάτης τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἀναλαβὼν τὸν ἀγῶνα κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς καὶ ἐμβάλων εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἐδήλωσεν αὐτὴν ἀνηλεῶς.

ὥστε καλλίστη ἦτο τότε ἡ περίστασις τοῦ νὰ ὑποκύψῃ τελευταῖον καὶ αὕτη ἡ αἰτωλικὴ ὁμοσπονδία εἰς τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν καὶ νὰ εὐρεθῶσιν οὕτω πᾶσαι αἱ ἐνταῦθα δυνάμεις ἠνωμέναι κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος αὐτὰς ἐκ δυσμῶν πολεμίου, ὅτε, διὰ τὴν ἀστασίαν τοῦ Φιλίππου, ἐματαιώθη ἴσως τὸ αἴσιον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Ὁ Δημήτριος ὁ Φύριος, διατρίβων ἤδη παρ' αὐτῶ, ἐμελέτα πῶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ῥωμαίους· καὶ ἐπειδὴ ἤξευρεν αὐτοὺς περιπλακέντας εἰς τὸν δεύτερον κατὰ τῶν Καρχηδονίων πόλεμον, καὶ δεινῶς πιεζομένους ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς τῶν Καρχηδονίων στρατηγοῦ Ἀννίβου, τοῦ μετενεγκόντος τὸν ἀγῶνα εἰς αὐτὴν τὴν Ἰταλίαν, ὁ Δημήτριος συνεβούλευσε τὸν Φίλιππον νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Ἀννίβου ἵνα συμπληρώσῃ οὕτω τὸν ὄλεθρον τῶν Ῥωμαίων.

Καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη ἡ συμβουλή δὲν ἦτο κακὴ· διότι ἂν ὑπῆρξέ ποτε ἐλπίς νὰ καταβληθῇ ἡ Ῥώμη, ἡ ἐλπίς αὕτη τότε μάλιστα ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ὅτε ἡ πόλις ἐκείνη ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ Ἀννίβου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐγκαίρως ἐνούμενος ὁ Φίλιππος δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ἐπιτύχῃ· ἀλλὰ τὸ κακὸν ἦτο ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἀνεπιτηδείως διεξήχθη. Ἐν πρώτοις ὁ Φίλιππος δὲν συνεπλήρωσε τὴν χεῖρωσιν τῶν Αἰτωλῶν, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ συνολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς εἰρήνην «ὥστ' ἔχειν ἀμφοτέρους ἂ νῦν ἔχουσι,» περιστείλας μὲν αὐτοὺς οὐσιωδῶς, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καταλιπὼν ὑπάρχουσαν τὴν ὁμοσπονδίαν ἣτις φυσικὸν ἦτο νὰ προξενήσῃ μετ' ὀλίγον νέα σκάνδαλα. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Φίλιππος, ἀντὶ νὰ δράμῃ τάχιστα εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ἀννίβου, κατέτριψεν ἔτη ὄλα εἰς μάταιας πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις, δούς οὕτω εἰς τοὺς Ῥωμαίους καιρὸν νὰ παραγάγῃσι νέους ἐντὸς αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος περισπασμούς. Τῶνόντι οἱ Ῥωμαῖοι, συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, ὑποκινούσιν αὐτοὺς κατὰ τοῦ Φιλίππου, καὶ ἐξάπτεται ἐκ τούτου αὐτίς μετὰ τῶν Αἰτωλῶν καὶ Φιλίππου πόλεμος, καθ' ὃν, διαρκέσαντα ἀπὸ τοῦ 211 μέχρι τοῦ 204, οἱ μὲν Ἀχαιοὶ ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, οἱ δὲ Σπαρτιάται καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Περγᾶμου Ἄτταλος Α' μετὰ τῶν Αἰτωλῶν. Μόνοι δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, ἐννοεῖται, ὠφελήθησαν ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου· ὁ μὲν Φίλιππος διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ νὰ μεταβῇ εἰς Ἰταλίαν, αἱ δὲ ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἐπὶ μάταιῳ ἠναλώθησαν. Καὶ ὅτε τελευταῖον συνολογήθη, ἀκόντων τῶν Ῥωμαίων, εἰρήνη, οὗτοι ἀνεγνώρισαν μὲν αὐτὴν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπέγραψαν ἰδίας πρὸς τὸν Φί-

λιππον συνθήκας· ἀλλ' ἐπραξαν τοῦτο μόνον ἵνα λάβωσιν ἐν τῷ μεταξὺ καιρὸν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν Κάρχηθονίων καὶ δυνηθῶσιν ἔπειτα ἀνετώτερον νὰ καταβάλωσι τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἐπραττον ὅ,τι ἠδύναντο ἵνα εὐκολύνωσι τὸ ἔργον τῶν Ῥωμαίων. Οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἀνέκτησαν δι' ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν (σελ. 337) ἠσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ κολακεύωσιν αἰσχυρῶς πάντα ἰσχυρὸν δυνάστην· οἱ Αἰτωλοὶ δὲν εἶχον κατὰ νοῦν εἰμὴ ληστείας καὶ δ'ηλώσεις· οἱ Σπρριῆται περιέπεσον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χεῖρας ποικίλων κακούργων· ἡ δ' ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία ὑφίστατο μὲν πάντοτε, ἀλλ' ἐξήρτᾶτο ἀπὸ τῆς Μακεδονίας, τῆς ὁποίας ὁ βασιλεὺς δὲν ἔπαυσε δυστυχῶς περιπίπτων εἰς ἀλλεπάλληλα πολιτικὰ ἀμαρτήματα. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία, ἐν ᾧ καιρῷ εἶχεν ἤδη ἀποβάλει τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν, παρήγαγε τὸν ἐπιτηδειότερον τῶν στρατηγῶν αὐτῆς. Ὁ Ἄρατος ἀπέθανε τῷ 213, καὶ τότε παρήλθην εἰς μέσον ὁ νέος ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον εἶδομεν διαπρέψαντα κατὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην, ὁ μεγαλοπολίτης Φιλοποίμην, ὅστις οὐ μόνον στρατηγικὰ προτερήματα εἶχεν ἔξοχα, ἀλλὰ καὶ ἀρετὴν ἀξίαν τῶν λαμπροτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 208, ὅτε κατὰ πρῶτον ἀνηγορεύθη στρατηγὸς τῆς ἀρχαϊκῆς συμπολιτείας, ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὁ Φιλοποίμην ὀκτάκις μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καὶ, πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως βελτιώσας τὸν στρατὸν, πρὸ πάντων δὲ ὑποχρεώσας τοὺς πλουσιωτέρους τῶν Ἀχαιῶν νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτοπρὸς ὄψω, καὶ ἀσκήσας αὐτοὺς λαμπρῶς, ἐνίσχυσε τὴν συμπολιτείαν· ἀλλὰ ἐνίσχυσέν αὐτὴν ὡς πρὸς τοὺς γείτονας Πελοποννησίους, ὡς πρὸς δὲ τὴν ὅλην τύχην τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπενήργησεν οὐδ' ἠδύνατο νὰ ἐπενεργήσῃ. Περὶ τοῦ Φιλοποίμηνος λέγομεν ὅ,τι εἶπομεν περὶ τοῦ Κλεομένους· αἱ περὶ αὐτὸν περιστάσεις ἦσαν τοιαῦται ὥστε ἐμελλον ἀπαραιτήτως νὰ ματαιώσωσιν ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγῶνας καὶ ἀπασαν τὴν ἀξίαν. Ὁ Φιλοποίμην ἐπωνομάσθη ἔσχατος τῶν Ἑλλήνων· τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι οὐδένα εἶχε τῶν διανοημάτων καὶ τῶν ἀρετῶν συνεργόν. Ἴνα λάβωμεν δ' ἐννοίαν τινα τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως εἰς ἣν περιέπεσε τότε ἡ Πελοπόννησος, ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν κατάστασιν τῆς Σπάρτης. Ἐν Σπάρτῃ κατέλαβε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους τὴν ἀρχὴν ἀνθρωπὸς τις κοινός, ὁ Λυκοῦργος, ὅστις δὲν διετήρησεν αὐτὴν εἰμὴ διὰ ληστρικῶν ἐπι-

δρομῶν. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ, προῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνὴρ ἕτερος ἀγνώστου καταγωγῆς, ὁ Μαχανίδας, πρῶτος τὰ πάνθεινα εἰς τοὺς ἰδίους ὑπηκόους, ἐμπνεύσας τρόμον μέγαν δι' ἀδιακόπων κακουργιῶν εἰς τὰς πόλεις τῆς ἀχαϊκῆς ἠοσπονδίας καὶ ὑποστηρικτῆς κατὰ τούτων ὑπὸ τῶν Λίτωλῶν. Ὁ Φιλοποίμην ἐνίκησεν αὐτὸν περὶ Μαντίνειαν ἐν τῇ πρώτῃ μάχῃ τὴν ὑποίαν ὡς στρατηγὸς συνεκρότησε, καὶ ἐφόνευσεν ἐνταῦθα τὸν τύραννον ἰδίᾳ χειρὶ τῷ 207. Ἄλλ' ἐπιτεθείς ἤδη κατὰ τῆς Σπάρτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τρίτου τυράννου, πολὺ δεινότερου τῶν προηγουμένων, τοῦ Νάβιδος, ὅστις, ἀπωθήσας τοὺς ἐχθροὺς, κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν, ἐφόνευσεν ἀμέσως ἢ ἐξώρισεν ἅπαντας τοὺς πλουσίους Σπαρτιάτας, ἀφοῦ διὰ δεινῶν βασάνων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι τὴν περιουσίαν, συνωμολόγησε συνθήκην ἐπίσημον μετὰ τῶν πειρατῶν τῆς Κρήτης, ὡχρῶσε τὴν Σπάρτην, κατέστησεν αὐτὴν ὀρηκτῆριον ὄλων τῶν κακουργῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔρχετο ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη διετέλεσε λεηλατῶν τὰς γείτονας πολιτείας. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν περιῆλθεν ἡ πατρις τοῦ Βρασιίδου, τοῦ Λυσάνδρου καὶ τοῦ Ἀγησιλάου! Ὁ δὲ Φίλιππος, ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ σώσῃ ἔτι τὴν ἐξωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος αὐτονομίαν ἀπὸ τῆς ἐπαπειλοῦσης αὐτὴν Ῥωμαϊκῆς δυναστείας, ἀντὶ τ' ἀσχοληθῆ νὰ ἐνώσῃ ἐπὶ τούτῳ δι' ἐπιτηδείων συμμαχιῶν ἅπασας τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις, ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Ἀνατολῇ, ἀπεναντίας, ὡς ἂν φιλοτιμούμενος ν' αὐξάνῃ τὰς ὑφισταμένας διαιρέσεις, ὑπέλαβε τότε ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν νὰ πολεμήσῃ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Περγάμου, πρὸς τοὺς Ῥοδίους, καὶ πρὸς τὰς πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, νὰ δηώσῃ τὴν χώραν τῶν Ἀθηναίων, νὰ ἔλθῃ εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Λίτωλους. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀνεδείχθη, κατὰ ξηρὰν τε καὶ κατὰ θάλασσαν, στρατηγὸς ἐπιτήδειος· εἶναι ὅμως ὡσαύτως βέβαιον ὅτι οἱ Ῥόδιοι, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Περγάμου, ζητήσαντες διὰ πρεσβειῶν τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς, ἔδωκαν εἰς ταύτην ἀφορμὴν νὰ κηρύξῃ κατὰ τοῦ Φιλίππου πόλεμον ἐν ἔτει 200, ἀφορμὴν τοσοῦτω μᾶλλον καλὴν, ὅσῳ πρὸ δύο περίπου ἐτῶν εἶχον τελειώσῃ τὸν δεῦτερον κατὰ τῶν Καρχηδονίων πόλεμον, ἐντελῶς ταπεινώσαντες τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι.

Ὁ Πολύβιος, ἐπιχειρῶν νὰ ἐξηγήσῃ διατὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν ἀπάσης τῆς οἰκουμένης καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀποδί-
δει τὸν θρίαμβον τοῦτον κυρίως εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πολιτεύματος
αὐτῶν καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ
ἀντιπαρθέσωμεν τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα πρὸς τὸ Ῥωμαϊκόν· ἡ τοι-
αύτη πραγματεία ἤθελε παρατρέψει τὸν λόγον ἡμῶν εἰς θεωρίας καὶ
συζητήσεις ἀλλοτρίας τῆς παρούσης προαιρέσεως. Τοῦτο δὲ μόνον πα-
ρατηροῦμεν, ὅτι ἡ μοναρχικὴ πολιτεία ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ἀπὸ τῶν μέ-
σων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἐτάχθη ἡ Ἑλλάς, διὰ τῆς μα-
κεδονικῆς ἡγεμονίας, δὲν ἦτο ἀνεπιτηδεῖα πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνεξαρ-
τησίας τοῦ ἔθνους· καὶ ἀπέδειξεν τούτου εἶναι ὅτι ἡ μοναρχικὴ πολι-
τεία ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐτάχθη αὐτὴ ἡ Ῥώμη ἀπὸ Αὐγούστου, ἠδυνήθη
νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ τρεῖς ὄλας ἑκατονταετηρίδας τὸ κολοσσιαῖον αὐτῆς
κράτος. Δὲν θέλομεν ὡσαύτως τολμήσει νὰ ἀμφισβητήσωμεν ὅσα περὶ
τοῦ στρατιωτικοῦ τῶν Ῥωμαίων ὀργανισμοῦ λέγει ὁ Πολύβιος καὶ νὰ
ἀντείπωμεν εἰς τὴν περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου κρίσιν ἀνδρὸς οὐ μόνον
αὐτόπτου τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιτηδείου νὰ
κρίνῃ περὶ αὐτῶν· ὥστε παραδεχόμεθα ὅτι ὁ στρατιωτικὸς τῶν Ῥω-
μαίων ὀργανισμὸς ἦτο τελειότερος τοῦ μακεδονικοῦ. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι
ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ μακεδονικοῦ, περιλαμβάνομεν ἐν αὐτῷ τὸν ἰδίως
ἑλληνικόν, οὐ μόνον ὡς ὁμολογουμένως ὑποθεέστερον ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ
διότι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἤδη ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς μακεδони-
κῆς ἡγεμονίας. Καὶ τοι ὅμως ὁμολογοῦμεν τὴν πλειοτέραν ἐκείνην περὶ
τὰ πολεμικὰ ἐπιτηδειότητα τῶν Ῥωμαίων, δὲν νομίζομεν ὅτι αὕτη
ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη τοῦ ὀριστικοῦ αὐτῶν θριάμβου αἰτία. Ἡ φάλαγξ
οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἀλλὰ καὶ
βραδύτερον, κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ κράτους ἡμέρας, ἐνέπνεεν εἰσέτι
τρόμον εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Τούτο μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πολυβίου αὐτοῦ,
βεβαιοῦντος ὅτι, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Φιλίππου Περσέως, ὁ Ῥωμαῖος ὑπα-
τος Λεύκιος, ἀνὴρ πολλοὺς ἰδὼν καὶ διαπράξας ἀγῶνας, δὲν ἠδύνατο
ν' ἀποκρύψῃ ἀπὸ τῶν φίλων ὅτι οὐδὲν οὐδέποτε εἶδε αφοβερώτερον

καὶ δεινότερον φάλαγγος τῆς μακεδονικῆς.» Καὶ τὰ πράγματα συμ-
μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην, διότι ὁ μακεδονικὸς στρατὸς, καὶ τοὶ
ἐπὶ τέλος ἠττηθεῖς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, πολλάκις ὁμῶς ἠδυνήθη ν' ἀν-
θέξῃ εἰς αὐτούς. Ἄλλα λοιπὸν ὑπῆρξαν τὰ κύρια τῆς κατατροπώσεως
τοῦ ἑλληνισμοῦ αἷτια· πόρρω μὲν ὅτι, ὡς πολλάκις προεξηγήσαμεν, τὰ
ἑλληνικὰ πολιτεύματα περιεῖχον ἀνέκαθεν ἐν ἑαυτοῖς τὰ σπέρματα
ταχείας ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς ἀναλώσεως τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ἐνῶ ἡ
Ῥώμη τοσοῦτον συνετῶς ὠργάνωσε τὸ πολίτευμα αὐτῆς, ὥστε ἐπὶ
μακρότατον δὲν ἔπαυσε προάγουσα καὶ συντηροῦσα τὴν ἀκμὴν αὐτῆς·
προσεχῆ δὲ αἷτια, τὰ προεκτεθέντα τοῦ Φιλίππου ἀμαρτήματα, ὅστις
δὲν ἐφρόντισεν ἐγκαίρως νὰ συμπήξῃ εἰς ἓν τὰ διάφορα τοῦ ἑλληνισμοῦ
στοιχεῖα, αἱ ἀδιόρθωτοι τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἀντιζηλιαὶ αἱ ἀεί-
ποτε διακωλύσασαι τὴν ἔνωσιν ταύτην καὶ ἡ θαυμαστὴ πολιτικὴ ἐπι-
τηδειότης τῶν Ῥωμαίων. Ὁ κατὰ τοῦ Φιλίππου πόλεμος αὐτῶν διήρ-
χασεν ἔτη τέσσαρα περίπου, ἀπὸ τοῦ 200—197· κατὰ τὰ δύο πρῶτα,
οὐδὲν σχεδὸν κατώρθωσαν καὶ ἐπέισθησαν ὅτι δυσκόλως θέλουσι κα-
τορθῶσαι τι ἐνόσῳ αἱ ἐνταῦθα ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συμπράττουσι μετὰ
τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ
τοῦ Φιλίππου, καὶ νὰ προσοικειωθῶσιν αὐτὰς, προτείνοντες τὸ τῆς
ἐλευθερίας δέλεαρ, εἰς τὸ ὁποῖον ἤξευρον ὅτι αἱ πολιτεῖαι ἐκεῖναι ἦτο
ἀδύνατον ν' ἀνθέξωσι· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψαν ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέ-
μου, τὸν ὑπάτον Τίτον Κοϊντίον Φλαμινῖον, ἄνδρα γινώσκοντα κάλ-
λιστα τὰ ἑλληνικὰ ἦθη καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους καὶ συνδύζοντα
τὴν πολιτικὴν μετὰ τῆς στρατηγικῆς δεξιότητος. Ὁ Φλαμινῖος κα-
τώρθωσε τῳόντι ν' ἀποχωρίσῃ ἀπὸ τοῦ Φιλίππου, ἐξαιρέσει τῶν Ἀκαρ-
νάων, ὅλα τὰ λοιπὰ ἑλληνικὰ ἔθνη καὶ ἠνάγκασεν οὕτω τὸν βασιλέα
νὰ προτείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ βουλὴ δὲν
ἀπεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, κατ' εἰσήγησιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς,
ἀπαιτοῦντος ἐπαχθεστέρους ὄρους, ἐπανελήφθη ὁ πόλεμος τοῦ ὁποῖου ἡ
ἐκβασίς ἦτο ἤδη ἀναμφίβολος, διότι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον συμμάχους τοὺς
Ῥοδίους, τὸν Ἄτταλον, τὴν αἰτωλικὴν ὁμοσπονδίαν, τὴν ἀχαϊκὴν
ὁμοσπονδίαν καὶ αὐτὸν τὸν τύραννον τῆς Σπάρτης Νάβιν, ὁ δὲ Φίλιπ-
πος εἶχε μὲν συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου Γ',
ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος, διαπαιδαγωγηθεὶς ὡσαύτως ὑπὸ τῶν Ῥω-
μαίων, ἐγκατέλιπε τὸν σύμμαχον αὐτοῦ, ὅστις ἄλλους ἐπικούρους ἤδη
δὲν εἶχεν εἰμὴ μόνους τοὺς Ἀκαρναῆνας. Οὐδὲν ἥττον ὁ Φίλιππος δὲν

ἐπτοήθη καὶ ἠγωνίσθη μετὰ θαυμαστῆς καρτερίας καὶ τόλμης. Ἀλλὰ συγκροτηθέντος ἀγῶνος κρισίμου, τῷ 197, περὶ Κυνὸς κεφαλᾶς τῆς Θεσσαλίας, ἠττήθη τελευταῖον ὑπεχώρησεν ὁμως ἐπιτηδείως καὶ διεξήγαγε τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις τοσοῦτον συνετῶς, ὥστε δὲν ὑπέκυψεν εἰς ὄρους βαρυτέρους τῶν πρὸ τῆς μάχης ὑπὸ τοῦ Φλαμίνου ἀπαιτηθέντων. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἀξιώσεις ἐκεῖναι ἦσαν ἤδη δεινόταται, διότι ἠναγκάσθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, νὰ παραδώσῃ τὸν στόλον, νὰ παραδώσῃ ὄμηρον ἓνα τῶν υἱῶν καὶ νὰ καταβάλλῃ χίλια τάλαντα ὧν τὰ ἡμίση παραυτικά, τὰ δὲ ἡμίση, κατὰ φόρους, εἰς ἔτη δέκα. Ἐπιμωρήθησαν δὲ καὶ οἱ καλοὶ κάγαθοὶ Ἀχαρνᾶνες διὰ τὴν πρὸς τὸν Φίλιππον πίστιν διότι καταπολεμηθέντες ὑπὸ τοῦ Λευκίου Κοϊντίου, ἀδελφοῦ τοῦ Τίτου Κοϊντίου Φλαμίνου, ἐβιάσθησαν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Κυνὸς κεφαλαῖς νίκην νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν.

Ταύτης τῆς πρὸς Φίλιππον συνθήκης τῶν Ῥωμαίων ὁ ἐπαχθέστερος ὄρος δὲν ἦτο οὔτε ἡ χρηματικὴ ζημίαι, οὔτε ἡ τοῦ στόλου παράδοσις, ἀλλὰ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνεξαρτησίας ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ ὅτι διασπᾶται μὲν ἡ ἐνότης τοῦ ἐλληνικοῦ, τὰ δὲ μεμονωμένα αὐτοῦ κλάσματα ἐκτίθενται τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ῥωμαίων. Οἱ Ῥωμαῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἄλλοτε ἐγένετο διὰ τῶν ἐπ' Ἀντακλίδου συνθηκῶν ὥστε καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ὡς καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπαντες τῆς Ἑλλάδος οἱ πολέμιοι τὴν διαίρεσιν αὐτῆς ἐπεζήτησαν νὰ νομιμοποιήσωσι, παρεκτός μόνον ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ὠφελήθησαν ἐκ τῆς διαίρεσεως ταύτης πολὺ ἐπιτηδειότερον ἢ οἱ Πέρσαι, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' οὐ πολὺ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀναμιχθῶσι καὶ εἰς τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐλληνικὰ πράγματα. Εἶπομεν ἄλλοτε ὀλίγα τινὰ (σελ. 303) περὶ τῶν δύο πρώτων διαδόχων τοῦ Σελεύκου, τοῦ ιδρύσαντος τὸ συριακὸν κράτος. Μετὰ τὸν Ἀντίοχον Α' καὶ τὸν Ἀντίοχον Β' ἐβασίλευσαν ἀλλεπαλλήλως δύο Σέλευκοι οὐδὲν ἠττον τῶν προκατόχων ἀνικανοί, μέχρις οὐ μετὰ τὸν Σέλευκον Γ' (υἱὸν τοῦ Σελεύκου Β' καὶ ἕγγονον τοῦ Ἀντιόχου Β') ἡ βασιλεία περιήλθεν, ἐν ἔτει 224, εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀντιόχον Ι', ὅστις ὁμολογουμένως εἶχε πολλὴν ἀξίαν, ἀλλὰ δυστυχῶς, πρὶν φθάσῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ ἐνότητά τινα καὶ ἰσχύον, περιεπλάκη εἰς τὰς παγίδας τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ἀντιόχος

Γ' κατέβαλε κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη τοὺς στασιάζοντας σατράπας τῆς Μηθίας, τῆς Περσίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ τῷ 217 ἐνίκηθη περὶ Ῥαφίαν, πόλιν Παλαιστίνης, ὑπὸ Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος, παρ' οὗ ἐζήτησε ν' ἀναλάβῃ τὰς πρότερον ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κατακτηθείσας χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Φοινίκης. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ οὐδεμίαν εἶχε τῶν ἀρετῶν τῶν τριῶν αὐτοῦ προκατόχων· ὠνομάσθη «Φιλοπάτωρ» διότι ἤλπισεν οὕτω ν' ἀποτρέψῃ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἐφόνευσε τὸν πατέρα του, διετέλεσε δὲ διὰ παντὸς ὑποχείριος ἀνθρώπων μογθηρῶν, παρεσύρθη ὑπ' αὐτῶν ἀπὸ κακουργήματος εἰς κακουργήματα, ἀπὸ ἀσελγείας εἰς ἀσελγείαν καὶ ἐθανάτωσε πλείστους τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν. Ἀλλὰ τινὲς ἐκ τῶν συμβούλων ἐκείνων δὲν ἐστεροῦντο πανουργίας καὶ ἐπιτηδειότητος, οἷον ὁ Σωσίβιος· τὸ κράτος ἦτο πλούσιον, καὶ τότε περιστάσεις τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν παρεῖχον εὐχερῶς συμμάχους καὶ μισθοφόρους, ὥστε οὕτω ἐξηγεῖται πῶς ὁ Πτολεμαῖος Δ' ἐνίκησε τὸν Ἀντίοχον Γ'. Ἡ ἥττα αὕτη δὲν ἐκώλυσε τὸν τελευταῖον νὰ εὐδοκιμήσῃ ἔπειτα, εἰς ἐπανειλημμένας κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἀσίαν ἐστρατείας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπεκλήθη ἀπὸ τούτων Μέγας. Ἐπανελθὼν δ' ἐκεῖθεν συνεμάχησε μετὰ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἣτις διετέλει τότε σφόδρα τετραραγμένη διὰ τὴν ἀνηλικότητα τοῦ Πτολεμαίου Ε' τοῦ Ἐπιφανοῦς, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Πτολεμαίου Δ'. Τότε λοιπὸν, ἐνῶ ὁ Φίλιππος ἐκυρίευσε τὰς ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων κατεχομένας ἐν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεις, ὁ Ἀντίοχος ἀνεκτήσατο τὴν Φοινικὴν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Καὶ ὅλοι μὲν οὗτοι οἱ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων βασιλέων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς πόλεμοι ἦσαν ἄκαιροι καὶ ὀλέθριοι, διότι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ἐξ ἐναντίας ὄφειλον νὰ ἐνωθῶσι πρὸς ἀλλήλους ἵνα δυνηθῶσι ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξ ἴσου ἅπαντες ἐκινδύνευον· ἀλλὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ὑπῆρξαν ἔτι θλιβρώτερα. Δύο τοῦλάχιστον τῶν βασιλέων τούτων ἦσαν ἠνωμένοι πρὸς ἀλλήλους, ὡς εἶδομεν, ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀντίοχος, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέπεσον κατὰ τοῦ πρώτου. Ἡ κοινοτέρα λοιπὸν σύνεσις ὑπηγόρευεν εἰς τὸν Ἀντίοχον τὸ καθῆκον τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ συμμάχου αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῶν πρέσβων τῆς Ῥώμης, ἐξηκολούθησε τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου πόλεμον καὶ ἐπολιτεύθη ὡς ἐχθρὸς σχεδὸν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, μέχρις οὗ, καταβληθέντος τούτου, οἱ πανοῦργοι αὐτοῦ νικηταί, ἀποβα-

λόντες τὸ προσωπεῖον, ἀπήτησαν καὶ ἀπὸ Ἀντιόχου τὴν τε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου ἀπόδοσιν τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὅσας εἶχε κατακτήσει ἐν τῷ μεταξύ ὁ τῆς Συρίας βασιλεὺς. Ὡστε οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφοῦ ἔλαβον πᾶσαν ἄνεσιν ἵνα κατατροπώσωσι τὸν Φίλιππον καὶ ἀνεδείχθησαν πρόμαχοι τῆς ὑποτιθεμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, συγχρόνως παρίσταντο προστάται καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῶν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ὁ δὲ Ἀντίοχος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεμονοῦτο, μόνους δὲ συμμάχους παρέλαβεν ἀπροσδοκῆτως ὁπωσοῦν τοὺς Αἰτωλοὺς, οἵτινες περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς φίλους αὐτῶν Ῥωμαίους, διότι, ἐλπίσαντες νὰ λάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, εἶδον τὴν προσδοκίαν αὐτῶν ταύτην ματαιωθεῖσαν διὰ τῆς πρὸς τὸν Φίλιππον συνθήκης, καθ' ἣν ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνεξαρτησία ὅλων τῶν ἐλληνίδων πόλεων.

Μετὰ μόνων λοιπὸν τῶν Αἰτωλῶν ἀνέλαβεν ὁ Ἀντίοχος, ἐν χειμῶνι τοῦ ἔτους 192, τὸν κατὰ τῆς Ῥώμης πόλεμον· καὶ, διαπεραιωθείς εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐγένετο ἀμέσως κύριος τῆς Εὐβοίας. Ἀλλὰ πάλιν περιέπεσεν εἰς νέα σφάλματα. Ἀφοῦ ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ μὴ συμμαχήσῃ ἐγκαίρως μετὰ τοῦ Φιλίππου· ἤδη, προτείνας ἀξιώσεις εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας, ἠνάγκασε τὸν βασιλέα αὐτῆς νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ῥωμαίων. Πλὴν τούτου, ἀντὶ νὰ καταλάβῃ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ῥωμαίων τὰ ἐπικαιρότερα χωρία, κατέτριψε τὸν χρόνον περὶ γάμους ἀκαίρους ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας. Ἐν τῷ μεταξύ δ' ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ῥωμαϊκὸς στρατὸς, ὑπὸ τὸν ὕπατον Γλαβρίωνα, καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Φιλίππου, κατέκτησε πᾶσαν τὴν Θεσσαλίαν τῷ 191. Τότε μόλις ἐξυπνήσας ὁ ἐν Χαλκίδι Ἀντίοχος μετέβη εἰς τὴν στερεάν· ἀλλὰ μὴ λαβὼν ἀποχρῶσαν ἀπὸ τῶν Αἰτωλῶν συνδρομὴν καὶ κατατροπωθεὶς περὶ Θερμοπύλας ὑπὸ τοῦ Γλαβρίωνος, ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Οἱ Ῥωμαῖοι ὅμως δὲν ἐνόουν νὰ ἀφήσωσιν αὐτὸν οὐδ' ἐκεῖ ἀνενόχλητον. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 190, ἕτερος αὐτῶν ὕπατος, ὁ Σκιπίων, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς ἐξάμηνον ἀνακωχὴν καὶ λαβὼν τὰ πιστὰ παρὰ Φιλίππου, διέβη τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ῥωμαϊκὸς στόλος δις ναυμαχήσας πρὸς τὸν συριακὸν κατέβαλεν αὐτόν. Ὁ Ἀντίοχος μάτην ἤδη προέτεινε λόγους περὶ εἰρήνης· οἱ Ῥωμαῖοι ἤθελον τὴν ἐντελῆ αὐτοῦ ταπεινώσιν καὶ ἐπέτυχον ὅτι ἤθελον νικῆσαντες αὐτόν, τῷ 190, εἰς μάχην κρίσιμον, συγκροτηθεῖσαν περὶ

τὴν λυδικὴν πόλιν Μαγνησίαν τὴν πρὸς Σιπύλῳ. Διὰ τῆς νίκης ταύτης κατέστησαν κύριοι καὶ διαιτηταὶ τῆς Ἀσίας. Ἐτι ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πολλάκις οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν εἶπον καὶ ἐκήρυξαν αἴτην βασιλεὺς Ἀντίοχος ὁ Μέγας· » ὅπερ ἐστὶ, πρὶν ἔτι τὸν νικήσωσιν, ἀπεφάσισαν ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον, ἀπαρλλάκτως καθὼς ὁ Ναπολέων Α' ἐσυνήλιξε νὰ λέγη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας περὶ πολεμίων βασιλέων καὶ ἔθνων. Μετὰ δὲ τὸ ἐν Σιπύλῳ κατόρθωμα, ἅπασα ἡ Ἀνατολὴ ἐπροσκύνησε τοὺς νικητὰς ταπεινῶς. Οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, οἱ ἀπόγονοι τῶν στρατηγῶν οἵτινες μετ' Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου κατετρόπωσάν ποτε τὸν Δαρεῖον, οἱ Ἀντίοχοι, οἱ Πτολεμαῖοι, οἱ Ἀτταλοὶ, ἔπαθον ἤδη παρὰ Ῥωμαίων ὅ,τι πρὸ ἑκατὸν πενήκοντα ἐτῶν εἶχε πάθει ὁ τῆς Περσίας βασιλεὺς παρ' Ἀλεξάνδρου καὶ Ἑλλήνων· διότι ὁ ἑλληνισμὸς διέδωκε μὲν τὴν γλῶσσαν, τὴν εὐφυίαν, τὴν τέχνην αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ συναπεκόμισε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας τὸ πατροπαράδοτον καὶ ἐπάρατον τῆς διχονοίας καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πνεῦμα, ἐν οἷς ἠνάλωσε τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπέβη ἤδη ἀνίσχυρος νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ἀκμάζουσαν τῶν Ῥωμαίων τόλμην, ἀλκὴν, ἐπιτηδειότητα, ἧς πρῶτιστος ὄρος εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἐνότης. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Περγάμου Εὐμένης Β' ἦλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥώμην ἵνα ἐπιζητήσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἡγεμόνων τοῦ κόσμου· καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων πολιτειῶν καὶ πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτοὺς πρεσβεῖαι ἀπεκδεχόμεναι εὐπειθῶς διαταγὰς. Ὁ βασιλεὺς τῆς Βιθυνίας Προυσίας καὶ ὁ τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Πτολεμαῖος Ε' ἐπολιτεύθησαν, ἔτι πρὸ τῆς ἥττης τοῦ Ἀντιόχου, ὡς ὑπήκοοι τῆς Ῥώμης· ὁ δὲ Ἀντίοχος αὐτὸς, μετὰ τὴν ἐν Μαγνησίᾳ ἥτταν, ἐνῶ ἐκυριάρχει ἔτι ἀπὸ Συρίας μέχρις Ἰνδοῦ, ἔπεμψεν ὡσαύτως εἰς τὴν κοσμοκράτορα πόλιν πρεσβείαν ἐπίσημον ἵνα ἀξιωθῇ παρὰ τῆς εὐμενείας τῆς Ῥωμαϊκῆς Συγκλήτου τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἤθελεν εὐδοκήσει νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ. Καὶ οἱ ὅροι ὑπῆρξαν βαρεῖς. Ὁ Ἀντίοχος ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ ἀπάσης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ πληρώσῃ μὲν ἐντὸς 12 ἐτῶν τάλαντα 12,000, νὰ παραδώσῃ δὲ ἅπαντα τὰ πολεμικὰ πλοῖα, τοὺς ἐλέφαντας καὶ τινὰς Ἕλληνας πρόσφυγας. Τὰς δὲ ἀφαιρεθείσας ἀπὸ τὸν Ἀντίοχον χώρας διένειμαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν, δωρησάμενοι τὸ μὲν πλεῖστον εἰς τὸν Εὐμένην, τὸ δὲ λοιπὸν εἰς τοὺς Ῥοδίους, διότι δὲν ἤθελον ἔτι νὰ μεταβάλωσι τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰς ἐπαρχίαν ἰδίαν, πρὶν γίνωσιν ἐντε-

λῶς κύριοι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ οὔτε τοὺς Αἰτωλοὺς, τοὺς συμμάχους τοῦ Ἀντιόχου, ἐλησμόνησαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 189 ἐπέβαλον αὐτοῖς εἰρήνην δι' ἧς ὁ πένης ἐκεῖνος λαὸς ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ 500 τάλαντα, ἐχωρίσθησαν τῆς αἰτωλικῆς ὁμοσπονδίας ἅπαντα τὰ μὴ αἰτωλικά χωρία καὶ ὁ οὕτως ἐξασθενήσας δῆμος, ὁ τῶν Αἰτωλῶν, ὑπεχρεώθη νὰ τηρῇ ἀδόλως «τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων.»

Πρόδηλον δὲ ἦτο ὅτι τὴν αὐτὴν τύχην ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ λάβῃ καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλάς. Ναὶ μὲν διὰ τῆς εἰρήνης ἧτις συνωμολογήθη τῷ 197 πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ἀνεγνωρίσθη ἡ αὐτονομία ὄλων τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν καὶ ἐγένετο ἡ ἀναγνώρισις αὕτη πανηγυρικῶς, διότι ὁ Φλαμινῖνος, ἐλθὼν ἐν ἔτει 196 ἐκ Μακεδονίας εἰς Κόρινθον, ὅπου ἐτελοῦντο τότε τὰ Ἴσθμια, ἀνήγγειλεν ἐνταῦθα διὰ κήρυκος, ὅτι «ἡ σύγκλητος ἡ Ῥωμαίων καὶ Τίτος Κοϊντίος, στρατηγὸς ὑπάτος, καταπολεμήσαντες βασιλέα Φίλιππον καὶ Μακεδόνας, ἀφίξιν ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους, ἀφορολογήτους, νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίοις, Κορινθίους, Φωκέας, Λοκροὺς, Εὐβοεῖς, Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, Μάγνητας, Θετταλοὺς, Περραιβοὺς.» Ὁ δὲ πρὸς τὸν Τίτον ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλήθους ἐνεκα τοῦ κηρύγματος τούτου ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε, καθὼς λέγει Πολύβιος, «παρ' ὀλίγον διέλυσαν τὸν ἄνθρωπον.» Ἐννοεῖται δὲ ὅτι παρέμειναν ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι πρὸς τούτοις οἱ Αἰτωλοὶ, οἱ Ἀχαιοὶ, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιαῖται, μὴ περιληφθέντες εἰς τὸ κήρυγμα τούτο, διότι καὶ προηγουμένως ἢ δὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν ἢ εἶχον ἀποσπασθῆ ἀπὸ αὐτῆς. Ἀλλὰ τί ἦτο ἡ ἐλευθερία ἐκείνη καὶ ἡ αὐτονομία ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπιτραπεῖσα εἰς τοὺς Ἕλληνας, κατέστη δῆλον ἐκ τῶν ἀμέσως ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Φλαμινίνου πραχθέντων· διότι κατέλιπε Ῥωμαϊκὰς φρουράς εἰς τὰς κατακτηθείσας πόλεις, ἀφῆκε τὴν Σπάρτην ὑπὸ τὸν αἰσχρὸν τύραννον Νάβιν, καὶ, καθίσας ἐν Ἑλατείᾳ δικαστήριον, ἐρρύθμισεν αὐτοδικαίως, ἐν ὄψει τῆς Ἑλλάδος ὅλης, τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, προγυμνάζων οὕτω τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Τελευταῖον δὲ συγκροτήσας ἐν Κορίνθῳ μεγάλην ἐθνικὴν σύνοδον καὶ λαλήσας ἐλληνιστὶ πρὸς τὰ συρρεύσαντα ἐκεῖ πλήθη, προέτρεψεν εἰς ὁμόνοιαν καὶ εἰς εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν Ῥώμην τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες συγκινηθέντες διὰ τὴν τοσαύτην ὑπὲρ αὐτῶν πρόνοιαν

τοῦ ἐξαισίου ἐκείνου ὑποκριτοῦ, ἔχυσαν δάκρυα ἀγαλλιάσεως· τὸ δὲ θαυμαστότερον ἔκλαυσε καὶ ὁ Φλαμινῖνος αὐτός! Τροιαύτη αὐτονομία ἦτο ἀδύνατον βεβαίως νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολὺ. Τὴν σήμερον ὑπάρχουσιν ἔθνη μικρὰ, τὰ ὑποῖα οὕτως ἢ ἀναλόγως πως προστατευόμενα καὶ παιδαγωγούμενα ὑπὸ ἰσχυροτέρων, σώζουσιν οὐδὲν ἥττον τὴν αὐτοτελή ὑπαρξίν· ἀλλὰ τοῦτο διότι σήμερον παρὰ τοῖς ἰσχυροτέροις ἐκείνοις ὑπάρχουσιν ἕτεροι ἐπίσης ἰσχυροὶ, οἵτινες δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν ὀλοσχερῇ ἐξαφάνισιν τῶν ἀσθενεστέρων ἐθνοτήτων, ἐνῶ τὸ πάλαι, καὶ ἰδίως ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, εἰς μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ ἰσχυρὸς δυνάστης, ἀπὸ τῆς ὀρέξεως τοῦ ὑποίου ἐξηστᾶτο ἡ τύχη ὄλων τῶν λαῶν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τοιούτων ἀνεξελέγκτων καὶ ἀπεριορίστων δυναστῶν ἡ ὄρεξις εἶναι ἄπληστος καὶ ἀκόρεστος. Δὲν λέγομεν τοῦτο ἵνα παραπονεθῶμεν κατὰ τῆς Ῥώμης· τὰ ἔθνη ὅσα εἶναι ἄξια ἐλευθερίας ἐπὶ τέλος σώζουσιν αὐτήν. Εἶπομεν δὲ ὅσα εἶπομεν ἀπλῶς ἵνα ἐξηγήσωμεν τὰ τότε μετ' ὀλίγον συμβάντα.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φλαμινίου καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ οἱ Ῥωμαῖοι, ἐπὶ τοῦ ἀντιοχικοῦ καὶ τοῦ αἰτωλικοῦ πολέμου, ἀφῆλάν ἐπὶ τινα χρόνον ἡσύχον τὴν ἄλλην ἐνταῦθα Ἑλλάδα· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία ἐφάνη ἀναλαβοῦσα νέαν ζωὴν. Ὁ τύραννος τῆς Σπάρτης Νάβις, ἐπιχειρήσας τῷ 191 ν' ἀνακτήσῃ τὰς παραλίους λακωνικὰς πόλεις, ἠττήθη ὑπὸ τοῦ Φιλοποίμενος· ζητήσας δ' ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Αἰτωλῶν, ἐφονεύθη ὑπὸ τούτων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Σπάρτης. Ἀλλὰ τότε οἱ Σπαρτιᾶται ἐπανάστάντες ἐξέβαλον τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ κατετάχθησαν εἰς τὴν ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν. Αὐτοὶ δὲ οἱ Ῥωμαῖοι παρέδωκαν εἰς τὴν συμπολιτείαν ταύτην καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἡλείους, καθὼ συμμάχους διατελέσαντας τῶν Αἰτωλῶν καὶ τοῦ Ἀντιόχου. Ὡστε περὶ τὸ 190 ἔτος ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία περιέλαβεν ἅπασαν ἄνευ ἐξαιρέσεώς τινος τὴν Πελοπόννησον· καὶ συνέβη τότε ὅ,τι οὐδὲ πώποτε ἐπὶ τῶν λαμπροτέρων τῆς Ἑλλάδος ἐποχῶν εἶχε πρότερον συμβῆ, ἢ τῆς χερονήσου ταύτης ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν ἐνωσίς. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο δὲν ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, διότι ἡ ἐνίσχυσις οἰουδήποτε μέρους τῆς Ἑλλάδος δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Μετ' ὀλίγον ἀποστάντων τῶν Μεσσηνίων ἀπὸ τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, οἱ Ῥωμαῖοι ἀντὶ τῆς αἰτηθείσης ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν συνδρομῆς, ἀπήντησαν ὅτι δὲν ἤθελον ἰδεῖ δυσαρέστως ὄχι μόνον τοὺς Μεσσηνίους,

ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς Κορινθίους χωριζομένους ἀπὸ τῆς συμπολιτείας. Μικρὸν ἔπειτα οἱ Σπαρτιαῖται περιῆλθον εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς· ἀμφοτέρων δὲ ἀποταθέντων πρὸς τὴν Ῥώμην, ἡ Βουλὴ ἔδωκεν αὐτοῖς ἀπάντησιν ἀμφίβολον καὶ ἐπιτηδείαν μόνον εἰς τὸ νὰ παροξύνῃ τὴν διχόνοιαν. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ, θεωροῦντες ὅτι δι' οἰκείας μόνον παρασκευῆς ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἔπεμψαν ἐν ἔτει 183 κατὰ τῶν Μεσσηνίων τὸν Φιλοποίμενα, ὅστις ἀπέκρουσε μὲν τοὺς ἀποστάντας, ἀλλ' ἠχμαλωτεύθη καὶ ἐφονεύθη. Καὶ ὁ μὲν ἀντ' αὐτοῦ αἰρεθεὶς στρατηγὸς Λυκόρτας, ὁ πατήρ τοῦ Πολυβίου, ὁ τελευταῖος ἔγκριτος ἡγεμὼν τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, νικήσας τοὺς Μεσσηνίους ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι τοὺς αἰτίους τοῦ φόνου, καὶ νὰ συνταχθῶσιν αὐθις μετὰ τῶν Ἀχαιῶν. Ἀλλ' ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία, καθὼς καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη Ἑλλάς, ὑπέκυψαν μετ' ὀλίγον εἰς νέα δυστυχήματα ἕνεκα τοῦ νέου πολέμου, τὸν ὁποῖον οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεχείρησαν κατὰ τῆς Μακεδονίας.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἀναγκασθεὶς νὰ παράσχη ἀξιόλογον εἰς τοὺς Ῥωμαίους συνδρομὴν, ἠδῆμόνει διὰ τὴν ὑποτελεῖ θέσιν εἰς ἣν πρὸς αὐτοὺς περιῆλθε καὶ ἀγωνιζόμενος ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτῆς, ἐρρύθμισε συνετῶς τὰ τε οἰκονομικὰ πράγματα καὶ τὴν ἄλλην διοίκησιν, ἐγύμνασε καλῶς τὸν στρατὸν καὶ ἐζήτησε νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τὰς γείτονας χώρας τῆς Θράκης καὶ τῆς Θεσσαλίας. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι ἀντέπραπτον παντὶ σθένει ὑποστηρίζοντες τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, ἀποδεχόμενοι προθύμως ὅλα τὰ κατ' αὐτοῦ παράπονα καὶ αἰείποτε αὐτὸν καταδικάζοντες ὡς ἀόκιστος παρίσταντο ὡς δαιτυχεῖς· ὥστε ὁ πόλεμος ἦτο ἀφευκτος, οὐδ' ἀνεβλήθη εἰμὴ διότι ὁ Φίλιππος δὲν ἦτο ἀποχρώντως παρεσκευασμένος. Καὶ ἐν τούτοις ἀποθνήσκει ὁ Φίλιππος τῷ 179, τὴν δὲ βασιλείαν παραλαμβάνει ὁ υἱὸς αὐτοῦ Περσεύς. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐκληρονόμησε μὲν τὸ κατὰ Ῥωμαίων μῖσος τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ικανότητα αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰλλυρίας Γένθιος καὶ οἱ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἰστρου οἰκοῦντες Βαστάρναι, ἔθνος γαλατικὸν μετὰ Γερμανῶν ἀνάμικτον, προέτειναν αὐτῷ συνδρομὴν ἐπὶ ὀλίγοις χρήμασιν· ὁ δὲ, διὰ τὴν φιλαργυρίαν, ἀπεποιήθη τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδίας παρασκευὰς διέκοψεν· ἀπατηθεὶς ἐκ τῶν φιλικῶν διαβεβαιώσεων τοῦ πρέσβεως τῶν Ῥωμαίων Κοῖντου Μαρκίου Φιλίππου· καὶ τοῦτο ἐνῶ ἤξευρεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῦ Περγάμου Εὐμένης Β', ἔτι ἀπὸ τοῦ 173, καθυπέβαλεν εἰς Ῥώμην ὄρμαθὸν ὄλον κατηγοριῶν κατ'

αὐτοῦ. Ὅθεν ὅτε ἐν ἔτει 171 ἤρχισεν ὁ πρὸς Περσέα πόλεμος τῶν Ῥωμαίων, ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔνα μόνον εἶχε κατὰ πρῶτον σύμμαχον, τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὀδρυσῶν Κότυν. Καὶ ἤλπιζε μὲν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ἀλλ' αὕτη διηρημένη, ἀσθενὴς καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ραδιουργουμένη, οὐδεμίαν παρέσχεν αὐτῷ βοήθειαν, ἐνῶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐξ ἐναντίας εἶχον συμμάχους τοὺς Ῥοδίους καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας καὶ τοῦ Περγάμου. Οὐδὲν ἦττον κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἦσαν ἀκαταγώνιστοι καὶ ὅτι ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἐνώσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, ἤθελον διασώσει τὴν ἀνεξαρτησίαν. Κατὰ δυστυχίαν οἱ μὲν Ἕλληνες δὲν ἤξευρον νὰ ἐνωθῶσιν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἤξευρον νὰ ἐπανορθῶσι τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν. Καὶ ἐν ἔτει 168 ἐπιτρέπουσι τὸν πόλεμον τοῦτον εἰς Λεύκιον Αἰμίλιον Παῦλον, ἄνδρα διαπρεπῆ ἐπὶ συνέσει καὶ τόλμῃ. Ὁ Παῦλος Αἰμίλιος, ἐπαυξήσας τὸν στρατὸν καὶ ἀνορθώσας τὴν πειθαρχίαν, ἅμα ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠνάγκασε τοὺς Μακεδόνας νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Πύδνης, περὶ δὲ τὴν πόλιν ταύτην ἐνίκησε κατὰ κράτος τὸν Περσέα, ὅστις ἔφυγε μὲν μετὰ τῶν θησαυρῶν εἰς Σαμοθράκην, ἀλλὰ προδοθεὶς ὑπὸ τινος Κρητὸς ἀπήχθη εἰς Ῥώμην, παρικολούθησε τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ καὶ ἀπέθανε μετὰ τετραετῆ ἀιχμαλωσίαν οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐκείνης, εἰς Ἄλβαν Λόγγαν. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἤδη κύριοι τῆς Μακεδονίας· μὴ θέλοντες ὅμως νὰ μεταβάλωσιν αὐτὴν διὰ μιᾶς εἰς ἐπαρχίαν, ἐπαρσκευάσαν τὰ πάντα πρὸς τοῦτο διὰ τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῆ ἐλευθέρου μὲν κατ' ἐπιφάνειαν, ἀληθῶς δὲ ὀλεθρίου πολιτεύματος. Διήρεσαν τὴν χώραν εἰς τέσσαρας ἰδίας πολιτείας, ἀπαγορεύσαντες τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐπιγαμίαν καὶ ἐγκτησιν, ὅπερ ἐστὶ, ἀπαγορεύσαντες εἰς τοὺς πολίτας ἐκάστης τῶν πολιτειῶν τούτων τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητον κτῆσιν εἰς τὰς ἄλλας πολιτείας, καὶ νὰ συνομολογῶσι γάμους μετὰ τῶν κατοίκων τῶν ἄλλων τούτων πολιτειῶν· τοῦτο δὲ ἵνα παρακλώσωσι τὸν μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμον καὶ τὴν κατὰ τῆς Ῥώμης ἐπανάστασιν. Πλὴν τούτου ἠλάττωσαν μὲν τοὺς πληρωτέους εἰς τὴν Ῥώμην φόρους ἐπὶ τὸ ἡμισυ τῶν πρότερον εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας τελουμένων, ἀλλὰ δὲν ἐβελτίωσαν διὰ τοῦτο πολὺ τὴν τύχην τοῦ μακεδονικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη, ἐκτὸς τῶν φόρων ἐκείνων, νὰ ἐπαρκῆ εἰς τὴν συντήρησιν τεσσάρων κυβερνήσεων ἀντὶ μιᾶς· ἐνῶ οἱ πόροι αὐτοῦ ἠλαττώθησαν οὐ μόνον διὰ

τὴν καταστροφὴν πάσης ἐμπορίας, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Ῥωμαῖοι ἐσπερίσθησαν τὴν ἐπικαρπίαν τῶν ἀργυρείων, τῶν χρυσορυχείων καὶ τῶν δημοσίων κτημάτων ὥστε ἀληθῶς εἶπεῖν πολὺ συμφερότερον ταύτης τῆς ὑποτιθεμένης αὐτονομίας ἤθελεν εἶναι εἰς τοὺς Μακεδόνας, εἴαν ἡ χώρα αὐτῶν μετεβάλλετο ἀπλῶς εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Τὸ δὲ πάντων ἴσως δεινότερον, οἱ Ῥωμαῖοι ἠνάγκασαν ὅλους τοὺς εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν διατελέσαντάς ποτε Μακεδόνας, δηλαδὴ ὅλους τοὺς πλουσίους, τοὺς ἐγκρίτους πολίτας νὰ μεταναστεύσωσιν, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τοῦτο διότι ἡ παρουσία αὐτῶν δὲν συμβιάζεται μὲ τὸ εἰσαχθὲν ἤδη εἰς τὴν Μακεδονίαν δημοκρατικὸν πολίτευμα! Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μετεχειρίσθησαν καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς Γένθιος, συμμαχήσας ἐπὶ τέλος μετὰ τοῦ Περσέως, συγκατετροπώθη μετ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τῶν ἐσχάτως ἐπίσης μετὰ τοῦ Περσέως, βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ταχθέντων Ἑπειρωτῶν, ἐπεχείρησεν ὁ Παῦλος Αἰμίλιος συστηματικὴν λεηλασίαν, καταστρέψας μὲν 70 αὐτῶν πόλεις, ἐξανδραποδισάμενος δὲ 150,000 ἀνθρώπων. Ὡσαύτως ἐτιμωρήθη καὶ ὁ Εὐμένης, διότι, ἀκμάζοντος τοῦ πολέμου, ἐνόησεν ὀλεθρίως εἶχε πολιτευθῆ καὶ ἐπεχείρησε νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Περσέως. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐνίσχυσαν ἤδη τὸν βασιλέα τῆς Βιθυνίας Προυσίαν πρὸς βλάβην τοῦ Εὐμένους, καθὼς πρότερον εἶχον προάξει αὐτὸν τοῦτον τὸν βασιλέα τοῦ Περγάμου πρὸς βλάβην τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Περσέως. Τελευταῖον οἱ Ῥόδιοι, οἱ θελήσαντες ὁμοίως νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν πτώσιν τῆς Μακεδονίας, ἐστερήθησαν τὴν Λυκίαν καὶ τὴν Καρίαν, καὶ πολυειδῶς ἐξουδενίσθησαν. Ἰνα δώσωμεν δ' ἐννοιάν τινα τῆς ταπεινώσεως μεθ' ἧς ἅπαντα ἐν γένει τὰ ἑλληνικὰ κράτη ἐπολιτεύοντο τότε πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, παραθέτομεν αὐτολεξεί τὸ ἀκόλουθον τοῦ Πολυβίου χωρίον, περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ βασιλεὺς τῆς Βιθυνίας Προυσίας ἐπέτυχε τότε τὴν τῶν Ῥωμαίων εὐνοίαν. «Κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἦλθε, λέγει ὁ μεγαλοπολίτης ἱστορικὸς, καὶ Προυσίας ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν Ῥώμην, συγχαρησόμενος τῇ συγκλήτῳ καὶ τοῖς στρατηγοῖς ἐπὶ τοῖς γεγονόσιν. Ὁ δὲ Προυσίας οὗτος οὐδαμῶς γέγονεν ἄξιος τοῦ τῆς βασιλείας προσχήματος· τεκμήραιτο δ' ἂν τις ἐκ τούτων. Ὅς γε πρῶτον μὲν, πρεσβευτῶν παραγεγονότων Ῥωμαϊκῶν πρὸς αὐτὸν, ἐξυρημένος τὴν κεφαλὴν, καὶ πῖλεον ἔχων, καὶ τήβενναν, καὶ καλιχίους, ἀπήντα τούτοις, καὶ καθόλου τοιαύτη διασκευῇ κεχρημένος, οἷαν ἔχου-

μοκρίτου. Καὶ μετ' ὀλίγον, ἐν ἀρχῇ τοῦ 147, ἦλθε τελευταῖον ἢ πρὸ πολλοῦ ἀναγγελλομένη πρεσβεία, ἡ περὶ τὸν Αὐρήλιον Ὀρέστην, ὅστις, παρασταθεὶς εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον, εἶπεν ὅτι ἡ βουλή τῶν Ῥωμαίων νομίζει δίκαιον οὐ μόνον ἡ Σπάρτη, ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, ἡ Ἡράκλεια ἢ πρὸς Οἶτη καὶ οἱ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομένιοι νὰ χωρισθῶσι τοῦ ἀχαιικοῦ συνεδρίου. Ἡ ἀξίωσις αὕτη ἠρέθισε τὰ πνεύματα καὶ οἱ πρέσβεις περιυβρίσθησαν. Ἡ δὲ Ῥωμαϊκὴ βουλή, ἐπειδὴ εἶχεν ἀνά χειρας τὸν τρίτον καὶ τελευταῖον καρχηδονιακὸν πόλεμον, ἔτι δὲ καὶ τὸν οὐδὲν ἦττον δυσχερῆ ἰβηρικὸν, ἔκρινεν εὐλογον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ μετριοφρονήσῃ καὶ ἔπεμψε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 147, νέαν πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ συμβιβάσῃ τὴν μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀχαιῶν διαφορὰν, μηδένα λόγον ποιῶσα τῆς εἰς τὸν Ὀρέστην γενομένης ὕβρεως. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ πρεσβεία ἀπῆλθεν ἄπρακτος. Ὁ δὲ τότε προχειρισθεὶς στρατηγὸς Κριτόλαος, καὶ οὗτος εἰς ὧν τῶν 300, παρεσκευάσθη ἐντὸς τοῦ χειμῶνος εἰς πόλεμον, κατέπεισε τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον νὰ κηρύξῃ αὐτὸν ἐπισήμως κατὰ τῆς Σπάρτης, συνεμάχησε μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Χαλκιδῆων καὶ ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 146 τὴν πολιορκίαν τῆς Ἡρακλείας τῆς πρὸς Οἶτη, ἣτις, ἅμα μετὰ τὴν διακήρυξιν τοῦ Ὀρέστου, ἀπέστη τῆς συμπολιτείας. Ὁ κατατροπώσας τὸν Ἀνδρίσκον Μέτελλος, ἀνὴρ ὧν εὐγενῆς καὶ ἐπεικῆς, εἶχε προσπαθήσει, δι' ἐπανειλημμένων παραινήσεων, ν' ἀποτρέψῃ τοὺς Ἀχαιοὺς ἀπὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν τούτων, αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὑπὸ τῆς Ῥώμης εἰμὴ ὡς κατ' αὐτῆς γινόμεναι· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ τότε ἐπῆλθεν ἐκ Μακεδονίας κατὰ τοῦ πολιορκουίντος τὴν Ἡράκλειαν Κριτολάου. Ὁ δὲ, καὶ τοι ἦρχε στρατοῦ ἀξιολόγου, ὑποχωρεῖ ἀμέσως, ἀλλ' ἠττάται ὀλοσχερῶς περὶ Σκάρφειαν τῆς Λοκρίδος, εἰς μάχην μετὰ τὴν ὁποίαν ἐγένεον ἄφαντος, εἴτε καταποντισθεὶς εἴτε πίων κώνειον. Καὶ τὴν μὲν στρατηγίαν τῶν Ἀχαιῶν ἀναλαμβάνει κατὰ τὸν νόμον ὁ τοῦ προηγουμένου ἔτους στρατηγὸς Δίαιος, ὁ δὲ Μέτελλος, διατρίψας ἐπὶ τινα καιρὸν εἰς Θήβας, ἔρχεται ἤδη εἰς τὸν ἰσθμὸν καὶ προτείνει πάλιν εἰρήνην ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ νὰ περισταλῇ ἡ ἀχαιικὴ συμπολιτεία εἰς τὰς κυρίως ἀχαιϊκὰς πόλεις. Ἀλλ' ὁ Δίαιος ἐπιμένει, ἐπιχειρεῖ νέας στρατολογίας καὶ διενεργεῖ κατὰ τὴν ἐν Κορίνθῳ συνελθοῦσαν νέαν σύνοδον τὴν ἐπικύρωσιν μὲν ἑαυτοῦ ὡς στρατηγοῦ, τὴν ἀπόρριψιν δὲ τῶν ἐπεικῶν προτάσεων τοῦ Μετέλλου. Καὶ μετ' ὀλίγον φθάνει ἐξ

Ἰταλίας εἰς τὸν ἰσθμὸν μετὰ στρατοῦ ἄλλου ὁ ὕπατος Λεύκιος Μόμμιος, εἰς ὃν ἀνέθηκεν ἐν τῷ μεταξύ ἡ Βουλὴ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀχαϊκοῦ τούτου πολέμου. Ὁ Μόμμιος ἦτο παντάπασι διάφορος τοῦ Μετέλλου, ἀνὴρ τραχὺς καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἀλλότριος ἀποπέμψας δὲ ἀμέσως ἐκεῖνον εἰς Μακεδονίαν, ἣτις τότε μετεβλήθη εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, κατατροπώνει περὶ τὸν ἰσθμὸν τὸν Δίαιον, κυριεῦει ἀμαχητὶ τὴν Κόρινθον, φονεῦει ἅπαντας τοὺς πολίτας αὐτῆς, ἐξανδραποδίζεται τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας, ἀρπάζει τὰ πολυτιμότερα ἀριστοτεχνήματα, ὅχι διότι ἀπέδιδεν ἀξίαν τινὰ εἰς αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ τὴν κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, κατὰ τὸ τότε παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐπικρατῆσαν ἔθος· καὶ τελευταῖον καταपुरπολεῖ τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν ἣτις ἔκτοτε ἔμεινε περὶ τὰ 100 περίπου ἔτη ἔρημος. Ἐπειτα δὲ περιελθὼν τὴν ἄλλην Πελοπόννησον, καταβάλλει τὰ τεῖχη τῶν πόλεων ὅσαι μετέσχον τοῦ πολέμου, ἀφοπλίζει τοὺς κατοίκους, διαλύει τὰ συνέδρια τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Φωκῶν, τῶν Βοιωτῶν, καταλύει τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, εἰσάγων ἀπανταχοῦ τὴν τιμοκρατίαν, ἀπαγορεύει τὴν ἐγκτησιν, καταδικάζει τοὺς μὲν Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς νὰ πληρώσωσιν εἰς τὴν Ἡράκλειαν 100 τάλαντα, τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς, εἰς τὴν Σπάρτην 200, καὶ ἐπιβάλλει εἰς ὅλας τὰς μεταλαβούσας τοῦ ἀγῶνος πόλεις φόρον ἑτησίως πληρωτέον εἰς τὴν Ῥώμην. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἢ ἐνταῦθα Ἑλλάς δὲν φαίνεται μεταβληθεῖσα ἔκτοτε εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν· τοῦτο δὲν ἐγένετο εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος Αὐγούστου. Οἱ πλείστοι μάλιστα τῶν προεκτεθέντων ἐπαχθῶν φόρων ἀνεκλήθησαν μετ' ὀλίγον διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Πολυβίου· αἱ δὲ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐξηκολούθησαν ἐν τῷ μεταξύ ἀπολαμβάνουσαι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥώμης αὐτονομίαν τινὰ ἣτις ὅμως, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ προσεχεῖ βιβλίῳ, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ εὐσχημὸς τις δουλεία.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξεν ἡ ἐλευθερία τὴν ὁποίαν ὁ Φλαμίνιος τοσοῦτον πανηγυρικῶς, πρὸ ἐνιαυτῶν πεντήκοντα, εἶχεν ἀνακηρύξει ἐν Κορίνθῳ. Οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφοῦ διὰ τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἐχώρισαν τότε τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου, ἵνα εὐχερέστερον καταβάλωσιν αὐτὸν, ἔπειτα, διὰ νέων πρεσβειῶν καὶ νέων ἐλευθερίας ἐπαγγελιῶν, ἐχώρισαν τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἰδίως παρέλυσαν τὴν ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν, ἵνα εὐχερέστερον ὑπαγάγωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς καὶ τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὸ μέρος. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ

ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι πολλάκις εἶπομεν· ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν αὐτῆς ὅτι ἡ ὕλική καὶ ἠθικὴ ἔκλυσις εἰς ἣν εἶχε περιέλθει τότε ἡ Ἑλλάς, ὑπεβοήθησε πολὺ τὴν ἐπιτηδεῖαν ἐκείνην πολιτικὴν. Ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης τῶν πραγμάτων ἱστορικός, ἔγραψεν εἰκόνα θλιβεράν τῆς ὀλιγανθρωπίας καὶ ἐρημίας τῆς τότε Ἑλλάδος, κύριον τοῦ κακοῦ τούτου αἴτιον θεωρῶν τὴν ἀλαζονείαν καὶ φιλαργυρίαν καὶ ῥαθυμίαν τῶν ἀνθρώπων. Τοιαύτη δὲ, ἐπιφέρει, ἐπεκράτησε κατὰ τὰς πόλεις, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἀλώσεως Κορίνθου, ἀκρίσια, ταραχὴ, δυσθυμία, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων παρεφρόνησαν, πολλοὶ ἐγένοντο αὐτόχειρες, ἅπαντες δὲ κατήντησαν νὰ ὑπολαμβάνωσιν ὡς εὐεργέτημα τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἔχοντες διὰ στόματος τὴν παροιμίαν «εἰ μὴ ταχέως ἀπολώμεθα, οὐκ ἂν ἐσώθημεν.» Τὰ τοιαῦτα δὲ δὲν συνέβαινον μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὰ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν πράγματα, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, περιέστησαν εἰς τὸσαύτην καχεξίαν ὥστε ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε σχεδὸν ἔτη τὸ δίκαιον δὲν διεζήχθη παρ' αὐτοῖς, οὔτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων οὔτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων· καὶ τὰ μὲν δημόσια χρήματα κατεδαπανῶντο εἰς μισθοδοσίας τοῦ πλήθους, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ περιουσίαι δὲν κατελείποντο πλέον οὔτε εἰς τοὺς συγγενεῖς οὔτε εἰς τοὺς ἀμέσους ἀπογόνους, ἀλλὰ κατησώτεοντο εἰς εὐωχίας καὶ μέθας, «ὥστε πολλοὺς εἶναι Βοιωτῶν οἷς ὑπῆρχε δεῖπνα τοῦ μηνὸς πλείω τῶν εἰς τὸν μῆνα διατεταγμένων ἡμερῶν.» Οἱ Αἰτωλοὶ πάλιν ἐξηκολούθουν διάγοντες τὸν βίον ἀπὸ ληστείας· καὶ ἐνόσφμεν ἠδύνατο νὰ λεηλατῶσι τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἐκ τούτων ἐπορίζοντο τὰ πρὸς τὸ ζῆν, θεωροῦντες πᾶσαν γῆν πολεμίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, γενομένης τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπεμβάσεως, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ πορθῶσι τὴν Ἑλλάδα, κατήντησαν εἰς ἑαυτοὺς, δηλαδὴ εἰς δεινοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ φοβεράς κατ' ἀλλήλων σφαγὰς, ὥστε ἀπεθηριώθησαν τὰς ψυχὰς καὶ μὴδὲ ὑπετάσσοντο πλέον εἰς τοὺς προεστῶτας αὐτῶν καὶ ἄρχοντας· «δι' ὅπερ ἦν ἀκρίσιας καὶ παρανομίας καὶ φόνου πλήρη τὰ κατὰ τὴν Αἰτωλίαν.» Παραπλήσια δὲ τούτοις συνέβαινον καὶ κατὰ τὴν Ἥπειρον. Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι τοιαύτη ἐλευθερία δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ πολὺ καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν εἶχον ἀνάγκην ὑπερβολικῆς τέχνης ἵνα καταλύσωσιν αὐτήν.

Ὁ δ' ἱστορικός Πολύβιος, παρὰ τοῦ ὁποίου διδασκόμεθα ταῦτα πάντα, εἶναι ἴσως ὅ,τι κάλλιστον παρήγαγεν ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς αὐτονομίας περίοδον. Ὁ Πολύβιος ἐγεννήθη ἐν

Μεγάλη πόλει τῷ 205 καὶ ἀπέθανε τῷ 123. Ἀσκηθεὶς ἐκ νεότητος εἰς τὰ πολιτικά καὶ πολεμικά πράγματα ὑπὸ τὸν πατέρα αὐτοῦ Λυκόρταν καὶ ὑπὸ τὸν Φιλοποίμενα, διατελέσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ἵππαρχος τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἀπῆλθεν ἔπειτα, τῷ 168, εἰς Ἰταλίαν ὡς εἰς τῶν χιλίων ἐκείνων πολιτῶν οἵτινες κατηγορήθησαν ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Περσέως. Ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ σπουδάσῃ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἱστορίαν καὶ πολιτείαν· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορία αὕτη συνεδέετο ἤδη μετὰ τῆς τύχης ὀλοκλήρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἐγνώρισεν ἀκριβέστερον ἴσως παντὸς ἄλλου τὴν ὅλην σύγχρονον τῆς περιόδου ἐκείνης ἱστορίαν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀπλῶς μελέτην, ἀλλὰ, φύσει καὶ ἔξει πρακτικὸς ὢν ἀνὴρ καὶ σχετισθεὶς ἐν Ῥώμῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις μετὰ τοῦ περιωνύμου Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ νεωτέρου, τοῦ ἐκπορθητοῦ τῆς Καρχηδόνας καὶ τῆς ἐν Ἰβηρίᾳ Νουμαντίας, παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν στρατειῶν καὶ δὲν ἔπαυσεν οὕτω ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν διδασκόμενος τὰ κατὰ τὴν κοσμοκράτορα πόλιν. Οὕτω δὲ πολυτρόπως παρασκευασθεὶς, ἔγραψε καθολικὴν ἱστορίαν εἰς βιβλία 40, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ δευτέρου καρχηδονιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς καταλύσεως Κορίνθου καὶ Καρχηδόνας. Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων δὲν σώζονται κατὰ δυστυχίαν ἀκέραια εἰμὴ τὰ πρῶτα 5, τῶν δὲ λοιπῶν ὀλίγα μόνον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ, τὸ τοῦ Πολυβίου ἔργον καίτοι τοσοῦτον ἠκρωτηριάσθη, θεωρεῖται μέχρι τῆς σήμερον ὡς ἐν τῶν καλλίστων προϊόντων τῆς ἱστορικῆς τέχνης. Δὲν ἔχει βεβαίως τὴν χάριν τοῦ Ἡροδότου· δὲν ἔχει τὸ δραματικὸν τοῦ Θουκυδίδου πάθος· δὲν ἔχει τὴν ἀττικὴν περὶ τὸ λεκτικὸν καθαρότητα τοῦ Ξενοφῶντος, ἔχει ὅμως προτέρημα τι δι' ὃ ἀνεδείχθη πολὺ τῶν προκατόχων ἐκείνων ἀνώτερος καὶ προσήγγισε μᾶλλον εἰς τοὺς ἀρίστους τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, τοῦτο, ὅτι, πρὸς τῆ ἀκριβεῖ καὶ εὐκρινεῖ τῶν πραγμάτων ἐκθέσει, καταδεικνύει ἐκάστοτε καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα· διὸ δικαίως ὠνόμασε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ «ἀποδεικτικὴν καὶ πραγματικὴν,» καὶ κατέστησεν αὐτὴν διδασκτικωτάτην εἰς τοὺς πολιτικούς ἀνδρας παντὸς ἔθνους καὶ παντὸς αἰῶνος. Ἰδίως δὲ παρὰ τοῦ Πολυβίου διδασκόμεθα τὰ κατὰ τὴν ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν, ἧτις ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ὑπὸ τὸν λόγον ἀξία ἀπόπειρα, ἣν τὸ ἐνταῦθα ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπεχείρησεν ἵνα διατηρήσῃ αὐτοτελεῖ ὑπαρξίν, καὶ ἀνεξαρτησίαν. Ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία ἠφείλει χάριτας πολλὰς εἰς

τὸν Πολύβιον· διότι, διατὶ νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωμεν, δι' αὐτοῦ μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων ἐκτῆσατο ὄνομα μέγα ἐν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, μάλιστα δ' ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς ὅτε ἐγένετο καὶ δὲν παύει γινομένη ἀντικείμενον ἀκαταπαύστου μελέτης. Ὡστε τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀρχαῖκή συμπολιτεία ὑπῆρξε προῖον τῆς ἱστορικῆς τοῦ Πολυβίου μούσης μᾶλλον ἢ ὅτι ἡ ἱστορικὴ αὕτη μούσα ὑπῆρξε προῖον τῆς ἀρχαῖκῆς συμπολιτείας.

Ἐνῶ δὲ ὁ ἑλληνισμὸς κατέτριβεν, ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὰς ἐξησθενημένας αὐτοῦ δυνάμεις εἰς ἀσκόπους ἐμφυλίου πολέμου, καὶ ἐπὶ τέλους, ὑποκύψας εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, περιέπιπτεν εἰς παντελῆ σχεδὸν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν νέκρωσιν, ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐξηκολούθει ἀγωνιζόμενος τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς διαδόσεως καὶ ἐνισχύσεως αὐτοῦ. Οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ δὲν ἦσαν βεβαίως οὐδὲ ἐκεῖ χρηστότεροι τῶν ἐνταῦθα ἀρχόντων· καὶ ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῶν πολιτικὴ δὲν ἦτο ἐπιτηδειότερα καὶ εὐτυχεστέρα. Ὁμολογοῦμεν ἐξ ἐναντίας ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας, τοῦ Περγᾶμου, τῆς Βιθυνίας, οἱ πλεῖστοι τούλάχιστον, εἶχον περιέλθει εἰς τὸν ἔσχατον βαθμὸν τῆς ἐξαχρειώσεως. Ἄλλ' ὁ περὶ αὐτοὺς ἑλληνισμὸς ἔσωζεν ἰκμάδα τινὰ ζωῆς καὶ ἐνεργείας καὶ ἐπέμενεν ἀναμορφῶν τὰς ἰθαγενεῖς φυλάς. Ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ἐπεκράτησεν ἐν τούτοις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἄνευ πολλῆς ἐπιχωρίου ἀντιδράσεως, ἥτις, μὴδέποτε παύσασα, ἀπέβη ἰδίως ἀξιοσημείωτος περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἥτοι περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνθυμίσωμεν ὅτι πρὸ καιροῦ τὰ ἰνδικὰ καὶ τὰ παρθικὰ φύλα εἶχον ἀποσπασθῆ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας ὑπὸ ἰδίου ἡγεμόνα καὶ ὑπὸ ἴδια θρησκευματα καὶ ἰδιώματα; ἢ ὅτι βραδύτερον διελύθησαν οἱ δεσμοὶ τῆς κυριαρχίας καὶ ὑποτελείας δι' ὧν συνήπτοντο μετὰ τοῦ Σελευκιδικοῦ κράτους χῶραὶ πλησιέστερα: ὑπὸ ἰδίους διατελέσασαι δυνάστας οἷον ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Καπαδοκία; Ἄλλ' ἤδη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ συνέβαινε ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ διαρκῶν ἐπιχωρίων στάσεων, διὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἀρχαίου αἰγυπτιακοῦ θρησκευματος καὶ διὰ τῆς παράδοξου ἐν τῇ αὐτῇ τε καὶ ἐν τῷ στρατῷ ἐπικρατήσεως τῶν Ἰουδαίων, τοὺς ὁποίους ἀνέκαθεν περιεποιήθησαν πολὺ οἱ

Πτολεμαῖοι εἶτε διὰ τὸ βιομηχανικὸν καὶ ἐμπορικὸν αὐτῶν πνεῦμα, εἶτε ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι δι' αὐτῶν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀξιώσεων ἃς δὲν ἔπαυσαν ἔχοντες ἐπὶ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης. Ἡ μᾶλλον ὁμως ἀξιωματικὸς πάλῃ ἦν ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπέστη περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ἢ κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ τότε γενομένη. Διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ μέγιστον ἀποτέλεσμα τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐν τούτοις ἐν Ἰουδαίᾳ ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Ἰουδαίας εἶναι ὁ ἐπαγαγὼν πρὸ πάντων τὸ ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο. Τούτου ἕνεκα θέλομεν ἐπὶ μικρὸν ἐπιστήσει ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πάλῃ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου πρὸς τὸ ἐπιχώριον.

Οἱ Ἰουδαῖοι, ἕνεκα τῶν περὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Φοινίκης ἐρίδων τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν Πτολεμαίων, διετέλεσαν ἠνωμένοι ὅτε μὲν μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ὅτε δὲ μετὰ τῆς Συρίας· καθ' ὅλην μὲν σχεδὸν τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας μετὰ τῆς Συρίας. Ἀλλὰ, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους, διεφύλαττον τὸ πάτριον πολίτευμα. Παρὰ τῷ προϊσταμένῳ τοῦ λαοῦ Ἀρχιερεῖ, ὑφίστατο ἐν Ἱερουσαλήμ «Συνέδριον τῶν Πρεσβυτέρων,» τὸ ὁποῖον ἀπεφάσιζε περὶ ὅλων τῶν σπουδαίων ὑποθέσεων. Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως ὁ ἑλληνισμὸς ἤρχιζε νὰ ἐπενεργῇ λεληθότως εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἰσραηλιτῶν γενεάς, ὥστε, περὶ τοὺς χρόνους τούτους, παρήχθη κατ' ὀλίγον παρ' αὐτοῖς μερίς τις νεωτερίζουσα καὶ προσφιλῶς ἔχουσα πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἦθη, ἀντιπολιτευομένη δὲ εἰς τοὺς θερμότερους ζηλωτὰς τοῦ πατρίου θρησκευματος καὶ πολιτεύματος. Ἐπὶ τέλους ἡ νεωτερίζουσα ἐκείνη μερίς κατώρθωσε νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας Ἀντίοχος Δ' ὁ Ἐπιφανῆς (ἀδελφὸς μὲν ὢν καὶ διάδοχος Σελεύκου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος, υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἀντιόχου Γ' τοῦ Μεγάλου, βασιλεύσας δὲ ἀπὸ τοῦ 175 μέχρι τοῦ 164) ἤξιώσε νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀρχιερέως τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθεώρησεν ἐκεῖνους ἐξ αὐτῶν ὅσοι ἐπέμενον εἰς τὰ πάτρια ἦθη καὶ νόμιμα, ὡς στασιαστὰς. Συγχρόνως δὲ, ἐπειδὴ εἶχε χρεῖαν χρημάτων διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπιβληθέντα εἰς τὸν Ἀντιόχον Γ' φόρον, ἐκυρίευσεν ἐν ἔτει 170 τὴν Ἱερουσαλήμ, κατέλαβε τὸν ναόν,

ἔκαυσε τὰ ἱερὰ βιβλία καὶ ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλη εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ ἑλληνικὸν θρήσκευμα καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς. Περίεργος εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Μακκαβαίων περιγράφεται ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων αὐτῶν, ὁλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χώρας τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτελέσωσιν, οἱ ἑλληνίζοντες ἐγχώριοι, τῆ τῶν Σελευκιδῶν συμπράξει. «Μεταλλάξαντος δὲ τὸν βίον Σελεύκου καὶ παραλαβόντος τὴν βασιλείαν Ἀντιόχου τοῦ προσαγορευθέντος Ἐπιφανοῦς, ὑπενόθευσεν Ἰάσων ὁ ἀδελφὸς Ὀνίου τὴν ἀρχιερωσύνην, ἐπαγγειλάμενος τῷ βασιλεῖ δι' ἐντεύξεως ἀργυρίου τάλαντα ἐξήκοντα πρὸς τοῖς τριακοσίαις, καὶ προσόδου τινὸς ἄλλης τάλαντα ὀγδοήκοντα. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπισχνεῖτο καὶ ἕτερα διαγράφειν πεντήκοντα πρὸς τοῖς ἑκατὸν, εἴαν συγχωρηθῇ διὰ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ γυμνάσιον καὶ ἐφηβίαν αὐτῷ συστήσασθαι, καὶ τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀντιοχεῖς ἀναγράψαι. Ἐπινεύσαντος δὲ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀρχῆς κρατήσας, εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τοὺς ὁμοφύλους μετέστησε. Καὶ τὰ κείμενα τοῖς Ἰουδαίοις φιλόανθρωπα βασιλικὰ . . . παρώσατο καὶ τὰς μὲν νομίμους καταλύων πολιτείας, παρανόμους ἐθισμοὺς ἐκαίνιζεν. Ἀσμένως γὰρ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν γυμνάσιον καθίδρυσε, καὶ τοὺς κρατίστους τῶν ἐφήβων ὑποτάσσειν ὑπὸ πέτασον ἤγαγεν. Ἦν δ' οὕτως ἀκμή τις τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ πρόσβασις ἀλλοφυλισμοῦ, διὰ τὴν τοῦ ἀσεβοῦς καὶ οὐκ ἀρχιερέως Ἰάσωνος ἀναγνείαν, ὥστε μηκέτι περὶ τὰς τοῦ θυσιαστηρίου λειτουργίας προθύμους εἶναι τοὺς ἱερεῖς, ἀλλὰ τῶν μὲν ναῶν καταφρονούντες καὶ τῶν θυσιῶν ἀμελοῦντες ἔσπυδον μετέχειν τῆς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμου χορηγίας, μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόκλησιν.» Καὶ κατωτέρω. «Μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον ἐξαπέστειλεν ὁ βασιλεὺς γέροντα Ἀθηναῖον, ἀναγκάζειν τοὺς Ἰουδαίους μεταβαίνειν ἀπὸ τῶν πατρίων νόμων καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις μὴ πολιτεύεσθαι. Μολῦναι δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν, καὶ πρόξονμάσαι Διὸς Ὀλυμπίου, καὶ τὸν ἐν Γαριζεῖν, καθὼς ἐτύγχανον οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, Διὸς ξενίου.»

Τὸ καταπιεστικὸν τοῦτο πολίτευμα ἤγειρε τελευταῖον δεινὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐπεχείρησεν ὁ Ματθαθίας τῷ 167, ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους τῶν Ἀσαμοναίων ἢ Μακκαβαίων, ἐξηκολούθησαν δὲ οἱ πέντε αὐτοῦ υἱοὶ, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος. Μετὰ τριῶν ἐτῶν πάλιν, οἱ Ἰουδαῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἀντιόχου Δ'

Ἄντιοχον Ε' τὸν Εὐπάτορα. Καὶ αἱ μὲν συνομολογηθεῖσαι πρὸς αὐτοὺς συνθήκαι διελάμβανον ὅτι ἐπιτρέπεται αὐτοῖς «τοῦ πορεύεσθαι τοῖς νομίμοις αὐτῶν ὡς τὸ πρότερον.» ἄλθῶς ὅμως ἐπεκράτει πάλιν ἐν Ἱερουσαλήμ. ἡ ἑλληνίζουσα μερίς καὶ διέτριβε μάλιστα αὐτόθι ἐνίοτε στρατηγὸς τοῦ βασιλέως, ὥστε ἡ μερίς τῶν Μακκαβαίων ἦτο σφόδρα δυσηρεστημένη καὶ ἀφορμὴν ἐζήτει εἰς ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, πέμψασα ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις καὶ εἰς Ῥώμην «στῆσαι αὐτοῖς φιλίαν καὶ συμμαχίαν, καὶ τοῦ ἄραι τὸν ζυγὸν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι εἶδον τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων καταδουλουμένους τὸν Ἰσραὴλ δουλείαν.» Πῶς νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι τὰ μὲν ἔθνη τὰ Ἰσπανὰ βασιλείαν Ἑλλήνων ὀνομάζουσι τὴν βασιλείαν τῶν Σελευκιδῶν, καὶ μεταθεοῖν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καλοῦσι τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ἀπὸ Ἄντιοχείας ἐπιβαλλομένου βίου, καὶ μεταβαίνειν εἰς τὰ ἑλληνικὰ τὸ αὐτὸ ἀλλαγῶν ὀνομάζουσι· καὶ εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετέστησε, καὶ ἦν ἀκμὴ τις τοῦ ἑλληνισμοῦ, λέγουσι, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, διαρρήδην ἐμφαίνοντα τὴν συνείδησιν ἣν εἶχον οἱ ἐγχώριοι ἐκεῖνοι ὅτι πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν παλαίουσι, τῶν δὲ νεωτέρων τινὲς ἄξιουσιν οὐδὲν ἤττον, ὅτι τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ διάδοχοι οὐδὲν κοινὸν εἶχον πρὸς τοὺς Ἑλληνας, οὐδὲ ὁ βίος αὐτῶν πρέπον νὰ καλῆται ἑλληνισμός.

Ἐπαναλαμβάνεται ἔπειτα ὁ ἀγὼν ἐπὶ Δημητρίου Α' καὶ Ἀλεξάνδρου Α'. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν ἀναδείκνυται νικηφόρος Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος, τῷ δὲ 160 ἠττᾶται καὶ πίπτει, ἡ δὲ Ἰουδαία καταδαμάζεται ἤδη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ κατασκευῆς πολλῶν φρουρίων, διὰ παραλαβῆς ὀμῆρων καὶ τῶν τοιούτων. Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν εὐνοϊκὴ εἰς τοὺς Ἰουδαίους περίστασις, ἐμφύλιος περὶ τῆς ἀρχῆς ἀγὼν μεταξὺ Δημητρίου Α' καὶ Ἀλεξάνδρου Α', οἵτινες ἀμφοτέροι, ἵνα προσλάβωσι σύμμαχον τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἰούδα Ἰωνάθαν, ἤρχισαν ἀντιφιλοτιμούμενοι τίς πλείονας νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ παραχωρήσεις, μέχρις οὗ, πεσόντος τοῦ Δημητρίου, ὁ Ἀλέξανδρος κατήντησε νὰ ἀναγράψῃ τὸν Ἰωνάθαν μεταξὺ τῶν πρώτων φίλων καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν τῷ 150 «στρατηγὸν καὶ μεριδάρχην τῆς Ἰουδαίας.» Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρέσθησαν οἱ Μακκαβαῖοι, ἀλλ' ὠφελούμενοι ἀπὸ τὰς ἐξακολουθούσας στάσεις τῆς συριακῆς βασιλείας, κατέστησαν, ἐπὶ τε τοῦ Ἰωνάθαν καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Σίμωνος, κύριοι καὶ αὐτῆς τῆς Φοινίκης, καὶ σχεδὸν ἀνεξάρτητοι τῶν χωρῶν τούτων

ἡγεμόνες. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὅσοι μᾶλλον οἱ Μακκαβαῖοι ἐνισχύοντο, τοσοῦτω μᾶλλον ἐξελληνίζοντο, διότι, ἵνα ἐπιτυχῶς καταπολεμήσωσι τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον, ἠναγκάζοντο νὰ δανείζωνται τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ διοργανισμόν, τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν, τὰς διπλωματικὰς διαπραγμάτευσεις, τὸ νομισματικὸν σύστημα, ὥστε ἤδη ἐπὶ Σίμωνος ἅπας ὁ δῆμος καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος εἶχεν ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ἀναπλασθῆ· αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἐπικράτησις δὲν ἔπαυσε προαγομένη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ὑρκανοῦ, ὅστις ἤρξεν ἀπὸ τοῦ 107 μέχρι τοῦ 105, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὑρκανοῦ, Ἀριστοβούλου, ὅστις ἀνέλαβεν ἤδη καὶ τὸ βασιλικὸν τῆς Ἰουδαίας ἀξίωμα, ἀλλ' ἀπέθανε κατὰ τὸ ἀκόλουθον 106 ἔτος, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου, Ἀλεξάνδρου Ἰανναίου, ὅστις, βασιλεύσας μέχρι τοῦ ἔτους 78, πλειότερον μὲν ἀπάντων τῶν προκατόχων ἐξέτεινε τὸ ἰουδαϊκὸν κράτος, ἀλλ' οὐδὲν ἔσωζε πλέον τοῦ ἀρχαίου καὶ γνησίου ἰουδαίου. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος ἐστηρίχθη ἐπὶ μισθοφόρων, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἠλλοτριώθη πρὸς τὰ πάτρια ἦθη καὶ νόμιμα, ὥστε προεκάλεσε κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν τῶν πιστῶν Φαρισαίων ἣν δὲν ἐδάμασεν εἰμὴ διὰ τῆς τῶν ξένων συνδρομῆς. Οἱ ἡγεμόνες λοιπὸν οὗτοι τῆς Ἰουδαίας, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὰς ἀδιαλείπτους ἐριθίας τῶν τελευταίων ἀσθενῶν τοῦ μεγάλου Σελεύκου διαδόχων καὶ ἀπὸ τὴν συνδρομῆν ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων οἵτινες ἐκ συστήματος ὑπεστήριζον αὐτοὺς κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Συρίας, ἀπέβαλον μὲν ἐπὶ τέλους καθ' ὀλοκληρίαν τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ συναπέβαλον ταυτοχρόνως καὶ τὸν ἰουδαϊσμὸν. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης ἐκτίσεν εἰς Ἱερουσαλήμ παλαίστρας, θέατρον καὶ ἀμφιθέατρον· κατὰ πᾶσαν τετραετηρίδα ἐτέλει μεγάλους ἀγῶνας καὶ ἐνὶ λόγῳ περιεβλήθη ἐντελῶς ἐλληνικὸν χαρακτῆρα. Ναι μὲν, ἐν ἔτει 64, ἡττηθέντος τοῦ Ἀντιόχου ΙΑ' ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Πομπηίου, ἡ Συρία μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, ὁ δὲ Ἀντίοχος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Κομμαγηνήν· καὶ τῷ 57, δολοφονηθέντος τοῦ ἐσχάτου τῶν Σελευκιδῶν Σελεύκου τοῦ Κυβισσάκτου, ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑπόλειμμα τῆς πάλαι ποτὲ ἀχανοῦς ἡγεμονίας τῶν Σελεύκων καὶ Ἀντιόχων· ἀλλ' ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀντὶ νὰ περιστείλῃ τὸν τῆς χώρας ταύτης ἐξελληνισμόν, ἐξ ἐναντίας συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ παγίωσιν

Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμματι καὶ ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χωρῶν ὅσαι εἴτε ἀνέκαθεν ἑλληνικαὶ οὐσαι, εἴτε διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐξελληνισθεῖσαι, ὑπέκυβαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς εἰς τὴν κοσμοκράτορα τῆς Ῥώμης δυναστείαν. Ἡ μικρὰ Ἀσία κατεκερματίσθη, μετὰ τὴν πρὸς Ἀντίοχον Γ' εἰρήνην τῶν Ῥωμαίων, εἰς πολλὰς πολιτείας, αἵτινες, διὰ τὴν συνεχῆ αὐτῶν ἀντιζηλίαν καὶ διχόνοιαν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσιν ἐπὶ πολὺ τὴν αὐτοτελῆ ἐθνικὴν ὑπαρξιν. Λί μᾶλλον λόγου ἄξιαι τῶν πολιτειῶν τούτων ἦσαν τὸ Πέργαμον, ἡ Βιθυνία, ἡ Ῥόδος καὶ ὁ Πόντος.

Ἡ πρὸς τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος αἰσχρὰ θωπεΐα τῶν βασιλέων τοῦ Περγάμου καὶ ἡ πανουβγία μὲ τὴν ὁποίαν ἐμπορεύθησαν τὴν προστασίαν τοῦ κυριάρχου ἐκείνου λαοῦ, ἵνα αὐξήσωσι τὸ κράτος αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν γειτόνων, κατέστη σχεδὸν παροιμιώδης. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ἡγεμόνες οὗτοι ἐπέμειναν μᾶλλον ὄλων τῶν λοιπῶν βασιλέων τῆς Ἀσίας προστατεύοντες καὶ προάγοντες τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἀλλ' ἄρ' ἐξ ἑαυτοῦ καὶ πρώϊμώτερον καὶ εὐχερέστερον ὄλων τῶν λοιπῶν κατέστησαν λεία τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ἄτταλος Γ', ὁ ἐν ἔτει 138 διαδεχθεὶς τὸν θεῖον αὐτοῦ Ἄτταλον Β', ὄχι μόνον τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὸν πρὸς τὰ γράμματα ἔρωτα τῶν προκατόχων δὲν εἶχεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ μανιώδους ἀγριότητος παρεφέρετο. Φονεύσας δὲ τοὺς πλείστους συγγενεῖς, κατέλιπε διὰ διαθήκης τὸ κράτος εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 133 ἔτει. Καὶ τις μὲν τῶν ἐγχωρίων, Ἀριστόνικος ὀνομαζόμενος, «δοκῶν τοῦ γένους εἶναι τοῦ τῶν βασιλέων.» λέγει ὁ Στράβων, ἐπεχείρησεν, ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν ἀνασειούσαν τότε τὴν Ῥώμην ἐμφυλίαν τῶν Γράκχων στάσιν, νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν τῆς χώρας, ἀλλὰ τῷ 130 κατετροπώθη, τὸ δὲ Πέργαμον ἐκηρύχθη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ἡ δ' ἐπαρχία αὕτη ἔλαβεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα τῆς Ἀσίας, ὡς ἂν οἱ Ῥωμαῖοι ἤθελον ἔκτοτε νὰ διακηρύξωσιν ὅτι μέλλει ἐπὶ τέλους νὰ περιλάβῃ ἅπασαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ὑπερ καὶ ἐγένετο τῶντι βαθμηδόν.

Οἱ ἡγεμόνες τῆς Βιθυνίας κατέστησαν, ὡς εἶδομεν, πρὸ καιροῦ διὰ τοῦ ταπεινοῦ αὐτῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πολιτεύματος, ἀνάξιοι τοῦ βασιλικοῦ ὀνόματος. Κόλαξ τῶν ξένων ἐκείνων ὑπῆρξεν οὐ μόνον ὁ Προυσίας Α', ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Προυσίας Β' καὶ ὁ ἐγγονος Νικομήδης Β'. Ὁ δὲ τούτου υἱὸς Νικομήδης Γ' κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφάνη

συμπράττων μετὰ τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου Σ' τοῦ ἀναλαβόντος μακρὸν καὶ γενναῖον κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐγκαταλιπὼν αὐτὸν ἐπολιτεύθη ὅπως οἱ προκάτοχοι καὶ ἐκληροδότησεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 75.

Οἱ Ῥόδιοι οὔτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοσοῦτον ἴσχυσαν διὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῶν καὶ τῆς συνέσεως, ἐξέπεσαν τῆς ἀκμῆς ἐκείνης περὶ τοὺς χρόνους τούτους. Οἱ Ῥωμαῖοι μετεχειρίσθησαν μὲν αὐτοὺς ὡς συμμάχους εἰς τοὺς κατὰ τοῦ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας καὶ κατὰ τοῦ Ἀντιόχου Γ' πολέμους, ἔπειτα ὅμως ἐζήτησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταθλίψωσι καὶ νὰ ἐξασθενίσωσι τοὺς Ῥοδίους· ἐπὶ τούτῳ δὲ συνέδραμον τὴν Δῆλον, ἀνεκήρυξαν αὐτὴν λιμένα ἀτελεῖ καὶ ἐπέτυχον μετ' ὀλίγον τοῦ σκοποῦ, διότι ἡ μὲν Δῆλος κατέστη τὸ κυριώτερον ἐμπορεῖον τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οἱ δὲ Ῥόδιοι τοσοῦτον ἐζημιώθησαν, ὥστε τὰ τελωνιακὰ καὶ λιμενικὰ αὐτῶν εἰσοδήματα ἠλαττώθησαν ἐντὸς μικροῦ εἰς τὸ ἕκτον τῆς προτέρας πυσότητος. Ἐν τούτοις ἡ Ῥόδος ἐξηκολούθησεν, ὅπως καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ἀπολαμβάνουσα ἀνίσχυρόν τινα αὐτονομίαν, καὶ δὲν κατέστη ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ αὐτοκράτορος, κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Ἀλλὰ ὀνομαστότατον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὕρισκόμεθα ἀνεδείχθη ὁ Πόντος, διὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βασιλέως Μιθριδάτου Σ' (σελ. 294). Ὁ Μιθριδάτης Σ' διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ τῷ 124 π. Χ. ἀνήλικος ἔτι· διακριθεὶς δὲ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῆσωματικῇ καὶ ψυχικῇ ῥώμῃ καὶ ἐπιτηδειότητι, ἐμελέτησε πολλὰ καὶ μεγάλα, ἐπιτυχῶν καὶ περιστάσεις πρὸς τοῦτο δεξιᾶς. Τῶνόντι οἱ μὲν Ῥωμαῖοι ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ἦσαν τότε ἀδιαλείπτως περιπεπλεγμένοι εἰς ἐπικινδύνους πολέμους ἢ εἰς ἐμφυλίους στάσεις· τὸ δὲ συριακὸν κράτος εἶχε περιέλθει, διὰ τὰς περὶ ἀρχῆς ἐριδας τῶν ἡγεμόνων, εἰς πολλὴν ἀτονίαν· τὸ Πέργαμον, γενόμενον ἤδη ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, καὶ αἱ ὅλως ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐξήρηται ἡγεμονίαι τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, ἐπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῆς πλεονεξίας τῶν ἀκορέστων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ὑπαλλήλων τῆς κυριάρχου πόλεως. Ἡ Ἀρμενία, περὶ τοὺς χρόνους τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατατροπώσεως τοῦ Ἀντιόχου Γ', κατέστη ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ συριακοῦ βασιλείου καὶ ἤδη προέκυψαν ἐν αὐτῇ δύο κράτη, τὸ τῆς

μικρᾶς Ἀρμενίας, καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς κείμενον τῆς μεγάλης καὶ ἰδίως καλουμένης Ἀρμενίας· τὰ δύο ταῦτα κράτη οὐδεμίαν προέτεινον ἀξίωσιν ὡς πρὸς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἶχον ἐν τούτοις κοινὸν πρὸς Μιθριδάτην συμφέρον νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν πρόοδον τῶν Ῥωμαίων. Τελευταῖον αὐτὸ τοῦτο τὸ συμφέρον εἶχον καὶ οἱ Πάρθοι, οἵτινες, ὑπὸ τοὺς ἡγεμόνας αὐτῶν Ἀρσακίδας, εἶχον κυριαρχήσει πρὸ μικροῦ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τοῦ Ἰνδου. Ὅθεν ὁ Μιθριδάτης εὐλόγως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν συγκρότησιν νέας ἀσιανῆς αὐτοκρατορίας, διότι ἤξευρε νὰ ὠφεληθῇ ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἐφευρέσεων καὶ θεσμῶν καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ δώσῃ νέαν ψυχὴν εἰς τὴν βάρβαρον ἰσχὺν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Δὲν ἐπετέθη δὲ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἐζήτησε τὸ πρῶτόν νὰ καθυποτάξῃ ἅπαντα τὰ περὶ τὸν Εὐξείνιον πόντον κατοικοῦντα βάρβαρα ἔθνη καὶ ἀπάσας τὰς αὐτόθι ἰδρυθείσας ἑλληνικὰς ἀποικίας, ἵνα ἀπὸ τῆς κράσεως τῶν δύο τούτων στοιχείων συγκροτήσῃ δύναμιν μεγάλην. Οἱ παρὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου κατοικοῦντες Ἕλληνες, ἐπειδὴ ἔπασχον ἀνέκαθεν ἀπὸ τῶν ληστρικῶν ἔθνῶν τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας καὶ τοῦ Καυκάσου, ἀπεδέχθησαν προθύμως τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐξελληνισθέντος ποντικοῦ κράτους, ὥστε ὁ Μιθριδάτης, τῷ 111 π. Χ., προσέθηκεν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ κληρονομηθεῖσαν, ἐντὸς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χώραν, καὶ ἕτερον βασιλείον, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο μὲν ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων συνόρων τοῦ Πόντου, περὶ ἅπαντα τὸν Εὐξείνιον μέχρι τῆς Θράκης, ὠνομάσθη δὲ Βοσπόριον κράτος, ἀπὸ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου, παρ' ᾧ ἔκειντο αἱ δύο κύρια αὐτοῦ πόλεις, τὸ Παντικάπαιον καὶ ἡ Φαναγόρεια, ἀμφότεραι ἀποικίαι Ἑλληνικαὶ (σελ. 316 τοῦ πρώτου τόμου). Τοῦτο δὲ διαπράξας, ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον, ἵνα καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἀλλὰ τότε ἤρχισε μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Ῥώμης πόλεμος μακρὸς καὶ ἐναγώνιος, τοῦ ὁποίου μετέσχε καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ ὀγδῶ βιβλίῳ, καὶ ὅστις, μετὰ διαφόρους διακοπὰς, ἐπανστασεις καὶ περιπετειάς, ἐτελείωσεν ἐν ἔτει 66 διὰ τῆς εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν μεταβολῆς τοῦ Πόντου καὶ τῆς εἰς τὸ Βοσπόριον κράτος περιστολῆς τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ βασιλέων.

Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 67, κατέστη καὶ ἡ Κρήτη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν βιβλίῳ, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ πειρατικοῦ πολέμου. Τῷ δὲ 58, μίαν τῶν Κυπρίων μερῶν, δυσ-

ρεστηθεῖσα κατὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς νήσου ταύτης ἡγεμόνος ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Πτολεμαίων, προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ τὴν τῆς Κύπρου εἰς αὐτὸν ὑποδούλωσιν. Τελευταῖον καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἥτις, καὶ τοὶ ἐξηκολούθει ὑπὸ ἰδίους διατελοῦσα βασιλεῖς, πρὸ καιροῦ ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὰς θελήσεις τῆς Ῥώμης καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτῆς, τῷ 30 π. Χ., ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὑστάτου τῶν Πτολεμαίων, Πτολεμαίου ΙΒ' τοῦ Διονύσου, καὶ, κατόπιν τούτου, τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Κλεοπάτρας.

Τοιοιουτρόπως ἔπεσον ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἅπαντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὰ κράτη. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμὸς ἀπέβαλεν οὕτω κατὰ τὴν πρώτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν, ὁ ἐθνικὸς αὐτοῦ βίος δὲν κατεβλήθη ὑπὸ τῆς ξενικῆς ἐκείνης δυναστείας. Ἐὰν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης ἠττήθη πολλάκις ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων, ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας δὲν ἐπαυσε ἀναδεικνύμενος νικηφόρος εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων ἐξελληνισθείσας χώρας τῆς μικρῆς Ἀσίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ῥωμαϊσμός οὐδέποτε κατώρθωσε ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅτι εἶχε κατορθώσει ὁ ἑλληνισμὸς οὐδέποτε εἰσέδουσε μέχρι τῶν σπλάγγων τῶν λαῶν τούτων ἵνα μεταδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη, τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μόνη ἡ κυβέρνησις ὑπῆρξε λατινικὴ, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἐξελληνίσθη ἐπὶ τέλος, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἠγέρθη κατὰ μικρὸν κράτος ἕτερον, ἐντὸς τοῦ ὑποίου πάντες, νόμοι, ἄρχοντες, βασιλεῖς, καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ ὑπήκοοι, τὴν ἑλληνικὴν ἐλάλησαν γλῶσσαν.

Αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἀναβίωσις συνέβη πρὸ πάντων διότι ὁ μετ' ὀλίγον προκύψας εἰς μέσον χριστιανισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ὅπερ πάλιν ὁφείλεται κυρίως εἰς τὸ μέγα γεγονός τοῦ ὑποίου ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ παρηκολούθησαμεν τὰς περιπετείας, ἧτοι εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἀνατολήν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Διὰ τῶν κτισμάτων καὶ τῶν θεσμοθετημάτων τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπεκράτησεν ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ ὡς γλῶσσα τῆς κυβερνήσεως, τῶν γραμμάτων, τοῦ ἐμπορίου, ὅλων ἐν γένει τῶν ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων καὶ

νωνικῶν σχέσεων ὥστε παρεσκευάσθη τοιοῦτοτρόπως τὸ ὄργανον δι' οὗ μετ' οὐ πολὺ ἐκηρύχθη τὸ Εὐαγγέλιον, ἔγραψαν καὶ ἐλάλησαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἐνομοθέτησαν δὲ αἱ οἰκουμηνικαὶ σύνοδοι, τὸ ὄργανον ἐνὶ λόγῳ δι' οὗ ἀπεκαλύφθη, ἠρμηνεύθη καὶ ἐκανονίσθη τὸ θεόςδοτον τοῦ χριστιανισμοῦ θρήσκευμα. Πλὴν τούτου, διεδόθη εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὡς εἶδομεν, καὶ τὸ ἐλληνικὸν θρήσκευμα, καὶ συνεδύασθη μετὰ τοῦ ἐπιχωρίου, ἐντεῦθεν δὲ συνέβη συγκρίσεις τις καὶ ταύτισμός τῶν ἐλληνικῶν θεῶν μετὰ τῶν πατρίων θεῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Ἴσις λ. γ. ἐξωμοιώθη ὅτε μὲν πρὸς τὴν Δήμητραν, ὅτε δὲ πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, ἢ τὴν Ἀφροδίτην, ἢ τὴν Ἀθηναίαν, ἢ τὴν Ἐνυώ, ἢ τὴν Ἥραν· ὁ Σάραπις πάλιν παρεβλήθη πρὸς τὸν Δία, πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, πρὸς τὸν Ἥλιον, πρὸς τὸν Διόνυσον, καὶ ἄλλοι πρὸς ἄλλους. Ἐξ οὗ μέγα τι ἐπῆλθεν εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὰς συνειδήσεις ἀποτελεσμα, τοῦτο, ὅτι αἱ ποικίλαι τῶν θεοτήτων ἐκείνων ιδιότητες συνεκεντρώθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ὀλίγας τινὰς περὶ θεότητος ἀντιλήψεις. Οὕτω περὶ μὲν τῆς Ἰσιδος ἐρέθη ὅτι εἶναι ἡ μήτηρ τῶν πραγμάτων, ἡ δέσποινα τῶν στοιχείων, ἡ πρώτη τῶν χρόνων θυγάτηρ, ἡ ὑπερτάτη τῶν θεῶν, ἡ βασιλις τοῦ Ἄδου, ἡ πρώτη τῶν οὐρανίων, τὸ μονόμορφον ἀρχέτυπον τῶν θεῶν, θεότης μία μὲν καὶ μόνη, ἄλλ' ὑπὸ διάφορα σχήματα καὶ ὀνόματα καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους ἀπανταχοῦ γῆς λατρευομένη. Περὶ δὲ τοῦ Σαράπιδος, ὃν εἶδομεν ἐπίσης πρὸς ποικίλους ἐλληνικοὺς θεοὺς ταύτισθέντα, ἐπρεσβεύθη, ὅτι κεφαλὴ μὲν αὐτοῦ εἶναι ὁ οὐρανός, σὰρξ δὲ ἡ θάλασσα, πόδες δὲ ἡ γῆ, ὀφθαλμός δὲ ὁ ἥλιος· ὥστε διὰ τῆς συνθέσεως ταύτης ἤρχισαν νὰ ἀφανίζωνται αἱ μερικαὶ καὶ τοπικαὶ τῶν θεοτήτων ιδιότητες καὶ νὰ συνοικειῶνται πρὸς γενικωτέραν τινὰ τῆς θεότητος ἀντίληψιν.

Καὶ λέγοντες ὅτι ταῦτα τὰ θαυμάσια παρήγαγεν ὁ ἐλληνισμός, δὲν ὑπονοοῦμεν ὅτι καὶ παρήγαγε τὸν χριστιανισμόν. Ἡ μὲν ἀποκαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἀλήθεια εἶναι ἔργον ὑπεράνθρωπον, ὁ δὲ διαδοθεὶς κατὰ τὴν Ἀνατολήν ἐλληνισμός, διὰ τῆς θρησκευτικῆς συγχωνεύσεως καὶ συνθέσεως, ἣν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπήγαγεν, ὑπεδοήθησεν ἀπλῶς τὸ ἔργον τῆς θείας Προνοίας, παρασκευάσας τὰ πλήθη εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ τὴν κατάληψιν τοῦ μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου κηρυχθέντος ἑνὸς καὶ μόνοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ προηγῆθη ἡ τοῦ ἐλληνισμοῦ διάδοσις. Δὲν ἀρνούμεθα βεβαίως τὴν μεγα-

λοφύϊαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν ἐπιμονὴν τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι ἐξεπλήρωσαν προδήλως ἐντολὴν ἄνωθεν αὐτοῖς τεταγμένην, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἄλλως ἅπασαι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου δράματος αὐτὴ περιπέτεια. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀποθνήσκει προσχεδιάσας μᾶλλον ἢ ἐπιτελέσας τὸ βούλευμα αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ ἄμ. ἐπέρχεται δεινοτάτη πραγμάτων, προσώπων, χωρῶν, συμφερόντων, περιστάσεων, ἀναστάσις καὶ σύγκρουσις. Οὐδὲν ἥττον καὶ ἀνά μέσον ἀπάσης τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἀνωμαλίας, τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν παύει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διεξαγόμενον. Ἡ Εὐρώπη χωρίζεται ἀπὸ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἡ Μακεδονία διατελεῖ εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῆς δημιουργηθέντα κράτη. Αὐτὰ ταῦτα τὰ κράτη ἀντιπαρτάσσονται κατ' ἀλλήλων· οἱ Πτολεμαῖοι πολεμοῦσι τοὺς Σελευκίδας, οἱ δὲ Σελευκίται, τοὺς δυνάστας τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τινὲς τῶν δυναστῶν τούτων οὐδὲ ἑλληνικῆς καταγωγῆς εἶναι, ἀλλὰ βαρβάρου καὶ ἰθαγενοῦς. Τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου φαίνεται καταλυθὲν. Ἄλλ' ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ ναυαγίῳ ἐξακολουθεῖ ἐπιπλέουσα, ἐπιμένει θριαμβεύουσα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις δυνάσταις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἰδέα τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ διαδόσεως. Πῶς ἄρα νὰ μὴ ἴδῃ τις τὸν δάκτυλον τῆς Προνοίας ἐν ταῖς περιπετείαις ταύταις, καὶ μάλιστα ὅταν ἀποβλέψῃ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν;

Φαντασθῶμεν τῶνόντι, ἄνευ τῆς ἐγκαίρου ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ διαδόσεως, οἷος ἤθελεν ἀπαντήσῃ δυσχερείας ἢ τοῦ χριστιανισμοῦ διάδοσις! Τὸ Εὐαγγέλιον ἤθελε κηρυχθῆ εἰς τὴν ἑβραϊκὴν οὐ μόνον δὲ ἢ ἑβραϊκὴ ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκτὸς τῆς Ἰουδαίας· ἀλλ' εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὴν Ἑλλάδα, ποικίλαι ἐπεκράτου ἐπιχώρια διάλεκτοι, εἰς ἃς ἔδει νὰ μεταφρασθῇ τοσαυτάκις ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἔρκει. Τὸ Εὐαγγέλιον ἔχρηζεν οὐ μόνον κηρύγματος ἀλλὰ καὶ ἐρμηνείας· ἔχρηζε γλώσσης ἐπιτηδείας νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας καὶ ἐννοίας τοῦ νέου θρησκευματος, γλώσσης τελειοτάτης, τεχνικωτάτης, φιλολογικωτάτης, ἧς ἄνευ δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἤθελε κατορθωθῆ ἢ τοσοῦτον θαυμασία αὐτοῦ ἐπικράτησις· ὥστε ἡ τοῦ ἑλληνισμοῦ διάδοσις δὲν παρεσκεύασε μόνον εἰς τὸ νέον θρησκεῦμα τὴν ἀπαραίτητον πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἐνότητα γλώσ-

σας. ἀλλὰ παρέσχεν αὐτῷ καὶ τὸ τελειότατον τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων ἀφ' ὅσα ποτὲ ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἴσως εἶπη τις ὅτι ὁ βραδύτερον ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ῥωμαϊσμός ἤθελεν ἀναπληρῶσαι κατὰ τοῦτο τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔργον. Ἀλλὰ, καθὼς παρατηρήσαμεν ἤδη, ὁ ῥωμαϊσμός οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ μεταδώσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ εἰς τὰς χώρας ταύτας. Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἀπέτυχε διότι δὲν εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τὰ ἰθαγενῆ στοιχεῖα, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατισχύσασαν ἤδη αὐτῶν ἀκαταγώνιστον τοῦ ἑλληνισμοῦ δύναμιν καὶ ὅτι ἄνευ τούτου ἤθελεν ἐπικρατήσῃ τῶν ἄλλων γλωσσῶν καὶ τῶν ἐθνοτήτων τῆς Ἀνατολῆς, μὴ λησμονήσωμεν πρῶτον ὅσον βραδέως ἐπεξέτεινεν ἡ Ῥώμη τὴν ἰουδαϊκὴν αὐτῆς κυριαρχίαν μέχρι τῆς Ἀσίας. Ἐὰν ἐγχειρήθησαν 3 ἑκατονταετηρίδες ἵνα παραχθῶσιν οἱ καρποὶ τῆς ἐγκεντρίσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων γενομένης, ὁ ἐπὶ τῆς κηρύξεως σχεδὸν τοῦ Εὐαγγελίου καταλαβὼν τὴν Ἀσίαν λατινισμός δὲν ἤθελε βεβαίως ἀπαιτήσῃ ὀλιγώτερον πρὸς τὸν ἐνοφθαλμισμὸν αὐτοῦ χρόνον. Ἔτις δὲ ἤθελεν ἀποβῆ ἓν τῷ μεταξύ ἢ τοῦ χριστιανισμοῦ τύχη; Καὶ ἔπειτα ὅσον οἰκτρὰ δὲν ἤθελε καταντήσῃ διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ τοιαύτη τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσις. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διεσώθη, τούλάχιστον δὲν διέσωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀξίαν εἰμὴ διὰ τῆς μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας. Ἀλλ' ἐὰν ὑπῆρέτησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, πολλαπλασίονα ἀπῆλαυσε παρ' αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς διακονίας ἐκείνης, τὴν ἀνταμοιβήν διότι δι' αὐτοῦ ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι καὶ δι' αὐτοῦ ἰδίως ἀνεκαινίσθη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις. Μέγα λοιπὸν καὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς θαυματουργηθὲν μᾶλλον ἢ ὑπὸ ἀνθρώπων διαπραχθὲν γεγονός ἐστὶν ἡ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν διάδοσις μέγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίαν μέγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος τύχην, διότι ἅπαντα ἡμῶν ἢ μετέπειτα κοινωνικῆ, ἠθικῆ, διανοητικῆ κατὰστασις, τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐστὶν ἀπόρροια. Τούτου δ' ἕνεκα ἐξεθέσαμεν ὅπως οὖν λεπτομερῶς ἐνταῦθα τὰς ποικίλας αὐτοῦ περιπετείας.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

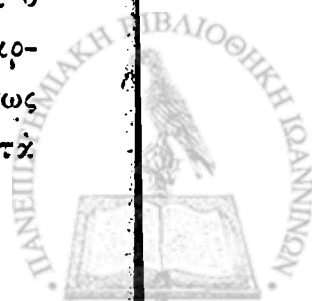
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας.

Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ πρόκειται νὰ διεξέλθωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ξενικὴν κυριαρχίαν εἰς ἣν ὑπέκυψε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Συνήθως τὰ ἔθνη τῶν ὑποίων παύσῃ ἢ πολιτικὴ αὐτονομία, ὑπολαμβάνονται ὡς μὴ ἔχοντα ἱστορίαν. Ὅχι διότι ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι τὸ μόνον τῆς ἱστορίας ἀντικείμενον, ἀλλὰ διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκλιπόντος τοῦ πολιτικοῦ βίου, μαραίνεται καὶ ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ διανοητικὸς. Τοιοῦτό τι δὲν συνέβη ποτὲ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἰδίως δὲν συνέβη ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταπλάσωσιν ἡμᾶς κατὰ τὸ ἑαυτῶν ὁμοίωμα, καὶ οὐδ' αὐτοὺς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν θεσμοὺς καθ' ὅλοκληρίαν ἐξηφάνισαν. Καθὼς ὁ ποταμὸς τῆς Θεσσαλίας Τιταρήσιος περὶ οὗ ὁ ποιητὴς ἐν τῷ Β τῆς Ἰλιάδος λέγει·

ὅς ῥ' ἐς Πηνεῖον προΐει καλίρρον ὕδωρ,
οὐδ' ὄγε Πηνεῖῳ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ,
ἀλλὰ τέ μιν καθύπερθεν ἐπιρρέει ἤϊτ' ἔλαιον.

οὕτως ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία δὲν ἴσχυσε ν' ἀναμιχθῇ μετὰ τοῦ ἀργυροδίνου Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν παρέμεινεν ἀναλλοίωτον. Ἐννοοῦμεν μόνον ὅτι δὲν ἐξελατινίσθη. Ἀλλὰς ὁμῶς ἀλλοιώσεις ἔπαθε πολλάς. Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται ἤρχισαν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ βίου. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς προσέλαβε νέαν ζωὴν διὰ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ· καὶ ἅμα ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, τὸ ἔθνος προσεκτῆσατο διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ θεῖαν ὄντως οἰκονομίαν, γέας πάλιν ἠθικὰς δυνάμεις τοσοῦτον ἰσχυράς, ὥστε μετὰ

τρεις ἑκατονταετηρίδας αὐτὴ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ αὐτῇ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀνατολῆς.

Εἶδόμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ πῶς καὶ πότε τὰ διάφορα τοῦ ἑλληνισμοῦ τμήματα ἀπέβαλον τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἄλλ' ἡ Ῥώμη, δὲν ἐνήσκει πάντοτε ὁμοιομόρφως τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. Συνήθως αἱ κατακτηθεῖσαι χῶραι ἐδιοικούντο ὡς ἐπαρχίαι. Ἀηλαδὴ εἰς ἑκάστην αὐτῶν ἐπέμπετο κατ' ἔτος ἀνώτατος ἐπίτροπος τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι «στρατηγόν» ἢ «ἀνθύπατον.» Ὁ ἀνθύπατος εἶχε παρ' ἑαυτῷ, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, ἓνα ἢ πλειότερους βοηθοὺς καλουμένους «παρέδρους» ἢ «πρεσβευτάς» καὶ πλὴν τούτων, «ταμίαν,» πρὸς καταλογισμὸν καὶ εἰσπραξίν τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὸν προσωπικὸν φόρον καὶ εἰς τὸν ἐγγειον, τὸν εἰσπραττόμενον ἢ εἰς χρήματα, ἢ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατείχοντο πρὸς τούτοις διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς δὲ τὸν ἐπαρχιακὸν τοῦτον τῆς διοικήσεως τύπον καθυπεβλήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αἱ πλείσταί τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως ἡ Μακεδονία, ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Αἴγυπτος· ὅχι ὅμως καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς καὶ ἡ Ρόδος. Καὶ πῶς μὲν εἶχεν ἡ Ρόδος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐξετέθη ἡδὴ (σελ. 372)· ἐνταῦθα δὲ θέλομεν κατ' ἀρχὰς ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα.

Εἶπομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μομμίου ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἐν ἔτει 145 πρὸ Χριστοῦ· διότι τοῦτο συνήθως λέγουσιν οἱ ἱστορικοί. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐκτίμησις δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀκριβῆς. Ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς Ῥώμης ὅχι πρὸς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Βοιωτοὺς, Ἡρακλεώτας, Βύβοεις, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπολέμησαν τότε πρὸς τοὺς Ῥωμαίους· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας ἐκανονίσθησαν πρότερον, οἷδ' ἐτροποποιήθησαν κατὰ τὸ 145 ἔτος, ὅτε τινὲς μὲν οὐδ' ὄλως μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, τινὲς δὲ, ὡς ἡ Σπάρτη, ἦσαν καὶ σύμμαχοι τῆς Ῥώμης. Πρῶτοι ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων οἱ Ἀχαρνᾶνες, τῷ 197 (σελ. 351), καὶ ἔπειτα τῷ 189, οἱ Αἰτωλοὶ (σελ. 355)· ἀλλ' ἐκἄτεροι παρέβαιναν αὐτόνομοι, δι'

ὃ οὐδὲ δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ λογισθῶσιν ὡς ὑποκύψαντες εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἐπιτὴ συνθήκῃ περὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν δὲν σώζεται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν ἀλλὰ ἐξ ἔτη πρὸ τῆς Κορίνθου ἀλώσεως βλέπομεν τὴν ῥωμαϊκὴν βουλὴν κρίνουσαν τὴν πρὸς τοὺς Ὀρωπίους διαγωγὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιβάλλουσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ζημίαν 500 ταλάντων, τὴν ὁποίαν ἔπειτα ἔμετρίασεν εἰς 100· ὃ ἐστὶν ἀσκοῦσαν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας δικαιοῦματα ἂν ὄχι κυριάρχου τοῦλάχιστον παντοδυνάμου διαιτητοῦ. Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἔτη 188 καὶ 166, ἡ βουλὴ διὰ συγκλητικῶν ἐπὶ τόπου πεμφθέντων ὤρισε «Λακεδαιμονίοις καὶ Ἀχαιοῖς τὰ δίκαια,» ἐξ οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνάγεται ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἀπελαμβάνον ἐκτοτε πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Δεύτερον, ἡ κοινῶς ἄλλοτε καὶ παρὰ τινῶν μέχρι τῆς σήμερον πρεσβευομένη δοξασία ὅτι τῷ 145 ἡ Ἑλλάς κατέστη ἐπαρχία ῥωμαϊκή, εἶναι ἀνυπόστατος, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτατα μόνον ἐνταῦθα παραθέτομεν ἐπιχειρήματα. Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ προομιῶ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος, διηγούμενος τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐπιφανοῦς Ῥωμαίου Λουκούλλου διάσωσιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Χαιρωνείας ἀπὸ συκοφαντίας τινὸς τῶν γειτόνων Ὀρχομενίων, ἐπιφέρει, ὅτι ἡ περὶ τούτου κρίσις «ἦν ἐπὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας, οὕτω γὰρ ἐς τὴν Ἑλλάδα Ῥωμαῖοι στρατηγοὺς διεπέμποντο.» Καὶ ἐπειδὴ ὁ Λούκουλλος ἤκμασε περὶ τὸ 60 πρὸ Χριστοῦ ἔτος, ἔπεται ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ὁ πρῶτος τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἄρχος, ἦτοι ἡ κατ' ἔτος τακτικὴ ἀποστολὴ στρατηγοῦ ἢ ἀνθυπάτου, δὲν ἐξεπληρώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οὐδὲ φέρων τακτικὸν ἐπλήρωσεν αὕτη ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον. Ὅχι μόνον αἱ ἐκτακτοὶ προρολογίαι αἱ ἐπιβληθεῖσαι τῷ 145 εἰς τινὰς ἑλληνικὰς πόλεις, μετ' ὀλίγον ἀνεκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰι τῶν διαφόρων πολιτειῶν αἱ σύνοδοι ἤρχισαν πάλιν νὰ συγκροτῶνται, ἡ δὲ Ἑλλάς ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο φόρου ἀτελής, ὥστε πᾶσα ὑπὸ Ῥωμαίου παραβίασις τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐλογίζετο ὡς κατὰχρησις καὶ ὡς τοιαύτη ἐστηλιτεύετο. Ὁ μέγας Ῥωμαῖος Ἰούλιος Καῖσαρ, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἀφ' ἧς κατεκτήθη ἡ Ἑλλάς, κατηγορεῖ, ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν περὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πραγματειῶν αὐτοῦ, τὸν ἀντίπαλον Πομπήϊον, ὅτι εἰσέπραξε χρήματα ἀπὸ

τῶν μὴ ὑποτελῶν φόρου Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ σύγχρονος ἐκείνου περιώνυμος ῥήτωρ Κικέρων, εἰς τὸν κατὰ Πίσωνος λόγον, ἐλέγχει αὐτὸν, ὅτι, διορισθεὶς ἀνθύπατος Μακεδονίας, ὑπερέβη καταχρηστικῶς τὰ ὄρια τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐπέβαλε χεῖρα εἰς ἔθνη ἐλεύθερα, τὴν Ἀχαιῶν, τὴν Θεσσαλίαν, τὰς Ἀθήνας, πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ὡσαύτως ὁ Κωνσταντινουπολίτης Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς, ἐν τῷ χρονικῷ αὐτοῦ, λέγει, ὅτι ὁ Μόμμιος, τιμωρήσας τοὺς Κορινθίους ὡς πρωταιτίους τοῦ ἀχαιικοῦ πολέμου, ἀφῆκε πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας αὐτονόμους καὶ ἐλευθέρους. Ὁ Ζωναρᾶς ἔγραψε μὲν κατὰ τὴν 12 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ λογίζεται ἀξιόπιστος, καθὸ ἀντλήσας ἀπὸ πηγῶν ἀρχαιοτέρων, μὴ σωζομένων. Πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἢ μὲν πολιτικὴ δικαιοσύνη ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς, ἢ δὲ ποινικὴ διεξήγετο ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου. Ἀλλὰ ὁ χρόνος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς μαρτυρίαν ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ αὐτὴ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη, ἦτο, ὡς πάλαι ποτὲ, εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Διότι ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἐν τῷ αὐτῷ προοιμίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, μαυθάνομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λουκούλλου, ὁ Χαιρωνεὺς Δάμων κατέστη ἔνοχος φόρου Ῥωμαίου ἡγεμόνος καὶ ὄχι ὀλίγων περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν, εὐρισκομένων τότε προσωρινῶς ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου. Ἡ δὲ τῶν Χαιρωνέων βουλὴ ἐπιληφθεῖσα ἀμέσως τῆς δίκης ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἀππιανὸς ἱστορῶν, εἰς τὴν περὶ Μιθριδάτου πραγματείαν, τὴν ἐν ἔτει 185 πρὸ Χριστοῦ περίφημον συνδιάλεξιν τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Σύλλα μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τοῦ Πόντου, παρίστησιν, ἐν κεφαλαίῳ 58, τὸν πρῶτον λέγοντα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν δεύτερον «σφετερισάμενος δ' ἀπάντων (τῶν ἐν Ἀσίᾳ) τὰ χρήματα, ἕς τὴν Εὐρώπην ἐπέρας μεγάλοις στρατοῖς ἡμῶν ἀπειπόντων ἅπασιν τῆς Ἀσίας βασιλεῦσι, τῆς Εὐρώπης μὴδὲ ἐπιβαίνειν. Διαπλεύσας δὲ, Μακεδονίαν τε ἡμετέραν οὔσαν ἐπέτρεχες καὶ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν ἀφηροῦ.» Ἐνταῦθα ὁ Σύλλας αὐτὸς ὑποδεικνύει ἄλλως ἔχουσαν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τὴν Μακεδονίαν ὡς πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλως τὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζων τὴν μὲν, οὔσαν ἐπαρχίαν, ἡμετέραν, τὴν δὲ, μὴ οὔσαν τοιαύτην, ἐλευθέραν. Καὶ ἐξακολουθεῖ διευκρινῶν ἔτι μᾶλλον τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως ταύτης. «Οὐ πρὶν τε ἤρξω μετανοεῖν, ἢ Μακεδονίαν μὲν με ἀνασώσασθαι, τὴν δὲ Ἑλλάδα τῆς

σῆς ἐκλύσαι βίας.» λέγει δηλαδὴ ὅτι τὴν μὲν Μακεδονίαν ἀνέκτησεν. ἀποκαταστήσας καὶ πάλιν κτῆμα τῆς Ῥώμης, τὴν δὲ Ἑλλάδα ἀπλῶς ἀπήλλαξε τῆς δυναστείας τοῦ Μιθριδάτου.

Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν δὲν ἦτο τότε ἐτι ἐπαρχία Ῥωμαϊκή. ἀλλ' ἀπατέλει ὁμάδα πολιτειῶν αὐτονόμων καὶ ἐλευθέρων ἤτοι ἀπηλλαγμένων τακτικῶ φόρου, αἵτινες ὁμῶς, καλούμεναι σύμμαχοι, διατέλουν, δυνάμει ῥητῶν πολλάκις συνθηκῶν, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐπιτήρησιν καὶ προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς. Αὕτη, εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς γείτονος Μακεδονίας, ἐρρυθμίζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτειῶν τούτων συμβαινούσας διαφορὰς καὶ ἐπροστάτευε τὴν χώραν κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδρομῆς, προπαρασκευάζουσα οὕτως αὐτὴν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ ὑποδούλωσιν. Τὸν βαθμιαῖον τούτον τρόπον τῆς κατακτῆσεως μετεχειρίζετο πολλάκις ἡ δορικτήτωρ ἐκείνη πόλις, ὡς παρατήρησεν ἤδη ὁ Μοντέσκιος. Κατατροπώσασα, λέγει, λαὸν τινα, κατ' ἀρχὰς περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ τὸν ἐξασθενίσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ συνθήκας αἵτινες ὑπέσχεσθαι ἀνεπαισθητῶς τὰς περιλιπομένας αὐτοῦ δυνάμεις. Ἐὰν τυχὸν ἔπειτα οὗτος ἐξηγείρετο, ἐταπείνωνεν αὐτὸν ἐτι μᾶλλον ὥστε ὁ λαὸς οὗτος ἀπέβαινεν ὑπήκοος χωρὶς νὰ ἦναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ πότε τοῦτο συνέβη. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ἱστορικοῦ εἶναι ὀρθοτάτη μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ἡ Ῥώμη, καθὼς εἶδομεν, ἤσκησεν ὡς πρὸς αὐτὴν κυριαρχικὰ δικαιώματα ἐτι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, καὶ τοι τῆς Ἑλλάδος θεωρουμένης τότε ὁμολογουμένως ἐλευθέρως καὶ αὐτονόμου· οὕτω δ' ἐξηκολούθησε πολιτευομένη ἡ Ῥωμαϊκὴ βουλή καὶ μετὰ τὴν ἀλωσιν, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἡ Ἑλλάς ἐξηκολούθει νὰ λέγεται πάντοτε ἐλευθέρως καὶ αὐτόνομος. Ἡ μόνη μεταξὺ τῶν δύο περιόδων διαφορὰ εἶναι, ὅτι, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταπαύει ἐν Ἑλλάδι· καὶ τοῦτο δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς τὴν κοινὴν ἀξιῶσιν, ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἡ Ἑλλάς ὑπέκυψεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Νὰ μὲν ἐπαρχία δὲν ἐγένεν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, περὶ τὸ 30 πρὸ Χριστοῦ ἔτος. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως, διατελεῖ οὕσα ἀπλοῦν ὄρουφόρημα, ἤτοι κωφὸν τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πρόσωπον· καὶ δίδει μὲν εἰς ἐτι ἐκ διαλειμμάτων σημεῖα τινα ζωῆς, ἀλλὰ ζωῆς ἀκαριχίας.

ἦτις εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελεῖ εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ ἐκνευρισμένου τούτου σώματος.

Κατ' ἀρχὰς ἐν διαστήματι ἐξήκοντα περίπου ἐτῶν μετὰ τὸ 145 πρὸ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀξιόλογον πολιτικὸν γεγονός ἀναφέρεται ἐν Ἑλλάδι. Ἐν γένει ἡ χώρα φαίνεται ἀνακύψασα ὑποχωρῶν ὑλικῶς ἰδίως διὰ τὴν κατὰ πρῶτον τῶν ἐμφυλίων στάσεων καὶ πολέμων. Τὴν δὲ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἀνεπλήρωσε μέχρι τινὸς ἢ τότε τῆς νήσου Δῆλου ἀκμὴ, ἣτις ἐνθυμίζει τὰς περιστάσεις δι' ἃς τοσοῦτον ἠὲδοκίμησεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἡ νήσος Σῦρος. Διότι, καθὼς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τελευταίας ἡμῶν ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἐρήμωσιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων τῆς μεσογείου καὶ πολλῶν νήσων, ἐβιάσθη τὸ ἐμπόριον νὰ καταφυγῇ εἰς τοὺς βράχους τῆς Σύρου καὶ ν' ἀνεγείρῃ ἐκεῖ τὴν νῦν ἀκμάζουσαν Ἐρμούπολιν, οὕτω μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, οἱ ἔμποροι μετεχώρησαν εἰς τὴν γείτονα τῆς Σύρου, νῦν δὲ ἔρημον Δῆλον. Ἡ Δῆλος (297 τοῦ πρώτου τόμου) ἦτο καὶ πρὸ τούτου ἐνδοξος διὰ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ Ἀητῶν καὶ τὰς πανηγύρεις, αἵτινες εἰ καὶ μὴ εἶχον τὸ πρόπαλαι ἀξίωμα, ἐξηκολούθουν ὅμως τελούμεναι ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν περιοικίδων κυκλάδων νήσων ἀλλὰ, κατὰ τὸν Στράβωνα «ἐτι μᾶλλον ἠὔξησεν αὐτὴν καταστραφεῖσα ὑπὸ Ῥωμαίων Κόρινθος. Ἐκεῖσε γὰρ μετεχώρησαν οἱ ἔμποροι, καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἱεροῦ προκαλουμένης αὐτοῦς, καὶ τῆς εὐκαιρίας τοῦ λιμένος· ἐν καλῷ γὰρ κεῖται τοῖς ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν πλέουσιν· ἢ τε πανηγυρις ἐμπορικὸν τι πρᾶγμα ἐστὶ, καὶ συνήθεις ἦσαν αὐτῇ Ῥωμαῖοι τῶν ἄλλων μάλιστα, καὶ ὅτε συνειστήκει ἡ Κόρινθος. Ἀθηναῖοί τε λαβόντες τὴν νήσον (σελ. 360) καὶ τῶν ἱερῶν ἅμα καὶ τῶν ἐμπόρων ἐπεμελοῦντο ἰκανῶς.» Ἄλλ' ὅ,τι μάλιστα συνεσώρευσεν εἰς αὐτὴν πολὺν πλοῦτον, εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπερβολικῶς ἀναπτυχθὲν ἐμπόριον τῶν δούλων, τὸ μὲν διότι ἡ πραγματεία κατέστη περιζήτητος παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, οἵτινες ἐπλούτησαν παραλαβόντες τοὺς θησαυροὺς τῆς Καρχηδόνος καὶ τῆς Κορίνθου, τὸ δὲ διότι οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας, περὶ ὧν πλείω κατατωτέρω, εὐρίσκοντες ἐπικερδέστατην τὴν τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγὴν, εἰς ταύτην κυρίως ἐνησχολοῦντο. Κέντρον δὲ πάσης ταύτης τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ἦτο ἡ Δῆλος, ἐμπορεῖον «μέγα

καὶ πολυχρήματον,» ὥστε καὶ παροιμία ἐκ τούτου ἐγένετο «ἔμπορε κατὰ πλευσον, ἐξελοῦ, πάντα πέπραται.»

Ἄλλ' ἡ ἀκμὴ αὕτη τῆς Δήλου δὲν διήρκεσε πολὺ, κατεστράφη δὲ ἔνεκα τῶν ἐπισυμβάντων μιθριδατικῶν πολέμων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν (σελ. 372—373) νὰ ἐκθέσωμεν ὁποῖός τις ἦτο ὁ τοῦ Πόντου βασιλεὺς Μιθριδάτης Γ', καὶ ὅποσα διέπραξε μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπεχείρησε τὸν μακρὸν καὶ ἐναγώνιον πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πόλεμον, εἰς ὃν προϊόντος τοῦ χρόνου περιεπλάκη καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Αἱ περιπέτειαι τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισαν ἐν ἔτει 107, ὅτε ὁ μεγαλεπήβολος ἐκείνος βασιλεὺς, ἀποφασίσας νὰ καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐκυριεύσει μέρος τῆς Παφλαγονίας, τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι, δόντες ἄλλοτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Μιθριδάτου τοῦ Γ', εἶχον πάλιν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ ποντικοῦ κράτους· ἔπειτα δὲ οὗτος, περὶ τὸ 94, ἀφροῦ ἐφόνευσε τρεῖς ἀλληλοδιαδόχους βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας, τὸν Ζ', τὸν Η', καὶ τὸν Θ' Ἀριαράθην, καταλαμβάνει καὶ ταύτην τὴν χώραν. Τότε ἐπεμύοντων τῶν Ῥωμαίων, ὁ Μιθριδάτης, ἐνδούς ἐπὶ μικρὸν παραχωρεῖ τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλ' αὐθις μετ' ὀλίγον, ἰδὼν αὐτοὺς ἀπασχοληθέντας εἰς τὸν δεινὸν ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν καλούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ῥωμαϊκῇ «συμμαχικὸν πόλεμον,» καὶ παραλαβὼν συμπράκτορα Τιγράνην Β' τὸν βασιλέα μὲν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐπὶ θυγατρὶ δὲ γαμβρὸν αὐτοῦ, κυριεύει, περὶ τὸ 89, οὐ μόνον τὴν Καππαδοκίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ τὴν Βιθυνίαν, καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατατροπώνει τοὺς κατ' αὐτοῦ πεμφθέντας Ῥωμαίους στρατηγούς, καὶ τότε ἀποφασίζει νὰ μεταβιβάσῃ τὴν πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα προσβάλῃ τὴν Ῥώμην ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἐστία, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο ὡς γέφυραν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ πᾶσαν τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησον. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέλαβε τὰς νήσους, πλὴν τῆς Ρόδου, τὴν ὁποίαν εἰς μάτην ἐπολιόρησεν· ἐνήργησε τὴν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ σφαγὴν ὄλων τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ὅσοι εὕρισκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμψε διαφόρους στρατοὺς εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν, εἰς Θεσσαλίαν, καὶ μάλιστα εἰς Ἀττικὴν.

Δὲν νομίζομεν, ὡς τινες ἤξιώσαν, ὅτι ὁ Μιθριδάτης ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τὸν πολὺν ὑπὲρ ἐλευθερίας ζῆλον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἤλπισε νὰ λάβῃ

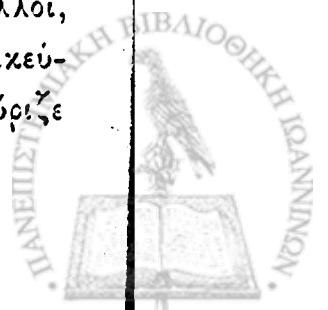

παρ' αὐτῆς εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἐκ τῶν ἐγκρίτων Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ μὲν ἐνόμιζον ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, οἱ δὲ ἐφρόνουσι ὅτι καὶ ἂν ὑπερισχύσῃ ὁ Μιθριδάτης, θέλουσιν ἀπλῶς μεταβάλλει δεσπότην, καὶ ἄλλοι, ἀρκούμενοι ὑπὸς δὴποτε εἰς τὰ ἀγαθὰ ὅσα παρεῖχεν αὐτοῖς ἢ ὑφισταμένη εἰρήνη, δὲν ἤθελον ἐν γένει τὴν μετακίνησιν τῶν καθεστώτων. Ὀλίγοι δὲ μόνον ἐκ τῶν ἐπισήμων πολιτῶν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀρχαίου τῆς πατρίδος ἀξιώματος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἠδύνατο νὰ παρασύρωσι, καθὼς καὶ παρέσυραν τῶντι τὸν δῆμον, ὅστις, μὴ ἔχων τί νὰ ἀπολέσῃ, εὐκόλως ἐπεχειρεῖ πάντα νεωτερισμόν. Ἄλλ' ὁ δῆμος ἐκεῖνος πρὸ καιροῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀπόλεμος καὶ ἀνεπιτήδειος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς θυσίας ὅσας ἀπαιτεῖ πᾶς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ Ἀττικῇ συνέβησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη γεγονότα τινὰ ἐπενεγκόντα εἰς αὐτὴν καὶ συμφοράς ὄχι μικράς. Τὰ δυστυχήματα ταῦτα ἦσαν δύο δουρικαὶ στάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 134 καὶ 131 ἔτους, ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ 104 καὶ 101, ἀμφοτέραι δὲ ὑπῆρξαν σύγχρονοι τῶν δύο μεγάλων δουρικῶν στάσεων αἵτινες τότε συνετάρσαν τὴν Σικελίαν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ γενομένων τούτων κινήματων δὲν ἀπέβη σπουδαῖον· οἱ ἀποστήσαντες δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τοὺς χιλίους, τὸ δὲ κακὸν ἐξετάθη μὲν καὶ εἰς Δῆλον καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἀλλὰ διὰ ταχείας καὶ αὐστηρᾶς κολάσεως περιεστάλη ἀπανταχοῦ. Τὸ δεύτερον ὅμως λέγεται πολὺ δεινότερον, διότι τότε πολλαὶ μυριάδες τῶν οἰκετῶν ὅσοι δεδεμένοι εἰργάζοντο τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, φονεύσαντες τοὺς ἐπὶ τῶν μετάλλων φύλακας, κατέλαβον τὴν ἐπὶ Σουνίῳ ἀκρόπολιν καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξεπόρθησαν τὴν Ἀττικὴν. Ὡστε ἡ γῶρα ἔπαθε πολλὴν ἐκ τούτου ζημίαν, ὁ δὲ Μιθριδάτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἀξιόλογον συνδρομὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων, οὕτως ἐχόντων ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς πιθανώτατα διότι οὐδαμοῦ ἄλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νὰ εὖρη φρούριον ἀσφαλέστερον καὶ ὀρμητήριον προσφιέστερον ἢ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ, πόλεις, αἵτινες ἔσωζον τὰ δυσπόρθητα αὐτῶν τείχη, ἐνῶ τὰ τείχη τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων εἶχον καταλυθῆ πρὸ 60 ἐτῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας θαλάσσης τῆς ὁποίας ἐκράτει ἤδη ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου. Ἄλλως τε ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τῆς τε συμμα-

χίας ταύτης καὶ τῶν διαπραγματεύσεων ὅσαι προηγήθησαν αὐτῆς μαρτυροῦσι τὴν θλιβερωτάτην ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν εἶχεν ἤδη πάθει ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Τὰς περὶ τοῦτου λεπτομερείας μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Σύλλα, παρὰ τοῦ Ἀππιανοῦ, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸν ὁποῖον μὴ σωζόμενον, παρὰτίθησιν ὁ ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ἀκμάσας Ἀθήναιος ὁ ἐκ Ναυκράτιδος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις, συγγράψας πόνημα ἐπιγραφόμενον «Δειπνοσοφισταί» καὶ συγκείμενον ἐκ βιβλίων 15, περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς ἐκ συγγραφέων μετὰ ταῦτα ἀπολεσθέντων, πλείστας ὅσας πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας. Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἀθήναιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἀσχημίζουσι παρὰ τὸ ἀληθές τὸν πρωταγωνιστὴν τοῦ ἀνά χειρας δράματος, ἦτοι τὸν σοφιστὴν Ἀθηνίωνα· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' ὁ Πλουτάρχος εἶναι πολὺ περὶ τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ μετριώτερος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἂν ἡ εἰκὼν ἦν πρόκειται ἤδη νὰ ἀντιγράψωμεν ἐνταῦθα μετέχῃ κατὰ τι τῆς γελοιογραφίας, ἡ γελοιογραφία εἶναι ἐξ ἐκείνων αἵτινες σφόδρα ὑμιοῦζουσι πρὸς τὸ πρωτότυπον.

Ἵπῃρχε τότε ἐνταῦθα παρέγγραφός τις, δηλαδὴ νόθος, πολίτης, Ἀθηνίων ἢ Ἀριστίων ὀνομαζόμενος, υἱὸς πατρὸς ὁμωνύμου καὶ Αἰγυπτίας θεραπαινῆς. Ἄδηλον μάλιστα ἂν εἶχε τοῦτο καὶ τὸ προτέρημα, ὅτι ἦτο τῶντι υἱὸς τοῦ δεσπότη αὐτῆς. Ἄλλ' ὅπως δῆποτε, ὁ Ἀθηνίων οὗτος, κληρονομήσας ἀποθανόντα τὸν πατέρα ἢ δεσπότην αὐτοῦ, καὶ γήμας παιδισκάριον, ὅπερ ἐστὶ δουλίδᾶ, εὐμορφον, περιεβάλετο τὸ πρόχειρον ἱμάτιον τοῦ σοφιστοῦ καὶ θηρεύσας μεράκιον σχολαστικᾶ, νῦν μὲν ἐν Μεσσήνῃ, νῦν δὲ ἐν Λαρίσῃ τῇ Θεσσαλικῇ, εἰσέπραξε τοιοῦτοτρόπως χρήματά τινα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καθ' οὓς χρόνους ὁ μέγας Μιθριδάτης ἔσειεν ἀπὸ τοῦ Πόντου πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Ἀθηνίωνα, τὸν παρέγγραφον πολίτην, τὸν σμικρὸν καὶ ταπεινὸν σοφιστὴν, ἐνόμισαν συνετὸν οἱ Ἀθηναῖοι ὅσοι ἤθελον τὴν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίαν, ν' ἀναθέσωσι τὰ πολυτιμότερα αὐτῶν συμφέροντα παρὰ τῷ βασιλεῖ ἐκείνῳ, ἐὰν ἦναι πράγματι ἀληθές, ὡς λέγεται παρὰ τινων, ὅτι ἐχειροτονήθη πρεσβευτὴς ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ δὲν ἀνεχώρησεν, ὡς βεβαιοῦσιν ἄλλοι, πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἀφίχθεις δὲ εἰς Καππαδοκίαν καὶ κολακεύσας τὸν βασιλέα, ἐγένετο εἰς τῶν φίλων, καὶ δι' ἐπιστολῶν μετεώριζε

τούς Ἀθηναίους, τούς Λάκωνας καὶ τούς Ἀχαιοὺς, ὅτι οὐ μόνον τῶν χρεῶν αὐτῶν θέλουσιν ἀπολυθῆ, ζῶντες τοῦ λοιποῦ ἐν ὁμοιοίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν δημοκρατίαν θέλουσιν ἀνακτήσει καὶ δωρεῶν μεγάλων τύχει ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Οἱ δὲ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι διεκόμπουν ταῦτα, πιστεύοντες ὅτι κατελύθη ἤδη ἢ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονία.

Ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Μιθριδάτης ἐκπέμπει εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατὸν καὶ στόλον μέγαν, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ἀρχέλαον, φέροντα μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν πρεσβευτὴν Ἀθηνίωνα. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Ἀρχελάου ἦτο, νὰ κυριεύσῃ τὰς νήσους, νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ· ἐντεῦθεν ἔπειτα, ὡς ἀπὸ ὀρμητηρίου ἀσφαλοῦς, νὰ προσλάβῃ μὲν ἐκόντα ἄκοντα τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ἔθνη, νὰ ἀνέλθῃ δὲ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ, ἐνωθεὶς ἐκεῖ μετὰ τοῦ εἰς Θεσσαλίαν ἐπιπεμφθέντος ἐξ Ἀσίας ἐτέρου στρατηγοῦ Μητροφάνους καὶ τοῦ διὰ τῆς Θράκης κατερχόμενου υἱοῦ τοῦ Μιθριδάτου Ἀραθίου, νὰ καταβάλῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ. Ἐχὼν λοιπὸν πρὸ πάντων συμφέρον νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ, προεξέπεμψεν ἐνταῦθα τὸν Ἀθηνίωνα μετὰ φυλακῆς διςχιλίων ἀνδρῶν καὶ πολλῶν καὶ πομπωδῶν ὑποσχέσεων. Τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἔφερον τὸν Ἀθηνίωνα ἐβιάσθησαν ὑπὸ χειμῶνος νὰ καταφύγῳσιν εἰς Καρυστίαν. «Ἄλλ' εἴσεισιν ἤδη, καὶ σχεδὸν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτοῦ ἐξεκέχυντο. Συνέτρεχον δὲ καὶ πολλοὶ καὶ ἄλλοι θεαταὶ, τὸ παράδοξον τῆς τύχης θαυμάζοντες, εἰ δὲ παρέγγραφος Ἀθηνίων εἰς Ἀθήνας ἐπ' ἀργυρόποδος κατακομίζεται φορείου, καὶ πορφύρων στρωμάτων, ἢ μηδέποτε ἐπὶ τοῦ τρίβωνος ἑωρακῶς πορφύραν πρότερον, οὐδενὸς οὐδὲ Ῥωμαίων ἐν τῷσάυτῃ φαντασίᾳ καταχλιδῶντος τῆς Ἀττικῆς. Συνέτρεχον οὖν πρὸς τὴν θέαν ταύτην ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες, τὰ κάλλιστα προσδοκῶντες παρὰ Μιθριδάτου· ὁπότε Ἀθηνίων ἡ πένης καὶ τὰς ἔραν καὶ ποιησάμενος ἀκροάσεις διὰ τὸν βασιλέα σιληπορδῶν διὰ τῆς πόλεως καὶ χώρας πομπεύει.» Τοιαύτης δὲ καὶ τηλικαύτης τυχῶν ὑποδοχῆς, κατέλυσε εἰς τὴν οἰκίαν ἀνθρώπου πλουσιωτάτου τότε ἀπὸ τῶν ἐκ Δήλου προσόδων, κεκοσμημένην διὰ στρωμνῶν πολυτελῶν, καὶ ζωγραφιῶν, καὶ ἀνδριάντων καὶ ἐκθέσεως ἀργυρωμάτων, ἀπὸ τῆς ὑποίας ἐξῆλθε μετ' ὀλίγον ἐκσύρων χλαμύδα λαμπράν, φέρων δακτυλίδιον χρυσοῦν ἐγγεγλυμμένην ἔχον τὴν Μιθριδάτου εἰκόνα, καὶ προπομπευόντων καὶ ἐφεπομένων θεραπόντων

πολλῶν, εἰςῆλθεν ἐν τῷ τεμένει τῶν περὶ Διόνυσον τεχνιτῶν, ὅπου ἐπετελοῦντο θυσίαι ἐπὶ τῇ εὐτυχεῖ αὐτοῦ παρουσίᾳ καὶ σπονδαὶ μετὰ προαναφωνήσεως κήρυκος. Καὶ τὴν ἐπιούσαν πολλοὶ μὲν, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, ἀνέμενον εὐλαβῶς τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ, πλήρης δὲ ἦτο καὶ ὁ Κεραμεικὸς ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ αὐτόκλητος συρροή τῶν ὄχλων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ δὲ προσῆλθε βραδέως, δορυφορούμενος ὑπὸ τῶν ὄγκω-κόπων, ὧν ἕκαστος ἔσπευθε προσάψασθαι καὶ τῆς ἐσθῆτος αὐτοῦ.

Ἐν τῷ Κεραμεικῷ ὑπῆρχε τότε στοὰ κατασκευασθεῖσα πρὸ ἑκατὸν περιπόου ἐνιαυτῶν, εἰς τιμὴν τοῦ πολλὰ εὐεργετήσαντος πάλαι ποτὲ τὴν πόλιν Ἀττάλου, βασιλέως Περγάμου, καὶ πρὸ τῆς στοᾶς ὑψοῦτο βῆμα ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠγόρευον πρὸς τὰ πλήθη οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγοί, ὁσάκις, ἐπισκεφθέντες τοὺς Ἀθηναίους, εἶχον νὰ ἀνακοινώσωσι τι εἰς τοὺς πολίτας. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ βῆμα ἀνελθὼν ὁ Ἀθηνίων καὶ περιβλέψας κυκλῆδὸν τὸ πλῆθος, ἔπειτα δὲ ἀναβλέψας « Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶπε, τὰ πράγματά με βιάζεται καὶ τὸ τῆς πατρίδος συμφέρον, ἀπαγγέλλειν ἃ οἶδα· τὸ δὲ μέγεθος τῶν μελλόντων λέγεσθαι, διὰ τὸ παράδοξον τῆς περιστάσεως ἐμποδίζει με. » Ἐπειδὴ δὲ ἐπεβόησεν ἀθρόον τὸ πλῆθος θαρρεῖν καὶ λέγειν « Λέγω τοίνυν, εἶπε, τὰ μηδέποτε ἐλπισθέντα, μηδὲ ἐν ὄνειρῳ φαντασθέντα. » καὶ ἐνταῦθα ἐξιστόρησε τὰ ἐν Ἀσίᾳ κατορθώματα τοῦ Μιθριδάτου· τὰς ἤττας τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, καὶ τὴν γενομένην σφαγὴν τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν, ἀνήγγειλε τὴν ἐπερχομένην μεγάλην τοῦ Μιθριδάτου στρατείαν καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι συνεμάχησαν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῆς Ῥώμης καταστροφὴν ὄχι μόνον τὰ ἰταλικά ἔθνη, ἀλλὰ καὶ οἱ Καρχηδόνιοι. Σημειωτέον ὅτι Καρχηδόνιοι πρὸ καιροῦ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ τίς ἐτόλμα νὰ ἀντείπη εἰς τὸν ῥήτορα; Μικρὸν δ' ἐπὶ τούτοις σιωπήσας, καὶ ἀφήσας πολλοὺς νὰ συλλαλήσωσι περὶ τῶν παραδόξων ἐκείνων εἰδήσεων, ἔπειτα τρίψας τὸ μέτωπον « Τί οὖν, ἐξηκολούθησε, συμβουλεύω; Μὴ ἀνέχεσθαι τῆς ἀναρχίας, ἣν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος ἐπισχεθῆναι πεποίηκεν, ἕως αὐτὴ δοκιμάσει περὶ τοῦ πῶς ὑμᾶς πολιτεύεσθαι δεῖ. Καὶ μὴ περιῖδωμεν τὰ ἱερά κεκλεισμένα, ἀύχμῶντα δὲ τὰ γυμνάσια, τὸ θέατρον ἀνεκκλησίαστον, ἄφωνα δὲ τὰ δικαστήρια, καὶ τὴν θεῶν χρησιμοῖς καθιερωμένην Πνύκα, ἀφηρημένην τοῦ δήμου· μὴ περιῖδωμεν δὲ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἱεράν τοῦ Ἰάκχου φωνὴν κατασεσιγασμένην· καὶ τὸ σεμνὸν ἀνάκτορον τοῖν θεοῖν κεκλεισμένον, καὶ τῶν φιλοσόφων τὰς διατριβάς ἀφώνους. » Ἀφοῦ δὲ καὶ ἄλλας πολλὰς τοιαύ-

τας ὑπερβολὰς καὶ ἀριδῆλους ψευδολογίας εἶπε, συλλαλήσαντες οἱ ὄχλοι καὶ συνδραμόντες εἰς τὸ θέατρον, ἐξελέξαντο αὐτὸν στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὀπλων· καὶ προσελθὼν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος εἰς τὴν ὀρχήστραν, εὐχαρίστησε τοὺς Ἀθηναίους μὲ ὕφος ἀγέρωχον καὶ εἶπε· «Νῦν ὑμεῖς ἑαυτῶν στρατηγεῖτε, προέστηκα δ' ἐγὼ· καὶ ἂν συνεπισχύσητε, τοσοῦτον δυνήσομαι, ὅσον κοινῇ πάντες ὑμεῖς.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν, προεκάλεσε τὴν τῶν ἄλλων ἀρχόντων ἐκλογὴν, ὑποβαλὼν ὅσα ἤθελεν ὀνόματα.

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας τύραννον ἑαυτὸν ἀνέδειξεν ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος καὶ φιλελεύθερος ἀνὴρ, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο τοὺς διςχιλίους δορυφόρους τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀρχέλαος. Κατέστησεν εὐθύς ἐκποδῶν τοὺς ἐπισήμους τῶν πολιτῶν ὅσοι, κατανοοῦντες τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἔσυρε τὴν πατρίδα, ἀπεδοκίμαζον τὰ γινόμενα· ἔπειτα δὲ ἐπέστησε φύλακας ἐπὶ τὰς πύλας, ἀνά τριάκοντα ἐφ' ἐκάστης, οἵτινες παρεμπόδιζον τὴν τε εἴσοδον καὶ τὴν ἐξοδόν. Καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων ἐφευγον οὐδὲν ἤττον καταβιβάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν τειχῶν, ἐπαπέστειλε κατ' αὐτῶν ἱππεῖς οἵτινες ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν ἄλλους δὲ κατήγαγον δεδεδεμένους, ἀναγκάσας πρὸς τοῦτοις τοὺς Ἀθηναίους πάντα νὰ οἰκουρῶσι δύνοντας τοῦ ἡλίου. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε, διότι καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιγῇ ἀπεφάσισαν νὰ περιμείνωσι τὸ τέλος τῆς σκηνῆς ταύτης, πολλοὺς κατηγόρησεν ἐπὶ προδοσίᾳ, ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν φυγάδων καὶ νεωτερίζοντας, συλλαμβάνων δὲ ἤτοι ἀκρίτως ἀπώλλυε, προσβασάνισας καὶ στρεβλώσας, ἤτοι πρὸς Μιθριδάτην ἐξέπεμπε, δημεύων καὶ τὰς περιουσίας, καὶ τσσαῦτα χρήματα συναθροίσας ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι φρέατα ὅλα δι' αὐτῶν ἐπλήρωσε. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν μέρει προνοῶν τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν πολιορκίαν, καὶ κρύπτων τὰ τροφίμα, ἐν μέρει φυγαδεύσας διὰ τῆς ἀφροσύνης αὐτοῦ τοὺς ἐμπόρους, προεκάλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνδειαν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ διεμέτρα χοίρικα κριθῶν, τὴν τροφήν δηλαδὴ μιᾶς ἡμέρας, ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας, εἰς τοὺς ἀθλίους Ἀθηναίους, ἀλεκτορίδων τροφήν καὶ οὐκ ἀνθρώπων αὐτοῖς διδούς, ὡς λέγει ὁ ἀστεῖος Ἀθήναιος.

Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηναίων διοίκησιν, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ ἐπιδαφιλεύσῃ καὶ εἰς τὴν Δῆλον τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας ἐκείνης. Ἡ Δῆλος, ἣτις καθὼς εἶδομεν ἦτο πλουσιωτάτη καὶ ὑπήγετο εἰς

τάς Ἀθήνας, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μιμηθῆ τὸ παράδειγμα αὐτῶν καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως· τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω ὁ πρὸ μικροῦ κατελθὼν εἰς τὸ Δίγαϊον Ἀρχέλαος, ὡς προοίμιον τῶν εὐεργετημάτων ὅσα ἐπηγγέλλετο, εἶχε συλῆσει τὰ ἱερὰ τῆς νήσου χρήματα καὶ εἶχε παραδώσει αὐτὰ εἰς τὸν Ἀθηνίωνα ὅτε ἐξέπεμψεν αὐτὸν ἐνταῦθα. Ὁ Ἀθηνίων λοιπὸν ἐνόμισεν ἤδη πρέπον νὰ συμπληρώσῃ τὴν λεηλασίαν τῆς Δήλου καὶ ἐπεμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν μετὰ δυνάμεως ἓνα τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Ἀπελλικῶντα. Ὁ Ἀπελλικῶν οὗτος ἦτο τὸ μὲν γένος Τήϊος, πολίτης δὲ Ἀθηναῖος γενόμενος ἐζῆσε βίον ποικιλώτατον καὶ ἀψίκορον· διότι ἦτο ὄχι μόνον φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ φιλόβιβλος καὶ φιλαρχαῖος. Αὐτὸς ἠγόρασε τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας πολλὰς, ὧν πολυχρήματος· πρὸς δὲ τούτοις συνεκρότησε καὶ πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαίων αὐτογράφων ψηφισμάτων τῆς τε πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων, τὰ μὲν ἀγοράζων, τὰ δὲ καὶ ὑπεξαίρων ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ ἀπέβη πολυτιμοτάτη. Ὁ Ἀπελλικῶν ἐφρόντισεν ἰδίως νὰ πλουτίσῃ αὐτὴν καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου αἵτινες πρὸ αὐτοῦ δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς πολλοὺς, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης περιπατητικῶν ὀλίγον ἐγινώσκοντο, διότι ἡ κληρονομία Νηλέως τοῦ Σκηψίου, εἰς ὃν ὁ Θεόφραστος κατέλιπε τὰ βιβλία του, εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἀφιλοτίμων καὶ ἀμαθῶν. Ταύτην δὲ τοῦ Ἀπελλικῶντος τὴν βιβλιοθήκην παρέλαβε βραδύτερον ὁ Σύλλας ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μετέφερεν εἰς Ῥώμην, ὅπου Τυραννίων ὁ γραμματικὸς ἐφρόντισε περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς, ὁ δ' Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος ἐπεχείρησε τὴν ἀντιγραφὴν τῶν χειρογράφων ἐκείνων τὰ ὅποια οὕτως ἔκτοτε παρεδόθησαν εἰς τὴν κοινὴν χρῆσιν. Ἐκ τούτων δηλοῦται ὅτι ὡς φιλόλογος ὁ Ἀπελλικῶν ἀπέβη ἄνθρωπος χρήσιμος· ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς εἵπομεν, ἐπλούτιζε τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ καὶ δι' ὑπεξαίρέσεως δημοσίων ἐγγράφων ἐκ τῶν ἀρχαίων τῶν πόλεων, φωραθεὶς ἐν Ἀθήναις εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ φύγῃ ἐντεῦθεν ἄλλοτε. Μετ' οὐ πολὺ ὁμως ἐπανῆλθε πάλιν θεραπεύσας πολλοὺς καὶ ἤδη ἐγένετο εἰς τῶν θερμοτάτων ὀπαδῶν τοῦ Ἀθηνίωνος, διορισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ στρατηγὸς ἐπὶ τὴν Δήλον, ἵνα ἐπαναστατήσῃ τὴν νῆσον καὶ πρὸ πάντων ἵνα ἀργυρολογήσῃ τοὺς πολίτας αὐτῆς. Ἀλλ' ἐμελλε νὰ ἀναδειχθῆ εἰς τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀτυχέστερος ἢ εἰς τὸ φιλολογικόν· καθότι πανηγυρικῶς μᾶλλον

ἢ στρατηγικῶς ἀναστρεφόμενος, καὶ προφυλακὴν ἀμελεστέραν διορίσας, μάλιστα δὲ ἀφήσας ἀπροφύλακτα τὰ ἐξόπισθεν τῆς νήσου, ἐκοιμᾶτο. Καὶ τοῦτο μαθὼν ὁ κατὰ τύχην τότε περὶ τὴν Δῆλον εὔρεθεις Ῥωμαῖος στρατηγὸς Ὀρόβιος, φυλάττει νύκτα ἀσέληνον, ἐκβιβάζει τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν κοιμωμένων καὶ μεθυόντων Ἀθηναίων, ἄλλους κατέκοψε καὶ ἄλλους ἐζώγρησεν· ὁ δὲ καλὸς στρατηγὸς Ἀπελλικῶν ἔλαθε φύγῳν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Δῆλος ἔπαθεν ἐν τούτοις τὰ πᾶνθαινα ἀπὸ τῶν ποικίλων τούτων καὶ ἀντιπάλων ἐλευθερωτῶν. Βραδύτερον δὲ ὑπέστη καὶ ἄλλας συμφοράς. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μιθριδάτου Μητροφάνης, ὃν προανεφέραμεν ἐκπεμφθέντα εἰς Θεσσαλίαν, ἀποτυχὼν ἐκεῖ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Δήλου, ἐφόνευσε ξένους καὶ Δηλίους, ἐλήστευσε τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀναθήματα τῆς πόλεως καὶ κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἐξανδραποδισάμενος τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐνῶ ἀνήγετο εἰς τὸ πέλαγος ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου, παραμονεύσαντες οἱ τῶν ἐμπόρων περισωθέντες καὶ καταναυμαχῆσαντες, κατέλυσαν αὐτόν. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ Δῆλος κατεστράφη τότε διὰ παντός.

Ἐπανερχόμεθα δὲ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ὁ Ἀρχελάος, γενόμενος ἐν τῷ μεταξύ κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ, κατέλαβε τοῦτόν τε καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ ὤρμησεν ἐντεύθεν μετὰ τοῦ Ἀθηνίωνος ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ὅπου ἐμελλον νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν καὶ τὰ τῶν Λακῶνων καὶ τῶν Ἀχαιῶν συμμαχικὰ στρατεύματα. Ἡ Βοιωτία πᾶσα παρεδέχθη τὰς περὶ ἐλευθερίας ὑποσχέσεις τοῦ Ἀρχελάου, πλὴν Θεσπιέων, τοὺς ὁποίους παρακαθήμενος ἐπολιόρκει. Καὶ ὁ μὲν Σύλλας, ψηφισθεὶς ὑπὸ Ῥωμαίων στρατηγὸς τοῦ κατὰ Μιθριδάτου πολέμου, δὲν εἶχεν ἔτι ἀφίχθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Μακεδονίας Σέντιος, μαθὼν τὰ γενόμενα, ἐκπέμπει ἐνταῦθα, μετὰ δυνάμεως ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθείσης, τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ Βρέττιον Σούρραν, ἄνδρα διακεκριμένον ἐπὶ τόλμῃ καὶ φρονήσει, ὅστις, κατελθὼν εἰς Θεσσαλίαν, πρῶτον μὲν καταναυμαχῆσε περὶ Μαγνησίαν τὸν Μητροφάνην, ἐβίασεν αὐτόν εἰς φυγὴν, καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Σκίαθον, ἐν ἣ ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος τοῦ Μιθριδάτου εἶχεν ἀποθέσει τὴν λείαν αὐτοῦ· ἔπειτα δὲ ἐτράπη ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, καὶ, ἐπελθόντων αὐτῷ ἐτέρων χιλίων πεζῶν καὶ ἰππέων ἐκ Μακεδονίας, συνῆψε πρὸς τὰς πολὺ μεγαλητέρας τοῦ Ἀρχελάου καὶ τοῦ Ἀθηνίωνος

δυνάμεις, περὶ Χαϊρώνειαν, μάχην τριήμερον, ἣτις ἀπέβη ἀμφίροπος. Καὶ μετ' ὀλίγον φθάνουσιν εἰς τὸ τοῦ Ἀρχελάου στρατόπεδον τὰ ἀχαϊκὰ καὶ τὰ λακωνικὰ τάγματα, ὥστε ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς πειθόμενος ἤδη ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιπαραταχθῆ πρὸς τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ἐφορμᾷ ἀμέσως κατὰ τοῦ Πειραιῶς, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ὁ Ἀρχέλαος, φοβούμενος μὴ ἀποκοπῆ τῆς θαλάσσης, θέλει βιασθῆ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκουσίως ἐκ τῆς Βοιωτίας· ὅπερ συνέβη τῶντι, σπεύσαντος τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ συσταλέντος οὕτω πάλιν περὶ τὴν θάλασσαν.

Ἄλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 87 διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Ἰταλίας ὁ Σύλλας μετὰ δυνάμειος πεζικῆς καὶ ἵππικῆς ἀποχρώσεως, καὶ συλλέξας χρήματα καὶ συμάχους καὶ τροφὰς ἐκ τε Λίτωλιας καὶ Θεσσαλίας, τοὺς μὲν Πελοποννησίους ἀμέσως ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Μιθριδάτου διὰ μόνης αὐτοῦ τῆς παρουσίας, αὐτὸς δὲ ἀπαλλαγείς ἐκείνων, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ταύτης αἱ πόλεις μετεχώρησαν ἀθρόαι πρὸς αὐτὸν πλὴν ὀλίγων· ἰδίως δὲ τὸ μέγα τῶν Θηβῶν ἄστει τὸ ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχεν ἀσπασθῆ τὴν τύχην τοῦ Μιθριδάτου, ἀμαχητὶ ἤδη μετετέθη ἀπὸ Ἀρχελάου εἰς Σύλλαν, ὅστις οὕτως ἀσφαλισθεὶς ὀπισθεν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχε καταφύγει ὁ Ἀθηνίων, εἰς δὲ τὸν Πειραιᾶ κατεκλείσθη ὁ Ἀρχέλαος· ὅθεν ὁ Σύλλας διήρρεσεν εἰς δύο τὸν στρατὸν καὶ διὰ μιᾶς μὲν μοίρας ἐπολιόρκησε τὸ ἄστυ, αὐτὸς δὲ, παραλαβὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμειος, ὤρμησε κατὰ τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ ἄνω πόλις δὲν ἦτο δύσκολον νὰ κυριευθῆ διότι τὰ μακρὰ τείχη ἦσαν κατὰ μέγα μέρος ἠρειπωμένα, ὥστε ἡ πόλις ἐκεῖνη ἠδύνατο νὰ περιζωσθῆ πανταχόθεν, καὶ, ἐπειδὴ, δὲν εἶχε πολλὴν τροφῶν προμήθειαν, νὰ καταναγκασθῆ διὰ λιμοῦ εἰς παράδοσιν. Ὁ δὲ Πειραιεὺς ἦτο ἀληθῶς δυσκαταγώνιστος· τὰ τείχη αὐτοῦ εἶχον ὕψος τεσσαράκοντα περίπου πήχεων καὶ ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ λίθου μεγάλου τετραγώνου· ὁ ἐν αὐτῷ στρατὸς ἦτο πολυπληθέστερος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ, ὁ δὲ στρατηγὸς Ἀρχέλαος, ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἔμπειρος· καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἐπειδὴ ἐθαλασσοκράτει εἶχε τροφὰς μὲν ἀφθόνους, πρόχειρον δὲ πᾶσαν ἐπικουρίαν· ἐνῶ ὁ Σύλλας δὲν εἶχε παντάπασιν στόλον ἵνα ἀποκλείσῃ τὸν ἀντίπαλον καὶ οὔτε ἐπικουρίαν τινὰ ἠλπίζε διὰ τὰς τότε μεγάλας τῆς Ἰταλίας ἐμφυλίους διενέξεις. Ὅθεν δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ

κύριος τῆς πόλεως ταύτης εἰμὴ μόνον ἐξ ἐφόδου, καὶ ἐνόει ἐν τούτοις ὅτι ἦτο ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ ἐπιτύχη τοῦτο ὅσον ἐνεστι τάχιον, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ παράτασις τῆς πολιορκίας ἠδύνατο καὶ εἰς τὸν Μιθριδάτην νὰ δώσῃ καιρὸν νὰ πέμψῃ νέας δυνάμεις, καὶ τὰς ἑλληνικὰς φυλάς νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς νέαν ἐπανάστασιν. Ταῦτα πάντα ἐξηγοῦσι διατὶ ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἰδίως εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ διὰ τί εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐπεχείρησεν ἐφοδὸν, ἄνευ ἄλλης προπαρασκευῆς ἤτοι χωρὶς νὰ ἀνοίξῃ ῥῆγμα εἰς τὸ τεῖχος, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπάγων εἰς αὐτὸ κλίμακας. Ἀπεκρούσθη ὁμως καὶ ἐπείσθη ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐπιτύχη ἄνευ τακτικῆς πολιορκίας. Ἀναχωρήσας λοιπὸν εἰς Ἐλευσίνα καὶ εἰς Μέγαρα, ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ τὰ ἀναγκαῖα μηχανήματα καὶ πρὸς τούτοις ἐπεχείρησεν νὰ ἀνυψώσῃ πρὸς τὸ τεῖχος χῶμα ἰσομέγεθες ἵνα ἀπὸ αὐτοῦ διὰ κριῶν καὶ πυρφόρων τοξευμάτων καταβάλλῃ τὰ ἀκράδαντα ἐκεῖνα ὀχυρώματα. Μύρια ἡμιόνων ζεύγη εἰργάζοντο καθ' ἡμέραν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χῶματος τούτου· ξύλα καὶ λίθους ἐλάμβανε κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὰ μακρὰ τεῖχη, παντελῶς τότε κατεδαφισθέντα· ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον ἔλαβε χρεῖαν καὶ ἄλλης ξυλείας διὰ τε τὸ χῶμα καὶ τὰς ἀναγκαῖας μηχανάς, ἔκοψε τὴν τε δενδροφορωτάτην Ἀκαδήμειαν καὶ τὸ Λύκειον. Ὁ δὲ σίδηρος καὶ οἱ καταπέλται καὶ πᾶσα ἄλλη τοιαύτη παρασκευὴ ἐκομίζοντο αὐτῷ ἐκ Θηβῶν.

Ἄλλ' ἵνα κατορθώσῃ, καὶ ἅπαντα ὁ Σύλλας, εἶχε καὶ χρημάτων πολλῶν ἀνάγκην· διὸ ἐπὶ πάλιν ἤδη χεῖρα εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος ἄσυλα, καὶ ἐπέμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν Λούκουλλον, ὅστις, παραλαβὼν ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ ἐξ Ὀλυμπίας τὰ κάλλιστα καὶ πολυτελέστατα τῶν ἀναθημάτων, ἔκοψεν ἀπὸ αὐτῶν νόμισμα, τὸ ὁποῖον προσηγορεύθη ἀπὸ ἐκείνου Λουκούλλειον. Ἐγγραφε δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἀμφικτύονας εἰς Δελφούς, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ θεοῦ χρήματα, παρατηρῶν ὅτι ἡ θέλει φυλάξῃ αὐτὰ ἀσφαλέστερον ἢ καὶ δαπανήσας ἀποδώσει οὐκ ἐλάττω. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πρὸς παραλαβὴν αὐτῶν πεμφθεὶς Κάφρις ὁ Φωκεὺς, δισταζὼν νὰ πράξῃ τὴν ἱεροσυλίαν, ἔγραψεν, ὅτι ἠκούσθη φθεγγομένη ἡ ἐν τοῖς ἀνακτόροις κιθάρα, ὁ Σύλλας ἀπήντησεν ὅτι ἀπορεῖ πῶς δὲν καταλαμβάνει ὅτι τὸ ἄσμα ἦτο σημεῖον χαρᾶς ὄχι ὀργῆς, καὶ διέταξεν αὐτὸν νὰ παραλάβῃ τὰ χρήματα θαρρῶντως, ὡς ἠδομένου τοῦ θεοῦ καὶ δίδόντος. Ἐλήφθησαν λοιπὸν οὕτως ὄχι μόνον τὰ χρήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναθήματα.

τὰ ἐν Δελφοῖς, ἐξ ὧν καὶ ὁ ἀργυροῦς πῖθος, τὸν ὁποῖον, διὰ τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος μὴ δυναμένων τῶν ὑποζυγίων νὰ ἀναλάβωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ κατακόψωσιν οἱ Ἀμφικτύονες.

Τούτων ἐν τούτοις γινομένων καὶ τοῦ χώματος ἡσημέραι προαγομένου, δὲν ἔπαυσαν αἱ περὶ τὸν Πειραιᾶ ἐχθροπραξίαι. Ὁ Ἀρχέλαος ἠγωνίζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον δι' αἰφνιδίων ἐπιθέσεων· ἀλλ' ἐπροδίδετο ὑπὸ δύο θεραπόντων οἵτινες ἐμήνυον ἐκάστοτε εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σύλλα τὰ μελετώμενα ἐν Πειραιεῖ, ἐγγράφοντες αὐτὰ ἐπὶ πεσσῶν ἐκ μολύβδου πεποιημένων καὶ ἀπὸ σφενδόνης ἀφιεμένων· ὥστε ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς πληροφορούμενος ἀκριβῶς τὰ παρασκευαζόμενα, ἦτο πάντοτε ἔτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ἀρχέλαος, λαβὼν μεγάλην παρὰ Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, τῆς ὁποίας ἠγεῖτο ὁ Δρομιχαίτης, ἐξήγαγεν ἅπασαν τὴν δύναμιν εἰς μάχην καὶ συνεκροτήθη ἐντεῦθεν συμπλοκὴ φοβερὰ καθ' ἣν τὸ μὲν πρῶτον οἱ Μιθριδάτειοι ἠὲδοκίμουν, ἔπειτα δὲ ἐπιστρέψαντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐφόνευσαν περὶ τοὺς διςχιλίους ἐχθρούς, τοὺς δὲ λοιπούς συνήλασαν εἰς τὰ τεῖχη. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ὁ γενναῖος Ἀρχέλαος παρέμεινεν ἔσχατος εἰς τὸν ἀγῶνα· διὸ ἐπανερχόμενος εὖρεν ἤδη κεκλεισμένας τὰς πύλας τῶν τειχῶν καὶ μόλις διὰ σχοινίων ἀνεβιβάσθη.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθε χειμῶν, ὁ χειμῶν τοῦ ἔτους 87 πρὸς τὸ 86. Ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ὁ Σύλλας οὐδεμίαν ἠλπιζεν ἐπικουρίαν· ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐκηρύχθη ἐν Ῥώμῃ πολέμιος τῆς πατρίδος, διότι εἶχον ὑπερισχύσει αὐτόθι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ Μάριος καὶ Κίννας. Ἀπὸ ἀνατολῶν οἱ Ῥόδιοι ἦσαν μὲν εὐδιάθετοι νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διαπλεύσωσι τὸ Αἰγαῖον, θαλασσοκρατοῦντος τοῦ Μιθριδάτου. Ὁ Σύλλας ἔπεμφε τότε τὸν Λούκουλλον εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἰς Συρίαν, ἵνα παραλάβῃ τὰς ναῦς τῶν αὐτόθι βασιλέων καὶ πόλεων, καὶ, ἐνωθεὶς μετὰ τῶν Ῥοδίων, κατορθώσῃ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καὶ τούτου ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος ἡ ἔκβασις ἦτο ἄδελος καὶ ὀπωρῆποτε οὐχὶ πρόχειρος. Ὅθεν τὰ κατὰ τὸν Ῥωμαῖον στρατηγὸν ἀπέβησαν ὀπωροῦν δεινὰ, καὶ ἤθελον καταντήσῃ δεινότερα, ἐὰν οἱ Στερεοελλαδίται καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι οὐδ' ἀπεπειράθησαν οἱ Ἕλληνες, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ καρτερία, ἡ τόλμη καὶ ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Σύλλα ἔμελλον νὰ κατισχύσωσιν ὄλων ἐκείνων τῶν δυσχερειῶν αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο ἀκαταγώνιστοι. Πρῶτον ἔπεσεν εἰς

χειρας αὐτοῦ τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ τρόφιμα τὰ ὁποῖα καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἦσαν ἐνταῦθα ὀλίγα, παντάπασιν ἐξέλιπον μετὰ τὸν ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως. Ὁ Ἀρχέλαος ἐδοκίμασε καὶ ἄπαξ καὶ δις, νὰ πέμψῃ σῖτον ἐκ Πειραιῶς· ἀλλ' ὁ Σύλλας μαθὼν τοῦτο, ἀπὸ τῶν ἐκσφενδονιζομένων πεσσῶν, καὶ ἐνεδρεύσας, ἐκυρίευσε τὸν τε σῖτον καὶ τοὺς φέροντας. Ὁ μέδιμνος τοῦ σίτου, ὅπερ ἐστὶ δέκα ἡμερῶν τροφή πέντε ἀνθρώπων, ἐτιμᾶτο ἐν τῇ πόλει δραχμῶν χιλίων τῶν τότε χρόνων ὃηλαδὴ περὶ τὰς ἑξ καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας σημερινῶν δραχμῶν. Μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ τρέφονται διὰ χόρτων, ὑποδημάτων, σκευῶν, τελευταῖον δὲ ἤπτοντο καὶ τῶν ἀποθνησκόντων. Μόνος ὁ Ἀθηνίων διῆγεν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἐν ἀνέσει, ἐξυβρίζων ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐκάστοτε τὸν τε Σύλλαν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μετέλλαν, καὶ ἀσεβῶν πρὸς τὰ ἱερώτερα τῶν πραγμάτων, διότι ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος μετὰ φρίκης διηγεῖται, ὅτι περιεῖδε τὸν ἱερόν τῆς θεοῦ λύχνον ἀπεσθηκότα διὰ σπάνιν ἐλαίου, εἰς δὲ τὴν ἱεροφάντιδα ζητήσασαν ἡμίεκτον πυρῶν, ἤτοι μικρὸν ποσὸν σίτου, ἔπεμψεν ἡμίεκτον πεπέρεως. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον ἄξιον ἀγανακτήσεως εἶναι ὅτι τοὺς βουλευτάς, ἱκετεύοντας νὰ οἰκτείρῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ διαλύσῃ τὸν ὀλέθριον τοῦτον πρὸς Σύλλαν πόλεμον, κατετόξευσεν εἰς ἀπάντησιν καὶ δισκέδασε. Καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους συγκατένευσε νὰ πέμψῃ περὶ εἰρήνης δύο ἢ τρεῖς τῶν συμποτῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἀντὶ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐξιλεώσωσι τὸν νικητὴν, ἤρχισαν ἀκαιρολογοῦντες περὶ Θησέως, καὶ Εὐμόλπου, καὶ τῶν Μηδικῶν, μεχρισοῦ ὁ Σύλλας ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν «ἄπιτε, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ὦ μακάριοι, τοὺς λόγους τούτους ἀναλαβόντες· ἐγὼ γὰρ οὐ φιλομαθήσω εἰς Ἀθήνας ὑπὸ Ῥωμαίων ἐπέμφθην, ἀλλὰ τοὺς ἀνθισταμένους καταστρεψόμενος.»

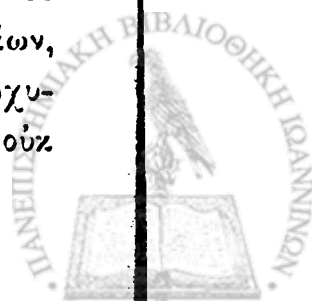
Καὶ ἡ καταστροφή ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον. Ὁ Σύλλας ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν θέλει ἤδη ἀπαντήσῃ εἰμὴ ἀσθενῆ ἀντίστασιν ἀπὸ λιμοττόντων ἀνθρώπων, ἐπήγαγε διὰ νυκτὸς τὰς κλίμακας εἰς τὸ τεῖχος περὶ τὸ λεγόμενον ἐπτάχαλκον, καὶ εὐχερῶς κατέλαβε τὸ μέρος τοῦτο. Ἐπειτα δὲ κατασκάψας καὶ συνομαλύνσας τὸ μεταξὺ τῆς πειραιϊκῆς πύλης καὶ τῆς ἱερᾶς διάστημα τοῦ τείχους, εἰσῆλασεν αὐτὸς ἐντεῦθεν περὶ μέσας νύκτας, μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, σαλπίζοντος καὶ ἀλαλάζοντος, καὶ εἰς ἀρπαγὴν καὶ φόνον ἀφειμένου. Ὁ φόνος ἀπέβη πολὺς καὶ ἀντιληθὴς, μέχρις οὗ ὁ Σύλλας, ἐνδίδων εἰς τὰς δεήσεις τῶν Ἀθηναίων Μειδίου καὶ Καλλιφῶντος, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς εἶχον καταφύγει εἰς αὐτὸν,

καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῶν μετ' αὐτοῦ συστρατευόντων συγκλητικῶν, ἀνεχαίτισε τὴν μεγάλην ταύτην φθορὰν, χαριζόμενος, ὡς εἶπε, πολλοὺς μὲν ὀλίγοις, ζῶντας δὲ τεθνηκόσι, διὰ τῶν ὀλίγων καὶ τεθνηκόντων ἐννοῶν τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους καὶ ἐνδόξους Ἀθηναίους. Ὁ δὲ Ἀθηνίων πρῶτον μὲν κατέφυγε μετὰ ὀλίγων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐμπρήσας τὸ Ὠδεῖον, ἵνα μὴ ὁ Σύλλας ἔχη πρόχειρον ζυλείαν πρὸς ἐνόχλησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῆ· καὶ ἐν τῷ ἅμα αὐτὸς καὶ πάντες οἱ αὐτῷ δορυφορήσαντες, ἢ ἀρχὴν τινα ἄρχαντες, ἢ ὅτι δῆποτε ἄλλο πράξαντες παρὰ τὰ ὑπὸ Ῥωμαίων ὠρισμένα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ θανάτου ἐτιμωρήθησαν. Οἱ δούλοι εἶχον ἤδη πωληθῆ ἅμα μετὰ τὴν τῆς πόλεως ἄλωσιν· οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες ἐλεύθεροι ἐκ τῶν μετασχόντων τοῦ πολέμου ἐκείνου, τὴν μὲν ἐλευθερίαν διεφύλαξαν, τὴν δὲ ψῆφον καὶ χειροτονίαν ἀφηρέθησαν, ἀποδοθεῖσαν εἰς μόνους τοὺς ἐγγόνους αὐτῶν ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα ἡ κυβέρνησις τῆς πόλεως περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων ὅσοι προλαβόντες εἶχον προσφύγει εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἅμα ἀρχαμένου τοῦ πολέμου. Κατὰ τὰ λοιπὰ οὔτε αἱ Ἀθῆναι οὔτε αἱ ἄλλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις καθυπεβλήθησαν ἔτι εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τρόπον, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπιτήρησις αὐτῶν ἀπέβη ἔκτοτε ἀσθηροτέρα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ κατελήφθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει χρυσοῦ μὲν λίτραι τεσσαράκοντα, ἑξακόσιαι δὲ ἀργύρου. Τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν εἶναι ἀνάλογον τῶν μεγάλων θησαυρῶν τοὺς ὁποίους λέγεται συλλέξας ὁ Ἀθηνίων· ἀλλ' οἱ θησαυροὶ ἐκεῖνοι, ὡς φαίνεται, ἐν μέρει διηρπάγησαν ἐπὶ τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως, καὶ ἐν μέρει, καταχωσθέντες, διέφυγον τὴν ἀρπαγὴν τῶν νικητῶν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Σύλλας ἐπέστησεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκ τοῦ ὁποῖου ὁ Ἀρχέλαος εἶχεν ἀποκρούσει προλαβόντως πολλὰς ὀξύτητας αὐτοῦ ἐφόδους. Ἀλλ' ἤδη αἱ ἀπὸ τοῦ χώματος μηχαναὶ ἐκριοκόπουν ἀκαταπαύστως τὰ τείχη, καὶ ἄλλοι πάλιν ἄνδρες ὑπὸ γελῶνας διώρυσσον αὐτά. Καὶ τὰ μὲν κρημιζόμενα οὕτω μέρη τάχιστα ἀνωκοδομοῦντο· ἀλλὰ τὰ νεωστὶ κατασκευαζόμενα, ὡς ὑγρότερα καὶ ἀσθενέστερα, εὐκολώτερον κατεστρέφοντο, ὥστε ἐπὶ τελους γενομένης νέας καὶ ἰσχυροτάτης ἐφόδου ἐβιάσθη ὁ Ἀρχέλαος νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν μανιώδη ὀρμὴν τῶν Ῥωμαίων, καὶ καταλιπὼν τὰ τείχη κατέφυγεν εἰς τι χωρίον τοῦ Πειραιῶς ὀχυρότατον ἅμα καὶ θαλάσση περίκλυστον, τὸ ὁποῖον ὁ Σύλλας, ναῦς οὐκ

ἔχων, δὲν ἠδύνατο παντάπασιν νὰ προσβάλλῃ. Ἐγένετο ὅμως κύριος τοῦ ἄλλου Πειραιῶς, τοῦ ὁποίου κατέκαυσε τὰ πλεῖστα μέρη, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν Φίλωνος ὀπλοθήκην, θαυμαζόμενον ἔργον, καὶ τοὺς νεωσοίκους καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἀοιδίμα τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων μεγαλουργήματα. Εἶχε δὲ ἐγκαίρως κατισχύσει ἐνταῦθα τοῦ Ἀρχελάου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ κατέβη ἀπὸ Θράκης καὶ Μακεδονίας εἰς τὴν Βοιωτίαν ὁ σὺν Ἀρχαθίῳ τῷ Μιθριδάτου υἱῷ ἀποσταλεὶς στρατὸς, ὅστις, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρχαθίου, διετέλει τεταγμένος ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ταξίλλην, καὶ συνέκειτο ἐκ δέκα μὲν μυριάδων πεζῶν, μυρίων δὲ ἰππέων, καὶ τεθρίππων ἑννεήκοντα δρεπανηφόρων. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολιορκεῖ ἤδη τὴν Ἰπστήν εἰς τοὺς Ῥωμαίους μείναςαν Ἐλάτειαν. Ὁ Σύλλας λοιπὸν ἔδραμεν ἀμέσως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐκεῖ, ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ καὶ τοῦ Ἀρχελάου μετὰ συμπάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, συγκροτεῖται περὶ Χαιρώνειαν μάχῃ μεγάλη καθ' ἣν ὁ Σύλλας ἐνίκησε τοὺς πολυαρίθμους αὐτοῦ ἀντιπάλους νίκην περιφανεστάτην. Τὰ λείψανα αὐτῶν κατέφυγον εἰς Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ὅπου δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ναυτικὴν μὴ ἔχοντος δύναμιν, αὐτὸς δὲ ἐπανηγύρισε τὴν νίκην ἐν Θήβαις τελέσας θυσίας περὶ τὴν Οἰδιπόδιον κρήνην καὶ ἀγῶνας μουσικοὺς καὶ ἄλλους. Οἱ δὲ κρίνοντες ἦσαν Ἕλληνες ἐκ τῶν ἄλλων προσκεκλημένοι πόλεων, διότι πρὸς τοὺς Θηβαίους, τοὺς κατ' ἀρχὰς ταχθέντας μετὰ Μιθριδάτου, εἶχεν ἀδιαλλάκτως ὁ Σύλλας· καὶ τούτου ἕνεκα, ἀποτεμόμενος τῆς χώρας αὐτῶν τὴν ἡμίσειαν, ἀφιέρωσεν εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοὺς, ἵνα ἐκ τῶν προσόδων ἀποδοθῶσιν εἰς τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα καταστήματα τὰ χρήματα ὅσα προηγουμένως παρ' αὐτῶν ἔλαβεν. Ὡσαύτως ἐτιμώρησε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοὺς Ὀρχομενίους, καὶ ἐκ τῶν πολυτίμων πραγμάτων ὅσα παρ' αὐτῶν ἤρπασεν, ἐξαιρέσας ἓν, τὴν λαμπρὰν τοῦ Διονύσου εἰκόνα, ἣν εἶχε πάλαι ποτὲ κατασκευάσει τῇ πόλει ἐκείνῃ ὁ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας ἀγαλματοποιὸς Μύρων, ἔστησεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Ἐλικῶνος, δούς παράδοξον δεῖγμα εὐλαβείας, διὸ εὐλόγως ὁ περιηγητὴς Πausανίας παρετήρησεν ὅτι «τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ Ἑλλήνων λεγόμενον, θυμιάμασιν ἀλλοτρίοις τὸ θεῖον σέβεσθαι.»

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἀρχέλαος λαμβάνει νέαν παρά τοῦ ἀνεξαντλήτου Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν Δορύλαον τεταγμένην, καὶ ἀντιπαρατάσσεται αὐτῆς περὶ Ὀρχομενόν· καὶ εἰς ταύτην ὅμως τὴν μάχην, πεισματωδέστατην ἀποβᾶσαν, ἀνεδείχθη πάλιν νικηφόρος ὁ

Σύλλας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ Βοιωτία δὲν ἐλεηλατεῖτο μόνον ὑπὸ τοῦ Σύλλα· ἐλεηλατεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τῶν λεγομένων ἐλευθερωτῶν αὐτῆς, ὥστε ἔπαθε τὰ πάνθ' ἐκ τῶν χρόνων τούτων. Τελευταῖον ὁ Μιθριδάτης ἀναλογιζόμενος τὰς ἐπανειλημμένας ἤττας πέντε μεγάλων αὐτοῦ στρατιῶν, καὶ βλέπων ὅτι ὁ εὐτυχεῖς καὶ μεγαλεπήβολος Ῥωμαῖος ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς κομισθείσης τελευταῖον αὐτῷ ὑπὸ Λουκούλλου ναυτικῆς δυνάμεως, ἐνόμισε δεῖν νὰ δώσῃ πέραις ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸν πόλεμον καὶ νὰ ἀναβάλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ. Ὄθεν ἀνελθόντος τοῦ Σύλλα εἰς Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ ἐκεῖθεν διαπεραιωθέντος εἰς Ἀσίαν, συνομολογεῖται τῷ 84 μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου συνθήκη εἰρήνης, δι' ἧς ὁ τελευταῖος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ τὴν μὲν Βιθυνίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν εἰς τοὺς προτέρους αὐτῶν ἡγεμόνας, τὴν δὲ Παφλαγονίαν καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, προσπαρασχὼν αὐτοῖς δις χίλια τάλαντα καὶ 70 χαλκήρεις ναῦς, φυλάττων δὲ τὴν ἄλλην ἀρχήν. Ὁ ἀναγνώστης αἰσθάνεται βεβαίως διατί ἐξεθέσαμεν ἐν ἐκτάσει ὀπωροῦν τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον. Κύριον αὐτοῦ θέατρον ὑπῆρξαν αἱ Ἀθηναῖ· πᾶσα δὲ τῆς πόλεως ταύτης τύχη, καλὴ ἢ κακὴ, δὲν δύναται νὰ ᾖ ἀδιάφορος εἰς ἑλληνικὴν ψυχὴν. Καὶ ἔπειτα εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν ἀπεδοκίμασαν τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὅτι ὁ προχειρισθεὶς στρατηγὸς ὑπῆρξε πάσης κατακρίσεως ἄξιος· ἀλλ' ὅπως δὴποτε ὁ ἀγὼν διεξήχθη ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ αἷμα ἑλληνικὸν ἄφθονον ἐχύθη, ἔνεκεν αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς Ἀθήνας μᾶλλον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν, εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τοι τοσοῦτον ἠθικῶς ἀλλοιωθείσας, θέλομεν ἴδει γενομένας τελευταίας τινὰς γενναίας περὶ αὐτονομίας ἀποπειράς· διότι τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις ἣν ἄλλοτε ἐκτήσαντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὥστε ὅσον καὶ ἂν κατεδ' ἀπανήθη αὕτη, τὰ περιλιπόμενα ἐλάχιστα αὐτῆς ζώπυρα ἔδιδον ἔτι εἰς αὐτοὺς ζωὴν τινα τὴν ὑποίαν δὲν εἶχον πλέον οἱ Θηβαῖοι, οἱ Σπαρτιάται καὶ οἱ Ἀχαιοί.

Δὲν ἔπαθε δὲ μόνον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ὅσα προεξετέθησαν δεινὰ ἔνεκα τοῦ καταστρεπτικοῦ ἐκείνου πολέμου, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ γῶραι, ἰδίως αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· πρῶτον ἀπὸ τῶν στρα-

τῶν τοῦ Μιθριδάτου, δεύτερον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Φλάκκου καὶ τοῦ Φιμβρίου. οὗς ἐξάπεστειλαν οἱ τοῦ Σύλλα ἀντίπαλοι στρατηγοὺς κατὰ Μιθριδάτου, τελευταῖον ἀπὸ τοῦ Σύλλα αὐτοῦ, κατισχύσαντος ἀλληλοδιαδόχως τοῦ τε βασιλέως τοῦ Πόντου καὶ τῶν ἐκ Ῥώμης πεμ-
 ρθέντων ἀντιπάλων του. Ὁ Σύλλας ἐπέβαλεν εἰς τὴν Ἀσίαν κοινὴν μὲν ζημίαν διςμυρίων ταλάντων, ἰδίᾳ δὲ ἐγύμνωσε τοὺς κατοίκους διὰ τῶν στρατιωτικῶν καταλυμάτων· διότι διέταξεν ὅτι πᾶς οἰκογενειάρχης θέλει δίδει εἰς ἕκαστον μὲν παρ' αὐτῷ καταλύοντα στρατιώτην καθ' ἡμέραν τέσσαρα τετράδραχμα καὶ δεῖπνον· εἰς ἕκαστον δὲ ἀξιωματικὸν πεντήκοντα δραχμὰς τὴν ἡμέραν καὶ δύο ἐσθῆτας. Καὶ ἤρ-
 κέσθη εἰς ταῦτα μόνα, καθὼς εἶπε πρὸς τοὺς προύχοντας τῶν πόλεων οὗς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην συνεκάλεσεν εἰς Ἐφεσον «φειδοὶ γέ-
 νους καὶ ὀνόματος ἐλληνικοῦ.» Ἐὰν ἐν τούτοις εἰς ταύτας τὰς ἀνηλεεῖς καταπιέσεις, προσθέσωμεν τὰς προηγουμένας τοῦ ἀντιπάλου Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ Μιθριδατείου, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσαι τὸ παρὰ τῶν ἱστορικῶν λεγόμενον, ὅτι οὐδέποτε ἡ μικρὰ Ἀσία ἠδυνήθη ἕκτοτε νᾶ ἀνακύψῃ ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης καὶ νᾶ ἀναλάβῃ τὴν προτέραν ἀκ-
 μὴν. Ναὶ μὲν ὁ Σύλλας ἐφείσθη ἱκανῶν πόλεων εἴτε ἀνταμείβων τὴν συμμαχίαν αὐτῶν εἴτε ἀποζημιῶν δι' ὅσα ἔπαθον ἕνεκα τῆς πρὸς αὐ-
 τὸν προθυμίας, ἀνακηρύξας ἐλευθέρους ἦτοι ἀπηλλαγμένους φόρου, καὶ φίλους τῶν Ῥωμαίων τοὺς Ἰλιέας, τοὺς Χίους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Ρο-
 δίους, τὴν Μαγνησίαν καὶ ἄλλας τινὰς. Καὶ εἰς τὴν ἐδῶ Ἑλλάδα, ἡ ἐν Φωκίδι Ἐλάτεια, ἣτις, ὡς εἶδομεν, εἶχε διατελέσει πιστὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον, καὶ ἀφοῦ δηλαδὴ ἡ Ἑλλὰς κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, παρέμεινεν ἐλευθέρα, ἀτελῶς νεμομένη τὴν χώραν αὐτῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἄλλοι Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄν-
 δρες παρεμύθησαν τὰς Ἀθήνας δι' ὅσας ὑπέστησαν τότε συμφορὰς. Ῥωμαῖος εὐπατρίδης λ. χ. ὁ Πομπώνιος, ἐλθὼν καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατασταθεὶς ἐνταῦθα, δι' ὃ καὶ ἐπωνομάσθη Ἀττικὸς, συνέδραμε γεν-
 ναίως τὴν πόλιν ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ αὐτῆς· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Καπ-
 παδοκίας Ἀριοβαρζάνης ὁ Φιλοπάτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φιλορωμαῖος, ἀνψυκοδόμησαν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθηνίωνος καταστραφέν Ὠδεῖον. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν προηγηθέντων δει-
 νῶν καὶ ἐνῶ ἡ θεραπεία αὐτῶν ἦτο ἀνεπαρκής, μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα δυστυχήματα.

Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, καθὼς πᾶν πέλαγος ἔχον πολλὰς νήσους καὶ πολλοὺς περὶ αὐτὸ κόλπους, ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτηδείοτατον πρὸς τὴν πειρατείαν. Ἐνόσω ὑφίσταντο ἀκμαῖαι αἱ τῆς μεσογείου ναυτικαὶ δυνάμεις, τὸ κακὸν τοῦτο περιεστέλλετο ὅπως οὖν ἄλλ' ἀφ' ἧς κατεστράφη ἡ Καρχηδῶν, κατεστράφη ἡ Κόρινθος, ἐταπεινώθη ἡ Ῥόδος, καὶ παντελῶς ἐξησθένησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ἐπειδὴ ὅλως ἐξέλιπεν ἡ ἀστυνομία τῆς θαλάσσης ταύτης, ἡ πειρατεία ἔλαβε τοσαύτην ἐπίδοσιν ὥστε οἱ κακοῦργοι ἐκεῖνοι, ὁμοσπονδήσαντες πρὸς ἀλλήλους, κατέσχον περὶ τὸ 144 ἔτος πρὸ Χριστοῦ τὴν εἰς τοὺς Σελευκίδας ἀνήκουσαν Κιλικίαν καὶ κατέστησαν τὴν χώραν ταύτην κύριον αὐτῶν ὀρητήριον. Μάλιστα δὲ ἤκμασαν οἱ πειραταὶ οὗτοι τῆς Κιλικίας ἐπὶ τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου, διότι ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου εἶχε συμμαχήσει μετ' αὐτῶν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι οὐδεμίαν εἶχον κτ' ἀρχὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο ναυτικὴν δύναμιν· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους συνεκρότησαν τοιαύτην, δὲν ἦσαν ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, οἵτινες, ναυμαχήσαντές ποτε πρὸς Λούκουλλον, κατετρόπωσαν αὐτόν. Ἐπειτα, μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ Μιθριδάτου, οἱ Ῥωμαῖοι ἀπησχολήθησαν ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ὥστε οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας ἔμειναν ἀπόλυτοι σχεδὸν κύριοι ὅλων τῶν παραλίων καὶ νήσων τῆς Ἀνατολῆς. Οὐδὲ πρέπει νὰ φανῆ τοῦτο παράδοξον εἰς ἡμᾶς, διότι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην, καὶ σχεδὸν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἶδομεν κράτη πειρατικά, ἰδίως τὸ τῆς Ἀλγερίας, παραδόξως ἀκμάσαντα ἐν αὐτῇ τῇ Μεσογείῳ θαλάσσει, οὐ μακρὰν τῶν γαλλικῶν παραλίων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατεχομένης Μελίτης. Οἱ πειραταὶ λοιπὸν τῆς Κιλικίας ἐπέπεσον τότε ἀκωλύτως εἰς ὅλα τὰ παράλια, εἰς ὅλας τὰς νήσους, εἰς ὅλους τοὺς λιμένας τοῦ Αἰγαίου, ἀρπάζοντες πλοῖα καὶ λεηλατοῦντες πόλεις. Ἰδίως δὲ ἐσύλησαν ἄπειρα ἱερά, τὸ Κλάριον, δηλαδὴ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἐν τῇ πόλει τῆς Κλάρου ἣτις ἔκειτο ἐν Ἰωνίᾳ οὐ μακρὰν τῆς Κολοφῶνος· τὸ Διδυμαῖον, ἦτοι τὸν ναὸν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὅστις ἔκειτο εἰς τὰ Δίδυμα, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μιλησίων· τὸ Σαμοθράκιον ἦτοι τὸ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ ἱερόν, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ἔχον χιλίων ταλάντων κόσμον· τὸν ἐν Ἐρμιόνη ναὸν τῆς Χθονίας, ἦτοι τῆς Δήμητρος· τὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ποσειδῶνος, τοὺς ἐν τῷ Κορινθιακῷ ἰσθμῷ, καὶ ἐν Ταινάρῳ, καὶ ἐν Καλαυρίᾳ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, τοὺς ἐν Ἀκτίῳ καὶ ἐν Λευκάδι· τοὺς ναοὺς τῆς Ἥρας, τοὺς ἐν Σάμῳ, καὶ ἐν Ἀργεῖ,

καὶ ἐπὶ Λακινίῳ ἀκρωτηρίῳ τῆς Ἰταλίας. Ἐν γένει δὲ ἱστορεῖται ὅτι αὐτοὶ κυριευθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν πόλεις ἦσαν περὶ τὰς τετρακοσίας. Καὶ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῆ εἰς αὐτούς; Τὰ πλοῖά τῶν συνεποσοῦντο, ὡς βεβαιούται, εἰς χίλια περίπου, διαπρέποντα διὰ τὴν ταχύτητα καὶ ἐλαφρότητα, διὰ τὴν εὐανδρίαν τῶν πληρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν κυβερνητῶν. Εἰς τοσαύτην δὲ εἶχον καταντήσει αὐθάδειαν ὥστε καὶ ναύσταθμα πειρατικὰ ἴδρυσαν πολλαχού, καὶ φάρους διετήρουν, καὶ θαυμαστήν τινα πολυτέλειαν ἐπὶ τῶν πλοίων ἐπεδείκνυον, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἔχοντες σκεύη καὶ κοσμήματα καὶ παραπετάσματα πορφυρᾶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγκαλλωπίσματα τῆς κακουργίας αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ Ῥωμαῖοι θεωροῦντες τοὺς πειρατὰς τούτους προσβάλλοντας καὶ αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς Ῥώμης ἐπιφαινομένους, ἐπεχείρησαν τακτικὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον ἀπὸ τοῦ 78 ἔτους· ἀλλ' οἱ κατ' αὐτῶν ἐκπεμφθέντες πρῶτοι στρατηγοὶ ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀτυχεῖς ἢ ἀνεπιτήδαιοι, ὥστε οἱ πειραταὶ κατήντησαν νὰ παρεμποδίσωσι καὶ αὐτὴν τὴν προμήθειαν τῆς Ῥώμης, ἐξ οὗ συνέβη μεγάλη ὑπερτίμησις τῶν τροφῶν ἐν αὐτῇ. Ἐντεῦθεν, ἐν ἔτει 67, ἠναγκάσθη ἡ Βουλὴ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Πομπηίου τὴν στρατηγίαν τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, δοῦσα εἰς αὐτὸν κράτος οἶον οὐδεὶς τῶν Ῥωμαίων πρὸ αὐτοῦ ἔλαβε, διότι ὁ Πομπηῖος ἀνεκνήρυχθη τότε στρατηγὸς ἐπὶ τριετίαν ἀπάσης τῆς κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεως, καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ μεταχειρίζεται κατὰ τὸ δοκοῦν ταύτην τε καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἄρχων καὶ τῶν παραλίων ὄλων ἐπὶ τετρακοσίους σταδίους ἀπὸ θαλάσσης. Διὰ τοσαύτης περιβληθείς δυνάμεως καὶ παραλαβῶν ναῦς μὲν πεντακοσίας, ὀπλίτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας καὶ πεντακισχιλίους ἵππεῖς, πρῶτον μὲν κατέστρεψε τὰ ληστήρια τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, τὸ κύριον τῶν ληστῶν ὄρημητήριον. Καὶ τοὶ δὲ ἐπείγόμενος ἐπὶ τὸ ἔργον, ἀνέβη ὅμως ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἔθυσε τοῖς θεοῖς καὶ προσηγόρευσε τὸν δῆμον. Μεθ' οὗ ἀπῆλθεν ἀμέσως πάλιν εἰς τὸν στόλον, μὴ διατρίψας ἐνταῦθα εἰμῆ ἐπ' ὀλίγον· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρόφθασαν οὐδὲν ἥττον νὰ δώσωσιν αὐτῷ δεῖγμα τῆς ταπεινώσεως μεθ' ἧς πρὸ καιροῦ ἐσυνήθιζον νὰ τιμῶσιν ἢ μᾶλλον νὰ θεοποιῶσι τοὺς παντοδυνάμους ἄνδρας· διότι ἀπερχόμενος ἀνέγνω τὰ ἀκόλουθα πρὸς αὐτὸν ἐπιγεγραμμένα μονόστιχα, τὸ μὲν ἐντὸς τῆς πύλης·

«Ἐφ' ὅσον ὦν ἄνθρωπος οἶδας, ἐπὶ τοσοῦτον εἶ Θεός»
τὸ δὲ ἐκτὸς τῆς πύλης·

«Προσεδοκῶμεν, προσεκυνοῦμεν· εἶδομεν, προπέμπομεν.»

Ὁρμήσας δὲ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς, κατεδίωξε μετὰ πλείστης ὕψης δραστηριότητος ἀπανταχοῦ τοὺς πειρατάς, ὧν ὀλίγοι ἐτόλμησαν ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοιαύτην δύναμιν, οἱ δὲ πλείονες παρεδόθησαν οἰκειοθελῶς. Μύριοι ἐκ τῶν κακούργων ἐκείνων ἐθανατώθησαν· διςμύριοι ἠχμαλωτεύθησαν, ἑκατὸν εἴκοσι δὲ λιμένες καὶ φρούρια αὐτῶν κατεστράφησαν. Ἐπεικῶς δὲ καὶ συνετῶς πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους πολιτευόμενος, τοὺς μὲν πλείστους ἐγκατέστησεν ὁ Πομπηῖος εἰς Δύμην τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας, χηρεύουσαν τότε κατοίκων, γῆν δὲ πολλὴν καὶ ἀγαθὴν ἔχουσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔσπειρεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Κιλικίας πόλεις, ἐνιδρύσας μάλιστα εἰς Σόλους, οἵτινες τότε μετωνομάσθησαν Πομπηϊούπολις.

Ἐπὶ τοῦ πειρατικοῦ τούτου πολέμου κατελήφθη καὶ ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Αἱ πόλεις τῆς νήσου ταύτης εἶχον συμμαχήσει κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Μιθριδάτου καὶ ἔπειτα συνέπραξαν μετὰ τῶν πειρατῶν τῆς Κιλικίας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ Κρήτη ἐλογίσθη δεύτερον τοῦ παραδόξου ἐκείνου κράτους ἡρμητήριον. Ἐπολιτεύθη δὲ οὕτω διότι οἱ φοβεροὶ αὐτοὶ θαλασσομέδοντες ὑπελαμβάνοντο ὡς ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲν ἐσυστέλλοντο νὰ συμπράττωσιν ἀναφανδὸν μετ' αὐτῶν. Ὅπως δ' ἦτοτε πρὶν ἔτι ἐπιτραπῆ ὁ πόλεμος εἰς τὸν Πομπηϊόν, εἰς τῶν ἐκπεμφθέντων ἐπὶ τοὺς πειρατάς στρατηγῶν, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἀλλὰ ἠττήθη ὑπὸ τοῦ γενναίου αὐτῶν ἡγεμόνος Λασθένους. Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ Μάρκος Ἀντώνιος νὰ παραστήσῃ τὴν ἠτταν ὡς νίκην, προσλαβὼν ἀναιδῶς καὶ τὸ τιμητικὸν τοῦ «Κρητικοῦ» ἐπώνυμον, ἀλλ' ἡ βουλὴ ἧτις ἤθελε πράγματα καὶ ὄχι λόγους, ἔπεμψεν ἐπὶ τὴν νῆσον στρατηγὸν ἕτερον, τὸν Μέτελλον. Τότε οἱ Κρήτες ἐπρέσβευσαν εἰς Ῥώμην περὶ διαλλαγῶν, ἡ δὲ βουλὴ ἀπήτησε νὰ παραδώσωσι τὸν Λασθένη, καὶ πάντα τὰ ληστρικὰ σκάφη, καὶ πάντα τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους, καὶ ἡμέρους τριακοσίους, καὶ ἀργυρίου τάλαντα τετρακισχίλια. Ἀλλ' οἱ Κρήτες δὲν ἐδέχθησαν τὰς ἀξιώσεις ταύτας, καὶ, ἐπελθόντος τοῦ Μετέλλου, κατατροποῦται τελευταῖον ὁ Λασθένης, συνθηκολογεῖ δὲ πρὸς τὸν Ῥω-

μαχίον στρατηγὸν ὁ ἕτερος τῶν Κρητῶν ἡγεμόνων, ὁ Πανάρης. Τότε οἱ Κρηῖτες μαθόντες ὅτι ἐπετράπη τὸν πειρατικὸν πόλεμον ὁ Πομπηῖος, καὶ ὅτι ἐπεικῶς πρὸς τοὺς πολεμίους ἐπολιτεύετο, ἀνέθηκάν ἤδη τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ Πομπηῖος διέταξε τὸν Μέτελλον νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς νήσου. Ἄλλ' ἐκεῖνος παρακούων, ὡς διορισθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς στρατηγὸς ἰδίᾳ τοῦ πολέμου τούτου, ἐπέμεινε μέχρις οὗ, ἀναγκάσας τὸν Λασθένη νὰ συνθηκολογήσῃ ὅπως ὁ Πανάρης, καθυπέταξε τὴν νῆσον καὶ ἐπεκλήθη «Κρητικὸς,» δικαιότερον βεβαίως τοῦ Ἀντωνίου. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ ἰκανοῦ χρόνου ὁ δεῦτερος τοῦ Μιθριδάτου κατὰ Ῥωμαίων πόλεμος· ὁ δὲ Λούκουλλος, εἰς ὃν ἡ βουλή ἐπέτρεψε τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ, εἶχεν ἤδη καταφέρει εἰς τε τὸν βασιλέα τοῦ Πόντου καὶ τὸν σύμμαχον αὐτοῦ Τιγράνην καιρίως πληγὰς, ὅτε, ἐν ἔτει 66, ἅμα μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, ἀνετέθη εἰς τὸν Πομπηῖον καὶ ἡ στρατηγία τοῦ κατὰ Μιθριδάτου καὶ Τιγράνους ἀγῶνος. Ὅθεν ἐλθὼν ὁ Πομπηῖος εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀναγκάζει τὸν Μιθριδάτην νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ Βοσπόριον αὐτοῦ κράτος, μεταβάλλει τὸν Πόντον εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἐπιτρέπει εἰς τὸν Τιγράνην, προσπεσόντα εἰς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, τὴν πατρίαν ἀρχὴν, καθίστησι τὴν Συρίαν ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, καὶ, διατάξας ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν αὐτογνωμόνως, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, ἐν ἔτει 62, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ τότε διερχόμενος διὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔδωκεν εἰς διαφόρους αὐτῆς πόλεις ἐξαιρετὰ τινα δειγμάτων εὐνοίας. Ἐλθὼν πρὸ πάντων εἰς τὴν Μιτυληνὴν ἀπέδωκεν εἰς τὴν πόλιν, χαριζόμενος εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ ἱστορικὸν Θεοφάνην, τὴν ἐλευθερίαν ἣν αὕτη εἶχεν ἀποβάλλει πρὸ 25 ἐτῶν, καθὸ συνταχθεῖσα μετὰ τοῦ Μιθριδάτου· οἱ δὲ εὐγνωμονοῦντες Μιτυληναῖοι ἐτέλεσαν αὐτοῦ παρόντος, ποιητικὸν ἀγῶνα ὑπόθεσιν μίαν ἔχοντα, τὰς ἐκείνου πράξεις. Ἐπειτα ἐν Ῥόδῳ ἠκροάσατο μὲν πάντων τῶν σοφιστῶν, ἐν οἷς καὶ τοῦ Ποσειδωνίου καὶ τοῦ Ἑρμζγόρου, ἔδωκε δὲ δωρεὰν ἐκάστῳ τάλαντον. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁμοίως πρὸς τοὺς φιλοσόφους ἐπολιτεύθη, προσεπέδωκε δὲ τῇ πόλει πεντήκοντα τάλαντα εἰς ἐπισκευὴν αὐτῆς.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ Ἑλλάς ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ ἕνεκα τῶν εὐεργετημάτων τούτων εἰς πολὺ μείζονα θυσίας· διότι μετὰ τινὰς ἐνιαυτοὺς ἐκραγέντος τοῦ μεγάλου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀγῶνος μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος, ὁ Πομπηῖος, ἐλπίζων εὐλόγως εἰς

τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰς ἑλληνικὰς ταύτας χώρας ἐξελέξατο ὡς κύριον τῆς πάλης αὐτοῦ στάδιον. Οὐδ' ἐψεύσθη περὶ τὰς ἐλπίδας. Ἡ Ἑλλάς τῶντι παρέσχεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν δυνατὴν ἐπικουρίαν· καὶ ἐνῶ ὁ Καῖσαρ εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰσπανίαν, ὁ Πομπηῖος συνεκρότει ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἀξιόλογον. Μέγας μάλιστα ὑπῆρξεν ὁ στόλος ὃν κατεσκεύασε καὶ εἰς ὃν συνέρρυσαν νῆες τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κυκλάδων νήσων, τῆς Κερκύρας, τῆς Ρόδου, τῆς Ἀχαΐας. Ἡ Κρήτη καὶ ἡ Λακωνικὴ ἔπεμψαν αὐτῷ τοξότας, καὶ ὁ Ἀππιανὸς βεβαιοῖ ὅτι οἱ Λάκωνες οὗτοι ἐτάσσοντο ὑπὸ τοὺς ἰδίους βασιλεῖς, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι, πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ πολέμου τούτου, ἠνωρθώθη ἴσως ἐν Σπάρτῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἄλλως λέγεται πρὸ καιροῦ καταλυθέν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Βοιωτίας καὶ Θεσσαλίας καὶ Ἀχαΐας καὶ Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας οὐκ ὀλίγοι ἄνδρες κατετάχθησαν εἰς τὰ τοῦ Πομπηίου τάγματα. Τὸ δεινὸν ἦτο ὅτι πᾶσαι αὗται αἰθυσίαι ἐγένοντο οὐχὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ζητήματος τίς τῶν δύο μεγάλων Ῥωμαίων δυναστῶν θέλει ἄρξει τῆς οἰκουμένης· τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὁ ἀνὴρ ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλάς τοσοῦτον ἀνέδειξε ζῆλον, κατετροπώθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ περὶ Φάρσαλα τῆς Θεσσαλίας τῇ 20 Ἰουνίου 48. Εὐτυχῶς ὁ Καῖσαρ δὲν ἐμνησικακήσῃ πρὸς τοὺς Ἕλληνας δι' ἣν ἔδειξαν πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν· μόνοι οἱ Μεγαρεῖς, καθὸ ἐπιμείναντες εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν, κατὰ κράτος σχεδὸν ἀπωλέσθησαν, πολλοὶ φονευθέντες ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ πολλοὶ πωληθέντες. Τοὺς δὲ Ἀθηναίους, παραδοθέντας ἅμα μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ προστάτου αὐτῶν, ἐσυγχώρησεν, ἀρκεσθεῖς μόνον νὰ ἐρωτήσῃ τὸ πικρὸν τοῦτο «ποσάκις ὑμεῖς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἢ δόξα τῶν προγόνων περισώσει;» Ἀλλὰ καὶ χρηματικὰς δωρεὰς προσεπέδωκεν αὐτοῖς πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως. Ὡσαύτως ἀνεκήρυξεν ἐλευθέρους τοὺς Θεσσαλοὺς, εἰς τὴν χώραν τῶν ὁποίων ἐνίκησε λαμπρῶς τὸν ἀντίπαλον. Μετὰ τινα δὲ χρόνον, περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς, ἐν ἔτει 44, ἤγειρεν ἑαυτῷ ὁ μέγας Ῥωμαῖος μνημεῖον αἰθῖον, ἀνοικοδομήσας τὴν Κόρινθον ἣν πρὸ 100 περίπου χρόνων ἄρδην εἶχε καταστρέψει ὁ Μόμμιος. Ἡ πόλις, ἀνακτισθεῖσα κατὰ νέον σχέδιον, κατωκίσθη δι' ἀπογόνων Ῥωμαίων ἀπελευθέρων καὶ κατέστη μία τῶν ὀλίγων ἀποικιῶν ὅσας οἱ Ῥωμαῖοι ἔκτισαν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, αἵτινες ὅμως ἀντι-

νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν χώραν ἐξ ἐναντίας αὐταὶ ταχέως ἐξελληνίσθησαν. Ὁ Καῖσαρ, ὅστις εἶχε συλλάβει πρὸς τούτοις τὸν σκοπὸν νὰ διασκάψῃ τὸν κορινθιακὸν ἰσθμὸν, μικρὸν ἐπιζήσας δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλὰ ἡ Κόρινθος, διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς θέσεως καὶ τὴν προστασίαν τῆς κυβερνήσεως, κατέστη αὖθις ἐντὸς ὀλίγου πόλις καλλίστη καὶ πλουσιωτάτη, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε μίᾳ τῶν κυριωτάτων γεφυρῶν τῆς μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπορίας καὶ ἔδρα τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ, ὅστις ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς διεῖπε τὴν τύχην τῆς ἰδίως Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παύσωσιν ἐνόσω ἐξηκολούθουν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι. Αἱ παλιμβουλοὶ Ἀθηναῖοι ὑποδέχονται ἀγαλλόμενοι, δι' ἀνευφημιῶν καὶ ψηφισμάτων, τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρος, Βροῦτον καὶ Κάσσιον, καὶ ἐγείρουσιν αὐτοῖς εἰκόνας χαλκᾶς παρὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος. Ἄπασαι δὲ σχεδὸν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συντάσσονται πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ὃν οὗτοι ἀνέλαβον κατὰ τοῦ ἀνεπιού τοῦ Καίσαρος Ὀκταυίου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Ἀντωνίου μόνου, ὡς φαίνεται, οἱ Λακεδαιμόνιοι συνεμάχησαν πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους. Ὡστε κατατροπωθέντων περὶ Φιλίππους τῆς Μακεδονίας τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου, ἐν τέλει τοῦ 42, πάλιν ἡ Ἑλλὰς εὐρέθη ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ὀργὴν τῶν νικητῶν. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀντωνίος εἶχεν ἀνατραφῆ ἐν τῇ νεότητι παρ' ἡμῖν καὶ πολλάκις εἶχε διατρίψει εἰς Ἀθήνας, οἰκειωθείς οὕτω πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὴν δίκαιαν τῶν Ἀθηναίων ὅθεν ἀνεδείχθη μετὰ τὴν περὶ Φιλίππους μάχην ἐπεικῆς, ὅπως ἄλλοτε ὁ Καῖσαρ, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ἀντωνίος διατρίψας κατ' ἀρχὰς μετὰ τὸ κατόρθωμα ἐνταῦθα, τοσοῦτον ἀπέσχε πάσης καταπίεσεως ὥστε ἔχαιρεν ἀκούων ἑαυτὸν φιλέλληνα ἐπονομαζόμενον, ἔτι δὲ μᾶλλον φιλαθηναίων. Καὶ τῷ ὄντι πρὸς τὰς Ἀθήνας μάλιστα ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς δούς εἰς αὐτάς πολλὰς δωρεὰς, ἰδίως τὰς νήσους Αἴγιναν καὶ Ἴκον καὶ Κέων καὶ Σκίαθον καὶ Πεπάρηθον. Βραδύτερον δὲ αὖθις καὶ πολλάκις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας ἐνταῦθα, κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτὰς τῆς καταστροφῆς, ἐν πλείστη ὄσῃ ἀκολασίᾳ διήγαγεν, οὐδὲν ἦττον ἀκολάστως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τιμώμενος. Πάντα δὲ ταῦτα ἐμελλον ν' ἀπολήξωσιν εἰς νέα τῆς Ἑλλάδος δυστυχήματα. Διότι μετ' οὐ πολὺ, διχονοήσαντος

τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὸν Ἀντώνιον, τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐτάχθη μετὰ τοῦ Ἀντωνίου καὶ καθυπεβλήθη εἰς καταπίσεις καὶ στρατολογίας τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρίας ὅσῳ ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶχεν ἤδη πολὺ ἐλαττωθῆ. Ἰδίως δὲ εἶχε στερηθῆ, ὡς φαίνεται, τὸ μέγα ἐκεῖνο τῶν ναυτῶν πλῆθος τὸ ὁποῖον ἔλλοτε ἀπετέλει τὸ καύχημα αὐτῆς καὶ τὴν ἰσχὺν διότι οἱ τριηράρχαι τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα πληρώσωσι τὰς πολλὰς αὐτῶν ναῦς, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀρπάξωσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ ναυτῶν, ὀνηλάτας, θεριστάς, ὀδοιπόρους, παῖδας, καὶ πάλιν ἱκανοὶ δὲν ἦσαν νὰ ἀπαρτίζωσι τὰ πληρώματα αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ Ὀκταυίου ὁ Ἀντώνιος τῇ 2 Σεπτεμβρίου 31, κατὰ τὴν περιώνυμον περὶ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίαν, καὶ ἔπειτα φεύγει εἰς Αἴγυπτον ὅπου ἐγένετο αὐτόχειρ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὥστε ὁ Ὀκταυῖος ὅστις τότε καὶ τὴν Αἴγυπτον κατέστησε Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἔμεινεν ἤδη μόνος κύριος τοῦ ὅλου κράτους. Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἐμφυλίους πολέμους τῆς Ῥώμης, ἠσπάσατο τὴν μερίδα ἧτις ἐπὶ τέλους ἠττήθη· ἀλλ' ἡ ἐπιμονὴ αὕτη τῆς ἀτυχίας μὴ ἀποδοθῆ καθ' ὀλοκληρίαν εἰς ἔλλειψιν συνέσεως. Ἡ Ἑλλάς ἐπολιτεύθη οὕτω ἐν μέρει μὲν ἐξ ἀνάγκης, διότι ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Ἀντώνιος τὰς χώρας ταύτας ἐξελέξαντο ὡς κύρια αὐτῶν ἡρμητήρια, ἐν μέρει δὲ ἐκ συμπαιθείας τινὸς πρὸς αὐτοὺς, διότι ἅπαντες ἐκήρυττον τούλαχιστον ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ κόσμου.

Δὲν ἐτιμώρησε δὲ οὔτε ὁ Ὀκταυῖος τὰς ἐλληνικὰς πολιτείας, διότι αὐταὶ συνεμάχησαν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ἀλλὰ μάλιστα περιέθαλψεν ὅπως οὖν τὰς χώρας ταύτας, αἵτινες ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ εἰς ἐλευθερίαν κατὰστασιν. Τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἀποταμιευθέντα σῖτον διένειμεν εἰς τὰς πόλεις αἵτινες ἐστεροῦντο καὶ χρημάτων καὶ ἀνδραπόδων καὶ ὑπόζυγιων. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ 130 μετὰ ταῦτα ἔτη, ἤκουσεν, ὡς λέγει ἐν τῷ βίῳ Ἀντωνίου, τὸν πρόπαππον αὐτοῦ Νίκαρχον διηγούμενον, ὅτι οἱ πολῖται τῆς Χαίρωνείας εἶχον ὑποχρεωθῆ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀντωνίου νὰ φέρωσιν ἕκαστος ἐπὶ τῶν ὤμων ποσὸν τεταγμένον σίτου πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἀντίκυραν θάλασσαν, διὰ μαστίγων ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων ἐπιταχυνόμενοι· καὶ ἐκτέλεσαντες τοῦτο μίαν φορὰν, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δευτέραν τοιαύτην μετακόμισιν, ὅτε, ἐπελεύσεως τῆς ἀγγελίας ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἠττήθη περὶ Ἄκτιον, ἔφυγον οἱ στρατιῶται αὐτοῦ, ὁ δὲ σῖτος διενε-

μήτη εἰς τοὺς πολίτας καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ λιμοῦ. Οὐδὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀνεδείχθη ὁ Ὀκταύτιος σφόδρα κῦστηρός. Περιορίσθη εἰς τὸ ν' ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ποιεῖν πολίτας ἐπὶ ἀργυρίῳ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν τὴν τε Αἴγιναν καὶ τὴν Ἐρέτριαν· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀπετέλεσε τὴν στοᾶν τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρχηγέτιδος, ἧς τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Καῖσαρ, καὶ πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀσίας συνέδραμον τότε εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τοῦ ὁποῦ ὁ Πεισίστρατος εἶχε βάλει πάλαι ποτὲ τὰ θεμέλια. Μιμούμενος κατὰ τοῦτο τὸν Καῖσαρα, ὁ Ὀκταύτιος ἀπένειμε πολλὰ δαίγματα εὐνοίας εἰς τὸν γῶρον περὶ τὸν ὁποῖον ἐνίκησε τὴν κρίσιμον αὐτοῦ ναυμαχίαν. Ἐκτίσσε περὶ τὸ Ἄκτιον πόλιν λαμπράν, ἣν Νικόπολιν ἐπωνόμασε, καὶ διέταξε νὰ ἔχη αὕτη εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τὰς ψήφους τῶν Μαλιέων, τῶν Μαγνήτων καὶ ἄλλων τινῶν μικρῶν περὶ τὴν Θεσσαλίαν φυλῶν ὧν ἄλλαι μὲν εἰς τὸ ἐξῆς ἔμελλον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Θεσσαλῶν νὰ ἐκπροσωπῶνται ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ, ἄλλων δὲ, οἷον τῶν Δολόπων, τὸ γένος εἶχεν ἐκλείψει. Πλὴν τούτου ὁ Ὀκταύτιος ἱδρυσεν ἐν Ἀκτίῳ ἀγῶνα πεντετηρικόν, τὰ Ἄκτια, ἀναθεὶς τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, τοὺς ὁποῖους καὶ ἄλλως πολυειδῶς εὐηργέτησε, διότι εἶχον συναγωνίσθῃ μετ' αὐτοῦ περὶ Ἄκτιον καὶ εἶχον δώσει ἄσυλον εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ Λιουίαν, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας. Ταύτην λοιπὸν τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν τῶν Λακεδαιμονίων ἀνταμεῖβων ὁ Ὀκταύτιος, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰ Κύθηρα, τὴν Καρδαμύλην, τὰς Φαράς καὶ τὴν Θουρίαν, πόλεις Μεσσηνιακὰς αἵτινες εἶχον βοηθήσει τὸν Ἀντώνιον, τιμήσας δὲ τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, παρεκάθησεν εἰς τὰ συσσίτια αὐτῆς. Πολλοὶ ἐν τούτοις φρονοῦσιν ὅτι τότε ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Σπάρτης αἱ παραλῖαι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, αἵτινες, κατ' ἀρχὰς τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι τέσσαρες καὶ ἔπειτα δεκαοκτῶ μόνον, ἀναφαίνονται ἡδὴ ἀποτελοῦσαι συμπολιτείαν αὐτόνομον, φέρουσαι τὸ τῶν Ἐλευθερολακίων ὄνομα καὶ ἔχουσαι στρατηγὸν κοινόν, ἐφόρους, βουλὰς, γερουσίαν. Ἄλλοι ὅμως ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἱδρυσις τοῦ κοινοῦ τῶν Ἐλευθερολακίων ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους· καὶ ἴσως ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὀρθοτέρα πρὸ πάντων διότι, ὡς ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Ὀκταυτίου πρὸς τὴν Σπάρτην, δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τούτου ἐκολοβώθη τοσοῦτον ἡ χώρα αὐτῆς. Ὅπως δ' ἴποτε ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων αἱ περὶ τὸ Ταίναρον καὶ τὴν Μαλέαν ἄκραν πόλεις, αἱ πάλαι

ποτὲ περίοικοι τῆς Σπάρτης, καὶ οἱ περὶ αὐτὰς ἄλλοτε εἴλωτες νέμονται ἤδη αὐτονομίαν τινὰ ἣτις βραδύτερον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· διότι εἶναι περιττὸν νὰ ἐνθυμίσωμεν εἰς Ἑλληνας ἀναγνώστας, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ χώρα ἡ μετέπειτα κληθεῖσα Μάνη, ἡ ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας χρησιμεύσασα ὡς καταφύγιον ἄμα καὶ προπύργιον τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς αὐτονομίας.

Ὁ Ὀκταύτιος ἐπεδείξατο ἰδιαζούσαν εὐνοίαν καὶ πρὸς τὰς Πάτρας, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἐξαίρετον αὐτῶν θέσιν πρὸς τὴν μετὰ τῆς δύσεως ἐμπορίαν. Ὄθεν ἀξιόλογον μέρος τῆς περὶ Ἀκτιὸν ἀγωνισθείσης στρατιᾶς κατέλαβεν, ὡς ἀποικία Ῥωμαϊκῆ, τὴν τε πόλιν καὶ τὴν χώραν αὐτῆς μέχρι τῆς ἕκρας τοῦ Ῥίου. Αἱ Πάτραι εἶχον πρὸ ἰκανοῦ χρόνου σχεδὸν ἐρημωθῆ, διότι οἱ κάτοικοι, πολλὰ παθόντες εἰς τὸν κατὰ Γαλατῶν πόλεμον καὶ ἐν ταύτῳ ὑπὸ πενίας οἱ πολλοὶ πιεζόμενοι, εἶχον διασπαρῆ πλὴν ὀλίγων κατὰ τὴν χώραν, οἰκήσαντες πολίσματα τινα· ἀλλὰ τότε ἐκ διαταγῆς τοῦ Ὀκταυτίου ἐπέστρεψαν ἅπαντες εἰς τὴν πόλιν εἰς ἣν μετετέθησαν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ῥυπῶν, αἵτινες ἔκτοτε ἐντελῶς κατεστράφησαν. Αἱ οὕτως ἀνακαινισθεῖσαι Πάτραι ἀνεκηρύχθησαν ἐλεύθεραι, ὑποτελεῖς δὲ αὐτῶν κατέστησαν ἡ Δύμη, αἱ Φαραί, ἡ Τριταῖα, καὶ ἡ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν χώρα, ἐξαιρέσει τῆς Ἀμφίσσης. Ἐν γένει δὲ αἱ Πάτραι καὶ ἡ Νικόπολις, διὰ τῆς ἰδιαζούσης προστασίας τοῦ Ὀκταυτίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, κατέστησαν ἐντὸς μικροῦ πόλεις πολυάνθρωποι καὶ λαμπραὶ, λαμπρότεραι ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς Κορίνθου· ἀλλὰ καθὼς ἡ Κόρινθος οὕτω καὶ αἱ δύο ἐκεῖναι Ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι τάχιστα ἐξελληνίσθησαν. Τελευταῖον δὲ Ὀκταύτιος ἀνεκήρυξεν αὐτόνομον καὶ ἐλευθέραν τὴν νῆσον Σάμον. Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν εὐεργετημάτων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξεν ὅτι ἔκτοτε ἔπαυσαν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι ἀφ' ὧν, ὡς εἶδομεν, τοσαῦτα αὕτη εἶχε πάθει δεινά. Ναὶ μὲν ὁ Ὀκταύτιος (ὅστις ὀλίγον ἀφ' ἧς κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὡς πρῶτος αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης, ἐπωνομάσθη καὶ Αὐγούστος, ἦτοι, ὡς ἔλεγον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, Σεβαστός) Ῥυθμίσας ἤδη ἐκ νέου τὸ ὅλον κράτος, κατέστησε καὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν ἄλλ' ὅσαιδ' ἕποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ καταπιέσεις τὰς ὁποίας ἡ χώρα αὕτη ἔπαθεν ἀπὸ τῶν τακτικῶς ἐνταῦθα στελλομένων ἀνθυπάτων καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν, αἱ καταπιέσεις αὗται ἦσαν βεβαίως πολὺ μικρότεραι τῶν συμφορῶν ὅσας εἶχον συνεπαγάγει οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Ὅπόσον ὀλέθρια ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολέμων τούτων καταφαίνεται ἐναργῶς ἐκ τῆς εἰκόνας ἣν κατέλιπεν ἡμῖν ὁ ἐξ Ἀμασείας τοῦ Πόντου Στράβων, Ἑλληὴν γεωγράφος, ἀκμάσας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁμιλῶν περὶ Ἰλλυρίδος, καὶ Ἡπείρου, καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ Αἰτωλίας, καὶ Λοκρίδος, ὁ Στράβων λέγει, ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι αὐταὶ χῶραι νῦν εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι καὶ μόλις ποῦ καὶ που σώζονται εἰς αὐτάς ὀλίγαι τινές καὶ μικραὶ κῶμαι, ὥστε ἐπιφέρει, οὐδὲ χρήσιμον εἶναι νὰ περιγραφῶσιν ἀκριβέστερον. Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγαι τῶν πόλεων ἔσωζον τὸ πάτριον ἀξίωμα, ὀνομαστὶ δὲ ἀναφέρει ὁ γεωγράφος ὡς τοιαύτην μόνην τὴν Λάρισαν. Περὶ Θηβῶν πραγματευόμενος β θαιοῖ ὅτι οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σώζουσι. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Βοιωτίας πόλεων ἀξίας ὀπωσοῦν μνείας ὑπολαμβάνει μόνον τὴν Τάναγραν καὶ τὰς Θεσπιάς. Ἐν τῇ Ἀττικῇ λαμπροτάτη μὲν ὑπῆρχεν ἔτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀλλ' εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Σύλλα καὶ αὐτὴ καὶ ὁ Πειραιεὺς ἔπαθον τὰ πάνθ' ἐκείνα, ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀπώλεσε τὸν περίφημον αὐτοῦ ναύσταθμον περισταλὴς ἔκτοτε εἰς πόλιν μικράν· τὰ δὲ τείχη τῆς Μουνυχίας καὶ τὰ τείχη τὰ μακρὰ ἦσαν πρὸ καιροῦ ἠρειπωμένα. Ὡσαύτως αἱ πλεῖσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις «ἢ οὐκ ἔτ' εἰσιν, ἢ μόλις ἴχνη αὐτῶν φαίνεται καὶ σημεῖα.» Αὐτὴ ἡ Μεγαλόπολις, ἡ ἄλλοτε ἐκ τριάκοντα καὶ ὀκτῶ ἀρκαδικῶν πόλεων συνοικισθεῖσα, ἔπαθε τὸ τοῦ κωμικοῦ, καὶ

ἔρημία μεγάλη ἐστὶν ἡ Μεγαλόπολις·

μόνη ἡ Τεγέα εἶχεν ἔτι μέτριόν τινα πληθυσμόν. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Λακωνικὴ, ἥτις τὸ πάλαι εἶχεν ἑκατὸν πόλεις, μόλις ἤδη ἠρίθμει τριάκοντα. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσα ἡ ἐρήμωσις καὶ καταστροφή συνέβη ἐκ τῶν τελευταίων ἐμφυλίων Ῥωμαϊκῶν ἀγῶνων. Βεβαίως καὶ οἱ μακεδονικοὶ πόλεμοι εἶχον συντελέσει εἰς τοῦτο πολὺ, ἀλλὰ συνεπληρώθη τὸ κακὸν ἐπὶ Σύλλα, καὶ Πομπηίου, καὶ Βρούτου, καὶ Ἀντωνίου. Ἡδὲ δὲ καθυπεβλήθη μὲν ἡ Ἑλλάς εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τύπον, ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσασαν ἐντὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰρήνην, ἔλαβεν ἡ χώρα ἀναψυχὴν τινα καὶ ἄνεσιν ἀπὸ τῶν προτέρων δεινῶν.

Καὶ ἔπειτα ἐπέμπετο μὲν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς κατ' ἔτος Ῥωμαῖος ἀνθύπατος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις ἐδρεύων ἐν Κορίνθῳ διώκει τὴν χώραν ταύτην ὡς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν. Ἀλλὰ ἡ Ἑλλάς δὲν ὑπῆ-

γετο ἅπασα, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Πολλὰ αὐτῆς πόλεις καὶ χῶραι ἐξηκολούθησαν καὶ ἤδη λογιζόμεναι ἐλεύθεραι καὶ σύμμαχοι. Τοιαῦται ἦσαν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, τὸ κοινὸν τῶν Ἐλευθερολακῶνων, τὸ Ἄργος, ἡ Ἐλάτεια, αἱ Ἀθαί, αἱ Θεσπιαί, ἡ Τάναγρα, ἡ Λιτωλία, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ Ῥωμαίου ἀνθυπάτου δικαιοδοσίαν δὲν ὑπήγοντο εἰμὴ αἱ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀγωνισθῆ τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ῥώμης πόλεμον, ἦτοι ἡ ἀρχαῖκή συμπολιτεία καὶ αἱ σύμμαχοι αὐτῆς Βοιωτία καὶ Φωκίς. Τούτου δὲ ἔνεκα οὐδὲ «Ἑλλάς» ἐλέγετο ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἀλλὰ «Ἀχαΐα.» Λί ἐλεύθεραι καὶ αὐτόνομοι ἐκεῖναι πόλεις καὶ χῶραι δὲν διέφευγον βεβαίως ἐπὶ τέλους τὸν Ῥωμαϊκὸν ἔλεγχον ἢ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτονομία ἐκείνη εἶχε τὰ ὄριά της· οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀνθυπάτου ἐπενέβαινον πολλάκις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἐκείνων πράγματα. Ἄλλ' ὅπωςδῆποτε αὐταὶ δὲν ἐπλήρωνον τριακτικὸν φόρον, δὲν κατείχοντο ὑπὸ Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων, καὶ ἐν γένει, κατὰ τοὺς πατέριους νόμους καὶ θεσμούς πολιτευόμεναι, διέσωζον ὅπωςοῦν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα.

Ἴνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τοῦ πῶς ἐπολιτεύοντο τότε οἱ ἄρχοντες τῶν τοιούτων πόλεων, θέλομεν ἱστορήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων τὸν βίον τοῦ Σπαρτιατοῦ Εὐρυκλέους τοῦ Λαχάρου, τὸν ὁποῖον ὁ Αὐγούστος κατέστησεν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Λαχάρης εἶχε καταδικασθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου εἰς θάνατον ἔνεκεν ἐπιδρομῆς τινος εἰς τὰς περιοικίδας πόλεις, ἦτις ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἤθελεν ἴσως ὀνομασθῆ μεσσηνιακός τις ἢ ὅστιςδῆποτε ἄλλος τοιοῦτος πόλεμος, ὑπὸ δὲ τοῦ θετικοῦ ἐκείνου Ῥωμαίου ἐχαρακτηρίσθη ἀπλῶς ὡς ληστεία. Ἐπελθόντος δὲ μετ' οὐ πολὺ τοῦ μεταξὺ Ἀντωνίου καὶ Αὐγούστου πολέμου καὶ συνταχθέντων τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου, ὁ Εὐρυκλῆς ἠγωνίσθη περὶ Ἄκτιον τοσοῦτω γενναίωτερον ὅσω εἶχε νὰ ἐκδικηθῆ καὶ τὸν τοῦ πατρὸς θάνατον. Ὅτε κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ἤρχισε νὰ ὑποχωρῆ ὁ Ἀντώνιος καὶ ἐστάλησαν πλοῖα εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἐν μάλιστα διεκρίθη διὰ τὴν ἐπιμονὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἐπ' τίθετο, ἐπὶ δὲ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου τούτου ἴστατο ἀνὴρ ἀγέρωχος, σείων μὲν τὴν λόγχην διὰ τῆς χειρὸς, κρατῶν δὲ τοὺς ὀφθαλμούς ἐστηριγμένους ἐπὶ τῆς πολεμίας νῆος ἵνα

ρίψη ἐπ' αὐτῆς τὸ ὄπλον ἅμα πλησιάσῃ. Τελευταῖον ὁ Ἀντώνιος ἀγανακτήσας διὰ τὴν τόλμην ταύτην καὶ ἐπιστάς εἰς τὴν πύρραν «τίς οὗτος, ἀνέκραξεν, ὁ διώκων Ἀντώνιον;» ὁ δὲ, «ἐγὼ, ἀπεκρίθη, Εὐρυκλῆς ὁ Λαχάρου, τῆ Καίσαρος τύχη τὸν τοῦ πατρὸς ἐκδικῶν θάνατον.» Δὲν κατώρθωσεν ὅμως ὁ Εὐρυκλῆς νὰ καταβάλῃ τὴν ναυαρχίδα ἐκείνην, ἀλλὰ ἐκυρίευσεν τὴν δευτέραν τῶν ναυαρχίδων, διότι ἦσαν δύο, κτυπήσας, περιστρέψας καὶ πλαγιάσας αὐτήν, ἔλαβε δὲ καὶ ἄλλο ἐν πλοῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὕρισκοντο πολυτελεῖ σκεύη καὶ πράγματα.

Μετὰ τὴν νίκην ὁ Ὀκταύσιος ἀντήμειψε τὸν Εὐρυκλῆ, δούς μὲν αὐτῷ ὡς ἴδιον κτῆμα τὰ Κύθηρα, καταστήσας δὲ αὐτὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅποιόν τι ἦτο κυρίως τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἡγεμόνος τῶν Λακεδαιμονίων, δὲν γνωρίζομεν. Ἡ Σπάρτη ἔσωζε τότε καθὼς καὶ βραδύτερον τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαίων θεσμῶν, ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, γερουσίαν, νομοφύλακας καὶ τὰ τοιαῦτα. Μόνον βασιλεῖς συνεχῶς δὲν ἀναφέρονται, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ διαλειμμάτων, ὅπως εἶδομεν κατὰ τὴν περὶ Φάρσαλον μάχην. Ὅθεν ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ εἰκάζωμεν ὅτι τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸν Εὐρυκλέα ἀξίωμα ἐπέιχε τὸν τόπον τῆς βασιλείας. Ἀλλ' εἰς ἄνθρωπον ἐνεργὸν οἷος ἦτο ὁ Εὐρυκλῆς ἰσχυροῦς ἠδὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὅπως εἶχον τότε τὰ ἐν Σπάρτῃ πράγματα; Ἡ πόλις ἦτο πενιχρὰ πόλεμον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῶν γειτόνων πόλεων καὶ ἔτι ὀλιγώτερον κατὰ ἀπωτέρων, ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Εὐρυκλῆς ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαγῆς καὶ μετέβη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Μὴ φανῆ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ τῆς Σπάρτης ἡγεμὼν ἐκεῖ μᾶλλον ἀπῆλθεν ἢ ἀλλοῦ που, διότι πρὸ καιροῦ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες διετήρουν φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεις. Ἐν ἔτει 144 πρὸ Χριστοῦ λ. χ. οἱ Σπαρτιᾶται συνωμολόγησαν συνθήκην φιλίας μετ' αὐτῶν, ἐν ἔτει δὲ 136 ἔπεμψαν συγχαρητηρίους ἐπιστολάς πρὸς τὸν τότε ἀρχιερέα Σίμωνα. Ἐν ἔτει δὲ πάλιν 126, ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθηναίων Ἀγαθοκλέους, ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας πρεσβεία τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ἰωάννου Ὑρκανοῦ, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέδοτο ψήφισμα, εἰς τιμὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου. Πλὴν τούτου, ἡ Ἰουδαία εὕρισκετο ἐπὶ Εὐρυκλέους εἰς περιστάσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων ἠδύνατο πολὺ νὰ ὠφεληθῆ ἀνὴρ πανούργος οἷος ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμὼν. Ἐβασίλευε τότε αὐτῆς ὁ Ἡρώδης (σελ. 370) ὅστις κατετράχετο ὑπὸ πολλῶν οἰκιακῶν συμφορῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας δύο υἱῶν τοὺς ὁποίους ἐγέννησεν ἐκ δύο συ-

ζύγων. Ὁ Εὐρυκλῆς φθάσας εἰς Ἱεροσόλυμα ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκιακῆς ἐκείνης ῥαθυουργίας, παρεμβαίνει εἰς αὐτήν, ὡς φίλος καὶ σύμβουλος νῦν μὲν τούτου νῦν δὲ ἐκείνου, φορολογεῖ τὸν πατέρα, φορολογεῖ τοὺς δύο υἱούς, φορολογεῖ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Καππαδοκίας Ἀρχέλαον, πενθερόν ὄντα τοῦ ἐνός τῶν δύο νέων, καὶ συλλέξας οὕτω χρήματα πολλὰ, ἐπανέρχεται εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐνταῦθα ἔζησε κατ' ἀρχὰς πολυτελῶς καὶ ἔκτισε πολλαχού τῆς Πελοποννήσου κτίρια λαμπρὰ, ἐξ ὧν ὀνομαστότατα μάλιστα ἦσαν τὰ ἐν Κορίνθῳ λουτρά, τὰ ὅποια ἐλέγοντο μεγαλοπρεπέστερα τῶν λουτρῶν τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ βραδύτερον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατασκευασθέντων. Ἀλλ' οἱ θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἐκ τῆς Ἀσίας ἐκόμισεν, ἀφειδῶς οὕτω δαπανώμενοι καὶ μὴ ἀναπληρούμενοι, τελευταῖον ἐξηντλήθησαν. Τότε ὁ Εὐρυκλῆς ἐτρέπη ἐπὶ τὴν καταπίεσιν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων· οὗτοι ὁμως παρεπονέθησαν ἐπανειλημμένως εἰς τὸν Αὐγούστον, καὶ ὁ Αὐγούστος, ἀφοῦ μάτην ἠγωνίσθη νὰ συνετίσῃ τὸν ἀρχαῖον σύμμαχον, ἠναγκάσθη νὰ ἐξορίσῃ αὐτὸν διὰ νὰ καταπαύσῃ τὰς ταραχὰς τὰς ὁποίας ἡ πλεονεξία τοῦ ἀνδρός ἐπροξένει καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Εὐρυκλῆς ἀπέθανεν ἐξόριστος, καταλιπὼν υἱὸν Γαῖον Ἰούλιον ὅστις οὔτε τὴν ἀρχαίαν τοῦ Αὐγούστου πρὸς τὸν πατέρα εὐνοίαν ἐκληρονόμησεν, οὔτε τὸ ἐν Σπάρτῃ τούτου ἀξίωμα· ἀλλὰ δὲν διέζησε καὶ ὅλως ἀκατονόμαστος, διότι ἐν Ταίναρῳ εὗρέθη ἐπιγραφή λέγουσα· «τὸ κοινὸν τῶν Ἐλευθερολακῶνων Γαῖον Ἰούλιον Λάκωνα Εὐρυκλέους υἱὸν, τὸν ἴδιον εὐεργέτην.» Καὶ ἴσως ὁ περὶ τὸ Ταίναρον λιμὴν Πορτοκάγιο, ἐκ τοῦ Γαίου τούτου ἔλκει τὸ ὄνομα.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ἔχομεν καὶ ἄλλην τινὰ μικρὰν, ἐλαχίστην πληροφορίαν, ἀλλ' ἐν ἐλλείψει πληρεστέρων εἰδήσεων, οὐχὶ ἴσως ὅλως ἀναξίαν μνείας. Ὁ πόρος ὃν ἐτάχθη νὰ πληρῶνῃ τότε εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἴτε σύμπασα ἢ Ἑλλάς εἴτε πόλις τις αὐτῆς ἢ νῆσος ἐκ τῶν μεγαλητέρων, δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ παράδοξον ὁμως σύμπτωσιν ἐμάθομεν τί ἐπλήρωνεν ἡ μικρὰ νῆσος Γύαρος, τὰ σήμερον λεγόμενα Γυοῦρα. Ὁ Στράβων διηγεῖται ὅτι προσορμισθεὶς εἰς τὸ νησίδιον τοῦτο εὗρεν ἐκεῖ κώμιον ὑπὸ ἀλιέων συνοικουμένον, ὅτε δ' ἐξέπλευσεν ἐκεῖθεν, ἐδέχθησαν εἰς τὸ πλοῖον αὐτῶν πρεσβευτὴν τῶν ἀλιέων τινὰ, ὅστις συμπλέων ἔλεγε πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας

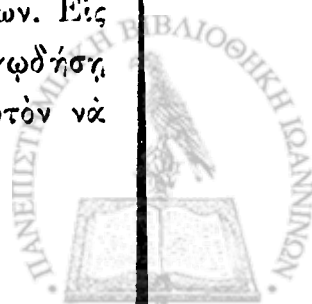
συνεπιβάτας, ὅτι πρῆσβευει πρὸς τὸν Αὐγούστον εὐρισκόμενον τότε εἰς Κόρινθον περὶ ἐλαττώσεως τοῦ φόρου· διότι τελοῦσι δραχ. 150, ἐνῶ μόλις ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσι τὰς 100. Ἡ εἶδησις αὕτη ὁμοιάζει ὅπως οὖν τὰ συντρίμματα ἐκεῖνα ὅσα τυχαίως περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐκ μεγάλων καὶ καλῶν οἰκοδομημάτων ἢ ἀγαλμάτων, ἀνάγλυφόν τι λ. χ. ἢ πόδα, ἢ χεῖρα, ἢ δάκτυλον ἢ καὶ ὄνυχα τῆ ἀληθείᾳ ἀπλοῦν, ἅτινα δὲν ἀπορρίπτομεν οὐδὲν ἤττον, ἀλλὰ διαφυλάττομεν ἐπιμελῶς, διότι ὅσῳ μικρὰ καὶ ἂν ἦγαι, διδάσκουσί τι πάντοτε εἰς ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα.

Ὁ Τιβέριος ὅστις ἐβασίλευσε μετὰ τὸν Αὐγούστον, 14—15 μ. Χριστόν, ἐπολιτεύθη, οὐδὲν ἤττον ἐκείνου σωφρόνως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἰ καὶ ἐν Ῥώμῃ διέπραξε πολλοὺς καὶ ἀδίκους φόνους. Ἐπὶ Τιβερίου, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἀχαΐα, ἐπειδὴ παρεπονοῦντο διὰ τὰς καταχρήσεις τὰς ὁποίας ἔπασχον ἀπὸ τῶν πεμπομένων κατ' ἔτος ἀνθύπατων, κατέστησαν προσωρινῶς, ἵνα ἀνακουφισθῶσι, ἐπαρχίαι καισαρικαὶ ἀντὶ δημοσίων. Διότι ὁ Αὐγούστος εἶχε διαιρέσει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ ἓν ἐφύλαξε δι' ἑαυτὸν, τὸ δὲ ἄλλο ἀπέδωκεν εἰς τὸν δῆμον καὶ τὴν σύγκλητον· καὶ ἐνῶ εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, τὰς δημοσίας, ἐπέμποντο κατ' ἔτος ἀνθύπατοι, τῶν ἄλλων, ἤτοι τῶν καισαρικῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Καῖσαρ ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος ἀνθύπατος, ἐπέτρεπε δὲ τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς πρῆσβευτὰς ὅχι ἐπὶ ἓν ἔτος μόνον, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐδόκει αὐτῷ. Ἐκ τούτου ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ καισαρικαὶ ἐπαρχίαι ἔπασχον πολὺ ὀλιγωτέρας καταπιέσεις ἢ αἱ δημοσίου καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Τιβέριος, ἵνα παράσχη ἄνεσιν τινα εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, συνήνωσεν αὐτὰς μετὰ τῆς καισαρικῆς ἐπαρχίας Μυσίας. Ἡ δὲ τοιαύτη περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας διάταξις διετηρήθη μέχρι τοῦ 44 μ. Χ. ὅτε ἐπὶ τοῦ τετάρτου αὐτοκράτορος, τοῦ Κλαυδίου, κατετάχθησαν αὐτίς μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου. Ὡσαύτως τὸ Αἴγιον τὸ ὁποῖον ἐβλάβη τότε μεγάλως ὑπὸ σεισμῷ, ἀπηλλάγη ἐπὶ τρία ἔτη παντὸς φόρου ὑπὸ τῆς συγκλήτου, κατὰ πρότασιν τοῦ Τιβερίου· ὁ δὲ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὁ καλὸς καὶ γαθὸς Γερμανικὸς, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ του ἑκτακτος ἀπεσταλμένος εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ διερχόμενος ἐκ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰς Ἀθήνας ἐπισκεφθεὶς, τοσαύτην πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπεδείξατο τὴν εὐλάβειαν, ὥστε δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν εἰμὴ ὑπὸ ἐνὸς ῥαβδούχου παρα-

πεμπόμενος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐφέροντο πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπίσης φιλανθρώπως. Ὀλίγον μετὰ τὸν Γερμανικὸν διερχόμενος διὰ τῆς πόλεως ταύτης ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Πείσων, εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ἀγερῶχος, καὶ πολλὰ περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐφλυάρησεν, ἐλέγξας αὐτοὺς ἰδίως διότι μετὰ Μιθριδάτου κατὰ τοῦ Σύλλα συνεμάχισαν καὶ κατὰ Αὐγούστου μετὰ Ἀντωνίου. Ἀλλ' ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν τοσοῦτον εἶχεν ὀργισθῆ κατὰ τῶν Ἀθηναίων μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πόλις δὲν ἦτο πάσης πραγματικῆς ἐλευθερίας ἀπεστερημένη. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχε καταδικάσει τότε Θεοφίλον τινα, ἐπὶ πλαστογραφία, ὁ δὲ Πείσων, ζητήσας τὴν χάριν τοῦ Θεοφίλου, δὲν ἐπέτυχεν αὐτὴν παρὰ τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔχομεν τεκμήρια τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας ἣν ἀπελάμβανον τότε τινὲς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι διεφιλονείκουν πρὸ καιροῦ πρὸς τοὺς Μεσσηνίους περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Λιμνάτιδος. Ἡ δὲ δίκη αὕτη ἢ ἐπὶ Τιβερίου κριθεῖσα δὲν ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ ὅπως ἐπράττετο πρὸ τοῦ Μομμίου, ἐν Ῥώμῃ, ὑπὸ τῆς συγκλήτου αὐτῆς καὶ τοῦ αὐτοκράτορος· καὶ ἀφοῦ ἠκούσθησαν οἱ πρέσβεις ἐκατέρωθεν τῶν ἔθνων, ἀπεδόθη ὁ ναὸς εἰς τοὺς Μεσσηνίους.

Δὲν ἐπέπρωτο ὅμως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες νὰ δεῖξωσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν χώραν ταύτην μετριοπάθειαν· τὸ δὲ παράδοξον, αἱ νέαι αὐτῆς συμφοραὶ προέκυψαν ἐκ τούτου ὅτι ὁ Νέρων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 54 μέχρι τοῦ 68 μετὰ Χριστὸν, ἠθέλησεν ἐν ἔτει 66 νὰ ἀνακηρύξῃ ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα, ἀποδοὺς ἀντ' αὐτῆς εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν δῆμον τὴν νῆσον Σαρδῶ. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη κωμικοτραγικόν, καὶ δυστυχῶς τραγικώτερον μᾶλλον ἢ κωμικώτερον. Ὁ ἄνθρωπος ἐκείνος ὅστις, καὶ τοι διατελέσας μαθητὴς τοῦ περιφήμου φιλοσόφου Σενέκα, ἐφόνευσε τὸν Βρετανικὸν τὸν υἱὸν τοῦ πατριοῦ αὐτοῦ, ἐφόνευσε τὴν ἰδίαν μητέρα Ἀγριππίναν, ἐνέπαιξε πᾶν ἀνθρώπινον αἶσθημα καὶ ἐν γένει κατήντησε νὰ καταλίπη ὄνομα συνώνυμον γενόμενον τῆς παραλογωτέρας τυραννίας, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν μανίαν νὰ ἀγωνίζεται εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας ὡς κιθαρῳδὸς καὶ ὡς ἄρματηλάτης. Αἱ δ' ἑλληνικαὶ πόλεις, θεραπεύουσαι τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ἐπεμψον αὐτῷ διὰ πρεσβευτῶν ὅλους τοὺς στεφάνους τῶν ἑλληνικῶν ἀγῶνων. Εἰς τῶν πρεσβευτῶν τούτων παρεκάλεσέ ποτε τὸν Νέρωνα νὰ τραγῳδήσῃ καὶ ὑπερεγκωμιάσας τὴν αὐτοκρατορικὴν φωνὴν προέτρεψεν αὐτὸν νὰ

ἔλθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐκτιμηθῆ ὑπὸ τῶν φιλομούσων τῆς γῆς ταύτης κατοίκων. Ὁ Νέρων ἠσπάσθη προθύμως τὴν πρότασιν, εἶπεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ μόνοι ἐπιτήδειοι τῶν τοιούτων κριταὶ καὶ διέταξεν ἵνα ἀναβληθῆ ἡ τέλεσις ὄλων τῶν ἀγώνων, Ἰσθμίων, Πυθίων, Νεμέων, Ὀλυμπίων, μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ. Καὶ ἦλθε λοιπὸν συνεπαγόμενος τοσαῦτον ἀκολουθῶν πλῆθος ὥστε, ἂν ἦσαν πρὸς πόλεμον ἐπιτήδειοι, ἠδύναντο ἵνα καταβάλωσι καὶ Πάρθους καὶ πᾶν ἄλλο πολέμιον ἔθνος· ἀλλ' οἱ στρατιῶται οὗτοι ἦσαν ἄξιοι τοῦ ἡγεμόνος των, ὅπλα φέροντες κιθάρας, καὶ πλῆκτρα, καὶ προσωπίδας, καὶ ἐμβάδας, λέγει Δίων ὁ Κασσιος, ἱστορικὸς ἀκμάσας ἐν τῇ τρίτῃ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, παρ' οὗ μανθάνομεν τὰ πλεῖστα τῆς παραδόξου ταύτης ἐπιδρομῆς. Καὶ ἠγωνίσθη τῶντι ὁ Νέρων ἀλληλοδιαδόχως εἰς ὄλους τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους, καὶ περιοδονίκης μᾶλλον δὲ παντονίκης πανταχοῦ ἀνεδείχθη, συλλέξας ἐβδομήκοντα καὶ πέντε στεφάνους. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰ Ὀλύμπια ἐλάσας ἄρμα ἔπεσεν ἐξ αὐτοῦ καὶ μικροῦ ἐδέησε ἵνα συντριβῆ, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἐστεφανώθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνοδικῶν· καὶ τίς ἤθελε τολμήσει ἵνα μὴ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸ βραβεῖον; Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐν πᾶσιν ὑπεροχὴν καὶ μάλιστα περὶ τὴν τῆς φωνῆς ἔντασιν, ἀνελάμβανεν αὐτὸς τὸ τοῦ κήρυκος ἔργον καὶ ἀνήγγελλεν ὁ ἴδιος τὰς νίκας καὶ τοὺς στεφάνους, οὓς ἐκτήσατο, ὡς ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Τότε δὲ, τῶν Ἰσθμίων ἐν Κορίνθῳ τελουμένων, ἀνεκήρυξεν ὁ Νέρων τῇ ἰδίᾳ ἐκείνῃ φωνῇ τοὺς Ἕλληνας ἄπαντας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους, δημηγορήσας πρὸς τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ βήματος. Καὶ ταῦτα μὲν ἠθελον εἶναι γελοῖα μᾶλλον ἢ δεινά· ἀλλὰ ἀχαλίνωτος ἀφροσύνη, περιβάλλεται τάχιστα τὸ τῆς κακουργίας ἱμάτιον. Δὲν τολμῶμεν ἵνα ἱστορήσωμεν τὰς αἰσχροπραγίας εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἐνταῦθα τὸ τέρας ἐκεῖνο τῆς φύσεως καὶ αἵτινες, περιγραφόμεναι ὑπὸ Δίωνος τοῦ Κασσίου, ὑπερβαίνουσι πᾶν ὅ,τι ἡ ἀκολαστοτάτη φαντασία ἠδύνατο ἵνα ἐπινοήσῃ. Πλὴν τούτων ὁμῶς ὁ Νέρων ἐλεηλάτησε τὴν Ἑλλάδα, τὴν κατ' αὐτὸν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἀναριθμήτους δὲ ἐφόνευσε ἀνδράς, γυναῖκας, παῖδας διὰ τὴν κληρονομίαν τὰς περιουσίας αὐτῶν. Ἀπήγαγεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἐξ ὄλων τῶν ναῶν πολλὰ ἔργα τέχνης, ἵνα δι' αὐτῶν ἐπανορθώσῃ τὰς ζημίας ὅσας ἐπήνεγκεν ἐν Ῥώμῃ ἢ τότε καταστρέψασα τὴν πόλιν ταύτην πυρκαϊᾷ καὶ ἵνα κοσμήσῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ βασιλεία· ἐτιμώρησε τὴν ἐν Δελφοῖς

Πυθίαν τολμήσασαν νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν καὶ ἀποκαλέσῃ Ὀρέστην, αἰνιτομένη τὸν τῆς μητρὸς αὐτοῦ θάνατον, καταλύσας τὸ μαντεῖον καὶ σφάζας ἀνθρώπους εἰς τὸ στόμιον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήρχετο τὸ ἱερὸν πνεῦμα· καὶ καθόλου εἰπεῖν ἐπήνεγκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα συμφορὰς μείζονας τῶν ὅσας πάλαι ποτὲ ἢ τοῦ Ξέρξου διαβόητος ἐπιδρομῆ. Τὸ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν Ἕλληνες οἵτινες, διὰ νὰ κολακεύσωσι τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον ἐλευθερωτὴν, ἐνήγαγον Ἕλληνας ἄλλους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, διότι δὲν ἦλθον νὰ ἀκροασθῶσι τοῦ Νέρωνος, ἢ παρέστησαν μὲν ἀλλ' ἠκροῶντο ῥαθύμως, ἢ ἐγέλασαν, ἢ δὲν ἐχειροκρότησαν, ἢ δὲν ἐτέλεσαν θυσίας ἵνα ἀποβῇ ἡ φωνὴ του λαμπροτέρα καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὅμως ὁ Λήμιος Φιλόστρατος, ὅστις ἔγραψε περὶ τὸ 200 ἔτος μ. Χρ., βεβαιοῖ εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Νέρωνος ἐλευθερίας ἐπανῆλθον αἱ πόλεις εἰς ἡθῆ δωρικὰ καὶ ἄττικὰ (ὠραῖα ἡθῆ!) «πάντα τε ἀνήθησε ζὺν ἀρμονίᾳ τῶν πόλεων, ὃ μὴ πάλαι ποτὲ ἢ Ἑλλάς εἶχε.» Βεβαιοῖ δὲ ταῦτα ἐνῶ ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ περιγράφει τὸ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τοῦ Νέρωνος ὅπως καὶ ὁ Δίων ὁ Κάσσιος. Ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων τὴν διαστροφὴν διεξερχόμενοι, ἴσως ἐρωτήσωσιν τινες τῶν ἀναγνωστῶν: πρὸς τί ἄρα νὰ ἀποκαλύπτωνται τοιαῦτα ἀίσχη; Ὁ ἐνδοιασμὸς αὐτὸς ἐπῆλθε καὶ εἰς ἡμᾶς πολλάκις· διαλογιζόμενοι δὲ περὶ τούτου, ἐνθυμήθημεν τὸ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπίγραμμα, δι' οὗ ἡ καλὴ ἀλλὰ παρηκμακυῖα Λαῖς παρίστανται ἀφιερουσα ἐγκαίρως

Τῇ Παφίῃ τὸ κάτοπτρον·

καὶ ἐπιφωνοῦσα·

. . . . Ἐπεὶ τοίη μὲν ὄρασθαι
οὐκ ἐθέλω· οἷη δ' ἦν πάρος οὐ δύναμαι.

Ἐπειδὴ, λέγει, ὁποῖα μὲν εἶμαι ἤδη, δὲν θέλω νὰ βλέπω ἐμαυτὴν· ὁποῖα δὲ ἦμην ἄλλοτε, δὲν δύναμαι. Βεβαίως ἂν ἡ τότε Ἑλλάς ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ φωνὴν, ἢ θελε τὸ αὐτὸ ἀνακράξει ἐπιφώνημα. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἱστορία, ἡ ἀμείλιχος ἱστορία, δὲν αἴρεται ἐκ μέσου ὡς τὸ τῆς Λαΐδος κάτοπτρον, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἀπεικονίζουσα τὴν ἀσχημίαν ὅπως καὶ τὴν καλλονὴν, τὰς πονηρὰς τῶν ἐθνῶν ἡμέρας ὅπως καὶ τὰς ἀγαθὰς.

Ἐπεχείρησεν ἐν τούτοις ὁ Νέρων καὶ σπουδαιότερόν τι ἔργον ἐν Ἑλλάδι, τὴν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου διωρυγὴν. Πρῶτος λέγεται συλλαβῶν τὴν ἰδέαν τῆς διωρυγῆς ταύτης ὁ τῆς Κορίνθου πάλαι ποτὲ τύραν-

νος Περίανδρος (σελ. 231 τοῦ πρώτου τόμου) μετὰ δὲ τοῦτον καὶ ἄλλοι τινές, ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ τοῦ Τιβερίου ἄμεσος διάδοχος Γάιος Κικλιγόλας. Ὁ Νέρων δὲ προκατήρξατο ἤδη τοῦ ἔργου ἄσας τὸν ὕμνον τοῦ Προσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης· μεθ' ὃ λαβὼν δίκελλαν χρυσὴν πρῶτος ἔσκαψε τὴν γῆν, καὶ ἐντὸς κοφρῖνου χρυσοῦ, ἐπὶ τῶν ὤμων ἐκόμισε τὸ χῶμα, λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ παρισταμένου πλήθους ἐπικροτούμενος. Οἱ ἐργάται ἦσαν πολυάριθμοι· καὶ τὰ μὲν μᾶλλον εὐσκαφα μέρη, ἀνετέθησαν εἰς τοὺς στρατιώτας· ἵνα συντρίψωσι δὲ τοὺς βράχους μετεχειρίζοντο ἑξακισχιλίους Ἑβραίους οὓς μετέφερον ἐκ τῆς καταπολεμουμένης τότε Ἰουδαίας, καὶ πολλοὺς φυλακισμένους οὓς ἐπὶ τούτῳ ἐξῆγον τῶν φυλακῶν, εἴτε κακούργους ὄντας εἴτε ἄδικα τῆς τυραννίας θύματα, διότι μεταξύ τῶν καθυποβληθέντων εἰς τὴν ἐπίπονον ταύτην ἐργασίαν ἀναφέρεται καὶ ὁ φιλόσοφος Μουσσώνιος Ροῦφος, μετακομισθεὶς ἐκ τῆς νήσου Γυάρου ὅπου εἶχεν ἐγκαθειρθῆ διὰ πολιτικούς λόγους. Ἐν τούτοις ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιχείρησις, ἡ νῦν μόλις σπουδαίως διεξαγομένη, δὲν ἐπροχώρησε τότε πολὺ· ἐντὸς ὀλίγου ὁ Νέρων διέκοψεν αἴφνης τὰς ἐργασίας, εἴτε διότι, ὡς διεφημίσθη τότε, οἱ μηχανικοὶ ἐπίστευσαν ὅτι ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο θαλασσῶν διαφορὰ ἐπιφανείας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευε νὰ κατακλυσθῆ ἡ νήσος Αἴγινα, εἴτε διότι, ὡς ἄλλοι εἶπον, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπετράπη τοῦ ἔργου ὑπὸ δεισιδαιμονίας τινός.

Μετ' οὐ πολὺ ὁ Νέρων, ἐπανελθὼν εἰς Ῥώμην ἐφονεύθη· μετὰ δὲ τινὰς ἄλλους ἐπὶ μικρὸν ἄρξαντας ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Οὐεσπασιανός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μετεβλήθη πάλιν ἡ τῆς Ἑλλάδος τύχη. Ἡ ἐπιτραπεῖσα εἰς αὐτὴν ἐλευθερία, ἣτις, ὡς εἶδομεν, δὲν ἀπήλλαττεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν καταχρήσεων τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀπέβη καὶ ἄλλων δεινῶν πρόξενος, διότι ἤνοιξεν ἐκ νέου τὸ στάδιον τῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ἐκ τούτων δὲ ὠφελούμενος ὁ Οὐεσπασιανός καθυπέβαλεν αὐθις τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν διοικητικὸν τύπον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπαρχίας, ἀπομαθηκένχι, φήσας, τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν.» Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἐπαρχιακὴ αὕτη διοίκησις κατέστη ἤδη καταπιεστικωτέρα ἢ ἄλλοτε. Τοῦλάχιστον ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς συνεβούλευσε τὸν αὐτοκράτορα ἐκεῖνον νὰ πέμπῃ εἰς τὴν Ἀχαΐαν ἀνθυπάτους γινώσκοντας τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, διότι, ἐπιφέρει, ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπῆρχεν εἰς τὴν Πελοπόννησον

ἀνθύπατος ὅστις δὲν ἤξευρε τὴν ἑλληνικὴν, ἐξ οὗ συνέβαινον πολλὰ ἀτοπήματα, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῶν δικῶν, καθ' ἃς οἱ σύεδροι τοῦ ἡγεμόνος μετεχειρίζοντο αὐτὸν ὡς ἀνδράποδον, ἐμπορευόμενοι τοὺς διαδίκους. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ὅσα πόλεις καὶ χῶραι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πρότερον αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεροι, διετήρησαν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὸ πλεονέκτημα τοῦτο. Ἐννοεῖται πάντοτε ὅτι ἡ αὐτονομία αὕτη καὶ ἐλευθερία ὑπέκειτο εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων ἐσώζοντο οἱ τύποι μόνον, οὐχὶ ἡ πραγματικὴ ἀξία καὶ ἐνέργεια. Ἴνα δῶσωμεν ἐννοιάν τινα τοῦ τί ἦτο ἀληθῶς ἡ ἐλευθερία ἐκείνη, ἀναφέρομεν ὀλίγα τινὰ αὐτῆς δείγματα. Ἡ Ῥόδος μέχρις Οὐεσπασιανοῦ ἦτο πολιτεία ἐλεύθερα, καὶ σύμμαχος τῆς Ῥώμης. Κατὰ τὸν Δίωνα ὁμοῦς τὸν Χρυσόστομον, οἱ Ῥόδιοι, ἐάν δὲν ἤθελον στήσει ἓνα χαλκοῦν ἀνδριάντα εἰς πάντα Ῥωμαῖον ὅστις διήρχετο διὰ τῆς νήσου αὐτῶν, ἐκινδύνευσον νὰ ἀποβάλωσι τὴν νομιζομένην ἐλευθερίαν. Περὶ τῆς ἐπὶ Ῥωμαίων ἐλευθερίας τῆς Κερκύρας, διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Στράβων παροιμίαν χισγράν, ἣτις ὑπεμφαίνει τὴν εὐτέλειαν μᾶλλον ἢ τὴν ἀκολασίαν τῆς ἐλευθερίας ταύτης. Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα σπουδαιότερα. Ὁ Φιλόστρατος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ μάλιστα ἀκμάσαντος Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, διηγεῖται ὅτι ἦλθεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως ἐπιπλήττουσα τὸ κοινὸν αὐτῶν «ὡς ὑπὲρ τὴν ἐλευθερίαν ὑβρίζοντων» εἶχε δὲ ἀναφέρει τοῦτο εἰς Ῥώμην ὁ τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος. Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπὸν διετέλουν ἐν ἀπορίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου καὶ ἠμφισβήτησαν πρὸς ἀλλήλους ἐάν πρέπη νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἢ ἀγερῶχος πρὸς αὐτὸν ν' ἀποκριθῶσι. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ παρευρίσκηται τότε εἰς Σπάρτην ὁ Ἀπολλώνιος, ἐζήτησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ ἤθους τῆς ἀποκρίσεως· ὁ δὲ προσελθὼν εἰς τὸ κοινὸν αὐτῶν, εἶπε τὰ ὀλίγα ταῦτα. «Παλαμῆδης εὔρε γράμματα οὐχ ὑπὲρ τοῦ γράφειν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ γινώσκειν ἢ δεῖ μὴ γράφειν.» Καὶ οὕτω, ἐπιφέρει ὁ Φιλόστρατος, ἀπέτρεψεν ὁ Ἀπολλώνιος τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπὸ τοῦ νὰ φανῶσιν ἢ θρασεῖς ἢ δειλοί.

Ἐπὶ δὲ Ἀδριανοῦ, ὅστις ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὸν Οὐεσπασιανόν, ἐστρατήγει ἐν Ἀθήναις τὴν ἐπὶ τῶν ὅπλων λειτουργίαν, ὁ Ἐφέσιος Λολλιανός, εἰς τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν τοῦ καιροῦ ἐκείνου καὶ ἐν ταύτῳ προϊστάμενος τοῦ ἐν Ἀθήναις σοφιστικοῦ θρόνου. Ἄλλ' ἡ ἐπὶ τῶν ὅπλων αὕτη ἀρχὴ εἶχε μεταβάλλει παντάπασι

ἀρμοδιότητα καὶ ἐπεμελεῖτο μόνον περὶ τῶν τροφῶν καὶ τῆς τοῦ σίτου ἀγορᾶς. Ἐν τούτοις καὶ τοῦτο τὸ ἔργον δὲν ἦτο ἀκίνδυνον. Ἡ Ἀττικὴ διετέλεσεν αἰείποτε λυπρὰ καὶ ἀνικητος γὰρ ἐπαρκῆ εἰς τὴν διατροφήν τῶν πολυαρίθμων εἰσέτι τότε αὐτῆς κατοίκων. Ὁ σίτος κατήρχετο ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Βοσπόρου, ἐκ τῆς Θεσσαλίας, ἐκ τῆς Εὐβοίας, πολλάκις ὁμῶς συνέπιπτε γὰρ μὴ φθάνη ἐν καιρῷ· καὶ τότε οἱ λιμῶντοντες Ἀθηναῖοι ἀπέβαλλον ἐχθροὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ὀπλῶν στρατηγοῦ φοβέροι. Τοιοῦτό τι τῶντι συνέβη εἰς τὸν Λολλιανόν. Αἱ Ἀθηναῖοι ἔπαθον ἐπὶ τῆς στρατηγίας αὐτοῦ σπάνιν τροφῶν. Ὁ λαὸς ὤρμησε μετὰ θορύβου εἰς τὰ ἀρτοποιεῖα, καὶ ἠπέιλησε γὰρ λιθοβολήσῃ τὸν δυστυχῆ στρατηγόν, ὅτε ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Παγκράτιος, ἐλθὼν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀνέβη εἰς τὸ βῆμα καὶ εἶπεν «ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Λολλιανὸς οὐκ ἔστιν ἀρτοποιῆς, ἀλλὰ λογοπώλης» καὶ διὰ τοῦ λογοπαιγνίου τούτου τοσοῦτον διέχυσε τοὺς Ἀθηναίους ὥστε ἀπέβαλον τοὺς λίθους τοὺς ὑποίους ἤδη ἐκράτουν εἰς τὰς χεῖρας. Τελευταῖον εἰσέπλευσεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας σίτος, ἀλλὰ τότε ἀνεφύη νέα δυσκολία. Τὸ πλῆθος ἐτρέφετο ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ τοῦ δημοσίου, τὸ δὲ δημοσίον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν. Ἡ ἀπορία τοῦ ταμεῖου ἦτο τοσαύτη ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἴτε τότε, εἴτε ὀλίγον βραδύτερον, εἶχον ἀπορρασίσει γὰρ ἐκποιήσωσι τὰς νήσους αἵτινες, διὰ παραχωρήσεων τῆς Ῥώμης, ἀπετέλουν τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἀπὸ τούτου μὲν τοῦ ἠρωικοῦ φαρμάκου, ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ὁ σοφιστὴς στρατηγός· ἐξ ἰδίων δὲ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἀνάγκης ἀναπληρώσας τὴν τῶν κοινῶν ἔνδειαν, καὶ συλλέξας χρήματα ἀρκετὰ ἀπὸ τῶν μαθητῶν, ἐτροφοδότησε τοὺς πεινῶντας Ἀθηναίους, τῶν ὑποίων ἢ εὐγνωμοσύνη ἤγειρεν αὐτῷ εἰκόνας δύο, μίαν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, ἐτέραν δὲ ἐν τῷ ἄλλῳ τῷ μικρῷ καὶ ἐπεκύρωσε τὴν εὐγνωμοσύνην ταύτην ὁ Ἄρειος Πάγος, ἀνακηρύξας τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα εὖνοιαν δι' ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς πόλεως κηδεμονίαν. Περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἠσχοιοῦντο τότε οἱ τῶν Ἀθηναίων στρατηγοί. Ἄλλ' ἐὰν αἱ δημοσῖαι τῆς πόλεως ταύτης λειτουργίαι εἶχον ἤδη ὀλίγην αὐτοτελεῖ, ἀξίαν, τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων, ἦσαν ἔτι ἐπὶ τοσοῦτον σεβαστὰ, ὥστε βλέπομεν αὐτοκράτορας, τὸν τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸν Δομιτιανόν καὶ τὸν Ἀδριανόν, ἐπιζητήσαντας καὶ λαβόντας τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἔρχοντος τῶν Ἀθηναίων ἀξίωμα· ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ξένοι

δυνάσται ἐχειροτονοῦντο ἄρχοντες, μαρτυρεῖ ὑπόσθη ἀλλοίωσις συνέθη, εἰς τὰ πράγματα.

Ὅμοια ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πατρίους τῆς Ἑλλάδος θεσμούς. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ὑφίσταντο ὅχι μόνον εἰς τὰς λεγομένας ἐλευθέρως πολιτείας καὶ χώρας, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ εἰς αὐτὰ τὰ τμήματα τῆς Ἑλλάδος τὰ ὑποῖα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀχαιῶν, συνεκρότουσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Ἀκόμη τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἦτο ἐπιτετραμμένον τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ· ἀκόμη συνήρχοντο τὰ συνέδρια τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φωκίων, τῶν Ἀχαιῶν· ἀκόμη συνέρρεεν ἅπασα ἡ Ἑλλάς εἰς τὰ Ὀλύμπια, εἰς τὰ Νέμεα, εἰς τὰ Ἴσθμια, εἰς τὰ Πύθια, καὶ ὁ ἐλάϊνος τῶν ἀγώνων στέφανος ἐλογίζετο ὡς ἡ ὑπερτάτη τῶν τιμῶν ἢς ἠδύνατο νὰ ἀξιωθῆ ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς· ἀκόμη ἐπανηγυρίζοντο αἱ κατὰ Περσῶν νίκαι διὰ θυσίων τελουμένων ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ λόγων ἐκφωνουμένων εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, δι' ἀγώνων διεξαγομένων περὶ τοὺς τάφους τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Πausανίου. Ἀκόμη, ἐτίμων οἱ Μεσσήνιοι τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν Ἀριστομένους, καὶ οἱ Σικυώνιοι τὴν μνήμην τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἀχαικῆς συμπολιτείας Ἀράτου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδεμίαν ἤδη εἶχον πολιτικὴν καὶ πραγματικὴν ἀξίαν. Εἰς τὴν ἐν Δελφοῖς Πυθίαν προσήρχοντο νῦν οἱ Ἕλληνες οὐχὶ διὰ νὰ ἐρωτήσωσιν ἐὰν πρέπη νὰ κηρύξωσι πόλεμον, ἢ νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην, ἢ νὰ τροπολογήσωσι τὸ πολίτευμα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτο νὰ ὑποβάλωσιν ἐρώτημα ἐξ ἐκείνων δι' ὧν πάλαι ποτὲ τὸ πανελλήνιον τοῦτο ἱερόν ἐπενήργει εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην· ἀλλὰ προσήρχοντο ἵνα συμβουλευθῶσιν αὐτὸ ἐὰν πρέπη νὰ συνομολογήσωσι γάμον, ἢ νὰ πλεύσωσιν, ἢ νὰ δαμνισθῶσι· τὰ δὲ μέγιστα τῶν πόλεων μαντεύματα ἦσαν «φορὰς καρπῶν πέρι, καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς, καὶ σωμάτων ὑγείας.» Ἡ ἰπὼς αἱ μεγάλαι ἐκεῖναι τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεις ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὑποδείγματα μιμήσεως ἀξία, ὅτε βλέπομεν τὸν Πλούταρχον, τὸν χρηστότατον καὶ μᾶλλον φιλόπατριν τῆς ἐποχῆς ταύτης Ἕλληνα, λέγοντα εἰς τὴν πραγματείαν αὐτοῦ τὴν ἐπιγεγραμμένην «Πολιτικά παραγγέλματα,» ὅτι νῦν παντὸς τοῦ εὖ φρονοῦντος καθήκον εἶναι νὰ διδάσκη καὶ νὰ διεξηγῆ κοινῶς τε καὶ κατ' ἴδιαν «τὴν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀσθένειαν,» δι' ἣν ἕκαστος ὀφείλει νὰ διάγῃ τὸν βίον ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμοιοῖᾳ, διότι οὔτε ἡγεμονία, οὔτε δόξα, οὔτε δύναμις

τις εἰμπορεῖ πλέον νὰ προσκτηθῆ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ μικροῦ τοῦ ῥωμαίου ἀνθυπάτου διατάγματος.

Πάλιν δὲ ἐπερὶ τίνος ἀληθῶς σπουδαίου πολιτικοῦ συμφέροντος ἠδύ-
ναντο νὰ βουλευθῶσι τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα συνέδρια, ἀφοῦ ἐν τῇ αὐτῇ
πραγματείᾳ ὁ Πλούταρχος διατραγωδεῖ ὡς ἐφεξῆς τὴν τότε εὐτέλειαν
τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων; «Εἰσιόντα δ' εἰς ἅπασαν ἀρχὴν οὐ μόνον
ἐκείνους δεῖ προχειρίζεσθαι τοὺς λογισμοὺς, οὗς ὁ Περικλῆς αὐτὸν ὑπε-
μίμησκειν ἀναλαμβάνων τὴν χλαμύδα.—Πρόσεχε, Περικλείς· ἐλευθέ-
ρων ἄρχεις, Ἑλλήνων ἄρχεις, πολιτῶν Ἀθηναίων.—ἀλλὰ κάκεινο λέ-
γειν πρὸς ἑαυτὸν. Ἀρχόμενος ἄρχεις ὑποτεταγμένης πόλεως ἀνθυπά-
τοις, ἐπιτρόποις Καίσαρος· οὐ ταῦτα λόγχης πεδία (ἀσχαφές τοῦτο),
οὐδὲ αἱ παλαιαὶ Σάρδεις, οὐδὲ ἡ Λυδῶν ἐκείνη δύναμις· εὐσταλεστέραν
δεῖ τὴν χλαμύδα ποιεῖν, καὶ βλέπειν ἀπὸ τοῦ στρατηγίου πρὸς τὸ βῆμα,
καὶ τῷ στεφάνῳ μὴ πολὺ φρόνημα πιστεύειν, ὄρωντα τοὺς καλτίους
ἐπάνω τῆς κεφαλῆς (τουτέστι τὰ ῥωμαϊκὰ ὑποδήματα ἐπάνω τῆς
φερούσης τὸν στέφανον ἑλληνικῆς σου κεφαλῆς)· ἀλλὰ μιμεῖσθαι τοὺς
ὑποκριτὰς, πάθος μὲν ἴδιον καὶ ἦθος καὶ ἀξίωμα τῷ ἀγῶνι προστιθέν-
τας, τοῦ δὲ ὑποβολέως ἀκούοντας, καὶ μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ρυθ-
μοὺς καὶ τὰ μέτρα τῆς διδομένης ἐξουσίας ὑπὸ τῶν κρατούντων. Ἡ
γὰρ ἐκπτώσις οὐ φέρει συριγμὸν οὐδὲ γλευασμὸν, ἀλλὰ πολλοῖς μὲν
ἐπέβη.

Δεινὸς κολαστῆς πέλεκυς αὐχένος τρμεύς,

ὡς τοῖς περὶ Παρθάλαν τὸν ὑμέτερον, ἐκλαθόμενοις τῶν ὄρων. Ὁ δὲ
τις ἐκριφεῖς εἰς νῆσον γέγονε, κατὰ τὸν Σόλωνα,

Φολεγάνδριος ἢ Σικινίτης.

Ἐντὶ γ' Ἀθηναίου πατριδ' ἀμειψάμενος.

Τὰ μὲν γὰρ μικρὰ παιδία τῶν πατέρων ὄρωντες ἐπιχειροῦντα τὰς
κρηπίδας ὑποδεῖσθαι καὶ τοὺς στεφάνους περιτίθεσθαι, μετὰ παιδιᾶς
γελῶμεν· οἱ δ' ἄρχοντες ἐν ταῖς πόλεσιν ἀνοήτως τὰ τῶν προγόνων
ἔργα καὶ φρονήματα καὶ πράξεις ἀσυμμέτρους τοῖς παροῦσι καιροῖς
καὶ πράγμασιν οὕσας μιμεῖσθαι κελεύοντες, ἐξαίρουσι τὰ πλήθη, γε-
λοῖά τε ποιῶντες, οὐκέτι γέλωτος ἄξια πάσχουσιν, ἂν μὴ πάνυ κατα-
φρονηθῶσι. Πολλὰ γὰρ ἐστὶν ἄλλα τῶν πρότερον Ἑλλήνων διεξιόντα
τοῖς νῦν, ἠθοποιεῖν καὶ σωφρονίζειν ὡς Ἀθήνησιν ὑπομιμνήσκοντα μὴ
τῶν πολιτικῶν, ἀλλ' οἷόν ἐστι τὸ ψήφισμα τὸ τῆς ἀμνηστείας ἐπὶ τῶν
τριακόντα. Καὶ τὸ ζημιῶσαι Φρόνιχον, τραγωδίᾳ διδάξαντα τὴν Μι-

λήτου ἄλωσιν. Καὶ ὅτι Θήβας Κασσάνδρου κτίζοντος, ἐστεφανηφόρησαν τὸν δ' ἐν Ἄργει πυθόμενοι σκυταλισμὸν, ἐν ᾧ πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀνηρέκασαν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἄργεῖοι, περιενεγκεῖν καθάρσιον περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐκέλευσαν· ἐν δὲ τοῖς Ἄρπαλείοις τὰς οἰκίας ἐρευνῶντες, μόνην τὴν τοῦ γεγαμηκότος νεωστὶ παρήλθον. Ταῦτα γὰρ ἔξεστι καὶ νῦν ζηλοῦντας, ἐξομοιοῦσθαι τοῖς προγόνοις· τὸν δὲ Μαραθῶνα, καὶ τὸν Εὐρυμέδοντα, καὶ τὰς Πλαταιάς, καὶ ὅσα τῶν παρὰδειγμάτων οἶδεῖν ποιεῖ καὶ φρυάττεσθαι διακενῆς τοὺς πολλοὺς, ἀπολιπόντας ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν σοφιστῶν.» Ὅπως δ' ἦτοτε ὅμως ὅσῳ ἀσθενεῖς καὶ ἄν ἦσαν οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι, ὅσον κενοὶ καὶ ἄν κατήντησαν οἱ τύποι, ἢ διατήρησις αὐτῶν συνετέλει μέχρι τίνος εἰς τὸ νῦν συντηρῆ τὴν ἐθνικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ συνείδησιν ἥτις, ἀναρριπιζομένη ἐκ διαλειμμάτων, παρῆγεν ἐνίοτε. ὡς θέλομεν ἰδεῖ, γενναϊότερας τινὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας.

Ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ὡσαύτως ἀπεβλήθησαν ἐκ Ῥώμης ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι. Ἀλλὰ μὴ νομίση τις ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἀπόγονοι γνήσιοι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ζήνωνος, καὶ τῶν ἄλλων τῆς φιλοσοφίας πατέρων. Οἱ πλεῖστοι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν εἶχον ἤδη ἐκπέσει εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων σοφιστῶν, τάξιν πολυάριθμον, ἰσχυρὰν καὶ χαρακτηριστικωτάτην τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κοινωνικῆς καταστάσεως. Ὅθεν νομίζομεν ἀναγκαῖον νῦν ἐξηγήσωμεν ἐνταῦθα πῶς ἐμορφώθη, ὅποια τις ἀπέβη καὶ τίνος ἔνεκεν ὑπέκυψεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν ὀργὴν τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς. Πάλαι ποτὲ ἡ λέξις «σοφιστής» ὑπῆρξε ταύτοσήμαντος τοῦ τιμιωτάτου ὀνόματος καὶ πράγματος, τοῦ σοφοῦ καὶ φιλοσόφου, διότι ὁ Ἡρόδοτος ἀπεκάλει σοφιστὰς τὸν τε Σόλωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν. Ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πέμπτης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, διεκρίθη ἡ σοφιστικὴ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς σοφίας καὶ φιλοσοφίας καὶ ἀπετέλεσεν ἰδίαν ἐπιστήμην ἢ μᾶλλον τέχνην, τὴν ὅποιαν ἔκτοτε οἱ γνήσιοι τῆς φιλοσοφίας λειτουργοὶ δὲν ἔπαυσαν δεινῶς στιγματίζοντες. Ὁ Ξενοφῶν εἶπε· «τοὺς τὴν σοφίαν ἀργυρίῳ τῷ βουλομένῳ πωλοῦντας, σοφιστὰς ἀποκαλοῦσιν.» Ὁ δὲ Πλάτων· «σοφιστής νέων πλουσίων ἔμμισθος θηρευτής.» Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης· «ἐστὶν ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία, οὐσα δὲ μὴ καὶ ὁ σοφιστής, χρηματιστής ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ' οὐκ οὔσης.» Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἱστῶν ἕρισμῶν

τούτων οὐδὲν ἐπίφογον ἤθελον περιέχει περὶ σοφιστῶν, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἰδέας· διότι ἢ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία εἶναι σήμερον κοινοτάτη καὶ δὲν λογίζεται παντάπασιν ὡς ἄτοπος. Ἄλλ' ἢ ἐπιστήμη ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς, ὡς συμβαίνει πολλάκις εἰς τὴν νεότητα, ἐπολιτεῖτο μετὰ τοσαύτης αἰδοῦς καὶ ὑπελάμβανε τὰ μυστήρια αὐτῆς ὡς χρῆμα τοσοῦτον ἱερὸν, ὥστε ἢ ἐπὶ ἀργυρίῳ αὐτῶν μετάδοσις ἐλογίζετο ὡς συνεπαγομένη ἀπαραιτήτως τὴν ἐξαχρεῖωσιν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπλῆ πρόληψις· ἀλλὰ τῶντι, ἐπειδὴ ἢ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία περιεφρονεῖτο, οὐδεὶς ἀληθῆς σοφὸς μετήρχετο αὐτὴν, ὅθεν αὐτὴ περιήρχετο εἰς χεῖρας τῆς ἀγυρτίας καὶ τῆς ἡμιμαθείας. Ἐκ τούτου ὁ ὀρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους ὅστις ἤδη ῥητῶς λέγει ὅτι ἡ σοφιστικὴ εἶναι οὐχὶ σοφίας ἀλλὰ φαινομένης σοφίας ἐπὶ χρήμασι μετάδοσις. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ σοφιστικὴ εἰς τὴν ἐπὶ μισθῷ πώλησιν ἐπιπολαίου σοφίας, ἀλλὰ ἐπιχειρήσασα νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον αὐτοτελῆ τινα καὶ ἀυθύπαρκτον ὡς εἰπεῖν καὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀνεξάρτητον δύναμιν, ἐπηγγέλθη νὰ διδάξῃ τὸ πῶς διὰ τοῦ λόγου δύναται τὸ ἀληθὲς νὰ γίνῃ ψευδές (τὸν ἡττω λόγον κρείττω ποιεῖν), καὶ ἐν γένει ἐπηγγέλθη διὰ ποικίλων λόγου τεχνασμάτων νὰ ἀνατρέψῃ πάσας τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐντὸς τῆς κοινωνίας τὸ κράτος τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἰδιοτελείας, συντελέσασα οὕτω, ὡς εἶ τι καὶ ἄλλο διαλυτικὸν στοιχεῖον, εἰς τὴν ἐξαχρεῖωσιν καὶ τὴν πτώσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ ἐνόσω μὲν ὑφίστατο ἡ πολιτικὴ αὐτονομία, ἐνόσω αἱ ἀρχαὶ τῆς ὑγιῶς φιλοσοφίας εἶχον εἰσέτι λειτουργοὺς καὶ διακόνους ἀξίους τοῦ ὀνόματος ἐκείνου· ἐνόσω ὑπῆρχον εἰσέτι μεγάλα πολιτικὰ συμφέροντα· ἐνόσω τὸ δῆμόσιον πνεῦμα ἔσωζεν εἰσέτι ὀρθότητά τινα ὥστε καὶ τὴν ἀπὸ τῶν δικαστηρίων ἀποδιώξιν ἐπήνεγκε τῶν σοφιστῶν, «ὡς ἀδίκῳ λόγῳ τοῦ δικαίου κρατούντων καὶ παρὰ τὸ εὐθὺ ἰσχυόντων,» ἡ σοφιστικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ κατέχῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἰμὴ δευτερεύουσάν τινα τάξιν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι τότε αὐτὴ αὕτη ἡ σοφιστικὴ δὲν εἶχεν ἔτι τοσοῦτον ἐξευτελισθῆ, οὔτε εἶχε συγκαταβῆ εἰς τὰ παιδαριώδη καὶ εὐτελῆ ζητήματα περὶ ἃ βλέπομεν αὐτὴν βραδύτερον ἀγωνιζομένην. Ὁ Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ὁ ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάσας, λογίζεται ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς· αὐτὸς πρῶτος ἐκαυχῆθη ὅτι πάντα μὲν γινώσκει, περὶ παντὸς δὲ δύναται αὐτοσχεδίως νὰ ἠμιλήσῃ· καὶ παρελθὼν εἰς τὸ Ἀθηναίων θέατρον ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ «προβάλετε ὅ,τι δήποτε ζήτημα ἵνα πραγ-

ματευθῶ περὶ αὐτοῦ.» Ἐν τούτοις ὅταν ὁ Ἀθηναῖος Χαιρεφῶν ἠθέλησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Γοργίαν τούτον τὸ ἀναιδὲς ἐρώτημα «διὰ τί οἱ κύαμοι τὴν μὲν γαστέρα φυσῶσι, τὸ δὲ πῦρ οὐ φυσῶσιν» ὁ ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς, ἀντὶ νὰ ἀπεραντολογήσῃ περὶ τοιοῦτου ἐρωτήματος, ὡς ἤθελε πράξει μεταγενέστερός τις αὐτοῦ ὁπαδὸς, «περὶ μὲν τούτου, ἀπήντησεν, ἀφίνω νὰ σκεφθῆς σύ· ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο πρὸ πολλοῦ ἠξεύρω, ὅτι ἡ γῆ διὰ σέ καὶ τοὺς ὁμοίους σου φύει τὰς ῥάβδους.» Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὅτι ἄνδρες οἷοι ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Αἰσχίνης, δὲν ἀπηξίουσαν νὰ θαυμάζωνται ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ σοφιστοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σοφιστικὴ, καὶ τοι ἔκτοτε δὲν διεκρίνετο ἐπὶ χρηστότητι ἀρχῶν, διὰ τὴν διαλεκτικὴν ὅμως αὐτῆς δεινότητα δὲν ἦτο ἔτι τέχνη παντάπασι λόγου ἀναξία.

Ἄλλ' ἀφ' ἧς ἐξέλιπεν ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ σὺν αὐτῇ ἔπαυσαν τὰ σπουδαῖα ῥητορικὰ τοῦ λόγου θέματα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατήντησαν νὰ γράφονται μυίας, καὶ ψιττακοῦ, καὶ κώνωπος ἐγκώμια· ἀφ' ἧς ἐπῆλθεν ἡ ἠθικὴ ἀναρχία καὶ σὺν αὐτῇ ἡ φιλοσοφία ἐξέπεσεν εἰς τυπικὴν ἐπανάληψιν, ἢ παράλογον ἐρμηνείαν, ἢ συστηματικὴν διαστροφήν τῶν ἀρχαίων δογμάτων· ἢ κενόσπουδος ἐκείνη ῥητορικὴ καὶ ἡ ἀλλοιωθεῖσα αὕτη φιλοσοφία ἐζήτησαν ἄσυλον παρὰ τῆς σοφιστικῆς. Ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀλλοκότων τούτων στοιχείων προέκυψεν ἡ λεγομένη νεωτέρα σοφιστικὴ, τῆς ὁποίας οἱ θιασῶται μὴδὲν ἔχοντες σπουδαῖον ὑποκείμενον λόγου νὰ πραγματευθῶσι καὶ μὴδὲν γενναῖον ἔργον νὰ πράξωσιν, ἐπηγγέλλοντο ἐν τούτοις ὄχι μόνον ὡς οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταί, ὅτι εἶναι ἕτοιμοι πάντοτε περὶ παντὸς ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ῥητορεύσωσιν, ἀλλὰ ὅτι καὶ περὶ πᾶσαν τέχνην εἶναι ἐμπειροτατοί. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων σωφρονούντων σοφῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδοὺ πῶς ἐν μιᾷ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ ἐπιγραφομένη «περὶ φιλοσόφου,» χαρακτηρίζει τοὺς ἄνδρας ἐκείνους οἵτινες ἐτόλμων ἔτι ν' ἀποκαλῶσιν ἑαυτοὺς φιλοσόφους. «Εἰσὶν οἱ φασὶ δεῖν πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι περιττὸν τὸν φιλόσοφον, καὶ ὁμιλῆσαι ἀνθρώποις φασὶ δεῖν εἶναι δεινότερον, καὶ μὴδέποτε σιγᾶν μὴδὲ ἀπορεῖν λόγων τοιοῦτων πρὸς τοὺς παρόντας οἷ δυνήσονται τέρπειν αὐτοὺς. . . . καὶ τὰς τέχνας φασὶ δεῖν αὐτὸν ἀπάσας εἰδέναι καὶ βέλτιον κατὰ τὴν τέχνην ἅπαντα ποιεῖν τῶν δημιουργῶν, οἰκίας τε οἰκοδομούμενον καὶ πλοῖα ναυπηγούμενον, καὶ χαλκεύοντα καὶ ὑφαίνοντα καὶ γεωργοῦντα· ὥσπερ

ὁ Ἡλείος Ἰππίας ἤξιον σοφώτατος εἶναι τῶν Ἑλλήνων, οὐ μόνον ποιήματα παντοδαπὰ καὶ λόγους αὐτοῦ ποικίλους προφέρων Ὀλυμπιάσι τε καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πανηγύρεσι τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιδεικνύς ἔργα, τὸν τε δακτύλιον καὶ τὴν λήκυθον καὶ στλεγγίδα καὶ ἱμάντα καὶ τὴν ζώνην, ὡς ἅπαντα πεποιηκῶς αὐτός, οἷον ἀπαρχὰς τῆς σοφίας τοῖς Ἑλλησιν ἐπιδεικνύων.»

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ νεωτέρα σοφιστικὴ, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τελειοποιήσις τῆς ἀρχαίας περὶ πᾶσαν μὲν ἀγυρτίαν, ἐξαιρέτως δὲ περὶ τὴν φλυαρίαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ λογισθῆ ὡς ἢ μᾶλλον ἄσκοπος καὶ ἄγονος τοῦ λόγου ἐνάσκησις ἀφ' ὅσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος· διότι κατήντησε νὰ μεταχειρίζεται τὸν λόγον χάριν τοῦ λόγου, ὡς τέλος καὶ οὐχὶ ὡς ὄργανον. Ἀλλὰ ὀλίγα τινὰ παραδείγματα θέλουσι διευκρινήσαι τὸν χαρακτῆρα τῆς σοφιστικῆς τῶν χρόνων τούτων πλείοτερον ἢ πᾶσα περὶ αὐτῆς θεωρία. Ὁ Φιλίστρατος, ὁ τότε γράψας τοὺς βίους τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν, λέγει περὶ Σεκούνδου τοῦ Ἀθηναίου τὰ ἑξῆς. «Μνήμης δὲ ἄξια τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ πλείω μὲν, μάλιστα δὲ ἢ δε ἡ ὑπόθεσις. Ὁ ἄρξας στάσεως ἀποθνησκέτω καὶ ὁ παύσας στάσιν ἐχέτω δωρεάν. Ὁ αὐτός καὶ ἄρξας καὶ παύσας αἰτεῖ τὴν δωρεάν. Τὴν δὲ ὑπόθεσιν ὦδε ἐβραχυλόγησεν. Οὐκοῦν, ἔφη, τί πρότερον; τὸ κινήσαι στάσιν. Τί δεύτερον; τὸ παῦσαι. Δοὺς οὖν ἐφ' οἷς ἠδίκεις τιμωρίαν, τὴν ἐφ' οἷς εὐπεποίηκας δωρεάν, λάβε.» Τὸ γελοιογράφημα τοῦτο τῆς λογικῆς καὶ ῥητορικῆς τέχνης εἶχε τὸλάχιστον τὸ προτέρημα τῆς βραχυλογίας· ἀλλ' οἱ ἄνδρες οὗτοι σπανίως ἔπασχον τοσαύτην λόγου ἐνδειαν. Εἰς τῶν ἐνδοξοτάτων σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο ὁ Πολέμων, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Λαοδικείας τῆς ἐν Καρίᾳ, πολλὴν ὅμως εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις λογίους. Περὶ τούτου διηγοῦντο ὅτι ὁ κρότος τῆς γλώσσης αὐτοῦ ἦτο θαυμάσιος, ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ ζέουσα ἐν αὐτῷ ὕρμη ὥστε ἀνεπήδα τοῦ θρόνου περὶ τὰς ἀκμὰς τῶν ὑποθέσεων, καὶ ὅτε ἀπετόρνευε περίοδον μετὰ μειδιάματος ἐξέφερεν ἕκαστον αὐτῆς κῶλον, ἐνδεικνύμενος πολὺ τὸ ἀλύπως φράζειν· πολλάκις δὲ ἔκρουε τὴν γῆν διὰ τῶν ποδῶν οὐδὲν ὀλιγώτερον τοῦ ἠρωϊκοῦ ἵππου. Καὶ ὅταν ἤρχιζε νὰ δημηγορῆ, τρεῖς ἡμέραι μόλις ἤρχουν πρὸς ἐκκένωσιν τοῦ ὠκεανοῦ τῶν λόγων του. Ἐξ ὧν τὴν μὲν πρώτην οἱ ἀκροαταὶ ἐπεχείρουν νὰ κρίνωσιν αὐτόν, τὴν δὲ δευτέραν καὶ ἄκοντες τὸν ἠγάπων, τὴν δὲ τρίτην ἐθαύμαζον. Ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, ὅστις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω,

ἀληθῶς εὐηργέτησε τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ἀλλὰ εἶχε τὴν ἀδυναμίαν τοῦ αὐτοσχεδιάζειν, ἐθαύμαζε τὸν Πολέμωνα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ῥήτορα, καὶ ποτε ὑπέστη τριήμερον αὐτοῦ ἐν Σμύρνῃ ἀκρόασιν. Τὴν μὲν πρώτην, ἀντικείμενον τοῦ λόγου ἦν ὁ Δημοσθένης ἀποκρούων μεθ' ὄρκου τὴν κατηγορίαν τοῦ Δημάδου ἐπὶ δωροδοκίᾳ πεντήκοντα ταλάντων δοθέντων ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· τῆς δὲ ἐφεξῆς ἢ τῶν ἐλληνικῶν τροπαίων κατάλυσις μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου· τῆς δὲ τρίτης, ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐν Ἀθήναις δημοκρατίας μετὰ τὰ ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς δυστυχήματα· διότι οἱ σοφισταὶ ἐκεῖνοι μὴ ἔχοντες ἐνεστῶτα λόγου θέματα ὥπως οὖν σπουδαῖα, ἀνέτρεχον συνήθως εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἱστορίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐποίουν τὰς θεματογραφίας αὐτῶν. Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ἡρώδης θαυμάσας τὸν ἄνδρα καὶ μεγαλόδωρος ὦν ἔπεμψεν αὐτῷ μισθὸν τῆς ἀκροάσεως ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Νεῖλος ἐκεῖνος τῶν λόγων ἀπεποιήθη τὴν ἀμειβὴν ὄχι ὡς ὑπερβολικὴν, ἀλλ' ὡς μετριωτέραν τοῦ δικαίου, ἀπαιτήσας καὶ λαβὼν δραχμὰς ἀρχαίας διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας, ἰσοδυναμούσας πρὸς ἓν καὶ ἡμισυ περίπου ἑκατομμύριον σημερινῶν! Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρώδη ἢ εὐγλωττία, λέγει ὁ Φιλόστρατος, καὶ τὸ πιθανότερον ἢ πλεονεξία τοῦ Πολέμωνος, ὥστε ὁ ἡμέτερος Ἀθηναῖος ἐφυγε διὰ νυκτὸς ἐκ Σμύρνης ἵνα μὴ ἀναγκασθῆ νὰ τὸν θαυμάσῃ καὶ δευτερον, ἢ δὲ σκιά αὐτοῦ τὸν κατεδίωκε διὰ παντὸς τοῦ βίου, καὶ ὁσάκις κηδοκίμει «τὸν Πολέμωνα, ἔλεγε, ν' ἀκούσετε, καὶ τότε βλέπετε τί ἐστὶ ῥήτωρ.» Εἰς τὰ μεγάλα Ὀλύμπια ἀνακηρυχθεὶς ποτε ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἄλλος Δημοσθένης, δὲν ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ ἐπαίνου ἐκείνου ὅστις ἐνέφαινε ὄχι βεβαίως τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν πολλὴν τῆς τότε Ἑλλάδος ἀφιλοκαλίαν καὶ ἀπῆντησεν «ἤδη γὰρ ὡς ὁ Φρύξ» ἐννοῶν τὸν Πολέμωνα. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πολέμων ὅπως ἔζησε, δηλαδὴ φλυαρῶν· διότι βεβαιούσιν ὅτι ἐτάφη ζῶν ἔτι, καὶ κατακλιθεὶς ἤδη εἰς τὸ σῆμα ἐφώναζε πρὸς τοὺς συγκλείοντας αὐτὸν «ἔπαγε, ἔπαγε, μὴ γὰρ ἴδοι με ὁ ἥλιος σιωπῶντα.»

Ὅσοι ὅμως γελοῖος καὶ ἄν ἦτο ὁ Πολέμων, ἄλλοι ἦσαν γελοιοτέροι αὐτοῦ. Εἰς τὴν Σμύρνην ὑπῆρχε τότε νέος, Οὐάρος καλούμενος, πάμπλουτος καὶ διεφθαρμένος, τὸν ὁποῖον οἱ κόλακες εἶχον πείσει, ὅτι εἶναι τῶν καλῶν κάλλιστος, καὶ τῶν παλαιστῶν γενναϊότατος καὶ τεχνικώτατος, σοφιστικώτατος δὲ τῶν σοφιστῶν. Οἱ δ' ἀνειζόμενοι παρ' αὐ-

τοῦ γρήματα, ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν, ἐκτὸς τῆς τοῦ τόκου πληρωμῆς, νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ ἐπαινῶσι τὰς ῥητορικὰς αὐτοῦ μελέτας. Εἰς δὲ τῶν δανεισθέντων ἦτο καὶ ὁ Πολέμων, νέος ἔτι ὢν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐφοίτα τακτικῶς εἰς τὰς ἀκροάσεις, ὁ Οὐάρος ἠπέιλει αὐτὸν τύπους, ἦτοι ἠπέιλει νὰ κινήσῃ, κατ' αὐτοῦ ἄγωγὴν περὶ πληρωμῆς τοῦ χρέους. Οἱ φίλοι τοῦ Πολέμωνος παρετήρησαν αὐτῷ ὅτι κακῶς πράττει παροξύνων τὸν μωρὸν ἐκείνον νεανίαν, ἐνῶ δι' ἐνὸς ἐπινεύματος ἠδύνατο νὰ ἐξυκολουθῆ ὠφελούμενος ἀπὸ αὐτοῦ. Ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Πολέμων νὰ ὑπάγῃ πάλιν εἰς μίαν ἀκροασίν του. Ἄλλ' ἡ ἡμέρα παρῆλθε καὶ ἡ νύξ ἐπλησίαζε καὶ οὐδεὶς ὄρμος ἐφαίνετο τοῦ λόγου ὅστις ἔγεμε σολοικισμῶν καὶ βαρβαρισμῶν καὶ ἀντιφάσεων ὥστε ὁ Πολέμων ἀναπηθῆσας καὶ προτείνων τὰς χεῖρας «Οὐάρε, εἶπε, φέρε τοὺς τύπους.»

Μέγα δὲ ἐφρόνουν οἱ σοφισταὶ οὗτοι ἐπὶ τῇ τέχνῃ αὐτῶν καὶ ἐχαιρέτιζον ἀλλήλους δι' ὀγκωδεστάτων ἐγκωμίων. Ὁ Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας ἐκόσμησε διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ἐκάλει τὸν Ἡρώδη «βασιλέα τῶν λόγων,» ὁ δὲ Ἡρόδης, ἀκούσας αὐτὸν νέον ἔτι ὄντα, ἐνεθάρρυνε τὸν νεανίαν, εἰπὼν, ὅτι οἱ λόγοι του ὁμοιάζουσι μὲ σπαράγματα κολοσσοῦ. Καὶ ἂν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, ἡ κρίσις αὕτη περιεῖχε τὴν διπλῆν ἔννοιαν τοῦ νὰ διορθώσῃ μὲν τὸν ῥήτορα ἄσυνάρτητον ὄντα, νὰ ἐπαινέσῃ δὲ αὐτὸν ὡς μεγαλόφωνον καὶ μεγαλογνώμονα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἦτο μέγας οἰηματίας. Ὅτε κατὰ πρῶτον προσῆλθεν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις θρόνον ἐπροοιμίασεν ἡμιλήσας, ὅχι περὶ τῆς σοφίας τῆς πόλεως ἐκείνης ὡς ἦτο φυσικώτατον, ἀλλὰ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σοφίας· καὶ ἤρχισε λέγων «πάλιν ἐκ Φοινίκης γράμματα,» διότι ὡς προείπομεν, ἦτο Τύριος ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ὄγκος οὗτος ἐπεφαίνετο καὶ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ σχῆμα. Εἰς τὰς παραδόσεις ἤρχετο ἐπὶ ὀχήματος ἀργυροχαλίνου, περιβεβλημένος ἐσθῆτα πολυτελεῖ καὶ φέρων εἰς τὰς χεῖρας λίθους βαρυτίμους. Ἐτραγῶδει δὲ μᾶλλον ἢ ἐλάλει· τοῦλάχιστον κατὰ τὸν βιογράφον οἱ ἄνθρωποι ἠκροῶντο αὐτοῦ «ὥσπερ εὐστομούσης ἀηθόνης τὴν εὐγλωττίαν ἐκπληττόμενοι, καὶ τὸ σχῆμα, καὶ τὸ εὐστροφὸν τοῦ φθέγγματος, καὶ τοὺς πεζοὺς, τε ζῦν ὠδοῦ, ῥυθμούς.»

Ἄλλὰ τίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν ἀνέγνωσε τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Λουκιανοῦ, τὸ ἐπιγραφόμενον, «ῥητόρων διδάσκαλος,» δι' οὗ ὁ ἀμίμητος ἐκείνος τοῦ λόγου τεχνίτης τοσοῦτον εὐφυῶς ἐνέπαιξε καὶ ἐστιγματίσει τοὺς μεγαλοφυεῖς τούτους τῶν χρόνων ἐκείνων ἄνδρας;

Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ἰδίως τὴν ἀλλόκοτον τῶν λόγων ἀτοπίαν ἐφ' ἣ ἐξελέγχει αὐτοὺς συμβουλευῶν εἰς τὸν πρόχειρον αὐτοῦ μαθητὴν ἀκᾶν περὶ ὕβριστοῦ τινος, ἢ μοιχοῦ λέγῃς Ἀθήνησι, τὰ ἐν Ἰνδοῖς, καὶ τὰ ἐν Ἐκβατάνοις λεγέσθω. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Μαραθῶν, καὶ ὁ Κυναίγειρος, ὧν οὐκ ἂν τι ἄνευ γένοιτο, καὶ αἰεὶ ὁ Ἄθως πλείσθω, καὶ ὁ Ἑλλήσποντος πεζευέσθω, καὶ ὁ ἥλιος ὑπὸ τῶν περσικῶν βελῶν σκεπέσθω, καὶ Ξέρξης φευγέτω, καὶ ὁ Λεωνίδας θαυμαζέσθω, καὶ τὰ Ὀθρυάδου γράμματα ἀναγιγνωσκέσθω, καὶ ἡ Σαλαμίς, καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, καὶ αἱ Πλαταιαί, πολλὰ ταῦτα καὶ πυκνά· καὶ ἐπίπαστα τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα ὀνόματα ἐπιπολαζέτω, καὶ ἐπανθείτω, καὶ συνεχές τὸ ἄττα καὶ τὸ δῆπουθεν, καὶ μηδαμοῦ αὐτῶν δέη· καλὰ γὰρ ἐστὶ καὶ εἰκῆ λεγόμενα.»

Δὲν θέλομεν βεβαίως νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τότε ταῦτα μόνον τὰ ἐξαμβλώματα τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας παρήγαγεν. Ἄπαγε! Ὁ ἀνατολικὸς ἐλληνισμὸς ἀνέδειξεν ἀπὸ τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς τρίτης μετὰ Χριστόν, ἔργα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ ὁποῖα, καὶ μέχρι τῆς σήμερον τιμώμενα, ἤθελον καὶ μόνον ἴσως ἀρκέσει ἵνα περιποιήσωσι κλέος ἐπίζηλον εἰς τὸ ὄνομα παντὸς ἔθνους ὀλιγώτερον ἄλλοτε περὶ τὸ εἶδος τοῦτο μεγαλουργήσαντος. Τότε ἤκμασεν ὁ μέγας γεωγράφος Στράβων· ὁ πολυμαθὴς ἱστορικὸς Διόδωρος ὁ Σικελιώτης· ὁ οὐδὲν ἥττον πολυμαθὴς, πρακτικώτερος δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς· ὁ Ἰουδαῖος τὸ γένος ἀλλ' ἐξελληνισθεὶς Ἰώσηπος· ὁ ἀφελὴς ἀλλὰ πιστὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἱστορικὸς Ἀρριανός· καὶ ἕτερος ἱστορικὸς λόγου ἄξιος, ὁ Ἀλεξάνδρου ὡσαύτως Ἡρωδιανός, καὶ Δίων ὁ Κάσσιος· τότε ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπίκτητος, τοῦ ὁποῖου τὰς θαυμαστάς περὶ στωικῆς φιλοσοφίας ἀρχὰς συνέλεξε καὶ συνεκεφαλαίωσεν ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ ἐγχειριδίῳ ὁ προμνημονευθεὶς Ἀρριανός· τότε ὁ Σύρος Λογγίνος ἐπίσημος ῥήτωρ καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ, τοῦ ὁποῖου τὸ περὶ ὕψους ὑπόμνημα λογίζεται ἄχρι τοῦδε ἀπράμιλλον τελευταῖον, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, τότε ἀνέλαμψε καὶ ὁ ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας Λουκιανός, ὅστις μετὰ πλείστης χάριτος καὶ εὐφυΐας ἐμάστιξε τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνικὴν, τὴν θρησκευτικὴν ἀναρχίαν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη.

Δυστυχῶς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν ἐκεῖνο χρονικὸν διάστημα, δύο μόνον ἔχομεν νὰ ἀναφέρωμεν ὀνόματα τὰ δικαιούμενα νὰ κατατρυφήσιν εἰς τὴν λαμπρὰν πινακοθήκην τῶν προτέ-

ρων αἰώνων· τὸν μεγαλοπολίτην Πολύβιον περὶ οὐ διὰ μακρῶν ἐπράγ-
ματεύθημεν ἐν τῷ παρόντι τόμῳ (σελ. 360) καὶ τὸν Χαιρωνέα
Πλούταρχον, οὐ πολλάκις ἐμνημονεύσαμεν τοὺς παραλλήλους βίους
καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς πραγματείας. Ἀλλὰ τῶν δύο τούτων
ἀνδρῶν τὰ ἔργα ὡμοιάζον πρὸς τὰ ὀλίγα τῆς ἀηδόνος κελαδῆματα
τὰ ὁποῖα συμβαίνει νὰ ἀκούσῃ τις διερχόμενος κοιλάδα ἀντηχοῦσαν
ἀπὸ τὰς ἀδιακόπους τῶν βατράχων φωνᾶς. Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων
οἱ συνήθεις ἀντιπρόσωποι τῆς μητροπόλεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἦσαν
οἱ σοφισταί. Αὐτοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν παιδευ-
σιν τῆς νεολαίας· αὐτοὶ ἐδίδασκον ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐξηκολούθουν
τυρέοντες ἀπανταχόθεν τῆς γῆς οἱ ἄνθρωποι ἵνα μυηθῶσι τὰ μυστή-
ρια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· αὐτοὶ
ἐπλούτουν· αὐτοὶ ἐτιμῶντο εἰς τὰ Ὀλύμπια· αὐτοὶ τελευταῖον ἐνέβα-
λον εἰς τὴν Ῥώμην ὡς διαμορφωταὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἥτις, καί-
τοι κυριαρχήσασα τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔπαυσεν ὁμολογοῦσα τὴν διανοη-
τικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν. Κατὰ δυστυχίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μεταβαλόν-
τες εἰς ἐμπορίαν τὸ ἱερὸν τῆς διδασκαλίας ἐπάγγελμα, ἐζητέλισαν
τότε ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ τὸ μετὰ τούτου στενωῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ
χρόνου συνδεδεμένον ὄνομα τοῦ Ἑλληνοῦ. Ὁ Λουκιανὸς, ἐν τῇ πραγμα-
τείᾳ αὐτοῦ «περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων» ἐμαστίγωσεν ἀνηλεῶς τὸν
βίον τὸν ὁποῖον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς οἰκουμένης διῆγον οἱ φιλόσοφοι
ἐκεῖνοι, καὶ ῥήτορες, καὶ γραμματισταί, οἱ ἄλλως γενικώτερον σοφισταὶ
ὀνομαζόμενοι. Παρέστησε διὰ χρωμάτων ἀμιμήτων τὴν πολυειδῆ τα-
πείνωσιν εἰς ἣν ὤφειλον νὰ ὑποκύψωσιν ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν μεγάλῃ
καὶ πλουσίᾳ οἰκίᾳ· διηγήθη τὰ ποικίλα τεχνάσματα δι' ὧν οἱ πολυ-
τάλαντοι τῆς Ῥώμης Κροῖσοι ἤξευρον νὰ περιορίζωσιν εἰς ποσὸν ἐλά-
χιστον τὴν ἀντιμισθίαν τῶν σοφῶν ἀνδρῶν, εἰς οὓς ἔλεγον ἐν τούτοις
ὅτι ἐπιτρέπουσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν καὶ τῶν παιδῶν διεκωμώδησε τὴν
ὄντως ἀνδραποδώδη τάξιν εἰς ἣν περιήρχοντο οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἱ
διὰ στόματος ἔχοντες τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοῦ Χρυσίππου,
ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ μεγαλορρημονοῦντες μὲν περὶ ἐλευθερίας,
ὑποβαλλόμενοι δὲ ἐκουσίως, ἀντὶ ὀλίγου ἀργυρίου, εἰς αἰσχρὰν δουλείαν
ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τοὺς πικροὺς ἐμπαιγ-
μοὺς αὐτῶν τε καὶ τῶν περὶ αὐτοῦς· τὸ δὲ πάντων κωμικώτερον,
βεβαιοὶ ὅτι οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν εἶχον τούλάχιστον τὴν παραμυ-
θίαν ὅτι διδάσκουσι τι εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' ὧν τσαῦτα ὑφίσταντο

δεινά. Διότι οἱ πλείστοι τῶν μεγιστάνων τῆς Ῥώμης περί παντός ἔλλου ἐφρόντιζον, ὡς φαίνεται, ἢ περί ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας. Ἐξηγεῖ δὲ εἰλικρινέστατα ὁ Λουκιανὸς διατὶ εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἐνόμιζεν οὐδὲν ἦττον εὐπρεπέες νὰ κοσμήῃ τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, δίκην ἐπίπλου, καὶ δι' ἐνός Ἑλλήνος φιλοσόφου. «Ἐπεὶ δέ,» λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν σοφὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, «ἐπεὶ δὲ πύγωνα ἔχεις βύθον, καὶ σεμνὸς τις εἰ τὴν πρόσρψιν, καὶ ἱμάτιον ἐλληνικὸν εὐσταλῶς περιβέβλησαι, καὶ πάντες ἴσασί σε γραμματικὸν, ἢ ῥήτορα, ἢ φιλόσοφον, καλὸν αὐτῷ (τῷ Ῥωμαίῳ) δοκεῖ ἀναμεμίχθαι καὶ τοιοῦτόν τινα τοῖς προῖοῦσι καὶ προπομπεύουσιν αὐτοῦ· δόξει δ' ἐκ τούτου καὶ φιλομαθῆς τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων καὶ ὅλως περί παιδείαν φιλόκαλος· ὥστε κινδυνεύεις, ὦ γενναῖε, ἀντὶ τῶν θυμαστῶν λόγων, τὸν πύγωνα καὶ τὸν τρίβωνα μεμισθωκέναι.» Προϊόντος δὲ τοῦ λόγου διηγεῖται τὰ παθήματα τοῦ στωϊκοῦ Θεσμοπόλιδος, ὅστις ἔτυχε διδάσκαλος πλουσίας τινός καὶ ἐντροφώσης γυναικός. Ἡ κυρία αὕτη κατήνησε νὰ μεταχειρίζεται τὸν διάδοχον ἐκεῖνον τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸ νὰ φυλάττῃ τὸ κυνᾶριον αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου πολλὰ ἀτοπήματα ὑπέστη ὁ Θεσμόπολις, μέχρις οὗ καὶ ἔτεκε τὸ ζῶφιον ἐν τῷ τρίβωνι τοῦ φιλοσόφου, ὥστε οἱ ἄλλοι τῆς οἰκίας φίλοι ἔλεγον περί τούτου σκώπτοντες, ὅτι «ἀντὶ στωϊκοῦ ἤδη κυνικός ἡμῖν γεγένηται.» Ἐν γένει δὲ αἱ γυναῖκες τῆς Ῥώμης ἐφιλοτιμοῦντο νὰ λέγεται περί αὐτῶν ὅτι εἶναι πεπαιδευμέναι, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ὅτι ποιοῦσιν ἄσματα «οὐ πολὺ τῆς Σαπφούς ἀποδέοντα.» Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν πολλαὶ εἶχον περί ἑαυτὰς μισθωτοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικούς καὶ φιλοσόφους. Τὸ δεινὸν ὅμως ἦτο ὅτι δὲν ἠκροῶντο αὐτῶν εἰμὴ «ἦτοι μεταξύ κοσμούμεναι καὶ τὰς κόμας περιπλεκόμεναι ἢ παρὰ τὸ δειπνον,» διότι ἄλλοτε κίρρον δὲν εἶχον. Πολλάκις δὲ συνέπιπτεν, ἐνῶ ὁ φιλόσοφος ἐμεγαληγόρει πρὸς αὐτὰς περί ἀρετῆς, ἢ ὑπηρέτρια προσελθοῦσα νὰ κομίσῃ γραμματικὸν ἐρωτικόν, οἱ δὲ περί σιωφροσύνης ἐκεῖνοι λόγοι ἴσταντο ἐν τῷ μεταξύ περιμένοντες μέχρις οὗ ἡ κυρία ἀπαντήσασα εἰς τὸν ἐραστήν, ἐπαναδράμῃ πρὸς τὴν ἀκρόασιν.

Καὶ εἰ μὲν οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνδρες εἰς ταῦτα περιωρίζοντο, οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἠθέλον ἴσως προσέξει εἰς αὐτούς· ἀλλὰ πολλοὶ ἐνόμιζον ὅτι ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι «τό τε τοὺς κρατοῦντας προπηλακίζειν, καὶ τὸ τὰ πλήθη ταραττεῖν, τό τε τὰ καθεστηκότα συγχεῖν καὶ τὸ νεώτερα αὐτοῖς πράγματα ἐπεισάγειν.» οὐδ' ἐσυστέλλοντο, ὡς

λέγει Δίων ὁ Κᾶσιος, νὰ κατηγορῶσι πολλάκις δημοσίᾳ τὴν βασιλείαν, νὰ ἐπαινῶσι τὴν δημοκρατίαν, καὶ συνωμοσίας νὰ παρασκευάζωσι. Τοιοῦτοι ἰδίως ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἦσαν ὁ στωϊκὸς Πρίσκος Ἐλουίδιος, ὁ κυνικὸς Δημήτριος, καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ δὲν ἤκοῦντο εἰς ταῦτα οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' ἄλλοι, μὲν μετήρχοντο τὴν μαντικὴν, ὑποσχόμενοι βασιλείαν εἰς τοὺς πλειοδοτοῦντας· ἄλλοι δ' ἐπηγγέλλοντο ἀστρολογίαν, καὶ ἄλλοι ὡς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Τυάνων τῆς Καππαδοκίας, ἐκίνουν τὰ πλήθη δι' ἄλλοκότων θεουργικῶν τερατειῶν. Ταῦτα λοιπὸν πάντα ὑπεχρέωσαν τὸν Οὐεσπασιανὸν ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐκ Ῥώμης, ἂν καὶ ἡ ἐξορία αὐτῶν δὲν ὑπῆρξε φαίνεται τότε διαρκῆς, διότι ἐπὶ Δομιτιανοῦ, δευτέρου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, πάλιν λέγονται ἐξωσθέντες ἐκ Ῥώμης οἱ φιλόσοφοι, ὅτε μάλιστα προστίθεται ὅτι καὶ τινες αὐτῶν ἐφονεύθησαν. Ἐν τούτοις ὁ Οὐεσπασιανὸς, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας τὴν ἐξορίαν ἐκείνην, πρῶτος ἔδωκε τακτικὴν μισθοδοσίαν εἰς τοὺς ῥήτορας, ἐπὶ δὲ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τέχνη ἔτυχον ἐπὶ μακρὸν παρὰ τοῖς δυνάσταις τῆς Ῥώμης ἰδιαζούσης προστασίας.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε βεβαίως ἡ εὐτυχεστέρα περίοδος τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ὁ χρηστὸς Τραϊανὸς, ὁ βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 98 μέχρι τοῦ 117, ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἐξαίρετων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐεργετῶν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Μάξιμος ὡς διορθωτῆς τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἦτοι ὡς ἑκτακτος ἀπεσταλμένος, ἐντολὴν ἔχων νὰ ῥυθμίσῃ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τῶν πόλεων τούτων πράγματα. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν Μάξιμον ἔδωκεν ὁ τοῦ βασιλέως ὑπουργὸς καὶ πιστὸς φίλος Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὁδηγίας μαρτυρούσας, ὅτι ἂν ὑπῆρξαν Ῥωμαῖοι ἐξυβρίσαντες τὴν ἀσθενῆ Ἑλλάδα, πολλοὶ ὁμῶς αὐτῶν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερά αὐτῆς ἐρείπια. «Εὐτυχῆ Μάξιμε, ἔλεγον αἱ ὁδηγίαι ἐκεῖναι, ὁ αὐτοκράτωρ σὲ πέμπει εἰς τὴν Ἀχαΐαν, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν πατρίδα τῆς κομψότητος, τῶν γραμμάτων, τῆς γεωργίας. Ἐν τῇ μακαρίᾳ ἐκείνῃ γὰρ ὁ αὐτοκράτωρ ἀνατίθῃσιν εἰς σὲ πόλεις ἐλευθέρους. ἄνδρας ἐλευθέρους, τῶν ὁποίων κί ἀρεταί, αἱ πράξεις, αἱ συμμαχίαι, αἱ συνθήκαι, τὸ θρήσκευμα, σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν διατήρησιν καὶ τὴν υπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας, τοῦ καλλίστου τούτου τῶν δικαιωμάτων τῆς φύσεως. Κατανόησον τὸ μέγεθος τῆς ἀνατεθείσης σοι ἐντολῆς. Τίμησον τοὺς θεοὺς τοὺς κτίτορας τῆς τῶν Ἀθηναίων

πατρίδος, τήρησον τὸ ἀρχαῖον κλέος τοῦ ἔθνους τούτου ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθητι τὸ ἱερόν γῆρας τῶν πόλεων. Μὴ λησμονήσης ποτὲ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἡμεῖς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς παρελάβομεν τὸ δημόσιον ἡμῶν δίκαιον, καὶ ὅτι, ἐνῶ ἐπιβάλλομεν εἰς τὰ νικηθέντα ἔθνη τοὺς νόμους ἡμῶν, ἐπικαλούμεθα παρὰ τῶν Ἑλλήνων τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους εἰς ἑαυτοὺς ἔδωκαν. Ἔχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι Ἀθηναῶν, ὅτι Λακεδαιμόνος ἄρχεις, καὶ ὅτι σκληρὸν καὶ βάρβαρον εἶναι νὰ ἐξυβρίσης τὴν σκιάν τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας. Ἐνθυμοῦ μᾶλλον ὅποια ὑπῆρξαν αἱ πόλεις αὗται ἢ ὅποια σήμερον εἰσὶ.» Καὶ αἱ ἀγαθαὶ αὗται ὁδηγίαι φαίνεται ὅτι ἐτηρήθησαν ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Μαρξίμου, ἐάν κρινώμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ πάντες Ἕλληνες ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα τοῦ Τραϊανοῦ. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν λεπτομερέστερον τὰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ἐπιδαψιλευθείσας εἰς τὴν Ἑλλάδα χάριτας· τοῦτο μόνον ἐκ τοῦ Πausανίου μανθάνομεν, ὅτι ἠύξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἀναδείξας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Μοθωναίους. Σημειώσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι τοῦ Τραϊανοῦ βασιλεύοντος, ἐκτίσθη ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, τοῦ κειμένου πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον, εἰ καὶ οἰκτρῶς ἠκρωτηριασμένον, μνημεῖον Φιλόπαππου τοῦ Βησαιέως ὅστις ἦτο ἐγγονὸς Ἀντιόχου τοῦ δ', τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγενῆς, ὃ ἐστὶν ἀπόγονος τοῦ περιφανοῦς τῶν Σελευκιδῶν οἴκου. Ὁ Φιλόπαππος οὗτος ὅστις πιθανῶς εὐηργέτησε τὴν πόλιν διὰ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ, ἀπέθανεν ἐνταῦθα ὡς πολίτης Ἀθηναῖος· ἐπελέγετο δὲ Βησαιεὺς ἐκ τοῦ δήμου Βήσης εἰς ὃν κατελέχθη.

Ὁ τοῦ Τραϊανοῦ διάδοχος Ἀδριανὸς, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ ἔτους 138, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ διαγωγή παρέστησε κρᾶμα παράδοξον ἀρετῆς καὶ κακίας, συνέσεως καὶ μικρολογίας, πραότητος καὶ τραχύτητος, ἐπεσκέφθη πεντάκις τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν καὶ τρίς ἐπὶ μακρὸν ὅπως οὖν χρόνον διέτριψεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ ὡς ξένος δυνάστης ἀλλ' ὡς πολίτης Ἀθηναῖος. Ὁ Ἀδριανὸς καὶ πρὶν βασιλεύσει εἶχε περιβληθῆ ἅπαξ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα· ἔλαβε δὲ αὐθις περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας, ἐν ἔτει ἴσως 135, τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο καὶ ἀναδειχθεὶς ἀγωνοθέτης ἐτέλεσεν ὡς τοιοῦτος λαμπρῶς, ἐν τῇ ἐσθῆτι τῇ ἐπιχωρίῳ, τὴν τῶν Διονυσίων πανήγυριν. Προσέτι ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύ-

ση τὰς χρείας τοῦ δήμου διὰ χρηματικῶν δωρεῶν, δι' ἑτησίων σίτου διανομῶν, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὰ εἰσοδήματα τῆς νήσου Κεφαλληνίας. Τὸ δὲ μᾶλλον μνήμης ἄξιον, συνέταξεν αὐτοῖς ἀγαθούς τινας νόμους, ἐξ ὧν ὅμως δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ δύο μόνον: πρῶτον τὴν διάταξιν τὴν κανονίζουσαν τὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἐλαίου καὶ περιεχομένην ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἣτις περιεσώθη ἐπὶ τῶν προπυλαίων ἐκεῖνων τῆς ἀγορᾶς, ἅτινα ἄλλοτε κατεσκευάσθησαν μὲν ἐκ τῶν δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἀφιερῶθησαν δὲ εἰς τὴν Ἀθηναίων τὴν Ἀρχηγέτιδα· καὶ δεῦτερον τὴν ἄλλην διάταξιν τὴν ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Κασσίου ἀναφερομένην, καθ' ἣν ὠρίσθη ὅτι οὐδεὶς βουλευτῆς, οὔτε αὐτὸς οὔτε δι' ἐτέρου, δύναται νὰ γίνῃ ἐνοικιάστῆς τῶν δημοσίων προσόδων.

Πλὴν τούτων, ὁ Ἀδριανὸς ἐβράβευσεν ἐλευθερίως διὰ τιμῶν καὶ δωρεῶν τοὺς ἐν Ἀθήναις τότε ἀκμάσαντας φιλοσόφους καὶ σοφιστὰς, ἐν οἷς μάλιστα ὀνομαστοὶ ἦσαν ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς ἐν Γαλατία Φαβωρίνος, ὁ ἐκ Βηρυττοῦ Καλουΐσιος Ταῦρος, ὁ Κλαζομένιος Σκοπελιανὸς, Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, Σεκουῦνδος ὁ Ἀθηναῖος καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀπτικὸς, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον πλείοτερα τινὰ ἐπιφέρομεν. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἰδίως ἠνύοει τὸν Γαλάτην Φαβωρίνον, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰλικρινῆ ὁμολογίαν, ἐφρόντιζε πάντοτε εἰς τὰς πρὸς ἐκεῖνον συζητήσεις νὰ μὴ φαίνεται σοφώτερος ἀνδρὸς ἄρχοντος τριάκοντα λεγεόνων, καὶ ὅτι οὐδὲν ἦπτον τὸσαῦτα ἦτο τοῦ Ἀδριανοῦ ἢ ματαιότης ὥστε αὐτὸς ὁ διπλωματικώτατος ἐκεῖνος φιλόσοφος ὑπέκυψε τελευταῖον εἰς τὴν τοῦ βασιλέως δυσμένειαν· ὅτε καὶ οἱ ἐν τέλει Ἀθηναῖοι, περιποιούμενοι τὴν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος ἀδυναμίαν, καθήρεσαν τὰς τοῦ Φαβωρίνου εἰκόνας, ὁ δὲ φιλόσοφος ἠρκέσθη νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Σωκράτης ἠθέληεν εὐχαριστήσῃ τὸν Θεὸν ἐὰν χειρόν τι τούτου δὲν ἔπασχεν.

Ἄλλ' εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον μέχρι τινὸς ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις νὰ ἐπιδεικνύῃ τὸσαῦτα πρὸς τὸν Ἀδριανὸν ἀφοσίωσιν, διότι ὁ ἀνὴρ οὗτος, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολυαριθμῶν λαμπρῶν καὶ ἀειμνήστων κατασκευασμάτων. Ἰσταντο τότε ἐτι ὄρθια καὶ ἀκέραια ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὰ ἀμίμητα καλλιτεχνήματα τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Μνησικλέους, ὁ δὲ Ἀδριανὸς, πρὸς ἐκεῖνα εἰ καὶ πόρρωθεν ἀμιλλώμενος, ἐφιλοτιμήθη νὰ λαμπρύνῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κάτω πόλιν δι' ἔργων νέων καὶ πολυτελεστάτων. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἠγέρθησαν

ἐνταῦθα ναὸς Ἡρας καὶ Διὸς Πανελληνίου, καὶ θεοὶς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινὸν, καὶ γυμνάσιον, καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐκείνη στοᾶ, τῆς ὁποίας συγκεimenῆς μὲν ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι κίωνων Φρυγίου λίθου, περιλαμβανούσης δὲ ἐνταῦτῳ βιβλιοθήκην, λείψανα ὑπολαμβάνονται οἱ παρὰ τὴν σημερινὴν ἀγορὰν ὑφούμενοι εἰσέτι κίονες. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη· ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιανατολικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ, ἤγειρε πόλιν νέαν ἑαυτῷ ὁμώνυμον. Τοῦλάχιστον ἡ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεθόριον αὐτῆς τε καὶ τῆς ἀρχαίας τοῦ Θησέως πόλεως ὑφουμένη θριαμβικὴ ἀψὶς φέρει ἐπιγραφὰς τοιοῦτό τι ὑποδεικνυούσας· πρὸς μὲν τὸ βορειοδυτικὸν «Αἰδ' εἰς Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις.» ἐπὶ δὲ τὸ πρὸς τὸν Ἰλισσὸν μέτωπον «Αἰδ' εἰς Ἀδριανοῦ, οὐχὶ Θησέως πόλις.» Ἐκεῖ δὲ οὐ μακρὰν τῆς ἀψίδος ἐκείνης, αἴρουσιν ἄχρι τοῦδε τὴν μεγαλοπρεπῆ αὐτῶν κεφαλὴν πεντεκαίδεκα κίονες, καὶ περὶ αὐτοὺς ὑφίσταται μέρος τῶν θεμελίων τειχῶν τοῦ περιβόλου, λείψανα ταῦτα πάντα, τὰ μόνον περιλιπόμενα, τοῦ Ὀλυμπιεῖου, ὅπερ ἦν τὸ κάλλιστον τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐκείνης κόσμημα, ναὸς κολοσσιαῖος, περιοχὴν ἔχων τεσσάρων σταδίων καὶ περιστύλιον κίωνων ἑκατὸν εἴκοσι τεσσάρων, ὃν ὁ Ἀδριανὸς, 650 περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ὁ Πεισίστρατος εἴθηκε τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἀπετελείωσε καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν μέγιστον τῶν θεῶν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἴσταντο πολυάριθμοι θεῶν εἰκόνες ἐν αἷς διέπρεπε τὸ τοῦ Διὸς μέγα ἄγαλμα, πεποιημένον ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνδριάντες πολλοὶ, «ἀπὸ γὰρ πόλεως ἐκάστης εἰκὼν βασιλέως Ἀδριανοῦ ἀνάκειται.» τὰ δὲ ἐγκαινία τοῦ ἱεροῦ ἐπανηγυρίσθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ λόγου ὃν ἐξεφώνησεν ὁ περιβόητος σοφιστὴς Πολέμων, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἐξηγεῖται λοιπὸν ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἡ διὰ ποικίλων τρόπων ἐκδηλωθεῖσα. Ὅπως ἄλλοτε ποτὲ ἐπραξάν πρὸς Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον, οὕτω καὶ ἤδη προσέθηκάν εἰς τιμὴν τοῦ Ἀδριανοῦ φυλὴν νέαν εἰς τὰς προὑπαρχούσας ἀττικὰς φυλάς, ἣν ἐκάλεσαν «Ἀδριανίδα,» καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἔστησαν μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῶν ἐπωνύμων ἡρώων ἥτοι τῶν ἡρώων ἀφ' ὧν ἐπωνομάζοντο αἱ φυλαί, καὶ νέαν ἔταξαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως, καὶ Ὀλύμπιον αὐτὸν ἀπεκάλεσαν, καὶ Σωτῆρα, καὶ Κτίστην ἐν πολλαῖς ἐπιγραφαῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἐκόσμησεν ὁ Ἀδριανός. Ἐν Μεγάροις, τὸν πρότερον ἐκ πλίνθου ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκ λίθου λευ-

κοῦ ὠλοδόμησεν. Εἰς Κόρινθον κατεσκεύασε λουτρά, καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὰς κρήνας τῆς πόλεως. ὕδωρ ἄφθονον ἐκ Στυμφάλου. Εἰς Μαντίνειαν ἤγειρε ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Ἄβας τῆς Φωκίδος, καὶ εἰς Ὑάμπολιν τῆς αὐτῆς Φωκίδος, στοάν· κατέστησε τὴν μεταξὺ Μεγάρων καὶ Κορίνθου δὺςβατον ὁδὸν, εὐρύχωρον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε δύο ἄρματα ἀντιπροαγόμενα ἠδύναντο νὰ διέλθωσι δι' αὐτῆς. Ἐπὶ πᾶσι, φαίνεται ὅτι ἰδίως εὐηργέτησε τὰς εἰς τὸ ἀχαικὸν συνέδριον τελούσας πόλεις, διότι αὐταὶ ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐκ λίθου Παρίου.

Ἄνεφέραμεν ἀνωτέρω μετὰ τῶν σοφιστῶν οὓς ἐτίμησεν ὁ Ἀδριανὸς, τὸν Ἡρώδη τὸν Ἀττικόν. Τότε τῶντι ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ πολυθρύλητος ἐκεῖνος Ἀθηναῖος τοῦ ὁποίου αἱ πράξεις ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῶν ἐπιφανεστάτων μοναρχῶν, τὸ δὲ ὄνομα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ὅλην κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τύχην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἡρώδης, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐπορίας καὶ τῆς δυνάμεως, ἐφημίζετο ὡς ἀπόγονος τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ Θησεῦς καὶ τοῦ Κέκροπος, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Διός. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο μὲν ὅλως εὐτελής ὁ οἶκος αὐτοῦ, διότι ὁ τοῦ Ἡρώδου πάππος εἶχε κατηγορηθῆ ἐπὶ βουλευμάτι τυραννίδος, ἀλλ' ἤθελε πιθανώτατα παρέλθει ἀκατονόμαστος ἐν ὁ πατὴρ Ἰούλιος Ἀττικὸς, δὲν εὕρισκε κατὰ τύχην θησαυρὸν ἀκαταμέτρητον ἐν τινι αὐτοῦ οἰκίᾳ παρὰ τὸ θέατρον. Κατὰ τὸν νόμον μέρος τοῦ πλοῦτου τούτου ἀνῆκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅθεν ὁ Ἀττικὸς ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὸ εὔρημα εἰς τὸν τότε βασιλεύοντα Νερούαν, τὸν διάδοχον τοῦ Δομιτιανοῦ, τοῦ δὲ Τραϊανοῦ προκατόχου, 96—98. «Θησαυρὸν, ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ οἰκίας εὔρηκα, ἔγραψεν ὁ Ἀττικὸς πρὸς τὸν Νερούαν, τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις;» ὁ δὲ καλὸς καὶ γαθὸς Νερούας, μὴ θέλων νὰ στερήσῃ ἓνα τῶν ὑπηκόων τοῦ δώρου δι' οὗ εὐηργέτησεν αὐτὸν ἢ τὴν τύχην, «χρῶ οἷς εὐρες,» ἀπεκρίθη. Ὁ Ἀθηναῖος δὲν ὑχαριστήθη εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἀπάντησιν καὶ παρέστρεψε τῷ βασιλεῖ ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶναι πολὺς δι' αὐτόν· «παραχρῶ τῷ ἐρμαίῳ,» ἀπεκρίθη πάλιν ὁ αὐτοκράτωρ, «σὸν γὰρ ἐστί.» Πῶς εὐρέθη τότε εἰς Ἀθήνας τοσοῦτον πλῆθος ἀργυρίου, ἄδηλον· ἴσως ὁ εὐτυχὴς Ἀττικὸς συνέπεσε νὰ καταστῇ κύριος τοῦ χώρου ὅπου πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων ὁ Ἀθηνίων εἶχε πληρώσει φρέατα ὅλα χρημάτων προελθόντων ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀπειρῶν δημεύ-

σεων (σελ. 389 καὶ 396). Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ἰούλιος Ἀττικός ἠΐξησεν ἔπειτα ἐτι μᾶλλον τὴν περιουσίαν διὰ τῆς μεγάλης προικὸς ἦν ἀπὸ τῆς συζύγου ἔλαβε, καὶ ἀφοῦ ζῶν πολυειδῶς εὐηργέτησε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀποθανὼν κατέλιπε διὰ διαθήκης εἰς ἓνα ἕκαστον τῶν συμπολιτῶν ἐτήσιον κληροδότημα μιᾶς μνᾶς. Ἡ μνᾶ, ὡς γνωστὸν, εἶχε δραχμὰς ἄττικὰς ἑκατὸν, ὥστε, ἂν ὑπολογίσωμεν κατὰ μέσον ὄρον τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς 6,000, τὸ ἐτήσιον κληροδότημα τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ, ἔμελλε νὰ πληρῶνεται εἰς τοὺς συμπολίτας ἀνέβαι-
 νεν εἰς τὸ ὑπέρογκον πρὸς τῶν 600,000 ἄττικῶν δραχμῶν. Ἐπεμε-
 λήθη δὲ ἰδιαζόντως τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ Ἡρώδου, καλέσας ἐπὶ τούτῳ, δι' ἀμοιβῶν ἀδρῶν, τοὺς ἐνδοξοτάτους τῶν τότε σοφιστῶν. Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτῶν ἀπέβη, ὡς εἶδομεν, εἰς τῶν δεινοτάτων ῥητόρων καὶ φιλοσόφων, ὅπως ἐνοεῖτο τότε ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἐτιμήθη δὲ πολυειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν. Ἐτι ζῶντος τοῦ πατρὸς, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι καὶ πέντε, ὁ Ἡρώδης εἶχε διορισθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἔφορος τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλευθέρων πόλεων. Ἡ πόλις τῆς Τρωάδος ἐστερεῖτο τότε ὕδατος, ὅθεν ὁ ἔφορος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλεως ἑξακόσια τάλαντα πρὸς κατασκευὴν νέου ὑδράγωγείου. Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἵνα συμπληρωθῆ ἀπῆτησε δαπάνην ὑπερβαίνουσαν τὸν ἀρχικὸν ὑπολογισμὸν περὶ τὰ ἑκατὸν περίπου τάλαντα· καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι διοικηταὶ τῆς Ἀσίας δὲν ἤθελον νὰ καταβάλωσι τὴν ὑπέρβασιν ταύτην, λέγοντες, ὅτι εἶναι ἄδικον νὰ καταδαπανῶνται τὰ εἰσοδήματα πεντακοσίων πόλεων εἰς τὰς κρήνας μιᾶς καὶ μόνης ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναῖος τοῦ Ἡρώδου πατὴρ ἐχορήγησεν ἐξ ἰδίων τὸ περιπλέον ἐκεῖνο τῆς δαπάνης. Μετῆλθε δὲ ὁ Ἡρώδης καὶ τὸ τοῦ ὑπάτου ἀξίωμα ἐν Ῥώμῃ τῷ 143 ἔτει, ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, διότι καθὼς οἱ αὐτοκράτορες κατελάμβανον πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν ἐν Ἀθήναις ἀξιωματῶν, οὕτω συνέβαινε καὶ Ἕλληνας τινες, ἰδίως Ἀθηναῖοι, νὰ ἀναδεικνύωνται ὕπατοι τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς διήγαγεν ὁ Ἡρώδης ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς λαμπρὰς ἐπαύλεις ἃς εἶχεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως, μάλιστα δὲ ἐν Μαραθῶνι, φιλοσοφῶν ἐνταῦθα καὶ ῥητορεύων ἐν μέσῳ ἀπείρων σοφιστῶν οἵτινες εὐχερῶς ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλουσίου καὶ ἐλευθερίου ἐκείνου συναδέλφου. Ἀθάνατον ὅμως κατέστησαν τὸ τοῦ Ἡρώδου ὄνομα τὰ πολυάριθμα κατασκευάσματα δι' ὧν ἐκό-

σηψε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἠνάλωσε ποσὰ τῆ ἀληθείᾳ μυθῶδῃ. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον ὅτι ἔδωκεν ἐνίοτε δείγματα ἀλλοκότου γλισχρότητος. Ἀποθανόντος ἁ. χ. τοῦ πατρὸς, ἐπεχείρησε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς πληρωμῆς τοῦ ὀρισθέντος ὑπ' ἐκείνου ἐτησίου κληροδοτήματος καὶ ἐπὶ τούτῳ συνεφώνησε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον ἐφάπαξ μνᾶς πέντε· ἀλλ' ἔπειτα, ἀντὶ νὰ δώσῃ μετρητὰ, παρέδωκεν εἰς ἕκαστον τὰς ὁμολογίας τῶν διαφορῶν χρεῶν ὅσα ὤφειλον πρὸς τὴν οἰκογένειάν του· ἐξ οὗ συνέβη τινὲς μὲν νὰ μὴ λάβωσιν ὄβολον, τινὲς δὲ νὰ πληρωθῶσιν ἐλάχιστον μόνον περίσσευμα. Ἐντεῦθεν ὅτε ὁ Ἡρώδης κατεσκεύασε τὸ λαμπρὸν ἐκ λίθου Πεντελησίου στάδιον, τοῦ ὁποῖου σώζονται καὶ ἤδη ἐπέκεινα τοῦ Ἰλισσοῦ ἔχνη, καὶ τὸ ὁποῖον, ἔχον μῆκος ἐξακοσίων ποδῶν καὶ δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἅπαντα τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀπετελέσθη εἰς ἔτη τέσσαρα, οἱ συμπολίται αὐτοῦ ἀπεθαύμασαν μὲν τὸ ἔργον, ἀλλὰ παρετήρησαν ὅτι ὀρθῶς τῶντι τὸ στάδιον τοῦτο ἐπωνομάσθη παναθηναϊκόν, διότι κατεσκευάσθη «ἐξ ὧν ἀπεστεροῦντο Ἀθηναῖοι πάντες.» Ἄλλ' ἴσως ὁ Ἡρώδης ἐνόμιζε τὸ δαπανᾶν χρήματα αὐτοῦ εἰς κατασκευὴν ἔργων τὰ ὁποῖα ἅμα μὲν ἐκόσμουσαν τὰς πόλεις, ἅμα δὲ ἔτρεφον τοὺς ἐργαζομένους, λυσιτελέστερον τοῦ σιτίζειν τοὺς ἀργοὺς συμπολίτας. Τῶν ἔργων ἐκείνων ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ εἶναι πρόσφορος μᾶλλον εἰς εἰδικὴν βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς βραχεῖάν τινα περὶ αὐτῶν σημειώσιν. Ὁ Ἡρώδης ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μνήμην τῆς συζύγου αὐτοῦ Ῥηγίλλης θέατρον ἢ Ὠδεῖον, τοῦ ὁποῖου ἡ ὄροφῆ κατεσκευάσθη ἐκ κέδρου λαμπρῶς ἐξεργασμένης καὶ γεγλυμμένης. Τὸ Ὠδεῖον τοῦτο ἠγέρθη εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς ὑπώρειας τῆς ἀκροπόλεως, διετέλεσε δὲ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ὑπὸ χωμάτων κεκαλυμμένον, μέχρις οὗ πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐξεχώσθη καὶ ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ σχῆμα, ἂν ὄχι τὴν πάλαι λαμπρότητα καὶ καλλονήν. Ἀλλὰ τί ταῦτα; Τὸ θέατρον ὅπερ ἠγείρεν ἐν Κορίνθῳ, τὰ πλούσια ἀναθήματα καὶ κοσμήματα ὅσα ἐχορήγησεν εἰς τὸν ἐν ἰσθμῷ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τὰ λουτρά τὰ ὁποῖα κατεσκεύασεν ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαντλήσωσι τοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ ἀνδρός. Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Εὐβοία, ἡ Βοιωτία, ἡ Πελοπόννησος ἔλαβον ἀλληλοδιαδόχως πολλὰς παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας. Αἱ δὲ ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδες πόλεις διὰ πο-

λυαρίθμων ἐπιγραφῶν ἐδήλωσαν τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, ἀποκαλοῦσαι τὸν Ἡρώδη προστάτην αὐτῶν καὶ εὐεργέτην.

Ὁ Ἡρώδης ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν, ἐν Μαραθῶνι, κηδευθεὶς πανηγυρικῶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ κατασκευασθέντι παναθηναϊκῷ σταδίῳ· ὥστε ἀναφανεῖς τὸ πρῶτον ἐπὶ Ἀδριαγοῦ, ἤκμασεν ἰδίως ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς, τοῦ βασιλεύσαντος μέχρι τοῦ ἐτους 162, καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς βασιλείας τοῦ δευτέρου διαδόχου Μάρκου τοῦ Αὐρηλίου, ὅστις καὶ Ἀντωνῖνος φιλόσοφος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπονομάζεται. Οἱ δύο οὗτοι αὐτοκράτορες λογίζονται, διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ τὴν πολιτικὴν δεξιότητα, ὡς οἱ ἄριστοι τῶν ἡγεμόνων οὐς ἤξιώθη ποτὲ νὰ λάβῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Καὶ ἐν γένει μὲν λέγεται ὅτι ἐπὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐξαιρέτως ἠὲ δαιμόνησεν ἡ Ἑλλάς, ὁ δὲ τότε ζήσας σοφιστὴς Λίλιος Ἀριστείδης βεβαίῳ, ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν ἅπασαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις εἰς νέαν προήχθησαν ἀκμὴν, ὅτι ἄλλαι μὲν παρ' αὐτῶν ἰδρῦθησαν, ἄλλαι δὲ ἠύξήθησαν, ὅτι κήδονται περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὡς περὶ τῶν ἰδίων τροφῶν καὶ ὅτι ἀνορθοῦσι μὲν τὰς πεπτωκυίας, νέμουσι δὲ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν εἰς ἐκείνας αἵτινες πάλαι ποτὲ προΐσταντο τοῦ ἑλληνικοῦ, διοικοῦσι δὲ τὰς λοιπὰς διὰ πολλῆς ἐπιεικειᾶς καὶ πραότητος. Ὅθεν πᾶσαι εἰσι πλήρεις γυμνασίων, κρηνῶν, στοῶν, ναῶν, τεχνουργειῶν καὶ σχολῶν. Ἰδίως δὲ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν πραγματευόμενος, λέγει ὁ Ἀριστείδης «καὶ πέπραγεν οὕτως ὥστε μὴ ξαδίως ἂν τινα αὐτῇ τ' ἀρχαῖα ἀντὶ τῶν παρόντων συνεύξασθαι.» Μερικώτερον ὅμως περὶ τῶν ὑπὸ τῶν δύο Ἀντωνίνων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδαπραχθέντων, ὀλίγα γνωρίζομεν. Κατὰ τὸν Πausανίαν, ὁ Ἀντωνῖνος ὁ πρεσβύτερος τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ Παλλάντιον πόλιν ἀντὶ κώμης ἐποίησε, καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς Παλλαντιεῖς αὐτονομίαν καὶ ἀτέλειαν φόρων· καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὰς μυθικὰς παραδόσεις, ἀρκαδικὴ ἀποικία ἦεν Παλλαντίου, ὁρμήσασά ποτε καὶ παρὰ τὸν Τίβεριν ποταμὸν κατασταθεῖσα, ἀπετέλεσε μέρος τῆς πόλεως Ῥώμης. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος, ὅστις παντάπασι σχεδὸν ἐξελληνίσθη γράψας εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὰς ἀρχὰς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ὅσας ἐσπούδασε καὶ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον ἐφήρμοσεν, ἐπεχείρησεν ἐν ταύτῳ νὰ ὀργανώσῃ ἐπὶ τὸ τελειότερον τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς.

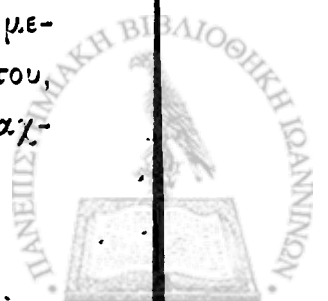
Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο τῶν ἀκροάσεων ἄθροισμα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει Πανεπιστήμιον, συνέκειτο, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐρρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἐκ δύο, καθὼς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, σχολῶν, τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς σοφιστικῆς. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφικὴ περιελάμβανεν ἰδίως τὴν διδασκαλίαν τῶν τεσσάρων ἐπισημοτάτων ἀρχαίων αἱρέσεων, Στωϊκῶν, Πλατωνικῶν, Περιπατητικῶν καὶ Ἐπικουρείων· ἡ δὲ σοφιστικὴ ἰδίως τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν, ἧτοι τὴν νομικὴν ἐπιστήμην. Τὰ δὲ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν μαθηματικὴν, τὴν ἱστορίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἰατρικὴν ὑπήγοντο ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν μίαν σχολὴν ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν ἄλλην. Ἐνῶ λοιπὸν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ, φιλόσοφοι καὶ σοφισταὶ συνεχέοντο καὶ ἐταῦτίζοντο, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ ἐπισήμῳ τῶν σχολῶν γλώσσει, ἡ φιλοσοφία διεκρίνετο ἐτι ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς, διότι ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων, καὶ οὐχὶ τὰς παρερμηνείας αὐτῶν καὶ διαστροφὰς εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ σοφισταὶ, σφετεριζόμενοι· τούτου ἔνεκα τὸ τοῦ φιλοσόφου ὄνομα. Οἱ ἀνώτεροι καὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου μισθούμενοι θρόνοι (σήμερον ἠθέλομεν εἰπεῖ καθέδραι) ἦσαν ἕξ· τέσσαρες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἀνά εἰς δι' ἐκάστην τῶν αἱρέσεων, καὶ δύο εἰς τὴν σοφιστικὴν. Ἐκτὸς ὅμως τούτων ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς σχολὰς διδάσκαλοι, ἀνάλογοι, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς σμερινοὺς ὑφηγητάς. Καὶ οἱ μὲν προϊστάμενοι τῶν τεσσάρων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων καθηγηταὶ ἐκαλοῦντο ἰδίως *Σχολάρχοι*· οἱ δὲ τῆς σοφιστικῆς σχολῆς, καθὸ ἐπισημότεροι τῶν ἄλλων, ὀνομάζοντο *Προεστῶτες τῆς νεότητος*. Ἐπὶ πᾶσι τῆς μὲν φιλοσοφικῆς σχολῆς προϊστάτο ἄρχων ὀνομαζόμενος *ἔφορος*· ἐκ δὲ τῶν δύο θρόνων τῆς σοφιστικῆς ὁ μὲν, καθὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μισθούμενος, ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, ὁ δὲ, καθὸ ὑπὸ τῆς πόλεως συντηρούμενος, ἐλέγετο *πολιτικὸς θρόνος*· καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου προϊστάμενος, προϊστάτο ἐν ταύτῳ τῆς ὅλης σοφιστικῆς σχολῆς. Εἰδικῶς δὲ διωρισμένος ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν ἄρχων δὲν ἀναφέρεται.

Πρὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὅτε καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ὅλως διάφορος ὑπῆρχεν ὁ τῆς δημοσίας παιδεύσεως ὀργανισμὸς, ὁ *διάδοχος πάσης* καθέδρας διωρίζετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ προκατόχου· πολλάκις ὅμως προεχειρίζετο καὶ κατ' ἐκλογὴν τῶν συγκροτούντων ἅπασαν τὴν σχολὴν. Ὁ δὲ τοιοῦτοτρόπως διοριζόμενος εἶχε μόνος τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκη ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένῳ διδασκτικῷ κατα-

στήματι, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο *Διατριβή*. ἀλλ' οἱ θέλοντες νὰ διδάξωσι, μὴ ὑποβαλλόμενοι εἰς ἀρχὴν ἀλλοτρίαν, ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἰδρῦσωσιν ἰδίας σχολάς. Ἡ πόλις τότε δὲν ἀνεμιγνύετο παντάπασιν εἰς ταῦτα πάντα. Ἄπαξ μόνον ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ὅστις δὲν διέκειτο φιλικῶς πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἐκ Σουνίου Σοφοκλῆς ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν νόμου δι' οὗ ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἢ ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἰδρύσεις ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος. Τότε ὅμως ἀπεδήμησαν ἐκ τῆς πόλεως ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ ὁ Θεόφραστος μετὰ τῶν διςχιλίων αὐτοῦ φοιτητῶν, ὥστε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἐπὶ τῇ προτάσει Φίλωνος, ἐτέρου μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ νόμος ἐκεῖνος ἀνεκλήθη, ὁ δὲ πρωτουργὸς αὐτοῦ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ποινὴν πέντε ταλάντων ἤτοι 30,000 ἀττικῶν δραχμῶν. Ἄλλ' εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα, ἅπαντες οἱ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθούμενοι καθηγηταὶ διορίζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος· κατ' ἐξαιρέσειν δ' ἐνίοτε ἀνετίθετο ὁ διορισμὸς εἴτε εἰς τὰς ψήφους τῶν ἀρίστων καὶ πρεσβυτάτων πολιτῶν, εἴτε καὶ εἰς ἓνα μόνον ἐπιφανῆ πολίτην· καθὼς λέγεται, ἐπὶ παραδείγματός, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέτρεψέ ποτε τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐφόρου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς εἰς τὸν Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν.

Ὁ ἐτήσιος μισθὸς ἐκάστου τῶν τεσσάρων σχολάρχων τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῆς σοφιστικῆς σχολῆς ἦτο ὠρισμένος εἰς δραχμὰς ἀττικὰς 10,000, ἰσοδυναμοῦσας πρὸς 60,000 τοῦλάχιστον σημερινῶν δραχμῶν· ὁ δὲ πολιτικὸς θρόνος εἶχεν ἐτήσιον μισθὸν ἐν τάλαντον ἤτοι δραχμὰς ἀττικὰς 6,000. Ἄλλ' ὁ μισθὸς οὗτος καὶ τοι ὄχι μικρὸς, δὲν ἦτο ἡ μόνη τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀμοιβή. Ἐκτὸς τῆς ἀτελείας τὴν ὁποῖαν οἱ καθηγηταὶ αὐτοδικαίως ἐνέμοντο, ἐπορίζοντο καὶ ἀπὸ τῶν διδάκτρων τῶν πολυαριθμῶν αὐτῶν φοιτητῶν ποσὰ πολλάκις ὑπέρογκα. Ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς ἐπλήρωσεν εἰς τὸν Σκοπελιανόν, διὰ τὴν περὶ τοὺς αὐτοσχεδίου λόγους ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου, τριάκοντα τάλαντα. Ὁ δὲ Ἐφέσιος Λολλιανὸς διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἀδειαν νὰ ἀκούσῃ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατέβαλεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ 10,000 δραχμῶν ἀττικῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἦσαν βεβαίως ἐξαιρέσεις. Ἀλλὰ ὡς μετριώτατα ἀναφέρονται τὰ διδάκτρα Πρόκλου τοῦ Ναυκρατίτου, καὶ ὅμως τὰ διδάκτρα ταῦτα συνεποσοῦντο εἰς, ἑκατὸν δραχ-

μάς άπτικώς δι' όλην τήν σειράν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐπειδή δέ τὸ πλῆθος τῶν ὀμιλητῶν ἦτο συνήθως μέγα, δῆλον ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἐκεῖνοι ἀπελάμβανον ἀπὸ τῶν διδάκτρων ποσὸν τοῦλάχιστον ἴσον τοῦ τακτικοῦ ἔτησίου αὐτῶν μισθοῦ.

Οὕτω φιλόφρων καὶ ἐπεικὲς ὑπῆρξε τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. πολίτευμα τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ Νερούα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Ἄλλὰ τὰ ἔθνη δὲν ἀναβιοῦσι δι' ἐξωτερικῆς προστασίας καὶ εὐεργεσίας. Καθὼς οὐδεμία τέχνη ἢ ἄλλη θεραπεία δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ συγκαλύψῃ τῆς καλλίστης γυναικὸς τὴν ἀναπόδραστον παρακμὴν, ὁμοίως ἡ Ἑλλάς, ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ἔλαβε παρὰ Τραϊανῶν καὶ Ἀδριανῶν καὶ Ἀντωνίνων ἐπικοσμήματα, ἐξηκολούθει οὐδὲν ἦττον μαραινομένη καὶ φθίνουσα. Τοῦ σοφιστοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου τὰ περὶ τῆς τότε εὐδαιμονίας τῶν πατέρων ἡμῶν ἐγκώμια, ἦσαν ἐν μέρει κολακεῖαι πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐν μέρει δὲ πλάναι ἀνθρώπου μὴ βλέποντος εἰμὴ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων. Εἶδομεν τὴν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τὸ ἔθνος. Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι καὶ ὑλικῶς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀτονίαν καὶ ἔκλυσιν. Ναὶ μὲν ἠγέρθησαν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας νέαι τινὲς λαμπραὶ πόλεις, ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ Νικόπολις, καὶ τινες μάλιστα τῶν ἀρχαίων, ὡς αἱ Ἀθῆναι, ἀπεζημιώθησαν μέχρι τινὸς δι' ἣν ἐκ διαλειμμάτων ἔπαθον φθοράν. Ἄλλὰ τί ἦτο ἡ ἐπίδοσις τῶν εὐαρίθμων τούτων πόλεων ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐρημίαν τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πλεῖστον τῆς Στερεᾶς, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Νήσων; Ἡ ἐν Φωκίδι πόλις τῶν Πανοπέων εἶχεν ἄλλοτε περίβολον ἑπτὰ σταδίων· ὁ δὲ Πausanίας, ὁ περιηγητὴς τὴν Ἑλλάδα κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἦτοι ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτοκρατόρων, λέγει περὶ τῆς πόλεως ταύτης τὰ ἐξῆς· «Στάδια δὲ ἐκ Χαιρωνείας εἴκοσι εἰς Πανοπέας ἐστὶ πόλιν Φωκέων, εἶγε ὀνομάσαι τις πόλιν καὶ τούτους, οἷς γε οὐκ ἀρχεῖα, οὐ γυμνάσιόν ἐστιν, οὐ θέατρον, οὐκ ἀγορὰν ἔχουσιν, οὐχ ὕδωρ κατερχόμενον ἐς κρήνην, ἀλλὰ ἐν στέγαις κοίλαις κατὰ τὰς καλύβας μάλιστα τὰς ἐν ὄρεσιν, ἐνταῦθα οἰκοῦσιν ἐπὶ χαράδρα.» Εἰς Θήβας δὲν εἶδεν ὁ Pausanias εἰμὴ τὰς ἑπτὰ πύλας καὶ τινὰς ναοὺς ἀντέχοντας τότε εἰσέτι εἰς τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπήνεγκον εἰς τὴν δυστυχῆ ἐκείνην πόλιν οὐ μόνον ὁ χρόνος, οὐ μόνον αἱ ἐμφύλιοι ἐπὶ τῆς αὐτονομίας

ἐριδες, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀδιάκοποι συμφοραὶ ἤ κάτω πόλις ἦτο ἔρημος, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες Θηβαῖοι κατῴκουν τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν ὁποῖαν οὐδὲ Καδμείαν ἤδη ἐκάλουν ἀλλὰ Θήβας. Ὅπως δὲ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγα εὗρεν ὁ Πausανίας τὰ κατωκημένα μέρη. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ τῶν ἱερῶν ὄσων τὰ ἴχνη μόνον ἀπήντησε περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα, εἰσὶν ἀναρίθμητα. Ἐκ τῶν νήσων αἱ πλεῖσται ἦσαν ἔρημοι. Εἰς Δῆλον δὲν εἶδεν ὁ Πausανίας οὔτε ἓνα Δῆλιον, ἀλλὰ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἔστειλλον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς φρουρὰν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπὶ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Προύσῃ τῆς Βιθυνίας, ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐβοίας ἦσαν κατοίκων ἔρημα· καὶ αἱ μεγάλαι δὲ καὶ πλούσιαι τῆς νήσου ἐκείνης πόλεις, τσαύτην ἔπαθον κατοίκων στέρῃσιν, ὥστε τὰ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν ἀπέβησαν παντελῶς ἄγρια, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐσπείροντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ εἰς βοσκὰς ζώων μετεβλήθησαν. Ὡστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι, κατὰ Πλούταρχον ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἡ Ἑλλὰς σύμπασα δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τριςχιλίους ὀπλίτας, ὅσους πάλαι ποτὲ μόνῃ ἢ μικρᾷ τῶν Μεγάρων πόλις ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην κατὰ Περσῶν. Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις! «ἀλλ' οἱ λίθοι μᾶλλον ἐμφαίνουσι τὴν σεμνότητα καὶ τὸ μέγεθος τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ ἐρείπια τῶν οἰκοδομημάτων,» ἀνακράζει πού ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος. Τὸ ἐμπόριον ἐξέλιπε παντάπασι, καὶ ἐκ τῆς τότε σχετικῶς ἀκμαζούσης ἐτι Ῥόδου δύο μόλις πλοῖα ἐμπορικὰ, καὶ ταῦτα μικρὰ, ἐξεπέμποντο κατ' ἔτος εἰς Κόρινθον. Ἐνῶ δὲ ἡ γεωργία καὶ ἡ ἐμπορία ἦσαν εἰς τοιαύτην ὀλεθρίαν κατάστασιν, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθει διάγρουσα βίον πολυτελεῆ, καὶ, μὴ δυναμένη ἐξ ἰδίων νὰ ἐπαρκῇ εἰς αὐτὸν, κατέφευγεν εἰς δάνεια, παρεχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ξένων κεφαλαιούχων, ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις, οἵτινες ἐπὶ τέλους, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἐπροξένουν δεινὰς καταστροφάς. Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ «περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι,» διέγραψεν ἡμῖν εἰκόνα ἠλιθεράν τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπασχεν ὁ τόπος ἀπὸ τῶν τοκογλύφων ἐκείνων. «Ὡς δὲ Δαρεῖος ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἐπέμψε Δάτιν καὶ Ἀρταφέρην, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ συνετὸς Χαιρωνεύς, ἐν ταῖς χερσὶν ἀλύσεις ἔχοντας καὶ δεσμὰ κατὰ τῶν αἰχμαλώτων, παραπλησίως οὗτοι τῶν χειρογράφων καὶ συμβο-

λαίων ὡς περ πεδῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα κομίζοντες ἀγγεῖα μεστὰ, τὰς πόλεις ἐπιπορεύονται καὶ διελαύνουσι, σπείροντες οὐχ ἡμερον καρπὸν, ὡς ὁ Τριπτόλεμος, ἀλλ' ὀφλημάτων ρίζας πολυπόνους καὶ πολυτόκους καὶ δυσεκλείπτους τιθέντες, αἱ κύκλω νεμόμεναι καὶ περιβλαστάνουσαι, κάμπτουσι καὶ ἄγχουσι τὰς πόλεις.»

Ταῦτα μαρτυροῦσιν ὅτι ὅλαι αἱ εὐεργεσίαι πολλῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἰδίως τῶν αὐτοκρατόρων τῆς β' ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἴσχυσαν νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅχι ἠθικὴν τινα ἀναβίωσιν, ἀλλ' οὐδὲ ὑλικὴν ἀναψυχὴν ἀποχρῶσαν. Καὶ ἔπειτα, ἐάν τινες τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἐκόσμησάν τινας τῶν πόλεων, ἄλλοι ἐγύμνωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀνηλεῶς. Αὕτη τῶν ἐλληνικῶν μνημείων ἡ σύλησις ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Ῥωμαίων περιπλοκῆς εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν. Ἦδη ὁ Τίτος Κοϊντίος Φλαμινῖνος, ὁ κατατροπώσας Φίλιππον, τὸν προτελευταῖον τῆς Μακεδονίας βασιλέα, μετέφερεν εἰς Ῥώμην πολλοὺς ἐκ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων ἀνδριάντας καὶ πλεῖστα ἄλλα κοσμήματα. Καὶ ὁ μὲν Φολουῖος Νοβίλιωρ, ὁ τὸν ναὸν τῆς Ἀμβρακίας ληστεύσας, κατεδικάσθη, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῶν Ἀμβρακιωτῶν, εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ζημίας. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπὸ Μομμίου ἄλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ ἐκστρατείας τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, ἐπληρώθη ἡ Ῥώμη ἐλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων παντὸς εἶδους. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη, μετὰ τὸν μιθριδατικὸν πόλεμον, ὁ Σύλλας, μετακομίσας εἰς Ῥώμην πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς κίονας τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὸν ἐν Καπιτωλίῳ ναόν· οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ὅμοια ἔπραξαν, ἀφαιρέσαντες τὰς ἀσπίδας τὰς ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς. Τότε ὡσαύτως ἀφηρέθη ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ὅστις ὑπῆρχε πλησίον τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Ἀλαλκομενῶν, τὸ ἐλεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς. Μετὰ τινος δὲ ἐνιαυτοῦ ὅτε ἀνωκοδομήθη ἡ Κόρινθος ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος, οἱ αὐτόθι πεμφθέντες Ῥωμαῖοι ἄποικοι «τὰ ἐρείπια κινουῦντες καὶ τοὺς τάφους συνανασκάπτοντες, κατὰ τὸν Στράβωνα, εὔρισκον ὀστράκινα τορεύματα παμπληθῆ, πολλὰ δὲ καὶ χαλκώματα· θαυμάζοντες δὲ τὴν κατασκευὴν, οὐδένα τάφον ἀσκευώρητον εἶασιν, ὥστε εὐπορήσαντες τῶν τοιούτων, καὶ διατιθέμενοι πολλοῦ, νεκροκορινθίων ἐπλήρωσαν τὴν Ῥώμην· οὕτω γὰρ ἐκάλουν τὰ ἐκ τῶν τάφων ληφθέντα, καὶ μάλιστα τὰ ὀστράκινα. Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἐτιμήθη σφόδρα ὁμοίως τοῖς χαλκώμασι τοῖς κορινθιουργέσιν,

εἶτ' ἐπαύσαντο τῆς σπουδῆς, ἐκλιπόντων τῶν ὀστράκων, καὶ οὐδὲ κα-
τωρθωμένων τῶν πλείστων.»

Ἐξηκολούθησαν δὲ τοιαῦτα ἢ παραπλήσια γινόμενα ἐπὶ τινων ἐκ τῶν
πρώτων αὐτοκρατόρων. Αὐτὸς ὁ Αὐγούστος, ὁ τοσοῦτον ἐπιεικῶς πρὸς
τὴν Ἑλλάδα προσενεχθεὶς, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ Τεγέας,
πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀλέας ἐλεφάντινον
ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργον τοῦ τεχνίτου Ἐνδοίου, ἵνα στήσῃ αὐτὸ εἰς
τὴν ὑπ' αὐτοῦ ποιηθεῖσαν ἐν Ῥώμῃ ἀγοράν. Ὡσαύτως μετεκομίσθη-
σαν εἰς Ῥώμην τὰ ἀγάλματα τῶν ἐν Φαραῖς καὶ ἐν Τριταίᾳ τῆς
Ἀχαΐας ἱερῶν, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε. Ὁ δὲ Καλιγόλας (37
—41) καὶ ὁ Νέρων (54—68) ἐξετραχληλίσθησαν εἰς ἔτι δεινότερα ἀσε-
βήματα. Ὁ πρῶτος εἰς τοσοῦτον προέβη ἀφροσύνης ὥστε διέταξε νὰ
ἀπαχθῶσιν εἰς Ῥώμην ἐξ Ἑλλάδος αἱ λαμπρόταται τῶν θεῶν εἰκόνες
καὶ νὰ ἀποκεφαλίσθωσιν ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτάς ἢ ἰδία αὐτοῦ κεφαλὴ. Ὁ
πρώϊμος αὐτοῦ θάνατος διεκώλυσεν ὡς φαίνεται, κατὰ μέγα μέρος τού-
λάχιστον, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τερατώδους τούτου βουλεύματος· καὶ βέβαιον
εἶναι ὅτι ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς, τὸ Φειδίου ἀριστοτέγνημα, ὅπερ ὁ Καλιγόλας
ἤθελε νὰ μεταφέρῃ εἰς Ῥώμην, ἔμεινε τότε ἀμετακίνητον εἰς Ὀλυμ-
πίαν καὶ διεσώθη μέχρι τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ὅτε, ἐπὶ Θεοδοσίου
τοῦ Β', πυρποληθέντος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ, συγκατεστράφη καὶ τὸ
ἄγαλμα. Ἄλλ' ὁ πολυθρύλητος Ἔρωσ τοῦ Πραξιτέλους, τὸ Θεσπιέων
καύχημα, ἀφιέρωμα δὲ τῆς ἐρωμένης τοῦ τεχνίτου Γλυκέρας, τὸ ὁποῖον
ὁ Καλιγόλας προέφθασε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς Ῥώμην, ἀπεδόθη, μὲν αὐ-
θις εἰς τὸ ἱερόν ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλαυδίου, πάλιν ὁμως ἔπειτα
ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ Νέρωνος καὶ διεφθάρη ὑπὸ πυρκαϊᾶς ἐν Ῥώμῃ ἔτι
πρὸ τοῦ Παιουσανίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Θεσπιεῖς ἠγωνίσθησαν νὰ
ἀντικαταστήσωσι κατὰ τὸ δυνατόν τὸ θαῦμα ἐκεῖνο δι' ἄλλου Ἔρωτος
ὃν ἐποίησεν ὁ Ἀθηναῖος Μηνόδωρος, τὸ ἔργον τοῦ Πραξιτέλους μιμούμε-
νος· ἀλλ' ἡ μίμησις αὕτη πολὺ βεβαίως ἀπεῖχε τοῦ ἀπαραμίλλου πρω-
τοτύπου.

Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη ὅτι ὁ Νέρων, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κα-
κῶν ὅσα ἔπραξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφῆρσεν ἐξ αὐτῆς καὶ πλείστα
ἔργα τέχνης. Δύο ἄνδρες, ὁ Ἄκρατος καὶ ὁ Σεκοῦνδος Καρίνας, ἐξε-
πίτηδες ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα
ἵνα ἀρπάσωσιν ἀπὸ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν τὰς θεῶν εἰκόνας καὶ τὰ
ἀναθήματα. Ἡ λεηλασία ἦν ἐπεχείρησαν οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξε το-

σαύτη ὥστε οἱ κάτοικοι τοῦ Περγάμου, στασιάσαντες, διεκώλυσαν τὸν Ἄκρατον νὰ παραλάβῃ τὰς εἰκόνας τῆς πόλεως καὶ τὰ ἀγάλματα. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα οὐδεμία, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἀντίστασις. Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Πausανίου, ἐκ μόνων τῶν Δελφῶν ἀπήχθησαν τότε πενταχόσiai θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων εἰκόνες χαλκαῖ. Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων ὅσα ἐξ Ὀλυμπίας ἀφηρέθησαν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἰδίως ἀναφέρεται ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις ἀπετέλει μέρος τοῦ συμπλέγματος ἐκείνου τῶν ἐννέα ἡρώων ὅσοι διὰ κλήρου πρὸς τὸν Ἐκτορα ἐμονομάχησαν, συμπλέγματος τὸ ὁποῖον ἦτο ἔργον μὲν τοῦ Αἰγινήτου Ὀνάτα, ἀφιέρωμα δὲ τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν πολλὰ ὡσαύτως ἀπήχθησαν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον θλιβερόν εἰς τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων, ὁ Καρίνας, ἦτο φιλόσοφος Ἕλληνας ὅστις, καθὼς λέγει ὁ Τάκιτος, Ῥωμαῖος ἱστορικός περιώνυμος ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, εἶχε σπουδάσει κατὰ βάθος τὴν ἠθικὴν, ἀλλ' ἵνα ὁμιλῇ περὶ αὐτῆς, οὐχὶ ἵνα ἀποβῇ χρηστότερος. Δὲν ἤρκοῦντο δὲ εἰς τὸ ν' ἀρπάζωσι τὰ ἀριστουργήματα οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ ἠξίουσαν καὶ νὰ διορθώσωσιν αὐτά. Ὁ Νέρων λ. χ. διέταξε νὰ ἐπιχρυσώσωσιν εἰκόνα τινὰ χαλκῆν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔργον θαυμαστὸν τοῦ Λυσίππου. Ἐπειτα ὁμοῦς ἐπείσθησαν ὅτι ἀντὶ νὰ καλλωπισθῇ ἡ εἰκὼν, ἐξεναντίας ἀπέβαλε τὴν προτέραν χάριν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ ἐπιχρύσωμα. Ἀλλὰ τότε διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα τοῦ ἐργάτου, ἔπαθε τὸ ἀριστοτέχνημα πολλὰ στίγματα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι περὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Εἶδομεν ὅτι ὁ Καλιγόλας εἶχε διατάξει νὰ ἀποκεφαλίσθωσιν αἱ τῶν θεῶν εἰκόνες ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτάς ἡ ἰδία αὐτοῦ κεφαλὴ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι, διεπράττετο προχειροτέρα τις τῶν ἀνδριάντων μεταμόρφωσις· ἀφηρεῖτο ἡ προτέρα ἐπιγραφὴ, ἐνεχαράσσετο ἀντ' αὐτῆς ἕτερον ὄνομα, καὶ, τούτου γενομένου, «πέρας ἔχει τὸ τῆς τιμῆς, κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, καὶ λοιπὸν τέτευχε τῆς εἰκόνας ὁ δόξας ὑμῖν ἄξιος.» Ὁ Πausανίας καὶ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρουσι πολλὰ τοιαῦτα γινόμενα εἰς Ῥόδον, εἰς Κόρινθον καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ Ὀρέστης λ. χ. ἐγένετο Αὐγουστος αἱ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνες μετεγράφοντο εἰς Ῥωμαῖον ἄνδρα ἢ Θράκα. Καὶ αὐτὰ τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα δὲν διέφευγον τὰς τοιαύτας ἀλλοκότους μεταμφιέσεις. Ἐκ τούτων πάντων δηλοῦται ὅτι ὅλα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Ἡρώδου τὰ νέα κατασκευάσματα δὲν ἴσχυσαν νὰ

πόλις ἔβριθεν ἀριστοτέχνημάτων. Τρόντι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου, τοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὑφίσταντο ἔτι ἐν Ῥόδῳ τρισχίλιοι ἀνδριάντες καὶ οὐχὶ ὀλιγώτεροί τούτων ἐν Ἀθήναις, ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Πausanias, τοσοῦτους περιγράφει θησαυροὺς τέχνης ἐν Ἀθήναις, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Λεβαθείᾳ, ἐν Πάτραις, ὥστε ἡ φαντασία ἐκπλήττεται ἀναλογιζομένη τὸ τί ἦτο, κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον, ἀκόμη, τότε ἡ χώρα αὕτη. Καὶ αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς, ἣτις πολὺ μᾶλλον τῆς γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ὑπόκειται εἰς τὴν ὁλεθρίαν τοῦ χρόνου ἐπιδρασιν, ἐσῶζοντο ἐπὶ Πausanίου ἀκμαῖα πολλὰ ἀριστουργήματα, κυρίως ἐν τῇ Ποικίλῃ Στοᾷ, ἐν τῷ Θησείῳ, ἐν τῷ Κεραμεικῷ, ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηναίων, ἐν τῇ τῶν Δελφῶν Λέσχῃ. Αἱ φοβερῶταται τῆς Ἑλλάδος συμφοραί, αἱ ἀποστερήσασαι αὐτὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ κάλλους τὸ ὑποῖον ἐξηκολούθησε διατηροῦσα πολὺ ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ συγκινῆται ἡ καρδία αὐτῆς καὶ νὰ μεγαλουργῇ ἡ διάνοια, αἱ συμφοραὶ αὗται δὲν ἐπῆλθον εἰμὴ ἀπὸ τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Τότε συνεπληρώθη ἡ ὑλικὴ αὐτῆς καταστροφή, καὶ συνεπληρώθη ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐπισκηψάντων πανταχόθεν βαρβάρων, ὧν καιρὸς εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰς πρώτας ἐπιδρομάς.

Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας, μεγάλη ἐγένετο κίνησις τῶν βαρβάρων ἔθνῶν τὰ ὅποια κατόικουν τότε εἰς τὰς βορειοτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, ὅπου οὔτε τὰ ἑλληνικὰ οὔτε τὰ ῥωμαϊκὰ ὄπλα εἶχον φθάσει ποτέ. Τί παρήγαγε τὴν κίνησιν ταύτην, ἀσφαλῶς δὲν εἶναι γνωστόν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη ἐκεῖνα ὤρμησαν πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων τὰ γερμανικὰ φύλα ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πρὸς τε τὸν Ῥῆνον καὶ πρὸς τὸν Ἰστρον· ἰδίως δὲ, ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μᾶλλον πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσόνησον γενόμενα, οἱ καλούμενοι Γότθοι, ἐξωσθέντες ἐκ τῶν ἀρχαίων κατὰ τὰς βορειοτάτας χώρας κατοικιῶν αὐτῶν καὶ ἀναμιχθέντες μετ' ἄλλων γερμανικῶν φύλων, ἔκρουσαν τότε κατὰ πρῶτον τὰς πύλας τῆς Δακίας. Ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἣτις ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπετέλει τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους, συνέκειτο οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἱεράσου ἢ Πυρετοῦ (σήμερον Προύτου) Μολδαυίας, ἀλλὰ

καὶ ἐκ τῶν νοτιωτάτων ἄκρων τῆς Γαλλικίας, ἔτι δὲ τῆς Βουκοβίνης, τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τυσία (σήμερον Θέτιος) Οὐγγαρίας καὶ τοῦ Βαννάτου τῆς Τεμεσβάρης. Ἡ δὲ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ταύτας ἐπίθεσις ὑπῆρξε τὸ προσοίμιον τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ἕς ἐπέπρωτο νὰ πάθωσιν ἐπὶ μίαν ὄλην ἑκατονταετηρίδα αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους χῶραι. Τὸ κράτος ἐκεῖνο ἐφθείρετο πρὸ καιροῦ διὰ ποικίλας ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς αἰτίας, παρεμφερεῖς τῶν αἰτιῶν ὅσαι ἐπήνεγκον τὴν πτώσιν τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ. Τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια ὑπέσκαψεν ἡ φιλοσοφία, εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν δύναμιν, μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις· καὶ μετὰ τοῦ θρησκευματος συγκατέπεσον τὰ ἀσφαλέστατα ἐρείσματα τῆς ἠθικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, ἡ κοινωνία ἦτο διηρημένη εἰς δύο ἀνθρώπων τάξεις, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἡ διαίρεσις αὕτη συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἤδη, ὅπως ἐπὶ τῆς πρώτης Ἑλλάδος, εἰς τὴν τοῦ κράτους παρακμῆν. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν μόνον τὴν ἐνεργὸν κοινωνίαν, δηλαδὴ αὐτοὶ μόνον εἶχον πάντα τὰ ἀστικά καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐνῶ οἱ δούλοι, ὄχι μόνον τούτων ἦσαν ἀπεστερημένοι, ἀλλὰ κατὰ κανόνα οὐδὲ νὰ προσκτήσωσιν αὐτὰ ἠδύναντο. Οἱ δούλοι εἰργάζοντο τὴν γῆν, μετήρχοντο ὅλα τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν μετεῖχον τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὥστε κατ' ὅλα ταῦτα ἀπετέλουν κεφάλαιον ἄχρηστον καὶ νεκρὸν. Ἐντεῦθεν, ἅμα αἱ ἐλεύθεραι τῶν ἀνθρώπων τάξεις, δηλαδὴ αἱ ἀνώτεραι, αἱ ἐνεργοὶ τῆς κοινωνίας τάξεις ἤρχιζον, διὰ τῆς μακρᾶς τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν κατοχῆς, νὰ ἀποβάλλωσι τὰ προτερήματα δι' ὧν ἐκτίσαντο τὴν ὑπεροχὴν· ἐκείνην καὶ δύναμιν, τὴν χρηστότητα, τὴν σωφροσύνην, τὴν φιλεργίαν, τὴν φιλοτιμίαν, ἐπειδὴ οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἔθνει τάξις ἢ δυναμένη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν διαφθαρεῖσαν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων ὁμάδα, τὸ ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης κυρίως εἶπειν συγκαείμενον κράτος συνεφθείρετο μετ' αὐτῆς καὶ συνεμαραίνετο μὴ ἔχον πόθην καὶ πῶς ν' ἀναθιώσῃ. Τοῦτο εἶχε συμβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα· τοῦτο συνέβαιεν ἤδη εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Καὶ συνέβαιεν ἐν γένει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κοινωνίᾳ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τὸ ἐπισφαλές τοῦ τότε θρησκευματος καὶ τὴν εὐχέρειαν μεθ' ἧς ἡ φιλοσοφία κατεπολέμει αὐτὸ, ἡ ἀρχαία κοινωνία ἐστερεῖτο ἥσσον ἢ βράδιον τοῦ κυριωτάτου

αύτης ἠθικοῦ ἐρείσματος. Ἐν τῷ νεωτέρῳ κόσμῳ ὄχι μόνον ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν, ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον, δένδρον ἀειθαλές τὸ ὁποῖον οὐδεμία φιλοσοφικὴ ἠδυνήθη νὰ καταβάλη, ἀλλ' ἡ κοινωνία ἔχει καὶ ἄλλους ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναστάσεως καὶ συντηρήσεως τρόπους. Τὴν σήμερον δοῦλοι δὲν ὑπάρχουσιν. Ὑπάρχουσι μὲν ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἱ κατώτεραι ὅμως τάξεις δὲν διακωλύονται τοῦ νὰ προαχθῶσι μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων ἅμα ἔχουσιν ἢ προσκτήσωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητον εὐφυΐαν, ἱκανότητα καὶ χρηστότητα. Βεβαίως καὶ σήμερον αἱ ἀνώτεραι τάξεις ῥέπουσι, διὰ τῆς μακρᾶς κατοχῆς πολλῶν πλεονεκτημάτων, εἰς τὸ νὰ ἀποβάλωσι τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἄλλοτε ἐκτήσαντο τὰ πρωτεῖα· ἀλλ' ἐκ τούτου ἡ πολιτεία δὲν φθείρεται, διότι ὑπάρχει τὸ ἐνεργὸν ἀποθεματικὸν κεφάλαιον τῶν κατωτέρων τάξεων αἵτινες, ἀδιαλείπτως φιλοτιμούμενοι νὰ βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν καὶ ἀδιαλείπτως πρὸς τοῦτο ἐργαζόμενοι καὶ προαγόμενοι, ἀναπληροῦσι διὰ νέων ἀρετῶν τὰς ἐκλιπούσας ἀρετὰς τῶν προηγουμένων τάξεων. Ἐκ τούτου, αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι δὲν πίπτουσι τοσοῦτόν εὐχερῶς ὅσον αἱ ἀρχαῖαι, τῶν ὁποίων ἡ παρακμὴ ἦτο ἐντὸς ὠρισμένου τινὸς χρόνου οὕτως εἰπεῖν ἀναπόδραστος.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον τῆς παρακμῆς ὥραν εὕρισκετο πρὸ καιροῦ ἡδὴ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ὅτε ἤρχισεν ἡ τῶν ἀρκτέων βαρβάρων ἐπιδρομή. Καὶ ἂν τὰ ἔθνη ταῦτα συστηματικώτερον ἐπετίθεντο καὶ εἶχον ὄργανά τινα πολεμικά, μάλιστα δὲ πολιορκητικὰ ὅπως οὖν ἀνάλογα πρὸς τὰ ὄργανα ὅσα εἶχε καὶ μετεχειρίζετο ἔτι ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἤθελεν ἐκτοτε καταπέσει. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἐπετίθεντο σποράδην δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὰς ὁπωςοῦν ἀσφαλῶς ὠχυρωμένας πόλεις· δὲν εἶχον κἄν τὴν ἰδέαν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ἰδρύσωσι κράτος νέον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κράτους ἐκείνου, καὶ, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν χαρίτων τοῦ πολιτισμοῦ, ἐσυνθηκολόγουν πολλάκις πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἢ καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν εἰσῆρχοντο, ὥστε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καιροῦ ἠδυνήθη διὰ ποικίλων τρόπων νὰ ἀποφυγῇ τὸν ἐσχατον κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισε ν' ἀποφέρῃ τοὺς πρώτους ἀγλαοὺς αὐτοῦ καρπούς· ἐντὸς τῆς ἀρχαίας σεσαθρωμένης κοινωνίας διεπλάσθη κοινωνία νέα ἔρρωμενεστέρα· εἰς τὸν θρόνον ἀνέβησαν ἄνδρες διαπρέποντες ἐπὶ ἀρετῇ

καὶ ἀνδρεία καὶ ἰκανότητι ὥστε ἀνεχαιτίσθη ἢ πτώσει τοῦ κράτους ἐπὶ τρεῖς ὄλας σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ τέλους κατελύθη μὲν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικὸν, τὸ ἀπαρτισθὲν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἐκείνων χωρῶν αἵτινες προῖμώτατα συνέδεσαν τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰςέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τέλη τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ὅτε κατὰ πρῶτον ἤρχισαν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βερβάρων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὡς ἂν μὴ ἤρουν αἱ ἄλλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπῆλθεν ἐν αὐτῷ καὶ ἐμφύλιος ἀγὼν περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος· διότι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 192 θάνατον τοῦ Κορμῶδου, ἀναξίτου υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἀντωνίνου τοῦ φιλοσόφου, ἤρσαν περὶ τῆς ἀρχῆς πέντε ἄνδρες, ὧν κατίσχυσε μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ κράτος ἐσεισθη, ἐκ θεμελίων. Ὅλίγα τινὰ θέλουσι δώσει ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῶν ὀλεθρίων τούτων γεγονότων. Τῶντι ὁ ἀγὼν οὗτος διεξήχθη ἐν μέρει εἰς τὴν ἀνατολήν, μετὰ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ ἐνὸς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ Πεσκεννίου Νίγρου, ὅστις, ἐν Συρίᾳ ἀναγορευθεὶς, προσωκειώθη τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ἔπαθον αἱ γῶραι αὗται οὐ μικρὸν, ἰδίως δὲ ἐστερήθησαν ἐνὸς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν προμαχόνων, τῆς ἀρχαίας καὶ ἐνδόξου πόλεως τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτον ὁ Πεσκέννιος Νίγρος, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀρχὴν αὐτοῦ, πολλοὺς ἐθανάτωσεν ἄνδρας. Ἐπειτα δὲ ὁ Σεβήρος, γενόμενος κύριος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ἐπιμόνως ὑπὲρ τοῦ Νίγρου ὑπερμαχήσαντος, ἀφοῦ ἐθανάτωσε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἐν τέλει πάντας, κατέλυσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν ἣν πρὸ αὐτοῦ ἐνέμετο ἡ λαμπρὰ ἐκείνη πόλις, κατέβαλε τὰ τείχη αὐτῆς, καὶ δημεύσας τὰς περιουσίας τῶν πολιτῶν, ἐχάρισεν αὐτὴν τε καὶ τὴν περὶ αὐτὴν γῶραν εἰς τοὺς Περινθίους οὔτινες ἐνέμοντο ἤδη ταῦτα πάντα ὡς ἴδιον κτῆμα. Καὶ ἀνέκτησε μὲν μετ' οὐ πολὺ τὸ Βυζάντιον τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν προτέραν ἰσχὺν μέχρις οὗ, μετὰ γενεάς τέσσαρας, διὰ παραδόξου οἰκονομίας τῆς Προνοίας, ἕτερος αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τῶν περάτων τῆς Βρεταννίας ὀρμώμενος, ἦλθε καὶ ἦδρυσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου πόλιν μεγάλην, ἐπώνυμον ἑαυτοῦ, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ ἰσχυρῆ ἢ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ. Λέγεται δὲ καὶ περὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς

πρωτεύουσας ταύτης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὅτι ὁ Σεβήρος, ἐπειδὴ νέος ἔτι ὢν δυσηρεστήθη κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν, ἄγνωστον τίνος ἔνεκα, ἔπειτα βασιλεύσας ἠλάττωσε τὰ ἀρχαῖα τῆς πόλεως προνόμια. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐπὶ Σεβήρου καὶ Νίγρου γενόμενα· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ Καρακάλλα, τοῦ ὀλεθρίου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (211—218), ἔλαβον πλείονα ἔκτασιν αἱ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν ἐπιδρομαί· καὶ συνέβαινον μὲν αὐταὶ ἔτι ἐκτὸς ἢ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου, ἀλλ' αἶμα ἑλληνικὸν τῶν μεσημβρινωτῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐχύνετο ἔκτοτε ἐν τῷ πολέμῳ ἐκείνῳ, διότι ῥητῶς ἱστορεῖται ὅτι ὁ Καρακάλλας προσήγαγεν εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον λεγεῶνας ἰκανοὺς νέους Σπαρτιάτας, ἐξ ὧν ἐσχημάτισε δύο λόχους, τὸν Λακωνικὸν καὶ τὸν Πιτανάτην.

Ἦρχισαν δὲ νὰ ἐμβάλλωσιν ἐπιμονώτερον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου οἱ Γερμανοὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου, ἄραβος τὸ γένος (244—249). Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐτέλει ἐν Ῥώμῃ λαμπρῶς τὸ χιλιοστὸν ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς ἔτος, ὅτε μοῖρα τῶν Γόθων, ἐμβαλοῦσα ἀκωλύτως εἰς Δακίαν, διεπέρασε τὸν Ἰστρον, καὶ, λεηλατήσασα Μοισίαν καὶ Θράκην, προῆλθε μέχρι Μαρκιανουπόλεως, τῆς πρωτεύουσας τῆς κάτω Μοισίας. Ἐφάπαξ σημειοῦμέν ἐνταῦθα ὅτι ἡ τότε καλουμένη Μοισία περιελάμβανε τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Διηρεῖτο δὲ εἰς δύο, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐξ ὧν διὰ τῆς πρώτης ἐνόουν τὰ δυτικώτερα, διὰ δὲ τῆς δευτέρας, τὰ ἀνατολικώτερα τῆς χώρας ἐκείνης τμήματα. Μαρκιανούπολις δὲ ἦτο κατὰ τινὰς τὸ σημερινὸν Ἰμερτζέ. Μετὰ μακρὰν λοιπὸν τῆς Μαρκιανουπόλεως ὑπὸ τῶν Γόθων πολιορκίαν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι διὰ χρημάτων πολλῶν τὴν τῶν βαρβάρων ἀναχώρησιν, διότι ὁ στρατὸς ὁ ἐπελθὼν εἰς Μοισίαν ὑπὸ Φίλιππον, οὐδὲν φαίνεται πράξας πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως καὶ λέγεται μάλιστα ὅτι δι' ἀνάνδρου προδοσίας τὴν ἰδίαν ἐζήτησε σωτηρίαν. Οἱ δὲ Γόθοι, ὠφελθέντες ἐκ τῆς γενικῆς ἀναρχίας ἣτις ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς βασιλείας Δεκίου τοῦ διαδόχου τοῦ Φιλίππου, ἐπανέλαβον τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς δύο διηρημένοι μοίρας κατεπλημύρησαν τὰς πεδιάδας τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας. Τὸ κύριον αὐτῶν σῶμα, συγκείμενον ἐξ 70,000 Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν, εἶχεν ἤδη προελάσει μέχρι Νικοπόλεως τῆς ἐν Μοισίᾳ, ὅτε ἐπελθὼν αὐτὸς ὁ

Δέκιος μετὰ στρατοῦ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τῶν βαρβάρων πρόοδον. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διέταξε τὸν τότε ἀνθύπατον Ἀχαΐας Μεσάλαν νὰ δώσῃ διακοσίους στρατιώτας ἐκ Δααρδανίας, 100 ὀπλίτας, 160 ἰππεῖς, 60 Κρητὰς τοξότας καὶ 1,000 καλῶς ὀπλισμένους νεωτέρους πολεμιστὰς εἰς τὸν χιλιάρχον Κλαύδιον, τὸν ὁποῖον ἐπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ ῥητῆς ἐντολῆς τοῦ νὰ προφυλάξῃ τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Πελοπόννησον ὥστε δῆλον ἐκ τούτου ὅτι ὁ Δέκιος ἐφοβεῖτο μὴ καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς κινδυνεύσῃ, ἔκτοτε νὰ πάθῃ ὅ,τι μετ' ὀλίγους ἑνιαυτούς ἐπαθε τῶντι. Καὶ εἶχε δίκαιον νὰ ὑποπτεύῃ τοιοῦτό τι ὁ αὐτοκράτωρ, διότι ἐμφανισθέντος αὐτοῦ ἐν Μοισίᾳ, οἱ Γότθοι δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλ' ἐξεναντίας τραπέντες πρὸς μεσημβρίαν, καὶ διαβάντες τὸν Αἰμόν, προήλασαν εἰς Θράκην. Συνεκροτήθη μὲν περὶ Φιλιππούπολιν πρὸς αὐτοὺς μάχη ἐναγωνίως· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἠττῶνται οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ δὲ βάρβαροι κυριεύουσιν ἐξ ἐφόδου τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν τότε ἱστορικῶν οἵτινες ὅμως εἶναι συνήθως ὀπωροῦν ὑπερβολικοὶ, θυσιάξουσιν 100,000 ψυχὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν ταύτην. Μετ' ὀλίγον ὁ Δέκιος προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ὑποστρατήγων, πίπτει αὐτὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς δευτέραν μάχην, συγκροτηθεῖσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 251. Ὁ δὲ αἰσχρὸς αὐτοῦ προδότης καὶ διάδοχος Γάλλος, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν πληρωμὴν ἑτησίου φόρου, μόλις πείθει αὐτοὺς νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συνεπαγόμενοι τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὴν ἄλλην λείαν.

Ἡ ἐπὶ νείδιστος αὕτη σύμβασις δὲν ἐπήνεγκεν εἰμὴ ὀλίγων μόνον μηνῶν ἀναψυχὴν, ἐπῆλθον δὲ τάχιστα συμφοραὶ νέαι οἷας οὐδέποτε ἔτι εἶχε πάθει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος. Ἀναρίθμητα βαρβάρων στίφη, Γότθοι, Βορανοὶ, Οὐρουγοῦνδοι, Κάρποι, Αἶρουλοι, γενικώτερον Σκῦθαι ἐπονομαζόμενοι, κατέκλυσαν, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Γάλλου, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μοισίαν, τὴν Θράκην, προέβησαν ληστεύοντες μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπεβίβάσθησαν διὰ χιλιάδων μικρῶν πλοιαρίων εἰς πολλὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παράλια, καὶ ἔφθασαν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ὁ στρατηγὸς Αἰμιλιανὸς διὰ μάχης φοβικωτάτης, ἐν Μοισίᾳ συγκροτηθείσης (253), κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους τούτους, σώζει πάλιν τὰς χώρας ἐκεῖνας ἀπὸ αὐτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλεριανοῦ (253—260) ἐπισκῆπτουσί οὗτοι αὐτίς, διελάνθουσιν ἀκωλύτως διὰ πάσης τῆς Θράκης

καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀπειλοῦσιν αὐτὴν τὴν ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὥστε καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς ἀναγκάζεται πάλιν νὰ παρασκευασθῆ ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς φοβεροὺς τούτους πολεμίους. Κοινὴ στρατιὰ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμελήθησαν τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους αὐτῶν, μηδεμίαν ἀξιωθέντος φροντίδος ἐξ ὅτου ὁ Σύλλας διέφθειρεν αὐτὸ, καὶ οἱ Πελοποννήσιοι διετείχισαν τὸν Ἴσθμὸν ἀπὸ Λεχαιῶν μέχρι Κεγχρεῶν. Ἀπὸ τῆς Ῥώμης οὐδεμίαν σχεδὸν προσδοκᾶτο ἐπικουρίαν, αἱ δὲ οἴκοθεν αὐταὶ γεγόμεναι προπαρασκευαί μαρτυροῦσιν, ὅτι, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅσονδῆποτε ἐν εἰρήνῃ μακρὰ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων καὶ ἂν ἀπέβαλε πᾶσαν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἄσκησιν, ἔσωζεν ὅμως ἐπὶ τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ νὰ ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῶν θεσμῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ἱερῶν, καὶ τῶν οἰκιῶν.

Καὶ τότε μὲν οἱ Γότθοι δὲν προήλασαν μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκπολιορκήσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, ἀνέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια, ἐπαναλαμβάνοντες κατ' ἔτος τὰς ἐπιδρομὰς, ἀλλ' ἐπήργοντο ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίαν μᾶλλον οὐχὶ ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἄλλα βαρβάρων στίφη, ὠφελούμενα ἀπὸ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξασθένεισιν τοῦ Βοσπορίου κράτους (σελ. 373) καὶ μεταχειριζόμενα τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ναύτας αὐτοῦ, ἐπέπεσον εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, ἐκυρίευσαν τὴν Πιτυοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, κατέστρεψαν τὰ ἱερὰ καὶ τὰ οἰκοδομήματα, ἐξεπόρθησαν τὴν περίξ χώραν καὶ ἐπέστρεψαν συνεπαγόμενα ἅπασαν τὴν λείαν. Ἄλλοι δὲ πάλιν πολέμιοι κατελθόντες διὰ ξηρᾶς παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν μέχρι Βυζαντίου, διεπεραιώθησαν ἐκεῖθεν ἐπὶ ἀλιευτικῶν πλοιαρίων εἰς Χαλκηδόναν, καὶ τρέψαντες τὰ ἐκεῖ σταθμεύοντα Ῥωμαϊκὰ τάγματα, ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν. Μεθ' οὗ προσέβαλον καὶ ἐλεηλάτησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Νικομήδειαν, τὴν Νίκαιαν, τὴν Κίον, τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Προῦσαν οὐδὲ ἐσώθη, ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἢ Κύζικος εἰμὴ διότι, πλημμυρήσαντος εὐτυχῶς τοῦ ποταμοῦ Ῥυνδάκου, δὲν ἠδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ περάσωσιν αὐτόν. Ὅθεν ἐμπρήσαντες τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Νίκαιαν, καὶ παραλαμβάνόντες τὰ λάφυρα ἐπανῆλθον οἴκαδε. Καὶ ἔθουον οὕτω καὶ ἐλήστευον ἀκωλύτως σχεδὸν, διότι ὁ μὲν Οὐαλεριανὸς ἠχμαλωτεύετο συγχρόνως εἰς τὸν κατὰ Σαπῶρ πόλεμον, (βασιλείως τοῦ νέου περσικοῦ κράτους

τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς τῶν Πάρθων ἀρχῆς κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χριστὸν προκύψαντος), ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Οὐαλεριανοῦ Γαλλικῆς, ὁ συμβασιλεύσας μετὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἤδη μόνος παραμείνας κύριος τοῦ κράτους, ἢ ἠγωνίζετο πρὸς ἕτερα γερμανικὰ φύλα ἀπὸ τοῦ Ῥήνου ἐμβαλόντα, ἢ κατέτριβε τὸν χρόνον ἐν Ῥώμῃ περιπότους καὶ θεάματα, ἢ ὑπὸ δεινῶν ἀπησχολεῖτο στάσεων. Ὁ Γαλλικῆς δὲν ἦτο ἀνὴρ ἀπεστερημένος πάσης ἀξίας, ἰδίως ἦτο λόγιος καὶ προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁθεν καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐξαίρετον εὐνοίαν, διότι ἐλθὼν ἐνταῦθα ἔλαβε τὸ τοῦ ἔρχοντος ἐπωνύμου ἀξίωμα, κατετάχθη μετὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν καὶ ἐν γένει προσηέχθη ὡς ἐγκριτος πολίτης Ἀθηναῖος μᾶλλον ἢ ὡς αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' αἱ τιμαὶ αὗται δὲν ἤρχουν ἵνα σώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ ὑσημέραι προσεγγίζοντος κινδύνου. Ὁ Γαλλικῆς ἔλαβε μὲν, ὡς φαίνεται, καὶ πρόνοιάν τινα περὶ τοῦ κινδύνου τούτου· γνωρίζομεν λ. γ. ὅτι ἔπεμψε τὸν μηχανικὸν Κλεόδαμον ἵνα ὀχυρώσῃ τὰς ἑλληνίδας πόλεις, καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν προπολεμήσῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ἀλλὰ παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἐλαχίστην δύναμιν, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἀπησχολεῖτο, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν ἑλλων πολεμίων ὅσοι πανταχόθεν περιεστοίχιζον τὸ κράτος. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· διότι ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ Οὐαλεριανοῦ προέκυψαν εἰς μέσον ἑνεακαίδεκα ἀνταγωνισταὶ τοῦ Γαλλικῆς, ὥστε τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς ἐντελῆ παραλυσίαν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς τοῦ Γαλλικῆς βασιλείας (267) νέα Γότθων στίφη, ἐπιβάντα ἐπὶ πεντακοσίων πλοίων, καὶ διαπλεύσαντα τὴν Μαιώτιδα λίμνην καὶ τὸν Εὐξείνου Πόντον, ἐπέβαλον εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, κατέλαβον τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χρυσόπολιν, καίτοι πολεμηθέντα κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ Κλεοδάμου, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου Οὐενεριανοῦ, εἰσέπλευσαν ἔπειτα εἰς τὴν Προποντίδα, κατέστρεψαν ἐνταῦθα τὴν περιφανῆ Κύζικον, διεπέρασαν διὰ τοῦ Ἑλληςπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ἀἴμνον καὶ εἰς Σκύρον καὶ ἐντεῦθεν, διαιρεθέντα εἰς πολλὰς μοίρας, ἐπέπεσον εἰς ὅλα τὰ μεσημβρινώτερα ἑλληνικὰ παράλια. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν προσέβαλον τότε τὴν τε Ἀττικὴν καὶ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, προελάσαντα καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας, καὶ λεηλατήσαντα καὶ ἐμπρήσαντα, ὡς ἀορίστως ὑπωσοῦν ἱστορεῖται, Κόρινθον, Σπάρτην, Ἄργος, Τεγέαν. Αὐταὶ αἱ Ἀθηναί,

καίτοι πρό ὀλίγου ὀχυρωθεῖσαι ὑπὸ Κλεοδάμου, δὲν διέφυγον ἤδη τὴν ἄλωσιν· οἱ Γότθοι ἄμα ἀπεβιβάσθησαν εἰς Πειραιᾶ, ἐγένοντο ἐξ ἐφ' ἑαυτοῦ κύριοι καὶ τῆς ἄνω πόλεως, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν εἰς ἀνθρώπους οἵτινες οὔτε αὐτοὶ, οὔτε οἱ προπάτορες αὐτῶν ἐπὶ 300 καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδένα εἶδον πολέμιον. Ὅποιας ζημίας ἐπήγαγεν ἡ ἄλωσις αὕτη, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν ἐν γένει λέγεται ὅτι πολλὴ ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ, καὶ ἡ λεηλασία, καὶ ἡ καταστροφή. Προστίθεται μάλιστα ὅτι καὶ αἱ βιβλιοθήκαι ἐκινδύνευσαν καὶ ὅτι οἱ βάρβαροι ἠτοιμάσθησαν νὰ καταπυρπολήσωσιν ἕπειρα πολὺτιμα χειρόγραφα, ὅτε εἰς τῶν συνεταίρων ἀπέτρεψεν αὐτοὺς τοῦ ἔργου, παρατηρήσας ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μείνωσι τὰ βιβλία ἐκεῖνα, διότι ἐνόσφ οἱ Ἕλληες ἀσχολοῦνται περὶ ταῦτα, ἀμελοῦσι τὴν πολεμικὴν ἄσκησιν καὶ γίνονται μᾶλλον εὐχείρωτοι. Καὶ τοῦτο μὲν ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὡς εὐφρὴς ἐπιπόνημα μεταγενεστεροῦ τινὸς σοφιστοῦ· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἂν πραγματικῶς ἐρέθη ὑπὸ Γότθου ἀνδρὸς, μετ' ὀλίγον ἔλαβον οὗτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πείραν ἀσφαλῆ τοῦ ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἀληθὴς παιδεία, παράγει αἰσθήματα καὶ φρονήματα ἱκανὰ νὰ κατισχύσωσι τῶν φοβερωτέρων πολεμίων.

Ἐπιβάντι κατεῖχε τότε ἐν Ἀθήναις, τὴν βασιλέως ἢ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν ἀνὴρ λόγιος, ὁ ἱστοριογράφος Δέξιππος. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ Γότθοι ἐλεηλάτουν τὴν πόλιν καὶ τὴν ὑπαίθρον χώραν, οὗτος ἤθροισε περὶ αὐτὸν διεχιλίους περίπου πολίτας ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς πόλεως φυγόντων, καὶ, καταλαβὼν ὀχυρὰς τινὰς περὶ τὸν ἐλαιῶνα καὶ τὰ ὄρη θέσεις, ἐζήτησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἀπηλπισμένους ἐκείνους ἀνθρώπους καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῶσι περὶ τῶν ὅλων. Ὁ Δέξιππος, ὅστις ἔγραψε διάφορα ἱστορικὰ ἔργα, «τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον,» «Χρονικὴν ἱστορίαν,» καὶ «Σκυθικά,» ἐπραγματεύθη ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τὰ κατὰ τὸν προκείμενον πόλεμον κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστά τινα μέρη καὶ ταῦτα δεινῶς ἠκρωτηριασμένα. Ἴδου δὲ ποίαν περὶ τῶν Σκυθικῶν ἰδίως ἐκφέρει γνώμην ὁ Φώτιος, ὅστις διεξῆλθε τὸ ἔργον ὀλόκληρον· γνώμην ὀπωροῦν ἀντιφατικὴν καὶ πομπικὴν περὶ τὸν ἔπαινον. «Ἀνεγνώσθη δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ Σκυθικά, ἐν οἷς αἱ Ῥωμαίων αὐτῷ καὶ Σκυθῶν ἀναγράφονται μάχαι τε πρὸς ἀλλήλους καὶ λοιπαὶ ἀξιόλογοι πράξεις. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός τε, καὶ ὄγκω καὶ ἀξιωματικαίρων,

καί, ὡς ἔν τις εἶποι, ἄλλος μετὰ τινος σαφηνείας Θουκυδίδης, μάλιστά γε ἐν ταῖς Σκυθικαῖς ἱστορίαις.» Περιῆλθε μὲν εἰς ἡμᾶς ὁ λόγος δι' οὗ ὁ Δέξιππος ἠγωνίσθη νὰ καταπέσῃ τοὺς συμπολίτας νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν ἐσπαρμένων ἀνὰ τὴν χώραν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ οὗτος σφόδρα ἐφθαρμένος. Οὐδὲν ἤττον θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον ἀκέραια διατηρηθέντα ἀποσπάσματα αὐτοῦ, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἔννοιαν τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔσωζον εἰςέτι γενναῖαι τινες ψυχαὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῇ τῶν Ἀθηναίων πόλει.

«Καὶ καρτερίᾳ οἱ πόλεμοι μᾶλλον ἢ πλήθει κρίνονται, εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς συναγωνιστάς. Ἡμῖν δὴνυχμὶς τε οὐ φαῦλη (διεσχίλιον γὰρ οἱ σύμπαντες ἠθροίσθημεν), καὶ τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὀρυμμένους χρὴ τοὺς πολεμίους κακοῦν σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας· ἐξ ὧν κρατοῦσι μὲν ἡμῖν τῷ τρόπῳ τούτῳ βίωμη ἔσται, καὶ θέος οὐ μέτριον παρέξομεν τοῖς ἐναντίοις· συνισταμένων δὲ ἀντιστησόμεθα, προτείχισμα τῶν ὀπλων οὐ φαῦλον τὸ ἐρυμνὸν τοῦ χωρίου καὶ τὴν δε τὴν ὕλην ἔχοντες. Οὔτε ἐναντίοι ἐκ διαφορῶν προσβάλλοντες οἷα οὐ πάντα καταφανέσι ταραζόνται, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ τρόπῳ τοῖς πρόσθεν πολεμήσουσι, τάξιν τε αὐτῶν λύοντες καὶ οὐδ' ὅπου τὰ τοξεύματα καὶ ἀκόντια μετιέναι χρὴ εἰδότες, καὶ τῶν τε ἀφιεμένων ἀτυχήσουσι καὶ ὑφ' ὑμῶν ἐτι μᾶλλον κακώσονται. Ἡμεῖς τε τῇ ὕλῃ πεφραγμένοι ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μεθήσομεν καὶ ἀσφαλέστεροι μὲν ἐς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ ῥᾶστοι δὲ βλάπτεσθαι. Περὶ δὲ αὐτῆς ὁμοῦθεν μάχης, εἰ δὴ καὶ αὐτῆς δεήσῃ, ἐκεῖνο χρὴ λογίζεσθαι, ὡς οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται, καὶ ἐν τῷ ἀπόρῳ τῆς σωτηρίας ἢ ἀντίτασις ἐτοιμότερα, καὶ πολὺ τὸ ἀνέλπιστον ἐξέβη, βιαζομένων τε ὑπὲρ τοῦ ἀμνηστῆρος καὶ ἀμυνομένων ὑπὲρ τῶν σπουδῆς ἀξίων τιμωρίας ἐλπίδι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ὅτῳ ἂν πρὸ ἡμῶν μείζους γένοιτο ὑποθέσεις τῆς ἀγανακτήσεως, οἷα δὴ γενῶν τῶν ἡμετέρων καὶ πόλεως ὑπὸ τῶν ἐναντίων κατεσχημένης. Συνεπιθούνο δὲ ἂν αὐτοῖς καὶ ὅσοι ἀνάγκη ἄκοντες συστρατεύουσιν, ὅτε τὴν ἡμετέραν ἐφοδὸν αἴσθουνο ἐλευθερίας τῆς σφετέρως ἐλπίδι.»

«Πυνθάνομαι δὲ καὶ τὴν βασιλέως δύναμιν τὴν ναυτικὴν οὐκ ἐκὰς εἶναι ἀρήξουσιν ἡμῖν, ἢ συνταχθέντας συνεισβαλεῖν κράτιστα. Καὶ ἐπὶ τῷδε ἠγοῦμαι ὡς καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐς τὸ αὐτὸ τοῦτο πρόθυμον ἐπάξομεν. Αὐτὸς δὲ δὴ ὧν οὐκ ἐξω κινδύνου οὐδὲ εὐτυχέστερον πράτ-

των ἐπὶ ταῦτα ἔμελλε, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ διακινδυνεύων, τὰ τιμιώτατα δὲ θέλων περιποιήσασθαι καὶ ἐς ἑμαυτὸν μὴ καταλύσαι τῆς πόλεως τὴν ἀξίωσιν. Καὶ παραινῶ ὧδε γινώσκειν. Ἐπεισι μὲν ἡ τελευταῖα πάντας ἀνθρώπους καταλύσαι τὸν βίον, ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἄθλον κάλλιστον καὶ δόξαν ἀίδιον φέρων. . . . »

«Συστήσεσθαι δὲ ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς τύχης τὸ εἶκος ἄγει. Ἦτε γὰρ ὑπόθεσις δικαιοσύνη, καθ' ἣν ἀμυνόμεθα τοὺς προαδικήσαντας, καὶ τὸ δαιμόνιον ταύτη ὡς ἐπὶ πολὺ βραβεύει τὰ ἀνθρώπεια, προθυμώτατον ὄν συμφορὰς ἐλαττώσαι καὶ ἐς τὰ ἀμείνω συνάρασθαι. Καλὸν δὲ γινώρισαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα, καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἑλλησιν ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρά τε τοῖς οὔσι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἔργῳ δεικνύοντας, ὡς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ ἡττήται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παῖδας καὶ τὰ φίλτατα ποιησάμενοι καὶ τὰ ταῦτα διασώσασθαι, ἐς τὴν ἀντίστασιν συνταπτώμεθα, θεοὺς ἐφόρους ἄρωγούς ἐπικαλεσάμενοι.»

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐλάλησεν ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· οἱ δὲ, θαρρήσαντες ἤδη, ἀπήτησαν νὰ φέρῃ αὐτοὺς ἀμέσως κατὰ τῶν πολεμίων. Τὰ καθέκαστα τοῦ ἐπελθόντος ἀγῶνος, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· ἐν γένει μόνον ἠξεύρομεν ὅτι ὁ Δέξιππος διήρесе τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς μικρὰ ἀποσπάσματα, τὰ ἠποῖα, ἐνεδρεύσαντα εἰς δυσχωρίας τινὰς, κατέστρεψαν πλείστους πολεμίους. Πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐμβαλόντες ἀδοκῆτως οἱ περὶ Δέξιππον, ἄλλους μὲν τῶν βαρβάρων ἀμερίμνως κραυπαλοῦντας ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῆς πόλεως. Ὅπως δὲ ποτε οἱ Γότθοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἀττικὴν καὶ οἱ διασωθέντες ἐξ αὐτῶν ἐν μέρει μὲν ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα, ἐν μέρει δὲ ἔφυγον διὰ ξηρᾶς, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἀπανταγῶθεν ἤδη ἐξεγεροθέντων Ἑλλήνων, εἰς Βοιωτίαν τε καὶ Ἀκαρνανίαν μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐπεβιβάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως δύο ῥωμαϊκοὶ στρατοί, ὁ μὲν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαρκιανὸν εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ὁ δὲ ὑπ' αὐτὸν τὸν βασιλέα Γαλλικὸν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐνῶ ἡ προμνημονευθεῖσα μοῖρα τῶν βαρβάρων ἐπετέθη ἀπὸ θαλάσσης, ἑτέρα Γόθων μοῖρα εἰσβαλοῦσα εἰς Ἰλλυρίαν, προήλασεν ἐκεῖθεν, διὰ Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι Θεσσαλονίκης. Ὅθεν οἱ τε ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος φεύγοντες βάρβαροι, οἱ τε ἀπὸ βορρᾶ διὰ ξηρᾶς

επιδραμόντες παντελῶς ἤδη κατετροπόθησαν. Ἄλλ' ἔτι ἀγωνιζομένου τοῦ Γαλλικηνοῦ πρὸς τοὺς Γόθους, ἀνηγγέλθη αὐτῷ ἡ περὶ Μεδιόλανον ἀποστασία τοῦ ἱππάρχου Αὐριόλου, ὥστε ἐδέησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἕνω Ἰταλίαν. Ἐπέτρεψε δὲ τὸν κατὰ τὴν Ἰλλυρίαν ἀγωνά εἰς τὸν Μαρκιανόν, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου οὐ μόνον ἀπήλλαξε τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀπὸ τῆς πληγῆς τῶν βερβάρων, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν χώραν ἐπανειλημμένως ἐνέβαλεν. Ἀφ' ἑτέρου, οἱ Γόθοι ὅσοι διὰ θαλάσσης ἐτρέπησαν ἐξ Ἑλλάδος πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἔλα ἐκεῖθεν ἀνακάμψωσιν οἴκαδε, κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ναυάρχου Οὐενερικνοῦ, τοῦ ὁποῦ μνεία ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκβασίς τῆς ἐν ἔτει 267 γοθικῆς ἐπιδρομῆς καθ' ἣν τὸ πρῶτον προσεβλήθη ἡ κυρίως Ἑλλάς ὑπὸ τῶν βορείων ἐκείνων βερβάρων. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐκπλαγέντες, ἔδειξαν ὅμως ἐπὶ τέλος ὅτι δὲν εἶχον ἀποβάλλει ἔτι καθ' ὄλοκληρίαν τὰς ἀρετὰς τῶν πολυῦμνήτων αὐτῶν προπατόρων. Ἐτίμησαν δὲ πολυειδῶς τὸν καλὸν καὶ γαθὸν Δέξιππον, εἰς ὃν κυρίως ὠφείλετο ἡ τῶν Γόθων κατατροπώσις, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀνδρὸς ἐπισημῶς νὰ ἐγείρωσιν αὐτῷ εἰκόνα φέρουσαν ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, περισσὸν εἰς ἡμᾶς, παραθέτομεν ἐνταῦθα διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐξ αὐτοῦ δηλοῦται ἀριδῆλως, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ὑφίστατο ἔτι ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηνῶν πολιτεῦμα, μετὰ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ τῆς Βουλῆς, καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ πανηγύρεων καὶ τελετῶν. Ἐτερον ἀξιοσημειώτον ἐν τῷ ἐπιγράμματι τοῦτῳ εἶναι, ὅτι ἡ τότε βουλὴ συνέκειτο ἐξ 750 ἀνδρῶν, πλειοτέρων δηλαδὴ ἢ ἄλλοτε ποτέ. Οὐδὲν ἤπτον δὲ παράδοξον θέλει εὔρει ὁ ἀναγνώστης, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα ἐξομνεῖ τὸν Δέξιππον ὡς ῥήτορα ἰδίως καὶ συγγραφεῖα μὴ ἐνδιατρίψαν περὶ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἔργα. Ἄλλ' ἴσως αὐτὸς ὁ Δέξιππος μετριοφρονῶν ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς υἱοὺς νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, νομίζων ὅτι, προπολεμήσας ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐξεπλήρωσε καθήκον, μηδεμιᾶς δεόμενον ἐξαιρέτου τιμῆς. Τὸ δὲ πάντων ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδαιότερον εἶναι τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν παρατηρηθὲν, ὅτι, ὅσονδ' ἦποτε καὶ ἂν ἀπέβαλον τὴν ἀξίαν αὐτῶν οἱ πατριῶται τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θεσμοὶ, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὑποθάλωσι τὸ ἱερόν τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα, τὸ ὁποῖον δὲν περιορίζετο πάν-

τοτε εἰς λόγους ἀπλοῦς, ἀλλὰ ἐν ἀνάγκῃ καὶ δι' ἔργων, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη, ἐκυροῦτο. Εἶχε λοιπὸν τὸ ἐπίγραμμα ὡς ἐξῆς·

«Κατὰ τὸ ἐπερώτημα τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς τῶν ΨΝ καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, τὸν ἄρξαντα τὴν τοῦ βασιλέως ἐν Θεσμοθέταις ἀρχὴν, καὶ ἄρξαντα τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν, καὶ πανηγυριαρχήσαντα καὶ ἀγωνοθετήσαντα τῶν μεγάλων Παναθηναίων, οἰκοθεν ἱερέα παναγῆ, Πόπλιον Ἐρέννιον Δέξιππον Πτολεμαίου Ἐρμείου, τὸν ῥήτορα καὶ συγγραφέα, ἀρετῆς ἕνεκα οἱ παῖδες·

Ἄλκῃ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους

Ἄνδρας ἀγακλειτοὺς γείνατο Κεκροπίη·

Ὦν ἓνα καὶ Δέξιππον, ὃς ἱστορίην ἐσαθρήσας

Αἰῶνος ὀλιχὴν ἀτρεκέως ἔφρασεν.

Καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐπέειδε, τὰ δὲ ἐκ βιβλῶν ἀναλέξας

Εὗρατο παντοίην ἱστορίας ἀτραπὸν.

Ἢ μέγα κλεινὸς ἀνὴρ, ὃς νοῦ ἀπο μυρίον ὄμμα

Ἐκτείνας, χρονίους πρήξιας ἐξέμαθεν.

Φήμη μὲν περίβωτος ἀν' Ἑλλάδα, τὴν ὁ νεανθῆς

Δῖνος Δεξίππῳ δῶκεν ἐφ' ἱστορίῃ.

Τούνεκα δὴ καὶ παῖδες ἀγακλειτὸν γενετῆρα

Μορφήεντα λίθον θῆκαν ἀμειβόμενοι.»

Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ ἐγερθέν εἰς τιμὴν ἀνδρὸς ἀποδείξαντος ὅτι δὲν εἶχεν ἐκλείψει πᾶσα ἠθικὴ ἀπὸ τοῦ ἔθνους δύνამις, παραμυθεῖ ἡμᾶς μέχρι τινὸς διὰ τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπήνεγκεν ἡ γοθτικὴ ἐκείνη ἐπιδρομὴ· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ καταστροφαὶ αὗται ὑπῆρξαν μεγάλαι. Ἀλλὰ συνέβη τότε εἰς ἑτέραν τινὰ πόλιν καὶ χώραν ἐλληνικὴν συμφορὰ δεινὴ ἣν ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν. Εἶδομεν ὅτι οἱ ἀπὸ Ἑλλησπόντου καταπλεύσαντες Γότθοι, προσέβαλον ἄλλοι ἄλλα ἐλληνικὰ παράλια. Μία λοιπὸν αὐτῶν μοῖρα, ἣ ἐπὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ὁρμήσασα, κατεπυρπόλησε τότε ἐν Ἐφέσῳ τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον τῆς Ἀρτέμιδος ναὸν, ὅστις πολλακίς πρότερον καταστραφεῖς καὶ πολλακίς λαμπρότερος ἐκ τῆς τέφρας ἀνακύψας, ἔμελλεν ἤδη διὰ παντὸς νὰ ἀφανισθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς οἰκουμένης ἐρείδετο ἐπὶ ἑκατὸν εἴκοσι κίονων ἰωνικῆς τέχνης, ὧν ἐκάστη εἶχεν ἐξήκοντα ποδῶν ὕψος· καὶ συναπωλέσθησαν μετ' αὐτοῦ πλεῖστα ὅσα ἀριστοτεχνήματα, ἰδίως δὲ οὐκ ὀλίγα τῶν τοῦ Πραξιτέλους ἔργων.

Οὐδ' ἐβράδυναν νὰ ἐπανεέλθωσιν οἱ βάρβαροι· διότι, δολοφονηθέντος τοῦ Γαλλιηνοῦ ἐν Μεδιολάνῳ τῷ 268, ἐπεχείρησαν, περὶ τὸ 270, νέαν μεγάλην κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἔφοδον. Τριακόσiai εἴκοσι χιλιάδες ἀνδρῶν ἐνόπλων, μετὰ γυναικῶν, καὶ παίδων, καὶ δούλων, καὶ σκευῶν οἰκιακῶν, κατέπλευσαν, ἐπὶ διςχιλίων πλοίων, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἀφοῦ ματαίως προσέβαλεν τινὰς τῶν πόλεων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας, ἀπέβαλον δὲ ἐν τῇ Προποντίδι, ἕνεκα τῆς ναυτικῆς αὐτῶν ἀνεπιτηδεϊότητος, πολὺ ἀνθρώπων καὶ πλοίων πλῆθος, εἰςῆλθον εἰς τὸ Αἰγαῖόν πέλαγος καὶ περιπλεύσαντες τὸν Ἄθω ἐπολιόρκουν ἤδη ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης τὴν Κασσάνδρειαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτε, μαθόντες ἐπερχόμενον τὸν διάδοχον τοῦ Γαλλιηνοῦ Κλαύδιον, ἔσπευσαν νὰ λύσωσι τὰς πολιορκίας. Καὶ ὅσοι μὲν εἶχον ἀποβῆ εἰς τὴν ξηρὰν, κατέλαβον ὄχυράν τινα θέσιν εἰς τὸ μεσογαιότερον τῆς χώρας, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν πλοίων εὐρισκόμενοι, καταβάντες πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀπεβιβάσθησαν εἰς διάφορα μέρη· ἀλλὰ πόλιν οὐδεμίαν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι, διότι ἔφθασαν αὐταὶ ἐν τῷ μεταξύ νὰ ὄχυρωθῶσι καὶ νὰ ἀσφαλισθῶσι πολυειδῶς· ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη οἱ βάρβαροι εἰς τὸ νὰ λεηλατήσωσι ποῦ καὶ ποῦ τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ ν' ἀπαγάγωσι τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς εὐρισκόμενους. Ἐπειτα δὲ ἐπανερχόμενοι ἐντεῦθεν, ἐπεχείρησάν τινὰς ἀποβάσεις εἰς Κύπρον καὶ Ῥόδον, ἀλλὰ οὐδὲν λόγου ἄξιον εἰς τὰς νήσους αὐτάς ἐπραξάν· οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἠφάνισθησαν, ἐν μέρει κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ καταδιώξαντος αὐτοὺς ῥωμαϊκοῦ στόλου, ἐν μέρει ἀποθανόντες ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ ὅστις, ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ βασιλείας, δεινὸς ἐνέσκηψεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας.

Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλιγώτερον οἰκτρά ἢ τὴν τύχη τῶν βαρβάρων ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος, ἀφοῦ πολλάκις ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους περὶ Μαρκιανούπολιν συμπλοκάς, συνεκρότησε μάχην κρίσιμον περὶ Ναῖσσον τῆς ἄνω Μοισίας (τὴν σημερινὴν Νίσσαν) καθ' ἣν οἱ Γότθοι ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Τρισχίλιοι ἐξ αὐτῶν ἔπεσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, πεντακισμῦριοι δ' ἐνέδρας ἐξωλοθρεύθησαν· ἅπας δὲ σχεδὸν ὁ λοιπὸς λαὸς, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες καὶ γέροντες μετὰ πλείστων σκευῶν, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλοι μὲν κατετάχθησαν εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ τάγματα, ἄλλοι δὲ διεσπάρησαν ὡς ἀποικοὶ εἰς τὰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρ-

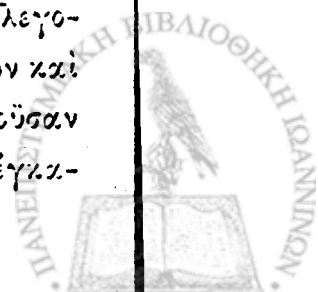

χίας. Οἱ δ' ὀλίγοι οἱ ἀπὸ τῆς φεβερῆς μάχης διασωθέντες ἀπόλωντο εἴτε ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἱππέων καταδιωκόμενοι εἴτε ἐκ τοῦ λοιμοῦ θανόντες. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἐπίδρομῆς ταύτης τοῦ 270 ἔτους, περὶ ἧς πλειότερά τινα ὁπωσοῦν ἢ περὶ τῆς προτέρας γνωρίζομεν, κατακραίνεται ὅτι οὐδ' ἡ προηγηθεῖσα ἐκείνη ἀπέβη, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, τοσοῦτον ὀλεθρία ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῶν ἁορίστων καὶ ὑπερβολικῶν περὶ αὐτῆς φράσεων τῶν χρονογράφων. Ἐἶδομεν ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀναφέρονται ὡς καταστραφείσθαι πολλὰ ἐνταῦθα πόλεις· περὶ δὲ τῆς δευτέρας ῥητῶς λέγεται ὅτι οὐδεμίαν πόλιν ἠδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ κυριεύσωσι αὐτῶ φθῆναι ταύτας τειχῶν τε καὶ τῆς ἄλλης ἀσφαλείας φροντίδα ποιήσασθαι. Ἄλλ' ἐὰν αἱ Ἀθήναι, ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, ἡ Σπάρτη, ἡ Τεγέα κατεπυρπολήθησαν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐπίδρομῆς, ἴπως ἐντὸς δύο ἔτων ἠνωρθώθησαν αὐτῆς καὶ ὠχυρώθησαν; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἔπαθον μὲν ζημίας τινὰς τῷ 267 καὶ αἱ πόλεις, ἀλλὰ μεγάλην φθορὰν ὑπέστη ἰδίως ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἢ ὑπαιθροῦς χώρα. Πολὺ δὲ μείζονα συμφορὰς ἐπήνεγκε βεβαίως ὁ λοιμὸς, ἐὰν ἐπέσκηψε τῶντι οὗτος καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος ἀπεβίωσε κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ τοσοῦτον περιφανῶς κατετρόπωσε τοὺς βαρβάρους τῆς ἄρκτου. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀύρηλιανὸς, ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 275, ἐξηκολούθησεν ἀναδεικνύμενος ὡσαύτως νικηφόρος, καὶ, πολλακίς ἀποκρούσας τοὺς πολεμίους ἐκείνους πέραν τοῦ Ἰστροῦ, κατηνάγκασεν αὐτοὺς ἐπὶ τέλους νὰ ταπεινωθῶσι, νὰ δώσωσιν ὀμήρους καὶ νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν διςχιλίους λογάδας ἱππεῖς. Μετ' οὐ πολὺ ὁμοίως, ἐπειδὴ νέοι ἐπέσκηψαν κίνδυνοι ἀπ' ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ὁ Ἀύρηλιανὸς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Γότθους τὴν Δακίαν. Ἐτι δὲ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Πρόβος (276—282), καί τοι οὐδὲν ἤττον εὐτυχῆς διατελέσας εἰς τοὺς κατὰ τῶν Γότθων ἀγῶνας, ἀπεδέξατο ὁμοίως οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ἐγκατέστησεν ὡς Ῥωμαίους ὑπηκόους εἰς Θρακίαν.

Περὶ δὲ τοὺς χρόνους τούτους λέγεται ὅτι αἱ παράλια ἑλληνικαὶ χῶραι ἐλεηλατήθησαν καὶ ὑπὸ ἐτέρας γερμανικῆς φυλῆς, τῶν λεγομένων Φράγκων. Οἱ Φράγκοι κατόικουν περὶ τὸν Ῥῆνον ποταμὸν καὶ ἐκεῖθεν συνήθως προσέβαλλον τὴν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους διατελοῦσαν Γαλατίαν. Ὁ Πρόβος, κατατροπώσας τοὺς Φράγκους τούτους, ἐγκα-

τέστησε μίαν αὐτῶν μοῖραν παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον· οἱ δὲ, κατα-
λαβόντες πλοῖα ἰκνὰ τῆς παραλίας ἐκείνης, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέ-
ψωσι διὰ θαλάσσης εἰς τὰς παρὰ τὸν Ῥῆνον κατοικίας αὐτῶν. Διερ-
χόμενοι δὲ διὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου, ἐλεηλάτησαν κατὰ
τὰ φημιζόμενα, Ἀσίαν, Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν
ἀποσιωπήσει ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο νομίζεται ἀμφίβολον ὑπό τινων νεω-
τέρων ἱστορικῶν. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τούτου, βέ-
βαιον εἶναι ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ γῶραι ἐπὶ ὅλην ἑκτοτὲ ἑκατονταετηρίδα
δὲν προσεβλήθησαν πλέον ὑπὸ βαρβάρων. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ, συνεπλη-
ρώθη ἡ μεγάλη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ μεταβολὴ ἣτις ἐπὶ τριακόσια
περίπου ἔτη λεληθότως πρότερον ἐνεργούσα ἐντὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κρά-
τους, ἐθριάμβευσε ἐπὶ τέλους ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ
ἔθετο τὰς βῆσεις τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς ἀναβιώσεως
τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἱστορήσωμεν ἤδη τὴν ἀρχὴν
καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος τοῦ
Κυρίου ἐκηρύχθη τὸ πρῶτον ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκεῖθεν διαδοθεὶς εἰς
ἀπᾶσας τὰς πέριξ γῶρας, δέον πρὸ πάντων νὰ παραστήσωμεν ὅποια
τις ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ σχέσις τῆς μητροπόλεως ταύτης
τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἵνα ἐξηγηθῇ οὕτω πῶς ὁ χρι-
στιανισμός, εἰ καὶ παραχθὲς εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐκείνας γῶρας, περιε-
βλήθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας χαρακτῆρα ὅλως ἑλληνικόν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται (σελ. 367 καὶ ἐπόμε.) τὴν πάλιν ἢν
διεξήγαγον οἱ Σελευκίδαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Πα-
λαιστίνης. Ἡ γῶρα αὕτη ἀνέκτησε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν ἀνεξαρτησίαν
διὰ τὴν προιοῦσαν ἀσθένειαν τῶν κατὰ τὴν Συρίαν Ἑλλήνων βασι-
λέων, ἀλλ' ὅμως, καθὼς προεξεθέσαμεν, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἰουδαίας, διὰ
νὰ πολεμήσωσι τὸν ἑλληνισμόν, ἠναγκάσθησαν νὰ δανείσθωσιν αὐτοῦ
τούτου τοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ ὄπλα, ὥστε κατὰ μικρὸν ἅπας ὁ δημόσιος
καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον εἶχεν ἀναπλασθῆ. Ναὶ
μὲν ἐνόσω ἡ κατὰ τὴν Συρίαν ἑλληνικὴ βασιλεία ἔσωζεν ἔχνη τινὰ τῆς
ἀρχίας δυνάμεως, οἱ Ῥωμαῖοι ὑπεστήριζον τοὺς Μακκαβαίους καὶ
τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος· οὕτως ἐπολιτεύθησαν ἀπὸ τοῦ 160 ἔτους πρὸ
Χριστοῦ μέχρι τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος. Ἀρὰ ὅμως
ὁ Πομπήϊος, διαλύσας τὴν τελευταίαν σκιάν τῆς τῶν Σελευκιδῶν ἀρ-
χῆς, ἦλθεν εἰς Παλαιστίνην ὅπου ἤριζον μὲν οἱ δύο ἀδελφοὶ Μακκα-

βαῖοι, Ἀριστόβουλος β' καὶ Ὑρκανός β' ἀλλὰ ὑφίστατο ἔτι ἀρκετὴ ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις ἣν εἶχε συγκροτήσει ὁ πατὴρ αὐτῶν Ἀλέξανδρος Ἰκναῖος, ὁ Πομπηῖος ἐστοχάσθη, πρέπον νὰ περιορίσῃ τὸ ἰουδαϊκὸν ἐκεῖνο κράτος. Καὶ ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον. Ὅθεν μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 63 π. Χ. ἔτους ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλῆμ, τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων περιστέλλεται εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· καὶ ὁ μὲν Ὑρκανός προχειρίζεται ἀρχιερεὺς, ὁ δὲ Ἀντίπατρος, ἐπίτροπος, ἀλλ' ὑποτελής φόρου εἰς τοὺς Ῥωμαίους, αἱ δὲ πόλεις τῆς τε μεσογείου καὶ τῆς παραλίας περιλαμβάνονται εἰς τὴν νέαν Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Συρίας. Ἰνα κατανοήσωμεν ὅπως καίριον πληγὴν κατηνέχθη διὰ τῶν διατάξεων τούτων κατὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, δεόν νὰ ἐπιφέρωμεν τινὰς ἐξηγήσεις. Ἐν πρώτοις ὅχι μόνον ἀφῆρέθησαν ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊκοῦ κράτους ὅσαι καὶ ἐλληνίδες πόλεις, ὅσας εἶχε καθυποτάξει ἐπὶ τῆς προσφάτου αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς οὕτω κολοβωθείσης Ἰουδαίας ὁ πολιτικὸς διοικητὴς, ἦτοι ὁ ἐπίτροπος Ἀντίπατρος, δὲν ἦτο ἀνέκαθεν Ἰουδαῖος· ἦτο ἀλλόφυλος, Ἰδουμαῖος τὸ γένος, ὃ ἐστὶ κατ' ἐπιφάνειαν ἐξιουδαῖσθεις ξένος καὶ ἰδίως υἱὸς ἱεροδούλου τινὸς τοῦ ἐν Ἀσκάλωνι ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ πολιτικὸς τῆς χώρας διοικητὴς ἐξεπροσώπει πολὺ μᾶλλον τὸ ἐλληνικὸν συμφέρον ἢ τὸ ἰουδαϊκὸν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ὑρκανοῦ, ὅστις καθὼ ἀπόγονος τῶν Μακκαβαίων, ἠδύνατο νὰ λογισθῆ ἢ προστάτης τοῦ ἐπιχωρίου θρησκευματος καὶ βίου, ἢ καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Μακκαβαῖοι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀναγκασθῆ νὰ προσοικειωθῶσι τὸν ἑλληνισμὸν. Ὁ δὲ ἰουδαϊσμός ἐταπεινώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι ὁ Ὑρκανός ἦτο ἄνθρωπος ἀδρανῆς, διὸ ἅπασα ἢ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τὸν δραστήριον καὶ νοήμονα ἐπίτροπον Ἀντίπατρον, ὅστις κατάρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν φιλίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ τε Καίσαρος, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Πομπηίου, τοῦ τε Ἀντωνίου μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Καίσαρος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἀντίπατρος ἐφαρμακεύθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς φαρισαϊκῆς μερίδος, ἣτις εὐλόγως ἐμίσει τὸν ἄνδρα διὰ τὸ ἐλληνικὸν αὐτοῦ πολίτευμα καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ χαρακτῆρος· πλὴν δὲ τούτου καὶ ὁ Ὑρκανός κατεβλήθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνεψιοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου Ἀντιγόνου, λαβόντος ἐπὶ τούτῳ τὴν τῶν Πάρθων σὺνδρομὴν. Ἀλλὰ τῷ 39 πρὸ Χριστοῦ οἱ τότε ἄρχοντες τῆς Ῥώμης, Ἀντώνιος, Λέπιδος καὶ

δύο εἰδῶν, τὰ μὲν τῆς πόλεως, τὰ δὲ αὐτοκρατορικά· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἔφερον τὴν κεφαλὴν τῆς πολιούχου θεότητος, τὰ δὲ ἕτερα τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, αἱ πλεῖσται πόλεις διετήρησαν ἀναλλοίωτα τὰ ἔθνικα αὐτῶν πολιτεύματα. Ναὶ μὲν, τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι, οἷον ἐπὶ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἡ Πτολεμαίς· ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ· ἡ Καισάρεια καὶ ἡ Νικόπολις (ἡ ἀρχαία Ἐμμαοὺς)· ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου, ἡ Σεβαστή (ἡ Σαμαρεία)· ἐπὶ Φιλίππου, ἡ Νεάπολις (ἡ Σιχέμ)· ἀλλ' εἶδομεν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα πόλεις τινὰς γενομένας ῥωμαϊκὰς ἀποικίας αἵτινες διὰ τοῦτο δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ᾔναι ἑλληνικαί. Ὅπωςδ' ἦποτε, αἱ πλεῖσται τῆς Συρίας πόλεις ἐξακολουθοῦσι διοικούμεναι ὡς πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ δήμου, τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Οὕτω βλέπομεν εἰς νομίσματα καὶ εἰς ἐπιγραφάς· *δημος Γαζαίων ἱερός καὶ ἄσυλος· ἡ πόλις ἡ τῶν Γαζαίων ἱερά καὶ ἄσυλος καὶ αὐτόνομος, εὐσεβής, λαμπρά καὶ μεγάλη*. Τὴν βουλὴν τῆς Σαμαρείας ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος, τὴν δὲ τῆς Ἐλευθεροπόλεως, ὁ Σουΐδας. Ἐν γένει τὰ ἐπίσημα πρὸς τὰς αὐτονόμους πόλεις ἐγγράφα διευθύνονται πρὸς τοὺς ἀρχοντας, τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον, καὶ, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἔτι, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, μνημονεύονται ὡς πρὸς τὴν Γάζαν οἱ πολιτικοὶ ἀρχοντες, καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ τὰ δημόσια πράγματα.

Εἶπομεν δὲ ὅτι ἀφ' ἧς ἐβασίλευσε τῆς Ἰουδαίας ὁ Ἡρώδης, ὁ ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν τούτων καὶ πόλεων ἀπέβη, εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς. Ὁ Ἡρώδης ἔλαβε μὲν παρὰ Ὀκταυίου τὴν κυριαρχίαν αὐτονόμων τινῶν πόλεων μεσογείων τε καὶ παραλίων, οἷον τῆς Ἴππου, τῆς Σαμαρείας, τῆς Γάζης, τῆς Ἀνθηδόνας, τῆς Ἰόππης καὶ τοῦ Στράτωνος πύργου, ἐπεξέτεινε δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ βραδύτερον μέχρις Ἀντιλιβάνου καὶ Δαμασκοῦ. Ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ Ἰουδαίᾳ εἰσῆγαγεν ἥθη καὶ βίον ὅλως ἀλλότρια τῶν γνησίων ἰουδαϊκῶν καὶ ἐδάμασε πᾶσαν στήσιν τῶν ζηλωτῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, πρὸς δὲ τὰς ἑλληνίδας πόλεις ἐπολιτεύθη μετὰ πολλῆς φιλανθρωπίας, προστατεύσας τὰ πολιτεύματα αὐτῶν καὶ ἐλευθερίως συντελέσας εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστημάτων, οἷον γυμνασίων, ἀγώνων, θεάτρων, στοῶν, τειχῶν, ὑδραγωγείων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐλάβομεν δὲ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν (σελ. 411) τὰς φιλικὰς τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἰουδαίας σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων Εὐρυκλῆ.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἡρώδου ἐπήγαγε φυσικῶς τῷ λόγῳ δεινὴν τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον περισταλέντος ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἐπανάστασιν· ὑπερίσχυσε ὁμως πάλιν τὸ ἑλληνικόν, οἱ δὲ τοῦ Ἡρώδου ἀπόγονοι ἐξηκολούθησαν εὐνοικῶς πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν διακείμενοι. Ἐπὶ τέλους, ἐν ἔτει 44 ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ ἰουδαϊκὸν βασίλειον μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν ῥωμαϊκὴν, ἡ δὲ οἶκος τοῦ Ἡρώδου δι' οὐλοῦσε μόνον τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Ἐν-τεῦθεν μετ' οὐ πολὺ ἐξεργάγη καταστρεπτικὸς τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ὑπὲρ τοῦ πατρῖου θρησκευματος καὶ νόμου ἀγῶν, ἐν ἔτει 66 μετὰ Χριστόν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς ὅλας τὰς ἑλληνίδας πόλεις ὑπῆρχον ἐγκατεστημένοι πολυάριθμοι Ἰουδαῖοι, παρήχθησαν ἀπανταχοῦ δύο στρατόπεδα. Κατ' ἀρχὰς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπροσδοκῆτως προσβλήθην ὑπέστη δεινὰς θρώσεις καὶ λεηλασίας εἰς Ἀθηθῶνα, εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Γάζαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρασκευασθὲν ἀντέστη γενναίως, καὶ 2,000 μὲν μέτοικοι Ἰουδαῖοι πίπτουσιν εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Καισάρειαν δὲ 20,000. Ἐπειτα δὲ, ἐπελθόντων τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων, ὑπὸ τὸν Οὐεσπασιανὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τίτον, ἀλίσκεται ἡ Ἱερουσαλήμ. συντρίβεται ὀλοσχερῶς ἡ ἰουδαϊκὴ δύναμις καὶ ἐξασφαλίζεται ὁ ἑλληνισμός. Αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Συρίας πόλεις συνέδραμον μετὰ ζήλου ἀμφοτέρους τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ. ἐτίμησαν διὰ στεφάνων τὸν Τίτον. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι, «δεινόν τι ποιούμενοι, κατὰ Δίωνα Κάσσιον, τὸ ἀλλοφύλους τινὰς εἰς τὴν πόλιν σφῶν οἰκισθῆναι, καὶ τὸ ἱερὰ ἀλλότρια ἐν αὐτῇ ἰδρυθῆναι,» ἐπεχείρησαν μὲν δις ἔτι νὰ ἐπαναστατήσωσιν, ἀλλὰ τότε καὶ ἰδίως κατὰ τὸ δεύτερον αὐτῶν κίνημα (132—136 μετὰ Χριστόν) ἔπαθον ἥτταν φοβερὰν καὶ διεσπάρησαν τῇ δε κακείῃ, μέχρι τῆς σήμερον περιάγοντες εἰς ἀπάσας τῆς οἰκουμένης τὰς χώρας τὴν παραμειομορφωμένην εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ἔθνικοῦ αὐτῶν βίου.

Ἄλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μαρτυρεῖ ὅπως ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ριζώσει εἰς τὴν Ἰουδαίαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἶναι τοῦτο, ὅτι οἱ δύο ἐπισημότεροι Ἰουδαῖοι συγγραφεῖς τῆς πρώτης μετὰ Χριστόν ἐκ-τονταετηρίδος, Ἰώσηπος ὁ Φλαυῖος καὶ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔγραψαν, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἑλληνισμοῦ ἐνε-φορήθησαν. Ὁ Φίλων, ὅστις ἔζη ἐπὶ Καλιγόλα, συνέταξε πολλὰ θεο-λογικὰ ἔμματα καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, δι' ὧν ἐζήτησε νὰ συναρ-μολογήσῃ τὰ τῶν πυθαγορείων καὶ ἐπικουρείων καὶ τὰ τῶν στωϊκῶν δόγματα μετὰ τῶν ἰουδαϊκῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἀνατολικῶν δόξα-

σιῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Φίλων ἦτο ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους, Φαρισαῖος τὴν ἀρεσιν, ὃ ἐστὶ θερμὸς ὀπαδὸς τῆς θρησκείας τῶν ἰδίων πατέρων, σκοπὸν δὲ κύριον προέθετο νὰ παραστήσῃ τὰ ἱερὰ βιβλία τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὡς τὸ ἄκρον ἄνωγον τῆς σοφίας· καὶ ὅμως τοσοῦτον προσηλώθη εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικὸν σύστημα, ὥστε εὑρίσκεν αὐτὸ τὰ μάλιστα συμβίβαζόμενον μετὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἰώσηπος, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, ἠκολούθησεν ἐν τῇ ιστοριογραφίᾳ τὴν αὐτὴν ὁδὸν τῆς συνοικειώσεως, τῆς συγχωνεύσεως τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι παρεκτός ἄλλων ἔγραψεν ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν εἰς βιβλία εἴκοσι, δι' ἧς παρέστησε τὰ γνωστότερα τῆς ἀνατολῆς ἔθνη, καὶ ἰδίως τὸ ἑλληνικόν, εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἑβραϊκόν, τὸ ὑποῖον ἄλλοτε ἐλογίζετο ὡς ὄλως μεμονωμένον καὶ συνήθως μάλιστα ὡς ὄλως ἄγνωστον.

Δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει ἐνταῦθα περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑλληνισμοῦ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀνατολὴν χωρῶν. Ἐν τῇ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἠριθμήσαμεν τὰς πολυπληθεῖς ἑλληνίδας πόλεις ὅσαι ἐκτίσθησαν αὐτόθι ὑπὸ τῶν διαδόχων καὶ παρεστήσαμεν τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα πολλῶν ἐκ τῶν πόλεων τούτων, ἐτι δὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἅπασαι συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Αἱ πόλεις αὗται δὲν ἔπαυσαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας διατηροῦσαι τὰ ἀρχαῖα ἀστικά πολιτεύματα καὶ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον. Ἐὰν γραφῇ ποτε λεπτομερὴς αὐτῶν ἱστορία, θέλουσι προκύψει εἰς μέσον νέαι καὶ ποικίλαι φάσεις τῶν ζωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πράξωμεν τοῦτο· ἀλλὰ πρὸ ὀλίγου ἐτι διὰ βραχέων εἶπομεν ὅτι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἅπαντες οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἄνδρες ὅσους ὁ ἑλληνισμὸς ἀνέδειξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ἀνῆκον οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀλλὰ εἰς τὴν νέαν ἐκείνην καὶ ὄντως μεγάλην Ἑλλάδα τῆς ἀνατολῆς. Διαλάβωμεν δὲ ἤδη πλειότερά τινα περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων. Ὁ ἐπὶ Αὐγούστου ἀκμάσας Διονύσιος, τοῦ ὁποῦ πολλὰκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν τὰ ἱστορικὰ καὶ κριτικὰ ἔργα, κατήγετο ἐκ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Νικόλαος, ὅστις συνέγραψε πολλὰ ἱστορικὰ ἐξ ὧν μνημονεύετα καθολικὴ ἱστορία, ἦτο Δαμασκηνὸς τὸ γένος. Ὁ γνωστός ἡμῖν Ἀρ-

ριανός, ὁ ζήσας ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐγεννήθη ἐν Νικομηδείᾳ. Ὁ οὐδὲν ἦττον γνωστός Ἀππιανός, ὁ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι συγγραψας, ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ Δίων ὁ Κάσσιος (ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι) ἐγεννήθη ἐν Νικαίᾳ. Ἐτερος ἱστορικός σύγχρονος τοῦ προηγουμένου, ὁ Ἡρωδιανός, ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὁ κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα συντάξας κατάλογον τῶν βασιλέων μέχρις Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, καὶ ἔτι μᾶλλον φημιζόμενος διὰ τὸ ἀστρονομικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν, κατείγετο ἐκ Πηλουσίου. Ὁ μέγιστος τῶν ἱατρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Γαληνός, ἐγεννήθη τῷ 131 μετὰ Χριστὸν ἐν Περγᾶμῳ. Ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος μεταξὺ τῶν σοφιστῶν Δίων ὁ Χρυσόστομος, περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας. Ὁ εὐφύεστατος τῶν Ἑλλήνων, καὶ νῆ Δία τῶν ἀνθρώπων, Λουκιανός, κατήγετο ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀθήναιος, τοῦ ὁποῦ ἀνεφέραμεν ἄλλοτε τοὺς δειπνοσοφιστάς, ἐγεννήθη εἰς Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ἐπίκτητος κατήγετο ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας. Ὁ Διογένης, τοῦ ὁποῦ ἔχομεν συλλογὴν εἰς δέκα βιβλία ἐπιγραφομένην *Φιλόσοφος ἱστορία περὶ βίων, δογμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων τῶν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων*, ἦτο ἐκ Λαέρτης, πολιχνίου τῆς Κιλικίας. Ὁ Πλωτῖνος, ὁ ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι πρῶτος γράψας τὸ σύστημα ἐκεῖνο ὅπερ ἐπεχείρησε νὰ συγκαταμίξῃ τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἰς ἓν καὶ μετ' αὐτῶν νὰ συγκεράσῃ τὰ τῶν ἀνατολικῶν, σύστημα τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται *Νεοπλατωνικὴ ἢ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία* καὶ περὶ οὗ πλείοτέρᾳ τινα λέγομεν κατωτέρω, κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Θηβαΐδι τῆς Αἰγύπτου Λυκοπόλεως. Οἱ μαθηματικοὶ Νικόμαχος ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ Θέων ἐν τῇ δευτέρᾳ, ἦσαν ὁ μὲν πρῶτος ἐκ Γερασῶν τῆς ἐν Περσίᾳ Ἱεραπόλεως, ὁ δὲ δεύτερος Σμυρναῖος. Ὁ ἀστρονόμος Ποσειδώνιος, ὁ ἐπίσημος διὰ τὴν ἐπινοηθεῖσαν παρ' αὐτοῦ κινητὴν σφαιραν, κατήγετο ἐξ Ἀπαμείας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔτους Σωσιγένης ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ γνωστός γεωγράφος Στράβων, Ἀμασηνός. Ὁ οὐδὲν ἦττον γνωστός περιηγητὴς Πausανίας ἐγεννήθη ἐν Κασαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας. Ἄλλ' ὁ κατάλογος οὗτος ἠδύνατο νὰ παραταθῆ εἰσέτι ἐπὶ πολὺ, ἀποδεικνύων ἀδιαλείπτως ὅτι ὁ ἑλληνισμός, ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἤκμαζεν οὐχὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Αἱ χώραι αὗται πολιτικῶς μὲν ὑπήγοντο

εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, κοινωνικῶς ὅμως καὶ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς δὲν ἔπαυσαν οὐσὶ χῶραι ἑλληνικαί, ἀπαρλλάκτως καθὼς τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα, τὰ ἵποια πολλάκις, ὡς εἶδομεν, οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέγραφον εἰς ἰδίους βασιλεῖς ἢ ἥρωας, δὲν ἀπέβαλλον διὰ τοῦτο τὸν ἀρχέτυπον ἑλληνικὸν χαρακτῆρα· καθότι ἀπλῆ ἐπιγραφή δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον.

Μὴ ὑπολάβῃ δέ τις ὅτι μόνον περὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐπιστήμας κηδοκίμησεν ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς· ἀνέδειξε καὶ πρακτικούς ἄνδρας οὐκ ὀλίγους, ἐξ ὧν χάριν παραδείγματος θέλομεν ἀναφέρει τινάς. Ἐκλήσαμεν ἤδη ἐν παρόδῳ περὶ τῆς ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀναβιώσεως τοῦ περσικοῦ κράτους (σελ. 454—455). Τῶντι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, ὁ Ἀρταξέρξης Α' ὁ τῶν Σασσανιδῶν ἀρχηγέτης, διοικητῆς ὢν ἐπαρχίας τινὸς τῶν Πάρθων βασιλείων, ἐπένεστη κατὰ τοῦ τελευταίου Ἀρσακίδου Ἀρταβάνου Δ', κατέλυσε τὴν τῶν Πάρθων ἀρχὴν, καὶ ἱδρύσεν ἐντ' αὐτῆς τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος καὶ ἐν ταύτῳ τὸν λεγόμενον Μαχδάϊσμον ἤτοι τὸ ἀρχαῖον περσικὸν θρησκευμα, τὴν ἱερατικὴν τῶν μάγων τάξιν καὶ τοὺς ἄλλους προπατορικοὺς θεσμούς. Ἐκτοτε δὲ οἱ Σασσανίδαι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ῥώμης ἐπαρχιῶν, ὥστε ὁ ἐκεῖ μεσόγειος ἑλληνισμὸς ἔπαθεν ἀπὸ αὐτῶν ὅσα καὶ οἷα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικὴ χερσόνησος ὑπέστησαν συγχρόνως ἀπὸ τῶν βορείων βάρβαρων. Ὁ τοῦ Ἀρταξέρξου υἱὸς καὶ διάδοχος Σαπῶρ ἠχμαλώτευσεν (260) τὸν κατ' αὐτοῦ ἐκστρατεύσαντα Οὐαλεριανόν· καὶ τότε ὁ Σαπῶρ, περάσας τὸν Εὐφράτην, ἐκυρίευσεν καὶ ἐλεηλάτησεν τὴν Χαλκίδαν, τὴν μεγάλην Ἀντιόχειαν, τὴν Ταρσὸν καὶ πλείστας ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις. Ἀλλ' ὅτε ἐφθασεν εἰς τὴν Καισάρειαν, τὴν τῆς Καππαδοκίας πρωτεύουσαν, ἀπῆντησεν ἀντίσταντιν γενναίαν. Ἡ Καισάρεια ἦτο πόλις μεγάλη, περιέχουσα, ὡς λέγεται, 400,000 κατοίκων· στρατηγουμένη δὲ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους «ἀνδρὸς καὶ ἀνδρείου καὶ συνετοῦ» κατὰ Ἰωάννην τὸν Ζωναρᾶν, ἀντετάχθη καρτερικῶς εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, μέχρι οὗ ἠοριάλωτος ληφθεὶς ἰατρός τις καὶ οἰκτρῶς βασανισθεὶς, ὑπέδειξε τόπον δι' οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι· καὶ εἰσῆλθον τῶντι διὰ νυκτὸς, διαπράξαντες σφαγὴν δεινὴν τῶν κατοίκων. «Ὁ δὲ γε τούτων στρατηγὸς Δημοσθένης, ὑπὸ πολλῶν κυκλωθεὶς Περσῶν κελευ-

σθέντων ζῶν αὐτὸν συλλαβεῖν, τὸν ἵππον ἀναβάς καὶ γυμνὸν τὸ ξίφος ἤρκως, εἰσώθησεν ἑαυτὸν μέσον τῶν πολεμίων καὶ πλείστους καταβαλὼν, διεξέπεσε τῆς πόλεως καὶ διαφυγεῖν ἴσχυσε.» Καὶ οἱ μὲν Πέρσαι ἐξηκολούθησαν πορθοῦντες τὴν Συρίαν καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· τὰ δὲ ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἐπέστησαν ἤδη, κατὰ Σύγκελλον καὶ Ζωναράν, στρατηγὸν ἕτερον Ἕλληνα, ὀνόματι Κάλλιστον, ὅστις, θεωρῶν τοὺς πολεμίους ἀπερισκέπτως διασπαρέντας, ἐπετέθη ἀθρόον κατ' αὐτῶν καὶ πολὺν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐπενεγκῶν φόνον καὶ πολλὴν ἀναλαβῶν λείαν, ἠνάγκασε τὸν Σαπῶρ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Τότε δὲ καὶ τις Παλμυρηνὸς ἀνὴρ ὀνόματι Ὠδέναθος, ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἐπιστροφόντων εἰς τὰ ἴδια πολεμίων, ἐπήγαγεν εἰς αὐτοὺς φθορὰν οὐδὲν ἥττον μεγάλην, διὸ οὐ μόνον προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Γαλλιηνοῦ στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς, ἀλλ' ἐτιμήθη καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀγούστου καὶ τοῦ καίσαρος. Ὁ Ὠδέναθος οὗτος δὲν ἦτο Ἕλλην· ἦτο Σύρος ἢ Ἀραψ τὴν καταγωγὴν, ἀλλ' ἡ Παλμύρα ἐξ ἧς ὤρματο, καὶ τοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀραβικῆς ἐρήμου κτισθεῖσα, ἦτο πόλις ἀρχαιοτέρα μὲν, ἐπὶ δὲ τῶν Σελευκιδῶν ἐξελληνισθεῖσα καὶ ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων Ἑλλήνων κοσμηθεῖσα διὰ ναῶν πολυτελῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων λαμπρῶν. Δολοφονηθέντος δὲ ἐν ἔτει 267 τοῦ Ὠδενάθου, ἐκληρονόμησε τὴν ὅλην κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀρχὴν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ζηνοβία, ἡ πολυθρύλητος διὰ τὸ κάλλος, τὴν σύνεσιν, τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὸν ὅλως ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα καὶ βίον. Ἡ Ζηνοβία, ζῶντος ἔτι τοῦ Ὠδενάθου, εἶχε κοινωνήσει τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· ἤδη δὲ μοναρχήσασα ὠργάνωσε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ κρᾶμα ἐκεῖνο τοῦ ἀσιανοῦ καὶ ἐλληνικοῦ βίου ὅπερ ἐμελέτησε· νὰ διασκευάσῃ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, οἱ δὲ διάδοχοι ἐπετέλεσαν, ἐνισχύοντες ἐν αὐτῷ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν ἐλληνισμόν. Ὁ ἱματισμὸς αὐτῆς ἦτο ἐλληνικὸς ἅμα καὶ ἀσιανός· εἰς τὴν αὐλὴν αὐτῆς ὠμιλοῦντο ἢ τε ἐλληνικὴ καὶ αἱ ἀσιαναὶ γλῶσσαι· ἐνῶ δὲ ἡ αὐλὴ ἐκείνη ἦτο ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον ἠντρεπισμένη, κυριώτατος τῆς Ζηνοβίας σύμβουλος καὶ ὑπουργὸς διετέλεσεν ὁ Ἕλλην τὴν καταγωγὴν, τὴν παιδείαν καὶ τὸ φρόνημα Λογγίνος. Ὅτε ἐβασίλευσεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Κλαύδιος, ἡ Ζηνοβία ἤρχεν ἀπάσης τῆς Συρίας καὶ τῶν πλείστων τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν μετ' οὐ πολὺ δὲ, ὠφεληθεῖσα ἐκ τινος ἐν Αἰγύπτῳ στάσεως, κατέλαβε καὶ ταύτην τὴν χώραν, καὶ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ ἐμελέτα ἤδη νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος αὐτῆς εἰς τὸ λοιπὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅτε ἐστράτευσε ἐπ' αὐτὴν ὁ αὐτο-

κράτωρ εκείνος. Τὰ στρατεύματα τῆς Ζηνοβίας ἠττηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐπανειλημμένως, ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσῃ τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἔπειτα κατετροπώθη αὐτὴ ἢ βασιλὶς εἰς κρίσιμον περὶ Ἑμεσαν μάχην καὶ ἐπολιορκήθη εἰς Παλμύραν, ὅτε δὲ ἐνόησεν ὅτι ἡ ἀλώσις τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς εἶναι ἀφευκτος, ἔφυγε κρυφίως ἵνα μεταβῆ εἰς Περσίαν. Συνελήφθη ὁμως καθ' ὁδὸν ὑπὸ τῶν ἐπισταλέντων παρὰ τοῦ Αὐρηλιανοῦ κατόπιν αὐτῆς ἰππέων, καὶ μετ' ὀλίγον κυριευθείσης τῆς Παλμύρας ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Ῥώμην, ἵνα κοσμήσῃ τὸν θρίαμβόν του. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ταύτης ἀλώσεως τῆς Παλμύρας, ὁ Αὐρηλιανὸς ἐφείσθη τῆς τε πόλεως καὶ τῶν κατοίκων· μετ' οὐ πολὺ ὁμως, ἐπειδὴ ἐπανέστησαν οἱ Παλμυρηνοὶ, ὁ αὐτοκράτωρ γενόμενος αὐτῆς κύριος τῆς πόλεως, τοὺς μὲν κατοίκους ἅπαντας ἠβηδὸν κατέσφαξε, τὴν δὲ λαμπρὰν πόλιν κατέβαλεν εἰς ἔδαφος. Ἐπι δὲ ἐπὶ τῆς πρώτης ἀλώσεως, εἰ καὶ προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Παλμυρηνοὺς, ἐθανάτωσεν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς τῆς Ζηνοβίας φίλους καὶ πρὸ πάντων τὸν περιφανῆ Λογγίνον. Ὁ Λογγίνος, ὅστις παρὰ τινων λέγεται Ἀθηναῖος τὸ γένος, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πατρίδα εἶχε τὴν Συρίαν. Σπουδᾶσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν φιλοσοφίαν, ἐδίδασκεν ἔπειτα ταύτην τε καὶ τὴν ῥητορικὴν εἰς Ἀθήνας, καὶ ἤδη ἀπέδειξε, διὰ τοῦ ὄντως Σωκρατικοῦ αὐτοῦ θανάτου, ὅτι δὲν ἦτο μέχρι λόγων φιλόσοφος, ἀλλ' εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ ἀθάνατα τοῦ Πλάτωνος δόγματα. Ἡ Ζηνοβία εἶχεν ἐπὶ τέλος δειχθῆ ἀγνώμων πρὸς αὐτόν. Ἡ γυνὴ αὕτη ἢ τοσάκις ἐν πολέμῳ διαπρέψασα, κατεπτοήθη ὅτε εἶδεν ἑαυτὴν αἰχμάλωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Αὐρηλιανοῦ, καὶ ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς ἐπιρρίπτουσα ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῆς κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἀντιστάσεως εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν φίλους καὶ ἰδίως εἰς τὸν Λογγίνον. Ὁ δὲ, δὲν ἐμνησικακήσῃ κατ' αὐτῆς, οὐδὲ κατεδέχθη νὰ ψεύσῃ τοὺς λόγους αὐτῆς, ἀλλὰ μάλιστα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπέθανεν ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον, ὅτι αὐτὸς ἦτο τῷ ὄντι τοῦ ὅλου ἐκείνου κράτους ἡ ψυχὴ. «Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ τῷ ὕψει τοῦ λόγου διακεκριμένου τούτου συγγραφέως θέλει ζῆσαι εἰς τοὺς αἰῶνας πλειότερον ἢ τὸ ὄνομα τῆς τε βασιλίδος ἣτις κατηγόρησε καὶ τοῦ τυράννου ὅστις κατεδίκασεν αὐτόν,» λέγει ὁ Ἄγγλος Πίββων ὁ μέγας ἱστοριογράφος τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. «Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἰσχυρὰν νὰ μαλᾶξωσι τὴν θηριώδη καρδίαν στρατιώτου ἄμαθους, ἀλλ'

ἐχρησίμευσαν εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσωσι καὶ ὀχυρώσωσι τὴν ψυχὴν τοῦ Λογγίνου. Μηδὲν ἐκφωνήσας παράπονον, ἐβάδισεν οὗτος ἀτάραχος πρὸς τὸν θάνατον, ἐλεῶν τὰς συμφορὰς τῆς βασιλίδος αὐτοῦ καὶ παραμυθῶν αὐτὸς τοὺς τεθλιμμένους αὐτοῦ φίλους.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς μέχρι τοῦ θανάτου
τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου.

Οὕτως εἶχεν ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Αἱ πόλεις ἦσαν ὅλαι σχεδὸν ἑλληνικαί, ἡ δὲ χώρα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξἑλληνίζετο, ὅτε, ἐν ἔτει 30 τῆς τοῦ Αὐγούστου μοναρχίας, ἐγένετο ἐν Παλαιστίνῃ ἡ θεία ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καθὼς πρὸ τριῶν ἡμισυ ἑκατονταετηρίδων, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑψώσασα τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὥρμησεν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολῆς, οὕτω τὸ χριστιανικὸν θρησκεισμα, περιβλήθην τὴν πανοπλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διαλεκτικῆς καὶ πολιτείας, ὥρμησεν ἤδη ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης πρὸς κατάκτησιν τῆς δύσεως. Τῶντι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσαν βεβαίως πολλὰ καὶ ποικίλα πράγματα. Πρῶτον πάντων τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ αἷτιον ὑπῆρξεν ἡ θεία τῶν δογμάτων αὐτοῦ τελειότης· ἠὲδοκίμησεν ἔπειτα καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι, ἔνεκα τῆς πρὸ πολλοῦ ἀρξαμένης μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θρησκειμάτων πάλης, εἶχον ἤδη νεκρωθῆ αἱ ἀρχαῖαι δοξασίαι, ἡ δὲ κοινωνία, μάλιστα ἡ λογιωτέρα κοινωνία, ἐστερήθη πάσης πίστεως, καὶ, πλανωμένη ἠθικῶς ἐν ἐρήμῳ ἀνύχμηροτάτῃ, ἐπεζήτει ὅασιν τινα ψυχικῆς παραμυθίας. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ νέου θρησκειματος συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ ἡ διὰ τῆς ἑλληνικῆς κατακτῆσεως ἐπιγενομένη συγχώνεσις τῶν διαφόρων τύπων τῆς θεότητος, ἡ προπαρασκευάσασα, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, τὰ πνεύματα εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος τῆς Προνοίας εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ὠριμάσει ὥστε ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος,» ῥητῶς συμπεραίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ

Ἕλληνας, οὐδὲ βόρειοι καὶ νότιοι, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑπὸ ἐνὸς λόγου κοσμοῦνται καὶ μιᾶς προνοίας ἐπιτροπεύονται, ἄλλως ὑπ' ἄλλων ὀνομαζομένων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἦδη, ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἰργάσθη ἐπιτυχῶς περὶ τὴν διάνοιξιν τῆς λεωφόρου δι' ἧς ἔμελλε νὰ βαδίσῃ ὁ χριστιανισμὸς. Ἀλλὰ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἴσως διηυκόλυνον τὴν διάδοσιν καὶ τὸν διοργανισμὸν αὐτοῦ δύο τινά· ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἐλληνικὰ πολιτεύματα. Ἡ μὲν ἐλληνικὴ γλῶσσα διττῶς· πρῶτον διότι διὰ τὴν ἐντέλειαν καὶ τὴν λεπτότητα αὐτῆς ἦτο ἐπιτηδαιότερα πάσης ἄλλης πρὸς τὴν δήλωσιν, τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὑψηλῶν τοῦ νέου θρησκευομένου δογμάτων· δευτέρον διότι ἐντὸς τῶν τελευταίων τριῶν ἑκατονταετηρίδων, γενομένη ἡ γλῶσσα ὄλων τῶν εὐγενεστέρων καὶ ἐργατικωτέρων τῆς ἀνατολῆς τάξεων, παρεῖχεν εἰς τὸ νέον θρησκεῖμα κοινὸν τι διαδόσεως ὄργανον ὅποιον τὸ θρησκεῖμα τοῦτο δὲν ἠθέλει εἶχει ἐξ, μὴ προηγηθείσης τῆς μεταφυτεύσεως ἐκείνης τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἠναγκάζετο νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ποικίλας τῶν ἐγχωρίων λαῶν διαλέκτους. Πλὴν δὲ τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἐλληνικὰ πολιτεύματα ἐχρησίμευσαν, καθὰ θέλει ἐξηγηθῆ μετ' οὐ πολὺ, ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν. Ἐκ τούτου συνέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἐπεκράτησε πολὺ μᾶλλον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Εἰς τὰς πόλεις συνέδραμον αὐτὸν ἢ τε ἐλληνικὴ γλῶσσα, τὰ τε ἐλληνικὰ πολιτεύματα· ἐνῶ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ὅπου ἐλαλοῦντο εἰσέτι ποικίλοι διάλεκτοι, τύποι δὲ κοινοτικοῦ ὀργανισμοῦ δὲν ὑφίσταντο προηγουμένως, τὸ νέον κήρυγμα ἐστερεῖτο παντὸς ὀργάνου ἐπιτηδείου πρὸς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ καὶ συντήρησιν.

Δὲν εἴμεθα ἀποκλειστικοί· καὶ ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσεν ὡσαύτως ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία. Εἶπομεν ἦδη, ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις ἐγένετο συγχρόνως μὲ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἰδρυσιν τῆς παγκοσμίου μοναρχίας· αὕτη δὲ ἡ σύμπτωσις ἠθέλε καὶ μόνη ἀρκέσει ἵνα ὑποδείξῃ ὅτι τὰ δύο ταῦτα γεγονότα δὲν ἦσαν ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Ὁ κόσμος εἶχε χρεῖαν διανοητικῆς, καὶ ἠθικῆς, καὶ κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως· καὶ τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης τὰς ἀρχὰς ἀνέλαβεν αὐτὴ ἡ θεία Πρόνοια νὰ κηρύξῃ. Ἀλλ' ἵνα διευκολυνθῇ τῶν ἀρχῶν τούτων ἡ διάδοσις, ἀπητεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ πέσωσιν οἱ πολιτικοὶ ῥαρχμοὶ οἵτινες διήρουν τὰ ἔθνη εἰς τὰ ὅποια ἔμελλε πρὸ πάντων νὰ κηρυχθῇ τὸ νέον δόγμα· τὸ δ' ἔρ-

γον τοῦτο ἐπετρέπη εἰς τὴν Ῥώμην, τὴν τότε πρωτεύουσαν τοῦ μέρους τούτου τῆς οἰκουμένης πόλιν. Ὡστε ἡ Ῥώμη διὰ τῆς πολιτικῆς ἐνότητος ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπήγαγε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰς χώρας ταύτας, συνέδραμεν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτικὴν τοῦ κόσμου ἐνότητα εἶχε προπαρασκευάσει ἡ ἑλληνομακεδονικὴ κυριαρχία. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κράτος αὐτοῦ κατεκερματίσθη· οὐδὲν ἦττον ὅμως, εἰς ἅπαντα τὰ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντα διάφορα κράτη, ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ ἀναπτυσσομένη ἐνότης διοικητικῆ, στρατιωτικῆ, νομισματικῆ, δικαστικῆ, ἀστικῆ καὶ πρὸ πάντων διανοητικῆ καὶ γλωσσικῆ, ἡ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνότης, ἣτις δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἐξωτερικοῦ τινος ἐπιστεγάσματος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν τύπον τῆς κοσμοκράτορος μοναρχίας. Τὸ ἐπιστέγασμα τοῦτο ἐπετέθη ὑπὸ τῆς Ῥώμης· ἀλλ' οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ἅπαντα τὰ ἠθικὰ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἐνότητος στοιχεῖα ὑπῆρξαν προῖον τῶν προηγουμένων ἀγώνων τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ἐνώσας τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, κατέστησεν αὐτὰ δεκτικώτερα εἰς τὸ ν' ἀσπασθῶσι τὰς καινότητιας τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸς διενήργησε μεταξύ τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν ἐλληνικῶν δοξασιῶν τὴν τοσοῦτον ἐπιτηδεῖαν ἐκείνην εἰς τὴν πρόοδον τοῦ νέου θρησκευματος συγχώνευσιν. Αὐτὸς, ἵνα ἐν δυσὶ λέξεσι συγκεφαλαιώσωμεν ὅσα διὰ μακρῶν ἔλλοτε ἐξεθέσαμεν, ἱδρυσεν τὴν νέαν τοῦ κόσμου μητρόπολιν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἣτις συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν τὸ ἐμπόριον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ θρησκευματα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, γενομένη ἐν ταύτῳ ἀγορὰ καὶ βιβλιοθήκη, ναὸς καὶ Πάνθειον τοῦ κόσμου, καὶ δεξαμένη εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τὴν τε συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, τὸ τε μουσεῖον τῶν Ἑλλήνων, τὰς τε σχολὰς τῶν χριστιανῶν, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ τινί, ἐξ οὗ προέκυψεν ὁ ἄπεφλος τῆς νέας ἀληθείας χρυσός.

Καὶ ἔπειτα τὸ ἕμισον τῆς κηρύξεως, τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς διὰ δόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὄργανον ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἡ ἐλληνικὴ. Οὐδ' ἦτο δυνατόν ἄλλως γενέσθαι. Καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἐπικρατοῦσα γλῶσσα ἦτο ἡ ἐλληνικὴ. Ἀπ' ἕκρων ἕως ἕκρων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ ἐμπόριον ἐλληνιστὶ διεξήγετο. Μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς ἱερᾶς αὐτῶν πόλεως, οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διενήργουν τὰς συναλλαγὰς. Αὐτὴ ἡ Παλαιστίνη εἶχε κατὰ μέγα μέ-

ρος ἐξελληνισθῆ. Ἐὰ πάντα λοιπὸν εἶχον παρασκευασθῆ ἵνα διὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης λαλήσῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ πρώτοι ἑπτὰ τῆς ἐκκλησίας διάκονοι, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τιμών, Παρμενάς, Νικόλαος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Στέφανος, ὁ πρῶτος τῆς ἐκκλησίας μάρτυς, ὑπῆρξαν ἐλληνισταί, ὃ ἐστὶν ἐξελληνισμένοι Ἰουδαῖοι. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις, διατελέσας κατ' ἀρχὰς φοβερός τῆς νέας θρησκείας διώκτης, ἠγωνίσθη ἔπειτα ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ αὐτῆς λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐγεννήθη εἰς Ταρσὸν τῆς Κιλικίας, εἰς πόλιν δηλαδὴ τῆς ὁποίας αἱ ἐλληνικαὶ σχολαὶ ἐφημίζοντο ὡς ὀνομαστότεραι τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῶν. Εἰς Ταρσὸν λοιπὸν ἀνετράφη ἐλληνικῶς. Ναὶ μὲν ἔπειτα συνεπλήρωσε τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ· ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ῥαββινικὰς τῆς πόλεως ταύτης σχολὰς ἠκμαζεν ἡ ἐλληνικὴ ἐπιστήμη, ὡς βεβαιούσι ῥητῶς Ἰουδαϊκαὶ παραδόσεις. Ἐντεῦθεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καὶ τοι ἦτο ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, συνφκειώθη ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως, ὥστε αἱ παρατηρηθεῖσαι ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ῥήσεις τοῦ Κλεάνθους καὶ τοῦ Μενάνδρου εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται. Ἐὰ Εὐαγγέλια (τούλάχιστον ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ νῦν ὄλαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι), αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, ἡ Ἀποκάλυψις, πάντα τὰ ἔργα τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, πάντες οἱ κανόνες οὓς ἔθεντο αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐδιδάχθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων ὄλαι σχεδὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀποικίαι ἐλληνικαί. Βραδύτερον, μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἡ Ῥώμη κατέστη τῶντι ἡ μητρόπολις τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους, τοὺς κρίσιμους τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ χρόνους, ὁ πρῶτος αὐτοῦ κήρυξ, λειτουργὸς, διδάσκαλος καὶ νομοθέτης ὑπῆρξεν ὁ ἐλληνισμός.

Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, δι' οὗ ἐμελλε νὰ ἀναμορφωθῆ θρησκευτικῶς, ἠθικῶς καὶ κοινωνικῶς ὁ κόσμος, ἐπιστεύθη κατὰ πρῶτον εἰς Παλαιστίνην καὶ τὴν παρακειμένην Συρίαν, ὅπου καὶ ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον. Εἰς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Βερροίας, τῆς Ἀντιοχείας ἰδρύθησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐπιφανεῖς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Συγχρόνως σχεδὸν ἠκμασαν καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑπτὰ

ἐκκλησίαι τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπηθανάτισεν ἡ Ἀποκάλυψις. Αἱ ἑπτὰ αὗται ἐκκλησίαι ἦσαν ἢ ἐν Ἐφέσῳ, ἢ ἐν Σμύρνῃ, ἢ ἐν Περγᾶμῳ, ἢ ἐν Θυατείροις, ἢ ἐν Σάρδεσιν, ἢ ἐν Φιλαδέλφειᾳ καὶ ἡ Λαοδικέων ἐκκλησία. Καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸ νέον θρησκειομα ἤρχισε νὰ διαδίδετχι ἀφ' ἑνὸς εἰς Κύπρον, εἰς Κρήτην, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καθ' ἃ δὲ πρὸ μικροῦ εἶπομεν, οὐδεὶς ἐπὶ τούτῳ ἐνήργησε μετὰ πλείονος συνέσεως, δραστηριότητος καὶ ἐθειλοθυσίας ἢ ὁ ὄντως θεόπνευστος Παῦλος. Κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόστολοι δὲν ἐκήρυττον τὸν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, εἰμὴ εἰς μόνους τοὺς Ἰουδαίους· οἱ δὲ μὴ Ἰουδαῖοι, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας, ὤφειλον προηγουμένως νὰ πρεσβεύσωσι τὸ μωσαϊκὸν θρησκειομα. Τὸ πνεῦμα τοῦ νέου κηρύγματος ἦτο ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ τοσοῦτον ἀποκλειστικόν, ὥστε ὅτε ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Καισαρείᾳ ἄλλοφύλου χριστιανοῦ Κορνηλίου καὶ συνέφαγε μετ' αὐτοῦ, παρὰ τὰ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ καὶ ἐν τῷ Λευϊτικῷ διατεταγμένα, οἱ Ἰουδαῖοι Χριστιανοὶ ἤλεγξαν τὸν Πέτρον διὰ τοῦτο, ἀξιοῦντες «ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθε καὶ συνέφαγεν αὐτοῖς.» Ὁ δὲ μόλις ἠδυνήθη ν' ἀπολογηθῆ λέγων, ὅτι ἔπραξε τοῦτο ὑπέικων εἰς φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ ἐπανειλημμένως εἰποῦσαν πρὸς αὐτὸν «Ἄ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μοὶ κοίνου.» Οὕτω λοιπὸν δέσμιον ἐντὸς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἤθελον νὰ ἐγκλείσωσιν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν χριστιανισμόν. Ἄλλ' ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Παῦλος συγκατελέγη μετὰ τῶν ἀποστόλων καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος. «Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.» καὶ ἐκήρυξεν ὁ Παῦλος· «οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἐνὶ δούλῳ, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.» ὁ χριστιανισμὸς διέσπασε τοὺς φραγμοὺς ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ περιορίσῃ αὐτὸν ὁ ἰουδαϊσμός, καὶ ἔλαβε χαρακτῆρα ὄντως οἰκουμενικόν, ὁ δὲ νέος ἀπόστολος ἀπέβη, ὡς καὶ ὠνομάσθη δικαίως, διδάσκαλος ἐθνῶν, ὅπερ ἐστὶ διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς μὴ Ἰουδαίους, εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς οἰκουμένης. Γεγονὸς μέγα! Τὸ νέον κήρυγμα ἐστήριζετο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς εὐγενεστάτους πόθους καὶ τὰς ἠθικάς, μέχρι δὲ τινος καὶ τὰς ὑλικὰς χρείας· ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ἐνῶ τὸ ἰουδαϊκὸν θρησκειομα διὰ

πολλοὺς λόγους ἀπεκρούετο ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἦτο τοσοῦτον προσηλωμένον εἰς τὰ ἥθη καὶ εἰς τοὺς τύπους τοῦ ἰδιόζοντος αὐτοῦ βίου, ὥστε ἀπέφευγε πᾶσαν πρὸς τοὺς ξένους οἰκειότητα ὡς μισοματικὴν· οἱ δὲ ξένοι ἀνταπέδιδον εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὰ ἴσα, μισοῦντες αὐτοὺς καὶ ἀπεχθανόμενοι· ἐνταῦθεν σφόδρα εὐάριθμοι ὑπῆρξαν οἱ διὰ τῆς περιτομῆς γενόμενοι πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς προσήλυτοι. Ἄν λοιπὸν ὑπερίσχυεν ἡ κατὰ πρῶτον τεθεῖσα ἀρχή, ὅτι διὰ νὰ γίνητις χριστιανὸς ἔπρεπε νὰ ἦναι ἢ νὰ γίνητις Ἰουδαῖος, ὁ χριστιανισμὸς ἤθελεν ἀπαντήσῃ περὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἀνυπέβλητα προσκόμματ᾽. Καὶ ἀπόδειξις τούτου πρόχειρος, ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία, πρὸ αἰῶνων ὑπάρχουσα καὶ ὁμολογουμένως ἀνωτέρα οὐσα παντὸς ἄλλου πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματος, οὐδέποτε ὅμως προσωκειώθη τὴν συνειδήσιν τῆς ἄλλης ἀνθρωπότητος. Ναὶ μὲν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη παρέμεινεν ἡ βᾶσις τοῦ νέου θρησκευύματος, ἡ δὲ γνῶσις αὐτῆς ἀπέβη ἀπαραίτητος πρὸς τὴν τῶν νέων Γραφῶν κατάληψιν· ἀλλ' ἡ μελέτη αὐτῆ ἀπηλλάγη ἤδη τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων διατυπώσεων καὶ ὑποχρεώσεων, ἔνεκα τῶν ὁποίων τὸ μωσαϊκὸν δόγμα περιεστᾶλη ἀείποτε ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς.

Πρὶν λαλήσῃ ἐν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὁ Παῦλος ὠνομαζέτο Σαῦλος· ἀλλὰ, διὰ τὴν ἐλληνικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν καὶ τὴν στενοτέραν σχέσιν ἣν προέκειτο νὰ λάβῃ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, κάλλιστα γινώσκων ὅτι τὸ ἑβραϊκὸν ἐκεῖνο ὄνομα τὸ ὁποῖον συνέπιπτεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν νὰ σημαίνῃ τὸν ἄβρὸν, τὸν μαλθακὸν, κακῶς ἤθελεν ἠχῆσαι εἰς τὰ ὦτα τῶν πολυπληθεστέρων ἀκροατῶν αὐτοῦ, ὁ νέος ἀπόστολος μετωνόμασεν ἑαυτὸν Παῦλον, καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα ποικίλως καὶ μακρὰς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Συρίαν, τὴν Ἀραβίαν, τὴν Κύπρον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπιτελῶν ἀπανταχοῦ τὴν ἄνωθεν αὐτῷ δοθεῖσαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίως τότε ἰδρύσας τὰς γαλατικὰς ἐκκλησίας. Τελευταῖον περὶ τὸ 53 ἢ 54 ἔτος διέβη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐπεσκέφθη ἐνταῦθα Φιλίππου καὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέρροϊαν. Εἰς ὅλας τὰς πόλεις ταύτας ἐπορεύετο τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων, ἀναγγέλλων αὐτοῖς τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πολλοὶ μὲν πειθόμενοι ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξαιρέτως δὲ Ἕλληνες οὐκ ὀλίγοι, μάλιστα γυναικες ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων, ἀλλ' οἱ πολλοὶ Ἰουδαῖοι, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, κατήγγειλαν αὐτὸν εἰς τοὺς ἄρχοντας ὡς πράττοντα ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος καὶ

βασιλέα ἕτερον εἶναι λέγοντα, Ἰησοῦν. Ἰδίως εἰς Φιλίππους ὁ Παῦλος ἐδάρη δημοσίᾳ, ἀδίκαστος, καὶ τοι Ῥωμαῖος πολίτης ὑπάρχων, καὶ εἰς φυλακὴν ἐβλήθη, ἀφ' ἧς ἐξῆλθε διὰ θαύματος. Ὁμοίως δὲ καταδιωχθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Βερροίᾳ, ἦλθε τότε ἐνταῦθα, εἰς Ἀθήνας. Ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος «παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὔσαν τὴν πόλιν. Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ, τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καὶ τινες ἔλεγον, τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεύς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο. Ἐπιλαθόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον λέγοντες, δυνάμεθα γινῶναι, τίς ἢ καινὴ αὕτη ἢ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδασχῆ; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γινῶναι, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρου, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. Σταθείς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἄρειου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι· κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γάρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σ.βάσματα ὑμῶν, εὖρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, ἀγνώστῳ θεῷ. Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσθεόμενός τις, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν· ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἔρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὔροισιν, καὶ τοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν, «Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.» Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσοῦ ἢ ἀργύρου ἢ λίθου, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῶν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν· διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ἣ μὲλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ἀκούσαντες δὲ ἀνά-

στασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον· οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐταῖς.»

Εἰς Ἀθήνας δὲν διέτριψεν, ὡς φαίνεται, πολὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἔτι καὶ ἐντεῦθεν λέγεται παρὰ τινων γραφῆς τὰς δύο αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς. Ἄλλοι ὅμως ἀξιούσιν ὅτι αὐταὶ ἐγράφησαν ἐκ Κορίνθου ἢ καὶ ἐξ Ἐφέσου. Ὅπως δὲ ποτε ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον καὶ κατέλυσεν ἐκεῖ παρὰ τινι Ἰουδαίῳ, ὅστις ὀνομαζόμενος Ἀκύλας, εἶχεν ἔλθει προσφάτως ἐξ Ἰταλίας, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος εἶχεν ἐξώσει ἤδη ἐκ τῆς Ῥώμης ὅλους τοὺς Ἰουδαίους. Εἰς Κόρινθον, καθὼς καὶ προηγουμένως εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, διελέγετο ὁ Παῦλος ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον. Ἀντιτασσομένων δὲ τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, ὁ Παῦλος ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτούς· τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι· καὶ ἐπάτη ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἰουδαῖοι ἠμοθυμαδὸν ἐνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ βῆμα Γαλλίωνος τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν. Ἐνῶ δὲ ὁ Παῦλος ἠτοιμάζετο νὰ ἀπολογηθῆ, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· «εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥαδιούργημα πονηρὸν, ὡς Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ δογμάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.» Τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὑποῖον διέσωσαν εἰς ἡμᾶς αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων, μαρτυρεῖ πόσον ἐν γενεῇ οἱ Ῥωμαῖοι ἄρχοντες ἐπλανήθησαν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπέλαβον αὐτὸν ὡς ἀπλῆν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἀίρεσιν, διακρινομένην ἀπὸ τούτου διὰ δογματικῶν τινων μόνων λεπτολογιῶν· καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ νέον δόγμα, ἢ μᾶλλον περιφρονοῦντες αὐτὸ, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ κατανοήσωσι τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας προεκήρυττε καὶ διέδιδεν ἀπανταχοῦ γῆς, ἐνῶ οἱ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ὀπαδοί, διὰ τὸ ἀποκλειστικὸν αὐτῶν πνεῦμα, παρέμενον ἀκοινωνῆτοι εἰς τὰς διαφόρους χώρας ὅπου διεσπαρμένοι διέτριβον.

Μετὰ δεκαοκτῶ μηνῶν διαμονὴν εἰς Κόρινθον, ὁ ἀπόστολος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν ἀφοῦ πολλοὺς ἐποίησε προσηλύτους ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἐξηκολούθησε δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκεῖ Ἰουδαῖός τις χριστιανός,

Ἀπολλῶς ὀνόματι, τὸ γένος Ἀλεξανδρεὺς, ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τὰς γραφὰς ἐμπειρότατος. Ἄλλ' οὐδ' ὁ ἀπόστολος ἐλησμόνησε τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας· μετὰ τινὰ χρόνον ἦλθεν αὐθις εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἑλλάδα. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἔπεμψε πρὸς Κορινθίους τὸν Ἕλληνα Τιμόθεον, μαθητὴν αὐτοῦ φίλτατον, καὶ δύο ἐπιστολάς· ἓνα καταπαύσῃ τὰς διενέξεις αἰτίνας ἐτάρακτον τὴν νεοσύστατον ἐκείνην ἐκκλησίαν καὶ διδάξῃ αὐτοὺς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. «Ἐδηλώθη μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ἔγραψεν, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσί. Λέγω δὲ τοῦτο ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηρᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;» Ἐλέγχει δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα διὰ τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν κακοήθειαν καὶ προτρέπει νὰ χωρίσωσιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν τοὺς περιπίπτοντας εἰς τοιαῦτα ἁμαρτήματα· καὶ παρακινεῖ, ὡς ἴσως ἔχουσι διαφορὰς πρὸς ἀλλήλους, νὰ μὴ ἐνάγωσι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἀπίστων. Ἐπὶ πᾶσιν ἀποκρίνεται εἰς διάφορα πρὸς αὐτὸν γενομένα ζητήματα περὶ τῶν καθηκόντων τῶν χριστιανῶν. Οὐδὲν ἤττον δὲ ἀξιωμακόμενα εἶναι ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν δύο ἐκείνων πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, μετὰ δικαίας τῆ ἀληθείας ὑπερηφανείας, λέγει περὶ τῶν ἀγῶνων καὶ κινδύνων οὓς ὑπὲρ πάντων ἄλλον ἠγωνίσθη, καὶ ἐκινδύνευσε πρὸς διάδοσιν τῆς ἀληθείας· «ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις, ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρίς ἐραβδίσθη, ἅπαξ ἐλιθάσθη, τρίς ἐναυάγησα, νυκθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα· ὕδοιπορίαις πολλάκις· κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις ληστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις· ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῇ καὶ δίψῃ, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψυχῇ καὶ γυμνότητι· χωρὶς τῶν παρεκτός, ἢ ἐπισύστασίς μου ἢ καθ' ἡμέραν, ἢ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἔτις ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; Ἐὶ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχῆσομαι.» Ὅποιον πῦρ ἐνεργείας, ὅποιος εὐγλωττίας χεῖμαρρος! Δὲν νομίζετε ὅτι ἀκούετε τὸν Δημοσθένην ἀγωνιζόμενον νὰ συναγείρῃ τὴν Ἑλλάδα κατὰ Φιλίππου; Διότι ἐπὶ τὸν Ἰουδαῖον ἐκείνον ἐπεφύσησα δύο πνεύματα· τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διδάξαν αὐτῷ ὅτι οἱ ἄνθρωπο

ὅλοι, ἴσοι ὄντες ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦνται καὶ κοινωνήσωσιν ἀμέσως τῶν δογμάτων τοῦ εὐαγγελίου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐλληνικόν, τὸ διδάξαν αὐτῷ πῶς ἔχει καὶ ἐρμηνεύσει, καὶ στηρίξει, καὶ διασώσει τὰ δόγματα ταῦτα.

Λιὰ τοιούτων ἀγώνων καὶ κινδύνων ἰδρύθησαν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι κατὰ τὰς ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐλληνικὰς χώρας. Περί τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους, ἔχομεν ὀλίγας ἀσφαλεῖς εἰδήσεις. Λέγεται ὅτι ἔτι πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος τὸ εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρις Ἰσπανίας, ἀλλ' ἄγνωστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἐπίστευσαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ νέον δόγμα. Ἐκ τεκμηρίων μόνον τινῶν συνάγεται, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ὁ χριστιανισμὸς ἐπέτυχε πολὺ πλείονας ὁπαδοὺς εἰς τὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ μεγάλην Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑστίαν τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὁ Λουκιανὸς λ. χ. εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αὐτοῦ ἢ ψευδόμαντιν, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ χριστιανῶν καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος, ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Τραϊανὸν, ἔλεγε τοὺς χριστιανούς πολυαριθμούς ὄντας οὐ μόνον ἐν τῷ Πόντῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, ἐνῷ, καθόσον ἠξεύρομεν, οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ πλήθους τῶν κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὁπαδῶν τοῦ νέου θρησκευματος. Καὶ ἄλλοθεν δὲ εἰκάζομεν ὅτι ὀλίγος ἦτο τούτων ὁ ἀριθμὸς μέχρις αὐτῆς τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Τῶντι, ἐπὶ τῶν θειῶν διωγμῶν, τῶν γενομένων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, τὸ μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου μνημονεῖ ἀναριθμητῶν χριστιανῶν λαθόντων τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἰς Καισάρειαν, εἰς Σμύρνην, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς νήσους Κρήτην καὶ Κύπρον, ὀλίγους δὲ ἀναφέρει τοὺς ἀνταλλάξαντας τὸ ζῆν ἀντὶ τῆς εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν ἐπιμονῆς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τεκμήρια ταῦτα παρέχουσιν ἡμῖν ἐνδειξίν τινα περὶ τοῦ πόσοι ἀρχὴ ἦσαν τότε οἱ χριστιανοὶ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Ὅθεν εἰς μάτην πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐπεχείρησαν καὶ προσδιόρισωσι τὴν ἀναλογίαν αὐτῶν πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρας περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατίσχυσε πολιτικῶς τὸ νέον θρησκεῦμα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ἄλλος

μὲν ἤξιωσεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀπετέλουν τὸ ἡμισυ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλος τὸ πέμπτον, ἄλλος τὸ δωδέκατον καὶ ἄλλος τὸ εἰκοστόν. Αὐτὴ ὅμως αὕτη ἡ διαφωνία ἐμφαίνει ὅποσον αὐθαίρετα εἶναι τὰ διδόμενα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν τοσοῦτον μᾶλλον αὐθαίρετα, ὅσον πρὸ πάντων δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸς οὐδ' αὐτὸς ὁ ὅλος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πληθυσμός.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι, διὰ τὴν ἀποφασίσην ὁ μέγας Κωνσταντῖνος νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἀναφανδὸν τὴν προστασίαν τοῦ νέου δόγματος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν, τοῦλάχιστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἦτο ἤδη μεγαλητέρα τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως· μεγαλητέρα, ἂν ὅχι ἀριθμητικῶς, τοῦλάχιστον ὅμως κοινωνικῶς καὶ ἠθικῶς. Τὴν δὲ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ταύτην ὑπεροχὴν ἐπήνεγκον ποικίλα αἴτια. Ἡ ἰσότης, ἡ ἐλευθερία, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, τὸ περὶ μελλούσης ζωῆς δόγμα, ἡ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, τῶν ἀσθενῶν, τῶν γηρῶν, τῶν ὀρφανῶν πρόνοια, ὑπὲρ ὧν καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ὑπῆρχον ἴδιον ταμεῖον καὶ ἴδιοι ἐπιμεληταί, οἱ καλούμενοι διάκονοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὅλοι αὐταὶ αἱ σωτήρια ἀρχαί, ἀρεταί, δοξασίαι, ἂν δὲν ἀνεμόρφωσαν ἠθικῶς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, συνετέλεσαν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι πολλῶν τὸ φρόνημα, νὰ κρατύνωσι πολλῶν τὰς ψυχὰς, νὰ ἐξευγενίσωσι πολλῶν τὸν βίον καὶ ἐν γένει εἰς τὸ νὰ διαχύσωσι θεαματουργὸν δύναμιν εἰς τὰς φλέβας τῆς νέας κοινωνίας· ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐμαραίνετο ὑπὸ ἀλόγου εἰδωλολατρείας, ἡ ἀγόνων φιλοσοφικῶν συζητήσεων, ἡ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως ἦν ἐπήγαγεν ἡ ἔλλειψις πάσης θεησεκείας.

Ἀλλὰ παρεκτὸς πάντων τούτων, ἐνίσχυσε παραδόξως τὴν νέαν κοινωνίαν ὁ πολιτικὸς ὄργανισμός ὃν πρῶτῶτατα ἔλαβον αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Ὁ ὄργανισμός οὗτος κατ' ἀρχὰς ἦτο δημοκρατικώτατος. Πᾶσα ἐκκλησία ἐξέλεγεν ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἄνδρας τινας, οἵτινες καλούμενοι πρεσβύτεροι, διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίᾳ τὰ κοινὰ αὐτῆς πράγματα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ πρὸ τοῦ τέλους ἔτι τῆς πρώτης ἐκατονταετηρίδος, καθ' ὅσον αἱ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν πολυαριθμότεραι, αἱ ὑποθέσεις ποικιλώτεραι, τὰ συμφέροντα μεγαλητέρα, τὰ πάθη σφοδρότερα, κατέστη ἀπαραίτητος ἰσχυροτέρα τις περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν ἀρχή, ὥστε οἱ προϊστάμενοι τοῦ συνεδρίου τῶν

πρεσβυτέρων ἐπίσκοποι, προσωκειώθησαν κατὰ μικρὸν ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν, ἐθεώρησαν τοὺς πρεσβυτέρους ὡς ἀπλοῦς συμβούλους καὶ ἀπετέλεσαν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, τὸν καλούμενον *κλήρον*, ὅστις ὡς τοιοῦτος διεκρίνετο ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἤτοι τῶν *λαϊκῶν*. Ἐκτὸς δὲ τῶν κυρίων αὐτῶν ἱερατικῶν καθηκόντων, οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἔκτοτε τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπεφάσιζον πρὸς τούτοις περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν ὅσας οἱ χριστιανοὶ δὲν ἤθελον νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὸ βῆμα δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου, ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρας ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας νέος πρόεδρος, λαμβανόμενος ἐκ τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οὕτω λοιπὸν πᾶσα ἐκκλησία ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ πολιτείαν ἐντὸς τῶν κυριωτάτων πόλεων τοῦ κράτους.

Ἐπειτα περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, πᾶσι ἐκεῖναι αἱ ἐκκλησῖαι ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδεθῶσι μετ' ἀλλήλων δι' ἐπαρχιακῶν *συνόδων*. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς, ἐν ἑαρι καὶ ἐν μετοπῶρῳ, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ἐλάμβανον τὴν γνώμην διακεκριμένων τινῶν ἱερέων καὶ ἐξέδιδον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πιστῶν, ἀποφάσεις, τοὺς λεγομένους *κανόνας*, δι' ὧν ἐρρυθμίζοντο τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς πίστεως καὶ τῆς πειθαρχίας. Κατ' ὀλίγον αἱ τοπικαὶ αὐταὶ σύνοδοι ἤλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ἀνακοινοῦσαι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις, ὥστε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία κατήντησε νὰ λάβῃ τὸ σχῆμα μεγάλης αὐτοτελοῦς ὁμοσπονδίας πολιτειῶν, ἔχουσῶν ἰδίαν περιουσίαν, νομοθεσίαν καὶ ἐνέργειαν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὄργανισμός οὗτος· ἀλλ' οἱ μὲν ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως, πάλιν δὲ ἐκ τῶν μητροπόλεων τινὲς ἔλαβον προέχουσάν τινα ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς τάξιν διὰ τὸ μεγαλύτερον πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς χριστιανῶν, διὰ τὸν μείζονα ἀριθμὸν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἀγίων ὅσους ἀνέδειξαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐταῖς ἀκριφνεστέραν διατήρησιν τῆς πίστεως. Αἱ προέχουσαι ἐκεῖναι τῶν μητροπόλεων ὠνομάσθησαν *ἀποστολικαὶ ἐκκλησῖαι*· ἦσαν δὲ τοιαῦται ἀποστολικαὶ ἐκκλησῖαι ἐν μὲν τῇ δύσει ἡ Ῥώμη, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἐφεσος καὶ ἡ Κόρινθος. Ἐπὶ τέλους, πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησῖαι διετέλουν ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς ἀμοιβαίαν ἀλληλογραφίαν, ὥστε κοινὸς τις δεσμὸς συνῆπτεν αὐτὰς ἀπὸ Βρεταννίας μέχρι Περσίας.

Ὁ πολιτικὸς οὗτος ὄργανισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατον ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ ὄργανισμὸς οὗτος προέκυψεν ἐν τῇ ἀνατολῇ· καὶ ἐνῶ οἱ θρησκευτικοὶ τύποι τοῦ νέου δόγματος ἐλήφθησαν κατὰ μὲγα μέρος ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ θρησκευήματος, οἱ πολιτικοὶ αὐτοῦ τύποι προέκυψαν προδήλως ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου. Ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξάγεται, εἰμὴ ἢ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δῆμων ἐκκλησία· τὸ δὲ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, ἢ βουλή· οἱ δ' ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὡσαύτως ἐλήφθη ἀττικοῦ πολιτεύματος, ἦσαν οἱ ἄρχοντες τῶν νέων τούτων δῆμων· αἱ δ' ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι, αὐτὰ τὰ πάλαι ποτὲ κατὰ ἔθνη συνέδρια. Ἄπαντες οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι θεσμοὶ ἐσώζοντο εἰσέτι ἐν τῷ ἐθνικῷ τῶν Ἑλλήνων βίῳ. Αἱ πόλεις εἶχον εἰσέτι τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὰς βουλὰς καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν· εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Παυσανίου τοῦ περιηγητοῦ, ἦτοι ἐν τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ὑφίσταντο εἰσέτι ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ τὰ κατὰ ἔθνη συνέδρια, τὸ ἀχαικόν, τὸ ἀμφικτυονικόν, τὸ βοιωτικόν· ὡσαύτως καὶ ἐν Ἀσίᾳ συνήρχοντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων τὸ κοινὸν Ἰλιέων, τὸ κοινὸν Ἀσίας, τὸ κοινὸν Βιθυνίας. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι εἶχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολὺ πλείονα ζωὴν ἢ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι· καὶ ὅ,τι μάλιστα ἀποδεικνύει ὁπόσον ἢ τύχη τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξηρητήθη ἐκ τῆς τύχης τοῦ ἐθνικοῦ, εἶναι τοῦτο ὅτι ἐκεῖ ὅπου οἱ ἐθνικοὶ θεσμοὶ διετέλουν ἔτι ἀκμάζοντες, ὅ ἐστιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκεῖ ἤκμασαν καὶ οἱ χριστιανικοί· ἐκεῖ δὲ ὅπου εἶχον ἤδη μαρνανθῆ, ὅ ἐστιν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, ἐκεῖ καὶ οἱ χριστιανικοὶ βραδέως ἐπρόκοψαν. Ὅπως δ' ἦποτε, καθὼς εἶδομεν ἤδη καὶ θέλομεν κάλλιον ἰδεῖ προϊόντος τοῦ λόγου, ὁ μὲν πρῶτος τοῦ χριστιανισμοῦ ἑλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δημοκρατικὸς, διὰ τοῦ χρόνου δὲ περιεβλήθη ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα, μάλιστα ἀφ' ἧς ἰδρύθη ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὴ μοναρχία. Ἄλλ' ὅσον δ' ἦποτε καὶ ἂν ἠγλοιώθη ἐπὶ τὸ ἀριστοκρατικώτερον ἢ διοικήσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐδέποτε οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον καθ' ὅλοκληρίαν ἀπέβαλε τὰς δημοκρατικὰς αὐτῆς ρίζας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐμβλήματα, ὑπὸ τῶν ὁποίων δορυφορούμενον ἴσχυσε καὶ ἐπεκράτησε τὸ νέον θρησκεῦμα ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ δι' ὧν συνηρολογήθη οὕτω καὶ συνεδέθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ δύσει γενόμενα! Ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ

ἡ ἐκκλησία τῆς ἀρχαίας ἀπέβαλεν οὐ μόνον τὸν δημοκρατικὸν ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριστοκρατικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπόλυτον, εἰς τὴν μοναρχικὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου, τὰ σχηματισθέντα ἐν τῇ Δύσει νέα ἔθνη ἐμόρφωσαν κατὰ μικρὸν νέα γλωσσῶν ἰδιώματα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον διάφορα τῆς λατινικῆς εἰς ἣν τὸ πρῶτον διεδόθη αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἥτις δὲν ἔπαυσεν οὐσα ἢ ἱερά καὶ ἐπίσημος τοῦ θρησκευματος γλώσσα. Ἐντεῦθεν καὶ λόγῳ τῆς γλώσσης καὶ λόγῳ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ, ὁ ἐν τῇ Δύσει χριστιανισμὸς κατήντησεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας γράμμα νεκρὸν διὰ τὸ μέγα τοῦ λαοῦ πλῆθος. ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διετέλεσεν ἀείποτε συνωκειωμένος μὲ τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ ἀπετέλεσεν ἐν τῶν ζωτικωτάτων, πολλὰκις δὲ τὸ ζωτικώτατον τῶν συστατικῶν αὐτοῦ, ἰδίως παρὰ τοῖς Ἕλλησιν.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ διαμόρφωσιν, ἰδίως εἰς τὰς χώρας τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς τὰς χώρας δηλαδὴ ὅπου τὸ μυστήριον τῆς μετεμψυχώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νέον βίον ἐτελεῖτο ζωτικώτερον. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἰδίως ὁ πολιτικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ὀργανισμὸς ἐπήνεγκε κατὰ μικρὸν τὸ παράδοξον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι κατὰ πᾶσιν σχεδὸν πόλιν ὑφίσταντο ἤδη διπλαῖ ἐκκλησίαι, διπλαῖ βουλαὶ, διπλαῖ ἀρχαί, αἱ μὲν τῶν ἀπίστων, αἱ δὲ τῶν χριστιανῶν. Κατ' ἀρχὰς αἱ ἐθνικαὶ ἐκκλησίαι ἦσαν ἰσχυρότεραι, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τοῖ ἀπολαμβάνουσαι τὴν ποικίλην τῆς Ῥωμαϊκῆς μοναρχίας προστασίαν, ἐπὶ μᾶλλον ἐχάλαροῦντο καὶ ἐμαραίνοντο, αἱ δὲ χριστιανικαὶ τᾶνάπαλιν, καὶ τοῖ ἐπὶ μόνων τῶν ἰδίων αὐτῶν πόρων καὶ δυνάμεων ἐρειδόμεναι, ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ ἐκρατύνοντο. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οὐδεμία ὑλικὴ δύναμις ἰσχύει νὰ ἀναπληρώσῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐπίδοσιν παντὸς κοινωνικοῦ σώματος ἠθικῶν προσόντων, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας τὰ ἠθικὰ προσόντα κατασκευάζουσιν ἐπὶ τέλος τὴν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ὑλικὴν δύναμιν. Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας, ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ κοινωνία ἔσωζεν ὡς εἶδομεν τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος καὶ ἰσχύος καὶ ὁμως ἦτο ἀσθενὴς διότι, ἀπεστερημένη ἀποχρῶντος ἠθικοῦ ἐρείσματος, ἐπλανᾶτο ἀσκόπως ἐν τῷ βίῳ καὶ δὲν εὗρισκε παραμυθίαν τινὰ εἰμὴ ἐν ταῖς ὑλικάς ἀπολαύσεσιν. Οἱ δεσμοὶ

αὐτῆς εἶχον παραλύσει, ἢ δὲ ἀπόλυτος τῆς Ῥώμης μοναρχία, ἢ φυσικῆ αὐτῆς προστάτις, οὔτε τὰς ἀδιαλείπτους στάσεις ἠδύνατο ὀριστικῶς νὰ καταπαύσῃ, οὔτε νὰ ἀναγκαιώσῃ τὰς ξενικὰς ἐπιδρομὰς. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ταύτης ἀναρχίας, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ὡς ὁἴσκει τινὲς ἐρήμου ἀγχιμηρᾶς, παρίστων θέαμα παντάπασιν ἀλλοτῶν. Ἐνῶ κύκλῳ αὐτῶν οἱ νόμοι παρέλθουν, ἐνῶ πολυάριθμοι αὐτοχειροτόνητοι αὐτοκράτορες διεπολέμουν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἀναρίθμητα βαρβάρων στίφη κατεπάτουν καὶ κατεπυρπόλουν πόλεις καὶ γῶρας, ὁ χριστιανὸς ἤξευρε τίς ἦτο ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ καὶ τίς ὁ νόμος αὐτοῦ. Αὐτὸς μόνος εἶχεν ἡγεμόνας καὶ λειτουργοὺς ἀμετακινήτους· αὐτὸς μόνος ἠσθάνετο ἐαυτὸν προστατευόμενον, συνεχόμενον, χειραγωγούμενον· αὐτὸς μόνος ἐν τῷ γενικῷ ἐκείνῳ κατακλυσμῷ δὲν ἐνόμιζεν ὅτι βλέπει τὸν οὐρανὸν καταπίπτοντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ τὴν γῆν σχιζομένην ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καθ' ἐκάστην πόλιν ὑπῆρχεν ἄνθρωπός τις σεβαστὸς τοῦ ὁποίου τὸ κράτος ἦτο ἀναμφισβήτητον παρὰ τῆ μᾶλλον ἐνεργῶ, τῆ μᾶλλον ζωτικῇ μερίδι τῆς κοινωνίας· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἦτο οὔτε τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ βίου ὁ ἄρχων, οὔτε τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἐπίτροπος· ἦτο ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀντιπρόσωπος. Κατὰ πᾶσαν τὴν γῶραν ὑπῆρχε κοινόν τι αἶσθημα δι' οὗ συνεδέοντο οἱ δραστηριώτεροι καὶ χρηστότεροι κάτοικοι τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως· ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο δὲν ἦτο οὔτε ἡ μαρνανθεῖσα ἀρχαία φιλοπατρία, οὔτε ἡ οὐδὲν ἦττον ἐκλιπούσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀφοσίωσις· τὸ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἡ πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ἀρετὰς, τὰς ἐπαγγελίας τοῦ νέου δόγματος πίστις. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ῥητορικὴ, αἱ πρὸ καιροῦ ἀποβαλοῦσαι τὸ πάλαι ἀξίωμα καὶ κράτος, ἀνερχίνοντο νῦν αὖθις ζωηφόροι καὶ λαμπραὶ ἐπὶ ἀμβώνων οἵτινες διεδέχθησαν μὲν τὸ βῆμα τῆς ἀγορᾶς, ἀνῆρπασαν δὲ τὰ ἀκρατήρια τῶν σοφιστικῶν θρόνων. Δύς ἐνὶ λόγῳ κοινωνίαι, ἡ μὲν νεάζουσα ἡ δὲ θνήσκουσα, συνυπῆρχον καὶ συνυφίσταντο ἐκ παραλλήλου· ἦτο δυνατόν ἀρά γε νὰ διαβιώσωσιν ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ; Οἱ Ῥωμαῖοι ἔδειξαν κατ' ἀρχάς, ὡς εἶδομεν, ἀδιαφορίαν τινὰ πρὸς τὸ νέον δόγμα· ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν πάλιν κατέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀναπόδραστος. Καὶ τῶνόντι ἡ πάλιν αὕτη ἤρξατο πρωϊμώτατα.

Πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὃ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Νέρων, ἐπεδείξατο καὶ πρὸς τοὺς χριστιανούς τὴν ἀγριότητα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς

ὀλεθρίας ἐκείνης βασιλείας ἐν ἔτει 64 μ. Χ. πυρκαϊὰ μεγάλη, ἐπὶ ἑξ ἡμέρας καὶ νύκτας ἑπτὰ διαρκέσασα, ἀπετέφρωσε τὸ πλεῖστον τῆς Ῥώμης μέρος, ὃ δὲ δῆμος τῆς πόλεως ταύτης ὑπόπτεισεν ὅτι παρὰ-
 τὸς τῆς πυρκαϊᾶς ἐγένετο ὁ Νέρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δυνηθῆ οὕτω
 ν' ἀνοικοδομήσῃ λαμπροτέραν τὴν πρωτεύουσαν τῆς οἰκουμένης, ὃ αὐ-
 τοκράτωρ θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸ κατ' αὐτοῦ ἐξεγεσθὲν ἔνεκα τῆς ὑπο-
 νοίας ταύτης μῖσος, κατηγορήσῃ τοὺς χριστιανούς ὡς διαπράξαντας
 τὴν συμφορὰν ἐκείνην. Καὶ ἀποδείξει μὲν δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' οὐδὲν ἤτ-
 τον οἱ χριστιανοὶ κατεδικάσθησαν διὰ τῆς κοινῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γέ-
 νους ἀποστροφῆς, ὡς λέγει ὁ ῥωμαῖος ἱστορικός Τάκιτος. Ἐπὶ τούτου δὲ
 τοῦ διωγμοῦ βεβαιοῦται ὅτι ὑπέστησαν τὸν τοῦ μαρτυρίου θάνατον ἐν
 Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, τῷ 66 ἔτει. Δεύτερος
 διωγμὸς ἐγένετο ἐπὶ Δομιτιανοῦ, 81—96, αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις, ὡς εἶδο-
 μεν, διέταξε τὴν ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξορίαν τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων οὐδ'
 ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ Ἐπίκτητος τοῦλάχιστον ἀνάξιος νὰ περιληφθῆ ἐν τῇ
 τῶν χριστιανῶν προγραφῇ. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἐξωρίσθησαν ἤδη, λόγῳ
 ἀθεΐας, καὶ οὐκ ὀλίγοι εὗρον ἄσυλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τότε δὲ καὶ ὁ
 εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Κυρίου μαθητῆς, κατεκλεί-
 σθη εἰς Πάτμον ὅπου ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψιν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ ἐκκλησία ἔλαβεν αὐτὴς ἀνα-
 ψυχὴν τινα καὶ ἐξηκολούθησεν ἀκωλύτως μέχρι τινὸς διαδομένη,
 ὀργανομένη, κρατυνομένη. Ἄλλ' ἐπὶ Δεκίου τοῦ βασιλεύσαντος, ὡς
 εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ 249 μέχρι τοῦ 251, καὶ τοῦ οὐδὲν ἤττον εἰς ἡμᾶς
 γνωστοῦ Αὐρηλιανοῦ, τοῦ νικητοῦ τῆς Ζηνοβίας, ὅστις ἤρξεν ἀπὸ τοῦ
 270 μέχρι τοῦ 275, ἡ ἐκκλησία ὑπέστη νέας δοκιμασίας. Καὶ ἔπειτα
 μὴ νομίσωμεν ὅτι ἀπὸ Δομιτιανοῦ μέχρι Δεκίου, ἦτοι ἐπὶ 150 ἔτη, οἱ
 Χριστιανοὶ ἀπῆλθον βαθυτάτην εἰρήνην. Ἐνῶ οἱ αὐτοκράτορες ἐδεί-
 κνυτο ἐπιεικεῖς πρὸς αὐτούς, πολλάκις οὗτοι ἐπάσχον τὰ πάνδεινα
 ἀπὸ τινων κατ' ἐπαρχίας ἀρχόντων οἵτινες ἐπεχείρουν οἰκοθῆν τὴν
 ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν μὴ καταργηθέντων ἀρχαίων κατὰ τῆς ἐκκλησίας
 ἐπιταγμάτων. Τελευταῖον ἐπῆλθεν ὁ φοβερώτερος καὶ βιαιότερος ἀπάν-
 των τῶν διωγμῶν, ὅστις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ,
 τοῦ ἀναγορευθέντος ἐν ἔτει 284. Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὁ ἀριθμὸς
 τῶν χριστιανῶν, εἰ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ὀρισθῆ ἀκριβῶς, εἶχεν ὅμως,
 ὡς φαίνεται, αὐξήσει πολὺ. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ νέου δόγματος οἵτινες εἶχον
 ἤδη παρειαδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνά-

κτορα τῶν βασιλέων, δὲν ἤρκοῦντο νὰ ἀπαιτῶσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἐξ ὑπερβολῆς ζήλου προανήγγελλον εἰς τοὺς ἑτεροδόξους τὴν προσεχῆ τῶν εἰδώλων καταστροφὴν, τὰ ὑποῖα καὶ παρόντων ἐκείνων πολυειδῶς περιεφρόνουν καὶ ἐξηυτέλιζον. Τοῦτο διηρέθισε φυσικῶ τῷ λόγῳ τοὺς εἰδωλολάτραις οἵτινες ἤλπισαν αὐθις νὰ πνίξωσιν ἐν τῷ αἵματι τὴν ὁσημέραι προαγομένην καὶ ἀκμάζουσαν πίστιν καὶ ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ καταπέισωσιν εἰς τοῦτο τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Διοκλητιανὸς ἀπετροπιάζετο τὴν τοιαύτην βιαιοπραγίαν· ἀλλ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ, ὁ δεισιδαίμων καὶ αἰμοβόρος Γαλέριος, κατάρθωσεν ἐπὶ τέλος νὰ μεταβάλῃ τὸ φρόνημα τοῦ γηραιοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ καταφέρῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ προγράψῃ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα. Τῆ 23 ἰανουαρίου τοῦ 303 ἔτους ὑπεγράφη λοιπὸν ἐν Νικομηθεΐα τὸ πρῶτον τοῦ διωγμοῦ τούτου θέσπισμα, διὰ τοῦ ὑποίου ὁ ἐνδοιάζων ἐπὶ αὐτοκράτωρ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ παραγγείλῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν ἀφαίρεσιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων. Ἄλλ' ἐὰν τῶνόντι ἤλπισεν ὅτι ἐπιτρέψας ἅπαξ εἰς τὸν χεῖμαρρον τῶν παθῶν νὰ ἐκχειλίσῃ, θέλει δυνηθῆ ἔπειτα νὰ χειραγωγῆσῃ καὶ εὐθετήσῃ τὸν χεῖμαρρον τοῦτον, ἐπλανήθη. Τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐμελλε ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ διατάγματος, ὁ Διοκλητιανὸς θεωρῶν μετὰ τοῦ Γαλερίου, ἀπὸ ἐνὸς τῶν παρθύρων τῶν ἐν Νικομηθεΐα βασιλείων, τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἧς ἐφαίνετο ἡ στέγη, συνεζήτηε πρὸς αὐτὸν ἐὰν αὕτη ἔπρεπε νὰ καταστραφῆ διὰ τοῦ πελέκεως ἢ διὰ τοῦ πυρός. Ὁ Διοκλητιανὸς δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τοῦτο τὴν πυρκαϊάν, φοβούμενος μήπως μεταδοθῆ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀποθῆ γενικὴ εἰκὼν αὕτη ἀκριβοῦς τοῦ ποῦ ἐμελλε νὰ καταντήσῃ ὁ τελευταῖος οὗτος κατὰ τῆς πίστεως διωγμὸς! Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἐν τῷ στρατῷ καὶ καθ' ἐκάστην τοῦ βασιλείου πόλιν. Ὅθεν ἅμα ἐκδοθέντος τοῦ διατάγματος, γενικὴ ἐπεκράτησεν ἀναρχία· οἱ ἄριστοι ἐκείνοι τῶν πολιτῶν βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας, ἠναγκάζοντο νὰ κρυβῶσι καὶ τότε ὁ ὄχλος τῶν εἰδωλολατρῶν ἐπιπεσὼν εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ τὰ κτήματα, ἤρχισε λεηλατῶν, κλέπτων καὶ συλλαμβάνων ὡς χριστιανούς πάντας ὅσοι ἤθελον νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν. Ἐν αὐτῇ τῇ Νικομηθεΐα ἐξεργάγησαν δύο ἢ τρεῖς πυρκαϊαί, τὰς ὑποίας ὁ μὲν Γαλέριος ἀπέδιδεν εἰς τοὺς χριστιανούς, οἱ δὲ χριστιανοὶ εἰς τὸν Γαλέριον. Καὶ ἐν τούτοις ἦτο πρόδηλον ὅτι τὸ πρῶτον ἐκεῖνο διάταγμα δὲν ἴσχυε νὰ

καταπαύσῃ τὴν ἐπεληθούσαν καθ' ἅπαν τὸ κράτος ταραχὴν. Οἱ χριστιανοὶ, ἐνόσω δὲν ἐζώντοῦντο ἀλλ' ἀπλῶς ἀπεστεροῦντο τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιοματίων καὶ διεκωλύοντο περὶ τὴν πάνδημον τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ἀπέβαινον, δι' αὐτὸ τοῦτο, ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδουνοι τῆς ἐπικρατούσης πολιτείας ἐχθροί. Ἡ λοιπὸν ἔπρεπε ν' ἀνακληθῶσι τὰ διαταχθέντα, ἢ νὰ ἐπιβληθῶσι ποιναὶ ἔτι βαρύτεραι. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπέκλινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ Γαλέριος· τρία δὲ ἀλλεπάλληλα θεσπίσμενα ἐπέτειναν ἄλληλοδιαδόχως τὰς τιμωρίας δι' ὧν ἤλπισεν ἐπὶ τέλους νὰ δαμάσῃ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν πολιτικῶν δικαιοματίων προῆλθεν εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀπὸ τῆς ἐξορίας εἰς τὸν θάνατον, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια. Καὶ ἐπληρώθη οὕτω σχεδὸν ἅπαν τὸ κράτος θυμάτων καὶ αἵματος· καὶ χιλιάδες πολλὰ ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδῶν ἐμαρτύρησαν καρτερικῶς ὑπὲρ τῆς ἀδαμάστου αὐτῶν πίστεως, καρτερικῶς ἐπιτοσοῦτον ὥστε ἐκίνησαν τὸν ἔλεον καὶ αὐτῶν τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ ἐξήγειραν πολλαχοῦ τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς ἀνηλεοῦς ἐκείνης θηριωδίας. Ἐτι δ' ἐξακολουθοῦντος τοῦ δεινοῦ τούτου κλύδωνος, προῆλθεν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ, ὁ Διοκλητιανὸς εἶχεν ἐννοήσει ὅτι εἰς μόνος αὐτοκράτωρ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἐπιτήρησιν ὀλοκλήρου τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους, τὸ ὁποῖον ἐξῶθεν μὲν ἀπανταχόθεν σχεδὸν προσεβάλλετο ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πολεμίων, ἔσωθεν δὲ ἀνεσειέτο ὑπὸ συνεχῶν στάσεων. Ὄθεν ἀπὸ τοῦ τρίτου τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἔτους, ἦτοι τῷ 286, παρέλαβε συνάρχοντα τὸν τραχὺν Παννόνιον Μαξιμιανὸν εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἄμυναν τοῦ Ῥήνου, αὐτὸς ἀναλαβὼν ἰδίᾳ τὴν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν κυβέρνησιν. Οἱ δύο οὗτοι ἀνώτατοι ἄρχοντες ἔφερον ἐξίσου τὸ τοῦ Αὐγούστου τιμιώτατον ἐπώνυμον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Διοκλητιανὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ μερίσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς φροντίδας τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· ἐχειροτόνησε δὲ ἐπὶ τούτῳ, ἐν ἔτει 291, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, δύο καίσαρας, τὸν ἐκ Δαρδανίας Κωνσταντίον τὸν Χλωρόν καὶ τὸν ἐκ Μοισίας Γαλέριον, ἠρίσας ὅμως ὅτι τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα ἐπέχει δευτερεύουσαν ὡς πρὸς τὸν Αὐγούστον τάξιν. Καὶ τὸν μὲν Γαλέριον προσέλαβεν αὐτὸς βοηθόν, τὸν δὲ Κωνσταντίον εἶδωκεν εἰς τὸν Μαξιμιανὸν συγκυβερνήτην τῶν τῆς Δύσεως πραγμάτων. Τούτου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ.

τοῦ Κωνσταντίου υἱὸς ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντίνος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τινὰς μὲν εἰς Ταρσὸν, κατ' ἄλλους δὲ εἰς Δρεπάνην τῆς Βιθυνίας, καὶ κατὰ τὴν πιθανώτεραν γνώμην εἰς Ναῖσσον, τὴν σημερινὴν Νίσσαν τῆς Μοισίας, ἐν ἔτει 274. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἰ καὶ στενὸς συγγενῆς διατελέσας τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἦτο εἰσέτι τότε ἀπλοῦς στρατηγὸς καὶ εἶχε συνοικήσει μετὰ κόρης τινὸς εὐτελοῦς κοινωνικῆς τάξεως, Ἐλένης τὸ ὄνομα, τῆς τοσοῦτον μετέπειτα περιωνύμου μητρὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Προαχθεὶς δὲ εἰς τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ νὰ διαζευχθῇ μὲν τὴν Ἐλένην ἵνα λάβῃ σύζυγον συγγενῆ τινὰ τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, νὰ καταλίπῃ δὲ παρὰ τῷ αὐτοκρατορὶ τὸν υἱὸν Κωνσταντίνον ὡς ὄμηρον. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ διετέλεσε τιμῶν διαπρεπόντως τὸν νέον τοῦτον καὶ παρέλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Παλαιστίνην, ὅτε, περὶ τὸ 296, ἐπορεύθη πρὸς τὰς χώρας ἐκεῖνας ἵνα καταβάλῃ στάσιν τινὰ ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν. Ὁ νεανίας ἵστατο ἐπὶ δεξιᾷ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν βασιλέων, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπειθαύμαζον τὸ μέγεθος τοῦ ἀναστήματος αὐτοῦ, τὸ κάλλος τῆς ὄψεως, τὴν βύμην τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐν γένει πρὸς αὐτῷ ἐπιφαινόμενον βασιλικὸν φρόνημα. Ταῦτα δὲ ἐκτιμῶν τὰ προτερήματα ὁ Διοκλητιανὸς προεχειρίσατο τὸν νέον πρωϊμώτατα χιλιάρχον πρώτης τάξεως. Ὁ Κωνσταντίνος διετέλει ἔτι εἰς τὰ ἐν Νικομηδείᾳ βασίλεια ὅτε ὁ Γαλέριος ἐπέτυχε τὴν ἐκδοσιν τῶν κατὰ τῆς ἐκκλησίας θεσπισμάτων καὶ μάρτυς διετέλεσεν ὁ νέος τῶν περὶ τούτου γενομένων συζητήσεων, ἀποστραφεὶς τόσῳ μᾶλλον τὸ αἰμορόρον ἐκεῖνο βούλευμα ὅσῳ εἶχεν αἰτίας δυσαρρεσκείας πρὸς τὸν συμβουλευσάντα αὐτὸ καίσαρα. Τῶντι ὁ Γαλέριος διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Κωνσταντίνον καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο ἀριθύνως μετ' ὀλίγον. Ἐν ἔτει 305 οἱ δύο Αὐγούστοι, ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανὸς, εἴτε ἐκόντες εἴτε ἄκοντες παρητήθησαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, προήχθησαν δὲ εἰς τὸ ὑπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα ὁ Γαλέριος καὶ ὁ Κωνσταντίνος. Προέκειτο λοιπὸν ἤδη νὰ ἀναγορευθῶσι δύο νέοι καίσαρες· καὶ φυσικώτατον ἦτο νὰ λάβῃ τὸ ἐν τῶν δύο τούτων λειτουργημάτων ὁ τοῦ Κωνσταντίου υἱός. Ἄλλ' ὁ Γαλέριος, ἀφήσας αὐτὸν κατὰ μέρος καὶ ὠφελήθεις ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Κωνσταντίου, προεχειρίσατο καίσαρας τὸν Φλάβιον Σεβῆρον, ἄνθρωπον κακοήθη καὶ ἀφανοῦς καταγωγῆς, καὶ τὸν τῆς ἰδίας ἀδελφῆς υἱὸν Μαξιμῖνον, ὅστις, καίτοι συγγενῆς τοῦ Αὐγούστου, ἦτο ὅμως ἄνθρωπος παντάπασι κοινὸς καὶ βάρβαρος. Ὅτε ἀνεκηρύχθη ἐν Νικομη-

δεία ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ δήμου ἡ παράδοξος αὕτη ἐκλογή, κοινὴ ἐπεκράτησεν ἀπορία καὶ ἀποδοκιμασία. Τὸ πλῆθος εἶχεν ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἐν ἀκμῇ τότε ὄντα τῆς ἡλικίας καὶ ἀγαπητὸν παρὰ τῷ στρατῷ. "Ὡστε κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι λᾶθος ἐγένετο περὶ τὸ ὄνομα· ἀλλ' ὁ Γαλέριος παραμερίσας διὰ τῆς χειρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, προήγαγεν εἰς μέσον τὸν ἀκατονόμαστον αὐτοῦ ὑποψήφιον, ὅστις ἐν τῷ ἅμα, ἀποβαλὼν τὰ πενιχρὰ ἱμάτια, περιεβλήθη τὴν πορφύραν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔκρυψε τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐξ ἀφορμῆς οἰαςδ' ἴποτε ἕνα φύγη ἐκ Νικομηδείας. Τῶντι μετ' ὀλίγον μαθὼν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀσθενεῖ, ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν, εἰ καὶ μετὰ τινος δυσκολίας, ὡς βεβαίουσι, παρὰ τοῦ Γαλερίου τὴν ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅστις προΐστατο τῶν δυτικωτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κωνσταντῖνου, ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 306 εἰς Ἐβόρακον, τὸ σημερινὸν Ἰόρκ, τῆς Βρεταννίας· καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσε τὸν υἱὸν τοῦ ἐκείνου Αὐγουστον. Ὁ Γαλέριος δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὑπατον τοῦτο ἀξίωμα, χειροτονήσας Αὐγουστον μὲν ἀντὶ τοῦ Κωνσταντῖνου, τὸν Σεβῆρον, πρῶτον δὲ καίσαρα τὸν Μαξιμῖνον· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὅστις ἤξευρεν, ὡς εἶδ οὐ μὲν, νὰ μετριάξῃ τὰ πάθη αὐτοῦ, δὲν ἀντετάχθη εἰς τὴν διάταξιν ταύτην τῶν πραγμάτων, ἀρκεσθεὶς ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δευτέρου καίσαρος. Ἄλλ' ἕτεροι περιστάσεις ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ προκαλέσωσι νέαν καὶ μεγάλην ῥῆξιν μεταξὺ τῶν διεπόντων τὴν τύχην τοῦ κόσμου ἀνδρῶν.

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχεν ἐκτελέσει ἀκριβῶς τὰς ἀπανθρώπους διατάξεις τῶν ἐκ Νικομηδείας ἐπισταλέντων αὐτῷ ἐπιταγμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Βρεταννίας εἶχε προσικειωθῆ τὴν ἀγάπην αὐτῶν. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναδειχθεὶς μάλιστα ἐτι εὐνοώστερος πρὸς αὐτούς, διότι ἐπίθετο ὅτι ἦσαν ἰσχυρὸν καὶ ὑγιὲς μέρος τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, οὐ ἄνευ δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ πτώσις τοῦ πανταχόθεν κατχρέοντος κράτους. Τοῦτο ἤδη ἠύξησε τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ Γαλερίου, ὅτε τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πράγματα προεκάλεσαν νέας περιπλοκάς. Ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ 306 ἔτει ἐστασίασεν ἡ Ῥώμη. Ἡ πόλις αὕτη οὕσα πρὸ καιροῦ κακῶς δια-

τεθειμένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας οἵτινες δὲν ἔδρευον πλέον ἐν αὐτῇ, διότι ἐνόμιζον τὴν ἐν ταῖς μεθορίοις ἐπαρχίαις διαμονὴν συντελεστικωτέραν εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ κράτους, ἐδυστρόπησεν ἤδη ἔτι μᾶλλον ἔνεκα καταθλιπτικῶν τινῶν φορολογικῶν τοῦ Γαλερίου καὶ τοῦ Σεβήρου διατάξεων, καὶ ἀνηγόρευσε Λύγουστον τὸν Μαξέντιον, υἱὸν τοῦ γηραιοῦ Μαξιμιανοῦ, ὅστις κατὰ πρόσκλησιν τοῦ υἱοῦ ἀνέλαβεν ὡσαύτως τότε τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα. Πέμπεται μὲν ὑπὸ τοῦ Γαλερίου κατ' αὐτῶν ὁ Σεβήρος· ἀλλ' ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, πολιορκεῖται ἐν Ῥαυέννῃ, παραδίδεται καὶ φονεύεται. Τότε ὁ Μαξιμιανὸς φοβούμενος νέαν αὐτοῦ τοῦ Γαλερίου ἐκστρατείαν, ἐζήτησε τὴν τοῦ Κωνσταντίνου συμμαχίαν, προτείνας αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Φαῦσταν· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος συνεζεύχθη μὲν τὴν Φαῦσταν, ἐπικουρίαν ὅμως ὀριστικῶς δὲν ὑπέσχετο. Οὐδὲ ἔλαβεν ὁ Μαξιμιανὸς ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ κατ' ἀρχάς, διότι ὁ Γαλέριος, εἰ καὶ ἐπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, ὑπεχώρησεν ἀμέσως ἀμαχητὶ, ὑποπτεύσας μήπως ἐγκαταλειφθῆ, ὅπως ὁ Σεβήρος, ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδιχονόησεν ὁ Μαξιμιανὸς πρὸς αὐτὸν τὸν υἱὸν Μαξέντιον καὶ καταφεύγει εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἐκεῖ γίνεται δεκτός· ἐπιβουλεύεται ὅμως αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ζωὴν, ὥστε ἐπὶ τέλους φονεύεται ὑπ' αὐτοῦ τῷ 310. Συγχρόνως σχεδὸν ἐξέλιπεν ἐκ μέσου ὁ Γαλέριος, ἀποθανὼν ὑπὸ νόσου δεινῆς τῷ 311, ἀφοῦ μικρὸν πρότερον, ἐν τῷ μέτῳ τῶν βασάνων τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, ἀνεκάλεσε τὰ κατὰ χριστιανῶν ἐπιτάγματα, ἐπιτρέψας αὐτοῖς νὰ ἐκκλησιάζωνται καθ' ὅσον δὲν ἐπιχειροῦσιν τι κατὰ τῆς πολιτείας. Τὸ δὲ κράτος αὐτοῦ διενεμήθη μεταξύ τοῦ Μαξιμίνου καὶ τοῦ Ἰλλυριοῦ Φλαβίου Λικινίου, ὃν ὁ Γαλέριος εἶχεν ἀναγορεύσει Αὐγούστον ἀπὸ τοῦ 307. Αἱ ἀφορμαὶ λοιπὸν τῶν διενέξεων ἐφαίνοντο καταπαύσασαι τὸ σκάνδαλον τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν εἶχε τεθῆ ἐκ μέσου. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος εἶχον μᾶλλον λόγους νὰ διατελῶσι φιλικῶς πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ἀρχαῖος αὐτῶν πολέμιος, ὁ Γαλέριος, δὲν ὑπῆρχε πλέον· οἱ δύο αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοχοι μόλις ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὰ ἴδια κτήματα. Ἐν γένει ἐνόμιζέ τις ὅτι θέλει ἐπικρατήσῃ ἤδη εἰρήνη, ὅτε αἰφνης ἡ ἀφροσύνη τοῦ Μαξεντίου προεκάλεσε νέον καὶ κρισιμώτερον τῶν προηγούμενων πόλεμον.

Ὁ Μαξέντιος, ὄνειρευόμενος τὴν κατάκτησιν τῶν δυτικῶν ἐπαρ-

χιῶν, ἀνήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἔσπευσε νὰ προκαταλάβῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐτοιμαζόμενον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Φθίσας ὁμῶς εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἀλπεων περιέστη εἰς ἀμηχανίαν καὶ ἀπορίαν ἥτις ἐμελλε ν' ἀποβῆ πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων πρόξενος. Ὁ στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυαριθμότερος τοῦ στρατοῦ ὃν ἤγεν ὁ Κωνσταντῖνος. Κατὰ τὸν Ζώσιμον, εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἄγοντα 90,000 πεζῶν καὶ 8,000 ἰππέων, ὁ Μαξέντιος ἀντιπάρεταξεν 170,000 πεζῶν καὶ 18,000 ἰππέων. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ εἰς ἄμυναν τοῦ Ῥήνου τὸ ἡμισυ τῆς δυνάμεως, ὥστε ἐν Ἰταλίᾳ δὲν ἠγωνίσθη εἰμὴ μετὰ 40,000 περίπου ἀνδρῶν μόνον. Καὶ ἐνῶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον εὐάριθμος, οἱ οἰωνοὶ ἦσαν ἀπαίσιοι, οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐδίσταζον. Ναὶ μὲν ὁ Λικίνιος, εἰς ὃν ὁ Κωνσταντῖνος προέκειτο νὰ δώσῃ σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Κωνσταντίαν, ὑπέσχετο νὰ διατηρήσῃ ἐν εἰρήνῃ τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἰταλίας μεθορίας χώρας. Πλὴν τούτου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε συνεννοήσεις ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ, αἱ δὲ νυκτικαὶ αὐτοῦ μοῖραι ἠδύναντο νὰ καταλάβωσι τὴν Σαρδόναν, τὴν Κορσικὴν καὶ τοὺς λιμένας τῆς Ἰταλίας. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος καὶ στρατηγὸς δαιμόνιος, ἐνῶ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἦτο ἄνθρωπος ἄνανδρος καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων παντελῶς ἄπειρος. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον τὸ ἐπιχειρήμα ἐφαίνετο ἐπισφαλές. Οἱ Ῥωμαῖκοὶ λεγεῶνες ὑπελάμβανον ἀείποτε δεινὸν τὸ νὰ ἐμβάλωσιν ἐνόπλιως εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερόν αὐτῆς ἔδαφος καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὸ Καπιτώλιον. Πρὸ ὀλίγων ἐτι ἑνιαυτῶν ὁ Σεβῆρος ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, διστάζοντας νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ῥώμης· καὶ ὑπὸ ὁμοίων ἐνδοιασμῶν ἐπειγόμενος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκεῖθεν ὁ Γαλέριος. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων δύνανμιν ἥττονα τοῦ ἀντιπάλου καὶ βλέπων τοὺς μὲν οἰωνοὺς τῆς εἰδωλολατρείας ἀπαίσιους, τοὺς δὲ στρατηγοὺς τετραραγμένους, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσῃ ἑτέραν τινὰ προστασίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο παρώτρυνον αὐτὸν αἱ ποικίλαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς. Ἐν τῷ βραχεῖ αὐτοῦ βίῳ εἶδεν ἀλληλοδιαδόχως ἐξαφανισθέντας τρεῖς ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ μετασχόντων τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Μαξιμιανὸς καὶ ὁ Σεβῆρος ἐφονεύθησαν οἰκτρῶς, ὁ δὲ Γαλέριος ἀπέθανεν ἐξ ὀλεθρίου νο-

σήματος· καὶ ἐν τούτοις ἅπαντες εἶχον ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ συμβουλευθῆ τοὺς χρησμούς τῶν θεῶν τούτων. Μόνος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖος ὅστις, ἂν δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελισθέντα Θεόν, προσηνέχθη τούλάχιστον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς, κατέλυσε τὸν βίον ἐν εἰρήνῃ καὶ κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ ὃν ἐτίμησεν ὁ πατὴρ, κατὰ τὸν πρῶτον μέγαν ἀγῶνα ὃν προέκειτο ἤδη νὰ ἀναλάβῃ.

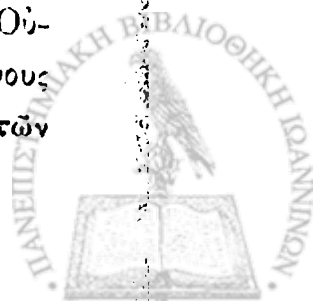
Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ ἐπὶ Κωνσταντῖνου ἀκμάσας ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὅστις ἐγένετο ἡμιουργὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἄλλως ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν χρονολογίαν ἀνὴρ λόγου ἄξιος, συνέταξε καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ Κωνσταντῖνου λόγους τέσσαρας, ἐν οἷς βεβαιοῖ ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἤκουσε βραδύτερον διηγούμενα ὅσα κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην τῆς ζωῆς αὐτοῦ στιγμήν συνέβησαν. Προσευχομένου λοιπὸν τοῦ βασιλέως, λέγει, καὶ λιπαρῶς ἰκετεύοντες τὸν πατρῶον Θεόν, ἵνα ἐπορέξῃ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν εἰς τὴν προκειμένην δυσχέρειαν, ἐπεφάνη θεοσημία τις παραδοξοτάτη. Ὁ ἥλιος ἦτο περὶ μεσημβρίαν· ὁ Κωνσταντῖνος ἐπορεύετο μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὅτε αἴφνης εἶδεν ὀφθαλμοφανῶς ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυρὸν ἐκ φωτὸς συνιστάμενον καὶ φέροντα ἐπιγραφὴν «τούτω νίκα.» Ὁ Εὐσέβιος λέγει τὸ ὄραμα γινόμενον «ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἥδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης.» Ὁ δὲ ἐκδότης αὐτοῦ Heinichen ἐρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο, τοῦ ὁποῦ τὰ δύο κῶλα φαίνονται ἀντιφάσκοντα πρὸς ἄλληλα ἐζήτησε νὰ συμβιάσῃ τὰ διαστῶτα λέγων ὅτι ὁ Εὐσέβιος διὰ μὲν τοῦ πρώτου κώλου ἐννοεῖ ἀπάσας τὰς μεταξὺ 5 καὶ 9 ὥρας· διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὅτι ἡ ὀπτασία συνέβη περὶ τὸ τέλος τοῦ διαστήματος τούτου. Ἡ ἐπικρατοῦσα ὁμῶς παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἱστορικοῖς καὶ χρονολογικοῖς γνώμη ἦτο ὅτι τὸ φαινόμενον συνέβη «περὶ μεσημβρίαν» διότι καὶ ὁ Ζωναρᾶς λέγει «μεσοῦσης ἡμέρας· καὶ ὁ Θεοφάνης «ᾤφθη αὐτῷ ἐν ὥρᾳ ἕκτη τῆς ἡμέρας ὁ τίμιος σταυρός» καὶ ὁ Κεδρηνὸς «φαίνεται οὖν αὐτῷ ἐν ἕκτη ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ὁ τίμιος σταυρός.» Καὶ ὁ Ἐφραίμιος πάλιν «μεσοῦσης ἡμέρας.»

Ὅπως δ' ἥποτε ὁ Κωνσταντῖνος ἐκπλαγείς ἐπὶ τῷ θεάματι, ὅπερ εἶδε καὶ ἐθαύμασεν ἅπας ὁ περὶ αὐτὸν στρατός, διηπόρει πρὸς ἑαυτὸν λέ-

γων, τί ἄρα σημαίνει τὸ φάσμα μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εἶδε καθ' ὕπνου τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ φαγέντος εἰς τὸν οὐρανὸν σημείου καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ παραγγελίαν νὰ ποιήσῃ μίμημα τοῦ σημείου ἐκείνου καὶ νὰ μεταχειρίζεται τοῦ λοιποῦ αὐτὸ ὡς ἀλέξημα, δηλαδή ὡς σύμβολον προφυλακτικόν, εἰς τὰς πρὸς τοὺς πολεμίους συγκρούσεις. Τὴν δὲ πρωΐαν, ἅμα ἐξυπνήσας, διεκοίνωσεν εἰς τοὺς φίλους τὸ ἀπόρητον· καὶ ἐν τῷ ἅμα καλέσας χρυσοχόους, παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπομιμηθῶσι τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου, κοσμοῦντες αὐτὸ διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Καὶ κατασκευάσθη λοιπὸν οὕτω ἡ πρώτη χριστιανικὴ σημαία ἣτις ἦτο ὡς ἐξῆς ἐσχηματισμένη. Ὑψηλὸν καὶ περιχρυσὸν δόρυ εἶχε κέρας ἐγκάρσιον πεποιημένον ἐν εἶδει σταυροῦ. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ δόρατος ἐστηρίζετο στέφανος χρυσοῦς καὶ λιθοκόλλητος, ἐντὸς δὲ τοῦ κύκλου τοῦ στεφάνου ὑπῆρχον δύο στοιχεῖα, ἐκδηλοῦντα τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν δύο πρώτων αὐτοῦ ἐλληνικῶν χαρακτήρων, ἦτοι τοῦ Χ καὶ τοῦ Ρ, συμπεπλεγμένων ὅπερ μετέπειτα ἔφερε πάντοτε ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπὶ τοῦ κράνου αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ πλαγίου κέρατος τοῦ ἐπὶ τοῦ δόρατος ἐπιτεθειμένου ἐκρέματο ὀθόνη πορφυρᾶ, χρυσοῦφαντος καὶ διὰ ποικίλων καὶ λαμπροτάτων τιμαλφῶν λίθων κεκοσμημένη. Ἡ ὀθόνη αὕτη ἦτο τετράγωνος ὥστε δὲν κατήρχετο μέχρι τῆς κάτω ἄκρας τοῦ δόρατος, τὸ ὅποιον ἦτο μακρότερον τοῦ ἐγκαρσίου κέρατος. Κάτωθεν δὲ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄκρα τοῦ ὑφάσματος ἐκείνου, ὑπῆρχον ἐνυφασμένοι ἢ ζωγραφημένοι διὰ χρυσοῦ αἱ προτομαὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Ἡ πρώτη αὕτη σημαία διετηρήθη, ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μέχρι τῆς ἐνάτης, ὡς βεβαιοῦσιν, ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεια καὶ ἐπεκλήθη «λάβαρον» ὄνομα τοῦτο παράδοξον τοῦ ὁποίου δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξιχνιασθῇ οὔτε ἡ ἔτυμολογία οὔτε ἡ ἔννοια.

Ταῦτα ὁ Εὐσέβιος. Καὶ βέβαιον τῶντι φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ εἰς ἣν τότε εὐρέθη δὲν ἀπεδέξατο μὲν ἔτι ἅπαντα τὰ τῶν χριστιανῶν δόγματα, ἐπεκαλέσατο ὁμως τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν καὶ ἀντέταξε τὸ μυστηριῶδες τοῦ Χριστοῦ σύμβολον εἰς τὰ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου ἐμβλήματα, ἵνα κατισχύσῃ θρησκευματος γεγηρακότος διὰ τῆς χάριτος πίστεως νεωτέρας καὶ ἀκμαιοτέρας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους γεγονός εἶναι, ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡ νέα βασιλικὴ σημαία διὰ τῶν

ἐλληνικῶν καὶ οὐχὶ τῶν λατινικῶν τοῦ Χριστοῦ γραμμάτων ἐκοσμήθη· ὡς αὖτε ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τὸ προαίσθημα ὅτι ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ἀρχηγέτης γενεᾶς βασιλέων, οἵτινες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χωριζόμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τῶν Ῥωμαίων μητροπόλεως, ἐμελλον ἐπὶ τέλος νὰ ἀρξῶσι χωρῶν ἐλληνικῶν καὶ διὰ τῆς ἐλληνικῆς νὰ κυβερνήσωσι γλώσσης.

Τοῦτο λοιπὸν ἀναγορεύσας καὶ προσκυνήσας τὸ σύμβολον, τὸ ὁποῖον οἱ μὲν χριστιανοὶ αὐτοῦ στρατιῶται εἶδον προπορευόμενον μετὰ πάσης πεποιθήσεως εἰς τὴν νίκην, οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες εἰσέτι παρηκολούθησαν μετὰ τῆς ἀνησύχου προσδοκίας ἣν παράγει ἐν τοιαύταις ἀπόροις περιστάσεσι πᾶν ὅ,τι μυστηριῶδες καὶ ἄδηλον, ὥρμησεν ἤδη ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τὰ πρόσω θαρρούντως· ἐπὶ τοσοῦτον θαρρούντως ὥστε, ἐνῶ ἐνομίζετο εἰσέτι περὶ τὸν Ῥῆνον διατρίβων, αὐτὸς ἐπεφάνη διὰ τῶν Ἄλπεων ἀδοκῆτως εἰς τὰ πεδία τῆς ἄνω Ἰταλίας· καὶ, καταβαλὼν περὶ Τουρῖνον τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντιταχθεῖσαν πρώτην τῶν πολεμίων στρατιάν, προήλασεν ἀκωλύτως μέχρι Μεδιολάνου. Ἐπειτα δὲ νικήσας καὶ ἄλλην λαμπρὰν νίκην περὶ Οὐρηῶνα, ἤρχιζε νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὴν Ῥώμην ὅπου περιέμενεν αὐτὸν ὁ Μαξέντιος. Ἡ Ῥώμη ἦτο τοσοῦτον ὄχυρὰ ὥστε, ἐὰν ὁπωςοῦν ἐπιτηδεῖως διεζήγετο ἡ ἄμυνα αὐτῆς, ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελεν ἀναγκασθῆ εἰς πολιορκίαν μακρὰν καθ' ἣν, διατελῶν ἐν μέσῳ χωρῶν καὶ κατοίκων ἀλλοτρίως πρὸς αὐτὸν διακειμένων καὶ πόρρω πάσης ἐκ τῶν ἰδίων κτήσεων ἐπικουρίας, ἐκινδύνευε νὰ ἴδῃ ματαιούμενον ὅλον αὐτοῦ τὸ ἐπιχείρημα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαξέντιος, ἀφοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐπραξεν, ἠθέλησεν ἤδη ν' ἀντιπαραταχθῆ εἰς αὐτὸν ἐπὶ τῶν ἐξωθεν τῆς Ῥώμης ἀναπεπταμένων πεδίων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνι, ὅστις συνεκροτήθη τῇ 28 ὀκτωβρίου 312, κατετροπώθη ὁλοσχερῶς καὶ ἔπεσε, τὴν δ' ἐπιούσαν ὁ εὐτυχῆς νικητῆς εἰσήλασεν ἐν θριάμβῳ εἰς Ῥώμην, θαυμαζόμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους διὰ τὸ μέγα αὐτοῦ φρόνημα, τὸ κάλλος τοῦ σώματος, τὰ γενναῖα κατορθώματα καὶ τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν ἣν περιεποιεῖ αὐτῷ τὸ νέον σύμβολον ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὑποίου διέπραξε τὰ ἐξάισια ἐκεῖνα ἔργα.

Ἐν Ῥώμῃ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη μετὰ πολλῆς μετριοπαθείας καὶ συνέσεως· ἐπιτηδειότατος δὲ ἀνεδείχθη ἰδίως ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ῥητῶς μὲν δὲν ὡμολόγησεν ἔκτροτε τὰ δόγματα τῆς

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Β΄.)

νέας πίστεως· ἀλλ' ἐνταύτῳ ἀπέφυγεν ὅσον ἠδυνήθη νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἱεροτελεστιῶν τῆς ἀρχαίας, καὶ ἐν γένει ἐτήρησεν ἀξιοσημείωτον ἰσορροπίαν μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρείας. Τὰ νομίσματα ἐξηκολούθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι χρόνον φέροντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας· οὐδ' ἀπεποιήθη ὁ Κωνσταντῖνος τὸ τοῦ Ποντίφηκος, ἧτοι Ἀρχιερέως, ἀξίωμα, κατὰ τὴν παλαιὰν τῶν Ῥωμαίων θρησκείαν καὶ πολιτείαν ἀξίωμα· ὁμοίως τὸ ὁποῖον εἶχε διοικητικὸν χαρακτῆρα οὐδὲν ἦττον ἢ θρησκευτικόν. Ὅπωςδὴποτε τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι τὰ μόνα δι' ὧν ὁ βασιλεὺς ἐφάνη ἔτι μετέχων τῆς ἀρχαίας πίστεως· καθ' ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ διετέλεσεν ἀπέχων αὐτῆς καὶ μᾶλλον ἀποκλίνων πρὸς τὴν νέαν. Τελέσας τὸν θρίαμβον αὐτοῦ οὔτε εἰς τοὺς θεοὺς ἔθυσεν οὔτε εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀνέβη, ἐνῶ ἀμφότεραι αἱ τελεταὶ αὐταὶ ἐλογίζοντο ἀναπόσπαστοι τῶν πολιτικοθρησκευτικῶν ἐκείνων πανηγύρεων. Καὶ αὐτῇ δὲ ἡ σύγκλητος ἀμφοταλαντεύετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος· ὅθεν ὅτε ἤγειρεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον θριαμβικὴν ἀψίδα, μέχρι τῆς σήμερον ἐν Ῥώμῃ σωζομένην, ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτῆς ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' ἔμπνευσιν τῆς θεότητος καὶ διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μεγαλοφυΐας κατετρόπωσε τὸν τύραννον· ἀποφυγούσα οὕτω νὰ ἀναφέρῃ ῥητῶς τοὺς ἀρχαίους τῆς Ῥώμης θεοὺς καὶ μεταχειρισθεῖσα λέξιν ἄοριστον, τὴν θεότητα, τὸ θεῖον, ἧτις ἠδύνατο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἐρμηνευθῇ. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἔπραξεν ἐν ἔτι βῆμα περαιτέρω· διότι ἔστησεν ἐν τόπῳ τῆς πόλεως τοῖς πᾶσι καταφανεῖ, τὸν ἴδιον ἀνδριάντα κρατοῦντα εἰς τὴν χεῖρα δόρυ ἐν σχήματι σταυροῦ καὶ ὑποκάτω ἔθετο τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν· «Τούτῳ τῷ σωτηριῶδει σημείῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα· ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθέρωσα ἀποκατέστησα.» Ἡ λέξις σταυρός δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁ ἐσταυρωμένος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἐξεδήλου ἀποχωρῶντως τὴν εὐλάβειαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, κατὰ μῆνα ἰανουάριον τοῦ 313, ἀπελθὼν εἰς Μεδιόλανον ὅπου προσῆλθε καὶ ὁ ἰσχυρότατος τῶν δυναστῶν τῆς ἀνατολῆς, ὁ Λικίνιος, ἵνα τελεσθῶσιν οἱ γάμοι αὐτοῦ μετὰ τῆς Κωνσταντίας καὶ ῥυθμισθῶσιν ἐκ νέου τὰ τοῦ κράτους πράγματα, ἐξέδωκεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Λικινίου, διάταγμα δι' οὗ ἐπετράπη εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ εἰς πάντας τοὺς ἄλλους ὑπηκόους τοῦ κράτους νὰ ἀκολουθῶσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τὸ δόγμα τὸ

ὁποῖον ἤθελον ἐκλέξει. Καὶ δὲν ἤρξασθη εἰς τὴν ἀπλὴν ταύτην ἀνοχὴν καὶ τὴν ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητά, ἀλλὰ διέταξε πρὸς τούτοις ν' ἀποδοθῶσιν ἀμέσως καὶ ἀπροφρασίτως αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ κτήματα τῶν ἐκκλησιῶν ὅσα εἶχον ἀφαιρηθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν διὰ δημεύσεως ἢ ἄλλως πως.

Τὸ διάταγμα τοῦτο παρεδέξατο ἐν τῷ ἄμα καὶ ὁ τρίτος αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ Μαξιμῖνος, ὅστις κυβερνῶν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους χώρας, ἐφάνη οὕτω κατ' ἀρχὰς ὅτι ὑποκύπτει εἰς τὴν θέλησιν τῶν δύο ἄλλων ἡγεμόνων· ἀλλ' ἐπροςποιήθη ἀπλῶς ὅτι παραδέχεται τὰ ἀπροφρασίθεντα, καὶ, ἔτι ὄντος τοῦ Λικίνιου εἰς Μεδιόλανον, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῆ ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ ἵνα καταλάβῃ πρῶτον μὲν τὰς τοῦ γείτονος τούτου κτήσεις, ἐπέλθῃ δ' ἔπειτα ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον αὐτόν. Ὅθεν διελθὼν τὴν Βιθυνίαν, πολιορκεῖ καὶ κυριεύει τὸ Βυζάντιον. Καταφθάνει ὅμως τότε ὁ Λικίνιος, τῇ δὲ 1 Μαΐου 313, συγκροτηθεὶς μάχης κρισίμου περὶ Ἀδριανούπολιν, κατατροποῦται ὁ Μαξιμῖνος καὶ σώζεται μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' ἀπελπισθεὶς γίνεται αὐτόχειρ. Ὡστε ὁ Λικίνιος ἀπέβη ἤδη κύριος ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς. Τὸ Ῥωμαϊκὸν λοιπὸν κράτος εὗρέθη οὕτως αὐτῷ διηρημένον μεταξὺ δύο μόνων αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' ἦτο ἄρα δυνατόν νὰ διατελέσωσιν οὗτοι ἐν εἰρήνῃ; Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, εἶδε δυσαρέστως τὸν Λικίνιον προσλαβόντα οἴκοθεν τοσοῦτον ὑπέρογκον αὐξήσιν δυνάμεων, ὃ δὲ Λικίνιος πάλιν ἦτο ἄνθρωπος ἐπιβουλος καὶ φθονερός. Ὅθεν τάχιστα, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 314, ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀντεπεξέλθωσι κατ' ἀλλήλων. Καὶ ὁ μὲν Λικίνιος, δις ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου ἠττηθεὶς, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ συμβιβασθῆ, παραχωρήσας εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Δαρδανίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ μέρος τῆς Μοισίας· ἀλλὰ ποικίλαι ἀφορμαὶ ἐμέλλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους δευτέραν καὶ κρισμωτέραν μεταξὺ αὐτῶν διένεξιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, τὸν νέον τοῦ Κωνσταντίνου θρίαμβον παρηκολούθησαν ἐννέα ἔτη εἰρήνης βαθείας, οἷον πρὸ καιροῦ δὲν εἶχεν ἀπολαύσει τὸ κράτος. Καὶ τότε ὁ βασιλεὺς ὅτε μὲν διατρίβων ἐν Γαλατίᾳ, ὅτε δὲ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅτε δὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ, διερρύθμισε βαθμηδὸν ἅπασαν σχεδὸν τὴν πολιτικὴν καὶ ποινικὴν νομοθεσίαν κατὰ τὰς νέας τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχὰς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῷ ὑπερβολικῷ αὐτοῦ ζήλῳ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χριστιανικῶν παραγ-

γελμάτων, ἐπεκαλέσατο ἐνίοτε τὴν ἀρωγὴν τῶν βασιανιστηρίων τὰ ὅποια ἄλλοτε, ἐν ὀνόματι αὐτῶν ἐκείνων τῶν παραγγελμάτων, ἠγωνίζετο νὰ μετριάσῃ· ἐν γένει ὅμως ἡ νομοθεσία ἔλαβεν εὐαγγελικώτερον καὶ φιλανθρωπότερον χαρακτῆρα, οἱ δὲ χριστιανοὶ πολυειδῶς προστατευθέντες ἐτέλουν ἤδη πανδήμως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ἡ πολυθεία δὲν εἶχε μὲν ἐκλείψει οὔτε ἀπὸ τῶν στρατοπέδων οὔτε ἀπὸ τῶν ναῶν, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεκλείετο καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐπολιορκεῖτο ἐντὸς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς ἱερῶν. Ὑφίστατο μὲν εἰσέτι ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ἀντήχουν εἰσέτι τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν εἰς τὰς πρὸς τὸν καίσαρα ἐπιφωνήσεις τῶν λεγεόνων καὶ εἰς τὰ τῶν ῥητόρων ἐγκώμια. Τὰ δὲ ῥωμαϊκὰ νομίσματα ἐξήκολούθουν ἀναμιγνύοντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἐὰν ὁ κορμὸς τῆς εἰδωλολατρείας ἦρεν ἐτι τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ κορυφὴν, καθ' ἑκάστην ἀπεκόπτοντο οἱ ποικίλοι αὐτοῦ κλάδοι καὶ περιωρίζετο ἢ ἄλλοτε ἀμφιλαφῆς αὐτοῦ σκιά. Αἱ ἰδιωτικαὶ δεισιδαιμονίαι, γοητεῖαι, ἀπόρρητοι μαγίαι, φαρμακεῖαι, μαγγανίαι, αἵτινες ἀπετέλουν ἤδη τὸ ζωτικώτερον τῆς εἰδωλολατρείας μέρος, ἀπηγορεύθησαν ἀυστηρῶς διὰ τῆς ἀνανεώσεως ἀρχαίων διατάξεων αἵτινες εἶχον πέσει εἰς ἀχρησίαν, νῦν δὲ λαβοῦσαι αὐθις κῦρος ἐπλήρωσαν καιρίως τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἀρχαίας πίστεως, δυνάμει αὐτῶν τῶν ὑφισταμένων τοῦ κράτους νόμων. Ἔτεροι ἐν τούτοις διατάξεις ἐπέτρεψαν εἰς τινὰς περιστάσεις τὴν ἱεροσκοπίαν, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος· διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐνόμιζεν ἄτοπον νὰ οἰκονομῇ μέχρι τινὸς καὶ αὐτὰς τὰς προλήψεις τῶν ὑπηκόων, ἂν καὶ προδήλως ὁσημέραι ἔρρεπε πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνίσχυσιν καὶ προτίμησιν.

Ἐνῶ δὲ ἡ νάα πίστις ἐκρατύνετο οὕτω καὶ διεδίδετο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, ἐν Ἀσίᾳ ὅπου ἦρχεν ὁ Λικίνιος ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αὐθις συμφορὰς τινάς. Ὁ Λικίνιος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἐλάττωσιν τῆς δυνάμεως ἣν ἔπαθεν ὡς ἐκ τῆς διενέξεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε μελετῶν ἐκδίκησιν. Βλέπων δὲ τὸν ἀντίπαλον ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἰδίως ἐρειδόμενον, ἐνόμισε συμφέρον νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Καὶ δὲν ἐτόλμησε μὲν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίσημον διώγμὸν τῆς λατρείας ἐκείνης τῆς ὁποίας τὴν ἀνοχὴν συνυπέγραψεν ἄλλοτε μετὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐν Μεδιολάνῳ, ἀλλὰ διὰ

πλαγίων τρόπων καὶ ἐπὶ ποικίλαις προφάσεσιν ἀπέπεμψεν ἐκ τῆς αὐ-
 λῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, πάντας τοὺς χριστιανούς, καὶ διάφορα
 παρενέβαλε κωλύματα εἰς τὴν ἐλευθέραν τέλεσιν τοῦ νέου θρησκευμα-
 τος, παρεμποδίσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνόδους, διατάξας νὰ κλει-
 σθῶσι, νὰ κατεδαφισθῶσι μάλιστα πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἐπιβαλὼν
 ποινὰς ἀυστηροτάτας κατὰ τῶν ἀνθισταμένων. Οὕτω δὲ νομίσας ἑαυ-
 τὸν ἀσφαλισθέντα καὶ ὀχυρωθέντα διὰ τῆς τῶν ἐθνικῶν εὐνοίας, περι-
 ῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ ἐν ἔτει 323 ἠτοιμάσθη
 νὰ πολεμήσῃ πρὸς αὐτὸν ἀναφανδόν. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας συνεκρό-
 τησαν ἀμφοτέροι οἱ ἀντίπαλοι ὑπῆρξαν φοβεραὶ. Κατὰ τὸν Ζώσιμον,
 ὁ στρατὸς τοῦ μὲν Κωνσταντίνου συνεποσώθη εἰς δώδεκα μυριάδας
 πεζῶν, μυρίους ἵππους, διακόσια πολεμικὰ πλοῖα καὶ διςχίλια φορτη-
 γὰ· τοῦ δὲ Λικίνιου εἰς πεντεκαίδεκα μυριάδας πεζῶν, πεντεκαίδεκα
 ἰπέων χιλιάδας καὶ τριακοσίας πεντήκοντα τριήρεις. Ὁ μέγας οὗτος
 ἀγὼν ἐμελλε νὰ κριθῆ ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν τὸ δὲ δι' ἡμᾶς
 ἰδίως περιέργον, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος μέχρι τῶν χρόνων τούτων κύριον
 τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὁρμητήριον εἶχε τὰς δυτικωτέρας τοῦ κράτους
 χώρας, ἡ ναυτικὴ αὐτοῦ δύναμις ἦτις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπήνεγκε κυ-
 ρίως τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, συνέκειτο καθ' ὄλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ πλοίων
 ἐλληνικῶν. Ὁ Ζώσιμος, ὁμιλῶν περὶ τῶν νεῶν αὐτοῦ, λέγει ῥητῶς αὐτὰς
 «κατὰ τὸ πλεόν ἐκ τῆς Ἑλλάδος οὔσας.» Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος συ-
 νεπέκνωσε τὰς πεζικὰς δυνάμεις ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ὁδηγίαν εἰς
 Θεσσαλονίκην καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Πειραιᾶ, τάξας ταύτας ὑπὸ τὸν
 πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Κρίσπον, ὃν εἶχε γεννήσει ἀπὸ τῆς πρώτης γυ-
 ναικός· ὁ δὲ Λικίνιος τὰς πεζικὰς εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ τὰς ναυτι-
 κάς εἰς Ἑλλάσποντον. Τὰ δύο γεγονότα, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ πολυα-
 ρίθμου στόλου τοῦ Κωνσταντίνου ἐλήφθη ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος,
 καὶ ὅτι κύριος αὐτοῦ σταθμὸς ὠρίσθη ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, μαρτυ-
 ροῦσιν ὅτι ἐν γένει μὲν ἡ χώρα αὕτη ἀνέκυψεν ὁπωςοῦν ἐν τῷ μεταξὺ
 ἀπὸ τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπαθεν ὡς ἐκ τῶν πρώτων γοτθικῶν ἐπιδρο-
 μῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀνέλαβε ναυτικὴν τινα καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὅστις ὁρμήσας ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἀπήντησε κατὰ
 τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ μαΐου μηνὸς περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν Λι-
 κίνιον, εἶχεν εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ εἰς τὸν
 τοῦ Εὐαγγελίου Θεόν. Τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔβριθεν ἱερέων χριστιαν-
 ῶν τοὺς ὁποίους συνεπήγετο, λέγει ὁ Εὐσέβιος, αὖς πέρ τινας ψυχῆς

ἀγαθούς φύλακας.» Τὸ δὲ Λάβδρον προεπορεύετο τῶν ταγματῶν αὐτοῦ ὑπὸ πεντήκοντα λογάδων ἀνδρῶν περιφρουρούμενον, ἐνῶ ὁ Λικίνιος περιεστοιχίζετο ὑπὸ πολυαρίθμων θεοπρόπων καὶ μάντεων αἰγυπτίων, καὶ φαρμακῶν, καὶ γοήτων, καὶ θυτῶν, καὶ προφητῶν ποικίλων καὶ παντοδαπῶν ὅσους ἔτρεφεν εἰςέτι ἢ τὰ λοιπὰ πνεύσασιν εἰδωλολατρεία. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, τὴν πρώϊαν τοῦ κρισίμου ἀγῶνος ὁ Λικίνιος ἀπηύθυνεν, ὡς λέγεται, τὸν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς συστρατιώτας λόγον· « Ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι, πάτριοι μὲν οἱ θεοὶ, οὓς ἐκ προγόνων τῶν ἀνέκαθεν παρειληφότες σέβειν, τιμῶμεν· ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων παρατάξιως, τὰ πάτρια παρασπονδήσας, τὴν ἄθεον εἴλετο δόξαν, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, αἰσχρῶ τε τούτου σημείῳ τὸν οἰκεῖον καταισχύνει στρατόν· ὃ πεποιθῶς, ὀρμάτῃ οὐ πρὸς ἡμᾶς, πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οὓς παρέβη θεοὺς, ἀράμενος τὰ ὄπλα. Ὁ δὴ οὖν παρὼν ἐλέγξει καιρὸς τὸν τῆ δόξῃ πεπλανημένον, θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρὰ θατέρῳ μέρει τιμωμένοις βραβεύων. Ἡ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικητῆς, δικαιοτάτα τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπιδείξει· ἢ εἰ κρατήσῃ τῶν ἡμετέρων πλείττων γε ὄντων, καὶ τέως τῷ πλήθει πλεονεκτούντων, εἴ τις οὗτος οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ὠρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός, μηδεὶς λοιπὸν ἐν ἀμφιβόλῳ τιθέσθω, τίνε θεοὶ θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατούντι, καὶ τούτῳ τῆς νίκης τιθέναί τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος καὶ νῦν γελῶμενος ἡμῖν, κρείττων φανείη, δεῖ καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰ χαίρειν τούτοις εἰπόντας οἷς μᾶτην τοὺς κηροὺς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ ἡμέτεροι κρατήσῃαν, ὃ δὴ οὐκ ἀμφιβάλλεται, μετὰ τὴν ἐνταυθοῖ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθέων πόλεμον ὀρμῶμεν.»

Ἐὰν τοιοῦτος λόγος ἐξεφωνήθη τῶνόντι ὅπως ἐκτίθησιν αὐτὸν ὁ Εὐσέβιος, ἐὰν τῶνόντι ὁ Λικίνιος ἀνέθετο εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα τὴν περὶ τῶν δύο θρησκευμάτων κρίσιν, οὐδέποτε ἢ ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνεδείχθη θαυμαστότερον καὶ καταπληκτικώτερον. Διότι, τῆ 3 ἰουλίου 323, συμπλακέντων τῶν δύο στρατευμάτων, ὁ Λικίνιος μετὰ πάλιν πεισματωδέστατην ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Βυζαντίου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἵνα συμπληρώσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, διέταξε τὸν Κρίσπον νὰ προσέλθῃ τάχιστα ἐκ τῶν παράλιων τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἤδη εἶχε μεταβῆ ἐκ Πειραιῶς. Διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ πατρὸς, ὁ Κρίσπος ἔπρεπε

νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Ἑλληνισπόντου ὅστις κατεῖχετο, ὡς εἶδόμεν, ὑπὸ τῆς πολὺ ἰσχυροτέρας τοῦ Λικινίου δυνάμεως. Ἄλλ' ὁ Κρίσπος, καὶ τοὶ νεώτατος ὦν, ἀνέδειξε κατὰ τὴν περιστάσιν ταύτην ἀνδρείαν καὶ τέχνην περιφανῆ· συνεπαγόμενος τοὺς Ἕλληνας αὐτοῦ, ἐκείνους οἵτινες δὲν εἶχον φαίνεται ἐτι λησμονήσει ἐντελῶς τὰ ναυτικὰ τρόπαια ὅσα ἄλλοτε τισάνεις κατὰ τὰς θαλάσσας ταύτας ἔστησαν, κατετρόπωσε τὸν στόλον τοῦ Λικινίου καὶ διασχίσας τὸν Ἑλληνισπόντον ἐπεφάνη νικηφόρος ἐνώπιον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπήνεγκεν οὕτω τὴν κρίσιν τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Λικίνιος ἐνόμισε συμφέρον ν' ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντιπέραν παραλίαν, εὐελπὶς ὅτι χρονοτριβοῦντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ Βυζάντιον θέλει λάβῃαι καιρὸν νὰ ἐπέλθῃ κατ' αὐτοῦ ἐξωθεν, καὶ νὰ περιφράξῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο πολεμίων. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Λύσας ἀμέσως τὴν πολιορκίαν διαβαίνει τὸν πορθμὸν κατόπιον τοῦ Λικινίου, καὶ τῆ 10 Σεπτεμβρίου, συγκροτηθείσης δευτέρας μάχης εἰς Χρυσόπολιν, ἠττάται κατὰ κράτος ὁ πρόμαχος τῆς εἰδωλολατρείας καὶ φεύγει εἰς Νικομήδειαν. Τῆ μεσιταίᾳ δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ Κωνσταντίνας συγχωρεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ζήσῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν Θεσσαλονίκῃ ὡς ἰδιώτης. Πρὶν ὅμως παρέλθῃ ἔτος ὅλον, θανατοῦται αὐτόθι δι' ἀγχόνης ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως. Ταύτην τῶν συντεθειμένων τὴν παράβασιν, οἱ χριστιανοὶ χρονογράφοι ἐζήτησαν διὰ ποικίλων ῥητορικῶν τρόπων νὰ συγκαλύψωσιν ἢ νὰ παραμορφώσωσι. Μόνος ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος κατακρίνει αὐτὴν εἰλικρινῶς καὶ ἀπροφασίστως· τοῦτο δὲ πράττοντες καὶ ἡμεῖς, οὐδόλως νομίζομεν ὅτι ἀσεβοῦμεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῆς χριστιανωσύνης προμάχου. Μετὰ τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος, οὐδεὶς ἔπραξε πλείοτερα πρὸς διάδοσιν καὶ παγίωσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη καὶ ἐζήσεν ἐν μέσῳ ἕξεων καὶ παραδόσεων ὀλεθρίων. Οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ συνάρχοντες αὐτοῦ οὐδένα συνήθως ἐσεβάσθησαν θεῖον ἢ ἀνθρώπινον νόμον. Ὡστε ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἤμαρτεν ἐνίοτε· τὸ ἄπορον, τὸ θαυμαστὸν, τὸ καταδεικνῶν τὴν ἐξαισίαν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ῥώμην, εἶναι πῶς, κατισχύσας τελικούτων πειρασμῶν, κατώρθωσε νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ δημολογήσῃ, ἕν ὅχι νὰ τηρήσῃ πάντοτε, τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 323, εἰς ἡλικίαν ἑτῶν τεσσαράκοντα καὶ

έννεα, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέβη κύριος ὁλοκλήρου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποκαταστήσας τὴν ἐπὶ μακρὸν διασκοπεῖσαν ἐνότητα αὐτοῦ. Πρώτη πρᾶξις εἰς τὴν προῆλθεν, ἅμα ἄρξας τῶν χωρῶν καὶ τῶν λαῶν ἐκείνων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων παρήχθη καὶ διωργανώθη τὸ νέον θρησκευμα, ὑπῆρξε φυσικῶς τῷ λόγῳ τὸ νὰ ἐπαναγάγῃ τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν ἴσασαν πρὸ τοῦ Λικινίου θέσιν, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐν Μεδιολάνῳ ἐκδυσθέντος ἐπιτάγματος. Οἱ δύο ἐπὶ τούτῳ ὑπογραφέντες ὑπὸ τοῦ βασιλέως νόμοι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ μεταφράσαντος αὐτοὺς ἐκ τῆς λατινικῆς, ἴσως δὲ καὶ συντάξαντος κατὰ μέγα μέρος. Διὰ τοῦ πρώτου, ὁ βασιλεὺς ἀφοῦ ἀνεμίμνησκε τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήνεγκον εἰς τὸ κράτος οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ, ἀπέδιδε τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἀπαλλαγὴν εἰς τὸ θεῖον καὶ παρίστανεν ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκείνου, ὡς ὑπὸ κρείττονός τινος δυνάμεως, ἀπωθούμενον ἀπὸ τῶν πορρωτάτῳ κειμένων βρεττανικῶν ἀκτῶν καὶ φερόμενον μέχρι τῶν ἀντιθέτων τούτων ἀνατολικῶν χωρῶν, ἵνα ἀνακαλέσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότατον νόμον θεραπείαν. Μεθ' οὗ ἐκάνόνιζεν ἀκριβέστερον καὶ γενναϊότερον ἢ ἄλλοτε τὴν τε ἀποζημίωσιν τῶν χριστιανῶν δι' ὅσας προηγουμένως ἐπαθον ἀδικίας, καὶ τὴν λαμπροτάτην ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου νόμου, ἔτι ῥητότερον ἐχαρακτήριζε τὸν Θεὸν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου ἔθετο ἑαυτὸν καὶ κατανυκτικώτερον ἐπεκαλεῖτο τὰς εὐλογίας αὐτοῦ. «Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον Θεὸν παρακαλῶ, ἔλεγεν, εἴης πρᾶξός τε καὶ εὐμενῆς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς· εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχεῖταις, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἴασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὡς δέσποτα τῶν ὅλων, ἅγιε Θεέ· ταῖς σαῖς γὰρ ὑφηγήσεσιν ἐνεστησάμην σωτηριώδη πράγματα καὶ διήνυσαι τὴν σὴν σφραγίδά πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγησάμην στρατοῦ . . . . Διὰ ταῦτα ἀνέθηκά σοι τὴν ἑμαυτοῦ ψυχὴν, ἐρωτικαὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνγκραθεῖσαν· τὸ μὲν γὰρ ὄνομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δυνάμιν σου εὐλαβῶ, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἔδειξας, καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιοτέραν εἰργάσω.» Κατὰ τὸ προοίμιον τοῦτο ἤθελέ τις νομίσαι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔμελλεν ἤδη, νὰ ἐπιβάλῃ τὴν νέαν πίστιν ὡς ἐπικρατοῦν θρησκευμα καὶ νὰ πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς τὴν εἰδωλολατρείαν. Ἄλλ' ὄχι· διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει ἐπιφέρει· «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον

μένειν ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινου τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ὅ, περ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω.»

Διὰ τῶν νέων ἄρα τούτων νόμων, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ κυρώσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀνέκχθεν καθιερωθεῖσαν ἀνεξιθρησκείαν, πεποιθὼς, ὡς ἔλεγεν, ὅτι αὕτη καὶ μόνη ἀρκεῖ νὰ ἐπιφέρῃ ἐν εἰρήνῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅμως ἡ εἰδωλολατρεία ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ πάσῃ συμφορᾷ, αἰτινες, ὡσημέραι ἀυξάνουσαι, ἐμελλόν προσιόντος τοῦ χρόνου, ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ καταντήσωσιν εἰς ἐπίσημον κατ' αὐτῆς διωγμὸν. Ναι μὲν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ διωγμὸς τοιοῦτος δὲν ἐγένετο· πάντα ὅσα μεταγενέστεροι χρονογράφοι, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος, ἀπέδωκαν αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο, λογίζονται ἤδη εὐλόγως ὡς ἀνυπόστατα. Ἄλλ' οὐδὲν ἥττον ποικίλα αἰτία ἐπήγαγον ἐτι αὐτοῦ βασιλεύοντος, διὰ τῆς ἀκαταμαχῆτου τῶν πραγμάτων δυνάμεως, πολλὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν ζημίας. Πρὸ καιροῦ λ.χ. ἡ εἰδωλολατρεία εἶχε πολλαχοῦ παρεκτραπῆ εἰς ὄργια ἐλεινὰ· ταῦτα δ' ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσαν τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας λόγῳ δημοσίας ἠθικῆς. Οὕτω τὸ ἐν Ἀφάκοις τοῦ Λιβάνου ὄρους Ἀφροδίτης ἱερόν, καὶ τὸ ἐν Αἰγαῖς τῆς Κιλικίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατατηδάρισθησαν διότι ἐτελοῦντο ἐν αὐτοῖς πράξεις τῆς ἐσχάτης ἀκολασίας· οὕτω καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης ὁ κατὰ τὴν ἐν Φοινίκῃ Ἡλιούπολιν, κατελύθη, διότι κατήντησε νὰ χρησιμεύῃ ὡς πορνείας καταγώγιον. Καὶ ἔπειτα ὁ θρησκευτικὸς τῶν ἐθνικῶν ζῆλος, ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξε μέγας, ὡσημέραι ἐμαραίνετο, καὶ πολλὰ τῶν ἱερῶν καὶ χρηστηρίων ἐγκατελείποντο· ἐγκαταλειφθέντα δὲ ἅπαξ ἢ ἐγυμνώνοντο τῶν πολυτίμων αὐτῶν σκευῶν καὶ κοσμημάτων ἢ καὶ ὅλως κατεστρέφοντο. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος, ἰδρυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετεφέρθησαν εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς καὶ τὰ παλάτια ὁ Πύθιος Ἀπόλλων, καὶ ὁ Σμίνθιος, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς τρίπους, καὶ αἱ Ἐλικωνίδες Μοῦσαι καὶ ἄλλα. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ λαμπρὰ προστασία ἦν ἀναφανδὸν ἤδη ἀπένειμεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις ἐπεχείρησαν οἰκοθελὴς δηώσεις τὰς ὁποίας οὔτε οἱ νόμοι οὔτε ἡ Κυβέρνησις ἐτι ἐπέτρεπον. Ὅθεν, ἔκτοτε δυνάμεθα νὰ

ὑπολάβωμεν τὸν χριστιανισμὸν οὐχὶ μὲν νόμῳ, πράγματι ὅμως ὀριστικῶς ἐν τῷ κράτει κατισχύσαντα.

Ἄλλ' ὁ ἀρχαῖος βίος δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὄπλα ἀμαχητὶ εἰς τὸν νέον. Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν θριαμβεύοντα, ὑπέστη κρίσιν δεινὴν, ἣτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἔμμεσός τις ἀντίδρασις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Μὴ φανῆ δὲ παράδοξον διότι λέγομεν ἐνταῦθα τὸν ἑλληνισμὸν ἐξανιστάμενον κατὰ τοῦ νέου θρησκευματος, ἐνῶ προηγουμένως εἶχομεν παραστήσει αὐτὸν συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ θρησκευματος τούτου. Ἡ ἐθνικὴ κοινωνία περιῆλθε πρὸς τὸν χριστιανισμὸν εἰς ποικίλας καὶ πολλακίς ἀντιθέτους σχέσεις· καὶ διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλῶς τὰς σχέσεις ταύτας, δεόν ἐνταῦθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς τρεῖς κυριωτάτας μερίδας εἰς ἃς διηρέθη ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου ἡ κοινωνία ἐκείνη, καὶ δὲν ἔπαυσεν οὕσα ἕκτοτε ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διηρημένη. Ἡ πρώτη μερίς, κατανοήσασα ἐγκαίρως ἄπασαν τὴν ματαιότητα τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπελπισθεῖσα νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἀνακαινισμόν τινα τῆς ἀνθρωπότητος, ἠσπάσθη προθύμως τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δόγματα τοῦ νέου κηρύγματος· τοσοῦτω μᾶλλον προθύμως ὅσω τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο ἀπεδέξατο ἀφ' ἑτέρου πᾶν ὅ,τι ὑγιὲς καὶ ζωτικὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἔσωζεν ἐτι ἢ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἣτοι, τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, τοὺς τύπους τῶν πολιτευμάτων, τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ μερίς ἀπετέλεσε τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην ὁμάδα τῶν χριστιανῶν δι' ἧς πρὸ πάντων τὸ νέον θρήσκευμα διεδόθη, ἠρμηνεύθη καὶ ἐνομοθετήθη.

Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ μερίς, συγκειμένη τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας τάξεων, περιλαμβάνουσα ὅμως καὶ οὐκ ὀλίγους λογίους ἄνδρας, ἣτις ὑπενδίδουσα εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς παραδόσεις βίου μακροῦ, διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον προσηλωμένη εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας λατρείας, καὶ πιστεύουσα ὅτι δύναται εἰσέτι νὰ κατισχύσῃ τῶν φερομένων εἰς μέσον καινοτομιῶν. Ἡ μερίς αὕτη δὲν ἔπαυσεν ὑπερμαχρῶσα κατὰ τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν αὐτῆς καὶ τῶν τελετῶν καὶ τῶν χρηστηρίων καὶ τῶν μυστηρίων, καὶ, ἐπιτυχοῦσα ἐντὸς τῆς τετάρτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος, βασιλέα ἀναλαβόντα τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς, ἤλπισεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὅτι θέ-

λαι θριαμβεύσει· ἀλλὰ κατεβλήθη ἐπὶ τέλους δι' ἐπελθούσης δεινῆς ἀντιδράσεως καὶ ἐξηλείφθη κατὰ μικρὸν συγχωνευθεῖσα μετὰ τῆς προτέρας.

Τρίτη, τελευταῖον μερὶς εὐάριθμος, ἀλλὰ συγκειμένη ἐξ ἀνδρῶν δοκιμωτάτων περὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἴστατο εἰς τὰ μαθήρια οὕτως εἰπεῖν τῶν δύο θρησκευμάτων καὶ ἐζήτηει νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' ἀμφοτέρα, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ μὲν λογικώτερον πᾶν ὅ,τι παράλογον εἶχεν ἡ πολυθεΐα, νὰ ἐρμηνεύσῃ δὲ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον πᾶν ὅ,τι ὑπερβαῖνον τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας περιεῖχεν ἡ φύσις τῆς θεότητος ὅπως ἀντελαμβάνετο αὐτῆς ὁ χριστιανισμός. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ μερὶς ἡ παραγοῦσα ἐμμέσως ἢ τοῦλάχιστον παρακευάσασα διὰ τῶν ποικίλων αὐτῆς φιλοσοφικῶν συζητήσεων, τὴν πρώτην μεγάλην ἐμφύλιον τοῦ χριστιανισμοῦ ἔριν, τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρειοῦ, ἣτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ μετ' ὀλίγον ἅπασαν τὴν προσοχὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ προεκάλεσε τὴν σύστασιν τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἣτις, ὡς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἀπέβη ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων μεγάλη, οὐ μόνον ἐμπορικὴ ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα, ὅπου συνέρρευσαν καὶ διετέλεσαν συζητούμενα ὅλα τὰ δόγματα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως καὶ ὅπου τελευταῖος ἐπελθὼν ὁ χριστιανισμός εὔρε ρυθικῶ τῷ λόγῳ πολλοὺς μὲν προμάχους, καὶ ἀντιπάλους δὲ οὐκ ὀλίγους. Ἐκεῖ, περὶ τὰ τέλη τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, πηρήχθη ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ὅλων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων, νέα τις φιλοσοφικὴ αἵρεσις, ἡ καλουμένη νεοπλατωνικὴ ἢ ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία, ἣν ἀνεφέραμεν πῶς καὶ ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (σελ. 469). Τὸ νέον τοῦτο φιλοσοφικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον περιῆλθεν εἰς στενοτάτας πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανούς σχέσεις, ὅτε μὲν φιλικῶς ὅτε δὲ πολεμίας, ἐπεχείρησε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ δύσκολον περὶ τῆς θεότητος ζήτημα καὶ κατ' ἐπιφάνειαν περιέστη εἰς παράδοξόν τινα κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ὁμοιότητα διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων. Ὁ νεοπλατωνισμός, καθὼς καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, κατήντησε νὰ ὁμολογήσῃ τὰς τρεῖς τῆς θεότητος ὑποστάσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ ἠνωμένας εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωσῇ τὴν οὐσιαστικὴν ἐνότητα τοῦ Ὑπερτάτου ὄντος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ νεοπλατωνικοὶ δὲν ἀπε-

κάλουν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, ὅπως τὸ Εὐαγγέλιον, *Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα* ὠνόμαζον αὐτάς, ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον, τὸ *Ἐν, Νοῦς, Ψυχὴ* ἀλλ' ἡ ἐνότης ἐν τῇ τριάδι, τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον, ὡμολογεῖτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Εἰς τοῦτο ὁμῶς περιωρίζετο ἡ ὁμοιότης καὶ ἅμα οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐπεχείρουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης ἐννοίας, ἀντὶ τῆς προτέρας κατ' ἐπιφάνειαν ταυτότητος, προέκυπτον εἰς μέσον διαφοραὶ οὐσιώδεις καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Δὲν θέλομεν ἐπιχειρήσει ἐνταῦθα τὴν λεπτολόγον ἐξήγησιν τῶν διαφορῶν τούτων, ὡς ἀλλοτρίαν τῆς προκειμένης ἱστορίας. Ὅπόσον οὐσιώδης ἦτο ἡ διάκρισις, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, λογίζεται περικύψασα εἰς μέσον ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου, ἥτις προδήλως ἔτεινεν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας.

Γυφόντι περὶ τὸ 319 ἔτος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος, ἀνὴρ πρῶτος καὶ ἐνάρετος, ἔμαθεν ὅτι μεταξὺ τῶν κληρικῶν τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν διοίκησιν αὐτοῦ, ἐκυκλοφόρουν ποικίλαι περὶ τῆς φύσεως τοῦ δευτέρου τῆς τριάδος προσώπου δοξασίαι. Αἱ δοξασίαι αὗται ἠμφισβήτησαν τὴν ἰσότητά τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, ἀξιούσαι, ὅτι ὁ υἱὸς ἦτο μὲν τὸ πρωτότοκον τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἐπλάσθη ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' αἰῶνος. Ὁ ἐπίσκοπος ἐξετάσας ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ καινοτομίαι αὗται διεδίδοντο ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρεσβυτέρων τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας, ὀνόματι μὲν Ἀρείου, γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν θείων Γραφῶν δεινότητα. Ἐκάλεσε λοιπὸν τὸν πρεσβύτερον τοῦτον καὶ παρήνευσεν αὐτὸν πατρικῶς καὶ μετριοπαθῶς· τασούτῳ μᾶλλον μετριοπαθῶς ὅσω τὸ ἐμβριθὲς σχῆμα, οἱ ὀπωροῦν ἀγέρωχοι τρόποι, τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημα καὶ ἡ εὐειδὴς ὄψις τοῦ Ἀρείου ἐνέπνεον συστολήν τινα εἰς τὸν ἀγαθὸν γέροντα. Ὁ Ἀρειος ὑπεξέφυγε πᾶσαν εὐκρινῆ ὁμολογίαν δι' ἀμφιβόλων τινῶν ἀποκρίσεων, ὧν τὸ δύσλυτον ἐκεῖνο ζήτημα ἦτο δεκτικώτατον· καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν ὅτι εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ καὶ ἐξηκολούθησε διαδίδων τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας δοξασίας. Τότε κατεμηνύθη αὐτῷ εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις ἅμα μὲν αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἅμα δὲ ἐπιθυμῶν νὰ προλάβῃ πᾶσαν ῥῆξιν, ἔλαβε

τὴν Τριάδα ὡς θέμα μιᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ διαλέξεων, καὶ ἀποφεύγων νὰ προσβάλῃ τινὰ ἀμέσως, ἀπέδειξε «φιλοτιμότερον τι,» ὡς λέγει ὁ ἱστορικός Σωκράτης, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἦσαν ἐντελέστατα πρὸς ἀλλήλας ἠνωμένα καὶ ἴσα. Ἄλλ' ἤδη ὁ Ἄρειος ὅστις ἤξευρεν ὅτι ἐν τῇ ὁμηγύρῃ ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ παραδεχόμενοι τὸ δόγμα αὐτοῦ, λαβὼν θαρραλέως τὸν λόγον, ἐπεχείρησε νὰ ἀνασκευάσῃ, διὰ πολλῆς πικρίας τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ ὑποστηρίζων, εἶπε, τὴν ἐντελῆ τῶν ὑποστάσεων τῆς Τριάδος ἰσότητα ἐμπίπτει εἰς τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδικασθεῖσαν πλάνην τῆς συγχύσεως αὐτῶν. Διότι ἀξιοὶ ὅτι αἱ διάφοροι ἐκεῖναι συστάσεις οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ὀνόματα διάφορα καὶ προσόντα εἰδικὰ τοῦ αὐτοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξισῶν αὐτὰς, συγχέει αὐτάς. Μεθ' οὗ ὁ Ἄρειος προέβαλε τὸν ἀκόλουθον πολυκροτον γενόμενον συλλογισμόν, ὅτι ἂν ὁ πατὴρ ἐγέννησε τὸν υἱόν, ὁ γεννήσας προὔπηρχε τοῦ γεννηθέντος· ἄρα ὁ υἱὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνος. Τὴν συζήτησιν ταύτην παρηκολούθησε δεινὸν σκάνδαλον καὶ πολλὴ κατὰ τὴν Αἴγυπτον διχοστασία, πρὸς κατάπαυσιν τῆς ὁποίας δὲν ἤθελεν ἐπαρκέσει ἡ ἀσθενὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου χεὶρ.

Κατ' εὐτυχίαν ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ πρὸς τοῦτο βοηθὸν ἐπιτηδειότατον. Μεταξὺ τῶν περὶ αὐτὸν κληρικῶν ἤρξανε καὶ ἐπρόκοπτε νέος τις διάκονος, μικρὸς μὲν καὶ εὐτελής τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ περιλαμβάνων, ἐντὸς σώματος ἀσθενοῦς, ψυχὴν φλογεράν τῆς ὁποίας αἱ λαμπρόνες ἐξήστραπτον ἀπὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ. Ὁ νέος οὗτος, ὀνόματι Ἀθανάσιος, ὅστις ἐμελλε νὰ πληρώσῃ τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην διὰ τῆς φήμης αὐτοῦ, ἦτο μόλις εἰκοσαέτης ὅτε ἤρχισεν ἡ προκειμένη ἔρις. Καὶ τοι δὲ ἦτο νεώτατος, εἶχεν ἤδη διαπρέψει διὰ δύο αὐτοῦ κατὰ ἐθνικῶν λόγων, ὧν ὁ μὲν ἐπιγράφεται *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων*, ὁ δὲ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ (Θεοῦ) *Λόγου* καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς λόγους τούτους διέλαμπε νοῦς βαθύς, καὶ λογικὴ ἰσχυρά, καὶ ἐπιστήμη εὐρεῖα, καὶ αὐτὸ μέχρι τινὸς τὸ ἀνθρώπινον ἐκεῖνο τοῦ λόγου ὕφος, τὸ ὁποῖον οἱ πατέρες τοῦ ἀνακαινιζομένου τούτου ἐλληνικοῦ κόσμου δὲν ἐδίσταζον νὰ συλλέγωσιν ἀπὸ τῶν αἰθθαλῶν λειμώνων τῆς ῥητορικῆς τῶν προπατόρων ἡμῶν τέχνης. Διότι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο εἰς τῶν καλλίστων τύπων τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διεξαχθείσης ἠθικῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ Ἡ μὲν ψυχὴ αὐτοῦ ἐπληροῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Εὐαγγελίου· ὁ δὲ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα παρελάμβανόν τινα τῶν κοσμη-

μάτων καὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἀρχαίας εὐγλωττίας καὶ ἐπιστήμης, ὅσα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰς ἀρχαίας ἐκείνας καὶ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῶν. Προσθέσατε εἰς ταῦτα τὴν ἰδιόζουσαν φύσιν τοῦ ἀνδρός· ὀξύνοιαν θαυμαστήν, πνεῦμα πρακτικώτατον, τόλμην ἀκάθεκτον, καὶ ἔχετε πλήρη ὁπλοισὺν τὴν ἰχνογραφίαν τῆς τοῦ Ἀθανασίου εἰκόνας. Ὁ Ἀθανάσιος ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀρετηρίας περὶ τίνος πρόκειται. Κατεμέτρησεν ἀμέσως τὸ βάρβαρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ πέσῃ ἢ πίστις ἡμῶν. Ἐπέισθη ὅτι ὁ Ἀρείος, εἴτε μὴ τολμῶν νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς, εἴτε μὴ ἔχων τὴν συνείδησιν τοῦ τελικοῦ συμπύρασματος τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ, ἔταινεν οὐδὲν ἥττον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῇ τὴν θεϊαν τοῦ Σωτῆρος φύσιν καὶ εἰς τὸ νὰ καταβιάσῃ τὸ κήρυγμα αὐτῆς εἰς τὴν τάξιν ἀνθρωπίνου δόγματος, παραδίδων αὐτὸ ἀπογεγυμνωμένον τῆς πανοπλίας τῆς ἀποκαλύψεως, εἰς ἀπάσας τὰς προσβολὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ταῦτα δὲ ἀναλογισάμενος, ὤρμησεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα καὶ ἀφιέρωσεν ἕκτοτε ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ Ἐνσαρκωθέντος Λόγου, μετὰ τοσαύτης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ τοσοῦτον ἀτρομῆτου θάρρους, ὥστε ἀπέβη ὁ ἀγιώτερος τῶν ἡρώων, ἢ μᾶλλον ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν ἀγίων.

ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς λοιπὸν τούτου νέου χειρῶν γινόμενος, ὁ Ἀλέξανδρος ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ αἴφνης αὐστηρότερον κατὰ τοῦ Ἀρείου. Καλέσας αὐτὸν δις ν' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ συνωθήσας, εἰ καὶ ἐπιτηδειότατον ὄντα περὶ τὸ λέγειν, μέχρι τῆς βλασφημίου ὁμολογίας ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο ἀναμάρτητος, δὲν ἐδίστασεν ἡδὴ ν' ἀφορίσῃ, καὶ ν' ἀναθεματίσῃ τὸν αἰρετικὸν καὶ πάντας τοὺς ἀποδεξαμένους τὰ δόγματα αὐτοῦ· ἦτοι, ἕκτος τοῦ Ἀρείου, ἕνδεκα διακόνους καὶ δύο ἐπισκόπους. Ἀλλ' ὁ Ἀρείος ἦτο ἀνθρώπος εὐφυέστατος καὶ δραστηριώτατος· τὸ ζήτημα σφόδρα περιπεπλεγμένον, τὰ πνεύματα ἐξημμένα. Ὡστε μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀνθρώπος ἐκαίνοσ συνεκρότησε καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν μεγάλην καὶ ἰσχυροτάτην ὁπαδῶν μερίδα μεταξὺ τῶν ὑποίων συγκατελέγοντο καὶ αὐτοὶ οἱ ἰδιαιτέροι τοῦ βασιλέως φίλοι, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὄν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐλάβομεν ἡδὴ ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὡς ἓνα τῶν φωστήρων τῆς ἐκκλησίας.

Οὕτω δὲ εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος, μετὰ τὴν κ.

τατρόπως τοῦ Λικινίου, ἔφθασεν εἰς Νικομήθειαν, ἣτις ἦτο ἔτι τότε ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁρθόδοξοι καὶ Ἀρειανοὶ περιεστοίχισαν αὐτὸν ἀμέσως ἐπικαλούμενοι ἐκάτεροι τὴν ἰδιόζουσαν αὐτοῦ προστασίαν. Ὁ δὲ ἠγανάκτησε σφόδρα ἀκούσας τὴν ἐκ τῶν διενέξεων τούτων προελθοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχὴν καὶ ἀναστάτωσιν. Ὅχι ὅτι ἐνόησε τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ἡ πίστις ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων τοῦ Ἀρείου δοξασίων· ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἐνῶ εἶχεν ἐλπίζει ὅτι διὰ τῶν προηγουμένων νόμων περὶ χριστιανῶν καὶ εἰδωλολατρῶν, θέλει ἀποκατασταθῆ ἐν τῷ κράτει ἡ θρησκευτικὴ εἰρήνη, αἴφνης ἐμάνθανεν ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἀνετρέπετο δι' ἐμφυλίου μεταξὺ χριστιανῶν στάσεως. Τὴν σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος, ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς κατανοήσει· εἶχε κατανοήσει δηλαδὴ ὅτι πᾶσα περὶ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος συζήτησις ἦτο ἐπισφαλεστάτη καὶ ὅτι τὸ συνετώτερον ἦτο νὰ παρῶν κωλυθῆ ἐκ παντὸς τρόπου ἡ περὶ τούτου συζήτησις. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς ἠθέλησε νὰ παρῶν αὐτὴν ὡς εὐτελεῖ καὶ ματαιίαν. Ἐπειτα ὁμως ἠξίωσεν ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἐγκλείωμεν τὰ τοιαῦτα ἐν ταῖς διανοίαις ἡμῶν καὶ νὰ μὴ τὰ ἐκθέτωμεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν δῆμων. Τὸ φρόνημα τοῦτο τοῦ Κωνσταντίνου ἐξάγεται προδήλως ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψε πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον καὶ Ἀρείον τὸν πρεσβύτερον. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ λέγει πρὸς τοὺς ἄλλοις τάδε· «Διαλογιζομένῳ δὴ μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελεῖς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τοσαύτης φιλονεικίας ἢ πρόφασις ἐφωράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειγθεὶς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόφυγον ὑμῶν ἀγγίνοισιν γράφων, τὴν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως οἶον εἰρήνης πρύτανιν ἐμαυτὸν ἐπάγω εἰκότως . . . . Μανθάνω τοίνυν ἐκείθεν ὑπῆρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταβολήν. Ὅταν γὰρ σὺ, ὦ Ἀλέξανδρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτηεις τί δήποτε αὐτῶν ἕκαστος ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρους ἐπυθάνου, σὺ τε, ὦ Ἀρειε, τοῦθ' ὅπερ ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῆ παραδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας, ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας ἐγερθείσης, ἡ μὲν σύνοδος ἠρνήθη, ὁ δὲ ἀγιώτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεὶς, ἐκ τῆς τοῦ κοινῶ σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν ἕκαστος ὑμῶν ἐξίσου τὴν συγγνώμην παρῶν, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ, δεξάσθω

τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε ἐρωτᾶν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσήκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμενον ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὅπως μὴ νόμου τινὸς ἀνάγκη προστάτῃ, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχελία προτίθῃσιν, εἰ καὶ φυσικῆς τινὸς γυμνασίας ἕνεκα γένοιτο, ὅμως ὀφείλομεν εἴσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχειρῶς εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δῆμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πιστεύειν.» Καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους παραινῶν ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα τῆς συζητήσεως, καὶ, συνδιαλλάγέντες πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἡ φωνὴ αὕτη τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας δὲν ἐπέπρωτο νὰ εἰσακουσθῇ. Αὐτὸς ὁ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης, ἅμα ἐλθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, συνετάχθη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου καὶ κατεδίκασε τὸν Ἄρειον. Ὁ Ἄρειος ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα ἐπιστολὴν ὅπως οὖν αὐθάδῃ παραπονούμενος διὰ τὴν ἀργίαν ἣτις ἐπεβλήθη αὐτῷ. Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος ἐμάνθανεν ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνέβαινον ταραχαὶ καθ' ἃς οἱ ὄχλοι οὐδὲ τὰς εἰκόνας αὐτοῦ ἐσεβάσθησαν. Ὅθεν ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο ἰδίως κατὰ τοῦ Ἄρειου καὶ τῶν Ἀρειανῶν, ἐξάπέστειλε νέους εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπιτρόπους κομίζοντας ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς αἰρετικούς ἐκείνους καὶ τὸν ἀρχηγέτην αὐτῶν ἀπειλητικωτάτην, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ὅμως, ἐπανερχόμενος εἰς αἰσθήματα πάλιν ἐπιεικέστερα, προσεκάλει τὸν Ἄρειον νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον ἐπρέσβευεν. Ὁ Ἄρειος παρῆστη, καὶ ἐν τῇ συζητήσει ἣν ἐπεχείρησε πρὸς τὸν βασιλέα τοσοῦτον περιέπλεξε τὸ περὶ τὰς τοιαύτας λεπτολογίας ἀνεπιτήδειον τοῦ Κωνσταντίνου πνεῦμα, ὥστε ἐνέβαλε τὸν ἡγεμόνα εἰς πλείστας ὄσας ἀμφιβολίας. Καὶ ἐν τούτοις ἐξηκολούθει ἡ διχόνοια καὶ ἡ ταραχὴ τῶν πνευμάτων, οὐδὲ ἐφαίνετο θεραπείας τρόπος· μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ μεγαλοφυΐᾳ, ἐπενόησε τὸ πρακτέον κατὰ τὴν προκειμένην δυσχέρειαν, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἱεράρχαι δὲν ἐπαίθοντο καθ' ἑαυτοὺς νὰ παύσωσι τὰς συζητήσεις ταύτας, συνεκάλεσεν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον οἰκουμένηκην ἐπιτετραμμένην νὰ λύσῃ ὀριστικῶς τὴν προκειμένην διαφορὰν.

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἦτο Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, ἐπὶ το-

σουτον Ῥωμαῖος ὡς τε οὐδὲ ἐλάλει ὀρθῶς τὴν ἐλληνικὴν ὁ δὲ θεσμὸς τῆς κοινῆς συνόδου δὲν ἦτο θεσμὸς Ῥωμαϊκός, ἀλλ' ἐλληνικός. Ἡ Ῥώμη, ἄρξασα, δι' ἰδίου πολιτεύματος ἐκτεθέντος ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ πρώτου τόμου, τῆς τε Ἰταλίας, καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, οὐδέποτε συνεκάλεσε κοινὴν πόλεων καὶ ἐθνῶν σύνοδον· ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τῶν κατὰ τὰ ἔθνη συνέδριων, συνῆλθον πολλάκις πᾶσαι αἱ πόλεις ἐν κοινῷ, ἐπὶ τε τῶν Μηδικῶν, καὶ ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, προσδραμὼν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν εἰς θεσμοθεσίαν ἐλληνικὴν, παρέλαβεν ἄρα γε αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν παραδόσεων καὶ ἕξεων; Ὅχι, βεβαίως ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ παρακολουθήσῃ τὰς ὑφισταμένας ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐννοήσῃ ποῖον ἦτο τὸ φυσικὸν αὐτῶν συμπλήρωμα. Εἶδομεν ὅτι βᾶσις τοῦ πολιτεύματος τῆς νέας θρησκείας ἦτο ἡ καθ' ἐκάστην πόλιν ἐκκλησία, ἦτοι ὁμᾶς τῶν πιστῶν. Ὑπεράνω τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἴστατο τὸ συνέδριον τῶν Πρεσβυτέρων, προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου. Ὑπεράνω δὲ τῶν κατὰ τὰς πόλεις τούτων ἀρχῶν, ἴσταντο αἱ περιοδικῶς κατ' ἐπαρχίας συγκροτούμεναι σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων, αἵτινες ἐκοινώνουν μὲν πρὸς ἀλλήλας πολλάκις, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον εἰσέτι συγχωνευθῆ εἰς ἓν μέγα συνέδριον περιλαμβάνον τοὺς ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐπί τῷ λοιπὸν φυσικώτερον ἢ νὰ ἐπέλθῃ ἡ συγχώνευσις αὕτη κατὰ τὴν προκειμένην ἔκτακτον ἀνωμαλίαν καὶ νὰ ἐπιτεθῇ οὕτω εἰς τὸν ὄργανισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀπαραίτητος αὐτοῦ κορωνίς, προσκαλουμένων ὅλων τῶν ἐπισκόπων ἵνα ἀπὸ κοινῆς κανονίσωσι τὴν προκύψασαν εἰς μέσον μεγάλην διένεξιν; Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντῖνου ἀποδεικνύει ὅπως ἀφ' ἐνὸς ἀπεμακρύνετο ἤδη τῶν ἀρχαίων Ῥωμαϊκῶν παραδόσεων καὶ ὅπως ἀφ' ἑτέρου ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἕξεις τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησε τὸ χριστιανικὸν πολίτευμα. Οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄλλως ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει καὶ ἐπιτηδεϊότητι. Ἡ ρύθμισις καὶ ἐξασφάλισις τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἦτο ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου διὰ τὸν τότε κόσμον. Ἀπὸ αὐτῆς ἐξηρτάτο ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀνακαίνισις. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος προθύμως ἠσπάζετο πᾶν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐπιτηδεῖον εἰς τὴν ρύθμισιν ἐκείνην καὶ ἐξασφάλισιν, ἀδιαφορῶν ἂν οἱ θεσμοὶ τοὺς ὁποίους καθιέρου ἦσαν ἐλληνικοὶ καὶ ὄχι Ῥωμαϊκοί. Ἡ ἀκατάσχετος

τῶν πραγμάτων δύναμις κατηνάγκαζε τὸν ῥωμαῖον ἐκείνον βασιλέα νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, νὰ ἐξυψοῖ αὐτόν, πρὸ τοσοῦτων αἰώνων ὑποκείμενον ὄντα τῇ ῥωμαϊκῇ κυριαρχίᾳ, ὑπεράνω τῆς κυριαρχίας ταύτης, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ ἐκείνου τὰ νομοθετήματα. Ἰ Μήπως πρὸ ὀλίγου γράφων πρὸς Ἀλέξανδρον καὶ Ἀρειον δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ τῆς ἱεράς θρησκείας νόμος ἐκ τῶν κόλπων τῆς Ἀνατολῆς προέκυψε καὶ ὠνόμαζε τοὺς ἐνταῦθα λειτουργοὺς αὐτοῦ ἀρχηγοὺς τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας;

Ἡ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον ἀλλοτρίᾳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου, ὥστε, ἂν καὶ προσεκλήθησαν αὐτόθι ἅπαντες τῆς χριστιανωσύνης οἱ Ἐπίσκοποι, ἂν καὶ ὁ βασιλεὺς διηυκόλυνεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν μετάβασιν αὐτῶν ἀναλαβῶν εἰς βᾶρος τοῦ δημοσίου ὅλα τὰ ἐξοδα τῆς ὁδοιπορίας καὶ τῆς διατροφῆς τῶν προσκληθέντων, ἐκ τῶν τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐπισκόπων ὅσοι προσῆλθον μόνις τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀφίκοντο ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάπας Ῥώμης παρέστη αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἐπεμφε δύο πρεσβυτέρους ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἀνήκον εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἢ ἐξελληνισθείσας χώρας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν διέπρεπεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ συμβούλου δορυφορούμενος. Ἐντεῦθεν ἡ σύνοδος ἀπέβη ὅλως ἐλληνικὴ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεφώνησε μὲν τὸν ἐναρκτήριον λόγον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ οἱ λόγοι αὐτοῦ μεθρμηνεύοντο εἰς τὴν ἐλληνικὴν καθ' ὅσον ἐξεφέροντο. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἀνεμίχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσης, «ἐλληνίζων τῇ φωνῇ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι μὴδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε.» Καὶ ἔπειτα ἅπασαι αἱ πράξεις εἰς τὴν ἐλληνικὴν συνετάχθησαν γλῶσσαν, ἰδίως τὸ τότε κανονισθὲν σύμβολον τῆς πίστεως. Συνῆλθον δὲ οἱ ἐπίσκοποι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουνίου τοῦ 325, ἀλλὰ ἡ πρώτη αὐτῶν ἐπίσημος συνεδρίασις συνεκροτήθη τῇ 5 ἢ τῇ 6 ἰουλίου. Ἡ σύνοδος δὲν διήρκεσεν εἰμὴ εἴκοσι περίπου ἡμέρας· καὶ, ἐντὸς τοῦ βραχυτάτου τούτου διαστήματος, ἔλυσε, πλὴν ἄλλων τινῶν δευτερευόντων ζητημάτων, τὸ δυσχερὲς ζήτημα τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ μικροῦ διαιρέσει τὴν ἐκκλησίαν, καθιερώσασα τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁμοουσίου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀναθεματίσασα τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἐξορίσασα τὸν Ἀρειον καὶ τοὺς πεισματωδεστέρους ὁμόφρονας αὐτοῦ εἰς Γαλατίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ δύο Εὐσέβιοι, ἐπὶ μικρὸν διστάσαντες νὰ ὑπογράψωσι

τὴν ὁμολογίαν, ἐπὶ τέλους ἐνέδωκαν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδειξεν ὅτι ἔχει ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου κυρωθέντα. Τῶντι, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτάς, ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκε τότε καὶ ἴδιον κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων διάταγμα, ἐν ᾧ ῥητῶς ὠνόμαζε τὸν Ἀρειὸν μαθητὴν τοῦ Πορφυρίου, ἐνός τῶν ὀπαδῶν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. παρήγγειλε νὰ καῶσιν ὅλα τοῦ Ἀρείου τὰ συγγράμματα καὶ ἐπέβαλε ποινὴν θανάτου κατὰ παντός τοῦ φωραθέντος ὅτι κρύπτει τι τῶν συγγραμμάτων τούτων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὕτη, τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς εἶναι παντάπασιν ἀλλοτρία τῶν σημερινῶν ἡμῶν περὶ ἀνεξιθρησκείας δοξασίων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέθετο, καὶ εἶχε δίκαιον νὰ πείθεται, ὅτι ἐὰν δὲν παύσωσιν αἱ συζητήσεις αὗται, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ χριστιανισμοῦ κινδυνεύει νὰ καταπέσῃ· ἐπέθετο καὶ εἶχε δίκαιον νὰ πείθεται ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅσῳ οἰκουμενικὴ καὶ ἂν ᾗτο, δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐκριζώσωσι τὸ κακόν, ἐὰν τὰ δεδογμένα δὲν ἐκυροῦντο δι' αὐτοκρατορικῆς θεσπίσματος. Ὁρθῶς δὲ ἐδικαιολόγησε τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου εἰπὼν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς· «ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἴσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτός, ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένος, Ἐπίσκοπος ἂν εἴην.» Καὶ ὅτε περὶ τὰ τέλη Ιουλίου, ἀπέλυσε τοὺς Ἐπισκόπους εἰς τὰ ἴδια, ἐλάλησε πάλιν πρὸς αὐτοὺς μετὰ πολλῆς πραότητος καὶ συνέσεως· παρήνεσεν αὐτοὺς νὰ τηρῶσι τὴν πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην, φεύγοντες τὴν θρησκευτικὴν ἐριθίαν, νὰ νέμωσι συγγνώμην εἰς τὰ ἀνθρώπινα πταίσματα καὶ πρὸ πάντων ἀφορῶντες εἰς τὴν γενικὴν ἁρμονίαν, νὰ μὴ στασιάζωσι πρὸς ἀλλήλους, παρέχοντες οὕτω αἰτίαν χλεύης εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες εἶναι πάντοτε ἔτοιμοι νὰ βλασφημῶσι τὸ θεῖον ὄνομα. Τοιοῦτοτρόπως διελύθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος τῆς ὑποίας κύριον ἔργον ὑπῆρξεν, ὡς προείπομεν, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ ἁγίου Συμβόλου τῆς πίστεως ἡμῶν δι' οὗ ἕκτοτε πᾶς χριστιανὸς ὁμολογεῖ ὅτι πιστεύει «εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινόν, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου

Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.» Τὸ δὲ μέρος τοῦ συμβόλου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὠρίσθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης.

Ὅποσον συνετῶς διεξήγαγε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος συνάγεται ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων. Παρῆλθον ἕκτοτε χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη. Τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ὁ βασιλεὺς συνεχάλεσε καὶ προέδρευσε τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, κατελύθη πρὸ καιροῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν ποικίλα ἄλλα κράτη· νέα ἐσχηματίσθησαν ἔθνη· νέα ἐμορφώθησαν γλῶσσαι· νέοι ἀνεκαλύφθησαν κόσμοι· νέα ἐπενοήθησαν τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι· νέα ἐρρύθμισαν τὴν τύχην τῶν λαῶν πολιτεύματα· νέα παρήχθησαν ἀνάγκαι, προαιρέσεις, δοξασίαι· ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ ὄψις τῆς γῆς ἡμῶν μετεβλήθη καθ' ὀλοκληρίαν καὶ ὁμως, εἰς ποῖον τῆς γῆς ταύτης μέρος, εἰς ποίαν τῆς οἰκουμένης γωνίαν, εἰς ποίαν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν, δὲν ἀντήχησε καὶ δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἑκάστην ἢ προσευχὴν ἐκείνην ἢ ὀρισθεῖσα τότε ἐν Νικαίᾳ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ; Ἄ! βεβαίως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πολλὰς ὀφείλομεν χάριτας πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν προπάτορας οἵτινες, διὰ τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν, ὤρισαν τοὺς νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, νόμους θαυμαζομένους ἄχρι τοῦδε καὶ ἐσαεὶ μέλλοντας νὰ θαυμάζωνται ἐνόσω ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ψυχαὶ εὐγενεῖς καὶ ἐπιτήδεια νὰ ἐκτιμῆσωσι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος. Ἀλλὰ μήπως ὀλιγωτέραν ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἄλλους ἐκείνους, τοὺς χριστιανούς ἡμῶν προπάτορας, οἵτινες ὤρισαν τοὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος, κανόνας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθη ἄχρι τοῦδε ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός; Ὅποσον δὲ πάλιν, ἡμεῖς οἱ λαλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀλεξάνδρων καὶ τῶν Ἀθανασίων, δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐγκαυχώμεθα, ὅτι ἀναπέμπομεν πρὸς τὸν Ὑψιστον τὴν προσευχὴν ἐκείνην ἀναλλοίωτον, ἀπαράλλακτον, δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λέξεων ἐν αἷς διετύπωσαν τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν οἱ μεγάλοι οὗτοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄνδρες!

Οὕτω δὲ ρυθμίσας τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνό-

μισεν ἤδη δέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἡ παρουσία αὐτοῦ ἦτο τῶντι ἀπαραίτητος. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν μόνον ἀναλογισθῶμεν πῶς εἶχον τότε τὰ κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος πράγματα, θέλομεν εὖρει, ὅτι, ἐνῶ ἀποκατεστάθη ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἐνότης, θρησκευτικῶ τῶ λόγῳ συνέβαινε ἐν αὐτῷ παράδοξός τις ἀνωμαλία. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε μὲν εἰσέτι βαπτισθῆ, καθ' ὅλην ὅμως τὴν λοιπὴν αὐτοῦ πολιτείαν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῆ εἰμὴ ὡς ἀποδεξάμενος τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐν τούτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ναὶ μὲν ὁ βασιλεὺς προετίμα εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα τοὺς χριστιανούς, καὶ πολυειδῶς ἐβράβευε τοὺς προσερχομένους εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἀλλὰ κυρίως εἶπεῖν οἱ θεμελιώδεις τοῦ κράτους νόμοι ἐπέτρεπον ἀπλῶς τὴν ἐλευθέραν τῆς χριστιανικῆς λατρείας τέλεσιν, δὲν κατήργουν δὲ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἐπίσημον τῆς εἰδωλολατρείας ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα στενωῶς συνεδέετο μὲ ὅλην τὴν Κυβέρνησιν καὶ μὲ ὅλον τὸν δημόσιον βίον. Ἐντεῦθεν ἐν τῇ Ῥώμῃ ἰδίως, ἥτις ἦτο ἡ ἀρχαία καὶ ἡ μόνη ἐτι τοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθει διατηροῦσα τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον τοῦ ἐπισήμου τῆς πολιτείας θρησκευματος. Εἰσέτι διάταγμα ἐκ Νικομηδείας ἐκδοθὲν δὲν παρήγγειλε νὰ ἀφανισθῶσι τὰ μνημεῖα, τὰ νομίσματα, τὰ σύμβολα ἐν γένει τῆς πολυθείας. Ἡ σύγκλητος ἐξηκολούθει ἐδρεύουσα ἐντὸς ναοῦ κατειδώλου, πάντες δ' οἱ ἐν τέλει καὶ πᾶς σχεδὸν ὁ λαὸς ἐνέμενον εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἀρχαίων ἱεροτελεστιῶν. Κατὰ νόμον λοιπὸν ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἦτο ἡ εἰδωλολατρεία· πράγματι ὅμως, ὁ χριστιανισμὸς κατίσχυεν αὐτῆς διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας καὶ θελήσεως, παντὸς ἄλλου, ἐκτὸς τῆς Ῥώμης. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ σῶμα τοῦ κράτους, τοῦλάχιστον τὸ ζωτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἦτο χριστιανικόν· ἡ δὲ κεφαλὴ ἐθνικὴ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ· καὶ τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπανέλθῃ, εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα ἴδῃ ἐκ τοῦ συνεγγυς πῶς ἔχει νὰ προλάβῃ τὴν ἐνδεχομένην ρῆξιν.

Εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν ἐστίαν ταύτην τῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν κατὰ μῆνα ἰούλιον τοῦ 326. Καὶ ἠγωνίσθη μὲν ἀμέσως νὰ περιποιηθῆ ὅσον ἐνδέχεται τὴν σύγκλητον, ἀλλὰ ὀκτῶ δὲν εἶχον παρέλθει ἡμέραι καὶ κατέστησαν ἀρίδηλοι αἱ δυσχέρεια αἵτινες ἦτο φυσικὸν νὰ προκύψωσιν ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ἐκείνης τῶν αἰσθημάτων με-

ταξὺ τοῦ κυριάρχου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης. Τῇ 13 ἰουλίου ἐτελέσθη κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ μεγάλη τῶν λεγομένων ἰππέων παρέλασις, καθ' ἣν οἱ εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνήκοντες ῥωμαῖοι πολῖται ἀνήρχοντο ἐν πομπῇ εἰς τὸ Καπιτώλιον ὅπως θύσωσιν αὐτόθι τῷ Διί. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὄχι μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ κοινωνήσῃ τῆς τελετῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐνέπαιζεν αὐτήν, ἐξ οὗ σφοδρὰ προέκυψεν ἀγανάκτησις, καὶ βλασφημίαι ἠκούσθησαν τοῦ ὄχλου ἐνῷ ὁ βασιλεὺς διήρχετο διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως. Τοῦτο ἠρέθισε τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπερίσχυσεν ἐν αὐτῷ ἡ φυσικὴ μετριοπάθεια, καὶ ἀπεφάσισε νὰ μὴ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους μηδὲ νὰ ἐπιτεθῇ ἐν γένει διὰ τῆς βίας κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Κατὰ δυστυχίαν συνέβαινον συγχρόνως καὶ ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ὀλέθρια διενέξεις. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τρεῖς ἀδελφοὺς, τὸν Δαλμάτιον, τὸν Ἀνιβαλιανὸν καὶ τὸν Ἰούλιον Κωνσταντῖνον, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπολιτεύθη ἀείποτε ψυχρῶς, ὑπέικων, ὡς βεβαίουσιν, εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς ἰδίας μητρὸς Ἐλένης. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ μὲν τῆς πρώτης συζύγου, τῆς Μινερβίνης, υἱὸν, τὸν τοσοῦτον κατὰ Λικινίου διαπρέψαντα Κρίσπον, ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας, τῆς Φαῦστης, υἱοὺς ἄλλους ἐξ ὧν δύο, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κώνστας, καὶ τοὶ ἦσαν νεώτατοι, εἶχον ἤδη λάβει διάφορα ἀνώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα. Καὶ ἡ μὲν Φαῦστα ἀπετροπιάζετο τὸν Κρίσπον ὅστις καθὼ πρωτότοκος καὶ καθ' ὄλα λαμπρὸς νέος, ἐπεσκίαζε τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα, ἡ δὲ Ἐλένη ἐξεναντίας ἠσθάνετο πρὸς τοῦτον ἰδιάζουσαν στοργήν. Πῶς τὰ διάφορα ταῦτα πάθη κατάρθωσαν νὰ θολώσωσι τὴν ἄλλως τοσοῦτον διαυγῆ τοῦ Κωνσταντῖνου κρίσιν, δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἴσως παρεξέφρησεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καταχθόνιον τι φθόνου αἴσθημα διὰ τὴν κοινὴν εὐνοίαν ἣς ἀπελάμβανεν ὁ Κρίσπος· τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἐπεδαψίλευσε τῷ υἱῷ ἐκείνῳ τὰ ὕπατα ἀξιώματα, μετὰ τὸ περιφανὲς κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον τρόπαιον, ἔπαυσε τοῦ νὰ νέμῃ αὐτῷ μερίδα τινὰ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ἴσως θεωρῶν τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦν δυσμενὲς πνεῦμα ἐδυσπίστησε πρὸς τὸν Κρίσπον, ὅστις ἐπευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ πλήθους, τοῦ κακολογοῦντος καὶ περιϋβρίζοντος τὸν βασιλέα· τοῦλάχιστον βεβαίουται πρὸ πάντων, ὅτι αἱ τῆς Φαῦστης εἰσηγήσεις κατὰ τοῦ προγόνου αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ διατριβῆς ἐκείνης μάλιστα ἐκορυφώθησαν. Διότι τὸ παρά τινων ῥηθὲν, ὅτι ὁ Κρίσπος ἐμισήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἰδίως ὡς συλλαβῶν ἔρωτα ἔ-

θεσμον πρὸς τὴν μητρικὴν Φαῦσταν, ὑπολαμβάνεται σήμερον εὐλόγως ὡς μῦθος ὄλως ἀνυπόστατος, πολὺ δὲ πιθανώτερον νομίζεται ὅτι συκοφανταίαι ἕτεραι μᾶλλον πιστευταὶ καὶ ἐξαιρέτως αἱ πρὸ μικροῦ ὑποδειχθεῖσαι, ἐξηγρίωσαν τὸν βασιλέα εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ καταπνίξωσιν ἐν αὐτῷ ὅ,τι ἱερώτατον ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὅπως-δήποτε ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγωνίας εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος περιέστη ὡς ἐκ τοῦ στασιαστικοῦ τῆς Ῥώμης πνεύματος καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ διενέξεων, ὁ Κρίσπος, γενόμενος ἀνάρπαστος, διὰ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, καὶ ἀπαχθεὶς εἰς φυλακὴν τινα ἐκτὸς τῆς Ῥώμης, ἐκεῖ ἐθανατώθη. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἀνηγγέλθη ἐξ Ἀνατολῆς ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Λικινίου καὶ τῆς Κωνσταντίας, ἄρα τοῦ βασιλέως ἀνεψιός, παῖς μόλις δωδεκαέτης, ἐσφάγη ἀπόσπασθεις τῆς μητρικῆς ἀγκάλης. Αἱ δὲ τραγικαὶ αὐταὶ σκηναὶ κατετάραξαν ἐξαιρέτως τοὺς ἔθνικους, οἵτινες σώζοντες ἴσως ἔτι ἐλπίδας τινὰς ἀπὸ τε τοῦ Κρίσπου, ἀπὸ τε τοῦ υἱοῦ τοῦ Λικινίου, ἔβλεπον αἴφνης ψευθεύσας ἀπάσας αὐτῶν τὰς προσδοκίας. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν κατεπλάγησαν βεβαίως βλέποντες τὸν ἄνθρωπον, ὃν ὑπελάμβανον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας χειραγωγούμενον, ὡσεὶ ὑπὸ μανίας τινὸς ἤδη καταληφθέντα καὶ σπαράσσοντα ἰδίᾳ χειρὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ. Μόνοι οἱ περὶ τὴν Φαῦσταν ἐθρίαμβευσαν, ὅτε αἴφνης τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν.

Ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ἑλένη ἔδραμεν ἐξ Ἀνατολῆς, ὅπου τότε διέτριβεν, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῆς καὶ τὴν θλίψιν διὰ τὸν οἰκτρὸν τοῦ φιλότατου Κρίσπου θάνατον, ὅστις ἐτραυματίσεν αὐτὴν καὶ ἔνεκα τῆς στοργῆς ἣν ἠσθάνετο πρὸς τὸν νέον τοῦτον, καὶ ἔνεκα τῆς φρίκης ἣν ἐνεποίησεν εἰς αὐτὴν, ὡς χριστιανὴν καὶ ὡς μητέρα, τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Κωνσταντίνου. Οἱ ὄδυρμοὶ καὶ οἱ ἔλεγχοι τῆς σεβασμίας ἐκείνης γυναικὸς ἠνοιζαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ βασιλέως. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν χρονογράφων ἀξιοῦσιν, ὅτι, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς τύψεως τοῦ συνειδότης ἣν ἐνέβαλον εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ οἱ λόγοι τῆς μητρὸς, ἐμίανεν αὐτὴς τὰς χεῖρας αὐτοῦ θανατώσας τὴν Φαῦσταν, ὡς παραίτιον τῆς πρώτης συμφορᾶς. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀσπαζόμεθα μᾶλλον τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ ιστοριογράφου Γίββωνος, ὅστις, στηριζόμενος εἰς ἑτέρας μαρτυρίας, νομίζει ὄλως ἀπίθανόν τὸ νέον τοῦτο ἀδίκημα· καὶ τοσοῦτω μᾶλλον παραδεχόμεθα τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ ὅσῳ ἐν γένει δὲν ἀνεδείχθη ἐπιεικὴς πρὸς

τὸν Κωνσταντῖνον. Οὐδὲ βλέπομεν πῶς συμβιβάζεται ὁ παροξυσμὸς ἐκεῖνος τῆς μανίας πρὸς τὴν μετάνοιαν ἣν πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι ἠσθάνθη ὁ βασιλεὺς ἀκούων τοὺς θρήνους τῆς μητρὸς καὶ ἣν ἐπεδείξατο, ὡς λέγεται, διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τεκμηρίων ἐξαιρέτου πρὸς τὸ θρήσκευμα εὐλαβείας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῶν ἀποτροπαίων περιπετειῶν εἰς ἃς περιέστη ἐν τῇ πόλει τῆς Ῥώμης, διὰ τε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποστροφὴν τοῦ εἰδωλολάτρου ἐκείνου δήμου καὶ τὰ ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ ἐπελθόντα τραγικὰ γεγονότα, ἀπεφάσισε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς ἀρχαίας τοῦ κράτους πρωτεύουσας, εἰς ἣν οὐδέποτε πλέον ἐπέστρεψε, καὶ ἀπῆλθε πρὸς ἀνατολάς, ἕτερα καὶ μεγάλα τινὰ διανοούμενος περὶ τῆς μελλούσης τοῦ κόσμου τύχης.

Τότε καὶ ἡ Ἑλένη ἐπορεύθη πρὸς τὴν Παλαιστίνην ἵνα ἐξαγάγῃ μὲν τὴν γῆν ταύτην, ἐν ἣ ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ὁ Σωτῆρ, ἐκ τῆς ἀθλίας καταστάσεως εἰς ἣν ἐν τῷ μεταξύ εἶχε περιέλθει, ἐπιζητήσῃ δὲ ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου, τοῦ ποτισθέντος ὑπὸ τοῦ ἀγίου ἐκείνου αἵματος, τὴν ἐξιλέωσιν τῶν παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς πραχθέντων ἀμαρτημάτων. Ἐφόντι, κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, αἱ ἐπανειλημμένοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπαναστάσεις εἶχον προκαλέσει δεινοτάτας ἀντεκδικήσεις. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἱερουσαλήμ ἠγέρθη πόλις νέα φέρουσα τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῆς Αἰλείας Καπιτωλίνης, καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου ὅπου ὑψοῦτο ἄλλοτε ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος, κατεσκευάσθη πολυτελὲς ἱερὸν τοῦ Καπιτωλίου Διός. Ἰουδαῖοι σχεδὸν πλέον δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ, ὀλίγιστοι δὲ ἦσαν οἱ χριστιανοί, ὥστε ὁ Ἐπίσκοπος τῆς πόλεως καὶ χώρας ἐν ἣ ἐτελέσθησαν τὰ πρῶτα τῆς πίστεως ἡμῶν μυστήρια, ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ θρόνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθησάν ποτε ὁ Ἰάκωβος καὶ πολλοὶ τοῦ Χριστοῦ συγγενεῖς, ἐκπεσὼν παντάπασι τοῦ ἀρχαίου ἀξιώματος, κατήντησε νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας. Ὅτε ἐν ἔτει 327 ἡ βασίλισσα Ἑλένη ἔφθασεν εἰς Ἱερουσαλήμ, οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ καταδείξῃ αὐτῇ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος. Μόλις δὲ μετὰ πολλὰς ἐρεῦνας ἀνευρέθη ὁ ἱερός χώρος καὶ διὰ συντόνου ἐργασίας ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ σεμνὸν τοῦ γεγονότος μαρτύριον, ἦτοι ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρός. Ὅθεν ἀναγγελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, διέταξεν οὗτος παραυτίκα νὰ ἐγερθῇ ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου ἐκκλησία

λαμπροτάτη τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἡ Ἑλένη αὐτὴ ἐφρόντισε, πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Παλαιστίνης, νὰ τεθῶσι τὰ θεμέλια τοῦ τε ναοῦ τούτου καὶ ἄλλων πολλῶν κατὰ τὴν χώραν ἱερῶν. Μεθ' οὗ ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας πρὸς τὸν υἱὸν αὐτῆς ὅστις ἐπορεύετο βραδέως ὀπωσοῦν πρὸς τὴν ἀνατολήν. Ἡ συνέντευξις αὐτῶν ἀπέβη κατανυκτική. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε τιμήσει τὴν μητέρα αὐτοῦ ὡς βασίλισσαν, ἀπένειμεν ἤδη αὐτῇ πλεῖστα ἕτερα εὐλαθείας δείγματα καὶ, μετ' ὀλίγον ἀποθανοῦσαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 328, εἰς ἡλικίαν ἐπὶν περίπου 80, ἐκῆδευσε μεγαλοπρεπέστατα, μετακομίσας βραδύτερον τὰ ὄσπᾶ αὐτῆς εἰς τὴν νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπήρχετο τότε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, τοῦτο ἰδίως τὸ μέγα μελετῶν καθ' ἑαυτὸν βούλευμα· νὰ ἐγκαταλίπη μὲν τὴν Ῥώμην ἣτις δὲν ἐφαίνετο κατανοήσασα τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ οἰκουμένη μεγάλῃ μεταβολῇ, νὰ στήσῃ δὲ διὰ παντὸς τὴν καθέδραν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἐκείνας χώρας ἐν αἷς παρήχθη καὶ τοσοῦτον ἠυδοκίμησε τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ, ἐκλέξας ἐν τῷ μέσῳ τῶν χωρῶν τούτων τόπον εὐθετον, νὰ ἐγείρῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ νέον μέγα τοῦ ἀνακαινισθέντος κόσμου ἔρεισμα καὶ προπύργιον.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ κρισιμωτάτη ἴσως στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ καὶ ἄλλως ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη· ἠδύνατο νὰ μὴ προστατεύσῃ ἢ καὶ νὰ καταδιώξῃ αὐτὸν· ἠδύνατο ἐνὶ λόγῳ νὰ παρεμβάλη εἰς ἐτικωλύματά τινα εἰς τὸν ὀριστικὸν αὐτοῦ θρίαμβον· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη ἦτο ἡ τοῦ νέου θρησκευματος δύναμις καὶ ἰσχύς καὶ ἐπίδοσις ὥστε ἠδύνατον εἶχε καταντήσῃ νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τέλους. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ἔπραξε μὲν πολλὰ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ὀφείλει εἰς αὐτὸν καὶ μόνον τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἐνῶ καθ' ἣν στιγμήν προέκειτο νὰ ὀρίσῃ τὸν χῶρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ νέα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, τὸ ἐλάχιστον περὶ τὴν ἐκλογήν τοῦ χώρου τούτου παράπτωμα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοῦ ἐλληνισμοῦ τὴν τύχην. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀφείλεται ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναβίωσις καὶ ἡ ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη διατήρησις τῆς αὐτονομίας αὐτοῦ. Ὅφειλε-

ται ὁμως τοῦτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅχι μόνον διότι ἀπλῶς ἐκτίσθη ἐν ταῖς χώραις ταύταις νέα τις πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ἀλλὰ μάλιστα διότι ἐκτίσθη ἐπὶ χώρου ὅστις, ἕνεκα τῶν ἰδιαζόντων, τῶν ἐξαιρετικῶν, τῶν μοναδικῶν αὐτοῦ προτερημάτων, ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς ἐφαίνετο προορισθεῖς ἵνα ἀποτελέσῃ τὴν πρωτεύουσαν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς ἐπέστησε τὸν νοῦν εἰς τὴν παρὰ τὸν Δίμον Σαρδικὴν, τὴν σημερινὴν Σοφίαν ἢ Τριαδίτζαν τῶν Βουλγάρων καὶ ἄλλοι πάλιν ἀξιούσιν ὅτι ἐπὶ τινα χρόνον διενοήθη νὰ θέσῃ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κτίσμα μεταξὺ Ἰλίου καὶ Περγάμου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι διετέλεσε μέχρι τινὸς ταλαιτευόμενος, τὸ σημεῖον ὅπερ ἐπὶ τέλους ἐξελέξατο, ἀπεδείχθη πολὺ ἐκείνων εὐφύστερον πρὸς τὰς χρεῖας καὶ ἐπαγγελίας ἃς ἐκλήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἴδιον τῆς μεγαλοφυΐας καθὼς τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου κτίσμα οὕτω καὶ τὸ μέγα κτίσμα τοῦ Κωνσταντίνου κατίσχυσαν ὄλων τῶν περιπετειῶν ὄλων τῶν αἰώνων, καὶ μαρτυροῦσι μέχρι τῆς σήμερον τὴν θαυμαστὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων πνευμάτων ἐπιδεξιότητα περὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Κωνσταντίνου συνετέλεσαν πολὺ αἱ τε ἑλληνικαὶ καὶ αἱ περσικαὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναγινώσκειν ὀρθῶς ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς ἱστορίας τεκμήριόν ἐστιν ἀλάνθαστον ἐξαιρετοῦ νοῦς καὶ δεξιότητος.

Αἱ ἑλληνικαὶ ἢ ἐξελληνισθεῖσαι χώραι ἐντὸς τῶν ὑποίων προέκειτο νὰ ἐγερθῇ νέα βασιλεύουσα, ἀποτελοῦσι δύο εὐρέα καὶ μακρὰ σκέλη ἐνούμενα σχεδὸν πρὸς τὰ ἕνω διὰ δύο ἐπαλλήλων πορθμῶν καὶ ἀποκορυφούμενα εἰς πλατεῖάν τινα λεκάνην. Τὸ δυτικώτερον τῶν σκελῶν ἐκείνων σχηματίζεται ὑπὸ τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ κάτω Ἰστρου ἐκτεινομένης χερσονήσου, ἣτις περιλαμβάνει τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τὸ δ' ἀνατολικώτερον σκέλος σχηματίζεται ὑπὸ τῆς ἀντικρῦ κειμένης ὀγκώδους χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἣτις πρὸς μεσημβρίαν συνάπτεται μετὰ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Συρίας. Οἱ δύο πορθμοὶ δι' ὧν αἱ ἔνθεν καὶ ἐνθεν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης παρτεινόμενα ἐκείναι χερσόνησοι προτείνουσιν, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιάν, εἶναι νοτιώτερον μὲν ὁ Ἑλλήσποντος, βορειότερον δὲ ὁ Βόσπορος, οἱ ἀμοιβαίως ἐνούμενοι διὰ μικρᾶς τινος λίμνης, τῆς καλουμένης Προποντιδος. Ὁ δὲ Ἐξέεινος Πόντος ἀποτελεῖ τὴν εὐρεῖαν δεξαμενὴν εἰς

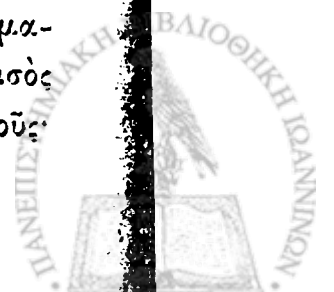
ἦν ἀπολήγει ὁλόκληρον τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, θαλασσῶν καὶ πορθμῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις, ἀποσπασθεὶς ἤδη ἐκ δυσμῶν, ἐπλησίαζεν ἡρέμα πρὸς ἀνατολάς, σταθμεύων ἐκ διαλειμμάτων ἐπὶ πολὺ καθ' ὁδὸν καὶ ἰστάμενος ἀπέναντι τοῦ συμπλέγματος τοῦτου, ὡσεὶ ἀριστοτέχνης διαλογιζόμενος πῶς ἔχει ν' ἀπαρτίσῃ τὸν ἐν ὀργασμῷ μεγάλῳ ἀνακκινιζόμενον ἐκεῖνον κόσμον. ἐνόησεν ἀμέσως ποῦ ἔπρεπε νὰ τεθῆ ἡ καρδία τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θέσις αὐτῆς ἦτο βεβαίως οὔτε δεξιᾶ, οὔτε ἀριστερᾶ, οὔτε πρὸς τὰ ἄνω, οὔτε πρὸς τὰ κάτω. ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῶν δύο πορθμῶν, δι' ὧν συνήπτοντο αἱ τε ἀνατολικώτεραι καὶ αἱ δυτικώτεραι, αἱ τε μεσημβρινώτεραι καὶ αἱ βορειότεραι τῶν προκειμένων χωρῶν. Τοῦτου δὲ ἀπαξ τεθέντος, ὑπῆρχεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πορθμῶν ἐκείνων χώρος ὃν αἱ παραδόσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις Ἑλλήνων τε καὶ Περσῶν ὑποθυμαδὸν ἀνεκήρυξαν ὡς ἐπιτηδαιότατον εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ πόλιν μεγάλην καὶ ἀκμαίαν. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διηγούμενος τὴν ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας ἐπιστροφὴν τοῦ Λαρείου, τοῦ καταλιπόντος τότε ἐν Εὐρώπῃ στρατηγὸν τὸν Μεγάβαζον (σελ. 331 τοῦ πρώτου τόμου) ἐπιφέρει τάδε· «Οὗτος δὲ ὁ Μεγάβαζος, εἶπας τόδε ἔπος, ἐλίπετο ἀθάνατον μνήμην πρὸς Ἑλλήσποντιῶν· γενόμενος γάρ ἐν Βυζαντίῳ ἐπέθετο ἐπτακαίδεκα ἔτεσι πρότερον Χαλκηδονίους κτίσαντας τὴν χώραν Βυζαντίων· πυθόμενος δὲ, ἔφη Χαλκηδονίους τοῦτον τὸν χρόνον τυγχάνειν ἐόντας τυφλοὺς· οὐ γὰρ ἂν τοῦ καλλίωνος παρρόντος κτίζειν χώραν, τὸν αἰσχίονα ἐλέσθαι εἰ μὴ ἦσαν τυφλοί.» Καὶ ὁ πρακτικώτατος δὲ Πολύβιος ἀνακηρύττει τὸν τόπον ὅπου ὄκουν Βυζάντιοι, εὐκαιρότατον κατὰ θάλατταν ἀκαὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν πάντων τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ. Κατὰ μὲν γὰρ θάλατταν οὕτως ἐπίκειται τῷ στόματι τοῦ Πόντου κυρίως, ὥστε μήτ' εἰσπλεῦσαι, μήτ' ἐκπλεῦσαι δυνατὸν εἶναι τῶν ἐμπόρων τινά, χωρὶς τῆς ἐκείνων βουλήσεως.» Ἐὰν δὲ κατὰ γῆν ὑπελάμβανε τὸν τόπον ὀλιγώτερον εὐφυῶς ἔχοντα, ἔλεγε τοῦτο διότι τὸ πάλαι ἡ Θράκη κατειχέτο ὑπὸ φυλῶν βαρβάρων καὶ ἰσχυρῶν ἀδιαλείπτως κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένων, ὅπερ ἐπὶ Κωνσταντίνου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συμβῆ, διότι ἡ Θράκη ἅπασα διατέλει πρὸ καιροῦ ὑποταγαμένη.

Ἄλλὰ καὶ τοι εἶχεν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους τὸ μειονέκτημα τοῦτο ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἢ νοτιοδυτικωτάτης αὐτῆς ἕκτα τοῦ Βοσπόρου,

οὐδὲν ἦττον ἢ ἀποικία ἦτις πάλαι ποτὲ ἐκτίσθη ἐπ' αὐτῆς ὑπὸ τῆς μικρᾶς τῶν Μεγαρέων πόλεως (σελ. 316 τοῦ πρώτου τόμου) ἔλαβε θαυμαστὴν ἐπίδοσιν καὶ ἐξάιρετον ἰδίως πολιτικὴν ἀξίαν. Ναὶ μὲν, ἐγκαταλελειμμένη οὕσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν ἴσχυσε νὰ διατηρήσῃ ὁλοσχερῆ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἀλληλοδιαδόχως Πέρσαι, Λακεδαιμόνιοι, Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Γαλάται τῆς Θράκης καὶ Ῥωμαῖοι, πάντες ἐνὶ λόγῳ οἱ ἀξιώσαντες νὰ ἔρξῳσι τῶν χωρῶν τούτων, διενοήθησαν ἵνα γίνωσι κύριοι τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἐλογίζετο, ὡς καὶ ἦτο, ἀσφαλέστατον ἐχέγγυον τῆς περὶ τὰς χώρας ταύτας κυριαρχίας. Οὐδ' ἐδυνήθησαν αἱ ποικίλαι ἐκεῖναι ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐσωτερικὴν εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τοῦ Βυζαντίου. Τὰ τελωνιακὰ καὶ ναυτιλιακὰ δικαιώματα τὰ ὅποια εἰσέπραττεν ἀπὸ τῶν ἀνερχομένων καὶ κατερχομένων διὰ τοῦ Βοσπόρου πλοίων, παρεῖχον εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἀκαταπαύστως πόρους θαυμάσιους. Τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ὑπῆρξεν ὀνομαστόν· τὰ τεῖχη ἦσαν λαμπρῶς ὠκοδομημένα· ἐπὶ τῆς κρηπίδος τοῦ λιμένος αὐτῆς ὑψοῦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον, ἦτις, εἰκονισμένη οὕσα καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν νομισμάτων, ἐπέπρωτο, μετὰ τοσοῦτων αἰώνων παρέλευσιν, ν' ἀποτελέσῃ κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ τοῦ Βυζαντίου αὐτονομία διετηρήθη καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων, μέχρις οὗ κυριευθείσης τῆς πόλεως ὑπὸ Σεπτιμίου Σεβήρου κατὰ τὸν ἐμφύλιον αὐτοῦ πρὸς τὸν Νιγρόν ἀγῶνα, οὐ μόνον τὸ πολίτευμα αὐτῆς κατελύθη ἀλλὰ καὶ τὰ τεῖχη κατεστράφησαν, καὶ, εἰς κώμην μεταβληθεῖσα, παρεχωρήθη εἰς τοὺς Περινθίους. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αὐτὸς ὁ Σεβῆρος μέχρι τινὸς ἠνώρθωσε τὸ Βυζάντιον τὸ ὅποιον, εἰ καὶ δὲν ἀνέκτησε τὴν προτέραν ἀκμὴν, δὲν διετέλεσεν ὅμως οὐδὲ ἕκτοτε λόγου ἀνάξιον ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τὸν τελευταῖον μεταξὺ Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου πόλεμον.

Τὸ Βυζάντιον δὲν ἦτο ἡ μόνη πόλις ἢ κατὰ τὰς βορείους ταύτας χώρας μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων σώζουσα τὸ ἐλληνικὸν αὐτῆς ὄνομα καὶ τὸν ἐλληνικὸν βίον. Ἄπαντα τοῦ εὐρέος Εὐξείνου πόντου τὰ παράλια κατεῖχοντο εἰσέτι ὑπὸ κτισμάτων ἐλληνικῶν. Ἐκεῖ ὑφίσταντο καὶ ἤδη Ἡράκλεια Πόντου (σήμερον Ἐρεκλί,) κτίσμα Μεγαρέων· Ἀμαστρίς (σήμερ. Ἀμασσερό)· Κύτωρος (σήμερ. Κίδρας)· Σινώπη· Ἀμισός (σήμερ. Σαμσοῦν)· Κοτύωρα· Κερκσοῦς ἢ καὶ Φαρνακία· Τραπεζοῦς·

Φῶσις· Διοσκουριάς· Φαναγόρεια· Τάναϊς· Θεοδοσία (σήμε. Κάφφα)· Παντικάπαιον (σήμε. Κέρτζ), ἡ καθέδρα τῶν Βοσπορίων βασιλέων· Χερσόνησος· Εὐπατορία· Ὀλβία· Τύρας· Ἰστροπόλις· Τόμις· Κάλλατις· Διονουσιόπολις· Μεσημβρία· Ἀγχιάλος· Σαλυμδησσός, ὅλαι πόλεις ἑλληνικαί. Αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν τούτων, εἰ καὶ προσβαλλόμεναι ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν βαρβάρων, μάλιστα ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ μεγάλη αὐτῶν πρὸς μεσημβρίαν κίνησις, ἔσωζον ὁμως οὐδὲν ἤττον τὴν τε αὐτονομίαν αὐτῶν καὶ τὴν ναυτικὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον μὲν πρὸ καιροῦ περιληφθῆ εἰς τὸ Βοσπόριον λεγόμενον κράτος, εἰς ὃ περιεστάλη ἡ πάλαι ποτὲ εὐρυτάτη τοῦ Μιθριδάτου βασιλεία. Ἀλλὰ οἱ ἡγεμόνες τοῦ κράτους ἐκείνου τοσοῦτον ἐσέβοντο τὰς εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῶν κυριαρχίαν ὑπαγομένας ἑλληνίδας πόλεις, ὥστε εἰς τὰς πρὸς ταύτας σχέσεις αὐτῶν ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς ἀπλῶς ἄρχοντας, ἐνῶ πρὸς τοὺς ἄλλους ὑπηκόους καὶ πρὸς τοὺς ξένους ἀγελάμβανον τὸ ὀγκῶδες ἐπώνυμον τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων. Μετὰ δὲ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Βοσπορίου κράτους (σελ. 454), αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἔτι πλείονα προσεκτήσαντο ἐπίδοσιν. Ἰδίως ἀξιωμακόμενοι, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε σωζομένων μνημείων αὐτῶν, ὧν βρίθουσι σήμερον τὰ μουσεῖα τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, εἶναι αἱ δύο βορειότατα κείμεναι πόλεις, Χερσόνησος καὶ Ὀλβία. Ἡ Χερσόνησος, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, ἦτο ἀποικία τῆς ἐν τῷ Πόντῳ Ἡρακλείας, κτίσματος καὶ αὐτῆς τῶν Μεγαρέων. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς βίος, ὁ κατὰ τὴν γ' καὶ τὴν δ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα τοσοῦτον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μαρνανθεῖς, ἐφαίνετο καταφυγὼν ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὰς ὑπερβορείους ἐκεῖνας χώρας. Ἐπὶ τῆς παρακειμένης εἰς τὴν Χερσόνησον ἄκρας τοῦ Παρθενίου ὑφίστατο ἔτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο πᾶσαι αἱ πάτριαι ἱεροτελεστῖαι. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως ἔφερον τὴν εἰκόνα τῆς θεοῦ. Δῆμος, Βουλὴ, ἄρχοντες, στρατηγοὶ, ἀγορανόμοι, γυμνασιάρχαι, ἐξηκολούθουν ἐκκλησιάζοντες, βουλευόμενοι καὶ διοικούντες τὴν πόλιν. Οὐδ' ἦτο ψιλὸν ὄνομα ἡ διοίκησις αὕτη, διότι, ἔνεκα τῶν πρὸς τοὺς πέριξ βαρβάρους πολέμων, ἡ πόλις διετέλει ἀείποτε ἀξιόμαχος, μάλιστα δὲ ὀνομαστὴ ἦτο διὰ τὰς πολεμικὰς ἐκεῖνας μηχανὰς αἰτινες τὸ πάλαι ἀνεπλήρουν τὸ πυροβολικόν. Καὶ σώζεται ἐπιγραφὴ ἀναγομένη εἰς τὰ τέλη τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος καὶ δικιωνίζουσα τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πόλεως πρὸς Δημοκράτην τὸν Ἀριστογένους, ὅστις, οὐ μόνον ἀγαθὸς αὐτῆς σύμβουλος ἀνεδείχθη, καὶ ῥήτωρ ἐπιφανῆς, καὶ

δὲς τὸ τοῦ ἄρχοντος ἄξιωμα ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐπανειληγμένως ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἐπορεύθη πρὸς τοὺς τότε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖς. Ἡ δὲ Ὀλβία, οὐ μακρὰν τοῦ σημερινοῦ Ὀτσάκου. ἦτο κτίσμα Μιλησίων καὶ ἐσιώζε περι τὸ πολίτευμα, καὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ τὰ ἥθη ἔγνη προφανῆ τῆς ἰωνικῆς αὐτῆς καταγωγῆς, ἅμα μὲν γενναίως ἀγωνισθεῖσα ἀείποτε πρὸς τοὺς ἐγγυρίους, ἅμα δὲ πολλοὺς ἀναδείξασα καὶ ἐγκρίτους συγγραφεῖς. Ἰδίως δ' ἐτιμᾶτο ἐνταῦθα ὁ ὑπάτος τῶν ἡρώων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅστις καλεῖται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς Ποιτάρχης καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ἠποίου ἐν Ὀλβίᾳ τε καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ὑπᾶρχον ὠκοδομημένοι ναοὶ, καὶ θυσίαι ἐτελοῦντο, καὶ ἀγῶνες ποικίλοι καὶ λαμπροὶ ἐπανηγυρίζοντο. Ὡστε καθ' ὅλην τοῦ Βυζαντίου πόντου τὴν περιφέρειαν ὑρίσταντο εἰσέτι πόλεις ἑλληνίδες ἀκμαῖαι, καὶ τινες μάλιστα πολὺ ἀκμαίωτεραι τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν ἔκειτο ὅσον τοῦτο εὐφυῶς πρὸς τὴν ὅλην τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κυριαρχίαν· οὐδεμία ἐκράτει ὡς αὐτὸ, τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἰ τε δύο μεγάλα ἑλληνικαὶ χερσόνησοι, ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἡ ἐν Ἀσίᾳ· αἰ τε δύο μεγάλα ἑλληνικαὶ θάλασσαι, ὁ Βυζαντινὸς πόντος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.

Ἐπὶ τοῦ πολυειδῶς λοιπὸν ἐπιτηδείου τούτου χώρου ἀπεφάσισεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἐγείρῃ τὴν νέαν πρωτεύουσάν καὶ ἐξετέλεσε τὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δραστηριότητος, διότι βεβαιούσιν ὅτι διέπραξε τὸ ἔργον ἐντὸς μηνῶν ἐννέα. Ὁ περίβολος τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου ἐξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ νέα πόλις περιέλαβε πεντεκαίδεκα στάδια πλειότερα. Ἐντεῦθεν τὰ νέα τείχη κατέλαβον τὸ πλεῖστον τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ παραλίου τείχους ἀπέβη ἰδίως δυσχερής· ἐκεῖ ἐδέησε νὰ κατακυλισθῶσι πρὸς τὴν θάλασσαν πέτραι παμμέγιστα ἵνα διακλύσωσι τὴν φορὰν τῶν κυμάτων· ἐκεῖ κατασκευάσθησαν καὶ δύο λιμένες παρὰ τῇ Προποντίδι ἧτις πρότερον οὐδένα εἶχε τοιοῦτον, ὁ λιμὴν τῶν Σοφίων καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου. Τούτων δὲ γενομένων περὶ τὴν πόλιν, ἐπληροῦτο συγχρόνως καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς διὰ πολυαριθμῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν, ἐξ ὧν μνημονευτέον πρὸ πάντων τρεῖς ἀχανεῖς πλατεῖαι, κεκοσμημέναι μὲν διὰ στοῶν, περιεζωσμέναι δὲ διὰ γιγαντιαίων κτιρίων καὶ προσέτι τὸν πολυθρόνητον Ἰππόδρομον, τὸν

ὁποῖον ὑπάρχοντα προεσχεδίασμένον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς πόλεως πλευρᾶν, ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸν Ζώσιμον, «εἰς ἅπαν ἐξήσκησε κάλλος.» Πλησίον δὲ τοῦ Ἱπποδρόμου τούτου ἤγειρε κατοικίαν ἀξίαν ἑαυτοῦ, τὸ λεγόμενον Παλάτιον, τὸ ὁποῖον, περιλαμβάνον αἰθούσας πλείστας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλὰς βιβλιοθήκας, τοσαύτην εἶχε τὴν ἔκτασιν ὥστε ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς ἔφθανε μέχρι τοῦ παραλίου τείχους, ἀφ' ἑτέρου προήγετο μέχρι τοῦ κέντρου τῆς πόλεως. Πλὴν δὲ τούτων καὶ πλείστων ἄλλων ἐτίμησε διὰ πολυαρίθμων εὐκτηρίων οἴκων τὸ νέον θρήσκευμα πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ θρίαμβον τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε κυρίως ν' ἀνεγείρῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν. Καὶ ἵνα προικίσῃ τὰς ἐκκλησίας ταύτας διὰ τῶν πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας ἀναγκαίων ἱερῶν βιβλίων, ἔγραψε πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ ἐπίσκοπον Καισαρείας Εὐσέβιον, ἐπιστολὴν ἧς παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον καθὼ γαρ-κτηρίζον μὲν τὰς μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν σχέσεις, διεξηγοῦν δὲ σύναμα τὸν τρόπον καθ' ὃν παρεσκευάζοντο τότε αἱ ἱεραὶ αὐταὶ βίβλοι. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος, σεβαστός, Εὐσεβίω.»

«Κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ συναϊρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατέθεικεν ἑαυτό· ὡς πάντων ἐκεῖσε πολλὴν λαμβανόντων ἀΐξισιν, σφόδρα ἄξιον καταφαίνεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. Τοιγάρτοι δέδεξο προθυμότατα τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Πρέπον γὰρ κατεφάνη, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωματῖα ἐν διφθέραις ἐγκατασκευούσις, εὐανάγνωστα τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι κελεύσεις, τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. Ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητας πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως καθολικόν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειεν ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφέντα σωματῖα κατασκευασθῆναι, τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. Καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προσήκει. Οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα τὰ καλῶς

γραφέντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων ῥάστα διακομισθήσεται, ἐνὸς ἡμέρας τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόνων ὡς ἐπειδὴν ἀφίκηται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθήσεται φιλανθρωπίας. Ὁ Θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγαπητέ.»

Ἐν γένει δὲ τὰ σύμβολα τῆς νέας πίστεως διεκόσμων πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν νέαν πόλιν. Ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας, τοῦ καλουμένου Φόρου, ὑψώθησαν δύο στῆλαι Ἑλένης καὶ Κωνσταντίνου καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν σταυρὸς φέρων τὴν ἐπιγραφὴν «Εἰς ἅγιος, εἰς κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, Ἀμήν.» Ἀλλαχοῦ ἐξήστραπτε χρυσότευκτον τὸ Λάβαρον. Ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν ἀνακτόρων αἰθούσῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ὀροφῆς κατεσκευασμένος καὶ διὰ πολλοῦ μὲν χρυσοῦ διὰ πολλῶν δὲ τιμίων λίθων κεκοσμημένος ὁ σταυρὸς. Ἐπὶ τῶν δημοσίων κτηνῶν εἰκόνες ἐξ ὀρειχάλκου ἐπιχρύσου παρίστανον τοῦ μὲν τὰ τοῦ καλοῦ ποιμένος σύμβολα, τοῦ δὲ τὸν Δαυιδὸν σὺν αὐτοῖς λέουσι πεπλασμένον. Καὶ πάλιν ἐν τοῖς βασιλείοις, ἐπὶ τῶν πυλῶν, εἰκονίζετο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος προσευχόμενος.

Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔπαυε μὲν οὕτω παρέχων δείγματα ποικίλα τῆς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν εὐλαθείας αὐτοῦ, δὲν ἠμέλησε δὲ νὰ κοσμήσῃ τὸ νέον αὐτοῦ καθίδρυμα καὶ διὰ πολλῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης, μετακομίσας αὐτόθι διάφορα μνημεῖα ἐξ Ἀσίας, ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ῥώμης. Τὸ κάλλος τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἐλληνικῆς εὐφυΐας ἦτο τοσοῦτον ὥστε συνεκίνησε καὶ αὐτοῦ τοῦ ψυχροῦ χρονογράφου Κεδδρηνοῦ τὴν καρδίαν, διότι ἠμιλῶν που περὶ τῶν εἰκόνων ἐκείνων ἰδίως, ἀνακράζει ὅτι δὲν ἔλειπεν ἀπὸ αὐτῶν εἰμὴ μόνον ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων οὐδὲ εἰκονίζον «μόνον τὸ μὴ παρεῖναι αὐταῖς ψυχὰς τῶν εἰς οὓς ἐγένοντο.» Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κατηγορήσαν τὸν Κωνσταντῖνον ὡς γυμνώσαντα δῆθεν ὅλας τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις ἵνα τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ καταστήσῃ μεγαλοπρεπεστέραν καὶ ὡς ὠφεληθέντα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὰ ἱερά τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καταγῶγια. Ἄλλοι ὅμως νομίζουσι τὴν κατηγορίαν ταύτην ἄδικον καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς ὑπολαμβάνομεν ὀρθοτέραν τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην. Ἐὰν ἐξετάσωμεν λ. γ. ἀκριβῶς ὅποσα τῶν μνημείων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μετηνέχθησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θέλομεν εὖρει ὅτι ὑπῆρξαν ὀλίγιστα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐστήθησαν τότε εἰς τὸν Ἰππό-

δρομον οἱ ἐν Δελφοῖς τρίποδες καὶ ἰδίως ὁ χρυσοῦς τρίπους ὁ ἐπὶ τρι-
κεφάλου ὄφραως χαλκοῦ ἰστάμενος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἀνέθηκαν τῷ Ἀπόλ-
λωνι μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ ὅστις, εἰ καὶ κεκολοβωμένος,
σώζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς πλατείας ἐκείνης τῆς μεγάλης πόλεως
(σελ. 465 καὶ ἐπ. τοῦ πρώτου τόμου)· ὡσαύτως δὲ ἀπήχθησαν τότε
εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐντὸς τοῦ παλατίου εἰσῆχθησαν αἱ Ἐλικωνί-
δες Μοῦσαι, ὃ ἐστὶν αἱ μοῦσαι ὅσαι ἴσταντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἐλι-
κῶνος. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε ἐξ Ἀθηναίων, οὔτε ἐξ
Ὀλυμπίας, οὔτε ἐξ ἄλλης τινὸς τῶν πόλεων ὅσαι ἔβριθον ἔτι πρλυτελῶν
καὶ ἀμιμήτων ἔργων τέχνης, οὐδὲν τι ἀναφέρεται εἰς τὴν νέαν μετακο-
μισθὲν πόλιν. Ἐξ ἐναντίας ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὰ κάλλιστα ἰδίως
τῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ Φειδίου, ἢ Ἀθηναίων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ
Ζεὺς ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ, δὲν μετεκινήθησαν ἐξ Ἑλλάδος. Καὶ ὅμως ἐὰν ἡ
πρόθεσις τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο νὰ γυμνώσῃ ὅλας τὰς λοιπὰς πόλεις ἵνα
κοσμήσῃ τὴν ἰδίαν, καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πτώ-
σιν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν, ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις ἤθελε παράσχει αὐτῷ πρὸς
τὸν σκοπὸν τοῦτον λείαν πλουσιωτάτην· ἀλλὰ γνωρίζομεν μάλιστα θε-
τικώτατα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐξαίρετως ἐσέβετο τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην
τοῦ ἑλληνισμοῦ μητρόπολιν· «βασιλεὺς γὰρ ὢν καὶ κύριος πάντων,
στρατηγὸς ἐκείνων (Ἀθηναίων) ἠξίου καλεῖσθαι, καὶ τοιαύτης εἰκόνας
τυγχάνων μετ' ἐπιγράμματος, ἐγίννυτο πλέον ἢ τῶν μεγίστων τιμῶν
ἀξιωθείς.» Τῶν δὲ ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἑλλάδος δὲν παρέλαβεν
εἰμὴ τὰ μᾶλλον ἐγκαταλελειμμένα· διότι ἤδη ἐπὶ Πλουτάρχου ὀλί-
γιστοι προσήρχοντο εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι πιθανώ-
τατα πρὸς τὰς Ἐλικωνίδας μούσας. Τὸ καθ' ἡμᾶς μάλιστα τολμῶμεν
νὰ εἴπωμεν ὅτι εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπετα-
μίευσεν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τὰ κάλλιστα καὶ πολυτιμώτατα τῶν
ἑλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων, τὰ ὑποῖα οὕτω ἤθελον διασωθῆ μέχρι
τινὸς, ἐνῶ, παραμείναντα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἐγένοντο μετ' οὐ πολὺ
βρᾶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ κακῶς νοουμένου ζήλου τῶν
ὀπαδῶν τοῦ νέου θρησκευματος. Τῶν δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετενε-
χθέντων τὰ πλεῖστα ἴσταντο αὐτόθι ἀκέραια μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς
τριεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅτε κατεστράφησαν οὐχὶ ὑπὸ τῆς
δαισιδαμονίας τῶν αὐτόθι βασιλέων, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς
βαρβαρότητος τῶν δυτικῶν τῆς πόλεως κατακτητῶν.

Ὅπως δ' ἦποτε τοιοῦτοτρόπως ἐκτίσθη ἡ νέα πόλις καὶ τῇ 11 μαΐου

(εἰδ. ἱστορ. κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Β')

34.

τοῦ 330 σωτηρίου ἔτους, εἰκοστοῦ πέμπτου δὲ τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας, ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκλίνια κῦτῆς, ἀφιερωθείσης εἰς τὴν ἰδιάζουσαν προστασίαν τῆς Παναγίας Θεοτόκου. Πλὴν τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, ἐγένοντο καὶ ἄλλαι πολλάι πανηγύρεις, καὶ σίτου διανομαί, καὶ ἀγῶνες μεγάλοι ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ. Ἐνὸς δὲ τῶν ἀγῶνων τούτων τελουμένων, συνοδίᾳ στρατιωτῶν, περιβεβλημένων γλαυμῶδες μακρὰς καὶ κρατούντων λευκοὺς κηρούς, ἀπῆλθεν εἰς ἀναζήτησιν τῆς εἰκόνας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸν ἵπποδρόμον. Ὁ λαὸς γονυπετῆς προσεκύνησε τὴν εἰκόνα, ἣτις ἐστήθη ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Φόρῳ πορφύρας στήλης «τοῦ ἱερέως μετὰ τῆς λιτῆς παρεστηκότος καὶ μετὰ κραυγῆς τὸ Κύριε ἐλέησον βοῶντος ἑκατοντάκις.» Ἡ πανηγυρίς διήρκασεν ἡμέρας τεσσαράκοντα· καὶ ἐτελείτο εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς, εἰ καὶ ὀλιγώτερον μεγαλοπρεπῶς, ὡς ἡμέρα γενέθλιος τῆς πόλεως. Ἐπωνομάσθη δὲ αὕτη Κωνσταντινούπολις καὶ σὺναμα Νέα Ῥώμη· διότι ὁ σκοπὸς τοῦ βασιλέως ἦτο νὰ ἀντικαταστήσῃ δι' αὐτῆς ὅσον ἐνδέχεται τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν, τῆς ὁποίας αἱ θρησκευτικαὶ ἕξεις καὶ ἀναμνήσεις δὲν συνεβιάζοντο πρὸς τὸ νέον δόγμα, οὐ εἶχεν ἀναλάβει τὴν προστασίαν. Τὰ πράγματα ὅμως ἐμέλλον νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἡ ἀρχὴ οὐ μόνον μετετοπίσθη, οὐ μόνον νέον ἐπρέσβευσε θρησκευμα· ἀλλὰ πλὴν τούτων προσήγγισε μὲν πρὸς τὴν μητρόπολιν τῆς μοναρχίας Ἀσίαν, ἔδρευσε δὲ ἐν μέσῳ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τούτων πάντων ἕνεκεν ἡ Ῥωμαϊκὴ μοναρχία προσέλαβε νέον τινὰ χαρακτῆρα, περὶ οὗ ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ ὅσα ἀρκοῦσιν ἵνα παρασκευάσωσι τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ βραδύτερον τὸ ἐντεῦθεν διαμορφωθὲν πολίτευμα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας, τὸ πολίτευμα, καὶ αἱ δι' αὐτοῦ παρεχόμεναι εἰς τοὺς πολίτας ἐγγυήσεις, δὲν ἴσχυον κυρίως εἰμῆ ἐν τῇ Ῥώμῃ αὐτῇ· εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας οἱ ὕπατοι, οἱ ἀνθύπατοι καὶ οἱ στρατηγοὶ ἀσχοῦντες ἅπασαν τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν, οικονομικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, ἦσαν ἄρχοντες ἀπόλυτοι. Καταλυθείσης ἔπειτα τῆς δημοκρατίας, ὁ Αὐγουστος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν εἶχον καταργήσει τὰ διάφορα ἀξιώματα τοῦ ἀρχαίου τῆς Ῥώμης πολιτεύματος, ἀλλὰ ἐφρόντισαν μόνον νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ ἀμέσως

ἢ ἐμμέσως τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἀξιωματῶν ἐκείνων διὰ δὲ τὴν τοιαύτην εἰς χεῖρας ἀνδρῶς ἐνὸς συμπύκνωσιν ἀρχῶν αἵτινες πρότερον ἐπετηροῦντο ἀμοιβαίως καὶ ἐξηλέγχοντο, τὸ κράτος τοῦ ἀνδρῶς τούτου, ἦτοι τοῦ βασιλέως, ἀπέβη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἀπεριόριστον. Καὶ ἐπειδὴ οὐδὲ ἠθικός τις χαλινὸς οὐδεὶς περιέστελλε τοὺς αὐτοκράτορας, κατήντησεν ἀξίωμα τοῦ δημοσίου δικαίου ὅτι «ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται» καὶ ὅτι «ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν.» Εἶδομεν δὲ τῶν αὐτοκράτορα θελήσαντ' ἵνα ἀναγορεύσῃ ὑπατον τὸν ἔππον αὐτοῦ, καὶ ἄλλον περιβαλόντα διὰ τῶν τύπων ἐπισήμου γάμου τὴν παρὰ φύσιν ἀσέλγειαν.

Ἐνῶ ὅμως ἡ αὐτοκρατορική ἐξουσία ἦτο τοσοῦτον ἀχαλίνωτος, συνεχῶς ἀνετρέπετο διὰ στρατιωτικῶν στάσεων. Τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην προσεκάλουσεν ποικίλα αἴτια· αὐτὴ πρῶτον ἡ ἄμετρος ἐκείνη τῆς βασιλείας ἐξουσία, τῆς ὁποίας ἡ ἀλλόκοτος ἐνίοτε κατάχρησις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς ἀνθρώπους, ὅσῳ καὶ ἂν ἦσαν πρὸς τὴν δουλείαν παρεσκευασμένοι· καὶ πλὴν τούτου ἡ ἀχανὴς τοῦ κράτους ἔκτασις, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ στρατηγοὶ ἐπαρχιῶν πορρωτάτω τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως κειμένων, δὲν ἐδίσταζον συχνότατα νὰ ὀρέγῳσι χεῖρα ἐπὶ τὴν βασιλικὴν πορφύραν. Τελευταῖον αἱ σωζόμενα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον παραδόσεις τῶν πάλαι χρόνων, τὰ ὀνόματα, οἱ τύποι, αἱ οἰκογένειαι, ὑπέθαλπον ὡσαύτως μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιστάσεως. Αἱ δ' ἀφορμαὶ τῶν συνεχῶν μεταβολῶν ἂν δὲν ἐξέλιπον ἐμετριάσθησαν ὅμως πολὺ διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας βασιλευούσης. Ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἥδη θριαμβεύουσα, ἔθετο φραγμὸν τινα, πρότερον ἄγνωστον εἰς τὴν ἄλλοτε ὅλως κτηνώδη πολλακίς ἀκολασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ μετ' οὐ πολὺ ἀναγκαίως ἐπελθοῦσα ὀριστικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους εἰς δύο, κατέστησεν εὐχερεστέραν τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὴν περιστολὴν τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας στρατηγῶν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ μετεφέρθησαν μὲν καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν τύποι τινὲς τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος· σύγκλητος, ὑπατοὶ, πραιτωρες, κοιαίστωρ, δήμαρχοι· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 5, ἐν αὐτῇ τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, οἱ αὐτοκράτορες, ὁμιλοῦντες πρὸς τὸν ὄχλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνωμολόγουν ἔτι τὴν μεγαλειότητα τοῦ ὑποτιθεμένου ἐκείνου δήμου τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα μεταφυτευθέντα εἰς χώραν ἐντελῶς ἀλλοτρίαν τῶν παραδόσεων αἵτινες ἐν Ῥώμῃ περιεποιούσιν πάντοτε εἰς αὐτὰ σημασίαν τινα, κατήντη-

σαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ψιλοὶ ἦχοι, μηδεμίαν ἔχοντες ἔννοιαν. Ναὶ μὲν ἡ σύγκλητος καὶ πρότερον εἶχεν ἀποβῆ ἀπλοῦν συμβουλευτικὸν σῶμα· ὁ βασιλεὺς καὶ πρότερον εἶχεν ἅπασαν τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, διώριζε καὶ ἔπαυε κατὰ τὸ δοκοῦν ἅπαντας τοὺς δημοσίους ἄρχοντας, ἀπεφάσιζεν αὐτογνωμόνως περὶ πολέμου, περὶ εἰρήνης, περὶ πάσης κυβερνητικῆς πράξεως. Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία, ὡς ἐκ τῆς μεταθέσεως αὐτῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν ηὔξησε, διότι δὲν ἴτο δυνατὸν νὰ αὐξήσῃ· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῆς μεταθέσεως ταύτης καὶ τῶν προὑποδειχθέντων αὐτῆς ἀποτελεσμάτων ἔπαυσαν αἱ πρότερον τοσοῦτον συνήθεις σπασματώδεις μεταβολαί, ἡ δὲ βασιλεία κατέστη κοσμιωτέρα ἅμα καὶ παγιωτέρα.

Εἰς τὴν παγίωσιν ταύτην συνετέλεσαν καὶ τινες δευτερεύουσαι διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου· ἡ κατάργησις τῶν πραιτωριανῶν ἦτοι τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ἣτις ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνεβίβαζε καὶ κατεβίβαζε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα· ἡ ἀπὸ 6700 ἀνδρῶν εἰς 1500 τὸ πολὺ ἐλάττωσις τῆς δυνάμεως τῶν λεγεόνων, οἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἀπέβησαν ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνοι· ἡ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ διαίρεσις τοῦ κράτους εἰς μικροτέρας ἐπαρχίας καὶ ἡ μείωσις τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχόντων. Ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῇ ζήλῳ αὐτοῦ τοῦ ν' ἀσφάλισῃ τὴν βασιλείαν, ὑπερέβαλε τὸν σκοπόν. Ἐζήτησε νὰ προσοικειώσῃ μετ' αὐτῆς τὰς ἄνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, διὰ τῆς εἰς αὐτάς ἀπονομῆς βαθμῶν τινῶν καὶ ἐπωνύμων ἢ τίτλων, ἐν μέρει μὲν συνημμένων μετὰ πραγματικῶν ἀξιωμάτων, ἐν μέρει δὲ ἀνεξαρτήτων ἀπὸ αὐτῶν, καὶ καθυπήγαγεν οὕτω τὴν τε αὐλὴν καὶ τὴν ὅλην ὑπηρεσίαν εἰς μόνιμὸν τινα ἱεραρχικὴν βαθμολογίαν, ἣτις ἐνθυμίζει μὲν τὴν τάξιν τὴν ἄλλοτε παρεισαχθεῖσαν εἰς τὰς μακεδονικὰς αὐλὰς, καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἱεραρχικώτερον τῶν ἄλλων ὀργανωθείσαν αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων (σελ. 316), ἀλλ' ἀπέβη πολὺ ἐκείνης ἀνατολικωτέρα καὶ ὀγκωδεστέρα. Πρὸ πάντων τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἔλαβον τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον τοῦ *Νωβελησιμίου*, ἦτοι τοῦ εὐγενεστάτου, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπένειμεν ἀμέσως ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τε τοὺς ἑτεροθαλεῖς αὐτοῦ ἀδελφοὺς, Ἀννιβαλιανὸν καὶ Δαλμάτιον, καὶ εἰς τὰ ἴδια τέκνα, ἄρρενά τε καὶ θήλεα. Ὁ τίτλος οὗτος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς τίτλον τῆς αὐτοῦ Βασιλικῆς ἢ Αὐτοκρατορικῆς Ὑψηλότητος. Ἐπειτα ἀπέδωκε τὸ ἐπώνυμον τῶν *Πατρικίων*, τὸ ὁποῖον

ἄλλοτε ἐσήμαινε τοὺς εὐπατρίδας τῆς Ῥώμης, εἰς τὰ εὐάριθμα μέλη τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ συμβουλίου. Κατόπιν ἤρχοντο διάφοροι τάξεις ποικίλα ἔχουσαι ἐπώνυμα, οἱ Ἰλλούστριοι, ἦτοι Ἐνδοξότατοι, οἱ Κλαρίσιμοι, ἦτοι Λαμπρότατοι, οἱ Περφεκτίσιμοι, ἦτοι Τελειότατοι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπήγοντο ὅλοι οἱ ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοί· οἱ συγκλητικοὶ λ. γ. ἦσαν Κλαρίσιμοι, ἐκ τῶν κομῆτων ἄλλοι μὲν ἦσαν Ἰλλούστριοι, ἄλλοι Κλαρίσιμοι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐκαστον ἐν ἐνὶ λόγῳ μέγα δημόσιον λειτουργήμα εἶχε τὸν τίτλον αὐτοῦ, καθόσον δὲ προεβιάζετό τις ἀπὸ ἐνὸς ἀξιώματος εἰς ἄλλο ἀνώτερον, προήγετο ἐνταύτῳ καὶ ἀπὸ μιᾶς τάξεως εἰς ἄλλην ἀνωτέραν. Παραιτούμενος δὲ τοῦ πραγματικοῦ ἀξιώματος, διετήρει τὸν τίτλον, καὶ βραδύτερον ἤρχισαν ν' ἀπονέμονται τίτλοι ἀνεξαρτήτως πάσης πραγματικῆς ὑπηρεσίας. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Κωνσταντῖνος αὐτὸς περιεβλήθη τὴν πομπὴν τῶν μοναρχῶν τῆς Περσίας· ἐκόσμησε τὴν κεφαλὴν διὰ διαδήματος ἀπαστράπτοντος ἐκ πολυτίμων λίθων· ἀντὶ τοῦ σεμνοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἱματισμοῦ ἐνεδύθη μακρὰς μεταξωτὰς καὶ ἀνθοκεντήτους ἐσθῆτας· ἐπλήρωσε τὰ βασίλεια εὐνούχων καὶ ἔδωκεν ὥτα ἀκροάσεως εἰς τὰς ἀγενεῖς τῶν ἀθλίων τούτων ὄντων παραστάσεις, ραδιοσυγίας, ζηλοτυπίας, αἰσχροκερδείας.

Πάντα ταῦτα ἐκίνησαν τὴν χλεύην, τὴν περιφρόνησιν, τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως· καὶ βεβαίως δὲν εἶμεθα ἡμεῖς οἵτινες θέλομεν ἐπιδοκιμάσει τὰ γενόμενα. Ἄλλ' οἱ ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως λησμονοῦσιν ὅτι ἂν ὄχι πάντα, τὰ πλεῖστα ὁμῶς τούτων, καὶ προσέτι ἕτερα οὐχὶ τῇ ἀληθείᾳ ὀλιγώτερον ἐπίμεμπτα, ἐπεκράτησαν μέχρι ἐσχάτων εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς κύλας καὶ κυβερνήσεις, καὶ μέχρι σήμερον εἰς τινὰς συμβαίνουσι. Καὶ ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κενὰ ἀξιώματα καὶ τοὺς κενούς τίτλους, πολλοὶ ἐκ τῶν αὐστηρῶν ἐκείνων τιμητῶν κοσμοῦνται δι' αὐτῶν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον.

Ἦσα ἡ τυπικὴ ἱεραρχία εἰς ἣν οὕτως καθυπήγαγε τὴν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν κοινωνίαν, διὰ λατινικῶν ἐπωνύμων ἐξεφέρετο, καθὼς καὶ πᾶσα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθεῖσα τότε διοίκησις ἦτο λατινική, διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόει νὰ ἐξακολουθήσῃ συντηρῶν τὸ ἀρχαῖον Ῥωμαϊκὸν κράτος, παγίων δὲ αὐτὸ μόνον διὰ τῆς νέας πολιτείας. Οὐδὲ εἶχε τὴν συνειδήσιν ὅτι ἄλλο τι πράττει διὰ τῶν νεωτερισμῶν ἐκείνων καὶ ὅτι προπαρασκευάζει τὴν συγχρότησιν νέου κατὰ τὴν ἀνα-

τολὴν ἑλληνικοῦ κράτους. Ἄλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς τῶν ἀνθρώπων προαιρέσεως. Ἡ ἰδρύσις τῆς νέας πρωτεύουσας ἐν μέσῳ χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἦτο ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ τέλους μὲ τὴν διατήρησιν τῆς λατινικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπιρροή τὴν ὁποίαν ἡ καθαρῶς ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔλαβεν εἰς τὸν ὅλον βίον τῶν κατοίκων τῆς ἀνατολῆς καὶ εἰς αὐτὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴ συμβούλιον, συνετέλεσεν ὡς αὐτῶς εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Αὐτὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὰ τέκνα, καὶ μάλιστα ὁ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευθεὶς ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰουλιανὸς, ἔλαβον ἀνατροφὴν ἐντελῶς ἑλληνικὴν. Ὅθεν δὲν εἶναι ἕμπορον ὅτι ὅτε μετὰ μίαν περίπου ἑκτονταετηρίδα ἐπῆλθεν ἡ πτώσις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἅπαντες οἱ ἀγῶνες οὓς κατέβαλον, πᾶσα ἀπόπειρα τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἐνταῦθα ἡ λατινικὴ κυβέρνησις, ἀπέβη ματαία, τὸ δὲ κράτος ἐπὶ τέλους κατέστη ἑλληνικόν. Ἄλλ' εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὀλοσχεροῦς ταύτης μεταμορφώσεως· κενὸς δὲ ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπόλοιπα τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου γεγονότα.

Τὰ τελευταῖα ἑπτὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη δὲν ὑπῆρξαν ὅσον τὰ προηγούμενα εὐτυχῆ. Ἄρα γε διότι παρεξέτράπη ἕκτοτε τῆς ὁδοῦ τῆς συνέσεως ἦν εἶχε πρότερον ἀκολουθήσει μετὰ τσαύτης δεξιότητος; Ἄρα γε διότι ἡ δυσχέρεια τῶν περιστάσεων ἀποβαίνει ἐνίοτε ἐπικρατεστέρα πάσης ἀνθρώπινης ἐπιτηδειότητος; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 330 καὶ ἐφεξῆς βλέπομεν αὐτὸν ὡσεὶ φιλοτιμούμενον νὰ καταστρέψῃ ἰδίαις χερσὶ πρὸ μέγα θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν ἔργον ὅπερ διὰ τσοῦτων μόχθων καὶ ἀγῶνων εἶχεν ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις κατασκευάσει. Διὰ τῆς ἀλλεπαλλήλου κατατροπώσεως ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀντιπάλων καὶ διὰ τῆς τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀνορθώσει καὶ μέχρι τινὸς παγιώσει τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα· διὰ δὲ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καὶ τῆς προσφάτως ἰδρυθείσης νέας πόλεως εἶχεν ἀνορθώσει καὶ παγιώσει τὴν δογματικὴν τοῦ νέου θρησκευματος ἐνότητα. Νῦν δὲ θέλομεν ἶδει αὐτὸν περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς προκαλοῦντα μὲν τὴν θρησκευτικὴν διαίρεσιν, διαμελίζοντα δὲ αὖθις τὸ κράτος.

Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ὠρίσθη μὲν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἐξωρίσθησαν δὲ ὁ τε Ἄρειος καὶ οἱ πεισματωδέστεροι αὐτοῦ ὀπαδοί· ἡ ἐκκλησία ἐφαίνετο εἰρηνεύσασα· οὐδεὶς τοῦλάχιστον ἐτόλμα νὰ ἀντιπράξῃ ἀναρχνδὸν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου συνεδρίου θεσπισθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κυρωθέντα δόγματα, ὅτε αἰῶνι βλέπομεν αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον φέροντα αὐτίς τὸ σκάνδαλον εἰς μέσον καὶ διαταρακτοῦντα τὴν ἐπικρατήσασαν ἐνότητά. Ἰνα ἐννοήσωμεν τὴν παράδοξον ταύτην αὐτοῦ διαγωγὴν, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ μικρὸν ἀφ' ἐνὸς τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἀνδρός, αἵτινες πιθανώτατα ἠῤῥησαν διὰ τῆς ἡλικίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπιτηδειότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἤξευρον νὰ ὠφελῆθωσιν ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας ταύτας οἱ φίλοι τοῦ Ἄρειου. Διότι ὁ Ἄρειος, εἰ καὶ καταδεδικασμένος καὶ ἐξωρισμένος, εἶχε πάντοτε φίλους πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς, σὺν τοῖς ἄλλοις τοὺς δύο Εὐσεβίους, τὸν τε Νικομηθεῖας ἐπίσκοπον καὶ τὸν Καισαρείας, οἵτινες ἐπὶ τέλους ὑπέγραψαν μὲν τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἀλλὰ διετήρουν πάντοτε ζωηρὰς πρὸς τὸν αἰρεσιάρχην συμπαθείας. Ἰδίως δὲ ὁ Νικομηθεῖας Εὐσεβίος ἠγωνίσθη πολὺ νὰ καταπέισῃ τὸν βασιλέα ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἄρειον ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ καταπαύσῃ τὴν ὑποκώφως ἐρπούσαν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν. Ἡ διαίρεσις ὑφίστατο ἀληθῶς, διότι ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ τὰς ὀρθὰς δοξασίας, δὲν ἠδύνατο ὁμως νὰ ἐξαρκάνισῃ τὰς πλάνας. Ἄλλ' ἡ δυσχέρεια αὕτη ἦτο ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας οὐδεμία σύνεσις ἢ δύναμις ἀνθρωπίνη ἴσχυε νὰ θεραπεύσῃ. Εἰς τὸν χρόνον μόνον ἴσως ἀπέκειτο νὰ συνουλώσῃ τὰς τοιαύτας πληγὰς. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπεναντίας ἐπλανᾶτο πιστεύων, ὅτι, ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ, εἴμπορεῖ τὰ πάντα νὰ διαπράξῃ· καὶ τὴν πλάνην ταύτην ὑπέτρεφε παρ' αὐτῷ ὁ εὐγενὴς πόθος τοῦ νὰ ἴδῃ ἐκρίζουμέναν καὶ αὐτὰς τὰς τελευταίας ἀφορμὰς ὅσαι ἠδύνατο ἐτι νὰ ταράξωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν, περὶ τὰ τέλη τοῦ 330, πειθόμενος εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Νικομηθεῖας, ἐκάλεσε τὸν Ἄρειον νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν αὐλὴν, προσελθόντα δὲ ἠρώτησεν, ἂν δέχεται τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον καὶ ἀπαντήσαντος τοῦ Ἄρειου σχεδὸν καταφατικῶς, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δηλώσῃ ἐγγράφως τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ δώσῃ τὴν ὁμολογίαν ταύτην δι' ἧς ἔλεγε, τῷόντι, ὅτι πιστεύει εἰς ἕνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἕνα Κυρίον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· Θεὸν λόγον δι' οὗ

τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἠδύνατό τις νὰ νομίση ὅτι ἡ ὁμολογία αὕτη ἦτο πλήρης, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξετάζων, ἔβλεπεν ὅτι λείπει ἀπὸ αὐτῆς ὁ ὄρος δι' οὗ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλέγετο ὁμοούσιος τῷ πατρὶ, ὄρος θεμελιώδης τοῦ θεσπισθέντος ἐν Νικαίᾳ συμβόλου. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ὤφειλε ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Ἀρείου τὴν προσθήκην τῆς οὐσιώδους ἐκείνης λέξεως ἐν τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ὅμως δὲν τὸ ἐπραξέ. Δὲν τὸ ἐπραξέ, διότι ἠθέλησε νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἔλλειψιν; Ἴσως. Ἡ ἐπιθυμία ἦν εἶχε νὰ παύσῃ πᾶσαν ἀφορμὴν ἐρίδος ἣτο τοσαύτη ὥστε ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ ὑπολάβῃ πάντα τὰ λοιπὰ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ περιεχόμενα ὡς ἀρκούντως βεβαιοῦντα τὴν θεότητα τοῦ Σωτῆρος. Δὲν ἀπῆτησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὁμολογίας, διότι μὴ παρατηρήσας τὴν ἔλλειψιν, ἀληθῶς ἠπατήθη; Ἴσως. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατενόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θεολογικῶν τούτων ζητημάτων ὡμολόγει μάλιστα τὴν περὶ ταῦτα ἀναρμοδιότητα αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἠδύνατο τόσῳ μᾶλλον νὰ ἀπατηθῇ ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμότερων ὁπαδῶν τοῦ Ἀρείου ἐκραύγαζον ὅτι διὰ τῆς ὁμολογίας ἐκείνης, οὗτος ἐπρόδωκε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ὅπως δὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐνέδωκε, καὶ συγχωρήσας τὸν Ἄρειον, ἐφάνη ἔκτοτε διατεθειμένος νὰ θεωρήσῃ ὡς παρὰ λόγον ἐπιμένοντας πάντας ὅσοι δὲν ἤρχοῦντο εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ὁμολογίαν.

Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐτελείωσε διὰ ταύτης τῆς μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀρείου διαλλαγῆς. Ὁ Ἄρειος ἦτο πρεσβύτερος τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας· ἐκεῖ ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ, ἐκεῖ νὰ γίνῃ δεκτός. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ γεγονὸς ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐμελλον νὰ ματαιωθῶσι πᾶσαι αἱ περὶ τούτου ἐνέργειαι, οἵα δὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ παντοδυναμία τοῦ ὑποστηρίζοντος αὐτὰς βασιλέως. Ὁ γηραιὸς ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποθάνει. Ὅτε διεδόθη ὅτι πνέει τὰ λοιπὰ ὁ κυριώτατος ἐκεῖνος πρόμαχος τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἅπας ὁ κληρὸς καὶ ἅπαντες οἱ ἐπισημότατοι τῆς πόλεως πιστοὶ, ἔδραμον περὶ αὐτὸν ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὴν πρὸς τὰς οὐρανίους μονὰς ἀποδημίαν ψυχῆς τοσοῦτον ἱεράς. Σιγὴ δὲ βαθεῖα ἐπεκράτει περὶ τὸν ἀγωνιῶντα, ὅτε αἰφνης ἠκούσθη ὁ γέρον ὑποψιθυρίζων τὸ τοῦ Ἀθανασίου ὄνομα. Οἱ παρευρεθέντες ἠπόρησαν, διότι ἤξευρον τὸν Ἀθανάσιον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντα, ἐπιτετραμμένον εἰδικὴν τινα τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ἀποστολήν. Ἐτερός τις λοιπὸν ἱερεὺς, ὁμώνυμος, ἐπλησίασεν ἤδη καὶ εἶπεν,

ἰδοῦ ἐγώ, κύριε. Ἄλλ' ὁ γέρον, μὴ ἀποκριθεὶς, ἐξηκολούθει καλῶν τὸν Ἀθανάσιον καὶ προσέθηκεν ἔπειτα· Ἀθανάσιε, νομίζεις ἐκπεφευγέναι, οὐκ ἐκφεύξῃ δέ. Τότε οἱ παρευρισκόμενοι ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς μυστηριώδους ταύτης σκηνῆς. Ἐνόησαν ὅτι ὁ Ἀθανάσιος εἶχε παρατείνει τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἵνα διαφύγῃ τὴν ἐπικίνδυνον τιμὴν τοῦ ν' ἀναγορευθῆ διάδοχος τοῦ γέροντος αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὡς ἐν προφητικῷ τινι ὄνειρῳ, ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει τὸν δυσχερῆ τοῦτον ἀγῶνα. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ θνήσκοντος Ἀλεξάνδρου, διαδοθεῖσα ὡς ἀστραπὴ εἰς ὅλην τὴν πόλιν, ἐπροξένησε βαθυτάτην εἰς τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν ἐντύπωσιν, ἃν καὶ πολλοὶ ἦσαν ἐν αὐτῇ οἱ τοῦ Ἄρειου φίλοι οἱ δεινὴν τρέφοντες κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἀντιπάθειαν. Ὅθεν ὅτε κατὰ τὸ ἔθος οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Αἰγύπτου τὸν ἀριθμὸν 54, συνῆλθον εἰς Ἀλεξανδρείαν ἵνα προνοήσωσι περὶ ἀναπληρώσεως τοῦ χηρεύσαντος πατριαρχικοῦ θρόνου, τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀθροισθὲν ἀπειράριθμον πλῆθος ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας ἀνεβόησεν, ὅτι τὸν Ἀθανάσιον θέλει ποιμένα. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν ὡς φαίνεται τοσοῦτον ὁμοφώνως πρὸς τοῦτο διατεθειμένοι· ἀλλὰ πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ποικίλας τοῦ Ἀθανασίου ἀρετάς, ἠνάγκασθησαν ν' ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν, ἐπανελθόντα ἐν τῷ μεταξύ καὶ χειροτονηθέντα ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινῆς ἀγαλλιάσεως καὶ ἐπευφημίας.

Τοιουτοτρόπως ἤρχισεν ὁ Ἀθανάσιος τὸ ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἀνά μέσον παραδόξων δοκιμασιῶν καὶ τροπῶν τῆς τύχης. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης, ὁ Κωνσταντῖνος παύει τοῦ νὰ ἦναι ὁ μόνος πρωταγωνιστῆς τοῦ ἱστορικοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων δράματος. Εἰς τὴν σκηνὴν ἀναβαίνει ἀνὴρ ἕτερος ὅστις ἐμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας χειραγωγούμεναι, εἶναι ἱκαναὶ νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν ὑλικῶν τοῦ κόσμου δυνάμεων. Τῶντι μάλιστα ὁ Ἀθανάσιος ἤρχισε νὰ ἐπιτελῇ τὰς διαφορὰς τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ λειτουργίας μετὰ τῆς ζέσεως ἐκείνης ἣν ἀκοίμητον παρ' αὐτῷ ὑπέθαλπεν ὁ τῆς πίστεως ἐνθουσιασμός καὶ τὸ πῦρ τῆς νεότητος, καὶ ἰδοῦ λαμβάνει ἐπιστολὴν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, διηγουμένην μὲν αὐτῷ τὰ μεταξύ Ἄρειου καὶ βασιλέως ἐν τῇ αὐτῇ συμβάντα, παρακαλοῦσαν δὲ ν' ἀποδεχθῆ ἡδὴ τὸν Ἄρειον εὐμενῶς εἰς Ἀλεξανδρείαν. Ἡ

ἐπιστολὴ ἦτο φιλικώτατα συνεταχμένη, ὃ δὲ κομιστῆς, ἐπιτετραμμένος νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸν ἱεράρχην ὅτι ἦτο φρόνιμον νὰ ἐνδώσῃ καὶ ὅτι οὕτω πολίτευόμενος ἤθελεν εὐχαριστήσῃ τὸν βασιλέα. Ὁ Ἀθανάσιος διέκρινεν ἀμέσως τὸν ἐπισωρευθέντα εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἐκκλησίας νέον κίνδυνον· ἐνόησεν ὅτι ὁ Ἀρειος οὐδόλως παρήτησε τὰς ἀρχαίας ἀναγρεπτικὰς τῶν βάσεων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχάς, καὶ ὅτι, ἐπανερχόμενος εἰς Ἀλεξανδρείαν, ἤθελεν ἀναρριπίσει τὴν ὑφισταμένην ἔτι τέφραν τῆς διχονοίας καὶ τῆς στάσεως. Ὅθεν οὐδὲ στιγμὴν ἐδίστασε ν' ἀποποιηθῆ τὴν αἴτησιν τοῦ Νικομηθεΐας. Τότε ἦλθεν ἐπιστολὴ τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος τὰ αὐτὰ διαλαμβάνουσα· ἀλλὰ καὶ ταύτης ὁ κομιστῆς ἀπῆλθεν ὡσαύτως ἄπρακτος. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπεκρίθη ἀπλῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι ζητεῖ πρᾶγμα ἀδύνατον. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεμψεν ἤδη δευτέραν ἐπιστολὴν δι' ἧς ἠπεῖλαι τὸν ἱεράρχην ὅτι θέλει ἀμέσως καθιεροῦν αὐτὸν καὶ ἐκβάλει τῆς πόλεως, ἐὰν ἐπιμείνῃ μὴ παραδεχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τοὺς αἰτοῦντας νὰ προσέλθωσιν εἰς αὐτήν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἀπήντησε πάλιν ἀτράχως, ὅτι ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ κοινὸν πρὸς τὴν αἵρεσιν, τὴν ἀναιρούσαν τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν.

Ἐπραξεν ὀρθῶς ἢ μὴ ὀρθῶς ὁ Ἀθανάσιος, ἐπιμένων ἐπὶ τοσοῦτον; Ἐὰν θέλωμεν νὰ μὴ συζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον καὶ ἐπὶ ματαίῳ περὶ τούτου, ἀνάγκη προηγουμένως νὰ συμφωνήσωμεν εἰς τινὰς ἀρχάς. Πρῶτον, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφικόν, ἀλλὰ θρησκεία ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν κατελθόντος ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντος, καὶ ἐνανθρωπήσαντος. Δεύτερον, ὅτι τὸ δόγμα τοῦ Ἀρείου ἔτεινεν, ὡς ἐρρήθη, εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰησοῦν ὄχι ὡς Θεόν, ἀλλ' ὡς μετέχοντα τῆς θεότητος, ὅπως ἐπὶ τέλος πάντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα οἱ μεγαλοφυεῖς ἄνθρωποι, δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὅτι μετέχουσιν αὐτῆς. Τρίτον, ὅτι ὁ Ἀρειος καὶ εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν παρέλιπε τὸν ὄρον ἐκαῖνον δι' οὗ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος καθιέρωσε τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφωνοῦσι περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Δὲν ὀμιλοῦμεν περὶ τῶν λεγομένων φιλοσόφων, οἵτινες, ἀποδοκιμάζοντες ἐκ συστήματος πᾶν θρησκειμα, ἐμπαίζουσι φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ ἅπαντα τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἢ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἱεράρχου Αἰγύπτου συζητήσεις ἤθελεν εἶναι κα-

Ὁσὰ ματαιοπονία. Ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἄνδρες ἕτεροι οἵτινες, καὶ τοὶ ἀξιούσιν ὅτι εὐλαβῶς ἔχουσι πρὸς τὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς, φρονούσιν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν κόσμον ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· φρονούσιν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκείματος ἦτο ἄνθρωπος, ὁ μεγαλοφύεστατος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄνθρωπος. Ἐννοεῖται ὅτι οὔτε πρὸς τοὺτους ἐπιχειροῦμεν συζήτησιν τινα περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Ἀθανασίου· διότι οὗτοι, ἀσπαζόμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὴν τοῦ Ἀρείου αἵρεσιν, κατακρίνουσι τὸν Ἀθανάσιον ἐπὶ παραλόγῳ ἐπιμονῇ καὶ ἀκορέστῳ φιλαρχίᾳ, μυκτηρίζουσι δὲ ὡς δεισιδαίμονα καὶ ματαιόσχολον τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὸν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν δοξασιῶν ἐκείνων συγκινηθέντα καὶ προθύμως ἀσπασάμενον τὴν μερίδα τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ χριστιανικὴ πίστις ἡ ἀνακαινίσασα τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἡ παραγαγοῦσα τὰ πλεῖστα τῶν ἀγαθῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἡ μέχρι σήμερον πρεσβευομένη ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις οἷαν φαντάζονται αὐτὴν οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ πίστις οἷαν ὤρισαν καὶ ἐκάνονισαν αὐτὴν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ οἷαν ἐπρέσβευσαν ἄχρι τοῦδε χιλιᾶδες εκατομμυρίων ἀνθρώπων. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ συζητήσωμεν πρὸς τοὺς ἀπίστους, οἵτινες ἀναχωροῦσιν ἀπὸ ἀρχῆς ὅλως ἀντιθέτου τῆς ἡμετέρας; Αὐτοὶ ἀναπλάττουσιν ἰδίαν πίστιν, μηδέποτε ὑπάρξασαν καὶ μηδὲν γενναῖον ἄχρι τοῦδε παραγαγοῦσαν· ἡμεῖς δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς πραγματικῆς χριστιανικῆς πίστεως ἣτις ὑφίσταται ἐπὶ 1800 ἔτη, τῆς ὁποίας οἱ καρποὶ κείνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ἣτις ἰδρυταὶ ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τεθείσης δὲ ἀπαξ τῆς βάσεως ταύτης, ἔπεται ἀμέσως ὅτι ὁ Ἄρειος προσέβαλλεν αὐτὴν, ὅτι διὰ τῆς νέας αὐτοῦ ὁμολογίας δὲν ἀπέπτυσεν τὴν αἵρεσιν, καὶ ὅτι ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῆ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ διακινδυνεύων τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην αὐτῆς ἀρχήν.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἶπομεν, δὲν ἐνόησε ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θρησκευτικῶν τούτων ζητημάτων· ἐπειδὴ ὅμως εἶδε τὸν Ἀθανάσιον τοσοῦτον ἐπιμένοντα, ὑπώπτευσεν ὅτι εἶχεν ἴσως δίκαιον, καὶ κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν δὲν ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος περαιτέρω. Ὁ δὲ Νικομηδείας Εὐσέβιος, γινώσκων τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως διάθεσιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πλαγίου

τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευµατος αὐτοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Ἀντιοχείας ἐπέτυχεν ἐν Ἀσίᾳ τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν ἣν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀθανάσιος, πρὸς ὃν ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος, ὀνόματι Εὐστάθιος, ἦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐντελῶς σύμφωνος. Καθαρισῶν λοιπὸν τὸν Εὐστάθιον καὶ ἀναπληρῶν αὐτὸν δι' ἰδίου φίλου, ὁ Εὐσέβιος ἐγένετο παντοδύναμος ἐν Ἀσίᾳ καὶ προσέβαλλεν οὕτω τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀθανασίου. Ἐπὶ τούτῳ, ἔστρεψεν ἤδη ἅπαντα τὰ βέλη, κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας ἐπισκόπου, μετέβη εἰς Συρίαν, συνεννοήθη μετὰ πολλῶν ἀρχιερέων τῆς χώρας ταύτης, παρεσκεύασε ποικίλας περὶ τῆς πίστεως καὶ αὐτῆς τῆς ἰδιωτικῆς τοῦ Εὐσταθίου διαγωγῆς συκοφαντίας, καὶ συγκροτήσας σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ, κατεδίκασε καὶ καθήρσε τὸν σεβαστὸν τῆς πόλεως ταύτης ἱεράρχην. Εἰς μάτην τινὲς τῶν χρηστοτέρων ἐπισκόπων ἀντέστησαν εἰς τὴν ἄδικον ταύτην ἀπόφασιν· εἰς μάτην τὸ πλῆθος τῆς Ἀντιοχείας, παρὰ τῷ ὑποίῳ ὁ Εὐστάθιος ἦτο ἀγαπητός, λαβὼν τὰ ὄπλα ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῆ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως. Ἡ μὲν φωνὴ τῶν ἱεραρχῶν δὲν εἰσηκούσθη, ἡ δὲ διαδήλωσις τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιοχείας ἐχαρακτήρισθη ὡς στάσις. Ὁ βασιλεὺς εἰς ὃν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια στάσεως ἐπροξενεῖ πάντοτε κακὴν ἐντύπωσιν, ἔπεμφεν αὐτόθι ἕνα τῶν κομήτων τῆς αὐλῆς, ἐπιτετραµένον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου διαπραχθέντα· πάντες δὲ ὑπέκυψαν εἰς τὴν βασιλικὴν ταύτην θέλησιν, καὶ πρῶτος ὁ Εὐστάθιος ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς ὑποταγῆς, ἀπελθὼν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν ἐξορίαν μετὰ πολλῶν τῶν ἱερέων αὐτοῦ καὶ τῶν διακόνων. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠγάπα τὰς ὑπερβολὰς· ἐπέδωκε μὲν μέχρις τινὸς εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Νικομηθείας, ἐπὶ τέλους ὅμως ἀπέφυγε νὰ διορίσῃ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας τὸν ὑποψήφιον τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὁμώνυμον αὐτοῦ Καισαρείας ἐπίσκοπον, ἐνεργήσας νὰ προχειρισθῆ Ἀντιοχείας ὁ Εὐφρόνιος.

Ὁ Νικομηθείας Εὐσέβιος, ἐπιτυχὼν οὕτω ἐν μέρει τοῦ σκοποῦ καὶ ἐπενεγκῶν τὴν πλῆξιν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀθανασίου πληγῆν, ἔμεινε, κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦλάχιστον, ἡσυχάζων ἕκτοτε ἐπὶ τινα χρόνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπησχολήθη ἐν τῷ μεταξύ ὑπὸ διαφόρων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἄλλων σπουδαίων διαπραγματεύσεων. Ὁ βασιλεὺς κατετρόπωσε ἐν ἔτει 332 τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Σαρμάτας, καὶ ἐπεμελήθη μὲν τὴν παρὰ τοῖς πρώτοις διαδόσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, εἰσῆγαγε δὲ ἐντὸς τοῦ κράτους τριακοσίας χιλιάδας

Σαρματῶν, οὓς διένειμεν εἰς Ἰταλίαν, εἰς Μοισίαν καὶ εἰς Μακεδονίαν. Ἐπειτα δὲ ὑπεδέξατο εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν ποικίλας πρεσβείας τῶν ἔθνῶν τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀρκτου, καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν Σαπῶρ τοῦ Β'. Τὸ νέον τοῦτο περσικὸν βασίλειον εἶχε περιέλθει, ὡς εἶδομεν, εἰς πολλὰς πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐχθροπραξίας καὶ ἐμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ πολεμίως πρὸς τοῦτο διακείμενον. Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ, οἱ καλούμενοι Σασσανίδαι, ἀποβαλόντες καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔγνη τῆς ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς ἣτις ἐσώζετο εἰσέτι εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτῶν Πάρθων βασιλέων, ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ ἀνανεώσωσι καθ' ὁλοκληρίαν τὸν βίον καὶ τὸ θρησκευμα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους, συνεπαγόμενοι φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀνακτήσωσιν ἀπάσας τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὅσαι πάλαι μὲν εἰς τοὺς Πέρσας ἐκείνους ὑπέκειντο, ἤδη δὲ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν. Καὶ ἂν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην προσθέσωμεν, ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἀπέβη κυριωδέστατον ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, καὶ ὅτι ἐντεύθεν δεινὴ ἐπῆλθεν ἀντίθεσις μεταξύ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ζωροαστρικοῦ δόγματος, εὐχερῶς θέλομεν ἐννοήσαι, πῶς αἱ τοῦ πολέμου ἀφορμαὶ κατήντησαν σχεδὸν ἀδιάλειπτοι. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπεκράτει εἰρήνη μεταξύ τῶν δύο βασιλείων. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα προστατεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς ἐν Περσίᾳ διατελοῦντας πολυαριθμούς χριστιανούς. Ἐν γένει τὸ κράτος εἶχεν ἀναλάβει τὸ πάλαι ἀξίωμα. Ἴνα δὲ κατανοήσωμεν τὸ τί κατὰ τοῦτο διέπραξεν ἡ πολεμικὴ ἰκανότης καὶ ἡ σύνεσις τοῦ Κωνσταντίνου, ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν ἀμέσων αὐτοῦ προκατόχων, ἀδιάκοποι βάρβαρων ἐπιδρομαὶ καὶ ἀναρχία καὶ πολυαρχία ἐφαίνοντο καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἀπειλοῦσαι τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ σώματος, νῦν δὲ, διὰ τῶν ἀγῶνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐταπεινώθησαν μὲν οἱ ἐξωτερικοὶ πολέμιοι, ἠνωρθώθη δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης καὶ εἰρήνη.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἡσχολεῖτο περὶ τὰ γενναῖα ταῦτα ἔργα, ὁ κακὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Νικομηδείας Βύσέβιος, παρεσκευάζεν αὐτῷ νέας δυσχερείας. Ἦν ὑπέθαλπε τὴν ἀκοίμητον τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ πονηρίαν καὶ βραδιουργίαν, δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἄρα γε τὸ κατὰ

Ἀθανασίου πάθος : ἄρα γε ἡ πρὸς τὸν Ἀρειον φιλία ; ἄρα γε προσωπικὰ συμφέροντα : ἴσως ὅλα ἡμοῦ ταῦτα δὲν ἄφινον αὐτὸν νὰ ἤσυχάσῃ. Ὅθεν εἶχεν ἀρχίσει πάλιν, οὐχὶ μὲν κατὰ μέτωπον πολεμῶν τὸν Ἀθανάσιον, ἀλλὰ μυρίας εἰς αὐτὸν ὑποκινῶν δυσκολίας. Πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχον, ἐκτὸς τῶν Ἀρειανῶν, καὶ ἄλλαι τινὲς μικροτέρου λόγου ἄξια αἰρέσεις, ἰδίως οἱ λεγόμενοι Μελετιανοὶ, τοὺς ὁποίους οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον μετεχειρίσθησαν νῦν ὡς ὄργανα ποικίλων κατὰ τοῦ Ἀθανασίου συκοφαντιῶν. Γυφόντι ἀπὸ τινος χρόνου παράδοξοι καὶ πολλάκις ὅλως ἀπίθανοι διεδίδοντο κατὰ τοῦ ἱερέχου κατηγορίαί : ἐπὶ καταπίεσει, ἐπὶ ἱεροσυλίᾳ, ἐπὶ δολοφονίᾳ. Οἱ συκοφάνται ἐτόλμησαν νὰ υποβάλλωσι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον τὰς τοιαύτας αἰτιάσεις. Καὶ ἀπέδειξε μὲν ὁ Ἀθανάσιος ἐπανειλημμένως εἰς τὸν βασιλεῖα ὅπως αὐταὶ ἦσαν ἀνυπόστατοι : ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Κωνσταντῖνος ἤρχισε φαίνεται νὰ πιστεύῃ μέχρι τινὸς τὰ θρυλούμενα, τὸσῶ μᾶλλον ὅσῶ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἱερέχου ἐβεβαίουν ὅτι οὗτος συνέλεγε μεγάλους ἐν Αἰγύπτῳ θησαυροὺς καὶ ὅτι διὰ τῶν θησαυρῶν τούτων παρασκευάζει στάσιν κατὰ τῆς βασιλείας. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἶδομεν, εὐκόλως συνεκινεῖτο ἅμα ἤκουεν ἐπιβουλευομένην τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου καὶ ὁ πολιτικὸς τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχὸς Φιλάγριος ἐγραψε πιθανώτατα πολλάκις κατὰ τοῦ Ἀθανασίου, δυσφορῶν διὰ τὸν ὄγκον καὶ τὸ ἄξιωμα τοῦ ἀνδρός, καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν εὐλάβειαν ἣν ἔτρεφον πρὸς αὐτὸν οἱ κάτοικοι τῆς γῶρας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν ἤκουσεν ἀδιαφόρως τὰ εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀποδιδόμενα βουλευμάτα· καὶ, προτειναντος ἤδη τοῦ Εὐσεβίου νὰ συγκροτηθῇ εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης σύνοδος ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἵνα διευκρινήσῃ τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὁ βασιλεὺς ἐπέκρινε τὴν πρότασιν. Τότε οἱ φίλοι τοῦ Εὐσεβίου συνῆλθον ἅπαντες εἰς Καισάρειαν· ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος, προβλέπων ὅτι καλεῖται ἵνα καταδικασθῇ, οὐχὶ ἵνα δικασθῇ ὑπ' αὐτῶν, δὲν παρέστη, καὶ τοι ῥητῶς καὶ ἐπανειλημμένως διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ παρακοή αὐτοῦ αὕτη ἐπιβούλως σχολιασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἠΐξῃσε τὰς ὑπονοίας τοῦ Κωνσταντῖνου, ὅστις δὲν κατέφυγε μὲν ἔτι εἰς τὴν βίαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ, ὁρίσας νέαν σύνοδον εἰς Τύρον κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος συγκροτηθησομένην, παρήγγειλε τὸν Ἀθανάσιον νὰ προσέλθῃ, ἀπειλῶν τὰ ἔσχατα εἶναι καὶ αὐθις δὲν ὑπακούσῃ.

Ἡ ἐν Τύρῳ αὕτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐν ἔτει 335. Ὁ βασιλεὺς δὲν

προσῆλθεν αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἐπεμψεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἓνα τῶν ἀνωτάτων ἀξιοματικῶν, τὸν κόμητα Διονύσιον, μετὰ πάσης πληρεξουσίουτητος ἵνα προσαγάγῃ τοὺς κατηγορουμένους ἢ πέμψῃ αὐτοὺς εἰς ἐξορίαν, διδάσκων οὕτω, ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον «ἄροις αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν.» Αἱ διαταγαὶ αὗται, ἅμα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν συνεκροτήθη ἡ σύνοδος οὐδεμίαν ἐπέτρεπον ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τύχης ἣτις περιέμενεν ἐν αὐτῇ τὸν Ἀθανάσιον· διότι δὲν ἐκλήθησαν ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνον ἧσους ἠθέλησαν οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον, ἐξήκοντα περίπου τὸν ἀριθμὸν, οἱ πλεῖστοι πρόθυμοι νὰ καταδικάσωσιν ἄκριτον τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ ἐπίσκοπος λοιπὸν Ἀλεξανδρείας εἶχε λόγον ἰσχυρότατον νὰ μὴ προσέλθῃ εἰς τὴν πλημμελεῖ ταύτην τοῦ δικαστηρίου συγκρότησιν, ὅπερ οὔτε οἰκουμενικὴ σύνοδος ἦτο οὔτε τοπικὴ. Ἄλλ' αἱ διαταγαὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἦσαν ἰριστικαί· ἀνθιστάμενος εἰς αὐτάς ἠθέλε φανῆ ὅτι στασιάζει, τοῦτο δὲ ἠδύνατο νὰ σκανδαλίσῃ τὰς συνειδήσεις πολλῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐλαβεστέρων αὐτοῦ φίλων. Πλὴν τούτου, εἰς τῶν ἱερέων αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἀπαχθῆ δέσμιος εἰς Τύρον, ὥστε ὁ Ἀθανάσιος συνήνεσ· τελευταῖον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἵνα προστατεύσῃ αὐτὸν καὶ συμμερισθῇ τὸν κίνδυνον αὐτοῦ.

Ἄλλὰ δὲν προσῆλθε μόνος. Ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου δὲν εἶχον προσκληθῆ εἰμὴ μόνον οἱ Μελετιανοί. Ἦδη δὲ εἰσῆλασεν ὁ Ἀθανάσιος εἰς Τύρον συνεπαγόμενος πάντας τοὺς λοιποὺς ὀρθοδόξους ἐπίσκοπους, τὸν ἀριθμὸν πενήκοντα περίπου, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τινες γηραιοὶ ποιμενάρχαι φέροντες ἐτι τὰ στίγματα τῶν δεινῶν βασάνων τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου μεγάλου κατὰ τῆς πίστεως διωγμοῦ. Ἡ ἔφιξις αὐτῶν κατετάραξε τοὺς περὶ τὸν Εὐσέβιον. Καὶ δὲν ἐτόλμησαν μὲν νὰ ἀπαπονηθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ παρακαθήσωσιν εἰς τὴν σύνοδον, ἀλλ' ἐπένοησαν ἀμέσως ἕτερόν τι δι' οὗ ἠλπισαν νὰ πτοήσωσι τοὺς φίλους τοῦ Ἀθανασίου. Συμφωνήσαντες μετὰ τοῦ κόμητος Διονυσίου καὶ ὠφελούμενοι ἀπὸ τῆν μικρὴν πλειονοψηφίαν τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἦττον εἶχον ἐν τῇ συνόδῳ, ἀπεφάσισαν ὅτι ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου θέλει παρασταθῆ ὄρθιος ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως, ὡς τις κατηγορούμενος ἐνώπιον τῶν δικαστῶν αὐτοῦ. Τοῦτο ἐπήγαγε δεινὴν ταραχὴν καὶ πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διαπληκτισμούς, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων διελύθη ἄπρακτος ἡ πρώτη συνεδρίασις.

Τελευταῖον ὁμοῦς ἤρχισεν ἡ δίκη. Ὁ Ἀθανάσιος παρέστη ἐνώπιον

τῶν δικαστῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπισήμως διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς παρ- νόμου αὐτῶν συγκροτήσεως καὶ τῆς ὁμολογουμένης μεροληψίας. Ἐπειτα δὲ ἀνεσκεύασε μίαν πρὸς μίαν ἀπάσας τὰς πολυαριθμούς καὶ πολυει- δεῖς συκοφαντίας ὅσαι κατ' αὐτοῦ ἐσκευωρήθησαν, διὰ τοσοῦτον ἀκα- τάμαχῆτων ἐπιχειρημάτων καὶ ἀποδείξεων ὥστε ἔφερον εἰς ἀληθῆ ἀ- μιγχανίαν τοὺς ἀντιπάλους. Τότε ἐσοφίσθησαν νὰ πέμψωσιν εἰς Αἴγυ- πτον ἐπιτροπείαν ἵνα συμπληρώσῃ δῆθεν ἐπὶ τόπου τὴν ἀνάκρισιν, καὶ ἐφρόντισαν, ἐννοεῖται, νὰ συγκροτήσωσιν τὴν ἐπιτροπείαν ταύτην καθ' ὀλο- κληρίαν ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἰδίας μερίδος, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐπισκό- πων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἐκ προσιμίων ὁ Ἀθανάσιος εἶχεν ὀνομαστὶ ἐξαιρέσει, ὡς ἀποδείξαντας κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον τὴν πρὸς τὸν Ἄρειον ὕπουλον ὁμοφροσύνην. Ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου διεμαρτυρήθη καὶ πάλιν. Οἱ ἐμβριθέστεροι καὶ εὐλαθέστεροι τῶν ἐπισκόπων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψωσιν τὸ σκάνδαλον τοῦτο. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον, ἔχοντες τὴν πλειονοψηφίαν, ἀπεφάσισαν οὐδ' ἐν ἤττον νὰ προχωρήσωσιν καὶ ἐξαπέστειλαν τὴν ὑπ' αὐτῶν κατα- σκευασθεῖσαν ἐπιτροπείαν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος, βλέπων τοσοῦτον ἀσυστό- λως περιῦβριζομένην τὴν τε ἀλήθειαν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀξιοπρέ- πειαν τῆς ἱερωσύνης, ἐνόμισε περιττὸν νὰ περιμείνῃ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀνομήματος· καὶ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἐπιτρο- πείας, ἠκούσθη αἶφνης ἐν Τύρῳ ὅτι ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης.

Παρήλθον ἕκτοτε ἐβδομάδες τινές. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἐπι- στρέφων ἀπὸ μικρᾶς τινος περιοδείας, εἰσῆρχετο εἰς τὴν Κωνσταντι- νούπολιν, ὅτε, καθ' ἣν στιγμὴν διέβχαινε τὴν πύλην τῆς πρωτευούσης, εἶδεν ἄνθρωπον ὁρμήσαντα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐπιθέσαντα τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰς ἰνίαις τοῦ ἵππου καὶ ζητοῦντα δικαιοσύνην. Ὁ βασιλεὺς ταραχθεὶς ὑπωροῦν, δὲν ἀνεγνώρισεν ἀμέσως τὸν Ἀθανάσιον· διότι ἦτο αὐτὸς, ὅστις ἀπεφάσισε, προσελθὼν κρυφίως εἰς τὴν βασιλεύουσιν, νὰ ἐπικα- λεσθῆ τὴν προστασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος κατὰ τῆς γινομένης εἰς αὐτὸν ἀδικίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ὀυρηστέθη διὰ τὴν πολλὴν ταύτην τόλμην καὶ διῆλθε χωρὶς νὰ ἀποκριθῆ· μόλις δὲ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τοῦ Ἀθανασίου καὶ τὰς προτροπὰς πολλῶν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, συνήνεσε νὰ ἀκούσῃ τὸν ἱεράρχην. Ἦτο ὅμως κάκιστα κατ' αὐτοῦ διατεθειμένος. Τινὲς τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν εἶχον προξενήσει ἐντύπωσιν εἰς τὸν βασιλέα·

ιδίως ἢ περὶ τῆς μελετωμένης δῆθεν ὑπ' αὐτοῦ στάσεως συκοφαντία, ἣν ἐνίσχυνεν ἢ τε ἐπανειλημμένη τοῦ ἀνδρὸς παρακοὴ εἰς τὰς βασιλικὰς διαταγὰς καὶ ἢ τελευταία ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀπόδρασις. Προσθετέον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πρὸ μικροῦ παραγγείλει εἰς τὴν σύνοδον ταύτην νὰ πόρευθῆ ἐν σώματι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἵνα τελέσῃ μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ ἐγερθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος· καὶ ὅτι πολλὴν προσεδόκα ἐκ τῆς τελετῆς ἐκείνης τὴν δόξαν, ὥστε καὶ διὰ τοῦτο ἠγανάκτησεν ἀκούων δυσφημουμένην τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς ἐδέχθη ψυχρότατα τὸν Ἀθανάσιον, διέκοψεν αὐτὸν πολλάκις καὶ ἠπέιλησε νὰ ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς αὐλῆς. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος εὐχερῶς ἠπατάτο ἅμα ὑπώπτευε τὴν ἐλαχίστην κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλήν, εὐχερῶς ὅμως μετεπείθετο ὁσάκις ἐπεκαλεῖτό τις τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ συνείδησιν· καὶ ἀνακράζαντος ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀθανασίου· «δικάσει Κύριος ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ!» ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἀπέστειλε λοιπὸν πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολήν, δι' ἧς μῆτε κατακρίνων μῆτε δικαίων τινα, παρεκάλει τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσι πρὸς αὐτὸν ἵνα ἐξηγήσωσι τὸ αἴτιον τῆς διαφορᾶς.

Ἀλλ' ὅτε ἐφθασεν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς Τύρον, τὰ πράγματα εἶχον προχωρήσει πολύ. Ἀμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀθανασίου, οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐνόμισαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ περιμείνωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπείας, καὶ ὅτι δικαιούνται νὰ καταδικάσωσιν αὐτὸν ἐρήμην· ἅμα δὲ ἐκδόντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἐπορεύθησαν, ἐν μεγάλῃ πομπῇ κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κωνσταντίνου, εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἐπετέλεσαν ἐκεῖ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν λαμπρῶν τούτων ἐορτῶν, ἐπανῆλθεν ἡ σταλεῖσα προηγουμένως εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπεία. Ἡ ἐπιτροπεία αὕτη ἐπράξε κατὰ τὴν ἐντολήν τὴν ὑποίαν ἔλαβεν, ὅτι ἦτο δυνατόν ἵνα εὖρῃ ἐνοχὸν ἐξ ἅπαντος τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ βασιλικὸς τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχος, ὅστις ἐμίσει τὸν ἱεράρχην ὡς ἐπισκιάζοντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀρχήν, ἔδωκε πᾶσαν συνδρομήν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους. Ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι μάρτυρες ἐξηρέθησαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐγένοντο δεκτοὶ ἔβραῖοι καὶ εἰδωιολάτραι· ἀλλ' ἵνα ὑποχρεώσωσι καὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς μάρτυρας νὰ καταμηνύσωσι τὸν Ἀθανάσιον, ἐδέησε νὰ μεταχειρισθῶσιν ἀπειλὰς καὶ ὑποσχέσεις. Τὸ δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνακρίσεως ἐξαχθὲν κατηγορητήριον ἀπέβη ἐπὶ τέλους τοσοῦτον ἀντιφατικὸν καὶ ἄμορφον ὥστε ὁ

γραμματεὺς παρηγγέλθη νὰ μὴ κοινοποιήσῃ αὐτὸ εἰς κανένα. Ἄλλ' οἱ φίλοι τοῦ Ἀθανασίου κατάρθωσαν νὰ λάβωσι γνῶσιν αὐτοῦ, τρεῖς δὲ αὐτῶν διαμαρτυρήσεις, διασωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς ἐν ταῖς Ἀπολογίαις τοῦ Ἀθανασίου, καὶ διευθυνθεῖσαι ἢ μὲν εἰς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας, ἢ δὲ εἰς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, ἢ δὲ εἰς τὸν βασιλικὸν τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχον, ἐβεβαίωσαν ἀπάσας τὰς ἀλλοκότους ἐκείνας ἀνομίας. Ἡ σύνοδος ὁμως δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτων. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη καταδικασθῆ, ὡς προείπομεν, ὁ Ἀθανάσιος ἐρήμην, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν τῆς ἐπιτροπείας ἐνομήσθη καλὸν νὰ ἐπικυρωθῆ ἡ ἀπόφασις καὶ νὰ καταστῆ ἐτι αὐστηροτέρα. Ὅθεν ἡ σύνοδος, παραδεξαμένη ὡς ἀναμφισβήτητα πάντα τὰ ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ ἀναφερόμενα, καθήρεσε τὸν Ἀθανάσιον καὶ ἀπεφάνητο χηρεύοντα τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον. Ἀμέσως δ' ἐπειτα ἐψήφισε τὴν παραδοχὴν τοῦ Ἀρείου εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τούτῳ οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐξέτασαν τὴν γνωστὴν ἐκείνην ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ἐβεβαίωσαν ὅτι εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντα δόγματα καὶ προσεκάλεσαν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς ν' ἀποδεχθῶσι καὶ ἀσπασθῶσι τοὺς αἰρετικούς τούτους ὡς ἀδελφούς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἔφθασεν ἀπροςδοκῆτως εἰς τὴν σύνοδον ἡ ἐπιστολὴ δι' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ τοῦ Ἀθανασίου, προσεκάλει τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἵνα συζητήσωσιν ἐκ νέου τὴν ὑπόθεσιν τὴν ὁποῖαν οὗτοι ὑπελάμβανον ὡς τελεσιδίκως ἀποφασισθεῖσαν. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τοὺς περὶ τὸν Εὐσέβιον· ὅθεν ἔκριναν διὰ τολμηροῦ μηχανήματος ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἤδη γενομένων. Καὶ λοιπὸν παραβαίνοντες τὴν ῥητὴν τοῦ αὐτοκράτορος διαταγὴν, ἧτις ἐπανειλημμένως ἔλεγεν ὅτι ὀφείλουσιν ἅπαντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐκήρυξαν τὴν σύνοδον διαλελυμένην, προσεκάλεσαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἔπεμψαν παρὰ τῷ βασιλεῖ ἀπλὴν ἐπιτροπείαν συγκειμένην ἐκ τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ Ἀθανασίου ἐχθρῶν. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἤρκεσθησαν ἀλλὰ συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀντὶ νὰ κατηγορήσωσι τὸν Ἀθανάσιον ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ καταχρήσει, νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ὡς ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας καὶ ἰδίως ὡς ἀγωνισθέντα νὰ διακλύσῃ τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν τοῦ σίτου, δι' οὗ δημοσίᾳ δαπάνῃ ἐτρέφετο τὸ ἄργον τῆς νέας πρωτεύουσης πλῆθος. Τὸ ἐπι-

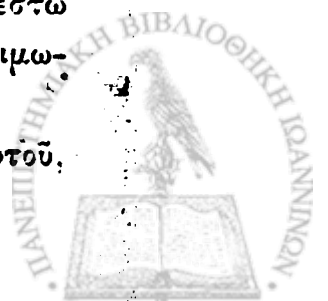
νόημα ἦτο ἐπιτηδειότατον· διότι ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐταράσσετο ὡσάκις ἐβράδυνεν ἡ ἄφιξις τῶν τροφῶν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐγένετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιρρεπέστερος εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ εὐκόλως πᾶσαν κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλήν. Καὶ τῶντι ὠργίσθη παραδόξως ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ μὴ θελήσας νὰ ἀκούσῃ τὴν νέαν τοῦ Ἀθανασίου ἀπολογία, ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αὐγοῦσταν Τρηβιρῶν, πόλιν τῆς Γαλλίας· ἀλλὰ τοῦτο προσωρινῶς, διότι, συνελθὼν μετ' ὀλίγων καὶ ἀναλαβὼν τὴν σύνεσιν αὐτοῦ, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνανεώσῃ τὸ σχίσμα κλείων τὴν θύραν εἰς πᾶσαν ἐλπίδα εἰρηνεύσεως, καὶ δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀποφασισθέντα, ἀποφαινόμενος χηρεύοντα τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 336 εἰς Αὐγοῦσταν Τρηβιρῶν· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἡ εὐλάβεια ἣν ἀπανταχοῦ ἐνέπνεεν ὁ ἀκλόνητος ἐκεῖνος τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχος ὥστε ἡ ἀποδημία αὐτοῦ αὕτη ὠμοίαζε θρίαμβον μᾶλλον ἢ ἐξορίαν. Ὁ ἐπίσκοπος Τρηβιρῶν ἐδέχθη αὐτὸν ὡς φίλον καὶ ξένον, οὐχὶ ὡς κατάδικον· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρεσβύτερος τοῦ αὐτοκράτορος υἱός, ὁ ὀμώνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐκυβέρνησα τὴν Γαλατίαν καὶ ἔδρευεν εἰς τὴν τῶν Τρηβιρῶν πόλιν, ἐπεσκέφθη εὐσεβάστως τὸν ἐξόριστον. Ἐνῶ δὲ ὁ καταδικασθεὶς Ἀθανάσιος τοιαύτης ἐτύγχανε δεξιώσεως ἐν τῇ δύσει, ὁ κατισχύσας ἐν τῇ ἀνατολῇ Ἀρειὸς ἠθέλησε τελευταῖον, ὑπὸ τῶν φίλων δορυφορούμενος, νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ πόλιν. Ἀλλὰ καίτοι ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δημοσίαν δύναμιν καὶ τινὰς ἐκ τοῦ ὄχλου ὀπαδοὺς, τοσοῦτον ἐμισεῖτο ὑπὸ τῶν ὀρθόδοξων ὥστε ἡ παρουσία αὐτοῦ προεκάλει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καθεκάστην ταραχὰς καὶ ῥήξεις. Τοῦτο δὲ βλέποντες οἱ φίλοι τοῦ τε Ἀρείου καὶ τοῦ Εὐσεβίου, καὶ φοβούμενοι μήπως ὁ αὐτοκράτωρ μαθὼν τὰ γινόμενα ἀγανακτήσῃ ἐπὶ τέλους κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ δύο περίπου ἔτη τοσαύτας παρήγαγον αὐτῷ δυσχερείας, ἀπεφάσισαν νὰ σωθῶσι διὰ τελευταίου τινὸς τολμήματος. Ὄθεν ἐπὶ τῇ προφάσει ἐριδὸς τινος προσελθούσης αὐτῆς εἰς μέσον περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου Ἀγκύρας καὶ τινος Ἀρειανοῦ, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ περὶ αὐτὴν διατρίβοντες ἔτι ἐπίσκοποι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ συνέλθωσιν εἰς σύνοδον ἵνα κρίνωσι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀγκύρας ἦτο φίλος τοῦ Ἀθανασίου, κατεδίκασ-

σαν αὐτὸν ἐκ τοῦ προχείρου. Ἐπειτα δὲ, ἐλθόντες, εἰς τὸ κύριον ζήτημα, ἀπεφάσισαν νὰ φέρωσι τὸν Ἀρειὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν ἐπισήμως εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει οὕτως ἀναγκασθῆ νὰ προστατεύσῃ μέχρις ἐσχάτων τὸν Ἀρειὸν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ βασιλεὺς συνήνεσεν εἰς τοῦτο ἵνα ἀπομακρύνῃ, τὸν Ἀρειὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας ὅπου ἡ διατριβὴ αὐτοῦ κατήντησεν, ὡς εἶδομεν, πρόξενος ἀδιαλείπτων σκανδάλων. Ὁ Ἀρειὸς λοιπὸν ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐζήτησεν ἀμέσως νὰ κοινωνήσῃ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο ἰδίως ἡ συναινέσις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος οὗτος, ὀνόματι Ἀλέξανδρος, καίτοι γέρων καὶ πρᾶος καὶ μὴ διαπρέπων ἐπὶ ικανότητι, ἀλλ' ὁμως πιστὸς διατελῶν εἰς τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας, ἀπεκρίθη, ὅτι ὁ Ἀρειὸς ἀπεκλείσθη τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς ὀλίγους τινὰς νὰ ἀνατρέψωσι τὰ πρᾶ πάντων θεσπισθέντα. Παρακλήσεις καὶ ἀπειλαὶ ἀπέβησαν μάταιαι. Ὁ ἀγαθὸς Ἀλέξανδρος ἐπέμενε εἰς τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ καὶ εἶχεν ὡς φαίνεται συμφώνους τοὺς πλείστους τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀναφερθῆ τὸ πρᾶγμα πάλιν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις περιῆλθεν εἰς ἀμηχανίαν θλιβεράν. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ τοι παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον, οὐδέποτε ὁμως συνεμερίσθη, ὡς εἶδομεν, ὅλα αὐτῶν τὰ πάθη. Ἡ ἀντίστασις ἀνδρὸς πρᾶου καὶ εἰς τὴν πολιτείαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένου, ἐνέβαλεν αὐτὸν εἰς νέαν ἀπορίαν, καὶ μὴ ἤξεύρων πῶς ν' ἀπαλλαγῆ τῆς δυσχερείας ταύτης, ἐκάλεσε πάλιν τὸν Ἀρειὸν ἐνώπιον αὐτοῦ. Προσελθόντος δ' ἐκείνου· «εἰμπορῶ, τῷ εἶπε, νὰ βάλω βάσιν εἰς τὸν λόγον σου; πρεσβεύεις τῷ ὄντι ἀληθῶς τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως;» καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀρειὸς ἐπανελάβε τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν, ἣν ἐξ ἀρχῆς ὁ βασιλεὺς εἶχε θεωρήσει ὡς ἀποχρῶσαν, «μήπως πρεσβεύης, ἐπανελάβε, καμμίαν ἄλλην πλάνην; μήπως διατηρῆς κάμμίαν τῶν αἰρετικῶν δοξασιῶν ὅσας ἐξέφερες ἄλλοτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ; ὁμνύεις ἐνώπιον Θεοῦ ὅτι ἀπέπτυσας πᾶσαν κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν βλασφημίαν;» Ὁ Ἀρειὸς ὤμοσεν ἀδιστακτικῶς. «Ἰπαγε λοιπὸν, εἶπεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς· καὶ εἰ μὲν ἡ πίστις σου ἔχει καλῶς, καλὸς ἔστω καὶ ὁ ὄρκος ὃν ὤμοσας· εἰ δὲ ἡ πίστις σου ἀσεβῆς ἐστίν, ὁ Θεὸς τιμωρήσει τὸν ἐπίορκον.»

Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὴν συνείδησιν αὐτοῦ,

ἐκάλεσε τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δώσῃ ἀπροφασίστως τὴν ἐπαύριον, ἣτις ἦτο ἡμέρα Κυριακὴ, τὴν θείαν μετὰ ληψιν εἰς τὸν Ἄρειον. Ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος, εἰς ὃν οὐδὲ νὰ ἀπαντήσῃ ἐπετράπη, ἀπῆλθε τετραγαγμένος εἰς τὴν πλησιεστέραν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ δακρυροῶν ἐπεκαλέσατο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ὑψίστου, κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην περίστασιν. Ὀλίγας δὲ στιγμὰς μετέπειτα ἐξήρχετο τῶν βασιλείων ὁ Ἄρειος θριαμβεύων καὶ ὑπὸ πολλῶν παραπεμπόμενος φίλων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐλάλει περιχαρῆς γεγωνυῖα τῆ φωνῆ. Ἄλλ' ἐνῶ διήρχετο οὕτω τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, κατελήφθη αἴφνης ὑπὸ ἀνάγκης κατεπειγούσης, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας ἀπεχώρησεν εἰς ἐπιτήδειόν τινα τόπον. Παρατεινομένης δὲ τῆς αὐτόθι διατριβῆς, ὁ ὑπηρέτης αὐτοῦ ἀνησυχήσας ἤνοιξε τὴν θύραν, καὶ, ὦ τοῦ θαύματος! εὔρε τὸν αἰρεσιάρχην χαμαὶ κατακείμενον καὶ διὰ μέσου τοῦ σώματος διαρραγέντα. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία, διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ καθ' ὅλην τὴν πόλιν, ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καταπληκτικὴν. Οἱ πλείστοι ἐθεώρησαν τὸν ἀπαίσιον τοῦτον θάνατον ὡς θείας δίκης σημεῖον· οἱ μετριώτεροι ἀπέδιδον αὐτὸν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἔκρηξιν ὑπερβολικῆς χαρᾶς καὶ ὑπεροψίας ἐπὶ μακρὸν κατασταλείσης. Ὀλίγοι δὲ τινες ὑπεψιθύριζον, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐγένετο θῦμα δολοφονίας ἢ μαγείας. Ἄλλὰ πρὸ πάντων ἐταράχθη ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἀπέβη, ἔκτοτε ἀληθῶς ἀξιοθρήνητος. Εἶχεν ἐλπίσει νὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ἀφορμὴν θρησκευτικῆς ἐριδος, καὶ ἤδη, ἔβλεπε τὴν θρησκευτικὴν ἔριν εἶπερ ποτὲ παροξυνθεῖσαν. Εἶχεν ἀγωνισθῆ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ἤδη κατήντησε νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς κυριωτέρους τῆς ὀρθοδοξίας προμάχους. Εἶχε πράξει τσαύτας ὑπὲρ τοῦ Ἀρείου θυσίας· καὶ ἤδη ὁ Ἄρειος ἐφαίνετο ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς καταδικαζόμενος. Οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον· διότι οὕτω πράττων ἠθελε περιέλθῃ εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου, οἵτινες παρίσταντο ὡς πιστότατοι αὐτοῦ φίλοι. Ἀηθία καὶ θλίψις ἐπλήρωσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχε καὶ ἄλλας πολλὰς ὀδυνηρὰς μερίμνας.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τρεῖς υἱούς. Οἱ υἱοὶ οὗτοι διχονοοῦντες πρὸς ἀλλήλους, ἐμελλον προδῆλως, ἅμα ἠθελεν ἐκλείψει ἐκ μέσου ἢ σπιθαμὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν χεῖρ, νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν περὶ τῆς ὑπερ-

τάτης ἀρχῆς· οὐδείς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην ἰκανότητα ἵνα συντηρήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Πλὴν τούτων, ὑπῆρχον καὶ δύο τοῦ βασιλέως ἀνεψιοὶ, Δαλμάτιος καὶ Ἀννιβαλιανός, υἱοὶ Ἀννιβαλιανοῦ τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, οἵτινες, διαπρέψαντες ἤδη ἐν πολέμοις καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν υἱῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τιμώμενοι, δυσκόλως ἤθελον ὑποκύβει εἰς τοὺς νομίμους ἀλλ' ἀσθενεῖς τῆς ἀρχῆς διαδόχους. Ὁ βασιλεὺς εἶλεπε ταῦτα πάντα, καὶ ἐτήκετο προαισθανόμενος τὰς ἐπερχομένας συμφορὰς, καὶ ἐπὶ τέλος, μὴ εἰδώς πῶς ἄλλως νὰ προλάβῃ τὸν ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἀπεφάσισε τῷ 336 νὰ διανεῖμῃ ἐκ προοιμίου τὸ κράτος μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ. Ὅθεν εἰς μὲν τὸν πρεσβύτερον υἱόν, τὸν Κωνσταντίνον, ἔδωκεν ὅλας τὰς ἐπέκεινα τῶν Ἀλπεων ἐπαρχίας, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Βρεταννίαν· εἰς δὲ τὸν νεώτερον, τὸν Κώνσταντα, ἐπέτρεψε τὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κράτους κείμενα, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Ἀφρικὴν· εἰς δὲ τὸν δευτερότοκον, τὸν Κωνσταντίνον, τὸν ὑποῖον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἡγάπα, κατέλιπε τὴν Ἀνατολὴν ἧτοι τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Τελευταῖον παρέσχε τμήματά τινα καὶ εἰς τοὺς ἀνεψιούς αὐτοῦ, καταστήσας τὸν μὲν Δαλμάτιον ἡγεμόνα τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀχαΐας, τὸν δὲ Ἀννιβαλιανὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου.

Τοιουτοτρόπως δὲ καταστρέψας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους ὑπὲρ ἧς οὐκ ὀλίγον ἡγωνίσθη, καθὼς πρὸ μικροῦ εἶχε καταλύσει τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας ἣν τοσοῦτον δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐπόθησε, παρεσκευάσθη ἤδη πρὸς θάνατον· διότι, καί τοι ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ὑγιέστατος, δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν προσεχτὴ τελευτήν. Κατεσκεύασε λοιπὸν τὸν ἴδιον τάφον ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἐν τῷ μέσῳ δώδεκα θηκῶν τεθεισῶν αὐτόθι εἰς μνήμην τῶν δώδεκα τοῦ Κυρίου μαθητῶν. Τελεσθέντων δὲ, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 336, τῶν ἐγκαινίων τῆς τε ἐκκλησίας, καὶ τοῦ μνημείου τούτου, πολλοὶ ἐξεφωνήθησαν λόγοι πανηγυρικοὶ οἵτινες κακῶς φαίνεται ἤχησαν εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Κωνσταντίνου. Τοῦλάχιστον ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος βεβαίως, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τῶν λειτουργῶν ἐκείνων ἐτόλμησεν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ ν' ἀποφανθῇ αὐτὸν μακάριον, «ὅτι δὴ καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἡζιωμένος εἶη, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι σύμβασιλεύειν μέλλοι τῷ υἱῷ τοῦ

Θεοῦ.» ὁ βασιλεὺς ἠγανάκτησε καὶ διακόψας τὸν ῥήτορα, παρήνεσε νὰ μὴ τολμᾷ τοιαῦτα φθέγγεσθαι, «μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, κἂν τῷ παρόντι κἂν τῷ μέλλοντι τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναι.»

Περὶ τὰς μελαγχολικὰς ταύτας ἀσχολίας διήλθεν ἅπαν τὸ ἔτος 336, ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀκολούθου ἔτους, αἰφνιδίως τις ἐπιδρομὴ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν εἰς Μεσοποταμίαν, ἐξήγειρεν ἐπὶ μικρὸν τὴν κατὰ βεβλημένην τοῦ Κωνσταντίνου ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ληθάργου εἰς ὃν κατέκειτο. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ ἐτοιμάσῃ στρατὸν μέγαν· οἱ δὲ Πέρσαι, οἵτινες ἤλπιζον νὰ εὕρωσιν αὐτὸν ἀπαράσκευον καὶ ἔμαθον ἀπεναντίας ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπέρχεται ἐπ' αὐτούς, μετανοήσαντες ἐπεμψαν πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅς τις ἀληθῶς εἶπεῖν δὲν ἠγάπα πλέον τὸν πόλεμον, ὑπεδέχθη τοὺς πρέσβεις τούτους εὐμενῶς καὶ διετέλει πρὸς αὐτούς πραγματευόμενος, ὅτε, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 337, ἠσθάνθη μικράν τινα ἐνόχλησιν. Οἱ ἰατροὶ συνεβούλευσαν αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ θερμὰ λουτρὰ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἐλενοπόλεως ἥτοι τοῦ ἀρχαίου Δρεπάνου, εἰς ὃ εἶχε δώσει τὸ τῆς μητρὸς ὄνομα. Ἄλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τὸ νόσημα εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ λουτρὰ αὐτῆς. Ὅθεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βλέπων προσεγγίζοντα τὸν θάνατον προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ προσκυνήσας, ἐξωμολογήθη γεγωνυῖα τῇ φωνῇ, τὰ ἁμαρτήματα αὐτοῦ· μεθ' ὃ ἐζήτησε νὰ ἀξιωθῇ ὄλων τῶν εὐχῶν ὅσαι ἀπητοῦντο ἵνα μυηθῇ εἰς τὰ ἅγια μυστήρια. Διότι, κατὰ τὴν τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου μαρτυρίαν, οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ τοι τοσοῦτον συντελέσας εἰς τὸν θρίαμβον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τοι ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, καὶ τοι μετασχὼν τῶν σπουδαιότερων αὐτῆς συζητήσεων, δὲν εἶχε μέχρι τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμερῶν οὔτε βαπτισθῆ οὔτε μεταξὺ τῶν κατηγουμένων καταταχθῆ. Μὴ φανῆ δὲ τὸ πρᾶγμα παράδοξον· τὸ τοιοῦτο συνέβαινε πολλάκις κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους αὐτοῦ τῆς ἐκκλησίας χρόνους, καθ' οὓς πολλὴ ἔτι ἐπεκράτει ἀνωμαλία περὶ τὴν παραδοχὴν τῶν κατηγουμένων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκαζε μὲν τὴν βραδεῖαν ἐκείνην καὶ ἐν ὥρᾳ θανάτου οὕτως εἶπεῖν ἐπινομένην τελετὴν τοῦ βαπτίσματος· ἀλλὰ αἰσθανομένη τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς καὶ τὰς δυσχερείας ὑφ' ὧν περιεστοιχίζετο, ἠνείχετο τὴν τοιαύτην ἀναβολὴν, καὶ φυσικώτατον μάλιστα ἦτο νὰ ἐπιτρέψῃ αὐ-

τὴν εἰς τὸν παντοδύναμον ἡγεμόνα πρὸς ὃν τσαύτας ὤφειλε χάριτας. Ὅπως δ' ἦποτε ὁ Κωνσταντῖνος, προαισθανόμενος ἤδη ἑαυτὸν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ὄντα, ἀπεφάσισε νὰ δεχθῆ τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ, μετακομισθεὶς ἐξ Ἐλενοπόλεως ὅπου δὲν εἶχε κατάλυμα ἐπιτήδειον, εἰς τὰ περὶ Νικομήδειαν ἀνάκτορα, συνεκάλεσεν ἐκεῖ ἀμέσως τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτοὺς τὰδε. «Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν Θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπιζόμενος· ὦρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαῦσαι τῆς ἀθανατοποιουῦ σφραγίδος, ὦρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος μετασχεῖν· ἐπὶ ρείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ τοῦτ' ἐνενοῦον ποτὲ ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ σωτὴρ εἰς ἡμέτερον τύπον, τοῦ λουτροῦ μετασχεῖν μνημονεύεται· Θεὸς δ' ἄρα τὸ συμφέρον εἰδὼς, ἐντεῦθεν ἤδη τούτων ἡμᾶς ἀξιοῖ. Μὴ δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Εἰ γὰρ καὶ πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοῖ βιοῦν ὁ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς εὐχαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιάζοντα κοινωεῖν ἅπαξ ὄρισταί, θεσμοὺς ἤδη βίου Θεῷ πρέποντας, ἑμαυτῷ διατετάξομαι.»

Τότε ἐτελέσθησαν πάντα τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κεκανονισμένα· μεθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἠθέλησε πλέον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πορφύραν, ἀλλὰ διέμενε περιβεβλημένος τὸν λευκότετον τοῦ κατηχομένου ἱματισμόν· καὶ, ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς εὐχαριστήσεως αὐτοῦ, ἠκούσθη λέγων· «νῦν ἀληθεῖ λόγῳ μακάριον οἶδ' ἑμαυτὸν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι ἄξιον, νῦν τοῦ θεοῦ μετεληφέναι φωτὸς πεπίστευκα.» Ἄλλ' οὐδὲ περὶ τὰ ἔσχατα ταῦτα τῆς ζωῆς παρημέλησε τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ οἱ υἱοὶ τοῦ ἦσαν ἀπόντες, προσεκάλεσε τοὺς κυριωτάτους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτῶν νὰ ὁμόσωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει κατὰ τε τῶν τέκνων καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπικυρώσας δὲ πάλιν τὰ περὶ τῆς διαίρεσεως τοῦ κράτους προαποφασισθέντα, ἀπέθανε τῇ 21 μαΐου τοῦ 337, ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἑορτῇ. Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ, περιβληθεὶς δι' ἀλουργίδος, καὶ κοσμηθεὶς ὑπὸ τοῦ διαδήματος, καὶ ἐν χρυσῇ κατατεθεὶς λάρνακι, μετεκομίσθη ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἐξετέθη εἰς κοινὴν θέαν, ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν βασιλείων, ἐπὶ ἰκριώματος ὑψηλοῦ, τὸ ὁποῖον περιστοιχίζον ἀπειράριθμα φῶτα, ἐπὶ σκευῶν χρυσῶν καίοντα. Ἄπαντες οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ ἅπαντες οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες προσῆλθον προσκυνοῦντες καὶ γονυκλινεῖς ἀσπαζόμενοι τὸν νεκρὸν· ἅπαντες δὲ οἱ

ὕπνῃται, πλησιάζοντες ἐζήτουν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ὡς ἂν ἐζῆ ἐτι. Καὶ τὸ τυπικὸν τοῦτο ἐτηρήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κωνσταντίου, ὃν περιέμενον ἵνα τελεσθῆ ἡ κηδεία.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐζήτησεν ἔτη 63, 2 μῆνας καὶ 20 ἡμέρας, κυριαρχήσας ἔτη 30, 9 μῆνας καὶ 27 ἡμέρας. Ἐν τῷ διαστήματι τῆς μακρᾶς ταύτης βασιλείας, ὁ ἀρχαῖος κόσμος μετέβαλεν ὄψιν καὶ πνεῦμα. Τὸ κράτος, ἀπαλλαγὴν τῶν ποικίλων ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τῶν πολλῶν ἐμφυλίων στάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων πρότερον σχεδὸν ἀδιαλείπτως κατετρύγετο, ἀπῆλαυσε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ στιβαροῦ ἐκείνου βραχίονος τὰ ἀγαθὰ εἰρήνης διαρκοῦς. Τὸ χριστιανικὸν θρησκεισμα, λυτρωθὲν τῶν ὀλεθρίων διωγμῶν ὑφ' ὧν πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐβασανίζετο, ἐξησφαλίσθη, ἐρρυθμίσθη, ἐπροστατεύθη, χωρὶς νὰ καταδιωχθῶσι παντάπασιν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκειύματος· ἡ δὲ νομοθεσία τοῦ κράτους μετερρυθμίσθη εἰς πολλὰ κατὰ τὸ σωτήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου πνεῦμα. Ἔϊναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι μέγας ὑπῆρξεν ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἂν δὲν διέπραξε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολὴν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος τοῦλάχιστον συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην δι' ἧς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεμορφώθη ἡ κατάστασις ὀλοκλήρου τοῦ κόσμου; Καὶ ὅμως εὐρέθησαν ἱστορικοὶ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ οἵτινες οὐ μόνον ἀπηξίωσαν νὰ ἀπονεύμωσιν αὐτῷ τὴν δικαίαν ἐκείνην ἐπωνυμίαν ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς ἐμυκτήρισαν, ἐγλεύασαν, περιεφρόνησαν, καὶ ὡς κακοῦργον ἐχαρακτήρισαν τὸν ἀνδρα.

Δὲν πρόκειται νὰ ὑμνήσωμεν αὐτὸν, πιστεύοντες εἰς τὰ ὑπερβολικὰ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐγκώμια. Δὲν ἠρνήθημεν, οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπταισε πολλάκις καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ. Ὡς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύγνωστος δι' ὃν εἰς πολλοὺς τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἐπήνεγκε θάνατον. Ἀλλὰ, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἰς τὰς ἀνοσίους ταύτας πράξεις παρεσύρθη ὁ Κωνσταντῖνος οὐχὶ ὑπὸ ἀγριότητος ψυχῆς· παρεσύρθη ὑπὸ κακῶς νενοημένης πολιτικῆς ἀνάγκης, καὶ ὑπὸ ὀλεθρίων ἐξέων καὶ παραδόσεων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη. Τὰ δὲ μέγιστα τῶν πολιτικῶν σφαλμάτων, πρὸ μικροῦ ἐτι ἐξεθέσαμεν καὶ ἐξετιμήσαμεν, διότι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς ζωῆς αὐτοῦ διεπράχθησαν. Τὰ σφάλματα ταῦτα εἶναι ὡσαύτως ἀναμφισβήτητα· ἐξηγοῦνται ὅμως μέχρι

τινός, ἂν δὲν δικαιολογοῦνται, ἢ μὲν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον πάλιν, διὰ τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τὸν Ἄρειον, ἢ δὲ μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν διανομὴ τοῦ κράτους, διὰ τὴν ἐλπίδα ἣν ἔτρεφε νὰ προλάβῃ τὴν βιχίαν αὐτῶν σύγκρουσιν. Ἄλλὰ καὶ τούτων πάντων ὁμολογηθέντων, ἐρωτῶμεν μετὰ θάρρους, ἰσόποσοι τῶν ἱστορικῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἐπιδαφιλεύεται τὸ ὄνομα μέγας, δὲν περιέπεσον εἰς ὅμοια ἢ παραπλήσια ἁμαρτήματα μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε οἱ ἄριστοι τῶν ἡγεμόνων μετεῖχον ἔτι ὀχλικῆς τιнос βαρβαρότητος, μόνλις ἀπὸ τῶν ἡθῶν αὐτῶν, εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκλιπούσης; ἢ τίς δύναται νὰ καυχῆθῃ ὅτι συνέπραξεν εἰς μείζονα ἢ μᾶλλον εὐεργέτιδα τοῦ κόσμου μεταβολήν; ἢ τίς, ὅτι εὐρεθεῖς ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων φοβερῶν διὰ τὴν δυσχέρειαν αὐτῶν θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν περιπλοκῶν, διεξήγαγεν αὐτάς μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ μετριοπαθείας; ἢ τίς, ὅτι κυβερνῶν κράτος ἀχανές, κλυδωνιζόμενον ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ διενέξεων ἀρχαίας καὶ νέας πίστεως, ἔδειξε πλείονα ἀνεξιθρησκείαν, ἐπιείκειαν, σωφροσύνην;

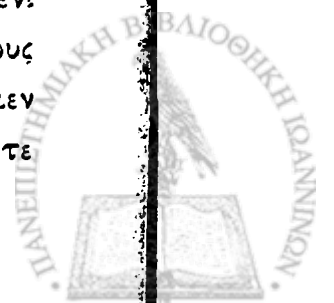
Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πάθη θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ ἔφθειραν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον φθείρουσι τὴν περὶ τοῦ ἀνδρός ἐκείνου κρίσιν τῆς ἱστορίας, καὶ ἐδήλητηρίασαν τὴν περὶ αὐτοῦ κοινήν πεποίθησιν. Πρῶτοι ἐμίσησαν αὐτὸν, ὡς πρόμαχον τοῦ νέου θρησκευματος, οἱ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ὀπαδοὶ, οἵτινες τούτου ἐνεκεν ἐπέσώρυσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινότερας τῶν ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν. Προεξάρχει δὲ τῆς σχολῆς ταύτης τῶν ἱστορικῶν ὁ Ζώσιμος, ὅστις γράψας ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι «ἱστορίας νέας βιβλία ἐξ» λέγει, ὅτι τὸ πατεῖν τοὺς ὄρκους ἦτο σὺνηθες αὐτῷ· λέγει, τὴν κακοήθειαν κατὰ φύσιν ἐνοῦσαν αὐτῷ· λέγει αὐτὸν μεστὸν πάσης ἀλαζονείας· λέγει, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸ πάτριον δόγμα καὶ ἠσπάσθη τὴν ἀσέθειαν, δηλαδὴ τὸν χριστιανισμόν, διότι αἰγύπτιος τις διεθεβαίωσεν αὐτὸν «πάσης ἁμαρτάδος ἀναιρετικὴν εἶναι τὴν τῶν χριστιανῶν δόξαν, καὶ τοῦτο ἔχειν ἐπάγγελμα, τὸ τοὺς ἀσεβεῖς μεταλαμβάνοντας αὐτῆς, πάσης ἁμαρτίας ἐξω παραχρῆμα καθίστασθαι.» λέγει αὐτὸν ἱερόσυλον· λέγει περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἀπόλεμον γενόμενον καὶ τρυφῇ τὸν βίον ἐκδόντα· καὶ τί δὲν λέγει ἄτινα πλεῖστοι ἄλλοι ὑπὸ τῆς αὐτῆς φερόμενοι ἀντιπαθείας ἐσχολίασαν καὶ συνεπλήρωσαν. Ἦλθεν ἔπειτα ἡ φιλοσοφία, ἡ καλουμένη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἧς οἱ μύσται, ἀπο-

στρεφόμενοι πᾶν θρήσκευμα καὶ ἰδίως τὸ πάντων κράτιστον, τὸ χριστιανικόν, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπέπεσον ῥαγδαῖοι κατὰ τοῦ ἀνδρός τοῦ πολυειδῶς ἀσφαλίσαντος καὶ κρατύναντος τὸ θρήσκευμα τοῦτο. Τούτων προεξάρχουσιν ὁ γάλλος Βολταῖρος καὶ ὁ ἄγγλος Γίββων, οἵτινες ἀμφοτέρω, ἐπαγγελλόμενοι ὅτι θέλουσι φέρει κρίσιν ἀπαθῆ καὶ ἀμερόληπτον, ἀποσιωπῶσι, μάλιστα ὁ πρῶτος, ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἀρετάς, ἰδίως ἀφ' ἧς ἀναφαίνεται παραδεξάμενος τὸ νέον θρήσκευμα, ἐξογκοῦσι καὶ παραμορφοῦσι τὰ ἁμαρτήματα αὐτοῦ, μυκτηρίζουσι τὰς πεποιθήσεις καὶ χλευάζουσιν ἅπαν τὸ θρησκευτικόν καὶ πολιτικόν αὐτοῦ πολιτεύμα. Οὐκ ὀλίγον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαστροφήν τῶν πνευματικῶν καὶ ἡ παπικὴ ἀρχή. Κατ' ἀρχὰς ἀπενέμοντο αὐτῷ ἐν τῇ δύσει ὄσαι καὶ οἶαι παρ' ἡμῖν τιμαί. Μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐμνημονεύετο ὁ Κωνσταντῖνος ἐπ' ἐκκλησίαις ἐν Ῥώμῃ ὡς εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος εὐεργετῶν. Ἐν Καλαβρία τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς σήμερον σώζεται κώμη ὀνομαζομένη Ἁγιος Κωνσταντῖνος. Εἰς Ἀγγλίαν ὑπῆρχον πολλοὶ ναοὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμώμενοι. Εἰς Πράγαν τῆς Βοημίας ἐπὶ πολὺν χρόνον μεγάλη ἀπεδίδετο εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ εὐλάβεια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐπῆλθεν ἡ μεταξὺ τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐνόμισεν ὅτι ἔχει πολλὰς ἀφορμὰς νὰ μὴ εὖνοῃ τὸν Κωνσταντῖνον. Αὐτός, ἰδρύσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπῆρξεν ὁ ἔμμεσος δημιουργὸς πολλῶν γεγονότων τὰ ὅποια ἀδίκως καὶ παραλόγως υπέλαβεν αἰείποτε ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὡς ὀλέθρια· διότι ὁ τῆς νέας Ῥώμης ἀρχιερεὺς κατέστη μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον ἰσοβάθμιος τοῦ ἄκρου τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχιερέως, ἀλλὰ καὶ ἐπεσίασε μέχρι τινὸς τὴν δόξαν αὐτοῦ· διότι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραχθεῖσα ἰσχυρὰ μοναρχία οὐ μόνον κατεπολέμησε τὰς ὡς πρὸς τὴν ἀνατολὴν μηδένα λόγον ἐχούσας ἀξιώσεις τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ ὅλως ἀνεξάρτητον κατέστησε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ταῦτα πάντα δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπῆρξαν ἀπλαῖ συνέπειαι τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ πολιτεύματος· ἀλλ' ἡ παπικὴ ἐκκλησία δὲν ἐσυγχώρησεν ἔκτοτε εἰς τὸν βασιλέα ἐκεῖνον τὰς συνέπειας τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἐθεώρησεν αὐτὸν ὑπεύθυνον δι' αὐτάς, κατήργησε δὲ οὐ μόνον τὰς τιμὰς ἃς ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ἀναφανδὸν δὲν ἐσυστάλη νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτόν. Οἱ δὲ περὶ αὐτὴν ἱστορικοὶ, προοιμιάζοντες ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς

τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν, ἃς ἔμελλον νὰ ἐκτοξεύσωσι κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ ὀρθοδόξου, τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, δὲν ἐδίστασαν νὰ δανεισθῶσι τὰ ὄπλα τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἵνα ἀσχημίσωσι πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρός. Τινὲς μάλιστα κατήντησαν νὰ ἀμφισβητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Νικομηθείας Εὐσεβίου, ἐνῶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Νικομηθείας ὑπέγραψε τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, καὶ ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν ἐξώμωσαν τὸ σύμβολον τοῦτο ζῶντος τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπλῶς δὲ ἐπροστάτευσαν τὸ τοῦ Ἀρείου πρόσωπον. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, συμπράττων τῷ Εὐσεβίῳ, δὲν ἐνόησε ποτὲ νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρειανισμοῦ, ἀλλὰ εἰς μόνην τὴν στερέωσιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, καὶ ὅτι, δεχόμενος τὸ βάπτισμα παρὰ τοῦ Νικομηθείας, εἶχε τὴν πεποίθησιν, ὅτι δέχεται αὐτὸ παρ' ἀρχιερέως πρεσβεύοντος τὸ ὀρθόδοξον τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου σύμβολον.

Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς προθύμως ἀσπασάμενοι τὰς τοιαύτας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης δοξασίας ἤκιστα εὐλαβῶς, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν, φρονοῦσιν, ὁμιλοῦσι καὶ γράφουσι περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως μὴ ἀνερεινήσαντες τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν καὶ, πρὸ πάντων μὴ νοήσαντες ὅτι αἱ πλεῖστα τῶν ἐπιτιμησέων ἐκείνων ἐπήγασαν ἐκ λόγων δι' οὓς ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὀφείλομεν ἀπεναντίας νὰ τιμήσωμεν ἐξαιρέτως τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός. Τῶντι ἐὰν οἱ δυτικοὶ ἔχωσιν ἀφορμὴν νὰ ἀγανακτῶσι κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ὡς ἰδρυτοῦ τῆς νέας Ῥώμης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ παραχθείσης καὶ δι' αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν ἀκμασάσης ἐλληνικῆς μοναρχίας, πρόδηλον ὅτι ἡμεῖς ὀφείλομεν τἀνάπαλιν αὐτῷ ἰδιάζουσαν τούτων ἕνεκεν εὐγνωμοσύνην, διότι διὰ τῆς μοναρχίας ἐκείνης ὁ ἐλληνισμὸς, οὐ μόνον ἐσώθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν διετέλεσεν αὐθις ἰσχυρὸς καὶ μέγας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδειξεν ἐλληνικὴν τὴν πρώτην τῶν χριστιανικῶν ταγματῶν σημαίαν, ἐλληνικοῖς γράμμασι τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα ἐπιγράψας αὐτῇ καὶ ἐλληνιστὶ τὸ σύμβολον αὐτῆς «ἐν τούτῳ νίκα» καθιερώσας. Ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσε καὶ προέδρευσε τὴν πρώτην μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ ἐλληνισμοῦ σύνοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνὶ λόγῳ παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν, καὶ ἡμεῖς θέλομεν γλευσάσει, θέλομεν περιφρονήσει, θέλομεν ἀδικήσει τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός! Ναὶ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος ἡμαρτε

νοθεύσας τὴν νέαν αὐτοῦ μοναρχίαν δι' ὧν παρέλαβεν ἐν αὐτῇ περσι-
κῶν θεσμῶν καὶ προπαρασκευάσας οὕτω ἐν μέρει τὴν ἀλλοίωσιν ἣν
ἐπαθεν ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον εἰς αὐτὸν
ὅπως δῆποτε ὀφείλεται ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ἀνατολι-
κῆς μοναρχίας· ὥστε εἰμποροῦμεν νὰ κατακρίνωμεν αὐτὸν διὰ τινὰ
τῶν ὅσα ἐπραξεν, ἀλλὰ νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἄνδρα ἐν γένει, ἥθελεν
εἶναι εἰδός τι ἱστορικῆς πατροκτονίας, τὸσῳ μᾶλλον ἀσυγγνώστου ὅσῳ
αὐτῇ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ὑπέικουσα εἰς αἰσθήματα γενναιότερα, ἤρχισε
ν' ἀναδεικνύεται δικαιότερα πρὸς αὐτόν. Διότι ὀφείλομεν νὰ ὁμολογή-
σωμεν ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν καθ' ἡμᾶς ἐν τῇ δύσει ἱστορικῶν ἐκφέρουσιν
ἤδη κρίσεις ἐπιεικεστέρας περὶ τοῦ ἀνδρός. Ἰδίως ὁ γάλλος Βλαδὶμη-
ρον Βρυνέτος, ὅστις, ἐκδούς τῷ 1860 ἀξιόλογόν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος
ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κορινθίου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν ὀθω-
μανῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τε τοῦτο τὸ μέρος με-
τριοπαθῶς ἔγραψε, καὶ ἐν γένει φαίνεται ἐμπνεόμενος ὑπὸ ἑλληνι-
κῶν αἰσθημάτων. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἕτερος γάλλος, ὁ Ἀλβέρτος Βρόγ-
λιος, ὁ τῷ 1856 δημοσιεύσας διτομον περὶ Κωνσταντίνου συγγραφὴν,
ἐξ ἧς πλεῖστον ὅσον ὠφελήθημεν ἐν τούτῳ τοῦ παρόντος βιβλίου τῷ
μέρει, πολὺ τῶν προκατόχων ἀσφαλέςτερον ἐστάθμισε τὰς ἀρετὰς καὶ
τὰς κακίας τοῦ ἀνδρός, εἰ καὶ ὑπεμφαίνονται εἰσέτι παρ' αὐτῷ τελευ-
ταῖά τινα τῆς δυτικῆς μνησικακίας ἔχνη.

Ἡ ἱστορικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἡ τοσαύτας
τοῦ παρελθόντος πλάνης καθ' ἐκάστην διορθοῦσα, διαλύει κατὰ μικρὸν
καὶ τὴν ἀχλὺν τῆς ἐπι τοσοῦτον καλύψασαν τὴν μνήμην τοῦ Κων-
σταντίνου καὶ παρίστησιν ἡμῖν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ εἰκόνα, εἰκόνα φέ-
ρουσαν μὲν πάντοτε στίγματα τινὰ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον μεγάλην καὶ
σεβαστήν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἵσταται εἰς τὰ μεθόρια δύο κόσμων, τοῦ
ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου, τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ· ἐγεννήθη καὶ
ἀνετρέφη ἐντὸς τοῦ πρώτου, ἐπραξε καὶ ἀπέθανεν ἐντὸς τοῦ δευτέ-
ρου. Δὲν εἶναι ἄρα πρέπον νὰ κριθῇ, ὑπὸ τὴν μονομερῆ καὶ ἀπλότον
τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ἔποψιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐκάστοτε αὐτῶν περι-
στάσεις δέον νὰ κριθῶσι, δέον νὰ ἐκτιμηθῶσιν αἱ ποικίλαι τοῦ βίου
αὐτοῦ περιπέτειαι. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοιάζει τὰ καρποφόρα ἐκεῖνα
φυτὰ εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεκεντρίσθη ὁ χυμὸς φυτῶν ἐτέρων καὶ τῶν ὁποίων
ὁ καρπὸς μετέχει ἀμφοτέρων τῶν οὐσιῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν φύσεων.
Τὸ δόγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἀπεδέξατο εἰς ἡλικίαν ὄριμον, δὲν

ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ παρ' αὐτῷ ὀλόκληρον τὸν ἄνθρωπον· ἐὰν ὁ νοῦς αὐτοῦ κατενόησε τὰς ὑψηλὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας καὶ κατεμέτρησε τὰς εὐεργεσίας ὅσας ἐπηγγέλλοντο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὑπηγόρευσε αὐτῷ νὰ ἐπιταχύνῃ τῶν εὐεργεσιῶν τούτων τὴν διάδοσιν, ἡ καρδία αὐτοῦ, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, παρέμεινε ἐθνικὴ, οὔτε ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἀποβάλῃ καθ' ὀλοκλήριαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαίων ἔξεων καὶ παραδόσεων. Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ μεταξὺ τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας πάλη καθ' ἣν ἐπὶ τέλους λαμπρῶς ὑπερίσχυσε ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις, μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν δικαίως ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία ἀπεκάλεσε αὐτὸν ἰσαπόστολον καὶ κατέταξε μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν, μεταξὺ τῶν ἀγίων τῆς πίστεως· παράβλεψασα μὲν τὰ ἀμαρτήματα ὧν ἐθεώρησε αὐτὸν ἀνεύθυνον, διότι ὑπῆρξαν προῖόν ἀλλοτρίας ἀνατροφῆς καὶ ἔξεως, ἀποβλέψασα δὲ εἰς μόνην τὴν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ προαίρεσιν, ἣτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος· δικαίως δὲ καὶ ἡ ἱστορία, ἔξαιρέτως ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία, ἀποκαλεῖ αὐτὸν μέγαν, διότι ὀλίγοι τῇ ἀληθείᾳ ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχοντες πρὸς τοσαύτας ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς, ἰδίας τε καὶ κοινὰς, νὰ παλαίσωσι δυσχερείας, ἐπολιτεύθησαν μετὰ πλείονος δεξιότητος καὶ συνέδεσαν τὸ ὄνομα αὐτῶν μετὰ μείζονος πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολῆς· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἀσφαλέστατον χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ κάλλιστον τοῦ μεγάλου ἀνδρός βραβεῖον.

Ὅ,τι δ' ἐπιμαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἀκρίβειότητος κρίσεως ταύτης εἶναι ἡ ταραχὴ καὶ ἡ ἀναρχία ἡ ἐπικρατήσασα ἄμ. ἐκλιπόντος αὐτοῦ. Τέσσαρες δὲν εἶχον εἰσέτι παρέλθει μῆνες ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἤδη ὁ Κωνσταντίνος, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, οὐ μόνον τοὺς δύο τούτους θεῖους ἔσφαξεν, ἀλλὰ καὶ ἑπτὰ ἐξαδέλφους ἐν οἷς τοὺς δύο συνάρχοντας Δαλμάτιον καὶ Ἀνιβαλιανὸν, καὶ πλείστους ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας συγγενεύοντας ὁπωςδήποτε μετὰ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Δύο μόνον παῖδες, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, υἱοὶ τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίνου ἐνὸς τῶν ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐσώθησαν ὡς ἐκ θαύματος ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης καταστροφῆς. Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντίνος ἐσφετερίσθη οὕτω τὰς μερίδας τῶν δύο αὐτοῦ ἐξαδέλφων· ὁ δὲ Κωνσταντίνος Β' ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὴν

κληρονομίαν τοῦ νεωτάτου τῶν ἀδελφῶν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατῆλθεν ἀπὸ Γαλατίας εἰς Ἰταλίαν, ἀλλὰ, περιπεσὼν εἰς ἐνέδραν, ἐθανατώθη τῇ 9 Ἀπριλίου 340, ὥστε ὁ Κώνστας ἔμεινεν οὕτω κύριος τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μετὰ δέκα ὅμως ἔτη ἐδολοφονήθη καὶ οὗτος εἰς τὰ Πυρηναιᾶ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν σωματοφυλάκων Μαγνηντίου· καὶ μόλις τῷ 353 ὁ Κωνστάντιος ἠδυνήθη νὰ καταβάλη τὸν δολοφόνον τοῦτον, βασιλεύσας ἔκτοτε ὁλοκλήρου τοῦ κράτους μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος τῇ 3 νοεμβρίου 361. Τοὺς ἐμφυλίους τούτους περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἀγῶνας, κατέστησαν ἔτι δεινότερους ὀλέθριοι ἐξωτερικοὶ πόλεμοι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Σαπῶρ Β' ἐπαναλαβὼν τὰς ἐπιδρομὰς, κατετρόπωσε τὸν Κωνστάντιον περὶ Σίγγαρα τῆς Μεσοποταμίας, οὐδὲ ἐσώθη τότε ἡ Ἀσία εἰμὴ διὰ τῆς ἀντιστάσεως ἣν ἀντέταξεν εἰς τοὺς βαρβάρους ἢ ἰσχυρὰ Νίσιβις, ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἢ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Μακεδόνων Ἀντιόχεια Μυθρονική κληθεῖσα. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Κωνστάντιος ἐκάλεσε συμμάχους εἰς τὸν κατὰ Μαγνηντίου ἀγῶνα τὰ γερμανικὰ ἔθνη, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμανοὺς· οἱ δὲ, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Γαλατίαν, ἐνέμενον ἤδη εἰς αὐτὴν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες πόλεις καὶ χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἀκμὴ τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἐξηκολούθει διεξαγόμενον τὸ μέγα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως ζήτημα, ἀπαραλλάκτως καθὼς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς ἀνατολῆς δὲν εἶχε διακοπὴν ἕνεκα τοῦ ἐμφυλίου τῶν διαδόχων ἀγῶνος. Ὁ μὲν ἀρχαῖος κόσμος κατέπιπτε βαθμηδὸν, οἴκοθεν μᾶλλον ἢ δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως· ἡ δὲ νέος διεπλάττετο ἡσμέραι, εἰ καὶ ἀναμέσον ἀδιαλείπτων σχεδὸν διενέξεων καὶ ἐρίδων. Οἱ υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου παρεξेत्रάπησαν μὲν κατὰ τι τῆς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξιθρησκείας τοῦ πατρικοῦ συστήματος· οἱ νόμοι ὅμως αὐτῶν κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος οὐ μόνον πολὺ ἀπέιχον τῆς βραδύτερον ἐπεληούσης δεινῆς καταδρομῆς,

ἀλλὰ δὲν φαίνονται καὶ ἀκριβῶς ἐφαρμοσθέντες. Ἐν ἔτει 341 ἐξεδόθη νόμος ἀπαγορεύων τὰς θυσίας, ἀλλὰ μὴ ἐπιβάλλων ῥητὴν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν. Ἄλλος δὲ νόμος τοῦ ἀκολούθου ἔτους δείκνυται τᾶνάπαλιν εὖνους πρὸς τοὺς ἐθνικούς διακωλύων τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν αὐτῶν ὅσοι ἔκειντο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Ὑπάρχουσι μὲν νόμοι αὐστηρότεροι· ὁ νόμος 4 τοῦ 353 ἔτους, ὅστις, διατάττων τὴν κατάργησιν τῶν ναῶν καὶ τὴν ἐντελῆ τῶν θυσιῶν παῦσιν, ἐπιβάλλει εἰς τε τοὺς παραβάτας καὶ τοὺς ὀκνήσαντας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐπαρχιακούς ὑπαλλήλους, ποινὴν θανάτου καὶ δημεύσεως· καὶ ὁ νόμος 5 τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ ἀπαγορεύων τὰς νυκτερινὰς θυσίας· καὶ ὁ νόμος 6 τοῦ 356 ὅστις ἐπιβάλλει αὐτίς ποινὴν θανάτου εἰς τοὺς θύοντας καὶ τοὺς τὰ εἶδωλα προσκυνοῦντας· ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν ἐθνικὸν Λιβάνιον, ὁ Κωνσταντῖος αἰετὰ καὶ νεώ, τοὺς μὲν ἔκλεισε, τοὺς δὲ κατέσκαψε, τοὺς δὲ βεβήλους ἀποφήνας πόρνοις ἐνοικεῖν ἔδωκεν.» Ἄλλ' ὅτι ὁ Λιβάνιος ὑπερβολὰς λέγει καὶ ὅτι οὐδὲ οἱ ῥητοὶ ἐκεῖνοι νόμοι ἐξετελέσθησαν, ἐξάγεται ἐκ τε τῆς συνεχοῦς τούτων ἐπαναλήψεως καὶ ἐξ ἑτέρων ἀναμφισβητήτων μαρτυριῶν καὶ γεγονότων. Ὁ ἐθνικός ὡσαύτως Σύμμαχος βεβαίως ὅτι ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖος, ὅστις ἐν ἔτει 353 ἐξέδωκε τὸν προμνημονευθέντα νόμον 4, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην μετὰ τέσσαρα ἔτη διετήρησεν εὐλαβῶς τὰ προνόμια τῶν Ἑστιάδων καὶ ἐν γένει ἐπέτρεψε τὴν τέλεσιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς, δι' εἰδικοῦ νόμου ἔλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τὰ σωζόμενα κοσμήματα τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Οἱ ναοὶ κατέπιπτον, καὶ ἡ πίστις ἐμαραίνετο, καὶ ἐν γένει τὸ ἀρχαῖον θρησκεῦμα ἐφθείρετο· ἀλλὰ ἐφθείρετο ἡρέμα ἐξ ὀργανικοῦ θανατηφόρου νοσήματος μᾶλλον ἢ διὰ πληγῶν ἐξωθεν καταφερομένων. Ἀπ' ἐναντίας τὸ νέον θρησκεῦμα, καὶ τοι ὑπὸ δεινῶν κλονισμῶν ἀνασειόμενον, δὲν ἔπαυε προαγόμενον καὶ ἀκμάζον.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς εἶχε περιέλθει εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας, ἰδίως πρὸς τὸν ὑπατον αὐτῶν ἱεράρχην Αἰγύπτου Ἀθανάσιον, καὶ εἶχε προστατεύσει τοὺς φίλους τοῦ Ἀρείου, μὴ ἐννοῶν ὅμως διὰ τούτου νὰ μεταβάλη οὐδὲ κεραίαν τοῦ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντος συμβόλου, πολιτευθεὶς δὲ οὕτω ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταπαύσῃ πᾶσαν διένεξιν διὰ τῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας παραδοχῆς τοῦ Ἀρείου ὃν ἐνόμιζε μετα-

νοήσαντα καὶ ἀποπτύσαντα τὴν δυστέβειαν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐπελθόντος αἴφνης θανάτου τοῦ Ἀρείου, ὁ σκοπὸς οὗτος ἀρηρέθη ἐκ μέσου, παρέμεινε δὲ μόνον ἡ κορυφωθείσα διαίρεσις. Τὸ λογικώτερον λοιπὸν ἦτο ἤδη, ἐκλιπούσης τῆς αἰτίας τοῦ σκανδάλου, νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς παραχθεῖσα διαίρεσις· ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήματα εὐκολώτερον πράττονται ἢ διορθοῦνται. Ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον, ἵνα μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου οἵτινες ἦσαν προσωπικοὶ αὐτοῦ φίλοι· τὸ δὲ δεινότερον, οἱ φίλοι οὗτοι, οἵτινες προδήλως ἐκινουῦντο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν τοσοῦτον ἐδυσφήμησαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἤρχοντο εἰς ὅσα ἔπραξεν ἤδη ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐφοβεῖτο ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον μήπως δυσαρεστήσῃ τοὺς ἰδίους φίλους, αὐτοὶ πάλιν ἐφοβοῦντο μήπως ὁ Κωνσταντῖνος μεταβάλλῃ γνώμην καὶ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν ἱεράρχην Αἰγύπτου, τὸσφ μᾶλλον ὅσφ οὗτος εἶχε συνχωρῶν τὸν πρὸς τὸν βασιλέως υἱὸν, ὅστις ἀναφανδὸν ἐπροστάτευεν αὐτόν. Ὅθεν ἠσθάνοντο ὅτι, διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ἔπρεπε νὰ διαχωρίσωσι τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου δι' ἀνυπερβλήτου τινὸς χάσματος· πρὸς δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ οὐδὲν εἶχον ἱερὸν καὶ ὀσιον, ἐβουλεύοντο ἤδη νὰ φέρωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας τοῦ Ἀρείου δοξασίας, πρὸς ἃς τοσοῦτον ἀπέκλινον κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον. Καὶ εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπιζησας ἤθελεν εὑρεθῆ εἰς ἔτι πλείονα ἢ πρότερον ἀμηχανίαν· διότι ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ ἀνθρώπους τοσοῦτον εὐπειθεῖς, προτιμῶν τοὺς τοσοῦτον αὐθάδεις αὐτῶν ἀντιπάλους. Ἡ ἑτεροδοξία ἐν γένει, ὡς θέλομεν ἰδῆ, εἶχε τοῦτο τὸ δέλεαρ ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν, ὅτι ἠναγκάζετο νὰ ἐπιζητῇ τὴν προστασίαν αὐτῆς πολὺ πλείότερον ἢ ἡ ἐπὶ τῶν οικονομικῶν συνόδων ἐρειδομένη ὀρθοδοξία. Ὡστε καὶ αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἡ πίστις, ἔδηλον τῇ ἀληθείᾳ ἂν δὲν ἤθελεν ὑποπέσει εἰς ποικίλους πειρασμούς. Πῶς δὲ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τοὺς πειρασμούς τούτους ὁ πολὺ ἀσθενέστερος υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος; Ὁ Κωνσταντῖνος εὔρεν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπικρατοῦντας τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἀθανασίου, οἵτινες, ἡρραλειώτεροι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γενόμενοι καὶ διὰ παντοειδῶν τεχνασμάτων ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς αὐτοῦ ἐνεργήσαντες, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους, μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ πολλὰς συνόδων ἀποπειράς, μετὰ

πολλῶν ἐτῶν ἀμφιβολίας καὶ παλινωδίας τοῦ βασιλέως, νὰ συγκροτήσωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐξ ὁμοφρόνων ἀρχιερέων, καὶ δι' αὐτῶν νὰ καθιερώσωσι νέον σύμβολον πίστεως. τὸ ἠποῖον ἔλεγε τὸν υἱὸν οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, ἀλλὰ ὁμοιούσιον ἢ ὁμοιοούσιον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὄρος δὲν ἦτο καινοφανής· εἶχεν ἤδη προταθῆ ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Ἀρείου εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, ὡς ἐπιτήδειος, δι' ἀνεπαίσθητου τροπολογίας τοῦ γνησίου ὄρου, νὰ δηλώσῃ τὴν δοξασίαν τοῦ αἰρεσιάρχου, καθὼ μὴ διευκρινῶν τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μόνον ὑπεμφαίνων ὁμοιότητά τινα καὶ συγγένειαν τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Θεόν, ἧτις ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον. Καὶ τότε μὲν εἶχεν ἀποδοκιμασθῆ ὁ ὄρος, ἡδὴ δὲ λαμπρῶς ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ἐμελλεν ὁ θρίαμβος οὗτος ν' ἀποβῆ ἐφήμερος καὶ τὸ ἐργῶδες ἐκεῖνο τῆς ἑτεροδοξίας οἰκοδόμημα νὰ καταπέσῃ, χάρις εἰς τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον πίστιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ πρὸ πάντων χάρις εἰς τοὺς ἀειμνήστους ἀγῶνας οὓς ὑπὲρ αὐτοῦ ἤθλησεν ὁ μέγας τῆς Αἰγύπτου ἱεράρχης.

Ὅτε ἀπέθανεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο ἐξόριστος εἰς Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν ἐν Γαλατίᾳ· καὶ ὁ μὲν αὐτόθι ἄρχων Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος ἐζήτησεν ἀμέσως καὶ ἐπέτυχεν τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, παρὰ τοῦ βασιλεύοντος ἐν τῇ ἀνατολῇ Κωνσταντίου, ὅστις δὲν εἶχεν ἔτι περιπέσει εἰς τὰς παγίδας τῶν Ἀρειανῶν, καὶ πλὴν τούτου ἠναγκάζετο νὰ σεβασθῆ τὴν σύστασιν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, θανατωθέντος τοῦ Κωνσταντίνου, στερεῖται ὁ Ἀθανάσιος προστάτου ἰσχυροῦ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀρχιερεῖς ὠφελούμενοι ἐκ τούτου συνέρχοντα· εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην καθαιρέσιν ἣν εἶχε μὲν ψηφίσει ἡ ἐν Τύρῳ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος, δὲν ἐνόμισεν δὲ εὐλογον νὰ ἐπικυρώσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος. Ὁ θρόνος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐδόθη εἰς ἀρχιερέα τινὰ ὀνόματι Γρηγόριον, καὶ ὁ ἐπαρχὸς τῆς Αἰγύπτου διατάχθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· ὥστε ὁ Ἀθανάσιος ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τὸ δεύτερον εἰς ἐξορίαν. Κατέφυγε δὲ αὐθις εἰς τὴν δύσιν, ὅπου εὗρε πάλιν προστάτην ἰσχυρὸν τὸν ἐκεῖ βασιλεύοντα Κώνσταντα, ὅστις, καίτοι εἰς πολλάς ἄλλας ἀτοπίας περιπεσὼν, παρέμενεν ὅμως πιστὸς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Καὶ κατῴρθωσε τῶνόντι μετὰ τινά ἔτη, νὰ καταπέισῃ τὸν ἀδελφόν

αὐτοῦ Κωνσταντίου, ἔτι ταλαντευόμενον μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἱεράρχην τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν αὐτοῦ θρόνον. Ἡ ἐξοδος τοῦ Ἀθανασίου τότε εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑπῆρξε θριαμβικὴ· καὶ συμφορὰ αὐτοῦ εἶχον συγκινήσει τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως· ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἀπέβη, εἴπερ ποτὲ ἀκράδαντος, τὸ δὲ κλέος ἀντήχησεν ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς Βρεταννίας μέχρι τῆς Αἰθιοπίας.

Ἀλλὰ τῷ 350 δολοφονεῖται καὶ ὁ Κώνστας, μετὰ δὲ τρία ἔτη καταβάλλεται ὁ Μαγνέντιος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἤδη, μηδένα ἔχων νὰ φοβηθῇ συνέταιρον τῆς ἀρχῆς, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑποκύπτων εἰς τὴν τῶν Ἀρειανῶν ἐπιρροήν, διέταξε πλείστων ὀρθοδόξων ἀρχιερέων τὴν ἐξορίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀπεφάσισε ν' ἀπαλλαγῇ ὀριστικῶς τοῦ ἐπιφανεστάτου καὶ ἰσχυροτάτου αὐτῶν, τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ μὲν λαὸς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμένα αὐτοῦ, ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν· ἀλλὰ στρατεύματα πολυάριθμα προσελθόντα ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου καὶ ἐκ τῆς Λιβύης ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς τῆς 9 φεβρουαρίου 356 ν' ἀπαγάγῃ τὸν ἱεράρχην. Ὁ Ἀθανάσιος διηγῆθη αὐτὸς βραδύτερον τὰς περιπετείας τῆς τραγικῆς αὐτῆς σκηνῆς· ἀλλὰ δὲν θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα ἐκείνην, ἥτις δύναται νὰ ἐκληφθῇ παρά τινων ὡς περιαιτολογία. Ὅθεν προτιμῶμεν νὰ ἀναφέρωμεν μᾶλλον τοὺς λόγους τοῦ Γίβθωνος, ὅστις πολὺ ἀπέχων τοῦ νὰ σεβασθῇ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάσθη ὁμῶς νὰ θαυμάσῃ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ. Τὴν νύκτα, λέγει ὁ Ἀγγλος ἱστορικός, καθ' ἣν ὁ ἑπαρχὸς Αἰγύπτου Συριανὸς περιέζωσε διὰ ταγματῶν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὅπου οἱ χριστιανοὶ, παννυχίδος τελουμένης ἠγρύπνου καὶ προσκύνοντο, ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθήμενος ἀτάραχος ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ περιέμενε γενναίως τὸν θάνατον. Ἐνῶ κραυγαὶ καὶ ἀπειλαὶ μανιώδεις διέκοπτον τὴν θείαν ἀκολουθίαν, ὁ Ἀθανάσιος παρῶτρυνε τὸν ἐντρομὸν περὶ αὐτὸν κληρὸν νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ εὐλαβεῖ αὐτοῦ πίστει, ψάλλον τὸν ψαλμὸν ἐκεῖνον τοῦ Δαυὶδ ὅστις ἐξυμνεῖ τὸν θρίαμβον τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τῆς Αἰγύπτου τυράννου. Οἱ στρατιῶται ἔθραυσαν τὰς πύλας καὶ ἐξηκόντισαν χάλαζαν βλῶν· τὰ στίλβοντα, αὐτῶν ὅπλα ἐξήστραψαν μακρόθεν ὡς ἐκ τῶν φώτων τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐπὶ τέλους ἐφώρμησαν οὗτοι ξιφήρεις μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἱερεῖς ἤδη καθικέτευον τὸν ἀρχιεπίσκοπον νὰ σώσῃ τὴν πολυτίμον αὐτοῦ

ζωὴν· ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος ἱεράρχης ἀπεποιήθη νὰ καταβῆ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ ἴδῃ πάντας αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντας. Τότε μόνον ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ καὶ ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ, διὰ τὴν κορυφωθεῖσαν ταραχὴν καὶ τὸ σκότος τῆς νυκτός. Διασχίσας μετὰ κόπου τὸ ἐκπεπληγμένον πλῆθος καὶ ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ στιγμῇ ἐξολισθήσας καὶ καταπατηθεὶς, οὔτε τὸ θάρρος αὐτοῦ ἀπέβαλε οὔτε τὸ τῆς ψυχῆς παράστημα, οἱ δὲ στρατιῶται εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε δοθῆ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπόσχεσις ἀδράς ἀμοιβῆς ἐὰν φέρωσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ματαίως ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησαν ζητοῦντες τὸν Ἀθανάσιον.

Καὶ φυγὰς δὲ οὕτω γενόμενος, δὲν ἠπράκτισεν οὐδ' ἐσιώπησεν ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ἔγραψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα δι' ἧς ἀπολογεῖται ἀταράχως καὶ ἀξιοπρεπῶς, ὡς ἂν ἐκάθητο ἔτι ἐν τῇ μητροπόλει Ἀλεξανδρείας· καὶ ἀπαριθμῶν ἀπάσας τῶν ἀντιπάλων τὰς αἰτιάσεις, ἀνασκευάζει αὐτὰς ὡς ἂν προέκειτο ἔτι νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ. Λαμπροτάτη μάλιστα ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκρισις αὐτοῦ εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶχε γράψῃ πρὸς τὸν Μαγνέντιον. «Ὅλως μὲν γὰρ περὶ τοῦ μακαρίτου σου ἀδελφοῦ, λέγει, πρόφασις ἦν πιθανὴ τοῖς συκοφάνταις, ὅτι τε κατηξιούμεθα βλέπειν αὐτόν, καὶ περὶ ἡμῶν ἡξίου γράφειν πρὸς τὴν σὴν ἀδελφικὴν διάθεσιν, καὶ παρόντας μὲν ἐτίμα πολλάκις, καὶ ἀπόντας δὲ μετεπέμπετο. Τὸν δὲ διάβολον Μαγνέντιον, μάρτυς ὁ Κύριος, καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, οὔτε γινώσκω, οὔτε ὅλως ἠπιστάμην αὐτόν. Ποία τοίνυν συνήθεια τῷ μὴ γινωσκομένῳ πρὸς τὸν μὴ γινώσκοντα; ποία με πρόφασις εἶλκε γράψαι τῷ τοιούτῳ; ποῖον προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς ἔτασσον γράφων χυτῷ; ὅτι τὸν τιμῶντά με, οὐ τῶν εὐεργεσιῶν οὐκ ἂν ποτε ἐπιλαθόμεν, τοῦτον φονεύσας καλῶς ἐποίησας; καὶ ἀποδέχομαί σε τοὺς γνωρίμους ἡμῶν χριστιανούς καὶ πιστοτάτους ἄνδρας ἀνελόντα; καὶ ἀποδέχομαί σε σφάξαντά τοὺς ἐν Ῥώμῃ γνησίως ἡμᾶς ὑποδεξαμένους;» Ἐν ταύτῳ δὲ ὁ εὐγλωττος ἀρχιερεὺς ἐπισωρεύει τὰς ἀποδείξεις, τὰ γεγονότα, τὰς πιθανότητας δι' ὧν διαψεύδεται ἡ συκοφαντία ἐκείνη, καὶ μὴ παραπονούμενος διὰ τὴν ἐξορίαν καὶ τὰς συμφορὰς αὐτοῦ, καθικετεύει τὸν Ὑψίστον ἵνα φωτίσῃ τὴν καρδίαν τοῦ Κωνσταντίου.

Ὁ βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἄκαμπτος καὶ ἐπέμεινε διώκων τοὺς φίλους, τοὺς ὀπαδοὺς, τοὺς ὁμοδόξους τοῦ Ἀθανασίου οὐδὲν ἥττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ὅσον εἶχον καταδιωχθῆ ἐν γένει οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν ὀλεθρίων τοῦ Διοκλητιανοῦ χρόνων. Ἐν διαστήματι ἕξ ἐτῶν, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν

ὑπόλοιπον ζωὴν καὶ βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἀθανάσιος ἐπλανήθη ἀπὸ ἐρήμου εἰς ἔρημον, κινδυνεύσας πολλάκις νὰ συλληφθῆ. Ἀλλὰ τὸ ἀσφαλέστατον αὐτοῦ ἄσυλον ἦσαν τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Θηβαΐδος ἧτις ἦτο τότε τὸ κύριον τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν ἀσκητῶν καταγώγιον. Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἐπαυεν ἐνθαρρύνων τοὺς ὀλίγους ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου ὅσοι ἔσωζον εἰσέτι ζῆλόν τινα πρὸς τὴν πίστιν, γράφων ἀποστολικὰς ἐπιστολάς πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἀνασκευάζων τοὺς αἰρετικούς, ἀναθεματίζων τοὺς διώκτας· αἱ δὲ συγγραφαὶ αὐτοῦ αὐταὶ ἀντιγραφόμεναι ὑπὸ χειρῶν εὐλαβῶν, διεσκορπίζοντο ἐν ἀκαρεῖ εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς τῆς ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Καὶ διετέλει λοιπὸν οὕτω ἀπὸ τοῦ μονήρους αὐτοῦ κελλίου ποιμαίνων πᾶσαν Αἴγυπτον, ὡς ἀόρατός τις Πατριάρχης, ὑπηρετούμενος καὶ σωζόμενος ὑπὸ τῆς ἐννεοῦ ἀλλ' ἐνθουσιώδους στρατιᾶς τῶν μοναχῶν τῆς ἐρήμου, ὅτε αἰφνης λαίλαψ ἀπροσδόκητος ἠπέιλησε νὰ ἀνασπάσῃ ἐκ βάθρων ὀλόκληρον τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ οἰκοδόμημα.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ἐπὶ τῆς γενικῆς τῶν συγγενῶν τοῦ Κωνσταντίου σφαγῆς, τῆς γενομένης εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δύο μόνοι ἐξάδελφοι τοῦ βασιλέως εἶχον διασωθῆ, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός. Ἐκ τούτων ὁ μὲν ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου δωδεκαέτης ὁ δὲ ἐξαέτης, ἀμφότεροι δὲ ἦσαν υἱοὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Ἰουλίου Κωνσταντίου, τοῦ περιληφθέντος εἰς τὴν ἀποφράδα ἐκείνην θυσίαν. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὠρίσθησαν εἰς κατοικίαν αὐτῶν διάφοροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεις, ὅπου ἀνέτως ὀπρωσοῦν διάγοντες, ἀνετρέφοντο καὶ ἐξεπαιδεύοντο ὑπὸ διδασκάλων ὀνομαστῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου. Τελευταῖον ἐν ἔτει 351 ὁ Κωνσταντίνος ἐνόμισεν εὐλογον νὰ ἀπονεύμῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος εἰς τὸν Γάλλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας, ἐδρεύοντι εἰς Ἀντιόχειαν. Ἀλλ' ὁ Γάλλος οὐδεμίαν ἔδειξε πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐπιτηδειότητα· ἐξ ἐναντίας κατέστη ἔνοχος πολλῶν ἀνοσιουργημάτων. Ὄθεν ἀνακληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 354 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπεκεφαλίσθη αὐτόθι ἐν τῇ φυλακῇ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὁ Ἰουλιανός ἐκινδύνευσεν νὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν τύχην, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνσταντίνον ἔλεγον αὐτῷ ὅτι ὁ νέος οὗτος ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ πνέῃ ἐκδίκησιν διὰ τὰ τσαῦτα τῆς οἰκίας αὐτοῦ παθήματα. Ἀλλ' ὁ ἐν τῇ δυστυχίᾳ ἀνατραφεὶς Ἰου-

λιανὸς ἐμυθε προῖμώτατα νὰ κρύπτη τὴν τε θλιψὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἠργίαν· πλὴν τούτου δὲ ἀνέλαβε τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ ἡ βασιλίς Εὐσεβία, ἥς τὴν ἀγαθότητα ὑπέθαλπε κατὰ τινὰς καὶ ἄλλο τρυφερότερον αἶσθημα· ὁ δὲ Κωνσταντῖος ἐπέισθη νὰ φεισθῆ αὐθις τοῦ ἐξαδέλφου ἠρίσας εἰς κατοικίαν αὐτοῦ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων. Ἵνα κατανοήσωμεν τὰ σπουδαῖα γεγονότα τὰ ὅποια προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ βραχεῖαν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατριβὴν, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν πῶς εἶχον κατα τοὺς χρόνους τούτους αἱ Ἀθῆναι καὶ ὑποῖαι τινες ἦσαν κί τοῦ Ἰουλιανοῦ διαθέσεις ὅτε διετάχθη νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα.

Αἱ Ἀθῆναι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀποβάλλει τὸ πάλαι μέγα πολιτικὸν καὶ ἠθικὸν ἀξίωμα· ἀπὸ δὲ τῆς ὑπὸ Σύλλα ἀλώσεως καὶ τῆς γοτθικῆς ἐπιδρομῆς, ἔπαθον καὶ ὑλικὰς ζημίας οὐ μικράς. Ἀλλὰ τὸ ἀπαράμιλλον κλέος δι' οὗ περιεβάλλετο ἡ πρωτεύουσα αὕτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, τὰ λαμπρὰ μνημεῖα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκοσμεῖτο, ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσωζον οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἔθνικοι πρὸς τὰ ἐλευσίνια μυστήρια καὶ ἡ συνείδησις τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν χώραν ταύτην εὐγνωμοσύνης, ἣν εἶχεν ἅπας ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἀνεδείκνυον αὐτὴν σεβαστὴν μὲν εἰς τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπαγωγὸν δὲ εἰς πάντας τοὺς λογίους ἄνδρας ὅτινες ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἐνταῦθα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὡς εἶδομεν, αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηναίων ἔτυχον τῆς ἰδιαζούσης αὐτοκρατορικῆς προστασίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰς σχολὰς ταύτας δὲν ἐδιδάσκοντο ἤδη σπουδαῖα πράγματα καὶ θεωρήματα, ἀλλ' ἐπεκράτει ἡ ἄγονος ἐκείνη σοφιστικὴ τέχνη περὶ τῆς ὁποίας ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 492 καὶ ἐπ.), καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ σύστημα τῶν νεοπλατωνικῶν ματαίως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠγωνίζετο νὰ περιποιήσῃ νέαν τινὰ ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Ἐντεῦθεν αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ αὐτῶν ἔχομεν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, διὰ Λιβανίου καὶ Εὐναπίου, παριστῶσι τὰς σχολὰς ἐκείνας οὐ μόνον οἷας ἄλλοτε περιεγράψαμεν αὐτὰς ὑπὸ Φιλοστράτου ὀδηγοῦμενοι, ἀλλὰ εἰ δυνατόν ἐτι μᾶλλον ἀναξίας τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ἡ ἐν Ἀθήναις ἐκπαίδευσις εἶχε καταντήσει τρόπον τι ταπεινὴν τις λογομαχίαν, τῆς ὁποίας τὰ κύρια ἐλατήρια ἦσαν ἄπληστος χρηματολογία τῶν διδασκάλων καὶ κωμικοτραγικαὶ τῶν διδασκομένων ἐριδες. Μέχρι Πειραιῶς καὶ ἐνίοτε μέχρι Σουνίου προεξεπέμποντο ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες νὰ σαγήνεύωσι τοὺς νεωστὶ προς-

ερχομένους μαθητάς εἰς τὸ δεῖνα μᾶλλον ἢ τὸ δεῖνα διδασκαλεῖον, ἀπαρλλάκτως καθὼς τὴν σήμερον ὅταν φθάσετε διὰ τοῦ ἀτμοκινήτου εἰς μεγάλην τινὰ πόλιν εἰσορμῶσιν εἰς τὸ κατάστρωμα ποικίλοι μεσίται ἀγωνιζόμενοι νὰ καταπέσωσιν ὑμᾶς ἵνα προτιμήσετε τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο τὸ ξενοδοχεῖον. Τότε ὅμως δὲν περιωρίζοντο εἰς ἀπλᾶς προτροπὰς, ἀλλὰ καὶ ἀπειλαὶ ἐγίνοντο εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον τυχὸν προαποφασίσει πού θέλουσιν ὑπάγει· ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ διδασκαλοὶ δὲν ἀπηξίου, ἐμφανιζόμενοι αἰφνης εἰς τὸν Πειραιᾶ, νὰ συλλέγωσι τὴν ἄγραν αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ μαθηταὶ, φθάσαντες σῶοι εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπὸ τὴν προστασίαν ὡς ἐπιτοπλεῖστον τοῦ μετακομίσαντος αὐτοὺς πλοιάρχου, περιέπιπτον ἐνταῦθα πάλιν, ἕνεκα τοῦ οἰκτροῦ ἐκείνου συναγωνισμοῦ τῶν διδασκάλων, εἰς νέους διαπληκτισμοὺς, καθ' οὓς πολλάκις συνέβαινον θάνατοι ἢ τραύματα. Πρὸ πάντων ἕκαστος διδάσκαλος ἤξiou νὰ δέχεται ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ μαθητάς. Ὅτε ὁ Εὐνάπιος λ. χ. ἐσπούδαζεν εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ μὲν ἀνατολικοὶ συνεπυκνοῦντο περὶ τὸν Ἐπιφάνιον, οἱ δὲ Ἀραβες περὶ τὸν Διόφαντον, οἱ δ' ἐκ τοῦ Πόντου περὶ τὸν Θεοειδῆ κατ' αὐτοὺς Προαίρεσιον, εἰς ὃν συνέρρεον καὶ πολλοὶ σπουδασταὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης. Ἀλλ' ὁ κανὼν οὗτος δὲν ἦτο ἀπαράβατος· συνεχεῖς δ' αὐτομολίαι ἀπὸ τοῦ ἐνὸς διδασκάλου εἰς ἕτερον ὑπέτρεφον ἀδιακόπως τὸ πῦρ τῶν διενέξεων. Αἱ διενέξεις αὗται ἦσαν τόσῳ μᾶλλον δεῖναι ὅσῳ ἡ ὀλομέλεια τῶν μαθητῶν ἦτο διηρημένη εἰς «χοροὺς» ἐνόπλους, ἔχοντας τοὺς ἰδίους «προστάτας», οἱ δὲ χοροὶ οὗτοι ὑπελάμβανον τὰς αἰματηρὰς αὐτῶν συγκρούσεις ὡς τινὰς ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνας. Καὶ τὰ πράγματα προέβαινον ἐνίοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠναγκάζετο νὰ παρεμβῇ ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀχαιᾶς καὶ νὰ καλέσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς Κόρινθον τοὺς διαμαχομένους, μαθητάς τε καὶ διδασκάλους· τότε δὲ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἐτελεῖτο μέγας τις καὶ ἐπίσημος ῥητορικὸς ἀγὼν, μάλιστα ἐὰν συνέπιπτεν ὁ ῥωμαῖος ἄρχων νὰ μετέλῃ ὅπως οὖν ἐλληνικῆς παιδείας. Ἐνεκα τῆς ἀδιακόπου ταύτης διχονοίας, οὔτε διδασκαλοὶ οὔτε μαθηταὶ ἠδύναντο νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ θεάτρα ἢ τὰς στοάς· διότι ἅμα ἀπηντῶντο δύο ἀντίπαλοι χοροὶ, ἡ ῥῆξις ἦτο ἀφευκτος. Ὅθεν οἱ μαθηταὶ τὴν μὲν ἡμέραν διηγὸν σφαιρίζοντες τὸ πλεῖστον, τὴν δὲ νύκτα ἀκροώμενοι ἠδυφθόγγων σειρήνων. Τινὲς δὲ, οἱ μάλιστα ἀνάγωγοι, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσβάλλωσι ληστρικῶς τὰς οἰκίας φιλησύχων πολιτῶν· καὶ πολλοὶ, ἵνα ἐπαρ-

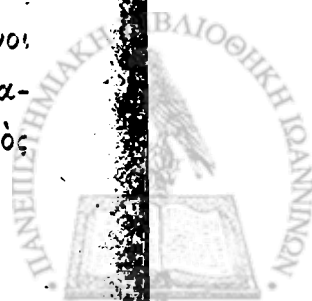
κέσωσιν εἰς τοιοῦτον ἕσωτον βίον, περιέπιπτον εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν τοκογλύφων.

Ἄλλ' ὅσω δῆποτε ὀλεθρία καὶ ἂν ἀπέβη ἡ παρακμὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, αἱ σχολαὶ αὗται, ἐπειδὴ ἦσαν ἐν τῶν κυριωτάτων κατὰγωγίων τῆς περιλιπομένης ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας, δὲν ἐστεροῦντο πάσης ἀξίας, μάλιστα ἔνεκα τῶν περιστάσεων ὑφ' ὧν περιεστοιχίζοντο. Ναὶ μὲν περὶ σπουδαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ περὶ πραγματικῆς ἐκπαιδεύσεως, λόγος δὲν ἐγένετο αὐθις εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ θέλομεν εἶπει περὶ τούτων πλείοτερα τινά. Ἀλλὰ ἐν τούτοις ἐδιδάσκετο ἡ γλῶσσα, ἡ ἀμίμητος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους γλῶσσα· ἐσώζοντο τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων, διετηροῦντο αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος· ἡ δὲ παράστασις αὕτη δράματος ἀειμνήστου, τελουμένη διὰ λόγων ψιλῶν, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χώρου ὅπου τοῦτο εἶχεν ἄλλοτε πράγματι διεξαχθῆ καὶ ὑπὸ τὸν αἴθριον αὐτοῦ οὐρανὸν καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ μνημείων, ἀκεραίων ἔτι ἰσταμένων, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἔχη ἀκαταμάχητόν τινα χάριν καὶ νὰ ὑποτρέφῃ αἰσθήματα τὰ ὅποια δὲν ἦσαν πάντοτε ἀγενῆ. Αἱ Ἀθῆναι ὠμοιάζον τότε μέχρι τινὸς πρὸς τοὺς γέροντας, οἵτινες διαπράξαντες ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἔργα μεγάλα καὶ εὐκλεῆ, τέρπονται περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου διηγοῦμενοι τὰ ἀξιομνημόνευτα γεγονότα μετὰ τῶν ὑποίων ὑπάρχει τὸ ὄνομα αὐτῶν συνδεδεμένον· οἱ ἄνθρωποι ἀκούουσιν αὐτοὺς εὐχαρίστως καὶ πολλάκις ἐπωφελῶς. Τοιοῦτό τι συνέβαιεν ἤδη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας· οἱ ἄνθρωποι συνέρρεον ἐνταῦθα ἵνα θαυμάσωσι τὰ μνημεία τὰ ὅποια διετράνουν τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον καὶ ἵνα ἀκούσωσι τοὺς διδασκάλους οἵτινες οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἔπαυον ἀναμιμνήσκοντες τὸ μεγαλεῖον ἐκεῖνό. Ἐὰν τὰ δημόσια θέατρα ἦσαν ἔρημα, οἱ πλουσιώτεροι τῶν σοφιστῶν κατεσκεύαζον ἑαυτοῖς κατ' οἶκον θέατρα κομψῶς καὶ τεχνικῶς ἀπομιμούμενα τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τῶν μουσῶν οἰκητήρια· καὶ ἐκεῖ μετὰ τῶν φίλων, τῶν οικείων καὶ τῶν μαθητῶν, ἐχειροκρότουν τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἐὰν πολλοὶ ἐκ τῶν νέων κατέτριβον τὸν βίον περὶ ἀσωτείας καὶ ἄλλας εὐτελεῖς ἠδονάς, οὐκ ὀλίγοι διέκοπτον τὴν μονοτονίαν τῶν συνήθων αὐτῶν ἀσχολιῶν ἐπισκεπτόμενοι καὶ μελετῶντες τὰ ἐλευσίνια μυστήρια, ἐπιχειροῦντες μακροτέρας ἐπιδρομὰς μέχρι Κορίνθου, τῆς καθέδρας τοῦ ἀνθρώπου Ἀχαΐας, καὶ μέχρι τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν Ἰσθμίων καὶ τῶν

ἄλλων ἔθνικῶν ἀγῶνων, οἵτινες δὲν ἐτελοῦντο μὲν ὡς ἄλλοτε λαμπρῶς, καὶ πολυτελῶς, ἐξηκολούθουν ὅμως ἐλκύνοντες ἱκανὰ θεατῶν πλήθη. Πλὴν τούτου, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔσωζε μέχρι τινός τὸ ἀρχαῖον πολιτεύμα, τοὺς τύπους τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀλλὰ οἱ τύποι ἐκεῖνοι, διὰ τῶν ἀναμνήσεων μετὰ τῶν ὁποίων συνεδέοντο, εἶχον ἰσχυρόν τι θέλγητρον καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἶδομεν ἐπὶ τῆς τῶν Γότθων ἐπιδρομῆς. Οἱ βασιλεῖς ἐξηκολούθουν σέβοντες τὸ πολιτεύμα τοῦτο καὶ δεχόμενοι εὐγνωμόνως τὰ ἀξιώματα αὐτοῦ· ὁ μέγας Κωνσταντῖνος οὐ μόνον, ὡς εἶδομεν, στρατηγὸς Ἀθηναίων ἡξίου καλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ προνόμια τῶν σχολάρχων καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν ἠύξησε, καὶ πολλῶν φόρων καὶ ὑποχρεώσεων ἀπήλλαξε τοὺς διδασκάλους τούτους· καὶ ἀξιόλογον χορηγίαν σίτου, πρὸς διανομὴν εἰς τὸν δῆμον, κατ' ἔτος αὐτόθι ἔπεμπεν ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἔτι ὁ βασιλεὺς Κώνστας ἐδώρησατο τῇ πόλει «νήσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπαγωγὴν φόρου.» Ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ νέον θρησκευμα εἶχε μὲν βεβαίως οὐκ ὀλίγους ὀπαδοὺς· ἀλλ' ἡ πόλις ἐλογίζετο ὡς τὸ τελευταῖον μέγα ἄσυλον τῆς ἀρχαίας λατρείας, τοῦ ἀρχαίου βίου, πολυάριθμοι δὲ ἔθνικοὶ προσήρχοντο καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθα εὐλαβῶς, ὅπως οἱ χριστιανοὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν γένει αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ μέσα τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἔσωζον ἔτι, ὡς φαίνεται, τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς β' ἀκμάσας Λουκιανὸς μετὰ τσαύτης χάριτος περιέγραψεν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγραφομένῃ «Νιγρῖνος ἢ περὶ φιλοσόφου ἡθους,» ἐγκωμιάσας τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἐκεῖ, καὶ τῆς διαίτης τὸ ἀνεπίφθονον, καὶ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπικρατοῦσαν ἡσυχίαν καὶ ἀπραγμοσύνην. Προσέθετε δὲ ὅτι ἡ ἐνταῦθα διατριβή, σύντροφον ἔχουσα τὴν φιλοσοφίαν καὶ δυναμένη νὰ φυλάξῃ καθαρὸν τὸ ἦθος, ἀρμόζει μάλιστα εἰς ἄνδρα σπουδαῖον καὶ εἰθισμένον νὰ καταφρονῇ τοῦ πλοῦτου καὶ προαιρούμενον πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν. "Ὅστις δὲ, ἐπιφωνεῖ, πλοῦτου ἐρᾷ, καὶ χρυσῷ κεκήληται, καὶ πυρφύρα, καὶ δυναστεία μετρεῖ τὸ εὐδαιμον, ἡγευστος μὲν ἐλευθερίας, ἀπείρατος δὲ παρρησίας, ἀθέατος δὲ ἀληθείας . . . ὁ τοιοῦτος ἄς ὑπάγῃ νὰ ζῆσῃ εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ σημειωτέον ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Λουκιανοῦ, διότι οὗτος ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἔπαιξε μᾶλλον περὶ τὰ σπουδαῖα ἢ ἐσπούδαζε περὶ τὰ παιδιᾶς ἄξια.

Ὁ δὲ Ἰουλιανός, ὅστις παρηγγέλθη τότε νὰ μεταβῆ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἦτο ἐξ ἡμισείας τοῦλάχιστον Ἕλληνας διότι ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἦτο ἡ μητρικὴ αὐτοῦ γλῶσσα. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἠγάπησε τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ ἐμελέτησε τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς ἀριστουργήματα, καὶ ἀπεθαύμασε τὸ ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν μεγαλεῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχόν ποτε ταῦτα παραχθῆ. Ἡ ἐντύπωσις ἦν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος κόσμος ἐπροξένησεν εἰς τὴν εὐαίσθητον τοῦ νέου ψυχὴν, ὑπῆρξε τόσῳ μᾶλλον βαθυτέρα ὅσῳ τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα, πρὸς τὸ παρελθὸν ἀντιπαραβαλλόμενα, δεινὴν τινα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπέφαινον ἀντιθέσιν. Ὁ Ἰουλιανὸς ἤξευρεν ὅτι ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Κωνσταντῖος ἐπροοιμίασεν εἰς τὸ βασιλικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἀνηλεῶς θυσιάσας ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς. Ἡξευρεν ὅτι ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, εἰς τῶν πρώτων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκευματος, ἐλέγετο παρασκευάσας τὴν ἐλεεινὴν ταύτην τραγωδίαν. Ἐβλεπε τὸ νέον θρησκεῦμα διηρημένον εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα τῶν ὁποίων οἱ ἀγῶνες, μὴ περιοριζόμενοι εἰς θεωρητικὰ συζητήσεις, συνεπήγοντο ἐξορίας, διωγμοὺς, φόνους, στάσεις. Καὶ δὲν ἐνόει μὲν ἡ δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐρίδος, ἀλλ' ἐγίνωσκεν ὅτι οἱ ἀντίπαλοι μετεχειρίζοντο ὄπλον τὴν θρησκείαν ἵνα κορέσωσι πολλὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ Ἰουλιανὸς οὐ μόνον εἶχε δεχθῆ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἀλλὰ ἐπὶ τινα χρόνον ἐδειξε καὶ ἐξαίρετον ὑπὲρ τοῦ νέου θρησκευματος ζῆλον. Κατὰ μικρὸν ὅμως ἤρχισε νὰ συμβαίνει ἐν αὐτῷ ἀλλόκοτός τις αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ἀλλοιώσις. Ἐκ τῆς ἀντιπαράθεσεως ἐκείνης τοῦ ἐνεστῶτος πρὸς τὸ παρεληλυθός, προῆλθε πρῶτον μὲν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἦτο ὁ παραίτιος τῆς παραδόξου ταύτης παρακμῆς ἢ τοῦλάχιστον ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ θεραπεύσῃ τὴν παρακμὴν ταύτην, καὶ βαθμηδὸν εἰς τὸ δεύτερον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τῶν πραγμάτων προέκυψεν ἐκ τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ βίου, καὶ ὅτι ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ κόσμου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ διὰ τῆς παλινορθώσεως τοῦ βίου ἐκείνου καὶ τοῦ θρησκευματος. Δι' ἡμᾶς οἵτινες κρίνομεν περὶ τῶν δοξασίων τοῦ Ἰουλιανοῦ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δεκαπέγτε ἑκατονταετηρίδων, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ ὅσων ὑπῆρξαν ἐπὶ τέλος πρόξενοι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ πλάνη τοῦ νέου τούτου καταντᾷ ἀκατανόητος· ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς χρόνους καὶ ὡς οὗτος ἔζη, ὁ παραλογισμὸς

ἐκεῖνος ἐξηγεῖται μέχρι τινός. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ὠμοίαζε τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ Γάλλον· εἶχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολλὰ τῶν προτερημάτων διῶν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδοκιμοῦσι μὲν συνήθως, ἐνίοτε δὲ καὶ μεγαλουργοῦσιν· εὐφυΐαν, παιδείαν, χρηστότητα, ἀνδρείαν, τύχην. Ἐνὸς μόνου ἐστερεῖτο, τῆς ζύμης ἐκείνης ἧς ἄνευ ὁ ἄριστος τῶν σίτων δὲν παράγει ἄρτον ἀγαθόν· τῆς ζύμης ἣν κέκτηνται πολλάκις οἱ κοινότεροι τῶν ἀνθρώπων, ἣν δὲν ἔχουσιν ἐνίοτε παραδόξως οἱ εὐφύεστεροι, καὶ ἣν ὀνομάζομεν ὀρθὸν νοῦν. Ὁ ὀρθὸς νοῦς τῶν Κωνσταντίνων καὶ τῶν Ἀθανασίων κατελάμβανεν ὅτι οὐδεὶς θεσμὸς δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς ἀνθρώπους ἐφαρμοζόμενος, εἶναι δυνατόν νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας καὶ ἰδιοτελείας καὶ ὅτι μόνον ἀφοῦ διὰ πολλῶν διέλθῃ δοκιμασιῶν, ἀποφέρει τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· ταῦτα δὲ ἐννοοῦντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἐνεκαρτέρουν ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν πρὸς ἃς εἶχόν νὰ παλαίσωσι, πεποιθότες, ὅτι μέλλουσι ποτε νὰ διαλάμψωσιν ἡμέραι καθ' ἃς ὁ χριστιανισμὸς, ἀποβαλὼν μέχρι τινός τὴν σκωρίαν τοῦ μίγματος μετὰ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ συμπράξῃ, θέλει ἐπιχύσει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα δαψιλεῖς καὶ καθαρὰς ὁπρωσοῦν τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ. Μήπως τοιοῦτό τι δὲν συνέβη καὶ εἰς ἄλλους θεσμοὺς περὶ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐφαρμογὰς; μήπως τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ παρήγαγεν ἄλλο τι ἢ ἀδιακόπους ἐμφυλίους πολέμους, καὶ σφαγὰς, καὶ δηλώσεις, καὶ βασιλειῶν ἀνατροπὰς, καὶ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ὁποίων τὰς περιπετείας μετὰ φρίκης καὶ ἀηδίας τῇ ἀληθείᾳ ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων κατὰ τὴν ΙΖ' καὶ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα; Μήπως ἡ ἀρίστη αὕτη τῶν πολιτικῶν θεσμοθεσιῶν δὲν ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ χωνευτηρίου τούτου τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ συμφερόντων ἵνα μετριάσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ τὰ πάθη, ἵνα ρυθμίσῃ καὶ ἠθικοποιήσῃ τὰ συμφέροντα καὶ δυναθῇ οὕτω νὰ ἀναδείξῃ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος τὸ χρηστότερον, τὸ εὐνομώτερον καὶ τὸ συνετώτερον τῶν ἐπὶ γῆς κυβερνωμένων ἔθνων; Διατί λοιπὸν ν' ἀπορῶμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δι' ὁμοίας ἢ παραπλησιας διήλθε βασάνου; Ναὶ μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θεσμὸς θεῖος, ἐνῶ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα εἶναι ἀνθρώπινος θεσμὸς· μήπως ὁμῶς ἀμφότεροι δι' ἀνθρώπων καλεῖς ἀνθρώπους δὲν προέκειτο νὰ ἐφαρμοσθῶσιν; Ἀλλὰ τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν διδάσκει ἡμῖν εἰμὴ πείρα μακρὰ ἢ ὁ μέχρι τινός ἀναπληρῶν τὴν πείραν

ὀρθὸς νοῦς. Ὅποσοι ἄνθρωποι κατὰ τἄλλα καλοὶ κάγαθοί, ἔχοντες δὲ καὶ προτερήματα πολλάκις ἐξάίρετα, καταπληττόμενοι ὑπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀκολασίας αἵτινες συνήθως εἰσὶν αἱ πρῶται τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος σύντροφοι, δὲν ἀπηλίπισθησαν περὶ τῆς τύχης τοῦ πολιτεύματος τούτου καὶ δὲν κατήτησαν νὰ προτιμήσωσιν αὐτοῦ τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν. Ἀνάλογόν τι συνέβη εἰς τὸν Ἰουλιανόν, ὅστις ὑπέλαβεν ὑπευθύνους τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὰ δεινὰ ὅσα, ἔνεκα μάλιστα τῆς παρεξηγήσεως τῶν ἀρχῶν τούτων, συνέβαινον, καὶ, τὸ ἔτι ἀτοπώτερον, ἐνόμισεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεραπευθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς εἰδωλολατρείας.

Τὴν δὲ τοιαύτην τοῦ Ἰουλιανοῦ διάθεσιν ὑπέθαλπον, ἐννοεῖται, οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐθνικοὶ καὶ ἰδίως οἱ νεοπλατωνικοὶ τῶν ὁποίων οἱ κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου κόρυφαῖοι, ὁ Λιδέσιος, ὁ Χρυσάνθιος, ὁ Μάξιμος, διατρίβοντες εἰς Πέργαμον καὶ εἰς Ἐφεσον, εἶχον περιστοιχίσει τὸν νέον βασιλόπαιδα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσιν αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου. Οἱ νεοπλατωνικοὶ, καθὼς εἶδομεν, περιτῆλλον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀντίληψίν τινα τῆς θεότητος παρεμφερῆ ὑπώρουν πρὸς τὴν χριστιανικὴν, ἐπιχειρήσαντες ἐνταύτῳ νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἐπὶ τὸ λογικώτερον τὰ μυθεύματα τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται, ἐπ' ἄπειρον αὐτογνωμόνως τροπολογοῦμεναι, οὐδὲν ὀριστικὸν καὶ σπουδαῖον σύστημα ἠδύναντο νὰ δημιουργήσωσιν, οἱ νεοπλατωνικοὶ προσέκρουσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ εἰς ἕτερον φοβερὸν σκόπελον. Ἐνόσω ὁ λόγος ἦτο μόνον περὶ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἐπαγγελιομένου νὰ λεπτολογηθῆσιν περὶ ὑπερτάτου ὄντος καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῶν ἀλληγοριῶν αἵτινες ὑπετίθετο ὅτι κρύπτονται ὀπισθεν τῶν ἑλληνικῶν μυθευμάτων, αἱ περὶ τούτων συζητήσεις ἠδύναντο νὰ τέρπωσιν, ἂν ὄχι νὰ διδάσκωσι, τὸ λόγιον κοινὸν πρὸς τὸ ὅποιον ἀπευθύνοντο. Ἀλλ' ἡ φιλοτιμία καὶ τὸ συμφέρον τῶν νέων αἰρεσιάρχων δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο· ἠθέλησαν νὰ προβῶσι μέχρις ἰδρύσεως θρησκευτικοῦ συστήματος, ἠθέλησαν νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰ πλήθη· καὶ τότε, συνχισθανόμενοι ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ θεολογικαὶ ἐκεῖναι συζητήσεις δὲν ἤρκουν ἵνα καταπέσωσι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον, ἐσοφίσθησαν νὰ προσλάβωσι μὲν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ὄντος, αὐτοὺς τούτους τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας τῆς εἰδωλολατρείας, νὰ καταπλήξωσι δὲ τὴν εὐπιστίαν τοῦ ὄχλου διὰ ποικίλης μαγείας καὶ

γοητείας. Μεταχειριζόμενοι δ' ἐπὶ τούτῳ ἐπιτηδεύως καὶ ἀναιδῶς τὰ περιλιπούμενα μυστήρια τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἤξιωσαν, ἰδίως ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν Ἐλευσίνι, ὅτι δύνανται νὰ εἰσδύωσιν εἰς τὰ ἀπόρρητα τοῦ μέλλοντος, νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τοὺς κατωτέρους δαίμονας, νὰ ἔλθωσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τῶν οὐρανίων θεῶν, καὶ, ἀπαλλάττοντες τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ὑλικῶν αὐτῆς δεσμῶν, νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς ἄμεσον πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνώτατον θεῖον πνεῦμα σχέσιν. Ἐννοεῖται ὅποια ἀλλόκοτος ἰδεῶν σύγχυσις προέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας, τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θαυματοποιίας. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουλιανός, ὅστις εὗρισκε παράλογα καὶ ὀλέθρια τὰ δόγματα τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐγένετο θῦμα τῆς τερατώδους ἐκείνης τῶν ἰδεῶν συγχύσεως· καὶ ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς ὠμολόγει τὴν ὑπαρξίν ὑπερτάτου τινὸς ὄντος, τελειοτάτου, ἀοράτου καὶ ἀκαταλήπτου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ἀφ' ἑτέρου κατήντησε νὰ πρεσβεύῃ ὅτι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ὄν παρήγαγε πολλοὺς ὑποδεεστέρους θεοὺς, τὸν Ἄρην, τὸν Ἑρμῆν, τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην, καὶ τοὺς ἄλλους γνωστοὺς τῆς ἀρχαιότητος θεοὺς· νὰ πρεσβεύῃ ὅτι εἰς τοὺς θεοὺς τούτους ἐπέτρεψε τὸ ὑπέρτατον ὄν τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐπιγείου ἡμῶν κόσμου· ἐνὶ λόγῳ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι αἱ δημωδέστεραι τῶν ἐθνικῶν δοξασίαι δύνανται σπουδαίως νὰ συμβίβασθῶσι πρὸς τὴν φιλοσοφικωτέραν περὶ θεότητος ἀντίληψιν.

Ἰουλιανὸς ἦτο προδιατεθειμένος ὁ Ἰουλιανός, ὅτε κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 355 ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα τὰ πάντα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ· ἡ θέα τῶν λαμπροτάτων μνημείων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων τῶν ὁποίων τὸ ἀνεκλάλητον κάλλος ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσῃ ψυχὴν καὶ φαντασίαν ὀλιγώτερον νοσοῦσας· αἱ εἰρηγήσεις τῶν δεινοτέρων ἐθνικῶν ρητόρων ὅτινες δι' αὐτοῦ ἤλπιζον νὰ ἐπιτύχωσι τὸν θρίαμβον τῶν ἰδίων δοξασιῶν καὶ συμφερόντων· τὰ Ἐλευσίνα μυστήρια, τὰ ὅποια εἰσέτι τοσοῦτον ἐνέπνεον σέβας καὶ τῶν ὁποίων αἱ τελεταὶ καὶ αἱ θυσίαι ἦσαν ἐπιτηδευόταται νὰ ὑποτρέφωσι τὴν δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τῆς ὑποίας ὁ ἀνθρώπος οὗτος κατελήφθη. Τότε λοιπὸν, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τῆς ἀδιακόπου τῶν ποικίλων τούτων πειρασμῶν ἐνεργείας, ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ ἀπόφα-

σις νὰ ὑψώσῃ, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίαν, τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ αὐτὴν εἰς τὴν σημαίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπικαλούμενος τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἡμερῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἔκρυπτεν εἰσέτι τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὅτι ἐξηκολούθει προσποιούμενος τὸν χριστιανὸν, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ἐλαχίστη περὶ τῶν ἀληθῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων νύξιος διδομένη, εἰς τὸν Κωνσταντῖον, ἤθελε συνεπαγάγει τὴν καταστροφὴν ὄλων ἐκείνων τῶν ὀνείρων· ἀλλ' ἡ ταραχὴ τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ, προεδίδετο διὰ τῶν βλεμμάτων καὶ τῶν κινήματων. Συνέπεσε τότε κατὰ παράδοξον συγκυρίαν νὰ διατριβῶσιν εἰς Ἀθήνας, ὡς συμβαθῆται καὶ σύντροφοι τοῦ Ἰουλιανοῦ, δύο νέοι τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἔμελλεν ἐπὶ αἰῶνας νὰ ἀντηχῆσῃ ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Οἱ δύο οὗτοι νέοι ἦσαν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, οἵτινες ἤλθον ἐνταῦθα, οὐχὶ ὡς ἐκεῖνος ἵνα ἐνισχύσωσι τὰς ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας πεποιθήσεις αὐτῶν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἵνα προσλάβωσιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ εὐγλωττίας τὰ ὅπλα δι' ὧν τοσοῦτον ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως μετ' ὀλίγον ὑπερεμάχησαν. Ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος ἦσαν οἱ τελευταῖοι ἄνθρωποι πρὸς οὓς ὁ Ἰουλιανὸς ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐνόησεν ἔκτοτε τί διελογίζετο καὶ τί ἐμελέτα ὁ συμβαθητής ἐκεῖνος. Τούλάχιστον ἰδοὺ πῶς περιέγραψεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις ὄντα, ἐν τῷ «β'» στηλιτευτικῷ κατὰ βασιλέως Ἰουλιανοῦ. «Ἐμοὶ δὲ καὶ πόρρωθεν, τρόπον τινα, ἐωρᾶτο (ἢ τοῦ Ἰουλιανοῦ πολιτεία), ἐξ οὗ τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν. Ἦλθε γὰρ κάκεισε, ἄρτι τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ νεωτερισθέντων, τὸν βασιλέα τοῦτο αὐτὸ παραιτησάμενος. Διττὸς δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος, καθ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων· ὁ δὲ ἀπορητότερος, καὶ οὐ πολλοῖς γινώριμος, ὥστε τοῖς ἐκεῖ θύταις καὶ ἀπατεῶσι περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν συγγενέσθαι, οὐπω παρησίαν ἐχούσης τῆς ἀσεβείας. Τότε τοίνυν, οὐ φαῦλος ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς εἰκαστῆς οἶδα γενόμενος· καὶ τοι γὰρ οὐ τῶν εὐπεφυκότων περὶ ταῦτα εἰς ὧν. Ἀλλ' ἐποίει με μαντικὸν ἢ τοῦ ἠθους ἀνωμαλία, καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως· εἶπερ μάντις ἄριστος, ὅστις εἰκάζειν οἶδε καλῶς. Οὐδενὸς γὰρ ἐδόκει μοι σημεῖον εἶναι χρηστοῦ, ἀύχην ἀπαγῆς, ὧμοι παλλόμενοι καὶ ἀνασηκούμενοι, ὀφθαλμὸς σοβούμενος καὶ περιφερόμενος, καὶ μαντικὸν βλέπων, πόδες ἀστατοῦντες καὶ μετοκλάζοντες, μυκτῆρ ὕβριν πνέων καὶ περιφρόνησιν, προσῆ-

που σχηματισμοὶ καταγέλαστοι τὸ αὐτὸ φέροντες, γέλωτες ἀκρατεῖς καὶ βρασματώδεις, νεύσεις καὶ ἀνανεύσεις σὺν οὐδενὶ λόγῳ, λόγος ἰστάμενος, καὶ κοπτόμενος πνεύματι, ἐρωτήσεις ἄτακτοι καὶ ἀσύνητοι, ἀποκρίσεις οὐδὲν τούτων ἀμείνους, ἀλλήλων ἐπεμβαίνουσαι καὶ οὐκ εὐσταθεῖς οὐδὲ τάξει προϊούσαι πιθιδεύσεως. Τί ἂν τὰ καθ' ἕκαστον γράφοιμι ; Τοῦτον πρὸ τῶν ἔργων ἐθεασάμην ὃν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐγνώρισα. Καὶ εἴ μοι παρῆσαν τινες τῶν τηνικαῦτα συνόντων καὶ ἀκουσάντων, οὐ χαλεπῶς ἂν ἐμαρτύρησαν· οἷς ἐπειδὴ ταῦτα ἐθεασάμην, εὐθύς ἐφθεγγάμην, οἷον κακὸν ἢ ῥωμαίων τρέφει.»

Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν διέτριψεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἕξ περίπου μῆνας· διότι κατὰ νοέμβριον τοῦ 355, ὁ Κωνσταντῖος ἐνόμισεν εὐλογον νὰ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῆς Γαλατίας διοίκησιν. Ἡ ἐπαρχία αὕτη δεινῶς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν κατατρυχομένη εἶχε χρεῖαν ἰδιάζοντός τινος ὑπερτάτου ἄρχοντος. Πλὴν τούτου, ὁ Κωνσταντῖος μὴ ἔχων τέκνα, ἠσθάνετο ἐν γένει τὴν ἀνάγκην βοηθοῦ, ἢ δ' ἀγαθὴ Εὐσεβία διέλυσε καὶ πάλιν τὴν δυσπιστίαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ σώζῃ πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκεῖνον. Μετὰ τινα ἔτη ὁ Ἰουλιανὸς ἔγραφε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἔκλαυσε πικρῶς καταλείπων τὴν πόλιν αὐτῶν· ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ περὶ τούτου, ὑπήκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνῶ οὐδόλως ἐφαίνετο προητοιμασμένος πρὸς τὸ δυσχερὲς ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν, ἐνῶ πολλὰς καὶ ποικίλας παρενέβαλεν αὐτῷ δυσκολίας ἢ ἐν Βυζαντίῳ κυβερνήσις, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἥττον στρατηγὸς ἐπιτήδειος. Ἐν διαστήματι ἑτῶν πέντε οὐ μόνον ἐπέκεινα τοῦ Ῥήνου ἐξώθησε τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι αὐτῶν κατετρόπωσε καὶ ἐταπεινώσεν, ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλατίας τὴν προηγουμένην ὀλεθρίαν κατάστασιν πολυειδῶς ἐθεράπευσε. Τότε ὅμως ἐρθονήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις, θέλων νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Γαλατίας τοὺς νικηφορήσαντας ὑπὸ τὸν συνάρχοντα ἐκεῖνον καὶ λατρεύοντας αὐτὸν λεγεῶνας, διέταξεν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι περὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν κατὰ τοῦ ἀείποτε ἐπικυμένου Σαπῶρ. Ἀλλ' οἱ λεγεῶνες, παρακούσαντες, ἀνηγόρευσαν τὸν Ἰουλιανόν, ἄκοντα, βασιλέα. Ὁ δὲ πρότεινεν ἡδὲ συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Κωνσταντίον. Δυστυχῶς ἡ βασιλις Εὐσεβία, ἣτις ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν συμβιβασμὸν, εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει. Ὁ Κωνσταντῖος ἀπέριψεν ἀγερῶχος τὴν προταθεῖσαν διαλλα-

γῆν. Ὅθεν ὁ Ἰουλιανὸς ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀποθι-
νόντος ὁμῶς τοῦ Κωνσταντίου τῆ 3 νοεμβρίου τοῦ 361 προσλήφθη ὁ
ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καθ' ὃδὸν εὕρισκομένου,
ἀνεγνωρίσθη προθύμως ὑπὸ ὀλοκλήρου τοῦ κράτους.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἅμα ἀρξάμενης τῆς πρὸς τὸν ἐξάδελφον ἐριδος, εἶχεν,
ὡς φαίνεται, περιέλθει εἰς πρακτικώτερας τινὰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν
ἐν Ἑλλάδι φίλων καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ Περγαμηνοῦ Ὀριβασίου καὶ τοῦ
Λίβυος Εὐημέρου περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ μεταρ-
ρυθμίσεως· εἶχε μάλιστα, ὡς βεβαίῳσι, μετακαλέσει παρ' ἑαυτῷ καὶ
αὐτὸν τὸν ἱεροφάντην τῶν Ἐλευσινίων, ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοῦτον καὶ
πρὸς ἐκείνους ἀποφασίσας πάντα τὰ πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου
δόγματος ἐπιτήδεια. Ἐπελθούσης δὲ τῆς ῥήξεως, τῆ αὐτῆ ἡμέρᾳ ἀπέ-
βαλεν ἐπισήμως τὴν τε πρὸς τὸν Κωνσταντίον καὶ τὴν πρὸς τὸν Χρι-
στὸν πίστιν, ἀφιερῶσας ἑαυτὸν τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς, καὶ ἀποστάτην
καὶ παραβάτην τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας γενόμενος, ὅπως δὲν
ἔπαυσαν ἔκτοτε ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησία ν' ἀποκαλῶσιν αὐτόν. Φθά-
σας εἰς Παννονίαν, ἔγραψε πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίως πρὸς
τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, πρὸς τοὺς Κορινθίους, πρὸς
τοὺς Λακεδαιμονίους, διεξηγῶν τὴν προαίρεσιν καὶ ἐπικαλοῦμενος τὴν
συνδρομὴν αὐτῶν. Ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιστολὴ, περιωθεῖσα εἰς
ἡμᾶς ὀλοκλήρος, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτος, μάλιστα δὲ κατὰ
τοῦτο ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς δὲν κολλακεῖ τὴν πόλιν ὡς οἱ κοινοὶ τῶν σο-
φιστῶν καὶ ῥητόρων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὴν ὅπως εἶναι. «Σώζεται δὲ,
λέγει, καὶ εἰς ἡμᾶς ἔτι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὡςπερ ἐμπύρευμά τι
σμικρόν.» Ἐν γένει ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε πνεῦμα πρακτικόν· ἠπατάτο μὲν
περὶ τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ δοξασίαν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ὡς πρὸς τὰς δυσ-
χερείας καθ' ὧν εἶχε νὰ παλαίσῃ, ἐπιδιώκων τὴν ἀνάστασιν τοῦ ψυ-
χορραγοῦντος ἀρχαίου βίου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ πολυάριθμοι τῆς Ἑλλά-
δος καὶ τῆς Μακεδονίας ἐθνικοὶ ἠσπᾶσαντο προθύμως τὴν πρόσκλησιν
ἐκείνην· ὅθεν ἀντέπεμψαν πρὸς αὐτόν, ἐν Σιρμίῳ ὄντα, πρέσβεις ἵνα δια-
βεβαιώσωσιν ὅτι θέλουσιν ἐκ παντὸς τρόπου συντρέξει εἰς τὸ ἐπιχεί-
ρημα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδίως, ζῶντος ἔτι τοῦ Κωνσταντίου καὶ ἐνῶ οἱ
λεγεῶνες αὐτοῦ κατεῖχον τὴν Θράκην, ἠνεώχθησαν οἱ πρὸ καιροῦ κε-
κλεισμένοι ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ἠνωρθώθησαν οἱ κα-
θηρημένοι βωμοὶ καὶ ἐτελέσθησαν θυσίαι καὶ πανηγύρεις κατὰ τὸ ἀρ-
χαῖον πάτριον ἔθιμον.

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἰουλιανός, εἰσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνησχολήθη περὶ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος ἦν φυσικῶ τῷ λόγῳ συνεδύαζε μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Λιβάνιον, κατ' ἀρχὰς ἐμελέτησε νὰ παραιτήσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπραξεν, ἀπεποιήθη ὅμως ἀείποτε τὸν τίτλον τοῦ Dominus, ἢ Δεσπότου, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ὑπάτους καὶ εἰς τὴν σύγκλητον τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἐνίσχυσε τοὺς τοπικοὺς θεσμοὺς τῶν πόλεων, ἀπέβαλε τὴν πομπὴν τῆς ἀνατολικῆς παμβασιλείας καὶ πρὸ πάντων κατήργησε τὴν πολλὴν τῶν ἀνακτόρων πολυτέλειαν. Μὴ ἐκλάβωμεν ὅμως κατὰ γράμμα ὅσα λέγει ὁ Λιβάνιος περὶ τῆς αὐλῆς τοῦ Κωνσταντίου. Κατὰ τὸν περιώνυμον σοφιστὴν ὁ Ἰουλιανὸς εὗρεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις «μαγεῖρους μὲν χιλίους, κουρέας δὲ οὐκ ἐλάττους, οἰνοχοοὺς δὲ πλείους, σμήνην τραπεζοποιῶν, εὐνούχους ὑπὲρ τὰς μυίας παρὰ τοῖς ποιμέσιν ἐν ἡρι.» Ταῦτα εἶναι ὑπερβολή. Ὅπως δὴποτε τὸ κύριον τοῦ Ἰουλιανοῦ μέλημα ἦτο ἡ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἀνορθωσις, πρὸς πραγμάτωσιν δὲ τοῦ μωροῦ τούτου ὄνειρου κατησώτευσεν ἐπὶ ματαίῳ θησαυροῦς πρακτικῆς δραστηριότητος. Ὡς ἐραστὴς παράφρων ἰστάμενος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμένης περιποθήτου, ἐφαντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται, διὰ τῶν ἀσπασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων, νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα σῶζον μὲν ἐτι καλλονὴν ἀπαράμιλλον, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄψυχον κατὰ κείμενον. Θέαμα οἰκτρὸν, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας.

Ὁ ἱεροφάντης τῶν ἐλευσινίων ἐπέμφθη μετὰ δώρων πολλῶν, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Χρυσανθίου καὶ τοῦ Μαξίμου, τῶν ἀρχαίων τοῦ βασιλέως διδασκάλων, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν τῆς Ἑλλάδος ἱερῶν. Ὁ δὲ Ὀριθάσιος, ὁ ἰατρός καὶ φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἔδραμεν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ εἰς Δελφοὺς ἵνα ἀνορθώσῃ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλ' ὁποία ἦτο ἡδὴ ἡ παρακμὴ τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον ἐνδόξου καὶ πλουσίου τούτου ἱεροῦ, δηλοῦται ἐκ τοῦ χρησιμοῦ τοῦ δοθέντος τότε εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος, χρησιμοῦ ὅστις, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, εἶχεν ὡς ἐξῆς·

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά.
Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
Οὐ παγὰν λαλέουσιν. Ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.

Ἰδὲν νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὸν ἔσχατον τῆς Πυθίας ἀποχαιρετισμὸν, καὶ τὸ ἐπίγραμμα ὅπερ αὐτῇ αὐτῇ προέτεινε νὰ χαραχθῆ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς; Συγχρόνως ἤρχισαν ἀνοικοδομοῦμενοι καὶ καλλωπιζόμενοι πολυάριθμοι ναοὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ Νικόπολις καὶ ἡ Ἐλευσίς πρέκλυτον λαμπραὶ ἐκ τῶν ἐρείπιων αὐτῶν ὁ ἐν Ἀθήναις μηδέποτε ἐκλιπὼν ἀρχαῖος βίος ἐφαίνετο λαμβάνων νέαν ζωὴν οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ πανηγύρεις τῶν Δελφῶν, τοῦ Ἄργους, τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ Ἀκτίου, τῆς Ἀντιοχείας ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς, κατὰ τὸ πάλαι ἔθος· τὰ γυμνάσια ἐπληρώθησαν ἀθλητῶν· ἰδίως δὲ ἐπροστατεύθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὅστις, γράψας ἐγκώμιον τῆς βασιλίδος Εὐσεβείας, παραβάλλει ἐν αὐτῷ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἑλλάδι πρὸς τὰς οὐδέποτε ἐκλειπούσας πηγὰς τοῦ Νείλου καὶ ἐπιφέρει· αὐκ οὐν οὐδὲ ἐξ Ἑλληνῶν παντελῶς οἴχεται φιλοσοφία οὐδὲ ἐπέλιπε τὰς Ἀθήνας, οὐδὲ τὴν Σπάρτην, οὐδὲ τὴν Κόρινθον· ἥμισυ δὲ ἐστὶ τῶν πηγῶν ἐκζητῶν τὸ Ἄργος πολυδίψιον.» Πρὸ πάντων ὁμοῦς αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς εὐλαβῶς ἐξεπλήρου τὰ τοῦ ἀρχιερέως καθήκοντα, διορίσας ἐπιτρόπους αὐτοῦ, ὡς τοιούτους, εἰς διαφόρους ἐπαρχίας, φιλοσόφους καὶ ἱερεῖς, ὅσους ὑπελάμβανεν ἐπιτηδεῖους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων, καὶ ὧν τινες ἐπέτυχον τρώοντι τὴν ἐνιαχοῦ εἰρηνικὴν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν ἀνόρθωσιν, ὡς λ. χ. ὁ ἐπιτραπέις τὰ κατὰ τὴν Λυδίαν Χρυσάνθιος.

Πρὸς δὲ τοὺς χριστιανούς ὁ Ἰουλιανὸς προσηνέχθη ἐν γένει μετριοπαθῶς καὶ σχεδὸν ὅπως ὁ θεὸς αὐτοῦ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἶχε πολιτευθῆ πρὸς τοὺς ἐθνικούς. Καὶ δικαίως καυχᾶται περὶ τούτου ἐπανειλημένως, λέγων ἐν μὲν τῇ λδ' ἐπιστολῇ· «ἐγὼ μὲν κέκριχα τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασιν οὕτω πρᾶως καὶ φιλανθρώπως ὥστε μηδένα μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἱερὸν ἔλκεσθαι, μηδ' εἰς ἄλλο τι τοιοῦτο ἐπηρεάζεσθαι· παρὰ τὴν οἰκείαν πρόθεσιν.» Ἐν δὲ τῇ νθ' ἐπιστολῇ· «ὦμην ἐγὼ τοὺς Γαλιλαίων προστάτας, ἐξείν μοι μείζονα χάριν ἢ τῷ φθάσαντι πρὸ ἐμοῦ ἀρχὴν ἐπιτροπεῦσαι,» ἦτοι τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ. Ὀνομάζει δὲ τοὺς χριστιανούς Γαλιλαίους, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, διότι, κατὰ τὸν Ἰωάννην Μαλάλαν, μέχρις Εὐδόδου τοῦ ἐπὶ Κλαυδίου, οἱ χριστιανοὶ ἐκαλοῦντο Ναζωραῖοι καὶ Γαλιλαῖοι· ἐπὶ τούτου δὲ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν, τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Εὐδόδου προσομιλήσαντος αὐτοῖς καὶ ἐπιθήσαντος τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐνίστε μάλιστα ὁ Ἰουλιανός.

νός προέτεινεν εἰς τοὺς ἐξηυτελισμένους καὶ ἐξηχρειωμένους ἱερεῖς τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς τύπον ἄξιον μιμήσεως τὰς τοσοῦτον θαυμασιῶς ὠργανωμένας χριστιανικὰς ἐκκλησίας, καθάπερ μαρτυρεῖ ἡ μὲν αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον. Ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο ἡ προαίρεσις αὐτοῦ· ἡ δὲ τῶν πραγμάτων δύναμις παρέσυρε τὸν ἄνδρα εἰς ἀτοπήματά τινα δυσεξήγητα. Δὲν θέλομεν βεβαίως πιστεύσει τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν οἱ χριστιανοὶ ἐν ταῖς κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ κατηγορίαις, ὧν δεῖγμα ἐν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα τὸ παρὰ Κεδρηνοῦ λεγόμενον· «καὶ γὰρ μυρίας μὲν γυναῖκας κατὰ γαστρὸς ἐχούσας ἀνατεμών ὁ Ἰουλιανός, ἐν τοῖς αὐτῶν ἐμβρύοις ἠπατοσκόπει· καὶ παιδία δὴ πολλὰ κατασφάττων ὑπὸ τὰ εἰδῶλα κατάρτυτε.» Τοιαύτας φοβερὰς ἀνοσιουργίας, ὁ χρηστός, ὁ ἀγαθός, ὁ φιλόανθρωπος Ἰουλιανός βεβαίως δὲν ἔπραξε ποτέ. Δὲν νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ κατακριθῇ ἀπολύτως ὡς ἀφαιρέσας ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου τὰ μεγάλα αὐτοῦ προνόμια, διότι καὶ οἱ μετέπειτα χριστιανοὶ αὐτοκράτορες οὐδέποτε ἐνόμισαν πρέπον νὰ ἀνορθώσωσι καθ' ὀλοκληρίαν τὰ προνόμια ἐκεῖνα. Οὐδὲ θέλομεν ἐπιτιμήσει αὐτὸν δι' ἣν ἐπεχείρησεν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, καθότι καὶ τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ, μέχρι τινός ὡς δεῖγμα τῆς τοῦ βασιλέως ἀναξίθηρσκειας. Ἀλλὰ ἐξώκειλεν εἰς πράξεις ἄλλας ἐντελῶς ἀδικαιολογήτους.

Ὁ Ἰουλιανός ἐλάτρευε τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἔγραφε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ὅσοι ἐπεχείρησαν σπουδαίαν τινὰ κοινωνικὴν τοῦ κράτους μεταρρυθμίσειν, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετεχειρίσθησαν ὡς ὄργανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐλογίζετο καὶ ἦτο ἐπικρατεστέρα τῆς λατινικῆς. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ ἐλπίσας νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἠθικῶς τὸν κόσμον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἐλληνιστὶ συνέγραψε τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ἦτοι «τὰ καθ' ἑαυτόν.» Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ ὑψώσας τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν σημεῖαν, δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐχαρακτήρισε τὴν σημεῖαν ταύτην καὶ ἐντὸς ἑλληνικῆς πόλεως ἔστησεν αὐτήν. Τελευταῖον ὁ Ἰουλιανός, ὁ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀρχαίου βίου ὄνειρευθεὶς, εἰς τὴν ἑλληνικὴν συνέταξεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς συγγραφάς. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανός δὲν ἠγάπησε μόνον τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ γλῶσσαν· ἠθέλησε

νά καταστήσῃ αὐτὰς ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κτῆμα, ὅπως ἐκβαρβαρῶν τοὺς χριστιανούς, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτούς δι' ἣν ἔτρεφον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ θρησκείαν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπιτηδείως συγγέων τὴν εἰδωλολατρείαν μὲ ὅλα τὰ λοιπὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ συστατικὰ. «εἰς ἡμᾶς, ἔλεγεν εἰρωνευόμενος, ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κληρὸς ἐστὶν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλέον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν.» Καὶ ἐπὶ τοῦ σοφίσματος τούτου ἐρειδόμενος οὐ μόνον ἀπέκλεισε τοὺς χριστιανούς ἀφ' ὅλων τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιωματίων, ἀλλὰ τὸ ἔτι δεινότερον, ἀπηγόρευσε αὐτοῖς τὴν σπουδὴν τῆς γραμματικῆς, τῆς ῥητορικῆς, τῆς ἰατρικῆς καὶ αὐτῶν τῶν ὠραίων τεχνῶν, παραδούς ἅπασαν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς σοφιστάς. Οὐδεμία τῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατάξεων ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν πληγὴν βαρύτεραν καὶ οὐδεμία ἐκίνησε πικρότερον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν χριστιανῶν. Λαμπρῶς δ' ἐξεδηλώθη ἡ ἀγανάκτησις αὕτη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ, ἐν τῷ στηλιτευτικῷ ἀκατὰ Ἰουλιανοῦ, ἀποστροφῆς, ἣτις ἀρχομένη διὰ τῶν λέξεων «πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἐστὶν ὅ,τι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται,» ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους τοῦ λόγου, καταδεικνύουσα τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ συμμαχίας. Προέκειτο τῶνόντι νὰ καθιερωθῇ τὸ διαζύγιον τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἀνατραπῇ, οὕτω ἐκ βάθρων ἢ μία τῶν δύο βάσεων ἐφ' ὧν δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε ἐρειδόμενος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁ ἑλληνισμός. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ μὴ φρυάξῃ ἡ εὐαίσθητος τοῦ Ναζιανζηνοῦ ψυχὴ; "Οθεν εὐλόγως ἀνακράζει, πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀποτεινόμενος· «τὰ μὲν ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὐκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστὶ, καὶ ὄνειρώδους τέρψεως. Τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, καὶ οὐ μέμφομαι χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλασσίοις, οἳ τούτους μοι συνεπόρησαν.» Αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες ἀντηγωνίζοντο οὕτω τίς πλειότερον τῆς ἄλλης νὰ προσοικειωθῇ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ εὐφυΐας. Ἀλλ' ἡ πάλῃ δὲν περιορίζετο εἰς τοῦτο. Ὁ Ἰουλιανὸς διὰ νόμου ῥητοῦ ὑπεχρέωσε τοὺς χριστιανούς ν' ἀποδώσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἐπροξένησαν διὰ τῆς καταστροφῆς ναῶν ἐθνικῶν, τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων καὶ

μάλιστα ἐπὶ Κωνσταντίου. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τῆς διατάξεως ταύτης δὲν ἠδύνατο εἶμῃ νὰ ἐπαγάγη βιαιοπραγίας, οἷαδ' ἦποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ βασιλέως νὰ ἀποφύγη αὐτάς. Μάρκος ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων ἐβασανίσθη ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως ταύτης, διότι δὲν ἐπέθετο νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ὑπόχρεον εἰς ἀποζημίωσιν, ἕνεκα ναοῦ τινος ἄλλοτε ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεθέντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τέλος ἐσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος εἶχε πολὺ συντελέσει εἰς τὸ νὰ διαφύγη ὁ Ἰουλιανὸς τὸν θάνατον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ἐνεργηθείσης γενικῆς κατὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ σφαγῆς, ὁ Ἰουλιανὸς βεβαίως ἔδειξε θλιβεράν ἀγνωμοσύνην μὴ προλαβὼν τὰ παθήματα τοῦ γέροντος, ἢ τοῦλάχιστον μὴ τιμωρήσας τοὺς ἐνόχους. Οἱ χριστιανοὶ πάλιν δὲν ἦτο δυνατόν ἀναμφιβόλως νὰ μείνωσι θεαταὶ ἀδιάφοροι τῶν τοιούτων ἐπιθέσεων· καὶ ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς ἐπιχειρήσας νὰ ἀνανεώσῃ τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ καταστήματα τῶν ἐθνικῶν τελετῶν καὶ πανηγύρεων, ἐξύβρισε τὰ ἀντ' αὐτῶν ἐν τῷ μεταξύ ἐγερθέντα χριστιανικὰ ἱερά, ὁ ἐν Δάφνῃ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπυρπολήθη διὰ νυκτός, οἱ δὲ χριστιανοὶ δεινῶς διὰ τοῦτο κατεδιώχθησαν. Ὡσαύτως δὲ ἀταξίαι τινὲς ἐν Ἐδέσσει γενόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν, ἔδωκαν εἰς τὸν βασιλέα ἀφορμὴν νὰ δημεύσῃ ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν περιουσίαν, τῆς ἑποίας τὰ μὲν χρήματα διένειμεν εἰς τοὺς στρατιώτας, τὰ δὲ κτήματα κατέστησε δημόσια· ὥστε τὰ πράγματα ἠρεθίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, οὐδὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι φοβερὸς ἐμφύλιος πόλεμος ἤθελεν ἐκρηγῆ καθ' ὅλον τὸ κράτος ἐὰν ἐπέζη ὁ Ἰουλιανός.

Ἄλλ' οὗτος δὲν ἐμονάρχησεν οὐδὲ δύο ἔτη ὅλα. Ἀφοῦ ἐδάμασεν, ὡς προείπομεν, τὰ γερμανικὰ φύλα, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ταπεινώσῃ καὶ τοὺς βαρβάρους οἵτινες ἀπ' ἀνατολῶν ἐπήνεγκον πολλὰς, ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίου, κατὰ τοῦ κράτους πληγὰς, ἐπανέλαβε δραστηρίως τὸν κατὰ Σαπῶρ πόλεμον ἅμα βασιλεύσας. Προέθετο δὲ οὐχὶ νὰ περιορισθῇ εἰς ἄμυναν ἀπλήν, ἀλλὰ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀντιπάλου ἐπικρατείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ συγκροτήσας μὲν στρατὸν ἐξήκοντα πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, κατασκευάσας δὲ πολυάριθμον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου στόλον, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Μεσοποταμίαν, ἐκυρίευσεν τὰς πόλεις αὐτῆς ὅσαι ἠθέλησαν ν' ἀντισταθῶσι, διέβη τὸν Τίγριν ποταμὸν, καὶ τοὶ τῶν Περσῶν ἀγωνισθέντων νὰ διακωλύσωσι

τὴν διαπεραίωσιν ταύτην, καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Κτησιφῶντα. Ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν ὄχυράν καὶ μεγάλην ταύτην βασιλεύουσαν, ἐτράπη, ἀνὰ μέσον τῶν πλουσίων τῆς Περσίας ἐπαρχιῶν, πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Σαπῶρ. Ἐνταῦθα ὁμως, ἀποπλανηθεὶς τῆς ὁδοῦ καὶ περιπεσὼν εἰς ἐρημίας ἀδιαβάτους, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Τότε ἐπεφάνη ὁ μέγας τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν στρατὸς, πιέζων καὶ ἀπειλῶν αὐτὸν ἀδιακόπως. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ἀπέβαλεν οὔτε τὴν ἀνδρείαν οὔτε τὴν καρτερίαν αὐτοῦ, καὶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ θέαμα τὸ ὁποῖον ἐδόθη ποτὲ εἰς τὸν κόσμον, ἐν ταῖς αὐταῖς περίπου χώραις, ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων τοῦ Ξενοφῶντος μυρίων, ὅτε ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων συμπλοκῶν, μαθὼν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ὅτι ἡ ὀπισθοφυλακὴ αὐτοῦ προσεβλήθη, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἄνευ θώρακος καὶ ἔπεσε λαβὼν πληγὴν καιρίαν ἐξ ἧς ἀπέθανε τὴν νύκτα τῆς 25 ἰουνίου τοῦ 363, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 32. Λέγεται ὅτι πνέων τὰ λοιπῆα, ἔλαβε διὰ τῆς χειρὸς τὸ αἷμα τῆς πληγῆς αὐτοῦ καὶ ἔρρανεν εἰς τὸν ἀέρα, ἀνακράξας «νενίκηκας Χριστέ· κορέσθητι Ναζωραῖε.» Μετακομισθεὶς δὲ βραδύτερον εἰς Ταρσὸν ἐτάφη, ἐν τινι προαστείῳ τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ προσεγράφη τοῦτο τὸ ἐπίγραμμα:

Ἰουλιανὸς μετὰ Τίγγριν ἀγγέρον ἐνθάδε κείται.

ἀμφοτέρων βασιλεὺς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής.

Ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος ἐπωνόμασεν αὐτὸν μέγαν· οἱ ἰουλιανοὶ χρονολογῆται ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινότερας τῶν ὕβρεων τὴν δὲ ἡμετέραν γνώμην γινώσκει ὁ ἀναγνώστης. Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχεν ὁμολογούμενως ἀρετὰς πολλὰς, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα καὶ τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη. Ἐὰν ἐγεννᾶτο ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἤθελε διατελεῖ ἐντὸς οἰκείας ἀτμοσφαιρας, αἱ ἀρεταὶ ἐκεῖναι, ἀποφέρουσαι καρποὺς ἀγαθοὺς, ἤθελον ἀναδείξει τὸν ἄνδρα ἐνάμιλλον τοῦ Ξενοφῶντος ἢ τοῦ Ἀγησιλάου. Ἐπειδὴ ἐγεννήθη εἰς χρόνους ἀλλοτρίους τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦντος πνεύματος, αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ ἀπέβησαν ἄγονοι καὶ ἠδύναντο νὰ καταντήσωσιν ὀλέθριαι ἐὰν ἐπέζη. Παροπλήσιόν τι συμβαίνει εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ὑπάρχουσι μετεωρολογικὰ φαινόμενα οἷα ἡ χάλαζα, ὁ κεραυνὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, αἰετοτε ἀπαίσια, ὅπως οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἰουλιανὸς μοχθηρὸς ἄνθρωπος, ὅπως παρε-

σταθῆ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, βεβαίως δὲν ἦτο. Ἀλλὰ ὑπάρχουσι καὶ γεγονότα φυσικὰ, οἷον ὁ τοῦ ἡλίου καύσιον καὶ τὰ παρόμοια, τὰ ὁποῖα ἐγκαίριως μὲν ἐπερχόμενα εἶναι εὐεργετικώτατα, παρ' ὧραν δὲ συμβαίνοντα δύνανται νὰ γίνωσι δεινῶν συμφορῶν πρόξενα. Εἰς τὸν Ἰουλιανὸν συνέβη τὸ τελευταῖον τοῦτο πάθημα· ὅθεν δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῆ, ὅπως ἤξιώσαν οἱ ἐθνικοὶ, μέγας, διότι μέγας δὲν εἶναι ποτὲ ὁ μὴ εὐεργετήσας τὴν ἀνθρωπότητα ἢ τοῦλάχιστον τὸ ἔθνος αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς βεβαίως δὲν εὐηργέτησε τὸν κόσμον. Καθὼς ὅμως οὐδεὶς ἐξ ἑφρων ἀνθρώπος θέλει ἀρνηθῆ ὅτι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα γεγονότα, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, εἶναι ἀγαθοποιᾶ, οὕτω πᾶς ἀληθῆς τῆς ἱστορίας γνώστης δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἠθέλην ἀποβῆ ἡγεμὼν ἄριστος ἐὰν ἦ ἐγεννᾶτο εἰς χρόνους οἰκειότερους, ἢ προσφορώτερον πρὸς τὰς περὶ αὐτὸν περιστάσεις ἐπολιτεύετο.

Ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέχρι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐπὶ τῶν πριῶν ἐν τῷ μεταξὺ βασιλέων, Ἰοβιανοῦ, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἦσαν πρότερον κατάστασιν· ἀνεξίθρησκεία τις ἐπεκράτησεν ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν, ὁ δὲ ἀρειανισμὸς, ἐπὶ μικρὸν ταπεινωθεὶς, ἀνέκυψεν αὖθις καὶ κατίσχυσε τῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Ἰοβιανὸς, ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποθάνει ὁ προκατόχος αὐτοῦ, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ εἰρηνεύσῃ διὰ πάσης θυσίας πρὸς τοὺς Πέρσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνωμολόγησε τριακονταετείς συνθήκας, δι' ὧν παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς πάντα ὅσα παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν κατεῖχον οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ αὐτὴν τὴν Νισιβιν ἧτις πολλάκις τοσοῦτον ἡρωϊκῶς ἀντέστη εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους. Μετὰ δὲ ταῦτα κατήργησε τὰ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς λατρείας διατάγματα τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀνεκήρυξεν αὖθις θρησκείαν ἐπικρατοῦσαν τὸ χριστιανικὸν δόγμα καὶ ἐφάνη ἀποκλίνων μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐβουσίλευσεν εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, ἀποθανὼν αἰφνιδίως, κατὰ φεβρουάριον τοῦ 364, πρὶν εἰσέτι φθάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι ὀριστικὸν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ζητήματος. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἐν τούτοις ἐπέτρεψε διὰ νόμου ῥητοῦ τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἱερῶν· μόνον τὰς ἀνόμους μαγανείας καὶ γοητείας ἀπηγόρευσεν. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς, ὁ μετὰ Ἰοβιανὸν προχειρισθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τε τῶν τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν Οὐά-

λεντα τὴν κυβέρνησιν τῆς ἀνατολῆς, ἀναλαβὼν αὐτὸς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλατίας. Ἐκ τῶν δύο τούτων βασιλέων, ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἔδειξεν ἀξιοσημεῖωτον πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξιθρησκείαν· διότι ἐκώλυσε μὲν διὰ νόμου τὰς νεκτερινὰς θυσίας, καὶ τοῦτο τῇ συναινέσει τῶν νοσημονεστέρων ἐθνικῶν, οἵτινες ὡμολόγουν ὅτι πολλὰ ὡς ἐκ τῶν θυσιῶν τούτων ἄτοπα συνέβαινον, ἀλλ' ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας Πραιτεξτάτου ἐπέτρεψε κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας, ἀργοῦντος τοῦ νόμου, νὰ πράττωσι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια. Περιέργος καὶ ὁ λόγος δι' οὗ ὑπεστήριξε τὴν αἴτησιν ὁ τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος «τοῦτον, εἶπε, τὸν νόμον ἀβίωτον τοῖς Ἕλλησι καταστήσειν τὸν βίον, εἰ μέλλοιεν κωλύεσθαι τὰ συνέχοντα τὸ ἀνθρώπειον γένος ἀγιώτατα μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν.» Τοσοῦτον ἐρριζωμένον ἦτο εἰσέτι τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Πρὸς δὲ τὰς μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ ἀρειανῶν ἐριδας, ὁ Οὐαλεντινιανὸς διετέλεσεν ἀδιάφορος· καὶ ἐπειδὴ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις οἱ ἀρειανοὶ ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν, ἴσχυσεν ὡς ἐκ τῆς ἀδιαφορίας ἐκείνης ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἡ ὀρθοδοξία. Παιτάπασιν ἀλλοίως ἐπολιτεύθη ὁ Οὐάλης ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὁ Οὐάλης ἠσπάσθη ἀμέσως τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν καὶ ἀναφανδὸν ἐπροστάτευσε αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ἐπίσημον ὅμως διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπεχείρησε. Πολλὰ βεβαίως οὗτοι ἔπαθον πολλαχοῦ διὰ τὴν ἰσχυρὴν ἣν ἔλαβον οἱ πολέμιοι αὐτῶν, ἀλλὰ ῥητὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα καταδιώκοντα τοὺς πρεσβεύοντας τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, δὲν ἐξεδόθησαν, ὡς φαίνεται. Ὅσα βραδύτερον περὶ τούτου κατὰ Οὐάλεντος ἐγράφησαν, λογιζόνται ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων ἱστορικῶν ὡς ὑπερβολαί. Μία δὲ τῶν ἀποδείξεων τῆς μετρίας τοῦ Οὐάλεντος καταφορᾶς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπέτρεψε εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον νὰ ἀποθάνῃ τελευταῖον ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου.

Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης τὴν τελευταίαν ἐπὶ Κωνσταντίου προγραφὴν τοῦ περιωνύμου τούτου ἀρχιερέως (σελ. 562 καὶ ἐπ.). Ὁ Ἰουλιανὸς, ἐν τῇ ἀνεξιθρησκείᾳ αὐτοῦ, εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀνακαλέσει ἀπαντας τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν ἐξορισθέντας. Ὅθεν ἐπανῆλθε τότε καὶ ὁ Ἀθανάσιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἡ δὲ ἀνὰ μέσον τῆς Αἰγύπτου κἀθοδος αὐτοῦ ἀπέβη ὄντως θριαμβευτικὴ. Πλήθος ἀν-

θρώπων ἀναρίθμητον ἐξώρμησαν ἐκτὸς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκάλυψαν τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου, κλάδους κρατοῦντες ἐν χερσὶ καὶ ἱμάτια πολυαριθμῆ καὶ ποικίλα στρωννύοντες, καὶ βοῶντες, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἄμετρον αὐτῶν ἐκφράζοντες χαρὰν· τὸν ποταμὸν διέσχίζον πολυάριθμα ἀκάτια· τὸ πέλαγος ἐξήστραπτεν ἀπὸ τῶν φώτων τὰ ὅποια ἐλαμπον ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ Μουσείου πύργων· τοιαῦται καὶ ἄλλαι τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἐπανερχόμενον εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, διότι ὁ λαὸς ἀπεθαύμαζεν αὐτὸν ὡς ἄνδρα λαμπρὸν καὶ διαβόητον, ἐν βίῳ καὶ λόγῳ περίβλεπτον, τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἀληθῆ στυλὸν καὶ θεμέλιον, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὡς πατέρα τῆς ὀρθοδόξιας. Ἀλλὰ τὸ κλέος τοῦτο τὸ ὅποιον ἐτάραξε τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, ἐφάνη νῦν ἐπικίνδυνον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἰουλιανόν, ὅστις διέταξε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀπαχθῆ καὶ αὐθις εἰς ἔξοριαν ὁ Ἀθανάσιος. Τὰ περὶ τούτου παραγγέλματα τοῦ Παρθάτου ἀποπνέουσι μίσους, καὶ ταραχῆς, καὶ ἀγανακτήσεως ἧτις ἀπόβαίνει ἐνίοτε ἀγεννῆς καὶ γελοία, ὡς ὅτε λ, γ. ὁ Ἰουλιανὸς, καθάπτόμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σώματος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου, λέγει περὶ αὐτοῦ· «μηδὲ ἀνὴρ, ἀλλ' ἀνθρωπίσκος.» Ἄλλοτε ὅμως, ἐμβριθέστερος γενόμενος, ἐκτοξεύει κατὰ τοῦ ἀνθρωπίσκου ἐκείνου, ὅστις ἤγε καὶ ἔφερε τὸν κόσμον, βέλῃ γενναιώτερα καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἐπανειλημμένως θεοῖς ἐχθρόν. Ἐπὶ μᾶλλον δὲ παροξυνόμενος, «ὁ μιαρὸς, ἀνακράζει, ὃς ἐτόλμησεν ἐλληνίδας ὑπ' ἐμοῦ γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι.» καὶ ἐπιφέρει νὰ διωχθῆ οὗτος ἐξ Ἀλεξανδρείας οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τῆς Αἰγύπτου τόπων. Ἐφυγε λοιπὸν πάλιν ὁ ἐπίσκοπος, ἀφοῦ παρεμύθησε τοὺς περὶ αὐτὸν δακρύοντας παμπληθεῖς χριστιανούς «θαρρεῖτε, εἰπὼν πρὸς αὐτούς, νεφύθριον γάρ ἐστι καὶ θᾶπτον παρελεύσεται.» Ἀλλὰ σχεδὸν ἀμέσως ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξανδρείαν, ὅπου διετέλεσεν ἐν ἀσφαλείᾳ κεκρυμμένος διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐλάβειαν καὶ ἀγάπην τῶν κατοίκων. Οὐδὲ διήρκεσεν ἡ δοκιμασία αὕτη ἐπὶ πολὺ. Ἀποθανόντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ Ἰοβιανὸς ἐσεβάσθη τὸν Ἀθανάσιον ἀναλαβόντα τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐξωρίσθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος· ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος νὰ εἰσακούσῃ τὰς δεήσεις τοῦ λαοῦ ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμενάρχην αὐτοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι κατεβλήθη, μὲν ἡ εἰδωλολατρεία, ἐθριάμβευσε δὲ ὁ χριστιανισμὸς, ἐνῶ ὁ Ἀθανάσιος τὸ ζῶν τοῦ νέου δόγματος σύμβολον, διατελεῖ εἰσέτι διω-

κόμηνος ὅθεν ἐπανῆλθε δ.α. τελευταίαν φοράν ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ θρόνον καὶ ἀπέθανεν ἤδη ἐν εἰρήνῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ, τῆ 2 μιλίου τοῦ 373, μετὰ τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἐτῶν πολυτάραχόν ἀρχιερατείαν.

Τὸν πανηγυρικὸν αὐτοῦ συνέταξαν δύο περιώνυμοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος, ἄξιος θεῆταίως τοιαύτης ὑποθέσεως, δὲν ἐφθασε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις προσημιχζόμενος οὕτω « Ἀθανάσιον ἐπαινῶν ἀρετὴν ἐπαινέσομαι, » μετὰ πλείστης ὕψους καλλι πείρας ἀποθαυμάζει τὴν τε διδασκαλίαν τοῦ ἀνδρός, καὶ τὴν εὐστάθειαν, καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλον, διὰ τοιαύτης τινὸς κομψοτάτης παραβολῆς συνοψίζων τὴν ὅλην τοῦ ἀρχιερέως εἰκόνα. « Ἐν κεφαλῇ δὲ εἰπεῖν, δύο λίθων μιμεῖται φύσεις ἐπαινουμένων· γίνεται γὰρ τοῖς μὲν παίουσιν ἀδάμας, τοῖς δὲ στασιάζουσι μαγνητὶς, ἀρρήτω βίᾳ τὸν σίδηρον ἔλκουσα, καὶ τὸ στερεότατον ἐν ὕλαις οἰκειομένη. » Ἐν γένει ὅμως ὁ θεολόγος Γρηγόριος, διὰ τὴν σφόδρα κεκαλλωπισμένην αὐτοῦ φύσιν καὶ τὴν μελαγχολικὴν ὁπωσοῦν διάθεσιν, δὲν ἦτο ἴσως ἐπιτήδειος νὰ παραστήσῃ ἅπαν τὸ μέγεθος τῆς χύστηρχς ἀφελείας καὶ τῆς ἀείποτε ἐνεργοῦ πίστεως τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε τὸν ἱεράρχην τοῦτον οὐχὶ ὡς μάρτυρά τινά ἕξ ἐκείνων οἵτινες πρῶτοι διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἠσφάλισαν τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς κράτους ἰδρυτὴν διότι αὐτὸς κατεσκεύασε τὴν ἀκράδαντον τῆς πίστεως ἡμῶν κρηπίδα καὶ αὐτὸς ἐπὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα διετέλεσεν ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀδιάφθορος αὐτῆς παραστάτης, οὐδέποτε ἦ φοβηθεὶς τὸν κίνδυνον ἦ ἀπαυδήσας ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἦ ἐκ τοῦ θριάμβου ἐπαρθείς. Τῶνόντι εἰς τὰς πολυαρίθμους συγγραφαὶ ὅσας ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας συνέταξεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοσοῦτον μακρᾶς πάλτης, ἡ ἠθικὴ διδασκαλία ὀλίγον ἐπέχει τόπον. Ἄν καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ διατυπώσῃ ἠθικὰ τινὰ παραγγέλματα δι' ὅλης τῆς θαυμαστῆς χριστιανικῆς ἀκριθείας ἣν δὲν ἔπαισε τερῶν καθ' ἅπαντα τὸν βίον. Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξεν, οὐχὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ θρησκείας ἡγεμῶν πρὸς δὲ τὸ ἄρχειν τε καὶ ἀμύνησθαι, τὸ ἀφηρημένον καὶ ὑπερφυῆς δόγμα εἶναι ἀείποτε συντελεστικώτερον τῆς ἀπλῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Ὅ,τι μάλιστα παροξύνει τὰ πνεύματα εἶναι τὸ δυσκατάληπτον, τὸ μετάρσιον, τὸ ἀπρόσιτον· τὰ ἔθνη ἄγον-

ται καὶ φέρονται κυρίως διὰ μυστηριωδῶν καὶ ἱερῶν λέξεων. ἡ δὲ ἠθικὴ, καὶ αὐτὴ ἢ καθαρωτέρα ἠθικὴ, δὲν ἀρκεῖ πάντοτε εἰς τὴν χρείαν ἣν αἰσθάνεται ἢ διαπυροῦ μεγαλοφυΐα τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς πεποιοθήσεις αὐτῆς καὶ νὰ ἀραρπάξῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἀτρόμητος, ὁ μεγαλόψυχος Ἀθανάσιος ἐπλήρωσε λοιπὸν πολλὰκις τὰς συγγραφαὶς αὐτοῦ δι' ἀκωνθῶν θεολογικῶν συζητήσεων. Ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὴν ζωηρὰν τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ διήγησιν, τὰς ὁποίας ἀπὸ καρδίας περιέγραψεν ὅπως εἶχεν αἰσθανθῆ αὐτὰς, ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὴν ἐμπαθῆ φωνὴν τῆς ἀκάμπτου αὐτοῦ θελήσεως, μὴ ζητήσωμεν παρ' αὐτῷ εὐγλωττίαν ἕλλην εἰμὴ μόνον αὐστηρὰν λόγου ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων. Ἡ θετικὴ καὶ ὑπερφίαλος αὐτοῦ φύσις ὑπῆρξε παραδόξως πρόσφορος εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην τῆς θρησκείας, εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀκμῆς καθ' ἣν πανίσχυρος μὲν, ἀλλὰ διηρημένη ἢ ἐκκλησια εἶχε χρείαν νὰ δώσῃ οὕτως εἰπεῖν εἰς ἑαυτὴν περὶ ἑαυτῆς λόγον, ἀναπτύσσουσα καὶ κυρούσα τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα εἶχον μὲν κατατροπώσει τὴν πολυθειάν, ἀλλὰ προσεβάλλοντο εἰς ἐτι πανταχόθεν, ἔσωθεν τε καὶ ἔξωθεν ἔσωθεν μὲν ὑπὸ τῶν αἱρέσεων, ἔξωθεν δὲ ὑπὸ τῶν πολιαριθμῶν ἐτι ὀπαδῶν τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀκούων τὸν Ἀθανάσιον, νομίζεις ὅτι ὀμιλεῖ νομοθέτης μᾶλλον ἢ ἀπόστολος· μετὰ τοσοῦτον ἀπηκριθωμένης λεπτότητος ἀναλύει καὶ διαστέλλει τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως, δι' ὧν φωταγωγεῖ τὰς ψυχὰς. Ὁ Ἀθανάσιος εὔρε τὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν μυστηρίων διαλεκτικὴν τέχνην· καὶ εὔρεν αὐτὴν, διότι ἡ τέχνη, ἡ κυριολεξία ἐκείνη ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἔρχεται ἡ πλάνη, ἡ ἀμετάθετος ἐκείνη ἐμβρίθεια τῶν θεολογικῶν ὄρων, προσῆκεν οὐ μόνον εἰς τὸ δόγμα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ μυστήριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Θεσπίσας ὅτι «πίστις καθολικὴ αὕτη ἐστίν, ἵνα ἓνα Θεὸν ἐν Τριάδι καὶ Τριάδα ἐν Μονάδι σεβώμεθα, μὴτε συγχέοντες τὰς ὑποστάσεις, μὴτε τὴν οὐσίαν μερίζοντες» ἀποσκυβαλίσας εἰς τοὺς ἀπίστους πάντα ὅστις δὲν ἀπεδέχετο ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν ἀρρήτων τούτων ἀληθειῶν καὶ διανοίξας χάσμα ἀνυπέρβατον μεταξὺ Ἀρείου καὶ ἐκκλησίας, ὠχύρωσε τὴν χριστιανικὴν ἐνότητα διὰ πανοπλίας ἣτις ἐπήρκεσεν αὐτῇ ἐπὶ πεντεκαίδεκα ὅλους αἰῶνας, καὶ διὰ τῆς ἀσφαλείας δι' ἧς περιέβαλε τὴν πίστιν ἐνεφύσησε θάρρος καὶ πειθῶ ἀκαταγώνιστον εἰς ἅπαντας τοὺς κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Ἐστω λοιπὸν ὁ πρῶτος καὶ ὁ

καθηγούμενος ἀπάντων τῶν τῆς πίστεως προμάχων καὶ αὐτῶν τῶν θεσπεσίων ἀνδρῶν ὅσοι διέλαμψαν κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα. Ἐὰν δὲν ὑπῆρξεν ὁ πάντων εὐγλωττότερος, διέπρεψεν ὁμως ἐπὶ προτερήμασι σπανιωτέροις καὶ αὐτῆς τῆς εὐγλωττίας, ἐπὶ μεγαλοψυχίᾳ, ἐπὶ μεγαλοφροσύνῃ, ἐπὶ μεγαλοπραγμοσύνῃ. Ἐπιτηδειότερος ὢν φύσει πρὸς τὸ ἄρχεῖν καὶ πρὸς τὸ πράττειν ἢ πρὸς τὸ λέγειν, διετέλεσεν οὐδὲν ἥττον ὁ διδάσκαλος τῶν Γρηγορίων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Χρυσοστόμων, ὡν ἡ εὐγλωττία ἔμελλε νὰ ὑπερβῇ τὴν ἰδικὴν τοῦ εὐγλωττίαν· διότι αὐτὸς ἐνέπνευσε τὴν περὶ τοῦτο δεινότητα αὐτῶν, ὀρίσας καὶ σαφηνίσας τὴν πίστιν ἀφ' ἧς οὗτοι ἤντησαν τὴν κυριωτέραν αὐτῶν δύναμιν. Τοιαύτην περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσιν ἐκφέρει ὁ γάλλος Οὐίλλεμαῖνος, ἐν τῇ καλλίστῃ αὐτοῦ συγγραφῇ περὶ τῆς χριστιανικῆς εὐγλωττίας ἐν τῷ δ' αἰῶνι, ἐξ ἧς ὠφελήθημεν οὐκ ὀλίγον ὁσάκις ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν μεγάλων τῆς περιόδου ἐκείνης πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε νὰ ἀποκλίνη πρὸς τὴν δύσιν αὐτοῦ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας ἥλιος, ὁ περιβλέπτος Ἀθανάσιος, ἐπέτειλαν εἰς τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς δύο νέοι ἀστέρες, ὁ θεῖος Βασίλειος καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἔλαβον ἀλλοίαν ὁλως τῆς τοῦ Ἀθανασίου ἀνατροφὴν καὶ ἀλλοίως ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἔθνους ἐπενήργησαν. Ὁ Ἀθανάσιος «ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφῆσας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρωσ ἔχειν, μηδὲ ἀγνοεῖν ὡν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν, εὐθύς ἐκ παίδων ἐτρέφη ἐν τοῖς θείοις ἡθεσι καὶ παιδεύμασιν» ὁ δὲ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἀρνούμενοι πᾶσαν τὴν ἐλληνικὴν σοφίαν καὶ τέχνην ὑπὸ τοὺς μᾶλλον περιβλέπτους τῶν τότε σοφιστῶν, Λιβάνιον, καὶ Θεσπέσιον, καὶ Ἰμέριον, καὶ Προαιρέσιον. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀθανάσιος περιφροναῖ σχεδὸν τὴν ἐλληνικὴν φιλολογίαν, σπανίως παρατίθησι τὸν Ὀμηρον καὶ οὐδὲ ἔχει εὐεπείας τινὰ ἀξίωσιν· δὲν ζητεῖ νὰ θέλξη διὰ τῆς φαντασίας καὶ ἀποφεύγει νὰ κινήσῃ τὰ πάθη· ἐνὶ λόγῳ τὸ ὕφος αὐτοῦ, καθόσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν περὶ τούτου, εἶναι μὲν καθαρὸν καὶ ἄπλαστον, ἀλλ' ἔχει ἐμβρίθειαν μᾶλλον ἢ λαμπρότητα· νομίζεις ὅτι δὲν θέλει ν' ἀναδειχθῇ ῥήτωρ καὶ ὅτι προτιμᾷ νὰ ἦναι ὁ ἀπαθὴς τῆς ἀληθείας θεματοφύλαξ. Ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ μετεωρίζονται ὑπὲρ τοὺς ἄμβωνας καὶ ὑπὲρ τὰ βήματα τοῦ κόσμου τού-

του. Ὁ δὲ Βασίλειος ἀπεναντίας, καὶ ὁ Γρηγόριος, καὶ βραδύτερον ὁ Χρυσόστομος, ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομὴν ὄλων τῶν ἐμπνεύσεων καὶ ὄλων τῶν τεχνασμάτων τοῦ ῥητορικοῦ ἐπιτηδεύματος. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὑπέκρουσε εἰς τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν, ἐκδήλοῖ ἅπαντα τὰ καινοφανῆ τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, διατηροῦσα τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Πλάτωνος. ἢ τοῦλάχιστον τῶν πρώτων αὐτῶν μιμητῶν. Τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς κάλλος σώζεται σχεδὸν ἀκέραιον παρ' αὐτοῖς, ὑπὸ ἀνατολικῆς τινος χροιάς ἐπιχρυσούμενον, καὶ ὀγκωδέστερον μὲν ἴσως μέχρι τινὸς καὶ ἤττον ἀττικόν, ἀλλὰ πάντοτε ἐναρμόνιον καὶ καθαρὸν. Ἡ πιστὴ αὕτη τῶν ἀρχαίων τοῦ λόγου τύπων ἀπομίμησις, ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον καινοπρεπῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, ἐξηγεῖται διὰ τούτου ὅτι οἱ νέοι τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἀθηνῶν χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσον μελετῶντες τὰ ἀριστουργήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, εἰ καὶ γενόμενα ἤδη ἀσεβῆ, ἐλογίζοντο οὐδὲν ἤττον πάντοτε ὑπ' αὐτῶν ὡς ἔργα τῆς ὑψηλοτάτης ἀνθρωπίνης τέχνης. Ἡ δὲ περὶ τὰς χαριεστάτας ταύτας μελέτας ἀνατραφεῖσα φαντασία αὐτῶν, ἐξώμνυε μὲν βραδύτερον, δὲν ἐλησμόνει ὅμως αὐτάς· ἀλλὰ ἐμφορηθεῖσα αὐτῶν, ὡς μουσικῆς τινος ἐκ παιδῶν διδασχθείσης, ἐτόνιζεν ἐπ' αὐτῆς τοὺς ἐμβριθεῖς τῆς ὠρίμου ἡλικίας λόγους.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη διάπλασις τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλει ἀναμφιβόλως πολὺ εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ· διὸ καὶ εἶδομεν τὸν Ἰουλιανὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ διασπάσῃ τὴν μεταξὺ τοῦ νέου δόγματος καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων συμμαχίαν. Ναὶ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόστολοι τῆς ἐκκλησίας ὑπῆρξαν ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἄνδρες ἀφελεῖς καὶ ἀπαίδευτοι· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὸ νέον θρήσκευμα ἐξηπλώθη μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τῆς κοινωνίας τάξεων καὶ συνεδυσάσθη μετὰ τῶν ποικιλωτέρων τῆς πολιτείας συμφερόντων, οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσλάβωσιν ἐπίκουρον πᾶσαν τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα τῆς ἑλληνικῆς ῥητορείας, ὥστε ἐν τῇ δ' ἑκατονταετηρίδι ἐν ἣ εὐρισκόμεθα, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι ὑπερέβαλον κατὰ τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἅπαντας τοὺς ἐτι σωζομένους ἐθνικοὺς σοφιστὰς καὶ αὐτοὺς τοὺς μέχρι Πλουτάρχου προκατόχους αὐτῶν, ἀποτελέσαντες ἐποχὴν λόγου νέαν, μεγάλην καὶ ἐνδοξὴν διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος εἶναι οἱ πρῶτοι λαμπροὶ τύποι τῆς εὐλαβοῦς καὶ πολυμαθοῦς ταύτης εὐγλωττίας, ἧτις ἀφιέρωσεν ἑαυτὴν εἰς τὴν τακτικὴν δι-

δασκαλίαν τοῦ λαοῦ. Παρ' αὐτοῖς ἡ Ἰηρσκειὰ δὲν ἐνδιατρίβει πλέον περὶ τὰς συζητήσεις εἰς ἃς ἀνηλίσκετο ὁ τοῦ Ἀθανασίου ζῆλος· δὲν εἶναι πλέον τὸ ξίφος τὸ τέμνον καὶ διαιροῦν, ἀλλ' ὁ δεσμός ὁ συναρμύζων καὶ συμφιλῶν τὰς ψυχάς· δὲν ἀσχολεῖται τόσοσ περὶ τὸ δόγμα ὅσον περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν παραμύθειαν τῶν τεθλιμμένων· ὁ δὲ λόγος αὐτῶν, ἐὰν πρόέκειτο νὰ παραβληθῆ, πρὸς τὸν λόγον τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, ἔχει μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν ἀφελῆ καὶ ὄλως ἠθικὴν διδασκαλίαν τῶν διαμαρτυρομένων ἱεροκηρύκων, ἀλλὰ κεκαλλωπισμένην ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκείνης χάριτος καὶ ὑπὸ τοῦ νεαροῦ ἐκείνου ἐνθουσιασμοῦ, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ὁ χριστιανισμός ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας.

Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἦσαν σχεδὸν ὁμήλικοι πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν Ἰουλιανόν, μετὰ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶδομεν, συνεμαθήτευσαν ἐν Ἀθήναις· διότι καὶ οἱ τρεῖς ἐγεννήθησαν μετὰ τοῦ 329 καὶ 331. Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι διετέλεσαν φίλοι στενότατοι· ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε παρ' αὐτοῖς, καθὰ ἔγραφε βραδύτερον ὁ Γρηγόριος, τὰ πάντα ἦσαν κοινά,

«..... καὶ ψυχὴ μία
δυσὶν δέουσα σωμάτων διάστασιν.»

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπεμακρύνθησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ ἐπέμειναν πόρρω ἰστάμενοι ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ διὰ τὸν Ἰηρσκευτικὸν τοῦ ἀνδρὸς παραλογισμόν· ἂν καὶ ὁ ἀδελφός τοῦ Γρηγορίου Καισάριος, χριστιανὸς ὢν, διετέλεσεν ἰατρός φίλτατος τοῦ Παραβάτου, ὅστις ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Οἱ δύο φίλοι οὔτε τὸ παράδειγμα ἐκείνο ἐμιμήθησαν, οὔτε εἰς τὸν πειρασμόν ἐκείνον ἐξετέθησαν. Ὁ Βασίλειος, ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν, ἐδίδαξε τὴν ῥητορικὴν καὶ μετῆλθε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα εἰς Καισάρειαν, ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ἦτις ἦτο μία τῶν ἑκμαίων ἐλληνίδων τῆς Ἀσίας πόλεων τῶν ὁποίων οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ παραδόξως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν αὐταῖς ἐπίδοσιν τοῦ νέου Ἰηρσκειύματος. Καὶ τοὶ δὲ διαπρέψας κατ' ἀμφοτέρα, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς συνήγορος, μετ' οὐ πολὺ ἐγκατέλιπε τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα· διότι τό τε παράδειγμα τοῦ πατρὸς, καὶ τῆς μητρὸς, καὶ τῆς ἀδελφῆς, ἢ τε ἡρμὴ τῆς ἰδίας φύσεως, καὶ ἡ φιλοτιμία ν' ἀφιερῶσθαι εἰς τὴν ὑπὲρ

ρεσίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποθησαυρισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐξωθεν ἐπιστήμην, τὰ πάντα ἔφερον αὐτὸν πρὸς τὴν πίστιν ἣν ἔβλεπεν ἐκ παίδων πρεσβευομένην ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ. Ὄθεν εἰς ἡλικίαν εἰκοσιεπτὰ ἐτῶν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Καισαρείας, ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ὄλων, ὡσεὶ ἀποστολικὴν τινα ἐντολὴν ἐνώπιον ὀλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀπαλλαγεῖς πάσης ἄλλης φροντίδος, καὶ αὐτῆς τῆς περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων, ὧν τὰ πλεῖστα διένειμεν εἰς ἐλέη ὀψιλῆ, ἀπῆλθεν εἰς τὰ κυριώτερα ἱερά, τὰ τε ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τὰ ἐν ἐρήμῳ, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς ἣν ἤθελε νὰ ἀφοσιώσῃ ἑαυτὸν καὶ ἦτις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλέους αὐτῆς καὶ τῆς ἀκμῆς ἐσπαράσσεται ὑπὸ τῆς τοῦ Ἀρείου κίρσεως. Ἐπὶ δύο ἔτη περιῆλθεν Αἴγυπτον, Παλαιστίνην, Συρίαν, Μεσοποταμίαν, ἀκροώμενος τῶν θεολόγων, συζητῶν πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἀποθαυμάζων τοὺς ἐρημίτας καὶ ἐφοδιαζόμενος ἐνθουσιασμόν καὶ πίστιν διὰ τῆς θέας τῶν ἱερῶν τόπων ἐν οἷς τοσαῦτα ἐτελέσθησαν θαύματα. Ἐκεῖ ἐπληρώθη πεπειθήσεως μὲν καὶ ζήλου πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθέντα δόγματα, εὐλαβείας δὲ πρὸς τὸν ἄκαμπτον αὐτῶν πρόμαχον· ἐκεῖ εἶδε τοὺς ἐρημίτας Ἀντώνιον καὶ Παῦλον, κατέκρινε τὴν ὑπερβολὴν καὶ κατάχρησιν τοῦ ἀσκητικοῦ βίου παρ' ἄλλοις τισὶ καὶ ἐμελέτησε τὴν τάξιν τῶν κοινοβιακῶν μᾶλλον μοναστηρίων, ἦτοι τῆς ἐν κοινῷ φιλοπόνου ἀποχωρήσεως, ἣν δικαίῳ τῷ λόγῳ προετίμα τῆς ἀπράγμονος καὶ ἀπολύτου θεωρίας τῶν ἀσκητῶν.

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὰ ἴδια ἔσπευσε νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ὅσα εἶδε καὶ ἐμελέτησεν, ἐκλέξας ἐπὶ τούτῳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Πόντου, ἀναχώρημα, οὐχὶ ὅμως ὡς ἐρημίτης, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἄνθρωπος ἔμπλεως ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἀρεσκόμενος μὲν εἰς τὸν μονήρη βίον, καθιστῶν δὲ αὐτὸν γόνιμον διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐργασίας. Τῷ τότε ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ἧστις διετέλει ἔτι, ὡς φαίνεται, περὶ τὰ ἐγκόσμια διατρίβων, ὁ Βασίλειος περιγράφει τὸ χαριέστατον αὐτοῦ ἐνδιαίτημα ἐντελῶς διάφορον τῆς ἀπαισίου ἐκείνης ἐρημίας ἐν ἣ ἀνηλίσκοντο οἱ τῆς Αἰγύπτου ἀσκηταί. «Μόλις, ἐπιστέλλει πρὸς τὸν Γρηγόριον, μόλις ἀπογνοὺς τῶν ματαίων ἐλπίδων ἄς ἐπὶ σοὶ εἶχόν ποτε, κατὰ βίου ζήτησιν ἐπὶ τὸν Πόντον ἀπῆλθον· ἐνθα δὴ μοι ὁ Θεὸς χωρὶον ὑπέδειξεν, ἀκριβῶς συμβαῖνον τῷ ἐμῷ τρόπῳ, ὥστε οἶον πολλάκις εἰώθαμεν, ἀργοῦντες ἅμα καὶ παίζοντες τῇ διανοίᾳ συμπλάττειν, τοιοῦτόν ἐστι τῆς ἀληθείας καθορᾶν.

ὄρος γὰρ ἐστὶν ὑψηλόν, βαθεία ὕλη κεκαλυμμένην ψυχρῶς ὕδασι καὶ διαφανέσιν εἰς τὸ κατ' ἄρκτον κατάρρυτον· τούτου ταῖς ὑπωρῖαις πεδίον ὑπτιον ὑπεστόρεσται, ταῖς ἐκ τοῦ ὄρους νοτίσι διηνεκῶς πικινόμενον· ὕλη δὲ τούτῳ αὐτομάτως περιφουεῖσα ποικίλων καὶ παντοδαπῶν δένδρων, μικροῦ δὲ ἐντὶ ἔρκους αὐτῷ γίνηται, ὡς μικρὰν εἶναι πρὸς τοῦτο καὶ τὴν Καλυψοῦς νῆσον ἣν δὴ πασῶν πλέον Ὅμηρος εἰς κάλλος θαυμάσας φαίνεται.» Καὶ ἀφοῦ συνέκρινεν οὕτω τὴν ἐρημίαν ἐκείνην πρὸς τὴν ὀμηρικὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς, παραβάλλει ἔπειτα ἐαυτὸν πρὸς τὸν Ἀλκμίωνα, ὅστις ἠσύχασε τελευταῖον φθάσας εἰς τὰς Ἐχινάδας νήσους. Αἱ κομψαὶ αὐταὶ καὶ ποιητικαὶ περιγραφαί, ἀπέχουσι πολὺ τῆς μοναστικῆς αὐστηρότητος. Καὶ εἶναι μὲν ἀναμφίβολον ὅτι ἔκτοτε ὁ μέγας Βασίλειος ἠκολούθησε μετὰ τινῶν φίλων τὴν τάξιν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἧς ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτῆς καὶ ἠτις ἔκτοτε μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν ἐξακολουθεῖ τηρουμένη εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἡ τάξις αὕτη, ἡ συνδυάζουσα μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ τὴν σπουδὴν, οὐσιωδῶς διέφερε τῆς τε ἀνελεήμονος σκληραγωγίας καὶ τῆς ἀπράγμονος ἡρεμίας ἐτέρων τινῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναχῶν. Ἐνταῦθα δὲ εἶδεν ἐπὶ τέλους προσερχόμενον ἐκτὸς ἄλλων φίλων, καὶ τὸν ἀπάντων εὐφύεστατον Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις ὁμοίως, ἀσταθῆς ὢν ὅπως οὖν τὴν διάθεσιν, δὲν ἔμεινε πολὺ παρ' αὐτῷ, διότι, ἂν πολλάκις ἠνωχλεῖτο ὑπὸ τῶν θορύβων τοῦ κόσμου, πολλάκις πάλιν δὲν ἠύχαριστεῖτο οὐδὲ ἐν τῇ ἐρημικῇ σιγῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα συνδράμῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἀγκύρας ἐν τῇ συζητήσει ἣν ἀνέλαθε πρὸς Εὐνόμιον, νέον τινὰ καὶ περιφανῆ ὁπαδὸν τῆς τοῦ Ἀρείου αἰρέσεως. Καὶ ἔπειτα βασιλεύσαντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, βλέπων τὴν χριστιανικὴν πίστιν κινδυνεύουσαν ἀπὸ αὐτοῦ πολὺ πλέον ἢ ἀπὸ τῶν ἀρειανῶν βασιλέων, ἐνόμισε καθῆκον νὰ ἀποδυθῇ γενναίωτερον εἰς τὸν ἀγῶνα· ὅθεν, ἐνῶ πρότερον δὲν ἦτο εἰμῆ ἀπλοῦς ἀναγνώστης, ἔλαβεν ἠδὲ τοὺς κατωτέρους τῆς ἱερωσύνης βαθμοὺς καὶ ἐπὶ τέλους ἐχειροτονήθη ἐν Καισαρείᾳ ἱερεὺς παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου, σχεδὸν συγχρόνως μετὰ τοῦ φίλου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὅστις προεχειρίσθη τότε περίπου ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς, ἐπισκόπου ὄντος Ναζιανζοῦ. Εἶχε δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθάνει ὁ Ἰουλιανός, καὶ οἱ δύο φίλοι, οἱ σύνμα ἀφιερωθέντες εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Ὑψίστου, σύνμα ἠυφράνθησαν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ πολεμίου ἰσχυροῦ· ὁ μὲν Γρηγό-

ριος στηλιτεύσας καὶ λοιδορήσας τὸν ἀποστάτην εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα ὅποιον ὑπῆρξε τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ τῶν φόβων, ὁ δὲ Βασίλειος θριαμβεύσας διὰ δεινότητος λόγου μᾶλλον ἀταράχου, μαρτυρούσης τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ λαμπρὰ χύτη εὐγλωττία, ἡ κινήσασα τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ διδασκάλου, τοῦ ἐθνικοῦ Λιβανίου, ἐξήγειρε καὶ φθόνους πικρούς, ἐτι δὲ τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Εὐσεβίου. Τότε ὁ Βασίλειος κατέφυγε πάλιν εἰς τὸ ἴδιον ἄσυλον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξῆλθε μετ' οὐ πολὺ κατορθώσας νὰ διαλύσῃ τὴν τοῦ ἐπισκόπου δυσπιστίαν. Ἰσχυρὸς δὲ ὢν διὰ τῆς συνέσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διχλεκτικῆς τέχνης, παντοδύναμος ἤδη ἀπέβη μάλιστα διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν. Μεγάλου λιμοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἔπαθον καὶ αἱ περίξ χῶραι ὥστε πᾶσα συνδρομὴ ἀπέβη δύσκολος, ὁ Βασίλειος παρεμύθησε τὸν λαόν, ἐκίνησε τὸν ἔλεον τῶν πλουσίων, κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν τῶν δυστυχῶν καὶ ἐθυσίασεν ἐπὶ τούτῳ πᾶσαν τὴν ὑπολειπομένην αὐτῷ περιουσίαν, μηδεμίαν ποιούμενος διάκρισιν δόγματος, καὶ ἐξίσου παραμυθῶν ἄρειανούς, Ἰουδαίους καὶ εἰδωλολάτρους. Ἐπὶ τῆς δεινῆς ταύτης συμφορᾶς ἐξεφώνησε τὴν γνωστὴν «ἐν Λιμῶ καὶ Ἀύχμῶ» ὁμιλίαν, ἐν ἣ ἐπεσώρευσε ἅπαντας τοὺς θησαυροὺς τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ ἵνα ἐξεγείρῃ τὸ τῆς ἐλεημοσύνης αἶσθημα· καὶ, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ παραγγέλματα καὶ τὰ διδάγματα τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ἀλλ' ἐνθυμούμενος ὅτι ὁμιλεῖ πρὸς λαοὺς ἐλληνίζοντας, ἀνακράζει πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Αἰδέσθωμεν Ἑλλήνων φιλάνθρωπα διηγήματα. Παρὰ τισιν ἐκείνων νόμος φιλάνθρωπος μίαν τράπεζαν καὶ κοινὰ τὰ σιτία, μίαν ἐστίαν σχεδὸν τὸν πολυάνθρωπον δῆμον ἀπεργάζεται.» Τὰ σπαρτιατικὰ συσσίτια, τὰ ὁποῖα αἰνίττεται ἐνταῦθα ὁ Βασίλειος, δὲν ἐσυστήθησαν βεβαίως φιλανθρωπίας χάριν. Ἄλλ' ὁ ῥήτωρ, ἐν κρίσιμοις περιστάσεσιν, ὁμοιάζει ὀλίγον τὸν στρατηγόν, ὅστις δεινῶς πολιορκούμενος, δὲν διαστάζει νὰ μεταβάλῃ εἰς προμαχῶνας, οἰκοδομὰς ἐπὶ σκοπῶ ἄλλῳ ἐξ ἀρχῆς οἰκοδομηθείσας.

Περὶ δὲ τὸ 370, ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου, προεχειρίσθη διάδοχος αὐτοῦ. Καὶ οὕτω προελθὼν εἰς ἓν τῶν ὑπάτων ἀξιωματίων τῆς ἐκκλησίας, δὲν ὑπέστῃ μὲν τὰς ἀκροσφαλεῖς τῆς τύχης τροπὰς δι' ἃς τοσοῦτον δραματικὴ ἀπέβη ἡ τοῦ Ἀθανασίου ἱστορίᾳ, ἀλλὰ προσωκειώθη

τὴν εὐλάβειαν τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων δι' ἀρετῆς ἀναλλοιώτου καὶ δι' ἀξιεράστου τῆ ἀληθείας μεγαλοφυΐας. Ὁ μέγας Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίσκοπος, ὁ πατὴρ τοῦ λαοῦ, ὁ φίλος τῶν δυστυχῶν, ἀδιάσειστος ἐν τῇ πίστει, ἀνεξάντλητος ἐν τῇ ἐλεημοσύνῃ. Αὐτὸς μὲν κατήντησε πένης· καὶ ἐνῶ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησίας δὲν διέπρεπον πλεόν ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀρετῇ, αὐτὸς δὲν εἶχεν εἰμὴ ἓνα μόνον χιτῶνα καὶ δὲν ἔζη εἰμὴ ἀπὸ ἄρτου καὶ λαχάνων εὐτελεῶν· ἀλλ' ἔθαπάνα θησαυροὺς εἰς καλλωπισμὸν τῆς Καισαρείας, οἰκοδομήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις παρ' αὐτῇ πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὰ ὅποια ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὀνομάζει «καινὴν πόλιν, τὸ τῆς εὐσεβείας ταμεῖον, τὸ κοινὸν τῶν ἐχόντων θησαύρισμα, εἰς ὃ τὰ περιττὰ τοῦ πλοῦτου, ἡδὴ δὲ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ταῖς ἐκείνου παραινέσεσιν ἀποτίθεται. . . . ἐν ᾧ νόσος φιλοσοφεῖται, καὶ συμφορὰ μακαρίζεται, καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται.»

Αἱ δὲ φιλάνθρωποι καὶ ἡμεροὶ αὐταὶ ἀρεταὶ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας συνεβιάζοντο παρ' αὐτῷ μετὰ παραδόξου πολλάκις τόλμης καὶ γενναιοφροσύνης. Τῷ 372, ὁ ἀρειανὸς βασιλεὺς Οὐάλης παρήγγειλε τὸν ὑπαρχον Μόδεστον νὰ προσαγάγῃ διὰ πάσης ἀπειλῆς τὸν Βασίλειον εἰς τὴν μετὰ τῶν ἀρειανῶν κοινωνίαν. Ὅθεν ὁ ὑπαρχος καλέσας τὸν ἐπίσκοπον «πῶς, εἶπεν αὐτῷ, τολμᾶς σὺ μόνος ν' ἀνθίστασαι εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα ;» Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ Βασιλείου, τί ἐννοεῖ ταῦτα λέγων, ἀπεκρίθη ὁ Μόδεστος· «σὺ μόνος ἀποποιεῖσαι ν' ἀκολουθήσης τὸ δόγμα τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπερ ἠσπάσθησαν ἡδὴ πάντες οἱ λοιποί.» Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ θεῖος ἀνήρ· «αὐτὸς ὢν κτίσμα Θεοῦ ἢ Θεὸς κατὰ χάριν, οὐδὲν οὐδέποτε θέλω προσκυνῆσαι κτίσμα, οὐδὲ αὐτὸν τὸν ὑπαρχον.» Τότε ἀναπηδήσας οὗτος ὑπ' ὀργῆς, «πῶς, ἀνέκραξε, δὲν φοβεῖσαι τὴν δύναμιν ταύτην ;» «Καὶ διατί, ἀπεκρίθη ὁ Βασίλειος, νὰ τὴν φοβηθῶ ; τί εἰμπορεῖ νὰ μὲ κάμῃ ;» «Ἐν ἓκ τῶν πολλῶν ὅσα κεῖνται εἰς τὴν ἐξουσίαν μου,» ὑπέλαθεν ὁ ὑπαρχος. Καὶ τίνα εἰσὶ ταῦτα ;» ἠρώτησεν ὁ ἐπίσκοπος. «Ἐξορία, βάσανος, θάνατος,» ἀπήντησεν ὁ Μόδεστος. «Ἄλλο τίποτε ἀπέλιξέ με,» παρετήρησεν ὁ Βασίλειος· «διότι ἐξ ὅλων ὅσα εἶπας, δὲν φοβοῦμαι τίποτε. Περὶ δημεύσεως δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἀνησυχῆσῃ ἄνθρωπος μὴ ἔχων εἰμὴ δύο τετριμμένα ἱμάτια καὶ τινὰ βιβλία· ἐξορίαν δὲν δύναμαι νὰ πάθω· διότι, ὅπουδ' ἂν ποτε τῆς γῆς, λογιζομαι ὁδοιπόρος ἄπατρις· βάσανοι δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς σῶμα ἀσθενές, τὸ ὅποιον θέλει ἐκπνεύσει.

ἀμα μίαν μόνον λάβη πληγὴν· ὁ δὲ θάνατος θέλει πληρώσει ἀπάσας τὰς ἐπιθυμίας μου, διότι θέλει μὲ φέρει πρὸς τὸν Θεόν.» Ἐκπλαγεῖς ἐκ τοσαύτης παρρησίας ὁ ὕπαρχος ἀπεφώνησε· «τοιούτους τολμηροὺς λόγους οὐδεὶς οὐδέποτε ἐνώπιον ἐμοῦ, τοῦ Μοδέστου, ἐξέφερεν.» «Ἄλλ' ἴσως,» παρετήρησεν ὁ Βασίλειος, «οὐδέποτε ἐνέτυχες ἐπισκόπῳ. Ἡμεῖς, προσέθηκεν, εἴμεθα καθ' ὅλα προχοὶ καὶ ταπεινοὶ, οὐ μόνον πρὸς τὸν βασιλέα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων. Ἄμα ὅμως πρόκειται περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως, πῦρ καὶ ζήφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες, τρυφή μᾶλλον ἡμῖν εἰσιν ἢ κατάπληξις· ἀκουέτω ταῦτα καὶ βασιλεὺς.» Ὅθεν ὕπαρχος καὶ βασιλεὺς ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλος νὰ ἐνδώσωσι καὶ νὰ ἀφήσωσι τὸν ἱερὸν ἄνδρα ἡσυχον. Τοῦτο δὲ ὅτι ὁ ἀρειανὸς Οὐάλης, καὶ τοι ἐκ διαλειμμάτων ἀπειλήσας τὰ ἔσχατα τὸν Βασίλειον, οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀπειλῆς προέβη, εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀνοχῆς μεθ' ἧς ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἑτεροδόξουνας.

Καὶ ἡ μὲν καρτερία καὶ ἡ γενναιοῦτης ἦν ἔδειξεν ὁ ἱεράρχης Καισαρείας ἐν τῇ πάλλῃ ταύτῃ πρὸς τὸν ἀρειανὸν Οὐάλεντα, εἶναι μία τῶν ἐξαιρέτων ἀρετῶν τοῦ ἀνδρός· ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιάγαστος εἶναι ἡ καταπιστικὴ καὶ δημώδης ἀφέλεια δι' ἧς περιεκάλυπτε τὴν ἐπιστήμην ἣν εἶχεν ἀποθησαυρίσει ἐν Ἀθήναις, ἵνα διδάξῃ τοὺς πολλοὺς τῆς Καισαρείας, ἵνα ὑψώσῃ αὐτοὺς μέχρι Θεοῦ διὰ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας. Ταῦτα ἰδίως προτίθενται αἱ ἐννέα αὐτοῦ Ὀμιλίαι αἱ ἐπιγραφόμεναι «εἰς τὴν ἐξαήμερον.» Ἀπαντῶνται μὲν ἐν αὐταῖς πολλαὶ φυσικαὶ πλάναι ὅσαι ἦσαν κοιναὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀλλὰ αἱ Ὀμιλίαι περιλαμβάνουσιν ἐν ταύτῳ πολλὰς ὀρθὰς εἰδήσεις καὶ ἰδίως περιγραφὰς χαριεστάτας καὶ ἀκριβεῖς. Ὅποια φροντὶς ἵνα καταδείξῃ ἀπανταχοῦ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· ὅποια φαντασία μετάρσιος ἄμα καὶ περιπαθῆς, ἵνα ὑψωθῇ μέχρι τῆς ἀγαθότητος τοῦ πλάστου· ὅποια λεπτότης καὶ εὐαισθησία περὶ τὴν ἐκφρασιν ἵνα καταστήσῃ τὴν ἀγαθότητα ἐκείνην καταληπτὴν καὶ ἀγαπητὴν! Καὶ πῶς, κλίνοντες γόνυ ἐνώπιον τοιούτου ἱεροκρηυκός, νὰ μὴ ἀποθαυμάσωμεν συγχρόνως τὸν ἐλληνικὸν ἐκεῖνον λαόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐξεφωνοῦντο τοιοῦτοι λόγοι, καὶ μεταξὺ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τεχνῖται ἀπλοὶ καὶ ἐργάται ἡμερόβιοι οἵτινες, καθὼς ἔλεγεν αὐτὸς ὁ ρήτωρ, συνεκινούντο ὑπὸ τοιούτων διδασχῶν, ἐπικροτοῦντες καὶ δακρύοντες.

Ἡ τρυφερά καὶ γραφικὴ αὕτη φαντασία ἐπιφάνεται καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους τοῦ μεγάλου Βασιλείου λόγους, εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ, εἰς τὰς ἐλαχίστας τῶν συγγραφῶν. Ἐραστῆς ὢν ἐνθερμος τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς καὶ ποιήσεως, ἤθελε νὰ ἐμφυσῆσῃ τὸν τοιοῦτον πρὸς τὰ ἀμίμητα ἐκεῖνα ἀριστουργήματα ἔρωτα εἰς τοὺς νέους χριστιανούς τοῦ πολυειδῶς ἡδὴ ἀλλοιωθέντος ἐλληνικοῦ κόσμου τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς. Ὅθεν ἔγραψε χάριν αὐτῶν παραίνεσιν ἐπιγραφομένην μὲν «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων,» προτιθεμένην δὲ νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὸν νέον, τὸν χριστιανικὸν ἐλληνισμόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον, τὸν ἐθνικόν. Καὶ πρῶτον διαγράφει ἐν συνόψει, εἰς τρόπον προσιτὸν τῇ διανοίᾳ τῶν νέων ἀκροατῶν πρὸς οὓς ἀπευθύνεται, τὰς ἐπαγγελίας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. «Τοσοῦτόν γέ μιν εἰπὼν, ἱκανῶς ἂν ἴσως ὑμῖν ἐνδειξαίμην, λέγει, ὅτι πᾶσαν ὁμοῦ, τὴν ἀφ' οὗ γεγονάσιν ἄνθρωποι, τῷ λόγῳ τις συλλαβῶν, καὶ εἰς ἓν ἀθροίσας, εὐδαιμονίαν, οὐδὲ πολλοστῶ μέρει τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων εὐρήσει παρισουμένην, ἀλλὰ πλεῖον τοῦ ἐν ἐκείνοις ἐλαχίστου τὰ σύμπαντα τῶν τῆδε καλῶν κατὰ τὴν ἀξίαν ἀφεςθηκότα, ἢ καθ' ὅσον σκιά καὶ ὄναρ τῶν ἀληθῶν ἀπολείπεται. Μᾶλλον δὲ, ἢ οἰκειότερῳ χρῆσομαι παραδείγματι, ὅσω ψυχὴ τοῖς πᾶσι τιμιωτέρα σώματος, τοσοῦτον καὶ τῶν βίων ἐκατέρων ἐστὶ τὸ διάφορον. Εἰς δὲ τοῦτον ἄγουσι μὲν ἱεροὶ λόγοι, δι' ἀποροτήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες.» Μεθ' ὃ ἐπιφέρει, ὅτι, ἕως οὗ ὑπὸ τῆς ἡλικίας διακωλυόμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ βάθος τῆς διανοίας τῶν ἱερῶν τούτων λόγων, ἀν' ἑτέροις, οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὡς περ ἐν σκιάῃς τισὶ καὶ κατόπτροις, τῷ τῆς ψυχῆς ὁμοίωματι τέως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιούμενους μιμούμενοι· οἳ γὰρ, ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἐκ τῆς παιδείας ἀπολαύουσι κέρδους.» Οἱ δὲ ἕτεροι ἐκεῖνοι λόγοι δι' ὧν δέον οἱ χριστιανοὶ νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀρετῶν, ὅσας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν τὸ θρησκευμα, εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοὶ, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δι' εἰκόνας ἀληθεστάτης ἐξηγεῖ πῶς ὁ ἐλληνισμὸς οὗτος δύναται νὰ προδοποιήσῃ τὸ ἔργον τοῦ χριστιανισμοῦ. «Ὡς περ οὖν οἱ δευσοποιοὶ, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισὶν, ὅ,τι ποτ' ἂν ᾖ, τὸ δεξόμενον τὴν βαφὴν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἂν τε ἀλουργόν, ἂν τέ τι ἕτερον ᾖ· τὸν αὐτὸν δὲ καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἐξω δὲ τούτοις

προτελεσθέντες, τήνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων, καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὄραν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις.» Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀλλεπαλλήλων εἰκόνων, ἡ τελευταία αὕτη μάλιστα ἠδύνατο, διὰ τὴν λεπτότητα αὐτῆς, νὰ κοσμήσῃ τὴν ὑψηλοτέραν ποίησιν. Ἄλλ' ὁ ῥήτωρ οὐδὲ εἰς ταύτην ἀρκεῖται· καὶ, προαιρούμενος νὰ παραστήσῃ ἔτι ζωηρότερον τὴν ἀμοιβαίαν τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδείσεως σχέσιν καὶ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, αὐθις συνεπάγεται χαριστάτην εἰκόνα. «Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρῦειν ὠραίῳ, φέρει δὲ τινα κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα, οὕτω δὲ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρὶ γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβληῖσθαι, οἷόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα.»

Ἄφου δὲ ἔθεσεν οὕτω τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἔξω, ἡ θύραθεν, καθὼς ἔλεγον αὐτὴν, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ τελευταῖον σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς, ἐπιφέρει ὅτι δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ἐξίσου τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ῥητόρων γραφέντα. «Ἄλλ' ὅταν μὲν τὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεις ἢ λόγους ἡμῖν διεξιῶσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν, καὶ ὅ,τι μάλιστα πειρᾶσθαι τοιούτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροῦς ἀνδρας ἔλθωσι, τὴν μίμησιν ταύτην δεῖ φεύγειν, ἐπιφρασσομένους τὰ ὕτα, οὐδὲν ἦττον ἢ τὸν Ὀδυσσεά, φασὶν ἐκεῖνοι, τὰ τῶν Σειρήνων μέλι. Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαῦλους τῶν λόγων συνήθεια, ἡδὸς τις ἐστὶν ἐπὶ τὰ πράγματα.» Ἐξακολουθῶν δὲ τὸν συνήθη, αὐτῷ χαριεντα ἐκεῖνον εἰκονικὸν λόγον, ἰδίως περὶ τῶν ῥητόρων ἐπιλέγει· «Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδοειᾶς τοῦ ἀνθους ὀρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα.»

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ, ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἐλληνικῆς διανοίας, θεωρεῖ ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης, βεβαιοὶ ὅτι πᾶσα ἡ τοῦ Ὀμήρου ποίησις ἀρετῆς ἐστὶν ἐπαινος καὶ συνιστᾷ αὐτοῖς Σόλωνα, Θεόγνιν, Πρῶδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα, ἐπιφωνῶν· «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ὧν δὲ καὶ λόγος τις ἐστὶν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρὸν, ἢ μεῖζον, εἰς δύναμιν ἕκαστος, ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἐπαινον διεξῆλθον.» Καὶ οὐδὲ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ ἀρκεῖται, ἀλλὰ καὶ πολ-

λὰς τῶν πράξεων νομίζει ἀξίας μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους, καὶ τοῦ Σωκράτους, καὶ τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τοῦ Κλεινίου, καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὐρίσκει πολλάκις συμφώνους πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραγγέλματα. Πάλιν ὅμως ἐπανέρχεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίμων καὶ τῶν βλαβερῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους ἀριστοτεχνῶν σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς ἣν οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῶν ἐξωθεν παιδευμάτων. «Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσιν, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλαὶ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσθήκαι πεφύκασι.» Τοιοῦτοτρόπως ἐνόει ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱεράρχης τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ Βασίλειος ἔγραψε προδήλως τὴν παραίνεσιν ταύτην ἐνθυμούμενος τὴν πονηρίαν μεθ' ἧς ὁ Ἰουλιανὸς ἐπεχείρησε ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ ὄπλον καὶ τὸ κόσμημα τῶν γραμμάτων καὶ καθ' ἧς τοσοῦτον ἀκάθετος εἶχεν ἤδη ἐξεγερθῆ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν φύσει ἐμβριθέστερος τοῦ φίλου αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἠγάπα περιπαθῶς τὴν καλλιπέειαν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ διετέλει ἀπρόσιτος εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου, ἀλλ' ἡ φαντασία ἦτο λαμπρὰ ἢ πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐλάβεια αὐτοῦ δὲν ἴσχυε νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τῶν θεληγῆτρων τῆς εὐγλωττίας, καὶ αὐτὸς, ὁ τῆς Καππαδοκίας ἀρχιερεὺς, δὲν ἐδίσταζε νὰ πέμπῃ πολυαριθμούς μαθητὰς εἰς τὸν ἐθνικὸν σοφιστὴν Λιβάνιον, παρακαλῶν μὲν νὰ κοσμήσῃ αὐτοὺς διὰ τῆς περὶ τὸν λόγον κομψότητος, πεπειθῶς δὲ ὅτι βραδύτερον θέλει αὐτὸς μεταδώσει αὐτοῖς τὴν τῶν πεποιθήσεων δύναμιν. Καὶ τοιοσοῦτον ἔχων βαθεῖαν πίστιν, ἠγνόει ἴσως ὅτι ἡ ἄπλαστος συγκίνησις δὲν ἔχει ἐπὶ τέλους χρεῖαν πολλῆς περὶ τὸ λέγειν ἐπιστήμης ἵνα ἀρπάσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν. Κατ' εὐτυχίαν ἐνῶ ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ ἦτο ὀπωροῦν ἐπιτετηδευμένη, αὐτὸς ἔγραφε πολὺ ἀφελέστερον. Μυθεῖς διὰ τῆς ἱερωσύνης εἰς τὴν μελέτην τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων τῆς ψυχῆς, ἐν οἷς ὁ δαιμόνιος τοῦ Ἀριστοτέλους νοῦς ἐζήτει τὰς ἀρχὰς τῆς εὐγλωττίας, ὁ Βασίλειος ἀνεύρισκεν ἐν αὐτοῖς, ἵνα εἰκονίσῃ καὶ συγκινήσῃ τὸν ἄνθρωπον, τέχνην τελειοτέραν τῆς τέχνης τῶν σοφιστῶν οὗς ἀπεθαύμαζε.

Πολλὰ τῶν ὀμιλιῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ πραγματεῖαι ἠθικαὶ κατὰ τῆς φιλαργυρίας, τοῦ φθόγου, τῆς ἀσωτείας, ἀλλ' ἡ εὐαγγελικὴ

τοῦ ῥήτορος χάρις περιβάλλει τὰ τετριμμένα ταῦτα θέματα διὰ καινοπρεποῦς τινος χαρακτηῖρος. Ὁ μέγας Βασίλειος εἶναι πρὸ πάντων ὁ ἱεροκλήρῳξ τῆς ἐλεημοσύνης, ὑπὲρ πάντα ἄλλον νοήσας τὸν ἐξαιρετον ἐκεῖνον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου χαρακτηῖρα, τὸν συνεπαγόμενον τὴν κοινωνικὴν ἰσότητά διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Εἰς τοῦτο δὲ μάλιστα θαυμασίως ἠὺδοκίμησεν, εἰς τὸ νὰ μαλαξῆ τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ νὰ καταπέισῃ αὐτοὺς νὰ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ δὲν εὐδοκίμει ὀλιγώτερον περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς βραχύτητος τοῦ βίου, τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τῆς μετανοίας ἣν συνεπάγονται αἱ ἀθώτεροι τοῦ κόσμου τούτου εὐχαριστήσεις, κατορθώσας καὶ μετὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ν' ἀναδειχθῆ εὐγλωττος ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τούτου θέματος τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Πηγὴ δὲ τῆς περὶ ταῦτα εὐγλωττίας αὐτοῦ εἶναι ἡ παλαιὰ διαθήκη, τῆς ὁποίας ἀσμένως δανείζεται τὴν ποίησιν, ποίησιν ζωγραφικωτέραν καὶ τολμηροτέραν τῆς ἐλληνικῆς· ἀλλ' εἰς τὰς ζωνὰς τῆς ἐβραϊκῆς μούσης εἰκόνας, ἀναμιγνύει τὸ τρυφερόν ἐκεῖνο πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αἰσθημα καὶ τὴν ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ ἐκείνῃν μαλακότητα ἣτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς καινῆς διαθήκης κάλλος. Στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, προτείνει χεῖρα ἐπίκουρον εἰς πᾶσαν δυστυχίαν, διότι θέλει νὰ παραμυθῆσῃ ἅμα καὶ νὰ διδάξῃ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀκατανόητος ἰσχὺς ἣν οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶχον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Ἀσθενῆς τὸ σῶμα καὶ κατατηκόμενος ὑπὸ τῆς ὀδύνης, δὲν ἔπαυσέ ποτε κηρύττων ἀδιακόπως καὶ περιοδεύων· τοσοῦτον διακαῆς ἦτο ὁ ζῆλος τοῦ ἀνδρός. "Ὅτε δ' ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τῇ πρώτῃ ἰανουαρίου 379, καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν πανηγυρίζει ἔκτοτε κατ' ἔτος τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ μνήμην, ὁ λαὸς τῆς ἐπαρχίας ὀλοκλήρου συνέδραμεν εἰς τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Εἰδωλολάτραι καὶ ἰουδαῖοι συνέκλαυσαν τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ τῶν χριστιανῶν, διότι διετέλεσεν εὐεργέτης ἀπάντων. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πλήθους συρροή, ὥστε οὐκ ὀλίγοι ἀπέθανον ἐκ τοῦ ὠθισμοῦ καὶ τῆς συγκλονήσεως· καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐμακαρίζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιζώντων, ὡς ἀξιωθέντες νὰ συναποθάνωσι μετὰ τοσοῦτον ἱεροῦ ἀνδρός, καὶ ὠνομάζοντο, ἕνεκα τῶν σωζομένων ἐτι ζωνῶν τῆς εἰδωλολατρείας ἀναμνήσεων, «θύματα ἐπιτάφια.» Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀθανάτου ἐπισκόπου Καισαρείας εἰκὼν, οἷα συνάγεται ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν ἔργων. Ὅπόσον ἡ εἰκὼν αὕτη διαφέρει τῆς γελοιογραφίας δι' ἧς ἡ παρ' ἡμῖν δη-

μῶδης παράδοσις κατήντησε νὰ παραστήσῃ «τὸν μέγαν τῆς ἀληθείας διδάσκαλον,» «τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας,» «τὸν ἔνθεον τῆς οἰκουμένης φωστῆρα,» ἐν τοῖς ὀχλικαῖς ἐκείναις ἄσμασι τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε δὲν παύουσι περιαδόμενα τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου εἰς τὰ χωρία, εἰς τὰς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις ἡμῶν! Τοιοῦτος ὅμως εἶναι ὁ λαός· δὲν εἰμπορεῖ νὰ θαυμάσῃ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας εἰμὴ καταβιβάζων οὕτως εἰπεῖν αὐτοὺς μέχρι τῆς ἰδίας περιωπῆς καὶ ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὰ μὴ ψέζωμεν καὶ μὴ καταφρονήσωμεν πάλιν τὸν λαὸν τοῦτον ἀπολύτως. Τούλάχιστον ὁ ὄχλος αὐτὸς ἐνθυμεῖται, κατ' ἴδιον μὲν τινα τρόπον, ἐνθυμεῖται ὅμως πάντοτε, καὶ ἀποθαυμάζει, καὶ προσκυνεῖ τὸν ἐξαισίον ἐκείνον ἱεράρχην ὅστις εἶναι ἐν τῶν καυχῆμάτων τῆς πατρῴου ἱστορίας. Ὅποσοι δὲ ἐκ τῶν λεγομένων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, οὐδεμίαν τοῦ ἀνδρὸς ττροῦσι μνήμην, ἢ τὸ πολὺ εἰς μόνην τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τὴν γνῶσιν περιορίζονται!

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἐξισοῦται μὲν κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας πρὸς τὸν Βασίλειον, ἀλλ' εἶχεν ἐν τῇ φαντασίᾳ λαμπρότερόν τι καὶ χαριέστερον. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Γρηγόριος ὡσαύτως καλούμενος, διατελέσας κατ' ἀρχὰς ὀπαδὸς τῆς τῶν Ὑψισταρίων λεγομένων αἰρέσεως, ἀπέπτυσεν ἔπειτα τὴν πλάνην ταύτην, καὶ, ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμόν, ἐγένετο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ὁ δὲ νέος Γρηγόριος, φοιτήσας τὸ πρῶτον εἰς τὰς ἐν Καισαρείᾳ σχολὰς, σταλεῖς μετὰ ταῦτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τελευταῖον εἰς Ἀθήνας, διέπλευσεν, ὅπως καὶ ὁ Βασίλειος, ἅπαν τὸ πέλαγος τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν σωτήριον τοῦ Εὐαγγελίου λιμένα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι διέτριψεν εἰς Ἀθήνας πλειότερον τοῦ φίλου αὐτοῦ, διδάξας ἐνταῦθα ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ῥητορικὴν δὲν ἐβράδυνεν ὅμως πολὺ νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ αὐτὸς ἐντεῦθεν καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν παιδρὰν ἐκείνην περὶ τὸν Πόντον ἐρημίαν τοῦ Βασιλείου ἧς ἐποιήσαμεν ἤδη μνεῖαν ἀνωτέρω. Ὁ Γρηγόριος ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, ἅμα μὲν ὑπέικων εἰς τὴν προαίρεσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. ἅμα δὲ διότι εἶχε τάξει τοῦτο εἰς τὸν Θεόν, πλέων ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀθήνας καὶ περιπεσὼν εἰς τρικυμίαν κατὰ τὸ Παρθένιον λεγόμενον πέλαγος. Ἀλλ' ἔμελλε πολλάκις μὲν ν' ἀποχωρήσῃ ἐκ τοῦ κόσμου, πολλάκις δὲ νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτόν, ἔχων καρδίαν ἐκ τῶν εὐαίσθητων ἐκείνων, αἵτινες, ἰσχυρῶς συγκινοῦμεναι ὑπὸ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν

φαντάζονται ὅτι θέλουσιν εὖρει ἄσυλον ἐν τῇ ἔρημῳ, καὶ ἔπειτα, μαραινόμενοι ἐν τῇ μονῆρει ταύτης σιγῇ, ὀρμῶσιν αὐθις ἐπὶ τὰς παραμυθίας ἃς παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ κοινωνία. Ταύτην δὲ τῶν διαθέσεων αὐτοῦ τὴν ἄλλως ἐρασμίαν ἀστάθειαν, αὐτὸς οὗτος κάλλιστα ἐξεκόνισε βραδύτερον, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς δευτέρας εἰς τὴν ἔρημον ἀποχωρήσεως, ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ ἐκείνῳ τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν Λόγῳ, ὅστις συνήθως ἐπιγράφεται «περὶ Ἱερωσύνης,» διότι ἐξετάζεται ἐν αὐτῷ καὶ τὸ τῆς Ἱερωσύνης ἐπάγγελμα, καὶ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον. Ἐκεῖ λοιπὸν περιγράφει πρῶτον τί τὸ ἐξωθῆσαν αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον αἴσθημα. «Ἐπειτὰ μέ τις ὑπεισῆει, λέγει, ἔρως τοῦ καλοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἧς ἐραστής γενόμενος ἐξ ἀρχῆς, ... καὶ τί καὶ προσαψάμενος ταύτης, ὅσον ἐν προθύροις γενέσθαι καὶ πλείονά μοι τὸν πόθον ἐξαφθῆναι διὰ τῆς πείρας, οὐκ ἦνεγκα τυραννόμενος, καὶ εἰς μέσους τοὺς θορύβους ὠθούμενος, καὶ οἷον ἀπὸ ἱεροῦ τινος ἀσύλου τοῦ βίου τούτου πρὸς βίαν ἀποσπώμενος. Οὐδὲν γὰρ ἐδόκει μοι τοιοῦτον, οἷον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον, καὶ εἰς ἑαυτὸν συστραφέντα, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσλαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ ζῆν ὑπὲρ τὰ ὀρώμενα, καὶ τὰς θείας ἐμφάσεις ἀεὶ καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν, ἀμιγεῖς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, ὄντως ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ ὄντα, καὶ ἀεὶ γινόμενον, φωτὶ προσλαμβάνοντα φῶς, καὶ ἀμαυρωτέρῳ τρανότερον, ἤδη τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὸν ταῖς ἐλπίσι καρπούμενον, καὶ συμπεριπολεῖν ἀγγέλοις, ἔτι ὑπὲρ γῆς ὄντα, καταλείποντα τὴν γῆν, καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἄνω τιθέμενον.» Πολυειδῶς δὲ καὶ χαριέντως ἐπανελθὼν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦτον τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἀπαριθμεῖ ἔπειτα τὰ ποικίλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ καὶ τὰ ὁποῖα ἐπανήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ πρῶτον τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἴδῃ τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς «καὶ τὸ ἀντιποθούντων αἰσθάνεσθαι· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν πρὸς ἀγάπην, ὡς ἀντιδιδομένη διάθεσις.» Δεύτερον, τὴν πρὸς τὸν γηραιὸν πατέρα στοργήν, καὶ τρίτον τὴν φωνὴν τῆς ἐκκλησίας, τῆς καλούσης αὐτὸν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διακονίαν. Ναὶ μὲν ἐφοβεῖτο μήπως δὲν εἶναι ἄξιος τῆς μεγάλης ταύτης λειτουργίας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐφοβεῖτο ὡσάυτως μήπως φανῇ ἀπειθής. «Διὰ τοῦτο, ἐπιφέρει, συγκεφαλαιῶν τὴν εἰκόνα ἐκείνην τῆς ἀστασίας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ

καὶ τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο ἔκαμνον ἐγὼ τοῖς λογισμοῖς τὸ δέον ἀνε-
ρευνόμενος, καὶ μέσος δύο φόβων ἰστάμενος, τοῦ τε κατασπῶντος καὶ
τοῦ ἀνάγοντος. Καὶ ἐπὶ πλεῖστον τούτοις ἐναπορήσας, καὶ ἀμφοτέρω-
θεν ἐμαυτὸν ταλαντεύσας, ἢ ὡς περ ρεῦμα ἀστάτοις πνεύμασι τῇ δε
κάκεισε μετακλιθεὶς, τέλος ἐγενόμην τοῦ σφοδρότερου· καὶ με νικήσας
ἔχει παρασύρας ὁ φόβος τῆς ἀπειθείας.»

Μετὰ τὴν πρώτην ἐκ τοῦ Πόντου ἐπιστροφὴν, ἐχειροτονήθη ὁ Γρη-
γόριος ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρεσβύτερος, καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν δευτέραν
ἐπιστροφὴν, ὅτε ὁ μέγας Βασιλεὺς εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ ἐπίσκοπος
Καισαρείας, ὁ ἱεράρχης οὗτος ὑπεχρέωσε τὸν φίλον ἐκεῖνον νὰ ἀπο-
δεχθῆ τὴν μικρὰν τῶν Σασίμων ἐπισκοπὴν, χωρίου ἀθλίου καὶ πτωχοῦ
κειμένου εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπαρχίας, ὅπου ὁ λαμπρὸς τῶν Ἀθηνῶν
φοιτητῆς καὶ διδάσκαλος ὑπέλαβεν εὐλόγως ἑαυτὸν ὡς ἐξόριστον. Ὁ
Γρηγόριος δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ λησμονήσῃ τὴν γενομένην τότε αὐτῷ
ἀδικίαν, καὶ εἰς τὰ ἔπη περὶ αὐτῶν καθ' ἑαυτὸν,» οὕτω πως πολὺ βρα-
δύτερον ἐκτραγωδεῖ τὴν οἰκτρὰν αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τύχην·

Τοιαῦτ' Ἀθῆναι, καὶ πόνοι κοινοὶ λόγων,
ὁμόστεγός τε καὶ συνέστιος βίος,
Νοῦς εἰς ἐν ἀμφοῖν οὐ δύο, θαῦμα Ἑλλίδος.

Διεσκέδασται πάντα, ἔρριπται χαμαί.
Αὔραι φέρουσι τὰς παλαιὰς ἐλπίδας.
Ποῦ τις πλανηθῆ; θῆρες οὐ δέξεσθέ με;
παρ' οἷς τὸ πιστὸν πλεῖον, ὡς γ' ἐμοὶ δοκεῖ.

Τὰ πικρὰ ταῦτα τοῦ Γρηγορίου παράπονα καὶ οἱ δεινοὶ ἔλεγχοι
οὗς μετὰ τόσα ἔτη ἀπηύθηνε πρὸς τὸν Βασίλειον, μαρτυροῦσιν ὅτι
καὶ οἱ ἀγιώτεροι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐπὶ τέλους ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ἡ
μεταξὺ τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν φιλία δὲν ὑπῆρξεν ἄμικτος καται-
γίδων. Ἀλλὰ δὲν παρέμεινε πολὺ ὁ Γρηγόριος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς
εὐτελοῦς ταύτης λειτουργίας· ἀναχωρήσας μετ' ὀλίγον ἀπῆλθε πρὸς
τὸν πατέρα ἵνα ἀνακουφίσῃ αὐτὸν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας
Ναζιανζοῦ. Ἐδίδασκε δὲ τὸν λαὸν τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἐνταύτῳ
ὑπερήσπιζεν αὐτὸν κατὰ τῶν καταπίεσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς.
μετερχόμενος εὐγλώττως καὶ ἐναρέτως τὸ εὐγενὲς τοῦ προστάτου τοῦ
δήμου ἔργον, δι' οὐ τοσοῦτον κλέος καὶ τοσαύτην δυνάμιν περιεποίη-
σεν ἑαυτῇ ἡ ἱερωσύνη κατὰ τοὺς πρώτους τούτους τοῦ χριστιανισμοῦ

αἰῶνας. Τῶντι πάντες οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ δι' ὧν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον ἐξασφαλίζοντο τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ περιεστέλλοντο αἱ τῶν ἀρχόντων καταχρήσεις, εἶχον πρὸ καιροῦ ἐκλείψει. Ἡ παντοδυναμία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οὐδένα εἶχε τὸν ἀντιλέγοντα ἢ τὸν ἐλέγχοντα. Τότε ὕψωσε τὴν φωνὴν αὐτῆς ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ μεγαλοφρονέστεροι τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, πρόμαχοι γενόμενοι τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου, δὲν ἔπαυον ἀπικιτοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ δικαιοσύνην καὶ ἐπιείκειαν ἐν ὀνόματι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν. Ὁ ἄμβων τοῦ ἱεροκέρυκος διεδέχθη τὸ βῆμα τοῦ ῥήτορος ἡ ἐκκλησία τῶν πιστῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ναὶ μὲν οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου δὲν ἐζήτουν νῦν ὡς πάλαι ποτὲ οἱ τοῦ δήμου λειτουργοὶ, νὰ καταπέισωσι τοὺς ἰσχυροὺς οὔτε διὰ τοῦ θελγῆτροῦ τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς εὐνοίας τῶν πολλῶν οὔτε διὰ τοῦ φόβου τῆς εὐθύνης ἕνεκα τῆς παραβιάσεως τῶν νόμων τῆς πολιτείας. Ἀντὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης ἐπεκαλοῦντο ἤδη τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεόν· ἀντὶ τῆς εὐνοίας τῶν πολλῶν, τὰς ἐν οὐρανοῖς ἀμοιβάς· ἀντὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, τοὺς θεῖους· ἀντὶ τῆς πολιτικῆς εὐθύνης, τὴν μέλλουσαν δίκην καὶ ἀνταπόδοσιν. Ἄλλ' ἐὰν τὰ ὄπλα τὰ ὅποια μετεχειρίζοντο οἱ νέοι οὗτοι τῶν πολλῶν ὑπέρμαχοι, ἦσαν διάφορα τῶν ἀρχαίων, ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε ὁ αὐτός, ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἀσθενῶν, τῶν πενήτων, τῶν ἀδικουμένων. Ἡ δ' ἐπέμβασις αὕτη τῆς ἐκκλησίας εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ἦτις ἤθελε λογισθῆ ὀλεθρία σήμερον, ὅτε ἡ πολιτεία ἔχει πολλοὺς ἄλλους καὶ ποικίλους ἀμύνης τρόπους, ἀπέβαινε σωτήριος καὶ ἀπαραίτητος εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς ἡ κοινωνία ἦτο παραδεδομένη ἄοπλος εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀπολύτου μοναρχίας καὶ τῶν ὀργάνων αὐτῆς.

Πλὴν τῆς συνηγορίας ταύτης ὑπὲρ τῶν πολλῶν, ὁ Γρηγόριος ὁ Νανζιανζηνός, ὅστις ἦτο ἐνθερμὸς τῆς ὀρθοδόξιας ζηλωτῆς, ἔλαβε, περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασιλείας, ἐνεργὸν μετοχὴν εἰς τὴν πρὸς τὸν θριαμβεύοντα ἐτι ἀρειανισμόν πάλιν. Ἄλλ' ἐπλησίαζεν ἤδη ἡ ὥρα καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ ὀριστικῶς τῶν τε ἐμφυλίων αὐτῆς ἀντιπάλων καὶ τῶν περιλειπομένων ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, διὰ τε τῆς ἀκραδάντου θελήσεως τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου καὶ τῆς σπάθης τῶν βαρβάρων φυλῶν αἵτινες, ὡς μὴ ὕφελεν, ἐπέ-

πρωτο νὰ ἀναμίξωσι τὰ ἄγρια αὐτῶν πάθη εἰς τὴν λύσιν ζήτηματος τοῦ ὁποιοῦ ἦσαν τοσοῦτον ἀλλότρια. Τὰ προανακρούσματα τῶν νέων τούτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες εἶχον παύσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα (σελ. 462), συνέβησαν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος ζωῆς. Οἱ Οὐννοι, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν περάτων τῆς Ἀσίας, ἤλαυνον ἤδη ἐπὶ τὴν Εὐρώπην, πρόδρομον ἔχοντες τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον ὃν ἐνέπνεον ἡ ἀγρία αὐτῶν ὄψις καὶ ἡ ὠμότης τῶν ἔξεων. Μία δὲ τῶν Γόθων μοῖρα οἱ καλούμενοι Οὐϊσίγοτθοι, οἱ πρὸ καιροῦ ἐγκατεστημένοι παρὰ τὰς βορείους τοῦ Ἰστρου ὄχθας, μὴ ἐλπίζοντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸν χεῖμαρρον ἐκεῖνον, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Οὐάλεντος τὴν ἄδειαν νὰ περάσωσι τὸν ποταμὸν καὶ νὰ κατοικήσωσιν ὅπουδῆποτε τοῦ κράτους ἠθέλην ἐπιτρέψει αὐτοῖς. Μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς, ἐγένοντο ἡεκτοὶ, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσι παραδώσει ὡς ὁμήρους ἰκανὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ ἀποθέσει τὰ ὄπλα ἅμα πατήσωσι τὸ ῥωμαϊκὸν εἶδαφος. Οἱ Γότθοι ὑπέκυψαν εἰς τοὺς ὄρους τούτους καὶ ἤρχισαν τῷ 376 διαπεραιούμενοι εἰς πλῆθος μέγα, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, συνεποσοῦντο εἰς διακοσίας χιλιάδας μαχητῶν. Κατὰ δυστυχίαν, οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιτήρησιν τῆς μεταναστεύσεως ταύτης, παρέβησαν ἐκ πλεονεξίας τὰς διαταγὰς τὰς ὁποίας ἔλαβον. ἐπιτρέψαντες ἐπὶ χρήμασιν εἰς τοὺς πλείστους τῶν βαρβάρων νὰ διατηρήσωσι τὰ ὄπλα· καὶ ἐν ταύτῳ ἠρέθιζον αὐτοὺς πωλοῦντες αὐτοῖς εἰς ὑπερόγκους τιμὰς τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα. Ἐν τῷ μεταξύ ἕτεροι Γότθοι, οἱ καλούμενοι Ὀστρογότθοι, ἐπλησίασαν εἰς τὸν Ἰστρον καὶ ἐζήτησαν ὡσαύτως νὰ διαπεραιωθῶσιν. Ἡ κυβέρνησις ἠθέλησε ν' ἀποποιηθῇ εἰς τούτους τὴν εἴσοδον· ἀλλ' οὗτοι διέβησαν οὐδὲν ἧττον τὸν ποταμὸν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν μέσῃ τῇ Θράκῃ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ, συμβάσης ῥήξεως μεταξύ Ῥωμαίων καὶ Γόθων, ἐπανεστήσαν ἑμοθυμαδὸν ἅπαντες οὗτοι οἱ μετανάσται. Ὁ Οὐάλης, ἐκπέμψας κατ' ἀρχὰς κατὰ τῶν πολεμίων τούτων δύναμιν ἣτις δὲν ἴσχυσε νὰ κατατροπώσῃ αὐτούς, ἠναγκάσθη ἔπειτα νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ τὴν Θράκην, συνεπαγόμενος ἅπαντας τοὺς λεγεῶνας τῆς ἀνατολῆς· ἀλλὰ συγκροτηθεὶς μάχης μεγάλης περὶ Ἀδριανούπολιν, τῇ 9 αὐγούστου τοῦ 378, κατετροπώθη μὲν ὁ ῥωμαϊκὸς στρατὸς, ἔπεσον δὲ ὅ,τε βασιλεὺς καὶ οἱ πλείστοι τῶν περὶ αὐτὸν στρατηγῶν. Οἱ Γότθοι προήλασαν ἤδη ἀκωλύτως μέχρι Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ἀπὸ ταύτης μὲν ἀπεκρούσθη.

σαν, ἀλλὰ κατεπλημμύρησαν, ἐκτὸς τῆς Θράκης, τὴν Μακεδονίαν, καὶ τὴν Θεσσαλίαν λεηλατοῦντες τὴν χώραν, φονεύοντες τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντες τὰς πόλεις ὅσαι δὲν ἦσαν δι' ὀχυρωμάτων ἀποχρῶντως ἠσφαλισμένοι, μετὰ τοσοῦτω πλείονος μανίας ὅσῳ οἱ παῖδες τοὺς ὁποίους εἶχον δώσει ὡς ὁμήρους καὶ οἵτινες εἶχον μεταβιβασθῆ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐσφάγησαν ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ αὐτόθι, διότι ἀναφανδὸν ἐπέχαιρον ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τῶν πατέρων καὶ ἐκήρυττον ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει εἰς τὴν Εὐρώπην ἵνα συμπράξωσι μετ' αὐτῶν. Τὸ κράτος περιῆλθεν οὕτω εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὁ κυβερνῶν τὴν Δύσει Οὐαλεντινιανὸς εἶχεν ἀποθάνει πρὸ καιροῦ, τῷ 375. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος σεισμὸς μέγας, κλονίσας τὴν Κρήτην, ἄπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἄπασαν τὴν βόρειον Ἑλλάδα, ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἀττικῆς, ἀνέτρεψε τὰς πλείστας τῶν ἔτι σωζομένων πόλεων, ὥστε ἂν οἱ Γότθοι ἤθελον, ἠδύνατο νὰ προβῶσι πρὸς τὰς χώρας ταύτας, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἔχοντες ν' ἀπαντήσωσιν ἀντίστασιν. Ὁ διαδεξάμενος ἐν τῇ Δύσει τὸν Οὐαλεντινιανὸν υἱὸς αὐτοῦ Γρατιανὸς, ὅστις εἶχε παραλάβει συνάρχοντα τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Οὐαλεντινιανὸν Β', δὲν ἔστερεῖτο μὲν προτερημάτων ἰκανῶν, ἀλλὰ ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἄπαντος τοῦ κράτους τὴν ἄμυναν. Ὅθεν παρέχων νέον δεῖγμα τῆς συνέσεως αὐτοῦ, ἐπέτρεψε, κατὰ ἰανουάριον τοῦ 379, τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν εἰς τὸν Θεοδόσιον ἐκεῖνον ὅστις ἔμελλε νὰ ἐπονομασθῆ μέγας.

Ὁ Θεοδόσιος ἦτο υἱὸς ὁμωνύμου στρατηγοῦ διαπρέψαντος ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ, ἀλλ' ἔπειτα συκοφαντηθέντος καὶ θανατωθέντος ἀδικως. Μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ πατρὸς τελευτῆν, ὁ νέος Θεοδόσιος, ὅστις εἶχε δώσει δείγματα ὡσαύτως ἀξιολόγων στρατηγικῶν προτερημάτων, ἀπῆλθεν εἰς Ἰβηρίαν τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ διέτριβεν ἐκεῖ ἰδιωτεύων ὅτε ὁ Γρατιανὸς ἐκάλεσεν αὐτὸν, ἄγοντα τὸ τριακοστὸν τρίτον τῆς ἡλικίας ἔτος, εἰς τὸ ὑπατον τοῦ συνάρχοντος ἀξίωμα, ἐπιτρέψας αὐτῷ ἰδίως, ἐκτὸς τῆς μερίδος ἣν εἶχεν ὁ Οὐάλης, καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐν αὐτῇ μάλιστα προέκειτο νὰ καταπολεμηθῶσιν οἱ Γότθοι. Ἡ ἐκλογή ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὑπῆρξεν ἀξιοσημείωτος, ἰδίως κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀνηγόρευσε συνάρχοντα ἄνδρα ὅστις εἶχε δικαίας ἀφορμὰς μνησικακίας κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανοῦ· τὰ δὲ πράγματα ἀπέδειξαν προῖοντος τοῦ χρόνου ὅπως ἐν γένει ἦτο εὖστοχος.

Πρὸ πάντων ὁ Θεοδόσιος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀφηνιάσαν-
 τας Γότθους, καὶ καθυπέταξεν αὐτοὺς ἐντὸς ἐνιαυτῶν τεσσάρων, δι'
 ἐπιτηδείας μᾶλλον πολιτικῆς ἢ διὰ νίκης τινὸς λαμπρᾶς, διότι ὁ στρα-
 τὸς αὐτοῦ, ἕνεκα τοῦ τρόμου ὃν ἐνέπνευσαν οἱ Γότθοι, δέ· ἐπέιθετο ὡς
 φαίνεται νὰ ἀγωνισθῆ πρὸς αὐτοὺς ἐκ τοῦ συστάδην. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς
 ἐξασφαλίζων μὲν ὅσον ἔνεστι τὰς ὀχυρὰς πόλεις, ἐξασκῶν δὲ τοὺς στρατιώ-
 τας περὶ μικρὰς συμπλοκάς ὁσάκις ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ἀπο-
 φεύγων δὲ πάντα κρίσιμον ἀγῶνα, καὶ διαιρῶν καὶ περιποιούμενος τοὺς
 πολεμίους, κατέπεισε τελευταῖον αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσι. Συνετέλεσε δὲ
 πολὺ εἰς τοῦτο ὁ θάνατος τοῦ περιφανοῦς τῶν Γότθων ἡγεμόνος Φριτι-
 γέρνου, τοῦ ὁποῖου ἐκλιπόντος, αἱ διάφοροι αὐτῶν φυλαὶ, ἕνεκα τῶν
 ἀμοιβαίων ἀντιζηλιῶν, οὐδένα ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τοῦ λοιποῦ
 κοινὸν ἄρχοντα. Ἐδιχονόησαν ὡσαύτως οἱ Γότθοι καὶ πρὸς τὰ Σκυθικὰ
 φύλα, τοὺς Οὐνγους, τοὺς Ἀλανοὺς, ὧν μοῖραί τινες εἶχον προηγουμέ-
 νως συμπράξει μετ' αὐτῶν ὥστε ὁ Θεοδόσιος, ὠφελούμενος ἀφ' ὧν
 τούτων τῶν διενέξεων καὶ διαίρέσεων, προσέλαβεν ἀλληλοδιαδόχως
 εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ πολλοὺς τῶν δυσηρεστημένων ἡγεμόνων καὶ
 περιποιηθεὶς αὐτοὺς ἐκ παντὸς τρόπου κατέπεισεν ἅπαντας, ὅτι, ὑπη-
 ρετοῦντες τὸν βασιλέα, θέλουσιν ἀπολαύσει πολὺ πλείονα πλοῦτον καὶ
 πολὺ πλείοτερα τοῦ βίου ἀγαθὰ ἢ λεηλατοῦντες ἐπαρχίας ἐρημωθεί-
 σας. Ἦρχισαν λοιπὸν οἱ διάφοροι τῶν Γότθων ἡγεμόνες νὰ συνομολο-
 γῶσιν ἰδίᾳ ἕκαστος πρὸς τὸν βασιλέα συνθήκην εἰρήνης καὶ ὑποταγῆς,
 ἡ δὲ τελευταία τῶν συνθηκῶν τούτων ἐγένετο τῇ 3 ὀκτωβρίου 382,
 ἐξ ἑτῆ ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Ἰστρον. Δυνάμει τῶν
 συμβάσεων τούτων, οἱ μὲν Οὐσίγοτθοι ἔλαβον εἰς κατοικίαν διά-
 φορα τμήματα τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ὀστρογότθοι διάφορα τμήματα
 τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ τοῦτο ὁ Θεοδό-
 σιος προσήνεγκεν ἀξιόλογον εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίαν, ὀφείλομεν νὰ
 μὴ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀλλοφύλων ἐκείνων δὲν
 ἀπέβη κατὰ δυστυχίαν πλήρης, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Οἱ Γότθοι,
 ἐγκατασταθέντες ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, δὲν ἀπε-
 τέλεσαν μὲν κράτος αὐθύπαρκτον, ἀλλὰ διέσωσαν πλείστην ἀνε-
 ξαρτησίαν. Βασιλέα μὲν κοινὸν δὲν εἶχον· οἱ δὲ κατὰ φυλὰς κληρο-
 νομικοὶ αὐτῶν ἡγεμόνες ὠνομάζοντο ἀπλῶς Κριταί, πράγματι ὅμως
 ἡ ἐξουσία αὐτῶν παρέμεινεν ὁποῖα ἦτο πρότερον, δηλαδὴ ἐξηκολού-
 θουν ὄντες στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ πρόεδροι τῶν συνελεύσεων τοῦ

δήμου, κρίνοντες καὶ διοικοῦντες τὴν ἑαυτῶν φυλὴν. Οἱ Γότθοι λοιπὸν ἀνεγνώριζον μὲν κατὰ τύπον τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς νόμους αὐτοῦ, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς φορολογικοὺς νόμους, οὐδὲ εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἦσαν ὑπήκοοι ἀλλὰ μᾶλλον σύμμαχοι, ὅπως καὶ ἐλέγοντο, ἦτοι «φοιδεράτοι» κατὰ τὸν λατινικὸν ὄρον τὸν ὁποῖον ἀπαράλλακτον βραδύτερον παρεδέχθη ἡ ἐπίσημος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ γλῶσσα· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἦσαν ἀπλῶς σύμμαχοι, ὥστε ὑπεχρεώθησαν μὲν νὰ δίδωσιν εἰς τὸν Θεοδόσιον τεσσαράκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν μαχίμων, ἀλλὰ τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο σῶμα εἶχεν ἰδίους ἄρχοντας ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγομένους καὶ οὐδαμῶς συνεχέετο μετὰ τοῦ ἄλλου ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα περιωρίζοντο οἱ Γότθοι, ἤθελον μὲν εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνοι, διότι, αὐτοκέφαλοι ὄντες καὶ ἴδιον ἔχοντες στρατὸν, ἠδύναντο πάντοτε νὰ παραβῶσι τὰ συντεθειμένα καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι νέας ἐπιδρομὰς. Ἄλλ' ὅμως, ἐπειδὴ ἦσαν ἔθνος ἀνέκαθεν γεωργικὸν καὶ ἐπεδόθησαν αὐθις εἰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ περιῆλθον εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους ἐπιμιξίαν, ὑπῆρχεν ἐλπίς ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἠδύναντο νὰ συγχωνευθῶσι μετ' αὐτῶν, πρόξενοι γινόμενοι ὠφελήματος εἰς τὸ κράτος διὰ τῆς εἰς αὐτὸ προσθήκης νέας καὶ εὐρώστου ἀνθρώπων γενεᾶς. Ἄλλ' οἱ Γότθοι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον καὶ ἄλλην ἐν τῷ κράτει τάξιν. Ὁ Θεοδόσιος ἠναγκάσθη νὰ δεχθῆ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, τοῦ τε στρατοῦ, καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ τῆς αὐλῆς· ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ἀπέβησαν, διότι κατήντησαν, αὐτοὶ οἱ ξένοι, οἱ ἔχοντες ἴδια συμφέροντα καὶ ὅλως ἀλλότρια τῶν τοῦ κράτους συμφερόντων, νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τινα χρόνον ἅπαντας τοῦ κράτους τούτου τοὺς πόρους· ἀλλὰ καὶ ἤρχισαν νοθεύοντες τὰ ἐν αὐτῷ σωζόμενα στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, παρεκτὸς τῶν Γότθων καὶ ἄλλοι ποικίλοι βάρβαροι ἔλαβον βραδύτερον ὁμοίαν ἢ παραπλήσιον ἐν τῷ κράτει τάξιν· αὕτη δὲ ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἀνάμιξις εἰς ἀπάσας τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τῆς ἀνατολῆς σχέσεις, ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας αἰτίας ὅσαι ἐπήνεγκον τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλοίωσιν ὡς ἐκ τῆς ὑποίας δὲν διεκωλύθη μὲν οὐτος νὰ πράξῃ πολλὰ καὶ μεγάλα, προσέλαβεν ὅμως ἀσχημίας αἵτινες, μεγαλοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, τοσαύτην κατ' αὐτοῦ προεκάλεσαν χλεύην.

Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γότθων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐφονεύθη ἐν τῇ Δύσει ὁ Γρατιανός. Ὁ νέος οὗτος εἶχε διαπρέψει ἐπὶ πολλαῖς ἀρεταῖς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῇ ἀπαραιτήτῳ τότε μάλιστα πολεμικῇ δεξιότητι. Ἀπὸ τινος ὅμως χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν κοινὴν εὐνοίαν· τὸ μὲν, διότι πρῶτος αὐτὸς τῶν βασιλέων ἀπέθετο τὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἀρχιερέως ἀξίωμα, διὸ δυσηρέστησε τοὺς πολυαριθμούς εἰσέτι ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις εἰδωλολάτρας· τὸ δὲ, διότι προσέλαβεν ἱκανοὺς μισθοφόρους Ἀλανοὺς, προσβαλὼν οὕτω τὴν φιλοτιμίαν τῶν Φράγκων οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἀπετέλουν τὸ ἄριστον τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ μέρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ συγκλητικὸς Μάξιμος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Γρατιανὸς ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν λεγεῶνων ἐφονεύθη εἰς Λούγδουνον τῆς Γαλατίας, τῇ 25 αὐγούστου τοῦ 383. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' ὅστις, παῖς ἔτι ὢν, ἦρχε τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον ὡς συνάρχοντα ἐν ταῖς δυτικωτέραις τοῦ κράτους χώραις, ὁ δὲ Θεοδόσιος δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου, ἀπησχολημένος ὢν ὑπὸ τε νέας τινὸς ἐπιδρομῆς τῶν Ὀστρογότθων, οὓς κατετρόπωσε, καὶ ὑπὸ ἄλλων ποικίλων καὶ σπουδαιοτάτων ἐσωτερικῶν περισπασμῶν.

Γρόντι, πρὶν ἔτι κατευασθῆ, ὁ ἀπὸ τῶν Γότθων σάλος, ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε νὰ καταπαύσῃ ὀριστικῶς τὴν μεγάλην ἔριν ἧτις, ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐτάραττε τὰς συνειδήσεις τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανῶν· καὶ, διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ μῆνα φεβρουάριον τοῦ 380, καθιέρωσε τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας, ἀποφθινάμενος, ὅτι ἅπαντες οἱ ὑπήκοοι ὀφείλουσι τοῦ λοιποῦ νὰ τηρῶσιν ἀκριβῶς τὸ δόγμα τὸ πρεσβευόμενον ὑπὸ τε τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου καὶ ὑπὸ Πέτρου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Διὰ τοῦ αὐτοῦ διατάγματος ἐπέτρεπεν εἰς μόνους τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ δόγματος τούτου νὰ ἐπονομάζωνται καθολικοὶ χριστιανοί, προσεπαγόμενος ἐπὶ λέξεως τῆς· «Καὶ ἐπειδὴ κρίνομεν ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι τυφλοὶ καὶ μωροὶ, στιγματίζομεν αὐτούς διὰ τοῦ μισαροῦ ὀνόματος τῶν αἰρετικῶν καὶ ἀπαγορεύομεν εἰς τὰς συνελεύσεις αὐτῶν νὰ σφετερίζωνται τὸ σεβαστὸν τῆς ἐκκλησίας ὄνομα. Παρεκτὸς δὲ τῆς θείας δίκης, οἱ τοιοῦτοι ἔχουσι νὰ υποβληθῶσιν εἰς τὰς αὐστηρὰς τιμωρίας τὰς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἡμῶν, ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας καθοδηγουμένη, θέλει κρίνει

εὐλογον νὰ ἐπιβάλη αὐτοῖς.» Πρὸς ἐκτέλεσεν τοῦ διατάγματος τούτου, ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἐπὶ Οὐάλεντος ὁ ἀρειανισμὸς εἶχε καταντήσῃ παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἀφαίρεισι ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας, παραδούς αὐτάς εἰς τοὺς ἀρειανούς καὶ ἔπραξε τούτο διὰ δεινοτάτων βιαιοπραγιῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν τούτοις, εἰ καὶ μὴ δυνάμενοι οὕτω νὰ τελῶσι δημοσίᾳ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ὄντες ὅμως πολυάριθμοι, ἐσκέφθησαν, ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος, νὰ προχειρήσωσιν ἀρχιερέα ἄνδρα περιφανῆ, εὐγλωττον καὶ ἐν γένει ἐπιτήδειον διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ νὰ ἀνταγωνισθῇ γενναίως κατὰ τῆς ἀκμαζούσης ἔτι ἑτεροδοξίας. Ἐπὶ δὲ τούτῳ, ἐκάλεσαν τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις, προθύμως προσελθὼν, ἤρχισε νὰ τελῇ τὰ τῆς θείας λατρείας καὶ νὰ διδάσκῃ λαμπρῶς περὶ Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἐντὸς μικροῦ τινος παρεκκλησίου καλουμένου τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀναστάσει τοῦ καταδιωκομένου δόγματος. Μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ καὶ ἡ ἀρετὴ εἴλκυσαν εἰς τὸ ναΐδιον τοῦτο ἄπειρον λαοῦ πλῆθος, πρὸς μέγα τῶν ἀρειανῶν σκάνδαλον, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διώξωσι τὸν Γρηγόριον ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλὰ τὸ προμνημονευθὲν διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου ἐματαιώσεν ἀπάσας ἐκείνας τὰς προσπάθειας, διότι ὁ βασιλεὺς, ἐκβαλὼν ἀμέσως τὸν ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Δημόφιλον, ἐνεχείρισε τὸν θρόνον εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ διὰ στρατιωτικῆς παρατάξεως, ἐγκαθίδρυσεν αὐτὸν, εἰ καὶ ἄκοντα, εἰς τὸν ναὸν τῆς μητροπόλεως. Ἀξιωματικὸς δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη· ἡμέρα θριάμβου διὰ τοὺς μὲν, ἀρῶν καὶ τρόμου διὰ τοὺς δέ· καθ' ἣν ὁ Θεοδόσιος, περιστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ταγματῶν αὐτοῦ, καθωδήγησε τὸν μακάριον ἄνδρα εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τὸν ὁποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης κατεῖχον οἱ ἀρειανοί. Ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καθιερωθεῖσα τὸ πρῶτον ἀνεξιθρησκεία εἶχεν ἀρχίσει ἔτι ζῶντος αὐτοῦ νὰ παραβιάζεται· προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ὅλως ἐξέλιπεν ἕνεκα τῶν παθῶν τὰ ὁποῖα διήγειρεν ἡ μετὰ τῶν δύο δογμάτων πάλιν· οἱ ἀρειανοὶ ἐπάσχον ἤδη ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὅτι ἄλλοτε κατὰ τῶν ὀρθοδόξων εἶδρασαν· ἡ δὲ πρᾶξις ἐκείνη τοῦ Θεοδοσίου, ἥτις κατὰ τὸν Γρηγόριον ὠμοίαζεν ἐκπόρθησιν τινα καὶ ἄλωσιν,

ἐθεωρήθη ὑφ' ὅλων τῶν πιστῶν ὡς ὁ κάλλιστος καὶ ἀγιώτατος τῶν θριαμβῶν.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν κατεχράσθη τὴν νίκην ταύτην καὶ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ Θεοδοσίου προστασίαν, ἀλλ' ἀναδειχθεὶς πρῶτος πρὸς τοὺς ἀρειανούς ἠγωνίσθη νὰ προσελκύσῃ αὐτοὺς διὰ πειθοῦς, οὐχὶ διὰ βίας. Πλὴν τούτου, διατηρῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπικρατοῦσης πολυτελείας τὴν πενίαν τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, δὲν ἐζήτει νὰ τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰμὴ διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Διὰ τοῦ τοιούτου ὅμως πολιτεύματος δυσηρέστησε τοὺς τε αὐλικούς, τῶν ὁποίων περιεφρόνει τὴν κενοδοξίαν καὶ δὲν συνεχῶρει εὐχερῶς τὰ πταίσματα, τοὺς τε ψευδοζηλωτὰς τῆς πίστεως οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τῆς ἐπεικειᾶς αὐτοῦ. Τὴν δ' ἕνεκα τούτων δυσχέρειαν τοῦ Γρηγορίου ἠῤῥξησεν, ἀντι νὰ ἐλαττώσῃ, ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἣν συνεκάλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Θεοδόσιος τῷ 381 ἵνα ἐξωθήσῃ ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὰς αἱρέσεις τὰς ἐν τῷ μεταξύ τῶν ἀρειανικῶν χρόνων ἀναφύσασας, κανονίσῃ δὲ τὰς διαφόρους ἐριδας ὅσαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ τῆς νομίμου κατοχῆς τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων καὶ ἐν γένει πανηγυρίσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ σύνοδος αὕτη συνεπλήρωσε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως διὰ τῆς προσθήκης, τοῦ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὄρου. Πλὴν τούτου δὲ κατ' ἀρχὰς ἀνεγνώρισε καὶ ἐπεκύρωσε τὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐκλογὴν εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ δεινὴ παρήχθη ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ ἐναρέτου ἐπισκόπου, τὸν ὁποῖον ἤλεγχον ὅτι δὲν καταδιώκει αὐστηρῶς τοὺς ἀρχαίους τοῦ ἤδη θριαμβεύοντος θρησκευματος πολεμίους, χαρακτηρίζοντες τὴν ἐπεικειᾶν αὐτοῦ ὡς ἀδιαφορίαν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός δὲν ἠδύνατο, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ν' ἀνθέξῃ εἰς τοιαύτην δεινὴν καταγιῖδα. Ὁ Γρηγόριος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔχουσι μὲν τὴν φιλοτιμίαν ἢ, ἂν θέλετε, τὴν φιλοδοξίαν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν πεποιθήσεων αὐτῶν καὶ νὰ δρέψωσι τὸ ἀπὸ τούτου κλέος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀγαπῶσι τὴν ἡσυχίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἄνεσιν τοῦ πνεύματος· ἐστερεῖτο τῆς ἀδαμάστου καρτερίας καὶ τῆς ἀκορέστου φιλαρχίας, ἣτις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀσχολούμενον ἄνδρα, ἵνα πλησίστιος διαπλεύσῃ τοὺς ἀγρίους χειμῶνας καὶ

τὰς φοβερὰς θυέλλας ἐντὸς τῶν ὁποίων κλυδωνίζεται συνήθως ἡ τύχη αὐτοῦ. Δὲν εἶχε τὴν ἐνεργὸν τοῦ Ἀθανασίου θέλησιν, οὔτε τοῦ Βασιλείου τὴν παθητικὴν εὐστάθειαν· καὶ ἅμα ἰδὼν τὴν ἐν τῇ συνόδῳ ἕνεκα αὐτοῦ προκύψασαν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν, παρελθὼν εἰς μέσον ἔδωκεν ἐν πάσῃ ταπεινότητι τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. « Ἄνδρες συμπαίμενες τῆς ἱερᾶς ποιμνῆς Χριστοῦ, εἶπεν, αἰσχρὸν μὲν εἶη καὶ παντελῶς οὐχ ὑμῶν, εἰ τοὺς ἄλλους εἰρήνην παιδεύοντες, αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἤρασθε· πῶς δ' ἂν ὁμολογεῖν ἑτέροις πείσητε, αὐτοὶ ὄντες περὶ τὰ δοκοῦντα ἀσύμφωνοι; Ἄλλ' ἰκετεύω ὑμᾶς πρὸς τῆς τριάδος αὐτῆς, καλῶς τε καὶ εἰρηνικῶς διαθέσθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους. Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἴτιος, οὐκ εἰμὶ σεμνότερος Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου· βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν· αἰροῦμαι παθεῖν ὅ,τι ἂν βούλεσθε, καὶ περ ἀθῶος ὢν, τῆς ὑμῶν ἕνεκεν ὁμολογίας· θρόνου ἐξώσατε, πόλεως ἀπελάσατε· μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς ὁ Ζαχαρίας φησὶν, ἀγαπήσατε. Ἐρωσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ τῶν ἐμῶν πόνων μνημονεύοντες μὴ ἀπολήξητε. »

Ἐδωκε δ' ἐνταύτῳ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα· ὁσηδήποτε δὲ καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρὸς ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ αἰσθανθῇ ἐλαφρὰν τινα ἀπορίαν καὶ θλίψιν ἕνεκα τῆς ταχύτητος μεθ' ἧς ἐγένετο δεκτὴ ἡ παραίτησις ἐκείνη. Τότε δὲν ἐδίστασε πλέον· καὶ συγκαλέσας τὸν λαὸν καὶ ἅπασαν τῶν ἀρχιερέων τὴν σύνοδον ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίᾳ, ἀνήγγειλε δημοσίᾳ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑποχώρησιν διὰ τελευταίου λόγου, ὅστις ἐπιγράφεται « Συνακτῆριος εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν. »

Τὸ θέαμα ἦτο μέγα, διότι ἔμελλε νὰ συγκινήσῃ ἅπαντα τὰ τότε ἀκμάζοντα πάθη καὶ συμφέροντα, οὐδέποτε δὲ ἡ τοῦ ῥήτορος δεινότης ἀπέβη λαμπροτέρα, οὐδέ εἰς τηλικούτον προῆλθεν ὕψος. Ἀφελῶς ἀπολογηθεὶς ὑπὲρ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν δοκιμασιῶν, ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῶν πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ ἀγώνων, χαρακτηρίζει ἔπειτα ἐντόνως τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν ῥαδιουργίαν τῶν ἐπισκόπων ἣν παραβάλλει πρὸς τὰς πονηρὰς τοῦ ἵπποδρόμου ἀμίλλας· καὶ ἤδη ἐπέρχεται ἐπὶ τὸν γενόμενον κατ' αὐτοῦ ἔλεγχον, ὅτι δὲν ἀνεδείχθη ἀνελεῆμων πρὸς τοὺς καταβληθέντας τῆς πίστεως πολεμίους. Με κατηγοροῦσι, λέγει, ὅτι προῖστάμενος τῆς ἐκκλησίας ἐν καιροῖς καθ' οὓς ἡ

θηρσεία ἀπέβη παντοδύναμος διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας, ἐν καιροῖς, καθ' οὓς διὰ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τροπῆς ἠδυνάμεθα νὰ ἐκδικηθῶμεν, οὐδὲν ἔπραξα κατ' ἐκείνων παρ' ὧν ἄλλοτε τοσαύτας ἐπάθομεν ὕβρεις. Καὶ πῶς, ἀνακράζουσι, κατέστημεν νῦν ἰσχυροὶ καὶ οἱ διώκται ἡμῶν σώζονται! Ναί, βεβαίως, ἀποκρίνομαι· διότι δι' ἐμὲ ἀποχρῶσα εἶναι ἡ ἐκδικησις ὅτι ἠδυνάμην νὰ ἐκδικηθῶ. Καὶ μέμφεται τότε εὐγλώττως τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες ἀκριβέστατοι καὶ προθυμότατοι ὄντες εἰς τὸ νὰ ἀποδώσωσι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, νομίζουσιν ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῶν συνίσταται ἐν τῷ τρόμῳ τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν. Ἀποκρίνεται ὡσαύτως εἰς τὴν μομφὴν τὴν γενομένην κατ' αὐτοῦ ὅτι οὔτε τράπεζαν πολυτελεῆ ἔχει, οὔτε συνοδίαν πολυάριθμον· δὲν ἤξευρον, λέγει, ὅτι ἔργον ἡμῶν ἦτο νὰ ἐρίζωμεν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πρὸς τοὺς ὑπάτους καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς. Ἐὰν ἤμαρτον κατὰ τοῦτο, συγχωρήσατέ με· προχειρίσατε ἐπίσκοπον ἕτερον ἀρεστὸν τῷ ὄχλῳ, ἐμοὶ δὲ ἐπιτρέψατε ν' ἀπέλθω εἰς τὸν ἡσύχιον καὶ ἐρημικὸν τῶν ἀγρῶν βίον. Τότε καταστρέφων τὸν λόγον ὁ εὐγλωττος ῥήτωρ ἀποχαιρετίζει πᾶν ὅ,τι ἠγάπησεν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει καὶ πᾶν ὅ,τι ἔμελλε νὰ ἐγκαταλίπη.

«Χαίροις, ἀνέκραξεν, Ἀναστασία μοι τῆς εὐσεβείας ἐπώνυμε· σὺ γὰρ τὸν λόγον ἡμῖν ἐξανέστησας, ἔτι καταφρονούμενον, τὸ τῆς κοινῆς νίκης χωρίον, ἡ Σηλώμ, ἐν ἧ πρώτον τὴν σκιρτὴν ἐπήξαμεν, τεσσαράκοντα ἔτη περιφερομένην ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πλανωμένην. Σὺ τε ὁ μέγας ναὸς οὗτος καὶ περιβόητος, ἡ νέα κληρονομία, τὸ νῦν μέγας εἶναι παρὰ τοῦ λόγου λαβὼν, ὃν Ἰεβοῦς πρότερον ὄντα, Ἰερουσαλήμ πεποιθήκαμεν ὑμεῖς τε ὅσοι μετὰ τοῦτον εὐθύς τοῖς κάλλεσιν, ἄλλος ἄλλο τι τῆς πόλεως μέρος διειληφότες, ὡς περ σύνδεσμοί τινες, καὶ τὸ γειτονοῦν οικειούμενοι, οὓς μετὰ τῆς ἀσθενείας ταύτης, οὐχ ἡμεῖς, ἡ χάρις δὲ σὺν ἡμῖν ἐπλήρωσε τοῖς ἀπεγνωσμένοις. Χαίρετε Ἀπόστολοι, ἡ καλὴ μετοικία, οἱ ἐμοὶ διδάσκαλοι τῆς ἀθλήσεως. Χαῖρέ μοι ὦ καθέδρα, τὸ ἐπίφθονον ὕψος τοῦτο καὶ ἐπικίνδυνον, ἀρχιερέων συνέδριον, ἱερέων αἰδοῖ καὶ χρόνῳ τετιμημένων, ὅσον τε ἄλλο περὶ τὴν ἱεράν τράπεζαν λειτουργικὸν θεοῦ. Χαίρετε Ναζωραίων χοροστασίαι, ψαλμῶδιῶν ἀρμονίαι, στάσεις πάννουχοι, παρθένων σεμνότης, γυναικῶν εὐκοσμία, χηρῶν, ὀρφανῶν συστήματα, πτωχῶν ὀφθαλμοί, πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς βλέποντες. Χαίρετε οἰκοὶ φιλόξενοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ τῆς

ἐμῆς ἀσθενείας ἀντιλήπτορες. Χαίρετε τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ δρόμοι καὶ σὺνδρομαί, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι, καὶ ἡ βιάζομένη κιγκλὶς αὕτη τοῖς περὶ τὸν λόγον ἐθιζομένοις. Χαίρετε ὦ βασιλεῖς καὶ βασιλεια, ὅσον τε περὶ τὸν βασιλέα θεραπευτικὸν καὶ οἰκίδιον· εἰ μὲν καὶ βασιλεῖ πιστὸν οὐκ οἶδα, Θεῷ καὶ τὸ πλεῖον ἄπιστον· κροτήσατε χεῖρας, ὀξὺ βοήσατε, ἔρατε εἰς ὕψος τὸν ῥήτορα ὑμῶν· σεσίγηκεν ὑμῖν ἡ πονηρὰ γλῶσσα καὶ λόλος. Χαῖρε ὦ μεγαλόπολι καὶ φιλόχριστε (μαρτυρήσω γὰρ τάληθῆ, καὶ εἰ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζῆλος· πεποιήκε χρηστότερος ἡμᾶς ἢ διάζευξις)· πρόσιτε τῇ ἀληθείᾳ, μετασκευάζεσθε ὀψὲ γούν, τιμήσατε Θεόν, πλεόν τῆς συνηθείας· οὐχ ἡ μετὰθεσις· τὸ αἰσχρὸν ἔχει, ἀλλ' ἡ τοῦ κακοῦ τήρησις, τὴν ἀπώλειαν. Χαίροις ἀνατολῆ καὶ δύσις, ὑπὲρ ὧν καὶ ὑφ' ὧν πολεμοῦμεθα, μάρτυς ὁ εἰρηνεύσων ἡμᾶς, ἂν ὀλίγοι μιμήσωνται τὴν ἐμὴν ὑποχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσι τε καὶ πρὸ πάντων βοήσομαι· Χαίρετε ἄγγελοι, τῆς δε τῆς ἐκκλησίας ἔφοροι, καὶ τῆς ἐμῆς παρουσίας καὶ ἐκδημίας, εἴπερ ἐν χειρὶ Θεοῦ τὰ ἡμέτερα. Χαῖρέ μοι ὦ Τριάς, τὸ ἐμὸν μελέτημα, καὶ καλλῶπισμα, καὶ σῶζοιο τοῖς δε καὶ σῶζοις τοὺς δε, τὸν ἐμὸν λαόν· ἐμὸς γὰρ κἂν ἄλλως οἰκονομῶμεθα· καὶ ἄγγελοί μοι διὰ παντός ὑψουμένη καὶ αὐξουμένη, καὶ λόγῳ καὶ πολιτείᾳ. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μου τὴν παρακαταθήκην, μέμνησθέ μου τῶν λιθασμῶν· ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν, ἀμήν.»

Καὶ τούτους εἰπὼν τοὺς λόγους, τῶν ὁποίων τὴν δύναμιν καὶ τὴν κατάνυξιν ἀκατάμαχῆτον κατέστησαν τὸ σχῆμα, ἡ φωνή, αἱ περιστάσεις, αὐτὸ τὸ ἀκροατήριον τοῦ ῥήτορος, ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Γρηγόριος, ἀδιαλείπτως διωκόμενος ὑπὸ τοῦ φθόνου τὸν ὁποῖον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ὑπεροχὴ οὐδέποτε ἀφοπλίζουν. Ἀπῆλθε δὲ πρῶτον μὲν εἰς Καισάρειαν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ὁποίας ἐξεφώνησεν, εἰς μνήμην τοῦ πρὸ μηνῶν τινῶν αὐτόθι ἀποθανόντος Βασιλείου, λόγον ἐπιτάφιον θαυμαστόν. Μεθ' οὗ τεθλιμμένος ὄλος, ἀπεχώρησεν εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ κώμην, τὴν Ἀριανζὸν, ὅπου διήγαγεν ἐν εἰρήνῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, μακρὰν τῶν αὐλῶν καὶ τῶν συνόδων, ἀσχολούμενος περὶ τε τὴν καλλιέργειαν μικροῦ κήπου καὶ περὶ τὴν πώλησιν ἐκεῖνην ἣτις ἐκ πρώτης νεότητος δὲν ἔπαυσεν ἀναβλύζουσα ἐκ τῆς τρυφερᾶς αὐτοῦ καρδίας. Ἐκεῖ ἀπέθανε τῷ 389, τὴν δὲ ἱεράν αὐτοῦ μνήμην ἑορτάζει ἡ ἐκκλησία ἡμῶν δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῇ 25 ἰανουαρίου καὶ τῇ 30 τοῦ αὐτοῦ μηνός, καθ' ἣν καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν λοιπῶν δύο με-

γάλων ἰσραηλῶν, Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, συμπληγυρίζεται.

Ἐνταῦθα ἔπρεπεν ἴσως νὰ καταλύσωμεν τὸν περὶ τοῦ θείου τούτου πατρὸς λόγον, σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γενικωτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης γεγονότων. Ἄλλ' ὁ Γρηγόριος εἶναι εἰς τῶν εὐγενεστάτων τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ χαρακτήρων· τοσαῦτα δ' ἔχομεν τὸ ἀπὸ τοῦδε νὰ διεξέλθωμεν ἀλλόκοτα πρόσωπα καὶ πράγματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν θέλει βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς, εἰάν παραμείνωμεν πλειότερόν τι περὶ αὐτὸν διατρέβοντες.

Πλὴν τῶν λόγων, περὶ ὧν ἐγένετο ἰκανὴ ἀνωτέρω μνεία, ὁ Γρηγόριος ἐπεχείρησε νὰ μιμηθῆ τοὺς διαφόρους τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως τύπους, γράφας ἔπη πολλὰ, ἐν οἷς ἐλευθέρως ἐξέχεε τοὺς θορύβους καὶ τὰς θλίψεις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ἐὰν ἔπη ταῦτα ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς θρησκευτικαὶ μελέται, ἐξ ἀναλογίας τῶν ποιητικῶν μελετῶν τοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀκμάσαντος Γάλλου ποιητοῦ Λαμαρτίνου· διότι τῶντι, μεγάλη μὲν ὑπάρχει διαφορὰ μετὰ τῆς φύσεως τῶν δύο ποιητῶν καὶ τῶν γρόνων καθ' οὓς ἐκάτερος ἔζησεν, οὐδὲν ἦττον ὅμως παρατηρήθη, εὐλόγως, ὅτι τὰ τοῦ Γρηγορίου ἔπη ἔχουσι πολλάκις παράδοξον οἰκειότητα πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῆς φαντασίας τοῦ νεωτέρου ποιητοῦ. Ἰπάρχουσι μάλιστα τινὰ τῶν ἐπῶν τούτων τὰ ὁποῖα ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα τοσοῦτον ἔμπειρος Οὐίλλεμαῖνος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκαλέσῃ προδρόμους τῶν θελκτικωτέρων στεναγμῶν τῆς μελαγχολικῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μούσης, εἰ καὶ ἀποπνέοντα πίστιν εἰσέτι νεαρὰν καὶ ἀφελῆ ἐν τῷ θορύβῳ αὐτῆς. Εἰς τὰ ἔπη ταῦτα ἐπανθεῖ ἐπαφρόδιτόν τι μίγμα ἀφηρημένων ἰδεῶν καὶ πραγματικῶν συγκινήσεων, γοητευτικὴ δέ τις ἀντίθεσις τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως πρὸς τὴν ταραχὴν καρδίας, ἣτις, βασανιζομένη ὑπὸ τοῦ αἰνίγματος τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, ζητεῖ καταφύγιον ἐν τῇ πίστει. Βεβαίως ἡ ποίησις αὕτη εἶναι ἀλλοία τῆς ὁμηρικῆς· εἶναι ὅμως οὐδὲν ἦττον ἀληθὴς ὡσαύτως καὶ μεγάλη ποίησις. Ἀδόκιμος ἐκρίθη ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁσάκις ἐπεχείρησε νὰ περιβάλλῃ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα διὰ τῶν τύπων τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἐν τῇ τραγωδίᾳ λ. γ. τῇ ἐπιγραφομένῃ «Χριστὸς Πάσχων» βλέπεις πολλαχοῦ τὴν νωθρὰν τοῦ Εὐριπίδου ἀπομίμησιν. Ἄλλὰ καὶ εἰς τοῦτο τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον ὅμως θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν

κριτικῶν ὡς ὑποβολιμαῖον, εἰ καὶ εἶχε ν' ἀντιπαλαίση πρὸς τὸ ἀκαταγώνιστον τοῦ Εὐαγγελίου μεγαλεῖον, ἀπαντῶσι παθητικώτατα τινὰ μέρη. Ἐξαιρέτως δὲ θαυμάζεται ἡ καταλυκτικὴ σκηνὴ καθ' ἣν ἡ μήτηρ τῶν θλίψεων, προσπεσοῦσα εἰς τὸν σταυρὸν, ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ θνήσκοντος αὐτῆς υἱοῦ τὴν συγχώρησιν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, τοῦ ἀμαρτήσαντος, λέγει, διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων φόβον.

ὦ τέκνον, ὦ φίλτατον, ὦ Θεοῦ λόγε,
Σύγγνωθ' ἀμαρτεῖν δ' εἰκὸς ἀνθρώπων, τέκνον,
Καὶ Πέτρος ἐξήμαρτε τοὺς ὄχλους τρέσας.

Ἄλλ' ἡ νεαρὰ τοῦ χριστιανισμοῦ φαντασία ἦτο φυσικώτατον νὰ εὐδοκίμῃ μᾶλλον περὶ τοὺς καινοπρεπεῖς τύπους τῆς θεωρητικῆς ποιήσεως, περὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς θλίψεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τὴν μυστηριώδη ἐκείνην μελαγχολίαν, τὴν παντελῶς σχεδὸν ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους ποιητάς. Τότε τρώντι παρήχθη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ποίησις ἣν ἐπιζητεῖ ὁ τῶν νεωτέρων κόρος, ποίησις μελέτης καὶ σκέψεως, ἥτις, παρεισδύουσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, περιγράφει τοὺς μυχαιτάτους αὐτοῦ στοχασμοὺς καὶ τοὺς μᾶλλον ἀορίστους πόθους. Ἡ δὲ περὶ ταῦτα ποιητικὴ τοῦ Γρηγορίου φαντασία καὶ ἡ ταύτης συμπάρεδρος εὐγλωττία τοῦ ἀνδρὸς, ἀποτελοῦσι τὸν ἐντελέστερον τύπον τῆς νέας φιλολογικῆς σχολῆς, ἥτις, διαπλασθεῖσα ἀπὸ τῆς κράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἀπὸ τῆς μίξεως τοῦ ἀττικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος, συνεδύαζε τὴν χάριν καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ λόγου μετὰ τῶν διαττουσῶν τῆς φαντασίας ἐκλάμψεων, τὴν ἐπιστήμην τὴν σοφιστικὴν μετὰ τῆς ἀποστολικῆς ἀφειλείας, καὶ ἐνίοτε πᾶσαν τὴν ἐπιτετηθευμένην τῆς φράσεως πολυτέλειαν μετὰ τῆς εἰλικρινεστέρως συγκινήσεως. Διότι οὐδαμοῦ ὁ τοιοῦτος τῆς φιλολογίας χαρακτῆρ, ἡ τοιαύτη τοῦ λόγου ἰσοπέτεια, ἡ ὑμοιάζουσα θρησκευτικὴν τινὰ μελωδίαν, διετυπώθησαν τελειότερον ἢ εἰς τὰς συγγραφὰς τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ἐπικῆδεια αὐτοῦ ἐγκώμια εἶναι ὕμνοι· οἱ στηλιτευτικοὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ λόγοι ἐνθυμίζουσι τὰς ἀράς τῶν προφητῶν. Τὸν Γρηγόριον προσηγόρευσαν κατ' ἐξοχὴν θεολόγον· ἀλλ' ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐπονομάσῃ ποιητὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ποίησις αὕτη φέρει μὲν βεβαίως περὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς στίγματά τινὰ τῆς Ἀλεξανδρινῆς εὐρυλογίας καὶ ἀπειροκαλίας· ἀλλ' ὅμως ἔχει δύο πολύτιμα προτερήματα, τὴν

φυσικὴν χάριν καὶ τὴν ἀπλαστον μελαγχολίαν, βραδέως ὁπωροῦν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μεταβαίνουσα. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη αὐτῆς ποικιλία· ἀλλ' ἔχει οὐδὲν ἥττον τὴν ποικιλίαν ταύτην, ὑπὸ τῆς ὁποίας, ὡς ὑπὸ ἐλατηρίου τινὸς φερόμενοι παρασυρόμεθα ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τῆ ἀληθείας ρεύματος τοσοῦτων μελετῶν, αἵτινες ἐξεπήγασαν ἀπὸ τῆς αὐτῆς καρδίας καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας· ὑποφαίνεται δὲ ἐν τῷ πυθμένι τοῦ κρυσταλλώδους τούτου νάματος ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ ἥτις, κατ' ἀρχὰς μαλακὴ καὶ τρυφερὰ οὖσα, μελαγχολεῖ ἔπειτα ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου, θορυβεῖται καὶ τραχύνεται διὰ τῆς δυστυχίας, καὶ ἐπὶ τέλος ἀπορροφᾶται ὑπὸ τῆς θλίψεως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἄλλην παραμυθίαν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν ἐντελῆ ἀπὸ τῶν ἔγκοσμίων ἀποχὴν, οὐδὲ ἀναψυχὴν ἄλλην εὐρίσκει εἰμὴ τὴν ἔκφρασιν τῶν θορύβων αὐτῆς. Ὀλίγοι ἀναμφιβόλως λαμβάνουσι τὴν ὑπομονὴν νὰ διεξέλθωσιν ὀλόκληρον τῶν ἐπῶν τούτων τὴν σειράν, συμποσομένων εἰς διςμυρίους καὶ ἔτι πλέον στίχους. Ἀλλ' ἐὰν ἐγένετο ἐπιτηδεῖα ἐκλογὴ τῶν ἐπῶν τούτων, ὅποσαι νέαι καὶ ποικίλαι δὲν ἤθελον προκύψει εἰς μέσον καλλοναί! Ὅποια ἐπιεικῆς τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς ἐκτίμησις! Ὅπόσον βαθεῖα τῶν συγκινήσεων τῆς ψυχῆς διάγνωσις! Ὅπόσον ἐνθερμος πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσις! Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ καρδιά αὕτη φαίνεται ἐνίοτε καταπίπτουσα ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πόνων αὐτῆς καὶ τῶν ἀναμνήσεων. Σπανίως τῷ ὄντι ψυχὴ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπὶ τοῦ βραδύου αὐτοῦ ἀναχαιτιζομένη, ἐδοκίμασε πικροτέραν θλίψιν. Ἐν διαλόγῳ τινὶ πρὸς ἑαυτὸν πλήρει ἀθυρίας ἥτις θίγει μὲν τὴν ἀπελπισίαν ἀλλὰ δὲν κατακρημνίζεται εἰς αὐτήν, ὁ Γρηγόριος εἰκονίζει ἑαυτὸν πλάνητα, ἀσθενῆ, ἄπατριν, μὴ ἔχοντα ποῦ νὰ ταφῆ καὶ ὡς ἐκ τῆς δυστυχίας ἀδιάφορον γενόμενον πρὸς πάντα ἐκτὸς πρὸς τὸν Θεὸν, τὸν τρόπον αὐτοῦ καὶ τὴν ἐλπίδα. Ὁ φαινὸς οὗτος τῆς Ἑλλάδος ἥλιος φαίνεται ἐπισκοτιζόμενος· νέφος ἐπεκάλυψε τὴν λάμψιν αὐτοῦ· ἐπεκάλυψε, ναι, ἀλλὰ δὲν ἠμύρωσε. Διότι ὁ χριστιανισμὸς, δι' οὗ ἀνέβλυσεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἡ πικρὰ ἐκείνη τῆς θλίψεως κρήνη, ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ τὴν ἀπελπισίαν δι' ἀνεξαντλήτου πρὸς τὸν πλησίον ἐπιεικείας καὶ δι' ἀκραδάντου πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως· ὥστε κατέστησε τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων μαλακωτέραν μὲν, ἀλλ' ἐν ἐνταύτῳ καὶ εὐγενεστέραν καὶ ὑψητεστέραν. Ἀποδείξεις ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ποιητῆς μελαγχολικός, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ δεινότατος· τίς δὲ, ἀφοῦ θαυμάσῃ τοὺς

λόγους αὐτοῦ, δὲν θέλει γοητευθῆ ὑπὸ τῶν ἀπλάστων στεναγμῶν ὅσοι ἀντηγοῦσιν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ἔπη αὐτοῦ:

Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πραγματικῶ βίου. Εἶδωμεν πῶς ὁ Θεοδοσίος ὁ μέγας ἐξετέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ κατὰ τῶν αἰρετικῶν διάτάγμα αὐτοῦ. Ἐὰ αὐτὰ ἐνηργήθησαν δι' ἐπιτρόπων τοῦ βασιλέως εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς ἀνατολῆς ὅπου ἰδίως ἤκμαζεν ὁ ἀρειανισμός. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ τοῖς ὀρθοδόξοις ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ ὅλα τὰ ἱερά ἰδρύματα καὶ κτήματα, ἀλλὰ, διὰ πολλῶν ἐτέρων θεσπισμάτων, ὁσμημέραι αὐστηρότερος πρὸς τοὺς αἰρετικούς δεικνύμενος, πρῶτον μὲν ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν ἅπαντα τὰ πολιτικά δικαιώματα, ἔπειτα ἀπεστέρησεν αὐτοὺς τοῦ δικαιώματος τοῦ διαθέτειν, τελευταῖον κατεδίκασε πολλοὺς εἰς ἔξοριαν, ἐπιβαλὼν κατὰ τινων μάλιστα καὶ τὴν τοῦ θανάτου ποινὴν. Συγχρόνως ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς, δι' ὧν ἀφηρεῖτο ἐκ μέσου νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου καὶ ἰδίως τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ θρησκευματος. Ὁ Θεοδοσίος κατήργησεν ἐν ἔτει 394, διὰ νόμου, τὸν μέγαν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 293 Ὀλυμπιάδα ἀφ' ἧς ἐνίκησεν ὁ Κόροιβος· καὶ ἐξέλιπεν οὕτω τότε διὰ παντός ἡ ἐπιφανεστάτη ἐκείνη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πανηγύρεων. Ὡσαύτως, ἐπὶ βαρυτάταις χρηματικαῖς ζημίαις καὶ ὕστερον ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀπηγορεύθησαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ θυσίαι, αἱ ἱεροσκοπίαι, ἡ τῶν εἰδώλων λατρεία, ἡ εἰς τοὺς ναοὺς εἴσοδος καὶ ἐν γένει πᾶσα δημοσία καὶ ἀπόρητος τελετὴ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Καθὼς δὲ συνήθως συνέβαινε περὶ τὰ τοιαῦτα ἢ ἐκτέλεσις τῶν νόμων τούτων ὑπερέβαλε πολλάκις καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν δεινὴν αὐστηρότητα. Οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐξηγριωμένοι ὄχλοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατρείας, ἤθελον νὰ καταστρέψωσι καὶ αὐτὰ τὰ οἰκοδομήματα ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆ ἐτελεῖτο. Αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἤναγκάζοντο νὰ ἐνδώσωσιν ἢ ἐβλέπον ἀδιαφόρως τὴν τοιαύτην τῶν μνημείων ἐκείνων κατεδάφισιν. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισκόπων καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μοναχῶν συνετέλουν προθυμότατα εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦτον. Εἰς μάτην διεμαρτύροντο οἱ ἐθνικοὶ· εἰς μάτην ὁ περιώνυμος σοφιστὴς Λιβάνιος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ συγκινήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Θεοδοσίου, περιέγραψεν ὑπερβολικώτερον ἴσως τῆς ἀληθείας τὰ παθήματα τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, λέγων πρὸς τοῖς ἄλλοις· οἱ δὲ μελανειμονοῦντες οὗτο:

. . . . . θέουσιν ἐφ' ἱερὰ, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ, καὶ ἄνευ τούτων, χεῖρας καὶ πόδας . . . . τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα· καὶ τρόπαια τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται· τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεσι· τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς . . . . χωροῦσι τοίνυν διὰ τῶν ἀγρῶν ὡς περ χεῖμαρροι κατασύροντες διὰ τῶν ἱερῶν τοὺς ἀγρούς.» Ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη καὶ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς ἐξηκολούθησε. Τότε ἀνετράπη ἐκ βάθρων ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περίφημος ναὸς τοῦ Σεράπιδος, πάλαι ποτὲ οἰκητήριον τῶν ἐπιστημῶν, καὶ σώζων ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τινὰ τῆς ἀρχαίας σοφίας ἴχνη. Τότε κατηδαφίσθη ὁ ἐν Ἀπαμείᾳ περικαλλὴς τοῦ Διὸς ναὸς. Τότε ἠφανίσθησαν πλείστα ἄλλα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα ἰδίως ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα κατ' εὐτυχίαν δὲν φαίνονται τὰ τοιαῦτα γεγόμενα, ἴσως διότι οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ἐνταῦθα πολλοὶ ἔτι καὶ ἰσχυροὶ, ὥστε οἱ τοῦ νέου δόγματος ὀπαδοὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως.

Τοιουτοτρόπως ἐπὶ Θεοδοσίου ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ πάλιν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἢ ὀρθοδοξίᾳ κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων. Ἐὰν δὲ εἰς τὸν ἐντεῦθεν φυσικώτατα προκύψαντα δεινὸν κλονισμὸν τῶν συνειδήσεων, τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνίδρυσιν οὐκ ὀλίγων βαρβάρων καὶ τὴν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα πολυειδῆ αὐτῶν ἀνάμιξιν, θέλομεν ἐννοήσαι ὅτι τοσοῦτον ὀλοσχερῆς πραγμάτων ἀλλοιώσις ἦτο ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ τῶντι ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου συνέβησαν δύο μεγάλαι στάσεις, ἡ μὲν τῶν δήμων Ἀντιοχείας, ἡ δὲ τῶν δήμων Θεσσαλονίκης, ἀμφοτέραι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτοι. Εἰς Ἀντιόχειαν, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Συρίας, πόλιν μεγίστην καὶ λαμπροτάτην, ἐπεκράτει πολλὴ πνευμάτων ταραχὴ ἕνεκα τοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν γενομένου διωγμοῦ· ὥστε μικρὰ ἀφορμὴ ἠδύνατο ἤδη νὰ φέρῃ ἐν αὐτῇ ὀλεθρίαν ἀναστάτῳσιν. Τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἔδωκαν νεοτινὲς φόροι ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπιβληθέντες· καὶ τῇ 26 φεβρουαρίου τοῦ 387 κατεξανέστησαν οἱ ὄχλοι Ἀντιοχείας κατὰ τῶν εἰσπρακτόρων καὶ καθαιρέσαντες τοὺς ἀνδριάντας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, αἰσχροῦς περιύβρισαν τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ἡ πόλις ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον νὰ ὑποταχθῇ· ἀλλ' ἐδέησε νὰ περιμείνῃ 24 ὅλας

ἡμέρας ἐν ἀγωνίᾳ πρὶν μάθῃ ὅποιαν θέλει ἐπιβάλλει αὐτῇ τιμωρίαν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε διατρέβων Θεοδόσιος. Ὁ βασιλεὺς ἦτο εἰς ὑπερβολὴν ὀξύθυμος, ὅθεν ἐν τῇ πρώτῃ ὀρμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ ἐδείχθη ἀδυσώπητος, διατάξας νὰ θανατωθῶσι μὲν πολλοὶ τῶν βουλευτῶν, νὰ δημευθῶσι δὲ αἱ περιουσίαι πολλῶν πλουσίων, νὰ παύσωσι δὲ αἱ διανομαὶ τοῦ σίτου εἰς τὸν δῆμον, ἡ δὲ πρωτεύουσα τῆς ἀνατολῆς, στερηθεῖσα ἀπάσας αὐτῆς τὰς προνομίας, νὰ καταβιβασθῇ εἰς τάξιν ἀπλοῦ χωρίου. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσι τὰς δεινάς ταύτας ἀποφάσεις καὶ ἔδωκαν καιρὸν τῷ βασιλεῖ νὰ μεταβάλλῃ γνώμην, ὅστις εὐχερῶς μὲν παρεφέρετο, ἔτι δ' εὐχερέστερον, συνελθὼν, ἐτρέπετο πρὸς ἐπιείκειαν. Ὅθεν, μετ' οὐ πολὺ, ἐνθούς εἰς τὰς δεήσεις τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ, καὶ τοῦ περικλεοῦς αὐτῆς βουλευτοῦ Ἰλαρίου, καὶ τοῦ εὐγλώττου σοφιστοῦ Λιβανίου, ἔτι δὲ εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῶν τῶν στρατηγῶν οἵτινες εἶχον ἐπιτραπῆ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρώτης ἀποφάσεως, ἀπένειμεν ὀλοσχερῇ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν χάριν. Ἡ δὲ τύχη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπέβη οἰκτροτέρα.

Εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα οὔτε τῶν ἀρειανῶν οὔτε τῶν ἐθνικῶν ὁ διωγμὸς ἀπέβη ἐπαισθητός· διότι οἱ μὲν ἐν Ἀσίᾳ πολυάριθμοι ἀρειανοὶ ἦσαν ἐνταῦθα ἀνέκαθεν ὀλίγοι, πρὸς δὲ τοὺς ἐθνικοὺς ἐπολιτεύετο, ὡς εἴπομεν, μετὰ φειδοῦς τινος ἡ βασιλεία. Ἀλλὰ ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἑτέρα δυσαρεσκείας ἀφορμὴ, ἡ τῶν Γόθων ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκαθίδρυσις, οἵτινες ἐμισοῦντο ὑπὸ τῶν προτέρων κατοίκων καὶ ὡς ξένοι, καὶ διότι δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ληστρικὰς ἐπιδρομὰς· τοιαῦτα δὲ πράττοντες, ἦσαν οὐδὲν ἥττον ἐπιτετραμμένοι πολλάκις τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων. Τοιαύτη λοιπὸν φρουρὰ, σταθμεύουσα ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 390, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν στάσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἣτις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ, μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα πόλεων. Βοθέρικος, ὁ τῆς φρουρᾶς αὐτῆς ἀρχηγός, ἐφυλάκισεν ἡνιόχον τινὰ τοῦ ἵπποδρόμου κατηγορηθέντα ἐπὶ ἐγκλήματι αἰσχυρῷ. Ἐπειδὴ δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν Θεσσαλονίκῃ μία τῶν ἵπποδρομιῶν ἐκείνων αἵτινες ἀπετέλουν τότε τὴν κυριωτάτην διασκέδασιν ὄλων τῶν μεγάλων τοῦ κράτους πόλεων, ὁ δῆμος τῶν Θεσσαλονικέων ἀπήτησε τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ ἡνιόχου ὡς ἀναγκαίου εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' ὁ Βοθέρικος ἀπεποιήθη τὸ ζητούμενον· ὅθεν ἐκινήθη

στάσις χαλεπή, καθ' ἣν ὅ,τε στρατηγὸς ἐκεῖνος καὶ πολλοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν ἐφονεύθησαν καὶ τὰ σώματά αὐτῶν εἰς τὰς ὕδους κατεσύρθησαν. Ὁ Θεοδοσίος ὅστις εἶχεν ἤδη τότε ἐκδικηθῆ τὸν τοῦ Γρατιανοῦ θάνατον διὰ τῆς τοῦ Μαξίμου κατατροπώσεως, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, διέτριβεν ἐν Μεδιολάνῳ παρὰ Οὐαλεντινιανῶ τῷ β', ὅτε ἔμαθε τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ γενομένην κακουργίαν. Ὁργισθεὶς δὲ, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ ἀπηνῶς τὴν πόλιν, ἄνευ ἐξετάσεως καὶ δίκης. Καὶ οἱ μὲν περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι, ἰδίως ὁ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος, εἶχον σχεδὸν καταπείσει αὐτὸν νὰ μεταβάλλῃ γνώμην ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον· ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἦτο ὑπουργὸς Ρουφῖνος, Γαλάτης τὸ γένος, ἀνὴρ πονηρὸς, ὅστις ἔπειτα ἐγένετο καὶ ἄλλων δεινῶν συμφορῶν πρόξενος, ἀνερρίπισε τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐκδοὺς καὶ ἐξαποστείλας τὸ φόνιον αὐτοῦ διάταγμα, μετενόησε πάλιν ὅτε πλέον δὲν ἦτο καιρὸς νὰ προληφθῆ τὸ κακόν. Ἄμα ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονικὴν ἡ ὀλεθρία ἀπόφασις, ἐσκήρτησεν ὑπὸ ἀγαλλιᾶσεως ἡ βάρβαρος φρουρά καὶ διὰ καταχθονίου τρόπου ἐμηχανήθη τὴν ἐκτέλεσιν. Εὐθύς τὴν ἐπομένην ἡμέραν προσεκληθῆ ὁ λαὸς εἰς τὸν ἱππόδρομον πρὸς θέαν. δῆθεν ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος· ἐκεῖ δὲ αἴφνης οἱ στρατιῶται, ἐπιπεσόντες ξιφήρεις κατὰ τοῦ πλήθους, ἔσφαξαν ἐν διαστήματι τριῶν ὥρῶν, ἄνευ διακρίσεως ἀθῶων καὶ ἐνόχων, πολιτῶν καὶ ξένων, κατὰ τινὰς μὲν ἑπτὰ χιλιάδας, κατὰ τινὰς δὲ πεντεκαίδεκα χιλιάδας ἀνθρώπων. Ἡ ἀνηλεὴς αὕτη τοῦ Θεοδοσίου προῆξις ἐνθυμίζει πολὺ τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων διαταχθεῖσάν ποτε σφαγὴν τοῦ στασιάζσαντος τῆς Μιτυλήνης δήμου (σελὶς 601 τοῦ πρώτου τόμου) τοῦ ὁποίου ἡ ἐλεεινὴ τύχη ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἔκτοτε, ὅτι ἡ ἀνέλεγκτος ἐξουσία, εἴτε ὑπὸ πολλῶν εἴτε ὑπὸ ἐνὸς διεξαγομένη, εἶναι ὀλεθρία πάντοτε. Naὶ μὲν δὲν ὑπῆρχε νῦν τὸ βῆμα ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιούσαν ἀγορεύσαντες ῥήτορες φιλόανθρωποι καὶ συνετοὶ, ἠγωνίσθησαν νὰ μετριάσωσι καὶ ἐμετρίασαν κατὰ τι τῆς προηγουμένης ἀποφάσεως τοὺς σκληροτάτους ὄρους. Ἄλλ' ἐὰν οἱ ῥήτορες τοῦ δήμου ἐξέλιπον πρὸ καιροῦ, προέκυψαν ἤδη οἱ τοῦ λαοῦ ἐπίσκοποι, ὁ δὲ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος ἀπέδειξε λαμπρῶς, ὅτι εἶχον εἰσέτι οἱ ἀδικούμενοι καὶ πάσχοντες προστάτας καὶ ἐκδικητὰς ἰσχυροὺς, τοὺς ἱεράρχας αὐτῶν. Ἐλθούσης εἰς Μεδιόλανον τῆς φοβερᾶς ἀγγελίας, ὁ Ἀμβρόσιος ἀπέφυγε νὰ ἴδῃ κατὰ πρόσωπον τὸν βασιλέα, ἔγραψεν ὅμως πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν, ἐν ἣ παριστῶν τὸ ἀπηνές

καὶ τρομερὸν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ κατατολιμθέντος ἐγκλήματος ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις· «Τὸ ἁμάρτημα δὲν ἐξαλείφεται, εἰμὴ διὰ δακρύων καὶ μετανοίας· οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχάγγελοι δύνανται νὰ συγχωρήσωσιν αὐτὸ ἄλλως· αὐτὸς ὁ Κύριος δὲν παρέχει τὴν ἄφεσιν, εἰμὴ εἰς μόνον τοὺς μετανοοῦντας. Σὲ συμβουλεύω· σὲ παρακαλῶ· σὲ πρότρέπω· σὲ παραινῶ. Δὲν τολμῶ νὰ ἐκτελέσω τὴν ἁγίαν προσφορὰν, ἐὰν θελήσῃς νὰ παρευρεθῆς εἰς αὐτήν. Ὅ,τι δὲν ἤθελεν εἶναι συγκεχωρημένον μετὰ τὸ ἐκχυθὲν αἷμα ἑνὸς ἀθώου, εἶναι δυνατόν νὰ συγχωρηθῆ, ἀφοῦ διὰ σὲ ἐξεχύθη τὸ αἷμα τσοσούτων;» Ὁ βασιλεὺς βαθέως συγκινηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐλέγχων τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διετέλει τεθορυβημένος διὰ τὴν ἀνεπανόρθωτον συμφορὰν ἣν ἐπήνεγκεν ἡ παράλογος αὐτοῦ ὀργή. Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως κατατηκόμενος ἐπὶ τινα χρόνον, ἀπεφάσισεν ἔπειτα κατὰ τὸ σύνθετος νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Μεδιολάνων ἵνα ἀκροασθῆ τῆς θείας λειτουργίας. Ἀλλὰ τότε ὁ ἀτρόμητος ἀρχιεπίσκοπος, ἀπαντήσας αὐτὸν ἔξω τῶν προθύρων καὶ ἐμποδίσας νὰ ἐπιβῆ τῶν ἱερῶν προπυλαίων, ἀπεφώνησε αὐτῷ πανηγυρικῶς ὅτι μετάνοια μακρὰ δύναται μόνη νὰ ἐξαλείψῃ τηλικούτου ἁμάρτημα καὶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πάντων δεσπότη καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεοδοσίος παρέστησεν αὐτῷ εὐλαβῶς, ὅτι ἂν αὐτὸς ἐγένετο ἔνοχος ἀνθρωποκτονίας, ὁ Δαυὶδ ὁ ἀγαπήτατος τοῦ Θεοῦ, ἐκτὸς τοῦ φόνου, εἶχεν ὑποκύψει καὶ εἰς μοιχείαν, ὑπολαβὼν ὁ γενναῖος ἀρχιεπίσκοπος εἶπε· «καθὼς λοιπὸν ἐμιμήθης τοῦ Δαυὶδ τὴν ἁμαρτίαν, οὕτω μιμήθητι καὶ αὐτοῦ τὴν μετάνοιαν.» Ὁ Θεοδοσίος ὑπήκουσεν εἰς τοὺς λόγους τούτους, ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισμὸν, καὶ, ἐπανελθὼν εἰς τὰ βασίλεια, καθυπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιτίμιον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ μόνις μετὰ ὀκτῶ μηνῶν ἐλύθη, γενόμενος πάλιν δεκτὸς εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας κοινωσίαν, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ἀφοῦ πρότερον δημοσίᾳ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ ὡμολόγησε τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρηνὴς κείμενος, καὶ τὸ Δαυϊτικὸν ἐκεῖνο ἐκφωνῶν «ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ μου, ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου.» παρεκάλεσεν ἵνα τύχῃ συγγνώμης.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιπετειῶν διήλθεν ἡ τοῦ Θεοδοσίου βασιλεία· δὲν ἤρκεσεν ἡ εἰρήνευσις τῶν Γότθων καὶ ἡ τῶν σχέσεων αὐτῶν ρύθμισις, δὲν ἤρκεσεν ἡ κατατρόπωσις ἀρειανῶν καὶ ἐθνικῶν, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τὰς συνετείας τῶν γεγονότων τούτων.

Καί τοι δὲ ὑπὸ τούτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἠμέλησε παντελῶς καὶ τὰ κατὰ τὴν Δύσιν συμβαίνοντα. Εἶδομεν ὅτι τῷ 383 εἶχεν ἀναγκασθῆναι νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον, τὸν ἐπαγαγόντα τὸν θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ καὶ σφετερισθέντα τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅτε τῷ 387 ὁ Μάξιμος, προσβαλὼν αἰφνιδίως τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β', ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Ἰταλίας, ὁ Θεοδόσιος ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ, καὶ καταβάλων τὸν Μάξιμον κατὰ ἰούνιον τοῦ 388 περὶ τὸν Σάρον ποταμὸν καὶ θανατώσας αὐτὸν, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β' τὴν ἀρχὴν πάσης τῆς Δύσεως. Πάλιν δὲ, ὅτε μετὰ τέσσαρα ἔτη τῇ 15 μαΐου 395 ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' ἐδόλοφονήθη ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου αὐτοῦ στρατηγοῦ Ἀρβογαστοῦ, Φράγκου τὸ γένος, ἀναγορεύσαντος βασιλέα τὸν γραμματικὸν Εὐγένιον, ὁ Θεοδόσιος, παρασκευάσας τὰς ἀπαιτούμενας δυνάμεις, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ νέου τούτου αὐτοκράτορος καὶ, τῇ 6 Σεπτεμβρίου 394, νικήσας αὐτὸν, ἤνωσεν ἅπαν τὸ κράτος ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν. Ἄλλὰ δὲν ἀπῆλαυσεν ἐπὶ μακρὸν τὸν τελευταῖον αὐτοῦ θρίαμβον. Νοσήσας ἐξ ὕδρωπος, δὲν ἐπέζησεν εἰμὴ τέσσαρας μῆνας καὶ ἀπεβίωσεν εἰς Μεδιόλανον, τῇ 17 ἰανουαρίου 395, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 50, ἀφοῦ διήρσεν αὐτίς τὸ κράτος εἰς δύο μεγάλα τμήματα καὶ ἐπέτρεψε τὴν μὲν Ἀνατολὴν εἰς τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Ἀρκάδιον, τὴν δὲ Δύσιν εἰς τὸν νεώτερον Ὀνώριον.

Ὁ Θεοδόσιος ἐπεκλήθη μέγας· καὶ τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ λογισθῆ ἕως ἰσότητος ἄξιός τῆς ἐπωνυμίας ταύτης, ἥτις, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μοναρχῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, πρὸ αὐτοῦ δὲν ἀπενεμήθη εἰμὴ εἰς τὸν ἰδρυτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετ' αὐτὸν δὲ εἰς οὐδένα ἄλλον, ἐκτὸς μιᾶς καὶ μόνης μὴ σπουδαίας ἐξαιρέσεως. Λόγῳ ἰδιωτικῶν ἀρετῶν ὁ Θεοδόσιος ἦτο ὁμολογουμένως κρείττων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου· διότι διετέλεσεν ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πατήρ, ἀγαθὸς ἀδελφός, ἀγαθὸς ἐν γένει συγγενὴς καὶ φίλος εὐγνώμων· πλὴν τούτων δὲ ἦτο μὲν ὀξύτατος περὶ τὰς ὀργάς, ἀλλ' εὐχερῶς ἐτρέπετο πρὸς τὴν ἐπιείκειαν καὶ πρὸς τὴν μετάνοιαν. Τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενα, εἰς ἃ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐπανέλθει, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ σφαγὴν ἐπισυμβάντα ἅπερ ἤδη ἱστορήσαμεν, μαρτυροῦσι περὶ τούτου τρανῶς. Ἐὰν δὲν κατέβαλεν εἰς τάξιν ὑπηκόων τοὺς Γότθους ἀλλὰ συνθηκολογήσας πρὸς αὐτοὺς, ἀνεκέρυξε συμμάχους, ἔπραξε τοῦτο ἐξ ἀνάγκης ἀναποδράστου. Οὔτε τὸ δυτικὸν οὔτε τὸ ἀνατολικὸν κράτος

ἦσαν ἤδη ἱκανὰ νὰ φράξωσι τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τὸν ἐπιδραμόντα χεῖμαρρον. Ναὶ μὲν μὴ ἄρκεσθεις εἰς τὸ νὰ θεσπίσῃ τὸν θριάμβον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπέτρεψε καὶ διέταξε τὸν ὄλεθρον τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ τὴν καταστροφὴν πολλῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ γέγονός, ἐὰν δὲν δικαιολογῆται, ἐξηγεῖται ὅμως ἀποχρώντως. Τεθέντος ἅπαξ ὅτι ἡ τύχη τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσφαλισθῇ εἰμὴ διὰ τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθοδοξίας· καὶ ὅτι ἐν τῷ κλύδωνι ὅστις ἐπὶ ἡμίσειαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα ἀνέσειεν ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἐκινδύνευε νὰ ναυαγήσῃ τὸ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθὲν σύμβολον· ὁ Θεοδόσιος, προτείνας τὴν δεξιὰν εἰς τὸ σύμβολον τοῦτο, καὶ ἀνορθώσας αὐτὸ, καὶ ἀσφαλίσας, συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἐνός τῶν μεγίστων τῆς ὅλης ἱστορίας γεγονότων. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ τῶν ἀνθρώπων ἀξία ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν σχετικὴν τοῦ φωτός δύναμιν. Ἡ ἀξία ἐκείνη κρίνεται ἀναλόγως τῶν περικειμένων περιστάσεων, ἀπαρλλάκτως καθὼς ἡ δύναμις τοῦ φωτός παρίσταται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μεγαλητέρα ἢ ἀσθενεστέρα καθόσον ἐπικρατεῖ κύκλω σκότος ἢ φῶς. Ἀνάψατε λαμπάδα ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ· ἡ λάμψις αὐτῆς θέλει φανῆ ὡχρὰ ἐνώπιον τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ἄλλ' ἀφοῦ δύσῃ ὁ ἥλιος καὶ ἐπέλθῃ ὁ ζόφος τῆς νυκτός, ἡ αὐτὴ λαμπὰς θέλει ἀναδειχθῆ λαμπροτάτη καὶ θέλει ἀναπληρώσει μέχρι τινός τὸν τῆς ἡμέρας ἀστέρα. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς πρωταγωνιστάς τῆς ἱστορίας. Αἱ περιστάσεις τοῦ κόσμου ἦσαν ζοφερώταται. Ὁ Θεοδόσιος ἐπολιτεύθη ὅσον οἶόν τε ἐπιτηδείως πρὸς αὐτάς. "Ὅθεν ἀνεκηρύχθη μέγας τόσῳ μᾶλλον δικαίως ὅσῳ εἰς ἄλλους εὐτυχεστέρους χρόνους ἠθέληεν ἴσως κατορθώσει μείζονα καὶ γενναιότερα πράγματα.

Ὁ Ἀρκάδιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀνατολικὴν βασιλείαν ἦτο ὀκτωκαιδεκάετης, ὁ δὲ τῆς δύσεως βασιλεύσας Ὀνώριος δὲν εἶχεν ὑπερβῆ τὸ ἐνδέκατον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ὅθεν πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περῆλθεν εἰς τοὺς δύο αὐτῶν πρωθυπουργοὺς, τὸν Βανδῆλον τὸ γένος Στελίχωνα ἐν τῇ δύσει, καὶ τὸν Γαλάτην Ῥουφῖνον ἐν τῇ ἀνατολῇ. «Δίκαι τε πᾶσαι παρ' αὐτοῖς κατ' ἐξουσίαν ἐκρίνοντο, λέγει ὁ Ζώσιμος, καὶ ἀπῆει κεκρατηκῶς ὁ χρημάτων τὴν ψῆφον ὠνούμενος ἢ ἄλλως οἰκειότητι τὴν τοῦ δικάζοντος ἐπισπώμενος εὐνοίαν. Κτήματα δὲ ὅσα τοὺς κυρίους ἐν τοῖς ἀπάντων ἐποίει στόμασιν εὐδαίμονας ὀνομάζεσθαι,

μετῆι πρὸς τούτους, τῶν μὲν δωρεαῖς θεραπευόντων καὶ τούτῳ τῷ συκοφαντεῖσθαι διαφευγόντων, ἐτέρων δὲ τὰ οἰκεῖα προιεμένων ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν ἀρχῆς ἢ ἄλλον τινὰ πρίασθαι τῶν πόλεων ὄλεθρον. Παντός δὲ εἶδους πονηρίας ταῖς πόλεσιν ἐπιπολάζοντας, ὁ μὲν ἀπανταχόθεν πλοῦτος εἰς τὴν Ῥουφίνου καὶ Στελίχωνος οἰκίαν εἰσέρρει, ἡ δὲ πενία κατὰ πάντα τόπον ἐπενέμετο τὰς τῶν πάλαι πλουτούντων οἰκίας· ἡσθάνοντο δὲ τῶν γινομένων οἱ βασιλεῖς οὐδενός, ἀλλὰ ἔγραφον μόνον ὅσα Ῥουφῖνος ἐπέταττε καὶ Στελίχων.» Καὶ ὁ μὲν Στελίχων διέπρεπε τούλάχιστον ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ, ὁ δὲ Ῥουφῖνος δὲν διεκρίθη αἰείποτε εἰμὴ ἐπὶ πονηρίᾳ καὶ μοχθηρίᾳ, ἐπενεγκῶν καὶ ἄλλας πολλὰς εἰς τὴν ἀνατολὴν συμφορὰς. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους συνέλεγε διὰ τῶν ἐπονειδίστων ἐκείνων καταχρήσεων, ἠθέλησε νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρκαδίου. Ἀλλὰ τοῦτο αὐτοῦ τὸ ὄνειρον δὲν ἐμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ. Ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐτῇ ἀντίπαλος αὐτοῦ δεινός, ὁ Εὐτρόπιος, ὅστις, εὐνοῦχος ὢν, ἦτο ἐν ἐκ τῶν ἀγενῶν ἐκείνων ὄντων, τὰ ὁποῖα ἴσχυον, ὡς μὴ ὄφελεν, εἰς τὰ βασιλεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ μίμησιν τῶν εἰς τὰ ἄσιανὰ κράτη συμβαινόντων. Ὁ εὐνοῦχος λοιπὸν Εὐτρόπιος καὶ ἄλλοι τινὲς περὶ τὸν βασιλέα, ἀντιπράττοντες εἰς τὸν πρωθυπουργόν, καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τινός αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν ἀποδημίας, πείθουσι τὸν Ἀρκαδίον νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν περιφανῆ ἐπὶ τῷ κάλλει αὐτῆς Εὐδοξίαν, θυγατέρα Φράγκου τινός στρατηγοῦ. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ῥουφῖνος ἐπεχείρησε λάθρα τὰ αἰσχίστα κατὰ τοῦ κράτους ἀνοσιουργήματα. Αὐτὸς λέγεται προσκαλέσας τοὺς Οὐννοὺς οἵτινες ἐν ἔτει 395 ἐλεηλάτησαν ἐπαρχίας τινὰς τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἐπραξεν ἄλλα βεβαιότερα καὶ δεινότερα κακουργήματα. Ἀλάριχος, εἰς τῶν ἐπὶ γένει καὶ ἀξία ἐγκρίτων ἡγεμόνων τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καθιδρυμένων Οὐῆσιγόθων, εἶχε δυσαρεστηθῆ τότε διότι, ἄρχων ἔτι ἐπὶ Θεοδοσίου γοθικοῦ τινος πολεμικοῦ σώματος, δὲν προσέλαβεν ἡδὴ καὶ τὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν. Ὄθεν ὑποκινήσας στάσιν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐλεηλάτησε τὴν Θράκην, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 395 ἔτος, μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τούτου τὸ στρατόπεδον προσελθὼν ὁ Ῥουφῖνος ἐκαυχῆθη μὲν παρὰ τῷ βασιλεῖ ὅτι κατέπεισε τὸν Ἀλάριχον νὰ ἀναζεύξῃ ἀπὸ τῆς πρωτευούσης, πράγματι ὅμως συνεβούλευσεν εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον τῶν Γόθων νὰ ἐπέλθῃ μᾶλλον κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, εὐπορούσης, διότι πρὸ ἑκατονταετηρίδος ὅλης δὲν

εἶχον εἰσβάλλει εἰς αὐτὴν βάρβαροι, ὑποσχόμενος ὅτι θέλει εὐκολύνει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐπίδρομὴν αὐτῶν. Καὶ πῶς μὲν ἐξετέλεσε τὴν προδοσίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Στελίχων, μάθων τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου πραττόμενα καὶ μελετώμενα, ἔδραμεν εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς ὅσα εἶχον παρακολουθήσει τὸν Θεοδόσιον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Δύσιν στρατείαν. Ἄλλ' ὁ Ρουφῖνος, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ Ἀρκάδιον, πέμπει πρὸς τὸν Στελίχωνα διαταγὴν βασιλικὴν ῥητῶς ἀπαγορεύουσαν αὐτῷ νὰ πλησιάσῃ πλειότερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν ὁ Στελίχων ὑπακούσας ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν. Ἄλλ' ὁ Γότθος Γαϊνᾶς, εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν στρατηγίαν, ἀνέλαβε νὰ τιμωρήσῃ τὸν Ρουφῖνον, ἔχων σύμφωνα εἰς τοῦτο καὶ τὰ περὶ αὐτὸν τάγματα. Ἀμα λοιπὸν, πλησιάσας αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον εἰς προὔπαντήσιν ὁ τε Ἀρκάδιος καὶ ὁ Ρουφῖνος, φονεύεται ἐκ διαταγῆς τοῦ Γαϊνᾶ ὁ τελευταῖος οὗτος τῇ 27 νοεμβρίου 395, ὁ δὲ ἄνανδρος Ἀρκάδιος, ἀναγνωρίσας τὰ γενόμενα, παραδίδεται ἤδη καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ εὐνούχου Εὐτρόπιου, ὅστις, ὑποστηριζόμενος ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ τοῦ Γαϊνᾶ, ἀπέβη παντοδύναμος, προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου.

Ὁ εὐνούχος Εὐτρόπιος δὲν εἶχε παντάπασι διάθεσιν, ὡς θέλει μετ' οὐ πολὺ ἐξηγηθῆ, νὰ προλάβῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου σκευωρηθέντα κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος δεινά. Ὁ Ρουφῖνος εἶχε διορίσει ἀρχηγὸν μὲν τῆς ἐν Θερμοπύλαις φρουρᾶς τὸν Γερόντιον, ἀνθύπατον δὲ τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἀντίοχον, ἀμφοτέρους ἐτοιμοὺς ὄντας ν' ἀνοίξωσι τὰς πύλας τῆς χώρας εἰς τὸν Ἀλάριχον. Ἄλλ' ἄρα γε ὑπῆρξαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κοινοὶ προδόται, τυφλὰ ὄργανα τοῦ Ρουφίνου καὶ παραβάται τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων, ἀπλῶς ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ πρωθυπουργοῦ; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τόσῳ μᾶλλον ἀπίθανον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ρουφῖνος εἶχε θανατωθῆ· διάφορα δὲ τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι λόγοι ἕτεροι ὑπηγόρευσαν τὴν ὀλεθρίαν αὐτῶν διαγωγὴν. Ὁ Ζώσιμος λέγει ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀντιόχου Μουσώνιος, ἦτο Ἕλληνας ἀνὴρ πολλῆς μέτοχος παιδείας, ἐκ δὲ τῶν τριῶν αὐτοῦ υἱῶν ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Μουσώνιος καὶ ὁ Ἀξιοχος ἦσαν ἐνάμιλλοι ἐκείνου κατὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν καλοκάγαθίαν, ὁ δὲ ὄλως τούτων διάφορος Ἀντιόχος ἀπέβη ἀνὴρ πονηρότατος. Εἶναι γνω-

στὸν ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ἐπαινεῖ συνήθως εἰμὴ τοὺς ἐθνικοὺς, τοὺς δὲ χριστιανούς ἐν γένει πικρῶς στηλίτευει, ὥστε εὐλόγως ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ μὲν γέρον Μουσώνιος καὶ δύο αὐτοῦ υἱοὶ εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα, ὁ δὲ τρίτος υἱός, ὁ Ἀντίοχος, εἶχεν ἀσπασθῆ τὸ νέον δόγμα. Πλὴν τούτου ὁ Εὐνάπιος ἱστορεῖ, ὅτι οἱ μοναχοὶ διηυκόλουν πολὺ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀλαρίχου, βεβαιῶν ἐπὶ λέξεως ὅτι «τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος, ἢ τῶν τὰ φαῖά ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως προσπαρεῖσθαι ἀσέβεια.» Ἐκ τούτων πιθανὸν ὑπελήφθη ὅτι ὁ Ρουφίνος, περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προδοτικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ὠφελήθη πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας ἀντιπάθειαν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες, εὐάριθμοι ὄντες εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ μέχρι τῶν χρόνων τούτων βλέποντες τοὺς ἐθνικοὺς ἀκωλύτως ἐκπληροῦντας τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Γόθων ἵνα καταφέρωσιν ἐπὶ τέλος καιρίαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων πληγὴν. Ἦσαν δὲ οἱ Γόθοι ἀρειανοὶ μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἤττον χριστιανοὶ καὶ ἐπιτήδαιοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν συμμαχῶν αὐτῶν, ἰδίως διὰ τῆς τῶν ἱερῶν καταστροφῆς. Ὡστε ἂν ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ἀληθής, ὁ Γερόντιος, ὁ Ἀντίοχος καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἐνόμιζον ὅτι ὑπηρετοῦσι τὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν συμφέρον, συμπράττοντες μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου, οὕτω δ' ἐξηγεῖται πολὺ εὐλογώτερον ἢ διαγωγὴ αὐτῶν ἢ διὰ τῆς ἀπλῆς καὶ κοινῆς προδοσίας. Ἀλλὰ καὶ ἕτερα τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὴν πλεονεξίαν τοῦ Ἀλαρίχου κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιδρομὴν ὑπέθαλψαν αἱ ὑπερισχύσασαι τότε θρησκευτικαὶ δοξασαί. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου οὐ μόνον ὁ Εὐτρόπιος οὐδὲν ἐπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Γόθων, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 396 ἔτος ὑπηγόρευεν εἰς τὸν Ἀρκάδιον νόμον δι' οὗ ἀφῆρέθησαν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς, τοὺς προϊσταμένους καὶ τοὺς ὑπηρέτας τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἅπαντα αὐτῶν τὰ προνόμια. Μετὰ δὲ τινὰς ἐνιαυτούς, ὡς ἂν μὴ ἦρχουν αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου γενόμεναι καταστροφαι τῶν ποικίλων ἰδρυμάτων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ὁ Ἀρκάδιος διέταξε ῥητῶς δι' ἑτέρου νόμου νὰ καταβληθῶσιν εἰς ἕδαφος οἱ ναοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, τὸ δὲ ὑλικὸν αὐτῶν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς δημόσια οἰκοδομήματα, ὕδους, κρήνας, τείχη καὶ ὕδραγωγεῖα. Ἐκ τούτων λοιπὸν δηλοῦται καὶ πάλιν ὅτι ἂν οἱ διάδοχοι τοῦ Ρουφίνου δὲν ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς τὸν Ἀλαρίχον συνεννόησιν, ἔβλεπον

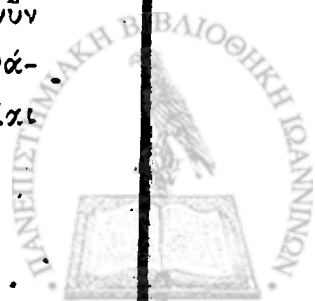
ὅμως τοῦλάχιστον εὐχαρίστως τὰ παρ' αὐτοῦ πραττόμενα, ὡς συντελεστικά εἰς τὴν κατατρόπωσιν τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ἀλαρίχος, ἀναχωρήσας ἐκ Θράκης, προήλασε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Θεσσαλίαν «πάντα καταστρεφόμενος τὰ ἐν μέσῳ.» Περὶ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 396 γενόμενος πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἀνήγγειλε λάθρα τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ πρὸς τε τὸν Ἀντίοχον, τὸν ἀνθύπατον, καὶ πρὸς τὸν Γερόντιον, τὸν προϊστάμενον τῆς ἐν Θερμοπύλαις φυλακῆς. Καὶ ἐν τῷ ἄμα ὁ Γερόντιος, ἀναχωρήσας μετὰ τῶν φυλάκων, ἀφῆκεν ἐλευθέραν καὶ ἀκώλυτον εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσόδον. Οἱ δὲ, καθοδηγούμενοι ὑπὸ πολυαριθμῶν μοναχῶν, κατεπλημμύρησαν πάντα τὰ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς, Λοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν, λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες χώρας καὶ πόλεις, καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἠβηδὸν ἀποσφάττοντες, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀγεληθὸν συνεπαγόμενοι. Ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε τόσαύτη ὥστε ὁ πεντηκονταετίαν βραδύτερον ἀκμασας Ζώσιμος βεβαίῳ, ὅτι μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐφαίνοντο ἐτι τὰ στίγματα αὐτῆς. Ἐν τῇ Βοιωτίᾳ μόνῃ ἢ πόλει τῶν Θηβῶν, ἀσφαλῶς οὕσα ὠχυρωμένη, διέφυγε τὴν ἄλωσιν, διότι ὁ Ἀλαρίχος, μὴ ἔχων πολιρχητικὰ ὄργανα καὶ σπεύδων εἰς προχειρότεραν λείαν, ἐνόμισε περιττὸν νὰ χρονοτριβῆσῃ ἐνταῦθα. Κατελθὼν δὲ διὰ τοῦ Κιθαίρωνος εἰς Ἀττικὴν, πρῶτον κατέστρεψε τὸ ἐν Ἐλευσίνι σωζόμενον ἐτι τότε μέγα ἱερόν, θανατώσας τὸν τε Ἰλάριον καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ὀνομαστοτάτων καὶ πιστοτάτων ὁπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, ἐκεῖ ποὺ διατρίβοντας. Ἐπειτα ἐπλησίασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, περὶ τῆς τύχης τῶν ὑποίων κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν ποικίλαι ὑπάρχουσι παραδόσεις.

Ὁ Ζώσιμος περὶ μὲν Ἐλευσίνος οὐδὲν λέγει, ἂν καὶ ἡ καταστροφὴ αὐτῆς φαίνεται βεβαία, διότι μαρτυρεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου· περὶ δὲ Ἀθηναίων ὀμιλῶν βεβαίῳ ὅτι ὁ Ἀλαρίχος, ἐπελθὼν πανστρατία ἐπὶ τὴν πόλιν, εἶδεν εἰς τὸ τεῖχος περιερχομένην μὲν τὴν πρόμαχον Ἀθηναίαν, ὑποία εἰκονίζεται ἐν τοῖς ἀγάλμασιν, ὠπλισμένην δηλαδὴ καὶ τρόπον τινὰ ἑτοιμον νὰ ἀντικρούσῃ τοὺς ἐπερχομένους, προϊστάμενον δὲ τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα τοιοῦτον ὁποῖον ἔδειξεν εἰς τοὺς Τρώας ὁ Ὅμηρος ὅτε ἐπολέμει ἕνα ἐκδικηθῆ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου. Ταύτην τὴν ὄψιν σεβασθεῖς ὁ Ἀλαρίχος, πάσης μὲν ἀκεστή κατὰ τῆς

πόλεως ἐπιχειρήσεως, ἐπεμφε δὲ κήρυκας περὶ εἰρήνης. Καὶ προσδέξα-
 μένων τῶν Ἀθηναίων τοὺς λόγους, καὶ λαβόντων καὶ δόντων ὄρκους,
 εἰσῆλθεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Γότθων μετὰ ὀλίγων τινῶν εἰς τὰς Ἀθήνας.
 Τυχῶν δὲ φιλοφροσύνης ἀπάσης, καὶ λουσάμενος καὶ κοινωνήσας δι'
 ἐστίασεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει λογάδας, καὶ προσέτι δῶρα λαβὼν,
 ἀνεχώρησε, καταλιπὼν ἀβλαβῆ τὴν τε πόλιν καὶ τὴν Ἀττικὴν πᾶσαν.
 Αὕτη τοῦ Ζωσίμου ἡ διήγησις εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτος. Ἐν
 πρώτοις μαρτυρεῖ ὅπόσον ἐρριζωμένοι ἦσαν εἰς ἐτι αἱ πρὸς τὸ ἀρχαῖον
 θρησκαεῦμα πεποιθήσεις, διότι ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρει σπουδαίως τὴν προ-
 στασίαν ἐκείνην τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἐλπίζων βεβαίως ὅτι
 πολλοὶ τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ θέλουσι πιστεύσει εἰς αὐτήν. Ἐπειτα
 δὲ δῆλον ἐξ αὐτῆς γίνεται ὅτι ἡ πόλις οὐδὲν ἔπαθεν ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀλα-
 ρίχου ἐπιδρομῆς. Ἐν τούτοις μαρτυρίαι ἕτεραι ἄλλως παριστώσι τὰ
 πράγματα. Ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Κλαυδιανὸς, ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος καὶ
 ὁ τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Φιλοστόργιος ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ τὰς Ἀ-
 θήνας μετὰ τῶν πόλεων ὅσαι, περιπεσοῦσαι εἰς χεῖρας τῶν βαρβά-
 ρων, ἔπαθον δεινὰ παρ' αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ ὡς τεκμήριον τῶν συμφορῶν
 ὅσας ὑπέστησαν τότε αἱ Ἀθῆναι, λογίζεται καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Συνέσιος,
 περὶ οὗ ἄλλοτε πλείοτερα, καταπλεύσας εἰς Πειραιᾶ δύο ἔτη μετὰ
 τὴν τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομῆν, ἔγραψεν ἐντεῦθεν πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὴν
 ἀκόλουθον θλιβεράν περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιστολήν, ἧς παρατιθέμεθα
 ὑλόκληρον τὸ κείμενον, διότι ὁ Συνέσιος, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, ἦτο' εἰς ἐκ
 τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἵτινες, καὶ τοι ἔζων περὶ τὰ τέλη τῆς δ' μ. Χ.
 ἑκατονταετηρίδος, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς γνήσιοι Ἕλληνες τῶν
 πάλαι ποτὲ χρόνων· ὥστε ἡ ἐντύπωσις ἦν ἐπροξένει αὐτῶ ἢ τῶν Ἀ-
 θηνῶν πόλις παρέχει ἡμῖν τὴν ἐννοίαν τῆς ἐντυπώσεως ἣν ἤθελε προ-
 ξενήσει εἰς τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλην ἀν αἴφνης, ἐκ τῶν νεκρῶν
 ἀναστάντες, ἤθελον ἐπισκεφθῆ αὐτὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων τῆς
 παρακμῆς. Εἶχε λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ οὕτω· «Ὀναίμην τῶν Ἀθηνῶν,
 ὅποσα βούλει· ὥστε μοι δοκῶ πλεῖν ἢ παλαιστῆ καὶ δακτύλῳ γερονέ-
 ναι σοφώτερος. Ἐξέστι δὲ καὶ αὐτόθεν τῆς θείας σοφίας πείραν σοί
 τινα παρασχεῖν. Ἀμέλει γὰρ Ἀναγυροῦντοθέν σοι γράφω, καὶ Σφητ-
 τοῖ γέγονα, καὶ Θριῶζε, καὶ Κηφησιάσι, καὶ Φαληροῖ καὶ κακὸς κα-
 κῶς ὁ δεῦρό με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν
 Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα, καὶ καθά-
 περ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δῆρμα λείπεται, γνῶρισμα τοῦ πάλαι

ποτέ ζῶντος, οὕτως ἐνθένδε φιλοσοφίας ἐξωκισμένης, λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδημαίαν τε, καὶ τὸ Λύκειον, καὶ, νῆ. Δία, τὴν Ποικίλην Στοᾶν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκέτ' οὖσαν ποικίλην· ὁ γὰρ Ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς· αἱ δὲ Ἀθηναίαι, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἐστία σοφῶν, τὸ δὲ νῦν ἔχον, σεμνύουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουροί. Ταῦτα ἄρα καὶ ἡ ζυωρὶς τῶν σοφῶν Πλουταρχείων, οἵτινες οὐ τῇ φήρῃ τῶν λόγων ἀγείρουσιν ἐν τοῖς θεάτροις τοὺς νέους, ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ σταμνίοις.» Ἀλλ' ὅμως τῶν νεωτέρων τινὲς παρατηροῦσιν ὅτι αἱ περὶ ἀλώσεως τῶν Ἀθηνηῶν ἀνωτέρω μαρτυρίαι εἶναι ὁπωσοῦν ἀόριστοι, ἡ δὲ τοῦ Συνεσίου ἀδημονία καὶ πικρὰ εἰρωνεία, ὅστις ἄλλως οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομῆς, ἐξηγεῖται ἀρκούντως ὡς ἐκ τῆς παρακμῆς εἰς ἣν περιέστη ἡ πόλις πρὸ καιροῦ, καὶ ἄνευ νέων τινῶν παθημάτων. Ἀπεναντίας λέγουσιν ἡ τοῦ Ζωσίμου ἀφήγησις οὐ μόνον εὐκρινεστέρα εἶναι καὶ οὕτως εἰπεῖν ἠτιολογημένη, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ πράγματα μᾶλλον συμφωνεῖ. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνηῶν εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Γόθων ἐπιστρατείας καὶ δὲν εἶχε πάθει τι ἐπὶ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ καταβαλόντος, ὡς εἶδομεν, τὰς πλείστας ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις· κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασιλείας ὥστε πολὺ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλάριχος, ὅστις δὲν συνεπήγετο πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἐπεχείρησεν οὔτε τῶν Θηβῶν τὴν ἄλωσιν, ἠρέσθη νὰ λάβῃ ἐνταῦθα δῶρά τινα καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰρηνικῶς εἰς τὴν πόλιν ἵνα ἀπολαύσῃ μόνον ἐπιτινας ἡμέρας τῶν ἐν αὐτῇ σωζομένων ἐτι ἀνέσεων καὶ ἄλλων τοῦ βίου ἀγαθῶν. Πλὴν τούτου παρατηρεῖται, ὅτι τὰ πλείστα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης ὅσα εὐρίσκοντο τότε ἐν Ἀθήναις, ἀναφέρονται ὑπάρχοντα καὶ μετὰ τὴν τῶν Γόθων ἐπιδρομὴν, ἰδίως δὲ τὸ κολοσσαῖον ἄγαλμα τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλαι τινὲς θεῶν καὶ ἡρώων εἰκόνες ἐν τῇ ἀκρόπολει. Καὶ βεβαιοῖ μὲν ῥητῶς ὁ Συνέσιος ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὴν ποικίλην Στοᾶν ὁ κάλλιστος αὐτῆς κόσμος, ἦτοι αἱ τοῦ Θαπίου Πολύγνωτου ζωγραφίαι, ἀλλ' ἐπιφέρει ῥητῶς ὅτι τὴν σύλησιν ταύτην διέπραξεν ἡ πλεονεξία ῥωμαίου τινὸς ἀνθυπάτου.

Ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ὁ Ἀλάριχος ἐτράπη ἐπὶ τὴν Μεγαρίδα καὶ

ληλατήσας αὐτὴν ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ἴσθμόν. Ἐκεῖ εἶχεν ὑποχωρήσει ἡ Γερόντιος ὅτε ἀμαχητὶ ἐγκατέλιπε τὰς Θερμοπύλας. Ἀλλὰ οὐδὲ περὶ τὸν Ἴσθμόν ἐπέχειρησεν ἀντίστασιν τινα, γένόμενος ἄφαντος καὶ ἀφῆσας ἐλεύθερον τὸν Ἀλάριχον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον καθὼς προηγουμένως εἰσεβάλεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν ἀμέσως ἀλίσκονται πρώτη ἡ Κόρινθος καὶ τὰ περὶ αὐτὴν πόλιν· ἔπειτα τὸ Ἄργος καὶ πάντα τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Λακεδαιμόνος χωρία· τελευταῖον καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτη γίνεται λεία πρόχειρος τῶν βαρβάρων. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἀπορωμεν διὰ τὴν εὐκολον ταύτην κατατρόπωσιν ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς καὶ μεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Τὰ τεῖχη τῶν πόλεων εἶχον καταπέσει ἐπὶ τοῦ πρὸ εἰκοσαετίας συμβάντος σεισμοῦ· τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχεν ἢ ἄμυνα τῆς χώρας ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς ἐθνικὴν τινα φρουράν, συγκροτουμένην ἐκ γεωργῶν ἀγυμνάστων καὶ ἀπολέμων, οἵτινες μεταβαλλόμενοι αἴφνης, ὁσάκις ἐπῆρχετο ἐχθρὸς εἰς αὐτοσχεδίου στρατιώτας, δὲν εἶχον φυσικῶ τῶ λόγῳ οὔτε τὴν πείραν οὔτε τὴν καρτερίαν τὴν ἀπαιτουμένην ἵνα ἀντισταθῶσιν εἰς τὰ ἐξησκημένα καὶ ἀτίθασσα γοθτικὰ στίφη· ἐπὶ πᾶσι διηκολύνη τὸ ἔργον τοῦ Ἀλαρίχου ἢ συνεννόησις αὐτοῦ μετὰ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων καὶ ἡ σύμπραξις ἣν ἔλαβε παρὰ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ἀπροσδόκητος εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐπίκουρος.

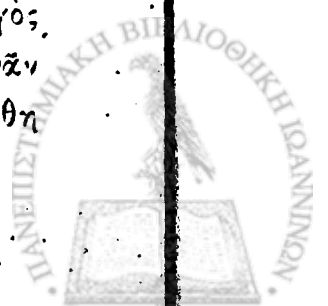
Εἶδομεν ὅτι ὁ Στελίχων ἀφικόμενος κατὰ τὸ προηγούμενον ἤδη ἔτος εἰς Θεσσαλονίκην, ἀπεπέμφθη εἰς Ἰταλίαν ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου ἢ μάλλον ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου. Ἦδη δὲ μαθὼν τὰ ἐν Ἑλλάδι γένομενα δυστυχήματα, διεπεραιώθη αὐτόκλητος μετὰ δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν τῆδε κάκεισε διεσπαρμένων Γόθων, κατέστρεψεν οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν, τοὺς δὲ πλείστους ἠνάγκασε νὰ καταφύγῃσιν ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον περὶ τὸ ὄρος τῆς Φολόης, εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἡλίδος καὶ τῆς Ἀρκαδίας. Ἦθελε δὲ καὶ τούτους κατατρόπῳσει, εἰάν, ἀντὶ νὰ ἀποκλείσῃ αὐτοὺς πανταχόθεν, μὴ ἀπῆρχετο αὐτὸς εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἀπολαύσῃ αὐτόθι πάσης τρυφῆς καὶ ἀκολασίας, καταλιπὼν εἰς ἄλλους ἡγεμόνας τὴν τῶν Γόθων χεῖρωσιν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ὑποδεέστεροι ἐμιμήθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ τὸ παράδειγμα ἀμελέστερον ἐπιτηροῦντές τοὺς πολεμίους, ὁ Ἀλάριχος, ὠφεληθεὶς ἐκ τούτου, κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ μεθ' ὄλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ· καὶ περάσας διὰ τοῦ κόρινθιακοῦ κόλπου, εἰς Αἰτωλίαν, ἀπῆλθεν εἰς Ἠπειρόν, ὅπου

ὄχυρωθεὶς, ἐφορολόγει ἐν ἀνέσει τὰς περικειμένας πόλεις. Ἐκεῖ δὲ εὐρισκόμενος ἔλαβε παρὰ Στελίχωνος προτάσεις περὶ συνδιαλλαγῆς ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ ν' ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τοῦ Ἀρκαδίου πᾶσαι αἱ τοῦ Ἰλλυρικοῦ λεγόμεναι χῶραι, ἧτοι πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Εὐρώπην ἑλληνικαὶ χῶραι ἐκτὸς τῆς Θράκης, καὶ καθυποταχθῶσιν εἰς τὸν Ὀνώριον· οἷον οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνέκαθεν ὁ σκοπὸς δι' ὃν μετὰ τῆς προθυμίας ὁ Στελίχων ἐδράμεν ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν τῶν χωρῶν τούτων. Ὁ Ἀλαρίχος ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ γνωστὰς τὰς προτάσεις ταύτας εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλήν, ὁ δὲ Ἀρκαδίος, βλέπων ἑαυτὸν ἐξίσου ἀπειλούμενον ὑπὸ τῶν δύο βαρβάρων, προετίμησε νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου· ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς τραγωδίας ὑπῆρξεν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος τῶν Γόθων, ὅστις ἐπὶ τριετίαν ὄλην δὲν ἔπαυσε λεηλατῶν τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τέλος τὴν Ἡπειρὸν, προεχειρίσθη, ἐν ἔτει 398, γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἐμελλε νὰ παγιωθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ κράτος αὐτοῦ ἐνταῦθα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλή ἦτο πολυμήχανος. Μὴ δυναμένη νὰ δαμάσῃ τοὺς κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπερχομένους βαρβάρους, ἐξώθει αὐτοὺς πρὸς δυσμάς. Τοῦτο ἔπραξε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Μετὰ τετραετίαν ὁ Ἀλαρίχος, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐγύμνασε καὶ ὠπλίσε τοὺς Γόθους αὐτοῦ κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τρόπον καὶ ῥωμαίκοις ἀναλώμασιν, ἀπῆλθε μετ' αὐτῶν, κατὰ προτροπὴν τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ὅπου ἐφ' ἱκανὸν ἔτι· ἐξηκολούθησε τὸ καταστρεπτικὸν αὐτοῦ στάδιον.

Ἀλλ' εἰάν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἀπῆλλάγησαν οὕτω τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλαρίχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, ἕτεροι Γόθοι δὲν ἔπαυσαν δεσπόζοντες ἐν τῇ κεντρικῇ τοῦ κράτους κυβερνήσει. Ὁ Εὐτρόπιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου, ἔδειξεν ὁμοίαν τοῦ προκατόχου αἰσχροκέρδειαν καὶ πλεονεξίαν, κακουργίαν δὲ περὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας πλείονα. Διότι ἐπεχείρησε, διὰ ποικίλης συκοφαντίας, νὰ καταστήσῃ ἐκπρόδων πάντα λόγου ἄξιον ἄνδρα, ἵνα μηδεὶς πλὴν αὐτοῦ ἰσχύσῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ· ἐξορίσας οὕτω σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἕνα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες τὰ μάλιστα ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι χρήσιμοι κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκεῖνας περιστάσεις, τὸν πολλακίς ἀπὸ Οὐάλεντος καὶ Θεοδοσίου διαπρέψαντα ἐπὶ στρατηγίαις Τιμάσιον.

Ἴνα δὲ προσλάβῃ ὄπλον πρόχειρον τῆς πονηρίας αὐτοῦ ἐπενόησε τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον νόμον, ὅστις σώζεται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς κώδικας καὶ δι' οὗ, πάντες οἱ συνομόσπονδοι κατὰ τινος τῶν λειτουργῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου καὶ δημεύσεως. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἤρκει νὰ μελετήσῃ τις προδοσίαν ἵνα τιμωρηθῇ ὅπως ἤθελε τιμωρηθῇ καὶ ἂν ἐξετέλει αὐτήν, τὰ δὲ τῶν τοιούτων ἐνόχων τέκνα ἀπεστεροῦντο παντὸς ἀστικοῦ καὶ πολιτικοῦ δικαιώματος. Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἠγωνίσθη ὁ Εὐτρόπιος νὰ ὀχυρώσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, δὲν ἀπῆλαυσε αὐτὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γόθων ἐπὶ Θεοδοσίου, οἱ Ὀστρογόθοι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τούτων τῶν Ὀστρογόθων ὁ ἡγεμὼν, Τριβιγίλδος καλούμενος, φθονήσας τὰ τοῦ Ἀλαρίχου τρόπαια, ἐστασίασεν ἤδη καὶ ὤρμησεν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῶν περικειμένων χωρῶν. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἕτερον Γόθον Γαῖνᾶν καὶ τὸν στρατηγὸν Λέοντα. Ἄλλ' ὁ μὲν Λέων ἦτο παντάπασιν ἀνίκανος, ὁ δὲ Γαῖνᾶς δὲν εἶχε κάμμιαν ὀρέξιν νὰ πολεμήσῃ τοὺς ὁμοφύλους, καὶ ἐσκόπει μᾶλλον πῶς νὰ ὠφελθῇ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα καταβάλῃ τὸν Εὐτρόπιον καὶ διαδεχθῇ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ. Ὅθεν οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ Τριβιγίλδου ἐπραττεν. Οὐδὲν ἦττον ὅμως ὁ Τριβιγίλδος ἐκινδύνευσε μετ' οὐ πολὺ, διότι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀσίας, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐγκατάλειμμένους, ὤρμησαν ἐξ οἰκείων ἐπὶ τὴν διώξιν τοῦ πολεμίου, καὶ ἔφεραν αὐτὸν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. Ἀλλὰ τότε συνεννοεῖται, κατ' ἀρχᾶς κρυφίως, ὁ Γαῖνᾶς μετὰ τοῦ Τριβιγίλδου καὶ ἀπαιτεῖ ῥητῶς παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ ἄθλιος Ἀρχάδιος ἠνάγκασθη νὰ ἐνδώσῃ. Ὁ πρὸ ὀλίγου παντοδύναμος εὐνοῦχος ἐξωρίσθη, τῷ 399, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανατώθη ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Ὁ δὲ Γαῖνᾶς, ἀναφανδὸν ἤδη ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Τριβιγίλδου, εἰσῆλθε προπαιούχος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ πολυαρίθμων Γόθων καὶ προεχειρίσθη γεινῆκός ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἀπῆτησε νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πρωτεύουσας ἵνα οἱ ἀρειανοὶ αὐτοῦ ὁμογενεῖς τελῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Τότε ὅμως ἐστασίασεν ὁ ὀρθόδοξος λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Γόθων ἐσφαξεν ἑπτακισχιλίους ἐξ αὐτῶν. Ἄλλος Γόθος ἡγεμὼν, ὀνόματι Φραουῖτος, προχειρισθεὶς στρατηγός κοινῆ ψήφῳ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Γερουσίας, κατεδίωξε τὸν Γαῖνᾶν καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ διαπεράσῃ τὸν Ἰστρον ἐκεῖ δὲ κατέτροπώθη

οὗτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Οὐννων, ὅστις ἔπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτοτε κατέλαβε πᾶσαν τὴν ἀρχὴν ἐνταῦθα ἡ βασίλισσα Εὐδοξία μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς, ὅστις συνέβη μικρὸν πρὸ τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Ἀρκαδίου, τελευτήσαντος τῆ 1 Μαΐου 408. Τὸ κράτος περιῆλθε λοιπὸν εἰς χεῖρας βαρβάρων. Ὁ Ἀλάριχος, ὁ Τριβίγιλδος, ὁ Γαῖνᾶς, ὁ Φραουίτος, ἦσαν Γότθοι· αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ἦτο θυγάτηρ Φράγκου στρατηγοῦ. Βεβαίως οἱ πλεῖστοι ὑπουργοὶ καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν Ἕλληνες ἢ Ῥωμαῖοι. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ὥστε ὁ Ἀρκαδιὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ διὰ ῥητοῦ νόμου εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν. Ὡσαύτως ὑπῆρχε στρατὸς ἀξιολόγος ἐξ ἰθαγενῶν συγκεκροτημένος καὶ ἔχων ἰθαγενεῖς ἡγεμόνας, ἐξ ὧν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τινὰς οἷον τὸν Τιμάσιον καὶ τὸν Λέοντα. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ κυρίως ἦγον καὶ ἔφερον τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν βαρβάρων τούτων εἶχον ἐξελληνισθῆ· διότι ὁ Ζώσιμος, ἀναφέρων τὸν διορισμὸν τοῦ Φραουίτου ὡς στρατηγοῦ, λέγει αὐτὸν ἄνδρα βάρβαρον μὲν τὸ γένος, ἑλληνα δὲ ἄλλως οὐ τρόπῳ μόνῳ ἀλλὰ καὶ τῆ προαιρέσει καὶ τῆ περὶ τὰ θεῖα θρησκεία.» Τοιοῦτοι ὅμως ἦσαν πιθανώτατα ὀλίγοι· οἱ δὲ πλεῖστοι, σώζοντες ἅπασαν τὴν ἀγριότητα τοῦ ἥθους αὐτῶν, συνετέλουν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς πολιτείας. Τί δ' ἐγένετο ἐν τούτοις τὸ ἑλληνικὸν στοιχείον, τὸ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναβιώσαν ἐκεῖνο ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ συγκροτήσῃ νέον ἴδιον καὶ μέγα κατὰ τὴν ἀνατολήν κράτος; μήπως, πρὶν φθάσῃ νὰ πῆξῃ τὸ κράτος τοῦτο, διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη καὶ ἐγένετο βορὰ τῶν βαρβάρων; μήπως παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ἀμαχητὶ καὶ ἐν σιωπῇ, μήπως, ὡς διάττων τις ἀστήρ, ἐπὶ μικρὸν ἐκλάμψαν, διὰ παντὸς ἔπειτα ἐξηφανίσθη; ὅχι, ἀναμφιβόλως. Ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἐπίδρασις ἠλλοίωσεν ἐν πολλοῖς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλὰ πώποτε δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ πηγὰς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔθνη νέα, ὅπως συνέβη ἐν τῇ Δύσει, ὅπου ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ οἱ Γαλάται ἐγένοντο Λομβαρδοί, οἱ Λατῖνοι, οἱ Ἐτροῦσκοι, καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαῖα γένη, Ἰταλοὶ ἐν δὲ τῇ Ἰβηρίᾳ, οἱ Ἰβήρες κατήντησαν Ἰσπανοὶ· ἐν δὲ τῇ Γαλατίᾳ, οἱ Γαλάται μετέβλήθησαν εἰς Φράγκους· ἐν δὲ τῇ Βρεταννίᾳ, οἱ Βρεταννοὶ

εἰς Ἄγγλους. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μακροῦς καὶ ἀδιαλείπτους ἀγῶνας, τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον κατώρθωσε τελευταῖον νὰ κατισχύσῃ τῶν βαρβάρων· ἡ βασιλεία, ἡ γλῶσσα, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία, ἡ διοικήσις ἐξῆλθον ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐλληνικαί· ἠκρωτηριασμένοι μὲν καὶ πολλοὺς φέρουσαι καὶ δεινοὺς τοὺς μάλωπας, ἀλλὰ σώζουσαι οὐδὲν ἥττον τὸν κύριον αὐτῶν ἐλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ δὲ πάλῃ αὕτη μεταξὺ τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῶν βαρβάρων ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν ἀξίαν τῶν χρόνων τούτων, ἀξίαν ἣν δὲν ἠθέλησαν νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἐκτιμήσωσιν οἱ τῆς δύσεως ἱστοριογράφοι. Καὶ ἤρχισεν ἡ πάλῃ καταφανὴς γινομένη ἀπὸ αὐτῆς τῆς τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείας. Εἶδομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπεσόντας οἰκοθεν κατὰ τῶν Γότθων τοῦ Τριβιγίλδου καὶ καταπολεμήσαντας αὐτοὺς δεινῶς. Εἶδομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξαναστάοντας κατὰ τῶν Γότθων τοῦ Γαϊνᾶ καὶ ἐπενεγκόντας εἰς αὐτοὺς φοβερὰν σφαγὴν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια τοῦ κράτους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ ὑψώθησαν φωναὶ διαμαρτυρήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως ἐκείνης τῶν ἀλλοφύλων καὶ κατὰ τῶν ὀλεθρίων τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἀποτελεσμάτων. Δύο δὲ μάλιστα ἄνδρες διέπρεψαν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τούτον, ὁ Συνέσιος καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἰς τῶν ὁποίων τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὸν χαρακτῆρα εὐλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν τούτου ἐνεκα ἰδιόζουσαν προσοχὴν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὴν ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐλληνικὴν ἐκείνην ἀποικίαν, ἣτις, καλουμένη Κυρήνη, ἐκτίσθη τῇ 7 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Θηραίων, ἀποίκων ὄντων καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων (σελ. 305 καὶ 306 τοῦ πρώτου τόμου). Ἡ πόλις αὕτη ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν περίεχόν αὐτὴν χώραν, κληθεῖσαν Κυρηναϊκὴν, ἀνέδειξεν ἄνδρας διαπρεπεστάτους, τὸν Ἀρίστιππον, τὸν Καρνεάδην καὶ ἄλλους, καὶ παραδόξως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠκμασε. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ Κυρηναϊκὴ ὑπέκυψεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πτολεμαίων· καὶ τότε μετωνομάσθη Πεντάπολις, ἐκ τῶν πέντε κυρίων αὐτῆς πόλεων, Κυρήνης, Βερενίκης, Ἀρσινόης, Πτολεμαίδος καὶ Ἀπολλωνίας· ἔπειτα τῷ 75 ἢ 76 π. Χ. κατέστη ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία· καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἠνώθη μετὰ τῆς Κρήτης, ἀλλ' αἱ κύριαι αὐτῆς πόλεις διετήρησαν κοινωτικὴν τινα αὐτονομίαν. Ἐντούτοις ἡ χώρα αὕτη, ἡ

καὶ πρότερον παρακμᾶσα, ἔπαθεν ἔκτοτε τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν κα-
 παπίσεων τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρ-
 βάρων καὶ ἐξ ἄλλων συμφορῶν. Ἡ Κυρῆνη μάλιστα ἐξέπεσε πλείοτε-
 ρον τῶν ἄλλων πόλεων, διότι ἤδη ἡ Πτολεμαῖς ἐλογίζετο πολιτικῶς
 τε καὶ ἐκκλησιαστικῶς μητρόπολις τῆς χώρας. Κατὰ τὴν ἐπὶ Κων-
 σταντινίου ἀναδιοργάνωσιν, ἡ Κυρηναικὴ ἐχωρίσθη πάλιν ἀπὸ τῆς
 Κρήτης· κατὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ Κράτους ἐπὶ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοδο-
 σίου, περιελήφθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμήμα. Καὶ μικρὸν πρότε-
 ρον, μετὰ τοῦ 365 καὶ τοῦ 370 ἔτους μ. Χ. ἐγεννήθη ἐν Κυρῆνῃ ὁ
 Συνέσιος ἐξ οἴκου πλουσίου καὶ ἐπιφανοῦς. Καθὼς οἱ πλείστοι τῶν
 κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀνομαστῶν χριστιανῶν ῥητόρων ἔλαβε καὶ ὁ
 Συνέσιος κατ' ἀρχὰς καθαρῶς ἑλληνικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀνα-
 τροφὴν. Ἀπελθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, διήκουσε τῶν μαθημάτων τῆς
 περιφήμου Ὑπατίας, γυναικὸς ἧτις διαπρέπουσα ἐπὶ τῷ κάλλει, τῇ
 εὐγλωττίᾳ καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ διδάσκουσα εἰς τοὺς κατεγοητευμένους
 αὐτῆς ἀκρατὰς τὰς γεωμετρικὰς ἀληθείας, ἐφαίνετο ὡς τις μοῦσα
 ἐμβριθῆς ἐπιφανεῖσα ἵνα ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς πνεύσεως τὰ λούστια
 εἰδωλολατρίας. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὰ ἴδια ἐξηκολούθησεν ὁ Συνέσιος
 διατριβῶν περὶ τοιαύτας μελέτας, ὅτε οἱ συμπολιταὶ αὐτοῦ, πάσχοντες
 τὰ πάνδεινα ἀπὸ τε τῶν διοικητῶν οὓς ἐξέπεμπεν αὐτοῖς ἢ ἐν Κων-
 σταντινουπόλει μοναρχία, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐν Ἀφρικῇ
 βαρβάρων, ἐξάπέστειλαν τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον μι-
 κρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ, ἵνα ζητήσωσιν ἀρωγὴν
 καὶ προστασίαν. Αἱ πόλεις αἱ ἔχουσαι βουλευτήρια, ἐδικαιοῦντο νὰ
 πέμπωσιν ἀμέσως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πρεσβείας, νὰ προσφέρωσιν
 αὐτῷ χρυσοῦν στέφανον καὶ νὰ ὑποβάλωσι τὰς αἰτήσεις. Ἄλλ' οἱ
 πρέσβεις ἀφικόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἠναγκάζοντο πολλάκις
 νὰ παραμένωσι χρόνον μακρὸν, πρὶν γίνωσι δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως
 καὶ τοῦτο συνέβη ἰδίως εἰς τὸν Συνέσιον, ὅστις διέτριψεν ὑπὲρ τὸ ἔτος
 ἐν τῇ βασιλευσῆσιν πρὶν ἀξιωθῆ τῆς τιμῆς ταύτης. Ὅτε δὲ τελευταῖον
 προσῆλθε πρὸς τὸν Ἀρκάδιον, ἐλάλησε περὶ τῶν κοινῶν μᾶλλον τῆς
 πολιτείας συμφερόντων ἢ περὶ τῶν ἰδίων τῆς Κυρῆνης, περὶ ὧν εἶχον
 λάθει ἤδη γινῶσιν ἀκριβεστέρην οἱ ὑπουργοί. Καὶ ὁ λόγος ἦν ἀπήγ-
 γειλεν εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιωμακρόντερος, διότι εἰκονίζει πιστῶς τὸν
 κίνδυνον τὸν ὅποιον ἔτρεχε τὸ κράτος ἕνεκα τῆς ὀλεθρίας εἰς αὐτὸ
 παρεisdύσεως τῶν Γόθων, καὶ δίδει ἀνδρικὰς καὶ γενναίας πρὸς

ἐπανόρθωσιν τῆς δεινῆς ταύτης καταστάσεως συμβουλίας. Ἄμ' ἐμὲ σοὶ πέμπει Κυρήνη, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχὴν, πόλις ἑλληνίς, παλαιὸν ὄνομα καὶ σεμνόν, καὶ ἐν ᾧ δὴ μυρία τῶν πάσαι σοφῶν νῦν πένης καὶ κατηφῆς, καὶ μέγα ἐρείπιον, καὶ βασιλέως δεόμενον, εἰ μέλλοι τι πράξειν τῆς περὶ αὐτὴν ἀρχαιολογίας ἐπάξιον. Ταύτην μὲν δὴ μοι τὴν ἐνδεῖαν ὅταν αὐτὸς ἐθέλῃς ἰαση, καὶ ἐπὶ σοὶ βουλευθέντι παρὰ μεγάλης καὶ εὐδαίμονος ἡδὴ τῆς πατρίδος, τὸν δευτέρον με διακομισαί σοι στέφανον. Οἱ λόγοι δὲ, οὐδὲν νῦν τι δέονται πόλεως, ὥστε ἐλευθεροστομησαὶ καὶ βασιλέα θαρρῆσαι. ἀλήθεια γὰρ δὴ λόγων εὐγένεια, καὶ διὰ τόπον, οὐδεὶς πω λόγος αἰσχιῶν οὐδὲ κωδίων ἐγένετο.»

Καὶ ἐδικαίου ὁ Συνέσιος ταύτην τοῦ λόγου τὴν εὐγένειαν διὰ τῶν συμβουλῶν ἅς ἔδιδε τῷ βασιλεῖ. Ἐπιπίπτει μὲν εἰς τινὰς παρεκβάσεις καὶ εἰς τινὰ ψευδῆ τῆς ῥητορικῆς κοσμήματα, ἐν γένει ὅμως εἰκονίζει ἐναργῶς τὰς συμφορὰς τοῦ κράτους, τὴν ἄγονον τῆς αὐτῆς πολυτέλειαν, τὴν ἔλλειψιν τῆς πειθαρχίας, τὸ ἡσυχάζον ἀξάνον πλῆθος τῶν ξένων στρατευμάτων καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν. Εἰς τοῦτο μάλιστα ἐπιμένει ὁ πρακτικὸς ἐκεῖνος νοῦς, σφόδρα ἀνησυχῶν διὰ τὴν τῶν Γόθων παρουσίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ πόλεων, προβλέπων τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρατούμενον κίνδυνον, ἀγανακτῶν διὰ τοῦτο καὶ ἐπιθυμῶν νὰ συγκροτηθῇ ὁ στρατὸς καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἰθαγενῶν. «Οὔτε τῷ νόμοθέτῃ δοτέον ὄπλα, λέγει, τοῖς οὐ τεχθεῖσί τε καὶ τραφεῖσιν ἐν τοῖς αὐτοῦ νόμοις. Οὐ γὰρ ἔχει παρὰ τῶν τοιούτων οὐδὲν εὐνοίας ἐνέχυρον. Ὡς ἔστιν ἀνδρὸς θαρσαλέου ἢ μάντεως, νεότητι πολλὴν ἑτερότροπον, ἤθεσιν ἰδίους χρωμένῃ, ἐν τῇ χώρᾳ τὰ πολέμια μελετῶσαν ὄντα, μὴ δεδιέναι . . . τὸ δὲ μήτε ἀντίπαλον αὐτοῖς κατασκευάζεσθαι δύναμιν, καὶ ὡς ἐκείνης οἰκείας οὔσης, ἀστρατεῖαν τε διδόναι πολλοῖς αἰτούσιν, καὶ πρὸς ἄλλοις ἔχειν ἀφιέναι τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ, τί ἄλλο ἢ σπευδόντων ἐστὶν εἰς ὄλεθρον ἀνθρώπων; Δέρον πρὸς τοὺς Σκύθας δεῦρο σιδηροφοροῦντας ἀνέχεσθαι, παρὰ τε τῆς φίλης γεωργίας ἀνδρας αἰτῆσαι τοὺς μαχεσαμένους ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ καταλέγειν εἰς τοσοῦτον, ἐν ᾧ δὴ καὶ τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τοῦ φροντιστηρίου, καὶ τὸν χροιστέχνην ἀπὸ τοῦ βαναυσεῖν ἀναστήσαντες, καὶ ἀπὸ τοῦ πωλητηρίου τὸν ὄντα πρὸς τοῦτο, τὸν τε κηφῆνα δῆμόν, ὅς ὑπὸ τῆς πάνυ σχολῆς ἐγκαταβιοῖ τοῖς θεάτροις, πείσομέν ποτε καὶ σπουδάσαι πρὶν ἀπὸ τοῦ γελᾶν ἐπὶ τὸ κλάειν ἀφίκωνται . . . . .»

Τέτακται γὰρ ὡς περ ἐν οἴκῳ καὶ πολιτείαις ὁμοίως τὸ μὲν ὑπερασπίζον κατὰ τὸ ἄρρεν, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν ἐστραμμένον τῶν εἴσω κατὰ τὸ θῆλυ· πῶς οὖν ἀνεκτὸν παρ' ἡμῖν ἀλλότριον εἶναι τὸ ἄρρεν; πῶς δὲ οὐκ αἴσχιον παραχωρῆσαι τὴν εὐκνδροτάτην ἀρχὴν ἑτέροις, τῆς ἐν πολέμῳ φιλοτιμίας;»

Τοιαῦται ἦσαν αἱ συμβουλαὶ τὰς ὁποίας ὁ Συνέσιος ἔδιδεν εἰς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον· συμβουλαὶ σκοποῦσαι κυρίως νὰ ἐξεγείρωσι τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας καὶ νὰ ἐμφυσήσωσι τὴν ἀνδρείαν ἐκείνην ἧς ἄνευ πολιτείας δὲν συντηροῦνται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἔλλειψις τακτικῆς ἐθνικῆς στρατολογίας, ἦτο τῶντι ἡ δεινοτάτη τοῦ κράτους τούτου πληγὴ· ὁ δὲ ἀπεσταλμένος τῆς Κυρηναϊκῆς, καταδεικνύων τὸν κίνδυνον τούτον, προτρέπει τὸν υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου νὰ φύγῃ τὴν ἀσιανὴν μαλθακότητα καὶ νὰ ἀποδυθῇ εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις καὶ εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, μιμούμενος τὴν αὐστηρὰν ἀπλότητα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, τῶν ὁποίων ἀδιακόπως ὑπομιμνήσκει τὰ παραδείγματα. Κατὰ δυστυχίαν αἱ προτροπαὶ αὗται δὲν εἰσηκούσθησαν· διότι τὰ γενναῖα φρονήματα δυσκόλως ἐμπνέονται ὑπὸ συμβούλων, καὶ μάλιστα συμβούλων πρὸς καιρὸν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν βασιλέων διατριβόντων. Ὅθεν οἱ μὲν Γότθοι ἐξηκολούθησαν δυναστεύοντες, ὁ δὲ Συνέσιος ἀπῆλθεν ἄπρακτος εἰς Λιβύην, ὅπου κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐγκαταλείψας παντελῶς τὰ δημόσια πράγματα καὶ παραδοθεὶς ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν ἄνετον ἰδιωτικὸν βίον. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς πότε ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμόν. Κατὰ τὴν ρῆτήν μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Εὐαγρίου δὲν ἐβαπτίσθη εἰμὴ ὅτε ἐχειροτονήθη, ὅπερ ἐγένετο τῷ 409. Πρὸ τούτου λοιπὸν δὲν ἦτο ἔτι τέλειος χριστιανός· ἀλλὰ πιθανώτατα, προσεγγίσας κατὰ μικρὸν εἰς τὰ δόγματα τῆς νέας πίστεως, εἶχεν ἤδη συνταχθῆ μετ' αὐτῆς ὡς κατηγορούμενος. Βέβαιον τοῦλάχιστον εἶναι ὅτι, πολὺ πρὶν ἀρχιερατεύσῃ, ἐνυμφεύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου συχνάκις μετέβαινε, κατὰ τὸ χριστιανικὸν δόγμα, εὐλογηθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου, ὃν θέλομεν ἴδει δεινὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἦν περιπαθῶς ἡγάπα, ἐζησέν ἤδη ἐπὶ τινα χρόνον ἐν εἰρήνῃ εἰς τὰ πλούσια κτήματα τὰ ὅποια παρὰ τῶν πατέρων ἐκληρονόμησε, παίζων καὶ σπουδάζων, ἅμα μὲν διατρίβων περὶ κυνηγέσια καὶ ἐορτάς, ἅμα δὲ ἀσχολούμενος, οὐχὶ περὶ θεολογικὰς ζητήσεις, πρὸς τὰς ὁποίας ἀείποτε ἔδειξεν ἀδιαφο-

ρίαν τινά, ἀλλὰ περὶ τὴν ποίησιν, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας. Ἰχνη τοῦ βίου τούτου καταφαίνονται εἰς τὰς σωζομένας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τινὰς σοφοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγύπτου, μεταξύ τῶν ὁποίων κατατακτέον καὶ τὴν Ἰπατίαν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μητέρα, ἀδελφὴν, διδάσκαλον. Ἐχομεν δὲ καὶ δέκα αὐτοῦ θρησκευτικούς ὕμνους ἐν οἷς ὑποφαίνεται ἀλληλοδιαδόχως ἡ βαθμιαία τοῦ Συνεσίου προσέγγισις εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀξιοσημεῖωτος δὲ εἶναι ἡ ἀντίθετος κρίσις ἣν περὶ αὐτοῦ ἐκφέρουσιν ὁ γερμανὸς τοῦ ἀνδρὸς βιογράφος Φόλκμαν, καὶ ὁ πολὺ πρότερον πραγματευθεὶς περὶ αὐτοῦ Οὐίλλεμαῖνος. Κατὰ μὲν τὸν Φόλκμαν, οἱ ὕμνοι οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην μόνον ἔχουσι ποιητικὴν ἀξίαν. Κατὰ δὲ τὸν Οὐίλλεμαῖνον, ἀναγινώσκων αὐτούς, γεγραμμένους διὰ στίχων ἀνακαλούντων τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ Ἀνακρέοντος, αἰσθάνεσαι ὅτι ὁ γράφων εἶναι μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μιμητὴς τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν, ἀλλὰ μεταφυσικὴ τις καὶ θρησκευτικὴ χροιά ἣτις εἶναι ἡ ποίησις τῆς διανοίας, περιποιεῖ εἰς τὰς μολπὰς ἐκείνας χάριν πρωτότυπον, ἧς ἄνευ μεγαλοφυΐα δὲν ὑπάρχει. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀποδεχόμεθα μᾶλλον τὴν κρίσιν τοῦ περιφανοῦς γνώστου τῆς λυρικῆς ποιήσεως Γάλλου. Ὁ πρῶτος μάλιστα τῶν ὕμνων περὶ ὧν ὁ λόγος, ἀπόπνέει ἐκ διαλειμμάτων τοσαύτην μελαγχολίαν καὶ ἐκφέρει ἐνίστε πόθους τοσούτον παρεμφερεῖς πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων λυρικὴν ποίησιν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὀλόκληρον σχεδὸν αὐτοῦ τὸ κείμενον, ἵνα ἀποδειχθῇ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους παρήχθησαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἔπη τινὰ τὰ ὁποῖα οἱ γνησιώτεροι λάτρεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλικῶνος καὶ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ποιήσεως δύνανται ἐξίσου εὐχαρίστως νὰ ἀναγνώσωσιν.

Ἄγε μοι λίγεια φόρμιγξ,
 μετὰ Τητίαν ἀοιδάν,
 μετὰ Λεσβίαν τε μολπᾶν,
 γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις
 κελάδει Δώριον ᾠδάν,
 ἀπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νύμφαις
 ἀφροδίσιον γελώσαις,
 θαλερῶν οὐδ' ἐπὶ κούρων
 πολυηράτοις ἤθαις.
 Θεοκύμονος γὰρ ἀγνὰ
 σοφίας ἄχραντος ὠδὸς

μέλος ἐς θεῖον ἐπέγει·
 κιθάρας μίτους ἐρέδσειν.
 Μελιχράν δ' ἀνώγειν ἄταν
 χθονίων φυγεῖν ἐρώτων.
 Τί γάρ ἀλκὰ, τί δὲ κάλλος,
 τί δὲ χρυσός, τί δὲ φάμα,
 βασιλῆϊοί τε τιμαί·
 παρὰ τὰς Θεοῦ μερίμνας;
 Ὁ μὲν ἵππον εὖ διώκει,
 ὁ δὲ τόξον εὖ τιταίνει,
 ὁ δὲ θημῶνας φυλάσσει
 κτεάνων, χρύσειον ὄλθον·
 ἐτέρῳ δ' ἄγαλμα χαιίτη
 καταειμένη τερόντων·
 πολυῦμνος δὲ κεν εἴη
 παρὰ κούροις, παρὰ κούραις,
 ἀμαρύγμασι προσώπων.
 Ἐμὲ δ' ἀψόφητον εἴη
 βιοτὰν ἄσημον ἔλκειν,
 τὰ μὲν ἐς ἄλλους ἄσημον,
 τὰ δὲ πρὸς Θεῖν εἰδότα.
 Σοφία δέ μοι παρεῖη
 ἀγαθὰ μὲν νεότατα,
 ἀγαθὰ δὲ γῆρας ἔλκειν,
 ἀγαθὰ δ' ἄνασσα πλούτου·
 πενίαν δ' ἄμοχθος οἴσει·
 σοφία γελῶσα, πικραῖς
 ἄβατόν βίου μερίμνας.
 Μόνον εἰ τόσον παρδείη,
 ὅσον ἄρκιον καλιῆς
 ἀπὸ γειτόνων ἐρύκειν·
 ἵνα μὴ χρεῶ με κάμπτοι
 ἐπὶ φροντίδας μελαινας·
 Κλύε καὶ τέττιγος ὠδᾶν,
 δρόσον ὀρεθρίαν πιόντος·
 Ἴδε μοι βοῶσι νευραὶ
 ἀκέλευστα, καὶ τις ὀμφή
 περὶ τ' ἀμφί με ποτᾶται.
 Τί ποτ' ἄρα τ' ἔχεται μοι
 μέλος ἀθεσκελὸς ὠδῆς;
 Ὁ μὲν, αὐτόσσυτος ἀρχᾶ,
 ταμίας πατήρ τε ὄντων,

ἀλόχευτος, ὑψιθῶκων
 ὑπὲς οὐρανοῦ καρῆνων
 ἀλύτῳ, κῦδει γαίῳ,
 Θεὸς ἔμπεδος θαλάσσει·
 ἐνοτήτων ἑνὰς ἀγνή,
 μονάδων μόν' ἑς τε πρώτη,
 ἀπλότητας ἀκροτήτων
 ἐνώσασα, καὶ τεκοῦσα
 ὑπερούσιος λοχείαις·
 ὄθεν αὐτὰ προθοροῦσα·
 διὰ πρωτόσπορον εἶδος,
 μονὰς ἄρρητα χυθεῖσα
 τρικόρυμβον ἔσχεν ἀλκάν.
 Ὑπερούσιος δὲ παγὰ
 στέφεται κάλλει παίδων.
 ἀπὸ κέντρου τε θερόντων,
 περὶ κέντρον τε ρυέντων.
 Μένε μοι, θρασεῖα φόρμιγξ,
 μένε, μηδὲ φαῖνε δήμοις
 τελετὰς ἀνοργιστοῦς.
 Ἴθι καὶ τὰ νέρθε φώνει·
 τὰ δ' ἄνω·σιγὰ καλύπτει.

Ἄλλ' ἡ ψυχὴ, ἐπιφέρει, ἡ ἀθάνατος ψυχὴ, ἣτις εἶναι ἀπόσπασμα,
 εἶναι ἀπορρώξ τῆς θείας ἐκείνης δυνάμεως τῆς διεπούσης τοὺς οὐρανοὺς
 καὶ τὸν κόσμον συνεχούσης, ἡ ψυχὴ αὕτη, καὶ τοὶ καταπεσοῦσα εἰς
 τὴν ὕλην, εἰς τὸ θλιβερόν τοῦτο ἐπίγειον οἰκητήριον, τείνει ἀκατα-
 παύστως πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ τοκέως αὐτῆς. Καὶ ἐνταῦθα ἀνακράζει·

Μάκαρ ὅστις βορὸν ὕλας
 προφυγῶν ὕλαγμας καὶ γᾶς
 ἀναδύς, ἄλματι κούφῳ
 ἴχνος ἐς Θεὸν τιτάνει.
 Μάκαρ ὅστις μετὰ μόρας,
 μετὰ μόχθους, μετὰ πικρὰς
 χθονογηθεῖς μελεδῶνας,
 ἐπιβάς νόου κελεύθων
 βυθὸν εἶδεν θεολαμπῆ.
 Πλόνος εἰς ὄλαν τανῦσαι
 κραδίαν ὄλοισι· ταρσοῖς
 ἀναγωγίων ἐρώτων.

Μόνον ἐμπέδωσον ὄρμᾶν
νοερηφόροις ὄρμαϊς·
ὁ δὲ τοι πέλας φανεῖται
γενέτας χεῖρας ὄρεγνύς.
Προθέοισα γάρ τις ἀκτίς
καταλάμψει μὲν ἀταρπούς,
πετάσει δὲ τοι νοητὸν
πεδίον, κάλλεος ἀρχάν.

Ἄγε μοι ψυχᾶ, πιοῖσα
ἀγαθορρύτιο παγᾶς,
ἰκετεύσασα τοκῆα
ἀνάβαινε, μηδὲ μέλλε,
χθονὶ τὰ χθονὸς λιποῖσα·
τάχα δ' ἂν μιγεῖσα πατρὶ
Θεὸς ἐν Θεῶ χορεύσοις.

Ἄλλὰ δὲν ἐμέλλε νὰ παρέλθῃ οὕτως ἀπράγμων ὁ βίος τοῦ ἐξόχου τούτου ἀνδρός. Ἡ φήμη τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἶχεν ἐπιστήσει πρὸ πολλοῦ τὴν προσοχὴν ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸς ὁ ἀνώτατος κληρὸς ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ αὐτὸν κατατασσόμενον εἰς τὴν χορείαν τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου. Ὁ λαὸς τῆς Πτολεμαίδος ἐζήτησεν αὐτὸν ὡς ἐπίσκοπον. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος προέτρεπεν αὐτὸν νὰ χειροτονηθῇ. Ὁ Συνέσιος ἐδίστασεν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἔνεκα τῶν ἕξεων αὐτοῦ, καὶ τῶν φρονημάτων, καὶ τῆς ὑψηλῆς ἰδέας ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. «Σκόπει γὰρ οὕτω, ἐγράφε πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφόν· δὺω τούτοις ἐκάστοτε μερίζω τὸν χρόνον, παιδιᾶ καὶ σπουδῆ. Καὶ σπουδάζων ἴδιός εἰμι μάλιστα γὰρ τὰ θεῖα, καὶ παίζων κοινότητος (δηλαδὴ ὁσάκις σπουδάζω, περὶ τὰ θεῖα μάλιστα, ἀγαπῶ νὰ ἦμαι μόνος· ὁσάκις δὲ παίζω, εἶμαι κοινωνικώτατος.) Οἶσθα γὰρ ὡς ὅταν ἀνακύψω τῶν βιβλίων, ἐπιρρεπῆς εἶμι πρὸς ἅπασαν παιδιάν· πολιτικῆς δὲ φροντίδος ἀμοιρῶ καὶ φύσει καὶ μελέτη. Τὸν δὲ ἱερέα, ἀνδρα δεῖ θεσπέσιον εἶναι, ὃν γὰρ πρὸς μὲν παιδιάν ἅπασαν, ἴσα καὶ Θεῶ ἀμείλικτον εἶναι χρή· ὅς ἵνα τηρῇ τὴν ὑπόθεσιν, ὑπὸ μυρίων ὀρμάτων φρουρεῖται· ὦν οὐδὲν ἢ μικρὸν ὄφελος, εἰ μή τις εἴη κατεσκευασμένος σύννους τε καὶ πρὸς ἅπασαν γλυκυθυμίαν ἀνένδοτος. Τὰ δὲ γὰρ πρὸς τὸν Θεόν, οὐκ ἂν ἴδιος, ἀλλὰ κοινώτατος εἴη, νομοδιδάσκαλος ὦν καὶ νενομισμένα φθειγγόμενος. Χρῆ δὲ αὐτὸν καὶ πράγματα πράττειν ὅσα

πάντες ἄμα. Τὰ γὰρ ἀπάντων μόνον δεῖ πράττειν, ἢ πάσαις αἰτίαις, ἐνέχεσθαι. Πῶς οὖν οὐκ εἴη εὐμεγέθους ψυχῆς καὶ κρατίστης, ἐνέγκαι τοσοῦτον ὄγκον φροντίδων, καὶ μὴ κατακλύσαι τὸν νοῦν, καὶ μὴ κατασβεσθεῖσαν ἐν τῇ ψυχῇ περιιδεῖν τὴν μοῖραν τὴν θείαν, οὕτω παντοδαπῶν ἐπιτηδευμάτων ἀπαγαγόντων αὐτόν; Εὐοῖδα ὅτι δυνατὸν ἐνίοις τοῦτο, καὶ μακαρίζω τὰς φύσεις αὐτῶν, κάκείνους ἀληθῶς εἶναι ἡγοῦμαι τοὺς θεῖους ἄνδρας, οὓς τὸ ὁμιλεῖν πάνυ πράγμασιν ἀνθρωπίνους μὴ ἀποκόπτει τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν οἶδα εἰς ἄστου τε κατιόντα καὶ ἀπ' ἄστεος ἀνιόντα, καὶ ἐνειλούμενον τοῖς πρὸς τὰ γεώδη μεθέλκουσι, καὶ ἐμπιπλάμενον κηλίδος, οὐκ ἂν εἴποι τις ὄσης.» Ὅποια λόγου χάρις· ὅποια μετριοφροσύνη· καὶ ὅποια συνειδήσις τῶν μεγάλων τοῦ ἱερέως καθηκόντων! Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ συνειδήσις δὲν κατεδείκνυεν ἄρα γε ὅτι ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸ καιροῦ κατὰ μέρος παρσκευασμένος πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων;

Ἐπῆρχεν ὁμοίως καὶ ἄλλη θετικωτέρα δυσχέρεια, ὁ τοῦ Συνεσίου γάμος. «Ἐμοὶ τοιγαροῦν, ἐξακολουθεῖ γράφων πρὸς τὸν ἀδελφόν, ὅ, τε Θεός, ὅ, τε νόμος, ἢ τε ἱερά Θεοφίλου χεῖρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε. Προαγορεύω τοίνυν ἅπασιν καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθάπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι· τὸ μὲν γὰρ ἤκιστα εὐσεβές, τὸ δὲ ἤκιστα νόμιμον· ἀλλὰ βουλήσομαι τε καὶ εὕξομαι συχνά μοι πάνυ καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία.» Τελευταῖον ὁ Συνέσιος διεφώνει πρὸς τὰ κοινῇ δεδογμένα περὶ τινὰ ζητήματα περιστρεφόμενα εἰς τὰ μεθόρια τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας· καὶ δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀρνηθῆ τὰς γνώμας αὐτοῦ, οὔτε νὰ ἀποκρύψῃ αὐτάς. «Ἀμέλει, ἐπέφερον ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς τὸν ἀδελφόν ἐπιστολῇ, τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῆ νομίζειν· τὸν κόσμον οὐ φήσω καὶ τᾶλλα μέρη συνδιαφθείρεσθαι· τὴν καθωμιλημένην ἀνάστασιν ἱερόν τι καὶ ἀπόρρητον ἡγήμαι, καὶ πολλοῦ δέω ταῖς τοῦ πλήθους ὑπολήψεσιν ὁμολογήσαι. Νοῦς μὲν οὖν φιλόσοφος ἐπόπτης ὢν τ' ἀληθοῦς, συγχωρεῖ τῇ χρείᾳ τοῦ ψεύδεσθαι· ἀνάλογον γὰρ ἐστὶ φῶς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ὄμμα πρὸς λήμην, καὶ ὄφθαλμὸς εἰς κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλήστου φωτός· καὶ ἢ τοῖς ὀφθαλμιῶσι τὸ σκότος ὠφελιμώτερον, ταύτη καὶ τὸ ψεῦδος ὄφελος εἶναι τίθεμαι δῆμῳ, καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς οὐκίσχουσιν ἐνατενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνάργειαν. Εἰ ταῦτα καὶ οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνης συγχωροῦσιν ἐμοὶ νόμοι, δυναίμην ἂν ἱεραῖσθαι, τὰ μὲν οἴκοι φιλοσοφῶν, τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν, εἰ μὴ διδάσκων, ἀλλ'

οὐδὲν μὲν τοι μεταδιδάσκων, μένειν δὲ ἔων ἐπὶ τῆς προλήψεως. Εἰ δὲ φασιν οὕτω δεῖν καὶ κινεῖσθαι, καὶ δῆμον εἶναι τὸν ἱερέα ταῖς δόξαις, οὐκ ἂν φθάνοιμι φανερὸν ἑμαυτὸν ἅπασι καθιστάς. Δήμῳ γὰρ δὴ καὶ φιλοσοφία, τί πρὸς ἄλληλα; Τὴν μὲν ἀλήθειαν τῶν θείων, ἀπόρρητον εἶναι δεῖ· τὸ δὲ πλῆθος ἐτέρως ἕξεως δεῖται· αὐθις δὲ καὶ πολλάκις ἐρῶ, μηδεμιᾶς ἀνάγκης παρούσης, οὔτ' ἐλέγχειν σοφὸν, οὔτ' ἐλέγχεσθαι. Καλούμενος δ' εἰς ἱερωσύνην οὐκ ἀξιῶ προσποιεῖσθαι δόγματα. Ταῦτα Θεὸν, ταῦτα ἀνθρώπους μαρτύρομαι· οἰκεῖον ἀλήθεια θεῷ, ᾧ διὰ πάντων ἀναίτιος εἶναι βούλομαι· ἐν τούτῳ μόνον οὐχ ὑποκρίνομαι, ἐπεὶ καὶ φιλοπαίγμων ὢν, ὅς γε παιδόθεν αἰτίαν ἔσχον ὀπλομανεῖν τε καὶ ἵππομανεῖν πέρα τοῦ δέοντος, ἀνιάσωμαι μὲν· τί γὰρ καὶ πάθω, τὰς φιλότατας κύνας ἀθήρους ὄρων, καὶ τὰ τόξα θριπηδέστατα· καρτερήσω δὲ, ἂν ἐπιτάτῃ θεός· καὶ μισόφροντις ὢν ὀδυνήσομαι μὲν, ἀνέξομαι δὲ δικιδίων καὶ πραγμάτων λειτουργίαν τινὰ ταύτην, εἰ καὶ βαρεῖαν, ἐκπιμπλάς τῷ Θεῷ. Δόγματα δὲ οὐκ ἐπηλυγάζομαι (δὲν θέλω τὰ καλύψει, δὲν θέλω τὰ ἀρνηθῆ)· οὐδὲ στασιάζει μοι πρὸς τὴν γλῶτταν ἡ γνώμη. Οὕτω φρονῶν, οὕτω λέγων, ἀρέσκειν οἶμαι Θεῷ, οὐ βούλομαι δὲ καταλελειφθαί τινι περὶ ἐμοῦ λόγον, ὡς ἀγνοηθεὶς ἤρπασα τὴν χειροτονίαν· ἀλλ' ὡς εἰδὼς ὁ θεοφιλέστατος πατήρ Θεόφιλος καὶ ὡς ἐπιστάμενος, σαφές μοι ποιήσας οὕτω βουλευσάσθω περὶ ἐμοῦ. "Ἡ γὰρ κατὰ χώραν ἑάσει μένειν ἐπ' ἑμαυτοῦ φιλοσοφοῦντα, ἢ τοῦ μετὰ ταῦτα κρίνειν καὶ διαγράφειν ἡμᾶς τοῦ χοροῦ τῶν ἱερέων ἑαυτῷ χώραν οὐχ ὑπολείψει.»

Αἱ δυσκολίαι λοιπὸν ἐφαίνοντο ἀνυπερέβλητοι, ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου ἀνένδοτος· αἱ δόξαι περὶ τινὰ ὅπως οὖν ἰδιόρρυθμοι. Ἄλλ' ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ἀκράτητος· ὁ λαὸς, ὁ λαὸς ἐκεῖνος περὶ τοῦ ὁποίου μετὰ τίνος περιφρονήσεως ἐλάλει ὁ Συνέσιος, ἐπέμενε οὐδὲν ἦττον θέλων νὰ ἴδῃ τὸν σοφὸν ἀνδρᾶ οὐ μόνον ἱερέα γινόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀναβιβαζόμενον εἰς τὰ ὑπατα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ αὐτὸς ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολῆς, ἰδίως ὁ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐλληνίδων πόλεων κληρὸς, ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς τάξεις αὐτοῦ, ὑποδεχόμενος ἐν αὐταῖς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον ἐπίκουρον. "Ὅθεν ἵνα ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ, ἐνέδωκαν εἰς ὕλας αὐτοῦ τὰς ἀξιώσεις· ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγον, ἐπέτρεψαν νὰ μὴ ἀρνηθῆ τὰς δοξασίας· καὶ οὕτω τελευταῖον ὁ Συνέσιος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος. "Ἀμα δὲ ἀρχιερατεύσας, ἀπέδειξεν

ὅτι ἐξ ὑπερβαλλούσης μετριοφροσύνης εἶχε νομίσει ἑαυτὸν ἀνεπιτήδειον εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ποικίλων ἐπισκοπικῶν καθηκόντων, καὶ ἰδίως τῶν καθηκόντων τῶν πολιτικῶν.

Διοικητὴς τῆς Κυρηναϊκῆς ἦτο τότε ὁ Ἀνδρόνικος, ἀνὴρ ἄγριος, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι διὰ ποιῶν καὶ βασάνων ὤφειλε νὰ κυβερνᾷ τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ ἐπαρχίαν. Ὁ Συνέσιος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνη ἀδιάφορος εἰς τὰς κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τούτων κραυγὰς καὶ αἰτιάσεις τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Ὡς Ἕλληνας, ὡς Χριστιανὸς, ὡς ἐπίσκοπος ἐφρόνει ὅτι ἔχει τριπλοῦν καθῆκον νὰ προστατεύσῃ τοὺς ἀδικουμένους, καὶ νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τοῦ ἀθλίου ἐκείνου ἀντιπροσώπου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προέβη ἐπὶ τὸ ἔργον διὰ συμβουλῶν καὶ παρακλήσεων, ἀρκούμενος νὰ διδῆ ἄσυλον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς τοὺς καταδιωκομένους· ὁ δὲ Ἀνδρόνικος πρὸς μὲν τὰς προτροπὰς ἐκώφευσε, κατὰ δὲ τοῦ ἀσύλου ἀγανακτήσας ἐτειχοκόλλησεν εἰς τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν τοῖς μὲν πολίταις νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὸ ἱερόν, τοῖς δὲ ἱερεῦσι νὰ ὑποδέχωνται αὐτούς· καὶ ἐν ταύτῃ παρέδιδεν εἰς τὰ βασανιστήρια πολίτην τινὰ τῆς Πτολεμαίδος ἐν αὐτῇ τῆς πόλεως τῇ ἀγορᾷ εἰς ὥραν καθ' ἣν διὰ τὸν πολὺν καύσωνα τὸ μὲν πλῆθος τοῦ λαοῦ διῆγεν εἰς τὰ ἴδια, ἠῤῥξησαν δὲ τὰ παθήματα τοῦ θύματος. Ὁ ἐπίσκοπος μόνος ἐδραμεν ἵνα βοηθήσῃ καὶ παραμυθήσῃ τὸν δυστυχῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀνδρόνικος, ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ ταύτῃ τοῦ ἀνδρὸς ἐτόλμησε νὰ βλασφημήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπεχείρησεν ἔτι δεινότερας κακώσεις, ὁ Συνέσιος, ἀντιτάσων εἰς τὴν ὑλικὴν βίαν, τὴν ἠθικὴν τῆς ἐκκλησίας δύναμιν, συνέταξε κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν φοβερόν δι' οὗ ἀπέκλειεν αὐτὸν οὐ μόνον τῆς ἐν Πτολεμαίδι ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πάσης Χριστιανῶν κοινωνίας. Ἐπὶ τούτοις, ἔλεγεν ἐν ἐπιλόγῃ ὁ ἀφορισμὸς, ἡ Πτολεμαίδος ἐκκλησία, τάδε πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ γῆς ἑαυτῆς ἀδελφὰς διατάττεται· Ἀνδρονίκῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ, μηδὲν ἀνοιγνύσθω τέμενος τοῦ Θεοῦ· ἅπας αὐτοῖς ἱερός ἀποκεκλείσθω καὶ σηκὸς καὶ περίβολος· οὐκ ἔστι τῷ διαβόλῳ μέρος ἐν παραδείσῳ· ὃς κἄν λάθῃ διαδύς, ἐξελαύνεται. Παραινῶ μὲν οὖν καὶ ἰδιώτῃ παντὶ καὶ ἄρχοντι μῆτε ὁμορόφιον αὐτῷ, μῆτε ὁμοτράπεζον γίνεσθαι· ἱερεῦσι δὲ διαφερόντως, οἳ μῆτε ζῶντας αὐτοὺς προσερούσι, μῆτε τελευτήσαντας συμπροπέμψουσι· εἰ δὲ τις ὡς μικροπολίτιν ἀποσχυβαλίσει τὴν ἐκκλησίαν καὶ δέξεται τοὺς ἀποκηρύκτους αὐτῆς, ὡς οὐκ ἀνάγκη τῇ

πένητι πείθεσθαι, ἔστω σχίσας τὴν ἐκκλησίαν, ἣν μίαν ὁ Χριστὸς εἶναι βούλεται.»

Ὁ Ἀνδρόνικος πληροφορηθεὶς ὅτι παρεσκευάσθη ἡ δεινὴ αὕτη κατ' αὐτοῦ διακήρυξις, ἠγωνίσθη διὰ ποικίλων αἰτήσεων καὶ ὑποσχέσεων νὰ προλάβῃ τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς. Ἄλλ' ἐπιτυχῶν τοῦ σκοποῦ, ἐξετράπη αὐθις εἰς ἔτι δεινότερας καταπίεσεις καὶ βιαιοπραγίας, προσθεὶς εἰς τὴν ἐξορίαν τὴν δήμευσιν, καὶ εἰς τὰ βασανιστήρια τὸν θάνατον. Τὴν ἀπάτην ταύτην μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ ὁ Συνέσιος ἐξέδωκε τελευταῖον τὸν ἀφορισμὸν διὰ νέας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐντονωτάτης ἐγκυκλίου ἣτις ἔλεγεν ἐν προοιμίῳ· «Ἀνδρόνικος τὴν ἐκκλησίαν ψευδάμενος, ἀληθευούσης αὐτῆς πειραθήτω.» Αὐτὴ ἡ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορος εἰς τὴν ἀπειλητικὴν ταύτην κραυγὴν τοῦ ἐπισκόπου Πτολεμαΐδος. Ὁ Ἀνδρόνικος καθρέθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· τοσοῦτον μάλιστα βαρέως ἐτιμωρήθη ὥστε ὁ ἐπεικὴς Συνέσιος ἔψεξε τὸν ὑπερβολικὸν τοῦτον τῆς περιστολῆς τῆς ἀδικίας τρόπον καὶ ἐμεσολάβησεν ὑπὲρ ἐκείνου τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ εἶχε κατηγορήσει. Μὴ ἀμελῶν δὲ ἐν τῷ μεταξύ τὰ κύρια τοῦ ἐπισκόπου καθήκοντα, δὲν ἔπαυσεν οὐδ' εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον προστατεύων τοὺς συμπολίτας κατὰ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ εἰς ἔτι ἀλλοτριωτέρας τοῦ σχήματος αὐτοῦ φροντίδας ἐξ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης ἀνεμίχθη.

Ἡ Κυρηναικὴ, ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον βιομήχανος καὶ πλουσία, ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον εἶχεν ἀποβάλει τὴν ἐμπορείαν αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς τέχνης, ἀλλ' ἔπασχε πρὸς τούτοις τὰ πάνθ' ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τὰ ὅποια, κατοικοῦντα εἰς τὴν γείτονα μεγάλην Σύρτιν παρὰ τὴν ἔρημον, ἐλεηλάτουν ἀδιακόπως τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ δὲν ἀνεχαιτίζοντο εἰμὴ ὑπὸ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Τοσοῦτον δὲ ἄθλιος ἦτο ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεὶς ἐκεῖ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, ὥστε ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἐχθροὺς ἐκείνους, οὐδὲ ἐν τῇ Πτολεμαΐδι αὐτῇ ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀλλὰ, σωρεύσας τοὺς θησαυροὺς οὓς ἐκ ποικίλων καταπίεσεων εἶχε συλλέξει εἰς δύο πλοῖα, διέτριβεν ἐπ' αὐτῶν ἕτοιμος πρὸς φυγὴν. Ἡ θλίψις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Συνεσίου διὰ τὴν τοιαύτην ἀνανδρον τοῦ διοικητοῦ διαγωγὴν περιγράφεται εἰς μίαν τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν, ἐν ἣ μετὰ εἰρωνικῆς περιφρονήσεως λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις, «οὐ γὰρ παρ' ἑπαλξίν ὡς περ ἐγὼ Συνέσιος ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ παρὰ κώπην ὁ στρατηγὸς ἵσταται.» Καὶ τῷ ὄντι ἐνῶ ὁ διοικητὴς εἶχε διατάξει αὐστηρῶς εἰς τοὺς

κατοίκους νὰ μένωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν κεκλεισμένοι, ὁ γενναῖος ἐπίσκοπος ἀπὸ πρωΐας μὲν ἐξήρχετο ἔφιππος ἵνα πληροφορηθῇ τὰ κατὰ τὸν ἐχθρόν· τὴν δὲ νύκτα, παρακολουθούμενος ὑπὸ λογάδων τινῶν νεανίσκων τῆς πόλεως, περιεφέρετο περὶ τὸν λόφον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠγείρετο ἡ Πτολεμαῖς ἵνα προλάβῃ πᾶσαν αἰφνίδιον τῶν βαρβάρων ἐφοδὸν, καὶ ἐπιτρέψῃ, ὡς ἔλεγεν, εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κοιμηθῶσιν ἡσύχως, γινώσκουσαι ὅτι ὑπάρχει ὁ ἀγρυπνῶν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης αὐτῶν. Ἄλλοτε πάλιν ὠφελούμενος ἐκ τῶν μαθηματικῶν αὐτοῦ γνώσεων, ἡσχολεῖτο, ὡς ὁ Ἀρχιμήδης ἐν Συρακούσαις, εἰς κατασκευὴν μηχανῆς πολεμικῆς ἐπιτηδείας νὰ ρίπτῃ ὀγκῶδεις λίθους κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐν γένει δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπεδείκνυεν ἀτρόμητον πεποιθήσιν, τὴν δὲ θλιψὴν ἐξέφραζε μόνον εἰς φίλους πόρρω διατελοῦντας, καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Ἰπατίαν γράφων, τῆς ὁποίας ἔσωζε περιπαθῶς τὴν μνήμην, εἰ καὶ πρεσβευούσης δόγμα ἀλλότριον αὐτοῦ. «Ἐὶ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν αἶδαο, ἐπέστειλε πρὸς αὐτὴν ποτε ἐκ Πτολεμαίδος πολιορκουμένης, αὐτὰρ ἐγὼ κάκειθι τῆς φίλης Ἰπατίας μεμνήσομαι. Ἐγωγέ τοι τοῖς πάθεσι τῆς πατρίδος περιεχόμενος, καὶ δυσχεραίνων αὐτὴν, ἐφ' οἷς ὄρω καθημέραν ὄπλα πολέμια, καὶ ἀποσφαττομένους ἀνθρώπους ὡσπερ ἱερεῖα, καὶ τὸν ἀέρα διεφθαρμένον ἔλκων ἀπὸ τῆς σήψεως τῶν σωματῶν, καὶ αὐτὸς ἕτερα τοιαῦτα παθεῖν προσδοκῶν· τί γὰρ εὐελπῖς, ἐν ᾧ καὶ τὸ περιέχον ἐστὶ κατηφέστατον, κατειλημμένον τῇ σκιᾷ τῶν σαρκοφάγων ὀρνέων; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτοις φιλοχωρῶν. Τί γὰρ καὶ πάθω Λίβυς ὦν, καὶ ἐντάϋθα γενόμενος καὶ τῶν πάππων τοὺς τάφους οὐκ ἀτίμους ὄρων. Διὰ σέ μοι δοκῶ μόνην ὑπερόψεσθαι τῆς πατρίδος, κᾶν λάβωμαι ἰσχυρῆς, μεταναστεύσειν.»

Ἄλλὰ τελευταῖον δὲν εἰμπόρεσε νὰ κρύψῃ τὴν ὑπέρεκχειλίσασαν ἀπελπισίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐδὲ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν συμπολίτας· μάλιστα δὲ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς ὁμιλίας ἣν ἐξεφώνησεν ἐπὶ τῇ μεγίστῃ τῶν βαρβάρων ἐφόδῳ, ἡγεμονεύοντος Γενναδίου καὶ δουκὸς ὄντος Ἰννοκεντίου, ἐξεδήλωσε τὴν ταραχὴν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας δι' εὐγλωττίας ἀμιμήτου, συγχέων τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις μετὰ τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων εἰς τρόπον καὶ αὐθις καταδεικνύοντα τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ νέου τούτου ἑλληνισμοῦ τοῦ πρόκύψαντος τότε εἰς μέσον διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων μετὰ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς. «ὦμοι Κυρήνης! ἔλεγεν, ἦς

αἱ δημόσιαι κύρβεις μέχρις ἐμοῦ κατάγουσι τὰς ἀφ' Ἡρακλέους διαδοχάς· οὐ γὰρ ἂν εἶην ἀρχαῖος, ἐν εἰδόσιν ὀλοφυρόμενος τὴν καταβεβλημένην εὐγένειαν. ὦμοι τῶν τάφων, ὧν οὐ μεθέξω τῶν Δωρικῶν! ὦμοι Πτολεμαΐδος! ἧς ἀνεδείχθην ὕστατος ἱερεὺς. Ἄλλὰ πρόσεστί μοι τὸ δεινόν· οὐκέτι δύναμαι λέγειν· ἐπιλαμβάνεται μου τῆς γλώττης τὰ δάκρυα. Γέγονα πρὸς τὴν φαντασίαν τῆς τῶν ἱερῶν ἀπολείψεως. Ἔδει μὲν οὔχεσθαι πλέοντας· ἀλλ' ὅταν ἐπὶ ναῦν τις καλῆ, μικρὸν ἀναμείναι δεήσομαι· βαδιούμαι γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν νεῶν τοῦ Θεοῦ κυκλώσομαι τὸ θυσιαστήριον· δάκρυσι βρέξω τὸ τιμαλφέστατον ἔδαφος· οὐκ ἀποδραμούμαι πρὶν θύραν ἐκείνην, καὶ θρόνον ἐκείνον ἀσπασθαι. ὦ ποσάκις θεοκλυτήσω τε καὶ μεταστραφήσομαι; ὦ ποσάκις ταῖς κιγκλίσι τὰ χεῖρε προσμάξομαι; Ἄλλ' ἰσχυρὸν ἀνάγκη πρᾶγμα καὶ βίαιον. Ἐπιθυμῶ δοῦναι ὀφθαλμοῖς ὕπνον ἀπερισφάλπιστον. Μέχρι πότε παρὰ ἔπαλξιν στήσομαι; μέχρι πότε τηρήσω τὸ μεταπύργιον; Ἀπαγορεύω φυλακὰς ἐπιτάττων νυκτερινὰς, καὶ φυλάττων ἐν τῷ μέρει, καὶ φυλαττόμενος, ὁ πολλὰ πρότερον ἀγρυπνήσας ἐπὶ ταῖς ἄστρον ἐπιτολαῖς. Ἀποκναίομαι νῦν ἐγγρηγορῶν ἐπὶ ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιβολαῖς. Πρὸς διαμεμετρημένον ὕδωρ καθεύδομεν· καὶ τὸ λαχόν μοι μέρος εἰς ὕπνον ἀφαιρεῖται πολλάκις ὁ κώδων ὁ φυλακτῆριος. Ἄν δὲ καταμύσω μικρὸν ὧ τῶν ἐνυπνίων τῶν σκυθρωπῶν! εἰς οἷα παραπέμπουσιν ἡμᾶς αἱ μεθ' ἡμέραν φροντίδες. Τὸ λῆξαι πόνων, ἄρξασθαι πόνων ἐστὶ φεύγομεν, ἀλίσκόμεθα, τιτρωσκόμεθα, δεδέμεθα, πιπρασκόμεθα. Ποσάκις ἐξανέστην ἄσμενος, ὅτι δεσπότην ἀπέλιπον; ποσάκις ἐξανέστην ὑπέρασθμος, ἰδρῶτι βαινόμενος, ἡμοῦ τὸν ὕπνον καὶ τὸν δρόμον ἀπολιπῶν, ὃν κατατείνας ἔφευγον ὀπλίτην πολέμιον; Μόνοις ἡμῖν Ἡσίοδος οὐδὲν λέγει, τὴν ἐλπίδα τηρήσας εἶσω τοῦ πίθου πάντες ἀθαρσεῖς καὶ δυσέλπιδες. Ὁ πεπαροισμασμένος βίος ἀβίωτος οὐχ ἕτερός ἐστιν, ἄνδρες, ἀλλ' ὃν ζῶμεν ἡμεῖς· τίς ἡ διατριβή; τί μέλλομεν; Ἀπήχθηται Πεντάπολις τῇ Θεῶ· ποιναις ἐκδεδόμεθα· ἡ γὰρ ἀκρίς, οὐκ ἐστὶ κακὸν ἀκριθέστερον· τὸ δὲ πῦρ ὃ πρὸ τῶν πολεμίων τριῶν πόλεων ἐπενείματο λήϊα. Τί πέρας κακῶν; Εἰ τούτων ἄγουσιν ἐλευθερίαν αἱ νῆσοι, ἐγὼ μὲν ὅταν ἀρυβρίσῃ τὸ πέλαγος, πλευσούμαι. Ἄλλὰ φοβούμαι, μὴ προλάβῃ με τὸ δεινόν· πελάζει γὰρ ἡ κυρία τῆς προσβολῆς, ἦν τῇ πόλει, φασίν, ὁ πτεροφόρος ἠκείλησεν, ὁ τοῦ πολεμίου ἐξηγούμενος στρατεύματος. Μάλιστα δὴ καιρῶν ἐκεῖνος ἱερεῦσι τὸν ἐπὶ τὰς αὐλὰς τοῦ Θεοῦ δρόμον ἀναγκαῖον ἀποφάνει, ἂν ἐν χρεῶ τῆς πόλεως

ὁ κίνδυνος γένηται. Ἐγὼ κατὰ χώραν ἐπ' ἐκκλησίας μενῶ· τὰς παναγεῖς προστήσομαι χέρνιβας· προσφύσομαι τῶν κίωνων τῶν ἱερῶν, αἱ τὴν ἄσυλον ἀπὸ γῆς ἀνέχουσι τράπεζαν· ἐκεῖ καὶ ζῶν καθεδουμαι, καὶ ἀποθανῶν κείσομαι. Λειτουργγός εἰμι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ψυχὴν ἴσως ἀπολειτουργῆσαι με δεῖ· οὐ μὴν ὅ γε Θεὸς περιόφεται τὸν βωμὸν τὸν ἀναίμακτον ἱερέως αἵματι μαινόμενον.»

Καὶ ἡ μὲν Πτολεμαῖς ἐσώθη τότε· ἀλλ' οἱ ἀποκρουσθέντες ἀπὸ αὐτῆς βάρβαροι, ἐπιπεσόντες εἰς τὴν ἄλλην χώραν, ἐξηφάνισαν ἅπαντα τὰ ἔχνη τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ κατέλιπον αὐτὴν κατοίκων ἔρημον. Ἄδηλον δὲ τί ἀπέγινεν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Συνέσιος ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀλεθρίας ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Εἰκάζεται ὅτι ἀπεβίωσε περὶ τὸ 413, ἂν καὶ βεβαίως γνωστὸν δὲν εἶναι πότε συνέβη ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ μνήμη αὐτοῦ μένει ἀθάνατος· διότι ἡ μεγαλοφυΐα, ἡ χάρις, ἡ τόλμη, ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ δαιμονίου ἀνδρὸς μαρτυροῦσι πόσον ἀκμαῖα ἦσαν ἔτι τὰ περιλιπούμενα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ λείψανα.

Τῆς ἀληθείας ταύτης ἐτέρα ἀπόδειξις εἶναι· ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία καὶ τὸ φρόνημα τοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀκμάσαντος Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου. Ὁ Ἰωάννης ὁ ἕνεκα τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ εὐγλωττίας Χρυσόστομος ἐπικληθεὶς, ἐγεννήθη περὶ τὸ 344 εἰς Ἀντιόχειαν, ἐκ πατρὸς ἐπιφανοῦς, τοῦ Σεκούνδου, διαπρέψαντος ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀξιωματικοῖς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν στρατοῦ. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ, Ἀνθοῦσα, ἀνέθρεψεν αὐτὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει· ἀλλ' οὐδὲν ἤπτον ὁ νέος ἠκολούθησε τὰ ρητορικὰ μαθήματα τοῦ περιωνύμου σοφιστοῦ Λιβανίου, ὅστις διετέλεσεν ὀπαδὸς πιστὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ὁ Χρυσόστομος ἐδιηγεῖτο ὅτι ὁ Λιβάνιος μαθὼν παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ, χηρεύσασα εἰς ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ λάβῃ δεύτερον σύζυγον, ἀνέκραξεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ ἀκροατήριον· «ὦ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅποιας γυναῖκας ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ χριστιανοί!» Ὁ εἰδωλόατρης οὗτος σοφιστῆς ἐθαύμασε μετ' ὀλίγον τὸν νέον μαθητὴν, καὶ ἤλπισεν ἴσως ὅτι θέλει παρασύρει αὐτὸν εἰς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, διὰ τοῦ δειλεάσματος τῶν ὁμηρικῶν ἐκείνων μύθων, τοὺς ὁποίους τοσοῦτον εὐγλώττως ἠρμήνευε. Καί τοι δὲ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐψεύσθη τῆς προσδοκίας ταύτης, δὲν ἔπαυσεν ἀγαπῶν τὸν Χρυσόστομον· καὶ σώζεται ἐπί τῷ-

λή τοῦ Λιβανίου δι' ἧς συγχαίρει τῷ μαθητῇ ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ ὡς δικηγόρου ἐν Ἀντιοχείᾳ. Πολλὰ δὲ ἔτη μετέπειτα περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν φοιτητῶν, τίς ἄρα διαδέξοιτο τὴν διατριβὴν μετ' αὐτὸν, ἀπεκρίθη στενάζων· «Ἰωάννην ἔλεγον, εἰ μὴ τοῦτον ἡμῶν οἱ χριστιανοὶ ἀπεσύλησαν.» Οὐδ' ὑπέμεινε πολὺν χρόνον δικηγορῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ Χρυσόστομος. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα παρεῖχον τότε στάδιον ἐνεργείας πολὺ εὐρύτερον εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν, αὐτὴ δὲ ἡ ἐκκλησία, ὡς πρὸ μικροῦ περὶ Συνεσίου ὁμιλοῦντες εἶδομεν, ἐφιλοτιμεῖτο νὰ καλῇ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς πάντα τὸν ἐπὶ λόγῳ καὶ ἀρετῇ διαπρέποντα ἄνδρα. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα παρὰ τοῦ τότε εὐλαβοῦς τῆς Ἀντιοχείας Ἐπισκόπου Μελετίου, καὶ προεχειρίσθη ἀναγνώστης τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ διακαὴς αὐτοῦ ψυχὴ, ὑπολαμβάνουσα ἀτελεῖ τὴν τοιαύτην πρὸς τὴν ἱερωσύνην παρασκευὴν, ἀπεφάσισε νὰ ἀποχωρήσῃ μακρὰν τοῦ οἴκου καὶ τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου λειτουργήματος. Ἡ φιλόστοργος αὐτοῦ μήτηρ, ἠγωνίσθη εἰς μάτην ν' ἀποτρέψῃ αὐτὸν τοῦ σκοποῦ διὰ παρακλήσεων καὶ θρήνων. Ὁ Ἰωάννης ἐξετέλεσε τὴν προαίρεσιν· καὶ μόνον ἀφοῦ ἔξ περιήπου ἔτη δεινῶς ἐσκληραγώγησεν ἑαυτὸν μακρὰν πάσης κοινωνίας, νοσήσας ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν εὐτυχῶς εἰς Ἀντιόχειαν ἵνα διαλάμψῃ ὡς εἰς τῶν φαινοτέρων τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἀστέρων. Τῷ ὄντι ὑπὸ μὲν τοῦ Μελετίου χειροτονεῖται τότε διάκονος, ὁ δὲ τοῦ Μελετίου διάδοχος Φλαβιανὸς προχειρίζεται αὐτὸν πρεσβύτερον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Χρυσόστομος ἐκτήσατο ἤδη ὄνομα μέγα ἐπὶ παιδείᾳ καὶ θεοφιλίᾳ καὶ ἀγαθοεργίᾳ, ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος προθύμως καὶ τὴν κήρυξιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τῆς Ἀντιοχείας πόλει, ἣτις, ἔχουσα μὲν 200,000 κατοίκων χριστιανῶν, ἰουδαίων, εἰδωλολατρῶν ὁμιλούντων ὅλων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀκμάζουσα δὲ διὰ τὰς σχολάς, καὶ τὴν ἐμπορείαν, καὶ τὴν τέχνην, ἐλογίζετο ἐπὶ τῇ εὐφυΐᾳ καὶ τῇ ζωηρότητι τοῦ δήμου αὐτῆς ὡς ἄλλη τις κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πόλις τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο, κατὰ τὰ τότε τῆς ἐκκλησίας ἔθιμα, ἔργον κυρίως τοῦ ἐπισκόπου· ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος, εἴτε γηράσας εἴτε μὴ ἔχων τὴν ἀπαιτουμένην δεξιότητα, ἀνέθετε πολλάκις τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν νεωτέρων λειτουργῶν, διότι οἱ ἑλληνικῶς παιδευθέντες αὐτοὶ λαοὶ ἐβίβων λόγου μᾶλλον ἢ λατρείας· καὶ

καθὼς ἐν ἀκμῇ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τοῦ λόγου ἤγοντο καὶ ἐφέροντο αἱ πολιτεῖαι, οὕτω καὶ μετέπειτα ὁ λόγος ἦτο τὸ ἰσχυρότατον τοῦ χριστιανισμοῦ ὄπλον. Ἡ δὴ δύναμις αὐτοῦ ἦτο τοσαύτη ὥστε ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται ἀκαταπαύστως ὅτι οἱ ἄνθρωποι συρρέουσιν ἵνα ἀκούσωσιν αὐτὸν πολὺ προθυμότερον ἢ ἵνα ἀκροασθῶσι τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ δὲν προσήρχοντο χριστιανοὶ μόνον· ἀλλὰ καὶ ἑβραῖοι καὶ εἰδωλολάτραι ἐπλήρουν τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ. Ὁ δὲ ῥήτωρ ἠρμήνευε τὰς Γραφὰς διὰ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας καὶ τῆς ἀλληγορικῆς τέχνης ἧτις αἰείποτε πολλὴν ἐπροξένει ἐντύπωσιν εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν, εἴτε ἔθνικους εἴτε χριστιανούς. Ἐξέθετε, διὰ δεινότητος λόγου ἀνταξίας τῆς Στοᾶς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ καθήκοντα τῆς ἠθικῆς, καὶ προσέβαλλε τὰς ποικίλας τῶν Ἀντιοχέων κακίας, περιγράφων τὸν τρυφήλὸν βίον τῶν μεγιστάνων, τὰ βριθόντα κέδρου καὶ πορφύρας ἀνάκτορα αὐτῶν, τὸν ὄγκον τῆς περὶ τὰς ἵπποδρομίας δαπάνης, τὴν πολυτέλειαν τῶν πλουσιῶν γυναικῶν αἵτινες ἐξερχόμεναι εἰς τὰς ὁδοὺς παρεπέμποντο ὑπὸ πολυαρίθμων εὐνούχων καὶ δούλων, τὴν ὑπεροψίαν τῶν φιλοσόφων οἵτινες περιεπάτουν εἰς τὰς εὐρείας τῆς Ἀντιοχείας στοᾶς, φέροντες ἀγερώχως τὸν μανθῦαν αὐτῶν καὶ τὸν βαθὺν πώγωνα καὶ τὴν βακτηρίαν. Ἡ φήμη τῆς εὐγλωττίας τοῦ ἀνδρὸς διεδίδετο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ σοφισταὶ ἔθνικοὶ μακρόθεν συνέρρεον ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτοῦ· ὥστε ἡ μεγαλοφυΐα ἐκείνη ὑπηρετεῖ τὸν χριστιανισμόν, παγιδεύουσα εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πολλοὺς λογίους οἵτινες ἄλλως ἤθελον διατηρήσει τὰς κατὰ τοῦ νέου δόγματος βαθέως ἐρριζωμένας προλήψεις.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπλήρου ἐπὶ δώδεκα ἡδὴ ἔτη τὸ ἀποστολικὸν τοῦτο ἔργον, ὅτε τὸ 387 ἐξερράγη ἡ στάσις τῆς Ἀντιοχείας περὶ ἧς ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Ἀφοῦ κατηνάσθη ὁ πρῶτος τοῦ κινήματος τούτου παροξυσμὸς, ἡ πόλις ἐκαρὰδόκει ἐντρομος τὴν ἀπόφασιν τοῦ παντοδυναμοῦ καὶ ὀργίλου βασιλέως. Ὁ ἐπίσκοπος Φλαβιανὸς, γέρον γερῶν σεβάσμιος, ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα δυσωπήσῃ τὸν μονάρχην· ὁ δὲ Χρυσόστομος, ἐπιτροπεύων αὐτὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀνέλαβε νὰ παραμυθήσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ δικαιώσῃ τὸν λαόν. Αἱ ὀμιλίαι τὰς ὁποίας κατὰ τὰς ὀδυνηρὰς ἐκεῖνας ἡμέρας ἐξεφώνησεν ἐν τῷ ναῷ τῆς πρωτευούσης τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι μνημεῖα αἰδία ἱστορίας καὶ εὐεπείας. Ἐκεῖ μάλιστα βλέπομεν τὴν εὐγενῆ ἐντολήν ἣν ἡ ἐκκλησία τότε τόσοῦτον ἐπιτηθεῖως ἐξεπλήρου, τὴν ἐντολήν τῆς προ-

στασίας τοῦ δήμου. Ὁ ῥήτωρ προοιμιάζει περιγράφων τὴν κατάπληξιν τῆς Ἀντιοχείας· ἀμέσως δ' ἔπειτα ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς, ὡς ἂν ἐπεκράτει βαθεῖα ἡσυχία καὶ εἰρήνη. Διδάσκει αὐτοῖς τὴν φιλοξενίαν, τὴν ἐλεημοσύνησιν, τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλούτου, ἀξιῶν, ὅτι ὁ μέγας κίνδυνος καὶ φόβος ὃν ἀναγνωρίζει καὶ συναισθάνεται, δὲν πρέπει ὅμως κατ' οὐδὲν νὰ ἐλαττώσῃ τὰ παραγγέλματα τοῦ χριστιανικοῦ ἄμβωνος. Τὴν ἐπιούσαν ὁ λαὸς συνέρχεται αὐθις εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὡς εἰς ἄσυλον, ὁ δὲ Χρυσόστομος ἀναγγέλλει πρὸ πάντων τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φλαβιανοῦ, περιγράφει κατανυκτικῶς τοὺς σωματικούς μόχθους καὶ τοὺς ψυχικούς ἀγῶνας οὓς προθύμως ἀνέλαβεν ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων αὐτοῦ, παρακολουθεῖ αὐτὸν ἐν τῇ μακρᾷ ὁδοπορίᾳ, ἀριθμεῖ τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἐμελλε νὰ μένη εἰσέτι ἄδηλος ἢ τῆς Ἀντιοχείας τύχη, φαντάζεται τὴν βασιλικὴν ἐντευξίν, τοὺς πρώτους τοῦ ἀρχιεπισκόπου λόγους, ἔπειτα δὲ ἐπανέρχεται εἰς τὴν νοθεσίαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου τοῦ ὁποίου κατηύνασεν ὁπωςοῦν τὴν ἀνησυχίαν. Καὶ καθεκάστην ἢ αὐτὴ ἐπανελαμβάνετο παραμυθία διὰ νέων πάντοτε τρόπων καὶ διὰ νέων περιπετειῶν. Ἄλλ' ἤδη οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τῆς στάσεως ἀγγελίαν, ἀποσταλέντες ἐπίτροποι ἐπιχειροῦσι δεινὰς καταδιώξεις καὶ τιμωρίας· πολῖται πλούσιοι φυλακίζονται καὶ μαστιγοῦνται, τὰ κτήματα αὐτῶν δημεύονται, καὶ αἱ γυναῖκες, ἐξωσθεῖσαι τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, περιπλανῶνται περὶ τὰς φυλακάς· ἡ πόλις ἀφαιρεῖται τὸ ἐπώνυμον τῆς μητροπόλεως τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἵππόδρομος, τὰ θέατρα, τὰ δημόσια αὐτῆς λουτρά κλείονται, οἱ δὲ κάτοικοι, περιελθόντες εἰς τὸ ἔσχατον τῆς ἀπελπισίας, θέλουσι νὰ φύγωσιν εἰς τὴν ἔρημον· ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος ἀναχαιτίζει αὐτοὺς διὰ τοῦ λόγου. Εἰκονίζει μὲν ἐναργῶς τὴν φρίκην ἣν καὶ αὐτὸς ἤσθάνθη προσελθὼν εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα παρακολουθήσῃ αὐτόθι τοὺς ὑπὸ τῶν δικαστῶν τιμωρουμένους ἀδελφοὺς αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ θεάματος ἐξάγει τὴν ἐλπίδα ὅτι τηλικαῦτα δεινὰ θέλουσιν ἐπὶ τέλους μετριασθῆ, ὑποδεικνύων σύναμα εὐστόχως τὰς προσεγγιζούσας ἐορτὰς τοῦ Πάσχα ὡς ὥραν συνδιαλλαγῆς τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ γέρων Φλαβιανὸς εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προελθὼν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, δορυφορουμένου ὑπὸ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, ἐστάθη μακρὰν τοῦ βασιλέως, νεύων κατὰ γῆς καὶ κατατεθλιμμένος, ὡς εἰ εἰκῶν τῆς ἐλεεινῆς Ἀντιο-

χείας. Ὁ βασιλεὺς, λαβὼν πρῶτος τὸν λόγον, ὑπέμνησε τὴν εὐνοίαν ἣν εἶχεν ἐπιδείξει εἰς τὴν πόλιν ταύτην, καὶ ἤλεγξε τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὰς ὕβρεις τὰς ὁποίας ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι κατ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς βασιλίσσης. Τότε δὲ Φλαβιανὸς, συνελθὼν κατ' ὀλίγον ἀλλὰ δακρυρροῶν εἰσέτι, ὠμολόγησε μὲν μετὰ πολλῆς ζέσεως τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὴν παραφορὰν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὴν φθονεράν ἔχθραν τῶν καταχθονίων πνευμάτων· ἔπειτα δὲ ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν γενναϊότερον, καθὰ ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος, ὅστις πιθανώτατα ἐκάλλυνε τοὺς λόγους τοῦ γέροντος. «Καθήρεσαν, εἶπε, τὰς εἰκόνας σου· ἀλλ' εἰμπορεῖς νὰ ἐγείρης σεαυτῷ εἰκόνας ἄλλας ἐνδοξιώτερας. Συγχώρησον τοὺς ἐνόχους· δὲν θέλουσι μὲν στήσει εἰς τιμὴν σου ἐν ταῖς ἀγοραῖς εἰδῶλα χαλκᾶ ἢ χρυσᾶ καὶ λιθοκόλλητα, ἀλλὰ θέλουσιν ἀφιερῶσαι εἰς σὲ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν μνημεῖον πολυτιμότερον, τὸ μνημεῖον τῆς ἀρετῆς σου. Θέλεις ἀποκτήσει οὕτω εἰκόνας ζώσας τοσαύτας ὅσοι ἄνθρωποι ὑπάρχουσιν ἐπὶ γῆς καὶ ὅσοι ὑπάρξουσιν μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος· διότι οὐ μόνον οἱ περὶ ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν εἰς γενεὰς γενεῶν θέλουσι γνωρίσει τὴν βασιλικὴν ταύτην καὶ μεγάλην πρᾶξιν, θαυμάζοντες αὐτὴν ὡς ἂν αὐτοὶ οὗτοι ἀπέλαβον τὴν ἐξ αὐτῆς εὐεργεσίαν.» Ἐξηκολούθησε δὲ οὕτω ἐπικαλούμενος τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως· καὶ, ἐπὶ τούτῳ, ἀναμιμνήσκων μὲν αὐτῷ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις προτρεπόμενός ποτε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἀκρωτηριάσαντας μίαν αὐτοῦ εἰκόνα, ἐπέθηκεν ἑλαφρῶς τὴν χεῖρα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀπήντησε μειδιῶν, ὅτι οὐδένα αἰσθάνεται ἐπ' αὐτοῦ μῶλωπα· ἀνακαλῶν δὲ αὐτὴν τοῦ Θεοδοσίου τὴν προηγουμένην ἐπιείκειαν, ὅστις, προσεγγιζούσης ποτὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, οὐ μόνον εἰς τοὺς καταδίκους ἀπένειμε χάριν ἀλλὰ ἐθλίβετο διότι δὲν ἠδύνατο καὶ τοὺς θανόντας νὰ ἀναστήσῃ· καταδεικνύων δὲ τὴν δόξαν ἣν, συγχωρῶν, θέλει ἀξιοθῆ παρα τὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἐπὶ τέλους ἡ καταπειστικὴ αὐτῆ εὐγλωττία συνεκίνησε τὸν βασιλέα· καὶ ἀπεφῆνατο τὴν ζητουμένην συγχώρησιν, καὶ προέτρεψε τὸν γέροντα ἐπίσκοπον νὰ ἐπιστρέψῃ ὅσον ἐνεστί τάχιον ἵνα κομίσῃ τὴν χαρμόσυνον ταύτην ἀγγελίαν εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν. Ἄλλ' ὁ Φλαβιανὸς προέπεμψε ταχυδρόμους ὅτινες ἱκανὰς ἡμέρας πρὸ αὐτοῦ καθυσύχασαν τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν· καὶ τότε διεδέξαντο ἐν αὐτῇ τὸ καινόν

πένθος πανηγύρεις καθ' ἃς ὁ δῆμος ἀνεδείχθη, ἐνθουσιώδης ἐν τῇ ἀγαλλιάσει αὐτοῦ ὅσον πρὸ ὀλίγου εἶχε διατελέσει ἐν τῇ θλίψει καταβεβλημένος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος συγκαλέσας τὸ πλῆθος ἐπανέλαβεν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ τε ἐπισκόπου καὶ τοῦ βασιλέως. Βεβαίως ἀξιόζήλωτος δὲν εἶναι ἡ κατάσταση τῆς κοινωνίας, ἣτις, ἀποβαλοῦσα ἅπαντας τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἐλέγχοντας καὶ περιστέλλοντας τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παραδίδεται ἄοπλος εἰς τὴν διάκρισιν ἀρχῆς ἀπολύτου. Ἄλλ' ἐν ἐλλείψει ἄλλου ἐλέγχου, πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὑפוῦσαν φωνὴν ἵνα συνετίσῃ τὸν ἄρχοντα, ἵνα μεσολαβήσῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρχομένων; Μοναρχίαι ἀπόλυτοι ἐπεκράτησαν καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ. Ἄλλ' οὐδαμοῦ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐτόλμησαν νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότη τοὺς φραγμοὺς οὓς παρ' ἡμῖν ἀντέταξαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Συνέσιοι, οἱ Χρυσόστομοι· διότι οὐδαμοῦ αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις δὲν ἐταῦτισαν τὰς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τοὺς δὲ λειτουργοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς προστάτας τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ δέκα ἔτι ἐνιαυτοὺς διδάσκων τὸν δῆμον τῆς Ἀντιοχείας, τοῦ ἠποίου τοσοῦτον προθύμως εἶχε προστατήσει ἐν τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις. Αἱ ἑμιλίαι αὐτοῦ ἀποτελοῦσιν ὀλόκληρον σύστημα ἠθικῶν παραγγελμάτων, ἐν οἷς, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν προλήψεις τινὰς ἢ μᾶλλον παραχωρήσεις τινὰς εἰς τὰς προλήψεις τῶν χρόνων ἐκείνων, διαπρέπει ἐν γένει μεγαλοφυΐα λαμπρὰ, καὶ γνῶσις βαθεῖα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ καλοκάγαθία ὄντως εὐαγγελικῆ. Πλὴν τούτων δὲ αἱ ἑμιλίαι αὐταὶ ἔχουσι καὶ ἕτερον πολύτιμον προτέρημα, ὅτι ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς, ὡς ἐν ἀλλεπαλλήλοις τισὶ κατόπτροις, ἅπανσα ἡ τότε κοινωνία, ἣτις, ἰσταμένη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὰ μεθόρια τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, διετέλει εἰς τὴν κρίσιμον ἡλικίαν καθ' ἣν ὁ μὲν νέος βίος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφέρει ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ καρπούς, ἐκ δὲ τοῦ ἀρχαίου βίου, πολλὰ εἰσέτι ἐσώζοντο ἀτοπία καὶ δεισιδαιμονία. Ἡ κοινωνία αὕτη διετῆρει λ. χ. τὴν δουλείαν καὶ πολλάκις ἐτιμῶρει τοὺς δούλους ἀνηλεῶς· ἐπίστευεν εἰς τοὺς οἰωνοὺς, εἰς τοὺς γόητας, εἰς τὰ φυλακτήρια, εἰς τὴν μαγείαν ἐν γένει· τὰ δὲ λείψανα ταῦτα τῆς εἰδωλολατρίας ἐπεκράτουν μάλι-

στα μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς κατοικούντων χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι χριστιανοί, διότι, καθάπερ ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται, οἱ πλούσιοι γαιοκτῆμονες προετίμων νὰ κτίζωσι σιταποθήκας μᾶλλον ἢ ναοὺς, ὥστε οἱ πτωχοὶ γεωργοὶ εἶχον πολλὰ νὰ διατρέξωσι στάθια πρὶν ἢ εὐρωσιν ἐκκλησίαν τινὰ ἵνα ἀκροασθῶσι τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ. Ἄφ' ἐτέρου εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, οἷα ἡ Ἀντιόχεια, ἡ ἀνατροφή ἦτο μὲν σφόδρα ἐπιμελημένη, ἀλλ' ἠκιστα μεθρημόζετο πρὸς τὰς πραγματικὰς τῆς κοινωνίας χρείας. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας πέντε ἐτῶν οἱ παῖδες ἐφοίτων εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα, ὅπου ἐμάνθανον ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ χαράττωσι γράμματα ἐπὶ σανίδων κηρωτῶν. Ἐπειτα μετέβαινον εἰς τὰς σχολὰς τῶν γραμματικῶν, ὅπου παρεδίδοντο Ὅμηρον καὶ ἄλλους Ἑλληνας ποιητάς. Τελευταῖον εἰσῆρχοντο εἰς τὰς σχολὰς τῆς ῥητορικῆς, τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι ἐπρέσβευον ὡς ἐπιτοπλεῖστον τὰ τῆς ἀρχαίας λατρείας, διότι ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας συνδεδεμένην. Τότε δὲ μόλις, ἀφοῦ συνεπλήρουν τὰς βαθμίδας τῆς τριπλῆς ταύτης ἐκπαιδευτικῆς κλίμακος, ἤρχιζον οἱ νέοι νὰ διδάσκωνται τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, καὶ, ὡς εἰσαγωγὴν πρὸς τοῦτο, ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ἀλλὰ τότε οἱ μὲν γενναιότεροι ἐξ αὐτῶν ἠσπάζοντο ἐνθουσιῶντες τὰς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς κακουχίας τοῦ ἐρημικοῦ καὶ μοναχικοῦ βίου· οἱ δὲ μᾶλλον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κόσμου προσκείμενοι, ἐπεχείρουν τὴν σπουδὴν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, δι' οὗ προήγοντο εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν. Ὀλίγοι δὲ τινες μόνον προσῆρχοντο εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ. Ἀνάλογόν τι συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς νέας κόρας. Αἱ χρηστότεραι ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρετῆς καρτερικώτεραι, ἀπεχώρουν συνήθως τοῦ κόσμου ἵνα ἀσπασθῶσι τὸν αὐστηρὸν βίον καὶ τὸ εὐτελὲς ἱμάτιον τῆς μοναχῆς, καὶ ὡς μοναχαὶ πολλᾶκις ἀφωσιοῦντο εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐκτιθέμεναι ἐνίοτε εἰς τὸν θάνατον καὶ ἀναδεικνύουσαι ἐν γένει ἀρετὰς τοσοῦτῃ μᾶλλον θαυμασίας ὅσῳ συνεπήγοντο τὴν θυσίαν τῶν μεγαλητέρων τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν, τῆς νεότητος, τοῦ κάλλους, τοῦ πλούτου. Τὸ δὲ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἀνέφερεν ὡς καύχημα τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ὑπῆρχον πλειότεραι γυναῖκες ἀφιερωμέναι τῷ Θεῷ ἢ σύζυγοι καὶ μητέρες· καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν ἀναμφιβόλως νὰ δεχθῶμεν κατὰ γράμμα τὴν βεβαίωσιν ταύτην, ἀλλ' ὅμως ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν αὐτὴν,

πάλιν ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ὑπερβολὴ ἐκείνη τῆς ἀφοσιώσεως ἐπήνεγκεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν κατάστασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ὅπωςδὴποτε ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου συνάγεται ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν εὐγενεστέρων καὶ γενναιοτέρων αἰσθημάτων ἐμπνεομένη μερὶς ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἀπεσπᾶτο τοῦ πραγματικοῦ βίου· καὶ ἂν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ καθ' ἑαυτὸ ἤδη θλιβερόν, προσθῆσωμεν, ὅτι οὐκ ὀλίγοι καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν μοναχῶν ἐκείνων, ἀντὶ νὰ τηρήσωσι τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τῆς ἱεραῆς ἐντολῆς ἣν ἀνελάμβανον, εἰς ποικίλας ὄσας παρεξετρέποντο καταχρήσεις, οὐδεμίᾳ ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ πλεονάσαντος τούτου ἀληθοῦς καὶ πλαστοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου, τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας συμφέροντα περιέστησαν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον.

Ἄλλ' εἶναι ἄρα γε δίκαιον νὰ ὑπολάβωμεν τὸν χριστιανισμὸν ὑπεύθυνον τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ὡς ἐπραξάν τινες ἐνίοτε εἴτε μὴ κατανοήσαντες τὸ ἀληθές αὐτοῦ πνεῦμα, εἴτε ἐκ συστήματος ὄντες πολέμιοι αὐτοῦ; Ὁ χριστιανισμὸς ἐπηγγέλλετο τὴν ἠθικὴν ἀνάπλασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ εἰς αὐτὴν ἐνοφθαλμισμοῦ τῶν τελειοτάτων ἀρχῶν καὶ δογμάτων ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐπρέσβευσε ποτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οὐχὶ δὲ, ἄπαγε, τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτῆς νέκρωσιν. Ἀλλὰ τί πταίει ὁ χριστιανισμὸς, εἰ ἂν πολλοὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν μάλιστα τινες, οἱ μὲν ἀηδιάσαντες πρὸς τὰς συμφορὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου, οἱ δὲ ἐκ τῆς ἐσφαλμένης δόξης ὅτι μακρὰν τοῦ βίου τούτου καὶ πολλάκις ἐν παντελεῖ μωνώσει καὶ πολυειδεῖ κακουχίᾳ δύνανται νὰ ἀσκηθῶσιν ἀσφαλέστερον περὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐλάβειαν· οἱ δὲ ἐκ τῆς πρὸς τὴν ὀκνηρίαν ῥοπῆς· εἰ ἂν ἐνὶ λόγῳ ἐκ ποικίλων τοιούτων ἀφορμῶν, ἄπειροι ἄνθρωποι ἐτρέποντο πρὸς τὸν μοναχικὸν λεγόμενον βίον, ὅστις ὅμως ἐπὶ τέλος ἀπέβη ἥκιστα μοναχικὸς, ἐξετρέπη εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καὶ τὸ δεινότερον πάντων, ἀποδεκατίζων τὸν ἐνεργὸν πληθυσμὸν, συνετέλει εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ἐξασθένεισιν τῆς πολιτείας; Τί πταίει ὁ χριστιανισμὸς εἰ ἂν ἡ κοινωνία ἐκείνη, μὴ δυναμένη νὰ μετρωρισθῇ εἰς τὸ αἰθέριον ὕψος τῶν δογμάτων καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν ἐπέιθετο νὰ δεχθῇ τὸ νέον θρησκευμα εἰμὴ συνεπαγομένη τοὺς τύπους, τὰς προλήψεις καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῆς εἰδωλολατρίας; Ὅτι πάντα ταῦτα δὲν ἦσαν ἀπαραίτητα τοῦ χριστιανισμοῦ παρακολουθήματα, μαρτυροῦσί πολλάκι νεώτεραι κοινωνίαι ἐν

αἷς ἐκεῖνα μὲν ἐξέλιπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, ἡ δὲ πίστις δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀσθενεστέρα ἢ ἄλλοτε. Τὰ προκείμενα λοιπὸν ἀτοπήματα ἦσαν προῖον οὐχὶ τῆς νέας θρησκείας, ἀλλὰ τῆς ὀλεθρίας ἠθικῆς τῆς κοινωνίας ἐκείνης καταστάσεως. Βραδύτερον ὅτε τὰ ἀτοπήματα ταῦτα ἐκορυφώθησαν, ὅτε τὸ ἔθνος, διὰ τὴν νάρκωσιν αὐτοῦ, ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ ἀκμάζοντος μωαμεθανισμοῦ, ἐγένετο ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπόπειρά τις ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως, ἣτις ἂν ἐπετύγχανεν ἤθελε δώσει νέαν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸ κράτος. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλομεν ὁμιλήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Νῦν δὲ ἐπανάλθωμεν εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἵνα ἐξετάσωμεν πῶς ἐπολιτεύετο ἐνώπιον τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν νέων γενεῶν τὸ ὁποῖον, φερόμενον ἀκατάσχετον πρὸς τὸ ἀχανές τοῦ μονήρους βίου πέλαγος, κατέλειπεν ἄγονον καὶ χέρσον τὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας πεδῖον. Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπαιδεύθη περὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, καὶ ἐγνώρισεν ἅπαντα τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος προσωκειώθη ἅπαντα τὰ τεχνάσματα τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς, ἀλλ' ἐθυσίαζεν ἐνίοτε τὸν κοινωνικὸν βίον εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν πρὸς τὸ θεῖον ἀφοσίωσιν· διάφορος κατὰ τοῦτο τοῦ Συνεσίου, ὅστις ἐνεφορήθη μὲν ἀπάσας τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ, σώζων ἀπαραμείωτον τὴν μνήμην τοῦ ἀρχαίου δημοσίου βίου καὶ τῶν ἀρχαίων καθηκόντων καὶ αἰσθημάτων, ἦτο πρὸ πάντων πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς ἀνὴρ. Ἀμφότεροι συνεδύασαν τὰ περιλιπούμενα τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἀμφότεροι ὑπῆρξαν καρποὶ κάλλιστοι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τελεσθείσης ἐκείνης κράσεως, ἀλλὰ παρὰ μὲν τῷ ἀρχιερεῖ Πτολεμαΐδῳ ἐπεκράτει ἐν παντὶ τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον, παρὰ δὲ τῷ ἱεροκλήρῳ Ἀντιοχείᾳ τοῦτο ἐλογίζετο ἐκ διαλειμμάτων δεύτερον. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος οὐ μόνον δὲν ἐπεκαλεῖτο ἐντόνως, ὅπως ὁ Συνέσιος, τὴν εἰς τὰς στρατιωτικὰς τάξεις καταγραφὴν τῆς νεολαίας, καὶ τὴν περὶ τὰ ὄπλα ἄσκησιν αὐτῆς, ἀλλ' οὐδ' ἐψέγε τὰς πολυαρίθμους ἐκεῖνας παρθένους, αἵτινες, ἐγκαταλιποῦσαι τὸν κοινωνικὸν βίον, ἠσπάζοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα· ἐξ ἐναντίας ἐπέχαιρουν, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ διαθέσει. Καὶ ἐστιγμάτιζε μὲν δεινῶς τὰς καταχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον πολλοὶ καὶ πολλαὶ τῶν μοναχῶν ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ ἱεροῦ ἐνδύματος διὰ τοῦ ὁποῖου περιεβάλλοντο, ἀλλὰ ἐν γένει δὲν ἀντεστρα-

τεύετο κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου ἀποχωρήσεως. Ἄφ' ἑτέρου ὁμως δὲν ἠδιαφόρει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ παραμένοντας, οὐδ' ἀπεστέρει τὴν κοινωνίαν ἐκείνην τῶν νοουθεσιῶν αὐτοῦ. ἠγωνίζετο δὲ νὰ σωφρονίσῃ καὶ νὰ ἀνορθώσῃ αὐτὴν δι' ἠθικῶν παραγελμάτων, οὐχὶ διὰ διδαγμάτων πολιτικῶν. Ἐζήτει πρὸ πάντων νὰ ἐξεγείρῃ εἰς τὰς καρδίας τὰ αἰσθήματα τῆς ἐπεικειίας, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς χρηστότητος, τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, καὶ ἐν γένει τὰς ἰδιωτικὰς οὕτως εἰπεῖν ἐκείνας ἀρετὰς, αἵτινες, ὅταν ἀπαξ ἐπικρατήσωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συνεπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους ἀρετὰς ἑτέρας, τὰς πρὸς συντήρησιν τῆς κοινωνίας ἀπαραιτήτους πολιτικὰς ἀρετὰς. Ποτὲ ῥήτωρ ἐπὶ γῆς, ποτὲ ἱεροκήρυξ· ποτὲ ἠθικολόγος δὲν παρέστησεν ἐπιτηδειότερον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς τοῦ ἀνθρώπου συμφορὰς, οὔτε συνεκίνησεν ἰσχυρότερον τὴν καρδίαν, οὔτε προεκάλεσε καταπειστικώτερον τὴν καλοκάγαθιαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἦτο δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Χρυσοστόμου σοφὸν μὲν, ἀλλὰ δημοτικώτατον, ἵνα μὴ εἴπωμεν δημαγωγικώτατον περὶ τοιαύτης ἱεῖρας ὁμιλοῦντες ἐπαγγελίας· διότι ἤξευρε ν' ἀρπάζῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν δι' εἰκόνων τοῦ καθημερινοῦ αὐτῶν βίου, ζωηρῶν καὶ οικειοτάτων εἰς αὐτούς. Προσέγων ἐπιμελῶς εἰς πᾶν ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκινήσῃ ὅπως δῆποτε τὴν Ἀντιόχειαν, διετέλει τῆς μὲν πόλεως δημόσιος σύμβουλος, ἐκάστου δὲ κατ' ἰδίαν πολίτου καὶ χριστιανοῦ ὁδηγὸς καὶ παρήγορος, γινόμενος τύπος καὶ ὑπογραμμὸς θρησκευτικῆς εὐγλωττίας καὶ θρησκευτικοῦ ἀξιώματος πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσεγγίσωσιν οὐδ' αὐτοὶ οἱ περικληέστεροι τῶν νεωτέρων ἱεροκηρύκων, οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἀπάντων ὀνομαστότατοι, οἱ κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντες Γάλλοι. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι συντομώτεραι καὶ ὀλιγώτερον ἐντέχνως συντεταγμέναι ἢ αἱ ὁμιλίαι ἑνὸς τῶν Γάλλων ἐκείνων, τοῦ Βουρδαλοῦ· δὲν ἔχουσι τὴν ἀκριβῆ τούτου μέθοδον καὶ τὸν βαθὺν συλλογισμόν· δὲν προβαίνουσιν ἐν παρατάξει, διὰ λεπτολόγων διαιρέσεων καὶ ὑποδιαίρέσεων, πρὸς ἀπόδειξιν ἠθικῆς τινος ἢ δογματικῆς ἀληθείας. Ὅχι, ἡ φαντασία τοῦ ἑλληνος ῥήτορος θέλει πλείονα ἐλευθερίαν, ὁ λόγος αὐτοῦ πλείονα διάχυσιν· ὁ ῥήτωρ ἐκεῖνος δὲν ὑποφέρει τὰς πέδας τῆς βραδυπορούσης τοῦ Γάλλου διαλεκτικῆς· ἐπειδὴ πιστεύει ἐξ ὅλης ψυχῆς, δὲν ἔχει χρεῖαν τοσοῦτων ἀποδείξεων· ἐπειδὴ ἀγαπᾷ ἐξ ὅλης καρδίας τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, δὲν ἔχει χρεῖαν τοσοῦτων συλλογισμῶν. Καὶ ἔπειτα τὰ αἰσθη-

ματα τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ ἦσαν θερμότερα, εἰλικρινέστερα καὶ εἰς τὰ δόγματα πιστότερα τῶν αἰσθημάτων τοῦ πλήθους πρὸς τὸ ὁποῖον ἠγόρευον οἱ Γάλλοι ἱεροκήρυκες. "Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἔχει χρεῖαν ζήλου μᾶλλον ἢ ἐπιχειρημάτων, διότι πρόκειται νὰ συγκινήσῃ, νὰ παρορμήσῃ, νὰ καταλύξῃ ψυχὰς ἐκ προοιμίου πεπεισμένας, ἀνθρώπους οἵτινες, βλέποντες τὰς πόλεις τῆς Ἀσίας ὑπὸ σεισμῶν κλονιζομένας, ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον εἰσέτι μέχρις αὐτῶν ἀντηχοῦσαν τὴν φωνὴν τῶν θαυμάτων τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀγορεύων ἐνώπιον ἀκροατῶν ἐμπνεομένων ὑπὸ τοσοῦτον ζωηρᾶς πίστεως, καὶ μὴ ἔχων χρεῖαν νὰ ἀποδεικνύῃ τὸ δόγμα, ὁ ῥήτωρ ἤρχετο νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ἀρετὴν, καὶ νὰ προτρέπῃ πρὸς αὐτὴν τὸ πλήθος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἤρχετο εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς συρρέοντας περὶ τὸν ἄμβωνα αὐτοῦ οἰκειότητα, ὡμίλει περὶ παντὸς ὅ,τι ἐνησχόλει αὐτούς· καὶ νῦν μὲν ἔρχετο διὰ τὴν εὐλαβῆ αὐτῶν προθυμίαν καὶ διὰ τὰ δάκρυα αὐτῶν τὰ ὁποῖα προετίμα τῶν ἐπιχροτήσεων, νῦν δὲ παρεπονεῖτο διὰ τὴν ψυχρότητα αὐτῶν καὶ τὰς συχνὰς ἀπουσίας καὶ τὴν ὀλίγην προσοχὴν ἣν ἔδιδον εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, περισπώμενοι ὑπὸ τῶν θεατρικῶν διασκεδάσεων. Παρηκολούθει δὲ αὐτούς εἰς ἅπαντα τὰ διαθήματα ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ προησθάνετο τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ προφυλαχθῶσιν οὔτε ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἱεροκήρυκος οὔτε ὑπὸ τῆς ἰδίας συχνῆς μετανοίας· ἐν ταύτῳ ὅμως ἐνεθάρρυνε τὴν ἀγαθὴν εἰ καὶ ἀσθενῆ αὐτῶν προαίρεσιν καὶ ἀνεκάλει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς ὀλισθαίνοντας, καὶ τοι γινώσκων ὅτι ἔμελλον αὐθις μετ' οὐ πολὺ νὰ ὀλισθήσωσιν. Οὐδὲν τῆ ἀληθείᾳ περιεργότερον τοῦ σωτηρίου τούτου καὶ παθητικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς γενναίας ἐκείνης καὶ καλοκάγαθου ψυχῆς καὶ τοσοῦτων ἄλλων ἀσθενῶν καὶ ἀστάτων ψυχῶν τὰς ὁποίας τὸ πάθος, ἢ πρόληψις, ἢ ἕξις παρέσυρε πολλακίς μακρὰν τῆς τε ἰδίας πεπρωθείσεως καὶ τοῦ χειραγωγοῦντος αὐτὰς εὐαγγελικοῦ ὁδηγοῦ· ὁ ῥήτωρ οὗτος εἶναι δῆμαγωγὸς ἅμα καὶ ἱερεὺς, συνδυάζων τὰ ὑψηλότερα ἐπιτηδεύματα τῆς ῥητορικῆς τέχνης μετὰ τῆς μυστηριώδους ἐκείνης θρησκευτικῆς δυνάμεως εἰς ἣν δὲν εἰμποροῦν ν' ἀνθέξωσιν, ἔστω καὶ προσκαίρως, αἱ συνειδήσεις καὶ αἱ καρδίαι.

Ὁ Χρυσόστομος διὰ τῶν ζωηρῶν καὶ συμπαθητικῶν αὐτοῦ λόγων, διὰ τὴν βαθεῖαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν ἀνάλυσιν καὶ διὰ τὴν λαμπρότητα τῆς φράσεως αὐτοῦ, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἔχων μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἕτερον τῶν μεγάλων ἱεροκηρύκων τῆς

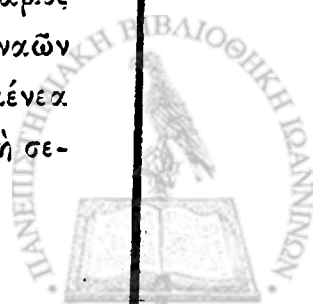
ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὸν Μασσιλλῶνα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτον ἀντι-
παραβαλλόμενος πολλὰς παρίστησι διαφορὰς. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ ῥήτορος
τῆς Ἀντιοχείας δὲν εἶναι τοσοῦτον τεχνήντως ἐξειργασμέναι ὅσον αἱ
τοῦ Γάλλου ὁμιλίαι. Ὁ Χρυσόστομος ἔχει ὀλιγωτέραν λεπτότητα φι-
λοκαλίας, καὶ περὶ τὴν πράστασιν τῶν πραγμάτων πομπῶδές τι τὸ
ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ῥητορικῶν σχολῶν εἰς ἃς ἐξεπαιδεύθη.
Πλὴν τούτου ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ στερεῖται ἀποχρώσεως τινὸς ποικιλίας
ἐννοιῶν. Ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν μονοτονίαν διορθοῖ διὰ τῆς ποικιλίας
τῶν τύπων καὶ τρόπων δι' ἧς ἐκάστοτε ἐπανέρχεται ἐπὶ τὰς αὐτὰς
ἐννοίας, τὴν δὲ πολυτέλειαν τῆς λέξεως κολάζει παρ' αὐτῷ ἡ ἀληθῆς
τοῦ ἀνδρὸς εὐαισθησία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας, ὅπισθεν τῆς θορυβώδους
ὁπρωσῶν ἀρμονίας τῶν λόγων ἐκείνων ἀκούεις ἀείποτε τὴν ἄπλαστον
φωνὴν τῆς καρδίας αὐτοῦ. Καὶ ἔπειτα οὐδεὶς οὐδεπώποτε τῶν χρι-
στιανῶν ῥητόρων δὲν ἐνεπνεύσθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς
Ἀγίας Γραφῆς, οὐδ' ἐχρωματίσθη οὕτως εἰπεῖν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἀ-
κτίνων αὐτῆς. Διὰ δὲ τὸν διπλοῦν τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ λόγου, τὴν
λαμπρότητα δηλαδὴ ἄρα καὶ τὴν ἀφέλειαν, ἔτι δὲ καὶ τὴν χάριν
ἧτις ἐκ διαλειμμάτων κοσμεῖ τὸν Χρυσόστομον, πρὸς μόνον τὸν περι-
φανῆ Βοσσοπέτον ἠδύνατο οὗτος νὰ παραβληθῆ, λέγει ὁ Οὐίλλεμαῖνος,
τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρηκολουθήσαμεν αὐθις τὰς τεχνικω-
τάτας κρίσεις. Ἀλλὰ μόλις ἐκφωνήσας τὴν τελευταίαν ταύτην κρίσιν
συνεπάγεται ἀμέσως, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ πρὸς
τὸν ὑπατον Γάλλον ἐκείνων ἱεροκηρύκων, ἐὰν ὁ Βοσσοπέτος εἶχέ τινα
τὸν ἐνχμιλλον, μάλιστα περὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ὡς
πρὸς τὸ ὁποῖον θεωρεῖ αὐτὸν ἀμίμητον. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς παραθέτομεν
τὴν γνώμην ταύτην, μὴ τολμῶντες μήτε ν' ἀναιρέσωμεν αὐτὴν ἀντι-
λέγοντες εἰς τοσοῦτον πεπειραμένον τῆς καλλιπείας γνώστην, μήτε
πάλιν νὰ παραδεχθῶμεν ἀπολύτως, ἐλαττοῦντες ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν
τὰ πρωτεῖα τὰ ἁποῖα πεντεκαίδεκα αἰώνων ἡ ὁμόφωνος ἡμολογία δὲν
ἐπικύσεν εἰς τὸν ἡμέτερον Χρυσόστομον ἀποδίδουσα.

Τὸ μέγα τοῦτο ὄνομα ἤθελε διατηρήσει ὁ θεῖος ἀνὴρ καὶ ἂν ἅπαντα
τὸν βίον διῆγεν εἰς Ἀντιόχειαν, ἐπιτελῶν ὅπως αὐτὸς ἤξευρε νὰ ἐπι-
τελῆ, τὸ ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα. Ἀλλὰ ἡ φήμη τῆς ἐξαιρέτου ταύ-
της μεγαλοφυΐας προσεῖλκυσε εἰς αὐτὸν τὰ βλέμματα ὁλοκλήρου τοῦ
κράτους. Συνέπεσε δὲ νὰ γηρεύσῃ ἐν ἔτει 397 ὁ τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως θρόνος, ἀποθανόντος Νεκταρίου, τοῦ ἀδρανοῦς διαδόχου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τότε πολλοὶ ἐπεζήτησαν τὸ περιφανές τούτου ἀξίωμα καὶ δεινὴ παρήχθη περὶ αὐτοῦ ἔρις, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς τῆς πρωτεύουσας μιᾷ φωνῇ ἐκάλεσαν εἰς τὸν θρόνον τῆς πόλεως ταύτης τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων τῆς χριστιανωσύνης. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τὴν Ἀντιόχειαν ὅπου ἐγεννήθη καὶ διήγαγε τὰ κάλλιστα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἀγαπώμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ δεκαχισμυρίων ἀκροατῶν ὥστε διὰ τῆς βίας σχεδὸν ἀπήχθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς καὶ ἀνέλαβε τὴν ποιμαντορίαν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων. Τὸ δὲ παράδοξον, λέγεται ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παντοδύναμος εὐνοῦχος Εὐτρόπιος. Ὁ Εὐτρόπιος δὲν ἦτο, ὡς εἶδομεν, ζηλωτὴς ἐνθερμὸς τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἰκανότητος. Ἐὰν λοιπὸν συνέπραξε τῶντι εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Χρυσοστόμου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐφοβεῖτο τοὺς ἄλλους ὑποψηφίους πολὺ μᾶλλον ἢ τὸν μακρὰν τῆς αὐλῆς διαζήσαντα Ἰωάννην, καὶ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ τούτους ἐκποδῶν εἰμὴ φέρων εἰς μέσον τὸ ὄνομα ἀνδρὸς ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄλλοι ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ὅπως δὴποτε ὁ Χρυσόστομος, καταλαβὼν τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 26 φεβρουαρίου τοῦ 398, εὗρε κατ' ἀρχὰς δεξιῶσιν ἧτις ἐπηγγέλλετο αὐτῷ εἰρηνικὴν τὴν διεξαγωγὴν τοῦ δυσχεροῦς ἐκείνου λειτουργήματος. Οὐ μόνον ὁ λαὸς ἅπας ἐφαίνετο κατεγοητευμένος ὑπὸ τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ φήμης καὶ εὐγλωττίας. ἀλλὰ καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία, ἧτις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ Ἀρκάδιον, ἔδωκεν εἰς τὸν ἱεράρχην δείγματα ἐξαιρετα εὐλαβείας καὶ τιμῆς. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐδόθη ἀφορμὴ καθ' ἣν ἀνεδείχθη λαμπρῶς ὀπόση ἦτο ἡ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι τῷ 399, ἐν περιπυῖτος μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπῆλθον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν περιπλοκαὶ δειναὶ, ἐπαγαγοῦσαι τὴν πτῶσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ Γαῖνᾶς καὶ ὁ Τριβίγιλδος εἶχον ζητήσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ εὐνοῦχου, ὁ δὲ Ἀρκάδιος εἶχεν ὑπογράψῃ τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἐν τῇ συμφορᾷ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ Εὐτρόπιος κατέφυγεν, ὡς εἰς ἄσυλον, εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Σημειωτέον ὅτι ὅτε ἦτο παντοδύναμος εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ περιστείλῃ τὸ σωτήριον τούτου τῶν ἱερῶν ναῶν προνόμιον ὥστε καὶ βασιλεία καὶ λαὸς, ὁ λαὸς ἐκεῖνος ὅστις μένεα ἔπνεε κατὰ τῶν ἀναριθμητῶν αὐτοῦ ἀδικημάτων, ἠδύναντο νὰ μὴ σε-

βασθῶσιν, ὡς πρὸς αὐτὸν τοῦλάχιστον, τὸ ἄσυλον τὸ ὁποῖον αὐτὸς δὲν εἶχε νομίσει σεβαστόν. Ἄλλ' ἴστατο ἐκεῖ ὁ εὐγλωττότατος τῶν ἁγίων, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πρόμαχος ἀκαταγώνιστος τῶν δικαίων τῆς ἐκκλησίας καὶ προστάτης γενναῖος τῶν καταδιωκομένων. Ἀναβάσεις τὸν ἄμβωνα ἐξεφώνησε λόγον παθητικώτατον περὶ τῆς ἀστασίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐνώπιον τοῦ ἄχανου πλήθους τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν μητρόπολιν, ἐνῶ ὁ πρὸ μικροῦ εἰσέτι παντοδύναμος πρωθυπουργὸς κατέκειτο, τρέμων καὶ στένων, ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν. Θεάμα καταπληκτικόν! «Ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης, ἀνέκραξεν ὁ ἀρχιερεὺς, δεικνύων τὸ ἐλεεινὸν ἐκεῖνο θῦμα τῆς μεταβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρὰ τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ δὲ αἱ φαιδραὶ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ κρότοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ θαλίαι καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ οἱ στέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος, καὶ αἱ ἐν ἵπποδρομίῳ εὐφημῖαι, καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακεῖαι; Πάντα ἐκεῖνα οἴχεται, καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον, τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ὑμῖν τὸ δένδρον ἔδειξε. καὶ ἀπὸ τῆς ῥίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπόν.» Καὶ, ἀναπτύξας τὸ θέμα τοῦτο τῆς ματαιότητος διὰ πάσης εὐεπίας καὶ εὐαισθησίας, ἐπεκαλέσατο τὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου ἔλεον τῶν ἀκρατῶν. Ἡ δὲ φωνὴ αὕτη τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς θρησκείας εἰσηκούσθη. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξῆλθε σῶος ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι βραδύτερον ἐθιχνατώθη ἐπὶ τέλους εἰς Χαλκηδὸνα· ἀλλ' ἐνόσφ ἦτο ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φωνῆς αὐτοῦ, λαὸς καὶ βασιλεία ἐσεβάσθησαν τὸ τῆς ἐκκλησίας προνόμιον, ὁ δὲ θρίαμβος οὗτος τοῦ ἱεράρχου ὑπῆρξεν εἰς τῶν λαμπροτάτων τοῦ τοσοῦτον πολυθριάμβου αὐτοῦ σταδίου.

Ὁ Χρυσόστομος λοιπὸν ἐφαίνετο παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς δυσχερεῖας ἀνυπερβλήτους. Ἄπασα ἡ περὶ τὸν βίον ἀσωτεία ἦν ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατεστιγμάτισεν εἰς Ἀντιόχειαν, παρίστατο ἤδη μυριοπλάσιος ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς ἦτο ὑπέρμετρος· οἱ μέγιστᾶνες ἀνήλθισκον τὰς περιουσίας αὐτῶν εἰς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας· τὸ πλῆθος κατέτριβεν εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ματαίῳ τὸν χρόνον· εἰς τὰ θεάτρα ἡ ἀκολασία τῶν χορῶν καὶ τῶν ἄσμάτων ὑπερέβαινε πᾶν ὄριον· πολλοὶ τῶν ἱερέων εἶχον, πρὸς κοινὴν σκάνδαλον, εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν μονα-

χάς, τὰς ὑποίας ἐκάλουν διακόνους ἢ ἀδελφάς· πολλοὶ τῶν μοναχῶν, ἐγκαταλιπόντες τὸν ἐρημικὸν βίον, ἐπλήρουν τὰς ὑδούς καὶ τὰς οἰκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βραδίουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες καὶ ἀκολασταίνοντες. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνώπιον τοῦ ἐκτραχηλισμοῦ τούτου τῶν ἡθῶν, ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς ταύτης παραλυσίας, ἐνώπιον τῆς ἀσεβοῦς ταύτης παραβιάσεως τῶν ἱερωτάτων τῆς ἐκκλησίας καθηκόντων, ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐσιώπησε, δὲν ἠδύνατο νὰ σιωπήσῃ· καὶ ἐπαναλαβὼν τὸ κήρυγμα ἐντονιώτερον μάλιστα ἢ ἄλλοτε ποτέ, ἐκεραυνοβόλησε τὴν κηλιχότητα τῶν μεγιστάνων, τὴν ἀργίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν κηκοθήειαν τοῦ κλήρου, ὅστις, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ μοναχικοῦ καὶ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος, διέπραττε τὰ αἰσχίστα τῶν ἀνομημάτων. Ἀλλὰ τσαῦτα πάθη καὶ συμφέροντα δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσι κατὰ μέτωπον ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ ἀντιπράξεως. Ναὶ μὲν, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἄλλοτε, ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλεσε ψέγων ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος τοιαῦτα ἢ παραπλήσια ἁμαρτήματα, ἀγαιώμενος οὐδὲν ἤττον καὶ τιμώμενος ὑπὸ τῶν Ἀντιοχείων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως τὰ κατ' αὐτὸν εἶχον ἄλλως ἢ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ὅπου πρότερον ἔζησε. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ Ἀντιόχεια ἦτο ὁ τόπος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι, ἐκτὸς τῶν πολυαρίθμων προσωπικῶν φίλων τοὺς ὑποίους εἶχεν αὐτόθι, ἡ πόλις ἅπασα, θεωροῦσα ὡς ἴδιον αὐτῆς κάλυμμα τὸν περιφανῆ ἐκείνον ῥήτορα, ἦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ διατεθειμένη ν' ἀκούῃ ἀγογγύστως παρ' αὐτοῦ ὅσα δὲν ἠθέλεν ἀνεχθῆ παρ' ἄλλου λεγόμενα. Πλὴν τούτου ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦτο ἀπλοῦς ἱεροκῆρυξ, λέγων μᾶλλον ἢ πράττων· ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ, περιβεβλημένος τὸ τοῦ ἱεράρχου ἀξίωμα καὶ ἐνασχῶν τὴν μεγάλην τοῦ ἀξιώματος τούτου δικαιοδοσίαν, δὲν περιορίζετο εἰς νοθεσίας, ἀλλὰ καὶ τιμωρίας ἐπέβαλλεν. Οὐδὲ ἐνήργησε τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐντὸς μόνης τῆς βασιλευούσης καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῆς περιχώρων, ὅπως οἱ προκάτοχοι, ἀλλὰ πρῶτος αὐτός, τὸ μὲν διὰ τὴν προσήκουσαν τῇ πρωτευούσῃ ὑπεροχὴν, τὸ δὲ διὰ τὴν ἀποδιδομένην αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀρετῇ τιμὴν, ἐπέξέτεινε τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Θράκην, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὸν Πόντον· καὶ περιοδεύσας ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαις καθήρσε τρισκαίδεκα ἐπισκόπους τῆς Λυδίας καὶ τῆς Φρυγίας, ἀποφηνάμενος ἀπροκαλύπτως, ὅτι τὸ δηλητήριο τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς

σιμωνίας εἶχε παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, καὶ αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας.

Καὶ ἔπειτα ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ὅπως τότε ἐννοοῦντο καὶ διεξήγοντο τὰ ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, εἰ μὴ ἦτο κατὰ πάντα πειθήνιον αὐτῆς ὄργανον. Ὁ Χρυσόστομος ἀρχιεράτευσεν εἰς χρόνους κρίσιμους ὅτε οἱ Γότθοι, μὴ ἀρκούμενοι ν' ἀποτελῶσιν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος, ἤρχισαν νὰ εἰσχωρῶσιν εἰς ἅπαντα τοῦ κράτους τὰ ἀξιόμακτα. Ὁ Χρυσόστομος δὲν φαίνεται καταπολεμήσας ἀναφανδὸν τὴν τοιαύτην τῶν βαρβάρων ἐπέμβασιν, ὅπως ἔπραξε πρὸ ὀλίγου ὁ Συνέσιος. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤλπισεν ὅτι τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀτοπήματα θέλουσιν ἐλαττωθῆ προΐόντος τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὀλοκληρίαν ἐπὶ τέλος ἐκλείψει διὰ τοῦ βαθμιαίου ἐξελληνισμοῦ τῶν βαρβάρων καὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν συγγωνεύσεως ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐνόμισε συντελεστικωτάτην τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπεκρῆται ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὁσάκις ἐβλεπέ τινα τῶν Γόθων ἐκείνων χειροτονηθέντα μὲν πρεσβύτερον, κηρύττοντα δὲ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοιοῦτοι ὅμως Γότθοι ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ δὲ πλεῖστοι οὐ μόνον διетήρουν ἀπάσας τὰς βαρβάρους αὐτῶν ἕξεις, ἀλλὰ, τὸ χειριστον, ἀντὶ τῆς ὀρθοδοξίας εἶχον ἀσπασθῆ τὴν τοῦ Ἀρείου αἵρεσιν. Καὶ εἶδομεν ὅτι, ὅτε μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτροπίου εἰσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ περὶ τὸν Γαῖνᾶν, ἀπήτησαν ἀμέσως νὰ παραχωρηθῆ εἰς αὐτοὺς ἐκκλησία ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ τῆς λατρείας κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν ἐπρέσβευον· ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀντέστη ἐντόνως εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην· ὅτι οὐδὲν ἤττον ἢ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ οἱ ἐξηγριωμένοι ὀρθόδοξοι ἐπεχείρησαν σφαγὴν δεινοτάτην τῶν αἰρετικῶν ἐκείνων βαρβάρων. Ὁ ἐπίσκοπος βεβαίως δὲν παρήγγειλε τὴν σφαγὴν ταύτην, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ λαὸς, πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς προηγηθείσης τοῦ ποιμενάρχου ἀντιστάσεως ἐνθαρρυνόμενος, ἐπετέθη, κατὰ τῶν ξένων· ἡ δὲ κυβέρνησις δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ μὲ ὄμμα ἀδιάφορον τὸ τοσοῦτον ἐπὶ τῶν δῆμων τῆς βασιλευούσης κράτος τοῦ ἀρχιερέως.

Εἰς ἀπάσας ταῦτα τὰς ἀφορμὰς τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐκραγείσης κατ' αὐτοῦ φοβερᾶς ἀντιπολιτεύσεως, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν

χαρακτηῖρα τοῦ ἀνδρός. Ὁ Χρυσόστομος ἦτο ὁ ἀγαθώτατος, ὁ πρώ-
 τος, ὁ ἐπιεικέστατος τῶν ἀνθρώπων ὅσας εἶχε νὰ νοθεύῃ ἢ
 νὰ σωφρονίσῃ τοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀδυνάτους τὴν ψυχὴν, τοὺς ἐξ ἀμα-
 θείας ἢ ἐξ ἀσθενείας παρεκτρεπομένους τοῦ καθήκοντος· ἀλλ' ὅσας
 εὐρίσκετο κατέναντι τῆς πεπωρωμένης κακίας, κατέναντι τῆς ἀγερῶ-
 χου ἀμαρτίας, κατέναντι τῆς πονηρᾶς ὑποκρισίας καὶ μάλιστα κατέ-
 ναντι τῆς αὐθάδους τῶν κληρικῶν ἱεροσυλίας, ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπέ-
 θαινεν ὄξυς, ἀδυσώπητος, ἀκατάσχετος. Ὁ Κεδρηνὸς, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς
 θέλει ὑποπτεῦσαι ἀσεβοῦντα πρὸς τὸν ἄνδρα, ὀνομάσας αὐτὸν
 εὐπαρρησίαστον καὶ ἀκρόχολον, καὶ θυμῷ μᾶλλον ἢ αἰδοῖ χαριζόμενον,
 καὶ εἰπὼν αὐτὸν ἐλευθεροστομίᾳ πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀμέτρως
 χρώμενον, ἐπιφέρει· «καὶ ἐν μὲν τῷ διδάσκειν πολὺς ἦν πρὸς ὠφέλειαν,
 ἐν δὲ ταῖς συντυχίαις ἀλαζονικός τις καὶ ὑπερόπτης ἐνομιζέτο τοῖς
 αὐτὸν ἀγνοοῦσιν.» Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος ἰδοῦ ὁποῖόν τινα
 λέγει εἶναι δεῖ τὸν ποιμένα καὶ διδάσκαλον, ἑαυτὸν βεβαίως χαρα-
 κτηρίζων· «οὐ γὰρ ἐνὶ τρόπῳ χρῆσθαι τοῖς ἀρχομένοις ἅπασιν δέον.
 ἐπεὶ μὴδὲ ἰατρῶν παισὶν ἐνὶ φαρμάκῳ πᾶσι τοῖς κάμνουσι προσφέρε-
 σθαι καλόν, μὴδὲ κυβερνήτῃς μίαν ὁδὸν εἰδέναι τῆς πρὸς τὰ πνεύ-
 ματα μάχης. Ἐννόησον οὖν ὁποῖόν τινα εἶναι χρὴ τὸν μέλλοντα πρὸς
 χειμῶνα τοσοῦτον ἀνθέξειν καὶ τοιαύτην ζάλην καὶ τοσαῦτα κύματα,
 πρὸς τὸ γενέσθαι τοῖς πᾶσι τὰ πάντα ἵνα πάντας κερδήσῃ· καὶ γὰρ
 σεμνὸν εἶναι δεῖ τὸν τοιοῦτον καὶ ἄτυφον, καὶ φοβερὸν καὶ προσηγῆ,
 καὶ ἀρχοντικὸν καὶ κοινωνικὸν, καὶ ἀδέκαστον καὶ θεραπευτικὸν, καὶ
 ταπεινὸν καὶ ἀδούλωτον, καὶ φαιδρὸν καὶ ἡμερον, ἵνα πρὸς ταῦτα εὐ-
 κόλως μάχεσθαι δύνηται . . . . πρὸς μὲν γὰρ τοὺς χρηστοὺς τα-
 πεινὸν ὑπάρχειν χρὴ, πρὸς δὲ θρασεῖς ὑψηλόν, ἐπεὶ περ οἱ μὲν ἀρετὴν
 εἶναι τὴν ἐπιείκειαν ἡγοῦνται, οἱ δὲ ἀνδρείαν τὴν θρασύτητα· κκειί-
 νοις μὲν τὴν ταπεινοφροσύνην δέον προσφέρειν, τούτοις δὲ τὴν ἀνδρείαν
 σθενύουσιν αὐτῶν τὴν ἀπὸ τῆς θρασύτητος δόξαν, ἵνα τοὺς μὲν ὠφε-
 λήσῃ, τῶν δὲ ταπεινώσῃ τὸ φρόνημα.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Χρυσό-
 στομος, συγκαταβατικός ὢν πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς, ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς
 τὴν πονηρὰν κακίαν, μὴδέποτε συνθηκολογῶν πρὸς αὐτήν. Τοιοῦτος
 δὲ ὢν, καὶ ἀρχιερατεύων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους, εἶχε μὲν
 πάντοτε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν πολὺν τοῦ λαοῦ ὄμιλον, ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον
 θᾶσσον ἢ βράδιον νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸ πλεῖστον τῶν ἀνω-

τέρων κοινωνικῶν τάξεων, πρὸς τὸ πλεῖστον τοῦ κλήρου καὶ πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτήν.

Τοῦτο τῶντι συνέβη. Ἡ πρωτεύουσα ἅπασα διηρέθη μετ' οὐ πολὺ εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα· καὶ τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι τῆς μερίδος τῆς καταφερομένης κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου προεξήρχον αἱ κυρίαὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως, τῶν ὁποίων τὰς ἀδυναμίας πολλάκις ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐσατύρισεν ὁ ἱεροκέρυξ. Δεινὸν λέγομεν, διότι ὁσάκις αἱ γυναῖκες ἀναμιχθῶσιν εἰς τοιαύτας ἀντιπολιτεύσεις, συμπαρασύρουσι πολλοὺς ἀνθρώπους οἵτινες ἄλλως ἤθελον μείνει ἀμέτοχοι αὐτῶν. Διεσώθησαν δὲ τὰ ὀνόματα τριῶν δεσποινῶν αἵτινες, ὡς φαίνεται, προΐσταντο τοῦ πολέμου τούτου τοῦ προκηρυχθέντος κατὰ τοῦ ἱεράρχου. Αἱ κυρίαὶ αὗται ἦσαν ἡ Μάρση, ἡ Καστρικία καὶ ἡ Εὐγραφία, ὅλαι χῆραι πλούσιαι καὶ εὐγενεῖς, αἵτινες ἐμνησιχάκησαν κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος τοῦ ἐλέγξαντος αὐτάς, ὅτι ζητοῦσι νὰ καλύψωσι τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀσχημίαν αὐτῶν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν κοσμημάτων τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ὑπέλαβεν ἑαυτὴν προσβεβλημένην ὄχι δι' οὓς λόγους αἱ κυρίαὶ ἐκεῖναι· τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητον καὶ ἀπρόσβλητον· ἀλλὰ διότι αἱ κατὰ τῆς πολιτείας πικραὶ μεμψιμοιρίαι τοῦ Χρυσοστόμου εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ λογισθῶσι στηλιτεύουσαι πρὸ πάντων τὴν αὐλήν τῆς ὁποίας προΐστατο ἡ βασίλισσα. Καὶ πλὴν τούτου ὁ ῥήτωρ, ὁμιλήσας περὶ ἀδοξίας, κατηγορήθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ὅτι εἰς τὴν Εὐδοξίαν ἀνέφερε τὴν ἀδοξίαν ταύτην. Ὅθεν ἡ βασίλισσα ἀπεφάσισε νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν ὀχληρὸν ἐκεῖνον ἐλεγκτὴν, καὶ εὗρεν εἰς τοῦτο συμμάχους προθύμους ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐκεῖνος καθήρεσεν, ἢ ἄλλως ἐτιμώρησεν, ἢ καὶ ἀπλῶς ἔψεξεν. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀνάγκη νὰ συμπράξῃ καὶ τις τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, ἴσος τοῦλάχιστον τῷ ἀξιωματικῷ πρὸς τὸν πολεμουμένον ἱεράρχην, ἡ βασίλισσα συνεννοήθη κρυφίως μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν περὶ Συνεσίου ἐμιλοῦντες, καὶ ὅστις, πλὴν ἄλλων τινῶν ἀφορμῶν δυσαρρεσκείας κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, δὲν ἀνείχετο ἰδίως τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔνεκα αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 403 ἔτους προσῆλθεν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν ἀντικρῦ

τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χαλκηδόνα, συνεπαγόμενος πολλοὺς μὲν ναύτας ἵνα καταπολεμήσῃ ἐν ἀνάγκῃ τὸν ἀφωσιωμένον εἰς τὸν ἀντίπαλον ἱεράρχην λαόν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἄρχιερεῖς ἵνα ἔχῃ δι' αὐτῶν τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Συνόδῳ ἣτις ἐμελλε νὰ δικάσῃ τὸν Χρυσόστομον. Καὶ συγκροτηθείσης τῆς Συνόδου ταύτης ἐν τῇ Δρυϊ, ἣτις ἔτο προάστειον τῆς Χαλκηδόνας, εἰς ἐπίσκοπος καὶ εἰς διάκονος παρέστησαν ὡς κατήγοροι τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἀνενεγκόντες κατ' αὐτοῦ ἀνυπόστατα καὶ γελοῖα φλυαρήματα. Ὁ Χρυσόστομος, προσκληθεὶς τετράκις νὰ ἐμφανισθῇ, ἀπεποιήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ παράνομον καὶ ἐπίβουλον ἐκεῖνο συνέδριον, τὸ ὁποῖον τότε, μὴ νομίσαν φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν ὁρμηθὸν ἐκεῖνον τῶν κατηγοριῶν, καθήρεσεν αὐτὸν ἐρήμην ἐπὶ ἀπειθείᾳ. Ἡ ἀπόφασις ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως, εἰς δὲ τῶν ἀξιοματικῶν τῆς αὐλῆς, συλλαβὼν διὰ νυκτὸς τὸν Χρυσόστομον, ἀπήγαγεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τινα παρακειμένην τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν· ἀλλ' ἐκεῖ ἀπέληξεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἢ πρὸς ἐξορίαν ἄγουσα ὁδός.

Τὴν πρωΐαν, ἅμα γνωσθέντος τοῦ τολμήματος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέστη καὶ μιᾷ φωνῇ ἐζήτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ποιμένου αὐτοῦ καὶ προστάτου· αὐτὸς ὁ στρατὸς συμπαθῶς διέκειτο πρὸς τὸν ἱεράρχην. Οἱ ναῦται τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος συνεπήγαγε, καὶ οἱ μοναχοὶ οἵτινες εἶχον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν καθάρειν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὰ ἀποφασισθέντα· ἀλλὰ γενομένης συμπλοκῆς κατετροπώθησαν καὶ κατεσφάγησαν, ὁ δὲ Θεόφιλος μετὰ κόπου διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρκουν ταῦτα πάντα, σεισμὸς ἐπισυμβὰς ὑπελήφθη ὡς δεῖγμα τῆς θείας δίκης ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ὥστε ὁ λαὸς ἀπέβη ἀκατάσχετος. Ἐνταῦθα δὲ πρὶν ἐξακολουθήσωμεν, καλὸν νομίζομεν νὰ παραθέσωμεν τὴν περιγραφὴν ἣν δίδει τῆς σκηνῆς ταύτης ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ὁμιλεῖ οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ εὐλαβῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου, τὸν ὁποῖον Ἰωάννην ἀπλῶς ἀποκαλεῖ· ὑποδεικνύει μάλιστα αὐτὸν ὡς ὑποκινήσαντα τὴν στάσιν, ἐνῶ ὁ ἱεράρχης, αἰφνιδίως ἀνάρπαστος γενόμενος καὶ μακρὰν ἤδη διατελῶν, δὲν ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παρεκτός ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ζωσίμου ἐξάγεται πόσον μεγάλη ἔτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ δύναμις τοῦ Χρυσοστόμου, περιέργον εἶναι πάντοτε νὰ γνωρίζωμεν πῶς ἔκρινον τὰ κατὰ τοὺς θεῖους ἐκείνους ἄνδρας

καὶ ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οἱ πολυάριθμοὶ εἰσέτι ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐθνικοί. «Τοῦ δὲ πλήθους, λέγει ὁ Ζώσιμος, ἐπὶ τούτῳ (ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει δηλ. τοῦ Χρυσοστόμου) συνταραχθέντος (ἦν γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἄλογον ὄχλον ὑπαγαγέσθαι δεινός), θηρύβου μὲν ἦν πλήρης ἡ πόλις, ἀπειλήητο δὲ ἡ τῶν χριστιανῶν ἐκκλησία ὑπὸ τῶν λεγομένων μοναχῶν. Οὗτοι δὲ γάμοις τοῖς κατὰ νόμον ἀπαγορευούσι, συστήματα δὲ πολυάνθρωπα κατὰ πόλεις καὶ κώμας πληροῦσιν ἀνθρώπων ἀγάμων, οὔτε πρὸς πόλεμον οὔτε πρὸς ἄλλην τινὰ χρεῖαν ἀναγκαίαν τῇ πολιτείᾳ, πλὴν ὅτι προϊόντες ὁδῶ μέχρι τοῦ νῦν ἐξ ἐκείνου τὸ πολὺ μέρος τῆς γῆς ὠκειώσαντο, προφάσει τῷ μεταδιδόναι πάντων πτωχοῖς, πάντας, ὡς εἶπειν, πτωχοὺς καταστήσαντες· οὗτοι δὲ τὰς ἐκκλησίας ἀπολαβόντες ἐκώλυον τὰ πλήθη ταῖς συνήθεσιν εὐχαῖς προσιέναι πρὸς ὃ δυσχεραίνοντες δημοτικοὶ τε ἡμοῦ καὶ στρατιῶται τὴν τῶν μοναχῶν ἤτουν ἀνακόψαι θρασύτητα. Δοθέντος δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τούτῳ συνθήματος, ἐχώρουν ἀνέδην καὶ σὺν οὐδεμιᾷ κρίσει πάντας ἀπέσφαττον, ἕως τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἐπλήρωσαν νεκρῶν, τοὺς δὲ ἀποδράντας διώξαντες κατεκέντησαν ἅπαντας ὅσοι φαιαῖς ἔτυχον ἐσθῆσιν ἡμφιεσμένοι· οἷς συναπολέσθαι συνέβη πολλοὺς ἢ διὰ πένθος ἢ διὰ τινὰ ἐτέραν περιπέτειαν ἐν ἱματίοις εὐρεθέντας τριούτοις.»

Ἐκινήθη λοιπὸν πᾶσα ἡ πόλις καὶ σφαιρῆ συνέβη δεινοτάτη, ἡ δὲ λαὸς ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων, ὅτε ἡ ἔντρομος βασίλισσα προσπεσοῦσα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀρκαδίου ὡμολόγησεν ὅτι μόνη ἡ ἀνάκλησις τοῦ Χρυσοστόμου δύναται νὰ καταπαύσῃ τὴν στάσιν. Ὅθεν διετάχθη ἡ ἀνάκλησις, καὶ τότε ἄπειρα ἀκάτια καὶ πλοῖα ἐκάλυψαν τὸν Βόσπορον· λυχνοκαίαι λαμπραὶ ἐφώτισαν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, καὶ ἀνευφημίαι ζωηρόταται τοῦ νικηφόρου λαοῦ ἐχαιρέτισαν τὸν ἐπίσκοπον ἐπανελθόντα οὕτω ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν μητρόπολιν. Ἄλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Χρυσόστομος ἐπανελάβε τὰ πικρὰ αὐτοῦ κηρύγματα κατὰ τῆς εἰς πολλὰ πεπλανημένης ἐκείνης κοινωνίας. Οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐγρηγόρουν καὶ ἐζήτουν πάντα τρόπον ἵνα καταβάλωσιν αὐτόν. Ἡ βασίλισσα Εὐδοξία εἶχε ποιήσῃ πρὸ μικροῦ ἀργυρὰν στήλην ἰδίαν, ἣν ἔστησεν ἐν τῷ τόπῳ τῷ λεγομένῳ Πιπτάκια, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Εἰρήνης· εἰς τιμὴν δὲ τῆς στήλης ταύτης ὁ ἑπαρχὸς τῆς πόλεως, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἀσπόνδων τοῦ Χρυσοστόμου ἐχθρῶν, ἐπετέ-

λει χοροὺς καὶ ὀρχήσεις τοσοῦτον θορυβώδεις ὥστε διεκόπτετο ἐξ αὐτῶν ἡ θεία λειτουργία. Καὶ ἐπειδὴ ὁ θεῖος Ἰωάννης ἐπετίμησε διὰ λόγου τοὺς θορύβους τούτους, ἐσυκοφνητήθη ἀμέσως παρὰ τῆ βασιλίσσης ὅτι ἐδυσχέρανε διὰ τὰς ἀπονεμομένας αὐτῇ τιμὰς. Ὅθεν ὠργίσθη αὐτῆς ἡ Εὐδοξία κατὰ τοῦ ἀρχιερέως ὅστις, ἀγανακτήσας ὡσαύτως καὶ μηδεμίαν δεχόμενος παραχώρησιν περὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ δικαιώματα, ἐξεφώνησε τότε τὸν περιβόητον λόγον δι' οὗ ἀπροκαλύπτως ἤδη καθήπτετο τῆς βασιλίσσης, εἰπὼν ἐν προσιμίῳ ὅτι πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταραττεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ ὥστε κατέστη ἀδιάλλακτον τὸ μῖσος αὐτῆς. Ἡ καταδικη τοῦ ἀνδρὸς ἀπεφασίσθη αὐτῆς· ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλήφθη πᾶσα πρόνοια ἵνα ἡ τιμωρία ἐκτελεσθῆ ἀσφαλῶς. Σύνοδος πολυάριθμος ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς, πράττουσα κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Θεοφίλου, ἐπεκύρωσε τὴν πρώτην κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἀπόφασιν, μηδὲν ἔξετάσασα τὸ δίκαιον αὐτῆς· ἀπόσπασμα δὲ στρατιωτῶν βαρβάρων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἵνα περιστείλῃ τὴν δυσάρεσκίαν τοῦ λαοῦ. Καὶ τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 404 οἱ ξένοι οὗτοι ἐμβαλόντες σκανδαλωδῶς εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, συνέλαβον τὸν ἀρχιερέα. Τὸ πλῆθος ἠθέλησε ν' ἀντισταθῆ, ἀλλὰ κατεδιώχθη ἀπηνῶς ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων ταγματῶν, καὶ ἄλλο δὲν κατώρθωσεν ἢ νὰ πυρπολήσῃ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ κατάστημα τῆς Συγκλήτου καὶ τινὰς παρακειμένας οἰκίας. Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἐξωρίσθη εἰς Κουκουσὸν τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βράχων τοῦ ὄρους Γαύρου. Οἱ διώκται αὐτοῦ ἠλπισαν ὅτι ὑδοιοπορία μακρὰ καὶ ἐπαχθῆς ἐβδομήκοντα ἡμερῶν θέλει καταβάλλει τὸν ἄνδρα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ καύσων ἦτο ὑπερβολικός. Ἀλλ' ὅμως ὁ θεῖος Ἰωάννης ἔφθασε σῶος εἰς Κουκουσὸν καὶ διέζησεν, αὐτόθι τε καὶ εἰς τὴν παρακειμένην πόλιν Ἀράβισσον, ἔτη τρία. Δὲν ἔμεινε δὲ ἀργός· πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' ἄρῳ ἐξεκάλεσε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν παράνομον ἀπόφασιν, ἐνώπιον συνόδου οἰκουμενικῆς καὶ ἐλευθέρως ἐνεργούσης, ἐξηκολούθησεν ἀπαύστως ἀγωνιζόμενος τὸν καλὸν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ὁρθοδοξίας ἀγῶνα, διὰ συνεχοῦς ἀλληλογραφίας μετ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως. Ἐν ταύτῃ μάλιστα τῇ τελευταίᾳ καὶ κρισίμῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχῇ ἀνεδείχθη ὁ ἀκράδαντος χαρακτήρ τοῦ ἀνδρὸς. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο αὐτοῦ πολίτευμα, ἐξεκαύθη αὐτῆς ἡ ἔχθρα τῶν πολεμίων αὐτοῦ, οἵτινες κατέπεισαν τὸν Ἀρκαδίον

να διατάξῃ τὴν μεταφορὰν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς ἐτι χείρονα ἐξορίαν, εἰς τὴν περὶ Πιτυοῦντα ἔρημον· οἱ δὲ φρουροῦντες αὐτὸν, καθ' ἃς ἔλαβον ὁδηγίας, τοσοῦτον ἀπανθρώπως προσηνέχθησαν πρὸς τὸν πρεσβύτην κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ὁδοιορίαν, ὥστε πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπέθανεν ἐν Κωμάνοις, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 60, ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἀμειλίχου αὐτοῦ ἀντιπάλου Εὐδοξίας.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ θείου ἀνδρός. Τετρακόσιοι πενήκοντα περίπου λόγοι αὐτοῦ, περισωθέντες εἰς ἡμᾶς, μαρτυροῦσι καὶ θέλουσιν ἐσαεὶ μαρτυρεῖ ὅτι διετέλεσεν ὁ ὑπατος τῶν ἱεροκηρύκων. Ἄν δὲν ἀνέμιξε τὰ αἰσθήματα καὶ φρονήματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν διαμορφούμενον ἑλληνισμόν, ὅσον ὁ Βασίλειος, ὅσον ὁ Γρηγόριος, ὅσον μάλιστα ὁ Συνέσιος, ἀνεδείχθη ὅμως ἐλεγκτῆς τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ σωφρονιστῆς τῆς κοινωνίας, πάντων τῶν ἄλλων αὐστηρότερος καὶ τολμηρότερος. Ἄλλ' ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ὑπέκυψε μὲν εἰς τὸ κράτος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ εἰς τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· κατεξανέστη δὲ αἰετοτε κατὰ τῶν παραδόσεων ἐκείνων τοῦ ἑλληνισμοῦ αἵτινες ἔτεινον εἰς τὸ νὰ περιποιήσωσι τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν χριστιανῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκκλησίας τοῦ δήμου περιστελλούσης ὅπως δῆποτε τὴν ἀπόλυτον ἐνέργειαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, Τούτου ἕνεκα, καθὼς ἄλλοτε ἀπέπεμψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ἐξώρισε καὶ ἤδη τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι μετὰ 30 ἐτῶν παρέλευσιν, ἐπὶ τῇ εὐλαβεῖ αἰτήσῃ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτελέσθη πανηγυρικῶς ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἱεροῦ ἀνδρός εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων, καὶ ὅτι ὁ τότε βασιλεύων Θεοδόσιος ὁ Β' προελθὼν μέχρι Χαλκηδόνος, πρὸς ὑποδεξίωσιν αὐτῶν, ἐπροσκύνησε τὸν ἅγιον καὶ ἐξητήσατο τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων γονέων, Ἀρκαδίου καὶ Εὐδοξίας· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ἠποίου ἐνεπνέοντο ὅ τε Χρυσόστομος καὶ οἱ ἄλλοι μεγαλῶνυμοι ἄνδρες, ὧν πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ θαυμάσωμεν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς προαιρέσεις, ἐξηφανίζετο ἡσήμεραι ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπέπερτο νὰ πάθωσι πολυειδῆ ἀλλοίωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Τέλος τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας.

Καθὼς ἤξευρε ὁ ἀνεγνωστὴς, πολὺ πρὶν ἐπέλθῃ ἡ βραδεία αὐτῆ ἱκανοποίησις τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἶχον ἀποθάνει (σελ. 633) ἡ τε Εὐδοξία καὶ ὁ Ἀρκαδῖος, ἡ δὲ βασιλεία περιῆλθε, τῷ 408, εἰς τὸν υἱὸν αὐτῶν Θεοδόσιον Β' τὸν καὶ Μικρὸν ἐπικαλούμενον, κατ' ἀντιπαράθεσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πάππου. Ἐπὶ τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὁ νεώτερος οὗτος Θεοδόσιος ἦτο μόλις ἑπταέτης, ὥστε ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ ἐπίτροπος τῆς βασιλείας. Καὶ φυσικὸς μὲν τοῦ παιδὸς κηδεμὼν ἦτο ὁ θεῖος αὐτοῦ Ὀνώριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως· ἀλλὰ τσαύτη ἤδη ὑπῆρχεν ἡ διαφορὰ συμφερόντων καὶ αἰσθημάτων μεταξύ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης, ὥστε οὐδὲ ἀπόπειρα σπουδαία ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν Ὀνώριον ἡ ὑπερτάτη τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων διεξαγωγή. Ἐξεναντίας βραδύτερον ἐρρέθη, ὑπὸ τινῶν χρονογράφων, ὅτι ὁ Ἀρκαδῖος, μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ εἶχεν ἀναθέσει τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλικίου αὐτοῦ υἱοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ἰσδαγέρδην· τὴν δὲ παράδοσιν ταύτην ἐνίσχυσαν δύο γεγονότα, τὸ μὲν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἀνηλικότητα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' οὐδεμίαν συνέβη ρῆξις μεταξύ τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ δὲ ὅτι ὁ εὐνοῦχος Ἀντίοχος εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ ἀνατροφὴ τοῦ νέου βασιλέως εἶχε διατρίψει εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Περσίας. Οἱ νεώτεροι ὅμως ἱστορικοὶ θεωροῦσιν εὐλόγως τὴν παράδοσιν ταύτην ἀνυπόστατον, ἰδίως διότι ὑπὸ οὐδενὸς τῶν συγγραφέων ἀναφέρεται, ἐνῶ τὸ πρᾶγμα, ἂν ἠλήθευεν, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῶν. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου, οἱ ἀνώτατοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματικοὶ συνελθόντες ἀνέθηκαν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους εἰς τὸν ἐπαρχὸν Ἀνθέμιον, ἄνδρα διαπρέποντα ἐπὶ συνέσει, ἐμπειρίᾳ καὶ γενναϊότητι. Ὁ Ἀνθέμιος ἐφρόντισε πρὸ πάντων νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Θράκης τὸν εἰς αὐτὴν ἐμβαλόντα πολυάριθμον στρατὸν τῶν Οὐννων καὶ ἄλλων βαρβάρων φυλῶν καὶ ἠνάγκασε τῶντι τοὺς πολεμίους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια διὰ τοῦ Ἰστροῦ, ἀφοῦ παντελῶς μὲν κατέστρεψε τὴν ὀπισθοφυλακὴν αὐτῶν, πολλὰς δὲ συνέλαθε χιλιάδας αἰχμαλώ-

των, οἵτινες, ἐγκατασταθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀσίας καὶ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν γεωργίαν, ἀπέβησαν χρήσιμοι τῇ πολιτείᾳ. Ἐν ταύτῳ δὲ προνοῶν περὶ τοῦ μέλλοντος, ἐξησφάλισε τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νέου τείχους παχυτέρου καὶ ὑψηλοτέρου τῶν προτέρων καὶ ἤρξησε τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον ἐμελέτησε νὰ κατασκευάσῃ ἐπὶ τοῦ Ἰστροῦ στόλον διακοσίων πεντήκοντα πλοίων, ὅστις ἤθελε καταστήσει ἀδύνατον τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ τούτου εἰς τοὺς βαρβάρους.

Κατὰ δυστυχίαν, πιθανώτατα ἕνεκα τῆς ἀντιζηλίας τῶν ἄλλων μεγιστάνων, τὸ κυβερνητικὸν τοῦ Ἀθημίου στάδιον διακόπη πρωίμως, καὶ ἐν ἔτει 414 ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδοσίου Πουλχερία, καὶ τοὶ μὴ ἔχουσα εἰμὴ δεκαεξέτων ἡλικίαν καὶ κατὰ δύο μόνον ἔτη ὑπερβαίνουσα τὸν βασιλέα, ἀνηγορεύθη Αὐγούστα καὶ ἀνέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν. Ἡ Πουλχερία δὲν ἦτο ἄμοιρος παιδείας καὶ συνέσεως καὶ δεξιότητος περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων. Ἀφοσιωθείσα εἰς τὸν παρθενικὸν βίον, διέζησε δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐν χρηστότητι καὶ εὐλαβείᾳ· ἀλλ' ἡ ἀνατροφή ἦν ἔδωκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς, ὑποδεικνύει ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ εἰς ἑαυτὴν διὰ παντός τὴν κυβερνήσιν τοῦ κράτους, ἐνῶ τὸ κράτος τοῦτο, ἕνεκα τῶν δυσχερῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ περιεπλάκη, εἶχεν ὁμολογουμένως χρεῖαν ἔρρωμενέστερου κυβερνήτου. Οἱ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἡ Πουλχερία, σοφιστάτη τυγχάνουσα καὶ θεῖον νοῦν κεκτημένη, τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον πρὸ πάντων μὲν εἰς τὴν κατὰ Θεὸν εὐσέβειαν, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς ἦθος καὶ λόγον καὶ βράδισμα καὶ γέλωτα καὶ στολὴν καὶ καθέδραν καὶ στάσιν βασιλικῶς ἐξεπαίδευσεν. Οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἀξιοπρέπεια καὶ ἐμβριθεία εἶναι προτερήματα τὰ μάλιστα πρέποντα τοῖς βασιλεῦσιν. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἔχουσιν ἀξίαν εἰμὴ ὅταν περικαλύπτωσι διανοητικὰς καὶ ψυχικὰς ἀρετὰς οὐδὲν ἦττον βασιλικὰς· ὁ δὲ Θεοδόσιος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἔλαβε, παντελῶς ἐγυμνώθη τῶν τοιούτων ἀρετῶν. Ἀντὶν' ἀσχολῆται σπουδαίως περὶ τὰ δημόσια πράγματα, διῆγε τὰς μὲν ἡμέρας περὶ κυνηγέσια αἰππεύειν τε καὶ τοξεύειν ἀσκηθεῖς πέραν τοῦ μετρίου, τὰς δὲ ἑσπέρας διέτριβε περὶ τὴν γραφικὴν καὶ τὴν πλαστικὴν, καὶ τοσαύτην ἐκτήσατο δεξιότητα περὶ τὰς τέχνας ταύτας, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τοσαύτης κομψότητος ἀντέγραφε τὰ ἱερὰ βιβλία ὥστε

τὸ ὑπήκοον ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ εἰρωνικὸν ἐπώνυμον τοῦ καλλιγράφου. Ὁ Θεοδοσίος ἦτο τέκνον πιστὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι ὁ νηστεύων καὶ ψαλμωδῶν ἐκπληροῖ ἅπαντα αὐτῆς τὰ παραγγέλματα. Περιεστοιχισμένος ὑπὸ εὐνούχων, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ προκνηφερθέντος Ἀντιόχου καὶ ἔπειτα ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ ἄλλων πολλῶν, τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ Λαύσου, τοῦ Καλαποδίου, τοῦ Χρυσαφίου, δὲν ἐμάνθανε τὰ ἐκτὸς τῆς αὐλῆς γινόμενα εἰμὴ ὅπως συνέφερον αὐτοῖς καὶ ἤρεσκον τῇ Πουλχερίᾳ, ὑπέγραφε δὲ τυφλῶς πάντα τὰ ὑπ' αὐτῶν ὑποβαλλόμενα θεσπίσματα. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα προϋποθέτουσιν ἀλλόκοτόν τινα φυσικὴν νοσηρότητα· εἶναι ὁμῶς βέβαιον ὡσαύτως ὅτι ἡ ἀνατροφή ἦν ἔλαβε συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτείνῃ μᾶλλον ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀδράνειαν ταύτην, καὶ ἐμάρανε πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ νέου ιδιώματα, τὰ ὅποια βέλτιον χειραγωγούμενα, ἠδύναντο ν' ἀναδείξωσιν αὐτὸν ἢν ὄχι μέγαν ἄνδρα, τοῦλάχιστον ἠγεμόνα χρηστόν. Διότι εἶχε τοιαῦτά τινα ιδιώματα, καὶ παρεκτὸς τῆς σωματικῆς δεξιότητος, ἦτο ἀστείος, χαρίεις, μεγαλόδωρος καὶ εὐεργετικός· ἀλλὰ ἡ ἀγαθὴ ἂν καὶ ἀσθενὴς αὐτῆ φύσις παντάπασιν ἐνοθεύθη διὰ τῶν πονηρῶν ἐξέων καθ' ἃς συνείθισαν αὐτὸν νὰ ζῆ καὶ νὰ σκέπτεται οἱ περὶ αὐτὸν παιδαγωγοὶ καὶ αὐλικοί.

Τὰ πράγματα λοιπὸν περιῆλθον καθ' ὕλοκληρίαν εἰς χεῖρας τῆς Πουλχερίας· καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη ἐκυβέρνησε τὸ κράτος ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη συνετῶς, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὰς ποικίλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσχερείας πρὸς ἃς εἶχε νὰ παλαίσῃ. Ὑπεδείξαμεν πολλάκις ὅτι τὸ κράτος τοῦτο διετέλει εἰς κρίσιμον μεταβατικὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον. Ἰδρυθὲν ὡς κράτος ῥωμαϊκὸν ἐν μέσῳ ἐλληνικῶν χωρῶν, ὑπέκυπτεν ὁσημέραι λεληθότως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸ ἀτμοσφαιρας· καὶ ἰδίως εἰς τὰ δύο κυριώτατα συστατικὰ τοῦ τότε ἐλληνισμοῦ, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πίστιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἢ τε ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἢ τε χριστιανικὴ πίστις, καὶ μάλιστα ἡ γλῶσσα ἢ ἐλληνικὴ, ἔλαβον ἀξιόλογον ἐπίδρασιν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Πουλχερίας. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκάθηντο βασίλισσαι ἢ ῥωμαῖαι, ἢ βάρβαροι, ἐξελληνισθεῖσαι μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἤττον βαρβαρικῆς ἢ ῥωμαϊκῆς καταγωγῆς καὶ ἐξέως βίου. Ἐπὶ Θεοδοσίου δὲ τοῦ Μικροῦ περιεβλήθη κατὰ πρῶτον τὴν βασιλικὴν πορφύραν ἐλληνὶς γνησία,

ἡ τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου πολυθρύλητος θυγάτηρ Ἀθηναίς. Αἱ περιπέτειαι τῆς βασιλίδος ταύτης φαίνονται ἄξιοι μυθιστορίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ τρώντι ἐπὶ τὸ μυθικώτερον διεπλάσθησαν ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ κυριωδέστεραι ἀσφαλῶς μαρτυροῦνται, δὲν διστάζομεν νὰ παραθέσωμεν αὐτὰς ἐνταῦθα.

Ὁ φιλόσοφος Λεόντιος, Ἀθηναῖος τὸ γένος, καὶ ἐθνικὸς τὸ θρήσκευμα, εἶχε τρία τέκνα, δύο μὲν υἱούς, μίαν δὲ θυγατέρα, τὴν Ἀθηναΐδα. Ἡ κόρη αὕτη, διαπρέπουσα ἐπὶ κάλλει καὶ νοημοσύνῃ, ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπιμελέστατα περὶ τὴν γραμματικὴν, τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἐνῶ τσαῦτα ἔλαβε παρ' αὐτοῦ δείγματα ἐξαιρέτου στοργῆς, ἀπεστερήθη παραδόξως διὰ τῆς διαθήκης σχεδὸν πάσης περιουσίας, διότι ὁ Λεόντιος, καταστήσας κληρονόμους μόνον τοὺς δύο υἱούς, δὲν κατέλιπεν εἰς τὴν κόρην εἰμὴ ἕκατὸν χρυσᾶ νομίσματα, προσειπὼν, ὡς λέγουσιν, ὅτι ἀρκεῖ αὐτῇ ἡ τύχη αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λεοντίου, ἡ Ἀθηναίς, εὐρεθεῖσα ἄνευ οὐδενὸς πόρου, ἐζήτησε τὴν ἀναλογοῦσαν αὐτῇ μερίδα τῆς κληρονομίας· μὴ πειθομένων δὲ τῶν ἀδελφῶν νὰ δώσωσι τὴν μερίδα ταύτην, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα ὑποβάλη τὰ δίκαια αὐτῆς εἰς τὴν Πουλχερίαν. Ἡ Αὐγούστα, τὴν ὁποῖαν κατέθελξαν ἡ χάρις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀθηναίας, ἤκουσεν αὐτὴν εὐμενῶς καὶ ἐπέισθη ἀμέσως ὅτι δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Θεοδόσιον καλλιτέραν σύζυγον, ἂν καὶ ὁ μὲν Θεοδόσιος ἦτο εἰκοσαέτης, ἡ δὲ Ἀθηναίς εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ τὸ εἰκοστὸν ἑβδομον ἔτος· ἀλλ' ἡ Πουλχερία ἴσως ἐνόμισεν ὅτι καὶ ἡ ὀπωροῦν ὠριμος αὕτη ἡλικία ἦτο ἐν τῶν προτερημάτων τῆς μελλούσης βασιλείσσης. Ὅθεν ὠμίλησεν ἐπιτηδείως εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Λεοντίου καὶ παρέστησεν αὐτὴν, ὡς λέγει εἰς τῶν ἀρχαίων χρονογράφων, αεῦστολον, λεπτοχαρακτήρον, εὔρινα, ἀσπροτάτην ὡσεὶ χιών, μεγαλόφθαλμον, ὑποκεχαρισμένην, οὐλοξανθόκομον, σεμνόποδα, ἐλλόγιμον, Ἑλλαδικὴν, παρθένον.» Ὁ Θεοδόσιος ἔλαβε φυσικῶ τῷ λόγῳ περιέργειαν νὰ ἴδῃ τὸ ἐξαιρετικὸν αὐτὸ πλάσμα, καὶ, ἀφανῆς ἰστάμενος ὀπισθεν παραπετάσματος ἐν τοῖς δωματίοις τῆς ἀδελφῆς, ἀπεθαύμασε τὴν Ἀθηναίαν καὶ ἀπεφάνητο ὅτι θέλει νὰ νυμφευθῇ αὐτήν. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀνευφημήθησαν ὑπὸ τε τῆς πρωτευούσης καὶ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Ἀθηναίς ἐξώμοσε προθύμως τὰς πλάνας τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ δεχθεῖσα τὸ ἅγιον βάπτισμα, μετωνομάσθη Εὐδοκία. Ἄλλ' ἡ Πουλχερία δὲν ἀπένειμεν αὐτῇ τὴν ἐπωνυμίαν

τῆς Αὐγούστης εἰμὴ ἀφοῦ ἔτεκε τῷ βασιλεῖ κόρην, τὴν κόρην ἦτις, μετὰ δεκαπέντε ἔτη, ἐνυμφεῦθη τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀδελφοὶ τῆς βασιλίσσης, ἀκούσαντες τὴν παράδοξον αὐτῆς τύχην, ἐκρύβησαν φοβούμενοι μήπως ἐκδικηθῇ αὐτοὺς, ἀλλ' ἐκείνη ἀναζητήσασα αὐτοὺς ἀνύψωσεν ἀπεναντίας εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν. Ἄλλως ἢ Εὐδοκία ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδ' ἐφαντάσθη ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀφήσασα εἰς τὴν Πουλχερίαν τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον. Διὰ τῶν τρόπων ὅμως αὐτῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ πολλῶν ποιητικῶν συγγραφῶν, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἔπαυσεν ἀγαπῶν αὐτὴν τρυφερώτατα, καὶ, μετὰ τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Εὐδοκίαν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἱεροσόλυμα ἵνα ἐκπληρώσῃ εὐχὴν ἣν πρὸ καιροῦ ἤνυχετο τοῦ νὰ δηλώσῃ, διὰ τῆς προσκυνήσεως τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δοτῆρα πάσης χάριτος, τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀνά μέσον τῆς Ἀνατολῆς ὁδοιπορίαν ταύτην, διελθούσα διὰ τῆς Ἀντιοχείας ἐξεφώνησεν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, καθημένη ἐπὶ δίφρου βασιλικοῦ ὀλοχρύσου καὶ διαλίθου, λόγον ἐγκωμιστικὸν εὐγλωττον εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἐν ἣ ἔναυλος εἰσέτι ὑπῆρχεν ἢ τοῦ Χρυσοστόμου φωνή· ἐδωρήσατο δὲ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν δημοσίων λουτρῶν καὶ ἀπεδέξατο τὰς εἰκόνας τὰς ὑποίας ἤγειρεν αὐτῇ ἢ εὐγνωμοσύνη τῶν κατοίκων. Εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, διὰ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτῆς, καὶ τῶν εὐλαβῶν ἰδρυμάτων ὑπερέβαλε τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Ἑλένης, ἐπανακάμψασα δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκόμισεν εἰς αὐτὴν πλεῖστα ὅσα ἐκ τῆς ἁγίας χώρας ἱερὰ κειμήλια. Ἄλλὰ τότε ἢ πρότερον ἀδιακόπως πραγματοποιμένη τύχη αὐτῆς ἔλαβεν αἴφνης τὴν ἐπὶ τὰ ἐναντία τροπὴν. Ἡ Εὐδοκία, μὴ ἀρκουμένη ὡς φαίνεται εἰς τὰς τιμὰς ὅσας ἤξιώθη καὶ λησμονοῦσα τὸ τί ὠφείλε τῇ Πουλχερίᾳ, ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πραγμάτων. Ἡ αὐλὴ διηρέθη ἐντεῦθεν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὑπερίσχυσεν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἢ Πουλχερία, ὃ δὲ θάνατος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου καὶ ἢ καθαιρέσεις τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως Κύρου, ἀπέδειξαν εἰς τὸ κοινὸν, ὅτι ἢ εὐνοια τῆς Εὐδοκίας δὲν ἦρκει νὰ προστατεύσῃ οὐδὲ τοὺς πιστοτέρους αὐτῆς φίλους. Ἡ πρὸς τὸν ἔπαρχον εὐνοια τῆς Εὐδοκίας ἦτο, τῇ ἀληθείᾳ, καθ' ὅλα δεδικαιολογημένη. Ὁ Κύρος ἦτο ἀνὴρ ἐγκρατῆς πάσης ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ δραστήριος διοικητικὸς ὑπάλληλος. Αὐτὸς

καταλύσας τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εὐρύνας πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης, ὠκοδόμησεν ἕτερον τεῖχος, ἐντὸς ἡμερῶν ἐξήκοντα. "Ὅθεν ὁ δῆμος, ἐκπεπληγμένος ἐπὶ τῷ τάχει καὶ τῷ κάλλει τοῦ ἔργου, ἀνεβόησεν ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ, παρόντος τοῦ βασιλέως· «Κωνσταντῖνος ἔκτισε, Κῦρος ἀνενέωσεν.» Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Εὐδοκίας, ἧτις διὰ τὸν ἑλληνισμὸν μάλιστα αὐτοῦ ἠνύοι τὸν ἄνδρα, παρέστησαν τὸ γεγονός εἰς τὸν Θεοδόσιον ὡς στασιαστικόν· ὅθεν καθαιρεῖται ὁ Κῦρος, καὶ δημεύεται ἡ περιουσία αὐτοῦ, καὶ (χαρακτηριστικώτατον τοῦτο τῶν τότε κυβερνητικῶν καὶ κοινωνικῶν ἠθῶν) ἀποκαρεῖς χειροτονεῖται ἐπίσκοπος Σμύρνης. Τὸ δὲ κάλλος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου ἔδωκε νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι ἐτιμωρήθη ὡς ἔνοχος τρυφερωτέρου τινὸς αἰσθήματος τῆς βασιλίδος πρὸς αὐτόν. Ὅπως δ' ἦτοτε αὕτη, ἅμα πεισθεῖσα ὅτι ἀπώλεσε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν τοῦ Θεοδοσίου, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν ν' ἀπέλθῃ αὐθις εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἄλλ' ὁ φθόνος τῆς Πουλχερίας κατεδίωξε τὴν βασιλίδαν καὶ μέχρι τῶν ἀγίων τούτων τόπων Ὁ κόμης Σατουρνῖνος διετάχθη νὰ θανατώσῃ δύο ἱερωμένους, φιλτάτους τῆς Εὐδοκίας, ἡ δὲ ἀντεξεδικήθη θανατώσασα τὸν κόμητα· καὶ ἡ ὑπερβολὴ αὕτη τῆς ἀγανακτήσεως ἔδωκε πάλιν ἀφορμὴν εἰς νέας κατ' αὐτῆς ἀσέμνους κατηγορίας. Τότε ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἢ μᾶλλον ἡ Πουλχερία, ἀπεστέρησαν πάσης βασιλικῆς τιμῆς τὴν Εὐδοκίαν, ἧτις διήγαγεν ἤδη ἐν ἐξορίᾳ, καὶ περὶ εὐλαβῆ ἀσχολουμένη ἔργα, ἐκκαίδεκα εἰς ἐτι ἑναυτοῦς. Ἀφοῦ δὲ ἐδοκίμασεν ἀπάσας τὰς μεταβολὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ θυγάτηρ τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου ἀπεβίωσεν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ 67 τῆς ἡλικίας ἔτος, διαμαρτυρομένη, μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς ὅτι οὐδέποτε ὑπερέβαλε τὰ ὅρια τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὸν σύζυγον καθήκοντος. Ἄλλὰ καὶ τοὶ μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελευτήσασα, διὰ τῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου διατριβῆς συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἐν τῇ αὐλῇ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν τρόπων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἀληθεύει μὲν ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς βίος ἐμαραίνετο ἐν τούτοις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα· διότι ὁ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου γράψας Θεοδώρητος Κύρου λέγει· «καὶ ἀργεῖ μὲν παρ' Ἀθηναίοις ὁ Ἄρειος Πάγος, καὶ ἡ Ἡλιαία, καὶ τὸ ἐπὶ Δελφίνῳ δικάστηριον, καὶ ἡ τῶν πεντακοσίων βουλή, καὶ οἱ ἑνδεκα, καὶ οἱ

θεσμοθέται, καὶ ὁ πολέμαρχος, καὶ ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἄρχων.» Ὡστε περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, δὲν κατηργήθησαν μὲν, ἀλλὰ οἴκοθεν ἐρειπώθησαν οἱ ἐπὶ τοσοῦτον διατηρηθέντες γηραιοὶ ἐκείνοι θεσμοί. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι, ὅτι, ὅσω μᾶλλον ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς ἠφανίζετο ἐκ τῆς πρώτης ταύτης αὐτοῦ ἐστίας, τόσω μᾶλλον ὁ νεωστὶ παραγόμενος ἑλληνισμὸς ἀπέβαινεν ἐπικρατέστερος ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ ἐστίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὐ μόνον, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν, Ἀθηναία κόρη, παραδεξαμένη τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ τῆς βασιλευούσης ἐκείνης θρόνου, ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα ἐμαρτύρησαν ὅποσον ὁ ἑλληνισμὸς ἡσήμεραι ὑπερίσχυεν ἐν τῷ κράτει τούτῳ. Ἐν ἔτει 439, διὰ νόμου ῥητοῦ ὁ Θεοδόσιος ἐπέτρεψε γενικῶς τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι· ἐν ἔτει δὲ 425 ἱδρύσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον, τὸ ὁποῖον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει Πανεπιστήμιον, καὶ τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τριάκοντα καθηγητὰς, ἐξ ὧν πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν· μόνοι δὲ οἱ λοιποὶ πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον λατινιστὶ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον, καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ὥστε αἱ δύο γλῶσσαι ἐλογίζοντο ἤδη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡς ἴσην ἔχουσαι ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν. Καθηγητὴς ἐν τῷ πανδιδακτηρίῳ τούτῳ δὲν ἠδύνατό τις νὰ διορισθῇ εἰμὴ μετὰ αὐστηρὰν ἐνώπιον τῆς συγκλήτου ἐπιστημονικὴν δοκιμασίαν καὶ μετὰ ἀκριβῆ ἔρευναν τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος· οἱ δὲ εἰκοσαετίαν ὑπηρετήσαντες συγκατελέγοντο μετὰ τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας, ἡ βασιλεία αὕτη περιέβαλε διὰ νέων ἐγγυήσεων τὴν πίστιν. Τῶνόντι ὁ χριστιανισμὸς, τοῦ ὁποῖου ἡ τύχη, ἐφαίνετο ἠσφαλισθεῖσα ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐκινδύνευσε ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ νὰ ἐξολισθήσῃ πάλιν ἀπὸ τῆς ἀκραδάντου βάσεως ἐφ' ἧς εἶχον στήσει αὐτὸν αἱ δύο πρῶται οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, καὶ μόλις διὰ τῆς συνέσεως τῆς Πουλχερίας προελήφθησαν τὰ δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἀτοπήματα.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ὅλοι τοῦ χριστιανισμοῦ αἱ αἵρέσεις προῆλθον εἰς μέσον ἐκ τῆς ἀκαταμαχῆτου ῥοπῆς ἣν εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ζητῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν διὰ τρόπου εὐπροσίτου τῇ τῶν ἀνθρώπων διανοίᾳ, καὶ ἐπειδὴ πᾶσα τοιαύτη ἐρμηνεία ἀναγκαίως συνεπήγετο τὴν ἀφαίρεσιν

ἢ τοῦλάχιστον τὴν μείωσιν τῆς θεότητος τοῦ Σωτῆρος οἶαν ὤρισαν αὐτὴν αἰ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι, ἀνεφύετο ἐκ τούτου αίρεσις, ἥτοι προσβολὴ κατὰ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Ἡ ἐν Χριστῷ οὐσιαστικὴ, ἀδιάρρηκτος καὶ ἀδιάλυτος ἔνωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἦτο τὸ ἐπικρατοῦν ἐν ἀρχῇ τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος δόγμα, ὅτε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος, ἐπιχειρήσας νὰ φέρῃ εἰς μέσον νέας ἐρμηνείας, παρήγαγε νέα σκάνδαλα. Ὁ Νεστόριος ἐγεννήθη εἰς Γερμανίκειαν τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγηνῆς, καὶ ἀρχιεράτευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 10 Ἀπριλίου 428. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε πικρὸς διώκτης τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀρειανῶν. Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκήρυξεν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, ἀνέκραξε· «ὁὸς μοι, ὦ βασιλεῦ, καθαρὰν τὴν γῆν τῶν αἰρετικῶν, κάγῳ σοι τὸν οὐρανὸν ἀντιδώσω. Συγκάθελέ μοι τοὺς αἰρετικούς, κάγῳ συγκαθελῶ σοι τοὺς Πέρσας.» Μετ' οὐ πολὺ ὁμως, παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος αἵτινες δὲν ἔπαυον ὑφέρπουσαι ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐπρέσβευσεν ἀπροσδοκῆτως δόγμα συγγενέστατον τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ὁ Νεστόριος ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ἀπὸ τὴν θείαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἠύλαθειτο μὲν τὴν Παναγίαν ὡς μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχετο αὐτὴν ὡς Θεοτόκον, διότι ὑπελάμβανε τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἐνδύμα, τὸ ὄργανον, καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἶπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ δοξασία αὕτη ἔτεινεν ὅπωςδῆποτε εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Σωτῆρα ὡς ἄνθρωπον, μετέχοντα μὲν ὑπερφυῶς τινος δυνάμεως, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄνθρωπον ὄντα καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρί.

Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν εὐλόγως πάντες οἱ νοημονέστεροι καὶ εἰλικρινέστεροι ὀπαδοὶ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καὶ κατεξάνεστησαν κατὰ τοῦ αἰρετικοῦ ἐκείνου δόγματος, προΐσταμένου τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ὅστις ἦτο ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς Θεοφίλου. Εἰς τὴν θεολογικὴν συζήτησιν ἀνεμύχθησαν, ὅπως δυστυχῶς συνέβαινε πάντοτε, πολιτικὰ πάθη καὶ συμψέροντα. Ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολῆς καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Ἀντιοχείας πατριάρχης συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Νεστορίου· τὸ δὲ δεινότερον καὶ ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἐπροστάτευε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὑπέκρινε εἰς τὰς εἰρηγήσεις τοῦ εὐνοῦχου Χρυσασίου, ὅστις ἐκ διαλειμμάτων κατίσχυε τῆς Πουλχερίας ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς αὐτοῦ πνεύματος.

Ἄλλ' ἡ Πουλχερία, συνετώτερον τοῦ ἀδελφοῦ πολιτευομένη καὶ πιστότερον ἀκολουθοῦσα τὰ διαθήματα τοῦ μεγάλου αὐτῆς πάππου, ἐστήριζε τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον, τοῦ ὁποίου τὴν μερίδα ἔλαβε καὶ ἅπας ὁ εὐρωπαϊκὸς κλῆρος. Ἡ πάλιν ἐξηκολούθει ἐπὶ δύο ἡδὴ ἔτη ὅτε ἡ Πουλχερία κατώρθωσε τελευταῖον νὰ ἀποφασισθῇ ἡ συγκρότησις τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐν Ἐφέσῳ, ἵνα λύσῃ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα.

Τὸ περὶ τῆς συνόδου ταύτης βασιλικὸν θέσπισμα ἐξεδόθη τῇ 19 νοεμβρίου 430· καὶ δι' αὐτοῦ προσεκλήθησαν οἱ πανταχοῦ τῆς γῆς ἐπίσκοποι νὰ παρευρεθῶσιν εἰς Ἐφεσον κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἐπομένου 431 ἔτους. Ἡ σύνοδος ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς τῇ 22 ἰουνίου. Παρευρέθησαν δὲ ἐν αὐτῇ διακόσιοι περίπου ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μακεδονίας. Ὁ ἐπίσκοπος Καρθαγένης Καπρέολος ἔγραψεν ἐν ὀνόματι τῶν ἐπισκόπων τῆς ἄλλης Ἀφρικῆς ὅτι ἀπεδέχετο τὸ δόγμα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ὁ πάπας Κελεστῖνος ἔπεμψε τρεῖς ἐξάρχους ἵνα ἐκπροσωπήσωσιν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τῆς Δύσεως. Προήδρευσε δὲ τῆς συνόδου ὁ Κύριλλος. Καὶ τὰ μὲν δόγματα τοῦ Νεστορίου κατεδικάσθησαν ὑπ' αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὑποστηριζόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ Χρυσαφίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀυλικῶν, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ 40 ἀρχιερέων, προϊσταμένου τοῦ Ἀντιοχείας, ἐπέμεινεν εἰς τὴν πλάνην, πολλῇ δ' ἐκ τούτου ἐξηκολούθει σύγχυσις καὶ διαίρεσις ἐν τῇ βασιλευούσῃ μέχρις οὗ ὁ Θεοδόσιος, πειθόμενος τελευταῖον εἰς τὴν φωνὴν τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐπισκόπων καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῆς Πουλχερίας, ἐξώρισε τὸν πρωταίτιον τοῦ σκανδάλου Νεστόριον εἰς ὄασιν τινα τῆς Λιβύης.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ νέος ἀνεφάνη ἑτεροδιδάσκαλος, ὁ ἀρχιμανδρίτης Εὐτυχῆς, ὅστις κατήντησε, περὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτοῦ, εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς τοῦ Νεστορίου αἰρέσεως. Ὁ Νεστόριος εἶχε διακρίνει ἐντελῶς τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ὁ δὲ Εὐτυχῆς ἐπὶ τοσοῦτον συνέχεεν αὐτὰς ὥστε ἔλεγε καὶ αὐτὴν τὴν θεότητα παθοῦσαν. Ἡ δοξασία αὕτη, εἰάν εἶχεν ἔννοιαν τινα, εἶχε τὴν ἔννοιαν ὅτι μία ἦτο ἡ τοῦ Σωτῆρος φύσις, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, διότι οὐδεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ τὴν θεότητα ὡς παθοῦσαν· καὶ τῷ ὄντι αὐτὸς ὁ δυσσεβὴς ἀρχιμανδρίτης ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ

συλλογισμοῦ αὐτοῦ τὸ ἀπαραίτητον συμπέρασμα. Ὅθεν ἐταράχθησαν αὐθις τὰ πνεύματα, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ διάδοχος τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας Διόσκορος ἠσπάσθη τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς. Ἐχων δὲ συμπράκτορα τὸν Χρυσάφιον, ἰσχύσαντα πάλιν παρὰ Θεοδοσίῳ, συγκροτεῖ ὁ Διόσκορος οὗτος τῇ 8 αὐγούστου 449 παράνομον ἐν Ἐφέσῳ νέαν σύνοδον, καὶ διὰ πάσης βίας καὶ ἀθεμιτοῦργίας ἐπικυροῖ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα.

Ἄλλ' ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ὀρθοδοξία. Ὁ Θεοδοσίος ἀπέθανεν ἐν ἔτει 450. Τότε ἡ Πουλχερία λαμβάνει σύζυγον τὸν συνετὸν Θρακῆ Μαρκιανόν, ὁμόσαντα νὰ σεβασθῇ τὴν ὑπόσχεσιν ἣν εἶχε δώσει αὕτη τῷ Θεῷ νὰ διαγάγῃ ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον. Καὶ ἤδη λοιπὸν, ἔχουσα συνεργὸν πρόθυμον καὶ εἰλικρινῆ τὸν καλὸν κάγαθὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, συγκαλεῖ τῇ 8 ὀκτωβρίου 451 ἐν Χαλκηδόνι τὴν τετάρτην οἰκουμενικὴν σύνοδον εἰς ἣν παρευρέθησαν 630 ἐπίσκοποι ἢ κατ' ἄλλους 520 μόνον. Εἰς τὰς πράξεις μάλιστα δὲν φαίνονται εἰμὴ τὰ ὀνόματα 360. Ἄλλὰ καὶ τοσοῦτους μόνον ἐὰν παραδεχθῶμεν, πάλιν ἡ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος ὑπῆρξεν ἡ πολυαριθμότερα πασῶν τῶν προηγουμένων. Καὶ ἄξιον σημειώσεως πρὸς τούτοις εἶναι ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ ἐπίσκοποι ἀνηκόντες εἰς τὸ κράτος τῆς ἀνατολῆς, πλὴν δύο ἐκ τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης προσελθόντων καὶ τεσσάρων ἐξάρχων τοῦ Πάπα. Αὕτη λοιπὸν ἡ πολυειδῶς ἀξιωμακρὸν σύνοδος πρῶτον μὲν κατεδίκασε τὴν τε αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τὴν τοῦ Νεστορίου· ἔπειτα δὲ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Μαρκιανοῦ, ἐξέδοτο κανόνα ὑποδεικνύοντα ὅτι ἔκτοτε τινὲς τῶν βασιλέων ἤρχισαν νὰ συναισθάνωνται τὰ ἀτοπήματα τοῦ ὑπερχειλίσαντος μοναχικοῦ βίου· διότι διὰ τοῦ εἰρημένου κανόνος ἡ σύνοδος ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευσε αὐτοῖς νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἢ πολιτικὰ πράγματα. Προσέτι ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐξέδοτο καὶ ἕτερον σπουδαϊότατον κανόνα. Ἡδὲ ὁ τρίτος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχεν ὀρίσει τάδε· «Τὸν μὲν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.» Ὁ δὲ 28 κανὼν τῆς παρούσης ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὥρισεν ἔτι σαφέστερον, ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν εἶχε τὰ πρεσβεῖα εἰμὴ μόνον καθὸ ἐδρεύων εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων καὶ ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἧς κατέστη καὶ αὕτη καθέδρα τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου, ἐδικαιοῦτο δι

αὐτὸ τοῦτο νὰ λάβῃ τὰ δευτερεῖα τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ παραθέσωμεν πρὸ πάντων, κατὰ τὸ πλεῖστον, αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ 28 κανόνος.

«Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἐπόμενοι καὶ τὸν ἄρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμη, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε καὶ ψηφίζομεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης· καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασιν τὰ πρεσβεῖα. Καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ 150 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἁγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλείαν καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρῃ βασιλίδι Ῥώμη, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. Καὶ ὥστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιανῆς καὶ Θρακικῆς διοικήσεως Μητροπολίτας μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἁγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας.»

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτὸν κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Περὶ τῶν κυριαρχικῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἀξιώσεων τῆς παπικῆς ἐξουσίας, θέλομεν πραγματευθῆ βραδύτερον ὅταν ἀπαντήσωμεν τὰς πρώτας μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐριδας. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἐστήριξεν αἰετοτε τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς εἰς ἑτέρους λόγους, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κανόνος, ὅστις οὐδαμῶς συνέφερεν αὐτῇ· διότι ἔλεγε τὴν Ῥώμην ἔχουσαν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μόνον ὡς βασιλεύουσαν πόλιν· ἄρα συνεπήγετο τὴν καθάρισιν τῶν πρεσβείων ἅμα μετὰ τὴν καθάρισιν τοῦ ἀξιώματος τῆς βασιλευούσης πόλεως, ὅπερ συνέβη μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους· τὸ δὲ χεῖριστον διὰ τὴν παπικὴν ἀρχὴν, συνεπήγετο ἐν ταύτῳ τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ἔμεινεν ἡ μόνη πρωτεύουσα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄρα ὁ ἀρχιερεὺς αὐτῆς ἐκκληρονόμησε μόνος, κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ 28 κανόνος, καὶ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἐκ προοιμίου διατὶ ἡ παπι-

κὴ ἀρχὴ ἠγωνίσθη ἄλλοθεν νὰ ὀχυρώσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς· ἀλλὰ ἐκ προοιμίου ὡσαύτως ἀναφαίνεται ὁπόσον ἰσχυρὰ προσκόμματα ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ ἐν τῇ ῥητῇ καὶ πανηγυρικῇ ἐκείνῃ ἀποφάνσει τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου.

Πλὴν τούτου, ὁ 28 κανὼν ἀνεγνώρισε καὶ ἐκύρωσε τὴν μεγάλην δικαιοδοσίαν ἣν ὁ Κωνσταντινουπόλεως εἶχε λάβει ἔτι διὰ Χρυσοστόμου ἐπὶ τῶν τριῶν διοικήσεων Θράκης, Ἀσίας καὶ Πόντου. Μετὰ δὲ τοῦ γεγονότος τούτου συνδέεται καὶ ἕτερον λόγου ἄξιον γεγονός. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχου ἀπενέμετο ὡς τίτλος τιμῆς οὐ μόνον εἰς τοὺς μεγάλους ἐπισκόπους Ῥώμης, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους δευτερεύοντας ἐπισκόπους, τὸν Ἡρακλείας, τὸν Ἐφέσου, τὸν Καισαρείας. Ἀφ' ἧς ὁμως ὁ 28 κανὼν καθυπέβαλεν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ὀριστικῶς τὰς διοικήσεις Θράκης, Ἀσίας καὶ Πόντου, οἱ ἐπίσκοποι Καισαρείας, Ἡρακλείας καὶ Ἐφέσου ὠνομάσθησαν μόνον ἐξάρχοι, τὸ δὲ ἐπώνυμον τοῦ πατριάρχου, γενόμενον ἤδη ἱεραρχικὸν ἐπώνυμον καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τιμητικόν, ὡς ἦτο πρότερον, ἀπεδόθη εἰς μόνους τοὺς πέντε ὑπερτάτους ἱεράρχας τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἀκολουθον τάξιν· Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων.

Ἐπὶ πᾶσι μὴ παραλείψωμεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαρκιανὸς, προσελθὼν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἐλάλησε πρὸς αὐτὴν λατινιστῇ, ἐξηγουμένου τοῦ λόγου αὐτοῦ ὑπὸ διερμηνέως, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὁμως ἡ σύνοδος συνέκειτο καθ' ὀλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων ἀρχιερέων· ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐλογίζετο ἔτι ὡς Ῥωμαϊκὴ μοναρχία, ὥστε ἡ ἐθιμοταξία ἀπῆται τὴν ἐπίσημον χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης. Ὅποσον δὲ ἡ ἐθιμοταξία αὕτη ἐτηρεῖτο αὐστηρῶς ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἐξάρχος τοῦ Πάπα Ἰουλιανὸς, ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, καὶ τοὶ Ἕλληνας αὐτὸς τὸ γένος, ἐλάλησεν ὁμως λατινιστῇ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, καὶ ἐδέησεν ἐρμηνεῖς νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἑλλήνος ἐκείνου λόγον. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ συγχρόνως εἶπερ τι καὶ ἄλλο ὅποσον μάταιοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀγῶνες τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἡ λατινικὴ ὡς ἐπίσημος ἐν τῇ ἀνατολῇ γλῶσσα.

Ἐξηκολούθησε δὲ καὶ ἄλλως παγιούμενος τότε ὁ χριστιανισμὸς διὰ τῆς ὁσημέραι προαγομένης καταλύσεως τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ναὶ μὲν, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ Ἀρκαδίου, οἱ ἔθνη, πολυεῖδῶς καταδιωκόμενοι διὰ τε τῶν κατ' αὐτῶν ἐκδοθέντων νόμων καὶ ὑπὸ τῆς καταδρομῆς τῶν μοναχῶν καὶ τῆς μετὰ τούτων συμπράξεως τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἐζήτουν ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἄσυλον εἰς τὰ ἀπώτατα τῶν ἐπαρχιῶν χωρία, ὅπου ἐτέλουν ἤδη ἀφελῶς, ὅπως ἄλλοτε οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ, τὰ τῆς πατρῖου αὐτῶν θρησκείας· εἰς δὲ τὰς πόλεις ἐξ ἐναντίας ἐθριάμβευον καὶ ἐπεκράτουν οἱ χριστιανοί. Ἄλλ' ὅμως πλεῖστοι εἰσέτι ὑφίσταντο ὀπαδοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, οὐκ ὀλίγα δὲ αὐτῶν ἐσώζοντο ἱερά καὶ εἰς αὐτάς τὰς πόλεις, μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Ἦμαρ μὲν ἤδη ἐνταῦθα ἐπίσκοποι Κορίνθου, Πατρῶν, Σπάρτης, Ἀθηνῶν, Θηβῶν, Λαρίσης καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ ἐνθερμοὶ ἀνεδείκνυντο ὑπέρμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι τῆς καρτερίας τῶν ἐθνικῶν δὲν ἠδυνήθησαν εἰσέτι νὰ κατισχύσωσι καθ' ὅλοκληρίαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων, οὔτε ὁ ζῆλος τῶν μοναχῶν. Τοῦτο συνάγεται ἐπισήμως ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων διατάξεων ὅσαι ἐξεδόθησαν κατ' αὐτῶν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ. Μετὰ τοὺς προηγουμένως ἐκδοθέντας τέσσαρας κατ' αὐτῶν νόμους, ὁ νόμος κε' τοῦ 426 ἔτους διατάσσει πάλιν τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν, ἐξ οὗ βεβαιοῦται ὅτι ὑπῆρχον εἰσέτι ναοί. Καὶ μετὰ 13 δὲ ἔτη, τῷ 439, ὁ Θεοδόσιος ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ νέον αὐστηρὸν νόμον κατὰ τῶν μυστικῶν θυσιῶν καὶ ἄλλων ἐθνικῶν ἱεροτελεστιῶν. Ὁ σύγχρονος Θεοδώρητος λέγει μὲν, ἀναφερόμενος εἰς τὸν προμνημονευθέντα νόμον τοῦ 426 ἔτους, ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος τὰ τελευταῖα ἐθνικὰ ἱερά ἢ κατεστράφησαν ἢ μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον σωζομένη καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα.

Καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς δὲ σχέσεις ἡ Πουλχερία διετήρησε μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ταύτης βασιλείας, ἡ εἰρήνη δὲν ἔπαυσεν ἐπικρατοῦσα εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἀχανεῖς αὐτοῦ χώρας. Ὁ τοῦ Ἰσδεγέρδου, βασιλέως τῶν Περσῶν, διάδοχος ἐπεχείρησε μὲν δεινὸν κατὰ χριστιανῶν διωγμὸν, καὶ ἐπῆλθεν ἐκ τούτου

πόλεμος μεταξύ τῶν δύο ἐπικρατειῶν· ἀλλ' οὔτε ὁ πόλεμος οὗτος, οὔτε τὰ ἐπακολουθήσαντα συμβεβηκότα ἀπέβησαν ἄδοξα διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Δὲν θέλομεν βεβαίως ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς λαμπρὰς καὶ ἐπανειλημμένας νίκας, ὅσας λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ πανηγυρισταὶ ὅτι ἐνίκησαν τότε οἱ τοῦ Θεοδοσίου στρατοὶ κατὰ Περσῶν. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἂν οἱ στρατοὶ οὗτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Νίσιβιν, οὐδὲ οἱ Πέρσαι κατάρθωσαν νὰ κυριεύσωσι πόλιν καμμίαν τῆς Μεσοποταμίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνωμολογήθη εἰρήνη μακροχρόνιος μεταξύ τῶν δύο βασιλείων. Καὶ βραδύτερον μάλιστα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας, τὸ ἀνατολικὸν κράτος προήγαγε κατὰ τι τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἔκτασιν αὐτοῦ καὶ ἰσχύν. Εἶδομεν ἄλλοτε (σελ. 302) τὰς σχέσεις τῆς Ἄρμενίας πρὸς τοὺς Σελευκίδας. Ἐκτοτε ἡ χώρα αὕτη ὑπέκυψεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πάρθων, τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Περσῶν, καὶ τοι εἶχε πάντοτε τοὺς ἰδίους βασιλεῖς. Ἐν ἀρχῇ τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. ἡ Ἄρμενία ἦτο διηρημένη εἰς δύο ἄνισα τμήματα· καὶ τοῦ μὲν ἀνατολικωτέρου καὶ μεγαλητέρου ἐβασίλευεν ὁ Χοσρόης, ὑποτελῆς ὢν τοῦ μονάρχου τῆς Περσίας, τοῦ δὲ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου ἐβασίλευεν ὁ Ἀρσάκης, ὑποτελῆς ὢν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἀρσάκου, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία κατέλυσε τὴν ἐγγύριον ἐκείνην βασιλείαν καὶ κατέστησεν ὑπηκόους τοὺς πρότερον συμμάχους αὐτῆς Ἀρμενίους· διώρισεν ἀνώτερον στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀρμενίας, ἔκτισε καὶ ὠχύρωσεν, εἰς χῶρον εὐθετον παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Εὐφράτου, τὴν Θεοδοσιούπολιν, καὶ ἐπέτρεψε τὴν εἰδικωτέραν ἐπιστάσιαν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων εἰς πέντε σατράπας ἐκ τῶν ἐπιχωρίων εὐπατριδῶν. Ἀλλὰ μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη καθηρέθη καὶ ὁ τοῦ Χοσρόου διάδοχος, ἡ δὲ ἀνατολικωτέρα Ἀρμενία διωκθήθη ἔκτοτε ὡς περσικὴ ἐπαρχία ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Περσαρμενίας. Τότε ὅμως ὁ Θεόδσιος προέτεινεν ἀξιώσεις τινὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἀρμενίας, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ τμήμα αὐτῆς οὐχὶ λόγου ἀνάξιον. Ἐπεστήσαμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ γεγονός τοῦτο, διότι βραδύτερον τὸ ἀρμενιακὸν φῶλον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πολλοὶ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἀρμενίας οἴκων μετηνάστευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ, ἐξελληνισθέντες, ἐπρωταγωνίστησαν πολλάκις ἐκεῖ, καὶ εἰς αὐτὸ τῆς βασιλείας τὸ ἀξίωμα προήχθησαν.

Τὸ δεινὸν, τὸ μέγα δεινὸν τῆς βασιλείας ταύτης ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη, εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καταστρεπτικὴ τῶν Οὐννων ἐπιδρομή. Εἶδομεν (σελ. 603 καὶ ἐπ.) ὅτι, πρὸ ἐβδόμηκοντα περίπου ἐνιαυτῶν, οἱ Γότθοι εἶχον ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέρασαν τὸν Ἰστρον ποταμὸν, φύγοντες τὴν ἀγρίαν τῶν Οὐννων φυλὴν, ἣτις, ἀναχωρήσασα ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας, προσήγγιζε τότε εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν εἰςβολὰς τινὰς καὶ αὐτῶν τῶν Οὐννων, ἐντὸς τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Αἱ εἰςβολαὶ ὅμως αὐταὶ οὔτε μεγάλαι ἦσαν οὔτε διαρκεῖς, ἢ δὲ αὐτὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ πρῶτα τεσσαράκοντα τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος ἔτη κατῴρθωσεν, τὸ μὲν διὰ τῶν ὀπλῶν τὸ δὲ διὰ χρηματικῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους ὄρωρων, νὰ ἀπαλλάττῃ τὸ κράτος ἀπὸ δεινοτέρων συμφορῶν. Ἀλλὰ τῷ 434 κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην τῶν Οὐννων ἡγεμονίαν ὁ Ἀττίλας, ἀνὴρ διαβόητος ἐπὶ τόλμῃ, πλεονεξία καὶ κατακτητικῇ ὁρμῇ. Ὁ Ἀττίλας προέτεινεν ἀμέσως μεγαλητέρας τῶν προηγουμένων χρηματικὰς ἀξιώσεις· ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἐνέδιδεν ἢ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου τόσῳ μᾶλλον ἠὔξανε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ ὁ τῶν Οὐννων ἡγεμὼν διὰ πρεσβειῶν ἅς ἐπέμπε κατ' ἔτος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ τέλους ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ παραχωροῦσα τὰ ζητούμενα, καὶ τότε, ἐν ἔτει 441, οἱ Οὐννοι ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν ἐπεχείρησαν πολυετεῖς καὶ φοβεράς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας ἐπιδρομάς, καθ' ἃς ἀνηλεῶς ἐληλάτησαν Μοισίαν, Θράκην καὶ Μακεδονίαν, πορθοῦντες τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ κυριεύοντες τὰς μὴ ἀποχρῶντως ὠχυρωμένας πόλεις. Ὑπάρχει μάλιστα μία μαρτυρία, ἡ τοῦ Μαρκελλίνου, λέγουσα ὅτι μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν ἢ μᾶλλον μέχρι τῆς Θερμοπόλεως, ὡς λέγει τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο, προέβησαν. Ἀλλὰ τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀπίθανον, τὸ μὲν διότι οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων περιλαμβάνει τὴν Θεσσαλίαν μεταξὺ τῶν χωρῶν ὅσαι ἐδηρώθησαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, τὸ δὲ διότι ὁ Μαρκελλῖνος δὲν ἀναφέρει Θερμοπύλας, ἀλλὰ Θερμόπολιν, ἣτις ἠδύνατο νὰ ᾖ μία τῶν πολυαρίθμων πόλεων ὅσας εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας οἱ Οὐννοι ἐξεπόρθησαν. Πλὴν τούτων αἰ γνωστὰὶ πόλεις ὅσαι ὀνομαστὶ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφέρονται ὡς κυριευθεῖσαι ὑπὸ τῶν Οὐννων ὑποδεικνύουσι τὴν ἐπιδρομὴν οὐχὶ πρὸς

μεσημβρίαν ὀρμῶσαν, ἀλλ' ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Σάον Σιρμίου (τοῦ ὁποίου τὰ πολλὰ εἰρήπια φαίνονται μέχρι τοῦδε περὶ τὸ πολίχινον Μήτροβιτζ) διὰ τῆς Ῥατιαρείας (σήμερον Ἀρζάρ Παλάγκα), τῆς Ναίσσου (σήμερον Νύσσης), τῆς Φιλιππουπόλεως, τῆς Ἀρκαδιουπόλεως καὶ τῆς Κωνσταντίας μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε ἡ καταστροφή ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, διότι βεβαιούται ὅτι συνεπήγαγε τὴν ἐρήμωσιν ἐβδομήκοντα μεγάλων καὶ μικρῶν πόλεων. Τί ἐπραξεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ὀλέθριον αὐτὸν χεῖμαρρον, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἀορίστως μόνον ἀναφέρονται μάχαι τινὲς τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων πρὸς τοὺς Οὐννοὺς καθ' ἃς οἱ τῶν πρώτων στρατηγοὶ ἠττήθησαν· μέχρις οὗ μετὰ τελευταίαν τινὰ ἐν Χερρονήσῳ μάχην ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ αὐθις εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Οὐννων καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν συνθήκας ἐπιζημίους. Δυνάμει τῶν κυριωτέρων ὄρων τῶν συνθηκῶν τούτων, 1^{ον} ὁ Θεοδόσιος παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀττίλαν χώραν εὐρείαν παρὰ τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἰστρου ὄχθην, χώραν ἣτις ἐξετείνεται, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ Σιγγιδόνος, τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι Νοβῶν, τοῦ σημερινοῦ Σιστοβίου, βάθος δὲ εἶχε πέντε ἡμερῶν ὁδὸν ἣτοι προέβαινεν ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς πόλεως Ναίσσου, ἣτις ἀπετέλεσε τὸ ὄριον τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων ἐπικρατείας· 2^{ον} ὁ Θεοδόσιος ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ ἐφ' ἅπαζ μὲν ἀποζημίωσιν 6,000 λιτρῶν χρυσοῦ, κατ' ἔτος δὲ φόρον διςχιλίων καὶ ἑκατὸν λιτρῶν χρυσοῦ.

Ἡ τοιαύτη οἰκτρὰ διεξαγωγὴ καὶ ἐκβάσις τοῦ προκειμένου ἀγῶνος, δὲν εἴμπορεῖ βεβαίως νὰ ἀποδοθῇ οὔτε εἰς ἐνδειαν ἀνδρῶν μαχίμων οὔτε εἰς ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων. Πολλοὶ φρονούσιν ὅτι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ σύγχρονος σοφιστὴς Εὐνάπιος, ὁ Σαρδιανὸς, λέγει, εἰς τὰ σωζόμενα τῆς μετὰ Δέξιππον ἱστορίας αὐτοῦ, τὰ αἰσχιστα περὶ τῶν καταχρήσεων καὶ καταπιέσεων ὅσαι ἐπὶ Πουλχερίας ἐγίνοντο κατὰ τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Ἄλλὰ οἱ τότε χρονογράφοι δὲν εἶχον ἅπαντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἱστορικοῦ καθήκοντος, καὶ πολλάκις ἔνεκα προσωπικῶν παθῶν κατεφέροντο κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸν Εὐνάπιον, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν τὸ

θρήσκευμα, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν Πουλχερίαν, τῆς ὁποίας γνωστός εἶναι ὁ χριστιανικὸς ζῆλος. Ὁ αἰοίδιμος πατριάρχης Φώτιος, ὅστις ἀνέγνωσεν ἀκεραίας τὰς τοῦ Εὐναπίου συγγραφάς, ἐπαινεῖ μὲν εἰς τὴν μυριόβιβλον τὸν ἄνδρα μέχρι τινὸς διὰ τὴν καλλιπέειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ῥητῶς ἐπιφέρει: «δυσσεβῆς δὲ τὴν θρησκείαν ὧν, τοὺς μὲν εὐσεβεῖα τὴν βασιλείαν κοσμήσαντας παντὶ τρόπῳ καὶ ἀνέδην κακίζων διασύρει, ἐξαίρει δὲ τοὺς δυσσεβεῖς, κτλ.» Καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων δὲ αὐτῶν βεβαιοῦται ὅπως ἄδικος ἦτο ἡ τοῦ Εὐναπίου κατὰ τῆς Πουλχερίας καταφορά, ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Διότι σώζονται νόμοι ῥητοὶ δι' ὧν, ἐπὶ τῆς βασιλείας ταύτης, οἱ λαοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἀπηλλάγησαν τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερούντων φόρων ἐν διαστήματι ἐξήκοντα ὅλων ἐνιαυτῶν. Ὁ πρῶτος νόμος ἐκδοθεὶς ἐν ἔτει 414 ἐξαλείφει τὰ καθυστεροῦντα ἐτῶν τεσσαράκοντα ἀπὸ τοῦ 368 ἕως τοῦ 408, ὁ δὲ δεῦτερος καταργεῖ τὰ καθυστεροῦντα ἐτέρων ἐνιαυτῶν εἴκοσιν ἀπὸ τοῦ 408, μέχρι τοῦ 428. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ τοιαῦτα καθυστεροῦντα ἐδωρήθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φόρων τῆς τρεχούσης χρήσεως, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, ἀπηλλάττοντο ἐπαρχίαι τινές, ὡς μαρτυρεῖ ὁ νόμος 11 τοῦ ἔτους 435 δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς, ἦτοι εἰς τοὺς κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος, νὰ μὴ πληρώσωσιν εἰμὴ τὸ τρίτον τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτοῖς φόρου. Τοιαῦτα δὲ παραχωρήσεις δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰς διὰ θανάτων καὶ δημεύσεων ἐκβιαζομένας εἰσπράξεις αἵτινες ἐνηργοῦντο δῆθεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης κατὰ Εὐνάπιον. Ἄλλ' ἰδοὺ καὶ ἄλλη ἀπόδειξις ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς ἀφηγήσεις τῶν τότε χρονογράφων. Ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Πρίσκος, ὅστις οὐ πολὺ βραδύτερον ἤκμασεν, ἐν τοῖς σωζομένοις τῆς Βυζαντικῆς αὐτοῦ ἱστορίας, ὁμιλῶν περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν χρημάτων ὅσα ἐδέησε νὰ πληρωθῶσιν εἰς τοὺς Οὐννοὺς, βεβαιοῖ ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ δυσκολία πρὸς εὔρεσιν τῶν χρημάτων τούτων ὥστε οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἀναγεγραμμένοι ἠναγκάσθησαν νὰ συνεισφέρωσιν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλὰ ἐν γένει ὁ κόσμος τῶν γυναικῶν καὶ τὰ ἐπιπλάτων πλουσιῶν προετέθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἵνα ἀπαρτισθῇ τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν· καὶ ἄλλας δὲ πολλὰς καταθλίψεις ἐκτραγωθεῖ γενομένας κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἐν τούτοις ποῖον ἦτο τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ κυβέρνησις νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Ἀττίλαν; Ἐφάπαξ μὲν 6,000 λιτρῶν χρυσοῦ, φόρον δὲ ἐτήσιον διςχιλίας καὶ ἑκατὸν λίτρας

χρυσοῦ. Ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ περιεῖχεν 72 χρυσᾶ νομίσματα, τοῦ δὲ νομίσματος ἡ ἀξία ὑπολογίζεται εἰς 15 σημερινὰς δραχμὰς· ὅθεν ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ ἰσοδυναμεῖ πρὸς 1080 σημερινὰς δραχμὰς, καὶ ἡ μὲν ἐφάπαξ εἰς τὸν Ἀττίλαν πληρωτέα ποσότης συνεποσοῦτο εἰς ἕξ καὶ ἡμισυ περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἡ δὲ κατ' ἔτος εἰς δύο ἑκατομμύρια καὶ ἑκατὸν χιλιάδας δραχμῶν. Ἐκαστος δὲ ἐκ τῶν προτέρων θέλει ὁμολογήσει ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, περιλαμβάνον τὰς εὐφορωτέρας χώρας τῆς γῆς, ἀλτινες, ἐξαιρέσει τῆς Θράκης, τῆς Μοισίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀπελάμβανον πρὸ ἐτῶν βαθεῖαν εἰρήνην, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ μὴ ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ εὐκόλως τὰ σχετικῶς εὐτελεῖ ἐκεῖνα ποσά. Καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μόνης ἐὰν ὑπετίθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσπραχθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα, πάλιν ἠδύνατο ἐκ τοῦ προχείρου νὰ συλλεχθῶσι, διότι κατὰ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον αἱ οἰκίαι τῶν πλουσίων τῆς βασιλευούσης ἔβριθον σκευῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίας; Δεκαετίαν μόλις μετὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀττίλαν συνομολογηθεῖσαν συνθήκην, βασιλεύσαντος τοῦ Λέοντος τοῦ Α', τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρέθη ἔχον περισσεύμα χρηματικὸν μέγα.

Ὅλας θαλάσσας εἶποι τις καὶ ποταμούς χρημάτων

λέγει ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς. Τὸ δὲ θετικὸν εἶναι ὅτι τὸ περισσεύμα ἐκεῖνο ὑπῆρξε τηλικούτον ὥστε ὁ Λέων ἠδυνήθη ἐξ αὐτοῦ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς μεγάλην τινὰ κατὰ Βανδῆλων τῆς Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν ἣτις ἀπῆτησε δαπάνην 64,000 λιτρῶν χρυσοῦ καὶ 700,000 λιτρῶν ἀργυρίου· ἦτοι ἐν ὅλοις 121,620,000 δραχμῶν· διότι ἡ μὲν λίτρα χρυσοῦ ἰσοδυναμεῖ, ὡς εἶπομεν, πρὸς 72 χρυσᾶ, ἡ δὲ λίτρα ἀργυρίου, πρὸς 5 χρυσᾶ. Τὸ δὲ περισσεύμα τοῦτο μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως ὅπως μεγάλοι ἦσαν οἱ πόροι τοῦ κράτους. Τινὲς ἠθέλησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν χρημάτων τούτων προήρχοντο ἐκ δημεύσεων καὶ ἐκ τῶν συνεισφορῶν τῆς Ἰταλίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ σύγχρονος Κάνδιδος ὅστις πρῶτος ἀνέφερε τὰ προπαρατεθέντα ποσά, λέγει ῥητῶς ὅτι μόναι αἱ ἀργυραῖ λίτραι ἐπήγαζον ἐκ δημεύσεων καὶ ἐκ τοῦ βασιλέως Ἀνθεμίου, ὃ ἐστὶ τὸ μικρότερον τοῦ ὅλου ποσοῦ μέρος.

Ἡ βασιλεία λοιπὸν εἶχε τοὺς ἀναγκαίους πόρους πρὸς συγκρότησιν

στρατοῦ ἀποχρῶντος· δὲν ἔστερεῖτο δὲ καὶ μαχητῶν γενναίων. Ἀπόδειξις, αὐτοῦ τούτου τοῦ πολέμου περιπέτειαί τινές. Ἡ πόλις Ἀσημοῦς ἔκειτο ἐν τῇ Θράκῃ, ἄδηλον κατὰ δυστυχίαν ποῦ ἀκριβῶς· οὐ μόνον δὲ οὐδέποτε ὑπὸ τοῦ Ἀττίλα ἐκυριεύθη (τούτο συνέβη καὶ εἰς ἄλλας τῆς Θράκης πόλεις, ἰδίως τὴν Ἀδριανούπολιν, καὶ τὴν Ἡράκλειαν, τὴν ποτὲ Πέρινθον), ἀλλὰ οἱ γενναῖοι αὐτῆς κάτοικοι, ἐπιχειροῦντες ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Οὔννων ἐπιδρομὰς, ἀνῆρπαζον τὰ λάφυρα αὐτῶν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους· τοσοῦτον δὲ εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους ἐνεποίησαν τρόμον ὥστε οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ μὴ πλησιάζωσιν εἰς τὴν τῶν Ἀσημουντίων χώραν. Ὅταν ἔπειτα συνωμολογήθη ἡ περὶ εἰρήνης συνθήκη, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑποχρεωθῆναι ἀποδώσει εἰς τὸν Ἀττίλαν οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς αὐτομόλους ἢ αἰχμαλώτους Οὔννους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ῥωμαίους ὑπηκόους ὅσοι αἰχμαλωτευθέντες ὑπὸ τῶν Οὔννων εἶχον κατορθώσει ὅπωςδῆποτε νὰ διαφύγωσιν ἀπὸ τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ Ἀσημούντιοι ἀπεφάναντο ὅτι δὲν ὑποτάσσονται εἰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ἀγέρωχος τῶν βαρβάρων βασιλεὺς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἰδίας πρὸς τοὺς Ἀσημουντίους συμβάσεις· καὶ πάλιν οἱ Ἀσημούντιοι ὁμόφυλον μὲν οὐδένα παρέδωκαν, βαρβάρους δὲ ἀπέδωκαν δύο καὶ μόνους, ἰσχυρισθέντες ὅτι τοὺς μὲν ὁμογενεῖς καὶ τοὺς αὐτομόλους Οὔννους πρὸ καιροῦ ἀπέλυσαν, τοὺς δὲ αἰχμαλώτους εἶχον θανατώσει. Μετ' οὐ πολὺ δὲ θέλομεν ἴδει καὶ ἄλλην πόλιν εἰς τὰ μεσημβρινώτατα τῆς κυρίως Ἑλλάδος κειμένην, ἀποκρούουσαν ἐτέρων ἰσχυρῶν βαρβάρων τὴν ἐπίθεσιν. Ἡ μὴπως ὁ στρατὸς τοῦ βασιλέως Θεοδοσίου δὲν ἀντέστη εἰς τοὺς Πέρσας καὶ δὲν ὑπεχρέωπεν αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσιν; Ὑπῆρχον λοιπὸν ἐν τῷ κράτει ἄνδρες ἱκανοὶ πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἐπιτηδείου νὰ τιμωρήσῃ τὸν βασιλέα τῶν Οὔννων· ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ γυναικὸς, ἥτις, ὅσηνδῆποτε καὶ ἂν εἶχε σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἔστερεῖτο ὁμῶς τῆς ἀναγκαίας εἰς τηλικούτον ἀγῶνα ῥώμης.

Καὶ ὅτι τοῦτο κυρίως ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήνεγκεν ἡ τῶν Οὔννων ἐπιδρομή, οὐχὶ δὲ τοῦ κράτους ἡ ἀσθένεια, μαρτυροῦσιν ἔτι τρανότερον τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα γεγονότα. Μετὰ τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐτῶν βασιλείαν, καθ' ἣν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι προέστη τοῦ κράτους ὁ Θεοδόσιος ὁ μικρὸς, ἀπέθανεν οὗτος τῷ

450· και τότε, καθώς προείπομεν, ἡ Πουλχερία, δίδουσα νέον τῆς συ-
 νέσεως αὐτῆς δεῖγμα, παρέλαβεν ὡς σύζυγον και συνάρχοντα τὸν Θραῖκα
 Μαρκιανόν, ὅστις δὲν εἶλκε μὲν ἐξ εὐπατριδῶν τὸ γένος, ἀλλὰ διέπρε-
 ψεν ἐπὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος και δικαιοσύνη και εὐλαβείᾳ. Ἡ
 πρώτη τοῦ Μαρκιανοῦ πράξις ἀπέδειξε τὸ τι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ
 βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπόφασιν ἔχων νὰ περιστείλῃ τὰς
 παραλόγους τῶν βαρβάρων ἀξιώσεις. Ὁ Ἀττίλας ἐζήτησεν αὐθαδῶς
 τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐτησίου φόρου, ὁ δὲ Μαρκιανὸς ἀπήντησεν ἀμέ-
 σως ὅτι δὲν ἐννοεῖ παντάπασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ καταβάλλων τὸν φόρον
 τοῦτον και ὅτι, ἐὰν ὁ Ἀττίλας ἡσυχάσῃ, θέλει πέμψει αὐτῷ δῶρα,
 εἰ δὲ ἀπειλήσῃ πόλεμον, θέλει ἀντεπεξέλθει κατ' αὐτοῦ δι' ὀπλων και
 ἀνδρῶν ἱκανῶν νὰ περιστείλωσιν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ὁ βα-
 σιλεὺς τῶν Οὐννων κατ' ἀρχὰς ἐξεμάνη ὑπὸ τῆς ὀργῆς· ἀλλ' ἐπὶ τέ-
 λους δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ, και ἐπεχείρησε τὴν μεγάλην
 αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἐκστρατείαν, καθ' ἣν ἠττήθη ἐν
 Γαλατία τῷ 451 ὑπὸ τοῦ γενναίου Ἀετίου· ἀποθανὼν δὲ τῷ 453
 ἀπήλλαξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος παντὸς ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου κιν-
 δύνου. Ὁ Μαρκιανὸς ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν
 σφαλμάτων τῆς προηγουμένης βασιλείας. Περιέστειλε τὸ ὀλέθριον τῶν
 εὐνούχων κράτος, τιμωρήσας πρὸ πάντων τὸν Χρυσάφιον ὅστις εἶχε
 παρασύρει τὸν ἀσθενῆ Θεοδόσιον εἰς τοσαύτας ἀνομίας. Περιέστειλεν,
 ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, τὰς αἱρέσεις τοῦ Νεστο-
 ρίου και τοῦ Εὐτυχοῦς. Περιώρισε τὸ καθ' ἑαυτὸν τὴν ἐπικρατήσασαν
 ἀγοραπωλησίαν τῶν δημοσίων λειτουργημάτων και τὴν ἐντεῦθεν ἀτι-
 μώρητον ἐπὶ πολὺ διαμείναςαν δωροδοκίαν τῶν ὑπαλλήλων τοῦ κρά-
 τος. Ἀπήλλαξε τὰς ἐπαρχίας πολλῶν καθυστερούντων φόρων, και,
 ἀποθανὼν τῷ 457, κατέλιπεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον μέγα χρηματι-
 κὸν περισσευμα. Ἡ Πουλχερία εἶχεν ἀποβιώσει τριετίαν πρὸ αὐτοῦ· και,
 τελευτήσαντος ὀλίγον μετ' αὐτὴν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Γ', ἀνεψιοῦ και
 διαδόχου τοῦ Ὀνωρίου ἐν τῇ Δύσει, ἐξέλιπεν οὕτω τοῦ μεγάλου Θεο-
 δοσίου ὁ οἶκος. Τὸ δυτικὸν κράτος ἐπὶ μᾶλλον και μᾶλλον ὑπὸ τῶν
 βαρβάρων κατακλυζόμενον και κολοβούμενον, και εἰς ἀδιάκοπον σχε-
 δὸν περιελθὸν ἀναρχίαν, ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, ὥστε οὐδεὶς
 ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκτά-
 σεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἐφημέρων αὐτοκρατόρων ὅτινες ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι
 ἐβασίλευον τότε ἐν Ῥώμῃ. Ἐγένετο λοιπὸν χρεῖα νὰ προχειρισθῇ νέος

ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεὺς, αἱ δὲ περιπέτειαί τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προεληούσης βασιλείας εἶναι ἀξιωμακροῦντοι. διότι μάρτυροῦσι τὴν τε ἐπιρροὴν ἣν εἶχε λάβει ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸ βαρβαρικὸν στοιχεῖον καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀδιάκοπον ἀντίδρασιν τῶν ἰθαγενῶν.

Ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἐξήκοντα ἐνιαυτῶν οἵτινες διῆλθον ἀφ' ἧς ὁ Συνέσιος διεμαρτύρητο ἐνώπιον τοῦ Ἀρκαδίου (σελ. 635—636) κατὰ τῆς παντοδυναμίας ἣν ἔλαβον οἱ βάρβαροι ἐν τῷ κράτει καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν συγκροτήσεως τοῦ ἀρίστου τῆς στρατιᾶς μέρους, τὸ κακὸν τοῦτο, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ἠύξησεν ἀπεναντίας. Τῷ 457, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μαρκιανὸς, ἰσχυρότατος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκῶν ἦτο ὁ τοῦ Ἄσπαρ, βαρβάρου καὶ ἰδίως κατὰ τινὰς Ἀλανοῦ τὸ γένος. Ἐπὶ τρεῖς ὄλας γενεάς, ὁ πατὴρ τούτου, αὐτὸς καὶ ὁ υἱὸς του Ἀρδαβούρ ἦρχον τῶν στρατῶν τῆς ἀνατολῆς. Διὰ τῆς πολυαρίθμου ἐκ βαρβάρων φρουρᾶς αὐτοῦ, ὁ Ἄσπαρ ἐδέσποζε τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πρωτεύουσας, διὰ δὲ τῶν δ'αψιλῶς δ'απανωμένων θησαυρῶν, ἐδελέαζε τὰ πλήθη. Τίποτε δὲν ἐφαίνετο ἤδη τὸ δυνάμενον νὰ κωλύσῃ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· καὶ ὅμως δὲν ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον. Ἐρρέθη ἀνέκαθεν, καὶ πολλάκις ἔκτοτε ἐπανελήφθη ὅτι δὲν ἀνηγορεύθη βασιλεὺς διότι ἦτο Ἀρειανὸς αὐτὸς τε καὶ ὁ υἱὸς του Ἀρδαβούρ. Δύο ὅμως ἕτεροι υἱοὶ του, ὁ Πατρικίος καὶ ὁ Ἐρμαναρίχ, ἦσαν ὀρθόδοξοι, ὁ δὲ Πατρικίος ἀνηγορεύθη μετ' οὐ πολὺ καὶ Καῖσαρ· ὥστε ἂν τὸ μόνον κώλυμα πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄσπαρ ἦτο τὸ αἰρετικὸν αὐτοῦ δόγμα, τὸ κώλυμα τοῦτο δὲν ὑπῆρχεν ὡς πρὸς τὸν υἱὸν του τοῦτον. Διατὶ λοιπὸν, ἐνῶ εἶναι ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Ἄσπαρ ἀνηγόρευσε τὸν νέον βασιλέα καὶ πρόδηλον ὡσαύτως ὅτι τὸ συμφέρον του ἦτο νὰ προτιμήσῃ παντὸς ἄλλου τὸν ἴδιον υἱὸν, ἕτερόν τινα ἀνεβίβασεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον; Διότι ὑπῆρχεν ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθνικὴ τις συνείδησις ἰσχυρά. Ἡ ἐθνικὴ αὕτη συνείδησις δὲν συνεταύτιζετο, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δύο ἕτερα ἐπεκράτουν ἐν αὐτῇ γεγονότα· τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις. Ὁ ἑλληνισμὸς μετεῖχε μὲν οὐσιωδῶς ἀμφοτέρων τούτων τῶν γεγονότων, ἀλλὰ, καλυπτόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου αὐτῶν ὄγκου, ἦτο ἔτι ἀφανὴς εἰς τὰ ὄμματα τῶν πολλῶν, οἵτινες οὔτε ἐκάλουν, οὔτε ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἑλληνας, ἀλλὰ ῥωμαίους καὶ χριστιανούς. Καὶ ὡς τοιοῦτοι ὅμως, ἦτοι

ὡς οἱ μόνοι κάτοχοι ὀλοκλήρου τοῦ τότε ὑφισταμένου πολιτισμοῦ, δὲν ἀνείχοντο νὰ ἴδωσι τὴν ἐκπροσωποῦσαν τὸν πολιτισμὸν τοῦτον ὑπερτάτην ἀρχὴν περιερχομένην εἰς χεῖρας ἀνδρὸς βαρβάρου, ἐπήλυδος Ἀλανοῦ, Γότθου ἢ Βανδήλου. Ταύτην δὲ τὴν κοινὴν συνειδήσιν εὐλαβούμενος ὁ Ἄσπαρ, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ δύναμις ἣν ἐκέκτητο ὡς ὑπηρέτης τοῦ κράτους τούτου, καὶ ἡ ἐπιρροή ἣν ἤσκει ἐπὶ τοῦ ὄχλου, ἐνόμισε συνετώτερον ν' ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον, ἀνθ' ἑαυτοῦ καὶ τινος τῶν υἱῶν του, ἄνδρα ἰθαγενῆ, ἔκπαλαι αὐτῷ ἀφωσιωμένον, εὐελπὶς ὅτι διὰ τοῦ μεσάζοντος τούτου προσώπου ἅμα μὲν θέλει διατηρήσει ἀσφαλῶς ὅσα ἐνέμετο πλεονεκτήματα, ἅμα δὲ θέλει ἄγει καὶ φέρει τὰ πράγματα κατὰ τὸ δοκοῦν. Προήγαγε λοιπὸν εἰς τὴν βασιλείαν τὸν Θράκα Λέοντα, ἥδη μὲν χιλιάρχον, ἄλλοτε δὲ ἐπιμελητὴν τῆς οἰκίας αὐτοῦ διατελέσαντα.

Ὁ Λέων ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀνατολίου· καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐνῶ μέχρις αὐτοῦ οἱ βασιλεῖς προεχειρίζοντο ὑπὸ μόνων τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων τοῦ κράτους, ἀπὸ αὐτοῦ ἤρξατο ἡ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας κύρωσις τῆς ἀναγορεύσεως· διότι ἂν ὁ προκατόχος του Μαρκιανὸς ἐπέθηκεν ἰδίᾳ χεὶρὶ τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὑπάρχει μαρτυρία τις καθ' ἣν ὁ πρὸ τοῦ Μαρκιανοῦ βασιλεύσας Θεοδόσιος Β' ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἀπὸ Λέοντος καὶ ἐφεξῆς ἡ κύρωσις τῆς ἐκκλησίας ἐλογίσθη ἀπαραίτητος, οὐδ' ἔχει ὑπόστασιν τινα ἀληθείας ἢ ἐτέρα γνώμη ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν στέψις δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ Ἰουστίνου τοῦ νεωτέρου. Οὐ μόνον δὲ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας στέψεως, ἡ τοῦ Λέοντος βασιλεία προσέλαβε πρώτη ὀριστικῶς τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὅστις ἀποτελεῖ μίαν τῶν ἰδιοτήτων δι' ὧν διακρίνεται ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἀλλὰ καὶ ἐτέρα σπουδαία τοῦ Λέοντος πράξις μαρτυρεῖ ὅτι ἰδιὸν τι πνεῦμα, διάφορον τοῦ προτέρου, ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῷ πολιτεύματι τῆς μοναρχίας ταύτης.

Ὁ Λέων ἐπωνομάσθη, ὑπὸ τῶν συγχρόνων μέγας· τοῦτο ὅμως μᾶλλον πρὸς ἀντίθεσιν τοῦ ὀμωνύμου αὐτοῦ ἐγγόνου, ὅστις λέγεται μικρὸς, διότι ἀπέθανε νεώτατος ὢν. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Λέων δὲν ἦτο ἀνὴρ μέγας, ἦτο ἄνθρωπος συνετός, δραστήριος, καὶ πρὸ πάντων ἐγίνωσκε καὶ συνεμερίζετο τὰ αἰσθήματα τῆς ἐπικρατοῦσης τότε κοινῆς συνειδήσεως.

Τοιοῦτος δὲ ὢν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ τὸν ζυγὸν ὃν ἤθελε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὸν ὁ δημιουργὸς τῆς τύχης του Ἄσπαρ. Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι διηγημάτιον τι τὸ ὁποῖον καθίστησι πρόδηλον ὅπόσον αὐθάδεις ἦσαν αἱ ἀξιώσεις τοῦ βαρβάρου τούτου. Ὁ Ἄσπαρ, λέγουσιν, ἐσύστησέ ποτε εἰς τὸν βασιλέα ὡς ἑπαρχὸν τῆς πόλεως ἕνα τῶν φίλων του· ὁ δὲ βασιλεὺς διώρισεν ἕτερον. Τότε ὁ Ἄσπαρ, κρατήσας τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ ἱματίου, ἤλεγξεν αὐτὸν ὡς παραβάτην τῶν ὑποσχέσεων, εἰπὼν· «Βασιλεῦ, τὸν ταύτην τὴν ἀλουργίδα περιβεβλημένον οὐ χρὴ διαψεύδουσαι.» Ὁ δὲ Λέων ἀπήντησεν· «ἀλλὰ μὴν προσήκει τῷ βασιλεῖ μὴ ὑπέικειν τινὶ ἢ ὑποκεῖσθαι, καὶ μᾶλλον ὅταν τοῦ κοινοῦ ἀσύμφορον ᾖ.» Δὲν ἠξέυρομεν μέχρι τίνος ὁ διάλογος οὗτος ἐγένετο τῶντι μεταξὺ Ἄσπαρ καὶ βασιλέως. Ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ μόνου ὅτι ἐπιστεύετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ μὲν Ἄσπαρ ἠξίου νὰ βασιλεύῃ διὰ τοῦ Λέοντος, ὁ δὲ Λέων δὲν ἀνείχετο τὴν τυραννίαν ταύτην. Ὅχι ὅτι ἠθέλησε νὰ ἐλαττώσῃ κατ' ἐλάχιστον τὸ ἀξίωμα τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ. Ὁ Ἄσπαρ ἐξηκολούθησεν ὢν ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ· ὁ πρεσβύτερος υἱὸς του Ἀρδαβούρ ἦτο στρατηγὸς τῆς Ἀνατολῆς· ὁ ἄλλος υἱὸς του Πατρίκιος ἀνηγορεύθη ἕπατος καὶ μετ' ὀλίγον Καῖσαρ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ εὐχαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν βαρβάρων αὐτῶν, ὥστε ὁ Λέων ἐνόησε πρῶτῳ μῶτα τὴν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀσφαλισθῆ, αἰσθανόμενος ὅτι οὗτοι, ἔχοντες εἰς χεῖρας τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, ἠδύναντο ἐπίσης εὐχερῶς νὰ τὸν καθαιρέσωσιν, ὅσον εὐχερῶς τὸν ἀνηγόρευσαν.

Ἡξέυρομεν ὅτι πρὸ καιροῦ οἱ μονάρχαι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐστριζοντο πολὺ μᾶλλον εἰς τοὺς ξένους ἢ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ ἀλλοφύλων σωματοφυλάκων καὶ ἀπαρτίζοντες ἐξ ἀλλοφύλων τὰς φάλαγγας εἰς τὰς ὁποίας ἐδίδον τὰ ἄριστα τῶν ὀπλων καὶ τὴν μεγίστην μισθοδοσίαν. Ἡ περιφρόνησις εἰς ἣν εἶχον καταντήσει τὰ ἐξ ἐγχωρίων συγκείμενα τάγματα ἦτο τοσαύτη ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ νομοθεσία εἶχε θεσπίσει τὴν ὑποδεεστέραν αὐτῶν ἐν τῷ στρατῷ τάξιν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Λέων· τὸ μὲν κράτιστον τοῦ στρατοῦ συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν προδήλως ἐπιβούλων, ὁ δ' ἰθαγενὴς στρατὸς ἦτο ἀνάξιος λόγου. Ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ ἰθαγενὴς οὗτος στρατὸς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναδιοργανωθῆ καὶ νὰ καταστῆ ἐνάμιλλος τοῦ ἑτέρου, ἀπητεῖτο πάντοτε χρόνος μακρὸς, ὁ δὲ Λέων εἶχε κατεπεύγουσαν χρεῖαν ταγμάτων τινῶν πιστῶν καὶ ἀξιωμα-

χων. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ καταφύγη εἰς ἐγχωρίους τινὰς οἰκοθεν μαχίμους ὄντας, τοὺς καλουμένους Ἰσαύρους. Ἰσαυρία ἐλέγετο ἔτι τότε ἡ ὄρεινὴ καὶ ὀλίγον γνωστὴ τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρα, ἡ κειμένη μεταξὺ Λυκαονίας, Φρυγίας, Πισιδίας καὶ Κιλικίας. Οἱ φιλοπόλεμοι αὐτῆς κάτοικοι ὀλίγον εἶχον ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ, οὔτε ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐδαμάσθησαν ποτὲ ὀλοσχερῶς, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν ἐπιεικεστέραν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιρροὴν διετελοῦν ἀποκρούοντες μέχρι τῶν χρόνων τούτων, διότι οἱ πλεῖστοι, ἂν ὅχι ὅλοι, ἦσαν ἔτι εἰδωλολάτραι. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀρχίσει καὶ πρὸ τοῦ Λέοντος νὰ μεταχειρίζονται αὐτοὺς κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων ἐξωθεν βαρβάρων. Ἐπὶ τοῦ πρὸς Ἀττίλαν πολέμου, ὁ Θεοδόσιος ὁ μικρὸς ἐκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀρχηγόν τινα τῶν Ἰσαύρων ὀνόματι Ζήνωνα, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν φρουρῆσιν τῆς ὑπὸ τῶν Οὐννων ἀπειλουμένης βασιλευούσης. Ὁ Ζήνων οὗτος, ὅστις κατηγορήθη ὅτι ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, ἀπέθανεν ἐπὶ Μαρκιανοῦ. Ὁ δὲ Λέων, ἐπειγόμενος ἤδη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν κατὰ τῶν περὶ Ἀσπαρ, προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἕτερόν τινα Ἰσαυρον, καλούμενον μὲν ὄλως βαρβαριστὶ Τρασκαλισαῖον ἢ Ταρασισκωδῖσειον, μετονομασθέντα δὲ ὡσαύτως Ζήνωνα, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν συγκρότησιν στρατιωτικῆς μοίρας ἐξ ὁμογενῶν, ἐτίμησε διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων του, τὴν Ἀριάδνην, 459. Αὕτη ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ ἰθαγενοῦς στρατοῦ ἀνορθώσεως, εἶναι γεγονός ἀξιομνημόνευτον. Δὲν ἐπήγαγε μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαντα τὰ σωτήρια αὐτῆς ἀποτελέσματα. Ὁ χριστιανισμὸς ὅστις ἔμελλε βραδύτερον, πολὺ βραδύτερον νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ μάχιμον τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πνεῦμα, ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶχεν ἐπαγάγει ὄλως ἀντιθέτους διαθέσεις. Ὁ Λέων λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ στρατολογήσῃ τὸν ἐπιχώριον στρατὸν ἐκ τῶν ἀλλοθρήσκων ἰθαγενῶν, οἵτινες ὀλίγον διέφερον τῶν ἀλλοφύλων βαρβάρων κατὰ τε τὰ ἦθη καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος. Πλὴν τούτου ὅχι μόνον οἱ ἀλλόφυλοι βάρβαροι δὲν ἔπαυσαν ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἐνόπλου δυνάμεως, ἀλλ' ἡ βασιλεία ἐδέησε νὰ δεχθῇ ἐντὸς τοῦ κράτους νέους ξένους ὡς συμμάχους. Οὐδὲν ἥττον ἡ ἐπὶ Λέοντος γενομένη ἀρχὴ τοῦ ἔργου, εἰ καὶ ἀπὴντησε προσκόμματα καὶ πολυτρόπως ἐκολοβώθη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, συνεπήγαγεν ὅμως προϊόντος τοῦ χρόνου τὴν μὲν ἰθαγενῶν ἀξιολόγου ἔθνικοῦ στρατοῦ καὶ συνετέλε-

σεν εἰς τὸ νὰ μὴ πάθῃ ἐν τῷ μεταξύ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ὅ,τι ἔπαθε τὸ δυτικόν, εἰς τὸ νὰ μὴ καταλυθῇ δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ ἐμβαλόντων ἀλλοτρίων φύλων.

Ἐντούτοις ὁ κύριος καὶ ἄμεσος σκοπὸς τῆς καινοτομίας ταύτης τοῦ Λέοντος δὲν διέφυγε τὴν ὑποπτον προσοχὴν τοῦ Ἄσπαρ. Ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις ἠῤῥαθεν ὁσημέραι, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις χρονογράφοις ὀλίγων εἰδήσεων, καθότι οἱ σύγχρονοι δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον κεκολοβωμένοι. Ἰδίως δὲ ἐπιζήμιος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τοῦ Κανδίδου, ὅστις Ἰσαυρος ὦν τὸ γένος καὶ γραμματεὺς διατελέσας «τῶν ἐν Ἰσαύροις πλεῖστον ἰσχυσάντων,» ἐγίνωσκε κάλλιστα τὰς πρὸς τούτους σχέσεις τοῦ Λέοντος, καὶ ἔγραψεν ἐν ἐκτάσει περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐρίδων ὅσαι ἐξ αὐτῶν παρήχθησαν. Ὅτε μὲν ὁ Ἄσπαρ παρασκευάζει δολοφόνους κατὰ τοῦ Ζήνωνος, μετὰ κόπου διαφεύγοντος τὸν κίνδυνον, ὅτε δὲ ὁ Λέων διακόπτει τὸν κατὰ Βανδήλων πόλεμον, ἵνα ἔχῃ προχείρους τοὺς στρατηγούς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Ἄσπαρ. Ὁ βασιλεὺς κατήντησε νὰ δυσπιστῇ πρὸς πᾶσαν τούτου συμβουλήν. Ὅτε τῷ 467 οἱ Σκίροι καὶ οἱ Γότθοι, πολεμοῦντες πρὸς ἀλλήλους, ἐζήτησαν ἀμφοτέροι τὴν συμμαχίαν τοῦ αυτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς, ἡ γνώμη τοῦ Ἄσπαρ ἦτο ἀμηδέτεροις συμμαχεῖν, ὁ δὲ Λέων διέταξε νὰ δοθῇ ἐπικουρία εἰς τοὺς Σκίρους. Ὅπόσον δὲ δίκαιον εἶχε νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν Ἄσπαρ, κατέστη πρόδηλον ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οὗτος ἐπολιτεύθη εἰς τὸν κατὰ Βανδήλων πόλεμον.

Τὸ γερμανικὸν τοῦτο ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, διεπέρασεν ἐκεῖθεν ἔπειτα, τῷ 429, ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτοῦ Γιζέριχον, εἰς Ἀφρικὴν καὶ κατέλυσε τὴν αὐτόθι ῥωμαϊκὴν ἀρχήν. Πάλιν δὲ ἀπὸ τῆς νέας ταύτης κατακτήσεως ὁρμώμενον ἐπεχείρησεν ἀδιαλείπτους εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομὰς. Ἐκ τῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν ῥητῶς δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ δύο, ἡ κατὰ τοῦ Ταινάρου, καὶ ἡ κατὰ τῆς Ζακύνθου, αἵτινες οὐδ' εἶναι βέβαιον ἂν συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ βραδύτερον. Τὸ πιθανώτερον ὁμως εἶναι ὅτι ἐγένοντο ἐπὶ Λέοντος, καὶ τούτου ἔνεκεν ἀναφερόμεν αὐτὰς ἐνταῦθα. Ἡ κατὰ τοῦ Ταινάρου προσβολὴ ἀπέτυχεν ὁ Γιζέρι-

χος ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν μαχίμων Λακώνων, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἀφοῦ ἀπέβαλε πολλοὺς τῶν περὶ αὐτόν. Ἀλλὰ τότε ὀργισθεὶς, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Ζακύνθου, ἐκτείνε πολλοὺς τῶν παρατυχόντων καὶ συλλαβῶν πεντακοσίους περίπου ἐγκρίτους κατοίκους, ἀπέπλευσεν ἄφικόμενος δὲ ἐν μέσῳ ἀθριατικῷ πελάγει, ἐκρεοῦργησε τὰ σώματα τῶν αἰχμαλώτων τούτων καὶ ἔσπειρεν αὐτὰ πανταχοῦ τῆς θαλάσσης. Ταῦτα ἢ τοιαῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῆ ὁ Λέων, περὶ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸν σύγχρονον Μάλχον, ἐπεκράτει ἡ δόξα ὅτι ἦτο «φοβερός ἕπασι τοῖς τε ὑπ' ἐκείνου τὴν βασιλείαν τελοῦσι, καὶ τῶν βαρβάρων αὐτῶν ὅσοις εἰς φῆμην ἀφίκετο.» Ὅθεν τῷ 463 ἐξάπέστειλε κατὰ τοῦ Γιζερίχου στρατὸν, ὅστις ἐκυρίευσεν τὴν τε Τρίπολιν καὶ ἄλλας τῆς Ἀφρικῆς πόλεις· καὶ προτείναντος μὲν τότε τοῦ βασιλέως τῶν Βανδῆλων εἰρήνην, ὁ Λέων ἐδέχθη αὐτὴν ἕνεκα τῶν ἀπὸ τοῦ Ἀσπαρ κινδύνων, βραδύτερον ὅμως, τῷ 468, ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξύ ὁ μὲν Γιζερίχος ἐπανάλαβε τὰς κατὰ τῆς Ἰταλίας ἐπιδρομὰς, ὁ δὲ ἤδη βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Ἀνθέμιος, ὁ διὰ συστάσεως τοῦ Λέοντος προαχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τοῦ προστάτου αὐτοῦ, ὁ Λέων ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην κατὰ Βανδῆλων ἐπιστρατείαν, ἱκανὴν νὰ καταλύσῃ τὸ κράτος αὐτῶν. Ὁ στόλος ὄν ἐπὶ τούτῳ συνεκρότησε συνέκειτο ἐκ 1113 πλοίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβησαν ἄνδρες δεκακιςμύριοι, παρεκτὸς τῶν ναυτῶν· ἡ δαπάνη συνεποσώθη, ὡς προείπομεν μικρὸν ἄνωτέρω, εἰς 120,000,000 περίπου δραχμῶν, κατὰ Προκόπιον μάλιστα εἰς ἔτι πλείονα. Στρατηγὸς δὲ τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος προεχειρίσθη ὁ τῆς βασιλίσσης Βηρίνης ἀδελφὸς Βασιλίσκος, ἔχων παρ' ἑαυτῷ ἠδὲ γόν καὶ σύμβουλον τὸν Ἀσπαρ, διότι ὁ Λέων ἤλπισεν ὅτι ταιουτοτρόπως ἅμα μὲν θέλει ἀπομακρύνει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἐπίβουλον ἐκεῖνον ἄνδρα, ἅμα δὲ θέλει καταστήσει αὐτὸν χρήσιμον εἰς τὸ κράτος. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὅμως ἠπατήθη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς ὁ γυναικάδελφός του Βασιλίσκος ἐπεβούλευεν, ὡς φαίνεται, αὐτόν. Ὁ στόλος ἐφθασεν αἰσίως εἰς πόλισμα τῆς Ἀφρικῆς, καλούμενον μὲν Μερκούριον, ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνας 280 περίπου στάδια. Καὶ ἂν ἀμέσως ἐκεῖθεν ἐπήρχετο κατὰ τῆς πρωτεύουσας ταύτης τοῦ βανδηλικῆς κράτους, ὁ Γιζερίχος βεβαίως κατετροποῦτο, διότι οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιχειρήσει προπαρασκευῆν, καὶ ἦτο κατεπτοημένος οὐ μόνον διὰ τὴν προηγουμένην ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρό μικροῦ ὑπὸ τοῦ Λέοντος κατορθω-

θεῖσαν ἀποστασίαν τῆς Σαρδόνος ἀπὸ τῶν Βανδήλων. Ὅπόσον δ' ἐπτοήθη καὶ ἦτο ἀπαράσκευος ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ πέντε ἡμερῶν ἀνακωχᾶς, ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν τοῦ νὰ ἐκτελέσῃ ἐν τῷ μεταξὺ τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀπαιτούμενα. Ἄν ὁ Βασιλίσκος εἶχεν εἰσέτι ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τοῦ πρακτέου, ἡ πρότασις αὕτη ἤρκει νὰ τὸν πείσῃ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῇ ἄνευ ἀναβολῆς. Ἄλλ' ἡ ἐπιτυχία ἣτις οὕτω ἤθελε κατασταθῆ ἄφευκτος, δὲν συνέφερον εἰς τὸν Ἄσπαρ, διότι ἐμελλε νὰ κρατύνη τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος. Ὅθεν συνεβούλευσε τὸν Βασιλίσκον νὰ δεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν, καὶ εὔρεν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγούς τὸσφ μᾶλλον προθύμους εἰς τοῦτο ὅσφ ἀφ' ἐνὸς καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλίσκος ἐπιθυμῶν νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον περιεποιεῖτο τὸν Ἄσπαρ, ἀφ' ἐτέρου ὁ Γιζερίχος ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ στείλῃ εἰς τὸν στρατὸν κρύφα μέγα ποσὸν χρυσίου. Γενομένων λοιπὸν οὕτω τῶν ἀνακωχῶν, οἱ Βανδήλοι λαβόντες καιρὸν, παρεσκεύασαν πλείστας ναῦς, τὰς μὲν φερούσας ἄνδρας μαχίμους, τὰς δὲ ἀνδρῶν μὲν κενᾶς, πλήρεις δὲ ἐμπρηστικῶν ὑλῶν καὶ πνεύσαντος ἀνέμου οὐρίου, ἐξώρμησαν αἱ πρῶται ῥυμουλκοῦσαι τὰς δευτέρας ἐπὶ τὸ πόλισμα ὅπου ἐναυλόχει ὁ τοῦ Βασιλίσκου στόλος. Ἀμα δὲ ἐπλησίασαν ἐκεῖ, ἐμβαλόντες πῦρ εἰς τὰ κενὰ πλοῖα, ἀφῆκαν αὐτὰ, κεκολπωμένα ἔχοντα τὰ ἰστία, ἐπὶ τὸ στρατόπεδον. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πρόδηλον. Τὰ πυρφόρα σκάφη, ἐλαυνόμενα ὑπὸ οὐρίου ἀνέμου καὶ ἐπιπεσόντα κατὰ τοῦ συμπεπυκνωμένου καὶ ἠγκυροβολημένου στόλου, διέδωκαν εἰς αὐτὸν τὰς φλόγας· καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων τῶν μαχίμων βανδηλικῶν πλοίων, ἐκορυφώθη ἡ ταραχὴ καὶ ἡ καταστροφή. Τινὲς τῶν οὕτως ἐξαπίνης προσβληθέντων ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἀγαθοὶ ἐν τῷ ὀλεθρίῳ τούτῳ ἀγῶνι, μάλιστα δὲ ὁ ὑποστράτηγος Ἰωάννης καὶ ὁ Δαμόνικος ὁ Ἀντιοχεύς. Περὶ τοῦ πρώτου διηγεῖται ὁ Προκόπιος ὅτι, περικυκλωθείσης τῆς νηὸς αὐτοῦ ὑπὸ ἀπείρων πολεμίων, οὗτος ἔκτεινεν ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἐπιστροφάδην (ἤτοι δεξιὰ καὶ ἀριστερᾶ, ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω) πολὺ αὐτῶν πλῆθος· ὅτε δὲ εἶδεν ὅτι ἡ ναῦς αὐτοῦ ἀλίσκεται ἀνέβῃ εἰς τὰ ἰκρία ἵνα καταποντισθῇ. Εἰς μάτην ὁ υἱὸς τοῦ Γιζερίχου Γένζων παρεκάλει αὐτὸν νὰ σωθῇ παρεχόμενος τὰ πιστὰ, ἐκεῖνος οὐδὲν ἤττον κατέπεσε σὺν πάσῃ τῇ τῶν ὄπλων σκευῇ ἀπὸ τῶν ἰκρίων εἰς τὴν θάλασσαν, τοῦτο μόνον ἀνακράξας «ὡς οὐ μὴ ποτε Ἰωάννης ὑπὸ χερσὶ κυνῶν γένηται.» Τὸ πλεῖστον τοῦ στόλου κατεστράφη. Ἄλλ' ὁ Βασιλίσκος καὶ οἱ ἄλλοι προδόται διεσώθησαν καὶ

ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ πρῶτος κατέφυγεν εἰς τὸ ἱερόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ δὲν ἐτιμωρήθη, τὸ μὲν ἔνεκά τῆς μεσολαβήσεως τῆς Βηρίνης, τὸ δὲ διότι ὁ Λέων ἔμαθε τίς ἦτο ὁ κύριος τῆς συμφορᾶς παραίτιος. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τὴν προδοσίαν ταύτην ὁ Ἄσπαρ, ἀλλὰ ἐζήτησε νὰ προσοικειωθῇ καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἰσαύρους διὰ τοῦ Ἀρδαβούρ, μεταχειρισθέντος πρὸς τοῦτο τὸν οἰκεῖον αὐτοῦ Μαρτῖνον, ὅστις ὅμως ἔσπευσε νὰ καταγγείλῃ εἰς τὸν Ζήνωνα τὰ μελετώμενα.

Τότε, 471, ὁ Λέων, ἀποδεξάμενος τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ Γιζερίχου. ἵνα μὴ ἔχῃ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον περισπασμὸν, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ κκκοῦ ἐκείνου τῆς βασιλείας αὐτοῦ δαίμονος. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ἡ μὲν φρουρὰ τῶν ἀνακτόρων ἦτο πιστὴ, ἀλλ' οἱ ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Ἄσπαρ Γότθοι ἐπεκράτουν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θράκης. Ἴνα ἀντιταχθῇ λοιπὸν εἰς αὐτοὺς ὁ Λέων διέταξε τὸν Ζήνωνα, στρατηλάτην ὄντα τῆς Ἀνατολῆς, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Χαλκηδόνα. Οὕτω δὲ παρασκευασθεῖς, συνεκρότησεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις σύγκλητον, εἰς ἣν προσῆλθον ὅ τε Ἄσπαρ, ὡς πρόεδρος αὐτῆς, καὶ οἱ υἱοὶ του, Ἀρδαβούρ καὶ Ἰατρίκιος, ὡς συγκλητικοί· καὶ ἐνταῦθα διέταξε νὰ φονευθῶσιν οὗτοι. Οἱ Γότθοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων, ἅμα μαθόντες τὸ γεγονός, ὤρμησαν κατὰ τῶν ἀνακτόρων. «Εἶχον γὰρ (οἱ περὶ τὸν Ἄσπαρ) πλῆθος Γόθων, λέγει ὁ Μαλάλας, καὶ κόμητας καὶ παῖδας καὶ παραμένοντας αὐτοῖς ἀνθρώπους πολλούς.» Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ Γότθοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐκπορθήσωσι τὰ ἀνάκτορα, ὑπὸ τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Ἄσπαρ στρατηγὸν Ὄστρυν καὶ τὸν γυναικᾶδελφον αὐτοῦ Θευδέριχον, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς· καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἐπελθόντος ἐκ Χαλκηδόνας τοῦ Ζήωνος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν δυνάμεως, κατεβλήθησαν καὶ διελύθησαν, ὥστε ὁ Λέων ἔμεινε κύριος τῶν πραγμάτων. Ὁ θάνατος τοῦ Ἄσπαρ, ὃν παρηκολούθησε πολλὴ Γόθων σφαγὴ, ἐπροξένησε βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τοῖς ὁποίοις ἦνναεῖτο ἐξαιρέτως ὁ βάρβαρος ἐκεῖνος ἔνεκα τῆς ἐλευθεριότητος αὐτοῦ. «Θεν οἱ πολλοὶ ἐπωνόμασαν τὸν Λέοντα Μακέλλην ἢ Μακελλάριον· καὶ παροιμία ἔκτοτε παρ' αὐτοῖς ἐπεκράτησε «Νεκροῦ φίλος οὐδεὶς εἰμὴ μόνος Ὄστρυν,» διότι αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους λαμπρότερον

ἠγωνίσθη πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ ἀρχηγοῦ του, ὑποχωρήσας δὲ ἐφρόντισε νὰ μὴ ἀφήσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν παλλακὴν τοῦ Ἄσπαρ, «Γότθαν εὐπρεπῆ, ἣτις ἔφιππος ἐξῆλθεν ἅμα αὐτῷ ἐπὶ τὴν Θράκην.» Καὶ ἐκ τῶν υἱῶν ὁμοῦς αὐτοῦ, ὁ μὲν Καῖσαρ Πατρίκιος, ἀναλαβὼν ἐκ τῶν πληγῶν, ἃς ἔλαβεν, ἐπέζησεν, ἂν καὶ ἄδηλον τί ἀπέγινεν, ὁ δ' Ἐρμαναρίχ, διασωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἐστάλη εἰς Ἰσαυρίαν, ἐγήμεν ἐκεῖ μίαν νόθον τοῦ Ζήνωνος θυγατέρα, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, διέζησεν αὐτόθι ἐν ἀνέσει.

Οὕτω κατελύθη ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ἄσπαρ οἶκος. Ἄλλ' αἱ διενέξεις εἰς ἃς οὗτος περιῆλθεν ἐπὶ τσαῦτα ἔτη πρὸς τὸν Λέοντα, διεκώλυσαν τὸν δραστήριον τοῦτον βασιλέα ἀπὸ τοῦ νὰ κατορθώσῃ ὅσα ἐπεχείρησε καὶ νὰ πράξῃ ὅσα ἠδύνατο τῶν ἄλλων νὰ πράξῃ κατὰ τῶν ἔξω βαρβάρων. Οὐ μόνον ἡ μεγάλη κατὰ τῶν Βανδῆλων τῆς Ἀφρικῆς ἐκστρατεία ἀπέτυχε κυρίως ἕνεκα τοῦ Ἄσπαρ, ἀλλ' ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς ἐπιζημίους σχέσεις καὶ πρὸς τοὺς καταλαβόντας τὰς βορείους ἐπαρχίας Γότθους. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου πολλοὶ Ὀστρογότθοι φεύγοντες, ὡς καὶ οἱ ὁμόφυλοι αὐτῶν Οὐϊσίγοτθοι, τοὺς Οὐννοὺς, εἶχον διαπεράσει ὡσαύτως τὸν Ἴστρον καὶ κοινωνῆσαι τῆς ποικίλης αὐτῶν ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τύχης. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν Ὀστρογόθων εἶχον ὑποκύψει ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου εἰς τὴν τῶν Οὐννων κυριαρχίαν. Ἐπειτα δὲ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀττίλα, οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἠθέλησαν μὲν νὰ διατηρήσωσι τὸ μέγα ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ὁ δορικτῆτωρ οὗτος ἐκτήσατο εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς βορείους καὶ μέσας τῆς Εὐρώπης χώρας, ἠττήθησαν ὁμοῦς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν ὅσαι κατέκουν παρὰ τὸν κάτω Ἴστρον, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ὀστρογόθων καὶ τῶν Γεπιδῶν. Ἐκτοτε οἱ Οὐννοι ἔπαυσαν πρωταγωνιστοῦντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν βαρβάρων, ἂν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀναφαίνεται ἐκ διαλειμμάτων ἐπὶ ἰκανὸν ἔτι χρόνον. Ἐκ δὲ τῶν καταβαλόντων αὐτοὺς ἐθνῶν, οἱ μὲν Γεπῖδαι κατέλαβον τὴν Δακίαν καὶ ἤρξαν αὐτῶν μέχρι τοῦ 566 ὅτε ὑπέκυψαν εἰς τοὺς Λογγοβαρδίους καὶ τοὺς συμμάχους τούτων Ἀβαρς. Οἱ δὲ Ὀστρογότθοι ἀπέβησαν οἱ ἰσχυρότατοι ὄλων τῶν ποικίλων γερμανικῶν, σλαυικῶν, καὶ οὐννικῶν φυλῶν ὅσαι κατέκουν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου ἀναμιξ μετὰ τῶν ἰθαγενῶν εἰς τὴν Παννονίαν καὶ τὴν Θράκην. Ταῦτα συνέβησαν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος ἔτη. καὶ ἐκ

τούτων τῶν ἐν Θράκῃ Γότθων ἦσαν οἱ πολυάριθμοι τοῦ Ἄσπαρ ὀπαδοί.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπρώτευσον τῶν Γότθων δύο οἴκοι· ἐν μὲν τῇ Θράκῃ ὁ τοῦ Θευδέριχου, υἱοῦ Τριαρίου, ὅστις Θευδέριχος ἦτο καὶ γυναικᾶδελφος τοῦ Ἄσπαρ, ἐν δὲ τῇ Παννονίᾳ οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Βαλαμήρου. Ἀμφότεροι οἱ οἴκοι οὗτοι ἐλάμβανον παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλῆς πλούσια δῶρα· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πρὸς τὸν Θευδέριχον διδόμενα ἦσαν πλουσιώτερα, οἱ τρεῖς τοῦ Βαλαμήρου υἱοὶ ἐνέβαλον τῷ 461 εἰς τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ ἠνάγκασαν τὸν Λέοντα νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ὅσα ἐχορήγει καὶ εἰς τὸν ἕτερον οἶκον· ἀντὶ τούτου δὲ ἐστάλη ὡς ὄμηρος εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ υἱὸς ἑνὸς τῶν τριῶν ἀδελφῶν τοῦ Θευδεμίρου, ὁ τότε ἐπταέτης Θευδέριχος, ὁ μετέπειτα πολυθρύλητος κυριάρχης τῆς Ἰταλίας. Ὅτε μετὰ δεκαετίαν ἐφονεύθη ὁ Ἄσπαρ, εἶδομεν τὸν Θευδέριχον τὸν Τριαρίου, ἐπιχειρήσαντα νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ ἐπ' ἀδελφῆ γαμβροῦ του, ἀλλὰ κατατροπωθέντα. Ὁ σκοπὸς του δὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀπλῶς νὰ ἐκδικηθῇ· ἤθελε σύναμα νὰ διαδεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἄσπαρ. Καὶ τότε μὲν ἀπέτυχεν· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, 473, οἱ ἐν Θράκῃ Γότθοι ἠτήσαντο διὰ πρέσβων τρία τινὰ παρὰ τοῦ βασιλέως· νὰ λάβῃ ὁ Θευδέριχος τὴν κληρονομίαν ἣν ἀφῆκεν αὐτῷ ὁ Ἄσπαρ καὶ ἣτις εἶχε δημευθῆ· νὰ νέμεται τὴν Θράκην καὶ νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ τὸ τοῦ Ἄσπαρ στρατιωτικὸν ἀξίωμα. Τοῦ δὲ βασιλέως μὴ ἀποδεξάμενου εἰμὴ τὴν περὶ στρατηγίας ἀπαίτησιν, ὁ Θευδέριχος ἐπαλιόρηκε τοὺς τε Φιλίππους καὶ τὴν Ἀρκαδιούπολιν· καὶ ταύτην μὲν ἐκυρίευσαν οἱ Γότθοι διὰ λιμοῦ, ἐν Φιλίπποις δὲ ἀπέτυχον· μετ' οὐ πολὺ δὲ πιεζόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, ἐπεμψαν πρεσβείαν περὶ εἰρήνης πρὸς τὸν Λέοντα, καὶ συνωμολογήθησαν τότε συμβάσεις καθ' ἃς ὁ μὲν Λέων ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ εἰς τοὺς Γότθους κατ' ἔτος χρυσοῦ λίτρας διςχιλίας ἤτοι 2,250,000 περίπου δραχμῶν, ὁ δὲ Θευδέριχος ἀνεγνωρίσθη στρατηγὸς ὑπάτος τοῦ τε πεζικοῦ καὶ τοῦ ἰππικοῦ, καὶ ἡγεμὼν τῶν Γότθων. Πλὴν τούτων δὲ ὁ μὲν βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ μὴ δέχεται κανένα ἀποστάνα Γότθον, ὁ δὲ Θευδέριχος νὰ συμμαχῇ τῷ βασιλεῖ εἰς πᾶν ὅ,τι κελεύει, πλὴν μόνον ἐπὶ τῶν Βανδῆλων. Αἱ συνθήκαι αὗται ἐκίνησαν αὐθις τὸν φθόνον τοῦ Θευδεμίρου, ὅστις, ὀρμήσας ἀπὸ Παννονίας καὶ περάσας τὸν Σάον ἐκυρίευσεν τὴν Ναῖσσον (Νίσσαν), τὴν Ἡράκλειαν (τὰ Βιτώλια) καὶ τὴν Λάρισαν, προσέβαλε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἠνάγκασεν τὸν βασιλέα νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτῷ τὴν καταληφθεῖσαν χώραν

μετὰ τῶν πόλεων Σερρῶν, Πέλλης, Εὐρώπης, Μεδιανού, Βερροίας καὶ Σίου. Τὸν Ἄσπαρ λοιπὸν διεδέχθησαν ἀληθῶς εἰπεῖν δύο ἕτεροι βάρβαροι· τὸ δὲ χεῖριστον οἱ Ἰσαυροὶ δι' ὧν ἤλπισεν ὁ Λέων νὰ καταβάλλῃ τοὺς ξένους ἐκείνους, ἦσαν ἐξίσου σχεδὸν βάρβαροι καὶ ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε, ἐτι ζῶντος τοῦ Λέοντος, πολλὴ ἐγένετο αὐτῶν σφαγὴ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ, βραδύτερον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι καὶ ἄλλαι ἐξ αὐτῶν προέκυψαν περιπλοκαί.

Οὐδὲν ἦττον χρήσιμον ἀπέβη καὶ τοῦτο ἀπλῶς ὅτι διεκωλύθη ἡ παγίωσις ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνὸς καὶ μόνου βαρβαρικοῦ οἴκου καὶ μιᾶς καὶ μόνης βαρβαρικῆς φυλῆς, καὶ ὅτι παρεσκευάσθη σύγκρουσις συμφερόντων μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων οἴκων καὶ φυλῶν, διότι τοῦτο ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν ὀλοσχερῆ ἀληθῶς κατάλυσιν τῆς ἐξουσίας αὐτῶν ἐν τῇ κεντρικῇ κυβερνήσει, παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἀφ' ἐτέρου ἐπενήργει ὁσημέραι πλειότερον ὁ ἐλληνισμός. Τῶντι, ὅσον ὀλίγα καὶ ἂν περισώθησαν τὰ περὶ τούτου ἐπὶ Λέοντος τεκμήρια, ὑπάρχουσι τινα ὑποδεικνύοντα ὅτι ἦτο φίλος τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης. Δὲν γνωρίζομεν διατὶ ἐφυγάδευσε τὸν γραμματικὸν Ὑπερέχιον· ἀλλ' ὁ Μάλχος, ὅστις ἦτο κάκιστα διατεθειμένος πρὸς τὸν Λέοντα καὶ ὅστις ἀναφέρει τὴν ἐξορίαν ταύτην ὡς μίαν τῶν πολλῶν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγοριῶν, ἐπιφέρει ὅτι διέταξε νὰ δοθῇ σιτηρέσιον εἰς τὸν φιλόσοφον Εὐλόγιον, καὶ, ἐπειδὴ εἰς τῶν εὐνούχων παρετήρησεν ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ δαπανῶνται τὰ χρήματα εἰς στρατιώτας, ὁ βασιλεὺς ἀπεκρίθη· «εἴθε γένοιτο ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ χρόνου ὥστε τὰ τῶν στρατιωτῶν εἰς διδασκάλους παρέχεσθαι.» Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν ἰατρὸν Ἰάκωβον. Ὁ Ἰάκωβος ἦτο υἱὸς τοῦ ἰατροῦ Ἡσυχίου, ὅστις κατήγετο ἐκ Δαμασκοῦ. Αὐτὸς ὅμως ὁ Ἰάκωβος ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἤκμασεν ἐπὶ Λέοντος. Οἱ χρονογράφοι ὅλοι τὸν λέγουσιν ἀρχίατρον, ἀρχίατρον τῆς πόλεως καὶ τὸν ἐπονομάζουσι *Ψυχριστὸν*, ἐξ οὗ ἴσως ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦτο ὑπαδὸς ψυχριστικοῦ τινος συστήματος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκτήσατο μέγα ὄνομα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἠγαπᾶτο πολὺ ὑπὸ τε τοῦ βασιλέως, καὶ τῆς συγκλήτου καὶ ὅλης τῆς πόλεως ὡς ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος, καὶ ὅτι ἐν μὲν τῇ βασιλευούσῃ οἱ συγκλητικοὶ ἔστησαν εἰκόνας αὐτοῦ ἐν τῷ

Ζευξίπῳ, βαλανείῳ περιφῆμῳ διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν τέχνην τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτων ποιητῶν, ῥητόρων καὶ στρατηγῶν ὁμοίαι δὲ τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν ἄνδρα καὶ ἐν Ἀθήναις. Ταῦτα πάντα δὲ ἐνῶ ἦτο ἐθνικός καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπεκλείετο ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων παντὸς δημοσίου λειτουργήματος καὶ πάσης δημοσίας τιμῆς. Ἄλλ' ὁ Λέων ἀπέδειξε καὶ ἄλλως, ὅποσον εὐμενῶς διέκειτο πρὸς αὐτόν. Νοσήσας ποτὲ ἐκάλεσε τὸν Ἰάκωβον, ὅστις, εἰσελθὼν εἰς τὸν βασιλικὸν κοιτῶνα ἐκάθησεν ἀμέσως ἐπὶ σκίμποδος ἰσταμένου παρὰ τὴν βασιλικὴν κλίνην καὶ ἔπειτα ἔψαυσε τὸν σφυγμὸν τοῦ ἀσθενοῦς. Τὸ ἐσπέρας, ἐπανελθὼν, βλέπει ὅτι ὁ σκίμπους ἀφηρέθη ἐκ μέσου ἐξ ἐπίτηδες· τότε ὁ Ἰάκωβος δὲν ἐδίστασε νὰ καθήσῃ ἐπὶ αὐτῆς τῆς κλίνης τοῦ βασιλέως, παρατηρήσας ὅτι δὲν πράττει τοῦτο ἐξ αὐθαδείας καὶ κουφότητος, ἀλλ' ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰ παραγγέλματα τῶν ἀρχαίων τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης ἰδρυτῶν, καὶ διατηρήσῃ τὰ δίκαια τοῦ ἐπαγγέλματος του. Ὁ δὲ Λέων οὐ μόνον δὲν ὠργίσθη κατ' αὐτοῦ διὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ νέον μετ' οὐ πολὺ παρέσχεν αὐτῷ εὐνοίας δεῖγμα. Ὁ ἐκ Κιλικίας φιλόσοφος Ἰσοκάσιος, ὅστις εἶχε διατελέσει εἰς πολλὰς περιφανεῖς ὑπηρεσίας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις κοιαίστωρ, ἐφημίζετο δὲ ἐπὶ τῇ συνέσει αὐτοῦ, κατηγορήθη ὡς Ἕλληνα, ἤτοι ὡς ἐθνικός. Καθὼς ἠξέυρομεν, ἐθνικοὶ ὑπῆρχον πολλοὶ εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἰδιάζουσά τις ἐγένετο κατ' αὐτοῦ κατηγορία. Συλληφθεὶς λοιπὸν ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως καὶ καθαιρεθεὶς τοῦ ἀξιώματος παρεπέμφθη εἰς Χαλκηδόνα, πρὸς τὸν ἄρχοντα Βιθυνίας Θεόφιλον, ὅστις καὶ ἐξέτασεν αὐτόν. Ἄλλὰ τότε ὁ Ἰάκωβος, φίλος ὢν τοῦ Ἰσοκασίου, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νὰ δικασθῇ ὑπὸ ἀπλοῦ ἄρχοντος ἐπαρχίας, ἀνὴρ διαπρέψας ὡς κοιαίστωρ, ἀλλὰ νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως· ὁ δὲ βασιλεὺς ὄντως παρηγγείλε τῶντι ἀμέσως νὰ ἀνακληθῇ ἐκ Χαλκηδόνος ὁ κατηγορούμενος εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Καὶ γενομένης τῆς δίκης ἐν τῷ Ζευξίπῳ, καὶ προσαχθέντος τοῦ Ἰσοκασίου πρὸ τοῦ βήματος, γυμνοῦ καὶ δεδεμένου ὑπισθάγκωνα, εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἐπάρχος Πουσαῖος, βλέπεις, Ἰσοκάσιε, ποῦ κατήντησες; Τὸ βλέπω, ἀπεκρίθη ὁ Ἰσοκάσιος, καὶ δὲν ἀπορῶ, διότι, ἄνθρωπος ὢν, περιέπεσα εἰς συμφορὰς ἀνθρωπίνους· «ἀλλὰ δίκη καθαρὰ δίκασον ἐπ' ἐμοί, ὡς ἐδικάζεις σὺν ἐμοί.» Καὶ ὁ δῆμος τῶν Βυζαντιῶν ὅστις παρίστατο ἐν τῇ δίκῃ θεωρῶν, ἀκούσας τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ἰσοκασίου, εὐφῆμησε ζωηρῶς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ μαθὼν

τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἐπροξένησαν οἱ λόγοι ἐκεῖνοι καὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου συμπάθειαν τοῦ δήμου, διέταξε ν' ἀπολυθῆ.

Περὶ τῆς ἄλλης τοῦ Λέοντος διοικήσεως καὶ πολιτείας ὀλίγας καὶ ἀντιφατικὰς ἔχομεν εἰδήσεις. Εἶδομεν ὅτι, κατὰ τὸν Μάλχον, μεγάλη ἦτο ἡ παρά τοῖς πολλοῖς ὑπόληψις αὐτοῦ ὡς φοβεροῦ εἰς πάντας τοὺς ἔσω καὶ ἔξω πολεμίους· ἐλογίζετο δὲ καὶ ὡς εὐτυχέστατος ἀπάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων. Ἄλλ' ὁ Μάλχος αὐτὸς ἐφρόνει ἕτερα περὶ τοῦ ἀνδρός· λέγει αὐτὸν καταθλιπτικώτατον περὶ τὴν ἀπαίτησιν τῶν φόρων, δημεύοντα τὰς περιουσίας τῶν πλουσίων διὰ συκοφαντιῶν καὶ ἄλλων κατηγοριῶν, ἄγριον δὲ καὶ μνησικακόν. Ἄλλ' οὔτε ἡ μία, οὔτε ἡ ἄλλη τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων γνωμῶν ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν πραγμάτων, καθ' ὅσον ἠξέυρομεν αὐτά. Ἴνα συλλέξῃ τὸ μέγα χρηματικὸν ἀποταμίευμα δι' οὗ ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ Γιζεριχοῦ ἐκστρατείαν, ἴσως ἐξώκειλεν εἰς καταπιέσεις τινάς· ἐντούτοις ἐπειδὴ ἡ Ἀντιόχεια κατεστράφη ὑπὸ φοβεροῦ σεισμοῦ τῷ 458, ὁ Λέων ἐχορήγησε μέγала χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς καὶ ἐδώρησατο εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς 1000 λιτρῶν χρυσοῦ φόρους ἧτοι ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον δραχμῶν, ὅπερ δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ὑπέρμετρον φιλοχρηματίαν. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀσπαρ δὲν ἐμφαίνει οὔτε μνησικακίαν, οὔτε ἀγριότητα· ὑπῆρξε πολιτικὴ ἀνάγκη ἀναπόδραστος. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λέων ἠγωνίσθη μὲν νὰ περιστείλῃ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, ἀλλὰ σπανίως ἐπιτυχῶν, δὲν εἴμπορεῖ νὰ λογισθῆ ὅτι ὑπῆρξε φοβερός πρὸς αὐτούς. Κατὰ τὰ ἄλλα συνετάχθη μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἐριδί· ἦτις, ὑπόκωφος ἔτι οὖσα, ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀναρριπισθῆ δεινῶς· καὶ ἐξέδωκε νόμον δι' οὗ ατὰς κυριακὰς ἀπράκτους ἐκέλευσε γίνεσθαι,» καὶ ἀπηγόρευσε προσέτι τὴν ἐν κυριακῇ χρῆσιν αὐλοῦ, κιθάρας ἢ ἄλλου μουσικοῦ ὄργάνου.

Ὁ Λέων ἀπέθανε τῇ 3 φεβρουαρίου 474 εἰς ἡλικίαν 73 ἐτῶν· καὶ μετὰ δύο ἔτη, κατελύθη ὁ τελευταῖος τῆς δύσεως ρωμαῖος βασιλεὺς, ὅστις ἔφερε τὸ παράδοξον ὄνομα τοῦ Ῥωμύλου Αὐγουστύλου, καὶ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν, διότι τὰς ἄλλας δυτικὰς ἐπαρχίας εἶχον πρὸ καιροῦ καταλάβει οἱ βάρβαροι, ἰδρύσαντες εἰς αὐτὰς ἴδια βασίλεια. Βασιλεὺς δὲ τῆς Ἰταλίας ἀνηγορεύθη ἤδη ὁ Γερμανὸς Ὀδοάκερος. Ἡ βασιλεία λοιπὸν τοῦ διαδόχου τοῦ Λέοντος ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἔλαβεν ὄλως ἴδιαν ὑπαρ-

ξιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι πρὸ καιροῦ, ὡς εἶδόμεν, διετέλει αὐθύπαρκτον. Ἄλλ' ἐνόσω ὑφίστατο ἡ δυτικὴ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἠθικός τις ἂν ὄχι ὑλικὸς δεσμὸς ἐφαίνετο συνάπτων ἔτι τὰ δύο τοῦ κράτους τμήματα καὶ ἀνάγων πάντοτε τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς Ῥώμην, τὴν γενέθλιον τοῦ ὅλου κράτους πόλιν· ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 476 ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον ἔχνος τῆς πολιτικῆς σχέσεως ἣτις συνῆπτε τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν Ῥώμην ὡς ἀρχαίαν καὶ πρώτην τοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἀπέβη οὕτω τὸ μόνον κέντρον νέας τινὸς καὶ ὅλως ἰδιοσυντηρήτου καταστάσεως πραγμάτων. Οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου κράτους ἐξηκολούθησαν ὀνομαζόμενοι Ῥωμαίων βασιλεῖς· ὁ δὲ ἕλοςχερὴς αὐτοῦ ἐξελληνισμὸς δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα. Ἄλλ' ὅμως ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο ἤδη ἑλληνικός. Ἡ ἐκκλησία ἦτο ἀνεκάθεν ἑλληνικὴ. Αἱ σύνοδοι, αἵτινες δὲν ἦσαν μόνον θρησκευτικὰ ἀλλ' ἐν μέρει καὶ πολιτικὰ καὶ διοικητικὰ συνέδρια, διεξῆγον ἑλληνιστὶ ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἀποφάσεις. Αἱ σχολαὶ ὅλου τοῦ κράτους, ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσης, ἦσαν καθαρῶς ἑλληνικαί· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ ἡ ἑλληνικὴ κατεῖχε τὸ ἥμισυ τοῦ αὐτόθι καθιδρυθέντος Πανδιδακτηρίου. Ἡ σημαία τοῦ κράτους ἀνεκάθεν δι' ἑλληνικῶν ἐκοσμεῖτο γραμμάτων· οἱ δῆμοι ἑλληνιστὶ τὸ πλεῖστον ἐχαίρετιζον τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ ἡ ἑλληνικὴ ὠμιλεῖτο γλῶσσα. Συνδυάζοντες δὲ ταῦτα πάντα μετὰ τῆς ἤδη ἐπελθούσης ἐντελῶς αὐθύπαρκτου αὐτοῦ συντηρήσεως, δικαιοῦμεθα νομίζομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐντελῶς ἀπολήξασαν ἐνταῦθα τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, νέαν δὲ ἀρχομένην ἀπὸ τοῦδε περιόδου, τὴν περίοδον καθ' ἣν συνεπληρώθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ τοῦ κράτους τούτου ἐξελληνισμὸς, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν ἐνάτῳ βιβλίῳ.

Καὶ ἤδη στρέφοντες ἐπὶ μικρὸν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς τὴν μακρὰν περίοδον τῶν ἐξακοσίων περίπου ἐνιαυτῶν ἣν διεξήλθομεν ἐν τῷ παρόντι ὀγδόῳ βιβλίῳ, ὅποιαν δὲν θέλομεν εὔρει πραγμάτων ἀλλοιώσιν, ὅποιαν θαυμαστὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβίωσιν. Ἡ ἀναβίωσις αὕτη δὲν συνέβη ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ἐνταῦθα ὁ μὲν ἀρχαῖος βίος βαθμηδὸν ἐνεκροῦτο, νέος δὲ οὐδεὶς προέκυπτεν εἰς μέσον. Ἡ ἀνάπλασις τοῦ ἔθνους ἐγένετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκεῖ ὅπου ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχε δημιουργήσει τὸν μακεδονικὸν ἑλληνισμὸν.

Ἐπέκυψε μὲν καὶ ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ δὲν συναπέβαλε μετὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοτελείας τὰς ὑλικὰς, τὰς ἠθικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις αἵτινες μαρानθεῖσαι ἐν τῇ μητροπόλει, ἐξηκολούθησαν προαγόμεναι ἀπεναντίας ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμὸς ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου παρουσιάζει νέαν τινὰ καὶ μεγάλην ἐν τῷ κόσμῳ δύναμιν, εἰς ἣν οὐδ' ἡ παντοκρατορία τῆς Ῥώμης δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀνθέξη. Ὅθεν συνεμάχτησεν ἀμέσως μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὠργάνωσε καὶ διώκησε διὰ τῶν ἰδίων ἀστικῶν θεσμῶν καὶ ἐταύτισε μετ' αὐτοῦ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία δὲν ἐνόει τὰ συμβαίνοντα. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεχείρησε νὰ καταβάλη τὴν λεληθότως κρατυνθεῖσαν νέαν ταύτην ἀντίπαλον διὰ διωγμῶν φοβερῶν, ἀλλὰ μετ' οὗ πολὺ ἐπέισθη ὅτι ἀκατόρθωτον ἐπεχείρησεν ἔργον. Εἰς δὲ τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν βρετανικῶν ἀκτῶν, ἐπέρχεται, ὡς ὑπὸ ἀκαταμαχήτου τινὸς δυνάμεως ἐλαυνόμενος, εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἄλπεων καὶ ἐγείρει ἐκεῖ τὴν πρώτην χριστιανικὴν σημαίαν, ἑλληνικοῖς γράμμασι χαράξας ἐπ' αὐτῆς τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα. Προελαύνει ἔπειτα ἐπὶ τὴν ἀνατολήν, προεδρεύει ἐν Νικαίᾳ τῆς πρώτης μεγάλης ἑλληνικῆς συνόδου, ἐγκαταλείπει διὰ παντὸς τὴν Ῥώμην, καὶ ἰδρύει, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐν μέσῳ μιᾶς τῶν καλλίστων ἑλληνίδων πόλεων, τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ, ὁσημέραι ἀπὸ τῆς δύσεως ἀποχωριζόμενοι καὶ διὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ νέαν ἐν τῇ ἀνατολῇ παγιώσαντες κατάστασιν πραγμάτων, παραμένουσιν ἐπὶ τέλους ἄρχοντες κράτους ἰδίου, τοῦ ὁποίου ὅλα σχεδὸν τὰ συστατικὰ εἶναι ἑλληνικά.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Β' ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ δευτέρου τόμου σελ. γ'—κ'

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Φίλιππος.

	σελ.		σελ.
Μακεδόνες	2	διαφοραί	27
'Αρχηγέται τῶν βασιλέων . . .	3	Συμπέρασμα. Μακεδονικὸς ἑλλη- νισμός	29
'Αμύντας Α'. 'Αλέξανδρος Α'. Περδίκκας Β'.	4	'Ολοθρία παρακμὴ τοῦ πρώτου 'Ελληνισμοῦ	30
'Αρχέλαος. Σχέσεις πρὸς τῆς 'Αθήνας. Εὐριπίδης	5	'Αρχὴ τοῦ ρωμαικοῦ πολέμου. 'Ο Φίλιππος γίνεται κίριος τῆς Θεσσαλίας	33
'Αμύντας Β', ὁ πατὴρ τοῦ Φι- λίππου	8	'Ο Φίλιππος ἐν Θράκη. Γε- λοῖον πολίτευμα 'Αθηναίων . . .	36
Τὰ ἀπὸ 'Αμύντου Β' μέχρι τοῦ Φιλίππου	9	'Αρχὴ τοῦ 'Ολυθιακοῦ πολέ- μου	38
Πρώτη Φιλίππου ἀνατροφή. Ἡ ἐν Θήβαις διατριβὴ αὐτοῦ . . .	11	'Αποστασία τῆς Εὐβοίας ἀπὸ τῶν 'Αθηναίων	39
(1) Φίλιππος κατὰλαμβάνει τὴν ἄρχήν. Μακεδονικὸν πολί- τευμα	13	Τέλος τοῦ 'Ολυθιακοῦ πολέ- μου. Φιλίππου θρίαμβος . . .	40
Τὰ τέσσαρα πρῶτα ἔτη τῆς βα- σιλείας τοῦ Φιλίππου	15	Αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύ- σεις μετὰ τῶν 'Αθηναίων καὶ Φιλίππου	43
'Αναδιοργάνωσις τοῦ μακεδони- κοῦ στρατοῦ. Σάρισσα. Φά- λαγξ	19	Φωκέων ὑποταγὴ. 'Ο Φίλιπ- πος τοὺς διχδέχεται ἐν τῇ 'Αμφικτυονίᾳ	51
'Υπασπισταί. 'Ελαφρά πεζικὰ τάγματα	24	Πῶς ἐπολιτεύθη τότε ὁ Φίλιπ- πος καὶ πῶς οἱ 'Αθηναῖοι . .	52
'Εταῖροι. Σαρισσοφόροι. Σωμα- τεφύλακες. Παῖδες	25	Τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Φιλίππου γεγονότα . . .	57
Τὰ λοιπὰ τοῦ στρατοῦ σώματα καὶ ἰδίως τὸ μηχανικόν	26	Τέλευταῖαι περὶ Φιλίππου κρί- σεις	60
Σύγκρισις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν. Ὀμοιότητες καὶ			

	σελ.
Σύγκρισις Φιλίππου πρὸς Βί- κτορα Ἐμμανουήλ	64
—	
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.	
Ἀλέξανδρος.	
Ἀνκτροφή Ἀλεξάνδρου. Τῶ μὲ- χρι τῆς βασιλείας αὐτοῦ . . .	68
Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγορεύεται ἐν Κορίνθῳ ἡγεμῶν τῆς Ἑλλάδος	71
Ἡ περὶ Ἀλεξάνδρου πράξις τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου . . .	72
Αἱ πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς ἐκ- στρατεῖαι	74
Θηβαίων ἐπανάστασις· κερκυν- εόλος ἀφιξίς τοῦ Ἀλεξάνδρου	75
Τιμωρία Θηβαίων	76
Ἐπιστροφή τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Μακεδονίαν	81
Κατάστασις τοῦ περσικοῦ κρά- τους	83
Διάβασις εἰς Ἀσίαν	87
Ἐξαριθμησις τοῦ στρατοῦ· ἀν- τιπαράθεσις αὐτοῦ πρὸς τὸν περσικὸν	89
Ἀλεξάνδρου μεγαλοφυΐα	91
Πρῶτα τῶν Περσῶν σφάλματα	94
Ἡ ἐν Γρανικῷ μάχῃ	96
Ὁ Ἀλέξανδρος γίνεται κύριος τῆς μικρᾶς Ἀσίας	101
Ἄλωσις Μιλήτου καὶ Ἀλι- καρνησοῦ	102
Γόρδιος δεσμός	103
Ἀντιπερισπασμός τοῦ Μέμνο- νος. Θάνατος αὐτοῦ	104
Ὁ Δαρεῖος ἀποφασίζει νὰ ἀγω- νισθῇ ἐκ πικρατάξεως. Λάθη αὐτοῦ	105
Ἡ περὶ Ἴσδον μάχῃ	109
Προτάσεις Δαρείου περὶ εἰρή- νης· ἀπόκρισις Ἀλεξάνδρου	114
Πολιορκία Τύρου καὶ Γάζης. Δευτέρα τοῦ Δαρείου πρε- σεΐα	116

	σελ.
Κατάληψις Αἰγύπτου. Κτίσις Ἀλεξανδρείας	118
Ὁ Ἀλέξανδρος εἰσέρχεται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας . . .	120
Ἡ ἐν Γαυγαμήλοις μάχῃ . . .	121
Κρίσεις περὶ τῆς ἐν Γαυγαμή- λοις μάχης	129
Ἄλωσις Σούσων, Βαβυλῶνος καὶ Περσεπόλεως	130
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν τεσσάρων πρώτων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ- στρατειῶν	131
Πνεῦμα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Ἐπανάστασις βασιλέως Ἀ- γιδος	132
Χαρακτήρ τῶν τελευταίων ἐπιτῶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκστρα- τειῶν	133
Κατάκτησις τῶν περὶ τὴν Κα- σπίαν χωρῶν. Κτίσις νέων πόλεων	134
Θάνατος Φιλώτα καὶ Παρμε- νίωνος	135
Κατάκτησις Βακτριανῆς καὶ Σογδιανῆς. Νεῖα· δυσχέρειαι	137
Θάνατος Κλείτου	138
Συνωμοσία τῶν παιδῶν. Θί- νατος Κλεισθέλους	139
Κατάκτησις τῆς Ἰνδικῆς	140
Ἐπάνοδος εἰς Σοῦσα. Τὸ τε- λευταῖον τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλε- ξάνδρου ἔτος	142
Ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ὁ θάνατος αὐτοῦ	148
Κρίσεις περὶ αὐτοῦ ὡς δορυκτῆ- τορος καὶ ὡς κυβερνήτου . . .	150
Ὁ διαδοθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν Ἑλληνισμός	151
Σχέσεις τοῦ νέου τούτου Ἑλ- ληνισμοῦ πρὸς τὸν ἀρχαιό- τερον	153
Μέχρι τίνος ὁ Ἀλέξανδρος παρεσκεύασε τὴν διάδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ	154
Συμπέρασμα	156

	σελ.		σελ.
Νέα τοῦ κράτους διανομή	264	τρικῆ διείκησις. Σχέσεις πρὸς	
ἠάνατος Κασσάνδρου	267	τῆς πόλεις	309
Δημήτριος, κύριος τῆς Μακεδο-		Στρατός. Ἐμπόριον	311
δονίας. Τελευταία Δημη-		Θρησκεία. Γράμματα	312
τρίου πτώσις	269	Λαχιδῶν πολίτευμα. Εὐρυθμος	
ἠάνατος Δημητρίου, Πτολε-		καὶ ἰσχυρὰ μοναρχικὴ διοί-	
μαίου, Λυσιμάχου, Σελευκου	270	κησις	314
Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, βασι-		Συγγώνευσις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ	
λεὺς τῆς Μακεδονίας	274	τοῦ αἰγυπτιακοῦ θρησκευμα-	
Γαλατῶν ἐπιδρομή. Θάνατος		τος	317
Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ	276	Μουσεῖον	318
Ἀντίγονος Δημητρίου, βασιλεὺς		Φάρος, Νυκτιλία	320
Μακεδονίας	277	Θησαυροὶ	321
—			
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.			
Ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ γ' καὶ ἐν τῇ		Κτήσεις τῶν Πτολεμαίων ἐκτὸς	
β' π. Χ. ἑκατονταετηρίδι.		τῆς Αἰγύπτου	322
Τελευταία ὀριστικὴ διαίρεσις		Τελευταῖοι χρόνοι τῆς αὐτονο-	
τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου		μίας τοῦ ἐν Εὐρώπῃ ἑλλη-	
Ἀλεξάνδρου	279	νισμοῦ	323
Γενικὴ ἔποψις τοῦ ἑλληνισμοῦ		Πύρρος. Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς.	324
περὶ τὸ 280 ἔτος	281	Αἰτωλικὴ καὶ ἀχαϊκὴ συμπολι-	
Ἡπειρος, Πύρρος	282	τεία	325
Κάτω Ἰταλία, Σικελία, Μασ-		Ἄρκτος	331
σαλία, ὑπὸ Ῥωμαίους	285	Δημήτριος καὶ Ἀντίγονος Διώ-	
Διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ		σων, βασιλεῖς τῆς Μακεδο-	
Ἀνατολῇ. Πόλεις	291	νίας	336
Μικρὰ Ἀσία	292	Ἄγις καὶ Κλεομένης, βασιλεῖς	
Τὰ ἐξελληνισθέντα κράτη τῆς		τῆς Σπάρτης	337
Βιθυνίας, τοῦ Πόντου, τῆς		Τὸ μετὰ θάνατον τοῦ Κλεομέ-	
Καππαδοκίας	293	νους. Κίνδουνοι ἀπὸ δυσμῶν.	343
Περγαμηνὸν βασιλεῖον	296	Ἀκχτάπαυστοι ἐν Ἑλλάδι ἐμ-	
Συρία, Μεσοποταμία, Ἀρμε-		φύλιοι πόλεμοι. Ῥωμαίων	
νία. Πόλεις	298	ἀνάμιξις	345
Παρθικαὶ καὶ βχτρικαὶ χῶραι.		Νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι. Νέα	
Ἡ τῶν Πάρθων βασιλεία.		Ῥωμαίων ἐπέμβασις	347
Πόλεις	303	—	
Βασιλεῖον τῶν Πτολεμαίων.		ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.	
Πόλεις ὀλίγαι	305	Ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ δ' καὶ ἐν τῇ	
Τρόπος ἐξελληνισμοῦ διάφορος		α' π. Χ. ἑκατονταετηρίδι.	
τοῦ ἐν Ἀσίᾳ	306	Οἱ Ῥωμαῖοι κατατροποῦσι τὸν	
Ἀντίθεσις τῶν πόλεων πρὸς τὰ		βασιλεῖα τῆς Μακεδονίας Φί-	
ἔθνη	308	λιππον	349
Σελευκιδῶν πολίτευμα. Κεν-		Οἱ Ῥωμαῖοι κατατροποῦσι τὸν	
		βασιλεῖα τῆς Συρίας Ἀν-	
		τίοχον	351

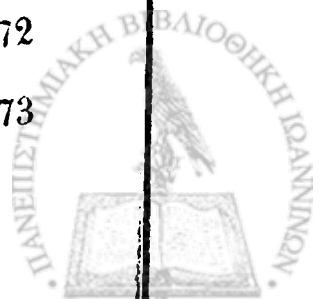

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.	
Ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου.	
Ἡ θεία τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπίσις	473
Ὁ ἑλληνισμὸς γίνεται πρῶτος τοῦ χριστιανισμοῦ κήρυξ	475
Ἰδρυσις τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν. Ἀπόστολος Παῦλος	476
Ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν	482
Ἑλληνικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ὄργανισμός	483
Παράλληλος τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας βίος	486
Σύγκρουσις τῶν δύο κοινωνιῶν. Διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν	487
Μέγας Κωνσταντῖνος. Ἐὰς μέχρι τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ἐν Ἐδοράκῳ	490
Ἀγὼν Κωνσταντίνου κατὰ Μαξεντίου	493
Λάβραρον, ἡ πρώτη χριστιανικὴ σημαία	495
Θρίαμβος Κωνσταντίνου. Θρησκευτικὸν τοῦ Κωνσταντίνου σύστημα	497
Ἀγὼν Κωνσταντίνου πρὸς Λικίνιον	500
Ὁ Κωνσταντῖνος, νικήσας τὸν ἀντίπαλον, μένει κύριος τοῦ κράτους	503
Μεγάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀντίδρασις	506
Ἄρειος. Πρῶται τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ περιπέτεια	508
Ἀλέξανδρος, Ἄρειος, Ἀθανάσιος, Κωνσταντῖνος	510
Ἡ ἐν Νικαίᾳ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος	512
Ἐπάνοδος τοῦ Κωνσταντίνου εἰς Ῥώμην. Οἰκιακὴ τρυφодία	516

	σελ.
Ἡ μήτηρ τοῦ βασιλέως Ἑλένη εἰς Ἄγιον Τάρον. Θάνατος αὐτῆς	520
Νέα πρωτεύουσα. Ἐπιτηδεῖα ἐκλογή τοῦ χώρου αὐτῆς	521
Κτίσις καὶ ἐγκαίνια τῆς νέας πρωτεύουσης	526
Μεταρρύθμισις τοῦ πολιτεύματος	530
Ἐὰς τελευταῖα ἐπτὰ τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ἔτη	534
Ὁ Κωνσταντῖνος συγχωρεῖ τὸν Ἄρειον	535
Ὁ Ἀθανάσιος χειροτονεῖται Ἀλεξάνδρειος Ἐπίσκοπος. Ἄρειος	537
Κωνσταντίνου πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις	540
Νέαι κατὰ τοῦ Ἀθανασίου σκευωρίαι. Ἐξορία αὐτοῦ	541
Θάνατος τοῦ Ἀρείου	547
Διανομὴ τοῦ Κράτους	549
Προκισθῆματα θανάτου βύπτισμα θάνατος Κωνσταντίνου	550
Κρίσεις περὶ τοῦ ἀνδρός	553
Ἀναρχία καὶ ταραχὴ. Βασιλεία Κωνσταντίνου	558

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀκμὴ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ.	
Ἐξακολούθησις τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως	559
Θρίαμβος τοῦ Ἀρειανισμοῦ	560
Ὁ Ἀθανάσιος δις ἐπανερχεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ δις αὐτὸς ἐξορίζεται	562
Ἰουλιανός	565
Ἀθηναί ἐν τῇ Δ' ἑκατονταετηρίδι	566
Ἀνατροφή καὶ πλάνη τοῦ Ἰουλιανοῦ. Αἷτια τῆς πλάνης	570
Συνδυασμὸς τῆς πλάνης μετὰ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας	572
Διατριβὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐν Ἀθῆναις	573

	σελ.
Ἄρχὴ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου τοῦ Ἰουλιανοῦ	575
Βασιλεία Ἰουλιανοῦ. Ἀπόπειρα ἀνθρωπώσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος	577
Πολίτευμα πρὸς τοὺς χριστιανούς	578
Πόλεμος κατὰ Περσῶν. Θάνατος Ἰουλιανοῦ	581
Τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, Οὐάλεντος καὶ Οὐάλεντινιανοῦ	583
Τελευταῖαι τοῦ Ἀθνακίου περιπέτειαί. Θάνατος αὐτοῦ	584
Κρίσεις περὶ τοῦ ἀνδρός	586
Οἱ πρῶτοι αὐτοῦ διάδοχοι	588
Ὁ Μέγας Βασίλειος πρὶν ἀρχιερατεύσει	590
Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀρχιερεὺς Καισαρείας. Κρίσεις περὶ αὐτοῦ	593
Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς μέχρι τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασεως τοῦ Θεοδοσίου	600
Ἐπανάληψις τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν	603
Θάνατος τοῦ Οὐάλεντος	604
Θεοδόσιος ὁ Μέγας. Εἰρήνευσις τῶν Γότθων	605
Ὀριστικὸς τῆς ὀρθοδοξίας θρίαμβος διὰ Θεοδοσίου	608
Ὁ Γρηγόριος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Δευτέρα οἰκουμένη σύνοδος	610
Παράκλησις τοῦ Γρηγορίου καὶ θάνατος	611
Τελευταῖαι περὶ Γρηγορίου κρίσεις	614
Δεινὸς τῶν ἐθνικῶν διωγμῶν	617
Στάσις τῶν δήμων Ἀντιοχείας	618
Στάσις τῶν δήμων Θεσσαλονίκης. Ἐπέμβασις τῆς ἐκκλησίας	619
Τελευταῖα γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου. Κρίσεις περὶ αὐτοῦ	621

	σελ.
Ἀρκάδιος. Ρουφίνου θάνατος	623
Ἀλαρίχου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομή	625
Ἐπικράτησις Γότθων. Διαμαρτυρία τοῦ Ἑλλητισμοῦ	631
Ὁ Συνέσιος μέχρι τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ	634
Ὁ Συνέσιος ἀρχιερεὺς Πτολεμαίδος	641
Ὁ Χρυσόστομος ἐν Ἀντιοχείᾳ. Κρίσεις περὶ τῆς ῥητορικῆς τοῦ Χρυσοστόμου δεινότητος	648
Ὁ Χρυσόστομος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατ' ἀρχὰς παντοδύναμος	653
Πρῶται αὐτοῦ δυσχερεῖαι	659
Ἡ βασιλεύουσα διαιρεῖται εἰς εἰλεῖς καὶ ἀντιπάλους αὐτοῦ	661
Πρόσκαιρος τοῦ Χρυσοστόμου θρίαμβος. Ἐξορία καὶ θάνατος αὐτοῦ	665
	667

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Τέλος τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας.	
Θεοδόσιος Β'. Ἀνθέμιος	670
Πουλχερία	671
Ἀθηναῖς καὶ Εὐδοκία	672
Τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει πανδιδακτήριον	675
Νεστορίου αἵρεσις. Τρίτη οἰκουμένη σύνοδος	676
Εὐτυχοῦς αἵρεσις. Τετάρτη οἰκουμένη σύνοδος	678
Πραγγομένη κατάλυσις τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ἀρμενία	682
Ὁλεθρία τῶν Οὐγγῶν ἐπιδρομή	684
Οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ κατάστασις	685
Θάνατος Θεοδοσίου Β'. Πουλχερία καὶ Μαρκιανός	688
Ὁ παντοδύναμος Ἄσπαρ	690
Λέων Α'. Ἀρχὴ συγκροτήσεως ἰσχυροῦς στρατοῦ	691

	σελ.		σελ.
Ὁ κατὰ Βανδήλων τῆς Ἀφρικῆς πόλεμος	694	Τελευταῖαι περὶ Λέοντος εἰδήσεις	700
Κατὰστροφὴ τοῦ Ἀσπαρ	697	Κατάλυσις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους	702
Οἱ δύο Γότθοι Θεοδέριχος καὶ Θεοδέμιρος	698	Ἐπίλογος τοῦ ἐγδδου βιβλίου.	703

